EN-NÛRU'L-FURKÂN
Fİ ŞERHİ LUGATİ'L-KUR'ÂN

KUR'ÂN LÜGATİ

HASIRİZÂDE ELİF EFENDİ

EN-NÛRU'L-FURKÂN
KUR'ÂN LÜGATİ
HASIRİZÂDE ELİF EFENDİ
1

EN-NÛRU'L-FURKÂN
KUR'ÂN LÜGATİ
HASIRİZÂDE ELİF EFENDİ
2

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI

Türkiye Yazma Eserler Kurumu

en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân

KUR'ÂN LÜGATİ

HASÎRÎZÂDE ELÎF EFENDİ

1. CİLT

[أ – ص]

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 53

Dinî İlimler Serisi : 7

Kitabın Adı : EN-NÛRU'L-FURKÂN FÎ ŞERHİ LUGATİ'L-KUR'ÂN
KUR'ÂN LÜGATİ
1. CİLT (2 CİLT) [أ – ص]

Müellifi : Hasîrîzâde Mehmed Elîf b. Ahmed Muhtâr (1850-1927)

Özgün Dili : Osmanlıca

Yayına Hazırlayanlar : Prof. Dr. Mustafa Koç, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Doç. Dr. Eyyüp Tanrıverdi, Dicle Üniversitesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Arşiv Kayıt : Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Sütlüce Dergahı, No. 445

Kitap Tasarım : Abdusselam Ferşatoğlu

Yapım : Fotografika Ltd. Şti.

Baskı : Bilnet Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş.
Dudullu OSB 1. Cadde No. 16 Ümraniye / İstanbul
Tel: 444 44 03 www.bilnet.net.tr / Sertifika No. 31345

Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2015

Baskı Miktarı : 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Hasîrîzâde Elîf Efendi
en-Nûru'l-Furkân fi Şerhi Lugati'l-Kur'ân
Kur'ân Lügati, 1. Cilt (2 Cilt)

1. Kur'ân-ı Kerîm, 2. Sözlük, 3. Dinî İlimler, 4. Garîbu'l-Kur'ân, 5. Elîf Efendi, 6. en-Nûru'l-Furkân

ISBN: 978-975-17-3784-7 (Takım) 978-975-17-3785-4 (1. Cilt)

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No:5 34116 Fatih / İstanbul
Tel. : +90 (212) 511 36 37
Faks : +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

EN-NÛRU'L-FURKÂN
FÎ ŞERHİ LUGATİ'L-KUR'ÂN

KUR'ÂN LÜGATİ

HASÎRÎZÂDE ELİF EFENDİ
(ö. 1927)

1. CİLT

[أ - ص]

Yayına Hazırlayanlar
Mustafa Koç
Eyyüp Tanrıverdi

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşâ edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kahire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşâ edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan

T. C.

Cumhurbaşkanı

SUNUŞ

Büyük medeniyetler kültür ve düşünce alanındaki yapıtlarıyla sadece muasırlarını değil sonraki kuşakları da etki alanlarına alabilen medeniyetlerdir. Batı'da on ikinci asırdan itibaren tercüme edilmeye başlanan ve uzun yıllar bilim ve felsefe metinlerinin inşasına kaynaklık eden İslam el yazmaları, medeniyetimizin kültürel değerlerinin somut göstergeleridir. İnsanlık bilgi birikiminin hemen her alanında kaleme alınmış olan bu eserlerin, aynı zamanda farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların çok geniş bir yelpazedeki düşüncelerinin yansıtıldığı en güzel örnekler olduğunu da görmekteyiz.

Bugün, dünya coğrafyasının pek çok noktasında izlerini görebildiğimiz kültürel ve ilmi mirasımızın bilgiye, hikmete ve irfana dayalı eserlere dönüşerek günümüzü nasıl etkilediğini kavrayabildiğimiz takdirde, geleceğin inşasına yönelik daha tutarlı ve bütüncül bir bilinci elde etmemiz o denli mümkün olacaktır. Zira güçlü bir gelecek inşası, ancak bir bütün olarak geçmişimizden devralmış olduğumuz bu büyük kültür ve medeniyet mirasının aslına uygun bir şekilde korunması ve doğru anlaşılmasıyla gerçekleşecektir.

Türkiye'deki yazma eser kütüphanelerimizde ve müzelerimizde bulunan eserlerimiz geçmişe dönük bin yıllık bir tarihin ince derin detaylarını gözler önüne sermektedir. Bu detaylarda milletimizin dil, kültür, tarih ve toplum bilinci, başka medeniyetlerle olan karşılıklı ilişkileri, tarihten tevarüs ettiği mirasın yansımaları saklıdır. Bu çeşitlilik ve zenginlik, Türkiye'yi bütün dünyada medeniyet birikimi açısından önemli bir konuma taşırken, insanlık adına bu mirası korumak ve gelecek kuşaklara aktarmak için belirlenecek politika ve stratejiler için çok büyük çabalar harcanmasını da zorunlu kılmaktadır.

Bu çabaların bir gereği olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Türkiye Yazma Eserler Kurumumuz yazmaların tıpkıbasım, çeviri, çeviri yazı ve eleştirmeli basımını yaparak bilim, sanat ve kültür insanlarının istifadesine sunmak maksadıyla çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmalar neticesinde önemli ürünlerin ortaya çıkacağına yürekten inanmaktayız.

Kültürümüzün zenginliğini daha çok anladıkça, müşterek değerlerimizin yarattığı toplumsal kabiliyetlerimize dair sahip olduğumuz özgüven daha da artacaktır. Bu zenginlik aynı zamanda, sadece kendi toplumsal sistemimizde değil, bölgemizde ve dünyada yaşanan toplumsal sorunlara yönelik çözüm arayışlarına da katkı sağlayacaktır. Toplumsal sorunlarda çözüm, kendimize, çevremize, geçmişimize, geleceğimize, kültürümüze, medeniyetimize, diğer medeniyetler ve kültürlere karşı sunacağımız katkılara bağlıdır.

Ömer Çelik
T. C.
Kültür ve Turizm Bakanı

İÇİNDEKİLER

MADDE BAŞLIKLARI LİSTESİ

أ

ب

ت

ث

ج

ح

خ

د

ذ

ر

ز

س

ش

ص

ÖNSÖZ

İstanbul'un Haliç kıyılarında, Eyüp semtine nazır bir yamaç üzerinde kurulu Hasīrīzāde Tekkesi'nin son şeyhlerinden Elīf Efendi, irfan ve ilim mesleğinde telifleri ve kuvvetli şahsiyeti ile cemiyet üzerinde tesirleri olmuş, Osmanlı'nın inkıraz devrinde rastladığımız sūfī meşrepli ālimleri arasında yerini almıştı. Geleneğin "Mevālī Cinsinden Sūfiyye Meşrepliler" dediği silsilenin bu siması, bir taraftan İbn Arabī'nin kāmilen vaz' ettiği vahdet-i vücūdun müşkil meselelerini halli, Mevlana'nın *Mesnevī*'si etrafında aşk mesleğini ittihaz, muhitin yeni āşina olduğu pozitivizm ve materyalizmin reddi hususunda İslam''ı müdāfaa, edebiyatın, şiirlerin zarif ikliminde seyahat ile vücuda getirilmiş bir dīvān, meclis-i meşāyıh reisliği gibi bir yığın sa'yin arasında her bir tarikatten icazetli Elīf Efendi getirdiği hususī neş'e ile müstesna bir kalemdir.

Elīf Efendi ömrünün sonlarında birçok ayrı mevzuda telif ve tercümeleri arasında birbirini tamamlayan iki eserini, *Muhtāru'l-Enbā* ve *en-Nūru'l-Furkān* adlı dil çalışmalarını ikmal etti. Kaynakların bahsettiği bu eserleri yakın zamanlara kadar mütalaadan mahrum kalmış, metne erişilememesinden dolayı alaka görememişti. Tekke koleksiyonlarının geç intikali, harp yıllarının buhranlı zamanlarına ait eserlerin yangınlarda ziyanı vesair sebepler onun ziyadesiyle emek mahsulü bu iki çalışmasından *en-Nūru'l-Furkān*'ın varlığını Arafat Aydın'ın haber vermesiyle öğrendik, kendisine teşekkür ediyoruz. *Kamusu'l-Muhīt* ve *Vankulu Lügatı* neşirlerinden sonra muhtevası Kur'an olmak itibariyle "sonu misk" olan *en-Nūru'l-Furkān*'ı yayına hazırladık.

Bu aileye dair mehazlar başta Hasīrīzāde Tekkesi'nin son postnişini Yusuf Zāhir'in nakilleri, bu silsilenin en kuvvetli şahsiyeti Elīf Efendi ile doğrudan temas kurarak ondan malumat veren *Sefīne* sahibi Hüseyin Vassāf ile bir başka *Sefīne* müellifi Ahmed Sāfī'nin söylediklerinden ibarettir. Bu kaynaklara İbnülemīn'in ilaveleri dışında tali çalışmalar fazla bir şey katmaz. Bu yekūnu Hüseyin Kurt'un Elīf Efendi'nin eserlerini, Hür Mahmut Yücer'in Sa'dī tekkelerini, Baha Tanman'ın Hasīrīzāde Dergāhı'nı merkeze alan neşirleri tevsi eder. Giriş bölümünde bu kaynaklardan istifadeyle Elīf Efendi'nin aile ve şahsī biyografisine, biyografisi içinde de eserlerine dair muhtasar bilgi verdik. Ağırlık merkezimiz *en-Nūru'l-Furkān* ve *Muhtāru'l-Enbā* oldu.

Metin kısmı orijinaline sadık olarak iki cilt halinde hazırlandı. Metne hadis tahrici ve ayet mealleri (Diyanet'in meali esas alındı) dışında müdahale edilmedi. Özel isimler transkripsiyon işaretleriyle tesbit edildi. Metnin başına yazmada işlenen kelime kadrosunun kolaylıkla bulunması için bir söz varlığı listesi ilave edildi.

Eserin hazırlanması ve basılması için bizi teşvik eden Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanı Prof. Dr. Muhittin Macit Bey'e, Çeviri ve Yayım Daire Başkanı Yard. Doç. Dr. Ferruh Özpilavcı'ya içtenlikle teşekkür ediyoruz.

GİRİŞ

ELĪF EFENDİ VE ESERLERİ

Elīf Efendi b. Ahmed Muhtār b. Süleymān Sıdkī (Sülün Efendi) b. Mustafa İzzī b. Halīl ed-Demenhūrī, İstanbul Sütlüce'de Mustafa İzzī Efendi tarafından teşkil edilmiş Saᶜdī Hasīrīzāde Tekkesi'nde doğdu.

Mısır'ın Demenhūr şehrinde ticaretle meşgul olan Halīl Efendi (ö. 1208/1793) bir münasebetle geldiği İstanbul'a Kasımpaşa semtine büsbütün yerleşir. Halīl Efendi'nin daha sonra sarayda hasırcıbaşı olacak olan diğer oğlu Emīn Ağa'nın hasır dükkānında zaman geçirmesinden dolayı "Hasırcı Şeyh" şeklinde anılması, ailenin kendisinden sonra da Hasīrīzādeler ismiyle şöhretini temin eder.

Elīf Efendi'nin dedesinin babası Mustafa İzzī Efendi'dir:

Kısa biyografisine göre Mustafa İzzī Efendi daha sonra oğluna ismini verdiği Taşlıburun Saᶜdī Tekkesi Şeyhi Süleymān Sıdkī Efendi'nin (ö. 1197/1783) halifesi ve damadıdır. Süleymān Sıdkī'nin emri üzere şeyhin oğlu İsmāil Necātī (ö. 1204/1790) ile beraber Mustafa İzzī Efendi Sütlüce Saᶜdī Tekkesi inşasını şeyhlerinin vefat yılında ikmal eder; kırk yıl kadar Hasīrīzāde adıyla maruf bu tekkenin şeyhliğinde bulunduktan sonra 1239/1823'te vefat eder.

Mustafa İzzī'nin şeyhi olduğu Saᶜdīlik, İstanbul'a geç giren sufī cereyanlardandır. 13. yy'da yaşamış olan kurucu şeyh Saᶜdeddīn-i Cibāvī'nin teşkilatlanması daha çok Suriye'yle sınırlı tarikatı ancak III. Mustafa'nın saltanatı sonlarında 17.yy'da İstanbul'da müesseseleşebildi. Şāmī Şeyh Abdüsselām Efendi'nin (ö. 1165/1751) İstanbul'a taşıdığı bu yeni neşenin cemiyetteki ilk karşılığını şöyle anlatır:

> *Saᶜdī tarīki mukaddemen işitilmemiş iken devr-i Mustafa Hān-ı Sālis evāhirinde Şam'dan Abdüsselām Efendi İstanbul'a geldikte kendiye Papasoğlu tekkesi tevcīh olunmakla anda mukābeleye başlayıp o takrīb [ile] biraz adamlara hilāfet verip silsilesi çoğalıp etrāf tekkelere ve baᶜzı hālī mesācide istīlā ve kimi evlerini tekke yapıp mukābeleye ibtidā eylemişlerdir.*
>
> *Saᶜdī ve Rufāᶜī zuhūru mu'ahhar olarak halkın ve ulemānın bu makūle iᶜtirāzāt-ı beyhūdeden ferāgat eyledikleri zamānda āsitāneye gelmiş olduklarından meydānı hālī bularak bunlar bu asrda ferah bulmuşlar-*

dır. Sebebi budur ki ahālī-i āsitānenin işi ve gücü olmayanları mukaddemlerde Mevlevī ve Halvetī tekkelerine gitmeği ādet eylediklerinden anların yalnız savt-ı ilāhīden ve devrānlarından mütelezziz olurlar idi. Sonra Saᶜdī ve Rufāᶜī zuhūrunda onların da tekkelerine varıp āyīnlerini gördükte usūl üzere mevvāl ve kasīde ve şugl okunmak ve mazhar denilen kalbur gibi şeyler çalınmak ve zil ve tablbāz vurulmak ve adamlar dönmek ve şiş ve bıçak oynamak gibi halkın hoşuna gidecek şeyler olduğundan herkes Halvetī tekkelerini bırakıp Saᶜdī ve Rufāᶜīlere giderler. Şimdi Sünbül Efendi ve Hüdāyī Mahmūd Efendi gibi meşhūr tekkelerden başka kenārda olan Halvetī tekkelerinin ekserisi mesdūd hükmündedir. Ve Saᶜdī ve Rufāᶜīler her gün bir kaç mahalde mukābele ederler, halk da cemᶜ olurlar. Ne yaparlar orası lāzım değil. (bkz. Süleymān Fāik Efendi, *Mecmua*, vr. 19b., İÜ TY, no. 9577)

Süleymān Fāik İstanbul'da kadim tarikatler varken Arap muhitinden gelenlerin cemiyetten takdir görmesine itiraz eder. Şüphesiz bu itiraz, hariçten gelen sufī cereyanları Türk zevkine muhalif bulmasından ileri gelir. Onun bu mutaassıp duruşuna karşın Saᶜdīlik kısa sürede İstanbul'da zarif bir üslupta kendini inşa edecektir.

Saᶜdīliğin İstanbul'a taşınması Şeyh Abdüsselām'ın dışında Ebü'l-Vefā eş-Şāmī (ö. 1170/1756) vasıtasıyladır. Henüz 18. yy başında ziyaret ettiği İstanbul'da kendisine müntesip halifeleriyle Saᶜdīliğin ilk kadrolarını burada şekillendiren Ebü'l-Vefā ile İstanbul'a bu kıyam usullü sufī yapı büsbütün yerleşir.

Bir taraftan merkez asitanesi Koska'da Papazoğlu Tekkesi (Kovacı) olan Abdusselām-ı Şāmī neşesini, diğer taraftan merkez asitanesi Eyüp'te Lagarī (Taşlıburun) Tekkesi ile Ebü'l-Vefā neşesini bunlara bağlı yirmiyi aşkın tekke (Yağcızade Tekkesi, Abid Çelebi Tekkesi, Etyemez Tekkesi, Sancaktar Tekkesi, Kadem-i Şerīf Tekkesi, Ciğerim Dede Tekkesi, Hasan Kudsī Tekkesi, Şeyh Rāşid Efendi Tekkesi, Ejder Tekkesi, Yağcızade Tekkesi, Hallāc Baba Tekkesi, Malatyalı İsmail Ağa Tekkesi, Hamidiye Tekkesi, Balçık Tekkesi, Cafer Paşa Tekkesi, Hasīrīzāde Tekkesi, Çakır Ağa Tekkesi, Seyfeddin Efendi Tekkesi...) İstanbul'da sürdürür. (Bu tekkeler için bkz. Hür Mahmud Yücer, *Şeyh Saᶜdeddīn Cebāvī ve Saᶜdīlik*, İstanbul, 2010) Umumiyetle tesir dairesi çıkış yeri dışında İstanbul ve Balkanlarla mahdut kalmış ve bünyesinden birkaç istisna dışında kudretli kalemler

çıkarmamış olan Saᶜdīlik, daha ziyade irfan mektebi hüviyetiyle cemiyet hayatında akisler bırakır.

Mustafa İzzī Efendi'nin intisabı yukarıda kaydettiğimiz gibi Ebü'l-Vefā'nın halifesi Hüseyin Efendi'nin kurduğu Taşlıburun Tekkesi postnişinlerinden Süleyman Sıdkī Efendi'yedir. İzzī Efendi Saᶜdīliği hem Ebü'l-Vefā hem de Abdüsselām-ı Şāmī şubelerinden cem etmiş, ilaveten bu meşrebe Şāzelīlik ve Mevlevīlik neşesini taşıyarak Sütlüce Hasīrīzāde Tekkesi'nin ilk şeyhi hüviyetiyle kendisinden sonra gelecek olan beş şeyhin takip edeceği sufī mesleği takdir etmiştir. Bu meslek diğer turuktan icazet, İbn Arabī ve Mevlana'yı beraber mütalaa etmek, meşihat vakarına halel getirecek hāllerden ictinab ve güzel ahlak maddeleridir.

Onun Şāzelīliğe intisabı Unkapanı'ndaki Şāzelī Dergāhı şeyhi Hüseyin Efendi'yedir. *Sefīne-i Evliyā* sahibi Hüseyin Vassāf bu intisabı şöyle aktarır:

> *1235/1820 senesinde bir gün kendilerinde bir hāl zuhūr eder. İmām hazretlerine kavī bir incizāb ile meclūb olur, kalkar Unkapanı Dergāhı'na gider. Dergāhın kapısı önünde hāli müştedd olup, derhāl başını dergāhın kapısı eşiğine kor. "Yā Ebe'l-Hasan!" diye istimdāda başlar. Dergāhın hādimi görür, şeyhe haber verir. Şeyh gelir onu alıp, içeriye getirir. Bir sāat kadar hem-sohbet olurlar; sonra sahva gelir. Hüseyin Efendi, kendisine tarīk-ı Şāzelī üzere, telkīn-i zikr eder, hizb-i şerīf verir. Teberrüken buna devām eder.* (bkz. Hüseyin Vassāf, *Sefīne-i Evliyā*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul, 2006, c. I, s. 437)

Aynı yazarın "āşık, gözü yaşlı, hālāt-ı acībe ve himmet-i azīme sāhibi, kerīmü'l-hısāl, ganiyyü'l-kalb, cevād bir şeyh-i kāmil" diye tarif ettiği İzzī Efendi'nin (ö. 1239/1823-24) vefatından sonra yerine oğlu Süleyman Sıdkī Efendi geçti.

Süleyman Sıdkī Efendi

Haliç kıyısında yükselen yamacının müstesna bağları ve sahilinin yalılarıyla daha 16. yy'da sufīleri çeken Caᶜfer-ābād, Hasan-ābād ve Karamanī tekkeleri gibi şehrin hayatında tesirler bırakmış mekānlara ev sahipliği yaptıktan sonra (bkz. İhtifalci Ziyā, *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul, 1336, c. II, s. 226-227) Eyüp'e bakan bu şöhretli yerde kurulan Hasīrīzāde Tekkesi'ne ikinci şeyh olarak Süleyman Sıdkī Efendi postnişin oldu (1239/1823-24).

Tekkenin inşasından iki yıl sonra doğan Sıdkī Efendi henüz otuzuna varmadan yüklendiği şeyhlik vazifesini on dört yıl vefatına kadar sürdürdü. Hanesi Sütlüce'de bulunan Şeyh Galip'ten Mevlevīlik ve Fatih Murad Molla Tekkesi şeyhi Mehmed Murad Efendi'den Nakşbendīlik tevarüs eden Sıdkī'nin arkasında bir divançe bırakacak kadar şairliği de vardı. Mahviyetkār, fevkalade zarif ve cömertlikle maruf şahsiyetine işaret eden kaynaklar onun ilmī vaziyetini de takdir eder. Babası İzzī döneminde III. Selim ve II. Mahmud'un alaka gösterdiği tekkeye onun döneminde II. Mahmud'un teveccühü devam etmiş, sarayın yardımlarıyla tekke ta'dil edilmişti.

Sülün adıyla da bilinen Sıdkī henüz yaşı kırk beşine girmeden vefat ettiğinde (1253/1837) arkasında üç oğul bıraktı. Bunlardan ikisi sırasıyla Hasīrīzāde Tekkesi'ne şeyh olacak olan Hasan Rızā ve Ahmed Muhtār, üçüncü oğlu ise hilāfetnāmesi olmasına rağmen topçu mirlivalığına kadar yükseldiği askerlik mesleğini tercih eden İsmail Necā'dır (ö. 1314/1818). (İsmail Necā için bkz. Sāfī, *Sefīne-i Sāfī*, s. 1386-88)

Hasan Rızā Efendi

Sıdkī Efendi vefat ettiğinde Hasan Rızā yirmi dört yaşında ve küçük oğlu Ahmed Muhtār henüz küçük olduğundan, her ikisi de eski usule göre babalarınca berat ile posta şerik olmakla beraber Hasan Rızā kıdemine ve ehliyetine binaen şeyhliği uhdesine alır.

Rızā Efendi bir süre yürüttüğü bu vazifeden 1265/1849'da içine girdiği cezbeden çıkamayarak feragat eder. 1280/1863'te dergāhtan ayrılarak Üsküdar'da bir hanede uzleti ihtiyar eden Rızā Efendi, başlarda Sütlüce'ye zikir günlerinde gelerek ayin yürütmeğe devam ederse de daha sonra bunu da terk etmesiyle post makamı boş kalır. Hasan Rızā 1302/1884'te yetmiş üç yaşında vefat ettiğinde cenazesi Hasīrīzāde Tekkesi'nde babasının yanına defnedildi.

Ahmed Muhtār

Hasīrīzāde'nin feyizli irfan mektebinde 1236/1821'de doğduğunda dedesi İzzī Efendi hayattaydı. Babası Sıdkī Efendi vefat ettiğinde yaşı on yedi civarında olan Muhtār, babasının vefatına takaddüm eden devrede hastalığı ile hilafet merasimi tertip edilemediğinden taç ve hırkayı alenī bir mecliste babasının halifelerinden halazadesi Şeyh İbrahim Atāullāh'tan giyer. Bira-

derinin cezbeli zamanlarında tekkeyi idare eden Muhtār, Rızā Efendi'nin vefatıyla şeyhliği bütünüyle uhdesine alır.

Ahmed Muhtār selefleri gibi esas tariki olan Saᶜdīlik dışında Alibeyköy'deki Silāhdār Abdullah Ağa Tekkesi şeyhi Mehmed Emīn Efendi'den ve bilahere de Medine'den gelen Şeyh Berāde'den Şāzelīlik hilafeti alır, Mevlevīliği Hemdem Çelebi döneminde Aşçı Mehmed Dede'den ve Yenikapı Mevlevīhānesi şeyhlerinden Osman Salāhuddīn Efendi'den ikmal eder. (bkz. Yusuf Zāhir, "Tercemetü'ş-Şeyh Ahmed Muhtār Efendi", *Tenşītü'l-Muhibbīn* içinde, s. 47-48; Ahmed Sāfī, *Sefīne*, s. 1390.)

Muhtār Efendi'nin Yenikapı Mevlevīhanesi ile kurduğu temas, devrin merkezī şahsiyetlerinden Hatuniye Dergāhı şeyhi Hāce Hüsāmeddīn Efendi'nin tesiri, İbn Arabī ve Mevlana Celāleddīn-i Rūmī'nin cem edilmesi, hülasa İstanbul sufī muhitlerinde öteden beri bu mihverde şekillenen terkibin müstesna numunesi birkaç tekke ile Hasīrīzāde'de öne çıkar. Bu terkibe Muhtār'dan sonra posta geçen Elīf Efendi'nin medrese ilimlerini dahil etmesiyle yapı esas kıvamını bulur. Lākin Osmanlı'ya geç giren ve kalabalık bir mürit temini yoluna gitmeyen Saᶜdīliğin Hasīrīzāde şubesi esas tesir dairesini halk tabakasından ziyade herhālde yüksek muhit üzerinde icra eder. Döneminde dergāh Tophane Nazırı Seyyid Mehmed Tevfik Paşa tarafından yenilenir.

Ahmed Muhtār'ın küçük bir risale hālinde biyografisini kaleme alan torunu Yusuf Zāhir onun temas kurduğu farklı tarikat (Nakşibendiyye, Rufāiyye, Halvetiyye, Sāviyye) erbabından teberrüken icazetlerini sıraladıktan sonra ruhaniyyetlerinden bilā-vāsıta Geylāniyye ve Bedeviyye'den manevī nisbetlerini de sıralar.

Onun fikir ve ruh dünyasını daha ziyade elinden düşürmediği Ebū Tālib el-Mekkī'nin *Kūtu'l-Kulūb*'u, Kuşeyrī'nin *Risāle*'si, İbn Arabī'nin *Risāletü'l-Kuds*'ü, Şaᶜrānī'nin *el-Envār* ve *Letāifü'l-Minen*'i şekillendirir.

"İmām Şaᶜrānī şeyhim, *Letāifü'l-Minen* mürşidimdir" sözünün sahibi Ahmed Muhtār'ın elinden çıkma Şaᶜrānī'nin *Kitābu Medārici's-Sālikīn İlā Rüsūmi Tarīki'l-ᶜArifīn*'i ile *Risāletü'l-Azīmet*'inin istinsahları (Süleymaniye Ktp., Sütlüce Dergahı, 17) ve İbn Arabī'nin *Esmāü'l-Hüsnā* ile *Kitāb-ı Ehadiyyeti*'ni bulunduran bir dua mecmuası (Süleymaniye Ktp., Sütlüce Dergahı, 110) ona aittir. Aynı dergāh koleksiyonunda Dervīş Muhtār mühürlü bir mecmuada yer alan manzumeler muhtemelen kendisinindir.

Ömrünce güzel ahlakında cüzī bir inhiraf görülmemiş, zaruret dışında dergāhta halveti ihtiyar etmiş, hac dönüşü ilmiye mensuplarının ittihaz ettiği şiar üzere fes üzerine sarıkla dergāhında mütevazi bir ömür sürmüş olan Muhtār'ın telifatı olmadığı halde herhālde en büyük serveti ve eseri arkasında halef olarak bıraktığı oğlu Elīf Efendi'dir. 84 yaşında vefat ettiğinde (1319/1901) dergāhta babası ve biraderi yanına defnedildi.

Elīf Efendi ve Eserleri

1280/1863'ten itibaren Hasīrīzāde Tekkesi'nin şeyhliği uhdesinde bulunan Ahmed Muhtār, 1297/1880'da gittiği hac dönüşü postu, makamına niyabet eden oğlu Elīf Efendi'ye tamamıyla terk ederek küşe-i ferāgatta zikrle meşgul olmuştu. Henüz babası hayattayken tekkeyi idare eden Elīf Efendi, geçen asrın başlarında inkırazın bütün hālleri zuhur eden devlette sufīliğin hala kudretini isbat eden az sayıda şahsiyetinden biri olarak temayüz etti.

Hasīrīzāde Tekkesi'nin Mustafa İzzī, Süleyman Sıdkī, Hasan Rızā ve Ahmet Muhtār'dan sonra posta oturan beşinci şeyhi Elīf Efendi dergāhta 1266/1850'de doğar.

Teberrüken ilk hocası Hüsameddin Efendi'dir. Elīf Efendi'nin "sıgar-ı sinnimde ibtidā telkīn-i besmele-i şerīf ve taᶜlīm-i hurūf-ı hicā buyurmak iᶜtibārıyla üstādım ve üstād-ı vālidim" dediği Mesnevīhān Hacı Hüsameddin Efendi'yi (ö. 1280/1864) Elīf Efendi çocuk yaşlarında şeyhin vefatından önce Eyüp'te ancak kısa bir süre uzaktan gördü. Cevdet Paşa'nın "Her taraftan ve her sınıftan nice zevat onun dersine müdavemet ile nutkunu nimet ve nasihatini ganimet bilirlerdi" dediği bu manevī hocasına hürmeten Elīf Efendi yıllar sonra *Tenşītu'l-Muhibbīn bi-Menākıbı Hāce Hüsāmeddīn* (İstanbul, 1342) adıyla biyografisini yazacaktır.

Eyüp'te Şah Sultan Mektebi'nde Hafız İbrahim Efendi'den başlayan tahsil hayatına *Şerh-i Akāid*'i okuduğu Hādimīzāde Ahmed Hulūsī Efendi ile devam eder, hocasının vefatıyla Bāyezīd dersiamlarından Ahmed Nüzhet Efendi'den 1303/1886'da tahsilini ikmal ederek icazet alır. Vilāyet kapı kethüdalarından Hoca Faik Efendi, Hoca Şākir halkasına devam ettiği hocalardandır.

Tarikatça Saᶜdī hilāfetnamesini doğrudan dedesi Süleymān Sıdkī'den alır, halazadeleri Şeyh Atāullah Efendi'den müntakil tarikat hırkasını babası Ahmed Muhtār'dan giyer. Baba ve dedesi yoluna salik olarak kendisi de Şāzelīlik ve Mevlevīlik tariklerine müntesiptir. Mevlevīlikte nisbesi Yenikapı

Mevlevīhanesi Şeyhi Osmān Salāhuddīn Efendi'ye, Şāzelīlik nisbesi önce Alibeyköy'de Şāzelī Şeyhi Emīn Efendi'ye, daha sonra Medine'den İstanbul'a gelmiş olan Ümmī Muhammedī Şeyh İbrāhīm Berrāde'yedir. Bu intisap, medreseden icazet ve nihayet mensubu olduğu tekkeyi idare vazifesi hep aynı yıla tesadüf eder.

Bursa'dan gelerek İstanbul'a yerleşen ve bilahare Üsküdar Mevlevīhanesi şeyhi olan Zeki Dede'den (ö. 1881) ve Rakım Efendi'den hat meşk eder. Kendi desti hattı eserlerinde, bilhassa divanında hüsn-i hattının yüksek seviyesi görülür.

Devrin tekke şeyhlerinde ekser görülegelen sufī mesleği dışında telifle meşguliyetsizliğe karşın Elīf Efendi mantık eseri *İsagoci*'ye *Mebde'* adıyla yazdığı Arapça şerh (Süleymaniye Ktp. Sütlüce Dergāhı, 129), Darvin nazariyesini iptal için kaleme aldığı *İrşādu'l-Gavīn bi-Reddi Nazariyyeti Darvin*'i (eserin nüshası tesbit edilememiştir) onun ilk telifleri arasında yer alır.

Mahdut sayıda tekkenin zengin kütüphaneye malik olduğu İstanbul'da 1983'te geçirdiği büyük yangın sonrası harap semahanesi dışında neredeyse geride bir şey kalmayan tekkeden intikal edebilen hususī koleksiyon (272'si yazma toplam 646 cilt) Elif Efendi'nin etrafında döndüğü irfanī ve ilmī metinlerdir.

Şahsiyetini babası dışında en ziyade şekillendiren halifesi sıfatıyla takipçisi olduğu piri Osman Salāhuddīn Efendi'dir. Yenikapı Mevlevīhanesi Şeyhi Salāhuddīn Efendi'den aldığı *Mesnevī* okutma icazeti ile Sütlüce'de devrin meşhur Mesnevīhanları arasında yer aldı. Konya Mevlevīhanesi Şeyhi Abdülvāhid Çelebi'nin ruhsatıyla Mevlevī sikkesine destar sarması hususundaki icazetnamesi ile artık Mevlevī karakteri büsbütün şekillendi. Elif Efendi devrin Mesnevī etrafında tebarüz eden iki büyük simasını, Hāce Hüsāmeddīn Efendi ve Osmān Salāhuddīn Efendi'yi *Tenşīt*'inde bir vefa nümunesi olarak ele alacaktır.

Tam adı *Tenşītü'l-Muhibbīn bi-Menākıbı Hāce Hüsāmeddīn* olan bu eserin matbu metni üç bölümden oluşur. İlk iki bölümü Elif Efendi'ye ait olan *Tenşītü'l-Muhibbīn* ve Osman Salāhuddīn Efendi'ye ait olan zeyli içerir. Son bölüm Yusuf Zāhir Efendi'nin kaleminden dedesi Ahmed Muhtār'ın biyografisidir. (bkz. Hür Mahmut Yüceer, "Eyüp'te Hātūniye Tekkesi ve Tenşītü'l-Muhibbīn bi-Menākıbı Hāce Hüsāmeddin", Tasavvuf (10) 2003, s. 219-249).

Elif Efendi 1283/1866'da tekkeleri bir teşkilat bünyesinde toplamak, şeyh tayinlerine resmiyet temin etmek, çıkacak meseleleri halletmek maksadıyla Şeyhülislāmlığa bağlı bir alt daire olarak kurulan Meclis-i Meşāyıh'ın 1327/1911'de reisliğine getirildi. 1914'e kadar bu vazifeyi yürüttü.

Dergāhta ders takriri dışında telif ve tercüme faaliyetlerini sürdüren Elif Efendi sūfī mesleğinde Muhammed b. Fazlullāh el-Burhānpūrī el-Hindī'nin (ö. 1029/1620) 991'de vahdet-i vücūda bu doktrine müteallik varlık mertebelerine dair yazdığı Arapça *et-Tuhfetü'l-Mürseletü* adlı eserini *el-Kelimātü'l-Mücmeletü Fī Şerhi't-Tuhfeti'l-Mürseleti* (İstanbul, 1342) adıyla Türkçeye tercüme ve şerh etti. Osmanlı tasavvuf geleneğinde vahdet-i vücūd ve merātib-i vücūd mevzularını talimī mahiyette işleyen bir yığın eser arasında Elīf Efendi'nin bu tercüme ve şerhi ifadesindeki vuzuh, doktrinin işlenmesindeki selasetle devrin alaka gören metinleri arasında yer aldı. (Arapça metni üzerinde de bir hayli şerh yapılmış olan bu eserin Elīf Efendi tarafından yapılan Türkçe muhtasar ve müfīd yeniden şerhi için bkz. Ekrem Demirli, "et-Tuhfetü'l-Mürsele", DİA, c. 41, s. 358-359).

Yine *Bārikāt*'ta (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, 2035, 1b-18a) merkezinde 111 hikmetli sözün ele alındığı ahlak ve tasavvuf risalesi, zikri ele aldığı et-*Tenbīh* (19b-25a) ve yine aynı mecmuada manzum *en-Nehcü'l-Kavīm li-Men Erāde En Yestakīm* (26b-41a) adlı Arapça risaleleri onun eserleri arasındadır. Nefs meselesini işlediği *Semerātü'l-Hads Fī Maᶜrifeti'n-Nefs* (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, 2036), Nur suresi 35. ayetini tefsir ettiği *ed-Dürrü'l-Mensūr Min Hizāneti Esrāri'n-Nūr* (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, 2038) onun diğer Arapça eserlerindendir. Bu külliyata Türkçe yazdığı ölüm, kader mevzuları etrafında dönen *Defᶜü'l-Vecel bi-Cünneti'l-Ecel* (Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa, 477) adlı risalesini ilave etmek gerekir. (Bu eserleri için bkz. Hüseyin Kurt, "Hasīrīzāde Mehmed Elīf Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufī Görüşleri", Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Doktora Tezi, 2003). Namaza dair *Tasrīhü'l-Ümme*'sinin nüshasına ulaşılamamıştır.

Elīf Efendi 2 Ocak 1927'de vefat ettiğinde irili ufaklı arkasında bir yığın eser bıraktı. Bütün külliyatı içinde en mühim üç eseri sırasıyla *Dīvān*, *Muhtāru'l-Enbā* ve nihayet *en-Nūru'l-Furkān*'dır.

Dīvān: 19. yy'da edebiyatımızın klasik formu içinde edebī ve irfanī üslup, geleneğin kırılmasından birkaç asır sonra ancak mahdut sayıda kalemde görüldü. Cemiyet hayatının değişmesi ile dil ve edebiyatta umumī bir zevksizlik, istidatsız şairlerde geçmiş malzemenin seviyesizce taklidi, ruhtan mahrum lafızlarla inşa edilen manzumeler Tanzimat sonrası metinlerde sıklıkla tesadüf ettiğimiz tecrübelerdir. Bu itibarla bugün bize bu devreden intikal etmiş yüksek kıymeti haiz klasik eserlerden bahsedilemez. Müesseselerin çözülüşü, zevkin buhranı arasında klasik sese ancak bir kaç şairde rastlanır, Elīf Efendi bunlardandır. Klasik şiirin irfanī temaları onun mürettep divançesinde her cepheden ortaya çıkar:

ᶜUsāt-ı ümmetinden bir zelīlim yā Resūlallāh
Sudāᶜ-ı cürm ile gāyet ᶜalīlim yā Resūlallāh

Hevā-yı nefsle ᶜömrüm geçirdim eyledim zāyiᶜ
Recā-yı ᶜafve yüzüm yok hacīlim yā Resūlallāh

Gider benden bu gaflet zulmetin nūr-ı hidāyetle
Elim tut düşmüşüm rahm et sefīlim yā Resūlallāh

Vücūdun ᶜālemīne bāᶜis-i gufrān u rahmettir
Meded ᶜāsīler içre bī-mesīlim yā Resūlallāh

Bağışla Hazret-i Zehrā ile sıbtayne Muhtār'ı
Der-i āl-i ᶜabāya ben dahīlim yā Resūlallāh

Hāfız'da ve emsali şairlerde, Attar'ın *Mantıku't-Tayr*'ında ve bütün sūfī literatürde kutlu sefere davet ve bu davete iltihak etmekte tereddüt eden ruhları seyahat ahirinde cananla vuslatı müjdelemek temalı manzumelere sıkça rastlanır. Varlıktan tecrit, fenadan ıtlak, masivadan feragat ile çıkılacak meşakkatli yolda tevakkufa meyillileri ikaz ve tenbih ile ruhun zahmetin neticesinde nail olacağı rahmeti yad ederek teşvik eden şeyhin hikāyesi; esfelden a'lāya, nüzūlden urūca, fenādan bekāya, maksad-ı aslīye giden kervan motifi işlenerek ele alınan tasvirlerden bir örnek:

Yiter ey üştür-i ten bak haber var
Yüri gel kūy-i mahbūba sefer var

İdersen mahmel-i ᶜışkı tahammül
Bu vādī-i ᶜatāletten güzer var

Reh-i metrūk sanma rāh-ı ᶜışkı
Görinür reh-revānından eser var

Bu tīh-i hemm ü gammında fenānın
Yatup kalmakta mihnet var hatar var

Güzer kıl menn ü selvā ibtilādır
Nazar it sende de elbette nazar var

Yüri gel gir çerā-gāhına ᶜışkın
Şütür ne bunda kudsī āhūlar var

Açup per anda tāvūs-ı maᶜnā
Olurlar dāne-çīn anda neler var

Yüri üştür yüri bu mahmeli çek
Reh-i ᶜışkta revişde zīb ü fer var

Bakup da sebze-zār-ı kāināta
Tevakkuf itme gürg-i kīne-ver var

ᶜAzīmet eyle ol maksūda vāsıl
Terāhī itme yolda şūr u şer var

Elīf-āsā sakın sen yolda çökme
Reh-i ᶜışk içre çökmekte zarar var

Klasik tarzın bütün nazım şekillerinin işlendiği divanında Türkçe (92), Farsça (43) ve Arapça (7) manzume yer alır. (Divan üzerinde tanıtma makalesi için bkz. Hüseyin Kurt, "*Osmanlı Son Dönem Mutasavvıfı Mehmed Elīf Efendi ve Divān Adlı Eseri*", Harran Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı 16, Temmuz-Aralık 2006, s. 161-188).

Üç bölümden oluşan ve Süleymaniye Ktp., Sütlüce Dergâhı, no. 444'te kayıtlı olan divanın her bir bölümü bir "sifr"e ayrılmıştır. Birinci sifr (2a-26a) münacat, na't, Cāmī'nin na'tına nazire, Hz. Ali üzerine muhammes, dört halifeye na't, tarikat ululları (Cibāvī, Rūmī, Geylānī, İbn Arabī), medhiyeleri, hikmetli mesnevīler ve Türābī Baba'ya nazireden müteşekkildir.

İkinci sifr (28b-51b) mürettep 75 gazelden oluşur. Son sifr (53b-62a) muhtelif vesilelerle yazdığı tarihlerdir: Tekkesinin yanıbaşında hat sanatının enfes nümūnelerini kendisine borçlu olduğumuz Karahisārī'nin (ö. 1556) mezarı, az ileride Mahmūd Ağa Camii'nin avlusunda Halvetiyye'nin 16.yy'ın başlarında yaşamış hattat şeyhlerinden ve Karahisārī'nin mürşidi, Şeyh Hamdullah'ın talebesi Cemāl Halīfe'nin Sinan eseri türbesinin tamir kitabesi (52b-53a) Elīf Efendi'ye aittir. İstanbul'da Saᶜdīlik gibi hayli geç bir tarihte, 18. yy'ın son çeyreğinde müesseseleşebilen ve ancak üç tekkeyle temsil edilen Şāzelīliğin en eski dergâhı olan Alibeyköy'deki Silāhdār Abdullah Ağa Tekkesi'nin inşasından 97 yıl sonra II. Abdülhamid tarafından müceddeden inşasına Elīf Efendi'nin söylediği manzume "Şāh-ı cihān Abdülhamīd-i dād-ger vālā-himem - Bārān-ı lutfı eyledi gül-zār-ı zikri nev-bahār" (1297/1880) tarih beytiyle nihayetlenir. Şeyhimizin bu tekkenin semahanesinin kıble cihetine vaz edilmiş olan tuğra-i hümāyūn için de bir dörtlüğü yer alır (53b). Henüz on bir yaşındayken vefat eden kızı Necīle Hanım için yazdığı mersiye fevkalade dokunaklıdır (54a): "Nār-ı firākı ile sīnem misāl-i tennūr / Hāli n'olur bilinmez dil nāra yane yane"

Bundan sonra halifesi olduğu Yenikapı Mevlevīhanesi şeyhi Osman Salahaddin Dede'nin 1304'de vefatı için yazdığı Farsça manzume (54a-55b)yi Abdülvāhid Çelebi'nin 1305'te posta oturuşuna düşülen Türkçe tarih manzumesi (55b) takip eder. Pederi Ahmed Muhtār Efendi'nin 1319/1901'de vefatı için söylediği tarih mersiyesi (56a), tarikat ihvanından Hariciye Nezareti Evrak Müdürü Muavini Rāşid Efendi'nin aynı yıl vefat eden kızı Suad Hanım'ın vefat manzumesi (57b), Sütlüce'de Kapıağası Mahmud Ağa tarafından yaptırılan mektebin 1323'te tecdidi için söylenilen tarih kitabesi (57b-58a), 1326'da vefat eden dayızadesi Hasan Hālet Efendi'nin (58a) ve Yenikapı Mevlevīhanesi şeyhi Osman Salāhuddīn Efendi'nin vefat mersiyesi (58a-59b) ve diğer tarihler yer alır.

Muhtāru'l-Enbāᵓ fi'l-Hurūf ve'z-Zurūf ve Baᶜzi'l-Esmā: Elīf Efendi'nin

bu eseri Arapçanın özellikli bazı kelime kadrosunun anlam ve kullanımlarını ele alan Türkçe bir çalışmadır. Bu kelime kadrosu, gramatik açıdan Arapçanın geleneksel kelime taksimindeki isim-fiil-harf gruplarının her üçüne de taalluk etmektedir ve bu husus eser başlığına özlüce yansımıştır. Bu kelimeler yapısal açıdan sarf ve nahiv kitaplarının konusu olmakla beraber, bunların anlam ve kullanımları klasik sözlüklerde de detaylı olarak ele alınmıştır. Arapçada gelişen el-hurūf, hurūfu'l-maᶜānī veya el-edevāt terkipleri esasen bunların sadece harf olanlarını ifadeye kabildir, ancak bu kavramlar taglib yani genelleme yapılarak üçüne teşmil edilmiştir. Klasik genel gramer eserlerinin yanı sıra genel sözlüklerin de hakkında genişçe izah verdiği hurūfu'l-maᶜānī bazı eserlerde bölümler halinde de ele alınmış, diğer taraftan bunlara dair müstakil eserler de telif edilmiştir. Hatta bu çerçevede bir hurūfu'l-maᶜānī literatürünün oluştuğunu söylemek mümkündür. Sözgelimi er-Rummānī'nin *Menāzilu'l-Hurūf*'u, Ebu'l-Kāsım el-Hasen b. Bişr el-Āmidī'nin *el-Hurūf fi'l-Luga*'sı, Ebū Abdullāh M. b. Caᶜfer el-Kazzāz'ın *el-Hurūf fi'n-Nahv*'i, Ebu'l-Kāsım Huseyn b. el-Velīd b. el-Arīf'in *Maᶜāni'l-Hurūf*'u, Abdulcelīl b. Feyrūz el-Gaznevī'nin *Maᶜāni'l-Hurūf*'u, el-Mucāşiᶜī'nin *Şerhu Maᶜāni'l-Hurūf*'u, İbnu'l-Kayyım'ın *Maᶜāni'l-Edevāt ve'l-Hurūf*'u, İbn Hişām'ın *Mugni'l-Lebīb*'i, el-Mālekī'nin *Rasfu'l-Mebānī*'si el-Antākī'nin *el-Minhāc*'ı hurūfu'l-maᶜānīyi bölüm olarak ya da müstakil olarak konu edinen klasik kaynaklardandır.

Ferag kaydı eserin 2 Cumadelula 1309'da tamamlandığını gösteriyor. Müellif nüshasından istinsah edilen mevcut nüsha ise Elīf Efendi'nin mahdumu Yūsuf Zāhir tarafından on dokuz yıl sonra 1326'da Sütlüce Dergāhında vücut bulmuştur. Yūsuf Zāhir bu nüshayı istinsahtan sonra müellif nüshası ile tekrar mukabele ettiğini belirtmektedir. Bu nüsha halen Milli Kütüphane, 06 Hk 305 numarada mahfuzdur.

23 satırlı 213 sayfadan müteşekkil eser alfabetik düzende 23 fasıl olarak tasarlanmıştır. Fasıllar da kendi içinde alfabetik dizilmiş, anlam ve gramatik özellik gösteren 200 civarında harf, isim ve birkaç tane de fiil yapısal özellikleri örneklendirilerek anlatılmıştır.

Elīf Efendi eserin plan ve içeriğinde İbn Kāsım el-Murādī'nin *el-Cene'd-Dānī fī Hurūfi'l-Haᶜānī*'si İbn Hişām'ın *Mugni'l-Lebīb*'i, Ebu'l-Bekāᵓ-i Kefevī'nin *Kulliyyāt*'ı ile *Kāmūs*'u esas aldığını bunun yanısıra temel gramer kaynaklarını referans olarak kullandığını belirtmektedir.

İsim fiil ve harf kategorilerinden anlam ve gramer açısından özellikle yaygın yapıları derlemeye ve Türkçe açıklamaya matuf eserde yapıları izah sadedinde kullanılan bütün örnek cümle, ayet, hadis ve beyitlerin çevirilerinin yapılmış olması eserin ayırıcı niteliklerindendir. Müşkül gramer meselelerinin izahında Elīf Efendi'nin kendine has akıcı anlatımı ve rahat üslubu bu gramer çalışmasına bir canlılık katmıştır. Elīf Efendi'nin diğer eserlerinden de aşina olunduğu üzere bunda da yer yer tenbīh, fāide, latīfe gibi başlıklar altında ek bilgilendirme notlarına rastlanabilmektedir.

en-Nūru'l-Furkān fī Şerhi Lugati'l-Kurʾān: Kurʾān-ı kerīm'de anlamı herkesçe yaygın olarak bilinemeyen kelime kadrosuna yönelik anlam tespiti faaliyetleri onun ilk muhataplarına kadar uzanır. İzah gerektiren veya çeşitli izahları kabil olan kelimelere dair bütüncül araştırma faaliyeti bir ilim dalı haline gelmiştir. İbn Abbās (68/687-88) bunun müessisi sayılmaktadır. Başlangıçta tefsir ilmi içinde mütalaa edilebilse de bu faaliyet usul ve kapsam olarak iki asır içinde ikmale ulaşmış ve "garībü'l-Kurʾān" adı altında müstakil bir disiplin olarak şekillenmiştir. Kurʾān'ın sözü edilen kelime kadrosunu ifadeye matuf bu kavram aynı zamanda filoloji ve hadis dallarında da garībü'l-hadīs ve garībü'l-lüga başlıkları altında hususī alanlar açılmasını sağlamıştır.

İlk telif örneği İbn Abbās'a nisbet edilen garībü'l-Kurʾān alanı, II/VIII. yüzyıldan itibaren aynı ad altında kendi literatürünü kurmaya başlamıştır. el-Ferrāʾ (207/822), Ebū Ubeyde Maᶜmer b. el-Musennā (ö. 209/824 [?]), el-Ahfeş el-Evsat (215/830 [?]), Ebū Ubeyd Kāsım b. Sellām (224/838), İbn Sellām el-Cumahī (231/846), İbnu's-Sikkīt (244/858), İbn Kuteybe (276/889) , ez-Zeccāc (311/923), Ahmed. M. el-Herevī (401/1011), Mekkī b. Ebī Tālib (437/1045), Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzī (597/1201), Ebū Hayyān el-Endelusī (745/1344), es-Suyūtī (911/1505) gibi namlı İslām ālimleri tarafından telif edilen garībü'l-Kurʾān eserleri bu alanın başlıca referans kaynakları olmuştur. Garībü'l-Kurʾān alanında telif edilen temel eserlerin sayısı bazı sayımlara göre iki yüz elliye ulaşmaktadır. Bu alanda İslām dünyasında en yaygın şöhreti haiz eser ise Rāgıb el-Isfahānī'nin (ö.V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) *el-Mufredāt fī Garībi'l-Kurʾān* adlı eseridir. (Kavramsal analiz ve literal gelişim için bkz. Hüseyin Elmalı, Şükrü Arslan, "Garīb", DİA, XIII, 374-375; İsmail Cerrahoğlu, "Garībü'l-Kurʾān", DİA, XIII, 379-380; M.Yaşar Kandemir, "Garībü'l-hadīs", DİA, XIII, 376/378.)

İlk dönemlerde telif edilen garībü'l-Kurᵓān eserleri surelerin Kurᵓān'daki dizisini takip ederken IV.yüzyıldan itibaren alfabetik dizi yaygınlık kazanmıştır. Rāgıb el-Isfahānī ise üçlü kök harflerin baştan sona dizisini uygulamıştır. Kapsama alınan kelime kadrosunun mahiyeti değişken olup eserlerin hacmi de bundan büyük ölçüde etkilenmiştir. Aynı şekilde bazı eserler kelimelere dair filolojik çözümleme ile yetinirken, bunların iştikak, anlam ve kullanımlarını ayrıca farklı kıraatleri, Kurᵓan'daki benzer kullanımları, hadis ve eski şiir metinleriyle tanıklayarak detaylı inceleyen eserler de telif edilmiştir.

Garībü'l-Kurᵓān alanında ilk dönemlerde telif edilen eserlerden biri de Ebū Bekr Muhammed b. Uzeyz es-Sicistānī'nin (330/941) *Nuzhetu'l-Kulūb*'udur. Elīf Mehmed Efendi'nin *en-Nūru'l-Furkān*'ı telif ederken dizisini örnek aldığı eser budur. Ebū Ubeyde'nin *Mecāzu'l-Kurᵓān*'ından yapılmış bir özet derleme olduğuna dair iddiaya karşılık eserin özgünlüğünü teyit edici bulgular ağır basmaktadır. es-Sicistānī eserinde kelimeleri Kurᵓan'da geçtiği şekliyle ve ilk harflerine göre alfabetik dizi yaparak sıralamıştır. İlk harfin zamme, fetha ve kesre halleri de müstakil bab başlığı almıştır. Bundan dolayı bundaki bab sayısı 85 olmuştur. Elīf Efendi de kelimeleri Kurᵓan'da geçtiği şekliyle diziye sokmuş, ancak birinci harfin zamme fetha ve kesre hallerini kendi içinde alfabetik diziye sokmuştur. Ayrıca ikinci harfi de dizide dikkate alarak her bab için ikinci harflere göre fasıl açmıştır. es-Sicistānī, sadece kelimelerin ayet içindeki tekli veya terkīb halindeki formunu tespit ederek kısa açıklamalarla yetinirken Elīf Efendi önce madde başı kelimeyi tespit etmiş, bunun geçtiği āyet veya āyetleri göstermiş, akabinde genellikle detaylı açıklama yapmıştır. es-Sicistānī'nin madde ve muhtevasını tamamen derc eden Elīf Efendi her iki açıdan kapsamı oldukça genişletmiştir. Söz gelimi bābü'l-hemzedeki madde sayısı es-Sicistānī'de 350 civarında iken bu sayı Elīf Efendi'de 420 civarındadır. Mükerrerler de dahil edildiğinde eserde tamamen veya kısmen yer verilen ayet sayısı dört bini aşmaktadır. Muhteva açısından Elīf Efendi'nin dikkatle takip ettiği diğer temel kaynak er-Rāgıb'ın *el-Mufredāt*'ıdır. İbnu'l-Esīr'in *en-Nihāye*'sini de aynı şekilde göz önünde tuttuğu anlaşılan Elīf Efendi'nin bütün tespitlerinde *Kāmūs Tercemesi*'nden teyit ve kontrol yaptığı da görülmektedir. Bilhassa kelimelerin iştikak, anlam ve kullanımlarına, sıklıkla kıraatlere göre yaptığı çözümlemelere yer veren Elīf Efendi, bütün Arapça kelime ve ifadelerin Türkçe karşılıklarını göstermiştir. Eser bir taraftan da

temel Arapça tahsiline sahip okuyucunun Arapça müktesebatına katkı yapmaktadır. Elīf Efendi tespit ettiği filolojik materyali tanıklamış, İslamī ilmi geleneği temel referans kaynaklar arka planıyla ilmī fakat sade bir terkip ile büyük bir başarıyla terkip etmiştir. Aynı zamanda akıcı üslubu ve kolay anlatımı okuyucunun bunaltıcı filolojik bahislerin ağırlığını hissetmeden meseleyi kavramasını temin etmektedir. Bu itibarla Elīf Efendi'nin *en-Nūru'l-Furkān*'ı Rāgıb'ın Arapça kültüründe sahip olduğu konumun Türkçe kültürdeki karşılığı olarak kabul edilmeyi fazlasıyla hak etmektedir.

Kaynakları: Elīf Efendi'nin sıklıkla atıfta bulunduğu genel tefsirlerin başında İbn Abbās'a nisbetle andığı *Tefsīr-i İbn Abbās* yer alır. Bu tefsīr Ebü't-Tahir Mecdüddin el-Fīrūzābādī (817/1415) tarafından *Tenvīrü'l-Mikbās Min Tefsīri İbn Abbās* adıyla yapılmış bir derlemedir. Ebū Cafer İbn Cerīr et-Taberī'nin (310/923) *Cāmiʾu'l-Beyān fī Tefsiri'l-Kur'ān*'ı, Fahreddīn er-Rāzī'nin (606/1209) *Tefsīr-i Kebīr* adıyla bilinen *Mefātihu'l-Gayb*'ı, Ebū Saīd Nāsırüddīn Abdullāh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzāvī'nin (685/1286) *Tefsīr-i Kādī* veya *Tefsīr-i Beyzāvī* adıyla bilinen *Envārü't-Tenzīl ve Esrārü't-Teʾvīl*'i, Ebü'l-Berekāt Hāfızüddīn Abdullāh b. Ahmed b. Mahmūd en-Nesefī'nin (710/1310) *Tefsīr-i Nesefī* adıyla bilinen *Medārikü't-Tenzīl ve Hakāikü't-Teʾvīl*, Alāeddīn Alī b. Muhammed b. İbrāhīm el-Bağdādī el-Hāzin'in (741/1341) *Tefsīr-i Hāzin* kısa adıyla bilinen *Lübābü't-Teʾvīl Fī Meāni't-Tenzīl*'i de Elīf Efendi'nin çeşitli konular sadedinde atıfta bulunduğu genel tefsīr kaynaklarıdır. Ayrıca eser boyunca Elīf Efendi'nin "baᶜzı tefāsīrde", "kütüb-i fıkh", "kütüb-i kelām", "kütüb-i hakāyık" gibi genel atıf ifādelerine rastlanabilmektedir.

Lügat kaynakları arasında Elīf Efendi'nin temel referansı Mütercīm Āsım Efendi'nin (1235/1819) *Kāmūs Tercümesi*'dir. Yine onun çevirisi *Burhān-ı Kātıᶜ*, İbnu'l-Esīr'in (606/1210) *en-Nihāye*'si Ebū Abdullāh er-Rāzī'nin (666/1268?) *Muhtāru's-Sıhāh*'ı, el-Feyyūmī'nin (770/1368) *Misbāhu'l-Munīr*'i, Ebū Alī el-Kālī'nin (356/967) *el-Bāriᶜ*'i gibi muteber sözlükler yer almıştır. Elīf Efendi ayrıca kelime ve yapılara dair tafsilat için sıklıkla kendi eseri *Muhtāru'l-Enbā*'ya atıfta bulunmuştur.

Görüşlerine yer verdiği tefsir ve dil bilginleri: Ayetlerin tefsiri, anlamının tespiti ve kelimelerin filolojik çözümlemeleri sırasında yaptığı izahlar sadedinde mühim tefsir ve filoloji ālimlerinin görüşlerini hususiyetle kaydeder. Listenin başında sıklıkla görüşüne işaret edilen isim İbn Abbās'tır.

Eserde ayrıca Hazreti Alī, İbn Mesᶜūd, Mukātil, Ubeyy b. Kaᶜb, el-Hasen el-Basrī, Saᶜīd b. Cubeyr, Mücāhid, Katāde, İkrime, Enes, İbn Cureyc, İbn Sīrīn gibi birinci kademe tefsīr ālimleri de çeşitli konular vesilesiyle görüşlerine mürācaat edilen isimler olmuştur. Ayrıca Sullemī, Nesefī, Zemahşerī, İbnu'l-Esīr, Kādī Beyzāvī, Munāvī, Hāzin gibi müfessirlerin de görüşleri çeşitli şekillerde eserde yer bulmuştur. Elīf Efendi ayrıca pek çok hususu refere ederken "ᶜulemāʾ-i tefsīr", "baᶜzı ᶜulemā-yı tefsīr", "baᶜzı ekābir-i eʾimme-i tefsīr", "ekser-i mütekellimīn", "baᶜzı ehl-i ᶜilm" gibi genel tabirler kullanmıştır. Diğer taraftan özellikle filoloji sahasında şöhret sahibi el-Mufaddal, Sībeveyhi, S̱aᶜleb, Ferrāʾ, Muberred, el-Ahfeş, Ebū Alī el-Kālī, Ebū Amr, el-Lihyānī, İbn Hācib gibi otorite filologların da gerek ayet anlamları gerekse filolojik çözümlemelerine işaretlemeler mevcuttur.

Elīf Efendi sadedinde bulunduğu konuyla bir şekilde irtibatlı veya tespitinde fayda mülahaza ettiği hususları da sıklıkla istitrād, tenbīh, fāʾide, tetimme, hātıra, tavzīh, tenvīr, ihtār gibi başlıklar altında tespit ederek okuyucuya aktarmayı tercih etmiştir.

Birincisi 600, ikincisi 512 sayfadan oluşan iki ciltten müteşekkil *en-Nūru'l-Furkān*'ın müellif hattı olan tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Sütlüce Dergahı no: 445-446 numarada kayıtlıdır. Birinci cilt 1340, ikinci cilt 1341'de tebyiz edilmiştir.

EN-NŪRU’L-FURḲĀN
FĪ ŞERḤİ LUĠATİ’L-ḲURʾĀN

Meḥmed Elīf b. eş-Şeyḫ Aḥmed Muḫtār

el-Cüzʾü’l-Evvel min Kitāb
“en-Nūru’l-Furḳān fī Şerhi Luġati’l-Ḳurʾān”
mimmā mennallāhu taʿālā ʿalā ʿabdihi’l-fakīri’z-zaʿīf

Meḥmed Elīf b. eş-Şeyḫ Aḥmed Muḫtār
ʿufiye ʿanhumā

Tārīh-i ibtidā-i tebyīz-i kitāb fī 22 rebīʿi’l-evvel 1339 yevm-i cumʿa
Ve temme bi-ʿavnillāhi taʿālā fī 17 rebīʿi’l-evvel 1340 yevmi’l-cumʿa

el-Hamdu lillāhi ʿale’t-tevfīk ve estagfirullāhe ʿale’t-taksīr ve sallallāhu ve selleme [ʿalā] seyyidinā Hātemi’r-rusul ve ʿalā ālihi ve ʿitretihi ve sahābetihi

el-Hamdu lillāhillezī ᶜalleme'l-Ḳurᵓān, haleka'l-insāne ᶜalleme-hu'l-beyān, fe-subhāne men ᶜalleme bi'l-kalem, ᶜalleme'l-insāne mā-lem yaᶜlem.

Ve's-salātu ve's-selāmu'l-ahassāni'l-ekmelāni min-hu ᶜalā-ᶜabdihi'l-a-hassi'l-ekmelillezī nezzele ᶜaleyhi'l-Furḳān ve erselehu ilā kāffeti'n-nāsi bi-ebdeᶜi'l-beyān ve efsahi'l-lisān, Seyyidinā Muḥammedi'l-muham-medi fi'l-Ḳurᵓāni bi'l-Ḳurᵓān ve'l-mubecceli kadruhu beyne'l-enbiyāi bi-ebka'l-muᶜcizāti ve ecle'l-burhān. Ve ᶜalā ālihi ve ᶜitretihi ve ehli beytihi't-tāhirīne'l-mulakkinīne li-men isteᶜadde mine'l-ummeti hakāi-ka ahkāmi'l-Ḳurᵓān; ve'l-mufehhimīne le-hum dekāika serāiri'l-Furḳān; ve'l-muşīrīne ile'l-ahassi min-hum dekāika işārāti'l-hudūsi ve'l-kıdem ve gavāmiza esrāri'l-vucūdi ve'l-ᶜadem.

Summe's-selāmu ve't-tahiyyetu ve'l-ikrāmu ᶜala's-sahābe-ti'l-kummeli'l-kirām ellezīne hum aᶜlāmu'l-hudā li'l-enām ve nucū-mu semāi'l-hidāyeti li-men ihtedā mine's-sāirīne ᶜalā-sirāti'ş-şerīᶜati ilā-likāi'l-Meliki'l-Ḳuddūsi's-Selām.

Ve radıyallāhu ᶜani't-tābiᶜīne le-hum bi-ihsān ve'l-mutehallīne bi-siye-rihimu's-seniyyeti fi'd-dīni ilā-yevmi'l-kıyām.

Ammā baᶜdu:

Pīşgāh-ı tetalluᶜ-i erbāb-ı dānişe ᶜarz ve beyān-ı hāle şöyle ibtidār edi-yorum ki eyyām-ı ahīre-i ᶜömrüme müsādif şu harb-i ᶜumūmī denilen mel-hame-i kübrā-yı fāciᶜa ve eyyām-ı nahisāt-ı fiten-i mütetābiᶜa ve belāyā-yı müteᶜākıbede kalb-i hazīn ve fikr-i küdūret-rezīn-i fakīrānemi işgāl ile şedāid-i ahvāl-i rūzgārı āsānca geçirmek için bir meşgale [3] taharrīsine muhtāc oldum. Ve düşündüm, istedim ki meşgalem hayrlı ve nāfiᶜ ve nefᶜi dāim ve ᶜāmm [ve] şāmil olsun ve esnā-yı iştigālde onunla kendim müte-sellī olayım ve bi-lutfihi taᶜālā muvaffakiyyet elverirse netīceden ihvān-ı dīnim müstefīd olsun, bu yüzden de ecr ve sevāba nāil olayım ve Hakk'ın kerem ve ihsān ve rahmetiyle benden sonra bir hayr-ı cārī ve ẕuḫr-ı āhiret olsun ve bu sūretle eyyām-ı ahīre-i hayātım olan hengām-ı pīrīde melāhī ve mā-lā-yaᶜnī ile iştigālden sālim kalayım ve laᶜib ü lehvle imāte-i vaktten kurtulayım.

Fe-bi-hamdihi taᶜālā tevfīk-i rabbānī ve hidāyet-i subhānī ile bu emr-i hayrı dünyā ve ᶜukbāda mā-bihi'n-necāt ve vesīle-i saᶜādet-i ebediyyemiz

olan Ḳurʾān-ı kerīm hizmetinde tasavvur ettim. Ve bu sebeble de evvelce ārzū edip de her neden ise muvaffak olamadığım bir şeyʾi tahattur eyledim. O da şu idi ki ekābir-i ʿulemā-i dīnimizden İmām Ebū Bekr Muḥammed b. ʿUzeyz es-Sicistānī rahimehullāhın şerh-i garībü'l-Ḳurʾān bābında teʾlīf etmiş olduğu *Nuzhetu'l-Ḳulūb* nām eser-i makbūlünü tercüme etmek olup zamān-ı mukadder hulūl etmediğinden mi nedir başlamak müyesser olmamış idi, derhāl ona şürūʿ etmek istedim. Lākin hazret-i müşārün ileyh yalnız garīb-i lügat-ı Ḳurʾān'ı cemʿ etmiş olmakla eserde pek az kelimāt-ı kerīme derc ve şerhinde de gāyetü'l-gāye īcāzı iltizām ederek kitābın fāidesini ancak o zamān için erbāb-ı zekāʾ ve istiʿdād-ı kāmil sāhibi olan müntehīlere hasr etmiş olduğunu gördüm. Zamānımızda ise ʿulūm-ı edebiyyāt-ı ʿArabiyyeye kıllet-i ragbet ve tenākus-ı saʿy ü himmet sebebiyle lügat-ı Ḳurʾān cümleten garīb hükmüne girdiğinden yalnız eser-i mezkūrun ʿaynen [4] tercümesinden bir fāide hāsıl olamayacağını anladım.

Bināʾen ʿaleyh yalnız kitāb-ı mezbūrun üslūbunu iltizāmla berāber onda olan kelimātı tamāmen alarak şürūhunu da tercīhen akvāl-i sāireye takdīm ve dīger fevāid ʿilāvesiyle tetmīm ve şerhe muhtāc gördüğüm daha birçok lügāt-ı Ḳurʾāniyyeyi de elimden geldiği ve gücüm yettiği kadar bi't-tetebbuʿ cemʿ ve Rāġıb-ı Iṣfahānī rahimehullāhunun *Mufredāt*'ıyla İbn Es̱īr'in *Nihāye*'si ve kütüb-i tefāsīr-i muʿtebere-i muʿtenā-bihā ve kütüb-i muʿtemede-i lügatten bi'r-rivāye ve bi'd-dirāye olan tefsīrleri de bi't-taharrī bunlara zammla tahrīre mübāderet ettim.

Ve esnā-yı tahrīrde mütālibīn-i kirāma teshīl için her kelimenin ikinci harfini de bi'l-iltizām tertībe alarak ebvābı fusūle taksīm eyledim, meselā "Bābu'l-Hemze"de "faslu'l-hemze maʿa'l-hemze" "faslu'l-hemze maʿa'l-elif" "faslu'l-hemze maʿa'l-bāʾ" ilā-āhirihi sūretinde yazdım. Ve her faslda harf-i evveli meftūh olan kelimeleri takdīm sonra mazmūm olanları sonra meksūr olanları bir sıraya dizdim. Hāsılı kudretim yettiği kadar ehl-i ʿilme teshīlāt icrāsına çalıştım. Ve "*en-Nūru'l-Furḳān fī Şerḥi Luġati'l-Ḳurʾān*" tesmiye ettim. Ümīd ederim ki hulūs-ı niyyetime merhameten mütālaʿasına tenezzül eden erbāb-ı dāniş gerek kıllet-i bizāʿa ve şeyhūhatım hasebiyle vukūʿu pek tabīʿī olan āsār-ı zühūl ü zellāt ve nevākıs u hatīʾātımı mürüvveten ʿafv ve setr ederler: "el-Maʿzūru maʿfuvvun ve'l-kerīmu ʿafuvvun."

İhtār: Kitābımı Sicistānī'nin üslūbu üzere yazdığımı evvelce işāret et-

miş idim. Murādım müşārün ileyhin yaptığı gibi lügatların ᶜale'l-usūl [5] hurūf-ı asliyyelerini iltizāmla tertīb etmeyip Kitāb-ı Kerīm'deki lafzını iltizāmla gerek aslī gerek gayr-ı aslī mutlakan birinci harfleri "bāb" ikinci harfleri "fasl" ittihāz ettim. Bu sūretle hurūf-ı zāide tertībde muᶜteber tutulmuş oldu. Meselā:

﴿يَأْلُونَكُمْ﴾ kelimesi aslen mehmūzü'l-fāᵓ olmakla "bābu'l-hemze"de yazılması ᶜilm-i lügat kavāᶜidinden iken "bābu'l-yāᵓ"da yazıldı. Ve

﴿أَنْعُم﴾ kelimesi de "نعم" lafzından olmakla "bābu'n-nūn"a yazılmak lāzım iken "bābu'l-hemze"ye yazıldı.

Bundan maksad mürācaᶜat edenlere teshīl-i emr ile vakt kazandırmaktır. Meselā bir kārī yā mütāliᶜ ﴿لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ﴾ cümle-i kerīmesinde vākiᶜ ﴿تَصْطَلُونَ﴾ kelimesini bilmek isterse evvelā bunun aslı ne olduğunu düşünecek, "صَلْيٌ" olduğunu tahatturla lafz-ı mezkūru mutasarrafātından "إِفْتِعَالٌ" bābından "إِصْطِلَاءٌ" yı bulacak ve "تَصْطَلُونَ" bundan bir fiᶜl-i müstakbel cemᶜ-i muhātab olduğunu anlayacak, işte bu sūretle vakt zāyiᶜ edecek. Bu iltizām edilen tertīb ve üslūbda ise doğrudan doğruya "bābu't-tāᵓ"da "faslu't-tāᵓ maᶜa'ṣ-ṣād"da "تَصْطَلُونَ" yi kolayca bulup ve orada hemān asl-ı kelimeyi ve esbāb-ı tagayyür-i lafzīyi de görüverecek. Vallāhu'l-muyessir ve mā tevfīkī illā billāhi, ᶜaleyhi tevekkeltu ve ileyhi unību, subhāneke lā ᶜilme lenā illā mā ᶜallemtenā inneke ente'l-ᶜalīmu'l-hakīm, ᶜallimnā min ledunke ᶜilmen nasīru bihi kāmilīne fi'l-mahyā ve'l-memāti.

Harrerehu'l-cāmiᶜu'l-fakīru'd-daᶜīfu Ḥaṣīrī-zāde Meḥmed Elīf b. eş-Şeyḫ Aḥmed Muḫtār ᶜafā ᶜanhume'l-ᶜAfuvvu's-Settār fī Tekyeti's-Saᶜdiyye fī Sütlüce tucāhe beldeti Ebī Eyyūb el-Enṣārī radıyallāhu ᶜanhu. [6]

BĀBU'L-HEMZE

FASLU'L-HEMZE MAᶜA'L-HEMZE: "أَ،ء"

- أَأَنْذَرْتَهُمْ [e-enẕertehum]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾[1] أَيْ أَأَعْلَمْتَهُمْ بِمَا تُحَذِّرُهُمْ

Yaᶜnī "Gazab u ᶜazāb-ı Hak'tan tahzīr ettiğini onlara bildirdin mi?" Yaᶜnī "Onlar üzerine inzār ve ᶜadem-i inzār müsāvīdir,onlar īmān etmezler" demek olur.

"إِنْذَارٌ" tahzīr olunan şeyʾi iᶜlāmdır, "مُعْلِمٌ" ki mutlakan iᶜlām eden, bildiren kimse iᶜlām ile tahzīr etmedikçe "مُنْذِرٌ" olamaz,bināʾen ᶜaleyh her bir "مُنْذِر" ; "مُعْلِمٌ"dir, lākin her bir "مُعْلِم" ; "مُنْذِر" değildir. Rāġıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ında "إِنْذَار"ı kendinde tahvīf bulunan ihbārdır, nitekim "تَبْشِيرٌ" kendinde sürūr bulunan ihbārdır diye tefsīr ve taᶜrīf etmiş. Bu takdīrce "Mahūf olan ᶜazābı onlara haber verdin mi?" demek olur. Bu kelime "نَذْرٌ" lafzından "ifᶜāl"dir. Bābu'n-Nūn'da "نَذِيرٌ" kelimesine de nazar buyurula.

- أَئِفْكًا [e-ifken]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَئِفْكًا آلِهَةً دُونَ اللهِ تُرِيدُونَ﴾[2]

"إِفْكٌ" esveʾ-i kizbdir, yaᶜnī "Kizbin eşnaᶜı olan reʾyinizle ittihāz ettiğiniz Allāh'tan gayrı ālihe-i bātılaya ᶜibādeti mi kasd ve taleb ediyorsunuz?" demek olur. Rāġıb *Mufredāt*'ta bu āyetin zikrinde "أَتُرِيدُونَ آلِهَةً مِنَ الْإِفْكِ" takdīr olunmak sahīh olur ve "إِفْكًا" kelimesi "تُرِيدُونَ"ye mefᶜūl ve "آلِهَةً" ondan bedel kılınmak da sahīh olur ki İbrāhīm ᶜaleyhi's-selām "آلِهَةٌ"yi "إِفْكٌ" tesmiye etmiş olur diyor. Ve bu lafz ātiyen "إِفْك" kelimesinde beyān olunur.

---

1 "Onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar." el-Bakara, 2/6; Yāsīn 36/10.

2 "Allah'ı bırakıp da birtakım uydurma ilahlar mı istiyorsunuz?" es-Sāffāt, 37/86.

MEKSŪRETU’L-HEMZE: “إِ” [7]

- إِئْتَمِرُوا [iʾtemirū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ﴾[3] أَيْ شَاوِرُوا

“إِئْتِمَارٌ” kelimesi “أَمْرٌ” den “iftiʿāl”dir, “أَمْرٌ” , “شَأْنٌ” maʿnāsına olup “شَأْنٌ” ise hāl, kasd, taleb maʿnālarına gelir. Bināʾen ʿaleyh “إِئْتِمَارٌ” kelimesinin de mahalline göre maʿnāsı değişir, siyāk ve sibāk iʿtibāriyle ﴿وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ﴾ kavl-i kerīminde “Aranızda evlādınız için hayrlı ve nāfiʿ olmak üzere ücret-i irdāʿ hakkında müşāvere ediniz” demek olur. Ve “أَمْرٌ” yaʿnī buyruk maʿnāsına olarak “baʿzınız baʿzınıza maʿrūfla emr ediniz” demektir de denildi; bir de “إِئْتِمَارٌ” kabūl-i emr maʿnāsına olur. Bundandır ki müşāverede müteşāvirīnin baʿzı baʿzının işāret ettiği şeyde emrini kabūl ettiği cihetle “تَشَاوُر” e “إِئْتِمَار” denildi. Ve ﴿إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ﴾[4] , “يَتَشَاوَرُونَ فِي قَتْلِكَ وَيَقْصِدُونَ وَيَهِمُّونَ بِهِ” demek olur.

- اِئْتِيَا [iʾtiyā]

- ﴿اِئْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ﴾[5]

İmām Ṭaberī *Cāmiʿu’l-Beyān*’da ʿAbdullāh b. ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumādan “إِئْتِيَا”, “أَعْطِيَا” [ve] “أَتَيْنَا” , “أَعْطَيْنَا” ʿibāretiyle tefsīrini rivāyet etmiş ki “Ey semāʾ ve ey arz, sizin vücūdunuzda halk ve tevdīʿ ettiğim şeyʾi veriniz.”Yaʿnī semāʾ yağmur ve sāireyi ve arz nebāt ve sāireyi demek olur. Ve “إِئْتِيَا” , “كُونَا وَاحْدِثَا” Yaʿnī “Olunuz, vücūda geliniz, tahaddüs ediniz” demektir de denildi. Ve “جِيئَا” Yaʿnī “Getiriniz veya geliniz yaʿnī emrime münkād olunuz” demektir de denildi. Rāğıb’ın *Mufredāt*’ta yazdığına göre “إِتْيَانٌ” sühūletle gelmektir, tabīʿati üzere mürūr eden sele “أَتِيٌّ” ve “أَتَاوِيٌّ demek bundandır. Bu [8] kelime “رَمَى” bābından gelir: “أَتَى يَأْتِي أَتْيًا فَهُوَ آتٍ” denir. “إِتْيَانٌ” bundan ismdir. Bi’z-zāt ve bi’l-emr ve bi’t-tedbīr mecīʾe denir. Hayr ve şerrde ve aʿyān ve aʿrāzda istiʿmāl olunur. Ḳurʾān-ı Kerīm’de “أ،ت،ي” māddesinden gelen kelimāt mecīʾ, iʿtāʾ, vücūd, hudūs, inkıyād, muvāfakat, cimāʿ maʿnālarıyla tefsīr olunmuştur, her biri mahallerinde beyān olunur.

- اِئْذَنْ لِي [iʾẕen lī]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي﴾[6]

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ﴾[7]

“تَعِبَ” bābından “أَذِنَ يَأْذَنُ إِذْنًا” den sīga-i emrdir. Bu kelime lisānımızda da müstaʿmeldir

---

3 “Ve aranızda uygun bir şekilde anlaşın.” et-Talāk, 65/6.

4 “İleri gelenler seni öldürmek için aralarında senin durumunu görüşüyorlar.” el-Kasas, 28/20.

5 “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. İkisi de, “İsteyerek geldik” dediler.” Fussilet, 41/11

6 “Onlardan “Bana izin ver” diyen de vardır.” et-Tevbe, 9/49.

7 “İçlerinden dilediğine izin ver.” en-Nūr, 24/62.

ki bir fiʿlde bir kimseye murahhas olduğu ve onu işlemekte kendine destūr verildiğini bildirmektir. Evvelki āyette “bana izn ver” ikincide “onlardan dilediğin kimseye izn ver” demektir.

- إِئْذَنُوا [iʾẕenū]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ﴾[8] أَي اعْلَمُوا ذَلِكَ

Yaʿnī “Meʾmūr olduğunuz şeyʾi işlemez iseniz bunun Allāh ve Resūlü cānibinden size harb olduğunu biliniz ve işitiniz ve ondan ötürü istimāʿa hāzır olunuz” demektir. Ve hemzenin meddiyle “فَآذِنُوا” kırāʾatine göre “أَعْلِمُوا غَيْرَكُمْ ذَلِكَ” Yaʿnī “Allāh ve Resūlü-ne karşı muhārib olduğunuzu dīgerlere iʿlām ve iʿlān ediniz” demek olur. Bu sūrette kelime-i mezbūre “إِفْعَالٌ” bābından “آذَنَ يُؤْذِنُ إِيذَانًا”den sīga-i emrdir. “أَذَانٌ” ve “مُؤَذِّنٌ” de bundandır. Bu kelime için bu bābda “أَذَانٌ” kelimesine de nazar oluna.

FASLU’L-HEMZE MAʿA’L-ELİF: “آ”

- آلُ فِرْعَوْنَ [ālu firʿavne]
- ﴿آلُ فِرْعَوْنَ﴾[9] أَيْ قَوْمُهُ وَأَهْلُ دِينِهِ

Yaʿnī “Firʿavnın tebeʿası ve onun dīniyle mütedeyyin olanlar” demek olur. Baʿzı eʾimme-i lügat “آل” kelimesinin aslı [9] “أَهْل”dir, lākin ibdāl dāhil oldu da “آل” oldu dedi ve kavline “آل” kelimesinin tasgīrinde elife ibdāl olunan “ها” ʿavdet ederek “أُهَيْلٌ” denilmesiyle istişhād etti. “آل” kelimesi bir şahsın ehli ki zevū-karābetidir. Ve ehl-i beytine ve etbāʿına dahi ıtlāk olunur.

İstitrād: “آلُ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ” akārib-i tāhiresidir. Ve havāss-ı ümmete de min-haysü’l-ʿilm ve’l-ʿamel zāt-ı risālet-penāhīlerine ihtisāsı olmak şartıyla “آل” denir, mukallidīne yaʿnī ʿavāmm-ı müʾminīne “أُمَّةٌ” denir. Bināʾen ʿaleyh her bir “آل”-i nebī ümmettir, lākin her ümmet “آل” değildir. İmām Caʿferu’ṣ-Ṣādıḳ radıyallāhu ʿanhu hazretlerine nās-ı müslimūnun cümlesi “آل”-ı nebīdir diyorlar denildikte,“كَذَبُوا وَصَدَقُوا“ buyurdular. Bu kelāmın maʿnāsından suʾāl olundukta ümmet kāffeten “آل”-i nebīdir dediklerinde kāzib oldular ve lākin şarāyit-i şerīʿat-ı Muḥammediyye ile kāim olduklarında “آل”-i nebīdirler kavlinde sādık oldular buyurdu.

“أَهْلٌ” ile “آل”ın farkı “آل” kelimesi Zeyd’e ʿAmr’a Bekr gibi aʿlām-ı nātikīne izāfete mahsūs olup nekerāta izāfe edilmez. Meselā “آلُ الزَّمَانِ” , “آلُ الْقَرْيَةِ” , “آلُ الْبَيْتِ” denilmez. Bir de ednāya izāfetle “آلُ الْخَيَّاطِ”, “آلُ الْحَيَّاكِ” taʿbīr olunamaz, belki hakīkaten veyā mecāzen ve sūreten veyā maʿnen aʿlā ve eşref ve efdale izāfet edilip “آلُ اللهِ”, “آلُ الرَّسُولِ”, “آلُ السُّلْطَانِ” denir.

---

8 “Allah ve Rasūlüyle savaşa girdiğinizi bilin.” el-Bakara, 2/279.

9 “Firavun ailesi” Kur’ān-ı kerīm’de 12 yerde geçmektedir. örnek için bkz. el-Bakara, 2/49.

"أَهْلُ الزَّمَانِ", "أَهْلُ الْحَيَّاكِ", "أَهْلُ الْخَيَّاطِ", "أَهْلُ السُّلْطَانِ", "أَهْلُ النَّبِيِّ", "أَهْلُ اللهِ" ʿāmmdır, "أَهْلٌ" "أَهْلُ", "أَهْلُ الصَّلَاحِ", "أَهْلُ الْعَقْلِ", "أَهْلُ الْعِلْمِ" ve maʿneviyyāt ve maʿkūlātta da "أَهْلُ الْقَرْيَةِ" "التَّقْوَى" ve gayru zālike denir. [10]

- آيَاتٌ [āyātun]

- ﴿آيات﴾[10]

"آيَةٌ"'in cemʿidir, aslen ʿalāmet maʿnāsınadır. Ve sāir birtakım maʿānīde de istiʿmāl olunur. "آيَةٌ مِنَ الْقُرْآنِ" maʿrūftur. Ve cemāʿatu'l-hurūftur da denildi. Ve mutlak cemāʿat maʿnāsına da gelir, "خَرَجَ الْقَوْمُ بِآيَتِهِمْ" , "بِجَمَاعَتِهِمْ" demektir. Bu eşʿār-ı ʿArabda da vardır. Ve Ḳurʾān-ı kerīm'den bir hükm üzerine delālet eden her bir cümleye de "آيَـةٌ" denir. Ve ʿalāmet maʿnāsına olan "آيَـةٌ" hissī ve ʿaklī olur. Ve böylece ʿacībe maʿnāsına da gelir. Ber-vech-i mezkūr ʿalāmet, ʿacībe maʿnāları asl olmak üzere Ḳurʾān-ı kerīm'de "آيَةٌ" , muʿcize, delīl, şāhid, binā-i ʿālī ve muhkem, ʿazāb maʿnālarına vārid olmuştur. Emsile:

- ﴿تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍ﴾[11]

Bunda āyet-i maʿrūfedir.

- ﴿قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً﴾[12] أَيْ عَلَامَةً
- ﴿لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا﴾[13] أَيْ عَجَائِبِ قُدْرَتِنَا
- ﴿فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرٰهِيمَ﴾[14] أَيْ عَلَامَاتٌ ظَاهِرَةٌ عَجِيبَةٌ
- ﴿وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللّٰهِ﴾[15] أَيْ مُعْجِزَةٍ
- ﴿إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ﴾[16] أَيْ دَلِيلَ مُلْكِهِ وَسَلْطَنَتِهِ عَلَيْكُمْ
- ﴿أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ﴾[17] أَيْ بِنَاءً عَالِيًا مُحْكَمًا
- ﴿وَمَا نُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا﴾[18] أَيْ عَذَابٍ كَالطُّوفَانِ وَالْجَرَادِ وَالْقُمَّلِ وَالدَّمِ

Ve emsāluhā kesīretun fi'l-Ḳurʾāni'l-kerīmi.

---

10 "ayetler" Kur'ān-ı kerīm'de nekre olarak 51 yerde geçmektedir. örnek için bkz. el-Bakara, 2/99.
11 "Bunlar Kur'an'ın, apaçık bir kitabın āyetleridir." en-Neml, 27/1.
12 "Zekeriya, "Rabbim! (çocuğum olacağına dair) bana bir alāmet ver" dedi." Āl-i ʿİmrān, 3/41.
13 "Kendisine āyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye." el-İsrā, 17/1.
14 "Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır." Āl-i ʿİmrān, 3/97.
15 "Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber bir mucize getiremez." er-Raʿd, 13/38; el-Müʾmin, 40/78.
16 "Onun hükümdarlığının alameti size o sandığın gelmesidir." el-Bakara, 2/248.
17 "Siz her yüksek yere bir alamet bina yapıp boş şeylerle eğleniyor musunuz?" eş-Şuʿarā, 26/128.
18 "Onlara gösterdiğimiz her bir mucize önceki benzerinden daha büyüktü." ez-Zuhruf, 43/48.

- الْآفِلِينَ [el-ʾāfilīne]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ﴾[19] أَيْ فَلَمَّا غَابَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْغَائِبِينَ

“غَائِبٌ”, gārib, zāil maʿnālarınadır.

Faslu’l-Hemze Maʿa’l-Fā’da “أَفَلَ” kelimesine nazar oluna.

- آبَائِكَ [ābāʾike]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرٰهِيمَ وَإِسْمٰعِيلَ وَإِسْحٰقَ﴾[20]

“آبَاءٌ” meddle “baba” demek olan “أَبٌ” cemʿidir, ancak [11] ʿArab baʿzen baba er kardeşi olan “عَمٌّ”den “أَبٌ” ve ana kız kardeşi olan “خَالَةٌ” yaʿni teyzeden “أُمٌّ” ile taʿbīr ederler, nitekim bu āyet-i kerīmede vākiʿ olmuştur, zīrā İbrāhīm ve İsḥāḳ ʿaleyhime’s-selām Yaʿḳūb ʿaleyhi’s-selāmın ābāʾındandır lākin İsmāʿīl ʿaleyhi’s-selām amcasıdır, cümlesine birden “آبَاءٌ” denildi.

Ve kıssa-i Yūsuf ʿaleyhi’s-selāmda ﴿وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ﴾[21] kavl-i kerīminde “أَبَوَيْهِ”den murād Yūsuf ʿaleyhi’s-selāmın pederiyle teyzesi idi, çünkü vālidesi evvelce vefāt etmişti. Rāğıb rahimehullāh *Mufredāt*’ta cedd ile peder birlikte ve vālide ile peder birlikte “أَبَوَانِ” tesmiye olunduğu gibi ʿamm ile de peder de “أَبَوَانِ” tesmiye olunur demiş ve sālifü’z-zikr āyetle istişhād etmiş.

- آتَتْ [ātet]
- ﴿فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ﴾[22] أَيْ أَعْطَتْ ثَمَرَهَا

Yaʿnī “Meyvesini dīger arāzīnin meyvesinin iki misli verdi” demek olur. Ānifen “إِتْيَا” kelimesi bahsinde tahkīki mürūr etti, ircāʿ-ı nazar oluna.

- آمِّينَ [āmmīne]
- ﴿وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ﴾[23] أَيْ عَامِدِينَ قَاصِدِينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ

Lafz-ı mezbūr yaʿnī feth-i hemze ve teşdīd-i mīm’le aslen kasd maʿnāsına “أَمٌّ”dendir, “رَدَّ” bābından “أَمَّهُ يَؤُمُّهُ أَمًّا فَهُوَ آمٌّ” denir. Ve “tefʿīl” bābından “أَمَّمَهُ” ve “tefaʿʿul”den “تَأَمَّمَهُ” birdir, ” قَصَدَهُ” demektir. Bu maʿānī-i sāirede dahi müstaʿmeldir.

İstitrād: Tahfīf-i mīm’le duʿāda zikr olunan “آمِينَ” kelimesi “أَمْنٌ”dendir veyāhūd “إِسْتَجِبْ” maʿnāsına kelime-i ʿİbrāniyyedir. Ve ʿalā-kavlin esmāʾullāhtan bir ism-i celīlü’ş-şāndır.

19 “Yıldız batınca da, “Ben öyle batanları sevmem” dedi.” el-Enʿām, 6/76.

20 “Senin ilahına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak’ın ilahı olan tek bir ilāha ibadet edeceğiz.” el-Bakara, 2/133.

21 “Ana babasını tahtın üzerine çıkardı.” Yūsuf, 12/100.

22 “İki kat ürün verir.” el-Bakara, 2/265.

23 “Kāʿbe’ye gelenlere (sakın saygısızlık etmeyin).” el-Māide, 5/2.

Her hālde kasr-ı hemze ile “أَمِين” dahi denir. Kelime-i ʿİbrāniyye olması akvādır, çünkü Yehūd ve Naṣārā da duʾāda zikr ediyorlar. [12]

• آنَسْتُمْ [ānestum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا﴾[24] أَيْ عَلِمْتُمْ وَوَجَدْتُمْ

• وقَوْلُهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى ﴿إِنِّي آنَسْتُ نَارًا﴾[25] أَيْ أَبْصَرتُ

ʿİlm ve vicdān maʿnālarınadır. Kuvā-yı ʿakliyye ile olur āyet-i ūlāda olduğu gibi, kuvā-yı hissiyye ile de olur āyet-i sāniyede olduğu gibi. Ve “آنَسْتُ نَارًا” , “أَبْصَرْتُ” demek olduğu gibi, “آنَسْتُ صَوْتًا” , “سَمِعْتُ” demektir. “آنَسْتُ مِنْهُ حَلَاوَةً” , “ذُقْتُ” ve “آنَسْتُ مِنْهُ طِيبًا”, “شَمِمْتُ” demek olur.

“أُنْس”den “ifʿāl”dir, “آنَسَ يُونِسُ إِينَاسًا فَهُوَ مونِسٌ” denir, sülāsīsi “عَلِمَ” ve “ضَرَبَ” bāblarından gelir: “أَنِسَ-أَنَسَ، يَأْنَسُ-يَأْنِسُ أُنْسًا” denir. Zammla “أُنْسٌ” bundan ismdir, rüʾyet ve ʿilm ve hiss ve teferrüs maʿnāsıyla müştakkātı maʿānī-i sāirede de müstaʿmeldir.

• آلَاءَ اللهِ [ālāʾallāhi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾[26] أَيْ نِعَمَ اللهِ

Yaʿnī “Allāh’ın niʿmetlerini yād ediniz” ki murād iʿtirāf-ı niʿamla īfā-yı şükr-i Münʾim’dir. Bu lafz cemʿdir, vāhidi feth-i hemze ve sükūn-i lām’la “أَلْيٌ”dür. Ve hemzenin feth ve kesriyle feth-i lām’la maksūren “أَلَى” ve “إِلَى” da denir ki niʿmet demektir.

• آسَى [āsā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَكَيْفَ آسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ﴾[27] أَيْ أَحْزَنُ

Yaʿnī “Niçe mahzūn olurum, gussalanırım” demektir. Hüzn ve gussa maʿnāsına “تَعِبَ” bābından “أَسِيَ أَسًى فَهُوَ آسٍ” denir. “آسَى” lafz-ı mezkūrdan “müfāʿalet”tir. “آسَى يُوَاسِي مُوَاسَاتًا” denir, āyet-i kerīmedeki “آسَى” sīga-i mütekellim-i vahdedir.

• آلْآنَ [ālʾāne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿آلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ﴾[28]

“حِين” maʿnāsına olan “اَلْآنَ” kelimesi üzerine hemze-i istifhām dāhil olarak medd olunmuş ve “şimdi mi” demek maʿnāsına vārid olmuştur. “حِينٌ” maʿnāsına olan [13] “آنُ” kelimesi muʿarref bi’l-lām olarak lisānımızdaki şimdi taʿbīri gibidir. Ve “بَاعَ” bābından“آنَ يَئِينُ أَيْنًا” lafzen ve maʿnen “حَانَ يَحِينُ حَيْنًا” gibidir.

24 “Eğer reşid olduklarını görürseniz.” en-Nisā, 4/6.

25 “Ben bir ateş gördüm (oraya gidiyorum).” Tāhā, 20/10; Neml, 27/7; el-Kasas, 28/29.

26 “Allah’ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz.” el-Aʿrāf, 7/69.

27 “Şimdi ben, inkārcı bir topluluğa nasıl üzülürüm?” el-Aʿrāf, 7/93.

28 “Şimdi mi?! Oysa daha önce isyan etmiştin.” Yūnus, 10/91.

- آوِي [āvī]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَوْ آوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ﴾[29] أَيْ أَنْضَمُّ

Yaᶜnī “Saᶜb ve kavī olan bir ᶜaşīrete munzamm olaydım” demek olur. “ضَـرَبَ” bābından “أَوَى يَـأْوِي أُوِيًّا وَمَـأْوًى” denir, munzamm olmak maᶜnāsınadır. Ve “مَـأْوًى” masdar olduğu gibi ism-i mekān da olur: [30]﴿فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى﴾ ve kavluhu taᶜālā [31]﴿إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ﴾, “إِنْضَـمَّ” demektir. “ضَـمٌّ” ve “إِنْضِمَـامٌ” aslda yapışmak bitişmek, ulaşmak ve yapıştırmak, bitiştirmek, ulaştırmak maᶜnālarına gelir, “ضَـمَّ إِلَيْـهِ فَانْضَـمَّ” gibi. Ve “آوَاهُ غَيْـرُهُ” , “ifᶜāl”den müteᶜaddī olur. Ve mefᶜūleyne teᶜaddī eder,“آوَاهُ إِلَيْـهِ“ denir. Bizim lisānımızda “meʾvā” yurt ve mesken yerinde kullanılır. Bināʾen ᶜaleyh “آوَاهُ إِلَى الْمَنْزِلِ” lisānımızda “Onu menzil ve yurt ve meskene yerleştirdi” ᶜibāretiyle tercüme edilir. Āyetteki kesr-i vāv ile “آوِي” sülāsīden fiᶜl-i muzāriᶜ mütekellim-i vahdedir.

- آوَى [āvā]

- ﴿آوَى إِلَيْهِ أَخَاهُ﴾[32] أَيْ ضَمَّهُ إِلَيْهِ

Feth-i vāv’la sīga-i māzīdir, nitekim mā-kablinde mufassalen beyān olundu.

- آثَرَكَ [āserake]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿تَاللّٰهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا﴾[33] أَيْ فَضَّلَكَ

Yaᶜnī “Allāh’a kasem ederiz ki tahkīk seni teşrīf ve inᶜāmda bizim üzerimize tafdīl etti” demek olur. “İz” maᶜnāsına olan “أَثَـرٌ”den “ifᶜāl”dir. “أَثَـرٌ” fazl için, “إِيثَـارٌ” tafdīl için istiᶜāre olundu. “آثَـرَ يُوثِـرُ إِيثَـارًا [14] فَهُـوَ مُوثِرٌ” denir. Ve “tefᶜīl” den “تَأْثِيرٌ” maᶜlūm lisānımızda da müstaᶜmeldir.

- آنَاءَ اللَّيْلِ [ānāe’l-leyli]

- ﴿آنَاءَ اللَّيْلِ﴾[34] أَيْ سَاعَاتِ اللَّيْلِ

Yaᶜnī “gecenin dāhilindeki vaktler” demektir. İzāfet bi-maᶜnā “فِي”dir. Bu kelime cemᶜdir, müfredi hemzenin harekāt-ı selāsesiyle “أَنَى، أُنَى، إِنَى”dir. “إِنَاهُ”, “وَقْتُهُ” demektir.

Ve sāᶜat-ı latīfe maᶜnāsına olan “آن”ın cemᶜidir de denildi. Bābu’l-ᶜAyn’da “عَيْـنٍ آنِيَـةٍ” kelimesinde mufassalen zikr olunur.

29 “Ya da sağlam bir desteğe dayanabilseydim.” Hūd, 11/80.
30 “Şüphesiz, cennet onun sığınağıdır.” en-Nāziᶜāt, 79/41.
31 “Hani o gençler mağaraya sığınmışlardı.” el-Kehf, 18/10.
32 “O, kardeşi Bünyamin’i yanına bağrına bastı.” Yūsuf, 12/69.
33 “Allah’a andolsun, gerçekten Allah seni bize üstün kıldı.” Yūsuf, 12/91.
34 “Gece saatlerinde” Āl-i ᶜİmrān, 3/113; Tāhā, 20/130; ez-Zümer, 39/9.

- آذَنْتُكُمْ [āẕentukum]
- ﴿آذَنْتُكُمْ عَلَى سَوَاءٍ﴾[35] أَيْ أَعْلَمْتُكُمْ

Yaʿnī "Ben bildirdim." "عَلَى سَوَاءٍ"kaydı "Ben bildiğimi size bildirdim; şimdi ben ve siz ʿilmde müsāvī ve yeksānız" yaʿnī ben bu bābda sizden ziyāde bilmiyorum ve siz de benden noksān bilmiyorsunuz demeği ifāde eder. Kulak demek olan "أُذُنٌ"den meʾhūz "ifʿāl"dir. "آذَنَ يُوذِنُ إيذَانًا"denir. İʿlām maʿnāsı "إِيقَاعٌ فِي الْأُذُنِ" tasavvuruyladır, lisānımızda da "Senin kulağına koydum, sana bildirdim" demektir. "آذَانٌ" kelimesine nazar oluna.

- آذَنَّاكَ [āẕennāke]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا آذَنَّاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ﴾[36] أَيْ أَعْلَمْنَاكَ

Nitekim beyān olundu. Ve "إِئْذَنْ لِي" , "إِئْذَنُوا" kelimelerinde sebk etti. Ve ātiyen "أَذَانٌ" kelimesinde de görülür.

- آذَنَ لَكُمْ [āẕene lekum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ﴾[37]

Bu kelime destūr vermek maʿnāsına olan "إِذْنٌ"den fiʿl-i muzāriʿ mütekellim-i vahdedir, aslı "أَأْذَنَ" olup "أَنْ" ile mansūbdur. "Benim size izn ve destūrumdan evvel ona īmān mı ettiniz?" ibāretiyle tercüme olunur. [15]

- آسَفُونَا [āsifūnā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ﴾[38] أَيْ أَغْضَبُونَا

Yaʿnī "Vaktā ki bizi gazablandırdılar, onlardan intikām ettik" demek olur. "أَسَفٌ" lafzından "ifʿāl"dir, "أَسَفٌ" hüzn ile muhtelit gazabdır. Baʿzen yalnız hüzn yalnız gazab yerinde de istiʿmāl olunur. Ve hakīkat-i "أَسَفٌ" intikām ārzūsuyla kalbdeki kanın severānıdır. Eğer dūn ve zaʿīfe karşı vākiʿ olursa gazab olur; mā-fevk ve kavīye karşı vākiʿ olursa münkabız olup hüzne tahavvül eder. Bu lafz sülāsīde "تَعِبَ" bābından "أَسِفَ أَسَفًا" "فَهُوَ آسِفٌ", "حَزِنَ" demektir. Ve hemze ile taʿaddī eder: "آسَفَ يُوسِفُ إِيسَافًا" denir "أَغْضَبَ" demek olur, işbu āyette vākiʿ olduğu gibi.

- آنِفًا [ānifen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَاذَا قَالَ آنِفًا﴾[39] أَيْ فِي هَذِهِ السَّاعَةِ

---

35 "(Bana emrolunanı, ayırım yapmadan) size eşit olarak bildirdim." el-Enbiyā, 21/109.
36 "Sana arz ederiz ki, içimizden onları gören hiçbir kimse yok." Fussilet, 41/47.
37 "Demek, ben size izin vermeden önce ona (Mūsā'ya) inandınız ha!" Tāhā, 20/71; eş-Şuʿarā, 26/49.
38 "Onlar bizi bu şekilde öfkelendirince biz de onlardan öc aldık." ez-Zuhruf, 43/55.
39 "Az önce ne söyledi?" Muhammed, 47/16.

“Şu sāᶜatte yaᶜnī bize en yakın olan vaktin evvelinde ne dedi?” demek olur. Bir şeyᵓe ibtidāda “إِسْتَأْنَفْتُ الشَّيْءَ” kavlindendir. Bunun aslı burun demek olan “أَنْفٌ” lafzıdır sonra bir şeyᵓin ucu ve çıkıntı yerine tesmiye olundu. Ve ibtidāᵓ maᶜnāsında da istiᶜmāl edildi, hattā “إِسْتَأْنَفْتُ الْأَمْرَ” Gūyā “İşi burnundan tuttum” demek olup “مَبْدَأ”inden demek yerinde kullanılır.

- آسِنٍ [āsinin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ﴾[40] أَيْ غَيْرِ مُتَغَيِّرٍ رِيحُهُ وَطَعْمُهُ

Yaᶜnī “kokusu ve çāşnīsi tagayyür etmeyen” demek olur. Ve “آسِنٍ” bilā-medd dahi kırāᵓat olundu, her hālde maᶜnā birdir. Bāb-ı evvelden ve sānīden “أَسَنَ الْمَاءُ فَهُوَ آسِنٌ” denir, “Tabᶜan müstekreh olan [16] bir rīh ve taᶜm getirdi, taᶜaffün etti” demektir. Ve tabīᶜatin ihtilāliyle kendine baygınlık gelen bir marazla hastalanan kimseye “أَسَنَ الرَّجُلُ” denir.

- آزَرَهُ [āzerahū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْئَهُ فَآزَرَهُ﴾[41] أَيْ قَوَّاهُ وَأَعَانَهُ

Yaᶜnī “Onu kuvvetlendirdi ve iᶜāne eyledi” demek olur. Bu kelime kuvvet maᶜnāsına olan “أَزْرٌ”den “ifᶜāl”dir. “آزَرَهُ يُوزِرُهُ إِيزَارًا” denir, “قَوَّاهُ وَأَعَانَهُ” demektir. Bu “أَزْرٌ” de aslen “إِزَارٌ”dan meᵓhūzdur ki libās-ı maᶜrūfun ismidir. Bundan birer takrīble maᶜānī-i ᶜadīdede istiᶜmāl olunmuş. Meselā: [42]﴿هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ﴾ maᶜnāsı mülāhazasıyla “مَرْأَةٌ”den kināye ve “شَدُّ الْإِزَارِ” maᶜnāsı münāsebetiyle kuvvet-i şedīde ve iᶜāne ve takviye maᶜnālarında istiᶜmāl olundu, nitekim[43]﴿أُشْدُدْ بِهِ أَزْرِي﴾ kavl-i kerīminde vākiᶜ olmuştur ki “قَوِّ بِهِ ظَهْرِي” ile tefsīr olundu, murād “Kuvvet-i zahrımı teşdīd ve tahkīm eyle” demektir.

- الْآخِرُ [el-āḫiru]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ﴾[44]

Bu āyet-i kerīmede olan işbu esmā-i erbaᶜa, esmā-i hüsnā-yı ilāhiyyedendir. Ancak esmā-i celīle-i mütekābileden olmakla ekser ve agleb vürūdu müctemiᶜan olduğu için mecmūᶜunun tefsīri burada īrād edilmiştir. Ve bunların tefsīrinde gerek bi’r-rivāye gerek bi’d-dirāye akvāl-i ᶜadīde vardır. Ez-cümle ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhumādan mervī olan “هُوَ الْأَوَّلُ”“O Allāh-ı ᶜazīmü’ş-şān her şeyden mukaddem ve bilā-ibtidāᵓ evveldir, zīrā ancak Allāh var idi ve hiçbir şeyᵓ mevcūd değildi.” “وَالْآخِرُ” “Her bir şeyᵓin fenāsından sonra Allāhu taᶜālā bilā-intihāᵓ āhirdir; her şeyᵓ fenā bulur o bākī kalır.”

40 “Orada bozulmayan su ırmakları vardır.” Muhammed, 47/15.
41 “Onlar filizini çıkarmış bir ekin gibidirler.” el-Feth, 48/29.
42 “Onlar, size örtüdürler.” el-Bakara, 2/187.
43 “Onunla gücümü artır.” Tāhā, 20/31.
44 “O, ilk ve sondur. Zāhir ve Bātın’dır.” el-Hadīd, 57/3.

“وَالظَّاهِرُ”“Allāhu [17] taᶜālā her şeyᵓ üzerine gālib ve her bir şeyᵓden ᶜālī ve ber-terdir.” “وَالْبَاطِنُ”“Her bir şeyᵓi ᶜālimdir.” İntehā.

Akvāl-i sāire dahi cümleten bu tefsīre rücūᶜ eder ki cümlesinin gāyet ve netīcesi budur. “أَوَّل” kelimesi bir sānīnin vücūdunu muktezī ve “آخِر” kelimesi bir mevcūd-ı mukaddemin sebkini ifāde eden lügat maᶜnāsına haml olunamaz, nitekim daᶜavāt-ı meᵓsūrede “أَللّٰهُمَّ أَنْتَ الْأَوَّلُ فَلَيْسَ قَبْلَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الْآخِرُ فَلَيْسَ بَعْدَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الظَّاهِرُ فَلَيْسَ فَوْقَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الْبَاطِنُ فَلَيْسَ دُونَكَ شَيْءٌ” vārid olmuştur.

- آنِيَةٍ [āniyetin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿تُسْقَى مِنْ عَيْنٍ آنِيَةٍ﴾[45] أَيْ شَدِيدَةِ الْحَرَارَةِ

Bābu’l-ᶜAyn’da “عَيْنٍ آنِيَةٍ” kelimesine nazar oluna.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ﴾[46]

Kap ve zarf maᶜnāsına olan “إِنَاءٌ” lafzının cemᶜidir, murād kuᵓūs ve akdāhtır.

- آنٍ [ānin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آنٍ﴾[47] أَيْ شَدِيدِ الْحَرَارَةِ

Bābu’l-ᶜAyn’da “عَيْنٍ آنِيَةٍ” kelimesinde mezkūrdur.

FASLU’L-HEMZE MAᶜA’L-BĀᵓİ’L-MUVAHHADE: “أَ،ب”

- أَبًّا [ebben]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَفَاكِهَةً وَأَبًّا﴾[48]

Feth-i hemze ve bā-i müşeddede ile “أَبٌّ”, enᶜām yaᶜnī koyun, deve, sığır, at ve emsālinin otladığı şeyᵓdir ki biz çayır deriz. Behāyim için “أَبٌّ”, insān için “فَاكِهَةٌ” gibidir. Ve “أَبٌّ” gayr-ı mezrūᶜ ḫudāyī nābit hayvān yiyeceğidir ki yedirilir ve biçilip iddihār olunur.

- أَبَابِيلَ [ebābīle]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ﴾[49] أَيْ جَمَاعَاتٍ فِي تَفْرِقَةٍ [18]

“Fırka fırka, bölük bölük, küme küme olduğu hālde” demek olur. Sicistānī rahimehullāh “حَلْقَةً حَلْقَةً” taᶜbīr etmiş, maᶜnā yine böyledir. “أَبَابِيلُ” lafzı cemᶜdir, vāhidi hemzelerin kesri ve muvahhadelerin teşdīdiyle “إِبَّالَةٌ” ve “إِبَّوْلٌ” ve “إِبِّيلٌ”dir. Ve vāhidi olmayan bir

45 “Son derece kızgın bir kaynaktan içirilirler.” el-Gāşiye, 88/5.
46 “Etraflarında kadehler dolaştırılır.” el-İnsān, 76/15.
47 “Onlar, cehennem ateşi ile yüksek derecede kaynar su arasında gider gelirler.” er-Rahmān, 55/44.
48 “Meyveler ve otlaklar (ortaya çıkardık).” ᶜAbese, 80/31.
49 “Üzerlerine sürü sürü kuşlar gönderdi.” el-Fīl, 105/3.

cemᶜdir denildi. Bu kelime baᶜzı ᶜavāmm ᶜindinde bir nevᶜ kuşun ismi olmak üzere tanınmış ise de galattır, mā-kablindeki “طَيْرًا” kelimesinden hāl veyā ona sıfat vākiᶜ olmuştur.

- الْأَبْتَرُ [el-ebteru]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ﴾[50] أَي الْمُنْقَطِعُ الْعَقِبِ

Yaᶜnī “zürriyyeti kesilmiş”, zīrā “أَبْتَرُ” , “اَلَّذِي لَا عَقِبَ لَهُ” maᶜnāsına “اَفْعَلُ” vezninde naᶜttır. “بَتْرٌ” māddesindendir, “نَصَرَ” bābından “بَتَرَهُ بَتْرًا” denir ki bir şey’i kable’l-itmām katᶜ etmektir. Ve “infiᶜāl” den “إِنْبِتَارٌ”, “إِنْقِطَاعٌ”dır. Ve “طَرِبَ” bābından “بَتِرَ بَتَرًا” denir, bundan “أَبْتَرُ” sīgası maktūᶜu’z-zeneb hayvān ve evlād u ahfādı olmayan kimse ve her bir hayr ve fāideden kalmış şey’ maᶜnālarına müstaᶜmeldir.

- أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ [ebṣir bihī ve esmiᶜ]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَهُ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ﴾[51] أَيْ مَا أَبْصَرَهُ تَعَالَى وَمَا أَسْمَعَهُ

Sīga-i taᶜaccübdürler, ᶜalā-tarīki’l-mecāz “Ne ᶜaceb gördü ve işitti” demek olur ki ᶜilm-i ilāhī semāvāt ve arzın gaybını muhīt olmakla hiçbir şey’ ondan gāib olmaz demek murād olunur.

- أَبْرَمُوا [ebramū]
- ﴿أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ﴾[52] أَيْ أَحْكَمُوا

“إِبْرَامٌ”, “بَرَمٌ”den “ifᶜāl”dir. Bir işi muhkem eylemek maᶜnāsına istiᶜmāl olunur. “إِبْرَامُ الْحَبْلِ” kavlindendir ki ipin bükümünü tekrār ile teşdīd ve tahkīmdir. [19] “بَرَمٌ” kelimesi daha dīger maᶜānīde istiᶜmāl olunmuştur, nitekim mufassalāt-ı kütüb-i lügatte görülür.

- الْأَبْرَار [el-ebrāra]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ﴾[53] وَ﴿وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ﴾[54]

“بَارٌّ” lafzının cemᶜidir. Bābu’l-Bā’da “بَرًّا” kelimesi zikrinde mübeyyendir, mahall-i mezkūra nazar oluna.

- أَبْرَحُ [ebraḥu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاِذْقَالَ مُوسٰى لِفَتٰيهُ لَا اَبْرَحُ حَتّٰى اَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ اَوْاَمْضِيَ حُقُبًا﴾[55] أَيْ لَا أَزَالُ أَسِيرُ

---

50 “Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir.” el-Kevser, 108/3.

51 “Göklerin ve yerin gaybını bilmek O’na aittir. O ne güzel görür, O ne güzel işitir!” el-Kehf, 18/26.

52 “Yoksa (gerçeği kabul etmeme konusunda) bir işe kesin karar mı verdiler? Şüphesiz biz de (onları cezalandırmakta) kararlıyız.” ez-Zuhruf, 43/79.

53 “Şüphesiz, iyiler Naīm cennetindedirler.” el-İnfitār, 82/13; el-Mutaffifīn, 83/22.

54 “Canımızı iyilerle beraber al.” Āl-i ᶜİmrān, 3/193.

55 “Hani Mūsā beraberindeki gence şöyle demişti: “İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım, ya da uzun zaman gideceğim.” el-Kehf, 18/60.

Yaᶜnī "Gitmekten münfekk olmam" demek olur. "زَالَ" maᶜnāsına olan "بَـرَحَ" dendir, "تَعِـبَ" bābından "بَـرِحَ يَبْـرَحُ بَرَحًـا" denir, "زَالَ مِنْ مَكَانِهِ" demek olur, "أَبْـرَحُ"muzāriᶜ mütekellim-i vahdedir, "لَا أَبْـرَحُ", "لَا أَزَالُ" demektir. Bununla bir şeyᵓde devām ve sebāt ve ısrār murād olunur. ﴿قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَـى﴾[56] kavl-i kerīmi de bundandır ve lafz-ı mezbūr maᶜānī-i sāirede dahi müstaᶜmeldir.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: "أُ،ب"

- أُبْسِلُوا [ubsilū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا﴾[57] أَيِ ارْتُهِنُوا وَأُسْلِمُوا لِلْهُلْكَةِ

Yaᶜnī "Sevāb u naᶜīm-i āhiretten merhūn ve memnūᶜ kılınırlar ve helāka teslīm olunurlar." Bu kelime "بَسْـلٌ" lafzındandır ki şecāᶜat maᶜnāsına "ظَـرُفَ" bābından "وَقَـدْ بَسُـلَ بَسَـالَةً فَهُوَ بَسِـيلٌ وَبَاسِـلٌ وَقَوْمٌ بَسِـلٌ" denir. Bu lafz "ifᶜāl" [bābından] terhīn ve teslīm maᶜnāsına gelir ve dīger maᶜānīde de müstaᶜmeldir.

- أُبْرِئُ [ubriᵓu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتٰى بِإِذْنِ اللّٰهِ﴾[58] أَيْ أَشْفِي

"بُـرْءٌ"dendir, "سَـلِمَ" bābından, "بَـرِئَ مِـنَ الْمَـرَضِ بَـرَاءَةً" denir, "Halās oldu, şifāᵓ buldu" [20] demek olur. Aslı mücāveretinden istikrāh olunan şeyᵓden halās ve tebāᶜud maᶜnāsınadır. Bābu'l-Bā'da da "بَارِئِكُمْ" ve "بَرَاءَةٌ" kelimelerinde tafsīli görülür,mürācaᶜat oluna.

- أُبَرِّئُ [uberriᵓu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي﴾[59] أَيْ أُخَلِّصُ وَأُبَعِّدُ مِنَ الزَّلَلِ

Yaᶜnī "ben kendimi vukūᶜ-ı zelelden tahlīs ve tebriᵓe edemem" demek olur. Mā-kablinde vākiᶜ "أُبْـرِئُ" gibi "بُـرْءٌ"den "tefᶜīl"dir. "بَـرَّأَ يُبَـرِّئُ تَبْرِئَـةً" denir, lafz-ı mezbūrdan muzāriᶜ mütekellim-i vahdedir. Kezā Bābu'l-Bā'da "بَارِئِكُمْ" ve "بَرَاءَةٌ" kelimelerine nazar oluna.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: "إِ،ب"

- إِبْلِيسَ [iblīse]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ﴾[60] هُوَ أَبُو الْجِنِّ كَانَ مَعَ الْمَلٰئِكَةِ فَطُرِدَ

---

56 "Onlar da, "Mūsā bize dönünceye kadar buzağıya ibadet etmeye devam edeceğiz" dediler." Tāhā, 20/91.

57 "İşte onlar kazandıkları yüzünden helake sürüklenmiş kimselerdir." el-Enᶜām, 6/70.

58 "Körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim." Āl-i ᶜİmrān, 3/49.

59 "Ben nefsimi temize çıkarmam." Yūsuf, 12/53.

60 "İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişlerdi." el-Bakara, 2/34; el-Aᶜrāf, 7/11; el-İsrā,

Bu lafz “يَئِسَ” maᶜnāsına olan “أَبْلَسَ” lafzından “إِفْعِيل”dir, binā᾽en ᶜaleyh kelime-i ᶜArabiyyedir denildi. Şeytānın bununla tesmiyesi racīm ve laᶜīn olmakla rahmet-i ilāhiyyeden ye᾽sine binā᾽endir. Lākin esahh ve akvā olan kavl, lafz-ı “إِبْلِيس” ism-i Aᶜcemī olup kelime-i ᶜArabiyye olmaması kavlidir, gayr-ı munsarıf olması da delīl-i kāfīdir.

- إِبْتَلَى [ibtelā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ﴾[61] أَي اخْتَبَرَ وَامْتَحَنَ

Yaᶜnī “İbrāhīm ᶜaleyhi’s-selāmı rabbisi turuk-i tāᶜatte ᶜibādet ettiği aᶜmāl ile ihtibār ve imtihān ettikte” demek olur. “ابْتَلَى” tecribe ve imtihān ve ihtibār yaᶜnī sınamak maᶜnāsına “بَلَى”dan “iftiᶜāl”dir.

Fāide: Āyet-i kerīmede vākiᶜ “كَلِمَات”tan murād şu on haslettir ki bunlardan beşi baştadır: Saçları tarayıp fark-ı serde iki cānibe ayırmak, bıyıkları kesmek, misvāk ile dişleri temizlemek, mazmaza yaᶜnī su ile [21] gargara etmek, istinşāk yaᶜnī dāhil-i enfi su ile tenkiye etmek. Beşi de sāir-i bedendedir ki hıtān, mahall-i mestūrdaki māniᶜ-i tahāret tüyleri tırāş, istincā, tırnak kesmek, koltukta olan tüyleri yolmaktır denildi. “فَأَتَمَّهُنَّ” Yaᶜnī “Bu mükellef olduğu aᶜmāli icrā ile kelimāt-ı mezbūrenin hükmünü itmām eyledi”. İntehā.

Asl-ı “إِبْتِلَاءٌ” meşakkatli bir emr ile bir kimseyi mükellef etmektir. Ve “إِبْتِلَاءٌ”, “إِخْتِبَارٌ”, “إِمْتِحَانٌ” halk tarafından olursa bilmediği bir şey᾽in zuhūru içindir, Cenāb-ı Hak tarafından ise ezelen ᶜilminde sābit olan şey᾽in izhār ve ibrāzı içindir. Vallāhu aᶜlemu bi-hakīkati kelāmihi.

- إِبْعَثْ [ibᶜas̱]

- ﴿إِذْقَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ﴾[62] أَيْ أَقِمْ لَنَا مَلِكًا

“Bize bir pādişāh nasb et” demek olur. İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhumādan “بَيِّنْ لَنَا مَلِكًا” tefsīri de rivāyet olunmuştur. Beynehümāda fark vardır, evvelki tefsīre göre melik nasbını kat᾽iyyen nebīye tefvīz, ikincide evlā ve ahrā olanı istifsārdır. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi. Bu lafzın tahkīki Bābu’l-Bā’da “بَعَثْنَاهُمْ” kelimesinde mufassalen mezkūrdur.

- إِبْتِغَاء [ibtiġā᾽e]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللّٰهِ﴾[63] أَيْ طَلَبَ رِضَاءِ اللهِ

17/61; el-Kehf, 18/50; Tāhā, 20/116.

61 “Bir zaman Rabbi İbrahim’i birtakım emirlerle sınamış, İbrahim onların hepsini yerine getirmişti” el-Bakara, 2/124.

62 “Hani, peygamberlerinden birine, “Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım” demişlerdi.” el-Bakara, 2/246.

63 “Zaten siz ancak Allah’ın rızasını kazanmak için harcarsınız.” el-Bakara, 2/272.

Bu kelime aslen "طَلَبٌ" maᶜnāsına olan zamm-ı bā᾿ ve meddle "بُغَاءٌ"dandır. İkinci bāb'dan "بَغَى يَبْغِي بُغًى وَبِغَايَةً بُغَايَةً" , "طَلَبَ طَلَبًا" demektir. Bu lafz ebvāb-ı muhtelifeden mücāveze-i hadd, ifrāt, zulm, iᶜtidā᾿ ve maᶜānī-i sāirede de istiᶜmāl olunmuştur ki mahallerinde mezkūrdur. Bābu'l-Bā'da "بَاغٍ" ve "بَغْيًا" ve ahavātına nazar oluna. [22]

FASLU'L-HEMZE MAᶜA'T-TĀ᾿İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE: "أَ،ت"

- أَتْرَفْنَاهُمْ [etrafnāhum]
- ﴿وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا﴾[64] أَيْ نَعَّمْنَاهُمْ

"Biz onları bu dünyā hayātında niᶜmetlendirdik"; mülkde ibkā ettik demek olur. Sükūn-ı rā᾿ ile "غُرْفَةٌ" vezninde "تُرْفَةٌ" niᶜmet ve huzūr ve refāhiyet maᶜnāsınadır. Bir kimse tenaᶜᶜum ettiği vaktte bāb-ı rābiᶜden "تَرِفَ الرَّجُلُ تَرَفًا" denir. Ve "ifᶜāl"den "إِتْرَافٌ" ve "tefᶜīl"-den "تَتْرِيفٌ" niᶜmet ve refāhın kesret ve vefreti sāhibini bagy ve dalāla düşürmek ve إِسْتِفْعَالٌ"den "إِسْتِتْرَافٌ" kesret-i niᶜmet sebebiyle tugyān maᶜnālarına da gelir.

Rāğıb *Mufredāt*'ta "تَرِفٌ" lafzını "تُرْفَةٌ" māddesi zikrinde beyān etmiş ve sebeb-i cemᶜinde sükūt etmiş. Dīger lügatlerde de buna dāir bir şey᾿e tesādüf edilmemiştir.

- أَتْرَابٌ [etrābun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ أَتْرَابٌ﴾[65] أَيْ أَقْرَانُ أَسْنَانٍ

"Sinnde yaᶜnī yaşda akrān" demek olur. Bu lafz cemᶜdir, vāhidi kesr-i tā᾿ ile "تِرْبٌ"dir ki yaşda müsāvī demektir, lezzet maᶜnāsına da gelir.

Kavluhu taᶜālā: ﴿فَجَعَلْنَاهُنَّ اَبْكَارًا عُرُبًا أَتْرَابًا﴾[66] ve ﴿وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا﴾[67] hep birdir.

- أَتَوَكَّأُ [etevekke᾿u]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَ أَهُشُّ بِهَاعَلَى غَنَمِي وَ لِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَى﴾[68] أَيْ أَعْتَمِدُ عَلَيْهَا

"Ona dayanırım" demek olur. "وَكِئَ" lafzından "tefaᶜᶜul"dür ki "إِعْتِمَادٌ" dayanmak maᶜnāsınadır, "iftiᶜāl"den, "إِتِّكَاءٌ" da maᶜnā-yı mezkūrda istiᶜmāl olunur. "تَوَكَّأَ عَلَى عَصَاهُ" ve "إِتَّكَأَ عَلَى عَصَاهُ" birdir.

Ḳur᾿ān-ı kerīm'de her ikisi de vākıᶜdırlar. Ve "إِعْتِمَادٌ"dan ahz ile maᶜānī-i sāirede de is-

---

64 "Bizim dünya hayatında kendilerine bol bol nimet verdiğimiz (ileri gelenler şöyle dediler)." el-Mü᾿minūn, 23/33.

65 "Yanlarında gözlerini kendilerinden ayırmayan yaşıt eşler vardır." Sād, 38/52.

66 "Onları hep bir yaşta eşlerini çok seven gösterişli bakireler yaptık." el-Vākıᶜa, 56/37.

67 "Kendileriyle bir yaşta, göğüsleri çıkmış genç kızlar vardır." en-Nebe᾿, 78/33.

68 "Mūsā dedi ki: "O benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim. Onunla başka işlerimi de görürüm." Tāhā, 20/18.

tiᶜmāl olunmuştur. Ve iᶜtimād ve mekān-ı iᶜtimād maᶜnāsına olan “تُكَأَةٌ” lafzı bundandır, “tā”, “vāv”dan [23] maklūbdur. Bābu’l-Mīm’de “مُتَّكَأً” kelimesine nazar buyurula.

MAZMŪMETU’L-HEMZE: “أُ،ت”

- أُتْرِفُوا [utrifū]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ﴾[69] أَيْ نُعِّمُوا

“Şol kimseler ki fesād ve irtikāb-ı zenble zālim oldular, kendinde niᶜmetlendirildikleri şeyᵓe tābiᶜ oldular” demek olur. Bu lafz ānifü’l-beyān “أَتْرَفْنَاهُمْ” kelimesinde beyān olundu. Ve mefᶜūl sīgasıyla “مُتْرَفٌ” başı boş terk olunmuş behīme gibi dilediğini yapan kimseye denir. Bābu’l-Mīm’de “مُتْرَفُوهَا” kelimesine de nazar oluna.

MEKSŪRETU’L-HEMZE: “إ،ت”

- اِتَّسَقَ [itteseḳa]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ﴾[70] أَيِ اجْتَمَعَ وَتَمَّ وَكَمُلَ نُورُهُ

“اَللَّيَالِي الْبِيضُ” tesmiye olunan, mehtāblı gecelerde kurs-ı kamerin en ziyāde münevver olduğu vaktte “إِتَّسَقَ الْقَمَرُ” denir, āyet-i kerīmede o zamānında kamere kasem buyuruluyor. Ve “إِتَّسَقَ”, “إِسْتَوَى” ile tefsīr olundu. Bu takdīrce “إِسْتَوَى”, “بَلَغَ حَدَّ الْكَمَالِ” demek olur. Bu kelime müteferrikin cemᶜi maᶜnāsına olan “وَسْقٌ” lafzından “iftiᶜāl”dir. Aslı “إِوْتَسَقَ” olup vāv, tā’ya kalb ve tā-i sāniyede idgām olunmakla “إِتَّسَقَ” olmuştur.

FASLU’L-HEMZE MAᶜA’S̱-S̱Āᵓİ’L-MUSELLESE: “أَ،ث”

- أَثَاثًا [es̱ās̱en]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا إِلَى حِينٍ﴾[71] أَيْ مَتَاعًا لِبُيُوتِكُمْ

Yaᶜnī seccāde ve kaliçe ve eksiye gibi ev eşyāsı demek olur. “أَثَاثٌ” cemᶜdir, vāhidi hā ile “أَثَاثَةٌ”dir, ancak metāᶜ-ı kesīrde istiᶜmāl olunur. Bu kelime aslen feth-i hemze ve teşdīd-i s̱ā-i müsellese ile [24] “كَثُرَ وَتَكَاثَفَ” maᶜnāsına olan “أَثَّ” kelimesindendir ki “Çoğaldı ve sıkıştı” demektir. Bināᵓen ᶜaleyh metāᶜ-ı beyt kesret ve kesāfet hāsıl ettiğinde “أَثَاثٌ” denir, kalīline “مَتَاعٌ” denir. Ve “أَثَاثٌ” kelimesi “مَتَاعٌ” gibi vāhidi olmayan lafz-ı cemᶜdir

69 “Zulmedenler ise içinde şımartıldıkları refahın ardına düştüler.” Hūd, 11/116.

70 “Dolunay hālindeki aya andolsun.” el-İnşikāk, 84/18.

71 “Onların yünlerinden, yapağılarından ve kıllarından bir süreye kadar yararlanacağınız ev eşyası ve geçimlikler meydana getirdi.” en-Nahl, 16/80.

de denilmiş. Ve ﴿وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَحْسَنُ اَثَاثًا وَ رِءْيًا﴾[72] kavl-i kerīminde de tefsīr böyledir. “أَثَاثًا”, “مَتَاعًا وَمَالًا” ve “رِئْيًا”, “مَنْظَرًا وَصُورَةً” demektir.

- أَثَامًا [eṡāmen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا﴾[73] أَيْ عُقُوبَةً

“أَثَامٌ” lafzı ʿukūbet maʿnāsına olduğu gibi kesr-i hemze sükūn-ı tāʾ ile “إِثْمٌ” maʿnāsına da gelir.

Rāġıb rahimehullāh *Mufredāt*’ta “إِثْمٌ” ve “أَثَامٌ” sevāb ve hayrātta ibtāʾ ve ihmāl ve teʾhīr eden efʿāle ism olmuştur demiş. ʿUkūbet ve ʿazābı mūcib olmakla ʿukūbetle ve *Mufredāt*-ı Rāġıb’da ʿazābla tefsīr olunmuş. Ātīde “إِثْمٌ” ve Bābu’t-Tāi’l-Müsennāt’ta “تَأْثِيمٌ” kelimelerine de nazar buyurula.

- أَثَارُوا [eṡārū]

- ﴿وَأَثَارُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا اَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا﴾[74] أَيْ حَرَثُوهَا وَقَلَبُوهَا

Zirāʿat için arzı sürmek ve kabartmak maʿnāsına “Ektiler, sürdüler” demek olur. Bu kelime “ثَوْرٌ” lafzındandır ki bi-maʿnā intişārdır. “قَالَ” bābından “ثَارَ الْغُبَارُ وَالسَّحَابُ ثَوْرًا” denir, “Toz ve bulut kabardı, intişār etti” demek olur, lākin “إِنْتِشَارٌ” mutlaktır, “ثَوْرٌ” sātiʿan intişāra denir ki yukarıya doğru intişār, dağılmaktır. Biz bundan “Toz kabardı, kalktı, koptu” taʿbīr ederiz. Āyet-i kerīmedeki “أَثَارُوا” bundan “ifʿāl”dir ki hemze ile müteʿaddī olmuştur. “أَثَارُوا الْأَرْضَ أَوِ الْغُبَارَ إِثَارَةً” [25] denir. Toprağı sürdüğü için masdar bi-maʿnā “fāʿil” olarak öküze “ثَائِرٌ” maʿnāsına “ثَوْرٌ” denildi. Bābu’t-Tā’da “تَثِيرُ” kelimesine de nazar oluna.

- أَثْلٍ [eṡlin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاَعْرَضُوا فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَ بَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ اُكُلٍ خَمْطٍ وَ اَثْلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ﴾[75] أَيْ شَجَرٍ لَا ثَمَرَ لَهُ

Ilgın ağacına benzer bir ağaçtır, ancak bu ılgından büyüktür; eşcār-ı gayr-ı müsmireden yaʿnī yabanī ağaç demek olur.

---

72 “Biz onlardan önce, mal-mülk ve görünümü daha güzel olan nice nesilleri helak ettik.” Meryem, 19/74.

73 “Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar.” el-Furkān, 25/68.

74 “Yeryüzünü sürüp işlemişler ve orayı kendilerinin imar ettiğinden daha çok imar etmişlerdi.” er-Rūm, 30/9.

75 “Fakat onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların bahçelerini ekşi meyveli ağaçlar, acı ılgın ve biraz da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik.” Sebe’, 34/16.

- أَثَارَةٍ وَقُرِئَ أَثَرَةٍ [esāratin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ﴾[76] أَيْ بَقِيَّةٍ مِنْ عِلْمٍ

Yāhūd evvelīnden mervī bakiyye-i ʿilmden bir şeyʾ demek olur. Bu kelime "أَثَرٌ"dendir. Maʿānī-i ʿadīdede müstaʿmeldir. "قَتَلَ" bābından "أَثَرْتُ الْحَدِيثَ أَثَرًا" , "نَقَلْتُهُ" demektir. Ve "أَثَرٌ" bundan ismdir. Ve "حَدِيثٌ مَأْثُورٌ" ve "دُعَاءٌ مَأْثُورٌ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم" , "مَنْقُولٌ" demektir. Ve kezā fethateynle "أَثَرُ الدَّارِ" evin bakiyyesi ki vücūduna delālet eder. Ve Türkçe iz taʿbīr ettiğimiz ayak yerine de "أَثَرٌ" denir. Rivāyet maʿnāsına da gelir, "نَقْلٌ" gibi. Ve rivāyet olunan ve yazılan şeyʾlere ve yazılmış kalmışlara denir. "أَثَارَةٌ" ve "أَثَرٌ" de birdir. Ve sāir müştakkāt-ı mutasarrafātı daha dīger maʿnālarda da istiʿmāl olunur.

- أَثْخَنْتُمُوهُمْ [esḫantumūhum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حَتَّى إِذَا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ﴾[77] أَيْ أَكْثَرْتُمُ الْقَتْلَ فِيهِمْ وَأَغْلَظْتُمْ

"Onlarda yaʿnī aralarında katli teksīr ve onlara bu husūsta gılzat ve şiddet ettiğiniz vakt-te" demektir ki düşman üzerinde kahr ve galebenin tahakkuku murād olunur. "ثَخُنَ" lafzındandır, bāb-ı hāmisten "ثَخُنَ يَثْخُنُ ثَخَانَةً وَثُخُونَةً فَهُوَ ثَخِينٌ" denir, kesīf, şedīd ve galīz yaʿnī katı demektir. "İfʿāl"den "إِثْخَانٌ", iglāz demek olup darb, katl, istihfāf [26] mahallerinde iksār ve teşdīd maʿnālarına istiʿāre olundu. Ve "أَثْخَنْتُهُ", "أَوْهَنْتُهُ بِالْجِرَاحَةِ" demek yaʿnī "Onu yaralayıp kuvvetten düşürdüm ve hareketten iskātla zaʿīf bıraktım" demek olur.

- أَثَابَهُمُ [esābehumu]

- ﴿فَأَثَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَفِيهَا﴾[78] أَيْ جَازَاهُمُ الله

Bu kelime cezāʾ ve ʿıvaz maʿnāsına olan "ثَوَابٌ" māddesinden "ifʿāl"dir. "ثَوَابٌ" da "ثَوْبٌ"dendir ki bir şeyʾin hālet-i ūlāsına rücūʿudur. Bundan ahz ile cezā-yı aʿmālinden insāna rücūʿ eden şeyʾe "ثَوَابٌ" denildi. Hayrda ve şerrde istiʿmāl olunur, ancak hayrda istiʿmāli ekser ve müteʿāreftir. "ثَوَابٌ" mukābili "عِقَابٌ"dır. Ve "ثَوَابٌ" kelimesinin Ḳurʾān-ı kerīm'de hayr ve şerrde istiʿmāli vākiʿdir. Fusūlünde beyān olunur. "قَالَ" bābından "ثَابَ يَثُوبُ ثَوْبًا وَثَوَبَانًا" denir. Hemze ile taʿaddī eder: "أَثَابَهُ يُثِيبُهُ إِثَابَةً فَهُوَ مُثِيبٌ وَذَاكَ مُثَابٌ" denir, tecziye maʿnāsınadır.

- أَثْقَالَهَا [esḳālehā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا﴾[79] أَيْ دَفَائِنَهَا وَكُنُوزَهَا أَوِ الْأَمْوَاتَ

---

76 "Yahut bir bilgi kırıntısı" el-Ahkāf, 46/4.

77 "Nihayet onları çökertip etkisiz hāle getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın)." Muhammed, 47/4.

78 "Dedikleri bu söze karşılık Allah onlara, devamlı kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetleri mükāfat olarak verdi." el-Māide, 5/85.

79 "Yeryüzü içindekileri dışarıya çıkarıp attığı zaman" ez-Zilzāl, 99/2.

[“أَثْقَالٌ”] “ثِقَلٌ” kelimesinin cemᶜidir. “ثِقَلٌ” ağırlık, yük maᶜnāsınadır.

Defāin, künūz, emvāt, arzın zahrında olsun batnında olsun arz için “ثِقَلٌ”dir, bināᵓen ᶜaleyh “أَثْقَالَهَا” defāin, künūz, emvātla tefsīr olundu. Bu “ثِقَلٌ” kelimesinin tahkīki Bābu’s-S̱ā’da “ثَقُلَتْ” kelimesinde görülür.

MEKSŪRETU’L-HEMZE: “إ،ث”

- اِثَّاقَلْتُمْ [is̱s̱āḳaltum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ﴾[80] أَيْ تَثَاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ

Yaᶜnī “Arza, meskene meyl ile ağırlaşıp cihāddan geri kaldınız.” [27] Bu kelimenin aslı “tefāᶜul” olup bi’l-idgām tagayyür etmiştir. Keyfiyyeti ātiyen “إِدَّارَأْتُمْ” kelimesi şerhinde mezkūrdur, mürācaᶜat oluna.

- إِثْمٌ [is̱mun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ﴾[81] أَيْ ذَنْبٌ كَبِيرٌ

Yaᶜnī “Hamr ile kumārda büyük günāh” vardır. “إِثْمٌ”, zenb, günāh maᶜnāsınadır. “عَلِمَ” bābından “أَثِمَ يَأْثَمُ إِثْمًا فَهُوَ آثِمٌ وَأَثِيمٌ وَأَثُومٌ” denir, “أَذْنَبَ” demektir. “إِثْمٌ” bundan ism de olur. Ve “قَتَلَ” ve “ضَرَبَ” bāblarından müteᶜaddī olur. “أَثَمَهُ يَأْثُمُهُ، يَأْثِمُهُ” , “جَعَلَهُ أَثِمًا كَذَا يَجْعَلُهُ آثِمًا” demektir ki “Onu günahkār etti ve eder.” Elsine-i nāsta günāha sokmak taᶜbīr olunur. Ve “tefᶜīl”den “تَأْثِيمٌ” de “إِثْمٌ” demektir. ﴿يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْثِيمٌ﴾[82] أَيْ إِثْمٌ Buna dāir baᶜzı fevāid ānifü’l-beyān “أَثَامًا” kelimesinde ve Bābu’t-Tā’da “تَأْثِيمٌ” kelimesinde mezkūrdur.

FASLU’L-HEMZE MAᶜA’L-CĪM: “أ،ج”

- أَجْلِ [ecli]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مِنْ أَجْلِ ذٰلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي اِسْرَائِيلَ﴾[83] أَيْ مِنْ جِنَايَةِ ذٰلِكَ

Yaᶜnī şunun, Ḳābīl’in cināyetinden ötürü yāhūd “مِنْ ذٰلِكَ الْجِنَايَةِ” takdīrinde olarak şu cināyetten ötürü demektir. Lākin *Mufredāt*’ta Rāğıb maᶜnā-yı ahīri hemzenin kesriyle “مِنْ إِجْلِ ذٰلِكَ” kırāᵓatine tahsīs etmiş ve meddle “جَرَّاءِ ذٰلِكَ” ve kasr ile “مِنْ جَرَّا ذٰلِكَ” ve

80 “Ey iman edenler! Ne oldunuz ki, size “Allah yolunda sefere çıkın” denilince, yere çakılıp kaldınız.” et-Tevbe, 9/38.

81 “Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır.” el-Bakara, 2/219.

82 “Orada, (içilince) boş söz söyletmeyen, günah işletmeyen dolu bir kadehi elden ele dolaştırırlar.” et-Tūr, 52/23.

83 “Bundan dolayı İsrailoğullarına (Kitapta) şunu yazdık” el-Māide, 5/32.

tahfīfle "جِرَا" da denir ki "مِنْ جِرَاكَ" kavlindendir. Bu takdīre göre "مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ" , "مِنْ سَبَبِ ذَلِكَ" ile tefsīr olunur ki şu sebebden için demek olur. Ebū Bekr-i Sicistānī "مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ" cümle-i kerīmesini tefsīrde "مِنْ جِنَايَةِ ذَلِكَ" [28] tefsīrini takdīm etmesinden tercīh münfehim oluyor. Vechi budur ki bu kelime aslen bir kimse hakkında yā nefsine yā bir ʿuzvuna yā mālına bir zarar īrās etmekle cināyet irtikāb etmek yāhūd bir maʿsūm ʿaleyhinde bunu iddiʿā etmeğe mevzūʿ olup sonradan mutlakan cināyette kullanıldı. Ve "مِنْ سَبَبِ ذَلِكَ" zeyl etmesi kelime-i mezkūrenin ahīren mutlakan ʿillet mevkiʿinde "مِنْ سَبَبِ ذَلِكَ" maʿnāsında şüyūʿuna mebnīdir. Vallāhu aʿlemu.

- أَجْلِبْ [eclib]

- ﴿وَأَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ﴾[84] أَيْ أَجْمِعْ عَلَيْهِمْ

"Onlar üzerine topla, cemʿ eyle" demek olur. "جَلْبٌ" lafzından "ifʿāl"dir. "أَجْلِبْ" de bundan emr-i hāzırdır. "جَلْبٌ" aslen bir şeyʾi sevk maʿnāsına mevzūʿdur. Bināʾen ʿaleyh sebk ve sürʿat için hayvānın ardından haykırmak, seslemek Türkçede haydamağa denir. Ve cezb ve taleb maʿnālarına da istiʿmāl olunur, hāssaten "ifʿāl", "أَجْلَبْتُ عَلَيْهِ" "Onun üzerine kahr ile haykırdım" demek olur. Bu takdīrce ﴿وَأَجْلِبْ عَلَيْهِمْ﴾ kavl-i kerīmi tehdīd ve tahvīf ve taʿzīb et demek olur ki ﴿بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ﴾ şibh-i cümleleri de bu maʿnāyı teʾyīd eder, yaʿnī süvārī ve piyādenle bi'l-cümle cünūd ve olanca kuvvetinle demek olur.

- أَجَاءَهَا [ecāehā]

- ﴿فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلَةِ﴾[85] أَيْ جَاءَ بِهَا

Yaʿnī "Hazret-i Meryem ʿaleyhe's-selāmı getirdi" demektir. Ve "أَلْجَأَهَا" dahi denir ki "Onu hurmā ağacına gelmeğe muztarr etti veyāhūd onu hurmā ağacına isnād etti" demek olur. Bu kelime "مَجِيءٌ"den "ifʿāl"dir, çünkü "جَاءَ" bi-nefsihi fiʿl-i lāzım olup yā harf-i cerr ile yāhūd hemze ile taʿaddī eder. "مَخَاضٌ" vecaʿ-ı vilādettir. [29]

- الْأَجْدَاثِ [el-ecdāsi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ﴾[86] أَيْ مِنَ الْقُبُورِ

Kabr demek olan "جَدَثٌ"in cemʿidir, sā-i müsellese yerine "fā" ile "جَدَفٌ" dahi denir, lafzen ve maʿnen müttehiddirler.

---

84 "Atlıların ve yayalarınla onların üzerine yürü." el-İsrā, 17/64.

85 "Doğum sancısı onu bir hurma ağacına yöneltti." Meryem, 19/23.

86 "Sūra üfürülür. Bir de bakarsın kabirlerden çıkmış Rablerine doğru akın akın gitmektedirler." Yāsīn, 36/51.

- أَجْرَمُوا و أَجْرَمْنَا [ecramū]
- ﴿سَيُصِيبُ الَّذِينَ اَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ﴾[87]
- ﴿قُلْ لَا تُسْئَلُونَ عَمَّا أَجْرَمْنَا وَلَا نُسْئَلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾[88]

Hemze-i meksūrede "إِجْرَامِي" kelimesi tahkīkinde mezkūrdur, mahall-i mezkūra nazar oluna.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: "أُ،ج"

- أُجُورَهُنَّ [ucūrahunne]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ﴾[89] أَيْ مُهُورَهُنَّ

"أَجْرٌ" kināyeten mehr-i merʾe maʿnāsına istiʿmāl olunmuştur. Ve Ḳurʾān-ı kerīm'de nisāya izāfe olunan "أَجْرٌ" kelimesi cümleten mehr maʿnāsınadır. Aslen lafz-ı mezkūr müzd ve kirā maʿnāsına olup dünyevī ve uhrevī ʿāmile ʿāid sevāb-ı ʿamel maʿnāsına da istiʿmāl olunur. Ve zamm-ı hemze ile "أُجْرَةٌ" sevāb-ı dünyā ve ʿamel-i ecīre bedel verilen şeyʾe ıtlāk olundu. Kirāya da denir.

- أُجَاجٌ [ucācun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا و حِجْرًا مَحْجُورًا﴾[90] أَيْ شَدِيدُ الْمُلُوحَةِ مُرٌّ

"Ziyāde tuzlu, acı yaʿnī su. "Rāğıb *Mufredāt*'ta "أَجَّ" māddesinde zikr etmiş ve "شَدِيدُ الْمُلُوحَةِ وَالْحَرَارَةِ" ʿibāretiyle tefsīr etmiş ve ʿArabın "أَجِيجُ النَّارِ" kavlindendir demiş ki ʿalev ve Türkçe yalın denir. Ve "يَأْجُوجٌ، مَأْجُوجٌ" de bundandır, gūyā kavm-i merkūm işʿāl edilmiş ve yalınlanmış āteşe ve miyāh-ı mütemevviceye teşbīh edilmiştir demiş.

- أُجْتُثَّتْ [uctusset]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْاَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ﴾[91] أَيِ اسْتُؤْصِلَتْ

"İstiʾsāl olunan kökünden koparılan şecere-i habīse gibi" demektir. Cīm'in fethi ve mü-

---

87 "Suç işleyenlere Allah katından bir aşağılık ve yapmakta oldukları hilekārlık sebebiyle çetin bir azap erişecektir." el-Enʿām, 6/124; er-Rūm, 30/29; el-Mutaffifīn, 83/29.

88 "De ki: "Bizim işlediğimiz suçlardan siz sorumlu tutulmazsınız. Sizin işlediklerinizden de biz sorumlu tutulmayız." Sebeʾ, 34/25.

89 "Kendilerine mehirlerini verin." en-Nisā, 4/24; et-Talāk, 65/6. Ayrıca bkz. en-Nisā, 4/25; el-Māide, 5/5; el-Ahzāb, 33/50; el-Mümtehine, 60/10.

90 "O, birinin suyu lezzetli ve tatlı, diğerininki tuzlu ve acı olan iki denizi salıverip aralarına da görünmez bir perde ve karışmalarını önleyici bir engel koyandır." el-Furkān, 25/53.

91 "Kötü bir sözün durumu da; yerden koparılmış, ayakta durma imkānı olmayan kötü bir ağacın durumu gibidir." İbrāhīm, 14/26.

sellesenin [30] teşdīdiyle "جَثّ" lafzındandır. "قَتَلَ" bābından "جَثَثْتُهُ فَانْجَثَّ" denir ki onu kökünden kopardım o da koptu demek olur. "أُجْتُثَّتْ" , "iftiʿāl"den māzī-i mechūl müʾennestir. Bu kelime-i kerīme "أُقْتُلِعَتْ جُثَّتُهُ" ʿibāretiyle de tefsīr olunmuştur. "جُثَّةٌ" lafzı da bundandır. Bir şeyʾin yerden mürtefiʿ karaltısına şahsına denir. *Mişbāḥ*'ta diyor ki insān için "جُثَّةٌ" oturur olduğu yāhūd yattığı vaktte denir, dikildiği vaktte "طَلَلٌ" denir. "شَخْصٌ" ʿāmmdır. Vallāhu aʿlemu.

- أُجْنُبْنِي [ucnubnī]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَاِذْقَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ﴾[92] أَيْ بَعِّدْنِي وَبَنِيَّ

Beni ve evlādımı putlara ʿibādet etmekten uzak eyle demek olur. "أُجْنُبْنِي" ve "جَنِّبْنِي" birdir. Bu kelime "جَنْبٌ" lafzındandır ki koltuk altından boş böğüre kadar olan mahallin ismidir. Bundan yan ve taraf ve nāhiye ve sāir maʿnāya nakl olunmuştur. "müfāʿalet"ten "مُجَانَبَةٌ" , "مُبَاعَدَةٌ" maʿnāsınadır. Ve "iftiʿāl"den "إِجْتِنَابٌ" da "تَبَاعُدٌ" ve çekinmek maʿnāsına istiʿmāl olunur. Ve "جَانِبٌ" taraf ve nāhiyedir. Mecmūʿu da "جَنْبٌ"den meʾhūzdur.

- أُجِّلَتْ [uccilet]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لِأَيِّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ﴾[93] أُخِّرَتْ

"Teʾhīr olundu." "تَأْجِيلٌ", teʾhīrdir. Vaʿde ve mehl ve müddet maʿnālarına mevzūʿ "أَجَلٌ" lafzından "tefʿīl"dir, teʾhīr maʿnāsı "إِلَى أَجَلٍ" mülāhazasına mebnīdir.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: "إِ،ج"

- إِجْتَرَحُوا [icteraḥū]

- ﴿اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ اَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾[94]

Bābu'l-Cīm'de "اَلْجَوَارِحِ" kelimesine nazar buyurula.

- إِجْرَامِي [icrāmī]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ إِجْرَامِي﴾[95] أَيْ إِثْمِي

"Benim günāhım" demektir. [31] Bu kelime "أَجْرَمْتُ إِجْرَامًا" kavlinde görüldüğü üzere

---

92 "Hani İbrahim demişti ki: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut." İbrāhīm, 14/35.

93 "(Bu) hangi güne ertelenmiştir?" el-Mürselāt, 77/12.

94 "Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp salih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!" el-Cāsiye, 45/21.

95 "De ki: "Eğer onu uydurmuşsam, suçum bana āittir." Hūd, 11/35.

masdardır ki feth-i cīm ve sükūn-ı rā ile "جَرْمٌ"den "ifʿāl"dir, aslen ağaçtan meyve kesmek maʿnāsınadır. "ضَرَبَ" bābından "جَرَمَ الرَّجُلُ جَرْمًا فَهُوَ جَارِمٌ وَقَوْمٌ جِرَامٌ وَثَمَرٌ جَرِيمٌ" denir. Ve zamm-ı cīm ile "جُرَامَةٌ" hurmānın redī kısmına denir. Ve "ifʿāl"den "أَجْرَمَ", "صَارَ ذَا جَرْمٍ" demek olup sonra her bir iktisāb-ı mekrūha istiʿāre olundu ki gerek kavlen gerek fiʿlen irtikāb-ı ism ü zenbden ʿibārettir.

- اِجْتَبَاهُ [ictebāhu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاجْتَبَيهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾[96] أَي اصْطَفَاهُ

Bābu'l-Yā'da "يَجْتَبِي" kelimesine nazar oluna.

FASLU'L-HEMZE MAʿA'L-ḤĀʾİ'L-MUHMELE: "أ،ح"

- أَحَسَّ [aḥasse]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ اَنْصَارِي اِلَى اللّٰهِ﴾[97] أَيْ عَلِمَ وَ وَجَدَ

"Vaktā ki ʿĪsā ʿaleyhi's-selām onlardan küfrü hiss eyledi, yaʿnī vicdānıyla bildi ve idrāk eyledi" demek olur. Bunda şu maʿnāyı ifhām vardır ki gūyā küfr onlardan o mertebede zuhūr etti ki fehm şöyle dursun kuvve-i hissiyyeye de āşikār oldu. Āsār-ı küfrün kemāl-i zuhūrundan ʿibarettir. "حِسٌّ"dendir. Ve "حِسٌّ" de duygudur. Bu lafzın tahkīki Bābu't-Tā'da "تَحُسُّونَهُمْ" kelimesi bahsinde görülür, oraya mürācaʿat oluna.

- اَحْصَنَّ [aḥṣanne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ﴾[98]

Feth-i hemze ile kırāʾate göre "تَزَوَّجْنَ" ve zamm-ı hemze ile kırāʾate göre "زُوِّجْنَ" ile tefsīr olunmuştur ki evvelki teʾehhül ettikleri vaktte; ikinci teʾehhül ettirildikleri vaktte ʿibāretiyle tercüme olunur. Bu kelime kalʿa ve mümteniʿu'd-duhūl mahall-i müstahkem maʿnāsına olan "حِصْنٌ" lafzındandır. Sonra her bir tahazzün ve tahaffuz mevkiʿinde bi't-tecevvüz kullanıldı. "إِمْرَأَةٌ مُحْصِنٌ" denir fāʿil sīgasıyla ve "إِمْرَأَةٌ مُحْصَنٌ" denir [32] sīga-i mefʿūl ile, zīrā "إِحْصَانٌ" iki vechle tasavvur olunur, yā ʿiffet ve şeref ve hürriyyet muktezāsı olarak taharrüz ve tahassun ve tahaffuzdur ki merʾenin nefsindendir, bu iʿtibār ile fāʿil sīgasıyla "مُحْصِنٌ" denir yāhūd merʾenin zevcinden zevceynin onu "إِحْصَانٌ" ile takayyüdünden olan tahassun ve tahaffuz ve taharrüzdür ki merʾenin gayrından mütehassıldır. Bu iʿtibār ile mefʿūl sīgasıyla "مُحْصَنٌ" denir ki zevci onu "إِحْصَانٌ" etmiştir.

---

96 "(Fakat böyle olmadı.) Rabbi onu (peygamber olarak) seçti ve salih kimselerden kıldı." el-Kalem, 68/50.

97 "İsa onların inkārlarını sezince, "Allah yolunda yardımcılarım kim?" dedi." Āl-i ʿİmrān, 3/52.

98 "Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır." en-Nisā, 4/25.

Ve zamm-ı ḥā' ile "حُصْنٌ" tevakkī ve ᶜiffet ve perhīz-kārlık maᶜnāsınadır. Bu maᶜnādan bir kadın ᶜafīfe ve perhīz-kār olduğu vaktte ṣād'ın harekāt-ı selāsıyla -حَصُنَتْ-حَصُنَتْ" "حَصِنَتِ الْمَرْأَةُ حُصْنًا فَهِيَ حَاصِنٌ وَحَصَّانٌ وَحَصْنَاءُ denir. Ve muhkemlik ve metānet ve menāᶜat maᶜnāsına "حَصَانَةٌ"den olarak "قَلْعَةٌ حَصِينٌ" muhkem menīᶜu'd-duhūl ve "رَجُلٌ حَصِينٌ" , "بَيِّنُ الْحَصَانَةِ، قَوِيٌّ مَتِينٌ" demek olur. Ve "tefᶜīl"den "حَصَّنَ الْقَرْيَةَ تَحْصِينًا" denir, "Etrāfına kalᶜa, sūr inşāsıyla tahkīm etti" demek olur. Ve "tefaᶜᶜul"den "تَحَصُّنٌ" tahaffuzdur. Ve أَحْصَنَ الرَّجُلُ" فَهُوَ مُحْصِنٌ أَيْ تَزَوَّجَ

- أَحْصَنَتْ [aḥṣanet]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا﴾[99] أَيْ حَفِظَتْهُ

Sālifü'z-zikr "إِحْصَانٌ"dandır. Hazret-i Meryem ᶜaleyhe's-selām nefsini ihsān-ı küllī ile hıfz etti, yaᶜnī harāmdan ve helālden ki ricālden hiç kimse ona mukārenet ve temās etmedi. İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhā ﴿أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا﴾ cümle-i kerīmesini "حَفِظَتْ جَيْبَ دِرْعِهَا" ᶜibāret-i latīfesiyle tefsīr etmiş ve ﴿فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا﴾[100] kavl-i kerīmindeki zamīri de "جَيْبٌ"e ircāᶜla أَيْ فِي جَيْبِ دِرْعِهَا" buyurmuş, hakkā ki edebe evfak ve "إِحْصَانٌ" [33] maᶜnāsında eblag ve taᶜbīrde eltaftır. "جَيْبِ دِرْعٍ" kaftanın yakasına denir.

- أَحْبَارَهُمْ [aḥbārahum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿اِتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ﴾[101] أَيْ عُلَمَاءَهُمْ

"حَبْرٌ"in cemᶜidir. Kelime-i mezbūre eser-i müstahsen maᶜnāsına mühmelenin kesriyle "حِبْرٌ" lafzından me'hūzdur. ᶜĀlim kimseye fethle "حَبْرٌ" denilmesi ᶜulūm ve muktedā-bihā olan aᶜmāl-i haseneleri āsārından nāsın kalblerinde takarrrür eden müstahsenāt-ı umūr içindir. Seyyidü'l-müfessirīn ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhümā hazretleri de "حَبْرُ الْأُمَّةِ" telkīb olunmuştur.

- أَحَادِيث [aḥādīs̱e]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ﴾[102] أَيِ الْأَخْبَارَ لِمَنْ بَعْدَهُمْ

"Biz onları şerr ve belā ve nakmette kendileriyle temessül edilir ahbār ve ᶜiber kıldık." Yaᶜnī onların felāketleri beyne'n-nās dāsitān-ı pür-ᶜibret oldu demek olur. Bu kelime "حَدِيثٌ"in cemᶜidir ki "خَبَرٌ" maᶜnāsınadır. Aslen "حُدُوثٌ"dendir. "جَلَسَ" bābından حَدَثَ" "يَحْدُثُ حُدُوثًا فَهُوَ حَادِثٌ وَحَدِيثٌ denir. Sonra tekevvün etmiş, vücūd-pezīr olmuş şeyde müs-

99 "Bir de iffetini sapasağlam koruyan İmran kızı Meryem'i de" et-Tahrīm, 66/12. Ayrıca bkz. el-Enbiyā, 21/91.

100 "Ruhumuzdan üflemiştik." el-Enbiyā, 21/91.

101 "(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (hırıstiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler." et-Tevbe, 9/31.

102 "Biz de onları birer ibretli hikāye yaptık." el-Müminūn, 23/44; Sebe', 34/19.

taᶜmeldir, kelām, kavl, söz maᶜnāsına gelir. Ve ᶜinde ehli'ş-şerᶜ kelām-ı Resūlullāh'a ᶜalem olmuştur.

- الْأَحْزَابِ [el-aḥzābi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَقَالَ الَّذِي اٰمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَ عَادٍ وَ ثَمُودَ وَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ﴾[103] أَيْ حِزْبٍ بَعْدَ حِزْبٍ

Bu "حِزْبٌ"lerden murād hangileri olduğu siyākındaki ﴿مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ﴾[104] kavl-i kerīmiyle tebyīn olunmuştur. "حِزْبٌ" nāstan bir cemāᶜat bir tāyifeye denir ki onlarda gılzat ve fezāzat ve huşūnet [34] bulunur. Nās fırka fırka bölük bölük oldukları vakt "tefaᶜᶜul"den "تَحَزَّبَ الْقَوْمُ" denir. Ve gerek hayr ve gerek şerr üzerine tehazzüb edenlere de ıtlāk olunur, nitekim ﴿فَإِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغَالِبُونَ﴾[105] ve ﴿أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾[106] buyurulmuştur. Ve mutlakan cemāᶜat ve tāifede dahi istiᶜmāl olunur, kemā kāle taᶜālā: ﴿كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ﴾[107]

- أَحْبَبْتُ [aḥbebtu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي﴾[108] أَيْ أَرَدْتُ وَرَجَّحْتُ حُبَّ الْخَيْلِ

"Ben atların muhabbetini irāde ve ihtiyār ettim, tercīh ettim rabbimin zikrinden" yaᶜnī atlara meyl ve ragbetle rabbimin zikrinden meşgūl oldum demek olur. "خَيْلٌ" yaᶜnī at cinsine "خَيْرٌ" tesmiyesi kesret-i menāfiᶜ ü fevāidindendir ki başkasıyla ondan gınā hāsıl olamaz. Hadīs-i nebevīde [109]"اَلْخَيْرُ مَعْقُودٌ بِنَوَاصِي الْخَيْلِ" hikmeti vārid olmuştur. "حُبٌّ" kelimesi sevgi maᶜnāsına mevzūᶜ olmakla berāber irāde, ihtiyār, tercīh maᶜnālarına da gelir."istifᶜāl"den "إِسْتِحْبَابٌ" , "إِسْتِحْسَانٌ" maᶜnāsına kullanılır.

- أَحْتَنِكَنَّ [aḥtenikenne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ اَرَاَيْتَكَ هٰذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ اَخَّرْتَنِ إِلَى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَاَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ اِلَّا قَلِيلًا﴾[110] أَيْ لَأَسْتَأْصِلَنَّ ذُرِّيَّتَهُ

103 "İman etmiş olan adam dedi ki: "Ey kavmim! Şüphesiz ben, Nūh kavmi, Ād kavmi, Semūd kavmi ve onlardan sonra gelen toplulukların başına gelen olayların sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum." el-Müʾmin, 40/30-31.

104 "Nūh kavmi, Ād kavmi, Semūd kavmi ve onlardan sonra gelen toplulukların başına gelen olaylar" el-Müʾmin, 40/31.

105 "Şüphesiz Allah taraftarları galiplerin ta kendileridir." el-Māide, 5/56.

106 "İyi bilin ki, şeytanın tarafında olanlar ziyana uğrayanların ta kendileridir." el-Mücādele, 58/19.

107 "Her grup kendinde bulunan ile sevinmektedir." el-Müʾminūn, 23/53; er-Rūm, 30/32.

108 "Süleyman, "Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim" dedi." Sād, 38/32.

109 Buhārī, Menākıb, 28, no: 3643; Muslim, İmāret, 97,98,99.

110 "Yine demişti ki: "Benden üstün tuttuğun kişi bu mu, söyler misin? Andolsun eğer beni kıyamete kadar ertelersen, onun soyunu, pek azı hariç, (azdırarak) kontrolüm altına alacağım." el-İsrā, 17/62.

"Elbette onun zürriyyetini kökünden koparırım" yaᶜnī onları bi'l-külliyye helāk ederim demektir. "İftiᶜāl"den "إِحْتَنَكَ الْجَرَادُ الزَّرْعَ" denir, "Ekini köküne kadar yedi" demek olur. Çene demek olan "حَنَكٌ"dendir. "أَكْلٌ" maᶜnāsına alınıp mübālagaten istiᵓsāle haml olunmuş. Ve "حَنَكٌ" yuları hayvānın çenesinden dolaştırıp licām gibi sıkıp çekip gitmek maᶜnāsınadır [35] dahi denildi, lisānımızda dişindirik denir. Bununla galebe ve istīlāᵓdan kināye olunur. Bu maᶜnāya göre ﴿لَأَحْتَنِكَنَّ﴾ kelimesi "لَأَقُودَنَّ كَيْفَ شِئْتُ، لَأَسْتَوْلِيَنَّ، لَأَغْلِبَنَّ، لَأَسْتَذِلَّنَّ، لَأَسْتَمْلِكَنَّ" ᶜibārātıyla tefsīr olunur. Bāb-ı evvelden "حَنَكَ الْفَرَسَ يَحْنُكُ حَنَكًا" ve "iftiᶜāl"den "إِحْتَنَكَ إِحْتِنَاكًا" denir, maᶜānī-i mezkūrdan biri murād edilir.

- الْأَحْقَافِ [el-aḥḳāfi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا اللّٰهَ اِنِّي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴾[111] أَيْ فِي وَادٍ بِالْيَمَنِ فِيهِ مَنَازِلُهُمْ

"أَحْقَافٌ" mürtefiᶜ ve māil ve gayr-ı müstevī kumluklardır. Vāhidi kesr-i ḥāᵓ ve sükūn-ı ḳāf ile "حِقْفٌ" dır. Ve "أَحْقَافٌ" lafzı Yemen'de ᶜĀd kavminin sākin oldukları bir kumsal ve kum tepelerinden müteşekkil vādinin yāhūd ᶜUmān ile Şecer nām mahal beyninde sāhil-i bahrda kavm-i merkūmun diyārının ismidir de denildi.

- أَحْقَابًا [aḥḳāben]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا﴾[112] أَيْ دُهُورًا لاَ نِهَايَةَ لَهَا

"Nihāyeti olmayan zamānlar" demek olur. Zamm-ı ḥāᵓ ile "حُقُبٌ"un cemᶜidir. "حُقُبٌ" seksen senedir. Sīga-i cemᶜla ityānı her "حُقُبٌ" nihāyetinde "حُقُبٌ"-ı dīger ona tābiᶜ olarak ilā-mā lā-nihāyete-lehā cehennemde eğlenirler maᶜnāsını ifhām içindir. Ve ﴿وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِفَتٰيهُ لَا اَبْرَحُ حَتّٰى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا﴾[113] kavl-i kerīminde de "حُقُبٌ" bu maᶜnāyadır. Rāġıb *Mufredāt*'ta "حُقُبٌ"u "دَهْرٌ" ile tefsīr edip "وَالْحِقْبَةُ ثَمَانُونَ عَامًا وَجَمْعُهَا حِقَبٌ" dedikten sonra sahīh olan budur ki "حِقْبَةٌ" zamāndan bir müddet-i mübhemedir kavliyle kendi ᶜindinde müreccah olanı beyān ediyor. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi min-kelāmihi.

- أَحْوَى [aḥvā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالَّذِياَخْرَجَ الْمَرْعٰى فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَى﴾[114] أَيْ أَسْوَدَ

Yaᶜnī "kara" demektir. Bābu'l-Ġayn'da "غُثَاءٌ" kelime[sine] nazar oluna. [36]

---

111 "Kendisinden önce ve sonra uyarıcılar gelip geçmiş olan Ād kavminin kardeşini (Hūd'u) hatırla. Hani Ahkāf'taki kavmini, "Ancak Allah'a ibadet edin, çünkü ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum" diye uyarmıştı." el-Ahkāf, 46/21.

112 "İçinde çağlar boyu kalacakları (bir dönüş yeridir)." en-Nebeᵓ, 78/23.

113 "Hani Mūsā beraberindeki gence şöyle demişti: "İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım, ya da uzun zaman gideceğim." el-Kehf, 18/60.

114 "O, yeşil bitki örtüsünü çıkaran, sonra da onları çürüyüp kararmış çerçöpe çevirendir." el-Aᶜlā, 87/4-5.

• أَحَدٌ [aḥadün]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾[115] أَيْ وَاحِدٌ لاَ ثَانِيَ لَهُ وَلاَ شَرِيكَ لَهُ فِي أُلُوهِيَّتِهِ

Yaᶜnī şol ferddir ki onun için bir ikinci mutasavver değildir. Ve ulūhiyyetinde ona şerīk yoktur demek olur. Bu kelime-i celīle mutlakan vasf olarak vāhid-i mutlak olan Zāt-ı Hak'tan gayrıda istiᶜmāl olunamaz. Ve esmā-i hüsnā-yı ilāhiyyedendir. Maᶜānīsi bu muhtasara sığmaz. Bir nebzecik şürūh-ı esmā-i hüsnāda görülebilir. Mahall-i tafsīli kütüb-i hakāyıktır. Lā-ilāhe illā hū. Ve istigrāk-ı efrād-ı münekkerede istiᶜmāl olunur. Hiçbir kimse demek ifāde eder: "مَا جَاءَنِي أَحَدٌ" gibi ki "Bana hiçbir kimse gelmedi" demektir. Ve ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾[116] kavl-i kerīminde maᶜnā-yı ahīr murāddır ki "Onun için hiçbir kimse küfv olmadı" demektir. Ve ﴿فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَ لَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾[117] ve ﴿فَيَوْمَئِذٍ لاَ يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ وَلاَ يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدٌ﴾[118] kelimāt-ı kerīmesinde dahi böyledir. "أَحَدٌ" kelimesinin aslı "وَحَدٌ"dir, hemze vāv-ı meftūhadan mübdeldir. Emsāli vardır, mahall-i mufassalāt kütüb-i lügattır.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: "أُ،ح"

• أُحْصِرْتُمْ [uḥṣirtum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾[119] أَيْ حُبِسْتُمْ وَمُنِعْتُمْ

"Hastalık ve havf-ı ᶜadüvv ve sāir mevānīᶜ ve ᶜalāyıktan bir sebeble seyrden menᶜ ve habs olundunuz ise" demektir. "حَصْرٌ" lafzı menᶜ, habs, ihāta, tazyīk maᶜnālarında da vārid olmuştur.

• أُحْصِرُوا [uḥṣirū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لاَيَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ﴾[120] أَيْ حَبَسُوا أَنْفُسَهُمْ عَلَى الْجِهَادِ وَتَعَلُّمِ الْقُرْآنِ فَمُنِعُوا مِنَ الشُّرُوعِ إِلَى الْإِكْتِسَابِ

Yaᶜnī "Kendi nefslerini cihād ve taᶜallüm-i Ḳurᶜān'a hasr eylediler de iktisāba şürūᶜ-dan [37] memnūᶜ ve mahbūs oldular demektir." Bābu'l-Ḥā'da "حَصِرَتْ" ve "حَصِيرًا" ve "حَصُورًا" kelimelerine nazar buyurula.

---

115 "De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." el-İhlās, 112/1.

116 "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." el-İhlās, 112/4.

117 "Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın." el-Kehf, 18/110.

118 "Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın. Onun vuracağı bağı kimse vuramaz." el-Fecr, 89/25-26.

119 "Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin." el-Bakara, 2/196.

120 "(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir." el-Bakara, 2/273.

- أُحْصُرُوهُمْ [uḥṣurūhum]
- ﴿فَإِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ﴾[121] أَي امْنَعُوهُمْ وَاحْبَسُوهُمْ مِنَ التَّصَرُّفِ

“Onları tasarruftan menᶜ ve habs ediniz.” Ve “ضَيِّقُوا عَلَيْهِمْ” Yaᶜnī “Onlar üzerinde tazyīk icrā ediniz” ᶜibāretiyle de tefsīr olundu. Kezā Bābu’l-Ḥā’ya nazar oluna.

MEKSŪRETU’L-HEMZE: “إِ،ح”

- إِحْسَانًا [iḥsānen]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا﴾[122] أَيْ بِرًّا

Yaᶜnī “vālideyne itāᶜat ve inkıyād ve tīb-i nefsle hizmetlerinde bulunmak.” “بِرٌّ” lafzı aslen hayrda tevessüᶜdür. Bu maᶜnāda Cenāb-ı Hakk’a nisbet olunur, nitekim “اَلْبَرُّ” feth-i muvahhade ile esmā-i hüsnādandır; ᶜabde nisbetinde emr-i hayr ve itāᶜat ve inkıyādda tevessuᶜ maᶜnāsınadır. “إِحْسَانٌ” dahi iyilik ve güzellikte tevessuᶜ ve ᶜalā-mā yelzem ve yenbagīde ziyadedir. “قُبْحٌ”ın zıddı olan “حُسْنٌ”den “ifᶜāl”dir. “أَحْسَنَ يُحْسِنُ إِحْسَانًا فَهُوَ مُحْسِنٌ” denir. “فَعَلَ الْحَسَنَ” “İyilik etti” demektir. “إِحْسَانٌ” kelimesi bu āyette ve ﴿وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا﴾[123] kavl-i kerīminde “بِرٌّ” ile tefsīr olunmuş. Sāir mahallerde kendi maᶜnāsıyla müfesserdir.

FASLU’L-HEMZE MAᶜA’L-ḪĀᵓİ’L-MUᶜCEME: “أَ،خ”

- أَخْزَيْتَهُ [aḫzeytehū]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ﴾[124] أَيْ أَهْلَكْتَهُ

Ve Ebū ᶜAmr rahimehullāhu “بَاعَدْتَهُ مِنَ الْخَيْرِ” ᶜibāretiyle tefsīr etmiş ki hayrdan tebᶜīd de ihlāktır. Züll ve hevān maᶜnāsına olan “خِزْيٌ” lafzından “ifᶜāl”dir. “عَلِمَ” bābından “خَزِيَ يَخْزَى خِزْيًا” denir, “ذَلَّ وَهَانَ [38] demektir. Hemze ile yaᶜnī “ifᶜāl” bābından “أَخْزَاهُ يُخْزِيهِ إِخْزَاءً” müteᶜaddīdir ki “أَذَلَّهُ يُذِلُّهُ” ve “أَهَانَهُ يُهِينُهُ” demek olur. ﴿يَوْمَ لَا يُخْزِي اللّٰهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ﴾[125] kavl-i kerīmi de bundandır ki “لاَ يُذِلُّ الله النَّبِيَّ وَلاَ يُهِينُهُ” demektir. Lākin Rāğıb’ın *Mufredāt*’taki beyānının hulāsası bu ki “خِزْيٌ” luhūk-ı inkisār maᶜnāsına olmakla “خَزِيَ

121 “Haram aylar çıkınca bu Allah’a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin.” et-Tevbe, 9/5.

122 “Anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz (diye).” el-Bakara, 2/83; en-Nisā 4/36; el-Enᶜām, 6/151; el-İsrā, 17/23.

123 “Biz insana anne babasına iyi davranmayı emrettik.” el-Ahkāf, 46/15. Ayrıca bkz. el-Ankebūt, 29/8.

124 “Rabbimiz! Sen kimi cehennem ateşine sokarsan onu rezil etmişsindir.” Āl-i ᶜİmrān, 3/192.

125 “Allah’ın peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde” et-Tahrīm, 66/8.

"الرَّجُلُ"denir, "Ona inkisār lāhık oldu" demektir. Luhūk-ı inkisār ise kişiye yā nefsi cānibinden yāhūd āharı tarafından olur. Nefsi cānibinden olan hayā-i müfrit yaʿnī hacālet-i müfritedir. Bunun masdarı "خِزَايَةٌ"dir, cemʿi fethle "خَزَايَا"dır, nitekim "اَللَّهُمَّ احْشُرْنَا غَيْرَ خَزَايَا وَلَا نَادِمِينَ" duʿā-i meʾsūrunda vākiʿ olmuştur. Āharı cānibinden lāhık olan, istihfāf, istihkār, inkisārdan bir nevʿdir. Bunun da masdarı kesrle "خِزْيٌ"dir demiş ve bu āyetle dīger baʿzı āyāt-ı kerīmeyi īrādla; "فَهُوَ مِنَ الْخِزْيِ أَقْرَبُ" ʿibāretiyle "خِزْيٌ" masdarından olana maʿnen şiddet-i kurbü olduğunu ifāde etmiş. İntehe'l-hulāsa.

- أَخْلُقُ [aḫluḳu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَانْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾[126] أَيْ أُصَوِّرُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ

Yaʿnī "Sizin irşādınız için çamurdan kuş sūreti gibi şeyʾ tasvīr ederim" demek olur. Bu tefsīr, "خَلْقٌ" taʿbīri gerek lafzen gerek āferīden, yaratmak gibi lafzlarla maʿnen Cenāb-ı Fātıru's-semāvāta hāss olduğu içindir. "اَلْجَاهِلُ جَسُورٌ" kavliyle tavsīfe müstahak baʿzı küstāhānın şāʿir medhinde "hallāk-ı sühan" hezeyānı tāʾib olmazlar ise küfrdür, zamānımızda da bu gūne hezeyānlar çoğaldı. "Veliyyü'l-emr düşünsün."

- أَخْدَانٍ [aḫdānin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاٰتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ﴾[127] أَيْ أَصْدِقَاءَ وَأَخِلَّاءَ يَزْنُونَ بِهِنَّ سِرًّا [39]

"Kendileriyle gizlice zinā edecek dostlar ittihāz edici olmayarak" demektir. "أَخْدَانٌ" cemʿdir, vāhidi kesr-i muʿceme ile "خِدْنٌ"dir. Ve "خِدْنٌ" ve "خَدِينٌ" gizli dosttur, "صَدِيقٌ فِي السِّرِّ" gibi. Lākin Rāğıb *Mufredāt*'ta "أَخْدَانٌ" , "خِدْنٌ"in cemʿidir, musāhib demektir. Ve ekser bu lafz şehvetle musāhabet eden kimsede istiʿmāl olunur demiş. Ve "خِدْنُ الْمَرْأَةِ وَخَدِينُهَا" diye bir īhām da yapmış. Ve "müfāʿalet"ten "مُخَادَنَةٌ" musādaka demektir.

- أَخْلَدَ [aḫlede]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ﴾[128] أَيِ اطْمَأَنَّ إِلَيْهَا وَلَزِمَهَا وَتَعَاقَسَ

"Meyl-i nefsānīden kalbi arza sākin ve ona mülāzım olup onda teʾehhür ve tevakkuf etti." Yaʿnī meyl ve rükūn-ı küllī ile arza dünyāya taʿalluk edip onda kaldı demek olur. "خُلْدٌ" dendir ki bir şeyʾ kendine fesād olmaktan berāʾettir, gūyā bulunduğu hālde dāimī ve müʾebbed kalacaktır. Bu āyet-i kerīmeyi "رَكَنَ إِلَيْهَا ظَانًّا أَنَّهُ يَخْلُدُ فِيهَا" ʿibāretiyle de tefsīr

126 "(Ve o da onlara şöyle diyecek): "Şüphesiz ben size Rabbinizden bir mucize getirdim. Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir." Āl-i ʿİmrān, 3/49. Ayrıca bkz. el-Māide, 5/110.

127 "Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları hālinde sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, mehirlerini de güzelce verin." en-Nisā, 4/25.

128 "Fakat o dünyaya saplanıp kaldı da kendi heva ve hevesine uydu." el-Aʿrāf, 7/176.

ettiler. Meᵓāl bir ise de taᶜbīr dīger-gūndur. “قَعَدَ” bābından “خَلَدَ يَخْلُدُ خُلُودًا فَهُوَ خَالِدٌ” denir, “دَامَ وَبَقِيَ” demektir. Ve hemze ve tadᶜīf ile taᶜaddī eder. “أَخْلَدَهُ اللهُ وَخَلَّدَهُ اللهُ” , “أَبْقَاهُ وَأَدَامَهُ” demek olur. ﴿يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ﴾[129] kavl-i kerīminde de bu maᶜnāyadır.

Ve “ifᶜāl”den meyl ve rükūn maᶜnāsına da gelir, nitekim ātīde öyledir. Ve fethateyn ile “خَلَدٌ” bāl ve kalb maᶜnāsında müstaᶜmel ismdir. Bābu’l-Ḫāi’l-Muᶜceme’de “خَالِدُونَ” kelimesine nazar buyurula.

- أَخْبَتُوا [aḫbetū]

- ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَخْبَتُوا إِلَى رَبِّهِمْ أُولَئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾[130] أَيْ سَكَنُوا وَاطْمَأَنُّوا وَأَنَابُوا إِلَى رَبِّهِمْ

“Kalbleri rablerine sākin ve ona mutmaᵓinn oldular, gönüllerine ārām hāsıl oldu ve ona rāciᶜ oldular” demek olur. Ve “تَوَاضَعُوا وَخَشَعُوا” ile de tefsīr olundu. Aslen “خَبْتٌ” [40] lafzındandır ki arzdan mutmaᵓinn olan mahaldir. Yaᶜnī etrāfı mürtefiᶜ ve kendi münhatt ve vāsiᶜ ve müstevī olan yer demektir. “أَخْبَتَ الرَّجُلُ” denir, vasf-ı mezkūr ile mevsūf arzı kasd etti yāhūd ona nüzūl etti demek olur. “أَصْبَحَ، أَمْسَى” gibidir. Sonra “إِخْبَاتٌ” mülāyenet ve tevāzuᶜ ve huşūᶜ maᶜnālarında istiᶜmāl olundu, nitekim bahsinde olduğumuz āyette vākiᶜdir. Ve ﴿فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ﴾[132] أَيْ تَلِينُ وَتَخْشَعُ ve ﴿وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ﴾[131] أَيِ الْمُتَوَاضِعِينَ ᶜibāretleriyle tefsīr olunmuştur.

MAZMŪMETU’L-HEMZE: “أُ،خ”

- أُخْرَاكُمْ [uḫrākum]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرٰيكُمْ﴾[133] أَيْ آخِرِكُمْ

Kelime-i mezkūrenin teᵓnīsi “فِي سَاقَتِكُمْ وَجَمَاعَتِكُمُ الْأُخْرَى” takdīriyledir. “سَاقَةٌ” ᶜaskerin muᵓahharına denir ki “dümdār” taᶜbīr edilir. Ve “جِئْتُ فِي آخِرِ النَّاسِ” denildiği gibi “أُخْرَاهُمْ” da denir, nitekim “فِي أَوَّلِ النَّاسِ وَأُولَاهُمْ” denilir.

- أُخْفِيهَا [uḫfīhā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعٰى﴾[134] أَيْ أَسْتُرُهَا وَيُقَالُ أَيْ أُظْهِرُهَا

---

129 “O, malının, kendisini ebedileştirdiğini sanır.” el-Hümeze, 104/3.

130 “İman edip, salih ameller işleyen ve Rablerine gönülden bağlananlara gelince, işte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.” Hūd, 11/23.

131 “Alçak gönüllüleri müjdele!” el-Hacc, 22/34.

132 “Ve sonuçta da kalpleri ona saygı duysun diye” el-Hacc, 22/54.

133 “Peygamber, arkanızdan sizi çağırırken siz durmadan daha yukarı kaçıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz.” Āl-i ᶜİmrān, 3/153.

134 “Kıyamet mutlaka gelecektir. Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye, neredeyse onu gizleyecek (geleceğinden hiç söz etmeyecek)tim.” Tāhā, 20/15.

Bu birbirinin zıddı iki gūne tefsīr "إِخْفَاءٌ" kelimesinin azdāddan bulunmasına mebnīdir ki örtmek, gizlemek ve izhār ve āşikār etmek maᶜnālarına istiᶜmāl olunmuştur, gerek "أَخْفَيْتُ" ve gerek sülāsī olarak "خَفِيتُ"den muzāriᶜ mütekellim-i vahde ola; "أُخْفِيهَا", "أُظْهِرُهَا" demekten başka değildir. Bunda Sicistānī böyle diyor lākin hilāfını kāil olan da var. Ehl-i lügatın bu bābda akvāl-i kesīresi vardır ki mufassalāt-ı kütüb-i lügatta görülür. İtnābdan ictināben zikri terk olundu. [41]

- الْأُخْدُودِ [el-uḫdūd]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ﴾[135] أَيِ الشَّقِّ فِي الْأَرْضِ

"أُخْدُودٌ" Arzda olan şakk, hendektir ki müstatīl yarıktır; tabīᶜī ve sunᶜī olur, "خَنْدَقٌ" sunᶜī olanıdır. Bu āyette "أُخْدُودٌ" ile küffārın müʾminīni taᶜzīble īmāndan rücūᶜları için ittihāz ettikleri derūnu āteşle memlū hendektir. "أُخْدُودٌ"un cemᶜi "أَخَادِيدُ" gelir. "جَدْوَلٌ" Yaᶜnī su harkına da "أُخْدُودٌ" denir.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: "إِ،خ"

- إِخْسَؤُوا [iḫseʾū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ﴾[136] أَيْ أَبْعِدُوا أَذِلَّاءَ فِي النَّارِ

"Zelīller olduğunuz hālde cehennemde baᶜīd olunuz" demek olur. Bu kelime "خَسْءٌ" den sīga-i emrdir, ibᶜād bi'l-mekrūh içindir. Rāġıb "خَسَأْتُ الْكَلْبَ فَخَسَأَ أَيْ زَجَرْتُهُ مُسْتَهِينًا بِهِ فَانْزَجَرَ إِذَا قُلْتَ لِلْكَلْبِ إِخْسَأْ" ᶜibāretiyle şerh etmiş. Bu misālden lāzım ve müteᶜaddī olarak istiᶜmāli zāhir oluyor. Lākin ehl-i lügat müteᶜaddī olarak "قَطَعَ" bābından "خَسَأْتُ الْكَلْبَ خَسْئًا" lāzım olarak "خَضَعَ" bābından "خَسَأَ الْكَلْبُ خُسُوءًا" denildiğini kayd etmişler. Zillet ve tahayyür maᶜnālarına da istiᶜmāl olunmuş ki fasıllarında mezkūr.

- إِخْتِلَاقٌ [iḫtilāk]

- ﴿إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ﴾[137] أَيْ كِذْبٌ

Yaᶜnī "yalan, uydurma şey"dir. Bu kelime bir şeyʾi bilā-asl ibdāᶜ ve takdīr etmek maᶜnāsına olan "خَلْقٌ"dandır. "İftiᶜāl"den "إِخْتِلَاقٌ" da aslı olmayan bir şeyʾi uydurup söylemek maᶜnāsına istiᶜmāl olundu. Bābu't-Tā'da "تَخْلُقُونَ" ve Ḫā-i Muᶜceme'de "خَلَق" kelimelerine de nazar oluna. [42]

135 "(Mü'minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lanetlenmiştir." el-Burūc, 85/4.

136 "Allah, "Aşağılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın!" der." el-Müʾminūn, 23/108.

137 "Bu ancak bir uydurmadır (dediler)." Sād, 38/7.

- إِخْفِضْ [iḫfiḍ]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾[138] أَيْ أَلِنْ جَانِبَكَ

Onlara olan tarafını ilāne et, yaᶜnī mülāyemet ve rıfkla tatyīb-i kalblerine tenezzül eyle demekten kināyettir. Bābu’l-Ḫāi’l-Muᶜceme’de “خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ” kelimesinde tafsīli görülür.

FASLU’L-HEMZE MAᶜA’D-DĀLİ’L-MUHMELE: “أَ،د”

- أَدْلَى [edlā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ﴾[139] أَيْ أَرْسَلَ دَلْوَهُ

“Kovasını salıverdi” yaᶜnī su almak için kuyuya sarkıttı demek olur.

Tenbīh: Sicistānī rahimehullāhu “أَدْلَى” kelimesini “أَرْسَلَهَا لِيَمْلَأَ وَ”دَلَّاهَا“ أَخْرَجَهَا” ᶜibāre-tiyle tefsīr etmiş ise de *Mufredāt*’ta Rāġıb bunun ᶜaksini beyān etmiş; diyor ki “دَلَوْتُ الدَّلْوَ أَرْسَلْتُهَا وَأَدْلَيْتُهَا أَخْرَجْتُهَا وَقِيلَ يَكُونُ بِمَعْنَى أَرْسَلْتُهَا” fe’lyuteᵓemmel. Fi’l-hakīka āyetin siyākı Rāġıb’ın beyānına evfaktır, zīrā vāridin Yūsuf ᶜaleyhi’s-selāmı görmesi kovayı kuyudan çekip çıkarmağa mütevakkıftır. Takdīr-i kelām: “فَأَدْلَى دَلْوَهُ أَيْ أَخْرَجَهَا مِنَ الْبِئْرِ فَلَمَّا رَأَى يُوسُفَ قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ” yaᶜnī kovasını kuyudan çıkardı, Yusuf’u görünce “müjde! İşte bir gulām” dedi demek olur. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi.

- أَدْعِيَاءَكُمْ [edᶜiyāekum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ﴾[140]
- وَ﴿لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا﴾[141]أَيْ مَنْ تَبَنَّيْتُمُوهُ

“Evlādlık ittihāz ettiğiniz kimseler” demek olur. “أَدْعِيَاءُ” kelimesi “دَعِيٌّ”nin cemᶜidir, dāl’ın fethi ve ᶜayn’ın kesriyle. Lafz-ı mezkūr oğul ittihāz edilen yaᶜnī evlādlık ve bir kimse tarafından bu benim oğlumdur diye iddiᶜā edilen kimseye denir. “دُعَاءٌ” ve “دَعْوَى” māddesinden “faᶜīl” dir ki bi-maᶜnā “mefᶜūl”dür.

- وَأَدْبَارَ السُّجُودِ [ve edbāre’s-sucūdi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ﴾[142]
- وَفِي قَوْلِهِ[43] تَعَالَى ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ﴾[143] وَقُرِئَ بِكَسْرِ الْهَمْزَةِ

---

138 “Mü’minlere (şefkat) kanadını indir.” el-Hicr, 15/88. Ayrıca bkz. eş-Şuᶜarāᵓ, 26/215.

139 “Bir kervan gelmiş sucularını suya göndermişlerdi. Sucu kovasını kuyuya salmıştı.” Yūsuf, 12/19.

140 “Evlatlıklarınızı da öz çocuklarınız (gibi) kılmamıştır.” el-Ahzāb, 33/4.

141 “Eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde (onları boşadıklarında), evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda mü’minlere bir zorluk olmasın.” el-Ahzāb, 33/37.

142 “Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardından da onu tespih et.” Kāf, 50/40.

143 “Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışı sırasında O’nu tespih et.” et-Tūr, 52/49.

Fethle "أَدْبَارٌ", "دُبُرٌ"ün cemᶜi ve kesrle "إِدْبَارٌ""ifᶜāl" bābından masdardır "أَدْبَرَ يُدْبِرُ إِدْبَارًا" [Ve] "دُبُرٌ" son ve āhir ve art maᶜnālarına, "إِدْبَارٌ" ardını dönüp gitmek maᶜnāsına olmakla kelime-i mezbūre her iki hālde de āhirinde ve sonunda demek olur. Emīrü'l-müʾminīn ve yaᶜsūbu'l-muvahhidīn ᶜAlī b. Ebī Ṭālib radıyallāhu ᶜanhu hazretlerinden mervīdir ki "أَدْبَارَ السُّجُودِ" baᶜde salāti'l-magrib kılınan iki rekᶜat ve "إِدْبَارَ النُّجُومِ" kable salāti'l-fecr kılınan iki rekᶜattır buyurdular. İşbu bi'r-rivāye tefsīr ᶜumūm-ı eʾimme-i tefsīr beyninde ehādīs ve āsār-ı sahābe ve tābiᶜīnle sābit olmakla icmāᶜ hāsıl olduğu İbn Cerīr-i Ṭaberī tefsīriyle sāir tefāsīrde sarāhaten ve işāreten tenbīh buyurulmuştur.

- أَدْبَرَ [edbera]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ﴾[144]
- وَفِي﴿ثُمَّ أَدْبَرَ يَسْعَى﴾[145]
- وَ﴿ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ﴾[146]
- وَ﴿تَدْعُو مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلَّى﴾[147]

Kelimāt-ı kerīmesinin cümlesinde "إِقْبَالٌ"in zıddıdır ki arka dönmektir. Ānifen beyān olunduğu üzere "دُبُرٌ"den "ifᶜāl"dir. "أَدْبَرَ يُدْبِرُ إِدْبَارٌ فَهُوَ مُدْبِرٌ" denir. Ve "دُبُرٌ" aslen "قُبُلٌ"ün mukābilidir ki insān ve sāir hayvānda mahrec-i necāset olan ᶜuzvdur. Bundan art, arka, son maᶜnālarına alındı. Bābu'd-Dāl'da "الدُّبُرُ" kelimesine bak.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: "إد"

- اِدَّارَأْتُمْ [iddāraʾtum]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا﴾[148] أَيْ تَخَاصَمْتُمْ وَتَدَافَعْتُمْ

"Onda muhāsame ve müdāfaᶜa ettiniz" demek olur. Bunun aslı "تَدَارَأْتُمْ"dür ki defᶜ maᶜnāsına olan "دَرْءٌ"den "tefāᶜul"dür, "تَدَافَعْتُمْ" demektir ki "ᶜĀmīl'in katli ve kātili hakkında müdāfaᶜa ve [44] muhāsama ve ihtilāf ettiniz" yaᶜnī fiᶜl-i katli baᶜzınız baᶜzıların üzerine attı. Bu kelimenin "إِدَّارَأْتُمْ" şekline girmesi kurb-ı mahrec sebebiyle "tāʾ", "dāl"da idgām olunarak sükūn hāsıl olmakla imkān-ı ibtidā için hemze-i vasl getirilmesiyledir, nitekim "إِدَّارَكُوا", "إِثَّاقَلْتُمْ", "إِطَّيَّرْنَا" ve emsāli kelimātta vākiᶜ olmuştur.

---

144 "Çekilip gittiğinde geceye andolsun." el-Müddessir, 74/33.
145 "Sonra sırt dönüp koşarak gitti." en-Nāziᶜāt, 79/22.
146 "Sonra arkasını döndü ve büyüklük tasladı." el-Müddessir, 74/23.
147 "O, (hakka) arka döneni ve (imandan) yüz çevireni kendine çağırır." el-Maᶜāric, 70/17.
148 "Hani, bir kimseyi öldürmüştünüz de suçu birbirinizin üstüne atmıştınız." el-Bakara, 2/72.

- إِدْرَؤُوا [idraʾū]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ فَادْرَؤُا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾[149] أَيِ ادْفَعُوا

Yaʿnī "Nefsinizden mevti defʿ ediniz. "Ānifü'l-beyān "دَرْءٌ"dendir ki "دَفْعٌ" maʿnāsınadır, "قَطَعَ" bābından "دَرَأَ يَدْرَؤُ دَرْءًا" denir, "دَفَعَ" demektir. Ve "خَضَعَ" bābından "دَرَأَ يَدْرَؤُ دُرُوءًا" denir, "إِطَّلَعَ مُفَاجَأَةً" demek olur. Ve meyl ilā ehadi'l-cānibeyn maʿnāsına da gelir. Ve "فُلَانٌ ذُو تَدَرُّؤٍ", "قَوِيٌّ عَلَى دَفْعِ أَعْدَائِهِ" demektir ki lafz-ı "دَرْأٌ"den "tefaʿʿul"dür.

- اِدَّارَكُوا [iddārakū]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا﴾[150] أَيِ اجْتَمَعُوا فِي النَّارِ جَمِيعًا أَوْ تَلَاحَقُوا فِيهَا

Bu kelime bülūg yaʿnī yetişmek maʿnāsına olan feth-i dāl ve sükūn-ı rāʾ ile "دَرْكٌ" lafzından "tefāʿul"dür, idgām sebebiyle "اِدَّارَكُوا"şekline girmiş. Keyfiyyeti ānifen "إِدَّارَأْتُمْ" kelimesi bahsinde zikr olundu. Ve [151]﴿بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ﴾ kavl-i kerīminde "إِجْتَمَعَ" "وَتَتَابَعَ وَتَلَاحَقَ عِلْمُهُمْ" ʿibāretiyle tefsīr olunmuş. Bu āyette "بَلْ" , "هَلْ" maʿnāsına ve istifhām inkār içindir. "فِيهَا", "بِهَا" maʿnāsınadır. Murād kıyāmet ve āhiret hakkında onların ʿilmi ictimāʿ ve yekdīgere ittibāʿ ve telāhuk etti mi? Yok, etmedi demektir.

FASLU'L-HEMZE MAʿA'Z̠-Z̠ĀLİ'L-MUʿCEME: "أ،ذ" [45]

- الْأَذَى [el-ez̠ā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى﴾[152]

"أَذَى" kendisiyle incinilen ve gussalanılan tahazzün edilen şeyʾdir, her ne ile ve ne sūret ve keyfiyyetle olursa olsun. Ve "أَذَى" hissī ve ʿaklī ve dünyevī ve uhrevī ve dīnī de olur. *Mufredāt*'ta Rāġıb bu kelimeyi ʿumūmen cins-i hayvān da dāhil olarak insāna yā nefsinde yā cisminde yā tevābiʿinde ki emvāl ve emlāk da dāhildir erişen zarardır diye tefsīr etmiş.

Li-muharririhi: "أَذَى" hissī ve ʿaklī ve dünyevī ve dīnī ve uhrevī olduğu gibi el ve lisān ve īmā ve işāret ve her gūne muʿāmelāt ile de vākiʿ olur. Ḳurʾān-ı kerīm'de pek çok mahalde vākiʿ olan "أَذَى" māddesi ve müştakkātı hep bu vücūh üzerine müfesserdir. Ve tabʿan renc olan akzār ve encās ve sāir müstakzerāt ve müstekrehāt dahi "أَذَى" tesmiye olunur, nitekim ﴿وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى﴾[153] أَيْ قِذْرٌ yaʿnī mürdārdır demek olur.

149 "De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz kendinizden ölümü savın." Āl-i ʿİmrān, 3/168.
150 "Nihayet hepsi orada toplandığı zaman" el-Aʿrāf, 7/38.
151 "Ahiret (gününün gerçekleşeceği) hakkında bilgi (peygamberler aracılığı ile) onlara peşpeşe gelmiştir." en-Neml, 27/66.
152 "Sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın." el-Bakara, 2/264.
153 "Sana kadınların ay hālini sorarlar. De ki: "O bir ezadır (rahatsızlıktır)." el-Bakara, 2/222.

• أَذَاعُوا بِهِ [eẕāʿū bihī]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ﴾[154] أَيْ أَفْشَوْهُ

"İfşāʾ ettiler, etrāfa yaydılar, dağıttılar" demek olur. Zuhūr ve intişār maʿnāsına olan feth-i zāl ve sükūn-i yāʾ ile "ذَيْعٌ"dendir. "بَاعَ" bābından "ذَاعَ الْخَبَرُ يَذِيعُ ذَيْعًا وَذُيُوعًا وَذَيْعُوعَةً" "إِنْتَشَرَ وَشَاعَ وَفَشَا", "وَذَيَعَانًا بِفَتْحِ الْيَاءِ" demektir. Ve "ifʿāl"den "أَذَاعَهُ", "أَفْشَاهُ وَنَشَرَهُ" demektir. Sır saklamayan boşboğaz kimseye mīm'in kesriyle "مِذْيَاعٌ" denir. "لَيْسُوا بِالْمَذَايِيعِ"[155] hadīs-i şerīfinde "مَذَايِيعُ", "مِذْيَاعٌ"ın cemʿidir.

• أَذِلَّةٍ [eẕilletin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللّٰهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَايَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾[156] أَيْ عَاطِفِينَ مُشْفِقِينَ لَيِّنِينَ [46]

"Müʾminler için ʿatūf ve şefkatli ve mülāyim ve münkād olan kavm" demek olur. Bu maʿnā yumuşak başlı, münkād yaʿnī yedeğe gelir, iyi hūylu hayvāna ʿArabın "دَابَّةٌ ذَلُولٌ" kavlinden meʾhūzdur. Bināʾen ʿaleyh bu āyette ﴿يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ﴾ kavl-i kerīmiyle memdūh olan bir kavme sıfat olmakla hevān ve hakāret maʿnāsına haml olunamaz. "ذُلّ" memdūh ve mezmūm olur. Memdūh olan mücerred rıfk ve şefkat ve lutf kasdıyla bir kimsenin kimse tarafından icbār edilmeksizin tīb-i nefsiyle ihtiyār ettiği "ذُلٌّ"dür. "ذُلّ"-i mezmūm ki hevān-ı hakārettir yā gayrın kahr ve galebesiyle makhūrda hāsıl olur yāhūd ʿinād ve serkeşlik ve ibrāz-ı celādetten sonraki inkisārdan tahassul eder. Evvelkinde zammla "ذُلٌّ" ikincide kesr ile "ذِلٌّ" denir. Bāb-ı sānīden "ذَلَّ يَذِلُّ ذُلًّا وَذِلَّةً وَمَذَلَّةً فَهُوَ ذَلِيلٌ وَهُمْ أَذِلَّاءُ وَأَذِلَّةٌ" denir. Ve zammla "ذُلٌّ" bundan ism de olur. Ve hemze ve tadʿīfle müteʿaddī olur. "أَذَلَّهُ اللهُ إِذْلَالًا وَذَلَّلَهُ اللهُ تَذْلِيلًا" "Zelīl etti" demektir. Ve kesrle "ذِلٌّ" zıdd-ı suʿūbet yaʿnī "līn"dir de denildi.

• أَذَانٌ [eẕānun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ﴾[157] أَيْ إِعْلَامٌ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ

Bildirmek, beyān etmek murād olunur. "أَذَانٌ، تَأْذِينٌ، إِيذَانٌ" iʿlāmdır. Bunun aslı kulak demek olan "أُذُنٌ" lafzıdır. Bundan ahzle "إِعْلَامٌ" maʿnāsına istiʿmāli meselā "آذَنَهُ بِالْأَمْرِ" kav-

154 "Kendilerine güvenlik (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yayarlar." en-Nisā, 4/83.

155 Beyhakī, Şuabu'l-īmān, 12/68, no: 9223.

156 "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kāfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir." el-Māide, 5/54. Ayrıca bkz. Āl-i ʿİmrān, 3/123; en-Neml, 27/34, 37.

157 "Hacc-ı ekber gününde, Allah ve Resūlünden bütün insanlara bir bildiridir:" et-Tevbe, 9/3.

linde “أَوْقَعَ الْأَمْرَ فِي أُذُنِهِ” maᶜnāsı mülāhazasına bināᵓendir. Bu bāb’ın evvelinde vākiᶜ “إِئْذَنْ لِي” kelimesine ircāᶜ-ı nazar buyurula.

- أَذَاقَهَا [ezāḳahā]

- ﴿فَأَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ﴾[158] أَيْ عَاقَبَ الله أَهْلَ الْقَرْيَةِ

Yaᶜnī [47] “Ehl-i karyeyi ki murād ehl-i Mekke’dir, Allāhu taᶜālā muᶜākabe eyledi” yaᶜnī açlık, kaht ve havfe bürünmek elemini onlara tattırmak ile demektir. “ذَوْقٌ”ten “ifᶜāl”dir, “ذَوْقٌ” tatmaktır. “إِذَاقَةٌ” tattırmaktır. Sülāsīde “قَالَ” bābından “ذَاقَ يَذُوقُ ذَوْقًا فَهُوَ ذَائِقٌ” denir. “أَذَاقَهُ يُذِيقُهُ” müteᶜaddīdir. Bu āyette “لِبَاس”ın “جُوع” ve “خَوْف”e izāfeti elem-i cūᶜ ve havfın karye ve ehlini libās gibi bürümesini işᶜār eder, gūyā Allahu taᶜālā hazretleri küffār-ı Mekke’ye vāsiᶜ ve muhīt ve şümūllü bir kaht ve havf elemini tattırdı demek olur. Ve “أَذَاقَهَا الله” kelimesi “أَلْبَسَهَا الله لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ” ᶜibāretiyle de tefsīr edilmiş. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi.

- الْأَذْقَانِ [el-ezḳāni]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ﴾[159] جَمْعُ ذَقَنٍ

“ذَقَنٌ” lafzı menbet-i lihye olan ve lisānımızda çene kemiği, Türkçe enek tesmiye edilen iki kemiğin birleştiği mahaldir, biz ona çene deriz. “إِلَى الْأَذْقَانِ” “çenelerine kadar” demektir.

- أَذِنَتْ [ezinet]

- ﴿إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ﴾[160] أَيْ سَمِعَتْ وَأَطَاعَتْ وَانْقَادَتْ

“Semāᵓ inşikāk emrinde rabbisini dinledi”, yaᶜnī emrine münkād oldu demek. “إِسْتِمَاعٌ” maᶜnāsına olan “أَذَنَ” dendir, “طَرِبَ” bābından “أَذِنَ يَأْذَنُ أَذَنًا” denir, “إِسْتَمَعَ” demektir, lākin Ḳurᵓān-ı kerīm’de dördüncü bābdan vākiᶜ olmuştur, herhālde “أَذِنَتْ”, “سَمِعَتْ وَأَطَاعَتْ وَانْقَادَتْ” demektir. “إِسْتِمَاعٌ” dan itāᶜat ve inkıyād maᶜnāları alındı. Aslı kulak demek olan “أُذُنٌ” lafzındandır. Bu faslın evvelinde “أَذَانٌ” kelimesine de mürācaᶜat oluna. “وَحُقَّتْ” “Hak oldu” yaᶜnī vācib oldu üzerine rabbisinin emrini dinleyip inkıyād etmek demek olur. “حَقٌّ” kelimesinden fiᶜl-i māzī-i [48] mechūldür. Bunu īzāhen Ḳāḍī, tefsīrinde “أَيْ يُقَالُ حُقَّ بِكَذَا فَهُوَ مَحْقُوقٌ وَحَقِيقٌ” demiş ve teᵓkīden “جُعِلَتْ حَقِيقَةً بِالْإِسْتِمَاعِ وَالْإِنْقِيَادِ” misālini īrād etmiş. Ve “حُقَّتْ” kelimesi iki āyet sonra tekerrür eder, maᶜnā birdir. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi.

---

158 “Bu yüzden yaptıklarına karşılık Allah onlara şiddetli açlık ve korku ızdırabını tattırdı.” en-Nahl, 16/112.

159 “Onların boyunlarına demir halkalar geçirdik, o halkalar çenelerine dayanmıştır. Bu sebeple kafaları yukarıya kalkık durumdadır.” Yāsīn, 36/8.

160 “Gök yarıldığı ve Rabbine boyun eğdiği zaman -ki ona yaraşan budur:” el-İnşikāk, 84/2, 5.

MAZMŪMETU’L-HEMZE: “أُ،ذ”

- أُذُنٌ [uẕunun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَتَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ﴾[161]

Burada kulak maᶜnāsınadır ki cāriha-i maᶜlūmedir, Fārisīde “gūş” denir. “وَاعِيَةٌ” ona sıfat vākiᶜ olmuştur, kabūl maᶜnāsınadır; işittiğini kabūl ve hüsn-i telakkīye müstaᶜidd olan kulak demek olur. Ve “أُذُنٌ” lafzı ile her işittiğine inanan selīmü’l-kalb ve ebleh kimseden de kināye edilir. Bu maᶜnā kelime-i mezbūre kelāmda “haber” veyā sıfat vākiᶜ olduğundan tahakkuk eder. “هُوَ أُذُنٌ” ve “رَجُلٌ أُذُنٌ”, “زَيْدٌ أُذُنٌ” kavlinde olduğu gibi her sūretle belāhet ifāde eder.

- أُذُنُ خَيْرٍ [uẕunu ḫayrin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾[162]

Bu āyet-i kerīmede vākiᶜ “أُذُن” lafzları ikisi de mā-kablinde ānifen beyān olunan selāmet-i kalb ve belāhet ifāde eden “أُذُنٌ” maᶜnāsınadır. Münāfıklar, Resūl-i ekrem efendimiz hazretlerini zemm kasdıyla “هُوَ أُذُنٌ” dediler, yaᶜnī “Her işittiğine inanır.” İşte buna redden cevāb olarak buyuruyor ki ﴿قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ﴾“Sizin [için] hayrlı kulaktır” yaᶜni evet Resūlullāh “أُذُنٌ”dür, lākin sizin zuᶜmünüz gibi belāhet ve sāde-dillikten değil belki sizin için nāfiᶜ ve hayrlı “أُذُنٌ”dür demek olur, çünkü her söylenen ve sıdk [ve] kizbe ihtimāli olan haberlere değil, Allāhu taᶜālānın vahy ve ihbārına ve kizbden [49] müteberrī olan müʾminlere inanır, salavātullāhi ve selāmuhu ᶜaleyhi ve ᶜalā-ālihi.

MEKSŪRETU’L-HEMZE: “إِ،ذ”

- إِذْ [iẕ]

Vakt-i māzīdir. Sicistānī rahimehullāhu bu kadarla iktifā etmiş, hālbuki vücūhu vardır.

İzāh:Kelime-i mezbūre ism-i zamān-ı māzī olarak birkaç vech üzere istiᶜmāl olunur:

1. Zarf-ı zamān-ı māzī olur: ﴿إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ﴾[163] kavl-i kerīminde olduğu gibi.

---

161 “Belleyecek kulaklar da onu bellesin.” el-Hākka, 69/12.

162 “Yine onlardan peygamberi inciten ve “O (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır” diyen kimseler de vardır. De ki: “O sizin için bir hayır kulağıdır ki Allah’a inanır, mü’minlere inanır (güvenir).” et-Tevbe, 9/61.

163 “Eğer siz ona (Peygamber’e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkār edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke’den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti.” et-Tevbe, 9/40.

2. Mefʿūlün bihi olur: [164]﴿وَاذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَّرَكُمْ﴾ cümle-i celīlesinde olduğu gibi. Ve cümleten kasas-ı Ḳurʾāniyye evāilinde "أُذْكُرْ" takdīriyle olanlar bu kısmdandır.

3. Mefʿūlden bedel olur: [165]﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾ nazm-ı cemīlinde olduğu gibi.

4. Zurūf-ı zamāniyyeye muzāfun ileyhi olur: [166]﴿رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا﴾ kavl-i kerīminde olduğu gibi.

5. Baʿzen zamān-ı müstakbele de ism olur: [167]﴿يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا﴾ cümle-i mehībesinde olduğu gibi ki murād yevm-i kıyāmettir.

6. Baʿzen de taʿlīl ifāde eder: [168]﴿وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ﴾ Ve emsāli āyāt-ı kerīmede olduğu gibi. Bu kelimeye dāir daha birçok maʿānī ve fevāid ve ahkām *Muḫtāru'l-Enbāʾ* nām eser-i fakīrīde mufassalen beyān olunmuştur ki mütālaʿasından istifāde olunur.

• إِذَا [izā]

"إِذَا" vakt-i müstakbeldir. Bu kelime de sābıkı gibi birkaç vechle istiʿmāl olunur.

1. Maʿnā-yı şartı mutazammın zarf-ı zamān-ı müstakbel olur. Ve cevābına "fā" dāhil olur: [169]﴿وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ﴾

2. Ve bilā-maʿnā-yı şart zarf-ı zamān-ı müstakbel olur: [170]﴿وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى﴾

3. "إِذْ" menzilesinde zarf-ı zamān-ı māzī de olur: [171]﴿وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ﴾ kelimāt-ı kerīmesinde olduğu gibi. Sābıkı olan "إِذْ" ile bunun müfāceʾe ve sāir maʿānīde de istiʿmāli kezā *Muḫtāru'l-Enbāʾ*'da muvazzahan mezkūrdur. [50]

164 "Hatırlayın ki, siz az (ve güçsüz) idiniz de o sizi çoğalttı." el-Aʿrāf, 7/86.

165 "(Ey Muhammed!) Kitapta (Kur'an'da) Meryem'i de an. Hani ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti." Meryem, 19/16.

166 "(Onlar şöyle yakarırlar): "Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme." Āl-i ʿİmrān, 3/8.

167 "İşte o gün, yer, kendi haberlerini anlatır." ez-Zilzāl, 99/4.

168 "Onlara, "(Bu temenniniz) bugün size asla fayda vermez. Çünkü zulmettiniz." ez-Zuhruf, 43/39.

169 "Āyetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman de ki: "Selam olsun size! Rabbiniz kendi üzerine rahmeti (merhameti) yazdı." el-Enʿām, 6/54.

170 "(Ortalığı) bürüdüğü zaman geceye andolsun. Açılıp aydınlandığı zaman gündüze andolsun." el-Leyl, 92/1-2.

171 "Kendilerini bindirip (cepheye) sevk edesin diye sana gelen kimselere bir sorumluluk yoktur." et-Tevbe, 9/92.

FASLU'L-HEMZE MAᶜA'R-RĀ': "أَر"

- الْأَرْحَامِ [el-erḥāmi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ﴾[172] أَيْ ذَوُو الْقَرَابَاتِ

Yaᶜnī karābet ve hısımlıklar ashābı demek olur. "رَحْـمٌ" in cemᶜidir. Bu āyetin gayrıda "رَحْـمٌ" nisāda nutfe-i recülü kābil olan ᶜuzv-ı dāhilīdir ki onda haml vākiᶜ olur, nitekim[173] ﴿وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَى اَجَلٍ مُسَمًّى﴾ cümle-i kerīmesinde vākiᶜ olmuştur. Bu maᶜnā "رَحْمٌ" kelimesinde asldır. Sonra akrabā' bir rahimden neş'et ettikleri için karābet maᶜnāsına istiᶜāre olundu. Bu lafz rikkat ve hanīn ve re'fet ve taᶜattuf maᶜnālarına da gelir. Bāb-ı rābiᶜden "رَحِمَهُ يَرْحَمُهُ رَحْمًا وَرَحْمَةً وَمَرْحَمَةً فَهُوَ رَاحِمٌ" denir. "رَحِيمٌ" bundan mübālagadır. Maᶜnā "رَقَّ وَحَنَّ وَرَأَفَ وَتَعَطَّفَ"dir. Kāle taᶜālā: [174]﴿فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكٰوةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا﴾ Bābu'r-Rā'da "الرَّحْمٰنِ" ve "رُحْمًا" kelimelerine de nazar buyurula.

- أَرْكَسَهُمْ [erkesehum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا﴾[175] أَيْ نَكَسَهُمْ وَرَدَّهُمْ إِلَى كُفْرِهِمْ

"Onları baş aşağı etti ve tekrār küfrlerine döndürdü" demektir. Bu kelime bir şey'i baş aşağı döndürmek ve evvelini āhirine redd yaᶜnī önünü ardına getirmek maᶜnāsına olan "رَكْسٌ" dendir. Bāb-ı evvelden "رَكَسَ الشَّيْءَ رَكْسًا", "رَدَّهُ مَقْلُوبًا" demektir. "أَرْكَسَ" bundan "ifᶜāl"dir. Müteᶜaddī olmakla"رَكَسَ" [ve] "أَرْكَسَ" müsāvīdir. Lāzımı "iftiᶜāl"den "إِرْتَكَسَ" dir. Ve [176]﴿كُلَّمَا رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيهَا﴾ kavl-i kerīmindeki "أُرْكِسُوا" māzī-i mechūldür.

- أَرْجِئْهُ [erci'hu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا أَرْجِئْهُ وَأَخَاهُ﴾[177] أَيْ أَخِّرْهُ وَأَخَاهُ

"Onu ve kardeşini te'hīr eyle." Murād tevkīftir. Bu bir kırā'ate göredir. Mütedāvil olan kırā'atte ﴿قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ﴾ dir. Maᶜnāca birdir. Aslı tevkīf ve te'hīr maᶜnāsına [51] olan "إِرْجَاءٌ"dan "أَرْجِئْهُ"dur. Tahfīfen hemze iskāt ve Mūsā'ya rāciᶜ zamīr-i mansūb iskān

---

172 "Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha layıktırlar." el-Enfāl, 8/75; el-Ahzāb, 33/6. "الأرحام" kelimesi için ayrıca bkz: Āl-i ᶜİmrān, 3/6; er-Raᶜd, 13/8; el-Hacc, 22/5; Lokman, 31/34.

173 "Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz." el-Hacc, 22/5.

174 "Böylece, Rablerinin onlara, bu çocuğun yerine daha hayırlı ve daha merhametli bir çocuk vermesini diledik." el-Kehf, 18/81.

175 "Allah onları yaptıkları işlerden dolayı başaşağı ederek eski konumlarına (küfre) döndürmüştür." en-Nisā, 4/88.

176 "Bunlar küfre her döndürüldüklerinde ona atılırlar." en-Nisā, 4/91.

177 "Onlar şöyle dediler: "Mūsā'yı ve kardeşini (bir süre) beklet (haklarında bir işlem yapma)." el-Aᶜrāf, 7/111; eş-Şuᶜarā, 26/36.

edilerek "أَرْجِهْ" olmuştur. Bu maʿnā mehmūzu'l-lām olan "رَجَاءٌ"dandır. "رَمَى" bābından "رَجَى" dahi lügattır.

- أَرَاذِلُنَا [erāẕilunā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَقَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِمَا نَرِيكَ اِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرِيكَ اتَّبَعَكَ اِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّأْيِ﴾[178] أَيْ أَسَافِلُنَا

"İçimizde bulunan dūn ve sefīl, kadrleri nākıs kimseler" demek olur. "رَذْلٌ" feth-i rā ve sükūn-ı ẕāl-ı muʿceme ile dūn ve hasīs maʿnāsınadır ki redāʾetinden dolayı kendinden iʿrāz olunur. Ve her şeyʾin redī ve değersizine de zamm-ı rāʾ ile "رُذَالٌ" denir. "ظَرُفَ" bābından "رَذُلَ رَذَالَةً وَرَذُولَةً فَهُوَ رَذِلٌ" denir, "Redī oldu, kötüledi" demek olur. "رَذِل"in cemʿi zamm-ı muʿceme ile "أَرْذُل" ve bunun cemʿi "أَرَاذِل"dir, "كَلْبٌ، أَكْلُبٌ، أَكَالِبُ" gibi. Ve ceyyidi gidip redī ve değersizi kalan şeyʾe de denir. ﴿وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا﴾[179] kavl-i kerīminde olduğu gibi ki āhir-i ʿömrdür, zaʿf ve herem sebebiyle lezzet ve nefʿi kalmamıştır.

- أَرْذَلِ الْعُمُرِ [erẕeli'l-ʾumuri]

[أَرْذَلِ الْعُمُرِ] mā-kablinde beyān olunduğu üzere herem, zaʿf-ı pīrī ve nātüvānlıktır, kāffe-i kuvā-yı cismāniyye ve ʿakliyyeyi tankīs ile sāhibini ʿateh ve bunamak gibi ahvāle ilcāʾ ettiğinden ʿömrün iʿrāz edilen kısmıdır, nitekim ﴿وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا﴾[180] buyuruluyor. Nesʾelullāhe'l-ʿāfiyete.

- أَرْبَى [erbā]

- مِنْ قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَى مِنْ أُمَّةٍ﴾[181] أَيْ أَزْيَدَ عَدَدًا

Bir cemāʿat ʿadeden bir dīgerinden daha ziyāde olsun için demek olur. Bābu'r-Rā'da "رَبْوَةٍ" kelimesine nazar oluna. [52]

- الْأَرَائِكِ [el-erāik]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ﴾[182] جَمْعُ أَرِيكَةٍ

"أَرِيكَةٌ", beytu'l-ʿarūs yaʿnī gelin odasına vazʿ olunan müzeyyen tahttır ki ʿarūsun cülūsuna hāsstır. Ve her muʿtenā ve müzeyyen serīrlere de ıtlāk olunur.

---

178 "Kavminin inkār eden ileri gelenleri, "Biz, senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz. İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğunu görüyoruz." Hūd, 11/27.

179 "İçinizden kimileri de, bilgili olduktan sonra hiçbir şeyi bilmesin diye ömrünün en düşkün çağına ulaştırılır." en-Nahl, 16/70; el-Hacc, 22/5.

180 "İçinizden kimileri de, bilgili olduktan sonra hiçbir şeyi bilmesin diye ömrünün en düşkün çağına ulaştırılır." en-Nahl, 16/70; el-Hacc, 22/5.

181 "Bir topluluk diğer bir topluluktan daha (güçlü ve) çoktur diye" en-Nahl, 16/92.

182 "Orada tahtlar üzerine kurularak" el-Kehf, 18/31; el-İnsān, 76/13.

- الْأَرْذَلُونَ [el-erẕelūn]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالُوا أَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ﴾[183] أَيْ سَفِلَةُ النَّاسِ

Sanāyiᶜ-i süfliyye erbābı yaᶜnī hammāl, cemmāl ve kayıkçı, balıkçı gibi ayak takımı demektir. Bu kelime bundan evvel "أَرَاذِلُنَا" kelimesinde zikr olundu, ircāᶜ buyurula.

- أَرْدَاكُمْ [erdākum]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾[184] أَيْ أَهْلَكَكُمْ

"Sizi helāk eyledi" demek olur. "عَلَا يَعْلُو" bābından "رَدَا يَرْدُو فَهُوَ رَدِيٌّ" yā'nın teşdīdiyle ve "تَعِبَ" bābından "رَدِيَ يَرْدَى رَدًى فَهُوَ رَدِيٌّ" denir, "هَلَكَ" maᶜnāsınadır. Hemze ile taᶜaddī eder: "أَرْدَاهُ يُرْدِيهِ" denir, "Helāk etti" demektir. Ve "tefaᶜᶜul"den "تَرَدَّى", "تَعَرَّضَ لِلْهَلَاكِ" "Nefsini helāka ᶜarz etti." Mehmūzu'l-lām olan "رِدَاءٌ" bundan değildir. Bābu't-Tā'da "تَرْدَى" ve "تَرَدَّى" ve Bābu'l-Mīm'de "الْمُتَرَدِّيَةُ" kelimelerine de nazar oluna.

- أَرْجَائِهَا [ercāihā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ﴾[185] أَيْ نَوَاحِيهَا

Etrāf ve cevānibi demek olur. Bunun müfredi, elif-i maksūre ile "رَجَا"dır. Bu lafz kuyu ve kabr ve şukūk-ı arz ve emsālinin harf ve cānib ve şefīrinde istiᶜmāl olunur. Bu āyette "أَرْجَاءٌ"a muzāfun ileyh olan zamīr-i müᵓennes mā-kablindeki mezkūr "سَمَاء"-i münşakkaya rāciᶜ olmakla "سَمَاءٌ مُنْشَقَّةٌ"nın etrāfında demek olur. Ve "رَجَا" kelimesi maksūren ve memdūden kendisinde meserret olan şeyᵓin husūlünü iktizā eden zanndır, Türkçemizde bundan ummak [53] ile taᶜbīr edilir. Bu "ummak" lafzı "ümmīd"den muharref olsa gerek.

- أَرْسَيهَا [ersāhā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْجِبَالَ أَرْسَيهَا﴾[186] أَيْ أَثْبَتَهَا عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ لِتَسْكُنَ

"سَمَا" bābından "رَسَا الشَّيْءُ يَرْسُو رُسُوًّا فَهُوَ رَاسِي" denir, "ثَبَتَ" demektir. Ve hemze ile taᶜaddī eder. "أَرْسَاهُ غَيْرُهُ يُرْسِيهِ" , "أَثْبَتَهُ" demektir. Bu kelimeye dāir tahkīkāt mufassalen Bābu'r-Rā'da mezkūr "اَلرَّاسِيَات" kelimesinde görülür.

---

183 "Dediler ki: "Sana hep aşağılık kimseler uymuş iken, biz hiç sana inanır mıyız." eş-Şuᶜarā, 26/111.

184 "İşte bu sizin, Rabbiniz hakkında beslediğiniz zannınızdır. O sizi mahvetti de ziyāna uğrayanlardan oldunuz." Fussilet, 41/23.

185 "Melekler onun kıyılarındadır. O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz taşıyıcı taşır." el-Hākka, 69/17.

186 "Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi." en-Nāziᶜat, 79/32.

MAZMŪMETU’L-HEMZE: “أُ،ر”

- ارْكُضْ [urkuḍ]

- ﴿ارْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ﴾[187] أَي اضْرِبِ الْأَرْضَ بِرِجْلِكَ

“Ayağını yere vur” demek olur. “رَكْضٌ” ayakla vurmaktır. Tesrīʿ-i seyr için binek hayvānının böğürlerine topuklarla vurulduğu vaktte yaʿnī mahmuzlandığı vaktte bāb-ı evvelden “رَكَضَ الدَّابَّةَ يَرْكُضُ رَكْضًا” denir.

Sicistānī rahimehullāhu ikinci mertebede “رَكْضٌ”ı “دَفْعٌ” ile tefsīr etmiş ise de vech-i tefsīrden sükūt etmiş. Bu āyette evfak ve enseb olan ayakla depmek maʿnāsıdır.

- أُرْكِسُوا [urkisū]

- ﴿كُلَّمَا رُدُّوا اِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيهَا﴾[188] أَيْ عَادُوا إِلَيْهَا أَيْ إِلَى جَهَنَّمَ وَرَجَعُوا مَنْكُوسِينَ مَقْلُوبِينَ عَلَى رُؤُوسِهِمْ

Bu kelime ānifen “أَرْكَسَهُمْ” kelimesinde beyān edildi, ircāʾ-ı nazar buyurula.

- أُرِيكُمْ [urīkum]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَى﴾[189] أَيْ مَا أُشِيرَ عَلَيْكُمْ إِلاَّ بِمَا أُشِيرَ بِهِ عَلَى نَفْسِي

“Ben size işāret yaʿnī irāʾe etmiyorum, ancak kendi nefsime irāʾe ettiğim şeyʾi irāe ediyorum” demek olur. Yaʿnī bizim için necāt ve rāh-ı savāb Mūsā ʿaleyhi’s-selāmın katlindedir demek ister. “رُؤْيَةٌ”den “ifʿāl”dir ki göstermektir.

- أُرْهِقُهُ [urhiḳuhū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿سَأُرْهِقُهُ صَعُودًا﴾[190] أَيْ أُغْشِيهِ وَأُكَلِّفُهُ

Rāġıb [54] *Mufredāt*’ta “رَهْقٌ” kelimesini “رَهِقَهُ الْأَمْرُ غَشِيَهُ بِقَهْرٍ” ʿibāretiyle tefsīr etmiş. Bu sūrette bu āyetin tercümesinde biz “Onu ʿan-karīb suʿūd yaʿnī ʿakabeye çıkmakla mükellef kılarım ki meşakkat onu gaşy eder, yaʿnī bürür ve istīlā eder” deriz. Bu lafza dāir tahkīkāt Bābu’t-Tā’da “تَرْهَقُهُمْ” ve “تَرْهَقُهَا” ve Bābu’r-Rā’da “رَهَقًا” kelimelerinde görülür.

187 “Biz de ona, “Ayağını yere vur! İşte yıkanacak ve içecek soğuk bir su” dedik.” Sād, 38/42.
188 “Bunlar küfre her döndürüldüklerinde ona atılırlar.” en-Nisā, 4/91.
189 “Firavun, “Ben size ancak kendi görüşümü bildiriyorum (dedi).” el-Müʾmin, 40/29.
190 “Ben onu dimdik bir yokuşa sardıracağım.” el-Müddessir, 74/17.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: "إِ،ر "

- إِرْهَبُونِ [irhebūni]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ﴾[191] أَيْ خَافُونِ

Kesr-i nūn'la benden korkunuz demek olur. Bu kelimenin aslı yā ile "إِرْهَبُونِي" olup āhir-i āyette vākiᶜ olmakla hazf olundu, zīrā evāhir-i āyāt menviyyün ᶜaleyha'l-vakf olduğu cihetle "yā" üzerine vakf istiskāl olunur, binā'en ᶜaleyh hazf edilerek kesre ile iktifā olundu. "رَهْبٌ"in maᶜnāsında Rāğıb "اَلرَّهْبَةُ" ve "اَلرَّهْبُ" taharrüz ve ıztırābla havftır demiş ve zammla "رُهْبٌ", "فَزَعٌ" maᶜnāsına ve "tefaᶜᶜul"den "تَرَهُّبٌ", "تَعَبُّدٌ" maᶜnāsına da geldiğini beyān etmiş. Ve "رَاهِبٌ" de "عَابِدٌ" maᶜnāsına gelir, ancak ᶜubbād-ı Naṣārāya ᶜalem olmuştur. "رُهْبَانٌ" ᶜalā-gayr-i kıyās bunun cemᶜidir. "رَهْبَانِيَّةٌ" dahi bundan masdar-ı mecᶜūldür, nitekim [192]﴿وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ﴾ kavl-i kerīminde vākiᶜ olmuştur. Bābu'r-Rā'da "رَهْبِ" kelimesiyle mā-baᶜdine da nazar buyurula.

- إِرْصَادًا [irṣāden]

- ﴿وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ﴾[193] أَيْ تَرَقُّبًا

"Gözetmek, gözlemek ve intizār için" demek olur. Bir şey'i gözetlemek için hāzırlanıldığı vakt "أَرْصَدْتُ الشَّيْءَ" denir. Ancak "ifᶜāl"den "إِرْصَادٌ" şerde yaᶜnī sū'-i niyyetle olanda istiᶜmāl olunur denilmiş. Ve "رَصَدْتُ" ve "أَرْصَدْتُ" mutlakan terakkubde [55] istiᶜmāl olunur da denildi. "رَصَدٌ" aslen terakkube istiᶜdāddır ki yol gözlemek ve intizāra teheyyü' demek olur. Bābu'r-Rā'da "رَصَدًا" ve mīm'de "مَرْصَدٍ" kelimelerinde de mufassalen mezkūrdur, nazar oluna.

- ارْتَقِبُوا [irteḳibū]

- ﴿وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ﴾[194] أَيِ انْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مُنْتَظِرٌ

"Gözleyiniz, ben de sizinle berāber gözleyiciyim" demek olur. "قَتَلَ" bābından "رَقَبْتُهُ" "حَفِظْتُهُ فَأَنَا حَفِيظٌ" "أَرْقُبُهُ فَأَنَا رَقِيبٌ", Ve kesr-i rā ile "رِقْبَةٌ" bundan ismdir, nazar maᶜnāsına da gelir. Binā'en ᶜaleyh "iftiᶜāl"den "إِرْتِقَابٌ" intizār demektir. "إِرْتَقَبْتُهُ", "إِنْتَظَرْتُهُ" [demektir.] Emri "إِرْتَقِبْ"dir. "إِرْتَقِبُوا" cemᶜ-i müzekkerdir, "İntizār ediniz, gözleyiniz" demek olur. Bābu'r-Rā'da "رَقِيبٌ" kelimesine de nazar buyurula.

191 "Yalnız benden korkun." el-Bakara, 2/40.

192 "(Kendiliklerinden) icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık." el-Hadīd, 57/27.

193 "Öteden beri Allah ve Resūlüne karşı savaşanlara üs olsun diye" et-Tevbe, 9/107.

194 "Gözleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber gözlüyorum." Hūd, 11/93.

- إِرْتَدَّا [irteddā]
- ﴿فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا﴾[195] أَيْ رَجَعَا

“Geri döndüler”, yaʿnī kendi izleri üzerine tetebbuʿ ederek araştırarak geri döndüler. Geldikleri yola geri gittiler demek de olur. Bu kelime “إِرْجَاعٌ”, “دَفْعٌ”, “مَنْعٌ” maʿnālarına istiʿmāl olunan “رَدٌّ” māddesinden “iftiʿāl”dir. “إِرْتَدَّ يَرْتَدُّ إِرْتِدَادًا فَهُوَ مُرْتَدٌّ” denir ki “Geri döndü” demektir. Sülāsīden müteʿaddīdir. “رَدَّهُ يَرُدُّهُ رَدًّا”; “أَرْجَعَهُ”, “دَفَعَهُ”, “مَنَعَهُ” yerinde kullanılır. “قَصَصٌ” tetebbuʿ ve araştırmaktır. Bābu’l-Ḳāf’ta “قَصٌّ” kelimesine nazar oluna.

- الْإِرْبَة [el-irbeti]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ﴾[196] أَيْ أَصْحَابِ الْحَاجَةِ إِلَى النِّسَاءِ

Fethateynle “أَرَبٌ” kesr-i hemze ve sükūn-ı rā ile “إِرْبَةٌ” ve feth-i mīm ve rā’nın harekāt-ı selāsesiyle “مَأْرَبَةٌ مَأْرُبَةٌ مَأْرِبَةٌ” hācet demektir ki biz ihtiyāc taʿbīr ediyoruz. “تَعِبَ” bābından “أَرِبَ الرَّجُلُ الشَّيْءَ أَرَبًا وَإِرْبَةً وَمَأْرُبَةً وَمَأْرَبَةً وَمَأْرِبَةً” denir, “إِحْتَاجَ” [56] demektir, lākin *Mufredāt*’ta Rāġıb defʿi husūsunda birtakım hīle ve tekellüfü iktizā eden fart-ı hācettir, bināʾenʾaleyh her bir “أَرَبٌ” hācettir hālbuki her bir hācet “أَرَبٌ” değildir. Sonra gāh hācet-i müfredede ve gāh hācet olmasa da ihtiyālde istiʿmāl olundu. ﴿غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ﴾ kavl-i kerīminde nikāha hācetten kināyedir demiş. Hulāsaten minhā. Ve Saʿīd b. Cubeyr radıyallāhu ʿanhu ﴿غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ﴾den murād maʿtūhtur demiş. Bābu’l-Mīm’de “مَآرِب” kelimesinde de nebzeten mezkūrdur.

- إِرَم [irame]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ﴾[197] اِسْمُ أَبِي عَادٍ

Bu tefsīr İbn Zubeyr’in “عَاد”ı “إِرَم”e izāfetiyle olan kırāʾetine göredir. Müşārün ileyh“بِعَادِ إِرَمَ“ sūretinde kırāʾat etmiştir. Denir ki İrem kavm-i ʿĀd’ın sākin olduğu beledin ismidir.

Tenbīh: Sicistānī rahimehullāhu mücmelen böylece beyān etmiş yaʿnī İrem, ʿĀd’ın babası ismi olduğunu katʿiyyen zikr etmiş ise de bundan hāsıl olacak müşkili hall etmemiş, şöyle ki İrem [198]﴿ذَاتِ الْعِمَادِ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ﴾ ile tavsīf olunmuş, hālbuki İrem, “ذِي الْعِمَادِ” olmak lāzım gelirdi, meğer ki “قَبِيلَة”, “عَشِيرَة”, “جَمَاعَة”, “قَرْيَة” gibi bir muzāf takdīr oluna; yāhūd İrem bāniʾ-i beled olmakla belde-i mezkūre bānīsinin ismiyle tesmiye edilmiş ola. İkinci mertebede müşārün ileyh ve deniliyor ki diye zikr ettiği vech ki “İrem ʿĀd’ın sākin oldukları beldeleridir” demiş. Bu kavl-i ahīr daha evlādır, zīrā

195 “Bunun üzerine tekrar izlerini takip ederek gerisin geri döndüler.” el-Kehf, 18/64.

196 “Yahut erkekliği kalmamış hizmetçilerden” en-Nūr, 24/31.

197 “(Ey Muhammed!) Rabbinin, (Hūd’un kavmi) Ad’e, sütunlarla dolu İrem’e ne yaptığını görmedin mi?” el-Fecr, 89/6-7.

198 “Şehirler içinde benzeri kurulmamış olan, sütunlarla dolu” el-Fecr, 89/7-8.

takdīr-i muzāf ve sāir teʾvīlāt ile tekellüfe hācet kalmaz. Bu āyetin tefsīr ve tahkīkinde İbn Cerīr-i Ṭaberī *Cāmiʿu’l-Beyān*’da mufassal ve müstevfā bahs ve beyān buyurmuş [57] olmakla oraya mürācaʿat buyurula. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi.

- اِرْتَابُوا [irtābū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمِ ارْتَابُوا﴾[199] أَيْ شَكُّوا وَاشْتَبَهُوا فِي نُبُوَّةِ مُحَمَّدٍ صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

“Kalblerinde maraz yaʿnī küfr mü var yoksa nübüvvet-i Muḥammediyyede şekk ve şübhe mi ediyorlar” demektir. Bu kelime “رَيْبٌ”den “iftiʿāl”dir. Şekk etmek ve şübhelenmek demek olur, zīrā “رَيْبٌ” şekk ve şübhedir. “بَاعَ” bābından “رَابَ يَرِيبُ رَيْبًا” denir. Müteʿaddīdir. “رَابَنِي فُلَانٌ” , “رَأَيْتُ مِنْهُ مَا يَرِيبُنِي” demektir. “رَيْبَةٌ” bundan ismdir. Lāzımı “iftiʿāl”[den] “إِرْتِيَابٌ”dır.

FASLU’L-HEMZE MAʿA’Z-ZĀY: “أ،ز”

- أَزَلَّهُمَا [ezellehumā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا﴾[200] أَيِ اسْتَزَلَّهُمَا عَنِ الْجَنَّةِ

“Ādem ve Ḥavvā’yı cennetten kaydırdı” demek olur. Ve “أَزَالَهُمَا” dahi kırāʾettir,o takdīrce “نَحاهُمَا” demek olur ki “Onları tebʿīd etti, giderdi, bertaraf etti” denir. “İfʿāl”den “أَزْلَلْتُهُ فَزَلَّ” ve “أَزَالَهُمَا”, “نَحاهُمَا” ve “أَزَلْتُهُ فَزَالَ” denir. “زَلَّةٌ”dendir. Bu kelime aslen min-gayri kasdın istirsāl maʿnāsına olup mahalline göre kaymak ve sürçmek ve yerinden zāil olmak ve baʿīd olmak maʿnālarına gelir. Sicistānī rahimehullāhu bu “زَلَلٌ” māddesini “زَوْلٌ” ve “زَيْلٌ” māddeleriyle müttehidü’l-maʿnā göstermiş de “أَزْلَلْتُهُ فَزَلَّ، أَزَالَهُمَا نَحاهُمَا، أَزَلْتُهُ فَزَالَ” demiş, yoksa lafzen müttehidü’l-asl değildir. Ve mezīdün-fīh bāblardan gelerek müteʿaddī olur. Rāġıb rahimehullāhu “فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ وَاسْتَزَلَّهُمَا إِذَا تَحَرَّى زَلَّتَهُمَا” Yaʿnī zellesi esbābını aradığı vaktte “اِسْتَزَلَّهُ” [denir.] Ve kavluhu taʿālā: ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ [58] الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا﴾[201] أَيِ اسْتَجَرَّهُمُ الشَّيْطَانُ حَتَّى زَلُّوا kavliyle “أَزَلَّ” ve “اِسْتَزَلَّ” kelimelerinin maʿnālarını takrīb belki tevhīd etmiş bulunuyor.

- الْأَزْلَامُ [el-ezlāmu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ﴾[202] أَيِ الْقِدَاحُ

199 “Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe ve tereddüde mi düştüler?” en-Nūr, 24/50.

200 “Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırdı.” el-Bakara, 2/36.

201 “İki topluluğun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirip kaçanları, şeytan ancak yaptıkları bazı hatalardan dolayı yoldan kaydırmak istemişti.” Āl-i ʿİmrān, 3/155.

202 “Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir.” el-Māide, 5/90.

Yaᶜni “kumār okları.” Vāhidi, zāy’ın fethi ve zammıyla dahi “زَلَمٌ, “زُلَمٌ”dir. Bu kelimeyi kesr-i ḳaf’la “قِدْحٌ”in cemᶜi olan “قِدَاحٌ” ile tefsīr etti. “قِدْحٌ” temrensiz ve yeleksiz oka denir ki Türk ve ᶜAcem tīr-endāzları meyānında feth-i kāf-ı Fārisīyle gez denilen oktur. ᶜAhd-i cāhiliyyette onlarla kumār oynarlardı. Murād zikr-i sebeb irāde-i müsebbebdir ki kumārdır.

- أَزْرِي [ezrī]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي هَارُونَ أَخِي اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي﴾[203] أَيْ عَوْنِي وَظَهْرِي

Yaᶜnī “Bana yardım et, Hārūn ile benim ᶜavn ve zahrımı kuvvetlendir” demek olur,zīrā “أَزْرٌ”, “عَوْنٌ” ve “ظَهْرٌ” demektir. Bu bābın evvelinde vākiᶜ “آزَرَهُ” kelimesine ircāᶜ-ı nazar buyurula.

- أَزْلَفْنَا [ezlefnā]

- ﴿وَأَزْلَفْنَا ثَمَّ الْآخَرِينَ﴾[204] أَيْ قَرَّبْنَا هُنَاكَ فِرْعَوْنَ وَقَوْمَهُ

“Firᶜavn ve kavmini bahre takrīb ettik.” Sicistānī “جَمَعْنَاهُمْ فِي الْبَحْرِ حَتَّى غَرِقُوا” ᶜibāretiyle tefsīr etmiş ki Firᶜavn ve kavmini bahrda cemᶜ ettik tā ki gark oldular demek olur. “زُلْفَةٌ”dendir, aslen “قُرْبَةٌ” maᶜnāsınadır. Cemᶜ yerinde de kullanılır. “إِزْلَافٌ” bundan “ifᶜāl”dir, takrīb ve cemᶜ maᶜnāsına istiᶜmāl olunur. Ve “لَيْلَةُ الْمُزْدَلِفَةِ” de bundandır ki “لَيْلَةُ الْإِزْدِلَافِ” yaᶜnī “لَيْلَةُ الْإِجْتِمَاعِ” demektir. “إِزْدِلَافٌ” ta dāl “iftiᶜāl”in tāʾsından maklūbdur. “أَزْلَفَنِي كَذَا عِنْدَ فُلَانٍ” kavli de bundandır ki “Beni ona takrīb etti” demek olur. Ve “زُلْفَةٌ”, “قِطْعَةٌ مِنَ اللَّيْلِ” maᶜnāsına da gelir. Bābu’z-Zāy’da “زُلَفًا” ve “زُلْفَى” ve “زُلْفَةً” kelimelerine nazar oluna.

[59] Tetmīm: Rāğıb *Mufredāt*’ta “اَلزُّلْفَةُ، اَلْمَنْزِلَةُ وَالْخَطْوَةُ” demiş ve ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سِيئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هٰذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدَّعُونَ﴾[205] cümle-i celīlesiyle bi’l-istişhād bunun maᶜnāsı “فَلَمَّا رَأَوْا زُلْفَةً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَقَدْ حُرِمُوهَا” dır denildi diye “مَنْزِلَةٌ” murād etmiş. Ve “زَلْفَةٌ” kelimesinin ᶜazāb menzilesinde istiᶜmāli “بِشَارَةٌ” ve emsāli elfāzın istiᶜmāli kabīlindendir demiş. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi.

- أَزِفَتِ الْآزِفَةُ [ezifetu’l-āzifetu]

- ﴿أَزِفَتِ الْآزِفَةُ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ﴾[206] أَيْ قَرُبَتِ الْقِيَامَةُ

“Kıyāmet günü yakın oldu.” Kıyāmete “آزِفَةٌ” tesmiyesi kurbünden ötürüdür. “أَزِفَ”

---

203 “Bana ailemden birini yardımcı yap, Kardeşim Hārūn’u. Onunla gücümü artır.” Tāhā, 20/29-31.

204 “Ötekileri de oraya yaklaştırdık.” eş-Şuᶜarā, 26/64.

205 “Onu (azabı) yakından gördükleri zaman inkār edenlerin yüzleri kötüleşir ve onlara, “İşte bu, (alaylı bir biçimde) isteyip durduğunuz şeydir” denir.” el-Mülk, 67/27.

206 “Yaklaşmakta olan (Kıyamet iyice) yaklaştı. Onu Allah’tan başka açacak kimse yoktur.” en-Necm, 53/57-58.

“شُخُوصُ فُلَانٍ” İntikāli yakın oldu” demektir. ﴿وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ﴾[207], “يَوْمَ الْقِيَامَةِ” demektir. Rāġıb *Mufredāt*’ta “أَزِفَ” ile “أَفِدَ” kurb ve dünüvv maᶜnāsında yekdīgere mütekāribdir, lākin zīk-ı vakt iᶜtibāriyle“أَزِفَ“ denir demiş. Bundan anlaşılıyor ki “أَفِدَ”, “أَزِفَ”ye nisbetle seᶜat ifāde eder. “أَزِفَ” bundan azyaktır. “طَرِبَ” bābından أَزِفَ الرَّحِيلُ أَزَفًا وَأُزُوفًا فَهُوَ“ أَزِفٌ” denir, “دَنَا” demektir.

- أَزًّا [ezzen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا﴾[208] أَيْ تُهَيِّجُهُمْ وَتُغْرِيهِمْ وَتُحَرِّكُهُمْ عَلَى الْمَعَاصِي

“أَزٌّ” feth-i hemze ve teşdīd-i zāy ile tehyīc, igrā, tahrīk maᶜnālarına gelir. Aslen raᶜd ve galeyān-ı kıdr yaᶜnī tencere ve kazan kaynamasından mütehassıl sadā demek olan “أَزِيزٌ” maᶜnāsından müsteᶜārdır. Bāb-ı evvelden “أَزَّ يَؤُزُّ أَزًّا” denir. “أَزِيزٌ” bundan ismdir. Hadīs: “كَانَ يُصَلِّي وَفِي جَوْفِهِ أَزِيزٌ كَأَزِيزِ الْمِرْجَلِ”[209] sallallāhu ᶜaleyhi ve ālihi ve sellem. Tercüme: “Resūl-i ekrem efendimiz namāz kılardı, hālbuki derūn-i sīne-i saᶜādetlerinde kazan kaynamasından [60] mütehassıl sadā gibi sadā vardı” demektir. Şemāil-i Nebeviyye hadīslerindendir.

MAZMŪMETU’L-HEMZE: “أُ”

- أُزْلِفَتِ [üzlifeti]

- ﴿وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾[210] أَيْ قُرِبَتْ وَأُدْنِيَتْ

“زُلْفَةٌ”den “ifᶜāl”dir. Ānifü’l-beyān “أَزْلَفْنَا” kelimesine mürācaᶜat buyurula.

- أُزْدُجِرَ [üzdücira]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ﴾[211]

“زَجْرٌ”den “أُفْتُعِلَ”dir ki “إِزْدِجَارٌ”dan māzī-i meçhuldür, ᶜunf ve şiddetle tard ve menᶜ demektir. Bābu’z-Zāy’da “الزَّاجِرَاتِ” kelimesinde mezkūrdur, oraya nazar oluna.

---

207 “Yaklaşmakta olan gün konusunda onları uyar.” el-Müᵓmin, 40/18.

208 “Kāfirlerin başına, onları durmadan (günaha ve azgınlığa) tahrik eden şeytanları gönderdiğimizi görmedin mi?” Meryem, 19/83.

209 Nesāī, Sehv, 18, no: 1214; Hākim, *el-Mustedrek ᶜala’s-Sahīhayn*, 1/396, no: 971; Beyhakī, *Şuᶜabu’l-īmān*, 3/409, no: 1889.

210 “Cennet, Allah’a karşı gelmekten sakınanlara yaklaştırılacak.” eş-Şuᶜarā, 26/90; Kāf, 50/31. Ayrıca bkz: et-Tekvīr, 81/13.

211 “Onlardan önce Nuh’un kavmi de yalanlamıştı. Onlar kulumuzu yalanlayıp “Bu bir delidir” dediler ve kulumuz (tebliğ görevinden) alıkonuldu.” el-Kamer, 54/9.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: "إِ"

- اِزْدَادُوا [izdādū]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ اِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ﴾[212]
- وقَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا﴾[213]

Bu kelime "زِيَادَةٌ"den "iftiᶜāl"dir. Aslı "إِزْتَيَدُوا" olup ᶜale'l-kāᶜide "tā᾿" "dāl"a ve "yā᾿" elife kalb olunmakla "إِزْدَادُوا" olmuştur. "زِيَادَةٌ" bir şey᾿in nefsi ve zātı üzerine vākiᶜ olan inzimāmdır ki artmak ve nümüvvdür. "بَاعَ" bābından "زَادَ الشَّيْءُ يَزِيدُ زِيَادَةً" denir, "نَمَا" demektir. Ve müteᶜaddī de olup mefᶜūleyne taᶜaddī eder: "زَادَ عَمْرٌو الْمَالَ الدَّرَاهِمَ"denir ve "زِدْتُهُ فَازْدَادَ" denir. Fakat "إِزْدِيَادٌ" mutlakan artmak maᶜnāsınadır.

FASLU'L-HEMZE MAᶜA'S-SĪNİ'L-MUHMELE: "أَس"

- أَسْلَمْتُ [eslemtu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ اَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾[214]
- وَ﴿قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمٰنَ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾[215] أَيْ سَلِمَ ضَمِيرِي لَهُ

Yaᶜnī "Kalbim ve onda meknūz olan niyyetim rabbü'l-ᶜālemīne fesād ve mekr ve hīleden sālim oldu" demek murād olunur. Bir de [216]﴿فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ﴾ kavl-i kerīmi "أَخْلَصْتُ عِبَادَتِي لَهُ" ve baᶜzen "أَخْلَصْتُ [61] دِينِي لَهُ" ve "سَلَّمْتُ نَفْسِي بِالْإِنْقِيَادِ لَهُ" ᶜibāretleriyle de tefsīr olunmuştur. "مُسْلِمٌ" kelimesi de bundandır. Bābu's-Sīn'de de "سَلَمًا" ve "سَلَامًا" kelimelerine de nazar oluna.

- الْأَسْبَاطِ [el-esbāṭi]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قُولُوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا أُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرٰهِيمَ وَإِسْمٰعِيلَ وَإِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ﴾[217] أَيْ أَوْلَادِهِ

Yaᶜnī "evlād-ı Yaᶜḳūb'a inzāl olunan şey᾿e" demektir. Feth ile "أَسْبَاطٌ" kesr-i sīn ile

---

212 "Şüphesiz iman ettikten sonra inkār eden, sonra da inkārda ileri gidenlerin tövbeleri asla kabul edilmeyecektir. İşte onlar sapıkların ta kendileridir." Āl-i ᶜİmrān, 3/90; en-Nisā, 4/137.

213 "Onlar mağaralarında üç yüz yıl kaldılar. Buna dokuz daha eklediler." el-Kehf, 18/25.

214 "Rabbi ona "Teslim ol" dediğinde "Ālemlerin Rabbine teslim oldum" demişti." el-Bakara, 2/131.

215 "Belkıs, "Ey Rabbim! Şüphesiz ben nefsime zulmetmiştim. Şimdi ise Süleyman ile birlikte ālemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum" dedi." en-Neml, 27/44.

216 "Seninle tartışmaya girişirlerse, de ki: "Ben, bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah'a teslim ettim." Āl-i ᶜİmrān, 3/20.

217 "Deyin ki: "Biz Allah'a, bize indirilene (Kur'an'a), İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakuboğullarına indirilene, Mūsā ve İsa'ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rab'lerinden verilene iman ettik." el-Bakara, 2/136.

"سِبْطٌ" in cemᶜidir. Evlād-ı Yaᶜḳūb ve İsḥāḳ'ta "أَسْبَاطٌ" evlād-ı İsmāᶜīl'de "قَبَائِلُ" gibidir. Evlād-ı Yaᶜḳūb'da "أَسْبَاطٌ" evlād-ı müşārün ileyhten on iki veledin evlādı olan on iki "سِبْطٌ"dur. Ve evlād-ı Yaᶜḳūb'un "أَسْبَاطٌ" ve evlād-ı İsmāᶜīl'in "قَبَائِلُ" tesmiyesi ancak veled-i İsmāᶜīl ile veled-i Yaᶜḳūb'un beynini fasl içindir.

Fāide: Rāġıb rahimehullāhu "اَلسِّبْطُ وَلَدُ الْوَلَدِ" diyor ve sāir lügatlerde öyle ve "veled" zükūr ve ināsı şāmil olmakla "سِبْطٌ" ismi zükūra hasr olunamaz "veledü'l-bint" de "سِبْطٌ"dur, Türkçede torun nasıl zükūr ve ināstan olan evlād-ı zükūr ve ināsa ıtlāk olunursa ᶜArabcada da "سِبْطٌ" öyledir. Ve ﴿وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا﴾[218] kavl-i kerīminde "سِبْطٌ" kavm, kabīle, ümmet maᶜnāsınadır. Tercümede "Ve biz kavm-i Mūsā'yı on iki kabīleye böldük" denir. Ve "أُمَمًا", "أَسْبَاطًا"dan bedeldir. İbnu'l-Esīr *Nihāye*'de "سِبْطٌ", "أُمَّةٌ" mevkiᶜinde ve "أُمَّةٌ" , "سِبْطٌ" mevkiᶜinde vākiᶜ olur kavliyle "سِبْطٌ"i "أُمَّةٌ"le tefsīrin vechini beyāndan sonra biraz aşağıda "وَقِيلَ الْأَسْبَاطُ خَاصَّةً الْأَوْلَادُ وَقِيلَ أَوْلَادُ الْأَوْلَادِ وَقِيلَ أَوْلَادُ الْبَنَاتِ" demiş. [62] Munāvī rahimehullāhu *Cāmiᶜu'ṣ-ṣāġīr*'de "حُسَيْنٌ مِنِّي وَأَنَا مِنْهُ"[219] hadīs-i şerīfi esnāsında vākiᶜ "سِبْطَانِ مِنَ الْأَسْبَاطِ" cümlesinin şerhinde "هُوَ وَلَدُ الْبِنْتِ" taᶜbīriyle tefsīr etmiş. Vallāhu aᶜlemu.

- الْأَسْبَاب [el-esbābe]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي اَبْلُغُ الْاَسْبَابَ اَسْبَابَ السَّمٰوَاتِ فَاَطَّلِعَ اِلَى اِلٰهِ مُوسٰى وَاِنِّي لَاَظُنُّهُ كَاذِبًا﴾[220] أَيْ طُرُقَ الْمُوَاصَلَةِ إِلَيْهَا

Göklere ulaştırıcı yollara demek olur. "وُصْلَاتٌ" ile de tefsīr olunur. "أَسْبَابٌ", "وُصْلَاتٌ" cemᶜdirler. Vāhidleri "سَبَبٌ" ve "وُصْلَةٌ"tır. Ve asl maᶜnā-yı "سَبَبٌ" iptir ki bir şeyᵓi çekmek için kullanılır. Sonra bir şeyᵓi cerr ve cezb eden her şeyᵓe "سَبَبٌ" taᶜbīr olundu. Rāġıb rahimehullāhu şöyle şerh ediyor: "سَبَبٌ" kendisiyle hurmā ağacına çıkılan iptir. Cemᶜi "أَسْبَابٌ"dır. Ve kendisiyle bir şeyᵓe tevassul edilen her bir şeyᵓ "سَبَبٌ" tesmiye olundu. Ve kavluhu taᶜālā: ﴿إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا فَأَتْبَعَ سَبَبًا﴾[221] Ẕu'l-Ḳarneyn'e her bir şeyᵓ cihetinden matlūba tevassul için bir maᶜrifet ve vesīle verdik, o da "أَسْبَاب"-ı mezkūreden lüzūmuna göre bir "سَبَبٌ"e ittibāᶜ etti. Ve kavluhu ﴿لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ﴾ أَيْ لَعَلِّي أَعْرِفُ الذَّرَائِعَ وَالْوَسَائِلَ İntehā mulahhasan min kavlihi.

- أَسَاطِيرُ [esāṭīru]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾[222] أَيْ أَبَاطِيلُ وَتُرَّهَاتُ الْأَقْدَمِينَ

---

218 "Biz onları on iki kabile hālinde topluluklara ayırdık." el-Aᶜrāf, 7/160.

219 Munāvī, et-Teysīr bi-Şerhi'l-Cāmiᶜi's-sagīr, 1/498; Buhārī, el-Edebu'l-mufred, 190; Taberānī, el-Muᶜcemu'l-kebīr, 3/32, no: 2586.

220 "Firavun dedi ki: "Ey Hāmān! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mūsā'nın ilāhını görürüm(!) Çünkü ben, onun yalancı olduğuna inanıyorum." el-Müᵓmin, 40/36-37.

221 "Biz onu yeryüzünde kudret sahibi kıldık ve kendisine her konuda (amacına ulaşabileceği) bir yol verdik. O da (Batı'ya gitmek istedi ve) bir yol tuttu." el-Kehf, 18/84-85.

222 "(İnkar edenler) "Bu (Kur'an) evvelkilerin masallarından başka bir şey değil" derler. el-Enᶜām, 6/25;

“أَسَاطِيرُ”, “أُسْطُورَةٌ”ün ve kesr-i hemze ile “إِسْطَارَةٌ”ün cemᶜidir. “أُسْطُورَةٌ” ve “إِسْطَارَةٌ” yalan ve bātıl söz demektir. Ve ﴿أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾ tefsīrinde akvām ve ümem-i sālifenin tastīr ettikleri şeylere de denir ki murād āsār-ı ᶜatīkadan kitābeler ve elvāh-ı mektūbedir. Bu sūrette hatt ve kitābet maᶜnāsına olan “سَطْرٌ”dandır. “نَصَرَ” [63] babından “سَطَرَ يَسْطُرُ سَطْرًا” ve fethateynle “سَطَرًا” denir, “خَطَّ وَكَتَبَ” demek olur. Bābu’l-Mīm’de “مَسْطُورًا” kelimesine nazar buyurula.

- أَسِفًا [esifen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي اَعَجِلْتُمْ اَمْرَ رَبِّكُمْ﴾[223] بِكَسْرِ السِّينِ أَيْ شَدِيدِ الْغَضَبِ

“اَلْأَسِفُ” ve “اَلْأَسِيفُ”, “حَزِينٌ” yaᶜnī gussalı demek de olur.

- وقَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا﴾[224] بِفَتْحِ السِّينِ مَصْدَرٌ أَيْ غَيْظًا وَحُزْنًا

Bu lafz Faslu’l-Hemze Maᶜa’l-Elifte “آسَفُونَا” kelimesinde mufassalen beyān olundu, ircāᶜ-ı nazar buyurula.

- أَسْلَفَتْ [eslefet]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿هُنَالِكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ﴾[225] أَيْ قَدَّمَتْ

“سَلَفٌ”, mütekaddem maᶜnāsınadır. Ve ābā-i mütekaddimūna denir. Ve ahvālinden ᶜibret alınan akvām-ı sālifeye de denir. Bāb-ı evvelden “سَلَفَ يَسْلُفُ سَلَفًا فَهُوَ سَالِفٌ”, “مَضَى” ve “تَقَدَّمَ” demektir. Ve “مَا قُدِّمَ عَلَى الثَّمَنِ” yaᶜnī beyᶜ ve şirāda evvelce verilen “pey” taᶜbīr olunan şeyᵓe de “سَلَفٌ” denir. Ve “ifᶜāl”den “إِسْلَافٌ” takdīm demektir. ﴿كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ﴾[226] kavl-i kerīminde “بِمَا قَدَّمْتُمْ مِنْ خَيْرٍ” demek olmakla aᶜmāl ve ahvāl ve gayrühümāya da şāmil olur.

- أَسْرَى [esrā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَا﴾[227] أَيْ سَيَّرَ بِمُحَمَّدٍ عَلَيْهِ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَمُ فِي لَيْلَةٍ

---

el-Enfāl, 8/31; el-Müᵓminūn, 23/83; en-Neml, 27/68.

223 “Mūsā, kavmine kızgın ve üzgün olarak döndüğünde, “Benden sonra arkamdan ne kötü işler yaptınız! Rabbinizin emrini beklemeyip acele mi ettiniz?” dedi.” el-Aᶜrāf, 7/150. Ayrıca bkz. Tāhā, 20/86.

224 “Demek sen, bu söze (Kur’an’a) inanmazlarsa, arkalarından üzülerek ādeta kendini tüketeceksin!” el-Kehf, 18/6.

225 “Orada herkes daha önce yaptığı şeyleri yoklayacak (ve kendi akıbetini öğrenecek).” Yūnus, 10/30.

226 “(Onlara şöyle denir:) “Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık, afiyetle yiyin, için.” el-Hākka, 69/24.

227 “Kendisine āyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i

Yaʿnī "ʿAbd-i ahassı Muḥammed sallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimiz hazretlerini bir gecede yaʿnī müddet-i kalīlede götürdü" demektir. Āti'l-beyān "أَسْرِ" kelimesinde tafsīl olunacağı vechle "إِسْرَاءٌ" gece gitmek maʿnāsına olan "سَرَى يَسْرِي"den "ifʿāl"dir, binā'en ʿaleyh "لَيْلًا" kavli zarfiyyet üzere mansūb olarak tenkīriyle bir gece içinde demek olur ki [64] emr-i "إِسْرَاءٌ"nın mesāfe-i ʿazīme-i baʿīdeyi bir gece ve belki bir gecenin baʿzı gibi az bir müddet içinde vukūʿunu beyān ve ifāde eder.

- أَسْرِ [esri]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ﴾[228] أَيْ سِرْ لَيْلاً بِأَهْلِكَ

"Ehlin ile gece vakti git" demek olur. "سَرَى" ve "أَسْرَى" ikisi de birdir geceleyin yola gitmek maʿnāsına lügattır lākin Rāġıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta "سَرَى" ve "أَسْرَى" bir maʿnāya olduğunu söyledikten sonra diyor ki "وَقِيلَ إِنَّ أَسْرَى لَيْسَتْ مِنْ لَفْظَةِ سَرَى وَإِنَّمَا هِيَ مِنَ السَّرَاةِ وَهِيَ أَرْضٌ وَاسِعَةٌ" Yaʿnī "أَسْرَى" kelimesi māddeten "سَرَى" lafzından değildir, ancak "سَرَاةٌ"tandır ve "سَرَاةٌ" arz-ı vāsiʿadır. Sonra ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَا﴾[229] kavl-i kerīmini "أَيْ ذَهَبَ بِهِ فِي سَرَاةٍ مِنَ الْأَرْضِ وَسَرَاةُ كُلِّ شَيْءٍ أَعْلَاهُ" ʿibāretiyle tefsīr ediyor.

- أَسْقَيْنَاكُمُوهُ [eskaynākumūhu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَارْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ﴾[230] أَيْ جَعَلْنَاهُ سَقْيًا لَكُمْ

"Onu size içmek ve saky etmek için tahsīs ettik" demek olur. "رَمَى" bābından "سَقَى يَسْقِي سَقْيًا فَهُوَ سَاقٍ" denir, lākin baʿzı ehl-i lügat bir kimseyi saky ettiğin vaktte suyu kendi elinle doğru o kimsenin ağzına verdiğinde "سَقَيْتُهُ" dersin ve suyu bir kimseye içmek veyā devābb ve zürūʿunu saky için ʿarz ve tahsīs ettiğinde "أَسْقَيْتُهُ" dersin, demişler Ve "سَقَى" ve "أَسْقَى" birdir dahi denildi.

Kāle Lebīd:

"سَقَى قَوْمِي بَنِي مَجْدٍ وَأَسْقَى || نُمَيْرًا وَالْقَبَائِلَ مِنْ هِلَالِ"

Tercüme: "Benim kavmim Benī Mecd'i ve Benī Numeyr'i ve Hilāl'den birtakım kabāili suvardı" demek olup "سَقْيٌ" ile "إِسْقَاءٌ" bir maʿnada kullanılmıştır, ancak Ḳur'ān-ı [65] kerīm'de ﴿وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي﴾ ve ﴿وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ﴾[232] ve ﴿وَسَقَيهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًاطَهُورًا﴾[231]

Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir." el-İsrā, 17/1.

228 "Geceleyin bir vakitte aileni al götür." Hūd, 11/81; el-Hicr, 15/65.

229 "Kendisine āyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir." el-İsrā, 17/1.

230 "Rüzgārları da aşılayıcı olarak gönderip yukarıdan su indirerek sizi onunla suladık." el-Hicr, 15/22.

231 "Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir." el-İnsān, 76/21.

232 "Bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimseler" Muhammed, 47/15.

﴿وَيَسْقِينِ﴾[233] gibi āyātta içirmek ve ﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَأَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فُرَاتًا﴾[234] kavl-i kerīmiyle bahsinde olduğumuz āyet ve emsālinde “جَعَلْنَاهُ سَقْيًا لَكُمْ” ile tefsīr olunmuştur ki sizin için içmeğe ve sulamağa tahsīs ettik demek olur.

- أَسَفًا [esefen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا﴾[235] بِفَتْحِ السِّينِ أَيْ غَضَبًا وَقِيلَ حُزْنًا

Bu kelime aslen hüzn ve telehhüf maʿnāsınadır. “تَعِبَ” bābından “اَسِفَ أَسَفًا فَهُوَ أَسِفٌ” denir. “أَسَفٌ” lafzı feth-i sīn’le masdar, kesrle ism-i fāʿildir. Bu bābın evvelinde “آسَفُونَا” kelimesiyle ānifü’l-beyān “أَسِفًا” kelimelerine ircāʿ-ı nazar oluna.

- أَسَاوِرَ [esāvira]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ﴾[236] جَمْعُ ”أَسْوِرَةٍ“

“أَسَاوِرَ”, “أَسْوِرَةٌ”nın ve “أَسْوِرَةٌ” sīn’in zammı ve kesriyle de telaffuz olunan “سِوَارٌ سُوَارٌ”ın cemʿidir ki cemʿü’l-cemʿ olur. “سِوَارٌ سُوَارٌ” bileziktir, envāʿ-ı huliyydendir, altın ve gümüşten olur. Baʿzı ʿulemā altın bileziktir diye tahsīs etti ise de Ḳurʾān-ı kerīm’de baʿzı mahalde “مِنْ ذَهَبٍ” ve baʿzında “مِنْ فِضَّةٍ” kaydlarıyla tebyīn edilmiş olmasından münfehim oluyur ki ” سِوَارٌ سُوَارٌ” mutlakan bileziktir, ancak lafz-ı mezbūr zī-kıymet maʿādin ve cevāhirden müttehaz olanına ıtlāk olunur. Boynuz, bağa, fīl dişi gibi eşyādan olanına fetehātla “مَسَكَةٌ” denir. Cemʿi “مُسُكٌ”tür zammeteynle. Vallāhu aʿlemu.

- أَسْرَى [esrā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ﴾[237] جَمْعُ أَسِيرٍ

“أَسِيرٌ” maʿlūmdur ki Türkçede tutsak denir; aslen kayış ve sırım demek olan “سَيْرٌ”dendir, harbde esīr edilenler ekser kayışla bağlandığı [66] için “أَسِيرٌ” tesmiye olunmuş. “ضَرَبَ” bābından “أَسَرَهُ يَأْسِرُهُ أَسْرًا وَإِسَارًا فَهُوَ أَسِيرٌ وَمَأْسُورٌ” denir, cemʿi “اَسْرَى”dır.

Tenbīh: Sūre-i İsrā’daki ﴿أَسْرَى﴾, “سَارَ” lafzından “ifʿāl”dir, nitekim ānifen şerh ve beyān olundu. Ve “أَسْرٌ” lafzı halk maʿnāsına da gelir. Kezā “ضَرَبَ” bābından “أَسَرَهُ اللّٰهُ أَسْرًا”, “خَلَقَهُ” demektir. Kāle taʿālā şānuhu ﴿نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ﴾[238], “خَلَقَهُمْ” ile de tefsīr olunmuştir. “أَسْرَهُمْ” kelimesine nazar oluna.

---

233 “O, bana yediren ve içirendir.” eş-Şuʿarā, 26/79.

234 “Orada sabit yüce dağlar yaratmadık mı, size tatlı bir su içirmedik mi?” el-Mürselāt, 77/27.

235 “Demek sen, bu söze (Kur’an’a) inanmazlarsa, arkalarından üzülerek ādeta kendini tüketeceksin!” el-Kehf, 18/6.

236 “Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir.” el-İnsān, 76/21.

237 “Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hakim duruma gelmedikçe hiçbir peygambere esir almak yakışmaz.” el-Enfāl, 8/67.

238 “Onları biz yarattık ve eklemlerini (birbirine) biz bağladık.” el-İnsān, 76/28.

- أَسَلْنَا [eselnā]
- ﴿وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ﴾[239] أَذَبْنَا لَهُ

“Biz Süleymān’a bakır maʿdenini erittik” demektir. Bu kelime “بَاعَ” bābından “سَالَ الشَّيْءُ يَسِيلُ سَيْلًا وَسَيَلَانًا” kavlindendir, aktı demektir. Ve “ifʿāl”den “اَسَلْتُهُ اَنَا اِسَالَةً” onu ben akıttım demek olur. Bu āyette “أَذَبْنَا” ile tefsīri bakır maʿden-i salb olmakla seyelānı eritmeğe muhtāc olduğundandır, binā’en ʿaleyh medlūl-i āyet-i kerīme bakır maʿdenini eritip tasfiye etmek ʿilmini vahy ve ilhāmla taʿlīm etmekten kināyettir.

- أَسْتَخْلِصْهُ [estaḫliṣhu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي﴾[240] أَيْ أَخُصُّهُ لِنَفْسِي

“Onu kendime tahsīs edeyim” demek olur. Murād kendime müşāvir-i hāss ve nedīm ve musāhib ittihāz edeyim demektir. Bābu’l-Ḫā’da “خَلَصُوا نَجِيًّا” ve mīm’de “مُخْلِصُونَ” ve “مُخْلِصِينَ” kelimelerine nazar buyurula.

- اَسَرُّوا [eserrū]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ﴾[241] أَيْ أَظْهَرُوهَا

Yaʿnī “Āşikāre ettiler.” Ve “كَتَمُوهَا” ile de tefsīr olundu. Evvelki küffār hevl-engīz ʿazābı idrāk ettiklerinden dolayı izhār-ı nedāmet ettiler demek olup ikinci tefsīre göre rü’esā’ ve ʿizām-ı kavm ıdlāl ettikleri esāfilden ʿizzet-i nefsleri sebebiyle nefslerindeki nedāmeti ketm ve ihfā ettiler demek olur. [67]

“سِرٌّ”den “ifʿāl”olan “أَسَرَّ” kelimesi azdāddandır ki “إِظْهَارٌ” ve “كَتْمٌ” maʿnālarına kullanılır. Binā’en ʿaleyh bu āyette iki sūretle de tefsīr olundu, lākin Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*’ında “إِظْهَارٌ” maʿnāsını beyān ve misāllerini de ityān ettikten sonra maʿnā-yı izhārın mü’evvelen olduğunu imā ediyor. Meselā ﴿تُسِرُّونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ﴾[242] kavl-i kerīminde “تُطْلِعُونَهُمْ عَلَى مَا تُسِرُّونَ مِنْ مَوَدَّتِهِمْ” takdīriyle “Onlar hakkında gizledikleri meveddetten onları muttaliʿ edersiniz” demek olur. Vallāhu aʿlemu. *Mişbāḥu’l-Munīr*’de “أَسْرَرْتُهُ أَظْهَرْتُهُ فَهُوَ مِنَ الْأَضْدَادِ” demiş.

- أَسْلَمَا [eslemā]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ﴾[243] أَيِ اسْتَسْلَمَا

Yaʿnī “Vaktā ki zebh husūsunda İbrāhīm ve İsmāʿīl ʿaleyhime’s-selām Allāh-ı ʿazī-

239 “Erimiş bakır ocağını da ona sel gibi akıttık.” Sebe’, 34/12.
240 “Kral, “Onu bana getirin, onu özel olarak yanıma alayım”, dedi.” Yūsuf, 12/54.
241 “Azabı gördüklerinde, için için derin bir pişmanlık duyarlar.” Yūnus, 10/54; Sebe’, 34/33.
242 “Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz.” el-Mümtehine, 60/1.
243 “Nihayet her ikisi de (Allah’ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca” es-Sāffāt, 37/103.

mü'ş-şānın emrine inkıyād ettiler" demek olur. Bu kelimeye dāir kelām bundan evvel "أَسْلَمْتُ" kelimesinde beyān olundu, ircāᶜ-ı nazar buyurula.

- أَسْبَابَ [esbābe]

- ﴿وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي اَبْلُغُ الْاَسْبَاب اَسْبَاب السَّمٰوَاتِ فَاَطَّلِعَ اِلَى اِلٰهِ مُوسٰى وَاِنِّي لَاَظُنُّهُ كَاذِبًا﴾[244] أَيْ أَبْوَابَهَا

"Semāvātın kapılarına" demek olur ki karīben "اَسْبَابٌ" kelimesinde zikr olunduğu üzere "سَبَبٌ" kendisiyle matlūba tevassul olunan şeyᵓ olduğundan kapı sebeb-i duhūl ü vüsūl olmakla bu āyette "أَسْبَابٌ", "أَبْوَابٌ" ile de tefsīr edildi. Sālifü'z-zikr "أَسْبَابٌ" kelimesine mürācaᶜat oluna.

- أَسْفَارًا [esfāran]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا﴾[245] أَيْ كُتُبًا

Fethle "أَسْفَارَ"kesr-i sīn'le "سِفْرٌ"in cemᶜidir. "سِفْرٌ" kitābdır. Bu lafz aslen keşf-i gıtāᵓ maᶜnāsına olup kitāb da vücūh-ı hakāyıktan māniᶜ-i ıttılāᶜ olan gıtā-yı hafāyı keşf ettiği için "سِفْرٌ" tesmiye olundu. Ve "سَافِرٌ" [68] ve "سَفَرَةٌ" lafzen ve maᶜnen "كَاتِبٌ" ve "كَتَبَةٌ"dür. Bāb-ı sānīden "سَفَرَ الْكِتَابَ يَسْفِرُ سَفْرًا فَهُوَ سَافِرٌ" denir, "كَتَبَ" demektir. Kāle taᶜālā: ﴿فِي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ بِأَيْدِي سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ﴾[246] أَيْ بِأَيْدِي كَتَبَةٍ Bu lafz "ifᶜāl" bābından işrāk ve rūşenāyī maᶜnāsına da müstaᶜmeldir, ke-kavlihi taᶜālā: ﴿وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ﴾[247] أَيْ أَشْرَقَ وَأَضَاءَ

- أَسْفَرَ [esfera]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ﴾[248] أَيْ أَضَاءَ وَأَشْرَقَ وَظَهَرَ كَمَا مَرَّ قَبْلَهُ

Bu "سِفْرٌ" māddesi için Bābu's-Sīn'de "سَفَرَةٍ" kelimesine de nazar oluna.

- أَسْرَهُمْ [esrahum]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ﴾[249] أَيْ قَوَّيْنَا خَلْقَهُمْ

Bu tefsīr İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhumādan mervīdir ki İbn Cerīr *Cāmiᶜu'l-Beyān*'da bi'l-isnād rivāyet etmiş, kezā Mucāhid ve Ḳatāde'den de rivāyet etmiştir. Ve "أَسْرٌ"in "مَفَاصِلُ" maᶜnāsına olduğunu Ebū Hureyre radıyallāhu ᶜanhdan ve "قُوَّةٌ" maᶜnāsına oldu-

244 "Firavun dedi ki: "Ey Hāmān! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mūsā'nın ilāhını görürüm(!) Çünkü ben, onun yalancı olduğuna inanıyorum." el-Müᵓmin, 40/37.

245 "Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir." el-Cumᶜa, 62/5.

246 "Şerefli ve sādık yazıcı meleklerin elindeki yüksek, tertemiz ve çok değerli sahifelerdedir." Abese, 80/13-16.

247 "Aydınlandığında sabaha andolsun" el-Müddessir, 74/34.

248 "Çekilip gittiğinde geceye, aydınlandığında sabaha andolsun" el-Müddessir, 74/33-34.

249 "Onları biz yarattık ve eklemlerini (birbirine) biz bağladık." el-İnsān, 76/82

ğunu da İbn Zeyd'den rivāyet etmiş ise de kavl-i İbn ᶜAbbās'ı tercīh etmiş. Bu lafza dāir baᶜzı tahkīkāt evvelce "أَسْرَى" kelimesinde beyān olundu, ircāᶜ-ı nazar buyurula.

- أَسْخَط [esḫaṭa]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ذٰلِكَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللّٰهَ كَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ﴾[250] أَي اتَّبَعُوا مَا يُوجِبُ إِنْزَالَ عُقُوبَةِ اللهِ وَعَذَابِهِ

"Cenāb-ı Hakk'ın ᶜukūbet ve ᶜazāb inzāl etmesini mūcib olan şeyᵓe ittibāᶜ ettiler" demek olur. Sīn'in fethi ve zammı ve ḫā'nın sükūnuyla ve fethateynle "سَخَطٌ سَخْطٌ سُخْطٌ"den "ifᶜāl"dir. Ve lafz-ı mezkūr muktezī-i ᶜukūbet olan gazab-ı şedīddir. Cenāb-ı Hakk'a isnād olundukta inzāl-iᶜukūbet ve ᶜazābla tefsīr olunur. "طَرِبَ" bābından "سَخِطَ يَسْخَطُ سَخْطًا، أَغْضَبَ" "غَضِبَ غَضَبًا شَدِيدًا" demektir. Ve "ifᶜāl"den "أَسْخَطَ إِسْخَاطًا", "سَخَطًا وَ سُخْطًا فَهُوَ سَاخِطٌ" demektir. Ve "tefaᶜᶜul"den "تَسَخَّطَ عَطَاءَهُ", "إِسْتَقَلَّ عَطَاءَهُ" yaᶜnī "Azınsıdı." [69]

MAZMŪMETU'L-HEMZE: "أُس"

- أُسْلُكْ [usluk]

- ﴿أُسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ﴾[251] أَيْ أَدْخِلْ

"Elini ceybine sok" demek olur. Ve kezā fī kavlihi taᶜālā: ﴿فَاسْلُكْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ﴾[252] أَيْ أَدْخِلْ فِي السَّفِينَةِ "Gemiye idhāl et" demekir. "جَيْبٌ" aslen gömlek ve sāir elbisenin yakasına denir, biz buna koyun tabīr ederiz ki gömlek kaftan ve sāir üzerine kuşak bağlarız da yaka tarafından içine şunu bunu koyarız. Ve muharrefen cep dediğimizde budur. Bu lafz "نَصَرَ" bābından "سَلْكٌ" masdarından idhālu'ş-şeyᵓ fi'ş-şeyᵓ maᶜnāsına istiᶜmāl olunur. "سَلَكَ الشَّيْءُ فِي الشَّيْءِ فَانْسَلَكَ" denir, "أَدْخَلَهُ فِيهِ فَدَخَلَ" demektir. Ve lāzım olarak "دَخَلَ" bābından "سَلَكَ الطَّرِيقَ سُلُوكًا" denir, "ذَهَبَ فِيهِ" "Yola gitti" demektir. Ve "سُلُوكٌ" zehāb ve reviş maᶜnāsına da istiᶜmāl olunur. Ve kesr-i sīn'le "سِلْكٌ" hayt, iplik demektir, "مَسْلَكٌ" yerinde de kullanılır.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: "إِس"

- إِسْتَوْقَدَ [istevḳade]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا﴾[253] أَيْ أَوْقَدَ نَارًا

---

250 "Bu, Allah'ı gazaplandıran şeylere uydukları ve onun hoşnut olduğu şeyleri beğenmedikleri içindir. Allah da onların amellerini boşa çıkarmıştır." Muhammed, 47/28.

251 "Elini koynuna sok. (Alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hālde çıksın." el-Kasas, 28/32.

252 "Her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift al." el-Müᵓminūn, 23/27.

253 "Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer" el-Bakara, 2/17.

“Āteş yaktı.” “وَقْدٌ” āteş yakmaktır.“وَقَدَ، أَوْقَدَ، إِسْتَوْقَدَ“ maᶜnen müsāvīdirler. Bābu’l-Vāv’da “وُقُودٌ” kelimesine nazar oluna.

- إِسْرَائِيل [isrāīle]
- ﴿إِسْرَائِيلُ﴾[254] ﴿بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾[255]

Yaᶜḳūb ᶜaleyhi’s-selām’dır, yaᶜnī müşārünileyh hazretlerinin ismidir; evlādına Benī İsrāᵓīl denir.

- إِسْتَجَابَ [istecābe]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ اَنِّي مُمِدُّكُمْ بِاَلْفٍ مِنَ الْاَمَلَئِكَةِ مُرْدِفِينَ﴾[256]
- و﴿فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ اَنِّي لَاُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثَى﴾[257] أَيْ أَجَابَ

“Kabūl etti” demek olur, “جَوْبٌ”dendir ki “قَطَعَ” maᶜnāsınadır. Cevāb-ı kelām, icābet-i daᶜvet gibi maᶜānī-i sāire hep katᶜ maᶜnāsından [70] meᵓhūzdur. “قَالَ” bābından جَابَ” “جَوْبًا ve “بَاعَ” bābından “جَابَ جَيْبًا”, “قَطَعَ” ve “خَرَقَ” demektir. ﴿وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ﴾[258] أَيْ قَطَعُوا أَوْ خَرَقُوا Ve “ifᶜāl”den “أَجَابَهُ” ve “أَجَابَ عَنْهُ إِجَابَةً” denir, “Cevāb verdi” demektir, “إِجَابَةُ الدُّعَاءِ” kabūldür. “إِسْتَجَابَ” dahi böyledir, gūyā “مُجِيبٌ” cevābla kelāmın devām ve temādīsini ve icābetle suᵓāl, taleb, duᶜānın devām ve temādīsini katᶜ etmiş olur.

- إِسْتَيْسَرَ [isteysera]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾[259]
- و﴿فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾[260] أَيْ تَيَسَّرَ وَسَهِلَ

“Kolay ve āsān olan” demektir, “عُسْرٌ”un zıddı olan “يُسْرٌ” lafzından “istifᶜāl”dir. “تَعِبَ” bābından “سَهِلَ فَهُوَ سَهْلٌ” “يَسِرَ الْأَمْرُ يَيْسِرُ يَسَرًا” ve “قَرُبَ” bābından “يَسُرَ يُسْرًا فَهُوَ يَسِيرٌ”, de-mektir. Ve “istifᶜāl”[den]“إِسْتِيسَارٌ“ ve “tefaᶜᶜul”[den]“تَيَسُّرٌ“ de böyledir, ancak “tefᶜīl”den müteᶜaddī olarak “يَسَّرَ تَيْسِيرًا”, “سَهَّلَ تَسْهِيلًا” maᶜnāsınadır. Bu “يُسْرٌ” lafzında mufassalāttan istignā yoktur çünkü maᶜānī-i kesīrde istiᶜmāl olunur.

---

254 Āl-i ᶜİmrān, 3/93.

255 Toplam otuz dokuz yerde, örneğin bkz. el-Bakara, 2/40.

256 “Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da, “Ben size ard arda bin melekle yardım ediyorum” diye cevap vermişti.” el-Enfāl, 8/9.

257 “Rableri onlara şu karşılığı verdi: “Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim.” Āl-i ᶜİmrān, 3/195.

258 “Vadide kayaları oyan (Salih’in kavmi) Semūd’a” el-Fecr, 89/9.

259 “Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser.” el-Bakara, 2/196.

260 “Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin.” el-Bakara, 2/196.

- إِسْتَكَانُوا [istekānū]
- قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا﴾[261]
- وَفِي ﴿وَلَقَدْ اَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ﴾[262] أَيْ مَا خَضَعُوا

"Tevāzuᶜ ve inkıyādla baş eğmediler" demek olur, mā[-nahnu-]fīh "إِسْتِكَانَةٌ", tevāzuᶜ ve inkıyādla baş eğmektir. Ve tezellülden de kināyet edilir. Bu kelime "كَوْنٌ"den "istifᶜāl"-dir, "سَكَنَ" den "iftiᶜāl" değildir, maᶜa-hāzā *Ḳāmūs*'ta her iki māddede dahi zikr olunmuş. Hattā "كَيْنٌ" māddesindendir diyenler de bulunmuş. Mufassalāta mürācaᶜat oluna.

- إِسْرَافَنَا [isrāfenā]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا اَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾[263] أَيْ إِفْرَاطَنَا
- [71] وَفِي قَوْلِهِ سُبْحَانَهُ ﴿وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا اَنْ يَكْبَرُوا﴾[264] أَيْ مُتَجَاوِزًا حَدَّ الْمَعْرُوفِ

Bu kelime "سَرَفَ" lafzındandır, "تَعِبَ" bābından "سَرِفَ سَرَفًا", "جَهِلَ" ve "غَفَلَ", "فَهُوَ سَرِفٌ", "جَاهِلٌ غَافِلٌ" demektir. Fethateynle "سَرَفٌ" ismdir. Ve "ifᶜāl"den "أَسْرَفَ إِسْرَافًا" haddi tecāvüz ve iᶜtidālden meyl maᶜnāsınadır. "فَهُوَ مُسْرِفٌ", "مُتَجَاوِزٌ ظَالِمٌ" maᶜnālarına sīgaten fāᶜil-dir. Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta "سَرَفٌ" i insān yaptığı her işte haddi tecāvüzdür, eğerçi infāk husūsunda istiᶜmāli ekser ise de demiş. "تَقَدُّمٌ" maᶜnāsına müstaᶜmel "فَرْطٌ" tan "إِفْرَاطٌ" dahi tekaddümde haddi tecāvüz demek olmakla "إِسْرَافٌ", "إِفْرَاطٌ" ile tefsīr olundu; lisānımızda ileri gitmek taᶜbīr ederiz, her nede olsa yaᶜnī iyi kötü her ne işte olursa olsun ifrāt ve mübālaga eden kimseye ileri gitti, ileri gidiyor deriz.

- إِسْتَهْوَتْهُ [istehvethu]
- ﴿كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْاَرْضِ حَيْرَانَ﴾[265]أَيْ هَوَتْ بِهِ وَأَذْهَبَتْهُ

Yaᶜnī "Şeytānlar onu tarīk-i müstakīmden imāle etti. "Sergeşte olduğu hālde onu ıssız çöllere beyābān yerlere götürdü demek olur. *Mufredāt*'ta Rāğıb "هَوَى" nefsin şehvete meylidir ve şehvete māil olan nefse de "هَوَى" tesmiye edilir demiş. Bu tesmiye رَجُلٌ" "عَدْلٌ" kabīlindendir. Ve denildi ki nefs-i mezkūre sāhibini dünyāda her bir belā ve dā-hiyeye ve āhirette de nāra düşürür. Ve zamm-ı hā ve kesr-i vāv ve yā-i müşeddede ile

---

261 "Zaafa düşmediler, boyun eğmediler." Āl-i ᶜİmrān, 3/146.

262 "Andolsun, biz onları azap ile kıskıvrak yakaladık da yine Rablerine boyun eğmediler ve ona yalvarıp yakarmadılar." el-Müʾminūn, 23/76.

263 "Onların sözleri ancak, "Rabbimiz! Bizim günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlıklarımızı bağışla ve (yolunda) ayaklarımızı sağlam tut. Kāfir topluma karşı bize yardım et" demekten ibaretti." Āl-i ᶜİmrān, 3/147.

264 "Büyüyecekler (ve mallarını geri alacaklar) diye israf ederek ve aceleye getirerek mallarını yemeyin." en-Nisāʾ, 4/6.

265 "Yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşıp şeytanların ayarttığı kimse gibi mi (olalım)?" el-Enᶜām, 6/71.

"هَوِيٌّ" yukarıdan aşağıya sukūttur. Ve feth-i hā ve vāv ile memdūden "هَوَاءٌ" hālī ve fārig yaᶜnī boş maᶜnāsınadır.

Kavluhu taᶜālā: ﴿وَأَفْئِدَتُهُمْ هَوَاءٌ﴾[266] أَيْ خَالِيَةٌ boş demek, cebānet ve ᶜaklsızlık maᶜnāsı ifāde eder. Ve semāᵓ ile arz beyninde boşluğa da denir. Ve lafz-ı mezkūr [72] meyl-i kalb ve ᶜaşk ve iştiyāk ve muhabbet maᶜnālarına da istiᶜāre olundu. Maᶜānī-i mezkūre "رَمَى", "صَدَى", "تَعِبَ", "ضَرَبَ" bāblarından tasarruf olunur ki mahalli mufassalāttır. Hemze ile taᶜaddī eder, nitekim ﴿وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَى﴾[267] kavl-i kerīminde vākiᶜ olmuştur. Fasl-ı mahsūsunda mezkūrdur.

Tetimme: ﴿كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْاَرْضِ حَيْرَانَ﴾[268], "حَمَلَتْهُ عَلى اتِّبَاعِ الْهَوَى" ᶜibāretiyle de tefsīr olunmuş. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi.

- اِسْتَرْهَبُوهُمْ [isterhebūhum]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا اَلْقَوْا سَهَرُوا اَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاؤُ بِسِحْرٍ﴾[269] أَيْ اَخَافُوهُمْ

Korkuttular nāsı demek olur. Zammla "رُهْبَةٌ"den "istifᶜāl"dir. "رُهْبَةٌ" maᶜa't-tahazzür korkudur. "اِسْتِرْهَابٌ" korkutmaktır. "اِرْهَبُونِ" kelimesine ircāᶜ-ı nazar buyurula.

- اِسْتَعْمَرَكُمْ [istaᶜmarakum]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا﴾[270] أَيْ جَعَلَكُمْ عُمَّارًا لَهَا

"Sizi arzı iᶜmāra kādir kıldı" demek olur. Ve "Sizi arzda muᶜammer etmekle arzı maᶜmūr etti" diye de tefsīr olunmuştur. "خَرَابٌ"ın zıddı olan "عِمَارَةٌ"dendir. "أَعْمَرْتُهُ الْأَرْضَ، وَاسْتَعْمَرْتُهُ" denir ki "Taᶜmīrini ona tefvīz ettim" demektir, buna bināᵓen "جَعَلَكُمْ عُمَّارًا لَهَا" ile tefsīr olundu. Ve "وَجَعَلَكُمْ عُمَّارًا تَسْكُنُونَ بِهَا" ᶜibāretiyle de tefsīr olundu ki ᶜumrān mahall-i sükkān ile olur, mahall-i gayr-ı meskūn maᶜmūr ᶜadd olunmaz. Hayāt-ı dünyā ile bir kimsenin müddet-i bekāsına da "عُمْرٌ عُمُرٌ" denilmesi bundandır ki bedenin hayātla ᶜimāreti müddetinden ᶜibārettir. "طَالَ عُمُرُه" kavli "عِمَارَةُ عَمَارَةُ بَدَنِهِ بِالْحَيَاةِ" demektir.

- اِسْتَعْصَمَ [istaᶜṣame]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ﴾[271] أَيِ امْتَنَعَ عَنْ اِجَابَةِ دَعْوَتِي

"Yaᶜnī benim daᶜvetime icābetten imtināᶜ etti" demektir. Bu kelime feth-i ᶜayn [73] ve

---

266 "Kalpleri de bomboştur." İbrāhīm, 14/43.

267 "O, "Mu'tefike"yi de kaldırıp yere çarpmış." en-Necm, 53/53.

268 "Yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşıp şeytanların ayarttığı kimse gibi mi (olalım)?" el-Enᶜām, 6/71.

269 "Bunun üzerine onlar (ellerindekini) atınca insanların gözlerini büyülediler ve onlara korku saldılar. Büyük bir sihir yaptılar." el-Aᶜrāf, 7/116.

270 "O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı." Hūd, 11/61.

271 "Andolsun, ben ondan murad almak istedim. Fakat o iffetinden dolayı bundan kaçındı." Yūsuf, 12/32.

sükūn-ı ṣād'la "عَصْمٌ"dandır ki "إِمْسَاكٌ"tır. Aslen hıfz ve vikāye maᶜnāsına olup "ضَرَبَ" bābından "عَصَمَ يَعْصِمُ عَصْمًا فَهُوَ عَاصِمٌ وَذَاكَ مَعْصُومٌ" denir. Kesr-i ᶜayn'la "عِصْمَةٌ" bundan ismdir. Ve "iftiᶜāl"den "إِعْتِصَامٌ", "إِسْتِمْسَاكٌ"tır. Ve "إِمْسَاكٌ" tutmak ve menᶜ etmek maᶜnālarınadır. Ve "إِعْتِصَامٌ" bir şeyᵓle temessük maᶜnāsına da gelir. ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَاتَفَرَّقُوا﴾[272] أَيْ تَمَسَّكُوا بِهِ Ve "istifᶜāl"den "إِسْتِعْصَامٌ" bir mekrūha düşmekten tutunup imtināᶜ edecek şeyᵓ taleb etmek maᶜnāsına olmakla āyetteki "إِسْتَعْصَمَ" kendini hıfz ve harāma vukūᶜdan menᶜ edecek şeyᵓ taleb ve taharrī etti demek olur.

- إِسْتَمْتَعَ و إِسْتَمْتَعُوا و إِسْتَمْتَعْتُمْ [istemteᶜa]

Bābu'l-Mīm'de "مَتَاعٌ" kelimesine mürācaᶜat oluna.

- إِسْتَيْأَسُوا [isteyᵓesū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا﴾[273] أَيْ يَئِسُوا

"Vaktā ki ondan ümmīd kestiler" demek olur. "يَئِسْتُ"den "istifᶜāl"dir. "يَأْسٌ" bir şeyᵓden ümmīd kesmektir ki intifā-i tamaᶜ demek olur. "يَئِسَ" ve "إِسْتَيْأَسَ" bir maᶜnāyadır. Ve ﴿حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ﴾[274] kavl-i kerīminde de bu maᶜnāyadır, yaᶜnī "حَتَّى يَئِسَ الرُّسُلُ" demektir. Bābu'l-Yā'da "يُؤْسٌ" kelimesine de nazar oluna.

- إِسْتَفْزِزْ [istefziz]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ﴾[275] أَيِ اسْتَخِفَّ

"Tahfīf ve tahkīr ile" demek olur. "إِسْتِخْفَافٌ" hafīf ve hakīr ᶜadd etmektir. "عِجْلٌ" yaᶜnī buzağıya "فَزٌّ" tesmiyesi kendinde hiffet ve karārsızlık tasavvur olunduğu içindir, bināᵓen ᶜaleyh "إِسْتِفْزَازٌ", "إِسْتِخْفَافٌ" ile tefsīr olundu. Ve "إِزْعَاجٌ" [74] maᶜnāsına müstaᶜmeldir. ﴿فَأَرَادَ أَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْاَرْضِ فَاَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا﴾[276] kavl-i kerīminde "أَنْ يُزْعِجَهُمْ" ile tefsīr olundu ki "mekānından kalᶜ" demek olur. "ضَرَبَ" bābından "فَزَّنِي فُلَانٌ", "أَزْعَجَنِي" demektir. Rāġıb rahimehullāhu bu maᶜnāyı tercīh etmiş.

- إِسْتَبْرَقٌ [istebraḳun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ﴾[277] مَا غَلُظَ مِنَ الدِّيبَاجِ

Yaᶜnī "دِيبَاجٌ" denilen ipekli kumāşın kalın dokunmuş kısmı olacaktır; Fārisī dībānın muᶜarrebidir ki atlas ve sırma ile dokunmuş atlastır.

---

272 "Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin." Āl-i ᶜİmrān, 3/103.
273 "Ondan ümitlerini kesince, kendi aralarında konuşmak üzere bir kenara çekildiler." Yūsuf, 12/80.
274 "Nihayet peygamberler ümitlerini kesecek hāle geldiler." Yūsuf, 12/110.
275 "(Haydi) onlardan gücünün yettiğinin ayağını çağrınla kaydır." el-İsrā, 17/64.
276 "Bunun üzerine Firavun (işkence etmek ve öldürmek suretiyle) o yerden onların kökünü kazımak istedi. Biz de onu ve beraberindekileri hep birden suda boğduk." el-İsrāᵓ, 17/103.
277 "Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır." el-İnsān, 76/21.

• اِسْوَةٌ [usvetun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللّٰهِ اِسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَذَكَرَ اللّٰهَ كَثِيرًا﴾[278] أَيِ اقْتِدَاءٌ وَائْتِمَامٌ وَاتِّبَاعٌ بِهِ

“أُسْوَةٌ إِسْوَةٌ” hemzenin zammı ve kesriyle de kırāᵓat olunmuş, maᶜnā birdir. Eğer hasen eğer kabīh, kendisine uyulan kimseden hālet-i iktidāda insānın nefsinde hāsıl olan hālettir ki uygunluk denilebilir, lākin āyet-i kerīmede iktidā edilecek uyulacak şeyᵓ demek yerindedir. “Tefaᶜᶜul” bābından “تَأَسَّيْتُ بِهِ” ve “iftiᶜāl”den “إِتَّسَيْتُ بِهِ”, “إِقْتَدَيْتُ” demek olur, iyi ve kötü her şeyde kullanılır, nitekim āyet-i kerīmede “حَسَنَةٌ” sıfatıyla mukayyed olması buna delālet eder.

• اِسْتَفْتِهِمْ [isteftihim]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاسْتَفْتِهِمْ أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقًا اَمْ مَنْ خَلَقْنَا﴾[279] أَيِ اسْتَخْبِرْهُمْ

“Onlara cevāb talebiyle suᵓāl et, sor” demek olur. Bunun aslı ahkāmdan müşkil olan şeyᵓden cevāb maᶜnāsına müstaᶜmel “فُتْيَا” ve “فَتْوَى” kelimeleridir. “İstifᶜāl”den “إِسْتِفْتَاءٌ” cevāb talebiyle vākiᶜ suᵓāldir.

• اِسْتَحْوَذَ [istaḥveze]

• ﴿اِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَاَنْسٰيهُمْ ذِكْرَ اللّٰهِ﴾[280] أَيْ غَلَبَ عَلَيْهِمْ

“Şeytān onlara galebe etti” demektir. Bu kelime “إِسْتَحَاذَ”den olmak lāzım gelirken iᶜlāl edilmeyip ᶜalā-aslihi [75] ihrāc olunan kelimāttandır. “إِسْتَرْوَحَ”, “إِسْتَنْوَقَ”, “إِسْتَصْوَبَ” kelimeleri gibi ki kıyās, “إِسْتَرَاحَ”, “إِسْتَنَاقَ”, “إِسْتَصَابَ” olmak idi, bilā-iᶜlāl ibkā olundu ki buna ıstılāh-ı sarfiyyūnda tashīh denir. Bu kelime “حَوْذٌ” māddesindendir ki sāik devenin uylukları izāsında kendisine mevkiᶜ alıp sevkinde ᶜunfla devenin seyrini tesrīᶜ demektir, gūyā bi’t-tegallub hayvānı seyr-i tabīᶜisi fevkinde sevk etmiş olur. İşte bu maᶜnā iᶜtibāriyle “إِسْتَحْوَذَ”, “غَلَبَ” maᶜnāsına istiᶜāre olundu.

• اِسْعَوْا [isᶜav]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللّٰهِ﴾[281] أَيْ بَادِرُوا بِالنِّيَّةِ وَالْجِدِّ

278 “Andolsun, Allah’ın Resülünde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.” el-Ahzāb, 33/21.

279 “(Ey Muhammed!) Şimdi sen onlara sor: “Kendilerini yaratmak mı daha zor, yoksa yarattığımız diğer şeyleri yaratmak mı?” es-Sāffāt, 37/11.

280 “Şeytan onları hakimiyeti altına alıp kendilerine Allah’ı anmayı unutturmuştur.” el-Mücādele, 58/19.

281 “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın.” el-Cumᶜa, 62/9.

"Niyyet ve ciddle zikrullāh yaʿnī salāt-ı cumʿaya mübāderet ediniz" yaʿni taʿcīl ediniz demek murād olunur. "عَدْوٌ" koşmak ve seğirtmek maʿnāsına mevzūʿ olan "سَعْيٌ" bu āyette maʿnā-yı lügavīsi üzerine değildir, çünkü ādāb-ı lāzımeden olan sekīnet ve vakāra münāfīdir. Bunun içindir ki Hazret-i ʿÖmer radıyallahu ʿanhu "إِمْضُوا" ile tefsīr etmiş ve ʿalā-rivāyetin "فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ اللهِ" sūretinde kırāʾat buyurmuş. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi.

- اِسْتَغْشَوْا [istaġşev]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ﴾[282] أَيْ تَغَطَّوْا بِهَا

Yaʿnī "Kavm-i Nūḥ ʿaleyhi's-selām daʿvet ve hitāb-ı neciyyullāhı işitmemek için istihfāfen parmaklarını kulaklarına koydular ve siyāb ve libāslarını başlarına alıp büründüler" demek olur. "غَشَاءٌ غِشَاءٌ", "غِطَاءٌ" demektir. Dördüncü bābdan "غَشِيَهُ يَغْشَاهُ غِشَاوَةً وَغِشَاءً غَشَاءً" denir. Ve "غَشَاوَةٌ غِشَاوَةٌ" masdar olduğu gibi "مَا يُغَطَّى بِهِ الشَّيْءُ" maʿnāsına ism de olur, ke-mā kāle taʿālā ﴿وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ﴾[283] أَيْ غِطَاءٌ Bu mādde istiʿāreten ve kināyeten bir hayli maʿnāda müstaʿmeldir, fasl-ı mahsūsasında görülür. [76]

- اِسْتَوَى [istevā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَتْ عَظَمَتُهُ ﴿اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾[284]

Bu āyet-i kerīme müteşābihāttan olmakla mütekaddimīn-i ʿulemā-i ümmet tefsīrinden sükūtla ʿalā-zāhirihā tilāvet ve ʿalā-mā erādallāhu bihā īmān ile bi'l-iktifā tarīk-i eslemi ihtiyār ettiler. Bu bābda menkūl kelām ve akvāl mufassalāt-ı tefāsīrde bast ve beyān olunmuştur. Müteʿahhirīn ise kemāl-i ihtiyātla teʾvīl ve tevcīhine dāir īrād-ı kelām ile berāber cümlesi de hakīkat-i maʿnāyı Cenāb-ı Hakk'ın ʿilmine tefvīz eylediler, rıdvānullāhi ʿaleyhim.

Mebnā-yı kelām-ı ʿulemāʾ bu bābda hemān "إِسْتِوَاءٌ" lafzının ʿinde ehli'l-lüga sābit olan hakīkat, mecāz, istiʿāre, kināye maʿānīsidir ki şunlardır:

- "إِسْتَوَى جَالِسًا"
- "إِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ أَيِ اسْتَقَرَّ"
- "إِسْتَوَى الْمَكَانُ أَيِ اعْتَدَلَ"
- "إِسْتَوَى إِلَى الْعِرَاقِ أَيْ قَصَدَ"
- "إِسْتَوَى عَلَى سَرِيرِ الْمُلْكِ أَيْ تَمَلَّكَ وَتَصَرَّفَ فِيهِ وَإِنْ لَمْ يَجْلِسْ عَلَيْهِ جُلُوسًا بِالْفِعْلِ"

Rāġıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta "إِسْتِوَاءٌ" māddesi ne vakt "عَلَى" ile taʿaddī ederse "إِسْتِيلَاءٌ" maʿnāsını muktezīdir deyip bu āyeti misāl olarak īrād etmiş. "إِلَى" ile taʿaddīsi

282 "Parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler." Nūh, 71/7.

283 "Gözleri üzerinde de bir perde vardır." el-Bakara, 2/7.

284 "Rahmān, Arş'a kurulmuştur." Tāhā, 20/5.

hālinde kasd maᶜnāsını müfīd olur, nitekim ﴿ثُـمَّ اسْـتَوَى إِلَـى السَّـمَاءِ﴾ kavl-i kerīmi "قَصَـدَ" ile müfesserdir. Ve ﴿وَلَمَّـا بَلَـغَ أَشُـدَّهُ وَاسْـتَوَى اٰتَيْنَاهُ حُكْمًـا وَعِلْمًـا﴾[285] kavl-i kerīminde "إِسْـتِوَاءٌ" sinn maᶜnāsınadır ki kırk senedir. ﴿كَزَرْعٍ اَخْرَجَ شَطْـئَهُ فَاٰزَرَهُ فَاسْـتَغْلَظَ فَاسْـتَوَى عَلَى سُـوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ﴾[286], "قَوِيَ" ve "إِسْـتَقَامَ" yaᶜnī kuvvetlendi ve dikildi durdu demektir. ﴿ذُو مِرَّةٍ فَاسْـتَوَى﴾[287], "إِسْـتَقَرَّ" demektir. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi.

- إِسْتَبَقَا الْبَابَ و وَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ و إِسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ [istebeḳa'l-bābe]

Bābu'n-Nūn'da "نَسْتَبِقُ" kelimesinde mezkūrdur, mahall-i mezkūra nazar oluna.

FASLU'L-HEMZE MAᶜA'Ş-ŞĪNİ'L-MUᶜCEME: "أَ"

- أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ و الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ [eşhurun maᶜlūmātun ve'l-eşhuru'l-hurum]
- ﴿اَلْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ﴾[288]
- ﴿فَإِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ﴾[289]

Faslu'l-Hemze Maᶜa'l-Yā'da "اَلْأَيَّـامِ الْمَعْلُومَـاتِ" [77] zikrinde beyān edilmiştir, mahall-i mezkūra nazar oluna.

- أَشُدَّهُ [eşuddehū]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَاتَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ اِلَّا بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ﴾[290]
- و﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا﴾[291] أَيْ مُنْتَهَى شَبَابِهِ وَقُوَّتِهِ

"Gençliğinin gāyet-i kemāli" demek olur. Bu kelime şīn-i meftūha ve müşeddede ile "شَدٌّ"in cemᶜidir, "فَلْسٌ" ve "أَفْلُسٌ" gibi. Ve "شَدٌّ" kelimesi ᶜArabın "فُلَانٌ وَدٌّ" ve "اَلْقَوْمُ أَوُدٌّ" kavli sebkindedir, keẕā "شِدَّةٌ" ve "أَشُدٌّ", "نِعْمَةٌ" ve "أَنْعُمٌ" gibidir. Bir de "اَلْأَشُدُّ" bir ismdir ki onun cemᶜi yoktur. Kurşunun ismi olan "آنُكٌ" ve "أُسْـرُبٌ" menzilesindedir ki cemᶜleri yoktur denildi. Mucāhid'den nakl ve rivāyet olundu ki ﴿وَلَمَّـا بَلَـغَ أَشُـدَّهُ﴾ kavl-i kerīminde "أَشُدّ" otuz üç senedir ve "وَاسْتَوَى" kırk senedir dedi. Murād otuz üç yaş, kırk yaş demektir. Ve yetīmin "أَشُدّ" ü on sekiz senedir de dediler ki sinn-i rüşddür.

---

285 "Mūsā olgunluk çağına ulaşıp gelişimini tamamlayınca biz ona ilim ve hikmet verdik." el-Kasas, 28/14.

286 "Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler." el-Feth, 48/29.

287 "Muhteşem görünümlü (Cebrail)" en-Necm, 53/6.

288 "Hac (ayları), bilinen aylardır." el-Bakara, 2/197.

289 "Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün." et-Tevbe, 9/5.

290 "Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın." el-Enᶜām, 6/152.

291 "Olgunluk çağına erişince O'na hikmet ve ilim verdik." Yūsuf, 12/22.

- أَشَقُّ [eşaḳḳu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ﴾[292] أَيْ أَشَدُّ مِمَّا فِي الدُّنْيَا

"Dünyāda olan ʿazābdan daha ziyāde şiddetlidir" yaʿnī dünyāda vākiʿ olan ve tasavvur edilen her bir ʿazābdan daha şedīd ve daha meşakkatli demek olur.

- أَشْتَاتًا [eştāten]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا﴾[293]
- و ﴿يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ اَشْتَاتًا لِيُرَوْا اَعْمَالَهُمْ﴾[294] أَيْ فِرَقًا وَمُتَفَرِّقِينَ

"Faʿīl" vezninde "شَتِيتٌ"in cemʿidir, perākende, dağınık demektir. Aslen "شَتَتٌ" lafzındandır. Bābu'ş-Şīn'de "شَتَّى" kelimesinde tafsīli görülür.

- أَشِحَّةً [eşiḥḥaten]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ﴾[295] أَيْ بُخَلاَءَ عَلَى مَالِ الْغَنِيمَةِ مَعَ الْحِرْصِ عَلَيْهِ

"Bahīl ve hırslılar" demek olur. "شَحِيحٌ"in cemʿidir. Zammla "شُحٌّ" lafzındandır ki "بُخْلٌ" ve ʿalā-kavlin hırsa mukārin buhldür. [78] Birinci ve ikinci ve dördüncü bāblardan tasrīf olunur, "شَحَّ يَشُحُّ يَشِحُّ يَشَحُّ فَهُوَ شَحِيحٌ وَقَوْمٌ أَشِحَّاءُ وَأَشِحَّةٌ"denir.

- أَشْرَاطُهَا [eşrāṭuhā]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا﴾[296] أَيْ عَلاَمَاتُهَا يَعْنِي الْقِيَامَةَ

ʿAlem ve nişān maʿnāsına olan fethateynle "شَرَطٌ"in cemʿidir. Murād kurb-ı vukūʿ-ı kıyāmetin ʿalāmāt ve nişāneleridir. Ve kayd ve peymān demek olan şīn-i meftūha ve sükūn-ı rā ile maʿrūf "شَرْطٌ"ın cemʿi "شُرُوطٌ" gelir. "قَتَلَ" ve "ضَرَبَ" bāblarından "شَرَطَ يَشْرُطُ، يَشْرِطُ شَرْطًا" denir. Ve "شَرَطٌ"ten "أَشْرَطَ نَفْسَهُ لِلْأَمْرِ", "جَعَلَهَا عَلَمًا لَهُ" demektir. "أَصْحَابُ شُرَطٍ" ki şıhne ve kavvās ve pazar başı, zamānımızda polis ve zābıta meʾmūrları ve şehr emāneti kavvāsları ve çavuş ve müfettişleridir. Bunlara "شُرَطٌ", "شَرَطِيٌّ", "شُرُطِيٌّ" tesmiye olunur. Sebebi ʿalāmāt-ı mahsūsa ile muʿallem libāslar ile temeyyüz ettikleridir.

---

292 "Ahiret azabı ise daha ağırdır." er-Raʿd, 13/34.

293 "Bir arada veya ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur." en-Nūr, 24/61.

294 "O gün insanlar amellerinin kendilerine gösterilmesi için bölük bölük kabirlerinden çıkacaklardır." ez-Zilzāl, 99/6.

295 "Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler." el-Ahzāb, 33/19.

296 "Muhakkak onun alametleri gelmiştir (ama öğüt almıyorlar)." Muhammed, 47/18.

- أَشِرٌ [eşirun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشِرٌ سَيَعْلَمُونَ غَدًا مَنِ الْكَذَّابُ الْأَشِرُ﴾[297] شَدِيدُ الْفَرَحِ وَالتَّكَبُّرِ

Niʿmet sebebiyle mütehassıl ferah ve hurremlikten magrūr olarak istikbār ve niʿmeti inkār ve şükrü terk eden kimseye “تَعِبَ” bābından “أَشِرَ الرَّجُلُ أَشَرًا فَهُوَ أَشِرٌ” denir. Bu gūne ferah mezmūmdur, lākin hudūd-ı şerʿiyyeyi tecāvüz etmeyip sırf sürūrdan hāsıl olan ferah ki şükr-i münʿimi mūcib olur, mezmūm değildir.

Tetimme: “أَشَرٌ”, “بَطَرٌ”, “فَرَحٌ” beyān olunduğu üzere mezmūmdur, lākin “أَشَرٌ”, “بَطَرٌ”dan ve “بَطَرٌ” , “فَرَحٌ”tan daha mübālagalıdır.

- أَشَدُّ وَطْئًا [eşeddu vaṭʾen]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا﴾[298] أَيْ أَثْبَتُ قِيَامًا

“وَطْءٌ” basmak maʿnāsına olmakla “قَائِمٌ” ayakları üzerine basıp durduğundan “وَطْءٌ” ile kıyām irāde olundu. “نَاشِئَةَ اللَّيْلِ”, sāʿāt-ı leyldir ki gecenin aksām-ı [79] evkātıdır. Sāʿāt-i leyl namāz için evfak ve musallī için sāʿāt-ı nehārdan esheldir, zīrā nehār emr-i maʿāş ve sāire için mahlūk ve leyl istirāhat ve işten hālī olmak için mahlūktur, bināʾen ʿalā-zālik ʿābide gece ʿibādet āsāndır. “أَشَدُّ” lafzına “أَثْبَتُ” ve “أَسْهَلُ” maʿnāsı ʿArabın “شَدَّ عَضُدُهُ” kavlinden meʾhūzdur ki “Bāzūsu kuvvetlendi” demektir. “قِيَامٌ” ın kuvvetlenmesi kāime sehl ve hafīf olmasıyla tahakkuk eder. Bu maʿnāda “ضَرَبَ” bābından “شَدَّ الشَّيْءُ يَشِدُّ شِدَّةً فَهُوَ شَدِيدٌ” denir, “قَوِيَ فَهُوَ قَوِيٌّ” demektir. “قَتَلَ” bābından müteʿaddī olur. “شَدَّ الشَّيْءَ يَشُدُّهُ شَدًّا”, “أَوْثَقَهُ وَقَوَّاهُ” demek olur.

Kavl-i āhar: ﴿إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا﴾[299] أَيْ أَشَدُّ عَلَى الْمُصَلِّي مِنْ صَلَاةِ النَّهَارِ يَعْنِي أَصْعَبُ وَأَثْقَلُ مِنْ صَلَاةِ النَّهَارِ

Yaʿnī “Gece namāzı gündüz namāzından daha güçtür” zīrā gece vakt-i istirāhat ve nevm olmakla onu terkle ihtiyār-ı tekellüf ve meşakkatle kıyām-ı leyl nüfūs-ı beşeriyyeye sakīl ve saʿbdır demek irāde olunur.

Bu āyet-i kerīmeyi baʿzı eʾimme kesr-i vāv ile “أَشَدُّ وِطَاءً” kırāʾat etmiştir. “وِطَاءٌ” kelimesi “وَطِئَ” den “müfāʿalet”tir, “وَاطَأَ يُوَاطِئُ مُوَاطَأَةً وَوِطَاءً”, “وَافَقَ مُوَافَقَةً وَوِفَاقًا” demektir. Bu sūretle “أَجْدَرُ أَنْ يُوَافِقَ اللِّسَانُ الْقَلْبَ وَالْقَلْبُ الْعَمَلَ” ʿibāretiyle tefsīr olunur ki lisānın kırāʾatle kalbe ve kalbin hulūs-ı niyyetle ʿamele yaʿnī ʿibādete muvātaʾat ve muvāfakati akvā ve evlā ve ahrā ve ensebdir demek olur. Ve bu kelime feth-i vāv ile “وَطَأً” dahi kırāʾat olunmuş ise de İmām Ferrā redd ve inkār ile böyle bir kırāʾat hiç kimseden rivāyet olunmadı dedi.

---

297 “Bizim aramızdan vahiy ona mı verildi? Hayır o, yalancının, şımarığın biridir. Onlar yarın bilecekler: Kimmiş yalancı, kimmiş şımarık!” el-Kamer, 54/25-26.

298 “Şüphesiz gece ibadetinin etkisi daha fazla, (bu ibadetteki) sözler (Kur’an ve dua okuyuşlar) ise daha düzgün ve açıktır.” el-Müzzemmil,73/6.

299 “Şüphesiz gece ibadetinin etkisi daha fazla, (bu ibadetteki) sözler (Kur’an ve dua okuyuşlar) ise daha düzgün ve açıktır.” el-Müzzemmil, 73/6.

MAZMŪMETU’L-HEMZE: “أُش”

- أُشْرِبُوا [uşribū]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ﴾[300] أَيْ مَحَبَّةَ الْعِجْلِ

“عِجْلٌ”in yaʿnī [80] Sāmirī’nin yaptığı buzağı sūretine ʿibādetin muhabbeti onların kalblerine işrāb edildi, yaʿnī tahlīt edildi, içirildi demektir. Ve “إِشْرَابٌ” kelimesi muhkem bend etmek maʿnāsına da istiʿāre olundu, nitekim ʿArab “اَشْرَبْتُ الْبَعِيرَ” derler ki “شَدَدْتُ حَبْلًا فِي عُنُقِهِ” demektir. Ve kezā muhāmere ve muhālata-i hubb ve bugz maʿnālarında da istiʿāre olunur. Bu sūrette maʿnā buzağının muhabbeti kalblerinde öyle yerleşmiş ki gūyā buzağı onların kulūbunda bağlanmıştır demek olur.

MEKSŪRETU’L-HEMZE: “إِش”

- اِشْمَأَزَّتْ [işmeʾezzet]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا ذُكِرَ اللهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ﴾[301] أَيْ نَفَرَتْ

“Ürktü” demek olur. “مُشْمَئِزٌّ” nāfir demek olur. Bu kelime “شَمْزٌ” māddesinden “إِفْعِيلَالٌ” dir. “إِشْمَأَزَّ الرَّجُلُ إِشْمِئزَازًا فَهُوَ مُشْمَئِزٌّ” “Münkabız oldu ve ürktü ve buruştu” maʿnālarına gelir ki nā-hoşluk demek ifāde eder.

FASLU’L-HEMZE MAʿA’Ṣ-ṢĀDİ’L-MUHMELE: “أَص”

- أَصْبَرَهُمْ [aṣberahum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ﴾[302] أَيْ أَيُّ شَيْءٍ صَبَّرَهُمْ عَلَى النَّارِ وَدَعَاهُمْ إِلَيْهَا

“Ne şeyʾdir onları nāra sabr ettiren ve ona daʿvet eden?” demek olur. “أَصْبَرَهُمْ” ve “صَبَّرَهُمْ” maʿnen birdir. Ve ﴿فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ﴾ tefsīrinde “مَا أَجْرَأَهُمْ عَلَى النَّارِ” de denir. Bu kavli Ebū ʿUbeyde’ye nisbetle Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*’ta “قَالَ أَبُو عُبَيْدَةَ إِنَّ ذَلِكَ لُغَةٌ بِمَعْنَى الْجُرْأَةِ” demiş ki onları nefslerini nāra ilkā etmeğe ne şeyʾ cürʾetlendirdi demek olur. Bu tefsīrler “مَا” istifhāmiyye olmak üzeredir. Lākin bazı tefsīrlerde “مَا أَصْبَرَهُمْ” kelimesi [81] fiʿl-i taʿaccüb olarak tefsīr edildiği görülür. Bu maʿnādan ʿudūl taʿaccübün Cenāb-ı Hak üzerine müstehīl olduğu mülāhazasına mebnidir, hālbuki bu gibi mahallerde taʿaccüb halk iʿtibāriyledir, Hālık iʿtibāriyle değildir. “صَبْرٌ” lafzının tahkīkine dāir kelām Bābu’ṣ-Ṣād’da “صَبَرَ” kelimesinde mezkūrdur, mahall-i mezkūra nazar buyurula.

---

300 “Onlar, “Dinledik, karşı geldik” demişlerdi. İnkārları yüzünden buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti.” el-Bakara, 2/93.

301 “Allah bir tek (ilah) olarak anıldığında ahirete inanmayanların kalpleri daralır.” ez-Zümer, 39/45.

302 “Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar(!)” el-Bakara, 2/175.

• أَصْبُ [aṣbu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَاَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾[303] أَيْ أَمِلْ إِلَيْهِنَّ

Yaʿnī "O kadınlara meyl ederim" demek olur. "إِلَّا" aslı "إِنْ لَا" olup tahfīfen nūn lām'da idgām olunmuştur. "أَصْبَانِي فَصَبَوْتُ" kavli "Beni cehl ve fiʿl-i sabī üzerine haml etti, ben de onun bana zannı vechile çocukça muʿāmele ettim" demek olur. Bundan münfehim olur ki ātīde vākiʿ "أَصْبُ" kelimesi "صِبَا"dandır. Ve "صِبَا" meyl ve iştiyāk ve çocukça iş işlemek ve çocukluk etmek maʿnāsınadır. "صَبَا فُلَانٌ يَصْبُو صَبْوًا وَصَبْوَةً" denir, cehl ve fütüvvete yaʿnī sıbāya meyl ile çocukluk etti demek olur. Bu, küçük çocuk demek olan "صَبِيٌّ"dendir, çünkü kesrle "صِبَا" sıgar-ı sinn ve küçüklük demidir. Ve mutlakan meyl maʿnāsına olan "صُبُوٌّ" den olmak da cāizdir. "قَعَدَ" bābından "صَبَا يَصْبُو صُبُوًّا وَصَبْوَةً فَهُوَ صَابِي" denir, "مَالَ مَيْلًا فَهُوَ مَائِلٌ" demek olur. Ve lafz-ı mezkūr hurūc maʿnāsına da gelir. "صَبَا مِنْ دِينِهِ إِلَى آخَرَ", "خَرَجَ مِنْهُ إِلَيْهِ" demektir.

• أَصِيلًا [aṣīlen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا﴾[304]

"أَصِيلٌ" vakt-i ʿasr ile leyle müntehī olan vaktin mā-beynidir. Cemʿi zammeteynle "أُصُلٌ" Bunun da cemʿi hemze-i memdūde ile "آصَالٌ" bunun cemʿi fethateyn ve kesrle "أَصَائِلُ" gelir ki cemʿ-i cemʿü'l-cemʿdir. Bunun mukābili "بُكْرَةٌ"tir ki evvel-i nehārdır, mahallinde tafsīl olunur. Bābu'l-Bāi'l-Muvahhade'ye bak. [82]

• الْأَصْنَامَ [el-aṣnāme]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ اٰمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ﴾[305]

Cemʿ-i "صَنَمٌ". "صَنَمٌ" altın ve gümüş ve tunç ve taş ve ağaç ve emsāli eşyādan tapmak için tasvīr edilen sūretlerdir. Musavver olmayıp hāl-i tabīʿīsinde tapılanlara "وَثَنٌ" denir. Cemʿi "أَوْثَانٌ"dır. ʿUmūmuna Fārisīde "but" denir Türkçede tahrīfle "put" taʿbīr ediliyor. Gāyeti akvām-ı cāhiliyye ve kurūn-ı sālife halkı bunlara ʿibādet ederlerdi. Ve ehl-i hakīkat olan hukemā-i rabbāniyye Allāh'tan gayrı ʿibādet edilen ve insānı Allāh'tan meşgūl eden her şeyʾe "صَنَمٌ" ve "وَثَنٌ" denir ve öyledir dediler.

• الْأَصْفَادِ [el-aṣfādi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ﴾[306] أَيْ مَشْدُودِينَ فِي الْأَغْلَالِ

303 "Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan onlara meyleder ve cahillerden olurum" dedi." Yūsuf, 12/33.

304 "Sabah akşam Rabbinin adını an." el-İnsān, 76/25.

305 "Hani İbrahim demişti ki: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut." İbrāhīm 14/35.

306 "O gün, suçluları zincirlere vurulmuş olarak görürsün." İbrāhīm, 14/49; Sād, 38/38.

“صَفْدٌ”in cemʿidir ki bir şeyʾi muhkem bağlamak maʿnāsınadır. “ضَرَبَ” bābından “صَفَدَهُ صَفْدًا” denir, “أَوْثَقَهُ وَشَدَّهُ” demektir. Ve fethateynle “صَفَدٌ” esīr ve cānīnin bağlandıkları bağdır, zencīr ve gayrı şeyden de olur. Ve kesr-i ṣād ve fā’dan sonra elif ziyādesiyle “صِفَادٌ” bu maʿnāyadır.

- أَصَرُّوا [eṣarrū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَصَرُّوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا﴾[307] أَيْ دَامُوا عَلَى الْكُفْرِ

“Küfr ve inkār ve maʿsiyet üzere devām ettiler” demek olur. “إِصْرَارٌ” dandır ki maʿrūftur. Aslı feth-i ṣād ve rā-i müşeddede ile “صَرٌّ” lafzıdır, bağlamak ve tahkīm etmek demektir. “قَتَلَ” bābından “صَرَّهُ يَصُرُّهُ صَرًّا” denir, “شَدَّهُ وَأَحْكَمَهُ” demek olur. “إِصْرَارٌ” bundan “ifʿāl”dir, bir şeyde devām ve ʿinādla istimrardır, gūyā o şeyʾe bağlanmış kalmış olur.

MEKSŪRETU’L-HEMZE: “إِ”

- اِصْطَفَى [iṣṭafā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ اللّٰهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا وَاٰلَ اِبْرٰهِيمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾[308] أَيِ اخْتَارَ

Yaʿnī “Seçti, ayırdı” [83] Ṣād’ın harekāt-ı selāsıyla “صِفْوَةٌ صُفْوَةٌ صَفْوَةٌ” lafzından “iftiʿāl”-dir.“صَفْوَةٌ” muhtār ve güzīdedir, Türkçe seçme denir. “إِصْطِفَاءٌ” bir şeyʾi emsāli arasından seçip ayırmak ve ihtiyār etmek ve güzīde kılmaktır.

- إِصْرِي [iṣrī]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَخَذْتُمْ عَلَى ذَلِكُمْ إِصْرِي﴾[309] أَيْ عَهْدِي

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ﴾[310] أَيْ ثِقَلَهُمْ وَحِمْلَهُمْ

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا﴾[311] أَيْ أَمْرًا يَثْقُلُ عَلَيْنَا حَمْلُهُ

“إِصْرٌ” lafzı sikal yaʿnī yük ağırlık maʿnāsına olup ʿahd maʿnāsına da istiʿmāl olunur, zīrā “عَهْدٌ” vefā ve hıfzı emr-i ʿazīm olmakla sāhibine ağırdır.

- اِصْدَعْ [iṣdaʿ]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ﴾[312] أَيْ أَفْرِقْ وَأَمْضِهِ

---

307 “İnanmamakta direndiler ve büyük bir kibir gösterdiler.” Nūh, 71/7.

308 “Şüphesiz, Allah, Ādem’i, Nūh’u, İbrahim ailesini (soyunu) ve İmran ailesini (soyunu) seçip ālemlere üstün kıldı.” Āl-i ʿİmrān, 3/33.

309 “Verdiğim bu ağır görevi üstlendiniz mi?” demişti.” Āl-i ʿİmrān, 3/81.

310 “Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır.” el-Aʿrāf, 7/157.

311 “Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme.” el-Bakara, 2/286.

312 “Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allah’a ortak koşanlara aldırış etme.” el-Hicr, 15/94.

Yaʿnī "Meʾmūr olduğun şeyʾi fasl ve icrā eyle" demek olur. Fethle "صَدْعٌ" māddesinden-dir ki ecsām-ı sulbeyi şakk etmek ve yarmaktır. Bundan fasl maʿnāsına istiʿāre olundu. Ve izhār ve cehr ve imzāʾ maʿnālarında da kullanılır. "نَفَعَ" bābından "صَدَعْتُهُ فَانْصَدَعَ" ve "tefʿīl"den "صَدَّعْتُهُ فَتَصَدَّعَ" ve tefrīk etmek, dağıtmak maʿnāsına da gelir "صَدَعْتُ الْقَوْمَ صَدْعًا" "فَتَصَدَّعُوا", "فَرَّقْتُهُمْ فَتَفَرَّقُوا""Kavmi dağıttım, onlar da dağıldılar" demek olur. Ve daha birtakım maʿānīde kināyeten ve istiʿāreten kullanılmıştır.

- اِصْبِرْ [işbir]

- ﴿وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ﴾[313] أَي احْبِسْ نَفْسَكَ

"Rablerini zikr eden müʾminlerle yaʿnī onların musāhabe ve mücālesesi üzerine nefsini habs et ve hasr et" yaʿnī onlardan iʿrāzla onların gayrıya iltifāt etme demek olur. "صَبْرٌ" habs ve imsāktır. Bābu'ṣ-Ṣād'da "صَبَرَ" kelimesinde mufassalen mezkūrdur, mürācaʿat buyurula. [84]

- اِصْلَوْهَا [işlevhā]

- ﴿اِصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ﴾[314] أَيْ ذُوقُوهَا

Yaʿnī "Tadınız cehennemin harāretini." "صُلِيتُ النَّارَ" ve "صُلِيتُ بِالنَّارِ" "Āteşin harāreti bana erişti" demektir. "إِصْلَوْهَا", "إِحْتَرِقُوا بِهَا""Āteşle yanınız" demek de olur. Bu kelime "صَلْيٌ" lafzındandır. Ve bu lafz-ı aslen īkād-ı nār için mevzūʿdur. Ve eti biryān yaʿnī kebāb etmek veyā pişirmek ve şeyʾi āteşe atmak veyā āteşte teshīn etmek ve müdāra ve hudʿa ve maʿānī-i sāirede dahi istiʿmāl olundu. "رَمَى" bābından "صَلَى يَصْلِي صَلْيًا فَهُوَ صَالٍ" denir. Ve "صَلَى النَّارَ", "دَخَلَهَا" ve "أَصْلَاهَا غَيْرُهُ" da denildi. Bundan anlaşılan sülāsīden lāzım rubāʿīden hemze ile müteʿaddī olur: ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا﴾[315] أَيْ نُدْخِلُهُمْ Vallāhu aʿlemu.

- اِصْفَحْ [işfah]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ﴾[316] أَيْ اَعْرِضْ عَنْ قَوْمِكَ إِعْرَاضًا لاَ جَزَعَ فِيهِ

"Kavminden iʿrāz eyle bir iʿrāzla ki onda cezeʿ yaʿnī hüzn ve nedāmet olmaya." "صَفْحٌ" kelimesi aslen bir şeyʾden inhirāftır ki ona vechin bir tarafını döndürmek yaʿnī yüz çevirmektir. "إِعْرَاضٌ" da bir şeyʾe bir kimse ʿarzını yaʿnī bir yanını çevirmektir, bu sūretle ona ikbāl etmemektir, çünkü "عَرْضٌ", "طُولٌ"un zıddıdır ki biz "en" taʿbīr ederiz "boy"un zıddı olur. Rāğıb rahimehullāhu "صَفْحٌ"ın şerhinde bir şeyʾin ʿarzı ve canibidir, "صَفْحَةُ الْوَجْهِ" ve "صَفْحَةُ السَّيْفِ" ve "صَفْحَةُ الْحَجَرِ" gibi ve terk-i tesrībdir yaʿnī bir kimse hakkında

---

313 "Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol." el-Kehf, 18/28.

314 "İnkār ettiğinizden dolayı bugün girin oraya!" Yāsīn, 36/64.

315 "Şüphesiz āyetlerimizi inkār edenleri biz ateşe atacağız." Nisāʾ, 4/56.

316 "Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et." el-Hicr, 15/85.

levm ve tevbīḫ ve taʿyīb ve muʾāhazeyi terk etmektir ve bu sūrette "صَفْحٌ", "عَفْوٌ"den daha eblagdır diyor. "نَفَعَ" bābından "صَفَحَ يَصْفَحُ صَفْحًا فَهُوَ صَافِحٌ" denir.

- وَاصْطَنَعْتُكَ [ve'ṣṭanaʿtuke]

- ﴿وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي اذْهَبْ أَنْتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي وَلَاتَنِيَا فِي ذِكْرِي﴾[317] أَيِ اخْتَرْتُكَ

Yaʿnī "Seni nefsim için ihtiyār ve istıfā ettim ve tevdīʿ-i nübüvvet ve risāletim için Benī İsrāʾīl'den [85] seni seçtim, ayırdım" demek olur. Bu kelime "صُنْعٌ"den "iftiʿāl"dir. Aslı "إِصْتَنَعْتُ" olup ṣād'a mukārenetine bināʾen tāʾ ṭā'ya kalb olunarak "إِصْطَنَعْتُ" olmuştur. "صُنْعٌ" işi iyi yapmak ve dikkat ve iʿtinā-i tāmmla işlemektir. "فِعْلٌ"den hāstır, çünkü "فِعْلٌ" mutlakan işlemektir, bināʾen ʿaleyh her "صُنْعٌ", "فِعْلٌ"dir, lākin [her] "فِعْلٌ", "صُنْعٌ" değildir. Ve "صُنْعٌ" insāndan gayrıya nisbet olunmaz. "فِعْلٌ" her hayvāna belki her şeyʾe isnād olunur, nitekim [318]"يَا أَبَا عُمَيْرٍ مَا فَعَلَ النُّغَيْرُ" hadīs-i şerīfi "Ey Ebā ʿUmeyr, kuşçağız ne yaptı" buna misāldir. Bu taʿbīrin aslı ʿArabın "صَنَعَ الْفَرَسَ" kavlidir ki "Tīmār, gıdā, terbiye husūsunda ata iyi baktı" demektir.

FASLU'L-HEMZE MAʿA'Ḍ-ḌĀDİ'L-MUʿCEME: "أَض"

- أَضْغَاثُ [aḍġāṡu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ﴾[319] أَيْ أَخْلَاطُ أَحْلَامٍ

"Karışık rüʾyālardır" demek olur. Bu kelime kesr-i ḍād ve sükūn-ı ġayn ile "ضِغْثٌ" lafzının cemʿidir. "ضِغْثٌ" bir tutam ottur. Demet de denir ki içinde envāʿ-ı muhtelife bulunur. Ve reyhān ve çiçek demeti ve kudbān yaʿnī ince değnekler demetine de ıtlāk olunur, nitekim [320]﴿وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِبْ بِهِ﴾ kavl-i kerīminde vākiʿ olmuştur ki bir demet ince değnek demektir. Taʿbīr edilemeyecek derecede karışık ve hakāyıkı tebeyyün edemeyen muglak rüʾyālar buna teşbīh edilerek "أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ" tesmiye edilmiştir.

- أَضَلَّ [eḍalle]

- ﴿اَلَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ﴾[321] أَيْ أَبْطَلَ أَعْمَالَهُمْ

"ʿAmellerini bātıl eyledi" demek olur. Bu kelime "ضَلَّ" lafzından "ifʿāl"dir. Sülāsīsi bāb-ı sānīden "ضَلَّ يَضِلُّ ضَلَالًا فَهُوَ ضَالٌّ" gelir, aslen doğru yoldan sapmaktır; Türkçede az-

317 "Ben seni kendim için seçtim. Sen ve kardeşin mucizelerim ile (desteklenmiş olarak) gidin ve beni anmakta gevşeklik göstermeyin." Tāhā, 20/41-42.

318 Munāvī, Feyzu'l-kadīr, 5/70.

319 "Dediler ki: "Bunlar karma karışık düşlerdir." Yūsuf, 12/44; el-Enbiyāʾ, 21/5.

320 "Eline bir demet sap al ve onunla vur." Sād, 38/44.

321 "İnkār edenler ve Allah yolundan alıkoyanlar var ya; İşte Allah onların bütün amellerini boşa çıkarmıştır." Muhammed, 47/1.

mak denir. [86] Gāyeti helāk olmak iʿtibāriyle helāk, butlān, mevt, ziyāʿ ve sāir maʿānī-de istiʿmāl olundu. Maʿānī-i mezkūre ile Ḳurʾān-ı kerīm’de pek çok mahallerde vākiʿ ol-muştur. Hemze ile taʿaddī eder: “أَضَلَّهُ إِضْلَالًا”, “أَبْطَلَهُ، أَهْلَكَهُ” demek. Meselā “ضَلَّ” “azdı”, “أَضَلَّ” “azdırdı” demek olur.

- أَضْغَانَهُمْ [aḍġānehum]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللّٰهُ أَضْغَانَهُمْ﴾[322] أَيْ أَحْقَادَهُمْ

“Kalblerindeki gizli ʿadāvetleri” demek olur. Ḍād’ın fethi ve kesriyle de “ضَغْنٌ ضِغْنٌ”ın cemʿidir. Kesr-i ḥāʾ ile “حِقْدٌ” gibi, kalbdeki gizli ve muzmar olan ʿadāvettir. Rāġıb ra-himehullāhu “ضَغْنٌ”, hıkd-ı şedīddir diye tefsīr etmiş. “تَعِبَ” bābından ضَغِنَ يَضْغَنُ ضَغْنًا” “فَهُوَ ضَاغِنٌ denir. Ve sükūn-ı ġayn ile “ضَغْنٌ ضِغْنٌ” bundan ismdir. Ve “ifʿāl”den “إِضْغَانٌ” sevble ve silāh ile bürünmek maʿnāsınadır. Ve harūn ve serkeş hayvāna da kesr-i ġayn ile “ضَغِنٌ” denir.

MAZMŪMETU’L-HEMZE: “أض”

- أُضْطُرَّ [uḍṭurra]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَاعَادٍ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ﴾[323] أَيْ أُلْجِئَ

“İlcāʾ olundu.” Biz bundan “Çāresiz kaldı” taʿbīr ederiz. Bir şeyʾde nāçār kalmak, ız-tırārdır. Sīga-i mechūl ile “أُضْطُرَّ” “Nāçār kılındı, çāresiz bırakıldı” demek olur. Bu ke-lime “ضَرُورَةٌ”den “iftiʿāl”dir. Aslı “إِضْتَرَرَ”dır, ḍād’a mukāreneti sebebiyle tāʾ ṭāʾ-ya kalb ve rā-i ūlā sāniyede idgām olunmakla “إِضْطَرَّ“olmuştur. Zamm-ı hemze ve ṭāʾ ile “أُضْطُرَّ” māzī-i mechūldür. Asl maʿnā-yı “إِضْطِرَارٌ” bir kuvve-i kāhire veyā bir sebeb-i mücbir ile makhūren bir fiʿli işlemeğe mecbūr olmaktır. Bu da üç vechle olur: Yā hāricden tehdīd, darb, katl ve emsāliyle mecbūr olur ki imtināʿ mūcib-i helāktır. Bu gūne muztarr gayr-ı mesʾūldür. Yāhūd [87] “مُضْطَرٌّ”ın nefsinde tahaddüs eden bir sebeble olur, “مَخْمَصَةٌ”, şid-det-i cūʿ gibi ki bu ān ve hālde ekl-i meyte yā dīger bir harāmın irtikābından imtināʿ mū-ris-i helāktır. Bunun da mürtekibi, fāʿili gayr-ı muʾāhazdır. Yāhūd galebe-i şehvet-i be-şeriyye ile hāsıl olan “إِضْطِرَارٌ” dır ki sāhibi nefsine maglūb olarak irtikāb-ı zinā ve şürb-i hamr gibi bir harāmı irtikāba cürʾet eder. Bundan imtināʿ nüfūs-ı beşeriyyeye güç ol-makla berāber mūcib-i helāk olmadığından mürtekibi mesʾūl ve muʿāteb ve muʿākabdır.

---

322 “Yoksa kalplerinde hastalık olanlar Allah’ın, kinlerini ortaya çıkarmayacağını mı sandılar?” Mu-hammed, 47/29

323 “Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda ka-lırsa, ona günah yoktur.” el-Bakara, 2/173; el-Enʿām, 6/145; en-Nahl, 16/115.

- أُضْمُمْ [uḍmum]
- ﴿وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ﴾[324] أَي اجْمَعْ يَدَكَ

"Elini ceybine yaᶜnī koynuna cemᶜ et" yaᶜnī idhāl et. Murād koltuğunun altına koy demektir, çünkü "جَنَاحٌ" bāzūnun alt başından yaᶜnī dirsekten koltuğa kadar olan mahaldir. Ve ﴿وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ﴾[325] kavl-i kerīminde "جَنَاحٌ" eldir. Ve ᶜasādır da denildi. "ضَمٌّ" iki veyā daha ziyāde şeyʾlerin beynini cemᶜle birbirine takrīb veyā bitiştirmektir. Nāstan veyā kitābdan ve reyhāndan çiçekten bir cemāᶜate "إِضْمَامَةٌ" denir ki Fārisīde deste denir. Ve "جَمْعٌ" baᶜzı eşyānın baᶜzına takrībidir. "جَمَعْتُهَا فَاجْتَمَعَتْ" denir ki Türkçe "Onları topladım da toplandılar" deriz. Bunda bitiştirmek yoktur, bir yere toplamaktır, bināʾen ᶜaleyh "ضَمٌّ", "جَمْعٌ" den ahasstır. "رَدَّ" bābından ضَمَّ الشَّيْءَ إِلَى الشَّيْءِ يَضُمُّ ضَمًّا فَهُوَ "ضَامٌّ denir.

FASLU'L-HEMZE MAᶜA'Ṭ-ṬĀʾ: "أَ،ط"

- أَطْوَارًا [aṭvāran]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا﴾[326] أَيْ ضُرُوبًا وَأَحْوَالاً

"Cenāb-ı Bārī sizi tavren baᶜde-tavrin yaᶜnī bir tavrda nutfe sonra ᶜalaka sonra mudga [88] sonra ᶜizām olarak türlü türlü ahvālde yarattı" demek olur. Ve "أَطْوَارًا" kelimesi "أَصْنَافًا" ile de tefsīr olunur ki sınf sınf yarattı yaᶜnī renkte, lisān ve lügatte ve ahlāk ve evsāfta bölük bölük, kısm kısm, nevᶜ nevᶜ yarattı demek olur. "طَوْرٌ" lafzı, hāl ve tāre ve merre maᶜnālarına da gelir.

- أَطْغَى [aṭġā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَأَطْغَى﴾[327] أَيْ أَشَدَّاءُ فِي الظُّلْمِ وَالطُّغْيَانِ

Bu kelime "طَغَى"dan efᶜal-i tafdīldir. Bu lafz ebvāb-ı muhtelifeden tasrīf edilir. طَغَوْتُ" طَغْوًانًا" ve "طَغَيْتُ طُغْيَانًا" denir. Lāzım olup hemze ile taᶜaddī eder, "فُلَانٌ أَطْغَاهُ" denir. ᶜİsyān ve zulmde haddi tecāvüz etmek maᶜnāsınadır, nitekim āyette vākiᶜ olmuştur ki kavm-i Nūḥ zulm ve ᶜisyānda kavm-i ᶜĀd ve Ṣemūd'dan eşedd olduğunu beyāndır. "ضَلَالٌ" ve "إِضْلَالٌ" azgınlık ve azdırmak maᶜnālarına da müstaᶜmeldir.

---

324 "Elini koynuna sok" Tāhā, 20/22.

325 "Korkudan açılan kolunu kendine çek." el-Kasas, 28/32.

326 "Hālbuki, o sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır." Nūh, 71/14.

327 "Daha önce de Nūh'un kavmini helak etmişti. Şüphesiz onlar daha zalim ve daha azgın kimselerdi." en-Necm, 53/52.

- أَطْغَيْتُهُ [aṭġaytuhū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْغَيْتُهُ وَلَكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ﴾[328] أَيْ مَا أَضْلَلْتُهُ أَنَا

"Ey rabbimiz onu ben ıdlāl etmedim, azdırmadım." Bu āyette "مَا أَطْغَيْتُهُ" kelimesinin "مَا أَضْلَلْتُهُ" ile tefsīri ﴿وَلَكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ﴾[329] cümle-i kerīmesiyle teʾeyyüd eder.

- أَطْرَافَ [aṭrāfe]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ﴾ صَلَاةَ الصُّبْحِ ﴿وَقَبْلَ غُرُوبِهَا﴾ صَلَاةَ الْعَصْرِ ﴿وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ﴾ أَيْ سَاعَاتِ اللَّيْلِ صَلِّ الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ ﴿وَأَطْرَافَ النَّهَارِ﴾ أَيِ الظُّهْرَ

- ﴿فَاصْبِرْ عَلَى مَايَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى﴾[330]

"اَطْرَافٌ", "طَرَفٌ"ın cemʿidir, cānib ve kenār ve yan maʿnālarınadır. Ecsām ve evkātta da müstaʿmeldir, "طَرَفُ الرُّمْحِ" ve "طَرَفُ النَّهَارِ" gibi. Ve istiʿāre olarak nesebde de istiʿmāl olunur: "هُوَ رَجُلٌ كَرِيمُ الطَّرَفَيْنِ" "Ana baba cihetlerinden kerīm pāk ve güzīde [89] nesebdir" demek olur. Asālet ve necābeti vālideyni tarafındandır, bir taraflı değil demektir. Bu āyet-i kerīmede "أَطْرَافَ النَّهَارِ"ın vakt-i zuhr ile tefsīri sibāk-ı āyette subh, ʿasr, magrib, ʿişāʾ taʿyīn olunmuş, zuhr kalmıştı, bināʾen ʿaleyh "أَطْرَافَ النَّهَارِ" dan zuhr murād olunduğu anlaşılır. Zāhir-i kelāmın buna delāleti keyfiyyeti şöyle tatbīk olunur ki vakt-i zuhr zevāl-i şemsle dāhil olur. Vakt-i zevāl ise günün nısf-ı evvelinin taraf-ı ahīri ve nısf-ı sānīsinin taraf-ı evvelidir. Beynehumāda zevāldir ki ʿakībinde vakt-i salāt-ı zuhrdur.

- أَطْرَافِهَا [aṭrāfihā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا﴾[331] أَيْ مِنْ جَوَانِبِ أَرْضِ مَكَّةَ

"Mekke-i mükerreme arzının cevānibinden" demek olur yāhūd mutlakan "dārü'l-harb olan arz-ı keferenin cevānibinden" demek de olur. Bundan evvel "أَطْرَافِهَا" kelimesi bahsinde "طَرَفٌ"ın evkātta ecsāmda istiʿmāl olunduğu beyān edilmişti; āyet-i mezkūrede evkātta, bu āyette de ecsāmda istiʿmāl olunduğu zāhirdir.

- اَطَّيَّرْنَا [eṭṭayyarnā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ﴾[332] أَيْ تَطَيَّرْنَا بِكَ

---

328 "Arkadaşı (olan şeytan) der ki: "Ey Rabbimiz! Onu ben azdırmadım, fakat kendisi derin bir sapıklık içinde idi." Kāf, 50/27.

329 "Fakat kendisi derin bir sapıklık içinde idi." Kāf, 50/27.

330 "O hālde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tespih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tespih et ki hoşnut olasın." Tāhā, 20/130.

331 "Onlar, bizim yeryüzüne (kudretimizle) gelip onu etrafından eksilttiğimizi görmediler mi?" er-Raʿd, 13/41. Ayrıca bkz. el-Enbiyāʾ, 21/44.

332 "Onlar, "Sen ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık." dediler." en-Neml, 27/47.

Hemzenin kesriyle “إِطَّيَّرْنَا” dahi kırāᵓat olunmuştur. Tahkīki meksūretu’l-hemzede beyān olunur.

MEKSŪRETU’L-HEMZE: “إِ،ط”

- اِطْمِسْ [iṭmis]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ﴾[333] أَيِ امْحُ وَأَزِلْ

Yaᶜnī “Mahv, izāle eyle.” Aslen yolda eser, yaᶜnī iz kalmayıp belirsiz olmak maᶜnāsınadır. “دَخَلَ” ve “جَلَسَ” bāblarından “طَمَسَ الطَّرِيقُ يَطْمُسُ يَطْمِسُ طُمُوسًا أَيِ انْدَرَسَ وَانْمَحَى” ve “ضَرَبَ” bābından müteᶜaddī olarak “طَمَسَتِ الرِّيحُ الطَّرِيقَ طَمْسًا أَيْ [90] مَحَاهُ وَدَرَسَهُ وَأَزَالَهُ” tagyīr maᶜnāsına da gelir ﴿مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا﴾[334] kavl-i kerīminde olduğu gibi “أَنْ نُغَيِّرَ” demektir. Ve “طَمَسَ” ve “infiᶜāl”den “إِنْطَمَسَ” birdir. “إِنْدَرَسَ” ve “إِنْمَحَى” ve “زَالَ” ve “تَغَيَّرَ” maᶜnālarına istiᶜmāl olunur.

- اِطَّيَّرْنَا [iṭṭayyarnā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ﴾[335] أَيْ تَطَيَّرْنَا

“Teşeᵓᵓüm ettik, uğursuz saydık” demektir. Bu kelimenin aslı “تَطَيَّرْنَا”dır. “إِطَّيَّرْنَا” sūretine girmesi keyfiyyeti mukaddemce “إِدَّارَأْتُمْ” [de] mufassalen mezkūrdur, mahall-i mezkūre mürācaᶜat oluna. Aslen “طَيْرٌ” lafzındandır ki kuştur. Havāda uçan her zī-cenāha da “طَائِرٌ” denir. ᶜArabda ehl-i cāhiliyye kuş uçurmakla tefeᵓᵓul ederlerdi, sağ tarafa giderse fāl-ı hayr ᶜadd ederler, sola giderse teşeᵓᵓüm ederlerdi. Sonra her teşeᵓᵓüm olunan şeyᵓe ve şeᵓāmete de “طَائِرٌ” dediler: ﴿قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ﴾[336] أَيْ شُؤْمُكُمْ Bābu’t-Tā’da “تَطَيَّرْنَا” kelimesine de nazar oluna.

FASLU’L-HEMZE MAᶜA’Z̤-Z̤Āᵓİ’L-MENKŪTA: “أَ،ظ”

- أَظْفَرَكُمْ [aẓferakum]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ﴾[337] أَيْ بَعْدَمَا جَعَلَكُمْ فَائِزِينَ غَالِبِينَ عَلَيْهِمْ

“Sizi müşrikīn-i ehl-i Mekke üzerine gālib ve fāiz kıldıktan sonra” demek olur. Bu kelime fevz ve galebe maᶜnāsına olan “ظَفَرٌ”den “ifᶜāl”dir. Ve “ظَفَرٌ” de tırnak demek olan zamm-ı ẓāᵓ ile “ظُفْرٌ” lafzındandır, bir şeyᵓi tırnaklamak nüfūz ve galebe maᶜnāsından kināyet olmakla galebe ve fevz maᶜnāsında istiᶜmāl olundu. “طَرِبَ” bābından “ظَفِرَ يَظْفَرُ”

---

333 “Ey Rabbimiz, sen onların mallarını silip süpür.” Yūnus, 10/88.

334 “Birtakım yüzleri silip de tersine çevirmeden” en-Nisāᵓ, 4/47.

335 “Onlar, “Sen ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık” dediler.” en-Neml, 27/47.

336 “Elçiler de, “Uğursuzluğunuz kendinizdendir dediler.” Yāsīn, 36/19.

337 “Sizi onlara karşı üstün kıldıktan sonra” el-Feth, 48/24.

"ظَفَرًا" denir, "فَازَ" ve "غَلَبَ" demektir. Ve "وَجَدَ" maʿnāsına kināyeten istiʿmāl olunur. "ظَفِرَ بِضَالَّتِهِ", "وَجَدَهَا" "Buldu" demek olur. "İfʿāl"den "إِظْفَارٌ" gālib ve fāiz kılmaktır. Ve "tefʿīl"den "ظَفَّرَ اللهُ بِعَدُوِّهِ" kavli de "أَظْفَرَهُ" gibidir. [91]

- أَظْلَمَ [aẓleme]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَأَطْغَى﴾[338] أَيْ أَشَدَّاءُ فِي الظُّلْمِ وَالطُّغْيَانِ

"ظُلْمٌ"dendir. Ve "ظُلْمٌ", "وَضْعُ الشَّيْءِ فِي غَيْرِ مَوْضِعِهِ" ile taʿrīf olunur. Maʿlūmdur; şirk maʿnāsına da gelir. ﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾[339] Bāb-ı sānīden "ظَلَمَ يَظْلِمُ ظُلْمًا فَهُوَ ظَالِمٌ وَذَاكَ مَظْلُومٌ" denir. Bu āyette "أَظْلَمَ" bundan efʿal-i tafdīldir. Bundan evvelki faslda "أَطْغَى" kelimesine bak. Ve ﴿وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا﴾[340] kavl-i kerīminde vākiʿ "أَظْلَمَ", "ظُلْمَةٌ" ten "ifʿāl" bābından fiʿl-i māzīdir. Kararmak ve karanlık etmek maʿnāsına "أَظْلَمَ يُظْلِمُ إِظْلَامًا فَهُوَ مُظْلِمٌ" denir: "أَظْلَمَ اللَّيْلُ" "Gece karardı." Ve "أَظْلَمَ الْقَوْمُ", "دَخَلُوا الظُّلْمَةَ" "Karanlığa girdiler" demektir. Ve ﴿وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا﴾[341] kavl-i kerīminde "أَيْ أَقْبَلَ بِظُلْمَةٍ" ile tefsīr olunmuştur.

- أَظُنُّ [eẓunnu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا﴾[342] أَيْ مَا أَتَيَقَّنُ

"ظَنٌّ" māddesinden muzāriʿ mütekellim-i vahdedir. "ظَنٌّ" lafzından ism olarak "sanı" taʿbīr edilir;masdarı sanmaktır. Nefsde emāreden hāsıl olan bir hālettir ki işte ona sanı denir. Eğer emāre kuvvetlenirse ʿilme müʾeddī olur, zaʿīf olursa hadd-i tevehhümü geçemez. Ve baʿzen yakīn ifāde eder. Bābu'ẓ-Ẓā'da "الظَّنِّ"de mufassalen mezkūrdur, mahall-i mezkūra nazar buyurula.

- أَظْهَرَهُ [aẓherahū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَاَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ﴾[343] أَيْ أَطْلَعَهُ وَبَيَّنَهُ

Yaʿnī "Allāh taʿālā hazretleri Resūl-i ekrem efendimizi ona muttaliʿ etti ve beyān etti" demek olur. "ظَهَرٌ"den "ifʿāl"dir. "ظُهُورٌ" ve "إِظْهَارٌ" kelimeleri "تَبَيُّنٌ" ve "تَبْيِينٌ" ve "غَلَبَةٌ"ve "عُلُوٌّ"maʿnālarında istiʿmāl olunur. Meselā "ظَهَرَ الشَّيْءُ", "تَبَيَّنَ" ve "أَظْهَرَهُ", "بَيَّنَهُ" ve "ظَهَرَ عَلَى عَدُوِّهِ", "غَلَبَ" ve "أَظْهَرَهُ اللهُ عَلَى عَدُوِّهِ", "جَعَلَهُ [92] غَالِبًا عَلَيْهِ" ve "ظَهَرَ عَلَى الْجِدَارِ", "عَلَا" demektir. Bābu'l-Yā'da "يَظْهَرُوهُ" kelimesine bak.

338 "Şüphesiz onlar daha zalim ve daha azgın kimselerdi." en-Necm, 53/52.
339 "Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür." Lokmān, 31/13.
340 "Karanlık çökünce dikilip kalırlar." el-Bakara, 2/20.
341 "Karanlık çökünce dikilip kalırlar." el-Bakara, 2/20.
342 "Derken kendine zulmederek bağına girdi. Şöyle dedi: "Bunun sonsuza değin yok olacağını sanmıyorum." el-Kehf, 18/35.
343 "Fakat eşi o sözü (başkasına) haber verip Allah da bunu peygambere bildirince, peygamber bunun bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti." et-Tahrīm, 66/3.

FASLU’L-HEMZE MAʿA’L-ʿAYNİ’L-MUHMELE “أَ،ع”

- أَعِزَّةٍ [eʿizzetin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾[344] أَيْ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكَافِرِينَ

Yaʿnī “Kāfirler üzerine ʿizzet ve salābet husūsunda muʿārız ve mücādelede mugālib ve ʿizzete tasaddīlerinde mümāneʿatte şiddetlilerdir.” Bir kimse bir kimseye galebe ettiği vaktte “رَدَّ” bābından “عَـزَّهُ يَعُـزُّهُ عَزًّا” denir. “عِـزَّةٌ” bundan ismdir ki kuvvet ve galebedir. Ve “ذُلٌّ” zıddı olan “عِزَّةٌ”te bāb-ı sānīden “عَزَّ الرَّجُلُ يَعِزُّ عَزًّا” denir, “Zilletten sonra kuvvet buldu, ʿazīz ve kavī oldu” demektir. Ve ʿizzet insān için maglūb edilmekten mäniʿa olan bir hālettir. “عَزِيزٌ” o kimsedir ki kahr eder, makhūr olmaz; Cenāb-ı Hakk’a ve Resūl’üne ve müʾminīne taʿalluk eden ʿizzet budur, nitekim ﴿وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ﴾[345] buyuruldu ki ʿizzet-i hakīkiyye olmakla medhdir. Baʿzen ʿizzetle zemm murād olunur ki o ʿizzet değil “تَعَـزُّزٌ”dür. Taʿannüd ve tekebbürden münbaʿis olduğu için ʿayn-ı zülldür, ke-mā kāle ʿaleyhi’s-salātu ve’s-selām “كُلُّ عِزٍّ لَيْسَ بِاللهِ فَهُوَ ذُلٌّ” bu gūne teʿazzür ehline ﴿ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيـمُ﴾[346] hitāb-ı mehībiyle hitāb buyurulacağı beyān buyurulur, yaʿnī kendi zuʿmünce ʿazīz ve kerīm idin, tat şimdi ʿazāb-ı elīmi demek olur ki zemm ve tahkīr ve tezlīldir. “عِزٌّ” lafzı maʿānī-i sāirede dahi kullanılmış olup mahallerinde beyān olunur. Ve “اَلْعَزِيزُ” esmā-i hüsnā-i ilāhiyyedendir.

- الْأَعْرَافِ [el-aʿrāfi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ﴾[347] أَيْ سُورِ الْجَنَّةِ

“اَعْـرَافٌ” cennetle cehennem arasında bir sūrdur, yaʿnī mürtefiʿ kalʿa bedenidir. İrtifāʿından ötürü aʿrāf tesmiye olundu denildi. Ve yerden [93] her yüksek olan şeyʾ “أَعْـرَافٌ”tır. Bu lafz cemʿ olup vāhidi “عُـرْفٌ” tur. Vücūdunun en yüksek ʿuzvu olduğu için horozun ibiğine “عُـرْفٌ” denildi. Bu kelime şeref ve ululukta da kullanılır, yaʿnī “عُـرْفٌ” ile ʿulüvv ve sümüvv-i kadr u menzilet murād olunur. Asl vazʿı binādadır.

Tenbīh: Ahvāl-i āhiret ve onda olan eşyā ve mevcūdātın bu ʿālemdekilerin esmāʾ ve evsāfıyla zikri yaʿnī tesmiye ve tavsīfi tefhīm içindir, yoksa mādde ve keyfiyyet ve şekl ve sūrette katʿiyyen müşābehet yoktur, ancak maʿnā ve fāide yüzünden bir vech-i şebeh vardır. Ve onlar mahlūk ve vücūdları sābit ve muhakkak olup hīçbir sūretle yaʿnī mecāz ve temsīl ve hayāl ve rūhāniyyet-i sırfa gibi bir keyfiyyetle teʾvīl olunması cāiz değildir. Böyle bir şeyʾe cürʾet dalāl ve inkārı ise küfr-i sarīhtir. Māhiyyet ve keyfiyyetine taʿarruz etmeyerek zāhir-i nass-ı celīl-i Kitāb u sünnet üzere mevcūdiyyet-i hakīkiyyelerine

---

344 “Onlar mü’minlere karşı alçak gönüllü, kāfirlere karşı güçlü ve onurludurlar.” el-Māide, 5/54.

345 “Hālbuki asıl üstünlük, ancak Allah’ın, Peygamberinin ve mü’minlerindir.” el-Münāfikūn, 63/8.

346 “(Deyin ki:) “Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin!?” ed-Duhān, 44/49.

347 “A’rāf üzerinde de birtakım adamlar vardır. Cennet ve cehennemliklerin hepsini simalarından tanımaktadırlar.” el-Aʿrāf, 7/46.

īmān-ı kavī vü metīn ile īmān etmeli. Sūret ve keyfiyyetleri o ᶜālemde görülür ancak, meselā "أَعْرَافٌ" beyne'l-cennet ve'n-nār bir mertebe-i refīᶜa-i mevcūdedir ki o iki dārın beynini fasl eder. Ve "مِيزَانٌ" yevm-i kıyāmette ehl-i mahşere izhār-ı ᶜadl için halk olunmuş bir şeyᵓ-i mevcūddur denilebilir. Vücūd ve hakīkatleri teᵓvīl edilemez. Ve lügatın tahte'l-lafz maᶜnāsına bakarak dünyādakilere bi'l-kıyās āhiret için böyle şeyleri muhāl görerek inkār yā teᵓvīl ᶜaklīye sapmak küfrden başka eşnaᶜ humktur.

- أَعْصِرُ [aᶜṣiru]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا﴾[348] أَيْ أَسْتَخْرِجُ خَمْرًا

Yaᶜnī "Hamr; şarāb çıkarıyorum" demek olur. Ve "أَعْصِرُ عِنَبًا" de denir, zīrā hamr bi-ᶜaynihi ᶜinebdir. Aṣmaᶜī, Muᶜtemir b. Suleymān'dan rivāyet ve hikāyet etti ki "bir aᶜrābīye mülākī oldum, [94] yanında "عِنَبٌ" vardı. Yanındaki nedir diye sordum "خَمْرٌ" dedi." Üzüme "خَمْرٌ" tesmiye ettiğinden anlaşılıyor ki ᶜArab üzüme "خَمْرٌ" diyor, bināᵓen ᶜaleyh "أَعْصِرُ خَمْرًا", "أَعْصِرُ عِنَبًا" demek olur. "عَصْرٌ" bir şeyᵓin su veyāhūd yağını çıkarmak için sıkmaktır. "ضَرَبَ" bābından "عَصَرَ الْعِنَبَ يَعْصِرُ عَصْرًا", "إِسْتَخْرَجَ مَاءَهُ" demektir. Ve çıkan suya "عَصِيرٌ" denir. Ve "عَصْرٌ"ı esnāda çıkan ve akan şeyᵓe "عُصَارَةٌ" denir.

- أَعْثَرْنَا [aᶜs̱ernā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَذَلِكَ أَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ﴾[349] أَيِ اطَّلَعْنَا عَلَيْهِمْ قَوْمَهُمْ وَالْمُؤْمِنِينَ

"Ve böylece muttaliᶜ kıldık onlar üzerine yaᶜnī ashāb-ı kehfin ahvāli üzerine onların kavmini ve müᵓminleri" demek olur. Sukūt maᶜnāsına olan "عَثَرٌ" māddesindendir. "قَتَلَ" ve "جَلَسَ" bāblarından "عَثَرَ الرَّجُلُ يَعْثُرُ يَعْثِرُ عِثَارًا وَعُثُورًا" denir, "Düştü" demektir. Ve tecevvüz tarīkiyle bir kimse kendi kasd ve talebi olmaksızın tesādüf kabīlinden bir şeyᵓe muttaliᶜ oluvermek maᶜnāsında da istiᶜmāl olundu. "إِعْثَارٌ" bu maᶜnāda lafz-ı mezkūrdan "ifᶜāl"dir. Bu āyet-i kerīmede "وَقَّفْنَاهُمْ عَلَيْهِمْ مِنْ غَيْرِ أَنْ طَلَبُوا" ᶜibāretiyle de tefsīr edildi ki "Kavm ashāb-ı Kehf'i kendileri aramaksızın ashāb-ı Kehf üzerine yaᶜnī onların ahvāline vākıf kıldık" demek olur.

- الْأَعْجَمِينَ [el-aᶜcemīne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ﴾[350] جَمْعُ أَعْجَمَ

Bu kelime birkaç vech üzere müstaᶜmeldir: Evvelā "أَعْجَمُ" ve "أَعْجَمِيٌّ" kelimeleriyle zātı aslen ᶜArab dahi olsa lisānında tutkunluk ve ᶜadem-i fesāhat ve ᶜusret beyān olunan kimse murād olunur. Sāniyen ᶜArabīde fasīhü'l-lisān ise de aslen ᶜacem yaᶜnī ᶜArab olmayan bir kavme mensūb kimse murād olunur. Ve mutlakan ᶜArab olmayan ᶜArabī

348 "Biri, "Ben rüyamda şaraplık üzüm sıktığımı gördüm" dedi." Yūsuf, 12/36.

349 "Böylece biz, (insanları) onların hālinden haberdar ettik." el-Kehf, 18/21.

350 "Biz onu Arapça bilmeyenlerden birine indirseydik ve o da bunu kendilerine okusaydı yine buna inanmazlardı." eş-Şuᶜarāᵓ, 26/198-199.

lisānını bilmeyen kimse murād olunur, bir de nutka kādir olmayan [95] kimse irāde edilir. Bu āyet-i kerīmede mutlakan ᶜArab olmayan kimselerdir ki ᶜArabī lisānı anlamazlar. Ve ﴿لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ﴾[351] kavl-i kerīminde gayr-ı ᶜArabī demektir. Ve kezā ﴿وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ﴾[352] ve ﴿ءَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ﴾[353] āyetlerinde de gayr-ı ᶜArabī demektir. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi.

- أَعْجَازُ [aᶜcāzu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ﴾[354] أَيْ أُصُولُ نَخْلٍ مُنْقَلِعٍ سَاقِطٍ عَلَى الْأَرْضِ

Yaᶜnī "yerinden sökülmüş, devrilmiş hurmā kökleri, kütükleri" demek olur. "أَعْجَازٌ", "عَجُزٌ"in cemᶜidir. Ve "عَجُزٌ" şeyʾin muʾahharı olup ağaçta asla yaᶜnī köke denir. Bu āyette "أَعْجَازٌ" ile kökünden söküp devrilmiş hurmā ağacının bedeni ve aslıyla berāber kütüğüdür. Ve ﴿كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ﴾[355] kavl-i kerīminde de murād budur, yalnız "خَاوِيَةٍ", "بَالِيَةٍ" yaᶜnī çürümüş demektir.

- الْأَعْلَامِ [el-aᶜlāmu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنْشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ﴾[356] أَيْ كَالْجِبَالِ

"عَلَمٌ"in cemᶜidir. Bu kelime kesr ile "عِلْمٌ"dendir ki bilgidir. Bundan fethateynle "عَلَمٌ" lafzı bir şeyʾ kendisiyle bilinen şeyʾdir diye taᶜrīf olunmuş. Meselā "عَلَمُ الطَّرِيقِ" yollarda nasb olunan mīllerdir ki yolcular onlarla yolu bilirler. "عَلَمُ الْجَيْشِ" ᶜaskerin nisbetini bildiren sancaktır. Bundan cebel de mahalli bildirdiği için "عَلَمٌ" tesmiye olundu. Dīger maᶜānīde dahi istiᶜāre olunmuştur.

- أَعْنَتَكُمْ [aᶜnetekum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَأَعْنَتَكُمْ﴾[357] أَيْ ضَيَّقَ عَلَيْكُمْ وَشَدَّدَ بِتَحْرِيمِ الْمُخَالَطَةِ

Yaᶜnī "Eğer Hak taᶜālā hazretleri dileseydi emvāl-i eytāmın kendi mālınızla muhālatasını tahrīmle sizi tazyīk eder ve işinizi güçleştirirdi" demek olur. Sicistānī [96] rahimehullāhu "لَأَهْلَكَكُمْ" ile tefsīr etmiştir. Ve "لَكَلَّفَكُمْ مَا يَشُدُّ عَلَيْكُمْ" ile de tefsīr olunur demiş ki "Elbette size meşakkatli ve şiddetli hükmle sizi mükellef kılardı" demek olur. Bu kelime müzāyaka, meşakkat, zahmet maᶜnālarına olan "عَنَتٌ"ten "ifᶜāl"dir. Tahkīki mufassalen Bābu'l-ᶜAyn'da "الْعَنَتُ" kelimesinde görülür, mahall-i mezkūra nazar oluna.

---

351 "İma ettikleri kimsenin dili yabancıdır." en-Nahl, 16/103.

352 "Eğer biz onu başka dilde bir Kur'an yapsaydık onlar mutlaka, "Onun āyetleri genişçe açıklanmalı değil miydi?" derlerdi." Fussilet, 41/44.

353 "Başka dilde bir kitap ve Arap bir peygamber öyle mi?" derlerdi." Fussilet, 41/44.

354 "İnsanları köklerinden sökülmüş hurma kütükleri gibi kaldırıp atıyordu." el-Kamer, 54/20.

355 "İçi boş hurma kütükleri gibi." el-Hākka, 69/7.

356 "Denizde akıp giden dağlar gibi yüksek gemiler de O'nundur." er-Rahmān, 55/24.

357 "Allah dileseydi sizi zora sokardı." el-Bakara, 2/220.

- أَعْنَاقُهُمْ [aʿnākuhum]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ﴾[358] أَيْ جَمَاعَاتُهُمْ وَرُؤَسَاؤُهُمْ

“Onların cemāʿatleri ve reʾīsleri” demektir, nitekim “أَتَانِي عُنُقٌ مِنَ النَّاسِ” denir, “جَمَاعَةٌ مِنْهُمْ” demek olur. Ve eşrāf-ı kavme “أَعْنَاقٌ” denildiğini Rāğıb da*Mufredāt*’ta yazmış. Bu maʿnā dīger kütüb-i lügatte de mezkūrdur. “عُنُقٌ” aslen “رَقَبَةٌ” yaʿnī boyun, Fārisīde “gerden” denir. Bundan baʿzı iʿtibārāt ve tasavvurātla birçok maʿānīde istiʿmāl olunmuştur. ﴿وَأُولَئِكَ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ﴾[359] [āyet-i] kerīminde ve sāir mahallerde “رَقَبَةٌ” boyun maʿnāsınadır.

- أَعْتَزِلُكُمْ [aʿtezilukum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ وَادْعُوا رَبِّي﴾[360] أَيْ أُهَاجِرُكُمْ

Yaʿnī “Sizden ve asnāmınızdan tebāʿud için hicret ederim” demek murād olunur. Ve “أُفَارِقُكُمْ” ve “أَتْرُكُكُمْ” ʿibāretleriyle de tefsīr olunmuştur. “عَزْلٌ” lafzından “iftiʿāl”dir. “عَزْلٌ” bir şeyʾi veyā kimseyi yerinden veyā gürūhundan veyā ʿamelinden ayırmak, çıkarmak, bertaraf etmek maʿnāsınadır. “ضَرَبَ” bābından “عَزَلَ يَعْزِلُ عَزْلًا” denir. Ve “tefʿīl”den “تَعْزِيلٌ”, “عَزْلٌ” gibidir. Ve “iftiʿāl”den “إِعْتِزَالٌ”, “infiʿāl”den “إِنْعِزَالٌ” ve “tefaʿʿul”den “تَعَزُّلٌ”, “عَزْلٌ” ve “تَعْزِيلٌ”’in mutāviʿleridir.

MAZMŪMETU’L-HEMZE: “أُع” [97]

- أُعِدَّتْ [uʿiddet]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾[361] أَيْ هُيِّئَتْ

Yaʿnī “Hāzır edildi” demek olur. ʿAyn’ın zammı ve dāl-ı müşeddede-i meftūha ile “عُدَّةٌ” lafzından “ifʿāl”dir. “عُدَّةٌ” vekāyiʿ ve hādisāt-ı dehr için māl ve silāh ve sāireden hāzırlanan şeyʾdir. “مُعَدٌّ” de denir. Cemʿi “عُدَدٌ” gelir, “غُرْفَةٌ” ve “غُرَفٌ” gibi. “إِعْدَادٌ” tehyiʾe etmek, hāzırlamaktır. “أُعِدَّتْ” māzī-i mechūl müfred müʾennestir, “Hāzırlandı, tehyiʾe edildi” demek olur. “عُدَّةٌ” de aslen sayı maʿnāsına olan “عَدَدٌ”den meʾhūzdur.

---

358 “Ona boyun eğmek zorunda kalırlar.” eş-Şuʿarāʾ, 26/4.

359 “İşte onlar boyunlarına demir halkalar vurulanlardır.” er-Raʿd, 13/5.

360 “Sizi ve Allah’tan başka taptıklarınızı terk ediyor ve Rabb’ime ibadet ediyorum.” Meryem, 19/48.

361 “O hālde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kāfirler için hazırlanmıştır.” el-Bakara, 2/24.

MEKSŪRETU’L-HEMZE: “إِ،ع”

• اِعْتَمَرَ [iʿtemera]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا﴾[362] أَيْ زَارَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ شَرَّفَهَا اللهُ

“Beytü’l-harām’ı yaʿnī Mekke-i mükerreme’yi ziyāret etti” demek olur. “عُمْرَةٌ” ziyārettir. “مُعْتَمِرٌ” zāirdir. “إِعْتَمَرَ”, “عُمْرَةٌ”den “إِفْتِعَالٌ” bābından māzī-i müfred müzekkerdir. “زَارَ” demektir. Ve “إِعْتِمَارٌ” kasd maʿnāsına da gelir. Āyet-i kerīmede “زَارَ” ile tefsīri “حَجَّ” aslen “قَصَدَ” maʿnāsına olduğundandır.

• إِعْصَارٌ [iʿṣāran]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ﴾[363] أَيْ رِيحٌ عَاصِفٌ

Yaʿnī serīʿ ve şedīd rüzgār ki toprağı ʿamūd-ı nār gibi semāya doğru kaldırır; Türkçe kasırga, Fārisīde tünd-bād denir. Sıkmak demek olan “عَصْرٌ”dan “ifʿāl”dir. Ānifü’l-beyān “أَعْصِرُ خَمْرًا” kelimesine bak. “إِعْصَارٌ”ın rīh-i şedīde ıtlākı tazyīk-i havādan münbaʿis olduğu ve her uğradığı şeyʾi tazyīk etmesi iʿtibāriyledir.

• اِعْتَرَاكَ [iʿterāke]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَيكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ﴾[364] أَيْ عَرَضَ لَكَ بِسُوءٍ

“Sana baʿzı putlarımız fesād ve cünūn gibi bir şeyʾ ile taʿarruz etti” demektir. Ve “قَصَدَكَ بِسُوءٍ” yaʿnī “Sana bir sūʾ-i kasd etti” dahi denir. Ve “أَصَابَكَ [98] بِسُوءٍ” de denir. Bu kelime “عَرْوٌ” lafzındandır. “قَتَلَ” bābından “عَرَاهُ يَعْرُوهُ عَرْوًا” denir ki “قَصَدَهُ” demektir. “إِعْتِرَاكٌ” bundan “iftiʿāl”dir, ʿaynıyla “عَرَاكَ” maʿnāsınadır, yaʿnī “قَصَدَكَ” demektir.

• اِعْتِلُوهُ [iʿtilūhu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلَى سَوَاءِ الْجَحِيمِ﴾[365] أَيْ جُرُّوهُ بِغِلْظَةٍ وَعُنْفٍ

“Alınız bunu gılzat ve ʿunf ve şiddetle çekip sürükleyiniz cehennemin ortasına kadar” demektir. “عَتْلٌ” lafzındandır. Birinci ve ikinci bāblardan “عَتَلَ الرَّجُلَ يَعْتُلُ يَعْتِلُ عَتْلًا”, “جَذَبَهُ جَذْبًا عَنِيفًا” demektir. Ve “عُتُلٌّ” mühmele ve tā’nın zammı ve lām’ın teşdīdiyle ekūl, menūʿ, bahīl, bed-gūy ve bed-hūy kimseye denir. ﴿عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ﴾[366] Bābu’l-ʿAyn’da “عُتُلٍّ” kelimesine nazar buyurula.

---

362 “Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kā’be’yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse bunda bir günah yoktur.” el-Bakara, 2/158.

363 “Ateşli (yıldırımlı) bir kasırga vursun da orası yanıversin?” el-Bakara, 2/266.

364 “Biz sadece şunu söyleriz: “Seni, ilahlarımızdan biri fena çarpmış.” Hūd, 11/54.

365 “(Allah görevli meleklere şöyle der:) “Tutun onu, cehennemin ortasına sürükleyin.” ed-Duhān, 44/47.

366 “Kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye” el-Kalem, 68/13.

- اِعْتَزَلُوكُمْ [iᶜtezelūkum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَاَلْقَوْا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَاجَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا﴾[367] أَيْ تَرَكُوكُمْ

"عَزْلٌ"dendir. Ānifü'l-beyān "أَعْتَزِلُكُمْ" kelimesine nazar oluna.

- اِعْتَبِرُوا [iᶜtebirū]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ﴾[368] أَيِ اتَّعِظُوا

"عِبْرَةٌ"tendir. Bābu'l-ᶜAyn'da "عِبْرَةٌ" kelimesinde mufassaldır, mahall-i mezkūra nazar buyurula.

FASLU'L-HEMZE MAᶜA'L-FĀ': "ف،ا"

- أَفَضْتُمْ [efaḍtum]
- ﴿فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ﴾[369] أَيْ دَفَعْتُمْ مِنْهَا بِكَثْرَةٍ

"Kesretle rücūᶜ ettiğinizde" demek olur. "فَيْضٌ"dendir. "بَاعَ" bābından "فَاضَ الْمَاءُ يَفِيضُ فَيْضًا فَهُوَ فَائِضٌ" denir, "سَالَ مُنْصَبًّا" demek olur; biz akıp gitmek ve akıp gitti deriz. "إِفَاضَةٌ" bundan "ifᶜāl"dir, "إِسَالَةٌ" demek olur. "أَفَضْتُمْ" māżī-i cemᶜ-i muhāṭabdır, "إِسَالَةٌ" maᶜnāsından sabb, defᶜ, neşr, dağılmak, rücūᶜ maᶜnālarına istiᶜāre olunur. Sūre-i Nūr'da ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا اَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾[370] kavl-i kerīminde "خُضْتُمْ" ile tefsīr olunmuştur. "خَوْضٌ" [99] söze şürūᶜ maᶜnāsına olmakla neşr-i erācīf tasavvuruyla ıṭlāk olunmuştur.

- أَفِيضُوا [efīḍū]
- ﴿ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ﴾[371] أَيِ ادْفَعُوا اَوِ ارْجِعُوا وَ﴿وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ اَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ﴾[372] أَيْ صُبُّوا

"Dökünüz" demek olur. Ānifü'l-beyān "إِفَاضَةٌ"dan fiᶜl-i emrdir. Bābu't-Tā'da "تُفِيضُونَ" kelimesine de nazar oluna.

---

367 "Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmayıp size barış teklif ederlerse; Allah, onlara saldırmak için size bir yol (yetki) vermemiştir." en-Nisā', 4/90.

368 "Ey basiret sahipleri ibret alın." el-Haşr, 59/2.

369 "Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde" el-Bakara, 2/198.

370 "Eğer size dünya ve ahirette Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu!" en-Nūr, 24/14.

371 "Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin." el-Bakara, 2/199.

372 "Cehennemlikler de cennetliklere, "Ne olur, sudan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize akıtın" diye çağrışırlar." el-Aᶜrāf, 7/50.

- أَفْرِغْ [efriġ]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا﴾[373] أَي اصْبُبْ عَلَيْنَا صَبْرًا

Yaᶜnī "Dök üzerimize sabrı" demek olur. Murād istinzāl-i sabr u sekīnettir. Aslı boşalmak demek olan "فَرَاغٌ"dır. "قَعَدَ" bābından "فَرَغَ يَفْرُغُ فُرُوغًا فَهُوَ فَارِغٌ" denir. Ve "تَعِبَ" bābından da gelir. Bu Benī Temīm lügatidir. "فَرَاغٌ" bundan ismdir. Bu āyette vākiᶜ "أَفْرِغْ", "ifᶜāl" bābından gelen "إِفْرَاغٌ" dan fiᶜl-i emrdir, dök, boşalt maᶜnāsına duᶜādır. "عَلَى" ile istiᶜmāl olunur. Sülāsīden lām ile "فَرَغْتُ لِلشَّيْءِ" denir, "قَصَدْتُهُ" demektir, nitekim ﴿سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ﴾[374] kavl-i kerīminde "سَنَقْصُدُ لِحِسَابِكُمْ" ile tefsīr olundu.

- أَفْضَى [efḍā]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ اَفْضٰى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَاَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا﴾[375] أَي انْتَهَى، وَصَلَ، بَاشَرَ

Yaᶜnī gāyet-i kurb murād olunur ki arada hīç hāciz, māniᶜ, hāil bulunmaz. Cimāᶜdan kināyettir ki mukarrir-i mehrdir. Bu kelime "فُضُـوا" dandır ki aslen mekān-ı vāsiᶜ demek olan "فَضَـاءٌ"dır. "قَعَـدَ" bābından "فَضَـا الْمَكَانُ يَفْضُـوا فُضُوًّا فَهُوَ فَضَاءٌ" denir, "إِتَّسَـعَ" "Genişledi" demek olur. "أَفْضَـى" bundan "ifᶜāl"dir. "إِلَى" ile mess ve ittisāl ve kurb ve intihāᵓ maᶜnālarına gelir. "وَصَلَ إِلَيْهِ", "أَفْضَى إِلَى الشَّيْءِ", "مَسَّهَا بِبَاطِنِ رَاحَتِهِ", "أَفْضَى الرَّجُلُ بِيَدِهِ إِلَى الْأَرْضِ" demektir. Bu āyette bununla cimāᶜdan kināyet edilmesi eblagdır, zīrā "خَـلَا بِامْرَأَتِـهِ" demekten "أَفْضَى [100] بِامْرَأَتِهِ" taᶜbīri tasrīhe akrebdir. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi.

- أَفَلَ [efele]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ﴾[376] أَيْ غَابَ وَالْآفِلِينَ اَلْغَائِبِينَ

"Vaktā ki gözden nihān oldu dedi ki ben gözden nihān olanları sevmem" demek olur. "ضَـرَبَ" ve "قَعَدَ" bāblarından "أَفَلَ الشَّـيْءُ أَفْلًا وَأُفُولًا", "غَابَ" demektir. Rāġıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta "أُفُولٌ"un maᶜnāsı olan gaybūbeti kamer ve nücūm gibi neyyirātın gaybūbetine tahsīs ederek bu āyet-i kerīme ile istişhād ediyor.

- أَفْنَانٍ [efnānin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ذَوَاتَا أَفْنَانٍ﴾[377] أَيْ أَغْصَانٍ

"Dallar budaklar sāhibi" demek olur. "فَـنٌّ"in cemᶜidir ki ağacın tāze yaş ve yapraklı

373 "Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır dediler." el-Bakara, 2/250. Ayrıca bkz. el-Aᶜrāf, 7/126.
374 "Yakında sizi de hesaba çekeceğiz, ey cinler ve insanlar!" er-Rahmān, 55/31.
375 "Hem, siz eşlerinizle birleşmiş ve onlar da sizden sağlam bir söz almış iken, onu nasıl (geri) alırsınız?" en-Nisāᵓ, 4/21.
376 "Yıldız batınca da, "Ben öyle batanları sevmem" dedi." el-Enᶜām, 6/76.
377 "İki cennet de (ağaçlar, meyveler, rengārenk bitkiler gibi) çeşit çeşit güzelliklerle bezenmiştir." er-Rahmān, 55/48.

dalına denir. Ve şuᶜbe ve nevᶜ maᶜnāsına ve bu takrīble levn maᶜnāsına istiᶜmāl olunur. Bunun cemᶜi fakat "فُنُونٌ" gelir. Bu sūrette ﴿ذَوَاتَا أَفْنَانٍ﴾ kavl-i kerīmi "ذَوَاتَا أَلْوَانٍ مُخْتَلِفَةٍ" ile tefsīr olunur.

- أَفْلَحَ [eflaḥa]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَا﴾[378] أَيْ نَجَا وَفَازَ

Yaᶜnī "ᶜAmel-i sālihle nefsini tathīr eden kimse tahkīk-i necāt ve fevz ve maksūduna zafer buldu" demek olur. Ve "قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهُ الله" ile de tefsīr olunur. Bu sūret "زَكَّا"daki zamīr-i müstetirin Cenāb-ı Hakk'a irācᶜıyladır. Bābu'l-Mīm'de "الْمُفْلِحُونَ" kelimesinde mufassaldır,oraya nazar buyurula.

- أَفَاءَ اللّٰهُ [efāʾallāhu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مِمَّا أَفَاءَ اللّٰهُ عَلَيْكَ﴾[379] أَيْ رَدَّ الله عَلَيْكَ

Bābu't-Tā'da "تَتَفَيَّأُ" kelimesine nazar oluna.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: "أُ،ف"

- أُفٍّ [uffin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ﴾[380] أَيْ تَبًّا وَقُبْحًا أَوْ نَتْنًا وَقِذْرًا

Bu lafz aslen kulak kiri demektir, nitekim bu veznde "تُفٍّ" tırnak kiridir. Sonra her sakīl ve iğrenç [101] ve nefs-i beşer kendinden müteneffir ve muztarib olan her şeyᵓe "أُفٍّ", "تُفٍّ" denildi. Bu emr-i celīl-i kibriyāda vālideynin ihtiyārlık sebebiyle olan ahvālini istikzāren ve meᵓūnetlerini istiskālen evlādı "أُفٍّ" demekten nehydir. "أُفٍّ" kelimesi iltikā-i sākineyn sebebiyle kesr üzerine mebnidir; tenvīni tenkīr içindir. Bu kelimede Cevherī'de altı, *Ḳāmūs*'ta kırk lügat isbāt edilmiştir ki mahallerinde görülür.

- أُفْرِغْ [ufriġ]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا﴾[381] أَيْ أَصْبُبْ عَلَيْهِ نُحَاسًا مُذَابًا

"Dedi: Getiriniz dökeyim üzerine erimiş bakırı." "أُفْرِغْ", "إِفْرَاغٌ"dan muzāriᶜ mütekellim-i vahdedir. Cevāb-ı emr olmakla meczūmdur. "إِفْرَاغٌ" boşluk maᶜnāsına olan "فَرَاغٌ"dan "ifᶜāl"dir. "اَفْرَغْتُ الدَّلْوَ" denir," Testiyi boşalttım" demektir. Bu içinde olan suyu döktüm maᶜnāsını müfīd olmakla "أَفْرَغَ", "صَبَّ" maᶜnāsına istiᶜmāl olundu. "قِطْرٌ" erimiş bakırdır. Ānifü'l-beyān "اَفْرِغْ" kelimesine de ircāᶜ-ı nazar oluna.

---

378 "Nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir." eş-Şems, 91/9.

379 "Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden" el-Ahzāb, 33/50.

380 "Sakın onlara "öf!" bile deme." el-İsrāᵓ, 17/23.

381 "Bana erimiş bakır getirin, bunun üzerine boşaltayım" dedi." el-Kehf, 18/96.

• أُفِكَ [ufike]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ﴾[382] أَيْ يُصْرَفُ عَنْهُ مَنْ صُرِفَ

Bu kelime "إِفْكٌ" lafzından māżī-i mechūldür. Bāb-ı sānīden "أَفَكَ يَأْفِكُ إِفْكًا بِالْكَسْرِ فَهُوَ أَفُوكٌ وَأَفَّاكٌ وَامْرَأَةٌ أَفُوكٌ بِلَا هَاءٍ وَأَفَّاكَةٌ بِالْهَاءِ" kizb ve sarf maᶜnālarında müstaᶜmeldir. Ve esveᵓ-i kizb maᶜnāsına da gelir. Bundan sonraki "الْإِفْكُ" kelimesine bak.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: "إ،ف"

• اِفْتَرَى [ifterā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرَى إِثْمًا عَظِيمًا﴾[383] وقَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَنِ افْتَرَى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَأُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾[384] اَي اخْتَلَقَ

Yaᶜnī "Yalan düzdü, uydurdu" demek olur. Bu kelimenin "فَرْيٌ" lafzından olduğunu Rāġıb *Mufredāt*'ta yazmış, diyor ki [102] "فَرْيٌ" cildi dikmek ve ıslāh için kesmektir. "رَمَى" bābından "فَرَى يَفْرِي فَرْيًا" katᶜ ve ihtilāk maᶜnālarınadır. Ve kesrle "فِرْيَةٌ" bundan ismdir. Ve "ifᶜāl"den "إِفْرَاءٌ", ifsād için kesmektir. "İftiᶜāl"den "إِفْتِرَاءٌ" her iki maᶜnāda da kullanılır, ancak ifsādda istiᶜmāli eşher ve ekserdir. Ḳurᵓān-ı kerīm'de eşnaᶜ ve aᶜzam kizb ve şirk ve zulm maᶜnālarında vākiᶜ oldu.

Tenbīh: Feth-i hemze ile sūre-i Sebeᵓde vākiᶜ ﴿أَفْتَرَى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جِنَّةٌ﴾[385] āyetinde aslen "أَأَفْتَرَى" olup hemze-i istifhām ile hemze-i vasldan istiġnāᵓen hemze-i vasl hattan ve lafzdan iskāt olunmuştur. Maᶜnā yine istifhamla "أَإِخْتَلَقَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ" demektir. Ve bir iş işleyen kimse mübālaga etse "إِنَّهُ لَيَفْرِي الْفَرِيَّ" denir ﴿قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا﴾[386] kavl-i kerīminde de bu maᶜnāyadır ki "شَيْئًا عَجِيبًا عَظِيمًا" demektir.

• اِفْتَحْ بَيْنَنَا [iftaḥ beynenā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ﴾[387] أَيِ احْكُمْ وَافْصِلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا

Yaᶜnī "Bizimle kavmimiz beyninde sen hükm et." Aramızda olan kaziyyeyi fasl et demek olur. "فَتْحٌ" açmak maᶜnāsına olduğu gibi, hükm ve fasl ve nusret maᶜnālarına istiᶜmāl olunur, nitekim mahallerinde mezkūrdur.

382 "Ondan (Peygamber'den) çevrilen çevrilir." ez-Zāriyāt, 51/9.

383 "Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur." en-Nisāᵓ, 4/48.

384 "Artık bundan sonra Allah'a karşı kim yalan uydurursa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir." Āl-i ᶜİmrān, 3/94.

385 Allah'a karşı yalan mı uydurdu, yoksa onda delilik mi var?" Sebeᵓ, 34/8.

386 "Ey Meryem! Çok çirkin bir şey yaptın!" dediler." Meryem, 19/27.

387 "Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında gerçekle hükmet." el-Aᶜrāf, 7/89.

• الْإِفْكِ [el-ifki]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ﴾[388] أَيْ بِأَسْوَإِ الْكَذِبِ الْمُصَنَّعِ

Rāğıb rahimehullāhu "إِفْكٌ" vech-i lāyıkından masrūf olan her bir şey'e denir. Ve bu ma'nādandır ki estiği cihetten meyl ve 'udūl ile değişen rüzgāra "مُؤْتَفِكَةٌ" denildi. İ'tikādda haktan bātıla ve makālde sıdktan kizbe ve fi'lde cemīlden kabīha sarf ve insırāf ma'nālarına müsta'mel olduğunu zikr [103] etmiş ve ﴿قَالُوا أَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ آلِهَتِنَا﴾[389] kavl-i kerīminde müşriklerin kendi i'tikādlarınca hak bildikleri şirki terk etmeği bātıl 'add ettiklerinden böyle ta'bīr eylediklerini hikāye buyurulmuştur demiş. Vallāhu a'lemu. Mulahhasan minhu. Ve "ifti'āl"den "إِتْتِفَاكٌ" kalb ve taklīb ya'nī bir şey' alt üst olmak ve alt üst etmek ma'nālarına da isti'māl olunmuştur, nitekim kurā ve medāyin-i kavm-i Lūṭ alt üst olmakla ihlāk edildiğinden "مُؤْتَفِكَاتٌ" ve vāhidesinde "مُؤْتَفِكَةٌ" tesmiye olunmuştur. Bābu'l-Mīm'de bu kelimelerin şerhine bak. Ve hemze-i mazmūmede "أُفِكَ" kelimesine de ircā'-ı nazar oluna.

• اِفْتَرَاهُ [ifterāhu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا﴾[390] أَيِ اخْتَلَقَهُ وَاصْطَنَعَهُ

Bunun şerhi bundan evvel "إِفْتَرَى" kelimesinde zikr olundu. Mahalline nazar oluna.

FASLU'L-HEMZE MA'A'L-ḲĀF: "أ،ق"

• أَقْسَطُ [aḳseṭu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ﴾[391] أَيْ أَعْدَلُ عِنْدَ اللهِ

Ya'nī "Yazmak, Allāhu ta'ālā 'indinde en ziyāde 'adālettir" demek olur. Rāğıb rahimehullāhu diyor ki "قِسْطٌ" 'adl ile olan nasībdir, "نَصَفٌ" ve "نَصَفَةٌ" gibi ve misāllerini yazdıktan sonra azdāddan olduğuna işāreten ve "قِسْطٌ" dīger kimsenin "قِسْطٌ"ını ya'nī nasībini almaktır "جَوْرٌ"dir. Bir kimse bir kimseye cevr etse "قَسَطَ الرَّجُلُ" denir. Ve bir kimse 'adālet etse "if'āl"den "أَقْسَطَ الرَّجُلُ" denir. "جَوْرٌ"e misāl olarak ﴿وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا﴾[392] kavl-i celīlini ve 'adle misāl olarak da ﴿وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾[393] kavl-i

388 "O ağır iftirayı uyduranlar, sizin içinizden bir güruhtur." en-Nūr, 24/11.

389 "Onlar ise, "Sen bizi ilahlarımızdan alıkoymak için mi geldin? dediler." el-Ahkāf, 46/22.

390 "İnkār edenler, "Bu Kur'an, Muhammed'in uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Başka bir topluluk da bu konuda ona yardım etmiştir" dediler. Böylece onlar haksız ve asılsız bir söz uydurdular." el-Furkān, 25/4.

391 "Bu, Allah katında adalete daha uygundur." el-Bakara, 2/282. Ayrıca bkz. el-Ahzāb, 33/5.

392 "Hak yoldan sapanlara gelince, onlar cehenneme odun olmuşlardır." el-Cinn, 72/15.

393 "(Onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, ādaletli davrananları sever." el-Hucurāt, 49/9.

kerīmini īrād etmiş, lākin Ḳurʾān-ı kerīm’de gerek sülāsīden gerek mezīdün fīhden mahalline göre her iki maʿnāda dahi vākiʿ olmuştur. Fe’lyuteʾemmel. Bu kelime “ضَرَبَ” ve “جَلَسَ” [104] bāblarından “قسَطَ يَقْسِطُ قِسْطًا وَقُسُوطًا فَهُوَ قَاسِطٌ” gelir. Ve yerine göre “جَوْرٌ” ve “عَدْلٌ” maʿnālarına azdāddan olduğu ve nasīb ve kısmet maʿnālarında istiʿmāli de kütüb-i lügatte mezkūrdur. Bābu’l-Ḳāf’ta “الْقَاسِطُونَ” kelimesine de bak.

- أَقْلَامَهُمْ [aḳlāmehum]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ﴾[394] أَيْ قِدَاحَهُمْ

Yaʿnī “kurʿa oklarını” demek olur. “قِدَاحٌ” kurʿa ve fāl için kullanılan küçük oklardır. Bunlardan bu āyet-i kerīmede “أَقْلَامٌ” ile taʿbīr buyuruldu. Bu kelime burada kitābette kullanılan maʿrūf “قَلَمٌ”in cemʿi olan “أَقْلَامٌ” değildir. Kelime-i müfessire olan “قِدَاحٌ” fetḥateynle “قَدَحٌ” cemʿidir. Lafz-ı mezkūr temrensiz ve yeleksiz bir nevʿ oktur ki ʿAcem ve Türk kemānkeşleri ıstılāhında gez denir; akvām-ı kadīme bunlarla kurʿa ve fāl yaparlardı.

- أَقَلَّتْ [eḳallet]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ﴾[395] أَيْ حَمَلَتْ وَأَطَاقَتْ

Yaʿnī “Rüzgār yağmur suyuyla ağırlaşmış bulutları tākat getirip yüklendi” demek olur. Gücü yetip cehd ile yüklendiği vaktte “أَقَلَّ فُلَانٌ الشَّيْءَ وَاسْتَقَلَّ بِهِ” denir. Ve “فُلَانٌ لَا يَسْتَقِلُّ بِحَمْلِهِ” kavli “Filānın onu yüklenmeğe gücü yetmez, tākat getiremez” demektir. Bu “قَلَّ” lafzından “ifʿāl”dir. Kelime-i mezkūrenin müştakkātı maʿānī-i kesīre-i muhtelifede istiʿmāl olunmuş, pek vāsiʿ olduğundan bu muhtasarda zikri mümkün değildir, ancak Ḳurʾān-ı kerīm’de vākiʿ olanlar fusūl-ı mahsūsasında zikr olunur.

- أَقَامُوا [eḳāmū]

- ﴿الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ وَاَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ﴾[396] فِي هَذِهِ الْآيَةِ بِمَعْنَى أَدَامُوا فِي أَوْقَاتِهَا

Yaʿnī bu āyette “إِقَامَةٌ”, “إِدَامَةٌ” maʿnāsına yaʿnī vaktinde kılınmasını devām ettirmektir.

Tavzīh: Namāzın ikāmesi Cenāb-ı Hakk’ın emr buyurduğu gibi kāffe-i hukūk u şurūtuyla yaʿnī şerāyit-i sıhhatini [105] cemʿle ityān etmektir. Bir kimse bir emri hakkıyla

394 “Meryem’i kim himayesine alıp koruyacak diye kalemlerini (kur’a için) atarlarken sen yanlarında değildin.” Āl-i ʿİmrān, 3/44.

395 “O, rüzgārları rahmetinin önünde müjde olarak gönderendir. Nihayet rüzgārlar ağır bulutları yüklendiği vakit, onları ölü bir belde (yi diriltmek) için sevk ederiz de oraya suyu indiririz. Derken onunla türlü türlü meyveleri çıkarırız.” el-Aʿrāf, 7/57.

396 “Onlar öyle kimselerdir ki, şāyet kendilerine yeryüzünde imkān ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılar, zekātı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar.” el-Hacc, 22/41.

ve tamām ve kemāliyle yaptığı vaktte "فُلَانٌ أَقَامَ الْأَمْرَ" denir. "قِيَامٌ"dan "ifʿāl"dir. Bu kelime "ق،و،م" māddesinde "قِيَامٌ" masdarından olup Kitāb-ı kerīm'de pek çok mahallerde maʿānī-i ʿadīdede vārid olmuştur ki her biri fusūl-ı mahsūsasında mezkūrdur.

- أَقْطَارِهَا [aḳṭārihā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَآتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا﴾[397] اَيْ جَوَانِبِهَا

"Etrāfından" demek olur. Zamm-ı kāf ve sükūn-ı ṭāʾ ile "قُطْرٌ"un cemʿidir ki cānib ve nāhiye ve taraf maʿnālarınadır. Ve ṭāʾ yerine tāʾ ile "قُتْرٌ" ve "اَقْتَارٌ" da bu maʿnāyadır. Feth-i ḳāf'la "قَطْرٌ" yağmurdur.

- أَقْوَاتَهَا [aḳvātehā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ﴾[398] أَيْ مَعَايِشَ أَهْلِهَا وَأَرْزَاقَ أَهْلِهَا بِقَدْرِ الْحَاجَةِ

Zammla "قُوتٌ"un cemʿidir. "قُوتٌ" beden kāim olacak şeyʾdir. Ve sedd-i ramak edecek kadar rızktır da denildi ki bedel-i mā yütehallelden mā-lā-budde minhu olan gıdādır. Bunun dūnunda zī-rūh yaşayamaz, bināʾen ʿaleyh bi-kadri'l-hāce ile rızk takyīd edildi. "قَالَ" bābından "قَاتَهُ يَقُوتُهُ قُوتًا" denir ki "Ona kūt verdi" demektir. Ve "قَاتَهُ فَاقْتَاتَ", "رَزَقَهُ فَارْتَزَقَ" gibidir. Ve "ifʿāl"den "إِقَاتَةٌ" kudret maʿnāsınadır. "أَقَاتَ عَلَى الْأَمْرِ", "إِقْتَدَرَ" demek olur. "مُقِيتٌ" muktedir maʿnāsınadır. Ve hāfız ve şāhid maʿnālarına da gelir. Bābu'l-Mīm "مُقِيتًا" kelimesine de bak.

- أَقْنَى [aḳnā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَى وَأَقْنَى﴾[399] أَيْ وَأَعْطَى مِنَ الْمَالِ زِيَادَةً أَيْ مَا يَتَّخِذُ قِنْيَةً

"قِنْيَةٌ قُنْيَةٌ" ve "قِنْوَةٌ قُنْوَةٌ" ḳāf'ların zammı ve kesriyle de sermāyeden başka bir kimsenin nefsi için iddihār ve hıfz ettiği māldır. "قَتَلَ" bābından [106] "قَنَوْتُ الشَّيْءَ أَقْنُوهُ قَنْوًا وَقِنْوَةً بِالْكَسْرِ جَمَعْتُهُ وَاقْتَنَيْتُهُ اتَّخَذْتُهُ لِنَفْسِي قِنْيَةً لَا لِلتِّجَارَةِ" demektir. Ve "رَمَى" bābından "قَنَيْتُ الشَّيْءَ أَقْنِيهَا" da denir bir maʿnāyadır. İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumā "﴿وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَى وَأَقْنَى﴾، أَعْطَى فَأَرْضَى" buyurdu yaʿnī "Verdi ve rāzī etti" demek olur.

- أَقْوَمُ قِيلًا [aḳvemu ḳīlen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا﴾[400] أَيْ أَصَحُّ قَوْلاً

---

397 "Eğer Medine'nin her tarafından üzerlerine gelinse ve orada karışıklık çıkarmaları istenseydi, onu mutlaka yaparlardı; o konuda fazla gecikmezlerdi." el-Ahzāb, 33/14.

398 "O, dört gün içinde (dört evrede), yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi ve orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklar takdir etti." Fussilet, 41/10.

399 "Şüphesiz O, başkalarına muhtaç olmaktan kurtardı ve varlık sahibi kıldı." en-Necm, 53/48.

400 "Şüphesiz gece ibadetinin etkisi daha fazla, (bu ibadetteki) sözler (Kur'an ve dua okuyuşlar) ise

Yaʿnī nāsın nevmle ārāmı ve harekāt ve asvātın sükūnu cihetle kıyām-ı leylde kırāʾat-i Ḳurʾān husūsunda kavl daha sahīhtir demek olur ki kulūb ve ezhān ve efkārı teşvīş edecek ʿavārız bulunmadığından lisān kalbe ve kalb zikr ve kırāʾate muvāfık olmakla kırāʾat-ı Ḳurʾān ve zikr, evkāt-ı sāireden daha sahīh ve metīn ve dürüst olur. Bābu’l-Ḳāf’ta “قَوَامًا” ve “قَوَّامُونَ” ve “الْقَيُّوم” ve “الْقَيِّم” ve “قِيَام” ve “قِيلًا” kelimeleri de nazardan geçirile.

- أَقْبَرَهُ [aḳberahū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ﴾[401] أَيْ جَعَلَهُ فِي قَبْرٍ يَسْتُرُهُ

“İnsānı içinde setr olunacak bir kabr sāhibi kıldı” demek olur, zīrā defn, insān için bir ikrām-ı ilāhīdir, çünkü sāir hayvānātın ecsādı rūy-ı arza ilkā ve tarhla terk olunur. Ve ﴿فَأَقْبَرَهُ﴾, “أُلْهِمَ كَيْفَ يُدْفَنُ” ʿibāretiyle tefsīr olundu, yaʿnī “Keyfiyyet-i tedfīni insāna ilhām olundu” demek olur. Bir kimse bir kimse için kabr yaptıkta “ifʿāl”den “أَقْبَرَهُ” ve defn ettikte “tefʿīl”den “قَبَّرَهُ” denir. “قَبْرٌ” makarr-ı meyyit maʿnāsına ismdir. Ve bāb-ı evvel ve sānīden ” قَبَرْتُهُ أَقْبُرُهُ أَقْبِرُهُ” den masdar olur. Ve “جَعَلْتُهُ فِي الْقَبْرِ” “قَبَرْتُهُ قَبْرًا” demektir. Görülüyor [ki] sülāsīden “قَبَرْتُهُ” ve rubāʿīden teşdīdle “قَبَّرْتُهُ” bir maʿnāyadır.

MAZMŪMETU’L-HEMZE: “أُ،ق” [107]

- أُقْسِمُ [uḳsimu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ﴾[402] أَيْ أُحْلِفُ

“Yemīn olunurum” demektir. “لَا” zāidedir. Teʾkīd ifāde eder. “قَسَم”den “ifʿāl” bābından māzī-i mechūldür. Bābu’l-Ḳāf’ta “قَسَمْنَا” kelimesine nazar oluna.

- أُقِّتَتْ [uḳḳitet]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ﴾[403]

Ve vāv ile “وُقِّتَتْ” dahi kırāʾat olundu maʿnā birdir. “جُمِعَتْ لِوَقْتٍ” demektir ki “Rüsül-i kirām yevm-i kıyāmette kendileri için muʿayyen vaktte cemʿ oldukları zamān” demek murād olunur. “وَقْتٌ”ten “tefʿīl”dir. Vāv, hemzeye tebdīl olunmuş, “تَوْقِيتٌ” maʿnāsı taʿyīn ve tebyīn-i vakttir. Bu āyette rüsül-i kirām için berāy-ı şehādet cemʿ olunacakları vakt-i muʿayyen irāde olunduğundan “أُقِّتَتْ” ve “وُقِّتَتْ” “جُمِعَتْ” ile tefsīr olunmuştur. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi.

---

daha düzgün ve açıktır.” el-Müzzemmil, 73/6.

401 “Sonra onu öldürdü ve kabre koydu.” ʿAbese, 80/21.

402 “Bu beldeye (Mekke’ye) yemin ederim.” el-Beled, 90/1.

403 “Peygamberler için (ümmetlerine şahitlik etmek üzere) vakit belirlendiği zaman (kıyamet gerçekleşir).” el-Murselāt, 77/11.

MEKSŪRETU’L-HEMZE: “إ،ق”

- اِقْتَرَفْتُمُوهَا [iḳtereftumūhā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا﴾[404] أَي اكْتَسَبْتُمُوهَا

“Kazandığınız māllar” demektir. Rāġıb rahimehullāhu *Mufredāt*’ta “قَرْفٌ” ve “إِقْتِرَافٌ” ağaçtan kabuk ve yaradan deri soymaktır. Ve yaradan alınan şeyᵓe kesrle “قِرْفٌ” denir. Ve “إِقْتِرَافٌ” iyi kötü iktisāba istiᶜāre olundu. Kavluhu taᶜālā ﴿وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ اِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْاِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ﴾[405] ve ﴿وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ﴾[406] ve ﴿وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا﴾[407] āyātıyla istişhāddan sonra ve isāᵓette istiᶜmāli ekserdir diyor. Hasene iktisābında istiᶜmāli ﴿وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا﴾[408] kavl-i kerīminde vākiᶜ olmuştur. Sülāsīsi “طَرَبَ” bābından “قَرَفْتُ الشَّيْءَ قَرَفًا” denir, “قَشَرْتُهُ” demektir. “ضَرَبَ” bābından tasrīf olunur. “قَرَفْتُهُ أَقْرِفُهُ قَرْفًا” denir. Ve “müfāᶜalet”ten “قَارَفَ مُقَارَفَةً” , mukārebe ve [108] ve müdānāt-ı marzā ve muhālata ve mücāmaᶜat maᶜnālarına da istiᶜāre olunur.

- اِقْضُوا [iḳḍū]

- ﴿ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُونِ﴾[409] أَي امْضُوا مَا فِي اَنْفُسِكُمْ وَلاَ تُؤَخِّرُونِي

Yaᶜnī “Gönlünüzde olanı infāz ediniz. Beni geri bırakmayınız” demek olur. ﴿فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ﴾[410] kavl-i kerīmi gibi ki “فَامْضِ مَا أَنْتَ مُمْضٍ” demektir. “قَضَاءٌ” lafzındandır ki Bābu’l-Ḳāf’ta tafsīlen tahkīki “الْقَاضِيَة” ve “قَضَى” kelimelerinde görülür.

- اِقْصِدْ [iḳṣid]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ﴾[411] أَي اعْتَدِلْ وَتَوَسَّطْ

“Muᶜtedil ol, orta yürüyüşle yürü. Murād tekebbür edip de pīr-ī nātüvān gibi meşy-i batīᵓ ile yürüme, hiffet edip de çocuklar gibi koşma, belki sekīnet ve vakār-ı meşrūᶜu ihlāl etmeyerek muᶜtedil yürü” demektir. Her şeyᵓde “قَصْدٌ” ifrāt ve isrāfla tefrīt ve taksīr beyninde mütevassıt olandır. “ضَرَبَ” bābından “قَصَدَهُ يَقْصِدُهُ قَصْدًا فَهُوَ قَاصِدٌ وَذَاكَ مَقْصُودٌ” denir. Ve ilā ve lām ile de taᶜaddī eder. “قَصَدَ إِلَيْهِ” ve “قَصَدَ لَهُ” denir. Aslen bi-ᶜaynihi bir şeyᵓi taleb maᶜnāsına olup birer takrīble niyyet, ᶜadl, vasat, istikāmet ve maᶜānī-i sāire-

---

404 “Kazandığınız mallar” et-Tevbe, 9/24.

405 “Günahın açığını da bırakın, gizlisini de. Çünkü günah kazananlar yaptıkları karşılığında cezalandırılacaklardır.” el-Enᶜām, 6/120.

406 “Ve işleyecekleri günahları işlesinler diye (bu fısıldamayı yaparlar).” el-Enᶜām, 6/113.

407 “Kazandığınız mallar” et-Tevbe, 9/24.

408 “Kim güzel bir iş yaparsa, onun iyiliğini artırırız.” eş-Şūrā, 42/23.

409 “Bundan sonra bana hükmünüzü uygulayın; bana mühlet de vermeyin!” Yūnus, 10/71.

410 “Artık sen vereceğin hükmü ver.” Tāhā, 20/72.

411 “Yürüyüşünde tabiī ol.” Lokmān, 31/19.

de istiʿmāl olunmuş. “إِقْتِصَادٌ” bundan “iftiʿāl”dir, iʿtidāl demektir: kavluhu taʿālā ﴿وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ﴾[412] أَيْ مُعْتَدِلٌ وَمُتَوَسِّطٌ

- اِقْتَحَمَ [iḳteḥame]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ﴾[413] أَيْ لَمْ يُجَاوِزْهَا وَلَمْ يَدْخُلْهَا

Yaʿnī “Şedīdü’l-mürūr olan sırātı ve beyne’l-cenneti ve’n-nār olan ʿakabeyi tecāvüz etmedi ve ona dāhil olmadı” demektir. “عَقَبَةٌ” Bābu’l-ʿAyn’da kendi faslında görülür. “إِقْتِحَامٌ” bir şeyʾe şiddet ve suʿūbetle duhūl ve şiddet ve suʿūbet ve meşakkatle onu tecāvüzdür. Bābu’l-Mīm’de “مُقْتَحِمٌ” kelimesine [109] nazar oluna.

Fāide: Lā-i nāfiye sīga-i māzī ile maʿnāca sīga-i müstakbel ile “لَمْ” gibidir. Sicistānī rahimehullāhu bu kaydıyla “فَلَا اقْتَحَمَ” yi “لَمْ يَقْتَحِمْ” ile tefsīrin vechini beyān ediyor.

- اِقْذِفِيهِ [iḳzifīhi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّكَ مَا يُوحَى أَنِ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ﴾[414] أَيْ أَنْ أَلْقِيهِ فِي التَّابُوتِ وَأَلْقِيهِ بِالتَّابُوتِ فِي الْيَمِّ أَيِ الْبَحْرِ

Sicistānī rahimehullāhu “إِطْرَحِيهِ فِي الْبَحْرِ” ʿibāretiyle tefsīr etmiş. Murād denize yaʿnī Nīl’e bırak yāhūt at demektir. Uzağa atmak maʿnāsına olan “قَذْفٌ”den fiʿl-i emr müfred müʾennestir. Bu kelimenin tahkīki mufassalen Bābu’l-Ḳāf’ta “قَذَفَ” kelimesinde görülür.

FASLU’L-HEMZE MAʿA’L-KĀF: “أ،ك”

- الْأَكْمَهَ [el-ekmehe]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ﴾[415] أَيِ الَّذِي وُلِدَ أَعْمَى

Yaʿnī “anadan doğma kör” demektir. Bu maʿnāda naʿttır. Müʾennesinde “كَمْهَاءُ” denir. Rāğıb rahimehullāhu baʿzen sonradan ʿamāya uğrayan kimseye de denir deyip “كَمِهَتْ عَيْنَاهُ حَتَّى ابْيَضَّتَا” kelāmını misāl olarak yazmış. “تَعِبَ” bābından “كَمِهَ كَمَهًا فَهُوَ أَكْمَهُ وَالْأُنْثَى كَمْهَاءُ” denir.

- أَكِنَّةً [ekinneten]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً﴾[416] أَيْ أَغْطِيَةً

Kesr-i kāf ile “كِنَانٌ”ın cemʿidir ki lafzen ve maʿnen “غِطَاءٌ” gibidir, perde ve sitr maʿnāsı-

---

412 “Onlardan bir kısmı orta yolu tutar.” Lokmān, 31/32; Fātır, 35/32.

413 “Fakat o, sarp yokuşa atılmadı.” el-Beled, 90/11.

414 “Hani annene ilham edilmesi gereken şeyleri ilham etmiştik: Onu (bebek Mūsā’yı) sandığın içine koy ve denize (Nil’e) bırak.” Tāhā, 20/38-39.

415 “Körü ve alacalıyı iyileştiririm.” Āl-i ʿİmrān, 3/49.

416 “Kalpleri üzerine perdeler (gereriz)” el-Enʿām, 6/25; el-İsrāʾ, 17/46; el-Kehf, 18/57.

nadır. "رَدَّ" bābından "كَنَّ الشَّيْءَ كَنًّا جَعَلَهُ فِي كِنٍّ" denir. Ve kesrle "كِنٌّ" sitrdir. Ve içinde bir şey᾽ hıfz olunan şey᾽e de "كِنٌّ" denir. Kesrle "كِنَانٌ" hāne ve hazīne ve perde ile hıfz ve setr olunan ve sıyānet edilen şey᾽dir. Bunda sülāsīden "كَنَنْتُ" demek hāss olduğu gibi [110] kalbde, nefste vākiᶜ olan setrde "ifᶜāl"den "أَكْنَنْتُ" lafzı ihtisās etmiştir. Ve "كِنَانَةٌ" ki ok mahfazasıdır, bu māddedendir.

- أَكَابِر [ekābira]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا﴾[417] أَيْ عُظَمَاءَ

Yaᶜnī "mücrimlerinin menzileten ulularını" demektir. "كَبِيرٌ"in cemᶜdir. Bu gūne tefsīrden murād "كِبَرٌ" ekser yaşta büyüklük maᶜnāsında istiᶜmāl olunduğu cihetle bu murād olmayıp kadr ve menzilettte büyüklük irāde edildiğini taᶜyīn ve tebyīn içindir, gūyā kavmin mücrimlerinin şüyūh ve pīrānı değil demek olur.

- أَكْبَرْنَهُ [ekbernehū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ﴾[418] أَيْ أَعْظَمْنَهُ يَعْنِي وَجَدْنَهُ فِي الْحُسْنِ عَظِيمًا

"Güzellikte Yūsuf ᶜaleyhi's-selāmı kadınlar büyük buldular, onun hüsnünü nefslerinde iᶜzām ettiler" demek olur. "كِبَرٌ"den "ifᶜāl"dir. Maᶜlūmdur ki "ifᶜāl"in hemzesi baᶜzen vicdān ifāde eder. Meselā "أَبْخَلْتُهُ", "وَجَدْتُهُ بَخِيلًا" demektir. "أَكْبَرْنَهُ" ve "اَعْظَمْنَهُ", "وَجَدْنَهُ كَبِيرًا" ve "وَجَدْنَهُ عَظِيمًا" demek olur.

- أَكْنَانًا [eknānen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا﴾[419] أَيْ مَا يُتَوَقَّى وَيُسْتَتَرُ فِيهِ كَالْغَارِ وَنَحْوِهِ

Ānifen "أَكِنَّةً" kelimesinde beyān olunan "كِنٌّ" lafzının cemᶜidir. Bu āyet-i kerīmede dağlarda vākiᶜ mağara ve kehf emsāli mahallerdir ki onlarda sıcaktan ve soğuktan tahaffuz edilir. Mezkūr "اَكِنَّةً" kelimesine ircāᶜ-ı nazar oluna.

- أَكْفِلْنِيهَا [ekfilnīhā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَقَالَ أَكْفِلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ﴾[420] أَيِ اجْعَلْنِي كَافِلَهَا أَيِ النَّعْجَةِ

Yaᶜnī "Sen öbür koyunu bana zamm eyle yaᶜnī benimkilere kat ve beni [111] ona ve onun umūruna kāfil kıl" demek olur. "كَافِلٌ" bir şey᾽i kendine zamm ve onun muhāfazasını ve ᶜale'd-devām onun umūrunda kıyāmı kendi nefsine lāzım kılan kimsedir. Bizim şīve-i lisānımızda bir şey᾽in kendi mālı ve ᶜayāli gibi idāresini boynuna alıp me᾽ūnetini

---

417 "İşte böyle, her memlekette günahkārları oranın ileri gelenleri kıldık." el-Enᶜām, 6/123.
418 "Kadınlar Yūsuf'u görünce onu pek büyüttüler." Yūsuf, 12/31.
419 "Dağlarda da sizin için barınaklar var etti." en-Nahl, 16/81.
420 "Böyle iken "Onu da bana ver" dedi ve tartışmada beni bastırdı." Sād, 38/23.

taʿahhüd eden kimsedir. Ve ﴿أَكْفِلْنِيهَا﴾, "مَلِّكْنِيهَا" ile de tefsīr olunur. Bābu'l-Kāf'ta "كَفَّلَهَا" "زَكَرِيَّا" kelimesine nazar oluna.

- أَكْمَامِهَا [ekmāmihā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا﴾[421] أَيْ أَوْعِيَتِهَا

"Kaplarından" demek olur. Kesr-i kāf ve mīm-i müşeddede ile "كِمٌّ" in cemʿidir ki derūnunda meyve müstetir ve mahfūz olan gözlerdir. Bizim lisānımızda buna göz ve tomurcuk denir ki açılıp içinden çiçek zuhūr eder ve ondan meyve hāsıl olur. Kezā ﴿فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ﴾[422] kavl-i kerīminde de murād budur. Kāf'ın zammıyla "كُمٌّ" kaftan ve sāir elbesinin yeni yaʿnī kolların sāidde bileğe müntehī olan tarafıdır. Bunun cemʿi "أَكْمَامٌ"dır. Kalensüve gibi bir nevʿ serpūşa da "كُمَّةٌ" denir.

- أَكْوَابٍ [ekvābin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا﴾[423] أَيْ أَقْدَاحٍ بِلَا عُرًى

"Kulpsuz ve emziksiz kadehler" demek olur. Feth-i kāf ile "كَوْبٌ"ün cemʿidir. Ve kāf'ın zammı ve āhirinde hā ile "كُوبَةٌ" kavanoz gibi topraktan düzülüp pişirilmiş bir nevʿ tabldır, bizde "tabluka" denir ki ayak takımı, baldırı çıplak gürūhu mecālis ve cemʿiyyetlerinde tedāvül eder.

- أَكْدَى [ekdā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿اَفَرَاَيْتَ الَّذِي تَوَلّٰى وَأَعْطَى قَلِيلًا وَأَكْدَى﴾[424] أَيْ قَطَعَ

Yaʿnī "ʿAtiyyesini kesti." Tercüme-i āyette "Az bir şey verdi, onu da kesti" denir. Bu lafz bu maʿnāya [112] "كُدْيَةُ الرَّكِيَّةِ" kavlinden meʾhūzdur ki bilā-ikmāl ve örülmeden terk olunan kuyudur. Bu taʿbīr hāfirin yaʿnī kuyu kazan kimsenin kazıp kazıp da nihāyet "كُدْيَةٌ"e yaʿnī bir māniʿ-i arzīye tesādüfle mümteniʿü'l-hafr olduğunu görüp meʾyūsen hafrı katʿ etmesinden ʿibārettir. "أَكْدَى" bundan "ifʿāl"dir. "أَكْدَى فَهُوَ مُكْدٍ" denir. Ve "حَفَرَ فَأَكْدَى" kavli de tālib-i muhfik ve muʿtī-i mukill için istiʿāre olundu.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: "أُ،ك"

- أُكُلُهُ [ukuluhū]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ﴾[425] أَيْ ثَمَرُهُ

421 "Meyveler tomurcuklarından ancak O'nun bilgisi altında çıkar." Fussilet, 41/47.
422 "Orada meyve(ler) ve salkımlı hurma ağaçları vardır." er-Rahmān, 55/11.
423 "Etraflarında gümüş kaplar, şeffaf kadehler dolaştırılır." el-İnsān, 76/15.
424 "Şimdi yüz çevireni; pek az verip de kaskatı cimrileşeni gördün mü?" en-Necm, 53/34.
425 "Ürünleri çeşit çeşit ekinleri" el-Enʿām, 6/141.

Yaʿnī “mahsulü” demek olur. “نَصَرَ” bābından “أَكَلَ أَكْلًا فَهُوَ آكِلٌ وَذَاكَ مَأْكُولٌ وَأُكُلٌ” denir. Ve “أُكُلٌ” hemze ve kāf’ın zammıyla ve sükūn-ı kāf’la da “مَا يُؤْكَلُ” yaʿnī yenir şeyʾ ve kābil-i ekl maʿnāsına ve ağaçta olan meyveye ʿalemdir. Tevsīʿan mahsūl-i zerʿe da denir. Ve fethle “أَكْلَةٌ” bir kerre fakat doyunca yemektir. Ve zammla “أُكْلَةٌ” bir lokmadır.

MEKSŪRETU’L-HEMZE: “إ،ك”

- اِكْتَالُوا [iktālū]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ﴾[426] أَيْ أَخَذُوا مِنَ النَّاسِ

Yaʿnī “Nāstan aldıkları vaktte ölçüyü istīfāʾ ederler, tāmm ölçerler” demek murād olunur. Taʿām ölçmek maʿnāsına olan “كَيْلٌ”dendir. “بَاعَ” bābından “كَالَ يَكِيلُ كَيْلًا” denir. Kesrle “كِيلَةٌ” ismdir. “كِلْتُهُ الطَّعَامَ” ve “كِلْتُهُ” ve “كِلْتُ عَلَيْهِ” ʿibāretleri beyninde fark vardır. Tahkīki Bābu’l-Kāf’ta “كَيْلَ بَعِيرٍ” kelimesi şerhinde mufassaldır, oraya bak.

FASLU’L-HEMZE MAʿA’L-LĀM: “أَ،ل” [113]

- أَلْفَيْنَا [elfeynā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا﴾[427] أَيْ وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا

Yaʿnī “Babalarımızı üzerine bulduğumuz şeyʾe ittibāʿ ederiz.” Yaʿnī babalarımızdan gördüğümüz ve onları taʿabbüd eder bulduğumuz dīne ittibāʿ ederiz demeği murād ederler. “لَفَاءٌ”dan “ifʿāl”dir. İbnu’l-Es̱īr rahimehullāhu *Nihāye*’de “أَلْفَيْتُ الشَّيْءَ أُلْفِيهِ إِلْفَاءً إِذَا وَجَدْتَهُ وَصَادَفْتَهُ وَلَقِيتَهُ” demiş. Bu sūrette “إِلْفَاءٌ” bulmak ve rāst gelmek ve kavuşmak ve karşı gelmek maʿnālarına gelir. Ve “tefāʿul”den “تَلَافِي” tedārük etmektir. وقَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ﴾[428] أَيْ صَادَفَا Yaʿnī “Rāst geldiler.” Ve ﴿إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آبَاءَهُمْ ضَالِّينَ﴾[429] أَيْ وَجَدُوهُمْ “Buldular” demek olur.

- الْأَلْبَابِ [el-elbābi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ﴾[430] أَيِ الْعُقُولِ

“عَقْلٌ” maʿnāsına olan “لُبٌّ”ün cemʿidir. “عُقُولٌ” demek olur. Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*’ta zamm-ı lām’la “لُبٌّ” şevāibden hālis olan ʿakldır. Bu lafzla tesmiyesi bir şeyʾin

---

426 “Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay hāline! Onlar insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman, tam ölçerler.” el-Mutaffifīn, 83/1-2.

427 “Onlara, “Allah’ın indirdiğine uyun!” denildiğinde, “Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!” derler.” el-Bakara, 2/170.

428 “Kapının yanında hanımın efendisine rastladılar.” Yūsuf, 12/25.

429 “Çünkü onlar babalarını sapık kimseler olarak buldular.” es-Sāffāt, 37/69.

430 “Bunu ancak akıl sahipleri anlar.” el-Bakara, 2/269; Āl-i ʿİmrān, 3/7.

magzı gibi insānda kuvā-yı maᶜneviyyesinden en hālis olan maᶜnā olduğu içindir. Ve mezekkā olan ᶜakldır denildi. Bu hālde her bir "لُبٌّ", "عَقْلٌ"dır ve lākin her bir "عَقْلٌ", "لُبٌّ" değildir. Ḳurᵓān-ı kerīm'de ᶜukūl-i zekiyyenin gayrısı idrāk edemeyeceği ahkāmı "أُولُو الْأَلْبَابِ" a taᶜlīk buyurdu deyip ﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ﴾[431] kavl-i kerīmiyle istişhād ediyor. Ve "تَعِبَ" bābından "لَبَّ فُلَانٌ يَلَبُّ" "صَارَ ذَا لُبٍّ" diyor. İbnü'l-Es̱īr rahimehullāhu *Nihāye*'de "الْأَلْبَابُ جَمْعُ لُبٍّ وَلُبُّ كُلِّ شَيْءٍ خَالِصُهُ" dedikten sonra bir az aşağıda [114] "وَفِي حَدِيثِ صَفِيَّةَ أُمِّ الزُّبَيْرِ إِضْرِبْهُ كَيْ يُلِبَّ أَيْ يَصِيرَ ذَا لُبٍّ وَاللُّبُّ الْعَقْلُ وَجَمْعُهُ اَلْبَابٌ" diyor. Bu "قَرُبَ" dendir. "لَبَّ يَلُبُّ لَبَابَةً كَقَرَابَةً" İsm-i fāᶜili her hālde ve sūrette "لَبِيبٌ" gelir. Ve bir şeyᵓin hālisi ve özü demek olan "لُبٌّ"ün cemᶜi "لُبَابٌ" gelir.

- أَلَدُّ [eleddu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ﴾[432] أَيْ شَدِيدُ الْخُصُومَةِ

Yaᶜnī "husūmeti, düşmanlığı en kavī olan"dır. Rāğıb rahimehullāhu "أَلَدُّ" , şedīdü'l-inkār ve't-teᵓebbī olan hasmdır. Ve bunun aslı "لُدٌّ"dür; demiş ki ﴿فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنْذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا﴾[433] kavl-i kerīminde kavma sıfat vākiᶜ olmuştur. Ve "لُدٌّ", "أَلَدُّ"in cemᶜidir. "أَلَدُّ" efᶜal-i tafdīldir. Ve "أَلَدُّ" bātıl ile şedīdü'l-cedel olan hasmdır diye de tefsīr olunmuştur. "لَدَدٌ" lafzından, "تَعِبَ" bābından "لَدَّ يَلَدُّ لَدَدًا" ve "قَتَلَ" bābından "لَدَّ يَلُدُّ لَدًّا" denir, "لَدَّ الرَّجُلُ خَصْمَهُ" , "إِشْتَدَّتْ خُصُومَتُهُ" demektir.

- أَلِيمٌ [elīmun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ﴾[434] و﴿لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾[435] أَيْ مُؤْلِمٌ

Elem verici, incitici, ağrıtıcı, acıtıcı demek olur. Maᶜānī-i mezkūreye mevzūᶜ "أَلَمٌ"dendir. "تَعِبَ" bābından "أَلِمَ الرَّجُلُ يَأْلَمُ أَلَمًا" denir. Ve hemze ile yaᶜnī "ifᶜāl" bābından müteᶜaddī olur. "آلَمَهُ يُؤْلِمُهُ إِيلَامًا فَهُوَ مُؤْلِمٌ" denir. Ve "أَلِيمٌ", "مُؤْلِمٌ" maᶜnāsına ismdir.

- الْآنَ [el-āne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ الْئٰنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ﴾[436]

"Şu vaktte" ve "şimdi" demektir. Bu "آنَ" lafzı içinde bulunulan vakttir, teceddüd edip

---

431 "Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar." el-Bakara, 2/269.

432 "(Sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Hālbuki o düşmanlıkta en amansız olandır." el-Bakara, 2/204.

433 "(Ey Muhammed!) Biz, Allah'a karşı gelmekten sakınanları Kur'an ile müjdeleyesin, inat eden bir topluluğu da uyarasın diye, onu senin dilin ile (indirip) kolaylaştırdık." Meryem, 19/97.

434 "Şüphesiz onun yakalaması can yakıcı ve şiddetlidir." Hūd, 11/102.

435 "Onlar için elem dolu bir azap vardır." Yedi yerde, örneğin bkz. Āl-i ᶜİmrān, 3/91.

436 "Aziz'in karısı ise, "Şimdi gerçek ortaya çıktı (dedi)." Yūsuf, 12/51.

durur. Maᶜnāca hālden azyaktır. Cemᶜi "أَوَانٌ"dır. Faslu'l-Hemze Maᶜa'l-Elif'te "الْآنَ" kelimesine bak.

- أَلْقَى [elḳā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾[437] أَيِ اسْتَمَعَ[115] الْوَعْظَ

Yaᶜnī "Kitāb-ı kerīm'le olan vaᶜza kulak koydu", yaᶜnī dinledi demektir. "إِسْتِمَاعٌ" mahallinde "إِلْقَاءُ سَمْعٍ" ile taᶜbīr eblag-ı vücūh-ı istimāᶜ olduğu içindir, çünkü taᶜbīr-i mezkūr kelāmı müteyakkızāne ve huzūr-ı kalb ile maᶜnāsını anlayarak dinlemektir. Bu kelime "لِقَاءٌ" dan "ifᶜāl"dir. "لِقَاءٌ" rüʾyet ve vusūl yaᶜnī ermek, yetişmek, tesādüfen kavuşmak maᶜnālarına gelir. Bāb-ı rābiᶜden "لَقِيَهُ يَلْقَاهُ لِقَاءً بِالْمَدِّ وَلُقًى بِالْقَصْرِ وَالضَّمِّ وَلُقِيًّا بِالضَّمِّ وَتَشْدِيدِ الْيَاءِ" denir. Ve "إِلْقَاءٌ" bırakmak ve koymak ve tarh yaᶜnī atmaktır. "أَلْقَاهُ يُلْقِيهِ إِلْقَاءً فَهُوَ مُلْقٍ وَذَاكَ مُلْقًى" denir.

- أَلْقِيَا [elḳiyā]

- ﴿أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ﴾[438] أَيْ أَلْقِ

Yaᶜnī "Tarh et, at cehenneme" demektir. Bu kelime "إِلْقَاءٌ"dan fiᶜl-i emr-i müsennādır, hālbuki hitāb yalnız Mālik'edir. Müsennā olduğu için iki muhātabın vücūdunu iktizā etmekle teʾvīl ve tevcīhe ihtiyāc vardır. Bu bābda sāhibu'l-*Ġarīb* diyor ki: ᶜArab bir kişiye iki hitāb eder gibi hitāb ederler. Bunun sebebi bir ᶜArabın deve koyun sürülerinde en az aᶜvānı ikidir, kezā yol arkadaşları da ekalli üçtür. İşte bu yüzden bir kimsenin kelāmı ve hitābı iki sāhibe cārī olur. Bu teʾvīl İbn Cerīr eṭ-Ṭaberī'nin de *Cāmiᶜu'l-Beyān*'da iltizām ettiği teʾvīldir. Bizde de bir kimse müteᶜaddid huddāmından birini çağıracağı vaktte geliniz ve gelsenize der; maksad biridir, cümlesinin gelmesi değildir. Dīger baᶜzı tefāsīrde başka teʾvīller de vardır. Ḳāḍī tefsīrinde hitāb sāikle şehīdedir yāhūd hazene-i nārdan iki melekedir yāhūd yalnız Mālik'edir. Baᶜzen fiᶜlde fāᶜilin tesniyesi fiᶜlin tesniye ve tekrīri menzilesindedir. Bināʾen ᶜaleyh "أَلْقِيَا" demek "أَلْقِ أَلْقِ" [116] demek yerindedir demiş. Ve şāᶜirin "قِفَا نَبْكِ مِنْ ذِكْرَى حَبِيبٍ وَمَنْزِلِ" kavlinde "قِفَا" gibi ki "قِفْ قِفْ" "Dur, dur, ağlayalım" demektir. Yāhūd elif, nūn-ı teʾkīdden bedeldir ki "أَلْقِيَنْ" demektir. Bu kelimenin nūn-ı hafīfe ile "أَلْقِيَنْ" sūretinde vākiᶜ olan kırāʾati de bunu teʾyīd eder. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi.

437 "Şüphesiz bunda, aklı olan yahut hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır." Kāf, 50/37.

438 "(Allah şöyle der:) "Atın cehenneme, (hakka karşı) inatçı, hayrı hep engelleyen, haddi aşan şüpheci her kāfiri!" Kāf, 50/24-25.

- أَلَتْنَاهُمْ [eletnāhum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ﴾[439] أَيْ نَقَصْنَاهُمْ

Yaʿnī "Onların aʿmālinden onlara hīçbir şeyʾ eksiltmedik" demek olur. "ضَرَبَ" bābından "أَلَتَهُ حَقَّهُ يَأْلِتُهُ" denir, "نَقَصَ" demektir. Ve kezā "لَاتَهُ يَلِيتُهُ" o maʿnāda lügattır. Ve "ifʿāl"[-den] "أَلَاتَهُ يُلِيتُهُ" dahi öyledir. Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta "لَاتَهُ عَنْ كَذَا يَلِيتُهُ لَيْتًا، صَرَفَهُ عَنْهُ وَنَقَصَهُ حَقًّا لَهُ" demiş ki bunda bir de sarf maʿnāsı isbāt etmiş oluyor ise de ona bir şāhid ve misāl ityān etmemiş. Ve Sicistānī rahimehullāhu gibi mehmūzü'l-fāʾ olarak da lügat olduğundan sükūt ediyor.

- اللَّائِي وَفِي رَسْمِ الْمُصْحَفِ الّٰئِ [ellāʾī]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ﴾[440] وَ"الّٰئِ"

Ebū Bekr Sicistānī rahimehullāhu diyor ki: "اَللَّائِي" bir cemʿdir ki onun vāhidi cemīʿan "الَّتِي" ve "الَّذِي"dir. Ve "اللَّاتِي"nin vāhidi "الَّتِي" den gayrı değildir. Müşārün ileyh böylece ekser ehl-i lügatın hilāfını ihtiyār etmiş,çünkü hemān agleb-i ehl-i lügat "اللَّائِي", "الَّتِي" nin cemʿi olduğuna kāildirler. *Muḫtāru'ṣ-Ṣiḥāḥ*'ta "وَاللَّاؤُونَ جَمْعُ الَّذِي مِنْ غَيْرِ لَفْظِهِ بِمَعْنَى الَّذِينَ وَفِيهِ ثَلَاثُ لُغَاتِ اللَّاؤُونَ فِي الرَّفْعِ وَاللَّائِينَ فِي النَّصْبِ وَالْجَرِّ وَاللَّاؤُ بِلَا نُونٍ وَاَللَّائِي بِإِثْبَاتِ الْيَاءِ فِي كُلِّ حَالٍ يَسْتَوِي فِيهِ الرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ" diye kayd olunmuş. Bundan üç kavl hāsıl oluyor: Biri Sicistānī'nin "الَّتِي" ve "الَّذِي" nin cemʿidir [117] kavli ve biri ekserin "الَّتِي"nin cemʿi olmak kavli biri de *Muḫtāru'ṣ-Ṣiḥāḥ*'taki "الَّذِي"nin cemʿi olduğu kavli. Hālbuki Ḳurʾān-ı kerīm'de bu lafz dāimā nisāʾda istiʿmāl olunmuş, nitekim evvel-i mebhastaki āyetle ﴿إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا الّٰئِي وَلَدْنَهُمْ﴾[441] ve ﴿وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ﴾[442] āyetlerinde vākiʿ olmuştur. Vallāhu aʿlemu bi's-savāb. *Muḫtāru'l-Enbāʾ* nām eser-i fakīrīde esmā-i mevsūle hakkında tafsīlāt-ı nāfiʿa vardır.

- أَلْفَافًا [elfāfen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا﴾[443] أَيْ مُلْتَفَّةً مِنَ الشَّجَرِ

Yaʿnī "Ağaçları birbirine sarılmış, dolaşmış bāgçeler" demek olur. Bu lafz lām'ın fethi ve kesriyle de "لَفٌّ لِفٌّ" ve "لَفِيفٌ"in cemʿidir. Ve zammla "لُفَاءٌ", "لُفٌّ"ün ve "اَلْفَافٌ", "لُفَاءٌ"nın cemʿi olmak da cāizdir ki "اَلْفَافٌ" cemʿü'l-cemʿ olur.

---

439 "Bununla beraber onların amellerinden hiçbir şey eksiltmeyiz." et-Tūr, 52/21.

440 "Kadınlarınızdan ādetten kesilmiş olanlarla, henüz ādet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır." et-Talāk, 65/4.

441 "Onların anaları ancak, kendilerini doğuran kadınlardır." el-Mücādele, 58/2.

442 "Henüz ādet görmeyenler" et-Talāk, 65/4.

443 "Taneler, bitkiler, sarmaş dolaş bahçeler çıkaralım diye yağmur yüklü yoğun bulutlardan şarıl şarıl yağmur yağdırdık." en-Nebeʾ, 78/14-16.

Medāriku't-Tenzīl'de Nesefī'nin kavli bundan evzahtır. Diyor ki tercümeten "أَلْفَافًا" eşcārı birbirine dolaşık, "اَلْفَافًا"ın vāhidi "جِـذْعٌ" ve "أَجْـذَاعٌ" gibi "لِـفٌّ"tir yāhūd "شَـرِيفٌ" ve "اَشْـرَافٌ" gibi "لَفِيـفٌ"tir yāhūd "أَوْزَاعٌ" gibi vāhidi yoktur yāhūd "أَلْفَـافٌ" cemᶜü'l-cemᶜdir. O hālde "أَلْفَـافٌ" cemᶜ-i "لُـفٌّ"tür. Ve "لُـفٌّ" cemᶜ-i "لَفَـاءٌ" ve "لُفَـاءٌ" şecere-i müctemiᶜadır. Bunun aslı dürmek ve sarmak ve cemᶜ etmek maᶜnāsına olan feth-i lām ve teşdīd-i fāᵓ ile "لَفٌّ"tir. "رَدَّ" bābından "لَفَّهُ يَلُفُّهُ لَفًّا" denir, "لَفِيفٌ" bundan bi-maᶜnā "مَلْفُوفٌ"tur. Ve "iftiᶜāl"den "إِلْتِفَافٌ" bunun mutāviᶜidir. "لَفَّهُ فَالْتَفَّ" denir. ﴿وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ﴾[444] kavl-i kerīmi bundandır. Ve "tefᶜīl"den "لَفَّـفَ" bundan mübālagadır. Ve kabāil-i şettādan müctemiᶜ olan nāsa da "لَفِيفٌ" denir. Kavluhu taᶜālā ﴿فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا﴾[445] bundandır.

- أَلْهَاكُمُ [elhākumu]
- ﴿أَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ﴾[446] أَيْ أَشْغَلَكُمْ عَنْ طَاعَةِ اللهِ وَذِكْرِهِ

Yaᶜnī [118] "Nüfūs ve evlād ve emvālin kesretiyle tefāhur ve tebāhī sizi tāᵓat ve zikrullāhtan meşgūl etti" demek olur. "اَلْهَـى" , "لَهْـوٌ"den "ifᶜāl" bābından sīga-i māzīdir. "اَلْهَـاكَ عَنْهُ يُلْهِيكَ إِلْهَاءً" denir. Sülāsīsi "عَدَا" bābından "لَهَى يَلْهُو لَهْوًا فَهُوَ لَاهِي" denir, "لَعِبَ" demektir. "لَهْـوٌ" insānı kendi nefsi için elzem ve mühimm olan umūrdan meşgūl eden şeyᵓdir, her ne ve her neden olursa olsun hattā ᶜulviyyāttan ise de. Bābu'l-Lām'da "لَهْـو" kelimesine bak.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: "أ،ل"

- أُولَاتُ الْأَحْمَالِ [ulātu'l-aḥmāli]
- ﴿وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾[447]

"Haml sāhibeleri" yaᶜnī gebe hatunlar demek olur. Bunun müfredi lafzının gayrıdan "ذَاتُ"dır ki "صَاحِبَـةٌ" demektir. Bir de nefsü'ş-şeyᵓ maᶜnāsına olan "ذَاتٌ" vardır ki bunun gayrıdır, biz bundan "kendi" ile taᶜbīr ederiz. "رَأَيْتُ الْأَمِيرَ ذَاتَهُ أَيْ نَفْسَـهُ" ve "جَاءَ الْأَمِيرُ بِذَاتِهِ أَيْ بِنَفْسِهِ" Her hālde kendi demektir.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: "إ،ل"

- إِلْحَافًا [ilḥāfen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا يَسْئَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا﴾[448] أَيْ إِلْحَاحًا

444 "Bacakların birbirine dolandığı zaman" el-Kıyāmet, 75/29.
445 "Ahiret va'di (kıyamet) gelince hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz." el-İsrāᵓ, 17/104.
446 "Çoklukla övünmek sizi, kabirlere varıncaya (ölünceye) kadar oyaladı." et-Tekāsür, 102/1-2.
447 "Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer." et-Talāk, 65/4.
448 "İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler." el-Bakara, 2/273.

"İkdām ve ibrām ederek" demek olur. Aslen örtülecek şeyᵓ demek olan "لِحَافٌ" tandır. "İfticāl"den "إِلْتَحَفَ بِالثَّوْبِ اِلْتِحَافًا", "تَغَطَّى بِهِ" Yacnī "Örtündü, büründü." Ve "ifcāl"den "أَلْحَفَ السَّائِلُ إِلْحَافًا" ve "أَلْحَفَ عَلَيْهِ بِالسُّؤَالِ إِلْحَافًا، أَيْ أَلَحَّ" Yacnī "İlhāh ve ibrām ve ikdām etti" demektir ki sāil suᵓālde devāmıyla gūyā mesᵓūlün canhı lihāf gibi bürüdü demek olur.

- إِلَاهَتَكَ [ilāheteke]

Bu lafz-ı kerīm ﴿وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ﴾[449] kavl-i kerīminde "آلِهَةَ" lafz-ı şerīfini "إِلٰهَتَكَ" sūretinde kırāᵓat eden İmām'ın kırāᵓatine göredir ki "عِبَادَتَكَ" [119] demek olur. Bu takdīrce "عَبَدَ" macnāsına olan "أَلَهَ"dendir. Üçüncü bābdan "أَلَهَ فُلَانٌ يَأْلَهُ إِلَاهَةً" denir, "عَبَدَ" demektir.

- إِلًّا وَلَا ذِمَّةً [illen velā zimmeten]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً﴾[450] أَيْ قَرَابَةً وَعَهْدًا

"إِلٌّ" kelimesi hemze-i meksūre ve lām-ı müşeddede ile beş vech üzere isticmāl olunur: Evvelen "إِلٌّ", Allāh demektir ve cahd ve karābet ve yemīn ve civār macnālarına da müstacmeldir. Ve kezā fī kavlihi tacālā ﴿كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لاَ يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلاًّ وَلاَ ذِمَّةً﴾[451] Yacnī "Bir müᵓmin hakkında veyā sizin hakkınızda karābet-i neseb ve cahd ve yemīnde ibrār ve civār yacnī komşuluk hakkını gözetmezler demek olur. "ذِمَّةٌ" kelimesi Bābu'z-Zāl'da görülür.

- إِلْحَادٍ [ilḥādin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ﴾[452] أَيْ إِلْحَادًا بِسَبَبِ ظُلْمٍ

"بِإِلْحَادٍ"da bā zāidedir. Ve "إِلْحَادٍ" haktan meyldir. Aslen vasattan bir tarafa māil olan hufre macnāsına mevzūc "لَحْدٌ" lafzındandır ki sonra nısfından aşağı mahallinden kıble cānibine meyl ettirilen kabre calem oldu. Ve bu meyl macnāsından ahz ile haktan cudūl ve icrāz ve meyl ile'l-fesād macnālarına ve macānī-i sāirede de isticmāl olundu. "قَطَعَ" bābından "لَحَدَ يَلْحَدُ لَحْدًا فَهُوَ لَاحِدٌ" denir. Ve "ifcāl"den "أَلْحَدَ يُلْحِدُ إِلْحَادًا فَهُوَ مُلْحِدٌ" denir. Her hālde mütecaddīdir. Ve dīnden icrāz ve dalālete meyl etmeğe de "إِلْحَادٌ" denir ve öyle kimseye de "مُلْحِدٌ" tesmiye edilir.

- إِلْيَاسِينَ [ilyāsīne]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَلَامٌ عَلَى إِلْيَاسِينَ﴾[453] أَيْ إِلْيَاسَ وَأَهْلِ دِينِهِ

---

449 "Seni ve ilahlarını terk etsinler diye" el-Acrāf, 7/127.

450 "Bir mü'min hakkında ne akrabalık (bağlarını), ne de antlaşma (yükümlülüğünü) gözetirler." et-Tevbe, 9/10.

451 "Onların bir ahdi nasıl olabilir ki! Eğer onlar size üstün gelselerdi, ne akrabalık (bağlarını), ne de antlaşma (yükümlülüğünü) gözetirlerdi." et-Tevbe, 9/8.

452 "Kim de orada zulmederek haktan sapmak isterse biz ona elem dolu bir azaptan tattıracağız." el-Hacc, 22/25.

453 "İlyas'a selam olsun." es-Sāffāt, 37/130.

Yaᶜnī "Selām, İlyās ᶜaleyhi's-selām ile ehl-i dīni üzerine olsun" demek [120] murād olunur. Ehl-i dīn-i İlyās'ın bi-gayri izāfet yāᵓ ve nūn ile cemᶜleri ᶜaded üzerine, gūyā ki ehl-i dīn-i İlyās'ın her biri İlyās ismiyle müsemmadır, zīrā bunda kıyās yā-i nisbetle "إِلْيَاسِيِّينَ" olmaktır, çünkü lisān-ı ᶜArabda böyle vākiᶜ ve cārīdir. Ve baᶜzı ᶜulemāᵓ "إِلْيَاسُ", "إِلْيَاسِين" bir maᶜnāya olmak cāizdir dedi, yaᶜnī "إِلْيَاسِين", "إِلْيَاس" ta lügattır. "سَيْنَاءُ" ve "سِينِينَ" gibi, kezā "مِيكَالُ" ve "مِيكَائِيلُ" denildiği gibi. Ve kelime-i celīle-i mezkūre resm-i hatt-ı mushafta fasl ile ﴿إِلْ يَاسِينَ﴾ şeklinde tahrīr olunmuş, nitekim hemzenin meddi ve izāfetle "سَلَامٌ عَلَى آلِ يَاسِينَ" sūretinde kırāᵓat de olundu.

Tenbīh: Bu gūne kırāᵓatin vechi "يَاسِين", İlyās ᶜaleyhi's-selāmın pederi ismidir ki Hārūn ᶜaleyhi's-selāmın sıbtıdır. Bināᵓen ᶜaleyh "آلَ" kelimesi "يَاسِين"e izāfe edildi. Resm-i hatt-ı mushaf da buna müsāᶜiddir. Ve izāfetle "آلُ يَاسِين", "آلُ محمد" ve "آلُ قُرْآن"dır diyenler de bulundu ise de sibāk ve siyāktaki kasas-ı sāirenin nazm ve üslūbuna muvāfık ve münāsib olmaz. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi bihi.

- اِلْغَوْا [ilġav]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ﴾[454] أَيِ ائْتُوا بِاللَّغَطِ وَصِيحُوا فِي أَثْنَاءِ قِرَاءَتِهِ

Yaᶜnī "Karışık lakırdılarla sayhalarla lagv ediniz" yaᶜnī esnā-i kırāᵓat-ı Ḳurᵓān'da harıltı, gürültü ve çığlık ediniz demek olur. "لَغْوٌ"dendir. Fāhiş ve herze ve fāidesiz söze denir ki mā-lā-yaᶜnī demektir. Bu da "لَغَا"dandır ki asāfīr ve tuyūr-ı sāirenin asvātı çığıltısıdır. "عَدَا", "صَدَا" bāblarından "لَغَا يَلْغُو لَغْوًا" ve "لَغَا يَلْغُو لَغًا" denir, "Bātıl ve beyhūde söz söyledi" demektir. Ve "ifᶜāl"den "أَلْغَى الشَّيْءَ إِلْغَاءً أَبْطَلَهُ، وَأَلْغَاهُ مِنَ الْعَدَدِ أَلْقَاهُ مِنْهُ". Ve "لَغْوٌ" bu maᶜnālarda ism de olur. Ve "لَاغِيَةٌ" [121] de "لَغْوٌ" demektir. Bābu'l-Lām'da "لَاغِيَةٌ" ve "اَللَّغْوُ" kelimelerine de nazar buyurula.

- اِلْتَفَّتِ [ilteffeti]

- ﴿وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ﴾[455] أَيْ إِحْدَى سَاقَيْهِ بِالْأُخْرَى عِنْدَ الْمَوْتِ

Yaᶜnī "Mevt hīninde bir sākı dīgerine dolaştı" demek olur. Ve sākayndan murād şiddet-i dünyā ve şiddet-i āhiretten ᶜibāret olarak şiddet-i dünyānın sonu olan hālet-i ihtizār ve sekerāt-ı mevt, şiddet-i āhiretin evveli olan mevtle cemᶜ oldu, yaᶜnī her iki şiddet iltikāᵓ ile birbirine karıştı demek de olur. Ve "اِلْتَفَّتْ"in maᶜnāsı "اِلْتَصَقَتْ" yaᶜnī "Bitişti" demektir. Bu maᶜnā ᶜArabın "اِمْرَأَةٌ لَفَّاءُ" kavlindendir ki fart-ı simenden uylukları birbirine bitişen kadına denir. Ve sevk yaᶜnī ᶜabdin rūhu rabbisine sevk olunduğu vaktte hāsıl olan mehābetten sākaynın yekdīgere dolaşması keyfiyyetinden ᶜibārettir de denir. Bir de harb

---

454 "İnkār edenler dediler ki: "Bu Kur'an'ı dinlemeyin. Baskın çıkmak için o okunurken yaygara koparın." Fussilet, 41/26.

455 "Bacakların birbirine dolandığı zaman" el-Kıyāmet, 75/29.

şiddetlendiği vaktte ʿArabın "شَمَّرَتِ الْحَرْبُ عَنْ سَاقَيْهَا" kavli gibi ﴿وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ﴾[456] şiddet ve mihnetten kināyet de olur, Türkçede de paçaları sığamak taʿbīri de böyledir. Bu kelimeye dāir kelām ve dīger fevāid bu bābda hemze-i meftūhada "أَلْفَافًا" kelimesinde ve Bābu'l-Lām'da "لَفِيفًا" kelimesinde mezkūrdur, mürācaʿat buyurula.

- اِلْتَقَطَهُ [iltekạtạhū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ﴾[457] أَيْ أَخَذَهُ وَقِيلَ رَفَعَهُ

Yaʿnī "Aldı" veyā "kaldırdı" demektir. "لَقْطٌ"ten "iftiʿāl"dir ki bir şeyʾi bilā-taleb ve lā taharrī tesādüf kabīlinden ansızın bulup almak ve yerden kaldırıp almaktır. Bu meʾhūz ve merfūʿa "لَقِيطَةٌ" denir. Bābu'l-Yā'da "يَلْتَقِطْهُ" kelimesine nazar oluna. [122]

FASLU'L-HEMZE MAʿA'L-MĪM"أ،م"

- الْأَمَانَةَ [el-emānete]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا﴾[458] أَيِ الطَّاعَةَ

Bu tefsīr İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumādan mervīdir. Bundan başka akvāl dahi vardır, lākin teklīf ile tefsīri cümlesinden ahsendir, çünkü akvāl-i sāirenin cümlesini müştemildir, zīrā teklīf tabīʿatın hilafıyla emrdir, yaʿnī muhātabı tabīʿatına mülāzım ve muvāfık olmayan umūr-ı şākka ile mükellef etmektir. Bunu kabūl ve der-ʿuhde istiʿdādı irāde ve ihtiyār haysiyyetiyle insānın gayrı mahlūkta yoktur. Semāvāt ve arz ve cibāl ʿadem-i vücūd-ı irāde vü ihtiyār sebebiyle buna kābiliyyet ve istiʿdādları olmadığından tahammül yaʿnī kabūl ve taʿahhüdden ibāʾ ve istinkāf ettiler. İnsān ise cebr-i nefsle bunu ityāna müstaʿidd olduğu için tahammül ve kabūl etti. Teklīfin emānet tesmiyesi teklīfi kabūl ve taʿahhüd eden üzerine ʿahdına vefā ile borcunu edā vücūbuna mebnīdir. Bu kavl ve tefsīr akvāl-i tefāsīr-i sāirenin cümlesini cāmiʿ olduğu müteʾemmilīne zāhirdir. Bu āyetten başka āyāt-ı kerīmede "أَمَانَةٌ" ve "أَمَانَاتٌ" kelimeleri maʿānī-i lügaviyyeleri ile müfesserdir. "أَمْنٌ" lafzındandır. Āti'l-beyān "أَمَنَةٌ" kelimesine nazar oluna. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi.

- أَمَانِيَّ [emāniyye]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ﴾[459] أَيْ أَكَاذِيبَ تَلَقَّوْهَا مِنْ

456 "Bacakların birbirine dolandığı zaman" el-Kıyāmet, 75/29.

457 "Nihayet Firavun ailesi o çocuğu bulup aldı." el-Kasas, 28/8.

458 "Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler." el-Ahzāb, 33/72.

459 "Bunların bir de ümmī takımı vardır; Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır. Onlar sadece zanda bulunurlar." el-Bakara, 2/78.

رُؤَسَائِهِمْ

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ﴾[460] أَيْ شَهَوَاتُهُمُ الْبَاطِلَةُ

Hemzenin zammı ve sükūn-ı mīm ve nūn-ı meksūre ve yā-i müşeddede ile “أُمْنِيَّةٌ”in cemʿidir. Maʿānī-i ʿadīdede müstaʿmeldir. Ekāzīb maʿnāsına gelir, nitekim āyet-i ūlāda vākiʿ olmuştur. Ve ārzū ve şehvet ve ümmīd maʿnāsına gelir, āyet-i sāniyede olduğu gibi. Ve tilkā-i nefsinden bir kimse uydurup söylediği şeyʾe de denir. Bu kelime “عَصَا” vezninde “مَنَا”dandır. “رَمَى” bābından “مَنَى اللهُ الشَّيْءَ”, “قَدَرَهُ” demektir. Ve “مَنَا” ismdir. Bundan “tefaʿʿul” bābından “تَمَنِّي” maʿrūftur ki ārzū ve teşehhī ve ümmīd maʿnālarınadır, gūyā ki “مُتَمَنِّي” temennī ettiği şeyʾin husūlünü takdīr eder. Ve “تَمَنِّي” tilāvet maʿnāsına da gelir, nitekim ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾[461] أي إذا تلى ألقى الشيطان في تلاوته ile tefsīr olunmuş. Sūre-i Hacc’da bu āyet-i kerīmenin tefsīri esnāsında īrād ve ityān edilen “تِلْكَ الْغَرَانِيقُ” hurāfe-i melʿūnesi katʿiyyen kizb ve iftiradır, isnādları zaʿīf çoğu münker ve mevzūʿ olmakla lā-asle-lehudur. Bu bābda *Tefsīr-i Kebīr*’e mürācaʿat ve bu mesʾelede evvelen ve āhiren yazılmış olan āsārı bi’t-tetebbuʿ mütālaʿa her müʾmin-i mūkine vācibdir. Bu bābda ümmeti irşād ehl-i ʿilm ve fehm, izʿān üzerine farīzadır. Kelāmullāh ve Resūlullāh’ı bu gibi nakāyıstan tenzīh ve takdīs ederim. ﴿لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ﴾[462] ve ﴿لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ﴾[463] ve ﴿وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ﴾[464] ve ﴿وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى﴾[465] [123] āyāt-ı kerīmesi ve emsāli āyāt-ı celīle bunu redde kāfidir, başka delīle ve huccete ve berāhīne ihtiyāc yoktur. ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا نُوحِي اِلَيْهِ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنَا فَاعْبُدُونِ﴾[466] kavl-i kerīmi ilā-āhirihi enbiyā-i sālife salavātullāhi ʿaleyhim hazerātının baʿzı zellātından hikāyet tarīkiyle cenāb-ı hātemu’l-enbiyā efendimiz hazretlerine temennīden daha ziyāde tevakkīde iʿtinā buyurmaları için vāride olan letāyif-i mevāʿiz-i ilāhiyyeden bir latīfe-i rabbāniyyedir. Fakīrin īmān ve iʿtikād ve dīnim budur,

460 “Bu, onların kuruntuları!” el-Bakara, 2/111.

461 “Senden önce hiçbir resül ve nebi göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah āyetlerini sağlamlaştırır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” el-Hacc, 22/52.

462 “Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye layık olan Allah tarafından indirilmiştir.” Fussilet, 41/42.

463 “İnsanı önünden ve ardından takip eden melekler vardır. Allah’ın emriyle onu korurlar.” er-Raʿd, 13/11.

464 “O Kur’an’ı şeytanlar indirmemiştir. Zaten bu onların harcı değildir, buna güçleri de yetmez.” eş-Şuʿarāʾ, 26/210-211.

465 “Battığı zaman yıldıza andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed haktan) sapmadı ve azmadı. O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur’an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir. (Kur’an’ı) ona, üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü (Cebrail) öğretti.” en-Necm, 53/1-6.

466 “Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, “Şüphesiz, benden başka hiçbir ilah yoktur. Öyleyse bana ibadet edin” diye vahyetmişizdir.” el-Enbiyāʾ, 21/25; el-Hacc, 22/52.

her kim her ne derse desin ve ne sūretle ithām ederse etsin. Vallāhu yekūlu’l-hakk ve huve yehdi’s-sebīl.

• أَمَنَةً [emeneten]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً يَغْشَى طَائِفَةً مِنْكُمْ﴾[467] أَيْ أَمْنًا

Korkusuzluk emniyyet taᶜbīr ederiz. Masdardır. “فَهِمَ” ve “سَلِمَ” bāblarından “أَمِنَ يَأْمَنُ أَمْنًا وَأَمَانًا وَأَمَنَةً وَأَمَانَةً فَهُوَ آمِنٌ وَأَمِينٌ” deriz. Cümlesi maᶜnāda müsāvīdir. Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*’ta bu kelimeyi şerhinde “أَمْنٌ”in maᶜnā-yı aslīsi nefsin sükūneti ve havfin zevālidir. “أَمْنٌ” ve “أَمَانَةٌ” ve “أَمَانٌ” aslen masdarlardır demiş ve bunların baᶜzen hālet-i emne ve baᶜzen teᵓmīn olunan şeyᵓe ism kılındığını beyān etmiş. Tafsīli *Mufredāt*-ı Rāğıb’da görülür.

• أَمْسِكْ [emsik]

• ﴿أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللّٰهَ﴾[468] أَيِ احْفَظْهَا عَلَيْكَ وَتَعَلَّقْ بِهَا

Yaᶜnī “Zevceni kendine sakla ve ona müteᶜallik ol” yaᶜnī ayrılma demek murād olur. Feth-i mīm ve sükūn-ı sīn’le “مَسْكٌ” lafzındandır ki tutmak ve hıfz yaᶜnī saklamak ve ahz ve habs ve taᶜalluk yaᶜnī muhabbet ve ᶜadem-i infikāk maᶜnālarına istiᶜmāl olunur. “ضَرَبَ” bābından “مَسَكَ يَمْسِكُ مَسْكًا فَهُوَ مَاسِكٌ” denir. Ve “tefᶜīl”den [124] “تَمَسَّكَ” ve “iftiᶜāl”den “إِمْتِسَاكٌ” ve “إِسْتِفْعَالٌ”den “إِسْتِمْسَاكٌ” ve “ifᶜāl”den “إِمْسَاكٌ” birdir. Ve “أَمْسَكَ”, “ifᶜāl”den fiᶜl-i emrdir.

• أَمْطَرْنَا [emṭarnā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ﴾[469]

“مَطَرٌ” yağmurdur. Aslen yağmak ve yağdırmaktır. “طَلَبَ” bābından “مَطَرَتِ السَّمَاءُ تَمْطُرُ مَطَرًا فَهِيَ مَاطِرَةٌ” denir. Yağmura “مَطَرٌ” tesmiyesi tesmiye-bi’l-masdar kabilindendir, böylece sülāsīden rahmette müstaᶜmeldir. Ve “ifᶜāl”, “أَمْطَرَتْ” dahi bu maᶜnāda lügattır, ancak “ifᶜāl”den “أَمْطَرَ” mutlakan ᶜazābda kullanılır; “مَطَرٌ” ᶜazābda müstaᶜmel değildir. Rāğıb rahimehullāhu “مَطَرٌ” mā-i münsekibdir, yaᶜnī yukarıdan ve dökülen sudur. “يَوْمٌ مَطِيرٌ وَمَاطِرٌ وَمُمْطِرٌ وَوَادٍ مَطِيرٌ”, “مَمْطُورٌ” demektir. Ve “مَطَرَتْنَا السَّمَاءُ وَأَمْطَرَتْنَا” denir, dedikten sonra “مَطَرَ”nin hayr, “أَمْطَرَ”nin şerrde vürūdunu beyānla emsile-i ᶜadīde ityān etmiş.

467 “Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize içinizden bir kısmını örtüp bürüyen bir güven, bir uyku indirdi.” Āl-i ᶜİmrān, 3/154.

468 “Eşini nikāhında tut (onu boşama) ve Allah’tan sakın” (diyordun).” el-Ahzāb, 33/37.

469 “Hemen onların altını üstüne getirdik. Üzerlerine de balçıktan pişirilmiş taşlar yağdırdık.” el-Hicr, 15/74.

- أَمَرْنَا وآمَرْنَا [emernā ve āmernā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا﴾[470] أَيْ كَثَّرْنَاهُمْ

Yaʿnī “Çoklandık, teksīr ettik” demek olur. “أَمَرْنَا” ve “آمَرْنَا” maʿnāca birdir. “أَمْرٌ” māddesi “تَعِبَ” bābından “كَثُرَ” maʿnāsına gelir. “اَمَرَ يَأْمَرُ أَمَرًا” denir, “كَثُرَ” “Çoğaldı” demektir. Ve hareke ile yaʿnī “قَتَلَ” bābından müteʿaddī olur. “أَمَرَهُ يَأْمُرُهُ أَمْرًا”, “كَثَّرَهُ” “Çoğalttı” demek olur. Kezā hemze ile “ifʿāl”den “آمَرَهُ يُؤْمِرُهُ” de böyledir. Ve “tefʿīl”den teşdīd-i mīm’le “أَمَّرْنَا مُتْرَفِيهَا” sūretinde de kırāʾat olunmuş, bu takdīrde “Biz mütreflerini emīrler eyledik” demek olur. Böyle üç vechle de kırāʾat vardır. Ve “أَمَرْنَا”, “اَمْرٌ”dendir de denildi ki fiʿlin ityānını talebdir, buna Türkçede buyurmak ve buyruk denir. “نَصَرَ” bābından أَمَرْتُهُ بِالْجُلُوسِ أَمْرًا فَأَنَا آمِرٌ فَهُوَ [125] مَأْمُورٌ“ denir, nitekim ﴿وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلٰوةِ﴾[471] buyuruldu ki “Ehline namāz ile emr et” demektir. Bu takdīrce “﴿أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا﴾ أَمَرْنَا رُؤَسَاءَهَا” Karye reʾīslerine emr ettik, yaʿnī irsāl-i rüsül ile tāʿati emr ettik” demek olur. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi.

- أَمْثَلُهُمْ [emseluhum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا﴾[472] أَيْ أَعْدَلُهُمْ

Yaʿnī “kendi nefsi ve zātında kavlen en doğru olanı” yaʿnī ehl-i haşrın. *Mufredāt*’ta Rāğıb rahimehullāhu “أَمْثَلُ” kelimesiyle fāzıllara en şebīh ve hayra en yakın olan kimseden taʿbīr olunur ve “أَمَاثِلُ الْقَوْمِ” kavmin hayrlılarından kināyettir ve ﴿قَالُوا اِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ اَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلَى﴾[473] kavl-i kerīminde “اَلْمُثْلَى” ,“اَشْبَهُ بِالْفَضِيلَةِ” maʿnāsına “أَمْثَلُ”in müʾennesidir demiş. Bābu’l-Mīm’de “مَثَلُهُمْ” kelimesine de nazar oluna.

- أَمْتًا [emten]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا﴾[474] أَيِ انْخِفَاضًا وَلاَ ارْتِفَاعًا

Yaʿnī “alçaklık ve yükseklik” demektir. Sicistānī rahimehullāhu “إِرْتِفَاعًا وَهُبُوطًا” yaʿnī çıkış ve iniştir. Ve “نَبَكًا”denir, “نَبَكٌ”, “طِينٌ”den mütehassıl tepeciklerdir demiş. Her hālde kıyāmette arzın hālini beyāndır ki arz düpdüz olur ve iniş ve yokuş ve dere tepe göremezsin demek olur. Aslen “أَمْتٌ” mekān-ı mürtefiʿdir, “تِلَالٌ صِغَارٌ”dır, yaʿnī tepeciklerdir de denilmiş.

---

470 “Biz bir memleketi helāk etmek istediğimizde, onun refah içinde yaşayan şımarık elebaşlarına (itaati) emrederiz de onlar orada kötülük işlerler. Böylece o memleket hakkındaki hükmümüz gerçekleşir de oranın altını üstüne getiririz.” el-İsrāʾ, 17/16.

471 “Ailene namazı emret.” Tāhā, 20/132.

472 “O vakit içlerinden en aklı başında olanları, “Siz sadece bir gün kaldınız” diyecektir.” Tāhā, 20/104.

473 “Şöyle dediler: “Şüphesiz bu ikisi, sihirleri ile sizi yurdunuzdan çıkarmak ve en üstün olan dininizi ortadan kaldırmak isteyen birer sihirbazdırlar.” Tāhā, 20/63.

474 “Orada hiçbir çukur, hiçbir tümsek göremeyeceksin.” Tāhā, 20/107.

- أَمْرُ اللّٰهِ [emrullāhi]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَتَى أَمْرُ اللّٰهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ﴾[475] أَيِ السَّاعَةُ

Yaʿnī "Kıyāmet geldi" demek olup sīga-i māzī olan "أَتَى" ile taʿbīri tahakkuk-ı vukūʿunu beyān içindir. Murād geliyor ve gelmesi muhakkaktır ve yakın oldu da denir. "أَمْرٌ" iş demek olup Cenāb-ı Hakk'a, ismullāha izāfeti kıyāmetin vakt ve zamānı ʿilmullāhta meknūn olduğu gibi kıyāmette vukūʿ ve zuhūrunda da [126] mā-sivallāhtan hīçbir şeyʾin teʾsīr ve nüfūzu olmayıp bi'z-zāt irāde ve kudret-i ilāhiyyeye mütevakkıf olması iʿtibāriyledir. Ve "أَمْرٌ" lafzı iş güç gibi insānın tahammül ettiği sikal ve kār-ı bār maʿnāsına da müstaʿmeldir. Kavluhu taʿālā ﴿إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا﴾[476] āyetinde bu maʿnāyadır. Bunun cemʿi "أُمُورٌ"dur. Taleb-i vukūʿ-ı fiʿl maʿnāsına olan "أَمْرٌ"in cemʿi "أَوَامِرُ"dir.

- أَمْلَى لَهُمْ [emlā lehum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَى لَهُمْ﴾[477] أَيْ أَمْهَلَهُمْ وَأَمَدَّ لَهُمْ فِي الْآمَالِ

Yaʿnī "Onlara mühlet verdi ve emellerinde onlara imdād eyledi." Bu kelime aslen "حِينٌ" maʿnāsına olan "مَلَاوَةٌ" lafzındandır ki vakt ve müddetten ʿibārettir. "أَمْلَى" bundan "ifʿāl"-dir. "أَمْلَى يُمْلِي إِمْلَاءً" denir, bir müddet terk etmek, mühlet vermek, kendi başına bırakmak maʿnālarınadır. Ve ʿArabın "تَمَلَّيْتُ بِهِ حِينًا" kavli "Bir müddet onunla yaşadım" demektir. Ve zamm-ı hemze ile bünye-i mechūl ile "أُمْلِيَ لَهُمْ" kırāʾatine göre "أُمْهِلَ" ʿibāretiyle tefsīr olunur ki "İmhāl ve teʾhīr olundular" demek olur.

- أَمْشَاجٍ [emşāci]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ﴾[478] أَيْ أَخْلَاطٍ

Yaʿnī "karışık yaʿnī merʾ ile merʾenin karışık nutfesinden" demektir. Mīm-i meftūha ile "مَشْجٌ" ve "مَشِيجٌ"in cemʿidir. "ضَرَبَ" bābından "مَشَجَ بَيْنَهُمَا يَمْشِجُ مَشْجًا" denir, "Karıştırdı" demektir. O karışan şeyʾe "مَشِيجٌ" denir. Cemʿi "أَمْشَاجٌ" dır. "نُطْفَةٌ"nin "أَمْشَاجٌ" ile tavsīfi mā-i recül ile merʾenin ihtilātı iʿtibāriyledir, bu nutfenin rahim-i merʾeye vukūʿu ʿakibindeki hālinden ʿibārettir. [127]

---

475 "Allah'ın emri gelecektir. Artık onun acele gelmesini istemeyin." en-Nahl, 16/1.

476 "Hani o gençler mağaraya sığınmışlardı da, "Ey Rabbimiz! Bize katından bir rahmet ver ve içinde bulunduğumuz şu durumda bize kurtuluş ve doğruluğa ulaşmayı kolaylaştır" demişlerdi." el-Kehf, 18/10.

477 "Şeytan aldatıp peşinden sürüklemiş ve kendilerini boş ümitlere düşürmüştür." Muhammed, 47/25.

478 "Şüphesiz biz insanı, karışım hālindeki az bir sudan (meniden) yarattık." el-İnsān, 76/2.

- أَمْدَدْنَا [emdednā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ﴾[479] أَيْ زِدْنَاكُمْ

Yaʿnī "Size ziyāde ettik māl ve evlādı" demek.

- وَكَذَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ﴾[480] أَيْ زِدْنَاهُمْ
- وَفِي ﴿وَاتَّقُوا الَّذِي اَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ﴾[481] أَيْ زَادَكُمْ

Bu kelimenin tahkīki Bābu'l-Mīm'de "مَدَّ" kelimesinde görülür.

- أَمَدًا [emeden]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا﴾[482] أَيْ مَكَانًا أَوْ أَجَلاً أَوْ غَايَةً أَوْ مَسَافَةً

Yaʿnī "Nefs ile ʿameli beyninde gāyet-i buʿd olmasını temennī eder." "أَمَدٌ" gāye maʿnāsına lafz-ı müfreddir. Ve buʿd ve ʿömr maʿnālarına da istiʿmāl olunur. "مَا أَمَدُكَ", "مَا عُمُرُكَ" demektir. "أَمَدٌ" ve "اَبَدٌ" mütekāribü'l-maʿnā iki kelimedir, lākin "اَبَدٌ" müddet ve zamān-ı gayr-ı mahdūdda "أَمَدٌ" ise ʿinde'l-ıtlāk haddi mechūl olan bir müddete delālet eder. Baʿzen de "زَمَانُ كَذَا" gibi "أَمَدُ كَذَا" da denir. Ve ﴿ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَى لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا﴾[483] أَيْ غَايَةً ve kezā fī emsālihā.

MAZMŪMETU'L-HEMZE:"اُم"

- أُمِّيُّونَ [ummiyyūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ﴾[484] أَيْ لاَ يَكْتُبُونَ وَلاَ يَقْرَؤُونَ

Yaʿnī "yazı ve okumak bilmeyenler. "Zammla "أُمِّي" lafzının cemʿidir, lākin bu āyette murād kitābet ve kırāʾat taʿallüm etmeyip anadan doğduğu gibi yaşayan ümmet-i ümmiyyeye mensūb olanlardır, mutlakan okuyup yazmaz kimseler demek değildir.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾[485]

Murād ʿArabdır ki kitābet ve kırāʾat bilmezler ve ʿindlerinde kütüb-i ilāhiyye-i münezze-

479 "Sonra onlara karşı size tekrar egemenlik verdik. Mallar ve çocuklarla sizi güçlendirdik." el-İsrāʾ, 17/6.

480 "Onlara canlarının istediği meyve ve etten bol bol verdik." et-Tūr, 52/22.

481 "Bildiğiniz her şeyi size veren Allah'a karşı gelmekten sakının." eş-Şuʿarāʾ, 26/132, 133.

482 "Kötülükleri ile kendi arasında uzak bir mesafe bulunmasını ister." Āl-i ʿİmrān, 3/30.

483 "Sonra onları uyandırdık ki, iki zümreden hangisinin bekledikleri süreyi daha iyi hesap ettiğini bilelim." el-Kehf, 18/12.

484 "Bunların bir de ümmī takımı vardır; Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler." el-Bakara, 2/78.

485 "O, ümmīlere, içlerinden, kendilerine āyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir." el-Cumʿa, 62/2.

leden bir şeyᵓ yoktur ve ehl-i kitāb değillerdir. Ve “اَلنَّبِيُّ الْأُمِّيُّ”, Hātemü’l-enbiyāᵓ ᶜaleyhi ve ᶜaleyhimü’s-salātu ve’s-selām efendimiz hazretleridir ki ümmet-i [128] ümmiyyenin enfesinden ihtiyār buyurulmuştur. Ve bir vech de Zāt-ı risālet-penāhlarının Ummü’l-Ḳurā’dan zuhūr ve onda baᶜs olunmaları sebeb-i tesmiyedir. Yāhūd hīçbir kimseden kitābet ve kırāᵓat taᶜallüm buyurmadıklarıdır ki ecell-i kemālāt-ı seniyyelerindendir ki aᶜzam-ı delāil ve akvā ve azhar-ı berāhīn-i sıdk-ı nübüvvet ve risāletleridir, zīrā bir ümmī zāt böyle ᶜulūm-ı evvelīn ü āhirīni bilemez. İşte Ḳurᵓān-ı kerīm meydānda, salavātullāhi ve selāmuhu ve berekātuhu ᶜaleyhi ve ᶜalā-ālihi.

- أُمَنِّيَنَّهُمْ [umenniyennehum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى حكاية عن ابليس ﴿وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ﴾[486] اَيْ وَأُلْقِيَنَّ فِي قُلُوبِهِمْ ما يَتَمَنَّوْهُ مِنَ الْأَهْوَاءِ كَطُولِ الْحَيَاةِ وَأَنْ لَا بَعْثَ وَلَا حِسَابَ

Yaᶜnī “Elbette tūl-ı hayāt ve ᶜadem-i baᶜs baᶜde’l-mevt ve hisāb gibi ehvā-i bātıladan nefslerinde temennī ettikleri şeyᵓi kalblerine ilkā ile onları ārzūya düşürürüm” demek olur. Ve bir āyet sonra vākıᶜa [487]﴿يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ﴾ kavl-i kerīminde de maᶜnā budur. Ānifü’l-beyān “أَمَانِيَّ” kelimesine ircāᶜ-ı nazar buyurula.

- أُمَتِّعُهُ وأُمَتِّعْكُنَّ [umettiᶜuhū]

Bābu’l-Mīm’de “مَتَاعٌ” kelimesinde görülür.

- أُمَّةٌ [ummetun]

- فِي الْقُرْآنِ كُلِّهِ

Bu kelime sekiz vech üzere müstaᶜmeldir: 1) Ümmet, cemāᶜat ve gürūhtur:﴿وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ﴾[488] أَيْ جَمَاعَةً مِنَ النَّاسِ 2) Etbāᶜ-ı enbiyāᵓ ᶜaleyhimü’s-selāmdır, meselā ümmet-i Muḥammed ve ümmet-i Mūsā ve ümmet-i ᶜĪsā denir. 3) Şāyeste-i iktidāᵓ cāmiᶜü’l-hayr ve’l-muhassenāt kimse murād olunur: [489]﴿إِنَّ إِبْرٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلّٰهِ حَنِيفًا﴾ أَيْ إِمَامًا جَامِعًا لِخِصَالِ الْخَيْرِ 4) Dīn maᶜnāsına gelir: [490]﴿إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَى أُمَّةٍ﴾ أَيْ دِينٍ 5) Hīn ve zamān demek olur:[491]﴿وَلَئِنْ أَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ إِلَى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ﴾ ve ﴿وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ﴾[492] أَيْ بَعْدَ أَزْمِنَةٍ مَعْدُودَةٍ وَبَعْدَ حِينٍ

486 “Onları mutlaka saptıracağım, mutlaka onları kuruntulara sokacağım (dedi).” en-Nisāᵓ, 4/119.

487 “Şeytan onlara (birçok) va’dde bulunur ve onları kuruntulara sürükler.” en-Nisāᵓ, 4/120.

488 “Medyen suyuna varınca, suyun başında (hayvanlarını) sulamakta olan bazı insanlar gördü.” el-Kasas, 28/23.

489 “Şüphesiz İbrahim, Alah’a itaat eden, hakka yönelen bir önder idi.” en-Nahl, 16/120.

490 “Şüphesiz biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk” ez-Zuhruf, 43/22, 23.

491 “Andolsun, biz onlardan azabı belirli bir süreye kadar geciktirsek, o zaman da mutlaka “Onu ne alıkoyuyor?” derler.” Hūd, 11/8.

492 “Zindandaki iki kişiden kurtulmuş olanı, nice zamandan sonra (Yūsuf’u) hatırladı ve, “Ben size onun yorumunu haber veririm, hemen beni (zindana) gönderin” dedi.” Yūsuf, 12/45.

Tenbīh: “أَمَّةٌ“ [129] lafzı bu ikinci āyette hemze-i meftūha ve mīm-i sākine ve āhirde hā ile “أمْهٍ” ve feth-i mīm’le “أمَهٍ” kırāᵓat olunmuş ki Ḳālī *Emālī*’sinde bu kāriᵓin İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhumā olduğunu beyān etmiştir. Bu kırāᵓate göre maᶜnā “بَعْدَ نِسْيَانٍ” demek olur. Zīrā “أَمْهٌ” ve “أَمَهٌ” nisyān maᶜnāsınadır. İntehā. 6) Kāmet maᶜnāsına gelir: “فُلَانٌ حَسَنُ الْأُمَّةِ” أَيِ الْقَامَةِ 7) Zātına mahsūs bir dīnle tedeyyün ederek teferrüd eden kimseye de denir: kavluhu sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem “يُبْعَثُ زَيْدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ نُفَيْلٍ أُمَّةً وَحْدَهُ” أَيْ رَجُلًا مُتَفَرِّدًا بِدِينٍ 8) “أُمٌّ” maᶜnāsına müstaᶜmeldir: “هَذِهِ أُمَّةُ زَيْدٍ” denir, “أُمُّهُ” demektir.

- أُمْلِي لَهُمْ [umlī lehum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ﴾[493] أَيْ أُمْهِلُهُمْ

Yaᶜnī “Onlara mühlet veririz, teᵓhīr ederiz, bir müddet kendi hāllerine bırakırız” demek olur. Ānifü’l-beyān “أَمْلَى لَهُمْ” kelimesinde tafsīlen zikr ve beyān olunmuştur, ircāᶜ-ı nazar buyurula.

- أُمَّ الْقُرَى [ummu’l-ḳurā]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا﴾[494] أَيْ أَصْلٌ وَالْمُرَادُ مِنْهُ مَكَّةُ الْمُشَرَّفَةُ

Belde-i harāma Ummu’l-Ḳurā tesmiyesi arz onun tahtından medd ve bast olunduğundandır. Bu medd ve bast taᶜbīrinden arzın basīt olduğu istidāl olunamaz, bundan murād arz-ı Mekke nokta-i ūlā ve mebde-i tekvīn ve tekevvün-i arzdır demek olur, yaᶜnī hilkatte arzın başlangıcıdır.

- أُمُّ الْكِتَابِ [ummu’l-kitābi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ﴾[495] وفي ﴿مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ﴾[496] أَيْ اَصْلُهُ

Evvelki āyette levh-i mahfuz, ikincide āyāt-ı muhkemāt murāddır. Müteşābihātın gayrı vāzihu’l-maᶜānī ve’l-ahkām olanlardır ki müteşābihāt teᵓvīl ve tefsīrde onlara haml ve redd ve isnād edilir, zāhirlerine haml olunamaz. “أُمٌّ” lafzı “أَبٌ” [130] izāsındadır ki anadır, karīb ve baᶜīde ıtlāk olunur. Meselā “أُمٌّ” doğuran ve doğuranı doğuran hatuna hatta Hazret-i ümmü’l-küll Ḥavvā ᶜaleyhe’s-selāma müntehī olur, o da “أُمٌّ”dür, vālidemizdir. Ve her bir şeyᵓin vücūduna yā terbiyesine yā ıslāhına yā mebdeᵓine hāsılı her neye ve her ne olursa olsun asl olana “أُمٌّ” denir. Ve her bir şeyᵓ ki hükm ve māhiyette kendine tābiᶜ ve lāhık ve mensūb ve munzamm bulunur, ona “أُمٌّ” denir. “أُمُّ الْكِتَابِ” aslü’l-kütüb ve’l-ᶜulūmdur. “أُمُّ النُّجُومِ” kehkeşān ki ᶜArab “مَجَرَّةٌ” tesmiye eder ki ᶜinde’l-hukemā asl-ı mevādd-ı nücūmdur. Sūre-i Fātiha-i şerīfeye de mebdeᵓ-i Ḳurᵓān olmakla “أُمُّ الْكِتَابِ”

493 “Ben onlara mühlet veririm. Şüphesiz benim tuzağım çetindir.” el-Aᶜrāf, 7/183; el-Kalem, 68/45.
494 “Şehirler anasını (Mekke’yi) ve bütün çevresini (tüm insanlığı) uyarasın diye” el-Enᶜām, 6/92.
495 “Ana kitap (Levh-i Mahfūz) O’nun yanındadır.” er-Raᶜd, 13/39.
496 “Onun (Kur’an’ın) bazı āyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır.” Āl-i ᶜİmrān, 3/7.

denir. Ve kavlen ve fiᶜlen ve eseren bütün habāisin asl ve mebdeʾī olmakla hamra "أُمُّ الْخَبَائِث" denir. Ve kıs ᶜaleyhi'l-bevākī:

- أُمُّهُ هَاوِيَةٌ [ummuhū hāviyetun]
- ﴿فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ وَمَا أَدْرٰيكَ مَا هِيَهْ نَارٌ حَامِيَةٌ﴾[497]

Bābu'l-Hā'da "هَاوِيَةٌ" kelimesinde mübeyyendir, oraya nazar oluna.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: "إ،م"

- إِمَامًا [imāmen]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا﴾[498] أَيْ قُدْوَةً فِي الدِّينِ وَخِصَالِ الْخَيْرِ

"Dīnde ve hayrlı hasletlerde seni nāsa muktedā ve pīşvā kılacağım dedi." Yaᶜnī sana dīn ve aᶜmāl ve ahlāk ve sünen-i hasenede ittibāᶜla ᶜulūm ve ādāb-ı ᶜubūdiyyeti senden ahz edeler demektir.

- وكذا في ﴿وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا﴾[499] أَيْ قُدْوَةً فِي الْخَيْرِ
- وفي ﴿وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً﴾[500] أَيْ مُقْتَدًى يُقْتَدَى وَيُؤْتَمُّ بِهِ فِي الدِّينِ
- وفي ﴿يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ﴾[501] أَيْ بِنَبِيِّهِمُ الَّذِي يُنْسَبُونَ إِلَيْهِ

Ve bu sebeble imāma yaᶜnī pīş-namāza imām denildi ki nās namāzda ona uyar ve efᶜāl ve harekātını taklīd ederler. Ve tarīka yaᶜnī yola da [131] imām denildi, zīrā kasd ve istikāmetine ittibāᶜ edilir. Ke-mā kāle taᶜālā ﴿فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُبِينٍ﴾[502] أَيْ لَفِي طَرِيقٍ وَاضِحٍ Yaᶜnī "Ehli helāk olan mezkūr iki karye ehl-i seferin geçtiği cāddede ve şeh-rāhtadır" ki görülür. Bu kelimenin aslı kasd maᶜnāsına olan "أَمٌّ" lafzıdır. "رَدَّ" bābından "أَمَّهُ يَؤُمُّهُ أَمًّا" denir, "قَصَدَهُ" demektir. Ve "tefᶜīl"den "أَمَّمَهُ" ve "tefaᶜᶜul"den "تَأَمَّمَهُ" de böyledir. Ve "أَمَّهُ" ve "أَمَّ بِهِ", "إِتَّخَذَهُ إِمَامًا وَصَلَّى بِهِ" demektir. Ve kesrle "إِمَامٌ" halīfe ve emīr ve muktedā maᶜnāsına ismdir. Ve kitāb maᶜnāsına istiᶜmāl olundu: ﴿وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ﴾[503] أَيْ كِتَابٍ بَيِّنٍ Murād levh-i mahfūzdur. Ve sālifü'z-zikr ﴿يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ﴾[504] kavl-i kerī-

---

497 "İşte onun anası (varacağı yer) Hāviye'dir. Sen Hāviye'nin ne olduğunu ne bileceksin? O, kızgın bir ateştir." el-Kāriᶜa, 101/9-11.

498 "Ben seni insanlara önder yapacağım dedi." el-Bakara, 2/124.

499 "Ve bizi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle" el-Furkān, 25/74.

500 "Ve bir de ondan (Kur'an'dan) önce bir önder ve bir rahmet olarak (indirilmiş olan) Mūsā'nın kitabı (Tevrat) (desteklemektedir)." Hūd, 11/17; el-Ahkāf, 46/12.

501 "Bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla." el-İsrāʾ, 17/71.

502 "Onlardan da intikam aldık. İkisi de (Lūt kavminin yaşadığı Sodom ile Şuayb kavminin yaşadığı Eyke) belirgin bir anayol üzerinde idiler." el-Hicr, 15/79.

503 "Biz her şeyi apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) bir bir kaydetmişizdir." Yāsīn, 36/12.

504 "Bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla." el-İsrāʾ, 17/71.

mi "بِكِتَابِهِمْ" ile de tefsīr olunmuştur. Bu āyet-i kerīmede "بِكِتَابِهِمْ", "بِدِينِهِمْ" ile de müfesserdir. Hulāsa muhikk ve mubtil her ne olur ise olsun iktidā ve ittibāᶜ edilen şeyᵓe "إِمَامٌ" denilebilir. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi.

- إمْلَاقٍ [imlāḳin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ﴾[505] أَيْ فَقْرٍ وَاحْتِيَاجٍ

Bu kelime feth-i mīm ve sükūn-ı lām'la "مَلْقٌ" lafzındandır. "قَتَلَ" bābından "مَلَقَ يَمْلُقُ مَلْقًا" denir. "غَسَلَ" ve "مَحَى" maᶜnālarına ve "ifᶜāl"den "إِمْلَاقٌ" bundan fakr ve ihtiyāc maᶜnāsına alınmış: "اَمْلَقَ إِمْلَاقًا", "إِفْتَقَرَ" ve "إِحْتَاجَ" demektir. Ve "تَعِبَ" bābından "مَلِقْتُهُ أَمْلَقُهُ مَلْقًا" masdardır, fethateynle "وَدِدْتُهُ" ve "لِنْتُ لَهُ" demektir ki "Onu sevdim ve ona yumuşaklık ettim" demek ve "tefaᶜᶜul"den "تَمَلُّقٌ" de böyledir. Ancak yalpaklık ve "تَبَصْبُصٌ" maᶜnāsına da istiᶜāre olunur ki evsāf ve ahlāk-ı [132] rezīle ve süfliyyedendir. Ve "مَلْقٌ" lafzı mahv ve gasl maᶜnālarına olduğu gibi mass ve radāᶜ ve darb ve kuvvetli yürümek ve müstevī ve yumuşak ve kaypancak yer maᶜnālarına da gelir.

- إمْرًا [imran]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا﴾[506] أَيْ عَجَبًا

Yaᶜnī "Taᶜaccüb edilecek şeyᵓ yaptın" demek murād olunur. Ve "دَاهِيَةً" ve "عَظِيمًا" ve "مُنْكَرًا" ile de tefsīr edilmiştir ki mütekāribü'l-maᶜnādırlar. Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ında bunu zikr etmiş ve ᶜArabın "اَمِرَ الْأَمْرُ" kelāmıyla teᵓyīd etmiş ki "كَبُرَ" ve "كَثُرَ" demektir demiş. Bu maᶜnāda "عَلِمَ" bābındandır. Ve "تَعِبَ" bābından "أَمِرَ الْأَمَرَ أَمَرًا" de böyledir.

- إمْتَحِنُوهُنَّ [imteḥinūhunne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ﴾[507] أَيِ اخْتَبِرُوهُنَّ

"İmtihān ve tecribe ediniz" demek olur. Keyfiyyet-i imtihān-ı muhācirāt onlara sebeb-i hicretleri küffārdan olan zevclerine bugz yāhūd ricāl-i müᵓminīnden birine ᶜaşk ve ᶜalāka olmayıp mücerred İslām'a ve dīn-i İslām'a ragbet olduğuna yemīn ettirmek. Zāt-ı refīᶜü'l-cenāb-ı risālet-meᵓāb efendimiz öyle yaparlardı. Bu kelime "مَحْنٌ" maddesindendir ki bir kimseyi tecribe etmek, Türkçe sınamaktır ki hafī olan bir hakīkati veyā maᶜnāyı istihrācla ondan haberdār olmaktır. "إِخْتِبَارٌ"ın maᶜnāsı budur. "نَفَعَ" bābından "مَحَنَهُ يَمْحَنُهُ مَحْنًا" ve "iftiᶜāl"den "إِمْتَحَنَهُ إِمْتِحَانًا", "إِخْتَبَرَهُ" demektir. Kesr-i mīm'le "مِحْنَةٌ"

505 "Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin." el-İsrāᵓ, 17/31.
506 "Doğrusu, şaşılacak bir iş yaptın." (dedi)." el-Kehf, 18/71.
507 "Ey iman edenler! Mü'min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin." el-Mümtehine, 60/10.

isimdir. Ve "مِحْنَةٌ" belā ve meşakkat, muzāyaka maʿnāsına gelir ki insān onunla imtihān olunur. "مِحْنَةٌ"nin cemʿi "سِدْرَةٌ" ve "سِدَرٌ" gibi "مِحَنٌ" gelir.

- إِمْسَاكٌ [imsākun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ﴾[508] اَيْ فَحِفْظٌ [133] وَتَعَلُّقٌ

Yaʿnī ricʿī talāk ikidir. Bundan sonra yā hüsn-i sūretle tutmak alıkomak ve taʿalluk etmek ﴿أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ﴾ أَيْ اِرْسَالٌ بِاِحْسَانٍ yāhūd güzellikle hüsn-i muʿāmele ile tamām hakkını īfā ile salıvermektir. Bu kelime "مَسْكٌ"ten "ifʿāl"dir. Tāhkīki ānifen "أَمْسِكْ" kelimesinde mezkūrdur.

FASLU'L-HEMZE MAʿA'N-NŪN: "أ،ن"

- أَنْدَادًا [endāden]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ اَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْاَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا﴾[509] أَيْ أَمْثَالاً وَنُظَرَاءَ

"Misller ve nazīrler" demektir. Nūn-ı meksūre ve dāl-ı müşeddede ile "نِدٌّ" in cemʿidir. "نَدِيدٌ" fethle bir şeyʾin cevherinde müşārekete derler ki mümāseletten bir nevʿdir, zīrā "مِثْلٌ" herhangi bir gūne müşārekette olursa söylenilir. Bu sūrette her bir "نِدٌّ", "مِثْلٌ" dir, lākin her bir "مِثْلٌ", "نِدٌّ" değildir, şeyʾin "نِدٌّ" i ve "نَدِيدٌ" i ve "نَدِيدَةٌ" si denilir. "أَنْدَادٌ" kelimesi ﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ أَنْدَادًا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾[510] ve ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ أَنْدَادًا﴾[511] kelimāt-ı kerīmesinde de böyledir.

- أَنَّى [ennā]

- ﴿كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ﴾[512] أَيْ مِنْ أَيْنَ لَكِ هَذَا

Yaʿnī "Meryem, bu rızk sana neredendir?" demek olur ki nereden hāsıl oluyor demeği murād eder. Ve ﴿فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ﴾[513] kavl-i kerīminde "كَيْفَ شِئْتُمْ" ve "مَتَى شِئْتُمْ" ve "حَيْثُ شِئْتُمْ" ʿibāretleriyle tefsīr olunmuştur. İşte maʿlūm oluyor ki "أَنَّى" mahalline göre üç maʿnā üzerine istiʿmāl olunuyor. *Muḫtāru'l-Enbāʾ* nām eser-i fakīride "أَنَّى" kelimesi mufassalen tahkīk ve beyān olunmuştur.

---

508 "(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır." el-Bakara, 2/229.

509 "De ki: "Siz mi yeri iki günde (iki evrede) yaratanı inkār ediyor ve O'na ortaklar koşuyorsunuz?" Fussilet, 41/9.

510 "Öyleyse siz de bile bile Allah'a ortaklar koşmayın." el-Bakara, 2/22.

511 "İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da ona ortak koşanlar vardır." el-Bakara, 2/165.

512 "Zekeriya, onun bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu." Meryem, Bu sana nereden geldi?" derdi. O da "Bu, Allah katından" diye cevap verirdi." Āl-i ʿİmrān, 3/37.

513 "Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın." el-Bakara, 2/223.

- أَنْصَارِي [enṣārī]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا اَحَسَّ عِيسٰى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللّٰهِ﴾[514] أَيْ أَعْوَانِي ذَاهِبًا إِلَى اللهِ لِنُصْرَةِ دِينِهِ ﴿قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللّٰهِ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُونَ﴾[515] أَيْ أَعْوَانُ دِينِ اللهِ

"أَنْصَارٌ", muʿīn ve zahīr maʿnāsına olan "نَصِيرٌ"in cemʿidir. [134] "أَعْوَانٌ" bir kimsenin her hālde yardımcısı ve arkası demek olan "عَوَانٌ"ın cemʿidir. Bununla tefsīrin vechi her hālde ve ʿale'd-devām serrāʾ ve darrāʾda hāss ve muʿayyen yardımcıları murād ettiğini tefhīmdir.

- أَنْقَذَكُمْ [enḳaẕekum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا﴾[516] أَيْ خَلَّصَكُمْ مِنْهَا

"Sizi o hafre-i āteşten halās etti, kurtardı." Halās ve halās edilen şeyʾ maʿnāsına olan "نَقَذٌ"dendir. "تَعِبَ" bābından "نَقِذَ يَنْقَذُ نَقَذًا" denir, "Halās oldu" demektir. Ve "ifʿāl"den "اَنْقَذْتُهُ مِنَ الشَّرِّ إِنْقَاذًا" , "خَلَّصْتُهُ" demektir. Ve tahlīs edilen şeyʾe de fethateynle "نَقَذٌ" denir. Ve igtināmen kavm-i āhardan alınan ata "فَرَسٌ نَقِيذٌ" derler, gūyā tahlīs olunmuş demektir.

- أَنْبَاءِ [enbāʾi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ذٰلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْقُرٰى﴾[517] أَيْ أَخْبَارِ الْقُرَى

Haber demek olan "نَبَأٌ" in cemʿidir.

Fāide: Kütüb-i lügatte "نَبَأٌ", "خَبَرٌ" le ve "خَبَرٌ", "نَبَأٌ"le tefsīr olunmuş ve beynlerinde bir gūne fark beyān edilmemiştir, ancak Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta "اَلنَّبَأُ خَبَرٌ ذُو فَائِدَةٍ عَظِيمَةٍ يَحْصُلُ بِهِ عِلْمٌ أَوْ غَلَبَةُ ظَنٍّ" Yaʿnī "نَبَأٌ" kendisiyle ʿilm veyā galebe-i zann hāsıl olan fāide-i ʿazīme sahībi haberdir dedikten sonra eşyā-i selāseyi tazammun etmedikçe habere "نَبَأٌ" denilmez ve "نَبَأٌ" tesmiye edilen haberin hakkı kizbden müteʿarrī olmaktır deyip misāl olarak "كَالتَّوَاتُرِ وَخَبَرُ اللهِ وَخَبَرُ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ" diyor. İntehā. Ve mütercim-i *Ḳāmūs* ʿĀṣım Efendi merhūm *Baṣāir*'den nakl ile maʿnā-yı mezkūru teʾyīd ediyor. *Mufredāt*'a ve *Terceme-i Ḳāmūs*'a mürācaʿat oluna.

- أَنْعُمِ اللّٰهِ [enʾumillāhi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللّٰهِ﴾[518] أَيْ نِعَمِ اللهِ

"نِعْمَةٌ"in cemʿidir. [135] "نِعْمَةٌ" maʿrūftur. Bu kelimeye dāir baʿzı tahkīkāt Bābu'n-

---

514 "İsa onların inkārlarını sezince, "Allah yolunda yardımcılarım kim?" dedi." Āl-i ʿİmrān, 3/52. Ayrıca bkz. es-Saff, 61/14.

515 "Havariler, "Biziz Allah yolunun yardımcıları. Allah'a iman ettik. Şahit ol, biz Müslümanlarız" dediler." Āl-i ʿİmrān, 3/52. Ayrıca bkz. es-Saff, 61/14.

516 "Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı." Āl-i ʿİmrān, 3/103.

517 "(Ey Muhammed!) Bunlar o memleketlerin haberlerinden bazılarıdır." Hūd, 11/100.

518 "Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler." en-Nahl, 16/112.

Nūn'da "نَعَمٌ" kelimesinde görülür. Ve "اَنْعُمٌ" şiddet ve düşvārlık demek olan "بُؤْسٌ"ün zıddı olan zamm-ı nūn ve sükūn-ı ʿayn ile "نُعْمٌ" lafzının cemʿidir de denildi ki yüsr ve āsāyiş demektir. Siyāk-ı āyette vākiʿ ﴿فَأَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ﴾[519] cümle-i kerīmesi de buna müsāʿid ve muvāfıktır.

- أَنْزَلَ [enzele]

- ﴿الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا﴾[520]

"إِنْزَالٌ" aslen yukarıdan aşağıya inmek maʿnāsına olan "نُزُولٌ"dan "ifʿāl"dir. Bu kelimenin tahkīki ve bununla "tefʿīl"den "تَنْزِيلٌ"in farkı Bābu'n-Nūn'da "نَزَلَ" kelimesinde mufassalen mezkūrdur, mahall-i mezkūra nazar oluna.

- أَنْشَأَكُمْ [enşeʾekum]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ﴾[521] أَيِ ابْتَدَأَكُمْ وَخَلَقَكُمْ

Yaʿnī "Sizin vücūdunuzu īcād ve ihdās eyledi ve yarattı nefs-i vāhideden" ki Ādem'dir. Yaʿnī insān şeyʾ-i mevcūd değildi, ibtidāʾen sizi bir tek kimse olan Ādem'i halkla ondan īcād etti demek olur. Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta "اَلْإِنْشَاءُ إِيجَادُ الشَّيْءِ وَتَرْبِيَتُهُ وَأَكْثَرُ مَا يُقَالُ ذٰلِكَ فِي الْحَيَوَانِ" demiş ki inşāʾ bir şeyʾi vār etmek ve terbiye etmek demektir ve kelime-i mezbūre ekser zī-rūhta söylenir demek istiyor. Lākin zī-rūhun gayrıda da vārid olmuştur: ﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ﴾[522] ve ﴿هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ﴾[523] ve emsāli āyātta vākiʿdir. Bābu'n-Nūn'da "النَّشْأَةُ" kelimesine de nazar buyurula.

- الْأَنْفَالِ [el-enfāli]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ﴾[524] أَيِ الْغَنَائِمَ لِمَنْ هِيَ

Murād, Bedr'de alınan ganāyimdir. Ordu-yı Risālet-penāh'ta [136] beyne'l-guzāt bir ihtilāf zuhūr etti. Gençler "Bu harbi biz kazandık, bize ʿāiddir" dedi. İhtiyārlar "Biz size kuvvetü'z-zahr idik. Eğer hatt-ı harb yarıla idi, bize rücūʿ edecektiniz, biz olmasak münhezim olurdunuz" dediler. Nihāyet Zāt-ı refīʿü'l-cenāb-ı risālet-meʾāb efendimize

519 "Bu yüzden yaptıklarına karşılık Allah onlara şiddetli açlık ve korku ızdırabını tattırdı." en-Nahl, 16/112.

520 "Hamd, kuluna Kitab'ı (Kur'an'ı) indiren ve onda hiçbir eğrilik yapmayan Allah'a mahsustur." el-Kehf, 18/1.

521 "O, sizi bir tek candan yaratandır." el-Enʿām, 6/98.

522 "O, çardaklı, çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı (herbiri) birbirine benzer ve (herbiri) birbirinden farklı biçimde yaratandır." el-Enʿām, 6/141.

523 "O, korku ve ümit vermek için size şimşeği gösterendir, yağmur yüklü bulutları meydana getirendir." er-Raʿd, 13/12.

524 "(Ey Muhammed!) Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: "Ganimetler Allah'a ve Resūlüne aittir." el-Enfāl, 8/1.

sordular, kimindir, kimin hakkıdır dediler. Bunun üzerine bu sūre-i celīle nāzil oldu: ﴿يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ﴾ أَي الْغَنَائِمِ

"غَنَائِمُ" harbde düşmandan alınan emvāldir. "أَنْفَالٌ" bununla tefsīr olundu. Feth-i nūn ve sükūn-ı fā᾽ ile ziyāde maᶜnāsına olan "نَفْلٌ" cemᶜidir. "غَنَائِمُ" Cenāb-ı Hakk'ın ümmet-i Muḥammediyyeye helāl olan eşyāda ziyādeten ihsān buyurduğu māl olmakla "أنْفَالٌ" tesmiye edildi, zīrā ümem-i sālifeye ganāyim helāl değildi. Ve mutlak ziyāde maᶜnāsına da gelir, nitekim ﴿وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً﴾[525] kavl-i kerīminde "نَافِلَةً", "أَيْ زِيَادَةً عَلَى الْمَسْؤُولِ"ᶜibāretiyle tefsīr olunmuştur. Ve ferāiz-i vācibāt-ı aᶜmāl-i ᶜubūdiyyet üzerine ziyādeten iltizām olunan aᶜmāl-iᶜubūdiyyete de "نَافِلَةٌ" tesmiye olunmuştur. Ve hafīde de "نَافِلَةٌ" denir, evlād üzerine ziyāde olduğu için. Binā᾽en ᶜaleyh āyet-i sābıkada "نَافِلَةٌ"den murād Yaᶜḳūb ᶜaleyhi's-selām'dır denildi, çünkü ibn-i İsḥāḳ ᶜaleyhi's-selām'dır. İbrāhīm ᶜaleyhi's-selām Cenāb-ı Hak'tan bir oğul istedi, İsḥāḳ'ı ihsān buyurdu ve İsḥāḳ'tan da ziyādeten niᶜmet olarak Yaᶜḳūb'u ihsān eyledi ki hafīd-i İbrāhīm ᶜaleyhi ve ᶜaleyhimü's-salātu ve's-selāmdır. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi.

- أَنِيبُوا [enībū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنِيبُوا إِلَى رَبِّكُمْ وَأَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ﴾[526] أَيِ ارْجِعُوا إِلَى رَبِّكُمْ

"Rabbinize dönünüz" yaᶜnī teveccüh ediniz demek olur. Nūn-ı meftūha ve sükūn-ı vāv'la "نَوْبٌ" lafzındandır ki merreten baᶜde-uhrā rücūᶜdur. Ve isābet etmek maᶜnāsına da gelir: [137] "نَابَهُ أَمْرٌ يَنُوبُهُ نَوْبَةً" denir, "أَصَابَهُ" demektir. Ve bir kimsenin makāmına kāim olmak maᶜnāsına gelir: "نَابَ عَنْهُ يَنُوبُ مَنَابًا وَنِيَابَةً فَهُوَ نَائِبُهُ" denir ki "قَامَ مَقَامَهُ" demektir. Bundan "ifᶜāl", "إِفَالَةٌ" şekline tahvīl eder: "أَنَابَ يُنِيبُ إِنَابَةً فَهُوَ مُنِيبٌ" denir, "رَجَعَ إِلَى اللهِ وَتَابَ إِلَيْهِ" demektir. "إِنَابَةٌ" tevbe ve rücūᶜ ilallāh maᶜnāsınadır. Ve siyag-ı muhtelife ile maᶜānīᶜ-i ᶜadīdede istiᶜmāli hep merreten baᶜde-uhrā rücūᶜ tasavvuruyladır. Ve hādisāt-ı dehr ve beliyyeye de "نَائِبَةٌ" denildiği bundandır ki "نَازِلَةٌ" dahi denir.

- أَنَابَ [enābe]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَظَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ﴾[527] وَفِي أَمْثَالِهِ أَيْ تَابَ وَرَجَعَ كَمَا مَرَّ قَبْلَهُ

"أَنِيبُوا" ya bak.

525 "Ona İshak'ı ve ayrıca da Yakub'u bağışladık." el-Enbiyā᾽, 21/72.

526 "Azap size gelmeden önce Rabbinize dönün ve O'na teslim olun. Sonra size yardım edilmez." ez-Zümer, 39/54.

527 "Dāvūd bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi." Sād, 38/24.

• اَنْبِذْ [enbiẕ]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ﴾[528] أَيِ اطْرَحْ عَهْدَهُمْ إِلَيْهِمْ

Yaᶜnī “Onların ᶜahdlerini kendilerine at” yaᶜnī hıyānetlerinden ötürü ᶜahdlerinin nakz olunduğunu onlara iᶜlām et demek olur. “نَبْذٌ”dendir. Tafsīlen beyānı Bābu’n-Nūn’da “نَبَذَهُ” kelimesinde mezkūrdur, nazar oluna.

• أَنْكَاثًا [enkāṡen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ اَنْ تَكُونَ اُمَّةٌ هِيَ اَرْبٰى مِنْ اُمَّةٍ﴾[529]

Nakz demek olan “نَكْثٌ”in cemᶜidir. Aslen yün ipliği ve gayrıdan şeyʾi çözüp bozup ditmek ve libās ve eksiye ve ebniyeyi sökmek ve bozmak maᶜnāsınadır. Nakz ve nakz-ı ᶜahd maᶜnāsına da istiᶜāre olundu: ﴿فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ﴾[530] kavl-i kerīminde vākiᶜ olduğu gibi ki nakz-ı ᶜahd ve beyᶜattır. Bābu’n-Nūn’da “نَكَثُوا” kelimesine nazar buyurula.

• أَنَاسِيَّ [enāsiyye]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَاسِيَّ كَثِيرًا﴾[531] جَمْعُ اِنْسَانٍ

“إِنْسَانٌ”ın cemᶜi olup aslı “أَنَاسِينُ” iken nūn-ı ahīre yā’ya [138] ibdāl ile evveli sāniyede idgām olunarak “أَنَاسِيُّ” olmuştur yāhūd “اَنَاسِيُّ”, “إِنْسِيٌّ”nin cemᶜidir. Bu da “إِنْسٌ”in vāhididir ki ism-i cinstir. Hāsılı ﴿وَأَنَاسِيَّ كَثِيرًا﴾ birçok insānlar demek olur.

Tenbīh: Bu lafzda ehl-i lügat arasında iştikāk ve sāir cihāttan bi-hasebi’l-iᶜtibārāt hāsıl olan ihtilāfāt haddi tecāvüz ederek hemān içinden çıkılmaz bir hāle gelmiştir. “نَاسٌ” ve “أُنَاسٌ” ve zammeteynle “أُنُسٌ” cümūᶜ-ı maᶜrūfesindendir. “أَنَاسِين” bunların agrebidir. Vallāhu aᶜlemu bi’s-savāb.

• أَنْكَرَ [enkera]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ﴾[532] أَيْ أَقْبَحَ الْأَصْوَاتِ

---

528 “Antlaşma yaptığın” bir kavmin hainlik etmesinden korkarsan, sen de antlaşmayı bozduğunu aynı şekilde onlara bildir.” el-Enfāl, 8/58.

529 “Bir topluluk diğer bir topluluktan daha (güçlü ve) çoktur diye yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat sebebi yaparak, ipliğini iyice eğirip büktükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi olmayın.” en-Nahl, 16/92.

530 “Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur.” el-Feth, 48/10.

531 “Ölü toprağı canlandıralım, yarattıklarımızdan birçok hayvanları ve insanları sulayalım diye (gökten tertemiz bir su indirdik).” el-Furkān, 25/49.

532 “Yürüyüşünde tabii ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini herhālde eşeklerin sesidir!” Lokmān, 31/19.

Yaʿnī "seslerin en çirkini" demek olur. Bu kelām ve muhātabāt-ı nās esnāsındadır, yoksa zikr ve ezān ve telbiye gibi mevāziʿ ve mevākiʿde refʿ-i savt müstahsen ve mahmūddur, husūsan hutbe ve mevʿizada. "أَنْكَرَ" lafzı bu āyette emr-i kabīh maʿnāsına olan "قُفْلٌ" veznindeki "نُكْرٌ"dendir. "إِنْكَارٌ", "عِرْفَانٌ"ın zıddıdır. Görülen veyā işitilen veyāhūd vākiʿ ve hādis olan bir şeyʾ sebebiyle kalbe hīç tasavvur etmediği bir hālet gelir ki insān kalben ve lisānen bilā-ihtiyār "bu nedir" der ki anlamadığım, bilmediğim şeyʾ diye münkabız olur. İşte zıdd-ı ʿirfān olan inkār budur. Bābu'l-Mīm'de "الْمُنْكَرَ" kelimesinde maʿānī-i sāiresi mezkūrdur, nazar buyurula.

- الْأَنَامِ [el-enāmi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ﴾[533] أَيِ الْخَلْقِ

Murād ins ve cinn ve sāir arzda olan halāyıktır. *Mişbāḥu'l-Munīr*'de "أَنَامٌ" ins ve cinndir ve denildi ki yeryüzünde olan cemīʿ-i halktır diye şerh olunmuş. *Ḳāmūs*'ta bu lafz için üç lügat olup biri "سَحَابٌ" vezninde "أَنَامٌ" [139] dīgeri "سَابَاطٌ" vezninde "آنَامٌ" üçüncü "أَمِيرٌ" vezninde "أَنِيمٌ" olduğu ve *Mişbāḥ*'ın beyān ettiği maʿnāyı beyān ile mahlūkat-ı semāviyyeye ıtlāk olunamayacağı kayd olunmuştur.

- أَنْكِحُوا [enkiḥū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ﴾[534] أَيْ زَوِّجُوا

Yaʿnī "Tezvīc ediniz" demek olur ki biz evlendiriniz taʿbīr ederiz. Bu kelime aslen karışmak ve setr etmek maʿnāsına olup sonra ʿakd ve vatʾ maʿnālarında istiʿmāl edilen nūn'un kesriyle "نِكَاحٌ" lafzından ve "ifʿāl" bābından emr-i hāzır cemʿ-i müzekkerdir. Sülāsīde bāb-ı sānīden "نَكَحَ يَنْكِحُ نِكَاحًا" gelir. Emr-i hāzırda hemze-i vasl ile "إِنْكِحْ إِنْكِحَا إِنْكِحُوا" denir ki fī kavlihi taʿālā ﴿فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ﴾[535] أَيْ فَتَزَوَّجُوا مَا حَلَّ لَكُمْ Yaʿnī "Tezevvüc ediniz" demek olur. Bu kelime ve mutasarrafātı Ḳurʾān-ı kerīm'de mevākiʿi iʿtibāriyle Ḳurʾān'a müsteniden beş gūne tefsīr olunmuştur: 1) ʿAkd maʿnāsına müfesserdir: kāle taʿālā ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا﴾[536] āyetinin mā-baʿdı bu maʿnāyı müʾeyyidir, zīrā ﴿مِنْ قَبْلِ أَنْ أَيْ عَقَدْتُمْ تَمَسُّوهُنَّ﴾[537], "جَامَعْتُمُوهُنَّ" demektir. 2) Vatʾ yaʿnī cimāʿ maʿnāsına müfesserdir: kavluhu taʿālā ﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا﴾ ﴿فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ﴾[538] أَيْ حَتَّى تَتَزَوَّجَ زَوْجًا غَيْرَ الْمُطَلِّقِ فَيُجَامِعَهَا

533 "Allah yeri yaratıklar için var etti." er-Rahmān, 55/10.

534 "Sizden bekār olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin." en-Nūr, 24/32.

535 "Size helāl olan (başka) kadınlardan nikāhlayın." en-Nisāʾ, 4/3.

536 "Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikāhlayıp, sonra onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan) kendilerini boşadığınızda, onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur." el-Ahzāb, 33/49.

537 "Onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan)" el-Ahzāb, 33/49.

538 "Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa kadın, onun dışında bir başka kocayla nikāhlanmadıkça

يَعْنِي ثَلَاثًا Yaʿnī "Üçüncü talāktan sonra dīger zevcle tezevvüc edip de onunla cimāʿ edip baʿde zālik tatlīk edinceye kadar zevc-i sābıkına helāl olmaz" demek olur. Bu āyette nikāhın cimāʿ maʿnāsını mutazammın olması *Ṣaḥīḥayn*'da müttefekan Hazret-i ʿĀişe radıyallāhu ʿanhādan mervī hadīs-i "عُسَيْلَة" ile taʿayyün etmiştir. 3) Hulum ve ʿakl yaʿnī sinn-i rüşde bülūg ile müfesserdir: kavluhu taʿālā ﴿وَابْتَلُوا الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ﴾[539] أَيِ الْحُلُمَ وَالْعَقْلَ 4) Mehr ve sadāk-ı merʾe ile müfesserdir: kāle taʿālā ﴿وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾[540] أَيْ مَهْرًا يَعْنِي مَا يَنْكِحُونَ مِنْ مَهْرِهِ 5) Sifāh yaʿnī izdivāc-ı gayr-ı meşrūʿ ki zinā demektir, ke-mā fī kavlihi taʿālā ﴿الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً﴾[541] Bu āyetin tefsīrinde ihtilāf olmakla akvāl-i ʿadīde vardır ki mahalli mufassalāt-ı kütüb-i tefsīrdir. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi fī kelāmihi'l-kerīm.

- أَنْكَالًا [enkālen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا﴾[542] أَيْ قُيُودًا وَيُقَالُ أَغْلَالاً

Bağlar veyā zencīrler demek olur. Kesr-i nūn'la "نِكْلٌ"in cemʿidir. Lafz-ı mezkūr ağır bukağı ve köstek maʿnāsına ve "لِكَامٌ" maʿnāsına da istiʿmāl olunur. Bābu'n-Nūn'da "نَكَالاً" kelimesine de nazar oluna.

- أَنْشَرَهُ [enşerehū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ﴾[543] أَيْ أَحْيَاهُ بَعْدَ الْمَوْتِ

Murād "İhyā ile kabrden çıkardı" demektir ki baʿs baʿde'l-mevti iʿlāmdır. İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumā "بَعَثَهُ مِنَ الْقَبْرِ" ʿibāretiyle tefsīr buyurduğu mervīdir. Bu kelime "طَيٌّ"in mukābili olan "نَشْرٌ"den "ifʿāl"dir ki "نَشْرٌ" yayılmak, açılmak, dağılmak maʿnālarında müstaʿmeldir. Burada murād kabrin açılmasıyla meyyitin tekrār dünyāya çıkmasıdır ki hayāta mütevakkıftır, bināʾen ʿaleyh "أَنْشَرَهُ" kelimesi "أَحْيَاهُ" ile tefsīr olunmuştur. Kezā ﴿وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا﴾[544] kavl-i kerīmi de "أَحْيَيْنَا بِالْمَاءِ بَلْدَةً مَيْتًا" ʿibāretiyle tefsīr olunmuş. Bunun vechi de arzın bātınında mestūr olan nebātın rūy-ı arzda zuhūr ve intişārıdır.

---

ona helal olmaz." el-Bakara, 2/230.

539 "Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (büluğa) erdiklerinde, eğer reşid olduklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin." en-Nisāʾ, 4/6.

540 "Evlenmeye güçleri yetmeyenler de, Allah kendilerini lütfuyla zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar." en-Nūr, 24/33.

541 "Zina eden erkek ancak, zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir." en-Nūr, 24/3.

542 "Çünkü bizim yanımızda (kāfirler için) bukağılar vardır, cehennem vardır." el-Müzzemmil, 73/12.

543 "Sonra, dilediği vakit onu diriltir." ʿAbese, 80/22.

544 "O gökten bir ölçüye göre yağmur indirendir. Biz onunla ölü araziyi canlandırdık." ez-Zuhruf, 43/11.

- أَنْقَضَ [enḳaḍa]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ﴾[545] أَيْ أَثْقَلَ ظَهْرَكَ

Yaʿnī "Senin zahr-ı mübārekine ziyāde sakīl olan bārı senden indirdik" demek olur. Kesr-i nūn'la "نِقْضٌ" lafzından "ifʿāl"dir. Lafz-ı mezkūr seyr ve sefer ve dīger işlerden yorulup arıklaşan deveye denir. Ve "أَنْقَضَ ظَهْرَكَ" meseldir ki bir iş bir kimseye ağır ve güç ve ziyāde meşakkatli [140] olduğu vaktte darb olunur, nitekim rahlin yaʿnī semerin yükün ağırlığından hāsıl olan sedāsına yaʿnī gıcırtı ve çatırtısına "نَقِيضٌ" denir.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: "إن"

- اِنْفِصَامَ [infiṣāme]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا﴾[546] أَيْ لَا انْقِطَاعَ لَهَا

Bu āyet-i kerīmenin tefsīrinde fethle "فَصْمٌ", katʿ maʿnāsına haml olunmuş ise de *Miṣbāḥ* ve *Ṣiḥāḥ*'ta kesr maʿnāsına olduğu beyān edilmiştir. "ضَرَبَ" bābından "فَصَمَ الشَّيْءَ يَفْصِمُ فَصْمًا" ve "فَصَمْتُهُ فَانْفَصَمَ" denir, "كَسَرَ" maʿnāsınadır. "إِنْفِصَامٌ" bundan "infiʿāl"dir ki kırılmaktır, ancak "فَصْمٌ" lafzı maʿnen "كَسْرٌ"den ahasstır, zīrā kesr mutlak kırmaktır. "فَصْمٌ" ise "مِنْ غَيْرِ أَنْ يُبَيَّنَ" yaʿnī şeyʾ-i meksūrun parçalarını ayırmaksızın kırmaktır deniliyor. Vallāhu aʿlemu.

- الْإِنْجِيلَ [el-incīle]

- فِي الْقُرْآنِ كُلِّهِ ﴿الْإِنْجِيلَ﴾[547]

"نَجْلٌ" māddesinden "إِفْعِيلٌ"dir. Ve "نَجْلٌ" asl maʿnāsınadır. Bu sūrette "الْإِنْجِيلَ" ʿulūm ve hikem-i kesīre aslı demek olur. Ve cāizdir ki bir kimsenin bir şeyʾi istihrāc ve izhār eylediği vakt "نَجَلْتُ الشَّيْءَ" kavlinden ola ki şeyʾi çıkardım ve izhār ettim demektir. Bu sūrette "الْإِنْجِيلَ", "مُسْتَخْرَجٌ بِهِ الْعُلُومُ وَالْحِكَمُ" demek olur.

Tenbīh: Ḳāḍī *Envāru't-Tenzīl*'de sūre-i Ālu ʿİmrān'ın evvelinde ﴿وَأَنْزَلَ التَّوْرٰيةَ وَالْإِنْجِيلَ﴾[548] kavl-i kerīmi tefsīrinde bunların "وَرَى" ve "نَجْلٌ" kelimelerinden iştikākı ve "تَفْعَلَةٌ" ve "إِفْعِيلٌ" ile vezni taʿassüftür, zīrā bunlar aʿcemī iki ismdirler diyor. Ve "الْأَنْجِيلَ" lafzının feth-i hemze ile mervī olan kırāʾatiyle de kavlini teʾyīd ediyor. *Terceme-i Ḳāmūs*'ta Āṣım Efendi merhūm *Keşkūl-i Bahāʾī*'den nakl ile "الْإِنْجِيلَ" [141] müjde ve beşāret

545 "Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı?" el-İnşirāh, 94/2-3.

546 "O hālde kim tāğūtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır." el-Bakara, 2/256.

547 el-Māide, 5/46, 47; el-Feth, 48/29; el-Hadīd, 57/27. ﴿وَالْإِنْجِيلَ﴾ şeklinde sekiz yerde.

548 "Tevrat'ı ve İncil'i indirdi." Āl-i ʿİmrān, 3/3.

maʿnāsına kelime-i ʿİbrāniyye olduğunu yazmış. Ve ʿinde'l-baʿz engelyūn yāhūd engil-i ʿİbrānīnin muʿarrebidir. *Burhān-ı Ḳāṭıʿ* bunu iltizām ettiğini söylüyor. Engelyūn, ʿanbergūn vezninde meşhūr nakkāş Mānī'nin kārnāmesi ki kendi sanʿatına ve ʿacāyib ve bedāyiʿ-i nakş-sāzīye dāir merkūmun yazdığı kitābın ismi olduğu gibi Hazret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selāma nāzil kitābın da ismidir, (اِنْجِيلُ اَنْجِيلُ) denildi. Meṡnevī-yi şerīf:

Ū beyān mī-kerd īşān-rā be-rāz

Sirr-i engilyūn u zunnār u namāz[549]

- اِنْفَضُّوا [infaḍḍū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾[550]

- و﴿وَاِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا اِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا﴾[551] أَيْ تَفَرَّقُوا

Yaʿnī "Dağıldılar" demektir. Fā-i meftūha ve teşdīd-i ḍād ile "فَضٌّ"dendir ki kesr demektir, lākin Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta "فَضٌّ" bir şeyʾi kırıp baʿzını baʿzından ayırmaktır, "كَفَضِّ خَتْمِ الْكِتَابِ" diyor. Bu takdīrce ānifü'l-beyān "فَصْمٌ"in zıddıdır ki min-gayr-i tebyīn ve tefrīk bir şeyʾi kesrdir, yaʿnī baʿzını baʿzından ayırmaksızın kırmaktır. "فَضٌّ" daha başka maʿnālarda da müstaʿmeldir.

- إِنَاثًا [ināṡen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا﴾[552] أَيْ مَوَاتًا

Yaʿnī "bī-rūh cemāda" demektir. Āyette "إِنْ" nāfiye olduğu edāt-ı istinādan münfehim olur. "مَوَاتٌ"dan murād Lāt ve ʿUzzā ve Menāt ve emsāli cemādāttan menhūt ve gayr-ı menhūt asnām ve evsāndır. "أُثُنًا" dahi kırāʾat olundu. "وَثَنٌ"in cemʿidir ki vāv hemzeye kalb olunmuş, "أُقِّتَتْ" ve "وُقِّتَتْ" gibi. Ve nūn'un ṡā-i musellese takdīmiyle "أُثُنًا" de kırāʾat olunmuş ki "أَنَاثٌ"ın cemʿidir. [142] "أَنَاثٌ", "أُنْثَى"nın cemʿi olmakla"أُنُثٌ" cemʿü'l-cemʿ olur. "أُنْثَى" maʿrūftur ki Türkçe dişi denir.

- اِنْتَقَمْنَا [inteḳamnā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذِينَ أَجْرَمُوا﴾[553] أَيْ جَزَيْنَا بِالْعُقُوبَةِ وَقِيلَ أَهْلَكْنَا

"إِنْتِقَامٌ" kerāhiyyet-i şedīde ile ʿukūbet ve cezā etmektir. Bu lafzın tahkīki bir mikdār

---

549 O, onlara İncil, zünnar ve namazın sırrını anlatıyordu.

550 "Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi." Āl-i ʿİmrān, 3/159.

551 "(Durum böyle iken) onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koştular ve seni ayakta bıraktılar." el-Cumʿa, 62/11.

552 "Onlar, Allah'ı bırakıp ancak dişilere tapıyorlar. Hālbuki (aslında) azgın bir şeytana tapmaktadırlar." en-Nisāʾ, 4/117.

553 "Biz de suç işleyenlerden intikam aldık." er-Rūm, 30/47.

Bābu't-Tā'da "تَنْقِمُونَ" kelimesinde beyān ve Bābu'n-Nūn'da "نَقَمُوا" kelimesinde īzāh olunmuştur.

- اِنْفِرُوا [infirū]

- ﴿اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا﴾[554]

"نَفْرٌ"dendir. Bābu'n-Nūn'da "نَفَرَ" kelimesine nazar oluna.

- اِنْسَلَخَ [inseleḫa]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ﴾[555] أَيْ خَرَجَ مِنْهَا بِكُفْرِهِ

Yaʿnī "Küfrü sebebiyle ondan çıktı" demek olur. "إِنْسِلَاخٌ" soyunmak maʿnāsınadır, meselā insān libāsından ve hayye kışrından derisinden soyunup çıktığı gibi çıkmaktır. Aslen "سَلْخٌ" māddesinden "infiʿāl"dir. Ve "سَلْخٌ" hayvānın derisini yüzmektir. "قَطَعَ" bābından "سَلَخَ الشَّاةَ يَسْلَخُ سَلْخًا" denir, "نَزَعَ جِلْدَهَا" demektir. Bundan istiʿāre ile "سَلَخْتُ دِرْعَهُ" denir, "Dirʿini soydum" demektir. Lāzım da olur, meselā "سَلَخَ الشَّهْرُ" denir, "إِنْسَلَخَ" Yaʿnī "Çıktı" demek olur, nitekim ﴿فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ﴾[556] أَيْ مِنْ سَنَتِهَا Yaʿnī eşhur-i hurum çıktığı vaktte ve ﴿وَآيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ﴾[557] أَيْ نَنْزِعُ وَنُخْرِجُ وَنُذْهِبُ ضَوْءَهُ جُمْلَةً Bu da selh-i cildden müsteʿārdır.

- اِنْتَبَذَتْ [intebeẕet]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾[558] أَيِ اعْتَزَلَتْ

Yaʿnī "Ayrıldı." "قَعَدَ نَبْذَةً وَنُبْذَةً" denir, "نَاحِيَةً" yaʿnī bir tarafa [143] demek olur. Bu kelime aslen bir şey'i değersizliğinden ilkā etmek, atıvermek maʿnāsına mevzūʿ "نَبْذٌ" māddesindendir. Bundan maʿānī-i sāireye istiʿāre olunmuştur. Bābu'n-Nūn'da da "نَبَذَهُ" kelimesinde mufassalen mezkūrdur, oraya nazar oluna.

- إِنَاهُ [ināhu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ﴾[559] أَيْ بُلُوغَ وَقْتِهِ

---

554 "Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın." et-Tevbe, 9/41.

555 "Kendisine āyetlerimizi verdiğimiz hālde onlardan sıyrılıp da şeytanın kendisini peşine taktığı, bu yüzden de azgınlardan olan kimsenin haberini onlara anlat." el-Aʿrāf, 7/175.

556 "Haram aylar çıkınca" et-Tevbe, 9/5.

557 "Gece de onlar için bir delildir. Gündüzü ondan çıkarırız." Yāsīn, 36/37.

558 "Ey Muhammed!) Kitapta (Kur'an'da) Meryem'i de an. Hani ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti." Meryem, 19/16.

559 "Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin." el-Ahzāb, 33/53.

Yaʿnī “taʿām zamānını beklemeyerek” demek olur. “أَنْيٌ”dendir. Her sūretle “حَانَ يَحِينُ” menzilesinde “رَمَى” bābından “أَنَى يَأْنِي أَنْيًا” denir, “أَدْرَكَ” ve “نَضِجَ” maʿnālarınadır ki ermek ve pişip kemālini bulmak demektir. Ve vakt maʿnāsına “بَاعَ” bābından “آنَ يَئِينُ أَيْنًا” bundan değildir. Sebeb-i nüzūl-ı āyet budur ki baʿzı kimseler hāne-i Risālet-penāhta taʿām istihzār olunduğunu gözleyip tām yemek vakti hāne-i saʿādete girerlerdi. Bu nehy olundu. Buyuruldu ki ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ﴾[560] Yaʿnī “Ey müʾminler, Nebī-i mükerrem hazretlerinin hānelerine girmeyiniz, ancak sizin için taʿāma izn verilmekle yaʿnī daʿvetle giriniz, kendiliğinizden taʿām vakti gözeterek değil” demektir. Feth-i hemze ile “أَنَاءٌ” ismdir. Cemʿi medd-i hemze ile “آنَاءٌ” gelir. Ve kesrle kap ve zarf maʿnāsına olan “إِنَاءٌ” da bundan değildir ki bunun cemʿi “آنِيَةٌ” ve cemʿü’l-cemʿi “أَوَانِي” gelir. Bābu’l-ʿAyn’da “عَيْنٍ آنِيَةٍ” kelimesine de bak.

- اِنْشِزُوا [inşizū]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا﴾[561] أَي ارْتَفِعُوا عَنْ مَوَاضِعِكُمْ فَارْتَفِعُوا

Yaʿnī “Kalkınız yerlerinizden denildiği vakt kalkınız” demektir. Bu kelime aslen mekān-ı mürtefiʿ maʿnāsına olan “نَشْزٌ”dendir. Ve “نَشَزٌ” fethateynle de lügattır. “قَعَدَ عَلَى نَشَزٍ مِنَ الْأَرْضِ” denir ki “Yüksek [144] yere oturdu” demek olur. Bu kelimeye dāir tahkīkat Bābu’n-Nūn’da “نُشُوزًا” kelimesinde görülür.

- اِنْكَدَرَتْ [inkederat]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ﴾[562] أَي انْتَثَرَتْ وَانْصَبَّتْ

Yaʿnī “dağılıp döküldüğü vaktte” demek olur. Bu kelime “صَفَا”nın zıddı olan “كَدَرَ”den “infiʿāl”dir. “إِنْكِدَارٌ” bulanmaktır; her şeyʾde istiʿmāl olunur, meselā “مَاءٌ كَدِرٌ” ve “عَيْشٌ كَدِرٌ” ve hassāten levnde “كُدْرَةٌ” denir ve suda “كُدُورَةٌ” denir. Meselā “فِي بَيَاضِهِ كُدْرَةٌ” ve “فِي هَذَا الْمَاءِ كُدُورَةٌ” denir. İmdi “إِنْكِدَارٌ”ın bulanmak maʿnāsına olduğu hālde bu āyette “إِنْتِثَارٌ” ve “إِنْصِبَابٌ” ile tefsīri bir mecmūʿ-ı muntazam u latīfin dökülüp saçılıp perīşān olmasında hāsıl olan hālet iʿtibāriyledir, gūyā ki zīnet-i semānın hüsn ve safāsı münkedir olur. Yevm-i kıyāmetten ʿibārettir.

- اِنْفَطَرَتْ [infaṭarat]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ﴾[563] أَي انْشَقَّتْ

“Gök yarıldığı vaktte” demektir. “فَطْرٌ”dan “infiʿāl”dir. Ve “فَطْرٌ” tūlānī yaʿnī boyuna vākiʿ olan şakk, yarıktır. Sonra maʿānī-i ʿadīdede kullanıldı. Ez-cümle ihtilāl ve zaʿf

560 “Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber’in evlerine girmeyin.” el-Ahzāb, 33/53.

561 “Size, “Meclislerde yer açın” denildiği zaman açın.” el-Mücādele, 58/11.

562 “Yıldızlar, bulanıp söndüğü zaman” et-Tekvīr, 81/2.

563 “Gök yarıldığı zaman” el-İnfitār, 82/1.

ve fütūr ve oruç bozmak ve ibtidā' ve ibdā' ve īcād ve ḫalk ve sāire isti'māl olundu ki mahallerinde mezkūrdur.

Tenbīh: Bu āyette ihtilāla haml olunması ehl-i fenn ve hukemā-i resmiyyenin i'tirāzlarını def' eder. Fe'lyute'emmel fīhi. "نَصَرَ" bābından "فَطَرَ يَفْطُرُ فَطْرًا وَفُطُورًا وَفِطْرَةً" denir. Ve "tefa''ul"den "تَفَطُّرٌ", "تَشَقُّقٌ"tur.

- اِنْبَعَثَ [inba'aṡe]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوٰيهَا إِذِ انْبَعَثَ اَشْقٰيهَا﴾[564] أَسْرَعَ إِلَى [145] عَقْرِ النَّاقَةِ

Ve "قَامَ" ile de tefsīr olundu. "بَعْثٌ" ten "infi'āl"dir: "إِنْبَعَثَ اِنْبِعَاثًا" denir ki bā'isin emrine imtisālde sür'at ma'nāsınadır. "بَعَثَهُ فَانْبَعَثَ" أَيْ أَسْرَعَ فِي الْإِنْبِعَاثِ". Ve "بَعْثٌ" irsāl ve īkāz ve ihyā ma'nālarına gelir. "فَتَحَ" bābından "بَعَثَهُ إِلَيْهِ", "أَرْسَلَهُ" ve "بَعَثَهُ مِنْ مَنَامِهِ", "أَيْقَظَهُ" ve "بَعَثَ اللهُ الْمَوْتَى", "أَحْيَاهُ" demektir. Ve "إِنْبِعَاثٌ" bunların mutāvi'idir. Sür'at-ı seyr ma'nāsına da gelir: "إِنْبَعَثَ فِي السَّيْرِ إِنْبِعَاثًا", "اَسْرَعَ فِيهِ" demek olur. Ve kıyām-ı serī' ma'nāsına isti'māl olunur, nitekim āyette vāki'dir. "أَشْقَى" kavm-i Ṡemūd'un en şakīsidir ki 'akr-ı nākaya cür'et eden Ḳudār b. Sālif'tir.

- اِنْحَرْ [inḥar]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ﴾[565] أَيِ اذْبَحْ

Ya'nī "Kurbān kes" demektir. "نَفَعَ" bābından "نَحَرَ يَنْحَرُ نَحْرًا" denir. Ve "نَحْرٌ" mevzi'-i zebh ve mevzi'-i kılāde ma'nāsına ism dahi olur. Bu sūrette "إِنْحَرْ" ellerini tekbīr ile "نَحْرٌ"ına ya'nī göğsüne kaldır demek olur ki namāza şurū'daki tekbīr-i iftitāhta ref'-i yedeyn murād olur. Bu bābda daha birtakım akvāl vardır ki mahalli mufassalāt-ı kütüb-i tefsīrdir.

- اِنْبَجَسَتْ [inbeceset]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا﴾[566] أَيْ فَانْفَجَرَتْ

Ya'nī "Aktı." "بَجْسٌ" lafzındandır ki açmak ve akıtmaktır. "قَتَلَ" bābından "بَجَسْتُ الْمَاءَ بَجْسًا فَانْبَجَسَ" denir ki "فَتَحْتُهُ فَانْفَتَحَ" demek olur. Ve lāzım olarak açılmak ve akmak ma'nālarına gelir. "بَجَسَ الْمَاءُ" "Açıldı" ve "aktı" ma'nālarınadır. "إِنْبَجَسَ" bundan "infi'āl"dir.

---

564 "Semūd kavmi, azgınlığı sebebiyle yalanladı. Hani onların en bedbaht olanı (fesat çıkarmak için) ileri atılmıştı." eş-Şems, 91/11-12.

565 "O hālde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes." el-Kevser, 108/2.

566 "(Tīh sahrasında susuzluktan sıkılan) kavmi Mūsā'dan su istediğinde biz ona, "Asānı taşa vur" diye vahyettik. (Vurunca) taştan on iki pınar fışkırdı." el-A'rāf, 7/160.

- اِنْصَرَفُوا [inṣarafū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ اَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ﴾[567]

Bu kelimenin tahkīki Bābu’ṣ-Ṣād’da “صَرَفَ” kelimesindedir, oraya nazar buyurula. [146]

- اِنْهَارَ [inhāra]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوٰى مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ﴾[568] أَيْ سَقَطَ

Yaʿnī “Düştü.” Ve “إِنْهَدَمَ” ile de tefsīr olunur, “Yıkıldı” demektir. “هَوْرٌ” lafzındandır. Bābu’l-Hā’da “هَارٍ” kelimesinde mufassaldır, nazar oluna.

FASLU’L-HEMZE MAʿA’L-VĀV: “أَ،و”

- أَوْلَى [evlā]

- ﴿إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرٰهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا﴾[569] أَيْ أَحَقُّهُمْ بِهِ

Yaʿnī “Nāsın İbrāhīm ʿaleyhi’s-selāma kurb ve husūsiyyette ehakk olanı” demek olur. Bu kelimeyi Rāğıb rahimehulāhu lāyık ve cedīr maʿnāsına olan “اَحْرَى” kelimesiyle tefsīr etmiş. Ve bu āyet-i kerīme ile ﴿النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ﴾[570] ve ﴿فَاللّٰهُ أَوْلَى بِهِمَا﴾[571] ve ﴿وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللّٰهِ﴾[572] āyāt-ı kerīmātını misāl olarak īrād eylemiş. Ve “أَقْرَبُ” ve “أَلْيَقُ” ile de tefsīri görülmüştür. Bu “قُرْبٌ” maʿnāsına olan “وَلْيٌ”dendir. Altıncı bābdan “وَلِيَ يَلِي وَلْيًا فَهُوَ وَلِيٌّ” denir. “اَوْلَى” ism-i tafdīldir.

- الْأَوْلَيَانِ [el-evleyāni]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنْ عُثِرَ عَلَى أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْمًا فَآخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلَيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا إِنَّا إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ﴾[573] أَيِ الْأَقْرَبَانِ بِالْمَيِّتِ

---

567 “Anlamayan bir toplum olmalarından dolayı, Allah onların kalplerini çevirmiştir.” et-Tevbe, 9/127.

568 “Bināsını takva (Allah’a karşı gelmekten sakınmak) ve onun rızasını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına kurup, onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi?” et-Tevbe, 9/109.

569 “Şüphesiz, insanların İbrahim’e en yakın olanı, elbette ona uyanlar, bir de bu peygamber (Muhammed) ve mü’minlerdir.” Āl-i ʿİmrān, 3/68.

570 “Peygamber, mü’minlere kendi canlarından daha önce gelir.” el-Ahzāb, 33/6.

571 “Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.)” en-Nisāʾ, 4/135.

572 “Allah’ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha layıktırlar.” el-Enfāl, 8/75; el-Ahzāb, 33/6.

573 “Eğer sonradan) o iki kişinin günaha girdikleri (yalan söyledikleri) anlaşılırsa, o zaman, bu öncelikli şahitlerin zarar verdiği kimselerden olan başka iki adam, onların yerine geçer ve “Allah’a yemin

"Meyyite en yakın olanlar" demek olur. "أَوْلَى"nın tesniyesidir. Cemʿi "أَوْلَوْنَ" gelir "أَعْلَوْنَ" vezninde. Ve "أَوْلَى"nın müʾennesi zammla "وُلْيَا" ve bunun cemʿi de "وُلْيَيَاتٌ" gelir. *Ḳāmūs Tercemesi*'nde "أَوْلَى" pek lāyık ve sezā maʿnāsına gelir ki "أَقْرَبُ" maʿnāsından müsteʿārdır demiş. Mā-kabline ircāʿ[-ı nazar] oluna.

- أَوْحَيْتُ [evḥaytu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَ بِرَسُولِي قَالُوا آمَنَّا وَاشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ﴾[574] أَيْ أَلْقَيْتُ فِي قُلُوبِهِمْ

"Ḥavāriyyūnun kalblerine ilkā ettiğim vaktte." Ve "أَلْهَمْتُ" ile de müfesserdir. Ve "أَمَرْتُ" dahi denildi. Burada ve ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَاتَحْزَنِي﴾[575] ve ﴿وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ اَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَ مِمَّا يَعْرِشُونَ﴾[576] [147] ve emsāli mahallerde ilkāʾ ve ilhām ve emr ile tefsīr olundu, zīrā lisān-ı şerʿde "وَحْيٌ" yaʿnī Cibrīl vāsıtasıyla vahy, enbiyā-i ʿizāma muhtasstır. Gayr-ı enbiyāya ıtlākında mahalline göre tefsīr olunur. "وَحْيٌ" aslen işāret-i serīʿadır. İşāret de remz ile ve terkībden mücerred savtla ve cevārihten biriyle işāret olunarak ve kitābetle de olur. Ve "وَحْيٌ" masdar olur. "وَعَدَ" bābından "وَحَى إِلَيْهِ يَحِي وَحْيًا" , "اَشَارَ" demektir. "İfʿāl"den "اَوْحَى إِلَيْهِ يُوحِي إِيحَاءً" de böyledir.

Tenvīr: Baʿzı meşāyıh-ı sūfiyye ve ekābir-i evliyāʾ tarafından nefslerine ve dīgere isnād ve nisbet edilen vahy de böyledir, yaʿnī işāret ve ilkāʾ ve iʿlām ve ilhām demektir. Sūʾ-i tefsīr lāyık değildir.

- أَوْزَارَهُمْ [evzārahum]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ﴾[577] أَيْ أَثْقَالَهُمْ

"Yüklerini" demektir. Murād "Günāhlarını, suçlarını tahammül ederler, yüklenirler." Ve ﴿وَلَكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ﴾[578] āyet-i kerīmesinde "أَثْقَالاً مِنْ حُلِيِّهِمْ" yaʿnī "Ḳıbṭīlerin zīnet ve bezeklerinden ağırlıklar yüklendik" demek olur. Ve ﴿حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا﴾[579] kavl-i kerīminde "حَتَّى تَضَعَ أَهْلُ الْحَرْبِ السِّلَاحَ" ʿibāretiyle müfesserdir ki takdīr-i muzāfla "اَوْزَارٌ" muhāriblerin silāhı murād edilmiştir. Aslen "وِزْرٌ" hāssaten insān yüküdür, buna

---

ederiz ki, bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden elbette daha gerçektir. Biz hakkı da çiğneyip geçmedik. Çünkü o takdirde biz elbette zalimlerden oluruz" diye yemin ederler." el-Māide, 5/107.

574 "Hani bir de, "Bana ve Peygamberime iman edin" diye havarilere ilham etmiştim. Onlar da "İman ettik. Bizim müslüman olduğumuza sen de şahit ol" demişlerdi." el-Māide, 5/111.

575 "Mūsā'nın annesine, "Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak, korkma, üzülme!" diye ilham ettik. el-Kasas, 28/7.

576 "Rabbin bal arısına şöyle ilham etti: "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler edin." en-Nahl, 16/68.

577 "Bütün günahlarını sırtlarına yüklenirler." el-Enʿām, 6/31.

578 "Fakat biz Mısır halkının mücevheratından yüklü miktarlarda takınmıştık." Tāhā, 20/87.

579 "Savaş sona erinceye kadar (hüküm budur)." Muhammed, 47/4.

binā'en silāh "اَوْزَارٌ" tesmiye edildi, yaᶜnī tahammül olunduğu için. Ve ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾[580] kavl-i kerīminde "لاَ تَحْمِلُ نَفْسٌ حَامِلَةٌ ثِقَلَ نَفْسٍ أُخْرَى" ᶜibāretiyle tefsīr olunmuş. Murād "Hīçbir nefs başkasının günāhıyla mu'āhaza olunmaz" demektir.

Tenbīh: "حَرْبٌ" e izāfet edilen "أَوْزَارٌ" lafzı cemᶜdir. Ancak vāhidi mesmūᶜ değildir, yaᶜnī silāh maᶜnāsına müfred olarak istiᶜmāl edilmemiştir demek ister. Vallāhu aᶜlemu. [148]

- أَوْضَعُوا [evḍaᶜū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿خَرَجُوا فِيكُمْ مَازَادُوكُمْ اِلَّا خَبَالًا وَلَا اَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ﴾[581] أَيْ أَسْرَعُوا فِيمَا بَيْنَكُمْ بِالنَّمِيمَةِ

Yaᶜnī ilkā-i nemīme ve neşr-i erācīfle rekāibi tesrīᶜ ederler demek olur. Bu "أَوْضَعُوا" kelimesi sürᶜat-ı seyr maᶜnāsına olan "وَضْعٌ"dan "ifᶜāl"dir. Üçüncü bābdan "وَضَعَتِ الدَّابَّةُ تَضَعُ وَضْعًا، أَسْرَعَتْ" Yaᶜnī "Hayvān seyrinde sürᶜat etti" demektir. Ve yörük hayvāna "دَابَّةٌ حَسَنَةُ الْمَوْضُوعِ" denir. Hemze ile yaᶜnī "ifᶜāl"den müteᶜaddī olur: "أَوْضَعْتُ الدَّابَّةَ، حَمَلْتُهُ عَلَى السُّرْعَةِ" "Hayvānı sürdüm, ılgar ettim" demektir. Ve "مَوْضِعٌ" sülāsīden masdar-ı mīmīdir. Kezā "مَوْضُوعٌ" da "مَفْعُولٌ" vezninde gelen masdarlardandır. Ve "وَضْعٌ"ın sürᶜat maᶜnāsına istiᶜmāli istiᶜāredir ve maᶜānī-i kesīrde kullanılmıştır ki mahallerinde mezkūrdur.

- اَوَّاهٌ [evvāhun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ اِبْرٰهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ﴾[582] أَيْ دَعَّاءٌ

Mübālaga ile duᶜā' edici kesīrü'd-duᶜā' ve't-tazarruᶜ maᶜnāsına. Şefkaten ve havfen kesīrü't-teveccuᶜ maᶜnāsına "كَثِيرُ التَّأَوُّهِ" denir. Ve "تَـأَوُّهٌ", "أَوَّهْ أَوَّهْ" demektir ki kelime-i teveccuᶜdur. Bu kelimede beş lügat vardır: 1) Feth-i hemze ve sükūn-ı vāv ve zamm-ı hā' ile "أَوْهُ" 2) Feth-i hemze ve kesr vāv ile münevvenen "أَوٍ" 3) Feth-i hemze ve vāv-ı müşeddede ve kesr-i hā' ile "أَوَّهِ" 4) Medd-i hemze ve kesr-i hā' ile "آهِ" 5) Feth-i hemze ve vāv-ı müşeddede ve sükūn-ı hā' ile "أَوَّهْ" tir. "تَـأَوُّهٌ" bundan "tefaᶜᶜul"dür. *Terceme-i Ḳāmūs*'ta bu kelimede on üç lügat zabt ve kayd olunmuştur. Ve "أَوَّاهٌ" ın maᶜnāsında ᶜilm-i yakīn sāhibine ve mūkin bi'l-icābe kimseye ve kesīrü'd-duᶜā' mutazarrıᶜ kimseye ve rakīkü'l-kalb merhametli ādeme ve fakīh ve ᶜālime ıtlāk olunur ve mü'min demek olur denilmiş ve Ḥabeşe lügati olduğu kayd edilmiştir. Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta "تَـأَوُّهٌ", "أَوَّهْ" demektir. Her bir kelām ki hüzne delālet [149] eder, ona "تَـأَوُّهٌ" denir. Ve "أَوَّاهٌ" ile haşyetullāh izhār eden kimseden taᶜbīr olunur. Ve ﴿إِنَّ اِبْرٰهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ﴾[583], "الْمُؤْمِنُ الدَّاعِي" demektir denildi demiş. İntehā kavluhu.

---

580 "Hiçbir günahkār başka bir günahkārın günah yükünü yüklenmez." el-Enᶜām, 6/164; el-İsrā', 17/15; Fātır, 35/18; ez-Zümer, 39/7.

581 "Eğer onlar da sizin içinizde (sefere) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek için aranızda koşuşturacaklardı." et-Tevbe, 9/47.

582 "Şüphesiz İbrahim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi." et-Tevbe, 9/114.

583 "Çünkü İbrahim çok içli ve Allah'a yönelen bir kimseydi." Hūd, 11/75.

• أَوْجَسَ [evcese]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى﴾[584] أَيْ أَحَسَّ وَأَضْمَرَ مُوسَى فِي نَفْسِهِ خَوْفًا

Yaᶜnī "Mūsā ᶜaleyhi's-selām kendinde bir korku hiss etti ve sakladı" demek olur. Vāv-ı meftūha ve cīm-i sākine ile "وَجْسٌ"dendir ki savt-ı hafī maᶜnāsınadır. "Tefaᶜᶜul"[den] "تَوَجُّسٌ", "تَسَمُّعٌ"dur ki dinlemektir. Ve "ifᶜāl"den "إِيجَاسٌ" kişinin nefsinde gönlünde hā-let-i mezkūre vücududur, bināᵓen ᶜaleyh āyette "أَوْجَسَ", "أَحَسَّ وَأَضْمَرَ فِي نَفْسِهِ" ile tefsīr olundu.

• أَوَّابِينَ [evvābīne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا﴾[585] أَيْ تَوَّابِينَ

"أَوْبٌ" māddesinden sīga-i mübālaga olan "أَوَّابٌ"ın cemᶜidir. "أَوْبٌ" rücūᶜ olup irāde sā-hibi her zī-rūhta müstaᶜmeldir. "رُجُوعٌ"dan ahasstır, zīrā "رُجُوعٌ" zī-rūh gayrısında is-tiᶜmāl olunur. "أَوْبَةٌ" lafzen ve maᶜnen "تَوْبَةٌ" gibidir. Fe-li-zā "أَوَّابٌ", "تَوَّابٌ" demektir. "قَالَ" bābından "آبَ يَؤُوبُ أَوْبًا وَأَوْبَةً وَإِيَابًا فَهُوَ آئِبٌ" denir. Mübālagatan "أَوَّابٌ"dır, "مَآبٌ" ism-i mekāndır. Ve bu kelime "tefᶜīl"[den] tesbīh maᶜnāsına da gelir: ﴿وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ اَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ﴾[586] kavl-i kerīminde "سَبِّحِي" ile tefsīr olundu, ke-mā se-yuzkeru.

• أَوْثَانًا [evsānen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ أَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا﴾[587]

"وَثَنٌ"in cemᶜidir ki puttur. Faslu'l-Hemze Maᶜa'ṣ-Ṣād'da "أَصْنَامٌ" kelimesine ircāᶜ-ı na-zar buyurula.

• أَوْزِعْنِي [evziᶜnī]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ﴾[588] أَيْ أَلْهِمْنِي

Yaᶜnī [150] "Bana ilhām eyle" demektir. Aslen menᶜ ve keff maᶜnāsına olan "وَزْعٌ"den "ifᶜāl"dir. "وَضَعَ" bābından "وَزَعَهُ يَزَعُهُ وَزْعًا" denir, "مَنَعَهُ" ve "كَفَّهُ" demek olur. Kelime-i

584 "Bunun üzerine Mūsā içinde bir korku hissetti." Tāhā, 20/67.

585 "Şunu bilin ki Allah tövbeye yönelenleri çok bağışlayandır." el-İsrāᵓ, 17/25.

586 "Andolsun, Davud'a tarafımızdan bir lütuf verdik." Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte tespih edin" dedik." dedik." Sebeᵓ, 34/10.

587 "İbrahim onlara dedi ki: "Sırf aranızda dünya hayatına mahsus bir sevgi (ve çıkar) uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz." el-Ankebūt, 29/25.

588 "Süleyman, onun bu sözüne tebessüm ile gülerek dedi ki: "Ey Rabbim! Beni; bana ve ana-babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve razı olacağın salih ameller işlemeye sevk et ve beni rahmetinle salih kullarının arasına kat!" en-Neml, 27/19.

mezbūre "ifʿāl" bābından ilhām, iblāʿ, igrāʾ maʿnālarında istiʿmāl olundu. Buna dāir baʿzı kelām Bābu'l-Yā'da "يُوزَعُونَ" kelimesinde görülür.

- أَوْقَدُوا [evḳadū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللّٰهُ﴾[589] أَيْ هَيَّجُوا

"وَقْدٌ"den "ifʿāl"dir. Bābu'l-Vāv'da "وَقُودٌ" kelimesine nazar oluna.

- أَوْقِدْ لِي [evḳid lī]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَاأَيُّهَا الْمَلَأُ مَاعَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَطَّلِعُ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَ إِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ﴾[590] أَيْ فَاطْبَخْ لِي الآجُرَّ

Yaʿnī "Tuğla pişir" demektir. Bu da mā-kabli gibi "وَقْدٌ"dendir. "وَقُودٌ" kelimesine nazar oluna.

- أَوِّبِي [evvibī]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ ﴾[591] أَيْ سَبِّحِي مَعَ دَاوُدَ

"Ey dağlar, Dāvūd'la berāber tesbīh ediniz." Bu kelime sālifü'z-zikr "أَوَّابِينَ" kelimesinde beyān olunan "أَوْبٌ"den "tefʿīl"dir. "تَأْوِيبٌ" bir sāirin nehārın küllīsinde seyr etmesinden ʿibārettir. Bu sūrette āyetteki "أَوِّبِي مَعَهُ" emri "Ey dağlar, sāirin nehārın küllīsinde seyr ettiği gibi siz de Dāvūd ile nehārın küllīsinde Hakk'ı tesbīh ediniz" demek olur. Ve "أَوِّبِي" kelimesi Ḥabeşe lisānında "سَبِّحِي" maʿnāsına mevzūʿ bir kelimedir dahi denilmiş. Bir de "أَوْبٌ" rücūʿ maʿnāsına olmakla "أَوِّبِي مَعَهُ", "رَجِّعِي مَعَهُ بِالتَّسْبِيحِ" demektir de denildi ki murād "Dāvūd'la birlikte tesbīh ile tagannī ediniz" demektir. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bihi.

- الْأَوَّلُ [el-evvelu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ﴾[592]

Esmā-i hüsnādandır. Şerh ve tefsīri bu Bābu'l-Hemze'nin evvelinde "الْآخِرُ" [151] kelimesinde beyān olunmuştur, oraya ircāʿ-ı nazar buyurula.

---

589 "Her ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa Allah onu söndürmüştür." el-Māide, 5/64.

590 "Firavun, "Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilahınız olduğunu bilmiyorum. Ey Hāmān! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki Mūsā'nın ilahına çıkar bakarım(!) Şüphesiz ben onun mutlaka yalancılardan olduğunu sanıyorum" dedi." el-Kasas, 28/38.

591 "Andolsun, Davud'a tarafımızdan bir lütuf verdik." Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte tespih edin" dedik." Sebeʾ, 34/10.

592 "O, ilk ve sondur. Zāhir ve Bātın'dır." el-Hadīd, 57/3.

• أَوَّلُ الْعَابِدِينَ [evvelu'l-ʿābidīne]

• من قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ﴾[593] أَيْ إِنَ كَانَ لِلرَّحْمٰن كَمَا تَزْعُمُونَ وَلَدًا بِالْفَرَضِ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ لِلْوَلَدِ لَكِنْ ثَبَتَ عَقْلًا وَنَقْلًا أَنْ لَا وَلَدَ لَهُ وَأَنَّ ذَلِكَ مُحَالٌ فَانْتَفَتْ عِبادَتُهُ

Yaʿnī "Ey tāife-i Naṣārā, sizin zuʿmunuz gibi Raḥmān için bi'l-farz bir oğul olaydı o oğula ʿibādet edenlerin birincisi ben olur idim." Lākin onun oğlu olmadığı ve olması da muhāl idüği ʿaklen ve naklen sābit ve mütehakkık olmakla ona ʿibādet dahi müntefī oldu demek olur.

Sicistānī rahimehullāhu diyor ki bu āyetin maʿnāsı "Ey ehl-i İncīl, eğer siz Raḥmān için bir oğul olduğunu zuʿm ediyor iseniz, imdi ben Raḥmān'ın ilāh-ı vāhid olup veledi olmamak üzere ʿibādet edenlerin birincisiyim." Bundan sonra da ben sizin dediğiniz şey'in müstenkif ve cāhidlerinin birincisiyim dahi denir buyurmuş. Ancak maʿnā-yı evvel lafzın delāletiyle uzun uzun te'vīl tekellüfünden arı olmakla müraccahtır. Vallāhu aʿlemu bi-hakīkatihi.

• أَوْلَى لَهُمْ وأَوْلَى لَكَ [evla lehum]

• ﴿رَأيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأَوْلَى لَهُمْ﴾[594]

• و﴿أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى ثُمَّ أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى﴾[595]

Bunlar tehdīd ve vaʿīddir ki "قَدْ وَلِيَكَ شَرٌّ فَاحْذَرْهُ" demektir, yaʿnī "Sana bir şerr ve belā muhakkak takarrüb etti, ondan sakın!" demek olur. Bu Sicistānī'nin kavlidir ki ekser-i tefāsīre de muvāfıktır ki onlarda da "وَيْلٌ لَهُمْ" ve "وَيْلٌ لَكَ" maʿnāsına haml olunmuştur. Bu takdīrce mā-baʿdında vākiʿ [596]﴿طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ﴾ kavl-i kerīmi mubtedā-i mahzūfü'l-haber olur ki "خَيْرٌ لَهُمْ" demektir. Bu hālde bir cümle-i müste'nife olur. Fakat baʿzı tefsīrlerde [597]﴿فَأَوْلَى لَهُمْ﴾ mübtedā ve ﴿طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ﴾ haber olmak üzere iʿrāb edilmiş olmakla "أَوْلَى", "أَحْرَى" [152] ve "اَلْيَقُ" ve "اَمْثَلُ" maʿnāsına olur. Bu kelime için mufassalāta mürācaʿat lāzımdır.

• أَوَّلِ الْحَشْرِ [evveli'l-ḥaşri]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ﴾[598] أَيْ فِي أَوَّلِ مَنْ حُشِرَ وَأُخْرِجَ مِنْ دَارِهِ

593 "(Ey Muhammed!) De ki: "Eğer Rahmān'ın bir çocuğu olsaydı, ona kulluk edenlerin ilki ben olurdum." ez-Zuhruf, 43/81.

594 "Kalplerinde hastalık olanların, ölüm baygınlığına girmiş kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün. O da onlara pek yakındır." Muhammed, 47/20.

595 "Bu azap sana lāyıktır, lāyık! Evet, lāyıktır sana, lāyık" denecektir." el-Kıyāmet, 75/34-35.

596 "İtaat ve güzel bir söz." Muhammed, 47/21.

597 "Onlar için daha hayırlıdır." Muhammed, 47/420.

598 "O, kitap ehlinden inkār edenleri ilk toplu sürgünde yurtlarından çıkarandır." el-Haşr, 59/2.

Yaʿnī “Yurtlarından çıkarılıp nefy ve iclāʾ olunanların evveli” demek olur.

Īzāh: Sicistānī rahimehullāhu İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumādan mervī ve el-yevm elde bulunan hazret-i müşārün ileyhe mensūb tefsīrdeki kavli iltizām etmiş olduğu anlaşılıyor. Orada şöyle yazılmış: ﴿هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ يَعْنِي بَنِي النَّضِير ﴿مِنْ دِيَارِهِمْ﴾ مِنْ مَنَازِلِهِمْ وَحُصُونِهِمْ ﴿لِأَوَّلِ الْحَشْرِ﴾ لِأَنَّهُمْ أَوَّلُ مَنْ حُشِرَ وَأُخْرِجَ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى الشَّامِ إِلَى آخِرِهِ.

“حَشْرٌ” kelimesi bir cemāʿati makarr ve meʾvālarından nefīr üzere izʿāc ve ihrāc etmeğe mevzūʿ olup sonra cemāʿat mülābesesiyle cemʿ maʿnāsında istiʿmāl olundu. Bu sūrette masdardır. Bāb-ı evvel ve sānīden “حَشَرَ النَّاسَ يَحْشُرُ يَحْشِرُ حَشْرًا فَهُوَ حَاشِرٌ” denir, cemʿ ve toplamak maʿnāsınadır.

Tavzīh: “لِأَوَّلِ الْحَشْرِ”de lām “فِي” maʿnāsınadır ve elif-lām muzāfun ileyhten ʿıvazdır. Maʿnā “فِي أَوَّلِ حَشْرِهِمْ” demektir ki evvelce böyle bir haşr vākiʿ olmamış idi. Bu āyetin tefsīrinde akvāl ve mebāhis-i ʿadīde vardır ki mufassalātta görülebilir.

- أَوْجَفْتُمْ [evceftum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا أَفَاءَ اللهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ﴾[599] أَيْ أَسْرَعْتُمْ

“إِيجَافٌ”dandır ki dābbeyi seyr-i serīʿe hamldir. Rāğıb rahimehullāhu “اَلْوَجِيفُ” sürʿat-i seyrdir ve bu kelime sülāsīden “faʿīl” vezninde gelen masādırdandır ve “أَوْجَفْتُ الْبَعِيرَ”, “أَسْرَعْتُهُ” diyor. Ve böylece hemze ile taʿaddī [153] ettiğini ifhām ediyor. Ve “إِضْطِرَابٌ” maʿnāsına istiʿāre edildiğini de söylüyor.

- الْأَوْفَى [el-evfā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ يُجْزِيهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى﴾[600] أَيِ الْأَكْمَلَ

Yaʿnī “tām ve noksansız.” Bunun tahkīki Bābu’l-Vāv’da “وُفِّيَتْ” kelimesiyle Bābu’l-Yā’da “يَتَوَفَّاكُمْ” kelimesinde görülür.

- أَوْسَطُهُمْ [evsaṭuhum]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ﴾[601] اَيْ قَالَ خَيْرُهُمْ وَاَعْدَلُهُمْ

“En hayrlı ve en ziyāde ʿādil olanı” demek olur. Bu kelime “وَسَطٌ” lafzından “أَفْعَلُ”dir, orta demektir. Medhte ve zemmde istiʿmāl olunur. Tahkīki mufassalen Bābu’l-Vāv’da “وَسَطًا” kelimesinde mübeyyendir.

---

599 “Onların mallarından Allah’ın, savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar için siz, at ya da deve koşturmuş değilsiniz.” el-Haşr, 59/6.

600 “Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir.” en-Necm, 53/41.

601 “Onların en akl-ı selim sahibi olanı, “Ben size ‘Rabbinizi tespih etseydiniz ya! dememiş miydim?” dedi.” el-Kalem, 68/28.

- اَوْعَى [evʿā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَجَمَعَ فَأَوْعَى﴾[602] أَيْ جَعَلَهُ فِي الْوِعَاءِ

"وِعَاءٌ" içine şey' konulan kaptır, zarf, mahfaza gibi. "أَوْعَى" bundan "ifʿāl"dir. Hemze-i "ifʿāl" bunda "إِدْخَالٌ" ifāde eder. Me'āl-i āyet: "Māl cemʿ etti, biriktirdi de viʿā' içine kodu, yaʿnī sakladı" demek olur.

- أَوْحَى لَهَا [evḥā lehā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا﴾[603] أَيْ أَمَرَهَا

Ve ﴿أَوْحَى إِلَيْهَا﴾ ile ﴿أَوْحَى لَهَا﴾ birdir, yaʿnī "lām" ile "ilā" ile istiʿmāl olunur, bir fark yoktur. Bu faslın evāilinde vākiʿ "اَوْحَيْتُ" kelimesine ircāʿ-ı nazar oluna.

- أَوْتَادًا [evtāden]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا﴾[604] جَمْعُ وَتِدٍ وَتَدٍ

"وَتِدٍ وَتَدٍ" vāv'ın fethi ve tā'nın kesriyle lügat-ı ehl-i Ḥicāz'dır; fethateynle eşherdir. Demirden masnūʿ mıh ve çivi ve enserdir. Ve çadır kazığına denir. Ve bu ağaçtan da olur. Cibālin arza evtād olması "وَتَدٌ"le binā ve hayme tesbīt ve tahkīm edildiği gibi arzda cibāl ile tesbīt ve tahkīm edildiği iʿtibāriyledir. [154] Ve ﴿وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ﴾[605] kavl-i celīlinde firʿavnın "ذِي الْأَوْتَادِ" ile tavsifi, merkūm gazab ettiği kimseyi dört kazıkla elleri ve ayaklarından gerip taʿzīben ölünceye kadar terk ederek katl etmesi iʿtibāriyledir.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: "أُو"

- أُولُو الْأَرْحَامِ [ulu'l-erḥāmi]

- ﴿وَأُولُو الْأَرْحَامِ﴾[606] أَيْ ذَوُو الْقَرَابَاتِ

Yaʿnī "hısımlık ve yakınlık sāhibleri" demek olur. "أُولُو" kelimesinin vāhidi "ذُو" ve mü'ennesi olan "أُولَاتُ"ın vāhidesi de "ذَاتُ"dür. Kendi lafzlarından vāhidleri yoktur. "اَرْحَامٌ" da "رَحِمٌ"in cemʿidir ki nisāda tekevvün-i veledin mahalli olan bir ʿuzv-ı dāhilīdir.

- أُولِي أَجْنِحَةٍ [ulī ecniḥatin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰئِكَةِ رُسُلًا أُولِي أَجْنِحَةٍ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ﴾[607]

602 "Servet toplayıp yığanı kendine çağırır." el-Maʿāric, 70/18.
603 "İşte o gün, yer, kendi haberlerini anlatır. Çünkü Rabbin ona (öyle) vahyetmiştir." ez-Zilzāl, 99/4-5.
604 "Biz, yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık yapmadık mı?" en-Nebe', 78/6-7.
605 "Kazıklar sahibi Firavun" Sād, 38/12; el-Fecr, 89/10.
606 "Kan akrabaları" el-Enfāl, 8/75; el-Ahzāb, 33/6.
607 "Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a mahsustur." Fātır, 35/1.

أَيْ ذَوِي أَجْنِحَةٍ

Yaᶜnī "Melekleri enbiyā-i ᶜizāma kanatlı elçiler eyledi ki onlarla vahy ve emr irsāl buyurdu." Bu "أُولِي" sālifü'z-zikr "أُولُو" lafzının hālet-i nasbıdır.

Tenbīh: Melāikenin ecnihası kanatları tuyūrun ecnihası gibi bildiğimiz kanatlar değildir, çünkü latīf ve nūrānī olan nüfūs-ı melekiyye tayerān için ālete muhtāc değildir. Melāikede ecniha bi-hasebi'l-merātib zīnettir ki mukteżā-yı saltanat-ı ilāhiyyedir. Her meleğin cenāhları Cenāb-ı Melikü'l-Ḳuddūsu's-Selām'a kurbleri ve derece-i kuvvet-i kudsiyyelerine delālet eden tırāz-ı nūrāniyye vü rūhāniyyeleridir, ᶜaleyhimü's-selām ve rahmetullāhi ve berekātuhu.

- أُولُو الْعَزْمِ [ulu'l-ᶜazmi]
- ﴿فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ﴾[608] أَيْ ذُو الثَّبَاتِ وَالْجِدِّ أَوِ الصَّبْرِ عَلَى الشَّدَائِدِ

Emr-i daᶜvet ve teblīg-i risālette her güçlüğe karşı sebāt ve ikdām yāhūd esnā-yı teblīgde zuhūr eden şedāyidde sabr ve metānet sāhibleri [155] demektir. Bunlar muᶜayyen zevāt-ı ᶜaliyye Nūḥ ve İbrāhīm ve Mūsā ve ᶜĪsā ᶜale'l-husūs Hātemü'l-enbiyāᵓ ᶜaleyhi ve ᶜaleyhim ve ᶜalā-cemīᶜi'l-enbiyāᵓ es-salātu ve's-selām hazerātı gibi.

- أُوَارِي [uvāriye]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ يَا وَيْلَتَى أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْأَةَ أَخِي﴾[609] أَيْ فَأَسْتُرَ

Yaᶜnī "Kardeşimin cesedini örteyim" demek olur. Bu kelime birçok maᶜānīde müstaᶜmel "وَرَى" lafzından "müfāᶜalet"tir. "وَارَيْتُهُ أُوَارِيهِ مُوَارَاةً" denir, "سَتَرْتُهُ أَسْتُرُهُ سَتْرًا" demektir. Ve "tefᶜīl"den "وَرَّاهُ يُوَرِّيهِ تَوْرِيَةً" de denir. Ve "تَوْرِيَةُ الْقَوْلِ" de bundandır ki maᶜnā-yı maksūdu setrdir.

FASLU'L-HEMZE MAᶜA'L-HĀᵓ: "أَه"

- الْأَهِلَّةِ [el-ehilleti]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ﴾[610] جَمْعُ هِلَالٍ

Sāiller ensārdan Muᶜāẕ b. Cebel ve S̱aᶜlebe b. Ġanm idi. Bunlar hilālin nazarda şeklen meşhūd olan tebeddül ve tagayyürünün ᶜillet ve hikmetinden suᵓal etmişlerdi. Bunu fehm ve idrāk ve ihātaya henüz kesb-i kābiliyyet etmemiş olduklarından ancak fehm edecekleri derecede kendileri için mütehakkık olan fevāidini beyānla cevāb verildi de

608 "(Ey Muhammed!) O hālde yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret." el-Ahkāf, 46/35.

609 "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten aciz miyim ben?" dedi." el-Māide, 5/31.

610 "Sana, hilālleri soruyorlar." el-Bakara, 2/189.

﴿قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ﴾[611] buyuruldu ki “Ey resūl-i muhterem, sana hilāllerin tehellülünden suʾāl ediyorlar, onlar onu fehm ve idrāk edemezler, imdi söyle onlara ki hilāllerin tehellülü nās için umūr u muʿāmelāt-ı dīniyye ve dünyeviyyelerinde ve hacc-ı beytü’l-harām için taʿyīn-i evkāt ʿalāyimidir.” “أَهِلَّةٌ” hemze ve lām-ı müşeddedenin fethi ve hā-i meksūre ile “هِلَالٌ” in cemʿidir. Ve “هِلَالٌ” ayın ilk gecesinden üçüncü gecesine kadar söylenir, sonra āhir-i şehre kadar “قَمَرٌ” denir. [156]

- أَهُشُّ [ehuşşu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَى﴾[612] أَيْ أَضْرِبُ بِهَا

Yaʿnī “Koyunların üzerine yaprak dökmek için ağaç dallarına vururum” demek olur. “هَشٌّ” darb ile tefsīr olunmuş lākin *Mufredāt*’ta Rāğıb rahimehullāhu “هَشٌّ” lafzı maʿnāca tahrīkte “هَزٌّ”e yaklaşır demiş. “هَزٌّ” silkmek ve sarsmak maʿnāsınadır. “قَتَلَ” bābından “هَشَّ يَهُشُّ هَشًّا” denir, yaprak dökülmek için ağaç dallarına vurmak maʿnāsınadır. Ve “تَعِبَ” ve “ضَرَبَ” bāblarından lāzım olarak līnet ve istirhāʾ ve tebessüm ve şādlık maʿnālarında müstaʿmeldir.

- أَهَمَّتْهُمْ [ehemmethum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ﴾[613] أَيْ حَمَلَتْهُمْ عَلَى الْهَمِّ وَالْحُزْنِ وَأَقْلَقَهُمْ

Bunun tahkīki için Bābu’l-Hā’da “هَمُّوا” ve “هَمَّتْ” kelimesine nazar oluna.

- أَهْوَى [ehvā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَى﴾[614] أَيْ أَسْقَطَهَا مَقْلُوبَةً بَعْدَ رَفْعِهَا إِلَى السَّمَاءِ

Yaʿnī “Kurā-yı kavm-i Lūṭ’u semāya kaldırıp sonra alt üst ederek tekrār mahalline düşürdü” demek olur ki zīr ü zeber edilerek ihlāk edildiğini beyān olur. Bu kelime yukarıdan aşağıya düşmek maʿnāsına olan zamm-ı hāʾ ve kesr-i vāv ve teşdīd-i yāʾ ile “هُوِيٌّ” lafzından “ifʿāl”dir. Buna dāir kelām “إِسْتَهْوَتْهُ” kelimesinde mufassalen mezkūrdur, oraya mürācaʿat oluna.

- أَهْوَنُ [ehvenu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ﴾[615] أَيْ هَيِّنٌ

611 “De ki: “Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.” el-Bakara, 2/189.

612 “Mūsā dedi ki: “O benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim. Onunla başka işlerimi de görürüm.” Tāhā, 20/18.

613 “Bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüştü.” Āl-i ʿİmrān, 3/154.

614 “O, “Mu’tefike”yi de kaldırıp yere çarpmış.” en-Necm, 53/53.

615 “O, başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayacak olandır. Bu O’na göre (ilk yaratmadan) daha kolaydır.” er-Rūm, 30/27.

Yaʿnī "kolaydır" demek olur. Bu "اَهْوَنُ" kelimesinin "أَفْعَلُ" vezninde olmakla berāber "هَيِّنٌ" ile tefsīri ʿArabın "فُلَانٌ أَوْحَدُ" [157] kavlinde "اَوْحَدُ"in "وَحِيدٌ" ile ve "إِنِّي لَأَوْجَلُ" kavlinde "أَوْجَلُ"in "وَجِلٌ" ile tefsīri kabilindendir; kolay demek olan "هَوْنٌ" dendir. Bu kelimenin tahkīk ve tasrīfine dāir bahs Bābu'l-Mīm'de "مَهِينٌ" kelimesinde bast ve beyān edilmiştir, oraya nazar oluna. Bu āyet-i kerīmenin tefsīrinde bir kavl de āyet-i mezkūre "وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ عِنْدَكُمْ أَيُّهَا الْمُخَاطَبُونَ" takdīrinde olup "bozulmuş bir şeyʾi iʿāde ve ihyā etmek bir şeyʾi ibtidāʾen halk ve īcād etmekten kolay olduğu halk ʿindinde de sābit ve müsellemdir" maʿnāsını ifāde eder ki "أَفْعَلُ" veznindeki "أَهْوَنُ" bu mahalde kendi bābından yaʿnī "اَفْعَلُ مِنْ" maʿnāsına değildir, nitekim "اَوْحَدُ", "أَوْجَلُ" kelimeleriyle istişhād edilmişti.

İstitrād: "اللهُ أَكْبَرُ" cümlesindeki "اَكْبَرُ" kelimesi de her ne kadar baʿzı ʿulemāʾ tarafından "أَكْبَرُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ" ʿibāretiyle tefsīr olunmuş ise de bunda "أَفْعَلُ مِنْ" maʿnāsına alınmayıp mutlak kibriyā ve ʿazamette mübālaga maʿnāsına haml olunmak evlādır. Bizim şīve-i lisānımıza göre bundan pek lafzıyla taʿbīr olunur. Meselā "اللهُ أَكْبَرُ" cümle-i tekbīriyyesi "Allāhu ʿazīmü'ş-şān pek büyüktür" demek olur ki büyüklüğünün derecesi taʿakkul ve tasavvur olunmak muhāldir demek ifāde eder. Bunun gibi bahsinde bulunduğumuz "أَهْوَنُ" kelimesi de pek kolaydır ʿibāretiyle tefsīr olunursa her güne teʾvīl ve tevcīh külfetinden vāreste kalınır. Allāhu aʿlemu bi-murādihi.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: "أُ،ء"

- أُهِلَّ [uhille]

- ﴿أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ﴾[616] أَيْ ذُبِحَ عَلَى اسْمِ غَيْرِ اللهِ

Yaʿnī "Zebhinde Allāh'tan gayrının ismi murād asnām ve evsāndan birinin ismi zikr olundu" [158] demek olur. "إِهْلَالٌ" zuhūr maʿnāsına olan "هَلْ" den "ifʿāl"dir, refʿ-i savt maʿnāsına müstaʿmeldir. Muvahhidīn zebhde cehren "بِسْمِ اللهِ أَللهُ أَكْبَرُ" kavliyle Cenāb-ı Hakk'ı zikre meʾmūrdurlar. Müşrikler ise kendi asnām ve evsānları nāmına zebh ederler. Bu gūne mezbūhun ekli ve bu sūretle zebhi fısktır, çünkü mezbūh meyte ve bu gūne zebh şirk ve zābih müşriktir, bināʾen ʿaleyh ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ﴾[617] emr-i celīliyle tahrīm buyuruldu.

İhtār: Gulāt-ı Ravāfıza teşebbüh eden baʿzı gulāt-ı cehele-i mutasavvifenin ki bunlar sūfī değillerdir, "بِسْمِ شَاةْ" diye kurbān zebh etmeleri de bu hükmdedir. Eʿāzenallāhu mine'l-cehli ve'd-dalāl. Zuhūr maʿnāsına olan "هَلَّ"in sülāsīsi "ضَرَبَ" bābından "هَلَّ يَهِلُّ هَلًّا" sūretinde tasrīf olunur.

---

616 "Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kesilenler." el-Māide, 5/3; el-Enʿām, 6/145; en-Nahl, 16/115.

617 "Ölmüş hayvan size haram kılındı." el-Māide, 5/3.

- اُهْجُرْنِي [uhcurnī]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ أَرَاغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا اِبْرٰهِيمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا﴾[618] أَيِ اتْرُكْنِي حِينًا طَوِيلًا أَوِ انْقَطِعْ عَنِّي دَهْرًا أَوْ زَمَانًا طَوِيلًا

Bu kelime feth-i hā ve sükūn-i cīm’le “هَجْرٌ”den fiᶜl-i emrdir. Tahkīk ve tasrīfi Bābu’t-Tā’da “تَهْجُرُونَ” ve Bābu’l-Mīm’de “مَهْجُورًا” kelimelerinde mezkūrdur, nazar buyurula.

MEKSŪRETU’L-HEMZE: “إِهْ”

- اِهْدِنَا [ihdinā]

- ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾[619] أَيْ أَرْشِدْنَا إِلَيْهِ

Yaᶜnī “Bizi delālet et doğru yola” demek olur. “هِدَايَةٌ”ten fiᶜl-i emrdir ki böyle ma-hall-i duᶜāda fiᶜl-i duᶜā᾽ denir. Ve “هِدَايَةٌ” lutf ve rıfkla delālettir denildi. Ancak ﴿فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ﴾[620] ve ﴿وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ﴾[621] gibi mahallerdeki “هِدَايَةٌ” ﴿فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾[622] kavl-i celīlindeki “بِشَارَةٌ” kabīlindendir ki tahkīr ve tezlīlde mübālaga olarak ᶜalā-tarīki[159]’t-tehekküm böyle taᶜbīr buyurulmuştur. Bāb-ı sānīden “هَدَاهُ يَهْدِيهِ هِدَايَةً وَهُدًى فَهُوَ هَادٍ وَذَاكَ مَهْدِيٌّ” denir. Ve bi-nefsihi taᶜaddī eder. Ve baᶜzen lām’la taᶜaddī eder, ﴿وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي هَدٰينَا لِهٰذَا﴾[623] kavl-i kerīminde olduğu gibi. Baᶜzen de ilā ile taᶜaddī eder, ﴿وَاهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ﴾[624] nazm-ı celīlinde olduğu gibi. Bābu’l-Hā’da “هُدًى” kelimesine de nazar oluna.

- اِهْبِطُوا [ihbiṭū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا﴾[625] أَيِ انْزِلُوا إِلَى الْأَرْضِ

Yaᶜnī “İniniz yere” demek olur. “هُبُوطٌ”tan fiᶜl-i emr cemᶜ-i müzekkerdir. “اُهْبُطُوا اِهْبِطُوا” da hemzenin zamm ve kesri lügattır. Āyette zamīr-i mecrūr “جَنَّةٌ”e rāciᶜdir. “ضَرَبَ” bābından “هَبَطَ يَهْبِطُ هَبْطًا” ve kalīlen “قَعَدَ” bābından “هَبَطَ يَهْبُطُ هُبُوطًا فَهُوَ هَابِطٌ”, “نَزَلَ” demek-tir. Ve bi-nefsihi müteᶜaddī de olur, “هَبَطْتُهُ”, “اَنْزَلْتُهُ” demek olur. Ve “هُبُوطٌ” yukarıdan aşağıya nüzūl maᶜnāsına olmakla berāber baᶜzen mutlak nüzūl maᶜnāsına da gelir ki ﴿اهْبِطُوا مِصْرًا﴾[626], “إِنْزِلُوا مِصْرًا مِنَ الْأَمْصَارِ” demek olup mutlak nüzūl ifāde eder.

618 “Babası, “Ey İbrahim! Sen benim ilahlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taşa tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!” dedi.” Meryem, 19/46.
619 “Bizi doğru yola ilet.” el-Fātiha, 1/6.
620 “Onları cehennemin yoluna koyun” es-Sāffāt, 37/23.
621 “Ve onu cehennem azabına sürükler” el-Hacc, 22/4.
622 “Ona, elem dolu bir azabı müjdele.” Lokmān, 31/7; el-Cāsiye, 45/8.
623 “Hamd, bizi buna eriştiren Allah’a mahsustur dediler.” el-Aᶜrāf, 7/43.
624 “Ve bizi hak yola ilet” Sād, 38/22.
625 “İnin oradan (cennetten) hepiniz” dedik.” el-Bakara, 2/38.
626 “Öyle ise inin şehre! demişti.” el-Bakara, 2/61.

- اِهْتَزَّتْ [ihtezzet]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ﴾[627] أَيْ تَحَرَّكَتْ بِالنَّبَاتِ

Yaʿnī “İnbāt ve izhār-ı nebātla hareket etti” demek olur. Aslen “هَزٌّ” lafzındandır ki tahrīk-i şedīddir. Bu kelimenin tahkīki Bābu’l-Hā’da “هُزِيّ” kelimesinde görülür.

FASLU’L-HEMZE MAʿA’L-YĀʾİ’L-MUSENNĀTİ’T-TAHTİYYE: “أَ،ي”

- أَيَّدْنَاهُ [eyyednāhu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ﴾[628] أَيْ وَقَوَّيْنَاهُ

“Biz onu Rūḥu’l-ḳuds’le kuvvetlendirdik” demek olur. Bu kelime hemze-i meftūha ve yā-i sākine ile kuvvet ve şiddet maʿnāsına olan [160] “أَيْد” lafzından “tefʿīl”dir. “أَيْد” in kuvvet maʿnāsına olduğuna bu āyetler şāhiddir ki ﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ﴾[629] أَيْ بِقُوَّةٍ شَدِيدَةٍ ve ﴿وَاذْكُرْ عِبَادَنَا اِبْرٰهِيمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ﴾[631] أَيْ ve وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ﴾[630] أَيْ ذَا الْقُوَّةِ أَصْحَابُ الْقُوَى وَالْبَصَائِرِ ʿibāretleriyle tefsīr olunmuştur. Ancak āyet-i ahīredeki yāʾ ile “الْأَيْدِي” ihsān ve ʿatāʾ maʿnāsına olan “يَدٌ”in cemʿidir denilmiş. “بَاعَ” bābından أَيْ “آدَ الرَّجُلُ يَئِيدُ أَيْدًا” “قَوِيَ وَاشْتَدَّ” [Ve] “سَيِّدٌ” ve “هَيِّنٌ” veznindedir. Bu kelime “tefʿīl” bābından “فَهُوَ أَيِّدٌ” قَوِيٌّ شَدِيدٌ” müteʿaddī olur. “اَيَّدَهُ اللهُ بِنَصْرِهِ فَهُوَ يُؤَيِّدُ مَنْ يَشَاءُ تَأْيِيدًا” takviye ve teşdīd demektir.

- أَيَّامٍ [eyyāmin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ﴾[632]

ʿAşr-ı zi’l-hiccedir. Ve ﴿أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ﴾[633] eyyām-ı teşrīktir.

İstitrād: ﴿أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ﴾[634] şevvāl ve zu’l-kaʿde ve zu’l-hicceden on gündür, yaʿnī şu iki ay ve on gündür. ﴿الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ﴾[635] receb ve zu’l-kaʿde ve zu’l-hicce ve muharremdir.

---

627 “Biz onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir.” el-Hacc, 22/5.

628 “Meryemoğlu İsa’ya mucizeler verdik. Onu Ruhu’l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik.” el-Bakara, 2/87, 253.

629 “Göğü kudretimizle biz kurduk.” ez-Zāriyāt, 51/47.

630 “Güçlü kulumuz Dāvūd’u hatırla.” Sād, 38/17.

631 “(Ey Muhammed!) Güçlü ve basiretli kullarımız İbrahim’i, İshak’ı ve Yakub’u da an.” Sād, 38/45.

632 “Kendilerine ait birtakım menfaatlere şahit olsunlar ve Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah’ın adını ansınlar.” el-Hacc, 22/28.

633 “Sayılı günlerde” el-Bakara, 2/203.

634 “(Hac) (ayları), bilinen aylardır.” el-Bakara, 2/197.

635 “Haram aylar” et-Tevbe, 9/5.

- أَيَّامِ اللّٰهِ [eyyāmillāhi]
- ﴿وَذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللّٰهِ﴾[636] أَيْ بِوَقَايِعِ اللهِ

Yaᶜnī "Allāhu taᶜālā şānuhunun ümem-i sālife hakkında olan vakāyiᶜ-i ᶜazīmesini onlara tezkīr ile yād ettir" demek olur. Bu Muķātil'in kavlidir. İbn ᶜAbbās ve Ubeyy b. Kaᶜb ve Mucāhid ve Ķatāde rıdvān[ullāhi] ᶜaleyhim "بِنِعَمِ الله" ᶜibāretiyle tefsīr etmişler ki niᶜamın tezekkürü şedāyid-i ālām-ı eyyām-ı ibtilāyı tahfīf eder. Ve "أَيَّامُ الله"dan murād Hazret-i Mūsā ᶜaleyhi's-selām ve kavmi hakkındaki vakāyiᶜ-i ᶜazīmedir de denildi ki müşārün ileyhin mebᶜasından [161] evvel olan beliyyāt ve şedāyid ile baᶜde'l-biᶜset olan ibtilā᾽āt ve fiten gibi vakāyiᶜ-i elīme ve firᶜavndan necāt ve irsāl-i gamāme ve inzāl-i menn ü selvā gibi niᶜam-ı celīle-i ilāhiyyenin tezkīrinden ᶜibārettir. Ve eyyām vukūᶜ-ı vaᶜd u vaᶜīddir de denilir ki yevm-i mevtten bed᾽ ile eyyām-ı āhirettir. Vallāhu aᶜlemu bi-murādi[hi] bihi.

- أَيَّانَ [eyyāne]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ﴾[637] أَيْ وَقْتَ يُبْعَثُونَ يَعْنِي الْخَلْقُ

"Halk ne vakt baᶜs olunacağını bilmezler" demek olur. "اَيَّانَ" kelimesi "أَيُّ حِينٍ" maᶜnāsına "مَتَى" gibi zamāndan su᾽āle mevzūᶜdur. Biz lisānımızda ne zamān, ne vakt taᶜbīr ederiz. Kelime-i mezkūre hemzenin kesriyle de lügattır, nitekim Sullemī rahimehullāhu bu āyeti öyle yaᶜnī hemzenin kesriyle kırā᾽at etmiştir. Ve ﴿يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَا﴾[638] ve ﴿يَسْـَٔلُ أَيَّانَ يَـوْمُ الْقِيَامَـةِ﴾[639] ve ﴿يَسْـَٔلُونَ أَيَّـانَ يَـوْمُ الدِّيـنِ﴾[640] gibi āyāt-ı kerīmede de "مَتَى" ile müfesserdir.

- الْأَيَامَى [el-eyāmā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ﴾[641] أَيْ مَنْ لاَ زَوْجَ لَهَا بِكْرًا كَانَتْ أَوْ ثَيِّبًا وَمَنْ لَيْسَ لَهُ زَوْجٌ

Yaᶜnī "Gerek bākir gerek seyyib zevci olmayan nisā᾽ ve zevci olmayan erleri birbirine nikāh ediniz" demek olur. Bu kelime feth-i hemze ve yā-i müşeddede-i meksūre ile "اَيِّـمٌ"in cemᶜidir. Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta "أَيِّـمٌ" erkeği olmayan kadındır ve baᶜzen zevci olmayan erkeğe de ᶜalā-tarīki't-teşbīh "أَيِّمٌ" denildi, bu hakīkat değildir demiş. Sükūn-ı yā᾽ ile "اَيْمٌ"den "faᶜīl"dir. "بَاعَ" bābından "قَدْ آمَ الرَّجُلُ يَئِيمُ أَيْمًا فَهُوَ أَيِّمٌ" ve "آمَتِ الْمَـرْأَةُ تَئِيـمُ أَيْمًـا فَهِـيَ أَيِّمَةٌ" denir. Ve "tefaᶜᶜul"den "تَأَيَّـمَ وَتَأَيَّمَتْ" de denir. "بِكْرٌ" ile "اَيِّمٌ"in farkı "بِكْـرٌ" henüz [162] tezevvüc etmemiş olmakla zevci olmayana hāsstır. "أَيِّـمٌ" ᶜale'l-ıtlāk

636 "Onlara Allah'ın (geçmiş milletleri cezalandırdığı) günlerini hatırlat." İbrāhīm, 14/5.
637 "Ne zaman dirileceklerinin de şuuruna varamazlar." en-Nahl, 16/21; en-Neml, 27/65.
638 "Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar." el-Aᶜrāf, 7/187; en-Nāziᶜāt, 79/42.
639 "O kıyamet günü ne zaman?" diye sorar." el-Kıyāmet, 75/6.
640 "Ceza günü ne zaman?" diye sorarlar." ez-Zāriyāt, 51/12.
641 "Sizden bekār olanları evlendirin." en-Nūr, 24/32.

zevci olmayandır. Fe-li-zā her “بِكْرٌ” “أَيِّمٌ”dir, lākin her “اَيِّمٌ”, “بِكْرٌ” değildir. Ve harbe “مَأْيَمَةٌ” tesmiyesi zevceynin beynini tefrīkle ferd bıraktığı içindir. “حَيَّةٌ” yaᶜnī yılana da “اَيِّمٌ” denir.

- الْأَيْكَةِ [el-eyketi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لَظَالِمِينَ﴾[642] أَيِ الْغَيْضَةِ

“غَيْضَةٌ” cāmiᶜü’l-eşcār olan mahaldir ki ağaçlık denir, zīrā “أَيْكٌ” birbirine dolaşmış karışmış eşcār-ı kesīredir. Bu ism olup vāhidesi “أَيْكَةٌ”dir, koru ve orman demek olur. “أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ” denilen kavmin meskenleri Medyen kurbünde böyle bir mahal olmakla ona izāfe edildi. Ve hemze bedeline lām ile “أَصْحَابُ لَيْكَةَ” dahi kırāᵓattir. Bu sūrette kavm-i merkūmun karyelerinin ismidir. Bunlar Şuᶜayb ᶜaleyhi’s-selāmın baᶜs olunduğu kavmdir. Bābu’ẓ-Ẓā’da “الظُّلْمَةِ” kelimesine de nazar oluna.

- الْأَيْدِ [el-eydi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿اِصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾[643] أَيِ الْقُوَّةِ

Yaᶜnī “kuvvet sāhibi” demek olur. Bu kelimeye dāir tahkīkāt-ı lāzime bu faslın ibtidāsında vākiᶜ “أَيَّدْنَاهُ” kelimesinde mufassalen beyān olunmuştur, mürācaᶜat buyurula.

MEKSŪRETU’L-HEMZE: “إِي”

- إِي وَرَبِّي [ī ve rabbī]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقٌّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ﴾[644] أَيْ نَعَمْ وَرَبِّي

Hemze-i meksūre ve yā-i sākine ile “إِي” kelimesi hakkında Ebū Bekr Sicistānī rahimehullāhu “kasemler için teᵓkīddir, maᶜnāsı “نَعَمْ وَرَبِّي” demektir. Ebū ᶜAmr rahimehullāhu “إِي وَرَبِّي” tasdīktir dedi” buyurmuş, lākin āsār-ı sāirede görülen “إِي”, “نَعَمْ” maᶜnāsına harf-i cevābdır. Muhbiri tasdīk ve müstahbiri [163] iᶜlām ve vaᶜd-ı tālib için “نَعَمْ” yerine kullanılır ve her hālde “نَعَمْ” gibidir. Ancak İbn Ḥācib “نَعَمْ” yerine “إِي” baᶜde’l-istifhām ve kable’l-kasem vākiᶜ olur demiş. Fi’l-hakīka işte bu āyette de öyle vākiᶜ olmuştur. Bu kelime *Muḫtāru’l-Enbāᵓ* nām eser-i fakīrīde mufassalen beyān olunmuştur.

İstitrād: Dervīşler lisānında cārī olan “أَيْ وَاللهِ” kelimesi de bundandır. Hemzenin fethiyle telaffuzu galat-ı meşhūrdur. Yalnız mahall-i istiᶜmāl tevsīᶜ edilerek kabūl ve teşekkür ve tahsīn ve rızā mahallerinde de istiᶜmāl ediyorlar.

---

642 “Eyke” halkı da şüphesiz zalim idiler.” el-Hicr, 15/78.

643 “Ey Muhammed! Onların söylediklerine karşı sabret. Güçlü kulumuz Dāvūd’u hatırla. O, Allah’a çok yönelen bir kimse idi.” Sād, 38/17.

644 “O (azap) gerçek midir?” diye senden haber soruyorlar. De ki: “Evet, Rabbime andolsun ki o elbette gerçektir.” Yūnus, 10/53.

- إِيَابَهُمْ [iyābehum]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ﴾[645] أَيْ رُجُوعَهُمْ

Yaᶜnī "geri gelmeleri" demek olur. "أَوْبٌ"dendir. Ve "اَوْبٌ" rücūᶜdan ahasstır, zīrā lafz irāde sāhibi olan zī-rūhta söylenir; "رُجُوعٌ" ise ᶜāmmdır, her şeyᵓe ıtlāk olunur. "قَالَ" bābından "آبَ يَؤُوبُ أَوْبًا وَأَوْبَةً وَإِيَابًا وَمَآبًا فَهُوَ آئِبٌ" denir. "أَوَّابٌ" bundan "رَجَّاعٌ" ve "تَوَّابٌ" maᶜnāsına mübālaga sīgasıdır. Sālifü'l-beyān "اَوَّابٌ" kelimesine mürācaᶜat oluna.

- إِيلَافِ [īlāfi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ﴾[646]

"إِيلَافٌ", "إِلْفٌ"ten "ifᶜāl"dir, üns ve muhabbet maᶜnāsına. "عَلِمَ" bābından "أَلِفَ يَأْلَفُ إِلْفًا فَهُوَ أَلِيفٌ وَذَاكَ مَأْلُوفٌ" denir. Ve zammla "أُلْفَةٌ" bundan ismdir, Türkçe alışmak ve alışıklık denir. "إِيلَافٌ", "ifᶜāl"den masdardır. Meddle "آلَفَ يُولِفُ إِيلَافًا" denir, bir şeyᵓe ülfet ve ünsiyyet etmek ve alışıp hūy edinmek maᶜnāsınadır. "لِإِيلَافِ" kelimesindeki lām'ın müteᶜallıkında ihtilāf vardır, şöyle ki [164] bu bir sūre-i müstakille olmak iᶜtibāriyle lām'ın müteᶜallıkı ﴿فَلْيَعْبُدُوا﴾dur, lākin Ubeyy b. Kaᶜb radıyallāhu ᶜanhın mushafında mā-kablinde vākiᶜ sūre-i Fīl'den besmele ile fasl olunmayıp sūre-i vāhide gibi yazılmış olması iᶜtibāriyle mütaᶜallık [647]﴿فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ﴾ āyet-i kerīmesidir. Bu sūre-i şerīfe için mufassalāta mürācaᶜattan istignā yoktur.

645 "Şüphesiz onların dönüşü ancak bizedir." el-Gāşiye, 88/25.

646 "Kureyş'i ısındırıp alıştırdığı; onları kışın (Yemen'e) ve yazın (Şam'a) yaptıkları yolculuğa ısındırıp alıştırdığı için." el-Kureyş, 106/1-2.

647 "Nihayet onları yenilmiş ekin yaprakları hāline getirdi." el-Fīl, 105/5.

BĀBU'L-BĀʾİ'L-MUVAHHADE

FASLU'L-BĀʾ MAʿA'L-HEMZE: "ب،ء"

- بَأْسٌ [beʾsun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ﴾[648] أَيْ قُوَّةٌ شَدِيدَةٌ لاَ تُلَيِّنُهُ إِلاَّ النَّارُ

Yaʿnī "Āteşten başka bir şeyʾin yumuşatamadığı bir kuvvet-i şedīde" demek olur. Ve "فِيهِ قُوَّةٌ شَدِيدَةٌ لِلْحَرْبِ وَالْقِتَالِ" ʿibāretiyle de tefsīr olundu. Fethle "بَأْسٌ" ve zammla "بُؤْسٌ" aslen şiddet maʿnāsına olup bundan ʿazāb, harb, kıtāl, şecāʿat, fakr, şiddet, ihtiyāc maʿnālarında istiʿmāl olunmuş. Zamm-ı hemze ile "بَؤُسَ بُؤْسًا فَهُوَ بَئِيسٌ" ve kesr-i hemze ile "بَئِسَ" "بُؤْسًا بَئِسًا فَهُوَ بَائِسٌ" sūretlerinde tasrīf olunur. Ve fiʿl-i medh olan "نِعْمَ"nin zıddı "بِئْسَ" dahi bundandır.

- بَأْسَ [beʾse]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿عَسَى اللهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾[649] أَيْ حَرْبَ الَّذِينَ كَفَرُوا
- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا﴾[650] أَيْ مِنْ عَذَابِ اللهِ
- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا﴾[651] أَيْ قُوَّةً وَحَرْبًا
- الْبَأْسَاءُ [el-beʾsāu]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ﴾[652] وَفِي أَمْثَالِهِ شِدَّةُ الْفَقْرِ وَالْحَاجَةِ

---

648 "Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlansınlar)." el-Hadīd, 57/25.

649 "Umulur ki Allah inkār edenlerin gücünü kırar." en-Nisāʾ, 4/84.

650 "Ama başımıza geldiğinde bizi, Allah'ın azabından kim kurtarır?" el-Gāfir, 40/29.

651 "Allah'ın gücü daha üstündür." en-Nisāʾ, 4/84.

652 "Darlığa ve zorluğa uğramışlar." el-Bakara, 2/214.

Yaʿnī ziyāde yoksulluk demek olur. “بَأْسَاءُ” , “سَرَّاءُ” [165] ve “ضَرَّاءُ” ve “فَحْشَاءُ” gibi min-gayri tezkīr “بَأْسٌ”ten ism-i müʾennestir.

- بَأْسِكُمْ [beʾsikum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ﴾[653]
- وَ﴿وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ﴾[654] أَيْ حَرْبِكُمْ

Murād libās-ı harb olan dirʿin menāfiʿini beyāndır ki harbde muhārib ve mukātillerin darb ve taʿn-ı ʿadüvvden vikāye ve muhāfazasıdır.

MEKSŪRETU’L-BĀʾ: “بِء”

- بِئْسَ [biʾse]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ﴾[655] وَفِي كُلِّ مَحَلٍّ كَلِمَةُ ذَمٍّ

Ānifen de beyān olunduğu üzere “بَأْسٌ”tendir. “نِعْمَ” kelimesinin zıddı olup ne kötü ne çirkin demek yerinde kullanılır. “بِئْسَ الرَّجُلُ زَيْدٌ” ve “بِئْسَتِ الْمَرْأَةُ هِنْدُ” denir. Başka sūretle tasrīf olunamaz birer fiʿldirler, çünkü mevzūʿundan çıkarılıp “نِعْمَ” medhe, “بِئْسَ” zemme nakl olunmuş, bināʾen ʿaleyh istiʿmālen harfe benzemiştirler.

FASLU’L-BĀʾ MAʿA’L-ELİF: “بَا”

- الْبَاطِنُ [el-bāṭinu]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ﴾[656]

Esmāʾü’l-hüsnādandır. Tefsīr ve şerhi Bābu’l-Hemze[de] “الآخِرُ” kelimesinde mufassalen mezkūrdur, oraya mürācaʿat oluna.

- بَارِئِكُمْ [bāriʾikum]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ﴾[657] أَيْ خَالِقِكُمْ

“Yaratanınıza yaʿnī sizi yaratan Allāh’a tevbe edilir, rücūʿ eyleyiniz” demek olur. “بَرْءٌ” lafzındandır ki “سَلِمَ” ve “قَطَعَ” bāblarından maʿānī-i ʿadīdede müstaʿmeldir. “سَلِمَ” bābından “بَرِئَ مِنْهُ يَبْرِئُ بَرَاءَةً فَهُوَ بَرِيءٌ” , “بَعُدَ مِنْهُ” demektir. Kezā bāb-ı mezkūrdan “بَرِئَ مِنَ الْمَرَضِ” ,

653 “Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar verdi.” en-Nahl, 16/81.
654 “Bir de Davud’a, sizin için, zırh yapma sanatını öğrettik ki, savaşlarınızda sizi korusun.” el-Enbiyāʾ, 21/80.
655 “Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi ... ne kötüdür!” el-Bakara, 2/90.
656 “O, ilk ve sondur. Zāhir ve Bātın’dır.” el-Hadīd, 57/3.
657 “Gelin yaratıcınıza tövbe edin.” el-Bakara, 2/54.

“شَفى” demektir. “قَطَعَ” bābından “خَلَقَ فَهُوَ الْخَالِقُ” , “بَرَأَ اللهُ الْخَلْقَ فَهُوَ الْبَارِئُ” demek olur. “بَرِيَّةٌ” [166] halk yaʿnī nāstır. “اَلْبَارِئُ” esmāʾü’l-hüsnādandır. Ve “بَرَأَ” lafzı halk ve īcād maʿnā-sına Cenāb-ı Hakk’a hasstır, gayra ıtlāk olunamaz. “بَرَاءَةٌ” kelimesine de nazar oluna.

- بَاؤُوا [bāʾū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ﴾[658]أَيْ رَجَعُوا

Yaʿnī “Allāh’ın gazabıyla rücūʿ ettiler” demek olur. İşbu “بَاءَ” lafzı dāimā şerrde istiʿmāl olunur; “رَجَعَ” gibi mutlak değildir ki hayr ve şerrde kullanılır. “قَالَ” bābından “بَاءَ بِكَذَا يَبُوءُ بَوْءًا وَبَوَاءً” denir “أَقَرَّ وَاعْتَرَفَ بِهِ” demek olur. Bu kelimenin şerrde istiʿmāle tahsīsi yalnız Sicistānī rahimehullāhın *Şerḥu Ġarībi’l-Ḳurʾān*’ıyla *Lubābu’t-Teʾvīl*’de görüldü, bizim elimizde bulunabilen āsār-ı sāirede tesādüf edilemedi. Merhūmların bu kavli ve böyle kaydı katʿī olmayıp ekseriyyet iʿtibāriyle olsa gerek, çünkü Zāt-ı risālet-penāhtan mervī meşhūr “seyyidü’l-istigfār”da “أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ وَأَبُوءُ بِذَنْبِي” vākiʿ olmakla iki vechle de istiʿmāli ictimāʿ ettiği zāhirdir. İbnu’l-Esīr rahimehullāhu*Nihāye*’de bu kelimeyi “أَيِ الْتَزَمَ وَأَرْجَعَ وَأَقَرَّ” ʿibāretiyle tefsīr etmiş ve “أَصْلُ الْبَوَاءِ اللُّزُومُ” demiş. Ve ekser müfessirīn “بَاؤُوا”yu “رَجَعُوا” ve “اسْتَحَقُّوا” ile ve İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumā “اِسْتَوْجَبُوا” ile tefsīr etmişler. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bihi.

- بَاغٍ [bāġin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ﴾[659] أَيْ طَالِبٍ يَعْنِي لَا يَنْبَغِي أَيْ لَا يَطْلُبُ الْمَيْتَةَ مَعَ غِنَاهُ عَنْهَا بِغَيْرِهَا

Yaʿnī “Meytenin gayrı bir şeyʾle ekl-i meyteden müstagnī olduğu hālde meyte eklini istemez” meʾālindedir. Ve baʿzı ekābir-i eʾimme-i tefsīr “غَيْرَ مُتَنَاوِلٍ لِلَّذَّةِ” ile tefsīr etmişler-dir ki [167] lezzet için yemez, yaʿnī zarūret olmadıkça telezzüz için ekl-i harāmı irtikāb etmez demektir. “غَيْرَ خَارِجٍ عَلَى الْمُسْلِمِينَ” ile ve “غَيْرَ بَاغٍ عَلَى الْإِمَامِ” ile de tefsīri mervī ise de sibāk ve siyāk ve mesʾeleye evfak olan evvelki tefsīrlerdir. Vallāhu aʿlemu bi’s-savāb. Bu “بَغْيٌ” lafzının Bābu’l-Hemze’de “اِبْتِغَاءَ” kelimesinde bahsi mürūr etti, oraya da ircāʿ-ı nazar oluna.

- بَاشِرُوهُنَّ [bāşirūhunne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ﴾[660] أَيْ جَامِعُوهُنَّ

Yaʿnī “Şimdi artık nisā ile yaʿnī ezvācınız ile cimāʿ ediniz.” “مُبَاشَرَةٌ” burada cimāʿdır; zāhir-i cild demek olan “بَشَرَةٌ”ten “müfāʿalet”tir. Cimāʿın “مُبَاشَرَةٌ” tesmiyesi beşerenin

---

658 “Böylece zillet ve yoksulluk onları kapladı. Onlar, Allah’ın gazabına uğradılar.” el-Bakara, 2/61.

659 “Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın...” el-Bakara, 2/173; el-Enʿām, 6/145; en-Nahl, 16/115.

660 “Artık eşlerinize yaklaşın.” el-Bakara, 2/187.

beşereye messi iʿtibāriyledir ki zevceynin beşereleri birbirine temās eder. Bu "بَشْرٌ" lafzı maʿānī-i kesīrede müstaʿmeldir, ātiyen "بَشَرٌ" kelimesinde tafsīli görülür.

- بَازِغًا [bāziġan]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا﴾[661] أَيْ طَالِعًا

Yaʿnī "tulūʿ edici olduğu hālde" demek olur. "بَزْغٌ"dendir. "دَخَلَ" bābından "بَزَغَتِ الشَّمْسُ" "بَزَغَ الْقَمَرُ بُزُوغًا فَهُوَ بَازِغٌ" ve "تَبْزُغُ بُزُوغًا فَهِيَ بَازِغَةٌ" denir ki tulūʿ etmek yaʿnī doğmak maʿnāsınadır. Rāġıb rahimehullāhu[662]﴿فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً﴾ ve [663]﴿فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا﴾ āyetlerini īrād ile "أَيْ طَالِعًا مُنْتَشِرَ الضَّوْءِ" ʿibāretiyle tefsīr etmiş. Ve "بَزَغَ النَّابُ" Yaʿnī azı dişi tulūʿ etti, çıktı denmesi buna teşbīhendir. Ve aslı"بَزَغَ الْبَيْطَارُ الدَّابَّةَ أَسَالَ دَمَهَا فَبَزَغَ هُوَ أَيْ سَالَ" Yaʿnī baytār hayvānın damarını şakk etti, kanını akıttı kan da aktı diye teşrīh etmiş. Bu maʿnāya lafz-ı mezkūr "قَطَعَ" bābından gelir. "بَزَغَالْبَيْطَارُ الدَّابَّةَيَبْزَغُ بَزْغًا" denir. Hāsılı "بَزْغٌ" lafzı bu sūretle [168] tulūʿ, zuhūr, şakk, isāle ve seyelān-ı dem maʿnālarında istiʿmāl olunduğu anlaşılır.

- بَادِيَ الرَّأْيِ [bādiye'r-raʾyi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّأْيِ﴾[664]

"بَادِيَ" hemze ile ve bilā-hemze kırāʾat olundu. Hemze ile kırāʾate göre "أَوَّلَ الرَّأْيِ" bilā-hemze kırāʾate göre "ظَاهِرَ الرَّأْيِ" ile tefsīr olunur. Her iki sūrette de murād bir emrde bilā-tefekkür ve lā-teʾemmül reviyyetsizce ʿākıbetini düşünmeden ilk hātıra geleni yapıveren kimsedir. "أَوَّلَ الرَّأْيِ" ilk reʾy ve "ظَاهِرَ الرَّأْيِ" işin bātınını iç yüzünü düşünmeden zāhir ve hādis olan reʾy demektir. Bilā-hemze "سَمَا يَسْمُو" bābından "بَدَا يَبْدُو بَدْوًا فَهُوَ بَادٍ، بَادِي", "ظَهَرَ" demektir. Ve hemze ile "قَطَعَ" bābından "بَدَأَ يَبْدَأُ بَدْءًا فَهُوَ بَادِئٌ" , "إِبْتَدَأَ" demek olur.

- بَاخِعٌ [bāḫiʿun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ﴾[665] أَيْ قَاتِلٌ نَفْسَكَ

Yaʿnī "öle" ki kendini öldüreceksin demek olur ki işfāktır. Murād mahzūn ve mükedder olup da nefsine meşakkat īrās etmek demektir. Cenāb-ı Hak'tan Resūl-i ekrem efendimiz hazretlerini tesliyettir. "بَخْعٌ" aslen gam ve hüzn ve vecd sebebiyle kendini öldürmek maʿnāsınadır; "إِنْتِحَارٌ" değil, zīrā "إِنْتِحَارٌ" kişi bi'z-zāt nefsini katle teşebbüstür. "بَخْعٌ" hüzn ve gam veyā vecd bir kimsenin mevtine sebeb olmaktır, dayanamayıp ölmektir. "نَفَعَ" bābından "بَخَعَ يَبْخَعُ بَخْعًا فَهُوَ بَاخِعٌ" denir, "قَتَلَ نَفْسَهُ غَمًّا أَوْ حُزْنًا أَوْ وَجْدًا" demek olur.

661 "Ay'ı doğarken görünce de." el-Enʿām, 6/77.
662 "Güneşi doğarken görünce de." el-Enʿām, 6/78.
663 "Ay'ı doğarken görünce de." el-Enʿām, 6/77.
664 "İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğunu görüyoruz." Hūd, 11/27.
665 "Ey Muhammed! Mü'min olmuyorlar diye adetā kendini helak edeceksin!" eş-Şuʿarāʾ, 26/3. Ayrıca bkz. el-Kehf, 18/6.

- الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ [el-bāḳiyātu’ṣ-ṣāliḥātu]
- ﴿وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلاً﴾[666] أَيالصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ

Yaʿnī “beş namāz”dır. [169] Ve “سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلّهِ وَلَا إِلَـهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ” kelimāt-ı tayyibātıdır dahi denildi. Bu maʿnā kelimāt-ı mübārekāt-ı mezkūrenin sevāb ve berekāt ve envārı zākiri için bākī olmak iʿtibāriyledir.

- بَارِزَةً [bārizeten]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً﴾[667] أَيْ ظَاهِرَةً أَيْ لَيْسَ فِيهَا مُسْتَظَلٌّ وَلاَ مُتَفَيَّأٌ

Yaʿnī “Yeryüzünü dağlar ve ağaçlar ve sāir gölge edecek şeyʾlerden ʿārī apaçık görürsün” demek olur ki kıyāmetten sonraki hālidir. “قَعَدَ” bābından “بَرَزَ يَبْرُزُ بُرُوزًا فَهُوَ بَارِزٌ وَهِيَ بَارِزَةٌ” denir, zuhūr maʿnāsınadır. Ve hurūc ve mübāreze yaʿnī harbe çıkışmak meydān okumak maʿnāsına da gelir. Ve arz-ı zāhire yaʿnī açık yere fethle “بَرَازٌ” denir. Maʿānī-i sāirede dahi müstaʿmeldir ki fusūl-ı mahsūsasında mezkūrdur. Faslu’l-Bāʾ Maʿa’r-Rā’ya nazar oluna.

- بَالُ [bālu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى﴾[668] أَيْ حَالُ وَخَبَرُ قُرُونِ السَّالِفَةِ

“Evvelki akvāmın geçmiş ümmetlerin hāli ve haberi nedir?” demek olur. Rāğıb rahimehullāhu*Mufredāt*’ta “بَالٌ” kendisiyle ihtimām olunan yaʿnī mühimm olan “حَالٌ”dir. “مَا بَالَيْتُ بِكَذَا بَالَةً أَيْ مَا اكْتَرَثْتُ بِهِ” demiş ki biz bundan ben ona gussalanmadım ve ona ehemmiyyet vermedim taʿbīr ederiz. Bundan anlaşılan bu ki “بَالٌ” her ne kadar “حَالٌ” demek ise de beynlerinde fark vardır ki “حَالٌ” ʿale’l-ʿāde, “بَالٌ” fakat mühimm hāl demek olur. Bu kelime kalb ve ihtimām mevziʿlerinde kullanılır. ﴿فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ﴾[669] أَيْ حَالُهُنَّ وَخَبَرُهُنَّ ve ﴿وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ﴾[670] أَيْ حَالَهُمْ ve “خَطَرَ بِبَالِي كَذَا أَيْ قَلْبِي” Yaʿnī kalbime şöyle bir şeyʾ hutūr etti. Bundan mübālāt [170] lafzı ihtimām ve hüzn ve gam maʿnālarına gelir. “بَالٌ”den “مُفَاعَلَةٌ”dir. “لَا أُبَالِي” gibi kelāmlarda “لَا أَهْتَمُّ” ve “لَا أَحْزَنُ” ve “لَا اَغْتَمُّ” maʿnālarınadır, Türkçe ”kayırmam“ denir ki ehemmiyyet vermekten ve korkmamaktan ʿibārettir.

- الْبَادِ [el-bādi]
- قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ ﴿جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ﴾[671] أَيْ أَهْلَ بَدْوٍ

666 “Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır.” el-Kehf, 18/46; Meryem, 19/76.

667 “Dağları yürüteceğimiz ve senin yeryüzünü çırılçıplak göreceğin günü bir hatırla.” el-Kehf, 18/47.

668 “Firavun, “Ya geçmiş nesillerin hāli ne olacak?” dedi.” Tāhā, 20/51.

669 “Ellerini kesen o kadınların derdi ne idi, diye sor.” Yūsuf, 12/50.

670 “Ve hāllerini düzeltmiştir.” Muhammed, 47/2.

671 “Ve içinde, yerli, misafir bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Haram’dan” el-Hacc, 22/25.

Yaʿnī "bādiye ehli" ki göçebe, kurevī, çöl adamı demek olur. Bu "بُدُوٌّ" lafzının zuhūr maʿnāsından ahzle etrāf ve eknāfında rüʾyete mānīʿ olacak bir hāil bulunmadığı cihetle sahrāʾ ve çöl ve ovaya "بَادِيَةٌ" tesmiye olunmuş, bināʾen ʿaleyh sükkānına "بَدَوِيٌّ" ve "بَادِي" denir. Bu āyet-i kerīmede tahfīfen yā iskāt olunup kesre ile iktifāʾ olunmuştur. Ānifü'l-beyān "بَادِيَ الرَّأْيِ" kelimesinde "بُدُوٌّ" lafzının tahkīki zikr olundu, ircāʿ-ı nazar buyurula.

- بَاسِرَةٌ [bāsiratun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ﴾[672] أَيْ مُتَكَرِّهَةٌ

Yaʿnī "Şiddetle kararıp çirkīnleşici" demektir. Ve "كَالِحَةٌ" de denir ki "şedīdetü'l-ʿubūset" yaʿnī pek ʿabūs demek olur, "بَسْرٌ"dendir ki bir şeyʾi vaktinden mukaddem istiʿcāldir. ﴿ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ﴾[673] kavl-i kerīminde "أَظْهَرَ الْعُبُوسَ وَاسْتَعْجَلَ بِهِ" denir, istikrāhı tevakkuʿ olunan şeyʾin hudūs ve zuhūrundan evvel hāsıl olan telāş ve ıztırāb-ı derūndan vech tagayyürle çirkīnleşmek demek olur. "دَخَلَ" bābından "بَسَرَ يَبْسُرُ بُسُورًا فَهُوَ بَاسِرٌ" denir.

- بَاسِقَاتٍ [bāsıḳātin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ﴾[674] أَيْ طِوَالاً

Yaʿnī "uzun." "بَاسِقَةٌ"nın cemʿidir. Yukarıya doğru uzanıp gitmek maʿnāsına olan "بَسْقٌ"dendir. "دَخَلَ" bābından "بَسَقَ النَّخْلُ يَبْسُقُ بُسُوقًا فَهُوَ بَاسِقٌ" [171] denir, "طَالَ" demektir. "نَخْلٌ"in "بَاسِقَاتٍ" ile tavsīfi sıfat-ı mezkūreyi hāiz olduğundandır.

- بَالِغَةٌ [bāliġatun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ﴾[675] أَيْ تَامَّةٌ
- وَفِي ﴿قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ﴾[676] كَذَا التَّامَّةُ

Hikmet ve huccetin "بَالِغَةٌ" ile tavsīfi tamām ve kemālde mertebe-i gāyette olduğu içindir. Buna bināʾen "تَامَّةٌ" ile tefsīr olundu. Baʿzı müfessirīn tarafından āyet-i ūlāda "بَالِغَةٌ" "مِنَ اللهِ إِلَيْهِمْ" ʿibāretiyle de tefsīr olunmuştur. Bu kelime her nede olursa olsun yetişmek ve ulaşmak yaʿnī vusūl ve idrāk ve intihāʾ maʿnālarında istiʿmāl olunan "بُلُوغٌ"dandır; "قَعَدَ" bābından "بَلَغَ الصَّبِيُّ بُلُوغًا فَهُوَ بَالِغٌ، وَصَلَ إِلَى الْحُلُمِ" Ve bu maʿnāda "بُلُوغٌ" ism de olur, "ظَرُفَ" bābından "بَلُغَ يَبْلُغُ بَلَاغَةً فَهُوَ بَلِيغٌ" denir, "صَارَ بَلِيغًا" Yaʿnī "Sözü hakkıyla tāmm ve kāmil ve yerli yerinde söyler oldu" demek olur. Ve "بَلَاغٌ" kifāyet ve teblīg maʿnāsına gelir. Ve

672 "O gün birtakım yüzler de asıktır." el-Kıyāmet, 75/24.
673 "Sonra yüzünü ekşitti, kaşlarını çattı." el-Mudessir, 74/22.
674 "Birbirine girmiş kat kat tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları (bitirdik)." Kāf, 50/10.
675 "Bu haberler, zirveye ulaşmış birer hikmettir! Fakat uyarılar fayda vermiyor!" el-Kamer, 54/5.
676 "De ki: "En üstün delil yalnızca Allah'ındır." el-Enʿām, 6/149.

"إِبْلَاغٌ" ve "تَبْلِيغٌ" bundan müteᶜaddīdir. Ve "مُبَالَغَةٌ" bezl-i cehd etmek ve cidd ve ikdāmla çalışmak maᶜnāsınadır.

• الْبَائِسَ [el-bā'ise]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ﴾[677] أَيِ الشَّدِيدَ الْفَقْرِ

Faslu'l-Bā' Maᶜa'l-Hemze'de "بَأْسٌ" kelimesine mürācaᶜat oluna.

• بَاقِيَةٍ [bāḳiyetin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ﴾[678] أَيْ نَفْسٍ بَاقِيَةٍ

Yaᶜnī "بَاقِيَةٍ" mukadder "نَفْسٍ"e sıfattır, "Geri kalan bir kimse görüyor musun?" demektir. Yaᶜnī onlardan kimse kalmadı demektir. Yāhūd "مِنْ بَاقٍ" demek olup āhirde hā, "عَلَّامَةٌ" ve "فَهَّامَةٌ" ve "نَسَّابَةٌ" kelimelerinde olduğu gibi mübālaga için ilhāk olunmuştur. Aşağıda "بَقِيَّةٌ" kelimesine bak.

• بَارَكَ [bāreke]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا﴾[679] أَيْ كَثَّرَ فِيهَا الْخَيْرَ مِنَ [172] الْمِيَاهِ وَالزُّرُوعِ وَالضُّرُوعِ

Yaᶜnī "Arzda halk ettiği enhār ve ᶜuyūnun sularından ve ekinlerinden ve sütleri sağılır memeli hayvānātın memelerinden hayr ve menāfiᶜ ve niᶜam-ı hafiyye ve celiyyesini Allāhu ᶜazīmü'ş-şān teknīz eyledi" demek olur. "فَتَبَارَكَ اللهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ" Bu kelime-i kerīme sübūt-ı hayr maᶜnāsına olan "بَرَكَةٌ"ten "müfāᶜalet"tir. Ve "بَرَكَةٌ" dāimā mer'ī ve gayr-ı mer'ī sübūt-ı hayr-ı ilāhīde söylenir. Cemᶜi "بَرَكَاتٌ" gelir﴿وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾[680] kavl-i kerīmi bundandır ki taᶜdādı mümkin olmayan niᶜam-ı celīle-i ilāhiyyenin teksīrinden ᶜibārettir. Ve her kendinde hayr bulunan şey'e "مُبَارَكٌ" denir. ﴿تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾[681] cümle-i kerīmesinde ve emsālinde vākiᶜ "تَبَارَكَ", "بَرَكَ"den "tefāᶜul"dür, "تَعَالَى وَتَعَظَّمَ" ile tefsīr olunur ki kesret-i hayr ve niᶜam-ı lā-tuhsānın sübūtuyla müteᶜalī ve müteᶜazzam yaᶜnī şānı yüce ve Zāt-ı akdesi büyük oldu demektir. Büyük oldu demek Zāt-ı Bārī'de büyüklüğü zāhir ve sābit oldu demektir, yoksa ᶜazamet ve kibriyāsı zātī ve ezelī ve ebedīdir. Bu kelimenin mecmūᶜ-ı müştakkātı bu maᶜnā üzerine teferruᶜ etmiştir. Bunun aslü'l-aslı feth-i bā' ve sükūn-ı rā ile "بَرْكٌ" lafzıdır. Lafz-ı mezkūr devenin sadrıdır ki çökeceği zamān onu yere koyup üstüne çöker.

---

677 "Yoksula fakire de yedirin." el-Hacc, 22/28.

678 "Şimdi onlardan geri kalan bir şey görüyor musun?" el-Hākka, 69/8.

679 "Yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi." Fussilet, 41/10.

680 "Eğer, o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereketler (in kapılarını) açardık." el-Aᶜrāf, 7/96.

681 "Ālemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı yücedir." el-Aᶜrāf, 7/54.

O zaman ʿArab "دَخَلَ" bābından "بَرَكَ الْبَعِيرُ يَبْرُكُ بُرُوكًا" der. İşte bundan sübūt maʿnāsına ve sonra da sübūt-ı hayr maʿnāsına alındı ve ihtisās etti. Ve "بَرَكَةٌ" fetehātla nemā ve ziyāde maʿnāsına da kullanılır. Ve "بَارَكَ" ve "تَبَارَكَ" birdir. Bi'z-zāt ve lām ve فِي ve عَلَى ile de taʿaddī eder, yine maʿnā birdir. "بَارَكَ الله لَكَ وَعَلَيْكَ وَفِيكَ وَبَارَكَكَ" müsāvīdir. Ancak "تَبَارَكَ" lāzım olarak [173] dahi istiʿmāl olunur. Ve "tefʿīl"den "تَبْرِيكٌ" bereketle duʿādır.

FASLU'L-BĀʾ MAʿA'S̱-S̱Āʾİ'L-MUSELLESE: "ب،ث"

- بَثَّ [bes̱s̱e]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ﴾[682] وَ﴿وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ﴾[683] وَ﴿وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا﴾[684] أَيْ نَشَرَ أَوْ خَلَقَ

"Dağıttı, yaydı" yāhūd "yarattı" demek olur. Asl maʿnā-yı "بَثٌّ" rüzgārın toprağı savurup dağıttığı gibi bir şeyʾi dağıtıp tefrīk etmektir. Halk maʿnāsına da gelir, nitekim āyāt-ı mezkūrede her iki vechle de tefsīr olunmuştur. "قَتَلَ" bābından "بَثَّ يَبُثُّ بَثًّا" denir. "نَشَرَ" ve "خَلَقَ" maʿnālarına haml olunur. Ve izmār ve ihfāsı müşkil olan hüzn-i şedīd maʿnāsına da gelir.

- بَثِّي [bes̱s̱ī]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللّٰهِ﴾[685] أَيْ عَظِيمَ حُزْنِي الَّذِي لَا أُطِيقُ كَتْمَهُ فِي نَفْسِي

Yaʿnī nefsimde gizlemeğe tākat getiremediğim hüzn ve ıstırāb-ı derūnumu Allāh'a şikāyet ediyorum demektir. "بَثٌّ" eşedd-i hüzndür, şöyle ki sāhibi neşr ve izhār etmedikçe tahfīf etmez. Bināʾen ʿaleyh sāhib-i "بَثٌّ" bükāʾ ve enīn gibi bir şeyle izhār ederek sabr edebilir. "حُزْنٌ" ise mutlaktır ki hemm ve gam ve kalak ve ıztırāb-ı derūndur ve ona sabr mümkindir. Ve meknūn ve meknūz olup derūnu izʿāc eden hüzn-i şedīde "بَثُّ نَفْسٍ" denir. Bunun da aslı ānifü'l-beyān neşr maʿnāsına olan "بَثٌّ"tir.

FASLU'L-BĀʾİ'L-MUVAHHADE MAʿA'L-ḤĀʾİ'L-MUHMELE: "ب،ح"

- بَحِيرَةٍ [baḥīratin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ﴾[686] أَيْ مَا شَرَعَ الله مِنْهَا

Yaʿnī "Tesmiye olunan şeyʾi Allāhu taʿālā teşrīʿ etmedi." "بَحِيرَة" bu āyetin tamāmıyla

---

682 "Gökleri, yeri ve bu ikisi içinde yaydığı canlıları yaratması, O'nun varlığının delillerindendir." eş-Şūrā, 42/29.

683 "Yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında." el-Bakara, 2/164.

684 "İkisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan." en-Nisāʾ, 4/1.

685 "Yakub, "Ben tasa ve üzüntümü ancak Allah'a arz ederim." Yūsuf, 12/86.

686 "Allah ne "Bahīre" ... diye bir şey meşru kılmamıştır." el-Māʾide, 5/103.

tahrīm edilen ʿādāt-ı cāhiliyyeden dört ʿādet-i sakīme ve bātıladan birincisidir. [174] 1) Bir dişi deve beş batın döl verir de beşincisi erkek olursa onun etini zükūr ve inās yemek helāldir. Eğer beşinci dişi olursa nişān olarak kulağını genişçe şakk ederler, onun eti sütü nisāya harām olur, lākin öldüğü vakt o meyte eti nisāya helāl olurdu, işte buna "بَحِيرَةٌ" denirdi. 2) Her ne sebeble olursa olsun nezr olarak tesyīb edilen yaʿnī başı boş salıverilen devedir ki sudan ve raʿyden menʿ olunmaz ve ona bir kimse binmez ve yükle[nmez], başı boş gezer. Buna da "سَائِبَةٌ" denirdi. 3) Bir koyun eğer yedi döl verir ve yedinci erkek olursa onun eti ve sütü ricāl ve nisāya helāl ve eğer dişi olursa sürüde terk olunur. Şāyet ikiz doğurur ve onlardan biri erkek biri dişi olursa erkek kardeşine vāsıl oldu derler, mekānına hürmeten zebh etmezler. Şāyed bi'l-mecbūriyyet zebh olur yā ölürse eti ve dişisinin sütü nisāya harām olurdu. Yalnız dişinin meytesini ricāl ve nisā yerlerdi. Buna da "وَصِيلَةٌ" tesmiye edildi. 4) Yavrusunun yavrusuna binilen erkek yaʿnī damızlık devedir. Ve ʿalā-kavlin sulbünden on batn döl alınan erkek devedir ki "قَدْ حَمَى ظَهْرَهُ" derler. Artık ona binilmez, başı boş terk olunur. Bu da "حَامِي" tesmiye edilirdi. Bu ʿādāt-ı seyyiʾe-i cāhiliyyenin taʿrīfinde daha başka akvāl de yazılmıştır ki mufassalātta görülür. ʿAlā-eyyi-vechin kāne Cenāb-ı Hak bunların şerʿullāh olmadığını ve iftirāʾen ʿalallāh küffārın ʿādāt-ı seyyiʾesi olduğunu beyānla menʿ ve nehy buyurdu. Ke-mā kāle taʿālā şānuhu [175] ﴿مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾[687]

"حَامٍ"in aslı "حَامِي" olup tahfīfen yā, iskāt olunup kesre ile iktifāʾ olunmuştur.

FASLU'L-BĀʾİ'L-MUVAHHADE MAʿA'L-ḪĀʾİ'L-MUʿCEME "ب،خ"

- بَخْسٍ [baḫsin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ﴾[688] أَيْ بَاخِسٍ أَيْ نُقْصَانٍ

Yaʿnī "nākıs ve dūn ve değerinden eksik" demek olur. "فَتَحَ" bābından "بَخَسَ يَبْخَسُ بَخْسًا" denir, "نَقَصَ" maʿnāsınadır. "بَخْسٌ" ile "نَقْصٌ" ın farkı "بَخْسٌ" bir şeyʾi zulm ve cevr ile naks etmektir. "نَقْصٌ" ise mutlaktır. Ve "بَخْسٌ" müteʿaddīdir, ke-mā kāle taʿālā şānuhu: ﴿وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ﴾[689] ve ﴿وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ﴾[690] ve "بَخْسٌ" , "بَاخِسٌ" kalīl ve nākıs denir. Ve "بَخْسٌ" bi-maʿnā "مَبْخُوسٌ" dahi denilmiş ki "مَنْقُوصٌ" demektir. Ve bundan "تَبَاخُسٌ" , "تَغَابُنٌ" yerinde kullanılır.

687 "Allah ne "Bahīre" ne "Sāibe", ne "Vasīle" ne de "Hām" diye bir şey meşru kılmamıştır. Fakat inkār edenler Allah'a karşı yalan uyduruyorlar. Zaten çoklarının aklı da ermez." el-Māʾide, 5/103.

688 "O'nu ucuz bir fiyata sattılar." Yūsuf, 12/20.

689 "İnsanların mallarını eksiltmeyin." el-Aʿrāf, 7/85; Hūd, 11/85; eş-Şuʿarāʾ, 26/183.

690 "Orada onlar bir eksikliğe uğratılmazlar." Hūd, 11/15.

• بَخْسًا [bahsen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا﴾[691] أَيْ نَقْصًا

Mā-kabline ircā‘-ı nazar buyurula.

MAZMŪMETU’L-BĀ’: “ب،خ”

• الْبُخْلِ [el-buhli]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ﴾[692] أَيْ بِإِمْسَاكِ الْقَنْيَاتِ عَنْ مُسْتَحَقِّهَا

Ya‘nī “Māl-ı müddaharı fazl-ı mālı müstahakkı olan fakīre ve muhtāca vermemeği nāsa emr eder.” “بُخْلٌ” zammla bir kimse elindeki fazla mālı fakīre ve sāil-i muhtāca vermekten imtinā‘dır. Bunun zıddı “جُودٌ” dur; lisānımızda civān-merd galat olarak cömert denir. Ve lisān-ı şer‘de “بُخْلٌ” [176] i‘tā’ ve infākı vācib olan şey’i vermekten imtinā‘dır. “بُخْلٌ” iki nev‘dir: Biri bir kimse kendi nefsinde bahīl olmak ve dīgeri kendi bahīl olmakla berāber āharı da buhle teşvīk etmektir ki eşna‘ ve ekbahıdır. Zikr ve bahsinde olduğumuz āyet bu ikinciyi zemm ve takbīhtir. Bu kelime “تَعِبَ” [ve] “قَرُبَ” bāblarından “بَخِلَ يَبْخَلُ بُخْلًا وَبَخُلَ بُخْلًا فَهُوَ بَخِيلٌ” diye tasrīf olunur. “بَخِيلٌ”in cem‘i “بُخَلَاءُ”dır. Ve “fā‘il” vezninde “بَاخِلٌ” , “ذُو بُخْلٍ” demektir. “بَخِيلٌ” sīga-i mübālaga olarak kesīrü’l-buhl ma‘nāsına da gelir. Ve “if‘āl”den “أَبْخَلْتُهُ” , “وَجَدْتُهُ بَخِيلًا” demektir. Ve “بُخْلٌ” ism de olur.

FASLU’L-BĀ’İ’L-MUVAHHADE MA‘A’D-DĀLİ’L-MUHMELE: “ب،د”

• بَدِيعُ [bedī‘u]

• ﴿بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[693] أَيْ مُبْتَدِعُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ

Ya‘nī “semāvāt ve zemīni bidāyeten örneksiz īcād edici” demektir. “إِبْدَاعٌ” bir sun‘u misālden ihtizā‘ ve sāni‘-i āhara iktidā ve iktifā’ ve taklīdsiz īcād ve ihdāstır. Cenāb-ı Hakk’a ve sāni‘-i hakīm-i kadīme isnād olunca āletsiz ve māddesiz ve zamān ve mekāndan müstagni olarak yaratmaktır. İşte bu ma‘nāda “اَلْبَدِيعُ” esmā’ü’l-hüsnādandır. Cenāb-ı Hak’tan gayrıya vasf oldukta “مُخْتَرِعٌ” ma‘nāsınadır ki örneksiz yapmaktır. Bu ma‘nāda “بَدِيعٌ” ve “مُبْدِعٌ” ve “مُبْتَدِعٌ” fā‘il bünyesiyle birdir. Yalnız “بَدِيعٌ” ba‘zen “fa‘īl” bi-ma‘nā “mef‘ūl” olur. “هَذَا أَمْرٌ بَدِيعٌ” gibi. Ve bā-i meksūre ve dāl’ın sükūnuyla “بِدْعٌ” de bundan-

691 “Kim Rabbine inanırsa, artık ne hakkının eksik verilmesinden, ne de haksızlığa uğramaktan korkar.” el-Cinn, 72/13.

692 “Bunlar cimrilik eden, insanlara da cimriliği emreden kimselerdir.” en-Nisā’, 4/37; el-Hadīd, 57/24.

693 “O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır.” el-Bakara, 2/117; el-En‘ām, 6/101.

dır. ﴿قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ﴾[694] أَيْ بَدِيعًا مِنْهُمْ أَيْ أَوَّلَ مُرْسَلٍ Yaᶜnī "Ben resūllerden ibtidāʾen baᶜs olunmuş bir resūl değilim, benden evvel de resūller baᶜs olunmuştu" demek olur. "بِدْعَةٌ" lafzı da bundandır ki "مُحْدَثٌ" maᶜnāsınadır. Lisān-ı şerᶜde [177] kitāb ve sünnet ve icmāᶜ-ı sahābeden bir asla müstenid olmayan şeyʾdir ki melᶜūne ve mekrūhe ve mübāha ve hasene dört kısmdır.

MAZMŪMETU'L-BĀʾ: "بُ،د"

- البُدْنَ [el-budne]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ﴾[695] جَمْعُ بَدَنَةٍ

"بَدَنَةٌ" "ᶜĪd-i adhāda ve nezr ve emsāli sebebiyle vücūben zebh için taᶜyīn ve tahsīs edilen devedir." Ve ᶜalā-eyyi-hāl mutlakan zebh için tahsīs olunana "جَزُورٌ" denir. Fethateynle "وَالْبَدَنَ" dahi kırāʾattir. Sahīh ve cesīm deve ve sığıra denir. ᶜIzam-ı cüssesinden ötürü "بَدَنَةٌ" ve "بَدَنٌ" tesmiye olundu. "قَعَدَ" bābından "بَدَنَ بُدُونًا فَهُوَ بَادِنٌ" denir, "Lahm ve şahmın kesretinden bedeni cüssesi büyüdü" demektir.

MEKSŪRETU'L-BĀʾ: "بِ،د"

- بِدَارًا [bidāran]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا اَنْ يَكْبَرُوا﴾[696] أَيْ مُبَادَرَةً مُسَارَعَةً

Yaᶜnī "Sürᶜatle çarçabuk yiyivermeyiniz" demektir. "قَعَدَ" bābından "بَدَرْتُ إِلَيْهِ بُدُورًا" ve "müfāᶜalet"den"بَادَرْتُ مُبَادَرَةً وَبِدَارًا" denir, "أَسْرَعْتُ" maᶜnāsınadır.

- بِدْعًا [bidᶜan]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ﴾[697] أَيْ بَدِيعًا مِنْهُمْ أَوْ أَوَّلَ مُرْسَلٍ

Bu faslın evvelinde vākiᶜ "بَدِيعٌ" kelimesine mürācaᶜat oluna.

---

694 "De ki: "Ben türedi bir peygamber değilim." el-Ahkāf, 46/9.

695 "Kurbanlık büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın dininin nişanelerinden kıldık." el-Hacc, 22/36.

696 "Büyüyecekler (ve mallarını geri alacaklar) diye israf ederek ve aceleye getirerek mallarını yemeyin." en-Nisāʾ, 4/6.

697 "De ki: "Ben türedi bir peygamber değilim." el-Ahkāf, 46/9.

FASLU'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE MAᶜA'R-RĀ': "ب،ر"

- بَرَاءَةٌ [berā'etun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿بَرَاءَةٌ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾[698] أَيْ هَذِهِ بَرَاءَةٌ

"بَـرَاءَةٌ" bir şey'den hurūc ve mürāfakattır. Aslen "بَـرَأَ" māddesindendir ki mücāveret ve müfārakatından istirāh olunan şey'den halāstır. Bu āyette murād [178] iᶜlām-ı nakz-ı ᶜahddir. Bu Bābu'l-Bā'nın evvelinde vākiᶜ "بَارِئِكُمْ" kelimesine nazar oluna.

- بَرَزُوا [berazū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ﴾[699] أَيْ خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ ﴿وَبَرَزُوا لِلّٰهِ جَمِيعاً﴾[700]أَيْ خَرَجُوا مِنْ قُبُورِهِمْ ﴿وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ﴾[701] أَيْ ظَهَرُوا أَوْ صَافَفُوا لِلْقِتَالِ

Cümlesi zuhūr maᶜnāsına olan "بُـرُوزٌ"dandır. Evāil-i bābda "بَـارِزَةً" kelimesine mürācaᶜat oluna.

- بَرَزَ [beraze]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ﴾[702] أَيْ لَخَرَجَ الَّذِينَ قُضِيَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَقَاتِلِهِمْ

Yaᶜnī "Elbette maktellerine çıkarlardı" demek olur. Sābıkı gibi "بُـرُوزٌ"dandır. "بَـارِزَةً" kelimesine ircāᶜ-ı nazar oluna.

- بَرْزَخٌ [berzaḫun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾[703] أَيْ حَاجِزٌ يَصُدُّهُمْ عَنِ الرُّجُوعِ يَعْنِي الْقَبْرَ فَإِنَّهُ حَاجِزٌ بَيْنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

"بَـرْزَخٌ" "iki şey' arasında vākiᶜ olan hāciz ve fāsıl"a denir. Binā'en ᶜaleyh dünyā ile āhiret beyninde olmakla kabre "بَـرْزَخٌ" denildi. Ve "بَـرْزَخٌ" vakt-i mevtten kıyāmete yaᶜnī yevmü'l-baᶜse kadar olan zamāndır ki kabr ᶜālemidir, ᶜālem-i berzah da denir. Ve bu ᶜālemde nüfūs-ı beşeriyye için naᶜīm ve ᶜazāb da vardır. Lisān-ı şerᶜ buna naᶜīm-i kabr, ᶜazāb-ı kabr ıtlāk eder. Bundan başka "بَرَازِخُ"-i kesīre vardır ki dünyevī ve uhrevī ve ᶜulvī

---

698 "Allah ve Resūlünden, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir ültimatomdur." et-Tevbe, 9/1.

699 "Fakat senin yanından çıktıklarında." en-Nisā', 4/81.

700 "İnsanların hepsi Allah'ın huzuruna çıkacak." İbrāhīm, 14/21, 48.

701 "(Tālūt'un askerleri) Cālūt ve askerleriyle karşı karşıya gelince." el-Bakara, 2/250.

702 "De ki: "Evlerinizde dahi olsaydınız, üzerlerine öldürülmesi yazılmış bulunanlar mutlaka yatacakları (öldürülecekleri) yerlere çıkıp gideceklerdi." Āl-i ᶜİmrān, 3/154.

703 "Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır." el-Mü'minūn, 23/100.

ve süflī merātib ve derecāt beyninde lābüdd bir berzah vardır. Ve ālem-i maʿānī-i mücerrede-i basīta ve ʿālem-i ecsām-ı māddiyye vü mürekkebe ile ʿālem-i ervāh ve ʿālem-i ecsād beyninde de berzahlar vardır. Ḳurʾān-ı kerīm'de mutlak hāciz maʿnāsına vārid olmuştur, nitekim ﴿وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا﴾[704] ve ﴿مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لاَ يَبْغِيَانِ﴾[705] āyetlerinde mutlak hācizdir. Bir de bu [179] "بَـرْزَخٌ" tesmiye edilen hāciz-i māddī olur, maʿnevī olur, hissī olur, ʿaklī olur. Bu lafz aslen "berzeh"-i Fārisī muʿarrebidir. Yaʿnī ʿArab berzeh lafzını "بَرْزَخٌ" sūretinde telaffuz etmişler de denilmiş. Vallāhu aʿlemu.

- بَرِقَ [beriḳa]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ﴾ أَيْ دَهِشَ وَتَحَيَّرَ

"Hālet-i havf ve haşyet ve dehşette gözlerin ıztırāb ve tahayyürü"nden ʿibārettir. "تَعِـبَ" bābından "بَـرِقَ بَصَـرُهُ يَبْـرَقُ بَرَقًـا" denir. Ve feth-i rāʾ ile "فَـإِذَا بَرَقَ الْبَصَـرُ" dahi kırāʿat olunmuş. "بَرِيـقٌ"tendir, bu sūrette maʿnā hulūl-i mevt esnāsında gözlerin bir mahalle dikilip parıldamasından ʿibārettir. Bu maʿnā "دَخَلَ" bābından "بَرَقَ بَصَرُهُ يَبْرُقُ بُرُوقًا" denir. Ve bu bābdan "بَرْقٌ" yaʿnī şimşek ve her lāmiʿ olan parıldayan şeyʾde de müstaʿmeldir.

- بَرْدًا [berden]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا﴾[706] أَيْ نَوْمًا

Yaʿnī "Uyku uyumazlar" demek olur. Aslen "بَـرْدٌ" soğuk demektir, lākin ʿArab nevme ve mevte de "بَـرْدٌ" ıtlāk etti. Meselde "مَنَعَ الْبَرْدُ الْبَـرْدَ" denir ki evvelki "بَـرْدٌ" soğuk, ikinci uykudur. Fi'l-hakīka üşüyen kimse uyuyamaz ve "بَـرَدَ فُلَانٌ" derler, "مَـاتَ" demek olur, çünkü meyyitin harāreti bürūdete münkalib olur.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَى إِبْرٰهِيمَ﴾[707] أَيْ كُونِي بَارِدًا لاَ تَحْرُقِي

Yaʿnī "Soğuk ve yakmaz ol" demektir. Bu āyette "بَرْدٌ" maʿnā-yı aslīsi üzerinedir, bināʾen ʿaleyh "بَارِدًا" ile tefsīr olundu. Lāzım olarak "سَهُلَ" bābından "بَرُدَ الشَّيْءُ بُرُودَةً فَهُوَ بَارِدٌ" denir. Ve "قَتَلَ" bābından müteʿaddī baʿzen de lāzım olarak müstaʿmeldir. "بَـرَدَهُ بَـرْدًا فَهُـوَ بَـارِدٌ وَذَاكَ مَبْـرُودٌ" denir. Ve "مَبْـرُودٌ""بَارِدٌ" maʿnāsına da gelir. Ve soğuk [180] maʿnāsına ism de olur. "İfʿāl"den "إِبْرَادٌ" soğuğa duhūl ve idhāl maʿnālarına gelir. Ve "tefʿīl"den "تَبْرِيدٌ" maʿnā-yı mezkūrdan mübālagadır.

- الْبَرِيَّةِ [el-beriyyeti]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أُولٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ﴾[708] أَيْ خِيَارُ الْخَلْقِ

---

704 "Aralarına da görünmez bir perde ve karışmalarını önleyici bir engel koyandır." el-Furkān, 25/53.

705 "(Suları acı ve tatlı olan) iki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşuyorlar. (Fakat) aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar." er-Rahmān, 55/19-20.

706 "Orada ne bir serinlik ve ne de içecek bir şey tadacaklar!" en-Nebeʾ, 78/24.

707 "Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol" dedik." el-Enbiyāʾ, 21/69.

708 "İşte onlar yaratıkların en hayırlısıdırlar." el-Beyyine, 98/7.

Yaʿnī halkın hayrlılarıdır demek olur. "بَـرَأَ اللهُ الْخَلْـقَ" kavlinden olur ki "خَلَقَهُـمْ" demektir. Bu bābın evvelinde vākiʿ "بَارِئِكُمْ" kelimesine ircāʿ-ı nazar oluna.

- بَرًّا [berren]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ﴾[709] وَ﴿وَبَرًّا بِوَالِدَتِي﴾[710] أَيْ مُحْسِنًا

"İhsān ve iyilik edici" yaʿnī itāʿat ve hüsn-i hizmetle hoşnūd ve rāzī edici demek olur. Bu kelime aslen "بَحْرٌ"ın hilāfı olan "بَـرٌّ" lafzındandır. Lisānımızda da deniz mukābili kara denir. Bunda vüsʿat olmakla tevessuʿ tasavvur edilerek fiʿl-i hayrda tevessuʿ maʿnāsına bā'nın kesriyle "بِرٌّ" lafzı istiʿmāl olundu. "عَلِمَ" bābından "بَرَّ الْوَلَدُ بِوَالِدَيْهِ يَبَرُّ بِرًّا فَهُوَ بَرٌّ بِهِمَا" "وَبَـارٌّ" denir ki hüsn-i itāʿatta ve rahmet ve şefkatle hizmette onlar tevessuʿ etti, geniş bulundu demek olur; "عُقُـوقٌ"un zıddıdır. Ve Cenāb-ı Hakk'a da nisbet edilir. Ve feth-i bā' ile "اَلْبَرُّ" esmā-i hüsnādandır. ﴿إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ﴾[711] kavl-i kerīminde vākiʿ olmuştur, dünyā ve āhirette inʿām ve ihsān ve iʿtā-i sevāb ve ʿafv ve magfiret-i zünūb ve setr-i kabāyıh ve ʿuyūbda vāsiʿ maʿnāsınadır. Ve Hakk'a karşı ʿabde nisbet edilir. "بَـرَّ الْعَبْـدُ رَبَّـهُ" denir, "تَوَسَّـعَ فِـي طَاعَتِـهِ" demektir. Ve mutlak hayr ve iyilik maʿnāsına gelir, nitekim ﴿لَا يَنْهَاكُـمُ اللهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ﴾[712] onlara iyilik etmekten demektir. Kavlen, fiʿlen sıdk ve sebāt müʿnāsına gelir, "بَـرَّ فِـي قَوْلِـهِ، صَدَقَ وَبَرَّ فِي يَمِينِهِ ثَبَتَ" "أَبْرَارٌ" "بَارٌّ"ın cemʿi ve "بَرَرَةٌ" ﴿بِأَيْدِي سَـفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ﴾[713] "بَرٌّ"in cemʿi [Ve] "وَلَـمْ يَحْنَـثْ فَهُـوَ بَـارٌّ وَبَرٌّ" [181] gelir. ﴿إِنَّ الْأَبْـرَارَ لَفِـي نَعِيـمٍ﴾[714] Ve zammla "بُـرٌّ" buğdaydır, sebeb-i tesmiye buğdayda olan hayr ve menfaʿat ve bereketin kesret ve vefrette vüsʿatidir.

MAZMŪMETU'L-BĀ': "ب،ر"

- بُرْهَانَكُمْ [burhānekum]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ﴾[715] أَيْ حُجَّتَكُمْ

Yaʿnī "Delilinizi getirin." "بُرْهَانٌ" huccet ve huccetin īzāhıdır. "قَدْ بَرْهَنَ قَوْلَهُ" denir, "Delīlleriyle sözünün sıdkını beyān etti" demek olur. Bu sūrette "بُرْهَـانٌ" rubāʿī olup āhirdeki nūn asliyyedir lākin iʿtirāz edilmiş "بَرْهَـنَ فُـلَانٌ" muvelleddir. Aslı sülāsīden "بَـرَهَ"dir.

709 "Anne babasına iyi davranan bir kimse idi." Meryem, 19/14.
710 "Beni anama saygılı kıldı." Meryem, 19/32.
711 "Şüphesiz O iyilik edendir, çok merhametlidir." et-Tūr, 52/28.
712 "Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara ādil davranmaktan men etmez." el-Mümtehine, 60/8.
713 "O, şerefli ve sādık yazıcı meleklerin elindeki." ʿAbese, 80/15-16.
714 "Şüphesiz, iyiler Naīm cennetindedirler." el-İnfitār, 82/13; el-Mutaffifīn, 83/22.
715 "De ki: (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin." el-Bakara, 2/111; el-Enbiyā', 21/24; en-Neml, 27/64. Ayrıca bkz. el-Kasas, 28/75.

Bināʾen ʿaleyh “بَرْهَنَ” yerine “أَبْرَهَ فُلَانٌ” demek lāzım gelir, “أَتَى أَوْ جَاءَ بِالْبُرْهَانِ” demek olur. Mufassalāta mürācaʿat oluna.

- بُرُوجٍ [burūcin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ﴾[716] أَيْ حُصُونٍ مُطَوَّلَةٍ

“بُـرُوجٌ” , “بُـرْجٌ”un cemʿidir. Aslen kasr ve binā-i ʿālī maʿnāsınadır. Kalʿa ve hisār maʿnāsına da istiʿmāl olundu. “مُشَـيَّدٌ” kireçle yapılmış binā-i muhkemdir, çünkü kesr-i şīn’le “شِيدٌ” kireçtir. Ve “مُشَيَّدٌ” , mutavvel ve muhkem maʿnāsına da gelir. Bu āyette “بُرُوجٌ” ile husūn-ı arz murād olunduğu gibi mübālağaten ʿulüvv ve menāʿat iʿtibāriyle “بُرُوجٌ” semāʾ dahi irāde olunmak cāizdir. “بُـرُوجُ سَـمَاءٍ” menāzil-i şems ve kamer ve seyyārāt-ı sāire iʿtibāriyle on ikidir. Bundan mā-ʿadā burūc-ı semāviyye lā-tuʿadd ve lā-tuhsādır, ʿadedini, mikdārını ancak Allāhu taʿālā bilir, nitekim buyurur [717]﴿وَالسَّـمَاءِ ذَاتِ الْبُـرُوجِ﴾ Lākin bu āyette de ʿulemā-i tefsīr “أَيْ مَنَازِلِ السَّيَّارَاتِ” ʿibāretiyle tefsīr etmişler ise de ıtlāk evlādır.

- بُرِّزَتِ [burrizeti]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرَى﴾[718] أَيْ أُظْهِرَتْ لِكُلِّ رَائِي
- وَكَذَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ﴾[719] أُظْهِرَتْ لَهُمْ

Yaʿnī “Meydāna çıkarıldı, [182] āşikāre gösterildi” demek olur, “بُـرُوزٌ”dandır. Bu bābın evāilinde vākiʿ “بَارِزَةً” kelimesinde beyān olundu, mürācaʿat oluna.

MEKSŪRETU’L-BĀʾ: “بِ،ر”

- الْبِرَّ [el-birra]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ﴾[720] أَيِ التَّوَسُّعَ فِي الْخَيْرِ وَالْحَسَنَاتِ
- وَفِي ﴿وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى﴾[721] أَيْ ذَا الْبِرِّ
- وَفِي ﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ﴾[722] أَيِ التَّوَسُّعِ بِالْخَيْرِ وَالْإِحْسَانِ وَالصِّدْقِ وَالثَّبَاتِ

Ānifü’l-beyān “بَرًّا” kelimesinde bu lafz tafsīl edilmiştir, oraya mürācaʿat oluna.

---

716 “Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır.” en-Nisāʾ, 4/78.

717 “Burçlarla dolu göğe andolsun.” el-Burūc, 85/1.

718 “Cehennem, görenler için apaçık bir şekilde gösterilir.” en-Nāziʿāt, 79/36.

719 “Cehennem de azgınlara gösterilecek.” eş-Şuʿarāʾ, 26/91.

720 “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir.” el-Bakara, 2/177.

721 “Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah’a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışıdır.” el-Bakara, 2/189.

722 “Kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?” el-Bakara, 2/44.

FASLU’L-BĀꞌİ’L-MUVAHHADE MAꜥA’S-SĪNİ’L-MUHMELE: “ب،س”

- بَسْطَةً [besṭaten]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ﴾[723] أَيْ سَعَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ أَيِ الْجَمَالِ فِي خِلْقَتِهِ

Yaꜥnī “ꜥİlm ve cismde yaꜥnī hilkatindeki hüsn ü cemālde Allāhu taꜥālā ona vüsꜥat ziyāde etti” demek olur. Bu kelime aslen bir şeyꞌi toplu iken açıp yaymak maꜥnāsınadır. “نَصَرَ” bābından “بَسَطَ يَبْسُطُ بَسْطًا فَهُوَ بَاسِطٌ وَذَاكَ مَبْسُوطٌ” denir, “نَشَرَهُ” demektir. Bundan baꜥzı tasavvurātla dīger maꜥānīde de istiꜥmāl olunmuş. “بَسْطَةً” bundan ismdir. Kavluhu taꜥālā ﴿وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَسْطَةً﴾[724] أَيْ طُولاً وَتَمَامًا Yaꜥnī yaratışta size boy pos ve eczā-yı bedende hüsn ve tenāsüb ziyāde etti demektir. Ve uzatmak maꜥnāsına da gelir. Kāle taꜥālā ﴿لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي﴾[725] أَيْ مَدَدْتَ

- وَكَذَا فِي ﴿مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ﴾[726] أَيْ مَادٍّ

Yaꜥnī “Eğer sen beni öldürmek için elini bana uzatır isen ben sana elimi uzatıcı değilim” demek olur. Ve açmak ve açık maꜥnālarına da gelir: [183] ﴿بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ﴾[727] أَيْ مَفْتُوحَتَانِ

Tevsīꜥ ve teksīr de ifāde eder, ke-mā fī kavlihi taꜥālā ﴿وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ﴾[728] أَيْ وَسَّعَ وَكَثَّرَ

- بَسَرَ [besera]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ﴾[729] أَيْ أَظْهَرَ الْعُبُوسَ قَبْلَ أَوَانِهِ

Yaꜥnī “Taꜥabbüs ve takabbüzde yüzünü buruşturmakta ꜥacele etti” demektir, “بَسْرٌ” lafzındandır. Evāil-i bāb’da “بَاسِرَة” kelimesinde tahkīki mürūr etti, oraya nazar buyurula.

MAZMŪMETU’L-BĀꞌ: “ب،س”

- بُسَّتِ [busseti]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا﴾[730] أَيْ فُتِّتَتْ تَفْتِيتًا

723 “Onun bilgisini ve gücünü artırdı.” el-Bakara, 2/247.

724 “Ve sizi yaratılış itibariyle daha güçlü kıldı.” el-Aꜥrāf, 7/69. Mushaf imlası ṣād ile “بصطة” altında قصر iledir.

725 “Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da” el-Māꞌide, 5/28.

726 “Ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim.” el-Māꞌide, 5/28.

727 “Hayır, onun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir.” el-Māꞌide, 5/64.

728 “Allah kullarına (tümüne birden) rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde mutlaka azgınlık ederlerdi.” eş-Şūrā, 42/27.

729 “Sonra yüzünü ekşitti, kaşlarını çattı.” el-Muddessir, 74/22.

730 “Dağlar parça parça dağılıp saçılmış toz olduğu” el-Vākıꜥa, 56/5.

Yaʿnī “Rīze rīze edildi, ufalandı, kum gibi edildi” demek olur. Ve “اَلسَّوِيقُ الْمَبْسُوسُ” kavlinden olarak suyla yoğurulmuş kavut gibi yoğuruldu demektir, nitekim un veyā kavut ve su ve yağla karıştırılıp ihzār olunan taʿāma “بَسِيسَةٌ” denir. Aslen öğütmek maʿnāsınadır. “قَتَلَ” bābından “بَسَّ الْحِنْطَةَ يَبُسُّ بَسًّا فَهِيَ بَسِيسَةٌ، فَعِيلَةٌ بِمَعْنَى مَفْعُولَةٍ” yaʿnī buğdayı öğüttü demektir. Ve “بَسٌّ” sevk-i serīʿ maʿnāsına da gelir. Bināʾen ʿaleyh āyet-i kerīme “وَسِيقَتِ الْجِبَالُ سَوْقًا سَرِيعًا” ʿibāretiyle de tefsīr edildi. Bu bir takrīble kalʿ maʿnāsına alınarak “قُلِعَتِ الْجِبَالُ قَلْعًا” diye de tefsīr edilmiştir. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bihi.

MEKSŪRETU’L-YĀʾ: “بِ،س”

- بِسَاطًا [bisāṭan]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بِساطًا﴾[731] أَيْ فِرَاشًا مَبْسُوطَةً

Yaʿnī “Yayılmış serpilmiş döşek kıldı.” Murād insān döşeğinde nevmen ve yakazaten nasıl tekallüb ederse arz üzerinde de öylece [184] tekallüb etmeğe ve istediği gibi hareket etmeğe müsāʿid kıldı demek olur. “بِسَاطٌ” üzerinde oturulup yatılan şeyʾdir, lisānımızda döşek denir. Tercüme-i āyet-i kerīmede dahi “Allāhu taʿālā şānuhu arzı size döşek kıldı” denir ki halkın her hālde ve şānda üzerinde keyfe-mā yeşāʾ tekallüb ve hareket ve sükūnu iʿtibāriyle arz firāş ve bisāta teşbīh buyurulduğu zāhirdir. Bināʾen ʿalā-zālik arzın kürevī olmayıp basīt olduğuna bu āyetle istidlāl edilemez, zīrā ne lafzen ne vazʿan bunda bir delālet yoktur, çünkü “بَسْطٌ” sermek ve yaymak maʿnāsına ise de “بِسَاطٌ” firāşa ve döşeğe ʿalem olmuştur. Vallāhu aʿlemu.

FASLU’L-BĀʾİ’L-MUVAHHADE MAʿA’Ş-ŞĪNİ’L-MUʿCEME: “ب،ش”

- بَشَرٌ [beşerun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ﴾[732] أَيْ إِنْسَانٌ

Bu kelime her yerde ve her hālde “insān” demektir. Aslen zāhir-i cild demek olan “بَشَرَةٌ” tendir. İnsāna “بَشَرٌ” denilmesi cildi derisi zāhir yaʿnī hayvānāt-ı sāire gibi tüylü olmayıp derisi göründüğü içindir, nitekim taʿrīfinde kayd olunan mümeyyizlerden biri de “بَادِي الْبَشَرَةِ”dir. Bu kelimenin lafzında vāhid ve cemʿi müsāvīdir yaʿnī vāhide ve cemāʿate “بَشَرٌ” denir, ancak tesniyesi vardır, ﴿فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ﴾[733] kavl-i kerīminde olduğu gibi. Lākin ism-i cins olup da ﴿أَنَا بَشَرٌ﴾[734] kavli “مِنَ الْبَشَرِ” takdīrinde olmağa māniʿ yoktur. Ve tesniye ile ﴿بَشَرَيْنِ﴾ taʿbīri bir hükmde cinsten tahsīsini taʿyīn içindir. İsm-i cinslerde

---

731 “Allah yeryüzünü sizin için bir sergi yapmıştır.” Nūh, 71/19.
732 “De ki: “Ben de ancak sizin gibi bir insanım.” el-Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.
733 “İki insana mı inanacağız” dediler.” el-Müʾminūn, 23/47.
734 “Ben de bir insanım” el-Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

bu vākiᶜdir, "شَاتَانِ" , "بَقَرَانِ" denir. Müjdelemek maᶜnāsına olan ve bā'nın zammı ve kesriyle de telaffuz edilen "بِشَارَةٌ" dahi "بَشَرَةٌ"dendir. Bir kimseye īrās-ı sürūr edecek bir şeyʾ haber verildiği vakt beşere-i vechi münbasit olup [185] ᶜalāmet-i sürūr görünmek tasavvuruyla denilmiştir. Bu maᶜnāda sülāsīden "بَشَرْتُهُ" , "ifᶜāl"den "اَبْشَرْتُهُ" , "tefᶜīl"[den] "بَشَّرْتُهُ" müsāvīdir. Ve "istifᶜāl"den "إِسْتِبْشَارٌ" mesrūr, şādumān olmak, sevinmektir. Bir işe bi'z-zāt tevellī etmek yanaşmak maᶜnāsına olan "مُبَاشَرَةٌ" de bu māddedendir. Ve "مُبَاشَرَةٌ" mülāmese-i nisāʾ ve cimāᶜdan da kināyet olur, nitekim ﴿فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ﴾[735] kavl-i kerīminde vākiᶜ olmuştur. Ve "بِشَارَةٌ" hayr ve şerrde mutlak ihbār maᶜnāsına gelir. ﴿وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثَى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ (يَتَوَارَى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ﴾[736] de olduğu gibi ve kezā ﴿فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾[737] Ve maᶜānī-i sāirede dahi müstaᶜmeldir.

- بَشِيرًا [beşīran]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا﴾[738] أَيْ مُجِيرًا بِمَا يُسِرُّ وَمُخَوِّفًا بِمَا يُخَافُ

Mā-kablindeki "بَشَرٌ" kelimesine ircāᶜ-ı nazar buyurula.

MAZMŪMETU'L-BĀʾ: "بُ،ش"

- الْبُشْرَى [el-buşrā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ﴾[739]
- وَ﴿قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ﴾[740] أَيِ الْبِشَارَةُ

Yaᶜnī müjde ki sevindirecek haberdir. Mā-kabline bak.

- بُشِّرَ [buşşira]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمٰنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ﴾[741] أَيْ أُخْبِرَ أَحَدُهُمْ بِوِلَادَةِ الْبِنْتِ

Ānifen beyān olunduğu üzere ihbār-ı mutlak maᶜnāsınadır. "بَشَرٌ" kelimesine mürācaᶜat oluna.

---

735 "Artık eşlerinize yaklaşın." el-Bakara, 2/187.

736 "Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir! Kendisine verilen kötü müjde (!) yüzünden halktan gizlenir." en-Nahl, 16/58-59.

737 "Onları elem dolu bir azap ile müjdele." Āl-i ᶜİmrān, 3/21; et-Tevbe, 9/34; el-İnşikāk, 84/24.

738 "Şüphesiz biz seni hak ile; müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik." el-Bakara, 2/119; Fātır, 35/24.

739 "Dünya hayatında da, ahirette de onlar için müjde vardır." Yūnus, 10/64.

740 "Müjde! Müjde, İşte bir oğlan!" dedi." Yūsuf, 12/19.

741 "Onlardan biri, Rahmān'a örnek kıldığı (isnad ettiği kız çocuğu) ile müjdelendiği zaman, öfkesinden yüzü simsiyah kesilir." ez-Zuhruf, 43/17.

FASLU'L-BĀ'Ī'L-MUVAHHADETİ MAᶜA'Ṣ-ṢĀDİ'L-MUHMELE: "ب،ص"

- بَصَائِرُ [başāiru]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ﴾[742] أَيْ حُجَجٌ بَيِّنَةٌ

Vāzıh ve āşikāre delīller ve bürhānlar demektir. "بَصِيرَةٌ"in cemᶜidir. Ve "بَصِيرَةٌ" göz demek olan "بَصَرٌ"dandır. Gözde olan kuvve-i bāsıraya ve nūr-ı basara da ıtlāk [186] olunur. Kalbe nisbetle "بَصِيرَةٌ", bedene nisbetle "بَصَرٌ" yaᶜnī göz mesābesindedir ki kuvve-i maᶜneviyye ve nūr-ı kalbdir. Basarla suver-i eşyā-yı māddiyye ve mahsūse idrāk olunduğu gibi onunla maᶜānī ve guyūb ve hakāyık-ı bātına idrāk olunur. Ebū Bekr Sicistānī rahimehullāh maᶜnā-yı mecāzı maksūddur ki hucec-i beyyinedir demiş ki kuvvet ve nūr-ı kalble idrāk olunabilecek delāil-i vāzıha demek olur.

- بَصِيرَةٍ [başīratin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللّٰهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي﴾[743] أَيْ عَلَى يَقِينٍ

Yaᶜnī "Medᶜuvvün-ileyhin hak ve sıdk ve necāt ve saᶜādet-i mahza olduğuna şekk ve tereddüdsüz olarak Allāh'a daᶜvet ediyorum" demek olur.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ﴾[744]

Bu āyet-i kerīmede "بَصِيرَةٍ" kelimesi "ظَرُفَ" bābından "بَصُرَ يَبْصُرُ"dan sīga-i fāᶜil olan "بَصِيرٌ"in müennesi olup mukadder "عَيْنٌ"a sıfat vākiᶜ olmuştur. Ānifü'l-beyān "بَصِيرَةٌ" maᶜnāsına değildir. Takdīr-i kelām "بَلْ مِنَ الْإِنْسَانِ عَلَى نَفْسِهِ عَيْنٌ بَصِيرَةٌ" sebkindedir ki yevm-i hisābda aᶜmāline şehādet edecek olan aᶜzā ve cevārihidir. Ve "بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ بَصِيرٌ" dahi denir ki "عَلَّامَةٌ" ve "فَهَّامَةٌ" gibi āhirinde olan hā mübālaga için olup hā-i teᵓnīs değildir.

- بَصُرْتُ [başurtu]

- ﴿قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ﴾[745] عَلِمْتُ بِمَا لَمْ يَعْلَمُوا

"Kavmin bilmediği bir şeyᵓi ben bildim" demek olur. Ānifü'l-beyān hāssa-i rüᵓyet olan "بَصَرٌ"dandır ki baᶜzen ᶜilm ifāde eder. "ظَرُفَ" bābından "بَصُرَ بِهِ يَبْصُرُ وَبَصُرَهُ يَبْصُرُهُ بَصَرًا فَهُوَ بَصِيرٌ" denir, "عَلِمَ" maᶜnāsı murād olunur. Misālde görüldüğü vechle bā ile ve bi'n-nefs taᶜaddī eder. Ve "ifᶜāl"den "أَبْصَرْتُهُ وَأَبْصَرْتُ بِهِ" de böyle yaᶜnī rüᵓyet ve ᶜilm maᶜnālarında birdir. Ve "tefaᶜᶜul"den [187] "تَبَصُّرٌ", teᵓemmül ve "tefᶜīl"den "تَبْصِيرٌ" taᶜrīf ve īzāh maᶜnāsınadır. Ve "مُبْصِرَةٌ" mudīᵓe demektir.

---

742 "Rabbinizden size gerçekleri gösteren deliller geldi." el-Enᶜām, 6/104.

743 "De ki: "İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar bilerek Allah'a çağırırız." Yūsuf, 12/108.

744 "(O gün) insan kendi aleyhine şahittir." el-Kıyāmet, 75/14.

745 "Ben onların görmediği şeyi gördüm." Tāhā, 20/96.

FASLU'L-BĀ᾿İ'L-MUVAHHADE MAʿA'Ḍ-ḌĀDİ'L-MUʿCEME: "ب،ض"

MEKSŪRETU'L-BĀ᾿: "بِ،ض"

- بِضَاعَة [biḍāʿatin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَسَرُّوهُ بِضَاعَةً﴾[746]
- وَفِي ﴿وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجِيَةٍ﴾[747] اَيْ قِطْعَةً مِنَ الْمَالِ الَّتِي يُتَّجَرُ فِيهَا

Yaʿnī bir parça māl ki onda ticāret edilir, lisānımızda sermāye denilen şey᾿dir. "مُزْجَاة"şey᾿-i kalīl maʿnāsına sıfattır. *Mufredāt*'ta Rāğıb rahimehullāh "بِضَاعَةٌ"yi "قِطْعَةٌ وَافِرَةٌ مِنَ الْمَالِ تُقْتَنَى بِهِ لِلتِّجَارَةِ" ʿibāretiyle tefsīr etmiş. Hel hālde sermāyedir. İster māl ve emtiʿa ister semen cinsinden nakd-i sīm ü zer olsun bunda dāhildir. Bu kelime bā-i meftūha ile "بَضْعٌ"dendir ki kıtʿa parça demektir. "قَطَعَ" bābından "بَضَعَ يَبْضَعُ بَضْعًا" denir, maʿnā-yı aslīsi "شَقٌّ"tır. Bundan birer gūne takrībātla maʿānī-i kesīrde istiʿmāl olunmuştur.

- بِضْع [biḍʿi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فِي بِضْعِ سِنِينَ لِلّٰهِ﴾[748]

"بِضْعٌ" aʿdādda üç ile dokuz arasında olan kesrdir. Meselā "بِضْعٌ وَثَلَاثُونَ" denir, otuzla kırk arasında demek olur ki otuz üçten otuz dokuza kadar olan kesrdir. ʿArab "بِضْعٌ" der, biz şu kadar bu kadar deriz. Meselā otuz bu kadar yüz şu kadar dediğimiz otuzdan ziyāde yüzden ziyāde demeği ifāde eder. Bu kelime de sālifü'z-zikr "بَضْعٌ"dendir. Ve "بَضْعٌ" kelimesi "بَضْعَةٌ"nin cemʿi de olur, "تَمْرٌ" ve "تَمْرَةٌ" gibi. [188]

FASLU'L-BĀ᾿İ'L-MUVAHHADE MAʿA'Ṭ-ṬĀ᾿: "بَ،ط"

- بَطْش [baṭşe]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ﴾[749] أَيْ سَطْوَة وَأَخْذ رَبِّكَ

Yaʿni "Senin rabbinin kahr ve galebesi ve ʿunfla tutması elbette şedīddir" demek olur. "نَصَرَ" ve "ضَرَبَ" bāblarından "بَطَشَ يَبْطُشُ يَبْطِشُ بَطْشًا" denir, ʿunfla tutmak ve kahr ve galebe maʿnālarında istiʿmāl olunur. Kāle taʿālā ﴿وَإِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ﴾[750] أَيْ أَخَذْتُمْ بِالْعُنْفِ Yaʿnī cebbārāne re᾿fetsiz tuttunuz demek olur.

---

746 "O'nu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar." Yūsuf, 12/19.

747 "Değersiz bir sermaye ile geldik." Yūsuf, 12/88.

748 "Birkaç yıl içinde" er-Rūm, 30/4.

749 "Şüphesiz, Rabbinin yakalaması çok çetindir." el-Burūc, 85/12.

750 "Tutup yakaladığınız zaman zorbaca yakalarsınız." eş-Şuʿarā᾿, 26/130.

- الْبَطْشَة [el-baṭşete]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى﴾[751] هُوَ يَوْمُ بَدْرٍ وَالْبَطْشَةُ الْكُبْرَى السَّطْوَةُ الْوَاقِعَةُ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ

Bu āyette vākiᶜ olan “الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى” dan murād gazve-i Bedr’de zuhūr eden satvet ve kahr ve galebedir ki bir intikām-ı kāhir-i Rabbānīdir. Ke-mā kāle celle ve ᶜalā ﴿إِنَّا مُنْتَقِمُونَ﴾[752] Müntakım bi’z-zāt Allāh-ı ᶜazīmu’ş-şāndır. Ve yevm-i mezkūr yevm-i kıyāmet ve “الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى” da ahvāl-i kıyāmettir dahi denildi. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi.

- بَطِرَتْ [baṭirat]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا﴾[753]

Fethateynle “بَطَرٌ”dan fiᶜl-i māzīdir. Lafz-ı mezkūr niᶜmeti sūʾ-i idāreden insāna ᶜārız olan bir hālettir ki sāhibine mest-i hāl ve magrūr-ı niᶜmet denir ki niᶜmetin hak ve şükrünü īfā etmez ve vech-i lāyık ve mahallinin gayrıda müsrifāne sarf eder; lafzen ve maᶜnen “أَشَرٌ” gibidir. “طَرِبَ” bābından “بَطِرَ بَطَرًا فَهُوَ بَطِرٌ” denir. Ve istikbār maᶜnāsı da ifāde eder. Ve “ifᶜāl”den “أَبْطَرَهُ الْمَالُ أَوِ الْغِنَاءُ” denir, “Māl yā zenginlik onu azdırdı” demek olur. Bu āyetin tercümesinde “بَطِرَتْ”in zamīr-i merfūᶜu “قَرْيَة”e rāciᶜ ve “مَعِيشَة” mefᶜūl olarak “Maᶜīşetini sūʾ-i idāre ile kāfir-i niᶜmet karyelerden nice kurāyı helāk eyledik” denir yāhūd “بَطِرَتْ بِمَعِيشَتِهَا” takdīriyle “Maᶜīşeti [189] sebebiyle azdı” denir ki maᶜīşeti onları azdırdı demek olur. “مَعِيشَة”in nasbı nezᶜ-i hāfıdladır.

- بَطَائِنُهَا [baṭāinuhā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مُتَّكِئِينَ عَلَى فُرُشٍ بَطَائِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ﴾[754] جَمْعُ بِطَانَةٍ

Kesr ile “بِطَانَةٌ” “libāsın astarı”na denir, “yatak çarşafı”na dahi ıtlāk olunur. “فُرُشٌ” yatak demek olan “فِرَاشٌ”ın cemᶜidir. Bināʾen ᶜaleyh astarları yāhūd çarşafları istebrak denilen ipek kumāştan olan döşekler üzerinde müttekiʾen oturanlar demek olur. Bu “بِطَانَة” lafzı maᶜānī-i sāirede dahi kullanılır. Aslı “بَطْنٌ”dandır. Maᶜānī-i sāire mahallerinde görülür.

MEKSŪRETU’L-BĀʾ: “بِ،ط”

- بِطَانَةً [biṭāneten]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ﴾[755] أَيْ دُخَلَاءَ مِنْ غَيْرِكُمْ

---

751 “Onları o en şiddetli yakalayışla yakalayacağımız günü hatırla.” ed-Duhān, 44/16.

752 “Şüphesiz biz öcümüzü alırız.” ed-Duhān, 44/16.

753 “Biz nimetler içinde şımaran nice memleket halkını helak etmişizdir.” el-Kasas, 28/58.

754 “Onlar astarları kalın ipekten olan döşeklere yaslanırlar.” er-Rahmān, 55/54.

755 “Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin.” Āl-i ᶜİmrān, 3/118.

Yaʿnī "Ehl-i dīninizin gayrı kimselerden kendinize sırdaş ve sadīk ittihāz etmeyiniz." Bir kimsenin "بِطَانَةٌ"i kendisine ve dostluğuna mutmaʾinn olduğu emīni ve sāhib-i sırrıdır. "بِطَانَةٌ"i "دَخِيلٌ"in cemʿi olan "دُخَلَاءُ" ile tefsīr "دَخِيلٌ" ve "دَخِلَةٌ" kişinin bevātın-ı umūr ve serāir-i derūnuna vākıf olan dostu olduğu iʿtibāriyledir. "وَلِيجَةٌ" ile de tefsīr edilmiş ki hem-rāz ve halīl-i hāssa denir. "بِطَانَةٌ" ise bunlardan eblagdır, çünkü aslen kaftanın iç astarıdır ki lābisin tenine muttasıl ve mülāsık olur, gūyā nefsiyle onun arasında hīçbir fāsıl ve hāciz yoktur. Bu maʿnāda lisānımızda filān kimse filānın sır gömleğidir denir. Vallāhu aʿlemu. [190]

FASLU'L-BĀʾİ'L-MUVAHHADE MAʿA'L-ʿAYNİ'L-MUHMELE "ب،ع"

- بَعْلِي [baʿlī]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا﴾[756] أَيْ وَهَذَا زَوْجِي شَيْخًا

Yaʿnī "Ben yaşlı bir kadın ve şu benim erim yaşlı ihtiyār olduğu hālde ben doğurur muyum" demek olur. "بَعْلٌ" kadının zevci eridir. Ve her hayvānın erkeğine de denir, hattā hurmā ağacının erkeğine de denir. Cemʿi "بُعُولَةٌ" gelir, "فَحْلٌ" ve "فُحُولَةٌ" gibi. Ke-mā fī kavlihi taʿālā: ﴿وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ اِنْ اَرَادُوا اِصْلَاحًا﴾[757] Ve "بَعْلٌ" bir sanemin de ismidir. Kāle taʿālā: ﴿أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ﴾[758] أَيْ صَنَمًا سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ بَعْلاً

Bu İlyās ʿaleyhi's-selāmın baʿs olunduğu Baʿlebekk halkının sanemidir ki beldeleri de "بَكّ" lafzına muzāfan onun ismiyle tesmiye olunmuştur. Ve "بَعْلٌ" lafzı sakīl maʿnāsına kullanılır. "أَصْبَحَ فُلَانٌ بَعْلًا عَلَى أَهْلِهِ" أَيْ ثَقِيلًا عَلَيْهِمْ Bu maʿnā "بَعْلٌ" gibi tereffuʿla ehlini izʿācı tasavvuruyladır ki sıklet verdiğini ifāde eder. Bu lafzdan "بَعَلَ" ve "بَاعَلَ" ve "إِسْتَبْعَلَ" fiʿlleri binā olundu. Bunların keyfiyyet ve mahall-i istiʿmālleri mufassalāt-ı kütüb-i lügatte görülür.

- بَعِدَتْ [baʿidet]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ﴾[759] أَيْ هَلَاكًا لِأَهْلِ مَدْيَنَ كَمَا هَلَكَتْ ثَمُودُ

Bu kelime fethateynle "بَعَدٌ" masdarından helāk maʿnāsınadır. "طَرِبَ" bābından "بَعِدَ يَبْعَدُ بَعَدًا" denir, "هَلَكَ" demektir, lākin "حَسُنَ" bābından "بَعُدَ يَبْعُدُ بُعْدًا" denir. Maʿnā-yı maʿrūfu

756 "Karısı, "Vay başıma gelenler! Ben bir kocakarı ve bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım?" Hūd, 11/72.

757 "Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almağa daha çok hak sahibidirler." el-Bakara, 2/228.

758 "Yaratıcıların en güzelini, sizin ve geçmiş atalarınızın Rabbi olan Allah'ı bırakarak "Baʿl'e mi tapıyorsunuz?" es-Sāffāt, 37/125.

759 "Sanki orada hiç yaşamamışlardı. Biliniz ki Semūd kavmi Allah'ın rahmetinden uzaklaştığı gibi Medyen halkı da uzaklaştı." Hūd, 11/95.

olan uzaklık ifāde eder, ke-mā fī kavlihi taᶜālā ﴿وَلَكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ﴾[760] أَيِ الْمَسَافَةُ Yaᶜnī "Mesāfe uzak oldu" demek olur. Bu "بُعْدٌ" māddesi zamānen ve mekānen mahsūs ve maᶜkūlde istiᶜmāl olunur. Mahsūsta mekān ve mesāfede ve zamānda da olur. "قَعَدْتُ بَعِيدًا" "سَافَرْتُ بَعِيدًا" ve [191] ﴿وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ﴾[761] ve "مِنْهُ" Maᶜkūlda da müstaᶜmeldir. ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا﴾[762] ve emsālinde olduğu gibi. Ve "طَرِبَ" bābından "مَاتَ" , "بَعِدَ" maᶜnāsında da müstaᶜmeldir.

- بَعَثْنَاكُمْ [baᶜas̱nākum]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾[763] أَيْ أَحْيَيْنَاكُمْ وَ﴿فَأَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ﴾[764] أَيْ أَحْيَاهُ

Bunlarda ve emsālinde "ihyāʾ, diriltmek" maᶜnāsınadır. Īkāz yaᶜnī uyandırmak maᶜnāsına gelir. Kāle taᶜālā ﴿ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ﴾[765] و﴿وَكَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ﴾[766] أَيْ أَيْقَظْنَاهُمْ Yaᶜnī "Uyandırdık." Ve bu "بَعْثٌ" māddesi maᶜānī-i sāirede dahi istiᶜmāl olunur, nitekim Rāğıb rahimehullāh *Mufredāt*'ında tafsīl etmiş, diyor ki "بَعْثٌ"in aslı bir şeyʾi isāre yaᶜnī kaldırıp savurmak ve neşr etmek, dağıtmak ve tevcīh etmektir. "بَعَثَهُ فَانْبَعَثَ" denir. Ve bu kelime taᶜalluk ettiği şeyʾin ihtilāfı hasebiyle muhtelif olur. Meselā "بَعَثْتُ الْبَعِيرَ" , "أَثَرْتُهُ وَسَيَّرْتُهُ" kaldırdım, sürdüm, sevk ettim demek olur. Ve ﴿وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ﴾[767] يُخْرِجُهُمْ مِنَ الْقُبُورِ وَيُسَيِّرُهُمْ إِلَى الْقِيَامَةِ Yaᶜnī kabrden çıkarır ve mahşere sevk ve tesyīr eder demek olur. Ve "بَعْثٌ" iki nevᶜdir: Biri beşerīdir, "بَعْثُ الْبَعِيرِ وَبَعْثُ الْإِنْسَانِ فِي حَاجَةٍ" deveyi kaldırmak ve sürmek ve bir kimseyi bir hācete göndermek, irsāl gibi. Dīger nevᶜi ilāhīdir. Bu da iki nevᶜdir: Biri aᶜyān ve ecnās ve envāᶜı yoktan īcāddır. Bu katᶜiyyen Cenāb-ı Hakk'a hāsstır ve buna hīçbir kimseyi muktedir kılmamıştır. İkinci ihyā-i mevtādır, buna ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām gibi baᶜzı havāss-ı ᶜibādını tahsīs etmiştir, yaᶜnī muᶜcizeten li'l-enbiyāʾ ve kerāmeten li'l-evliyāʾ vākiᶜdir. Bunlar bi-iznihi taᶜālā ihyā-i mevtā ile dahi tekrīm olundular. İntehā mulahhasan minhu. İşte Ḳurʾān-ı [192] kerīm'de "بَعْثٌ" māddesinin kāffe-i müştakkāt ve mutasarrafātı bu tarīk ve kāᶜide üzerine tefsīr olunmuştur. "قَطَعَ" bābından "بَعَثَ يَبْعَثُ بَعْثًا فَهُوَ بَاعِثٌ وَذَاكَ مَبْعُوثٌ" denir. Ve "اَلْبَاعِثُ" esmā-i hüsnādandır.

---

760 "Fakat meşakkatli yol, onlara uzak geldi." et-Tevbe, 9/42.

761 "(Ve unutmayın ki) Lūt kavmi sizden uzak değildir." Hūd, 11/89.

762 "Şüphesiz inkār edenler, insanları Allah yolundan alıkoyanlar derin bir sapıklığa düşmüşlerdir." en-Nisāʾ, 4/167.

763 "Sonra, şükredesiniz diye ölümünüzün ardından sizi tekrar dirilttik." el-Bakara, 2/56.

764 "Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti." el-Bakara, 2/259.

765 "Sonra onları uyandırdık ki, iki zümreden hangisinin bekledikleri süreyi daha iyi hesap ettiğini bilelim." el-Kehf, 18/12.

766 "Böylece biz, birbirlerine sorsunlar diye onları uyandırdık." el-Kehf, 18/19.

767 "(Kalben) ölüleri ise (yalnızca) Allah diriltir." el-Enᶜām, 6/36.

MAZMŪMETU'L-BĀʾ: "ب،ع"

- [buʿṡirat] بُعْثِرَتْ
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ﴾[768] أَيْ قُلِّبَ تُرَابُهَا وَبُعِثَ مَوْتَاهَا

Yaʿnī "Kabrlerin toprakları taklīb olunup dağıtılarak içinde olan emvāt ihyā ile taşra çıkarıldığı vaktte" demektir. Bu kelime karıştırmak ve kabartmak ve bulandırmak ve saçıp dağıtmak maʿnālarında müstaʿmel "بَعْثَرَةٌ" lafzından māżī-i mechūl müʾennestir. Rāġıb rahimehullāh *Mufredāt*'ta "تَهَلَّلَ" ve "بَسْمَلَ" gibi sülāsī kelimelerde humāsī ve rubāʿī terkīblerini gören kimse yaʿnī ehl-i lügatten muhakkak "بُعْثِرَ" , "بُعِثَ" lafzı ile "أُثِيرَ"'nin rā'sından mürekkebdir der. Ve bu kavl de baʿīd değildir, zīrā "بُعْثِرَ" , "بُعِثَ" ve "أُثِيرَ" maʿnālarını mutazammındır demiş, Ḳāḍī de buna işaret etmiş. Ve ﴿أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ﴾[769] kavl-i kerīminde de tefsīr böyledir. Vallāhu aʿlemu.

FASLU'L-BĀʾİ'L-MUVAHHADE MAʿA'L-ĠAYNI'L-MUʿCEME: "ب،غ"

- [baġteten] بَغْتَةً
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حَتَّى إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً﴾[770] أَيْ فَجْأَةً

Yaʿnī "ansızın, nāgāh" demek olur. "بَغْتٌ" lafzındandır. Ve lafz-ı mezbūr bir şeyʾin hīç zann edilmediği hālde ansızın vukūʿ ve hudūsü maʿnāsınadır. "نَفَعَ" bābından "بَغَتَ مَجِيئُهُ بَغْتًا وَبَغْتَةً" denir ki ansızın, nāgāh, birden bire demek olur.

- [baġiyyen] بَغِيًّا
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا﴾[771] أَيْ فَاجِرَةً زَانِيَةً

"رَمَى" bābından [193] "بَغَتِ الْمَرْأَةُ تَبْغِي بِغَاءً" bā-i meksūre ve āhirde hemze ile "فَهِيَ بَغِيٌّ" bilā-hāi't-teʾnīs "زَنَتْ فَهِيَ زَانِيَةٌ" demektir. "بَغِيٌّ"nin cemʿi "بَغَايَا" olup nisāya mahsustur, "رَجُلٌ بَغِيٌّ" denilmez. Bu kelime aslen her şeyʾde matlūb olan iʿtidālden tecāvüzü taleb maʿnāsına olan "بَغْيٌ" māddesindendir. Bu maʿnāda dahi "رَمَى" bābından "بَغَى يَبْغِي بَغْيًا فَهُوَ بَاغٍ" denir. Ve taleb-i mutlak maʿnāsına da gelir, nitekim ﴿قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي﴾[772] أَيْ أَيَّ شَيْءٍ نَطْلُبُ ile müfesserdir. Ve "إِبْتِغَاءٌ" da bundan "iftiʿāl"dir. Sāir müştakkāt ve mutasarrafātı mahallerinde görülür. Bābu'l-Hemze'de "إِبْتِغَاءٌ" kelimesine de mürācaʿat oluna.

---

768 "Kabirlerin içindekiler dışarı çıkarıldığı zaman." el-İnfitār, 82/4.
769 "Acaba o bilmiyor mu ki, kabirlerde bulunanlar çıkarıldığı zaman." el-ʿĀdiyāt, 100/9.
770 "Nihayet onlara ansızın o saat (kıyamet) gelip çatınca." el-Enʿām, 6/31.
771 "Annen de iffetsiz değildi." Meryem, 19/28.
772 "Ey babamız! Daha ne isteriz?" Yūsuf, 12/65.

- بَغَى عَلَيْهِمْ [baġā aleyhim]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ﴾[773] أَيْ تَرَفَّعَ عَلَيْهِمْ وَعَلاَ وَجَاوَزَ الْمِقْدَارَ

Yaʿnī "Onlar üzerine yükselmek istedi." Ve "ʿUlüvv ile istikbār etti." Ve "Hadd ve mikdārını ve lāyık olduğu mertebeyi aştı" demek olur. Ke-mā merre tahkīkuhu.

MEKSŪRETU'L-BĀʾ: "بِ،غ"

- الْبِغَاءِ [el-biġāʾi]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ﴾[774] أَيِ الزِّنَاءِ

Mā-kablindeki "بَغِيًّا" kelimesine mürācaʿat oluna.

FASLU'L-BĀʾİ'L-MUVAHHADE MAʿA'L-ḲĀF: "ب،ق"

- بَقِيَّةُ اللّٰهِ [baḳiyyetullāhi]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ بَقِيَّتُ اللّٰهِ خَيْرٌ لَكُمْ﴾[775] أَيْ مَا أَبْقَاهُ اللّٰه لَكُمْ بَعْدَ إِيفَاءِ الْكَيْلِ وَالْوَزْنِ خَيْرٌ لَكُمْ

Yaʿnī "Kīle ve mīzānı tāmm tutup hakkı īfādan sonra Allāh'ın size helāl olarak ibkāʾ ettiği sizin için hayrlıdır" demek olur. Bir maʿnāda "Allāh'ın eşyādan [194] harām etmeyip ʿalā-aslihi helāl olarak size ibkā ettiği şeyʾ sizin için hayrlıdır" demektir. Bu maʿnā "بَقَاءٌ" bir şeyʾin hāl-i evveli üzere sebātı demek olup eşyāda da asl olan "حِلٌّ" olmak iʿtibāriyle hāl-i evveli üzere helāl olarak terk olunan şeyʾ murād olunmak tasavvuru üzerinedir. Ve bu āyetteki "بَقِيَّتُ اللّٰه" kelime-i kerīmesi kendisiyle vechullāh kasd olunan her bir ʿamel-i ʿubūdiyyet ile de tefsīr olunmuş. Ba maʿnā dahi ﴿وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ﴾[776] ve ﴿وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾[777] nass-ı celīlleri üzerine bināʾendir. Bu sūrette "بَقِيَّتُ اللّٰه", "مَا يَبْقَى ثَوَابُهُ" demek olur. Ve "بَقِيَّة" kelimesi ﴿فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُو بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ﴾[778] kavl-i kerīminde ashāb-ı temyīz ü ʿakl ve ehl-i tāʿat u hayrdır. "فُلَانٌ ذُو بَقِيَّةٍ" denir, murād hayrlı kimsedir demektir. Ve haslet-i memdūha sāhibi demek de olur. Ve "بَقِيَّةُ الْقَوْمِ" hıyārü'l-kavm demektir. "تَعِبَ" bābından "بَقِيَ يَبْقَى بَقَاءً وَبَاقِيَةً فَهُوَ بَاقٍ" denir, "دَامَ وَثَبَتَ" ve "بَقِيَ مِنَ الدَّيْنِ شَيْءٌ", "فَضَلَ وَتَأَخَّرَ" demek olur. Ve "بَقِيَّةٌ" ismdir. Cemʿi "بَقَايَا" ve

773 "Şüphesiz Kārūn, Mūsā'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti." el-Kasas, 28/76.

774 "İffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın." en-Nūr, 24/33.

775 "Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. Eğer inanan kimselerseniz Allah'ın bıraktığı helāl kazanç sizin için daha hayırlıdır." Hūd, 11/85-86.

776 "Baki kalacak salih ameller ise daha hayırlıdır." el-Kehf, 18/46; Meryem, 19/76.

777 "Allah'ın katındaki ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır." el-Kasas, 28/60; eş-Şūrā, 42/36.

778 "Sizden önceki nesillerden aklı başında kimseler (insanları) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan alıkoysalardı ya!" Hūd, 11/116.

"بَقِيَّاتٌ" gelir. Ve "بَقَاءٌ" biri bekāʾ bi'z-zāttır ki Cenāb-ı Hakk'a hāsstır. Bu cihetle "اَلْبَاقِي" esmā-i hüsnādandır. Bu bekā-i mutlaktır. Dīgeri bekāʾ bi'l-gayrdır ki bi'l-cümle eşyāya nisbet ve izāfe ve isnād edilir. Ve bunda zamān ve mekān ve eşyānın yekdīgere nisbet ve izāfeti sebebiyle tahassul eden kuyūd iʿtibāriyle bekā-i mukayyed dahi taʿbīr olunur.

MAZMŪMETU'L-BĀʾ: "ب،ق" [195]

- الْبُقْعَةِ [el-bukʿati]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾[779] أَيِ الْقِطْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنْ تِلْكَ الْأَرْضِ

"بُقْعَةٌ" zamm-ı bā ile "arzdan bir kıtʿa"ya denir. Cemʿi kesr ile "بِقَاعٌ"dır. Ve ağaçlık mahalle ve mekān-ı müttesesʿa da ıtlāk olunur. Bu āyette mahall-i tecellī-i kelām olup bir āyette ﴿إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى﴾[780] ile tavsīf olunan mahall-i mukaddestir. "مُبَارَكَةٌ" ile tavsīfi yā mahall-i tecellī-i ilāhī yāhūd arz-ı zātü'ş-şecer bulunmak iʿtibāriyledir yāhūd "مُبَارَكَةٌ" ile "مُقَدَّسَةٌ" irāde buyurulmuştur. Baʿzı müfessirīn "اَلْمُبَارَكَةِ لِمُوسَى لِسَمَاعِهِ كَلَامَ اللهِ فِيهَا" ʿibāretiyle "مُبَارَكَة" yaʿnī kesret-i hayrı Mūsā ʿaleyhi's-selāma tahsīs etmiştir. Semāʿ-ı kelāmullāhtan hayrlı ve mübārek ne olabilir.

FASLU'L-BĀʾİ'L-MUVAHHEDE MAʿA'L-KĀF: "بَ،ك"

- بَكَّةَ [bekkete]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ﴾[781] أَيْ فِي مَكَّةَ

"بَكَّةَ" mīm bedelinde bā ile "مَكَّةَ" lafzında lügattır, zīrā ʿArab bā'yı mīm'den bedel ederler. "سَمَدٌ، سَبَدٌ" ve "نَبِيطٌ، نَمِيطٌ" ve "لَازِبٌ، لَازِمٌ" gibi mīm'ler bā'dan mübdeldir, bināʾen ʿaleyh "بَكَّةَ" , "مَكَّةَ" demektir. Ve denildi ki bā ile "بَكَّةُ" mahall-i şerīf-i beyt-i muʿazzamanın ve mīm'le "مَكَّةُ" belde-i harāmın heyʾet-i mecmūʿasının ismidir. Ve belde-i mukaddese-i müşārün ileyhānın "مَكَّةُ" tesmiyesi bütün āfāk-ı ʿālemden nāsı kendine cezb eylediği iʿtibārladır. ʿArab "إِمْتَكَّ الْفَصِيلُ مَا فِي ضَرْعِ النَّاقَةِ" derler ki yavru devenin memesinde olan sütü tamāmen emdi demektir. Ve bā ile "بَكَّةُ" tesmiyesi izdihām maʿnāsına olan "تَبَاكَّ" den olmak iʿtibāriyledir ki tavāf esnāsındaki izdihām-ı nās-ı tāifīn tasavvuru sebeb-i tesmiye [196] olur. Yā "دَقٌّ" maʿnāsına olan "بَكٌّ"ten olmak iʿtibāriyledir ki as-

779 "Mūsā, ateşin yanına gelince o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi: "Ey Mūsā! Şüphesiz ben, evet, ben ālemlerin Rabbi olan Allah'ım." el-Kasas, 28/30.

780 "Çünkü sen mukaddes vadi Tuvā'dasın." Tāhā, 20/12; en-Nāziʿāt, 79/16.

781 "Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke'de, ālemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Ka'be'dir." Āl-i ʿİmrān, 3/96.

hāb-ı fīl gibi arz-ı haremde īkāᶜ-ı zulm ü ilhāda tasaddī eden cebābirenin aᶜnākını dakk ettiği sebeb-i tesmiye olur. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi.

MAZMŪMETU’L-BĀꜤ: “ب،ك”

- بُكْمٌ [bukmun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ﴾[782] أَيْ خَرَسٌ

Yaᶜnī “nutktan ᶜāciz, dilsiz, söylemez kimse.” Naᶜtı “أَبْكَمُ”dir. “خَرَسٌ”in naᶜtı “أَخْرَسُ”tir. Beynlerindeki fark “أَبْكَمُ” anadan doğma, “أَخْرَسُ” mutlak dilsizdir.

- بُكِيًّا [bukiyyen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا﴾[783] أَيْ بَاكِين

Yaᶜnī “ağlayarak” demek olur. Zammla “بُكِيٌّ” , “بَاكِي”nin cemᶜidir. Bunun aslı zammeteynle “فُعُولٌ” vezninde “بُكُويٌ”dür. “جَالِسٌ” , “جُلُوسٌ” gibi. Vāv, yā’da idgām ve kāf’ın zammesi kesreye tebdīl olunmakla “بُكِيٌّ” olmuştur. İkinci bābdan “بَكَى يَبْكِي بُكًى وَبُكَاءً بِالْقَصْرِ وَالْمَدِّ” ve “فهو باك” denir. Feth-i bāꜤ ile “بَكِيٌّ” , kesīrü’l-bükāꜤ demektir.

FASLU’L-BĀꜤĪ’L-MUVAHHADE MAᶜA’L-LĀM: “ب،ل”

- بَلَاء [belāꜤ]

Bu kelime Ḳurᶜān-ı Kerīm’de üç vechle vāridedir. 1) Niᶜmet ve ᶜatāꜤ 2) İmtihān ve ihtibār 3) Emr-i mekrūh ki nefse gayr-ı mülāyim ve meşakkatli olmakla teneffür edilen ve yüksünülen şeyꜤdir. Ke-kavlihi taᶜālā ﴿وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا﴾[784] أَيْ عَطَاءً وَهُوَ الْغَنِيمَةُ ve kavlihi taᶜālā li-İbrāhīm ᶜaleyhi’s-selām ﴿إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ﴾[785] أَيِ الْإِمْتِحَانُ وَالْإِخْتِبَارُ الْبَيِّنُ ve kavlihi subhānehu ﴿وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ﴾[786] أَيْ مِحْنَةٌ وَمَشَقَّةٌ عَظِيمَةٌ Bu āyette bu tefsīr ﴿ذَلِكُمْ﴾ lafzında müşārün ileyh firᶜavnın zulmü olmak üzeredir. Ve “بَلِيَّةٌ” ve “بَلْوَى”[197] ve “بَلَاءٌ” maᶜnāca birdir. “بَلَايَا”dır. “عَدَا” bābından “بَلَى يَبْلُو بَلَاءً” denir. Ve “تَعِبَ” bābından “بَلِيَ الثَّوْبُ يَبْلَي بِلًى بِالْكَسْرِ وَالْقَصْرِ وَبَلَاءً بِالْفَتْحِ وَالْمَدِّ فَهُوَ بَالٍ” denir. Eskimek çürümek, fersūde ve fānī olmak maᶜnālarına ﴿فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلَى﴾[787] أَيْ لَا يَفْنَى

782 “Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık (hakka) dönmezler” el-Bakara, 2/18.

783 “Kendilerine Rahmān’ın āyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı.” Meryem, 19/58.

784 “Mü’minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı.” el-Enfāl, 8/17.

785 “Şüphesiz bu apaçık bir imtihandır.” es-Sāffāt, 37/106.

786 “Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardı.” el-Bakara, 2/49; el-Aᶜrāf, 7/141; İbrāhīm, 14/6.

787 “Nihayet şeytan ona vesvese verip şöyle dedi: “Ey Ādem! Sana ebedilik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?” Tāhā, 20/120.

- الْبَلَدِ الْأَمِينِ [el-beledi’l-emīni]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ﴾[788] أَيِ الْأَمِنِ وَهُوَ مَكَّةُ

Mekke-i müşerrefe mebʿas-ı risālet-penāh hātemü’l-enbiyāʾdan mukaddem āmin yaʿnī kuttānı için korkusuz idi, zīrā o zamānda da ʿinde’l-ʿArab belde-i müşārün ileyhā beldetü’l-harām idi, onda kıtāl ve gāret ve her gūne zulm ve cevr memnūʿ idi, baʿde’l-biʿset dahi hürmeti takrīr buyuruldu. “بَلَدٌ”şehr ve kasaba ve büyük karye ve maʿmūr ve gayr-ı maʿmūr arz maʿnāsında dahi kullanılır: ﴿وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ﴾[789] hāʾ ile “بَلْدَةٌ” de böyledir. ﴿بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ﴾[790] Cemʿi “بِلاَدٌ” ve zammla “بُلْدَانٌ” gelir.

- بَلاَغٌ [belāğun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿بَلاَغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ﴾[791] أَيْ هَذَا الْقُرْآنُ بَلاَغٌ أَيْ تَبْلِيغٌ مِنَ اللهِ إِلَيْكُمْ

Teblīg maʿnāsına mübtedā-yı mahzūfun haberidir. Bu lafzın tahkīki bu bābın evvelinde vākiʿ “بَالِغَةً” lafzında görülür.

FASLU’L-BĀʾİ’L-MUVAHHADE MAʿA’N-NŪN: “ب،ن”

- بَنَانٍ [benānin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ﴾[792] أَيْ أَصَابِعِ الْيَدَيْنِ

Yaʿnī “İki ellerin parmaklarına vurunuz” demek olur. Ve ʿale’l-ıtlāk parmaklar da murād olunur. Bināʾen ʿaleyh “بَنَانٌ” kelimesi “أَطْرَافُ الْيَدَيْنِ وَالرِّجْلَيْنِ” ʿibāretiyle de tefsīr olunmuştur. Ve ﴿بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ﴾[793] kavl-i kerīminde de [198] “قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُعِيدَ عِظَامَ أَصَابِعِهِ” kavliyle tefsīr olunmuştur ki mutlakan parmaklar murād edilir, yaʿnī insānın kemikleri içinde en küçükleri olan parmak kemiklerini dahi yerli yerine getirip beden-i insānı yeniden tesviye etmeğe kādiriz demek irāde buyuruluyor. Āmennā billāhi’l-ʿaliyyi’l-ʿazīm.

MAZMŪMETU’L-BĀʾ: “ب،ن”

- بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ [bunyānun marṣūṣun]
- ﴿كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ﴾[794] أَيْ مُلْزَقٌ بَعْضُهُ إِلَى بَعْضٍ ثَابِتٌ

788 “Bu güvenli şehre (Mekke’ye) andolsun ki.” et-Tīn, 95/3.
789 “(Toprağı) iyi ve elverişli beldenin bitkisi, Rabbinin izniyle bol ve bereketli çıkar.” el-Aʿrāf, 7/58.
790 “Beldeniz güzel bir belde, Rabbiniz de çok bağışlayıcı bir Rabdir.” Sebeʾ, 34/15.
791 “Bu bir duyurudur. Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helak edilir.” el-Ahkāf, 46/35.
792 “Vurun, onların bütün parmaklarına.” el-Enfāl, 8/12.
793 “Evet bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter.” el-Kıyāmet, 75/4.
794 “Duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi.” es-Saff, 61/4.

Yaʿnī “baʿzı eczāsı baʿzına mülāsık ve muttasıl, şöyle ki birbirini bırakmaz metīn bināʾ gibi” demek olur.

“قَتَلَ” bābından “رَصَّ الْبُنْيَانَ رَصًّا” denir ki binānın eczāsını birbirine zamm etti, bitiştirdi demektir, gerek kireçle gerek kurşunla rasīn etmektir. Lākin Rāğıb rahimehullāh *Mufredāt*’ta bu āyeti īrād edip “أَيْ مُحْكَمٌ كَأَنَّمَا بُنِيَ بِالرَّصَاصِ” demiş. Murādı “رَصَاصٌ” kurşun demek olduğundan “مَرْصُوصٌ” taşları birbirine kurşunla kenetlenerek muhkem yapılmış binā demek olur, nitekim taştan inşā edilen mebānī-i ʿāliyede öyle yapılır herhangi sūrette olursa olsun ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ﴾[795] kavl-i kerīmiyle mücāhidīn-i Muḥammediyye’nin saff-ı harbde niyyeten ve kalben ve īmānen ve bedenen metānet ve sebātlarını teşbīhen īrād olunmuş bir misāldir. Ve bu “رَصٌّ” lafzından “تَرَاصَّ الْقَوْمُ فِي الصَّفِّ” denir ki kavm muntazam dizilip saffı tesviye ettiler demektir. Bu, lafz-ı mezkūrdan “tefāʿul”dür.

FASLU’L-BĀʾİ’L-MUVAHHADE MAʿA’L-VĀV: “ب،و”

- بَوَّأَكُمْ [bevveʾekum]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأَكُمْ فِي الْأَرْضِ﴾[796] أَيْ أَسْكَنَكُمْ وَيُقَالُ أَنْزَلَكُمْ

Yaʿnī “Sizi arza iskān eyledi” yāhūd “Sizi [199] arza kondurdu” demek olur. Bu kelime aslen “بَوَاءٌ” lafzındandır. “سَوَاءٌ” maʿnāsınadır. “دَمُ فُلَانٍ بَوَاءٌ بِدَمِ فُلَانٍ” , “سَوَاءٌ بِهِ” demektir. “بَوَّأَكُمْ” bundan “tefʿīl”dir. “بَوَّأْتُ لَهُ مَكَانًا” , “سَوَّيْتُهُ لَهُ” demektir. Bu takrīble tehyiʾe, inzāl, nüzūl, iskān maʿnālarına istiʿmāl olundu. Ve “سَوَاءٌ” ve “تَسْوِيَةٌ” maʿnāsından nişān almak maʿnāsına da kullanıldı. “بَوَّأْتُ الرُّمْحَ مَكَانًا” Kargıyı, mızrağı bir yere doğrulttum yaʿnī taʿn için nişān aldım demek olur. Ve tebyīn ve taʿyīn maʿnāsına da gelir.

- بَوَّأْنَا [bevveʾnā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرٰهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ﴾[797] أَيْ بَيَّنَّا لَهُ أَوْ عَيَّنَّا

Yaʿnī “Kaʿbe-i muʿazzama’yı binā için mekān-ı beyti İbrāhīm’e beyān ettik” yāhūd “mahall-i mübārekini taʿyīn ettik” demektir.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ﴾[798] أَيْ أَنْزَلْنَاهُمْ أَوْ أَسْكَنَّاهُمْ

İnzāl ettik yāhūd iskān ettik demektir. “مُبَوَّأٌ” bundan ism-i mekāndır. “صِدْقٌ”a izāfe-

795 “Hiç şüphe yok ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever.” es-Saff, 61/4.

796 “Hatırlayın ki Allah Ād kavminden sonra, sizi onların yerine getirdi ve sizi yeryüzünde yerleştirdi.” el-Aʿrāf, 7/74.

797 “Hani biz İbrahim’e, Kābe’nin yerini belirlemiştik.” el-Hacc, 22/26.

798 “Andolsun, biz İsrailoğullarını çok güzel bir yurda yerleştirdik.” Yūnus, 10/93.

ti kerāmet ifādesi içindir ki onlar için lāzım olan menzil-i kerāmete demektir. Murād Şām ve Mıṣır'dır. Bu āyette "أَخْلَصْنَا لَهُمْ مُبَوَّأً", "بَوَّأْنَا" kavliyle tefsīr olunmuştur ki onlara mekān tahsīs ettik demek olur. "هَيَّأْنَا" ile de müfesserdir, bu da ānifü'l-beyān "بَوَاءٌ"dandır, mā-kabline ircāᶜ-ı nazar oluna.

• الْبَوَارِ [el-bevāri]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ﴾[799] أَيِ الْهَلَاكِ

Yaᶜnī "mahall-i helāka." Rāġıb rahimehullāh *Mufredāt*'ta "بَوَارٌ"ın fart-ı kesād maᶜnāsına olduğunu beyān ile "كَسَدَ حَتَّى فَسَدَ" mantūkunca fesāda müʾeddī olmakla "بَوَارٌ" ile helāk murād olunduğunu söylüyor ve "بَارَالشَّيْءُ يَبُورُ بَوْرًا وَبُؤْرًا" denir diyor. *Miṣbāḥu'l-Munīr*'de "بَارَ الشَّيْءُ يَبُورُ بُورًا بِالضَّمِّ [200] هَلَكَ وَبَارَ الشَّيْءُ بَوَارًا كَسَدَ عَلَى الْإِسْتِعَارَةِ" taᶜbīriyle şerh olunmuş. Ve İbnu'l-Es̱īr rahimehullāh *Nihāye*'de "بَوْرٌ", "فَأُولَئِكَ قَوْمٌ بُورٌ" أَيْ هَلْكَى جَمْعُ بَارٍ وَالْبَوَارُ اَلْهَلَاكُ" ᶜibāretiyle beyān etmiş ve hemze ile taᶜaddīsine "أَبَارَ غَيْرَهُ فَهُوَ مُبِيرٌ" kavliyle işāret eylemiş.

MAZMŪMETU'L-BĀʾ: "بُ،و"

• بُورًا [būran]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَآبَاءَهُمْ حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا﴾[800] أَيْ هَلْكَى

Bu "بَائِرٌ" in cemᶜidir. Bināʾen ᶜaleyh "هَالِكٌ"in cemᶜi olan "هَلْكَى" ile tefsīr edilmiş. Mā-kabline ircāᶜ-ı nazar oluna.

• بُورِكَ [būrike]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا﴾[801] أَيْ بَارَكَ اللهُ مَنْ فِي النَّارِ وَهُوَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ

Yaᶜnī "Nār sūretinde görünen nūr tecellī dāhilinde bulunan kimseyi Cenāb-ı Hak mübārek kıldı" demek olur. "مَنْ" Hazret-i Mūsā'dan ᶜibārettir. Bu bābın evvelinde vākiᶜ "بَارَكَ" kelimesine nazar oluna.

799 "ve kavimlerini helak yurduna sürükleyenleri." İbrāhīm, 14/28.

800 "Fakat sen onlara ve atalarına o kadar bol nimet verdin ki, sonunda seni anmayı unuttular ve helāke giden bir toplum oldular." el-Furkān, 25/18.

801 "Ateşe varınca ona şöyle seslenildi: "Ateşin başındaki de çevresindekiler de kutlu olsun!" en-Neml, 27/8.

FASLU'L-BĀʾİ'L-MUVAHHADE MAʿA'L-HĀʾ: "ب،ه"

- بَهِيمَةُ [behīmetu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ﴾[802] أَيِ الْإِبِلُ وَالْبَقَرُ وَالْغَنَمُ

Yaʿnī "deve ve sığır ve koyun cinsleri" demektir. Bunların zebhle tezkiyesinden sonra eklleri helāl kılındığını iʿlāmdır. "بَهِيمَةٌ" aslen ʿākılın ve ʿalā-kavlin nātıkın gayrı hayvāna denir. Katı sert taş demek olan "بَهْمَةٌ"dendir. ʿĀkıl ve nātık olmayan hayvān buna teşbīhen "بَهِيمَةٌ" tesmiye olunmuştur. Cemʿi "بَهَائِمُ" gelir. Biz lisānımızda sözden veyā cevābdan bi'l-külliyye imtināʿ eden kimseye "taş gibi" ve "ağzına [201] taş aldı" deriz. Bu sūrette insānın gayrı her zī-rūha şāmil olur, lākin müteʿāref olan sibāʿ ve tayrın gayrıya tahsīsidir. Bu āyette "بَهِيمَةٌ"nin "أَنْعَامٌ"a izāfeti beyāniyye olduğu gibi bir de hazf-i muzāf vardır. Takdīr-i kelām "أُحِلَّتْ لَكُمْ أَكْلُ بَهِيمَةٍ مِنَ الْأَنْعَامِ" sūretindedir. Ve "بَهِيمَة الْأَنْعَام"dan murād sibāʾ ve humur-i vahş ve bakar-ı vahştır da denilmiş. Bu takdīrce izāfet mülābese-i teşbīh içindir. Maʿnen evsafta enʿāma şebīh olan behīme demek olur. Bunu İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumādan rivāyet olunan "رُخِّصَتْ لَكُمْ صَيْدُ الْبَرِيَّةِ مِثْلُ بَقَرِ الْوَحْشِ وَحُمُرِ الْوَحْشِ وَالظِّبَاءِ" tefsīri dahi teʾyīd eder. Ve bu "بَهْمَةٌ" lafzından "ifʿāl"bināʾ edilerek birtakım maʿānīde istiʿmāl olunmuştur. "إِبْهَامٌ" ve "إِسْتِبْهَامٌ" gibi. Ve "إِبْهَامٌ" başparmağın da ismidir.

- بَهِيجٍ [behīcin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ﴾[803] أَيْ حَسَنٍ يُهَيِّجُ مَنْ يَرَاهُ أَيْ يُسِرُّهُ

Yaʿnī "Bir ʿazametimizle arzda her sınf ve nevʿ ve cinsten güzelliği göreni şād ve mesrūr eden eşcār ve nebāt bitirdik" demek olur. Mūris-i sürūr olan hüsn-i levn demek olan "بَهْجَةٌ"dendir. Ve "بَهْجَةٌ" mutlak hüsn ve mutlak sürūr maʿnalarına da gelir, ﴿فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ﴾[804] kavl-i kerīminde olduğu gibi. "ظَرُفَ" bābından "بَهُجَ فَهُوَ بَهِيجٌ" , "حَسُنَ" ve "طَرِبَ" bābından "بَهِجَ فَهُوَ بَهِجٌ وَبَهِيجٌ" , "فَرِحَ" ve "سَرَّ" demektir. Ve "قَطَعَ" bābından müteʿaddī olarak "بَهَجَهُ الْأَمْرُ" ve "ifʿāl"den "أَبْهَجَهُ الْخَبَرُ" , "سَرَّهُ" ve [202] "فَرَّحَهُ" demektir. "İftiʿāl"[den] "إِبْتِهَاجٌ" sürūrdur.

MAZMŪMETU'L-BĀʾ: "ب،ه"

- بُهِتَ [buhite]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ﴾[805] أَيْ دَهِشَ وَتَحَيَّرَ

802 "Hayvanlar, size helal kılındı." el-Māʾide, 5/1.
803 "Orada her türden iç açıcı çift bitkiler bitirdik." el-Kāf, 50/7.
804 "Gönül alıcı güzel bahçeler meydana getirdik." en-Neml, 27/60.
805 "Kāfir şaşırıp kaldı." el-Bakara, 2/258.

Ve sīga-i maᶜlūm ile "فَبَهَتَ" dahi kırāᵓattir ki "إِنْقَطَعَ حُجَّتُهُ" yaᶜnī "Kāfir olan Nemrūd'un müddeᶜāsında sözü munkatıᶜ ve hüccet ve delīli sākıt olup ᶜaklı dehşet ve hayrete düşüren beyyine ve hikmet-i bāligayı işitince susakaldı" demek olur. "بُهْتٌ"tendir. Bu kelime kizb ve iftirāᵓ maᶜnālarında ve kināyeten zinā maᶜnāsına da istiᶜmāl olunur. "عَلِمَ" bābından "بَهِتَ بَهْتًا فَهُوَ مَبْهُوتٌ" , "دَهِشَ وَتَحَيَّرَ وَسَكَتَ" maᶜnālarınadır. Ve bu maᶜnāda "ظَرُفَ" bābından da gelir ve efsahtır. Ve "قَطَعَ" bābından "بَهَتَ بَهْتًا أَخَذَهُ بَغْتَةً" ve bāb-ı mezkūrdan "بَهَتَهُ بَهْتًا وَبُهْتَانًا فَهُوَ بَهَّاتٌ بِالتَّشْدِيدِ", "اِفْتَرَى وَقَالَ عَلَيْهِ مَا لَمْ يَفْعَلْ" maᶜnālarına gelir.

- بُهْتَانٌ [buhtānun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ﴾[806] أَيِ افْتِرَاءٌ عَظِيمٌ وَإِسْنَادُ مَا لَمْ يَفْعَلْ

"بُهْتٌ"tendir ki mā-kablinde mufassalen beyān olundu.

FASLU'L-BĀꜤİ'L-MUVAHHADE MAᶜA'L-YĀꜤİ'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE: "ب،ي"

- بَيَّتَ [beyyete]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ﴾[807] أَيْ قَدَّرَ بِلَيْلٍ وَيُقَالُ أَضْمَرَ

Yaᶜnī "Geceleyin takdīr etti" yāhūd "izmār etti, örttü, sakladı, gizledi" demek olur. "بَيَّتَ فُلَانٌ رَأْيَهُ" denir, reᵓyini geceleyin tefekkür etti demektir ki geceletti taᶜbīr ederiz.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا﴾[808] أَيْ لَيْلاً

Yaᶜnī geceleyin demektir. Ve ᶜArabın "بَيَّتَهُمُ الْعَدُوُّ" kavli de bundandır ki düşman onlara gece baskını yaptı demek olur, nitekim "بَيَاتٌ" ve [203] "تَبْيِيتٌ" düşmana gece baskını ve bā-i meftūha ve yā-i müşeddede-i mazmūme ile "بَيُّوتٌ" geceleyin yapılan şeydir. Bu takrīble izmār ve hufyeten tedbīr ve tedārük maᶜnālarında istiᶜmāl olundu. Aslı "بَيْتٌ"tir, insān için meᵓvā-yı leyl olmakla maᶜānī-i sāire bundan alındı. Bāb-ı sānīden "بَاتَ يَبِيتُ بَيْتُوتَةً وَمَبِيتًا وَمَبَاتًا فَهُوَ بَائِتٌ" denir. Ve "تَعِبَ" bābından "بَاتَ يَبَاتُ" dahi lügattır. "بَيَّتَ" bundan "tefᶜīl"dir.

- بَيْنَكُمْ [beynekum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ﴾[809] أَيِ انْقَطَعَ وَصْلُكُمْ

806 "Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah'ım! Bu çok büyük bir iftiradır." en-Nūr, 24/16.
807 "Sana "baş üstüne" derler. Fakat senin yanından çıktıklarında, içlerinden birtakımı, geceleyin; (senin gündüz) söylediklerinin aksini kurarlar." en-Nisāᵓ, 4/81.
808 "Onlara azabımız gece uykusuna dalmışken gelmişti." el-Aᶜrāf, 7/4.
809 "Artık aranızdaki bağlar tamamen kopmuş." el-Enᶜām, 6/94.

Yaʿnī “vaslınız.” Ve “تَشَتَّتَ جَمْعُكُمْ” ʿibāretiyle de tefsīr edilmiş ki “Cemʿiyyetiniz perīşān oldu” demek olur. Bu tefsīrler “بَيْنُكُمْ” kelimesinin refʿle kırāʾatine göredir. Nasbla olan kırāʾatine göre ki el-yevm beyne’l-huffāz mütedāvil olan da odur. “بَيْنَ” kelimesi zarf olur. Takdīr-i muzāfla “إِنْقَطَعَ وَصْلُ بَيْنِكُمْ” yaʿnī aranızdaki vasl münkatıʿ oldu demek olur. “بَيْنٌ” kelimesi firāk ve visāl maʿnālarına gelmekle azdāddan olur. Ve fazl ve meziyyet maʿnāsına da gelir. “كَالَ” bābından “بَانَ يَبِينُ بَيْنًا فَهُوَ بَائِنٌ” denir, tebāʿud ve inkıtāʿ ve firāk ve vasl maʿnālarına gelir. “قَالَ” bābından “بَانَ يَبُونُ بَوْنًا” denir. Fazl ve meziyyet maʿnāsınadır. Rāğıb rahimehullāh“بَيْنَ“ kelimesi bahsinde “بَيْنَ” baʿzen ism baʿzen zarf olarak istiʿmāl olunur. Bināʾen ʿaleyh refʿle “بَيْنُكُمْ” kırāʾat eden ism iʿtibār etti ve nasbla “بَيْنَكُمْ” kırāʾat eden zarf-ı gayr-ı mütemekkin yaʿnī mebnī ʿale’l-feth iʿtibār etti de nūn’u meftūhan terk eyledi demiş. Ve bundan başka baʿzı hasāisini söylemiş. “بَيْنَ” zarfiyyeti hālinde zarf-ı zamān ve zarf-ı mekān da olur. “جَلَسْتُ [204] بَيْنَ زَيْدٍوَعَمْرٍو”ve “جِئْتُ بَيْنَ الْعِشَائَيْنِ” gibi. ʿAklī ve maʿnevī dahi olur. ﴿فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى﴾[810] ve ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللّٰهِ وَرُسُلِهِ﴾[811] āyetleriyle emsālinde olduğu gibi.

- بَيَاتًا [beyāten]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا﴾[812] أَيْ لَيْلاً

Yaʿnī “geceleyin.” Bu faslın evvelinde “بَيَّتَ” kelimesine mürācaʿat oluna.

- الْبَيْتِ الْعَتِيقِ [el-beyti’l-atīḳi]
- ﴿ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾[813]

Murād Mekke-i Mükerreme’de vākiʿ beytüllāhi’l-harām yaʿnī Kaʿbe-i muʿazzama şerrefehallāhdır. Evvelen ve āhiren hīçbir kimse tarafından temellük edilemediği için hürr ve āzād maʿnāsına olan “عِتْقٌ”ten “عَتِيقٌ” vasfıyla tesmiye olunmuştur. Ve rūy-i arzda olan mebānīnin evvel ve akdemi olduğundan kadīm, eski maʿnāsına “عَتِيقٌ” tesmiye olundu dahi denildi. Ve Cenāb-ı Hak taʿālā şānuhu onun züvvārını şirki terk ve tevhīdi kabūl ile dīn-i Muḥammedī üzerine vefāt ettikleri hālde zünūb-ı sāireyi magfiretle cehennemden āzād ettiği için “عَتِيقٌ” tesmiye edildi de denilmiş. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bihi.

- بَيْضٌ [beyḍun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ﴾[814] أَيْ شَبِيهَاتٌ فِي بَيَاضِ اللَّوْنِ بِبَيْضٍ مَصُونٍ مِنَ الْغُبَارِ وَحَرِّ الشَّمْسِ الْمُغَيِّرِ لَوْنَهُ

810 “İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma.” Sād, 38/26.

811 “Şüphesiz, Allah’ı ve peygamberlerini inkār edenler, Allah’a inanıp peygamberlerine inanmayarak ayrım yapmak isteyenler.” en-Nisāʾ, 4/150.

812 “Onlara azabımız gece uykusuna dalmışken gelmişti.” el-Aʿrāf, 7/4.

813 “Sonra da kurbanlık olarak varacakları yer Beyt-i Atik (Kābe)’dir.” el-Hacc, 22/33.

814 “Sanki onlar (beyazlıklarıyla), saklanmış (gün yüzü görmemiş) yumurtalardır.” es-Sāffāt, 37/49.

Yaʿnī “Hūr-ı cennet beyāzlıkta gubār ve mugayyir-i levn olan harāret-i şemsten masūn olan yumurta gibidir” demek olur. “بَيْضٌ مَكْنُونٌ” ekser-i tefāsīrde “بَيْضُ نَعَامَةٍ” yaʿnī devekuşu yumurtasıyla tefsīr olunmuş ve vech-i tahsīs beyān olunmamış ise de Allāhu aʿlemu bi-murādihi “مَكْنُونٌ” sıfatından meʾhūz olsa gerek, zīrā murg-ı mezbūr yumurtasını dāimā tüyleriyle örtüp harāret-i şemsten ve [205] teʾsīr-i riyāh u gubārdan muhāfaza eder, bu sūretle rengine tagayyür ʿārız olmaz. Bir de beyza-i mezkūrenin levni azıcık sufrete māil olmakla beyāzın ahsen ve eltafı olur ki beyāz tene eşbeh ve teşbīhe elyaktır. İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumādan mervī olan “قَدْ كُنَّ مِنَ الْحَرِّ” tefsīri de buna muvāfıktır.

- الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ [el-beyti’l-maʿmūri]
- ﴿وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ﴾[815]

Büyūtullāhtan bir beyt-i ʿālī ve akdestir ki semā-i rābiʿada ve ʿalā-kavlin sālisede yāhūd sādisede veyāhūd sābiʿadadır, arzda olan Kaʿbe-i muʿazzama’nın izāsında vākiʿ olmuştur. Ve ﴿الْمَعْمُورِ﴾, “الْمَأْهُولِ” demektir, yaʿnī “Teʿākub-i tevārüd-i züvvār u tāifīn ile ehlden hālī değil, şen ve maʿmūrdur” demek olur.

Tenbīh: Bu ve emsāli büyūt-i ilāhiyye ile ʿarş ve kürsī ve sāir ʿālem-i gayb ve melekūt ve merātib-i mā-fevka’t-tabīʿada mevcūdiyyetleri nusūs-ı kitāb u sünnetle bildirilen mevcūdāt ve eşyā-i maʿneviyye ve gaybiyye ve uhreviyye bu ʿālemde emsāl-i mahsūsası olmamakla kendi hakīkati üzere bu ʿakl-ı cüzʾī-i beşerī ile idrāk olunmak muhāldir, çünkü onlar bir başka ʿālemdedirler. Bināʾen ʿaleyh māhiyyet ve keyfiyyet ve kemmiyyetleri Cenāb-ı Hak gösterdiği vaktte görülüp bilinir. Ve nusūs-ı kitāb u sünnet hak ve sıdk olduğu anlaşılır. Bu ʿālemde hemān sıdkla īmān lāzım ve vācibdir, hilāfı hüsrān-ı ebedīdir. ʿAklın kabūl etmediği her şeyʾi inkār humktur, zīrā gayr-ı maʿkūl ve muhāl zann olunan çok şeylerin maʿkūl ve mümkin olduğunu keşfiyyāt ve ihtirāʿāt-ı cedīde bize gösterdi. Artık intibāh zamānı gelmiştir. İnsānın ahmāl ve eskālıyla berāber havāda uçması ve bir kimsenin bulunduğu beldeden uzak bir beldedeki kimsenin kulağına söz söyleyebilip sedāsının dahi tanınması mümkin mi idi maʿkūl mu idi. İnsāf! Yehdillāhu li-nūrihi men yeşāʾ [206]

MEKSŪRETU’L-BĀʾ: “بِ،ي”

- بِيَعٌ [biyaʿun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللّٰهِ كَثِيرًا﴾[816] أَيْ كَنَائِسُ النَّصَارَى

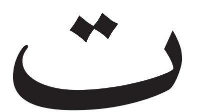
815 “Beyt-i Ma’mur “a andolsun ki” et-Tūr, 52/4.

816 “Eğer Allah’ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah’ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi.” el-Hacc, 22/40.

"كَنِيسَةٌ" demek olan "بِيعَةٌ"nin cemᶜidir, nitekim "صَوَامِعُ" ruhbāna mahsūs olan "صَوْمَعَةٌ"nin cemᶜidir. Ve "صَلَوَاتٌ" aslen tā' yerinde s̱ā-i musellese ile "صَلُوثَا" nın cemᶜidir ki Yehūdun el-yevm sinagon ve havrā dedikleri maᶜbedlerinin ism-i ᶜİbrānīsidir. Bi't-taᶜrīb cemᶜinde s̱ā-i musellese tā-i musennāta tebdīl edilmiş. "مَسَاجِدُ" maᶜlūm olan "مَسْجِدٌ"imizin cemᶜidir.

el-Hamdu lillāhi ᶜale't-tevfīki ve't-teysīr.

BĀBU'T-TĀʾİ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE

FASLU'T-TĀʾİ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKİYYE MAʿA'L-HEMZE: "تَ أ"

- تَأْوِيلِهِ [teʾvīlihī]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَامَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ﴾[817] أَيْ مَا يَؤُولُ إِلَيْهِ مِنْ مَعْنًى

Yaʿnī maʿnāca "Nereye ve neye rāciʿ olur?" demektir. "تَـأَوَّلَ فُـلَانٌ الْآيَـةَ" kavli maʿnāsı "Neye rāciʿ olur diye nazar etti" demek olur.

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَقَالَيَاابَتِ هَذَاتَأْوِيلُرُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ﴾[818] أَيْ تَعْبِيرُ وَتَصْدِيقُ رُؤْيَايَ

Bunun aslı asla rücūʿ maʿnāsına olan "أَوْلٌ" lafzıdır. "قَـالَ" bābından "آلَ الشَّـيْءُ يَـؤُولُ أَوْلًا" "وَمَـآلًا", "رَجَـعَ إِلَـى أَصْلِـهِ" demektir. Ve hemze-i meksūre vāv'dan maklūb yā-i meftūha ile "إِيَـالٌ" bundan ismdir. "مَوْئِـلٌ" de bundandır ki mahall-i rücūʿdur. Bināʾen ʿaleyh "تَأْوِيـلٌ" bir şeyʾi kendinden murād olan gāyeye ircāʿ ve redd demek olur. Ve "تَأْوِيـلٌ"in "تَعْبِيـرٌ" ile tefsīri rüʾyāyı zāhirinden bātınına ʿubūr ettirmek iʿtibāriyledir ki ondan murād olan gāyeye redd edilmiş olur. Ve ﴿رَبِّ قَـدْ آتَيْتَنِـي مِـنَ الْمُلْـكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ﴾[819] kavl-i kerīmi de [207] bundandır. Ve tahakkuk ve zuhūr-ı eser dahi mūcib-i tasdīk olmakla "تَأْوِيـلٌ" , "تَصْدِيقٌ" ile de tefsīr olundu, bunu ﴿وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا اِبْرٰهِيمُ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّءْيَا﴾[820] teʾyīd eder. Vallāhu aʿlemu.

---

817 "Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih āyetlerinin ardına düşerler." Āl-i ʿİmrān, 3/7.

818 "Yūsuf dedi ki: "Babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur." Yūsuf, 12/100.

819 "Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin." Yūsuf, 12/101.

820 "Ona şöyle seslendik: "Ey İbrahim! Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin." es-Sāffāt, 37/104-105.

- تَأَذَّنَ [teʾezzene]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيمَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوَ الْعَذَابِ﴾[821] أَيْ أَعْلَمَ

Yaʿnī "Rabbin bildirdi" demek olur. Burada "تَفَعَّلَ" , "أَفْعَلَ" maʿnāsına geldi. Bābu'l-Hemze'de "إِئْذَنْ" kelimesinde mufassalen beyān olundu, mürācaʿat oluna.

- تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ [teʾvīli'l-ahādīsi]

- ﴿وَكَذٰلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْاَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَى آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَى أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْحٰقَ﴾[822]أَيْ تَفْسِيرِ أَوْ تَعْبِيرِ الرُّؤْيَا

Bu faslın evvelinde "تَأْوِيلٌ"in beyānı geçti. "أَحَادِيثُ" , "حَدِيثٌ"in cemʿidir. Bu āyette "رُؤْيَا" maʿnāsınadır ve bu İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumānın tefsīridir. Ve bu āyette ﴿تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ﴾ , "تَفْسِيرِ الْكُتُبِ" ʿibāretiyle müfesserdir.

- تَؤُزُّهُمْ أَزًّا [teʾuzzuhum ezzen]

- ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّا اَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا﴾[823] أَيْ تُزْعِجُهُمْ إِزْعَاجًا

Hemze-i meftūha ve zā-yı müşeddede ile "أَزٌّ" tahrīk ve kalʿ ve teşvīk, tergīb ve igrā gibi maʿānīde istiʿmāl, "إِزْعَاجٌ" da böyle olmakla "تُزْعِجُهُمْ إِزْعَاجًا" ʿibāretiyle tefsīr edilmiş. "تُغْرِيهِمْ إِلَى الْمَعَاصِي" ile de tefsīr edilmiş. "أَزٌّ" ile "هَزٌّ" birdir. Ve bāb-ı evvelden "أَزَّ يَؤُزُّ أَزًّا" denir. Ve "faʿīl" vezninde "أَزِيزٌ" savt-ı raʿddır. Ve tencere kaynamaktan hāsıl sedāya da denir. Ve eserde [824]"كَانَ يُصَلِّي وَفِي جَوْفِهِ أَزِيزٌ كَأَزِيزِ الْمِرْجَلِ" vākiʿ olmuştur ki kazan kaynamak sedāsı gibi sadr-ı risālette sedā olurdu, yaʿnī namāzdaki huşūʿu beyāndır.

- تَأْبَى [teʾbā]

- ﴿يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ﴾[825] أَيْ تَمْتَنِعُ

Bābu'l-Bā'da "يَأْبَ" kelimesinde görülür.

---

821 "Hani Rabbin, elbette kıyamet gününe kadar onlara azabın en kötüsünü tattıracak kimseleri göndereceğini bildirmişti." el-Aʿrāf, 7/167.

822 "İşte Rabbin seni böylece seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrahim ve İshak'a nimetlerini tamamladığı gibi sana ve Yakub soyuna da tamamlayacaktır." Yūsuf, 12/6; 21; 101.

823 "Kāfirlerin başına, onları durmadan (günaha ve azgınlığa) tahrik eden şeytanları gönderdiğimizi görmedin mi?" Meryem, 19/83.

824 Nesāī, Sehv, 18, no: 1214; Hākim, *el-Mustedrek ʿala's-Sahīhayn*, 1/396, no: 971; Beyhakī, *Şuʿabu'l-īmān*, 3/409, no: 1889.

825 "Ağızlarıyla sizi hoşnut etmeye çalışıyorlar, oysa kalpleri buna karşı çıkıyor." el-Tevbe, 9/8.

- تَأْجُرَنِي [teʾcuranī]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ اِنِّي اُرِيدُ اَنْ اُنْكِحَكَ اِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى اَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِيَ حِجَجٍ﴾[826] أَيْ أَنْ تَكُونَ أَجِيرًا لِي

Yaʿnī "sekiz sene senin bana ecīr olmaklığın üzerine" demek olur. Bu mehr makāmındadır. Bāb-ı evvel ve sānīden "أَجَرَ يَأْجُرُ وَيَأْجِرُ أَجْرًا" ve "ifʿāl"den [208] "آجَرَ يُوجِرُ إِيجَارًا" birdir, sevāb ve müjde yaʿnī mükāfāt-ı ʿamel ve hizmet ve emek mukābili verilen şeydir. Ve zamm-ı hemze ile "أُجْرَةٌ" kirādır, "faʿīl" vezninde "أَجِيرٌ" ücret mukābilinde hizmet eden hizmetkār ve ırgata denir. Bu āyette murād olan hidmet-i raʿy yaʿnī çobanlık idi: "إِسْتَأْجَرْتُ الرَّجُلَ بِكَذَا فَهُوَ يَأْجُرُنِي سَنَةً" denir. Ve "حِجَجٌ" ḥā-i mühmele-i meksūre ve cīm-i müşeddede-i meftūha ile "yıl" demek olan "حِجَّةٌ"nin cemʿidir.

- تَأْفِكَنَا [teʾfikenā]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالُوا أَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ آلِهَتِنَا﴾[827] أَيْ لِتَصْرِفَنَا

Bābu'l-Hemze'de "الْإِفْك" kelimesinde mufassalen beyān olundu, ircāʿ-ı nazar buyurula.

- تَأْثِيمٌ [teʾs̱īmun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْثِيمٌ﴾[828] أَيْ اِثْمٌ

Yaʿnī "Zenb, günāh yoktur." Günāh maʿnāsına olan "إِثْمٌ"den "tefʿīl"dir. Tercüme-i āyet-i kerimede: "Cennette şarāb-ı tahūr kāsını ehl-i naʿīm birbirlerinin ellerinden alırlar. Murād münāvele vü müdāvele-i akdāhtır. Onda lagv ve bātıl söz yok ve şürbünde günāh veyāhūd günāha sebeb olacak bir hālet yoktur, yaʿnī sekr yoktur denir. Bu kelimenin tahkīki Bābu'l-Hemze'de "أُثَامًا" ve "إِثْمٌ" kelimelerinde mezkūrdur.

MAZMŪMETU'T-TĀʾ: "تُ أ"

- تُؤْوِي [tuʾvī]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ﴾[829] أَيْ تَضُمُّ

Yaʿnī "Kendine alıkoyarsın" demek olur. "أَوَى"dan "ifʿāl"dir. Bu kelimeye dāir kelām bābu'l-hemzede "آوِي" kelimesinde mezkūrdur, mürācaʿāt oluna.

826 "Şuayb, "Ben, sekiz yıl bana çalışmana karşılık şu iki kızımdan birisini sana nikāhlamak istiyorum." el-Kasas, 28/27.

827 "Onlar ise, "Sen bizi ilahlarımızdan alıkoymak için mi geldin? Dediler." el-Ahkāf, 46/22.

828 "Orada, (içilince) boş söz söyletmeyen, günah işletmeyen dolu bir kadehi elden ele dolaştırırlar." et-Tūr, 52/23.

829 "Ey Muhammed! Bunlardan (hanımlarından) dilediğini geri bırakırsın, dilediğini yanına alırsın." el-Ahzāb, 33/51.

FASLU’T-TĀʾİ’L-MUSENNĀTİ’L-FEVKIYYE MAʿA’L-ELİF: “تا”

- التَّالِيَاتِ [et-tāliyāti]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا﴾[830] نَسَمٌ

Murād melāikedir denildi. [209] ve kurrā-i Ḳurʾān’dır da denildi. Ve cāizdir ki zikrullāhı tilāvet edenlerden her biri ola, bu takdīrde melek ve ins ve cinn dāhil olur. “ذِكْرًا” kelimesi “التَّالِيَاتِ”ın maʿnāsından masdardır, yaʿnī “التَّالِيَاتِ تِلَاوَةً” gibidir denilmiş ise de “ذِكْرٌ” kendi maʿnāsına ism olmak da olur ki Ḳurʾān ve sāir ezkār-ı ilāhiyye demektir. Bu kelimeye dāir kelām Faslu’t-Tāʾ Maʿa’t-Tā’da “تَتْلُو” kelimesinde görülür.

FASLU’T-TĀʾİ’L-MUSENNĀTİ’L-FEVKIYYE MAʿA’L-BĀʾİ’L-MUVAHHADE

- تَبْلُو [teblū]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هُنَالِكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ﴾[831] أَيْ تَعْلَمُ

Yaʿnī “Her nefs evvelce yaptığını orada bulur” demek olur. “تَبْلُو” kelimesinin “تَعْلَمُ” ile tefsīri ihtibār ve tecribe ve imtihān maʿnāsına olan “بَلَى” lafzından olmakla maʿnāyı mezkūrdan netīce iʿtibāriyledir; bu, İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumādan mervī olan tefsīrdir. Sāir müfessirīn rahimehumullāh cümle bunu asl ittihāz ederek baʿzısı “تَخْتَبِرُ مَا قَدَّمَتْ مِنْ عَمَلٍ فَتُعَايِنُ نَفْعَهُ وَضُرَّهُ” demiş ve baʿzı “تَخْتَبِرُ وَتَذُوقُ” ve baʿzı “تَخْبِرُ وَتَعْلَمُ” ʿibāretiyle tefsīr etmişler ki cümlesi o asla rāciʿdir. “بَلَى” lafzına müteʿallik akvāl ve īzāhāt Bābu’l-Bā’da “بَلَاء” kelimesinde zikr olundu. Ve zammla “تُبْلَى” kelimesinde de gelir. Bu āyette “تَبْلُو” kelimesi iki tāʾ ile “تَتْلُو” sūretinde de kırāʾat olunmuştur, o takdīrce maʿnā “تَقْرَأُ صَحِيفَةَ عَمَلِهَا مِنْ خَيْرٍ أَوْ شَرٍّ” demektir yaʿnī “تِلَاوَةٌ” kırāʿat maʿnāsınadır.

- تَبَيَّنُوا [tebeyyenū]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَتَبَيَّنُوا﴾[832] أَيْ فَتَحَقَّقُوا

Yaʿnī “Tahkīk ediniz hattā müʾmin kāfirden temeyyüz ede ayırt ola, tebeyyün [210] ede.” Ve “Emrin mütebeyyin ve sābit olmasını taleb ediniz, taʿcīl etmeyiniz” de denir, bu sūrette “tefaʿʿul” “istifʿāl” maʿnāsınadır. Bir de “تَبَيَّنْتُ الْأَمْرَ” denir ki “İşe kable’ş-şürūʿ teʾemmül ve tefekkür ettim” demek olur. Ve kelime-i kerīme-i mezkūre keẕā “tefaʿʿul” bābından s̱ā-i musellese vü muvahhade ile “تَثَبَّتُوا” sūretinde de kırāʾat olunmuştur ki ʿacelenin zıddıdır, “ʿAcele etmeyiniz, durunuz, teʾennī ediniz” demek olur. Bunda da “tefaʿʿul” “istifʿāl” maʿnāsınadır.

---

830 “Zikri (Allah’ın kelāmını) okuyanlara andolsun.” es-Sāffāt, 37/3.

831 “Orada herkes daha önce yaptığı şeyleri yoklayacak (ve kendi akıbetini öğrenecek).” Yūnus, 10/30.

832 “Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, gerekli araştırmayı yapın.” en-Nisā, 4/94.

- تَبُوءَ [tebūʾe]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى تَعَالَى ﴿إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوَّ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ﴾[833] أَيْ تَنْصَرِفَ وَتَرْجِعَ بِإِثْمِ قَتْلَى وَإِثْمِكَ مِنْ قَبْلُ

Yaʿnī "Ben benim katlim günāhı ve senin evvelce olan günāhınla meʿāde rücūʿ ve insirāfını murād ederim" demek olur. Bu kelime "بَوَاء" lafzındandır ki Bābu'l-Bā'da "بَاؤُوا" kelimesinde mufassalen mezkūrdur, mürācaʿat oluna.

- تَبْخَسُوا [tebḫasū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ﴾[834] أَيْ لاَ تَنْقُصُوا

Yaʿnī "Nāsa beyʿ ve şirā ve sāir muʿā[me]lāt ve umūrda eşyāʾlarını noksān etmeyiniz eksiltmeyiniz" demek olur. Meselā bāyiʿ müşterīye mālı ve müşterī bāyiʿe semeni, müʾcir ecīre ücreti ve ecīr müʾcire ʿameli ve emsālinde kimse kimsenin hakkını noksān etmesin. Bu emr cāmiʿ-i muʿāmelātta ne ʿazīm bir hükmdür ki kāffe-i ahvāl ü umūrda zabt ve rabt ve nizām ve intizām ve istikrār-ı āsāyiş bununla kāim olur. Bu kelime "بَخْسٌ"dendir. Bābu'l-Bā'da "بَخِسٍ" kelimesine nazar oluna.

- تَبْتَئِسْ [tebteʾis]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾[835] أَيْ فَلاَ تَحْزَنْ

"بُؤْسٌ" māddesinden "iftiʿāl"dir. "بُؤْسٌ" aslen fakr ve şiddettir. Bundan "إِبْتِآسٌ" kalbine hüzn ve ıztırāb ʿārız olmak maʿnāsınadır. Bināʾen ʿaleyh tercüme-i āyette "Küffārın yaptıkları şey sebebiyle mahzūn olma" yaʿnī sana büʾs ve şiddet lāhık ve [211] kalbine hüzn ve ıztırāb ʿārız olmasın denir. Bābu'l-Bā'da "بَأْسٍ" ve "بَئِيسٍ" kelimelerine mürācaʿat oluna.

- تَبْذِيرًا [tebẕīran]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا﴾[836] أَيْ وَلاَ تُفَرِّقْ تَفْرِيقًا

Murād ayırmak, dağıtmak ki saçıp savurmak, hesābsız sarf etmektir. Bu ʿArabın "بَذَّرْتُ الْأَرْضَ" kavlindendir ki "Tohumu arza saçtım ektim" demektir. "Tefʿīl"den "تَبْذِيرٌ" infāk husūsunda isrāftır, lākin "تَبْذِيرٌ" , "إِسْرَافٌ"tan ahasstır, zīrā "تَبْذِيرٌ" Cenāb-ı Hakk'ın helāl kıldığı şeyʾi lüzūmundan fazla mütlifāne sarf etmektir. "إِسْرَافٌ" ʿāmmdır; ﴿إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا

833 "Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zalimlerin cezasıdır." el-Māide, 5/29.

834 "İnsanların mallarını eksiltmeyin." el-Aʿrāf, 7/85; Hūd, 11/85; eş-Şuʿarāʾ, 26/183.

835 "O hālde, onların yapmakta oldukları şeylerden dolayı üzülme." Hūd, 11/36. Ayrıca bkz. Yūsuf, 12/69.

836 "Fakat saçıp savurma." el-İsrāʾ, 17/26.

﴿إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ﴾[837] kavl-i kerīmiyle de mürtekibi zemm olunmuştur. "مُبَذِّرٌ" bundan ism-i fāʿildir, "اَلْمُبَذِّرِينَ" bunun cemʿ-i müzekker-i sālimidir. Bu kelimenin aslı tohum maʿnāsına fethle "بَذْرٌ"dir. Cemʿi "بُذُورٌ" gelir. Bundan fiʿl bināsıyla "نَصَرَ" bābından "بَذَرَ الْبَذْرَ أَوِ الْأَرْضَ يَبْذُرُ بَذْرًا" denildi. Ve tohumu zerʿ etmek ekmek maʿnāsı irāde edildi. Ve "بَذْرٌ", "مَبْذُورٌ" maʿnāsına istiʿmāl olunur. "تَبْذِيرٌ" bundan "tefʿīl"dir.

- تَبِيعًا [tebīʿan]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا﴾[838] أَيْ تَابِعًا يُطَالِبُنَا بِمَا فَعَلْنَا

Yaʿnī "Sizi garkımızdan sonra bizim üzerimize gelip sizin hakkınızı ve seʾrinizi mutālebe edecek bir tābiʿ-i mutālib bulamazsınız" demek olur. "تَبِيعٌ", "تَبَعٌ"den bir kimsenin lehinde hasmından taleb-i hak ve ahz-ı seʾr edecek tābiʿ maʿnāsına müstaʿmeldir, imdi lisānımızda taraftar deniyor. "تَعِبَ" bābından "تَبِعَ زَيْدٌ عَمْرًا يَتْبَعُ فَهُوَ تَابِعٌ لَهُ وَتَبَعٌ وَتَبِيعٌ" denir ki nereye gider ve neye teveccüh ederse ardından gitmek ve arkasından ayrılmamak maʿnāsınadır. Ve "تَابِعٌ" [212] maʿnāsına, "تَبَعٌ" lafzı cemʿde ve ehadde kullanılır. ﴿إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا﴾[839] kavl-i kerīminde cemʿde istiʿmāl olunduğu zāhirdir.

- تَبْهَتُهُمْ [tebhetuhum]

- ﴿بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ﴾[840] أَيْ تَفْجَأُهُمْ فَتُحَيِّرُهُمْ وَتُدْهِشُهُمْ

Yaʿnī "Kıyāmet belki onlara bagteten, ansızın gelir de onları mebhūt yaʿnī şaşkın eder" demek olur. Bābu'l-Bā'da "بُهِتَ" kelimesinde buna dāir söz sebkat etti, oraya nazar oluna.

- تَبَارَكَ [tebāreke]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا﴾[841] وَفِي كُلِّ مَحَلٍّ مِنَ الْقُرْآنِ بِمَعْنَى تَعَالَى وَتَعَظَّمَ

Bu kelime ziyāde ve nemā ve kesret ve ittisāʿ-ı hayr maʿnāsına olan "بَرَكَةٌ" kelimesinden "tefāʿul"dür. Şān-ı ilāhīde maʿānī-i mezkūrede teʿālī ve taʿazzum murād olunur. Ve "بَرَكَةٌ" mutlakan onun zikri ve ona ʿubūdiyyetle iktisāb olunur demek olur da denildi. Ve "تَقَدَّسَ" demek de denildi ki kuds-i mutlak zātıdır. Hulāsā kelime-i mezbūre kelime-i temcīd ve taʿzīm ve tahmīd ve takdīstir. Bābu'l-Bā'da "بَارَكَ" kelimesine de mürācaʿat oluna.

---

837 "Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir." el-İsrāʾ, 17/27.

838 "Sonra da bize karşı kendiniz için arka çıkacak bir yardımcı bulamama (durumun) (dan güvende misiniz)?" el-İsrāʾ, 17/69.

839 "Şüphesiz bizler size uymuştuk" İbrāhīm, 14/21; el-Müʾmin, 40/47.

840 "Şüphesiz o (tehdit edildikleri azap) onlara ansızın gelecek de kendilerini şaşkınlıktan dondurup bırakacak." el-Enbiyāʾ, 21/40.

841 "Ālemlere bir uyarıcı olsun diye kuluna Furkān'ı indiren Allah'ın şanı yücedir." el-Furkān, 25/1.

- تَبْغِي [tebġī]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللّٰهِ﴾[842] أَيْ تَتَعَدَّى وَتَخْرُجُ عَلَى الْجَمَاعَةِ

Yaʿnī "Haddini tecāvüzle taʿaddī ve cemāʿat üzerine hurūc eden fırka-i bāgiye ile mukātele ediniz" demektir. Zulm ve taʿaddī maʿnāsına olan "بَغْيٌ"dendir. Bābu'l-Hemze'de "إِبْتِغَاء" kelimesine bak.

- تَبَرُّوهُمْ [teberrūhum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَايَنْهَاكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ﴾[843] أَيْ تُحْسِنُوا اِلَيْهِمْ وَتَعْمَلُوا خَيْرًا

Bu āyet-i kerīme küffārdan müʾminīni ızrār etmeyenlere ihsān ve iyilik etmekte ruhsatı iʿlāmdır. Bābu'[213]'l-Bā'da "بَرًّا" kelimesine mürācaʿat oluna.

- تَبَّرْنَا [tebbernā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا﴾[844] أَهْلَكْنَا إِهْلَاكًا

"Cümlesini ihlāk-ı tāmm ile helāk ettik" demek olur. Helāk maʿnāsına olan "تَبْرٌ"den "tefʿīl"dir. "قَتَلَ" ve "تَعِبَ" bāblarından "تَبَرَ يَتْبُرُ تَبْرًا" ve "تَبِرَ يَتْبَرُ تَبَرًا" denir, "هَلَكَ" demektir. Ve tazʿīfle yaʿnī "tefʿīl" bābından müteʿaddī olur, nitekim āyette vākiʿ olmuştur. Ve "تَبَارٌ" helāk maʿnasına ism olur. Ve "مُتَبَّرٌ" ve "يُتَبِّرُوا" hep bundandır. Ve kesr, tedmīr maʿnāsına gelir, fasllarından zikr olunur.

- تَبَسَّمَ [tebesseme]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا﴾[845] أَيْ تَبَسَّمَ سُلَيْمَانُ مُتَعَجِّبًا مِنْ قَوْلِ النَّمْلَةِ

"تَبَسُّمٌ" evvel-i dahiktir, yaʿnī bir kimsenin güleceği geldiği zamān vechinde meşhūd olan hālettir ki dahika mahsūs olan ses onda olmaz, yaʿnī hālet-i mezkūre semʿle idrāk olunmaz, yalnız basarla idrāk olunur. Bizim lisānımız bundan gülümsemek taʿbīr edilir. "ضَحِكٌ" bunun gāyetidir ki semʿle de idrāk olunur. Lākin burada taʿaccüb maʿnāsına haml ile "مُتَعَجِّبًا" kelimesiyle tefsīr olunmuş, çünkü "ضَحِكٌ" suhriyye ve istihzāʾ ve istihfāf maʿnālarına istiʿāre olunduğu gibi mücerred sürūr ve taʿaccüb maʿnālarına da istiʿmāl olundu. Bu āyette "تَبَسَّمَ"nin fāʿilinden hāl-i müʾekkededir. "تَبَسَّمَ" , "بَسْمٌ"den "tefaʿʿul"dür. "ضَرَبَ" bābından "بَسِمَ فَهُوَ بَاسِمٌ" , "iftiʿāl"den "إِبْتَسَمَ فَهُوَ مُبْتَسِمٌ"dür. Maʿnen fark yoktur, belki dereceten ola.

842 "Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın." el-Hucurāt, 49/9.

843 "Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara ādil davranmaktan men etmez." el-Mümtehine, 60/8.

844 "Bunların herbirine misaller getirdik, (öğüt almadıkları için) hepsini kırıp geçirdik." el-Furkān, 25/39.

845 "Süleyman, onun bu sözüne tebessüm ile gülerek (dedi ki)" en-Neml, 27/19.

- تَبَرَّجْنَ [teberrecne]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى﴾[846] أَيْ لاَ تُبْرِزْنَ مَحَاسِنَكُنَّ وَلاَ تُظْهِرْنَهَا

Yaʿnī "Hüsnlerinizi ibrāz ve izhār etmeyiniz." Bu kelime "بُرْجٌ" lafzından [214] "tefaʿʿul"dür. "بُرْجٌ"ün beyānı Bābu'l-Bā'da "بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ" kelimesinde mezkūrdur. "تَبَرَّجَتِالْمَرْأَةُ" kavlinde kadının izhār-ı mehāsinle zuhūrunu burca teşbīh vardır, gūyā mehāsinini izhār ile burca teşebbüh etmiş olur.

- تَبَابٍ [tebābin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ﴾[847] أَيْ خُسْرَانٍ

Yaʿnī "ziyāndadır." Fasl-ı ātīde "تَتْبِيب" kelimesine mürācaʿatla tafsīli görülür.

- تَبَوَّءُوا الدَّارَ [tebevveʾu'd-dāra]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَمَنْهَاجَرَالَيْهِمْ﴾[848] أَيْ لَزِمُوهَا وَاتَّخَذُوهُمَا مَسْكَنًا

Yaʿnī "dārü'l-hicret olan Medīne-i nebeviyye ile īmānda temekkün edenler" demek olur ki yerleşenler, takarrur edenler demektir. "بَوَاءٌ"dandır. Bābu'l-Bā'da "بَوَّأَكُمْ" ve "بَوَّأْنَا" kelimelerine mürācaʿat oluna.

- تَبَارًا [tebāran]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا﴾[849] أَيْ هَلاَكًا

Ānifü'l-beyān "تَبَّرْنَا" kelimesine mürācaʿat oluna.

- تَبَتَّلْ إِلَيْهِ [tebettel ileyhi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا﴾[850] إِنْقَطِعْ إِلَيْهِ اِنْقِطَاعًا

"تَبَتُّلٌ" kelimesi katʿ maʿnāsına mevzūʿ "بَتْلٌ" lafzından "tefaʿʿul"dür, inkıtāʿ ve teferrug maʿnāsınadır. Ve "تَبْتِيلٌ" lafz-ı mezkūrdan "tefʿīl"dir. Bu āyette kıyās "تَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبَتُّلًا" olmak lāzım gelir iken "تَبْتِيلًا" vākiʿ olması sibākan ve siyākan fevāsıl-ı āyāta riʿāyetendir. "بَتْلٌ" lafzı birinci ve ikinci bāblardan müteʿaddī olarak "بَتَلَهُ بَتْلًا" ve "tefʿīl"den "بَتَّلَهُ تَبْتِيلًا", "قَطَعَهُ وَأَبَانَهُ عَنْ غَيْرِهِ" demektir. Ve "tefaʿʿul"den "تَبَتُّلٌ" inkıtāʿ maʿnāsına lāzımdır. Mutāviʿ de olur: "بَتَلَهُ فَتَبَتَّلَ" denir ki "Katʿ etti de münkatıʿ oldu" demek olur.

---

846 "Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın." el-Ahzāb, 33/33.
847 "Firavun'un tuzağı, tamamen sonuçsuz kaldı." el-Müʾmin, 40/37.
848 "Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler." el-Haşr, 59/9.
849 "Zalimlerin de ancak helākini arttır." Nūh, 71/28.
850 "Rabbinin adını an ve bütün benliğinle O'na yönel." el-Müzzemmil, 73/8.

- تَبَّتْ [tebbet]

- ﴿تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ﴾[851] أَيْ خَسِرَتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَقَدْ خَسِرَ هُوَ

Yaʿnī [215] "Helāk olsun Ebū Leheb'in iki eli ve helāk olsun kendisi!" demek olur. Sīga-i māzī bunda kelime-i duʿāʾ gibi taleb içindir. "خَذَلَهُ اللّٰه" ve "قَتَلَهُ اللّٰه" gibi. Bu kelimeye dāir tahkīkat fasl-ı ātīde "تَتْبِيبٌ" kelimesinde görülür.

MAZMŪMETU'T-TĀʾ: "تُ،ب"

- تُبَوِّئُ [tubevviʿu]

- ﴿وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ اَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ﴾[852] أَيْ تَتَّخِذُ لِلْمُؤْمِنِينَ مَصَافًا وَمُعَسْكَرًا

"Onlara kıtāl [için] mevkıf-ı saff ve mahall-i ictimāʿ ittihāz edersin" demektir ki ordunun münāsibi vechle taʿbiyesi murād olunur. Bu kelimeye dāir kelām ve tahkīkāt bundan evvel "بَوَّأَكُمْ" ve "بَوَّأْنَا" kelimelerinde zikr olundu.

- تُبَذِّرْ [tubezzir]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا﴾[853] أَيْ لَا تُسْرِفْ إِسْرَافًا

Ānifü'l-beyān "تَبْذِيرًا" kelimesine bak.

- تُبْدَ لَكُمْ [tubde lekum]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْئَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ﴾[854] أَيْ اِنْ تَظْهَرَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ

Yaʿnī "Eğer size izhār olunursa sizi incitir ve yüksündürür" demek olur. Zuhūr maʿnāsına "بُدُوٌّ" den "ifʿāl"dir. "أَبْدَى يُبْدِي إِبْدَاءً" denir, "أَظْهَرَ يُظْهِرُ إِظْهَارًا" demek olur. Bu āyette "تُبْدَ" lafzı bundan muzāriʿ-i mechūldür. Aslı "تُبْدَى" olup "إِنْ" ile cezme ʿalāmet elif-i maksūre sākıt olmuştur.

- تُبْسَلَ [tubsele]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَذَكِّرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ﴾[855] أَيْ لِأَنْ لَا تُرْتَهَنَ وَتُسْلَمَ

Yaʿnī "Ḳurʾān'la vaʿz ve tezkīr ile hīçbir nefs kesbi sebebiyle helāka rehn ve teslīm

---

851 "Ebū Leheb'in elleri kurusun. Zaten kurudu." Tebbet, 111/1.

852 "Hani sen mü'minleri (Uhud'da) savaş mevzilerine yerleştirmek için, sabah erken ailenden (evinden) ayrılmıştın." Āl-i ʿİmrān, 3/121.

853 "Fakat saçıp savurma." el-İsrāʾ, 17/26.

854 "Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın." el-Māide, 5/101.

855 "Hiç kimsenin kazandığı yüzünden mahrumiyete sürüklenmemesi için Kur'an ile öğüt ver." el-Enʿām, 6/70.

olunmasın” demektir. “بَسْلٌ”dendir. Bābu’l-Hemze’[de] “أُبْسِلُوا” kelimesinde tahkīki sebk etti.

• تُبْلَى [tublā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ﴾[856] أَيْ تُظْهَرُ أَوْ تُخْتَبَرُ أَوْ تُكْشَفُ [216]

Yaʿnī gizli şeyler āşikār eylediği yāhūd tecribe ve ihtibār eylediği yāhūd perdesi açılıp meydāna çıkarıldığı gün demek olur. Ḳāḍī rahimehullāh“تُبْلَى” yı “تَتَعَرَّفُ وَتَتَمَيَّزُ بَيْنَ مَا طَابَ مِنَ الضَّمَائِرِ وَمَا خَفِيَ مِنَ الْأَعْمَالِ وَخَبُثَ مِنْهَا” kavliyle tefsīr etmiş ki gizli şeyler bilinip zamāirden pāk ve aʿmālden hafī olanların habīsi temeyyüz ettiği gün demek olur. Murād yevm-i kıyāmettir. Bu kelimenin aslı eskimek maʿnāsına olan “بَلَى” lafzıdır. “تَعِبَ” bābından “بَلِيَ الثَّوْبُ يَبْلَى بِلًى بِالْكَسْرِ وَالْقَصْرِ وَبَلَاءً بِالْفَتْحِ وَالْمَدِّ فَهُوَ بَالٍ” denir. Ve “عَدَا” bābından “بَلَا يَبْلُو بَلَاءً” de denir. Bābu’l-Bā’da “بَلَاء” kelimesine mürācaʿat oluna.

MEKSŪRETU’T-TĀʾ: “تِ،ب”

• تِبْيَانًا [tibyānen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمِينَ﴾[857] أَيْ بَيَانًا

Bu kelime “بَيَانٌ”dan kesr-i tāʾ ile “تِفْعَالٌ” vezninde masdardır. Baʿzı ʿulemā-i lügat kesrle “تِفْعَالٌ” vezninde “تِبْيَانٌ” ile “تِلْقَاءٌ”dan başka lügat-ı ʿArabda masdar yoktur, lākin “تِمْبَالٌ” , “تِجْفَافٌ” , “تِبْرَاكٌ” gibi esmāʾ bulunur demişler. “بَيَانٌ” lafzına dāir kelām ānifen “تَبَيَّنُوا” kelimesinde mürūr etti.

FASLU’T-TĀʾ MAʿA’T-TĀʾİ’L-MUSENNEYETĀNİ’L-FEVKIYYETĀN: “تَ،ت”

• تَتْلُو [tetlū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَلَكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ﴾[858] أَيْ تَقْرَأُ

Yaʿnī “Okursun.” Ve “تَتْبَعُ” demek de olur ki “Okur ve tābiʿ olursun” yāhūd “Kırāʾati birbiri ardınca itbāʾ edersin” demek meʾālini ifāde eder. “سَمَا” bābından “تَلَا يَتْلُو تُلُوًّا فَهُوَ تَالٍ” , “تَبِعَ” ve “تَلَوْتُ أَتْلُو تِلَاوَةً وَأَنَا تَالٍ” , “قَرَأْتُ” demek olur. Rāğıb’ın *Mufredāt*’ta beyānına göre “تِلَاوَةٌ”le “قِرَاءَةٌ” beyninde bir fark görülüyor, [217] şöyle ki “تِلَاوَةٌ” kütüb-i münze-

856 “Bütün sırların yoklanacağı günü hatırla!” et-Tārık, 86/9.
857 “Sana bu kitabı; her şey için bir açıklama, doğru yolu gösteren bir rehber, bir rahmet ve müslümanlar için bir müjde olarak indirdik.” en-Nahl, 16/89.
858 “Sen Medyen halkı arasında yaşıyor değildin, āyetlerimizi onlardan okuyup öğreniyor da değildin. Fakat biz (bu haberi) göndereniz.” el-Kasas, 28/45.Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/102; Yūnus, 10/61; el-Ankebūt, 29/48.

le-i ilāhiyyeye ittibāʿla gāh kırāʾat gāh hāvī olduğu emr ve nehy ve tergīb ve terhībe müteʿallik ahkāmla irtisām ve tahalluk etmekle olur, bināʾen ʿaleyh “قِرَاءَةٌ”ten ahasstır, yaʿnī her “تِلَاوَةٌ” , “قِرَاءَةٌ”tir lākin her “قِرَاءَةٌ” , “تِلَاوَةٌ” değildir. Bunun için “تَلَوْتُ رُقْعَتَكَ” denmez, “قَرَأْتُ” denir. “تَلَوْتُ” ancak okunduğu vakt ittibāʿ vācib olan kitāb-ı münzel-i ilāhīde söylenir. Ve “تِلَاوَةٌ” ittibāʿ ve tenzīl maʿnālarına da vārid olmuştur. ﴿تِلْكَ آيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ﴾[859] kavl-i kerīminde “نُنَزِّلُ عَلَيْكَ جِبْرِيل بِهَا” ʿibāretiyle tefsīr olunmuş. Vallāhu aʿlemu.

- تَتْبِيبٍ [tetbībin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ﴾[860] أَيْ تَخْسِيرٍ

Yaʿnī “ziyān etmek.” Nitekim ﴿فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ﴾[861] kavl-i kerīminde “Ne vakt sizi salāh ve necāta daʿvet ettimse siz bana muhālefeti artırarak ancak kendi hasāret ve ziyānınızı artırdınız” demek olur. Bu sūretle tefsīr hasāretin nebīye değil mükezziblere ʿāid olduğunu tefhīm içindir. ﴿وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ﴾[862] medlūlünce nebī ve resūle ziyān terettüb etmez. Bu kelime “تَبَبٌ” māddesindendir. “تَبٌّ” ve “تَبَابٌ” Rāğıb’ın beyānına göre husrānda istimrārdır. ﴿تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ﴾[863] , “إِسْتَمَرَّتْ فِي خُسْرَانِهِ وَاسْتَمَرَّ هُوَ” demektir. “تَتْبِيبٌ” bundan “tefʿīl”dir. Ve ﴿وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ﴾[864] böyledir ki “فِي خُسْرَانٍ مُسْتَمِرٍّ” demek olur. Ve “تَبَّبْتُهُ” denir, ona “تَبًّا لَكَ” ve “تَبًّا لَهُ” ve “تَبَّتْ يَدَاهُ” kavliyle bed-duʿā ettim demek olur.

- تَتَفَيَّأُ [tetefeyyeʾu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى تَعَالَى ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ تَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّداً لِلّٰهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ﴾[865] أَيْ تَتَمَيَّلُ

“Gölgeleri meyl eder” demek olur. Yaʿnī günün evvelinde ve āhirinde sağdan [218] ve soldan demek olur. Yāʾ ile “يَتَفَيَّأُ” dahi kırāʾattir ki el-yevm beyne’l-huffāz mütedāvil olan da budur. Bu kelime “فَيْءٌ” lafzından “تَفَعُّلٌ”dür. Rāğıb’ın beyānına nazaran “فَيْءٌ” ve “فَيْئَةٌ” hālet-i mahmūdeye rücūʿdur deyip ﴿حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللّٰهِ﴾[866] ve ﴿فَإِنْ فَاءَتْ﴾[867] ve ﴿فَإِنْ فَاؤُ﴾[868] āyetlerini īrād etmiş ve “فَاءَ الظِّلُّ” kavli de bundandır demiş. “فَيْءٌ”, “ظِلٌّ”dan

---

859 “İşte bunlar Allah’ın āyetleridir. Biz onları sana hak olarak okuyoruz.” el-Bakara, 2/252; Āl-i ʿİmrān, 3/108; el-Cāsiye, 45/6.

860 “İlahları onların sadece ziyanlarını artırdı.” Hūd, 11/101.

861 “Demek ki zarara uğratmaktan başka bana katkınız olmaz.” Hūd, 11/63.

862 “Peygambere düşen ancak apaçık bir tebliğdir.” en-Nūr, 24/54; el-Ankebūt, 29/18.

863 “Ebū Leheb’in elleri kurusun. Zaten kurudu.” Tebbet, 111/1.

864 “Firavun’un tuzağı, tamamen sonuçsuz kaldı.” el-Müʾmin, 40/37.

865 “Allah’ın yarattığı şeyleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri Allah’a secde ederek ve tevazu ile boyun eğerek sağa ve sola dönmektedir.” en-Nahl, 16/48.

866 “Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar” el-Hucurāt, 49/9.

867 “Eğer (Allah’ın emrine) dönerse” el-Hucurāt, 49/9.

868 “Eğer (bu süre içinde) dönerlerse” el-Bakara, 2/226.

ancak rāciᶜ olana denir, mutlakan "ظِلٌّ" demek değildir. "بَاعَ" bābından "فَاءَ الرَّجُلُ يَفِيءُ فَيْئًا" "رَجَعَ"Kezā "فَاءَ الظِّلُّ يَفِيءُ فَيْئًا" , "رَجَعَ مِنَ الْغَرْبِ إِلَى الشَّرْقِ" demektir ki vakt-i zevālde olur. Ve "فَيْءٌ" harāc ve ganīmet mālına da denir, ﴿مَا أَفَاءَ اللّٰهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى﴾[869] ve ﴿مِمَّا أَفَاءَ اللّٰهُ عَلَيْكَ﴾[870] āyetlerinde böyledir. Ve "فِئَةٌ" efrādı birbirine muzāhir ve kuvvette baᶜzı baᶜzına rāciᶜ cemāᶜate de ıtlāk olunur. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيراً لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾[871] ve ﴿كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّٰهِ﴾[872] āyāt-ı sāirede olduğu gibi.

- تَتْرَى [tetrā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَى﴾[873] أَيْ مُتَوَاتِرِينَ

Yaᶜnī "beyᶜatlerinde birbirini taᶜkīb eder oldukları hālde" demek olur. Bu kelime "مُوَاتَرَةٌ"den bi-gayr-i tenvīn "فَعْلَى" veyā tenvīnle "فَعْلًا"dir. Ve "مُوَاتَرَةٌ" , mütābaᶜat demektir. "تَتْرَى" tasrīf etmeyen ehl-i lisān āhirdeki elifi elif-i teʾnīs ᶜadd etti ve tasrīf edenler "فَعْلَلَةٌ"e mülhak kıldı, yaᶜnī elifi lām-ı sāniye iᶜtibār etti. Ve "تَتْرَى" nın aslı "وَتْرَى" olup tāʾ vāv'dan ibdāl olundu. "تُرَاثٌ" ve "تِجَاهٌ"da ibdāl olunduğu gibi ki aslen "وُرَاثٌ" ve "وِجَاهٌ" idiler. Ve Ferrā'nın kavlinde hālet-i refᶜde "تَتْرٌ" ve cerde "تَتْرٍ" ve nasbda "تَتْرًا" demek cāiz olur, bu sūrette elif tenvīnden bedeldir. *Mufredāt*'da Rāġıb rahimehullāh "فَعْلَى" [219] vezni üzere "تَتْرَى" , "مُوَاتَرَةً"dendir ki vitren vitren mütābaᶜat demektir diyor ve aslen vāvī olmasında ve sāirede Sicistānī'ye muvāfakat ediyor. Ve İbnu'l-Es̱īr rahimehullāh *Nihāye*'de "لاَ بَأْسَ بِقَضَاءِ رَمَضَانَ تَتْرَى"[874] hadīsinde "مُتَفَرِّقًا غَيْرَ مُتَتَابِعٍ"ᶜibāretiyle tefsīr etmiş ve "مُوَاتَرَةٌ" ve "تَوَاتُرٌ" bir şeyʾi bir şeyʾin ardından bir zamān sonra gelmesidir diyor. Ve *Muḫtāru'ṣ-Ṣıḥāḥ*'ta "مُوَاتَرَةٌ" mütābaᶜat ise de eşyāʾ arasında ancak fetret vākiᶜ olduğunda olur denilmiş. Biᶜset-i enbiyāʾ ᶜaleyhimü's-selāmda da gāh gāh böyle olduğu maᶜlūm. Fe'lyuteʾemmel fihi.

- تَتْبِيرًا [tetbīran]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا﴾[875] أَيْ إِهْلاَكًا

Bundan evvelki faslda "تَبَّرْنَا" tefsīrinde mürūr etti, oraya mürācaᶜat oluna.

---

869 "Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar" el-Haşr, 59/7.

870 "Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden" el-Ahzāb, 33/50.

871 "Ey iman edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz." el-Enfāl, 8/45.

872 "Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır." el-Bakara, 2/249.

873 "Sonra arka arkaya peygamberlerimizi gönderdik." el-Müʾminūn, 23/44.

874 İbnu'l-Esīr, en-Nihāye fī garībi'l-hadīs, 1/181.

875 "Bunların herbirine misaller getirdik, (öğüt almadıkları için) hepsini kırıp geçirdik." el-Furkān, 25/39.

- تَتَجَافى [tetecāfā]
- ﴿تَتَجَافى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفاً وَطَمَعاً﴾[876] أَيْ تَرْتَفِعُ وَتَنْبُو عَنِ الْفُرُشِ

Yaʿnī “Yanları döşeklerinden mürtefiʿ ve mütebāʿid olur” demektir ki tenaʿʿum ve tereffühten mütebāʿid olmaktan kināyettir. “جَفى السَّرْجُ عَنْ ظَهْرِ الْفَرَسِ يَجْفُو جَفَاءً” denir. “إِرْتَفَعَ” demektir ki yapışıp yerleşmemektir. Ve “تَجَافِي” irtifāʿ ve tebāʿud maʿnālārına bundan “tefāʿul”dür. “جَافَيْتُ الرَّجُلَ فَتَجَافى” ve “جَفَوْتُهُ أَجْفُوهُ” , “اَعْرَضْتُهُ أَوْ طَرَدْتُهُ أَوْ بَعَّدْتُهُ” demektir.

- تَتَمَارَى [tetemārā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَى﴾[877] أَيْ تَتَشَكَّكُ أَوْ تُكَذِّبُ

“مِرْيَةٌ” lafzından “tefāʿul”dür. “مِرْيَةٌ” tereddüd ve şekk ve cedel ve tekzīb ve muhāccet maʿnālarına müstaʿmeldir. Aşağıda “تَمَارَوْا” ve “تُمَارِ” ve “تُمَارُونَهُ” kelimelerine bak. “تَتَمَارَى” lafz-ı mezkūrdan muzāriʿ müfred muhātabdır.

FASLU’T-TĀʾİ’L-MUSENNĀTİ’L-FEVKIYYE MAʿA’S̱-S̱Āʾİ’L-MUSELLESE: “ت،ث” [220]

- تَثْقَفَنَّهُمْ [tes̱ḳafennehum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ﴾[878] أَيْ إِنْ تَظْفَرَنَّ بِهِمْ

Yaʿnī “Eğer harbde onlara zafer bulur isen katl ile onların ardında olanı ürküt, dağıt” demek olur. Bābu’s̱-S̱āi’l-Musellese’de “ثَقِفْتُمُوهُمْ” kelimesinde tafsīli görülür, oraya nazar oluna.

- تَثْرِيب [tes̱rībe]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ﴾[879] أَيْ لاَ تَعْيِيرَ وَلاَ تَوْبِيخَ

Yaʿnī “Bu gün sizin üzerinize efʿāl-i sābıkanızdan dolayı taʿyīb ve serzeniş yoktur” demek olur. Levm ve ʿitāb maʿnāsına olan “ثَرْبٌ”den “tefʿīl”dir. Ve “ثَرَبَ” , “ضَرَبَ” bābından gelir. “ثَرَبَ عَلَيْهِ يَثْرِبُ ثَرْبًا” denir, “عَتَبَ” ve “لَامَ” demektir. “Tefʿīl”den “تَثْرِيبٌ” maʿnā-yı mezkūrdan mübālaga ifāde eder. Ve “ثَرْبٌ” keriş ve emʿāyı muhīt olan şahm-ı rakīkin de ismidir. Ve bundan “يَثْرِبُ” lafzıyla ʿAmāliḳa’dan bir kimse tesmiye olunmuştur. El-yevm Medīne-i münevvere-i nebeviyye olan belde buna nisbetle “مَدِينَةُ يَثْرِبَ” ve o

876 “Onlar, korkarak ve ümid ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar.” es-Secde, 32/16.

877 “O hālde Rabbi’nin nimetlerinin hangisinden şüphe ediyorsun (ey insan!).” en-Necm, 53/55.

878 “Eğer onları savaşta yakalarsan, bunlar(a vereceğin ceza) ile arkalarındakileri de dağıt.” el-Enfāl, 8/57.

879 “Yūsuf dedi ki: “Bugün size kınama yok.” Yūsuf, 12/92.

arz "أَرْضُ يَثْرِبَ" tesmiye olunurdu. Baʿde'l-hicreti's-seniyye Zāt-ı Refīü'l-cenāb-ı risā-let-meʾāb bu ismi nehy buyurup "طَيْبَةُ" tesmiye eylediler. Ve yā-i müşeddede-i meksūre ile "طَيِّبَةُ" de denir. Salavātullāhi ve selāmuhu ʿalā-sākinihā ve ālihi.

- تَثْبِيتًا [tesbīten]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ﴾[880] أَيْ تَحْقِيقًا وَتَصْدِيقًا وَيَقِينًا مِنْ قُلُوبِهِمْ

Yaʿnī "sevāb-ı infākı ve o bābdaki vaʿd-i kerīmi hakīkat bilerek ve tasdīk ederek ve yakīnle īmān ederek" demek olur. Zevālin zıddı olan "ثَبَاتٌ"tandır. "دَخَلَ" bābından "ثَبَتَ يَثْبُتُ ثُبُوتًا فَهُوَ ثَابِتٌ" Ve feth-i sāʾ ile "ثَبَاتًا" de denir. Fiʿl-i lāzımdır, nitekim ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾[881] kavl-i kerīminde vākiʿdir [221] hemze ve tadʿīfle taʿaddī eder. "أَثْبَتَهُ إِثْبَاتًا وَثَبَّتَهُ تَثْبِيتًا" denir. Ve bu lafz birer takrīble maʿānī-i kesīrede istiʿmāl olundu. Ez-cümle gözle görülen ve bāsīretle idrāk olunan eşyāʾ ve maʿānīde istiʿmāl olunur. "فُلَانٌ ثَبَتَ عِنْدِي" ve "ثَبَتَ صِدْقُ النُّبُوَّةِ عِنْدِي" ve "وَحْدَانِيَّةُ اللهِ ثَابِتَةٌ" denir. Ve bir şeyʾi veyā bir hükmü ʿademden vücūda getirmek maʿnāsına "أَثْبَتَ اللهُ كَذَا" , "أَوْجَدَهُ" ve "أَثْبَتَ الْحَاكِمُ عَلَى فُلَانٍ" , "قَضَى عَلَيْهِ" demektir. Ve oku nişāna isābet ettirmek ve yaralamak maʿnāsına "أَثْبَتَ سَهْمَهُ أَوْ رُمْحَهُ" denir. Ve bir kimseyi bir sūretle habs etmek maʿnāsına da gelir. ﴿وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾[882] أَيْ لِيَحْبِسُوكَ Yaʿnī seni habs etmek için demek olur. Ve takviye ve teşcīʿ maʿnālarına da gelir ki fusūl-ı mahsūsasında görülür.

MAZMŪMETU'T-TĀʾ: "ثُ،ث"

- تُثِيرُ [tusīru]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا﴾[883] أَيْ تُقَلِّبُ الْأَرْضَ

Yaʿnī "Zerʿ için yeri sürer" demek olur.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا﴾[884] أَيْ تَنْشُرُهُ أَوْ تَرْفَعُ سَحَابًا أَوْ تُزْعِجُ

880 "Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu" el-Bakara, 2/265.

881 "Ey iman edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz." el-Enfāl, 8/45.

882 "Hani kāfirler seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır." el-Enfāl, 8/30.

883 Mūsā şöyle dedi: "Rabbim diyor ki, o; çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığırdır." el-Bakara, 2/71.

884 "Allah rüzgārları gönderendir. Onlar da bulutları harekete geçirir." er-Rūm, 30/48; Fātır, 35/9.

Yaʿnī "Bulutu neşr eder, dağıtır, yayar" yāhūd "Yağmur yüklü bulutu kaldırır" yāhūd "izʿāc eder, yerinden koparır" demek olur. Bābu'l-Hemze'de "أَثَارُوا" kelimesine mürācaʿat oluna.

FASLU'T-TĀʾİ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MAʿA'L-CĪM: "ت،ج"

- تَجْزِي [teczī]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا﴾[885] أَيْ لاَ تَقْضِي وَلاَ تُغْنِي

Yaʿnī "Hīçbir kimse bir kimseden bir şeyʾi ödemez ve ona kifāyet etmez" demek olur. Bir kimse borcunu ödediği vaktte "جَزَى فُلَانٌ دَيْنَهُ" denir. Ve bir kimse bir kimseden alacağını istese, "تَجَازَى فُلَانٌ عَنْ فُلَانٍ دَيْنَهُ" [222] denir ki "تَقَاضَى" maʿnāsınadır. Ve "مُتَجَازِي" , "مُتَقَاضِي" yaʿnī mutālibdir. Aslen bir şeyʾe karşı ʿıvaz ve mükāfāt maʿnāsına olan "جَزَاءٌ"dır; hayrda, şerde istiʿmāl olunur, ﴿أُولَئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ﴾[886] ve ﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا﴾[887] āyetlerinde vākiʿ olduğu gibi. Ve "tefāʿul"den "تَجَازِي" borçluyu tazyīk ile edā-i deyni talebdir. Maʿānī-i sāire hep bundandır. Ve "جَزَى الْأَمْرَ يَجْزِي جَزَاءً" lafzen ve maʿnen "قَضَى يَقْضِي قَضَاءً" gibidir. "جَزَاهُ اللهُ خَيْرًا" , "قَضَاهُ لَهُ" ve "أَثَابَهُ عَلَيْهِ" maʿnālarına duʿāʾdır. Baʿzen hemze ile "أَجْزَأَهُ" dahi denir.

- تَجَلَّى [tecellā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا﴾[888] أَيْ ظَهَرَ وَبَانَ مِنْ نُورِ عَظَمَتِهِ شَيْءٌ بِلَا كَيْفٍ

Yaʿnī "Hakkın nūr-ı ʿazametinden keyfiyyetsiz olarak bir şeyʾ vaktā ki cebele zāhir ve āşikār oldu" demektir. Ve ﴿وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى﴾[889] kavl-i kerīminde zuhūr-ı mahsūstur. Bu kelime zuhūr ve vuzūh maʿnāsına olan "جَلَاءٌ"den "tefaʿʿul"dür. Bābu'l-Cīm'de "الْجَلَاءَ" ve "جَلَّيهَا" kelimelerine nazar oluna.

- تَجْهَرْ [techer]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى﴾[890] أَيْ وَإِنْ تَرْفَعْ صَوْتَكَ

"Eğer sesini kaldırır yükseltir isen de Allāhu taʿālā ganīdir, ismāʿ için refʿ-i savttan, zīrā o gizli sözü ve kalbde muzmer olanı bilir" demektir. "جَهْرٌ" āşikāre ve zāhir demek

885 "Öyle bir günden sakının ki o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez." el-Bakara, 2/48, 123.
886 "İşte onların mükāfatı Rab'leri tarafından bağışlanmadır." Āl-i ʿİmrān, 3/136.
887 "Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir." en-Nisāʾ, 4/93.
888 "Rabbi dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mūsā da baygın düştü." el-Aʿrāf, 7/143.
889 "Açılıp aydınlandığı zaman gündüze andolsun" el-Leyl, 92/2.
890 "Sen sözü açığa vursan da, gizlesen de Allah için birdir. Çünkü O, gizliyi de bilir, ondan daha gizli olanı da." Tāhā, 20/7.

olup kavlde refᶜ-i savtla tefsīr olunur. Bāb-ı sālisten "جَهَرَ الشَّيْءُ يَجْهَرُ" , "ظَهَرَ" demek olur. Ve bā ile taᶜaddī eder: "رَفَعْتُ الصَّوْتَ بِهِ" , "جَهَرْتُ بِالْقَوْلِ جَهْرًا" ve "أَظْهَرْتُهُ" , "جَهَرْتُ بِهِ جَهْرًا" demektir. Baᶜzen bi'z-zāt da taᶜaddī eder, "جَهَرْتُهُ" denir ki "أَظْهَرْتُهُ" demek ve "ifᶜāl"den "أَجْهَرْتُهُ" de "أَظْهَرْتُهُ" demektir. [223]

- تَجْأَرُونَ [tecʾerūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْئَرُونَ﴾[891] أَيْ فَإِلَيْهِ تَرْفَعُونَ أَصْوَاتَكُمْ بِالدُّعَاءِ لاَ إِلَى غَيْرِهِ

Yaᶜnī "Size bir zarar değdiği vaktte hāssaten duᶜāda Allāh'a refᶜ-i savt edersiniz." Yaᶜnī ālihe ve asnāmınızı çağırmayıp onlardan istimdād ve istigāse etmez, ancak Cenāb-ı Hakk'a refᶜ-i savtla duᶜā edersiniz demek olur.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿حَتَّى إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِمْ بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْئَرُونَ﴾[892] أَيْ يَرْفَعُونَ أَصْوَاتَهُمْ فَزَعًا وَجَزَعًا يُقَالُ لَهُمْ ﴿لَا تَجْئَرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُمْ مِنَّا لَا تُنْصَرُونَ﴾[893] اَيْ لاَ تَضِجُّوا وَلاَ تَفْزَعُوا وَلاَ تَجْزَعُوا

Yaᶜnī "Refᶜ-i savtla feryād ve figān ederler" demektir. "جَأْرٌ" lafzındandır. "جَأْرٌ" ve "جُؤَارٌ" aslen geyik ve emsāli hayvānat-ı vahşiyyenin asvātına denir, bakar yaᶜnī sığır savtına "خُوَارٌ" denildiği gibi. Ve "جَأْرٌ" sığırda dahi istiᶜmāl olunur. Üçüncü bābdan "جَأَرَ الظَّبْيُ أَوِ الثَّوْرُ يَجْأَرُ جُؤَارًا" , "صَاحَ" demektir, nitekim ﴿فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ﴾[894] āyet-i kerīmesinde cīm'le "لَهُ جُؤَارٌ" dahi kırāʾat olunmuştur. Ve "جُؤَارٌ" lafzı sıyāh-ı mezkūreye teşbīhen mutlakan ve bi'l-hāssa duᶜāʾ ve tazarruᶜda ifrātla refᶜ-i savta ıtlāk olundu, nitekim duᶜāʾda iᶜtidāli tecāvüz āyāt ve ehādīs-i müteᶜaddīde ile nehy olunmuştur.

- تَجَسَّسُوا [tecessesū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا﴾[895] أَيْ لاَ تَحَسَّسُوا وَلاَ تَبْحَثُوا

Yaᶜnī "Araştırıp ve eşeleyip hafiyyāt-ı ahvāl ve umūr-ı nāsa ıttılāᶜa saᶜy etmeyiniz" demek olur. Cīm'le "تَجَسُّس" ve ḥā-i mühmele ile "تَحَسُّس" lafzen ve maᶜnen müttehiddir. Bāb-ı ātīde "تَحُسُّونَهُمْ" ve "تَحَسَّسُوا" kelimelerinden tafsīli görülür.

"تَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ"

﴿وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ﴾[896] اَيْ تَجْعَلُونَ شُكْرَكُمُ التَّكْذِيبَ

Yaᶜnī "Tekzībinizi şükr-i rızkınıza bedel kıldınız" demek olur. Yāᶜnī niᶜmet mukābilinde üzerinize [224] vācib olan şükr yerine tekzīb-i Münᶜim'i ikāme ettiniz demek murād

---

891 "Sonra size bir sıkıntı ve zarar dokunduğu zaman yalnız ona yalvarır yakarırsınız." en-Nahl, 16/53.

892 "refah ve bolluk içinde olanlarını azapla kıskıvrak yakaladığımız zaman, bakmışsın ki feryat edip duruyorlar." el-Müʾminūn, 23/64.

893 "Boşuna feryat edip durmayın bugün. Zira bizden yardım görmeyeceksiniz." el-Müʾminūn, 23/65.

894 "Böylece (Samirī) onlar için böğürmesi olan bir buzağı heykeli ortaya çıkardı." Tāhā, 20/88.

895 "Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın." el-Hucurāt, 49/12.

896 "Allah'ın verdiği rızka O'nu yalanlayarak mı şükrediyorsunuz?" el-Vākıᶜa, 56/82.

olunuyor. Takdīr-i kelām "تَجْعَلُونَ شُكْرَ رِزْقِكُمْ تَكْذِيبَكُمْ لِلْمُنْعِمِ" sebkindedir. Bu şerh garīb-i lügat değil ancak fevāid-i tefsīrden bir fāidedir.

MAZMŪMETU'T-TĀʾ: "تُ،ج"

- تُجْزَى [tuczā]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لِتُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى﴾[897]

Bu faslın evvelinde vākiᶜ "تَجْزِى" kelimesine bak. Bu ondan muzāriᶜ-i mechūl müʾen-nes-i gāibedir.

MEKSŪRETU'T-TĀʾ: "تِ،ج"

- تِجَارَةً [ticāreten]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ﴾[898] أَيْ رِبْحًا وَفَائِدَةً لَنْ تُهْلَكَ أَبَدًا

Yaᶜnī "dāim ve müstemirr ve sābit bir kār ve fāide" demek olur. "تِجَارَةً" lafzı fāide ve nemā ziyāde kasdıyla bir kimse sermāyede tasarruf etmektir, yaᶜnī alışveriş. Birinci bābdan "تَجَرَ يَتْجُرُ تِجَارَةً فَهُوَ تَاجِرٌ وَتَجْرٌ" denir, "تَاجِرٌ" ve "تَجْرٌ" , "صَاحِبٌ" ve "صَحْبٌ" gibidir. Hurūf-ı asliyye olarak baᶜde't-tāʾ cīm bulunan kelime kelām-ı ᶜArabda bundan başka yoktur. Ḳurʾān-ı kerīm'de ekser mahallerde maᶜnā-yı lafzīsi murād olunmuştur, ancak ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ﴾[899] kavl-i kerīminde mā-baᶜdindeki ﴿تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾[900] cümle-i kerīmesiyle müfesserdir ki ribh-i hakīkī ve fāide-i bākıyedir. Ve ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ﴾[901] kavl-i kerīminde "Dalālı hüdāya tercīhen saᶜy-ı bātılları fāide vermedi" demektir.

FASLU'T-TĀʾİ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MAᶜA'L-ḤĀʾİ'L-MUHMELE: "تَ،ح"

- تَحُسُّونَهُمْ [teḥussūnehum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ﴾[902] أَيْ تَسْتَأْصِلُونَهُمْ قَتْلاً

---

897 "Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye" Tāhā, 20/15.

898 "Asla zarar etmeyecek bir ticaret umabilirler." Fātır, 35/29.

899 "Ey iman edenler! Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi size?" es-Saff, 61/10.

900 "Allah'a ve peygamberine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz. Eğer bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır." es-Saff, 61/11.

901 "İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kār getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır." el-Bakara, 2/16.

902 "Andolsun, Allah, izniyle, onları (müşrikleri) kırıp geçirdiğiniz sırada size olan vadini gerçekleştir-

Yaʿnī "Ve tahkīk Allāh-ı ʿazīmü'ş-şān size vaʿdinde sādık oldu, siz onları katlle bi'l-külliyye vücūdlarını izāle ettiğiniz vaktte" demek olur. [225] Bu kelime aslen savt-ı hafī maʿnāsına olan "حَسٌّ"dendir. Zann ve nafd ve hayvānın sırtını kaşımak tīmār gibi ve āteş közünde yemek pişirmek ve katlle istiʿsāl etmek maʿnālarına da istiʿmāl olunur. Bu āyette maʿnā-yı ahīr murād olunur. Sülāsīde "رَدَّ" bābından gelir. "حَسَّ يَحُسُّ حَسًّا" denir. Ve zann ve vicdān maʿnālarında "حَسَّ" ve "أَحَسَّ" birdir. ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا﴾[903] ve ﴿فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللّٰهِ﴾[904] āyetlerinde olduğu gibi. Ve "ifʿāl", "إِحْسَاسٌ" isābet maʿnāsına olup "أَحْسَسْتُهُ" , "أَصَبْتُ حِسَّهُ" Yaʿnī "Onun hissini ibtāl ve izāle ettim" demek olmakla katl maʿnāsına alınmıştır. Bināʾen ʿaleyh "حَسَسْتُهُ" ve "أَحْسَسْتُهُ" , "قَتَلْتُهُ" mahallinde istiʿmāl edilmiş, gūyā mevtle onun hissini ibtāl ettim demek olur. Maʿānī-i sāiresi fusūl-ı mahsūsasında görülür.

- تَحَسَّسُوا [teḥassesū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ﴾[905] أَيِ اطْلُبُوا خَبَرَهُمَا

Yaʿnī "Yūsuf'la kardeşinden haber isteyiniz" demektir. Ve bu kelime lafzen ve maʿnen cīm'le "تَجَسَّسُوا" gibidir ki "تَبَحَّثُوا" ve "تَخَبَّرُوا" Yaʿnī "Araştırınız ve haber alınız" demek olur. Mā-kablindeki "حَسٌّ" māddesindendir. Burada vicdān ve kuvā-yı hissiyye ile ıttılāʿ hāsıl etmek maʿnāsı tasavvur olunur.

- تَحْرُثُونَ [taḥruṡūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ﴾[906] أَيْ تُثِيرُونَ الْأَرْضَ وَتُلْقُونَ الْبَذْرَ فِيهَا

Yaʿnī "Arzı sürer ve ona tohumu atarsınız." Murād ekin ekmek olur. "حَرْثٌ" lafzındandır ki arzı yaʿnī toprağı sürüp ıslāhla tohumu ekmektir. "نَصَرَ" bābından "حَرَثَ يَحْرُثُ حَرْثًا فَهُوَ حَارِثٌ وَذَاكَ مَحْرُوثٌ" denir. Ve "مَحْرُوثٌ"a da yaʿnī ekine "حَرْثٌ" denir. Ve "حَرْثٌ"den mütehassıl ʿimrān tasavvuruyla taʿmīr ve kesb [226] maʿnālarına da istiʿmāl olundu. Ve Ḳurʾān-ı kerīm'de ﴿أَنِ اغْدُوا عَلَى حَرْثِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ﴾[907] kavl-i keriminde lügat maʿnāsına yaʿnī ekin demektir. Maʿānī-i sāiresi Bābu'l-Ḥā'da "حَرْثٌ" kelimesinde görülür.

---

di." Āl-i ʿİmrān, 3/152.

903 "Biz onlardan önce nice nesilleri helak ettik. Onlardan hiçbirini hissediyor yahut onların bir fısıltısını olsun işitiyor musun?" Meryem, 19/98.

904 "İsa onların inkārlarını sezince, "Allah yolunda yardımcılarım kim?" dedi." Āl-i ʿİmrān, 3/52.

905 "Ey oğullarım! Gidin Yūsuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin." Yūsuf, 12/87.

906 "Ektiğiniz tohuma ne dersiniz?!" el-Vākıʿa, 56/63.

907 "Haydi, eğer ürününüzü devşirecekseniz erkenden gidin (diye seslendiler)." el-Kalem, 68/22.

- تَحَاوُرَكُمَا [teḥāvurakumā]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَاللّٰهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا﴾[908] أَيْ مُحَاوَرَتَكُمَا

"مُحَاوَرَةٌ" söyleşmek deyip danışmaktır ki mütekellimler bibirine söyleyip cevābını almakla "مُجَاوَبَةٌ" demek olur. Bābu'l-Yā'da "يُحَاوِرُهُ" ve "يَحُورَ" kelimelerine nazar oluna.

- تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ [taḥrīru raḳabetin]
- ﴿أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ﴾[909] اَيْ عِتْقُ رَقَبَةٍ

Yaʿnī "kul āzād etmek" murād olunur. Bu kelime "عَبْدٌ"in "مَمْلُوكٌ"un zıddı mukābili olan "حُرٌّ" lafzından "tefʿīl"dir, lisānımızda dahi "hürr" deriz, esīr değil demektir. İmdi "تَحْرِيرٌ" hür kılmak, rıkkiyyetten tahlīs ile sāir ahrār menzilesine getirmektir, bināʾen ʿaleyh āzād etmek ile tefsīr olunur, kitābet maʿnāsına olan "تَحْرِيرٌ" değildir. "رَقَبَةٌ" vazʿan boyun maʿnāsına olup ferd-i insān bir tercüme, bir taʿbīrdir ki zukūr ve ināsa ıtlāk [olunur], memlūk maʿnāsına da gelir. Cemʿi "رَقَبَاتٌ" ve "رِقَابٌ" ve "رُقُبٌ" gelir. "حَرَّرْتُ الْمَمْلُوكَ فَحُرَّ" denir, "اَعْتَقْتُهُ فَعَتَقَ" demek olur.

- تَحَرَّوْا [teḥarrav]
- ﴿فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا﴾[910] أَيْ تَوَخَّوْا وَتَعَمَّدُوا

"تَوَخِّي" bir şeyʾi kasd etmek maʿnāsınadır, biz bundan aramak taʿbīr ederiz. "جَدِيرٌ" ve "لَائِقٌ" maʿnāsına mevzūʿ "حَرِيٌّ"den "tefaʿʿul"dür ki gālib-i zannda istiʿmāle daha lāyık ve dīgerinden evlā olan şeyʾi taleb ve kasddır. Lisānımızda "تَحَرِّي" mutlakan araştırmakta kullanılır ise de en iyi ve daha münāsibini aramak olacaktır. Ve "رَشَدٌ" hayr ve rahmet ve hidāyettir. [227]

MAZMŪMETU'T-TĀʾ: "تُ،ح"

- تُحْصِنُونَ [tuḥṣinūne]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ﴾[911] أَيْ تَدَّخِرُونَ فِي مَوَاضِعَ حَصِينَةٍ

Yaʿnī "ancak mevāziʿ-i hasīnede biriktirip hıfz ettiğiniz şeyʾ" demek olur. Kalʿa maʿnāsına olan "حِصْنٌ"dandır. Mümteniʿü'd-duhūl olmakla derūnundaki mahfūz ve mahrūz bulunmak mülābesesiyle hıfz ve tahaffuz maʿnālarında istiʿmāl olundu. "تَحَصُّنٌ" taharrüz

908 Allah, sizin sürdürdüğünüz konuşmayı (zaten) işitmekteydi" el-Mücādele, 58/1.
909 "Ya da bir köle azat etmektir" el-Māide, 5/89.
910 "Kim müslüman olursa, işte onlar doğruyu arayıp bulmuşlardır." el-Cinn, 72/14.
911 "Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, saklayacağınız az bir miktar hariç bu yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek." Yūsuf, 12/48.

ve tahaffuz maʿnāsınadır. Bābu'l-Hemze'de "أَحْصَنَّ" ve "أُحْصِنَّ" kelimelerinde mufassalen mezkūrdur, ircāʿ-ı nazar buyurula.

- تُحِسُّ [tuḥissu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا﴾[912] أَيْ هَلْ تَرَى مِنْهُمْ أَحَدًا

Yaʿnī "Onlardan kalmış hiçbir kimse görüyor musun?" demektir ki onlardan hīç kimse kalmadı demek irāde buyuruluyor. Bābu'l-Hemze'de "أَحَسَّ" bu faslın evvelinde "تَحُسُّونَهُمْ" Bābu'l-Ḥā'da "حَسِيسَهَا" kelimelerinde nazar buyurula.

FASLU'T-TĀʾİ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKİYYE MAʿA'L-ḪĀʾİ'L-MUʿCEME: "ت،خ"

- تَخْتَانُونَ [taḫtānūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿عَلِمَ اللّٰهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ﴾[913] أَيْ تَخُونُونَ أَنْفُسَكُمْ بِالْجِمَاعِ لَيْلَةَ الصِّيَامِ

Yaʿnī "Allāhu taʿālā hazretleri bildi ki siz oruç gecelerinde memnūʿ olan cimāʿı irtikābla kendinize ihānet ediyorsunuz" demektir. İbtidā-yı emrde leyālī-i sıyāmda cimāʿ memnūʿ idi, sonra neshle ibāha edildi. Bu āyet sebeb-i nesh-i hurmet ve ibāhayı mebnīdir. Bu kelime aslen "أَمَانَةٌ"in nakīzi olan "خِيَانَةٌ"tendir. "قَالَ" bābından "خَانَ يَخُونُ خَوْنًا وَخِيَانَةً وَمَخَانَةً فَهُوَ خَائِنٌ" denir, bi-nefsihi taʿaddī eder. "خَانَ الْعَهْدَ" denir. Ve "خَانَ فِي الْعَهْدِ" [228] dahi denir. "تَخْتَانُونَ" bundan "iftiʿāl"dir. "إِخْتَانَ يَخْتَانُ اخْتِيَانًا" denir, "Hıyānet etti" demektir. Rāğıb rahimehullāh *Mufredāt*'ta "خِيَانَةٌ" ile "نِفَاقٌ" maʿnāca birdir, ancak "خِيَانَةٌ" ʿahd ve emānet iʿtibāriyle ve "نِفَاقٌ" dīn iʿtibāriyle söylenir diyor. Ve "خِيَانَةُ الْأَعْيُنِ" bir şeyʾe gizlice işāret için göz kısmak demektir ki kendisinden gizlenilen kimseye ihānettir. Bir de nazar etmek harām olan şeyʾe müsādefe-i nazardan sonra tekrār ircāʿ-ı nazardır ki müsāraka-i nazar olur, nitekim ﴿يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ﴾[914] kavl-i kerīminde vākiʿ olmuştur.

- تَخْلُقُ [taḫluḳu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي﴾[915] أَيْ تُقَدِّرُ وَتُصَوِّرُ

912 "Biz onlardan önce nice nesilleri helak ettik. Onlardan hiçbirini hissediyor yahut onların bir fısıltısını olsun işitiyor musun?" Meryem, 19/98.

913 "Allah (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti." el-Bakara, 2/187.

914 "Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir." el-Müʾmin, 40/19.

915 "Hani iznimle çamurdan kuş şekline benzer bir şey yapıyordun da içine üflüyordun, benim iznimle hemen bir kuş oluyordu." el-Māide, 5/110.

Yaʿnī “Kuş sūreti gibi bir şeyʾi takdīr ve tasvīr ettiğin vakti zikr eyle” demek olur. Bu āyette “كَهَيْئَةِ” kelimesinde olan harf-i teşbīh değil “مِثْلُ” maʿnāsına ism olarak “تَخْلُقُ” nun mefʿūlüdür. “خَلْقٌ” lafzı īcād ve ihdās maʿnāsına ancak Cenāb-ı Hakk’a hāsstır, gayra ıtlāk olunamaz, yalnız takdīr ve tasvīr ve ıslāh, Türkçe düzmek maʿnāsına olarak gayrullāha isnādı tecvīz olunur, nitekim bu āyette ve ﴿أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللهِ﴾[916] ve ﴿إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا﴾[917] āyetlerinde vākiʿ olmuştur. ʿAle’l-ıtlāk Allāh’tan gayrıya isnādı şirktir. Bābu’l-Hemze’de “أَخْلُقُ” kelimesine de bak.

- تَخْلُقُونَ [taḫluḳūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا﴾[918] أَيْ تَقُولُونَ كَذِبًا

Yaʿnī “Yalan söylüyorsunuz.” Murād ʿibādet ettiğiniz evsāna isbāt ettiğiniz ulūhiyyet kizb olmakla gūyā kizb takdīr ve tasvīr ediyorsunuz, yaʿnī yalan uyduruyor ve düzüyorsunuz demek [229] olur. “خَلْقٌ” kelimesi takdīr tasvīr ve tasnīʿ olmakla düzmek uydurmak maʿnāsına alınarak kizb maʿnāsına da istiʿmāl olunur, nitekim lafz-ı mezkūrdan “إِفْتِعَالٌ” vezninde “إِخْتِلَاقٌ” kizbdir. Mā-kabline ircāʿ-ı nazar eyle.

- تَخْرُصُونَ [taḫruṣūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ﴾[919] أَيْ وَمَا أَنْتُمْ إِلاَّ تَظُنُّونَ

Yaʿnī “Zann ve tahmīn ve takdīr ediyorsunuz” demek olur. Ağacında olan meyveyi hāssaten hurmāyı tahmīn ve takdīr maʿnāsına olan “خَرْصٌ”tandır. Bāb-ı evvelden “قَدْ خَرَصَ النَّخْلَ يَخْرُصُ خَرْصًا” denir. Ve kizb maʿnāsına da gelir. Kezā bāb-ı evvelden “كَانَ قَدْ خَرَصَ فَهُوَ خَرَّاصٌ” denir, “كَذَبَ فَهُوَ كَذَّابٌ” demektir. Bināʾen ʿaleyh bu āyette ve ﴿إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ﴾[920] ve ﴿قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ﴾[921] āyetlerinde “تَكْذِبُونَ” , “يَكْذِبُونَ” , “كَذَّابُونَ” ile tefsīr edilmiş. Ve ḫā-i muʿcemenin zammı ve kesriyle de “خُرْصٌ” altın ve gümüşten yapılmış halkaya denir.

- تَخَوُّفٍ [teḫavvufin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ﴾[922] أَيْ تَنَقُّصٍ

Yaʿnī “Ümem-i sālife gibi vürūd-ı ʿazāb korkusu ile onlar tenakkus yaʿnī eksilmek üze-

916 “Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah’ın izniyle hemen kuş oluverir.” Āl-i ʿİmrān, 3/49.

917 “Siz Allah’ı bırakarak ancak putlara tapıyorsunuz ve yalan uyduruyorsunuz.” el-Ankebūt, 29/17.

918 “Siz Allah’ı bırakarak ancak putlara tapıyorsunuz ve yalan uyduruyorsunuz.” el-Ankebūt, 29/17.

919 “Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.” el-Enʿām, 6/148. Ayrıca bkz. Yūnus, 10/66.

920 “Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.” el-Enʿām, 6/148. Ayrıca bkz. Yūnus, 10/66.

921 “Muhammed şairdir, delidir” diyen yalancılar kahrolsun!” ez-Zāriyāt, 51/10.

922 “Yahut da, onları korku üzere iken yakalamayacağından (güven içinde midirler?)” en-Nahl, 16/47.

re iken” demek olur. Bu İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumādan mervīdir. Yāhūd onların ekābir ve eşrāfının nüfūs ve evlād ve emvālinin tenakkusu eksilmesi üzere iken demektir. Ve “تَخَوُّف” maʿnā-yı mevzūʿu üzeredir diyenler de vardır, onlara göre maʿnā Cenāb-ı Hak onları evvelen ʿazāb inzāliyle ahz etmez, belki evvelce inzār ve irsāl-i āyāt ve ʿalāmāt-ı vürūd-ı ʿazābla tahvīf edip sonra yaʿnī onlar “تَخَوُّفٌ” üzere iken ahz eder demek olur. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bihi. [230]

- تَخْرِق [taḫriḳa]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا﴾[923] أَيْ تَقْطَعَهَا أَيْ تَبْلُغَ آخِرَهَا

“خَرْقٌ” lafzı katʿ ve yarmak ve yırtmak maʿnālarına olduğu gibi katʿ-ı mesāfe maʿnāsında da istiʿmāl olundu. Rāğıb rahimehullāh “خَرْقٌ”“bir şeyʾi min-gayr-i tedebbür ve tefekkür ifsād ve tarīk üzere katʿdır diyor ki yırtmak olacak. Sicistānī rahimehullāhın “تَقْطَعُهَا وَتَبْلُغُ آخِرَهَا” ʿibāretiyle tefsīri her iki maʿnāyı da şāmildir. “ضَرَبَ” bābından “خَرَقَ الثَّوْبَ أَوِ الْأَرْضَ يَخْرِقُ خَرْقًا” denir, yırtmak ve yarmak maʿnāsınadır. Ve “tefʿīl”den “خَرَّقَهُ تَخْرِيقًا” de böyledir, ancak mübālaga ifāde eder. Ve “إِنْخِرَاقٌ” ve “تَخَرُّقٌ” ve “إِخْرِيرَاقٌ”, “خَرْقٌ” ve “تَخْرِيقٌ” in mutāviʿleridir. Ve “خَرْقٌ” ve “تَخْرِيقٌ” aslı olmayan bir şeyʾi söylemek yaʿnī kizb ve iftirāʾ maʿnāsına da gelir. Ke-mā kāle taʿālā ﴿وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَصِفُونَ﴾[924] ve teşdīdle “وَخَرَّقُوا لَهُ” dahi kırāʾattir. Bābu’l-Ḫāi’l-Muʿceme’de “خَرَقُوا” kelimesinde zikr olunur.

- تَخَذْتُ [teḫaẕtu]

- ﴿وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلاً﴾[925] أَيِ اتَّخَذْتُ

Aslı “إِتَّخَذْتُ” olup tahfīfen böyle kırāʾat olunmuş ve baʿz-ı mesāhif-i şerīfede hemze-i vasl hattan da iskāt edilerek “تَخَذْتُ” şeklinde yazılmış ise de el-yevm elde olan masāhif-i şerīfede kelime-i mezbūre hep hemze-i vaslla yazılmıştır.

- تَخَلَّتْ [teḫallet]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ﴾[926] أَيْ بَقِيَتْ خَالِيًا

“خَلْوَةٌ” lafzından “تَفَعَّلَتْ”dir. “خَلْوَةٌ” boş ve hālī mekāndır ki boşluk ve tehīlik demek olan “خُلُوٌّ”dendir. “تَخَلَّتْ” kelimesinin “تَفَعَّلَتْ” vezninde gösterilmesi “خُلُوٌّ” den olmakla

923 “Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.” el-İsrāʾ, 17/37.

924 “Bir de cinleri Allah’a birtakım ortaklar yaptılar. Oysa onları o yarattı. Bilgisizce Allah’a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerden uzaktır, yücedir.” el-Enʿām, 6/100.

925 “O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırıp şöyle diyecektir: “Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!” el-Furkān, 25/27.

926 “Yer uzatılıp dümdüz edildiği ve içindekileri atıp boşaldığı zaman” el-İnşikāk, 84/4.

kıyāsen [231] "تَخَلَّوَتْ" olması lāzım gelir iken vāv'ın ve mā-kablinin müteharrik bulunması hazfi īcāb etmekle "تَخَلَّتْ" sūretine girdiğini tenbīh içindir. Tercüme-i āyette "Arz-ı emvāt u emvāl ve maʿādinden derūnunda olanı dışarıya bırakıp hālī kaldı" denir. Vallāhu aʿlemu.

- تَخْطَفُهُ [taḫṭafuhū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾[927] أَيْ تَأْخُذُهُ بِسُرْعَةٍ

"خَطْفٌ"tendir. Lafz-ı mezkūr sürʿatle ahz ve ihtilās etmek ve çabucak kapmak çalmak, Türkçe uğrulamak maʿnāsınadır. "فَهِمَ" bābından "خَطِفَ يَخْطَفُ خَطْفًا فَهُوَ خَاطِفٌ" denir. ﴿يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ﴾[928] ve ﴿إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ﴾[929] Ve "tefaʿʿul"den mebnī ʿale'l-mefʿūl olarak ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ﴾[930] āyāt-ı kerīmesi de bundandır. Fusūl-ı mahsūsasında tefsīrleri görülür.

MAZMŪMETU'T-TĀ': "تُ،خ"

- تُخَافِتْ [tuḫāfit]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا﴾[931] أَيْ لَا تُخْفِهَا

Yaʿnī namazı ki murād kırā'attir, ihfā etme demektir. Tercüme-i āyette "Namāzda ziyāde refʿ-i savtla cehr etme ve iktidā edenler işitemeyecek kadar da ihfā etme." Belki ﴿وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا﴾[932] cehr ile ihfā beyninde bir tarīk-i muʿtedil kasd eyle denir. Bu kelime "خَفْتٌ"ten "müfāʿalet"tir. "خَفْتٌ" ve "مُخَافَتَةٌ" söz gizlemektir. Sülāsīden lāzım olarak "جَلَسَ" bābından "خَفَتَ الصَّوْتَ يَخْفِتُ خُفُوتًا" denir, "سَكَنَ" demektir. "ضَرَبَ" bābından "خَفَتَ خَفْتًا" de "müfāʿalet"ten "خَافَتَ مُخَافَتَةً" ve "tefāʿul"den "تَخَافَتَ تَخَافُتًا" isrār-ı mantık ve ihfā-i kavldir ki sözü gizlemektir. [232] ﴿يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا﴾[933] أَيْ أَسَرُّوا الْقَوْلَ بَيْنَهُمْ

- تُخْبِتَ [tuḫbite]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ﴾[934] أَيْ تَخْضَعَ

---

927 "Kim Allah'a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor veya rüzgār onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir." el-Hacc, 22/31.

928 "Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek." el-Bakara, 2/20.

929 "Ancak onlardan söz kapan olur. Onu da delip geçen bir alev izler (ve yok eder)." es-Sāffāt, 37/10.

930 "Çevrelerindeki insanlar kapılıp götürülürken, bizim, onların yurtlarını saygın ve güvenlikli bir yer kıldığımızı görmediler mi?" el-Ankebūt, 29/67.

931 "Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut." el- İsrā', 17/110.

932 "İkisi ortası bir yol tut." el-İsrā', 17/110.

933 "Aralarında birbirlerine "(Dünya'da) sadece on (gün) kaldınız" diye gizli gizli konuşacaklar." Tāhā, 20/103.

934 "Bir de kendilerine ilim verilmiş olanlar onun, Rabbinden gelen hak olduğunu bilsinler, böylece ona

وَتطْمَئِنَّ لَهُ أَيْ لِلْقُرْآنِ قُلُوبُهُمْ

Yaʿnī “Kalbleri Ḳurʾān’a hādıʿ ve mutmaʾinn olsun için” demek olur. “مُخْبِتٌ” daʿvet olunduğu şeyʾe hādıʿ ve mutmaʾinn olan kimsedir. Bu kelimeye dāir tahkīkāt Bābu’l-Hemze’de “أَخْبَتُوا” kelimesinde mufassalen beyān olunmuştur, mürācaʿat oluna.

- تُخْسِرُوا [tuḫsirū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ﴾[935] أَيْ وَلاَ تُنْقِصُوا الْوَزْنَ

Yaʿnī “Tartıyı eksiltmeyiniz” demek olur. Ve feth-i tāʾ ile “تَخْسَرُوا الْمِيزَانَ” dahi kırāʾat olunmuş. Bu sūrette maʿnā “Yevm-i kıyāmette sevāb-ı aʿmālinizin vezninde hāsir olmayınız” demek olur. Bu kelime reʾsü’l-mālın intikāsı maʿnāsına olan “خُسْرٌ” ve “خُسْرَانٌ” lafzındandır. Bābu’l-Ḫā’da “خَسِرُوا” kelimesinde mufassaldır, oraya nazar buyurula.

FASLU’T-TĀʾİ’L-MUSENNĀTİ’L-FEVKIYYE MAʿA’D-DĀLİ’L-MUHMELE: “تَ،د”

- تَدَّخِرُونَ [teddeḫirūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ﴾[936] أَيْ تُخْبِؤُونَ

Yaʿnī “evlerinizde saklayıp zahīre ettiğiniz şeyʾi” demektir. Ve ātī için iddihār ettiğiniz şeyʾi demek de olur. Bu kelimenin aslı zamm-ı ẕāl ve sükūn-ı ḫā-i muʿcemeteyn ile “ذُخْرٌ” lafzıdır. Dāl-ı mühmele ile “إِدِّخَارٌ” aslen “إِذْتِخَارٌ”dır, tā-i “iftiʿāl” ber-kāʿide-i lisān dāl-ı mühmeleye ve zāl-ı muʿceme de berāy-ı idgām mühmeleye kalble “إِدِّخَارٌ” olmuştur. Lisān-ı ʿArabda bu bir kāʿide-i muttaridedir. Bunu İbn Es̱īr *Nihāye*’de beyān etmiş. Yoksa “إِدِّخَارٌ” ın aslı mühmele ile “دَخْرٌ” olamaz, çünkü lafz-ı mezkūr buʿd ve züll ve hevān ve tard maʿnālarınadır, nitekim [233] ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ﴾[937] kavl-i kerīminde “دَاخِرٌ” kelimesi “صَاغِرِينَ أَذِلاَّءَ” kelimeleriyle tefsīr olunmuştur. Bābu’d-Dāl’da “دَاخِرِينَ” kelimesine bak. Bu tahkīke Rāğıb dahi muvafakat ediyor.

- تَدْرُسُونَ [tedrusūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ﴾[938] أي تقرؤون

---

iman etsinler ve sonuçta da kalpleri ona saygı duysun diye Allah böyle yapar.” el-Hacc, 22/54.

935 “Tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın.” er-Rahmān, 55/9.

936 “Evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm.” Āl-i ʿİmrān, 3/49.

937 “Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hālde cehenneme gireceklerdir.” el-Müʾmin, 40/60.

938 “Fakat (şöyle öğüt verir:) “Öğretmekte ve derinlemesine incelemekte olduğunuz Kitap uyarınca rabbānīler (Allah’ın istediği örnek ve dindar kullar) olun.” Āl-i ʿİmrān, 3/79.

Yaʿnī "Okursunuz" demektir. "دَرَسَ"dendir. Bābu'd-Dāl'da "دَرَسُوا" kelimesine nazar oluna.

- تَدْمِيرًا [tedmīran]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا﴾[939] أَيْ أَهْلَكْنَاهَا إِهْلاَكًا

Bābu'd-Dāl'da "دَمَّرَ اللهُ عَلَيْهِمْ" kelimesine nazar oluna.

MAZMŪMETU'T-TĀʾ: "تُ،د"

- تُدْهِنُ [tudhinu]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ﴾[940] أَيْ لَوْ تُنَافِقُ فَيُنَافِقُونَ

"إِدْهَانٌ" nifāktır, yaʿnī terk-i muhālasat ve sıdktır ki kalbde muzmar olan şeyʾin hilāfını izhārdır. Bu kelime "دُهْنٌ" māddesindendir. Lafz-ı mezkūr mutlakan nebātī olan yağa denir, her neden olursa. "İftiʿāl"den "إِدِّهَانٌ" yağlanmaktır: "كُلُوا الزَّيْتَ وَادَّهِنُوا بِهِ"،[941] الْحَدِيثُ [Ve] "ifʿāl"den "إِدِّهَانٌ" müdārāt ve mülāyenet ve terk-i ciddiyyet ve muhālasattır. "müfāʿalet"ten "مُدَاهَنَةٌ" maʿlūm maʿānī-i mezkūre cümleten "دُهْنٌ"ün gerek zātında ve gerek "تَدْهِينٌ" edilen şeyʾde tasavvur olunan mülāyenetten meʾhūzdur. Bu āyette "تُنَافِقُ" ile tefsīr olunduğu gibi baʿzı müfessīrīn de "تُلَايِنُ" ve "تَلِينُ" ve "تُدَاهِنُ" taʿbīrleriyle tefsīr etmişler. Bu asldan "يُدْهِنُونَ" ve "مُدْهِنُونَ" kelimelerinde de maʿnā budur, mahallerinde de zikr olunur.

- تُدْلُوا [tudlū]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾[942] أَيْ تُلْقُوا بِهَا أَيْ وَلاَ تُلْقُوا حُكُومَتَهَا إِلَى الْحُكَّامِ

Ve İbn ʿAbbās [234] radıyallāhu ʿanhumādan mervī olan tefsīrde "لَا تُلْجُوا بِهَا" lafzıyla müfesserdir. "إِدْلَاءٌ" kovayı kuyuya irsāldir. Bundan "إِلْقَاءٌ" maʿnāsı alındı, kezālik mahal karīnesiyle "إِلْجَاءٌ" ile de taʿbīr olundu. Tercüme-i āyette "Mālınızı aranızda bātıl ile yaʿnī gasb, sirkat, kumār gibi suver-i bātıla ile yiyip de onun emr-i hükūmetini hükkāma ilkāʾ ve ilcāʾ etmeyiniz" yaʿnī hākimlere ve mahkemelere düşürmeyiniz demek olur, zīrā suver ü esbāb-ı bātıla ile ekl-i māl nizāʿ ve muhāsameyi intāc eder.

---

939 "Oranın altını üstüne getiririz." el-İsrāʾ, 17/16; el-Furkān, 25/36.

940 "İstediler ki, yumuşak davranasın, böylece onlar da yumuşak davransınlar." el-Kalem, 68/9.

941 İbn Māce, Etʿime, 34, no: 3320; Tirmizī, Etʿime, 43, no: 1851; Hākim, el-Mustedrek ʿala's-Sahīhayn, 2/432, no: 3504.

942 "Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hakimlere (rüşvet olarak) vermeyin." el-Bakara, 2/188.

- تُدَمِّرُ [tudemmiru]
- ﴿تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا﴾[943] ايْ تُهْلِكُ كُلَّ شَيْءٍ

Yaʿnī "İsābet ettiği her bir şeyʾi helāk ve mahv ve harāb eder" demek olur. Bābu'd-Dāl'da "دَمَّرَ الله عَلَيْهِمْ" kelimesine nazar oluna.

FASLU'T-TĀʾİ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MAʿA'Z-ẒĀLİ'L-MUʿCEME: "ت،ذ"

- تَذْرُوهُ [teẕrūhu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ﴾[944] أَيْ تُنْثِرُهُ وَتُطَيِّرُهُ وَتُفَرِّقُهُ

Yaʿnī "Saçar ve uçurur ve dağıtır" demek olur. Bu kelime savurmak ve uçurup dağıtmak maʿnāsına olan "ذَرْوٌ"dendir. "عَدَا" bābından "ذَرَوْتُ الشَّيْءَ أَذْرُوهُ ذَرْوًا" , "طَيَّرْتُهُ" demektir. Ve "ذَرَيْتُ الْحِنْطَةَ" "Buğdayı savurdum" ve "ذَرَتِ الرِّيحُ التُّرَابَ" "Rüzgār toprağı havāya kaldırdı" demektir. "رَمَى" bābından da gelir. "ذَرَى يَذْرِي ذَرْيًا" gibi tasrīf olunur. Ve maʿānī-i sāirede dahi müstaʿmeldir.

- تَذْهَلُ [teẕhelu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا﴾[945] أَيْ تَنْسَى

Yaʿnī "Zelzele-i sāʿati gördükleri günde her çocuk emziren kadın emzirdiği çocuğunu unutur." Yaʿnī dehşet ve heybet ve haşyetten en sevdiği hātırından çıkar [235] demek olur. "ذَهَلٌ" lafzından bāb-ı sālisten "ذَهَلَ يَذْهَلُ ذُهُولًا فَهُوَ ذَاهِلٌ" denir, "غَفَلَ" ve "نَسِيَ" maʿnāsınadır. Baʿzen bi-nefsihi taʿaddī eder: "ذَهَلْتُهُ عَنِ الشَّيْءِ" "Ona unutturdum, igfāl ettim" demek olur. Lākin ekser hemze ile taʿaddī eder: "أَذْهَلْتُهُ عَنْهُ" denir. Ve "ذُهُولٌ" lafzı masdar olduğu gibi maʿnā-yı mezkūrdan ism de olur. Ve Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta "ذُهُولٌ" bir şugldür ki hüzn ve nisyān īrās eder. Ve "ذَهَلَ عَنْهُ" "Ondan meşgūl oldu", "أَذْهَلَهُ الْأَمْرُ" "Emr onu meşgūl etti" demektir demiş.

- تَذُودَانِ [teẕūdāni]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ﴾[946] أَيْ تَكُفَّانِ عَنْهُمَا

"Koyunlarını menʿ ediyorlar." Yaʿnī dağılmak ve dīger sürülere karışmaktan. "إِمْرَأَتَيْنِ"den murād Şuʿāyb ʿaleyhi's-selāmın iki kerīmeleridir. "ذَوْدٌ" menʿ ve tard ve defʿ maʿnā-

943 "O, Rabbimin emriyle her şeyi yerle bir eder." el-Ahkāf, 46/25.
944 "Fakat bütün bu canlılık sonunda rüzgārın savurduğu kuru bir çer çöpe döner." el-Kehf, 18/45.
945 "Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan geçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür." el-Hacc, 22/2.
946 "Bunların yanında da koyunlarını suya salmamak için uğraşan iki kız gördü." el-Kasas, 28/23.

sınadır, ekser koyun ve deve hakkında kullanılır; baᶜzen de gayrıda istiᶜmāl olunur. "قَالَ" bābından "ذَادَ الْقَطِيعَ يَذُودُ ذَوْدًا" denir, "مَنَعَ" ve "طَرَدَ" ve "دَفَعَ" maᶜnālarından biri murād olunur. Ve üçten on reᵓse kadar olan koyun ve deve sürüsüne de "ذَوْدٌ" denir.

- تَذَرُ وَتَذَرُنَّ وَتَذَرُونَ [tezaru]

Ve emsāli kelimāt misāl-i vāvī olup terk ve defᶜ maᶜnāsına olan "وَذَرَ" lafzındandır. Bābu'z-Zāli'l-Muᶜceme'de "ذَرْ" kelimesine nazar buyurula.

FASLU'T-TĀᵓİ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MAᶜA'R-RĀᵓ: "ت،ر"

- تَرَبُّص [terabbuṣu]

- ﴿لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّص أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ﴾[947] أَيْ تَمَكُّثُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ

Yaᶜnī "dört ay beklemek, intizār etmek" demek olur. Bu kelime zammla "رُبْصٌ" maddesindendir, gālibā sülāsīsi istiᶜmālden sākıttır, dāimā "tefaᶜᶜul"den istiᶜmāl olunur. Ve [236] bāb-ı mezkūrdan "تَرَبُّص" intizār ve tevakkuᶜ maᶜnāsınadır: "تَرَبَّصْتُ الْأَمْرَ تَرَبُّصًا فَأَنَا مُتَرَبِّص , إِنْتَظَرْتُهُ فَأَنَا مُنْتَظِرٌ" demektir. Ve "غُرْفَةٌ" vezninde "رُبْصَةٌ" bundan ismdir. Ve "تَرَبَّصْتُ الْأَمْرَ بِفُلَانٍ , تَوَقَّعْتُ نُزُولَهُ بِهِ" demek olur. Ve "لِي بِكَذَا رُبْصَةٌ وَتَرَبُّص" denir ki "Şöyle bir şeyᵓe intizārım vardır." Yaᶜnī şöyle bir şeyᵓin vukūᶜ ve nüzūlünü bekliyorum demek olur. ﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾[948] ve ﴿قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ﴾[949] ve ﴿قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ﴾[950] ve ﴿وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾[951] kelimāt-ı kerīmesinde de tefsīr hep böyledir. Ve "مُتَرَبِّص" muhtekir maᶜnāsına müstaᶜmeldir. Sebeb-i tesmiye tereffuᶜ-ı esᶜārı beklediği ve müzayakaya intizār etmesidir.

- تَرْتَابُوا [tertābū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَدْنَى أَلَّا تَرْتَابُوا﴾[952] أَيْ وَأَدْنَى أَنْ لَا تَشُكُّوا

Yaᶜnī "Ve sizin şekk ve tereddüd etmemenize en yakın" demek olur. Murād muᶜāmelede kitābet māniᶜ-i vukūᶜ-ı şekk ü tereddüd olur demektir. Bir şeyᵓ bir kimseyi şekk ve

947 "Eşlerine yaklaşmamağa yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır." el-Bakara, 2/226.

948 "Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hāli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler." el-Bakara, 2/228.

949 "Onlara de ki, "Bekleyin. Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim." et-Tūr, 52/31.

950 "De ki: "Bizim için siz, (şehitlik veya zafer olmak üzere) ancak iki güzellikten birini bekleyebilirsiniz." et-Tevbe, 9/52.

951 "Bedevīlerden öyleleri vardır ki, (Allah yolunda) harcayacakları şeyi bir zarar sayar ve (bundan kurtulmak için) size belalar gelmesini beklerler. Kötü belālar kendi başlarına olsun. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." et-Tevbe, 9/98.

952 "Şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir." el-Bakara, 2/282.

şübheye düşürdüğü vaktte "بَاعَ" bābından "رَابَنِي الشَّيْءُ يَرُوبُنِي" denir. Ve ﴿إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ﴾[953] أَيْ فِي شَكٍّ مِنْهُ Ve [954]﴿وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ﴾ ve [955]﴿مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ﴾ cümle-i kerīmelerinde "شَاكٌّ" maꜤnāsına "ifꜤāl"den ism-i fāꜤildir. Ve [956]﴿أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمِ ارْتَابُوا﴾ kavl-i kerīminde "أَمْ شَكُّوا" maꜤnāsına lāzımdır. Bu "iftiꜤāl"dendir. Aslı "إِرْتَيَبُوا" yāꜤ Ꜥale'l-kāꜤide elife kalb olundu. Ve "رَيْبُ الْمَنُونِ" mevttir. Havādis-i dehre de denir. Bābu'r-Rā'ya nazar oluna.

- تَرْهَقُهُمْ [terhaḳuhum]

- ﴿تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ﴾[957] أَيْ تَغْشَاهُمْ

YaꜤnī "Onları zillet bürür" demek olur. Ve kurb maꜤnāsına müstaꜤmeldir, nitekim "غُلَامٌ مُرَاهِقٌ" denir ki "مُقَارِبٌ أَوَانَ الْإِحْتِلَامِ" demektir. Bunda da "غَشْيٌ" maꜤnāsına haml cāizdir. "غَشِيَهُ أَوَانَ الْإِحْتِلَامِ" demek [237] olur. Ancak *Mufredāt*-ı Rāġıb'da "رَهَقَهُ الْأَمْرُ غَشِيَهُ بِقَهْرٍ" Ꜥibāretiyle tefsīr olunmuş. "تَعِبَ" bābından "رَهِقَ الشَّيْءُ يَرْهَقُهُ رَهَقًا" denir, "غَشِيَ" ve "قَرُبَ" demektir. Ve "رَهِقَهُ الدَّيْنُ" , "غَشِيَهُ" demek olur.

- تَرْكَنُوا [terkenū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾[958] أَيْ وَلاَ تَمِيلُوا وَلاَ تَسْكُنُوا إِلَيْهِمْ

YaꜤnī "Zālimlere meyl etmeyiniz ve onlar[la] mutmaꜤinn olmayınız." Murād sözlerine rāzı ve kāniꜤ olmayınız demektir. Ve [959]﴿وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا﴾ kavl-i kerīmi de bundandır. Hulāsa "رُكُونٌ" meyl ve itmiꜤnān ve iꜤtimād maꜤnālarınadır. Bu āyette İbn ꜤAbbās radıyallāhu Ꜥanhumā ﴿وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾[960] أَيْ لاَ تَمِيلُوا buyurmuş ve Ḳāḍī "فَإِنَّ الرُّكُونَ هُوَ الْمَيْلُ الْيَسِيرُ" "وَلَا تَمِيلُوا إِلَيْهِمْ أَدْنَى مَيْلٍ" demiş ve Ꜥibāretiyle de tavzīh-i merām etmiş. Ve "رُكُونٌ" muhabbet ve meyl-i kalbīdir de denilmiş. Ve Ḫāzin Ebu'l-ꜤĀliye'den "لَا تَرْضَوْا بِأَعْمَالِهِمْ" ve Serī'den "لَا تُدَاهِنُوا الظَّلَمَةَ" ve İkrime'den "لَا تُطِيعُوهُمْ" tefsīrlerini nakl etmiş. Bunlar cümleten meꜤāl ve hükmde birleşirler. "تَعِبَ" bābından "رَكَنَ يَرْكَنُ رُكْنًا فَهُوَ رَاكِنٌ" ve "قَعَدَ" bābında "رَكَنَ يَرْكُنُ رُكُونًا فَهُوَ رَاكِنٌ" denir.

- تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ [teraktu]

- ﴿إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ﴾[961] أَيْ غِبْتُ عَنْهَا وَأَعْرَضْتُ

---

953 "Ölümden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz" el-Hacc, 22/5.
954 "Onlar da (müşrikler de) o Kur'an hakkında derin bir şüphe içindedirler." Hūd, 11/110; Fussilet, 41/45; eş-Şūrā, 42/14.
955 "Hayrı hep engelleyen, haddi aşan şüpheci" Kāf, 50/25.
956 "Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe ve tereddüde mi düştüler?" en-Nūr, 24/50.
957 "Kendilerini zillet kaplamış bir hālde" el-Kalem, 68/43; el-MaꜤāric, 70/44.
958 "Zulmedenlere meyletmeyin." Hūd, 11/113.
959 "Eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık az kalsın onlara biraz meyledecektin." el-İsrāꜤ, 17/74.
960 "Zulmedenlere meyletmeyin." Hūd, 11/113.
961 "Ben, Allah'a inanmayan ve ahireti inkār eden bir milletin dinini bıraktım." Yūsuf, 12/37.

Yaʿnī “Allāh-ı ʿazīmü’ş-şāna īmān etmeyen kavmin dīninden iʿrāz ettim” demektir. “تَرْكٌ” iki nevʿdir: Biri bir kimse içinde bulunduğu bir şeyʾi bırakmak ve ondan müfārakat etmektir. Dīgeri aslen içinde bulunmadığı bir şeyʾden iʿrāz ve mücānebetle müfārakat etmek yaʿnī ondan ayrı bulunmaktır ki ona duhūl ve onu iltizāmdan tevakkī etmektir.

Tenbīh: “تَـرْكٌ” kelimesi aslen lügat-ı garībeden olmamakla berāber garīb gibi burada tefsīri mevziʿinin ona garābet īrās etmesi [238] sebebiyledir, şöyle ki “تَـرْكٌ” kelimesi mezkūr iki maʿnādan evvelkine haml olunursa Yūsuf ʿaleyhi’s-selām’ın evvelce Allāh-ı ʿazīmü’ş-şāna īmān etmeyen kavmin dīninden olup sonra onu terk etmiş olmasını işʿār eder. Bu da ʿismet-i enbiyāʾ ʿaleyhi’s-selāma münāfīdir. Bināʾen ʿaleyh iʿrāz ve tevakkī ve mücānebet maʿnālarıyla tefsīri lāzım gelir. Bu gibi dakīkalar ʿilm-i tefsīrin en ziyāde iʿtinā edilecek kavāʿid ve levāzımındandır.

- تَرْدَى [terdā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ فَتَرْدَى﴾[962] أَيْ فَتَهْلُكَ

Yaʿnī “Helāk olursun.” “تَـرْدَى” bu āyette tahfīfledir. “رَدَى”dandır. Aslen sukūt maʿnāsınadır. “صَدَى” bābından “رَدَى فِي الْبِئْرِ يَرْدِي رَدْيًا” denir, “سَـقَطَ” demektir. “فَهُوَ رَدِيٌّ” “أَيْ سَـاقِطٌ” Bundan helāk tasavvuruyla “هَلَكَ فَهُوَ هَالِكٌ” denildi. Ve “tefaʿʿul”den “تَرَدِّي” helāka ʿarz-ı nefs etmek maʿnāsınadır. Ke-mā se-yecīʾu zikruhu.

- تَرْجُونَ [tercūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًا﴾[963] أَيْ لَا تَخَافُونَ لِلّٰهِ عَظَمَةً

Yaʿnī “Ne oluyor size ki Allāh-ı ʿazīmü’ş-şānın ʿazametinden korkmuyorsunuz?” demek olur. Bu kelime aslen ümmīd ve emel ve teʾemmül ve irāde maʿnālarına olan “رَجَاءٌ”dandır. Bunun havf maʿnāsına istiʿmāli iki cihetledir: Biri havf ve recāʾ dāimā mütelāzımlardır. Birinin zikri dīgerin mevcūdiyyetini müzekkirdir. Dīger cihet de rācīnin nefsinde dāimā ümmīd ettiği şeyʾi ʿadem-i idrāk-i havfı bulunmaktır, zīrā “رَجَاءٌ” kendinde meserret husūlü teʾemmül edilen şeyʾin idrāk zann etmektir ki yakīn ifāde edemeyeceği cihetle şevāib-i havf fevāttan hālī kalamaz. “وَقَارٌ” bu āyette ʿazamet maʿnāsınadır. Ve “رَجَاءٌ” lafzı [239] ﴿وَتَرْجُونَ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا يَرْجُونَ﴾[964] kavl-i kerīmi ve emsālinde maʿnā-yı aslīsi üzerinedir. Bu kelimeye dāir baʿzı tahkīkāt da Bābu’l-Mīm’de “مَرْجُوًّا” kelimesinde görülür.

---

962 “Buna inanmayan ve nefsinin arzusuna uyan kimseler seni ondan (ona hazırlanmaktan) sakın alıkoymasın, sonra helak olursun!” Tāhā, 20/16.

963 “Size ne oluyor da Allah için bir vakar (saygınlık, büyüklük) ummuyorsunuz?” Nūh, 71/13.

964 “Üstelik siz Allah’tan onların ümit edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz.” en-Nisāʾ, 4/104.

- تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ [terheḳuhā]
- ﴿تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ﴾[965] أَيْ تَغْشَاهَا غَبَرَةٌ

Yaᶜnī "O yüzleri sevād-ı zulmet bürür" demektir. "غُبَارٌ"ın cemᶜi olan "غَبَرَةٌ" küdūret iᶜtibāriyle sevād-ı zulmet maᶜnāsınadır. Bu kelimeye dāir kelām ānifen ﴿تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ﴾[966] kelimesinde mürūr etti, oraya ircāᶜ-ı nazar oluna.

- تَرْكُضُوا [terkuḍū]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَى مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْئَلُونَ﴾[967] أَيْ لاَ تَهْرَبُوا مُسْرِعِينَ

"Sürᶜatle kaçmayınız" demektir. "رَكْضٌ"dendir ki tahrīk-i ricleyndir, yaᶜnī atı seyrinde tesrīᶜ için rākibin iki ayağının ökçeleriyle hayvānın böğürlerine vurmaktır, biz mahmuzlamak deriz. Bāb-ı evvelden "رَكَضَ الْفَرَسَ رَكْضًا" denir, "Atı koşturmak için mahmuzladı" demek olur. Bābu'l-Hemze'de "ارْكُضْ بِرِجْلِكَ" kelimesine de mürācaᶜat oluna.

- التَّرَائِبِ [et-terāʾibi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ﴾[968] جَمْعُ تَرِيبَةٍ

"تَرِيبَةٌ" göğüste huliyy ve bezek yaᶜnī müzeyyināt taᶜlīk edecek mahaldir ki sīne ve göğüs, ᶜArabca sadrdır. Bu kavl İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhumādan mervīdir. "صُلْبٌ" bel demektir. Maᶜnā-yı āyet-i kerīme "Mā-i dāfik ki nutfedir, recülün beli ile sadrı sīnesi arasından çıkar" demek olur.

- تَرَدَّى بِالتَّشْدِيدِ [teraddā]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى﴾[969] أَيْ سَقَطَ عَلَى رَأْسِهِ فِي النَّارِ

Yaᶜnī "tepe aşağı cehenneme düştüğü vaktte" demek olur. Aslen sukūt maᶜnāsına olan ānifü'l-beyān "رَدَى dan "tefaᶜᶜul"dür. Bu bābdan kelime-i mezbūre helāka taᶜarruz maᶜnāsınadır ki bir kimse kendini helāka ᶜarz etmek yaᶜnī müntic-i [240] helāk olacak bir hālet veyā ᶜameli iltizām etmektir. Bu āyette iki maᶜnā da sahīh olur. Ānifü'l-beyān "تَرْدَى" kelimesine de mürācaᶜat oluna. Ve Bābu'l-Hemze'de "أَرْدَاكُمْ" kelimesiyle Bābu'l-Mīm'de "اَلْمُتَرَدِّيَةُ" kelimelerinde de buna dāir kelām vardır.

965 "Onları bir siyahlık bürür." ᶜAbese, 80/41.
966 "Kendilerini zillet kaplamış bir hālde" el-Kalem, 68/43; el-Maᶜāric, 70/44.
967 "Onlara, "Kaçmayın, o içinde şımartıldığınız bolluğa ve yurtlarınıza dönün. Çünkü sorulacaksınız" denildi." el-Enbiyāʾ, 21/13.
968 "Bu su, bel ile kaburga kemikleri arasından çıkar." et-Tārık, 86/7.
969 "Cehenneme yuvarlandığı zaman, malı ona fayda vermez." el-Leyl, 92/11.

- تَرْجُفُ [tarcufu]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ﴾[970]

Bābu’r-Rā’da “الرَّاجِفَةُ” ve “الرَّجْفَةُ” de mübeyyendir, orada görülür.

- تَرْكَبُنَّ [tarkebunne]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ﴾[971]

Bābu’ṭ-Ṭā’da “طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ” kelimesinde mezkūrdur, mahall-i mezkūra nazar buyurula.

MAZMŪMETU’T-TĀʾ: “تُ،ر”

- تُرْهِبُونَ [turhibūne]
- ﴿تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ﴾[972] أَيْ تُخِيفُونَ

Yaᶜnī “Korkutursunuz” demek olur. “رَهْبَةٌ”tendir. Ve “رَهْبَةٌ” ve “رَهْبٌ” taharrüz ve ıztırāba mukārin olan havftır. Bābu’l-Hemze’de “إِرْهَبُونِ” kelimesinde mezkūrdur, ircāᶜ-ı nazar oluna.

- تُرِيحُونَ [turīḥūne]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ﴾ أَيْ تَرُدُّونَهَا إِلَى الْمُرَاحِ

Tercüme-i nazm-ı kerīmde “Enᶜāmda sizin için zīnet vardır, onları murāh yaᶜnī geceleyecek mahallerine akşam vakti ircāᶜ ve sabāhleyin merᶜāya çıkardığınız vaktte” denir. Kelime-i mezbūre baᶜde’z-zevāl akşama kadar seyr maᶜnāsına müsteᶜār olan zamm-ı rāʾ ile “رُوَاحٌ” lafzından “ifᶜāl”dir. “أَرَاحَ الْقَطِيعَةَ يُرِيحُهَا إِرَاحَةً” denir. Ve feth-i rāʾ ile “رَوَاحٌ” baᶜde’z-zevāl geceye kadar seyr demektir. Bu kelimeye dāir akvāl-i kesīre vardır, hattā akvāl-i mütezādde bile vardır ki mahalli mufassalāt-ı kütüb-i lügattır. Her hālde [241] “غُدُوٌّ”ün zıddıdır ki sabāhtan zevāle kadar olan seyrdir, nitekim ﴿وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ﴾[973] kavl-i kerīminde vākiᶜ olmuştur. Bunlar fusūl-ı mahsūsunda görülür. Ve ātiyen “تَسْرَحُونَ” kelimesinde de bir nebze zikr olunur.

- تُرْهِقْنِي [turhiḳnī]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا﴾[974] أَيْ وَلاَ تُغْشِنِي

970 “Büyük bir sarsıntının olacağı o gün” en-Nāziᶜāt, 79/6.
971 “Şüphesiz siz hālden hāle geçeceksiniz.” el-İnşikāk, 84/19.
972 “Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı korkutursunuz.” el-Enfāl, 8/60.
973 “Süleyman’ın emrine de, sabah esişi bir ay, akşam esişi de bir ay(lık yol) olan rüzgārı verdik.” Sebeʾ, 34/12.
974 “Mūsā, “Unuttuğum için bana çıkışma ve bu işimde bana güçlük çıkarma!” dedi.” el-Kehf, 18/73.

Örtmek, bürümek maʿnāsına olan "رَهْقٌ"dendir. Sālifü'l-beyān "تَرْهَقُهُمْ" kelimesine mürācaʿat oluna.

- تُرْجِي [turcī]

- ﴿تُرْجِي مَنْ تَشاءُ مِنْهُنَّ﴾[975] أَيْ تُؤَخِّرُ

Yaʿnī "Ezvāc-ı tāhirāttan dilediğini teʾhīr ve dilediğini kendine zamm yaʿnī nefsin için ibkā edersin" demek olur. Bu kelime maʿānī-i kesīrede müstaʿmel "رَجَاءٌ" lafzından teʾhīr ve tevkīf maʿnāsına "ifʿāl"dir. "أَرْجَى يُرْجِي إِرْجَاءً فَهُوَ مُرْجٍ وَذَاكَ مُرْجًى" denir. "أَخَّرَ" ve "وَقَّتَ" demektir. Bābu'l-Hemze'de "أَرْجِهْ" kelimesine de nazar oluna. Ve "تُرْجِي" kelimesi "تَتْرُكُ" ile de tefsīr olunmuştur. Bābu'l-Mīm'de "مُرْجَوْنَ" kelimesine de nazar oluna.

- تُرْدِينِ [turdīni]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ تَاللَّهِ إِنْ كِدْتَ لَتُرْدِينِ﴾[976] أَيْ لَتُهْلِكُنِي

Helāk maʿnāsına olan "دَرَى"dan "ifʿāl"dir. Bu faslın evvelinde vākiʿ "تَرَدَى" ve akdemce geçen "تَرَدَّى" kelimelerine mürācaʿatla tafsīli görülür.

- التُّرَاثَ [et-turāse]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا﴾[977] أَيِ الْمِيرَاثَ

"تُرَاثٌ"ın aslı vāv ile "وِرَاثٌ" olup vāv tāʾya kalb olunmuştur. Māl-ı mevrūs demektir ki "مِيرَاثٌ" ve "إِرْثٌ" de denir, "وِرَاثَةٌ"tendir. Bāb-ı sādisten "وَرِثَ أَبَاهُ يَرِثُهُ وِرَاثَةً فَهُوَ وَارِثٌ وَالْمَالُ أَوِ الْأَبُ مَوْرُوثٌ" denir. "وِرَاثَةٌ" Ve "إِرْثٌ" bir kimsenin nefsine hāss olan mālın bir gūne ʿakd [242] ve hibe ve vasiyyet ve emsāli esbāb ve vesāilden bir sebeble olmayarak bir kimseye intikāline denir. Ve bu intikāl eden şeyʾe "مِيرَاثٌ" tesmiye edilir. Ve hüküm ve tasarruf ve saltanat ve makām ve mevkiʿ ve ʿilm de dahi istiʿmāl olunur: ﴿وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُودَ﴾[978] ve ﴿فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا﴾[979] ve ﴿وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ﴾[980] kelimāt-ı kerīmesinde olduğu gibi. Ve "ifʿāl"den "أَوْرَثَ يُورِثُ إِيرَاثًا" mīrās kılmak maʿnāsınadır: ﴿وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ﴾[981] ve ﴿وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَمْ تَطَؤُهَا﴾[982] kavl-i kerīmleri ve emsālinde olduğu gibi.

---

975 "Ey Muhammed! Bunlardan (hanımlarından) dilediğini geri bırakırsın." el-Ahzāb, 33/51.

976 "Ona şöyle der: "Allah'a andolsun, neredeyse beni de helak edecektin." es-Sāffāt, 37/56.

977 "Haram helāl demeden mirası alabildiğine yiyorsunuz." el-Fecr, 89/19.

978 "Süleyman, Dāvūd'a varis oldu." en-Neml, 27/16.

979 "Bana kendi tarafından; bana ve Yakub hanedanına varis olacak bir çocuk bağışla ve onu hoşnutluğuna ulaşmış bir kimse kıl!" Meryem, 19/5-6.

980 "(Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur." el-Bakara, 2/233.

981 "Onlar şöyle derler: "Hamd, bize olan vaadini gerçekleştiren ve bizi cennetten dilediğimiz yere konmak üzere bu yurda varis kılan Allah'a mahsustur. Salih amel işleyenlerin mükāfatı ne güzelmiş!" ez-Zümer, 39/74.

982 "Allah sizi onların topraklarına, yurtlarına, mallarına ve henüz ayak basmadığınız topraklara varis

"وَرِثَ" misāl-i vāvī olmakla muzāriʿinde vāv ʿale'l-kāʿide sākıt olarak kıyāsen "يَوْرِثُ" olmak iktizā ederken bilā-vāv "يَرِثُ" olmuştur.

FASLU'T-TĀʾİ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MAʿA'Z-ZĀY: "ت،ز"

- تَزْهَقَ [tezhaḳa]
- ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ﴾[983] أَيْ تَهْلُكَ وَتَبْطُلَ

Yaʿnī "Helāk ve bātıl ola" demek olur. "نَفْسٌ" burada rūh, hayāt, Türkçe cān dediğimiz maʿnādır. *Mufredāt*'ta Rāğıb rahimehullāh "زَهَقَتْ نَفْسُهُ" "Bir şeyʾ üzerine eseften cānı çıktı" diye tefsīr edip ﴿وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ﴾ cümle-i kerīmesini misāl īrād etmiş. "خَضَعَ" bābından "زَهَقَ يَزْهَقُ زُهُوقًا فَهُوَ زَاهِقٌ وَزَهُوقٌ" denir. Ve mahalline göre hurūc ve zevāl ve telef ve bātıl olmak ve izmihlāl maʿnālarına gelir. Ve bu kelime "تَعِبَ" bābından "زَهِقَ يَزْهَقُ زَهَقًا" sūretinde de tasrīf olunur. Bābu'z-Zāy'da "زَهَقٌ" kelimesine de nazar oluna.

- تَزِيغُ [tezīğu]
- ﴿مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ تَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ﴾[984] بِالتَّاءِ وَقُرِئَ ﴿يَزِيغُ﴾ أَيْ تَمِيلُ أَوْ يَمِيلُ عَنِ الْحَقِّ

Yaʿnī "Haktan meyl ve ʿudūl eder" demek olur. İstikāmetten meyl [243] ve inhirāf maʿnāsına olan "زَيْغٌ"dendir. "بَاعَ" bābından "زَاغَ يَزِيغُ زَيْغًا فَهُوَ زَائِغٌ" denir. Ve "tefāʿul"den "تَزَايُغٌ" temāyül ve "ifʿāl"den "إِزَاغَةٌ" imāle demektir. Bābu'z-Zāy'da "زَاغَ" kelimesine nazar oluna.

- تَزْدَرِي [tezderī]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللّٰهُ خَيْرًا﴾[985] أَيْ تَحْتَقِرُ

Bu āyet-i kerīmede takdīr-i kelām "لِلَّذِينَ تَزْدَرِيهِمْ أَعْيُنُكُمْ"dür, "Sizin gözleriniz nazarlarınız onları hakīr ve nākıs ve kāsır ve değersiz görür ve nāçīz bulur" demek olur. "زَرَى"dandır. "رَمَى" bābından "زَرَى يَزْرِي زَرْيًا وَزَرِيَّةً وَزِرَايَةً" denir, tahkīr ve tankīs ve taksīr maʿnāsınadır. Bi'n-nefs ve harfle de taʿaddī eder: "زَرَاهُ وَزَرَى بِهِ وَزَرَى عَلَيْهِ" denir, fark yoktur. Ve "إِفْتِعَالٌ"den de "إِزْدَرَاهُ وَازْدَرَى بِهِ وَازْدَرَى عَلَيْهِ" denir, yine maʿnā birdir. "İfʿāl"den "أَزْرَاهُ يُزْرِيهِ" de böyledir. Bunlar istihzāʾ maʿnāsına da gelir.

kıldı." el-Ahzāb, 33/27.

983 "Allah, bununla ancak onlara dünya hayatında azap etmeyi ve canlarının kāfir olarak çıkmasını istiyor." et-Tevbe, 9/55.

984 "İçlerinden bir kısmının kalpleri eğrilmeğe yüz tuttuktan sonra" et-Tevbe, 9/117.

985 "Sizin hor gördüğünüz kimseler için, "Allah onlara asla hiçbir hayır vermez" de diyemem." Hūd, 11/31.

- تَزَاوَرُ [tezāveru]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ﴾[986] أَيْ تُمَايِلُ

Yaʿnī meyl eder. Meyl maʿnāsına olan "زَوْرٌ"dendir, nitekim sıdk ve haktan meyl olduğu için kizbe "زُورٌ" denildi. "تَـزَاوُرٌ" bundan "tefāʿul"dür. Aslen "تَـتَـزَاوَرُ" olup tahfīfen tāʾeyn-den biri hazf olunmuştur. Sülāsīde "قَالَ" bābından "زَارَ يَزُورُ زَوْرًا" denir. Maʿānī-i ʿadīdede müstaʿmeldir. Ve "زِيَارَةٌ" ve "تَزْوِيرٌ" de bundandır.

- تَزَيَّلُوا [tezeyyelū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾[987] أَيْ تَمَيَّزُوا

Bu kelime aslen "زَوَالٌ" dendir. Bāb-ı evvelden "زَالَ يَـزُولُ زَوَالًا" Ve "بَـاعَ" bābından [244] "زَالَ يَزِيـلُ زَيْـلًا" denir. Ve "زِلْتُـهُ عَـنْ مَكَانِهِ" , "اَزَلْتُـهُ" maʿnāsına lügattır. "Tefʿīl"den "زَيَّلَهُ تَزْيِيلًا" müteʿaddīdir. Ve "Tefaʿʿul"den "تَزَيُّلٌ" bunun mutāviʿi olduğu gibi teferruk ve temeyyüz maʿnālarında da istiʿmāl olunur, bināʾen ʿaleyh bu āyette "لَـوْ تَمَيَّـزُوا" Yaʿnī "Müʾminler kāfirlerden temeyyüz edeydiler, birbirinden ayrıla idiler elbette kāfirleri muʿazzeb eder idik" demek olur.

- تَزَكَّى [tezekkā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى﴾[988] أَيْ تَطَهَّرَ يَعْنِي مِنَ الذُّنُوبِ

Murād "İltizām-ı aʿmāl-i sāliha sebebiyle günāhlarından temizlendi" demek olur. Tahāret maʿnāsına olan "زَكَاةٌ" tan "tefaʿʿul"dür. Bu sīga-i māzīdir, lākin ﴿فَقُلْ هَـلْ لَـكَ إِلَـى أَنْ تَزَكَّـى﴾[989] kavl-i kerīminde sīga-i muzāridir, zīrā aslı iki tāʾ ile "تَتَزَكَّـى" olup ehad-ı tāʾeyn hazf olunmuştur. Ve tāʾeynden ahīre zāy'da idgām olunarak teşdīdle "تَزَّكَّـى" kırāʾati de bunu müʾeyyiddir. Bābu'z-Zāy'da "زَكَاءٌ" ve "زَكَاةٌ" kelimelerinde tafsīli görülür, oraya da nazar oluna.

- تَزِرُ [teziru]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾[990] أَيْ لَا تَحْمِلُ نَفْسٌ حَامِلَةٌ حِمْلَ نَفْسٍ أُخْرَى

Bu kelime aslen fethateynle "وَزَرٌ" dendir ki cebelde iltica edilen melceʾdir, nitekim ﴾

---

986 "(Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini görürdün." el-Kehf, 18/17.

987 "Eğer, inananlarla inkārcılar birbirinden ayrılmış olsalardı, onlardan inkār edenleri elem dolu bir azaba uğratırdık." el-Feth, 48/25.

988 "Arınan ve Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer." el-Aʿlā, 87/14.

989 "Ona de ki: İster misin (küfür ve isyanından) temizlenesin?" en-Nāziʿāt, 79/18.

990 "Hiçbir günahkār başka bir günahkārın günah yükünü yüklenmez." el-Enʿām, 6/164; el-İsrāʾ, 17/15; Fātır, 35/7.

﴿كَلَّا لَا وَزَرَ﴾[991] buyuruldu ki "لَا مَلْجَأَ" demektir. Sonra cebele teşbīhen sikal yaʿnī ağırlık ve yük maʿnāsına istiʿmāl olundu. Ve bu takrīble ism ve zenb yaʿnī günāhtan da taʿbīr edildi, nitekim āyet-i kerīmede vākiʿidir. "وَزَارَةٌ" dahi bundandır ki "وَزِيرٌ" sultānın saltanat muktezāsı olan himl-i sakīlini ve bār-ı girān-ı hükūmeti ondan tahammül eder, yüklenir. "وَعَدَ" bābından "وَزَرَ يَزِرُ وَزْرًا فَهُوَ وَازِرٌ وَوَزِيرٌ وَهِيَ وَازِرَةٌ" denir. Bābu'l-Hemze'de "أَوْزَارَهُمْ" kelimesine de ircāʿ-ı nazar oluna. [245]

FASLU'T-TĀʾİ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MAʿA'S-SĪNİ'L-MUHMELE: "ت،س"

- تَسْفِكُونَ [tesfikūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ اَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ﴾[992] أَيْ لَا تَصُبُّونَ

Yaʿnī "Dökmeyesiz, akıtmayasız" demektir. Burada haber bi-maʿnā inşāʾdır. "سَفْكٌ" , "صَبٌّ" yaʿnī dökmek ve akıtmaktır. "ضَرَبَ" bābından سَفَكَ الدَّمَ أَوِ الدَّمْعَ يَسْفِكُ سَفْكًا فَهُوَ سَافِكٌ "وَسَفَّاكٌ" denir. Ancak teşdīd ile "سَفَّاكٌ" mübālaga ifāde eder. Ve kelāma kādir kimseye de "سَفَّاكٌ" denir, gūyā ki kelāmı akıtır, sühūletle icrā eder. Ve cevher-i müzāba dahi "سَفَّاكٌ" denir.

- تَسْئَمُوا [tesʾemū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَسْئَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَى أَجَلِهِ﴾[993] أَيْ وَلَا تَمَلُّوا

Yaʿnī "Usanmayınız, üşenmeyiniz" demek olur. Melāl yaʿnī usanmak ve üşenmek ve bıkmak maʿnālarına olan "سَأْمٌ"den cemʿ müzekker için sīga-i nehy hāzırdır. "تَعِبَ" bābından "سَئِمَ يَسْأَمُ سَأْمًا وَسَآمَةً" denir. Bi'n-nefs ve harfle de taʿaddī eder: "سَئِمْتُهُ وَسَئِمْتُ مِنْهُ" birdir.

- تَسْتَقْسِمُوا [testaksimū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ﴾[994]

"قَسْمٌ" lafzından "istifʿāl"dir. "إِسْتِقْسَامٌ" burada kısmet ve hisse ve nasīb taleb etmektir. "أَزْلَامٌ" feth ve zammla da "زَلَمٌ"in cemʿidir ki ʿArabın fāl ve kurʿa attıkları küçük oklar-

991 "Hayır, hiçbir sığınacak yer yoktur." el-Kıyāmet, 75/11.

992 "Hani, "Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız" diye de sizden kesin söz almıştık." el-Bakara, 2/84.

993 "Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın." el-Bakara, 2/282.

994 "Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı." el-Māide, 5/3.

dır. Bābu'l-Hemze'de "الْأَزْلَام" kelimesine bak. Maʿnā-yı cümle-i kerīme āyetin evvelinde vākiʿ ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ﴾[995] üzerine ʿatfla "Ve sizin üzerinize ezlāmla kısmet ve hisse ve nasīb etmek dahi harām kılındı." Yaʿnī kumar ve bu zamanda piyango dedikleri cerr-i menfaʿat.

- تَسْرَحُونَ [tesraḥūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ﴾[996] [246] أَيْ تُرْسِلُونَ

Yaʿnī "sabāhleyin otlamağa salıverdiğiniz hīnde" demektir. Ve "تُرِيحُونَ" "akşamleyin yatak yerlerine döndürür dediğiniz hīnde" demekte ki faslında beyān olunmuştu. Ve "تَسْرَحُونَ" aslen feth ve sükūnla "شَرْحٌ" vezninde "سَرْحٌ"dendir ki ulu ve uzun şecerdir. Bu ism-i cins olup vāhidesi "سَرْحَةٌ" dır. "نَفَعَ" bābından "سَرَحْتُ الْإِبِلَ سَرْحًا" denir, "Develeri "سَرْحٌ" denilen meşcerede raʿya saldım" demek. Sonra mutlakan raʿyde salvermekte istiʿmāl olundu, nitekim bu āyette vākiʿ oldu. Müteʿaddī ve lāzım olur. "سَرَحْتُ الْإِبِلَ" , "إِبِل"in nasbıyla müteʿaddīdir. Ve "سَرَحَتِ الْإِبِلُ بِنَفْسِهَا" "Develer kendi kendine rāʿīsiz otladı" demek olur. Ve "tefʿīl"den "سَرَّحْتُ الْإِبِلَ" mübālaga ve teksīr ifāde eder. Ve talāk ve sakal salıvermek maʿnāsına da gelir.

- تَسْرِيحٌ [tesrīḥun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ﴾[997] أَيْ اِرْسَالٌ بِمَعْرُوفٍ

Yaʿnī hakkını edā ile hüsn-i sūretle talāk vermektir. Mā-kablinde "تَسْرَحُونَ" kelimesinde tafsīlen beyān olundu, ircāʿ-ı nazar buyurula. Bābu's-Sīn'de "سَرِّحُوا" ve "سَرَاحًا" kelimelerinde görülür.

- تَسَوَّرُوا [tesevverū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ﴾[998] أَيْدَخَلُوا فِيهِ مِنَ الْعُلُوِّ

Yaʿnī "yukarıdan aşarak mihrāba girdiklerinde" demektir. Mahall ü mekān-ı mürtefiʿ ve ʿālī duvar maʿnālarına olan "سُورٌ" lafzından "tefaʿʿul"dür ki sūrun medlūlü olan şeyʾler-

---

995 "Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı." el-Māide, 5/3.

996 "Onları akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken de sizin için bir güzellik (ve zevk) vardır." en-Nahl, 16/6.

997 "(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır." el-Bakara, 2/229.

998 "Sana davacıların haberi geldi mi? Hani onlar duvarı aşarak mabede girmişlerdi." Sād, 38/21.

den aşmaktır. “تَسَوَّرَ الْحَائِطَ” denir, “Duvarı aştı”, “Duvardan aştı” demek olur. “الْمِحْرَاب” için Bābu’l-Mīm’de kelime-i mezbūreye nazar oluna. [247]

- تَسِيرُ الْجِبَالُ [tesīru’l-cibālu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا﴾[999] أَيْ تَسِيرُ سَيْرَ السَّحَابِ

Yaʿnī “Dağlar bulutların seyri gibi seyr eder” yaʿnī yürüyüp gider. Bu āyette seyri seyr-i sehāba teşbīhle tefsīrin vechi ﴿وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ﴾[1000] kavl-i kerīminin mülāhazasıdır. “سَيْرٌ” lafzı “بَاعَ” bābından “سَارَ يَسِيرُ سَيْرًا فَهُوَ سَائِرٌ وَذَاكَ مَسِيرٌ” gelir.

- تَسْنِيمٍ [tesnīmin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ﴾[1001] أَيْ مِنْ عَيْنٍ سُمِّيَتْ بِالتَّسْنِيمِ

Yaʿnī “Tesnīm tesmiye edilen bir ʿayndan bir menbaʿdan demek olur. ʿAyn-ı mezkūr ehl-i cennetin en aʿlā meşrūbātındandır. Ve denildi ki “تَسْنِيمٌ” bir nehrdir ki ehl-i cennetin cihet-i fevkinden cereyān eder, yaʿnī onlara büyūt ve kusūr ve gurefte cihet-i ʿuluvvden gelip evānī ve akdāh ve küʾūsüne dolar. Kelime-i mezbūre ʿulüvv ve irtifāʿ maʿnāsına olan “سَنَمٌ” lafzından “tefʿīl” olup şarāb-ı mezkūr ism olmuştur. Ve “tefaʿʿul”den erkek deve dişiye aşmak maʿnāsında istiʿmāl olundu. “تَسَنَّمَ الْفَحْلُ النَّاقَةَ” denir ki “Aştı” demektir. Ve “سَنَامٌ” Türkçe hörgüç taʿbīr ettiğimiz şeyʾdir ki her bir şeyʾde olan mürtefaʿdır. “سِنَامُ الْبَعِيرِ” ve “سِنَامُ الْقَبْرِ” gibi ve maʿnevī ve ʿaklī ve tasavvurda olur.

- تَسْخَرُونَ [tesḫarūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ﴾[1002] أَيْ إِنْ تَسْتَهْزِؤُوا بِنَا وَإِنَّا نَسْتَهْزِئُ بِكُمْ كَمَا تَسْتَهْزِؤُونَ بِنَا

Bunun tafsīli Bābu’s-Sīn’de “سَخَّرَ لَكُمْ” kelimesinde mezkūr oraya nazar oluna.

MAZMŪMETU’T-TĀʾ: “تُ،س” [248]

- تُسِيمُونَ [tusīmūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ﴾[1003] أَيْ تَرْعَوْنَ إِبِلَكُمْ وَدَوَابَّكُمْ

---

999 “O gün gök şiddetle sallanıp çalkalanır. Dağlar yürüdükçe yürür.” et-Tūr, 52/9-10.

1000 “Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Hālbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler.” en-Neml, 27/88.

1001 “O içeceğin katkısı tesnimdir.” el-Mutaffifīn, 83/27.

1002 “Dedi ki: “Bizimle alay ediyorsanız, sizin bizimle alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz.” Hūd, 11/38.

1003 “O, göklerden sizin için su indirendir. İçilecek su ondandır. Hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler de onunla meydana gelir.” en-Nahl, 16/10.

Yaʿnī “Deve sürünüzü ve hayvānātınızı raʿy edersiniz” demektir. Bu kelimenin aslı bir şeyʾ talebinde zehāb maʿnāsına mevzūʿ “سَوْمٌ” lafzıdır ki maʿnā-yı mürekkeb yaʿnī zehāb ve taleb ve ibtigāʾ için mevzūʿ bir lafzdır, sonra mutlak zehāb mecrāsında icrā edildi. Ve mücerred ibtigāʾ mecrāsında da icrā olundu. “سُمْتُ كَذَا” kavlinden “إِبْتَغَيْتُهُ” murād edildi. “قَالَ” bābından “سَامَ يَسُومُ سَوْمًا فَهُوَ سَائِمٌ” denir. Ve çobansız kendi başına otlayan hayvānata da “سَائِمَةٌ” tesmiye olunur. Ve beyʿde de taleb-i silʿaya ve ziyādeye “سَوْمٌ” taʿbīr olunur.

- تُسْحَرُونَ بِالْحَاءِ الْمُهْمَلَةِ [tusḥarūne]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ فَأَنَّى تُسْحَرُونَ﴾[1004] أَيْ تُخْدَعُونَ وَتُصْرَفُونَ

Bu kelime ḥā-i mühmele ile “سِحْرٌ” māddesindendir. Ve lafz-ı mezbūr hidāʾ ve aslı ve hakīkate vücūdu olmayan birtakım şeyler ve ʿacāibāt tahyīl etmek maʿnāsınadır. Tercü-me-i āyet-i kerīmede “De ve söyle ki nereden ve nasıl aldatılıyorsunuz ki yalnız ilāh-ı hakk-ı vāhide ʿubūdiyyet size bātıl tahyīl ediliyor” denir. “سِحْرٌ” lafzı maʿānī-i kesīrede dahi müstaʿmeldir. Bābu’s-Sīn’de “سَحَرُوا” kelimesine nazar oluna.

MEKSŪRETU’T-TĀʾ: “تِ،س”

- تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ [tisʿa āyātin beyyinātin]
- ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ﴾[1005]

Zāhir ve āşikār dokuz ʿalāmet ve muʿcizedir ki Hazret-i Mūsā ʿaleyhi’s-selāma verildi ki ﴿مِنْ غَيْرِ سُوءٍ﴾[1006] yaʿnī baras olmayarak yed-i beyzāʾ ve ʿasāʾ ve kaht seneleri ve naks-ı semerāt ve tūfān ve cerād yaʿnī çekirge, kummel ki bit ve kurbağa ve demden ʿibārettir. [249]

FASLU’T-TĀʾĪ’L-MUSENNĀTĪ’L-FEVKIYYE MAʿA’Ş-ŞĪNĪ’L-MUʿCEME: “تَ،ش”

- تَشَابَهَ [teşābehe]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ﴾[1007] أَيِ الْمُتَشَابِهِ مِنَ الْقُرْآنِ

Yaʿnī “maʿnāsı zāhirine haml olunamayan āyāt-ı kerīme” demektir. Buna dāir tahkīkāt Bābu’l-Mīm’de “مُتَشَابِهًا” kelimesinde mufassalen mezkūrdur.

1004 “Allah’ındır” diyecekler.” Öyle ise nasıl aldanıyorsunuz?” de.” el-Müʾminūn, 23/89.

1005 “Andolsun, biz Mūsā’ya apaçık dokuz mucize verdik.” el-İsrā, 17/101.

1006 “Kusursuz olarak” en-Neml, 27/12.

1007 “Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih āyetlerinin ardına düşerler.” Āl-i ʿİmrān, 3/7.

- تَشْتَكِي [teştekī]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ﴾[1008] أَيْ تَشْكُو إِلَى اللهِ

Bu tefsīr "iftiʿāl" bābından "إِشْتِكَاءٌ" ʿaynıyla "شِكَايَةٌ" maʿnāsına olup bir maʿnā-yı zāid ifāde etmediğini beyān içindir. "شَكَا إِلَيْهِ" denir, "Zaʿf-ı hāl ve ıztırāb-ı derūnunu ona haber verdi" ve "شَكَا عَنْهُ" denir, "Onun sūʾ-i efʿāl ve ahvālini ihbār etti" demek olur. Ve "إِشْتَكَى إِلَيْهِ" ve "إِشْتَكَى عَنْهُ" dahi böyledir. "عَدَا" bābından "شَكَا يَشْكُو شِكَايَةً فَهُوَ شَاكِي" ve "iftiʿāl"den "إِشْتَكَى يَشْتَكِي إِشْتِكَاءً فَهُوَ مُشْتَكِي" denir. Ve birbirinin mahallerinde istiʿmāli sahīh olur.

- تَشْخَصُ [teşḫaṣu]

- ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ﴾[1009] أَيْ تَحِيرُ وَتَدْهَشُ مِنْ هَوْلِ مَا تَرَى

"شَخْصٌ" lafzındandır ki irtifāʿ hasebiyle uzaktan görülen insānın vücūd ve karaltısından ʿibārettir, sonra maʿānī-i kesīrede istiʿmāl olundu. Ez-cümle "خَضَعَ" bābından "شَخَصَ يَشْخَصُ شُخُوصًا فَهُوَ شَاخِصٌ وَهِيَ شَاخِصَةٌ" denir, havf ve haşyet ve hayret ve dehşet vaktinde bir kimsenin gözünü açıp hīç kıpmamak üzere bir mahalle diktiği hikāyet olunur. Ve lāzım ve müteʿaddī olur. Bu āyette lāzımdır. Müteʿaddī olarak "فُلَانٌ شَخَصَ بَصَرَهُ" denir. Ve hemze ile "ifʿāl"den "أَشْخَصَ بَصَرَهُ" de denir. Bābu'ş-Şīni'l-Muʿcemede "شَاخِصَةٌ" kelimesine de nazar oluna.

- تَشَقَّقُ [teşaḳḳaḳu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ﴾[1010] وَفِي ﴿يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذَلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ﴾[1011]

Yamak ve yırtmak demek olan "شَقٌّ" lafzından "tefaʿʿul"dür. Bu āyetlerde fiʿl-i muzāriʿ olmakla aslları "تَتَشَقَّقُ" olup tahfīfen ehad-ı tāʾeyn iskāt [250] olunmuştur. Baʿzı eʾimme-i kurrānın şīn'in teşdīdiyle "تَشَّقَّقُ" kırāʾati de bunu müʾeyyiddir ki ehad-ı tāʾeynin şīn'de idgāmından ʿibārettir. "تَشَقُّقٌ" yarılmaktır. Semānın yarılmasını gamāmın zuhūrundan ve arzın yarılması kubūrun inşikākıyla emvātın hurūc ve kıyāmı ve batn-ı arzdaki künūz ve maʿādinin zuhūrundan kināyettir. Bābu'ş-Şīn'de "شَقَقْنَا" kelime[sine] de nazar oluna.

1008 "Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikāyette bulunan kadının sözünü işitmiştir." el-Mücādele, 58/1.

1009 "Sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Allah onları ancak, gözlerin dehşetle bakakalacağı bir güne erteliyor." İbrāhīm, 14/42.

1010 "O gün gök bulutlarla yarılıp parçalanacak" el-Furkān, 25/25.

1011 "O gün yer, onların üzerinden süratle yarılıp açılır. Bu, (hesap için) bir toplamadır, bize göre kolaydır." Kāf, 50/44.

• تَشْقَى [teşḳā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى اِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشٰى﴾[1012] أَيْ لِتَتْعَبَ وَتَتَمَنَّى

Yaʿnī "Yorulasın ve zahmet çekesin diye inzāl etmedik" demek olur. Kezā ﴿فَقُلْنَا يَا آدَمُ اِنَّ هٰذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى﴾[1013] kavl-i kerīminde de "فَتَتْعَبَ" ʿibāretiyle müfesserdir. Bunun aslı şīn-i meksūre ile "شِقٌّ" lafzıdır. Tahkīki Bābu'ş-Şīn'de "شَقِيٌّ" kelimesinde mufassalen mezkūrdur, oraya nazar oluna.

• تَشْعُرُونَ [teşʿurūne]

• ﴿تَشْعُرُونَ﴾[1014]

Bu kelime Ḳurʾān-ı kerīm'de mevāziʿ-i kesīrede vākiʿ olmuştur. Bir şeyʾi cevdet-i zekāʾ ve kuvvet-i idrākla bilmek maʿnāsına olan "شُعُورٌ"dandır. Bābu'l-Yā'da "يَشْعُرونَ" kelimesine nazar buyurula.

MAZMŪMETU'T-TĀʾ: "تُ،ش"

• تُشْمِتْ [tuşmit]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ﴾[1015] أَيْ لَا تَسُرَّ بِبَلِيَّتِي أَعْدَائِي

Yaʿnī "Benim beliyyem sebebiyle düşmanlarımı sevindirme!" demek olur. "شَمَاتَةٌ"den "ifʿāl"dir. Lafz-ı mezkūr düşmanın mekārihiyle sürūr ve ferahtır, yaʿnī bir kimseye ʿadāvet ve husūmet eden düşmanlarının o kimsenin uğradığı bir belā ve felāketle sevinip ferahlanmalarıdır. "عَلِمَ" bābından "شَمِتَ بِهِ" ʿibāreti "سَرَّ وَفَرِحَ بِمِحْنَتِهِ وَبَلَائِهِ" demek olur. Ve "ifʿāl"den "أَشْمَتَ" müteʿaddīdir. "أَشْمَتَ اللهُ بِهِ الْعَدُوَّ" duʿā-i [251] ʿaleyhtir, yaʿnī "Allāh düşmanlarını sevindirsin!" demek olur. "Tefʿīl"den "تَشْمِيتٌ" ʿātıs için hayr duʿādır. ʿalā-kavlin bunun aslı sīn-i mühmele ile "سَمْتٌ"ten "تَسْمِيتٌ"tir. Mufassalātta görülür.

• تُشْطِطْ [tuşṭiṭ]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ﴾[1016] أَيْ لَا تَجُرْ وَلَا تُسْرِفْ

"Bizim aramızda ʿadl ve hakkāniyyetle hükm et. Ve cevr ve isrāf eyleme" demek olur. Buʿd maʿnāsına olan "شَطٌّ" lafzından "ifʿāl"dir. Sülāsīden "شَطَتُّ الدَّارَ شَطًّا وَشُطُوطًا" "Uzak

---

1012 "(Ey Muhammed!) Biz Kur'an'ı sana sıkıntı çekesin diye değil, ancak (Allah'ın azabından) korkacaklara bir öğüt (bir uyarı) olsun diye indirdik." Tāhā, 20/2-3.

1013 "Biz de şöyle dedik: "Ey Ādem! Şüphesiz bu (İblis) sen ve eşin için bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra mutsuz olursun." Tāhā, 20/117.

1014 Olumlu olumsuz formlarıyla el-Bakara, 2/154; eş-Şuʿarāʾ, 26/113; ez-Zümer, 39/55; el-Hucurāt, 49/2.

1015 "Sen de bana böyle davranarak düşmanları sevindirme." el-Aʿrāf, 7/150.

1016 "Aramızda adaletle hükmet. Zulmetme ve bizi hak yola ilet" dediler." Sād, 38/22.

oldu" demektir. "ضَرَبَ" ve "جَلَسَ" bāblarından gelir. "İfʿāl"den "أَشَطَّ فِي الْحُكْمِ" "Cevr etti demektir" gūyā ki hükmde hak ve ʿadlden tebāʿud etti demek irāde olunur. Ve "شَطَطٌ" hadd ve kadr-i lāzımı ve münāsibi tecāvüzdür ki iʿtidālden ifrātla tebāʿud ve gulüvvdür. ﴿لَقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا﴾[1017] kavl-i kerīminde "غُلُوًّا" ile müfesserdir. Bābu'ş-Şīn'de "شَطَطًا" kelimesine de nazar oluna.

FASLU'T-TĀʾİ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MAʿA'Ş-ṢĀDİ'L-MUHMELE: "ت،ص"

- تَصْرِيف [taṣrīfi]

- ﴿وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾[1018]أَيْ تَقْلِيبِهَا جَنُوبًا وَشِمَالًا وَشَرْقًا وَغَرْبًا وَحَارَّةً وَبَارِدَةً

Mā-kablindeki ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[1019] üzerine ʿatfla rüzgārların ve bulutların cenūba şimāle ve şarka garba ve sıcağa soğuğa kalb ve tahvīlinde demektir. Bu kelime "صَرْفٌ"tan "tefʿīl"dir. "صَرْفٌ" bir şeyʾi bir hālden dīgerine redd etmek veyā gayrısına ibdāl etmektir. Bu cihetle bir hayli maʿnāda istiʿmāl olunur. "ضَرَبَ" bābından صَرَفْتُ الْأَجِيرَ" "وَالصَّبِيَّ , "خَلَّيْتُ سَبِيلَهُ" demektir. Biz, lisānımızda savdım deriz. Ve "صَرَفْتُ الْمَالَ" , "أَنْفَقْتُهُ" "Harc ettim" ve "صَرَفْتُ الذَّهَبَ بِالدِّرْهَمِ" , "بِعْتُهُ بِالدِّرْهَمِ" "Sattım" demektir. Maʿnā-yı [252] ahīrde fāʿili "صَيْرَفِيٌّ" ve "صَيْرَفٌ"tir. Mübālagasında "فَعَّالٌ" den teşdīd ile "صَرَّافٌ" denir ki lafz-ı ahīr lisānımızda da şāyiʿdir. Ve tevbe maʿnāsına istiʿmāl olundu, ke-mā kāle ʿaleyhi's-salātu ve's-selām: "لَا يَقْبَلُ اللهُ مِنْهُ صَرْفًا وَلَا عَدْلًا أَيْ تَوْبَةً وَلَا فِدْيَةً"[1020] İbnu'l-Esīr *Nihāye*'de "صَرْفٌ" ı nāfile ve "عَدْلٌ" ı farīza ile de tefsīr edenler olduğunu da kayd etmiş. "Tefʿīl"den "تَصْرِيفٌ" maʿnā-yı aslīde "صَرْفٌ" gibidir.

- تَصْغَى [taṣġā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلِتَصْغَى إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ﴾[1021] أَيْ لِتَمِيلَ إِلَيْهِ قُلُوبُهُمْ

Yaʿnī "kāfirlerin kalbleri ona meyl etsin için, meyl etmek için" demek olur. Meyl demek olan "صَغْوٌ"dendir. "تَعِبَ" bābından"صَغَتِ النُّجُومُ اَوِ الشَّمْسُ صَغًى" denir, "مَالَتْ لِلْغُرُوبِ" demektir. "قَعَدَ" bābından da gelir: "صَغَى صَغْوًا" denir. Ve "ifʿāl"den imāle maʿnāsına müteʿaddī olur: "أَصْغَيْتُ إِلَى الْوَاعِظِ" , "أَمْلَيْتُ إِلَيْهِ سَمْعِي" "Kulağımı ona imāle ettim" demek olur.

1017 "Yoksa andolsun ki saçma bir söz söylemiş oluruz." el-Kehf, 18/14.

1018 "Rüzgārları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır." el-Bakara, 2/164.

1019 "Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında" el-Bakara, 2/164.

1020 İbnu'l-Esīr, en-Nihāye fī garībi'l-hadīs, 3/24.

1021 "Bir de (şeytanlar), ahirete inanmayanların gönülleri bu yaldızlı sözlere meyletsin, onlardan hoşlansınlar ve işleyecekleri günahları işlesinler diye (bu fısıldamayı yaparlar)." el-Enʿām, 6/113.

- تَصْدِيَةً [taṣdiyeten]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً﴾[1022] أَيْ تَصْفِيقًا

"تَصْفِيقٌ" iki ellerin ayalarını birbirine sedā çıkarmaktır. Bu kelime "صَدَاءٌ" lafzından "tefʿīl"dir. "صَدَاءٌ" sestir, küffār-ı Mekke, Kaʿbe-i mükerreme'yi kendileri ʿuryān oldukları hālde ıslık çalarak ve el çırparak tavāf ederlerdi. Bu āyet ondan hikāyettir. Ve denildi ki Zāt-ı Refīʿü'l-cenāb-ı risālet-meʾāb salavātullāhu ve selāmuhu ʿaleyhi Kaʿbe-i mükerreme'de namāz kılarlar iken müşrikler īzāʾ için ıslık çalıp el çırpmalarından hikāyettir. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bihi. "مُكَاءٌ" ıslık çalmaktır. Bābu'l-Mīm'de "مُكَاءٌ" kelimesine bak.

- تَصْطَلُونَ [taṣṭalūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذْ قَالَ مُوسَى لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَآتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ آتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ﴾[1023] أَيْ تَسْخَنُونَ [253]

Yaʿnī "Ola ki mercūdur ki ısınırsınız" demek olur. Bu kelime "صَلْيٌ"den "iftiʿāl"dir. Aslı "إِصْتِلَاءٌ"dır, ṣād mukāreneti sebebiyle tāʾ, ṭāʾa ibdāl olunarak "إِصْطِلَاءٌ" olmuştur, ısınmak demektir. Bu kelimeye dāir baʿzı kelām Bābu'l-Hemze'de "إِصْلَوْهَا" kelimesinde mürūr etti, ircāʿ-ı nazar buyurula.

- تَصَدَّى [taṣaddā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَمَّا مَنِ اسْتَغْنَى فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى﴾[1024] أَيْ تَتَعَرَّضُ وَتُقْبِلُ إِلَيْهِ

Bu kelime "صَدْيٌ"den "tefʿīl"dir, bināʾen ʿaleyh "تَصَدَّى" aslen "تَتَصَدَّى" olup tahfīfen ehad-ı tāʾeyn iskāt edilerek "تَصَدَّى" kalmıştır. Baʿzı eʾimme-i kurrānın da ṣād teşdīdiyle "تَصَّدَّى" kırāʾati bunu müʾeyyiddir ki tā-i sāniyenin ṣād'da idgāmı demektir. Bāb-ı mezkūrdan "تَصَدَّى لَهُ" fiʿl-i māzī olarak "تَعَرَّضَ لَهُ" [demektir]. Ve denildi ki bunun aslı "صَدَدٌ"den "تَصَدَّدُ" olup yaklaşmak maʿnāsınadır. Dāl'lardan dāl-ı ahīre yā'ya kalb ve yāʾ da elife kalb olunarak "تَصَدَّى" olmuştur, nitekim "تَقَضُّضٌ" den "تَقَضِّي" ve "تَظَنُّنٌ"den "تَظَنِّي" denilmiştir.

MAZMŪMETU'T-TĀʾ: "تُ،ص"

- تُصْعِدُونَ [tuṣʿidūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَيكُمْ﴾[1025] أَيْ تَبْعُدُونَ فِي الْأَرْضِ

1022 "Onların, Kā'be'nin yanında duaları ıslık çalıp el çırpmaktan ibarettir." el-Enfāl, 8/35.

1023 "Hani Mūsā ailesine, "Ben bir ateş gördüm, ondan size bir haber, yahut ısınasınız diye bir kor ateş getireceğim" demişti." en-Neml, 27/7.

1024 "Kendini muhtaç hissetmeyene gelince, sen, ona yöneliyorsun" ʿAbese, 80/5-6.

1025 "Peygamber, arkanızdan sizi çağırırken siz durmadan dağa yukarı kaçıyor, hiç kimseye dönüp bak-

Yaʿnī “firāren arzda uzaklaştığınız vakti” demektir. “صُعُودٌ” lafzı yukarı çıkmak maʿnāsına mevzūʿ ise de mesīr maʿnāsına istiʿmāli de vākiʿdir. Ve inhidār maʿnāsına da gelmekle azdāddandır. “İfʿāl”den “إِصْعَادٌ” sefere ibtidāʾ etmek ve “infiʿāl”den “إِنْصِعَادٌ” , inhidār ve rücūʿ etmek maʿnāsınadır. Bu āyette seyre ve rücūʿ ve inhidār [254] maʿnāları sahīh olur. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bih.

- تُصْنَعَ [tuṣnaʿa]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي﴾[1026] أَيْ تُرَبَّى عَلَى رِعَايَتِي وَحِفْظِي لَكَ

Yaʿnī “Benim merʾāmda yaʿnī pīşgāh-ı nazar u hıfzımda terbiye ve tagziye olunasın için” demektir. Burada merʾā pīşgāh-ı nazar-ı hıfz u riʿāyetle müʾevveldir. Maʿnā-yı maksūd “Seni bi’z-zāt terbiye ettim, hakīkatte senin terbiyeni gayrıma ısmarlamadım” demektir. Bu kelime “صُنْعٌ”dendir. Bābu’l-Hemze’de “إِصْطَنَعْتُكَ” kelimesine mürācaʿat buyurula.

- تُصَعِّرْ [tuṣaʿʿir]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا﴾[1027] أَيْ لَا تُعْرِضْ بِوَجْهِكَ عَنْهُمْ فِي نَاحِيَةٍ مِنَ الْكِبْرِ

Yaʿnī “Kibrinden yüzünü bir tarafa imāle ile nāstan iʿrāz etme!” demeği ifāde eder. “صَعْرٌ” bir kimse boynunu çevirmek maʿnāsınadır. Aslen “صَعْرٌ” bir marazdır ki devenin başında olur, bundan deve dāimā başını bir tarafa çevirir. Bu taʿbīr ile mütekebbir kimseyi nāstan iʿrāzı sebebiyle marīz deveye teşbīh vardır, bināʾen ʿaleyh “tefʿīl”den “تَصْعِيرٌ” kibren nāstan yüz çevirmek maʿnāsında istiʿmāl olundu.

- تُصْرَفُونَ [tuṣrafūne]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَأَنَّى تُصْرَفُونَ﴾[1028] أَيْ مِنَ الْحَقِّ إِلَى الضَّلَالِ

Yaʿnī “Nasıl ve nereden sarf olunursunuz? Yaʿnī haktan ʿudūl ile dalāla demek olur. “صَرْفٌ”dendir. Bu faslın evvelinde vākiʿ “تَصْرِيفِ الرِّيَاحِ” kelimesine mürācaʿat oluna.

---

mıyordunuz.” Āl-i ʿİmrān, 3/153.

1026 “Sana da, ey Mūsā, sevilesin ve gözetimimizde yetiştirilesin diye tarafımızdan bir sevgi bırakmıştım.” Tāhā, 20/39.

1027 “Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme!” Lokman, 31/18.

1028 “O hālde nasıl oluyor da (Hak’tan) döndürülüyorsunuz?” Yūnus, 10/32; ez-Zümer, 39/6.

FASLU’T-TĀʾİ’L-MUSENNĀTİ’L-FEVKIYYE MAᶜA’Ḍ-ḌĀDİ’L-MUᶜCEME: “ت،ض”

- تَضْحَى [taḍḥā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا فِيهَا وَلَا تَضْحَى﴾[1029] أَيْ لَا تَبْرُزُ لِلشَّمْسِ فَتَجِدُ الْحَرَّ

Yaᶜnī “Güneşe maᶜrūz olmazsın ki harāret hiss edesin” [255] demek olur. “ضُحَى”dandır ki güneşin inbisātıyla nehārın imtidād etmesinden ᶜibārettir. Vakt-i mezkūrda “ضُحَى” tesmiye olunmuştur. Lafz-ı mezbūrdan “سَعَى يَسْعَى” gibi “ضَحَى يَضْحَى ضُحَاءً” denir, feth ve meddle “تَعَرَّضَ لِلشَّمْسِ demek olur. Bābu’ḍ-Ḍād’da “ضُحٰيهَا” kelimesine de nazar buyurula.

MAZMŪMETU’T-TĀʾ: “تُ،ض”

- تُضِلُّ [tuḍillu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ﴾[1030] أَيْ تَخْلُقُ فِعْلَ الضَّلَالِ لِمَنْ عَلِمْتَ مِنْهُمُ اخْتِيَارَ الضَّلَالَةِ وَاسْتِعْدَادَهُمْ لَهَا

Yaᶜnī “Onlardan dalāleti ihtiyār ve ona istiᶜdādını bildiğin kimselere fiᶜl-i dalāli halk edersin” demek olur. Burada “تَشَاءُ” , “تَعْلَمُ” ile ve “تُضِلُّ” , “تَخْلُقُ فِعْلَ الضَّلَالِ” ile müfesserdir. Mezheb-i ehl-i sünnete evfak olan da budur, zīrā tahte’l-lafz olan maᶜnā hilāf-ı ᶜakāyid-i ehl-i haktır, çünkü sen dilediğini ıdlāl ve dilediğini hidāyet edersin demekte cebri kabūl ile iskāt-ı tekālīf lāzım gelir. Daha pek çok mahāzīr vardır ki burada zikri mümkün değildir, mahalli kütüb-i kelāmdır.

FASLU’T-TĀʾİ’L-MUSENNĀTİ’L-FEVKIYYE MAᶜA’Ṭ-ṬĀʾ: “ت،ط”

- تَطْغَوْا [taṭġav]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ﴾[1031] أَيْ لِأَنْ لَا تُجَاوِزُوا الْقَدْرَ وَالْعَدْلَ وَيُقَالُ لِأَجْلِ أَنْلَا تَجُورُوا فِيمَا يُوزَنُ

“Her hālde ᶜadl ve hak ve insāfı tecāvüzle cevr etmeyiniz” maᶜnāsı müfīddir. “طُغْيَانٌ” dandır ki aslen ᶜadem-i itāᶜatla ᶜisyānda gulüvv ve tecāvüzdür. Bābu’ṭ-Ṭā’da “الطَّاغُوت” ve “الطَّاغِيَة” kelimelerine mürācaᶜat buyurula. [256]

1029 “Orada ne susuzluk çekersin, ne de güneş altında kalırsın.” Tāhā, 20/119.

1030 “Bu sırf senin bir imtihanındır. Onunla dilediğin kimseyi saptırırsın, dilediğini de doğruya iletirsin.” el-Aᶜrāf, 7/155.

1031 “Ölçüde haddi aşmayın.” er-Rahmān, 55/8.

- تَطَيَّرْنَا [ṭaṭayyarnā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ﴾[1032] أَيْ تَشَائَمْنَا بِكُمْ

"Biz sizi uğursuz, hayrsız bulduk" demek olur. Bu kelime kuş demek olan "طَيْرٌ" lafzındandır. Ve her kanadı olup havāda uçan hayvāna "طَائِرٌ" denir. "طَارَ يَطِيرُ طَيْرُورَةً وَطَيَرَانًا فَهُوَ طَائِرٌ وَطَيَّارٌ" denir. "Tefaᶜᶜul"den "تَطَيُّرٌ" , "تَشَأُّمٌ" demektir ki uğursuz ᶜadd etmek, hayrsız bulmaktır. "تَطَيَّرَ فُلَانٌ وَاطَّيَّرَ" , "تَشَاءَمَ" demek olur. Bunun aslı ehl-i cāhiliyyetin "طَيْرٌ" ile tefeʾʾül etmesidir, şöyle ki bir husūsun ᶜākıbetini ve hayr ve şerrden netīcesini bilmek için kuş uçururlar; sağa doğru uçarsa hayr ile ve sol cānibe doğru uçarsa şerr ᶜadd ile teşeʾʾum ederlerdi ve buna "تَطَيُّرٌ" derlerdi. Sonra "تَطَيُّرٌ" lafzın mutlakan teşeʾʾümde istiᶜmāl olundu. "طِيَرَةٌ" lafzı da uğursuzluk maᶜnāsına ismdir. Bābu'l-Hemze'de "إِطَّيَّرْنَا بِكَ" ve Bābu'ṭ-Ṭā'da "طَائِرُهُ" kelimelerine de nazar oluna.

- تَطَوَّعَ [taṭavvaᶜa]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ﴾[1033] أَيْ فَعَلَ طَاعَةً زَادَ بِهَا عَلَى مَا وَجَبَ عَلَيْهِ بِالطَّوْعِ

Yaᶜnī "Kendi ārzūsuyla tāᶜat işleyip üzerine vācib olan aᶜmāl-i ᶜubūdiyyete ziyāde eyledi" maᶜnāsınadır. Bu kelime inkıyād maᶜnāsına olan "طَوْعٌ"dendir ki "كُرْهٌ" ün zıddıdır. "تَطَوُّعٌ" lafz-ı mezbūrdan "tefaᶜᶜul"dür ki bir kimse ᶜuhdesine vücūben müteretteb olmayan savm ve salāt ve sadaka ve emsāli ᶜamel-i hayrı kendi dileği ve ārzūsuyla taᶜabbüden lillāh işlemektir ki tekellüf-i tāᶜattır, "تَنَفُّلٌ" gibi. Kelime-i mezbūre bu āyette tāʾ yerine yāʾ ile "يَطَّوَّعَ" sūretinde de kırāʾat olunmuştur ki aslı "يَتَطَوَّعَ" olup tāʾ ṭāʾda idgām olunmuş. ﴿الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ﴾[1034] āyet-i kerīmesinde vākiᶜ "الْمُطَّوِّعِينَ" de bundan fāᶜil olup aslı "مُتَطَوِّعِينَ"dir. [257]

- تَطَاوَلَ [teṭāvele]

- ﴿وَلَكِنَّا أَنْشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ﴾[1035] أَيْ طَالَتْ عَلَيْهِمُ الْمَدَدُ وَقِيلَ طَالَتْ اَعْمَارُهُمْ

Yaᶜnī "Onlar üzerine müddetler, zamānlar uzadı" yāhūd "ᶜömürleri uzādı" demek olup üzerlerinden çok zamānlar geçtiğini ifhāmdır. "قَصْرٌ"ın zıddı olan "طُولٌ"dan "tefāᶜul"dür. "حَسُنَ" bābından "طَالَ يَطُولُ طُولًا" denir, fāᶜili "طَوِيلٌ"dir, imtidād maᶜnāsınadır. Ve "قَالَ" bābından "طَالَ يَطُولُ طَوْلًا بِالْفَتْحِ فَهُوَ طَائِلٌ" denir. Bu sūrette menn ve fazl ve ganī kudret maᶜnālarınadır. "تَطَاوُلٌ" , "طُولٌ"dan "tefāᶜul" olmakla berāber "طَالَ" ve "تَطَاوَلَ" birdir ki

---

1032 "Dediler ki: "Şüphesiz biz sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık." Yāsīn, 36/18.

1033 "Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır." el-Bakara, 2/184.

1034 "Sadakalar hususunda gönüllü bağışta bulunan mü'minleri çekiştirenler var ya" et-Tevbe, 9/79.

1035 "Fakat biz (Mūsā'dan sonra) birçok nesiller meydana getirdik. Üzerlerinden uzun çağlar geçti." el-Kasas, 28/45.

lāzımlardır. Tazᶜīfle yaᶜnī "tefᶜīl" bābından müteᶜaddī olur: "طَوَّلَهُ تَطْوِيلًا" , "مَدَّهُ" "Uzattı onu" demek olur.

FASLU'T-TĀᵓİ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MAᶜA'Ẓ-ẒĀᵓİ'L-MENKŪTA: "ت،ظ"

- تَظَاهَرُونَ [teẓāherūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾[1036] أَيْ تَعَاوَنُونَ عَلَيْهِمْ

"Mazlūmlar üzerine zulmde birbirinize muᶜāvenet yardım edersiniz" demek olur. Bu kelime fethle "ظَهْرٌ"dan "tefāᶜul"dür. "تَظَاهَر" , "مُظَاهَرَةٌ" yaᶜnī "مُعَاوَنَةٌ" demektir, nitekim "ظَهِيرٌ" , "مُعِينٌ" demektir. Bu maᶜnā "ظَهْرٌ"ın arka ve sırt maᶜnāsından meᵓhūzdur, Türkçemizde de arka kuvvet ve himāye yerinde kullanılır, filānın arkası var demek, muᶜīn ve hāmīsi ve kuvveti var demek olur. Bu "ظَهْرٌ" māddesi daha birçok maᶜānīde müstaᶜmeldir, mahallerinde beyān olunur.

- تَظْمَأُ [taẓmeᵓu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا فِيهَا وَلَا تَضْحَى﴾[1037] أَيْ لَا تَعْطَشُ فِيهَا

Yaᶜnī "Susamazsın" demek olur. "عَطَشٌ" maᶜnāsına olan "ظَمَأٌ"dendir. Türkçe susaklık denir. "تَعِبَ" bābından "ظَمِأَ يَظْمَأُ [258] ظَمَأً فَهُوَ ظَمْآنُ" denir. Tafsīli Bābu'ẓ- Ẓāᵓda "ظمأ" kelimesinde görülür.

MAZMŪMETU'T-TĀᵓ: "تُ،ظ"

- تُظْهِرُونَ [tuẓhirūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ﴾[1038] أَيْ تَدْخُلُونَ فِي الظَّهِيرَةِ وَفِيهِ صَلَاةُ الظُّهْرِ

Zevāl-i şems ᶜakabindeki vakt demek olan "ظَهْرٌ"den "ifᶜāl"dir. Hemze duhūl içindir: "أَظْهَرَ" , "دَخَلَ فِي وَقْتِ الظُّهْرِ" demektir. Ve vakt-i mezbūra "ظَهِيرَةٌ" de denir. "ظُهُورٌ"dan "إِظْهَارٌ" bir şeyᵓi āşikāre etmektir. Bunda hemze taᶜaddī içindir.

1036 "İçinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak" el-Bakara, 2/85.

1037 "Orada ne susuzluk çekersin, ne de güneş altında kalırsın." Tāhā, 20/119.

1038 "Göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde Allah'ı tespih edin." er-Rūm, 30/18.

FASLU'T-TĀʾİ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MAʿA'L-ʿAYNİ'L-MUHMELE: "ت،ع"

- تَعْثَوْا [taʿs̱ev]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾[1039] أَيْ لَا تَعْتَدُوا بِالْفَسَادِ

"مُفْسِدِينَ" kelimesi "تَعْثَوْا" fāʿilinden hāl-i müʾekkidedir. Bu kelime eşedd-i fesād maʿnāsına olan "عُثُوٌّ"dendir. "عُثُوٌّ" ve "عَيْثٌ" kelimeleri eşedd-i fesād maʿnāsında müttehidlerdir. Rāğıb rahimehullāh *Mufredāt*'ta bu iki lafz husūsunda "عَيْثٌ" ve "عِثِيٌّ" , "جَذْبٌ" ve "جَبْذٌ" gibi maʿnāca mütekāriblerdir, ancak "عَيْثٌ" ekser hissen idrāk olunan fesādda ve "عِثِيٌّ" hükmen idrāk olunan yaʿnī āsār ve ʿalāyiminden idrāk olunan fesādda müstaʿmeldir diyor. "عَثَي يَعْثَى عِثِيًّا" denir ki āyet[te] vākiʿ "تَعْثَوْا" bundandır. Ve "عَثَا يَعْثُو عُثُوًّا" de denir.

- تَعْقِلُونَ [taʿḳilūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾[1040] "سُوءَ فِعْلِكُمْ أَيْ أَفَلَا تَدَبَّرُونَ وَتُفَكِّرُونَ حَتَّى تُدْرِكُوا سُوءَ فِعْلِكُمْ

Yaʿnī "Siz Tevrāt'ı okuduğunuz hālde tedebbür ve tefekkür etmiyor, düşünüp de efʿālinizin [259] fenā ve kötü olduğunu idrāk ve fehm etmiyorsunuz" demek olur. "عَقْلٌ" bu lafzın aslı "عَقَلْتُ الْبَعِيرَ عَقْلًا" kavlidir ki devenin yürümemek için dizini katlayıp iple nısf-ı zirāʿından bağlamaktır. Bu ipe "عِقَالٌ" denir. Bundan birer takrīble maʿānī-i ʿadīdede istiʿmāl olunmuştur. Ez-cümle insānı irtikāb-ı rezāilden habs ve menʿ ve mütābaʿat-ı hevā vü heves ve şehevāt-ı nefsāniyyeden zecr ettiği için el-yevm elsine-i enāmda da "عَقْلٌ" tesmiye edilen hicā ve lübb ki Türkçe us denilen latīfeye ʿakl ıtlāk olundu. Bu maʿnādan "ضَرَبَ" bābından "عَقَلْتُ الشَّيْءَ عَقْلًا" denir, "تَدَبَّرْتُهُ" demektir; sāhibine "عَاقِلٌ" denir. Rāğıb rahimehullāh *Mufredāt*'ta diyor ki kabūl-i ʿilme müntehī ve müstaʿidd olan kuvveye ʿakl denir ve o kuvve ile insānın istifāde eylediği ʿilme de "عَقْلٌ" bunun için emīrü'l-müʾminīn ve yaʿsūbu'l-muvahhidīn ʿAlī radıyallāhu ʿanhu hazretleri buyurdu:

Nazm:

"اَلْعَقْلُ عَقْلَانِ	||	مَطْبُوعٌ وَمَسْمُوعٌ"
"وَلَا يَنْفَعُ مَسْمُوعٌ	||	إِذَا لَمْ يَكُ مَطْبُوعٌ"
"كَمَا لَا يَنْفَعُ ضَوْءُ الشَّمْسِ	||	وَضَوْءُ الْعَيْنِ مَمْنُوعٌ"

Meʾāl-i ebyāt-ı şerīfe: Tahkīkan ʿakl ikidir: İmdi biri matbūʿ yaʿnī cibillī ve halkīdir ki hāricden müstefād olmayıp insānın zātında zātıyla mevcūddur. Buna ehl-i hikmet-i res-

1039 "Yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın." el-Bakara, 2/60; el-Aʿrāf, 7/74; Hūd, 11/85; eş-Şuʿarāʾ, 26/183; el-Ankebūt, 29/36.

1040 "Siz Kitabı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz hālde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?" el-Bakara, 2/44.

miyye ʿakl-ı heyūlānī taʿbīr ederler ki idrāk-ı maʿānī vü maʿkūlāt için bir istiʿdād-ı mahz ve bir kuvve-i mahzadır. Ve biri ʿakl-ı mesmūʿdur ki taʿlīm ve terbiye ve taʿallüm ile hāricden müstefād olan müktesebāt-ı mahzūnedir. Hālbuki [260] ʿakl-ı matbūʿ-ı mezkūrun ʿadem-i vücūdu ʿindinde ʿakl-ı mesmūʿ-ı meşrūh nāfiʿ ve fāide-bahş olmaz, nitekim gözün davʾı yaʿnī nūr-ı basarın ʿadem-i vücūduyla göz görmekten memnūʿ olduğu hālde şemsin davʾ ve nūru rüʾyet için nāfiʿ ve fāide-bahş olmaz. İntehā.

Resūl-i ekrem sallallāhu taʿālā ʿaleyhi ve sellem efendimiz hazretleri "مَا خَلَقَ اللهُ خَلْقًا أَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنَ الْعَقْلِ"[1041] kavl-i risālet-penāhīleriyle birinci yaʿnī ʿakl-ı matbūʿa ve "مَا كَسَبَ أَحَدٌ شَيْئًا أَفْضَلَ مِنْ عَقْلٍ يَهْدِيهِ إِلَى هُدًى أَوْ يَرُدُّهُ عَنْ رَدًى" kavl-i nübüvvet-penāhīleriyle de ikinciye yaʿnī ʿakl-ı mesmūʿa işāret buyurmuşlardır. İntehā mulahhasan mine'l-*Mufredāt.*

Tenbīh: Bu nakl edilen mulahhas erbāb-ı tedkīk için mugnī değildir. Tefsīr-i Ḳurʾān-ı kerīmde tedkīk ve taʿammuk ārzū edenler *Mufredāt*'ta "عَقْلٌ" kelimesi üzerine bast edilen fevāidi tamāmen mütālaʿa etmelidirler. Vallāhu yehdi ile'l-hakk.

- تَعْضُلُوهُنَّ [taʿḍulūhunne]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ﴾[1042] أَيْ لَا تَمْنَعُوهُنَّ

Yaʿnī "Onları tezevvücden menʿ etmeyiniz" demektir. Bu taʿbīr "عُضِلَتِ الْمَرْأَةُ" kavlindendir ki kadının batnında çocuk taʿalluk edip tevlīd müteʿassir olduğu vaktte söylenir ki "Emr-i vilādet güçleşti" demek olur. Kezā bir kimse zātü'z-zevc olmayan müteʿallakasını tezevvücden menʿ ettikte "عَضَلَ أَيِّمَهُ" denir, "مَنَعَ مِنَ التَّزَوُّجِ" demektir. Aslen "عَضَلَةٌ"dendir ki sinir demektir, cemʿi "عَضَلٌ" gelir. Kiriş ve sırım denilen şeyler ki pek ve metīn ve şedīd olmakla kaçgın ve esīr ve cānīyi onlarla bağlarlardı ki "عَضَلْتُهُ" "Onu kirişle yā sırımla bağladım" demek olur. Sonra bundan salābet ve şiddet maʿnāsına alındı. Bundan da bi't-tecevvüz [261] her bir menʿ-i şedīd ve emr-i müşkil ve ʿasīrde istiʿmāl olundu. Ve "دَاءٌ عُضَالٌ" şifā-yāb olması güç ve etibbāyı ʿāciz bırakan derd-i devā-nāpezīr yerinde kullanıldı. Ve dāhiye-i münkere "عُضْلَةٌ" ve müşkil ve halli düşvār olan şeyʾe de "مُعْضَلٌ" ve teşdīdle "مُعَضَّلٌ" taʿbīr edildi. Ve "ifʿāl"den "أَعْضَلَ الْأَمْرُ" denir, "إِشْتَدَّ" demek olur.

- تَعْبَثُونَ [taʿbeṡūne]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ﴾[1043] تَفْعَلُونَ مَا لَا فَائِدَةَ فِيهِ

1041 Alī el-Kārī, Mirkātu'l-mefātīh şerhu Mişkāti'l-mesābīh, 8/3168.

1042 "Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın." el-Bakara, 2/232.

1043 "Siz her yüksek yere bir alamet bina yapıp boş şeylerle eğleniyor musunuz?" eş-Şuʿarāʾ, 26/128.

Yaʿnī "Beyhūde iş işleseniz" demek olur. Bundan evvel "تَبْنُونَ" kelimesinde āyetin tefsī-ri geçti. Bābu'l-ʿAyn'da "عَبَثًا" kelimesinde de beyān edilir, oraya nazar oluna.

- تَعْدُ [taʿdu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا﴾[1044] أَيْ وَلَا تَنْصَرِفْ عَنْهُمْ

"Gözlerin onlardan munsarıf olmasın, onlardan ayrılmasın" demek olur. Tecāvüz maʿnāsına olan "عَدْوٌ"den sīga-i nehy-i gāibdir. Bābu'l-ʿAyn'da "عُدْوَانٌ" kelimesinde tafsīl olunur, oraya bak.

- تَعْرُجُ [tarucu]

- ﴿تَعْرُجُ الْمَلٰئِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ﴾[1045] أَيْ تَصْعَدُ

Yaʿnī "Yukarı giderler" demek olur. Bābu'l-Mīm'de "الْمَعَارِجِ" kelimesine mürācaʿat oluna.

- تَعُولُوا [taʿūlū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ذٰلِكَ أَدْنَى أَلَّا تَعُولُوا﴾[1046] أَيْ تَجُورُوا وَتَمِيلُوا

Bu kelime aslen "مَيْلٌ" maʿnāsına olan "عَوْلٌ" lafzındandır. Terāzū bir tarafa meyl ettiği vaktte "عَالَ الْمِيزَانُ" denir; hākim ve kādī ʿadl ve haktan meyl ettiği vaktte de "عَالَ الْحَاكِمُ" denir. "قَالَ" bābından "عَالَ يَعُولُ عَوْلًا" , "مَالَ" maʿnāsına lāzım olup "فِي" ile taʿaddī eder. "عَالَ فِي الْمِيزَانِ عَوْلًا" kavli "خَانَ فِيهِ" demektir. Bu āyetin tefsīrinde bir kadınla yāhūd [262] milk yaʿnī cevārī-i müstefreşe ile iktifā etmek ezvāca cevr etmemeğe en yakın olan hālettir denir. Baʿzı ʿulemā ﴿أَلَّا تَعُولُوا﴾ , "أَنْ لَا يَكْثُرَ عِيَالُكُمْ" demektir demişlerse de bu gūne maʿnā ʿilm-i lügatte gayr-ı maʿrūftur diye redd ve cerh edilmiştir. Lākin Ebū ʿAmr, S̱aʿleb isnādıyla Kisāʾī'den rivāyet etti ki ʿArabdan bir tāife bir kimsenin ʿiyāli çoğaldığı vaktte "عَالَ يَعُولُ" derler. Liḥyānī'den de bunun mislini haber verdiler. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bihi.

- تَعْبُرُونَ [taburūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَفْتُونِي فِي رُءْيَايَ إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ﴾[1047] أَيْ تُفَسِّرُونَ

Yaʿnī "Eğer siz şu rüʾyāyı yāhūd cins-i rüʾyāyı tefsīr ederseniz" demektir. Buna dāir kelām bu bābın evvelinde vākiʿ "تَأْوِيل" kelimesinde mezkūrdur, mürācaʿat oluna.

1044 "Dünya hayatının zīnetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma." el-Kehf, 18/28.
1045 "Melekler ve Ruh (Cebrail) ona süresi elli bin yıl olan bir günde yükselir." el-Maʿāric, 70/4.
1046 "Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur." en-Nisāʾ, 4/3.
1047 "Eğer rüya yorumluyorsanız, rüyamı bana yorumlayın." Yūsuf, 12/43.

• تَعْسًا [taʿsen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعْسًا لَهُمْ وَاَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ﴾[1048] أَيْ اِعْثَارًا لَهُمْ وَسُقُوطًا

Yaʿnī "Sürçmek ve düşmek onlara olsun" demektir ki murād helāklarıdır. "تَعْسٌ" yüz üstüne düşmektir, nitekim "نَكْسٌ" tepe üstüne düşmeğe denir. Ve "تَعْسٌ" , "نَكْسٌ" ile de tefsīr olunur. "نَفَعَ" bābından "تَعَسَ تَعْسًا" ve "تَعِبَ" den "تَعِسَ تَعْسًا" de denir. "تَعِسَ عَبْدُ الدِّرْهَمِ"[1049] el-hadīs.

• تَعَاسَرْتُمْ [teʿāsertum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرَى﴾[1050] أَيْ تَضَايَقْتُمْ فِي الْإِنْفَاقِ

"يُسْرٌ" zıddı olan "عُسْرٌ"den "tefāʿul"dür ki suʿūbet ve düşvārī, güçlük maʿnāsınadır. Teʿā-sür vücūd-ı māl olmakla müzāyaka maʿnāsına istiʿmāl olundu.

• تَعِيَهَا [taʿiyehā]

• ﴿وَتَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ﴾[1051] أَيْ تَحْفَظُهَا أُذُنٌ حَافِظَةٌ

Yaʿnī "Hıfz etmeğe müstaʿidd olan [263] kulak hıfz etsin için" demek olur. Bu kelime içinde şeyʾ hıfz olunan kab ve zarf maʿnāsına olan kesrle "وِعَاءٌ" lafzındandır. Ve hıfz ve cemʿ ve iddihār maʿnālarında da istiʿmāl olunur. "وَعَدَ" bābından "وَعَى الْحَدِيثَ يَعِي وَعْيًا فَهُوَ وَاعٍ" "Hıfz etti" ve "tedebbür etti" demek olur.

• تَعْزِمُوا [taʿzimū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ﴾[1052] أَيْ وَلَا تُحَقِّقُوا وَقِيلَ وَلَا تَقْطَعُوا

Aslen bir şeyʾin fiʿli üzerine rabt-ı zamīr ve rabt-ı kalb etmek yaʿnī o işi işlemeğe katʿiy-yen bir karār vermek maʿnāsına mevzūʿ "عَزْمٌ" lafzındandır. Fiʿle tekaddüm ettiği cihetle ʿazminden nehy fiʿlden nehy etmekten eblagdır. Buna dāir kelām Bābu'l-ʿAyn'da "عَزَمَ" kelimesinde görülür.

• تَعْجَبْ [taʿceb]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ ءَاِذَا كُنَّا تُرَاباً ءَاِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾[1053] أَيْ وَإِنْ تَسْتَغْرِبْ

Yaʿnī "Yā Muḥammed eğer müşriklerin seni tekzībini istigrāb ediyor ve onu ʿacīb görü-

1048 "İnkār edenlere gelince, yıkım onlara! Allah, onların işlerini boşa çıkarmıştır." Muhammed, 47/8.
1049 Taberānī, el-Muʿcemu'l-evsat, 3/94, no: 2595; Bezzār, Musnedu'l-Bezzār, 15/391, no:9009.
1050 "Eğer anlaşamazsanız, çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirecektir." et-Talāk, 65/6.
1051 "Ve belleyecek kulaklar da onu bellesin." el-Hākka, 69/12.
1052 "Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikāh yapmaya kalkışmayın." el-Bakara, 2/235.
1053 "Eğer şaşacaksan, asıl şaşılacak olan onların, "Biz toprak olunca yeniden mi yaratılacakmışız?" demeleridir." er-Raʿd, 13/5.

yor isen onların baᶜsi inkārdaki kavlleri taᶜaccübe daha ziyāde lāyık ve evlādır” demek olur. Bābu’l-ᶜAyn’da “عَجَبٌ” kelimesine mürācaᶜat oluna.

MAZMŪMETU’T-TĀʾ: “ت،ع”

- تُعِزُّ [tuᶜizzu]

- ﴿قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[1054]

Bābu’l-ᶜAyn’da “عَزَّزْنَا” kelimesinde mufassalen mezkūrdur, mahall-i mezkūra nazar oluna.

- تُعَزِّرُوهُ [tuᶜazzirūhu]

- ﴿لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَاَصِيلاً﴾[1055] أَيْ لِتَنْصُرُوهُ وَتُعَظِّمُوهُ

Zamīr Cenāb-ı Hakk’a yāhūd Resūl’e rāciᶜlerdir. Bābu’l-ᶜAyn[da] “عَزَّرْتُمُوهُمْ” kelimesine nazar buyurula.

FASLU’T-TĀʾİ’L-MUSENNĀTİ’L-FEVKIYYE MAᶜA’L-ĠAYNİ’L-MUᶜCEME: “ت،غ”

- تَغْلُوا [taġlū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ﴾[1056] أَيْ لَا تُجَاوِزُوا الْحَدَّ وَلَا تَرْتَفِعُوا عَنِ الْحَقِّ

Yaᶜnī “Haktan irtifāᶜ etmeyiniz.” Murād hakkı kabūlde [264] istikbār etmeyiniz demek olur. Haddi tecāvüz maᶜnāsına olan “غُلُوٌّ” lafzındandır. Bu kelime bu maᶜnāda “غَلَا يَغْلُو غُلُوًّا”, esᶜārda olursa “غَلَا يَغْلُو غَلَاءً” ve sehm ve remyde olursa “غَلَا يَغْلُو غَلْوًا” denir ve tencere ve kazganda kaynamakta “ضَرَبَ” bābından “غَلَى يَغْلِي غَلْيًا وَغَلَيَانًا” denir.

- تَغَشّٰيهَا [teġaşşāhā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا تَغَشّٰيهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا﴾[1057] أَيْ عَلَاهُ بِالنِّكَاحِ

Yaᶜnī “Vaktā ki nikāhla ona vatʾ etti” yaᶜnī cimāᶜ etti demektir. Örtmek, bürümek maᶜnā-

1054 “De ki: “Ey mülkün sahibi olan Allah’ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin.” Āl-i ᶜİmrān, 3/26.

1055 “Ey insanlar! Allah’a ve Peygamberine inanasınız, ona yardım edesiniz, ona saygı gösteresiniz ve sabah akşam Allah’ı tespih edesiniz diye (Peygamber’i gönderdik.)” el-Feth, 48/9.

1056 “Ey Kitab ehli! Dininizde sınırları aşmayın.” en-Nisāʾ, 4/171; el-Māide, 5/77.

1057 “(İnsan) eşiyle birleşince eşi hafif bir yük yüklenir (gebe kalır).” el-Aᶜrāf, 7/189.

sına olan "غَشْيٌ"den "tefaʿʿul"dür. Bu āyette cimāʿdan kināyettir. Bābu'l-Ġayn'da "غَاشِيَة" kelimesine nazar oluna.

- تَغِيضُ [taġīḍu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿اللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَى وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَمَاتَزْدَادُ﴾[1058] أَيْ تُنْقِصُ

Yaʿnī "rahmlerin eksilttiği şeyʾi" demektir. "بَاعَ" bābından "غَاضَ الْمَاءُ" denir, "Su eksildi" demek olur. Bu sūrette fiʿl-i lāzımdır. Müteʿaddī de olur, "غَاضَهُ غَيْرُهُ يَغِيضُ غَيْضًا" denir. Ve mechūl sīgasıyla "غِيضَ" dahi eksiltilmek mevziʿinde müstaʿmeldir: ﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾[1059]

- تَغَيُّظًا [teġayyuẓan]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا﴾[1060] أَيْ غَلَيَانًا كَغَلَيَانِ صَدْرِ الْغَضْبَانِ

"تَغَيُّظٌ" bir sestir ki gayzlanıp öfkelenmiş kimsenin sadrından gelir ve onunla gümürdenir, yaʿnī şiddet-i gayz ve harāret-i gazabdan mugtāz ve gazab-nāk kimsenin sadrından duyulan gayr-ı tabīʿī sestir. "لَهَا"daki zamīr "نَارٌ"a "جَهَنَّمُ"e rāciʿdir. Bu kelime eşedd-i gazab demek olan "غَيْظٌ"dan "tefaʿʿul"dür. Bābu'l-Ġayn'da "غَائِظُونَ" kelimesine de nazar buyurula.

- التَّغَابُنِ [et-teġābuni]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذَلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ﴾[1061] أَيْ يَوْمَ يَغْبِنُ أَهْلُ الْجَنَّةِ أَهْلَ [265] النَّارِ

Ehl-i cennetin ehl-i nāra gabnı ehl-i nār eğer hayāt-ı dünyāda hakkı kabūl ile īmān etmiş olsalardı nāil olacakları menāzil-i cenneti müʾminlerin alması iʿtibāriyledir. Asl maʿnāyı "غَبْنٌ" muʿāmele ve mubāyaʿa ve mukāsemede kişi sāhibine hudʿa ile nasībini ve hakkını noksān etmekle ızrārdır, biz lisānımızda ona aldatmak ve aldanmak deriz. "ضَرَبَ" bābından "غَبَنَ الرَّجُلُ يَغْبِنُ غَبْنًا فَهُوَ مَغْبُونٌ" denir. Ve müteʿaddī olarak da "غَبَنَهُ الرَّجُلُ يَغْبِنُهُ غَبْنًا فَهُوَ غَبِينٌ وَذَاكَ مَغْبُونٌ" [denir.] Ve "غَبْنٌ" bundan ism de olur. Ve "تَغَابُنٌ" bundan "tefāʿul"dür ki kavmin birbirini aldatması ve muhādaʿa etmesinden ʿibārettir.

1058 "Allah, her dişinin neye gebe olduğunu, rahimlerin artırdığı şeyi ve eksilttiği şeyi bilir." er-Raʿd, 13/8.

1059 "Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu" denildi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemi de Cūdī'ye oturdu ve "Zalimler topluluğu Allah'ın rahmetinden uzak olsun!" denildi." Hūd, 11/44.

1060 "Bu ateş onları uzak bir mesafeden görünce onun müthiş kaynamasını ve uğultusunu işitirler." el-Furkān, 25/12.

1061 "Toplanma vakti için Allah'ın sizi toplayacağı günü düşün. O gün aldanışın ortaya çıkacağı gündür." et-Tegābün, 64/9.

MAZMŪMETU'T-TĀʾ: "تُ،غ"

- تُغْمِضُوا [tuġmiḍū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ﴾[1062] أَيْ إِلاَّ بِأَنْ يَتَسَامَحُوا وَتَتَغَافَلُوا وَتَتَسَاهَلُوا

Yaʿnī "Siz onu kabūl etmezsiniz ancak baʿzı hakkınızdan tesāmüh ve tegāfül ve tesāhül etmekle" demek olur. Bu kelime "غَمْضٌ"dan "ifʿāl"dir. "غَمْضٌ" nevm-i ʿārızdır. "مَا ذُقْتُ غَمْضًا" denir, "نَوْمًا" demektir. Bu münāsebetle göz kapamak maʿnāsına da istiʿmāl olunur, sonra tegāfül ve tesāhül ve tesāmuh maʿnālarına istiʿāre olundu ve öylece şāyiʿ oldu. Ve lafz-ı mezbūr kelāmda ʿadem-i vuzūh maʿnāsına da istiʿmāl olundu. "هَذَا كَلَامٌ غَامِضٌ" denir, gayr-ı vāzıh ve müşkil demektir. Cemʿi "غَوَامِضُ"dir. "سَهُلَ" ve "قَعَدَ" bāblarından "غَمُضَ، غَمَضَ يَغْمُضُ غُمُوضًا وَغُمُوضَةً فَهُوَ غَامِضٌ" ve "ifʿāl"den "إِغْمَاضٌ" göz yummak ve kezā "tefʿīl"den "غَمِّضْ عَيْنَيْكَ تَغْمِيضًا" Ve iʿrāz ve tecāvüz maʿnālarına istiʿmāl olunur, bu maʿnāda ekser ve eşher "ifʿāl"den gelir. [266]

FASLU'T-TĀʾİ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MAʿA'L-FĀʾ: "تَ،ف"

- تَفْشَلُوا [tefşelū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ﴾[1063] أَيْ فَتَجْبَنُوا وَتَذْهَبَ دَوْلَتُكُمْ

Yaʿnī "Korkak olursunuz ve devletiniz yaʿnī kuvvet ve gālibiyyette menzilet-i gālibeniz gider" demektir ki gözden düşer, hakīr olursunuz demeği ifāde eder. Bu kelime korkaklık ve zaʿf-ı kalb maʿnāsına olan "فَشَلٌ"dendir. "تَعِبَ" bābından "فَشِلَ يَفْشَلُ فَشَلًا فَهُوَ فَشِيلٌ" denir. Rāğıb rahimehullāh *Mufredāt*'da "الْفَشَلُ ضَعْفٌ مَعَ جُبْنٍ" ʿibāretiyle tefsīr etmiş ﴿حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ﴾[1064] ve ﴿وَلَوْ اَرٰيكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ﴾[1065] āyetlerinde de maʿnā böyledir. "Tefaʿʿul"den "تَفَشُّلٌ" seyelān maʿnāsına da istiʿmāl olunmuştur. "تَفَشَّلَ الْمَاءُ" , "سَالَ" demektir.

- تَفْتِنِّي [teftinnī]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي﴾[1066] أَيْ وَلَا تُوقِعْنِي فِي الْفِتْنَةِ

Yaʿnī "Bana izn ver, gazāya götürme, beni günāha ve şerr ve fesāda düşürme!" demek

---

1062 "Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın." el-Bakara, 2/267.

1063 "Allah'a ve Resūl'üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider." el-Enfāl, 8/46.

1064 Nihayet za'f gösterdiniz. (Peygamber'in verdiği) emir konusunda tartıştınız." Āl-i ʿİmrān, 3/152.

1065 "Eğer sana onları çok gösterseydi elbette gevşerdiniz ve o iş hakkında birbirinizle çekişirdiniz." el-Enfāl, 8/43.

1066 "Onlardan "Bana izin ver, beni fitneye (isyana) sevketme" diyen de vardır." et-Tevbe, 9/49.

olur. Altının ceyyid ve redīsini bilmek için āteşe koymak maᶜnāsına "فَتْنٌ"dendir. Bundan insān için duhūl-ı nār u ᶜazāba sebeb olmakla ism ve günāha da "فِتْنَةٌ" ıtlāk olundu. Ve imtihān ve ihtibār ve belā ve şiddet ve sāir maᶜānīde de istiᶜmāl edildi. "جَلَسَ" bābından "فَتَنَ يَفْتِنُ فُتُونًا" denir. Tafsīli Bābu'l-Fā'da "فَتَنُوا" kelimesinde görülür.

- تَفْتَؤُا [tefte'u]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ﴾[1067] أَيْ لَا تَزَالُ تَذْكُرُ

Yaᶜnī "Ayrılmazsın Yūsuf'u anmaktan" demek olur. Bunda takdīr-i kelām "تَاللّٰهِ لَا تَفْتَأُ" olup tahfīfen "لَا" hazf olunmuştur, çünkü isbāt irāde olunmuş [267] olsa idi cevāb-ı kasemde lām ve nūn-ı te'kīd bulunarak "لَتَفْتَأَنَّ" şeklinde olmak lāzım gelirdi. Böyle olmadığı cihetle iltibās mürtefiᶜ olduğundan hazf-ı lā ile tahfīf-i kelāma māniᶜ kalmamıştır. Ve "لَا تَفْتَأُ" , "لَا تَزَالُ" maᶜnāsına olup cahda muhtasstır.

- تَفَثَهُمْ [tefeṣehum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾[1068] أَيْ اَدْرَانَهِمْ وَأَوْسَاخَهُمْ

Bu āyette "لِيَقْضُوا" , "لِيَقْطَعُوا وَيُزِيلُوا" ile müfesserdir. "تَفَثٌ" uzamış tırnak ve bunlarda müterākim kirler evsāh-ı zufr ve haddinden ziyāde uzamış bıyık ve her zamān bedenden izālesiyle tatahhur lāzım olan evsāh ve edrāndır ki müstekrehāttandır. Eserle sābit olan tefsīrde izāle-i vesahtan murād bıyık kesmek ve koltukları yolmak ve tırnakları kesmek ve mahall-i mestūrdaki zāid tüyleri tırāş etmektir kavliyle īzāh olunmuşutr. Ve "لِيَقْضُوا"nun "لِيَقْطَعُوا" ile tefsīri lafz-ı mezbūrun lisān-ı ᶜArabda suver-i muhtelife ile birçok maᶜānīde istiᶜmāl olunduğu gibi katᶜ ve izāle maᶜnāsına da istiᶜmāl olunduğuna binā'endir. "قَضَى الشَّيْءَ يَقْضِي" denir, "قَطَعَ" ve "أَزَالَ" demektir.

- تَفْرِضُوا [tefriḍū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً﴾[1069] أَيْ تُبَيِّنُوا لَهُنَّ مَهْرًا أَوْ تُعَيِّنُوا صَدَاقًا

﴿مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ﴾ üzerine ᶜatfen nisā' için mehr taᶜyīn etmedikçe yāhūd tebyīn etmedikçe demektir. "فَرْضٌ" bu āyette tesmiye ve taᶜyīn ve tebyīn maᶜnāsına ve "فَرِيضَةٌ" mehr-i muᶜayyen ve müsemmādır. Bābu'l-Fā'da "فَرْضٌ" kelimesine nazar oluna.

1067 "Oğulları, "Allah'a yemin ederiz ki, sen hālā Yusuf'u anıp duruyorsun. Sonunda üzüntüden eriyip gideceksin veya helāk olacaksın" dediler." Yūsuf, 12/85.

1068 "Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik'i (Kābe'yi) tavaf etsinler." el-Hacc, 22/29.

1069 "Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur." el-Bakara, 2/236.

• تَفْسِيرًا [tefsīran]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا﴾[1070] أَيْ بَيَانًا وَتَفْصِيلًا

Bu kelime beyān ve īzāh maᶜnāsına olan "فَسْرٌ"den "tefᶜīl"dir. "ضَرَبَ" bābından "فَسَرْتُ الشَّيْءَ فَسْرًا", "تَبَيَّنْتُهُ وَأَوْضَحْتُهُ" demektir. Taskīl ile "tefᶜīl"den "فَسَّرْتُهُ تَفْسِيرًا" maᶜnā-yı mezkūrda mübālagadır. Aslen maᶜnā-yı maᶜkūlün beyanıdır, bu āyet-i kerīmede murād odur, çünkü buyuruluyor ki "Ey nebī-i muhterem, senin nübüvvetini tekzīb ve emrini ibtāl için bir mesel ityān etmezler. Ancak onun cevābında onu ibtāl edecek onların mislinde daha güzel bir müdāfiᶜ getiririz." [268] Bināʾen ᶜaleyh "تَفْسِيرٌ" burada beyān ve tafsīl ifāde eder. Ve "istifᶜāl"den "إِسْتِفْسَارٌ" taleb-i beyāndır.

• تَفْرَحْ [tefraḥ]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ﴾[1071] أَيْ لَا تَأْشَرْهُ وَلَا تَتَكَبَّرْ

Yaᶜnī "Niᶜmet sebebiyle azma ve kibrlenme!" demek olur. Mütenaᶜᶜim olan kimseye kesret-i niᶜamdan mütahassıl ferah ve mūris-i kibr ü batar olmakla "فَرَحٌ", "أَشَرٌ"le tefsīr olundu. Bu gūne ferah mezmūm ve münkerdir, lākin mutlak sürūr maᶜnāsına olan ferah mezmūm değildir, zīrā "فَرَحٌ" lafzı lezzet-i ᶜācile sebebiyle hāsıl olan inşirāh-ı sadr maᶜnāsınadır. Eğer vukūᶜu lezzāt-ı nefsāniyyede olursa mekrūh ve mezmūmdur, nitekim āyāt ve āhādīs-i kesīrede zemm ve vaᶜīd ve inzār ile tenfīr edilmiştir. Lākin umūr-ı hayriyye ve muhsenāt ve sāir ahvāl-i meşrūᶜada mezmūm ve memnūᶜ değildir, nitekim ﴿قُلْ بِفَضْلِ اللهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ﴾[1072] ve ﴿وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ﴾[1073] buyuruldu. "طَرِبَ" bābından "فَرِحَ يَفْرَحُ فَرَحًا فَهُوَ فَرِحٌ وَفَرْحَانٌ" denir. Ve hemze ve tadᶜīfle taᶜaddī eder. "أَفْرَحَهُ" ve "فَرَّحَهُ" denir, "Ferahlandı" demek olur.

• تَفِيءَ [tefīʾe]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللهِ﴾[1074] أَيْ تَرْجِعَ

Yaᶜnī "Allāh'ın emrine itāᶜate dönünceye dek" demek olur. "فَيْءٌ" lafzındandır. Bu bābda "تَتَفَيَّأُ" kelimesinde bundan evvel beyān olunmuştur, oraya ircāᶜ-ı nazar oluna.

• تَفَكَّهُونَ [tefekkehūne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ﴾[1075] أَيْ تَتَعَجَّبُونَ

1070 "Onlar sana hiçbir misal getirmezler ki (buna karşılık) sana gerçeği ve en güzel açıklamayı getirmiş olmayalım." el-Furkān, 25/33.

1071 "Böbürlenme! Çünkü Allah böbürlenip şımaranları sevmez." el-Kasas, 28/76.

1072 "De ki: "Ancak Allah'ın lütuf ve rahmetiyle, yalnız bunlarla sevinsinler. Bu, onların toplayıp durduklarından daha hayırlıdır." Yūnus, 10/58.

1073 "O gün mü'minler sevinecektir." er-Rūm, 30/4.

1074 "Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın." el-Hucurāt, 49/9.

1075 "Dileseydik, onu kuru bir çöp yapardık da şaşkınlık içinde şöyle geveleyip dururdunuz." el-Vākıᶜa,

Yaʿnī "Taʿccüb edersiniz" demektir. Aslı "تَتَفَكَّهُونَ" olup tahfīfen ehad-ı tāʾeyn hazf olunmuştur. "تَفَكُّهٌ" sunūf-ı fevākihle "تَنَقُّلٌ" yaʿnī mezelenmek ve meze teʿātīsidir. Aslen meyve ve yemiş maʿnāsına olan "فَاكِهَةٌ"den "tefaʿʿul"dür. Bundan ahz ile tenakkul bi'l-hadīste de [269] istiʿāre olundu ki söyleşmek ve teʿātī-i kelāmdır. Bu da gāliben taʿaccübden tahaddüs etmekle "تَفَكَّهُونَ" , "تَتعَجَّبُونَ" ile tefsīr olundu. Bābu'l-Fā'da "فَاكِهَةٌ" ve "فَاكِهُونَ" kelimelerine de nazar oluna.

- تَفَسَّحُوا [tefesseḥū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ﴾[1076] أَيْ تَوَسَّعُوا فَوَسِّعُوا يُوَسِّعِ اللهُ لَكُمْ

Yaʿnī "Mecāliste size geniştiriniz denildiği vaktte geniştiriniz ki Allāhu taʿālā da sizin için dilediğiniz şeyʾi genişletsin" demek olur. "نَفَعَ" bābından "فَسَحَ لَهُ فِي الْمَجْلِسِ يَفْسَحُ فَسْحًا" denir, bir kimseye mecliste oturacak kadar yer açmak maʿnāsınadır. "Tefaʿʿul" bābından "تَفَسَّحَ" , "تَوَسَّعَ" demektir, genişlemektir. Biz bu mevziʿde açılmak deriz. Bināʾen ʿaleyh tercümede "açılınız" taʿbīri şīve-i lisānımızda evfaktır.

- تَفَاوُتٍ [tefāvutin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ﴾[1077] أَيِ اضْطِرَاءٍ وَاخْتِلَافٍ

"فَوْتٌ" māddesinden "tefāʿul"dür, "فَوْتٌ"in maʿnā-yı mevzūʿu bir şeyʾi fī-mā baʿd idrāk ve vusūlü mümkün olmamak üzere elden gitmek ve dūr olmaktır. "Tefāʿul"den "تَفَاوُتٌ" iki veyā ziyāde şeyʾlerin beynleri uzaklaşmak ve evsāf ve ahvālde birbirine mütehālif ve mütebāyin ve gayr-ı mütenāsib olmaktır. İşte ıztırāb ve ihtilāf ile tefsīrin vechi budur. Sülāsīden "قَالَ" bābından "فَاتَ يَفُوتُ فَوْتًا فَهُوَ فَائِتٌ" denir.

MAZMŪMETU'T-TĀʾ: "تُ،ف"

- تُفِيضُونَ [tufīḍūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ﴾[1078] أَيْ تَخُوضُونَ [270] وَتَشْرَعُونَ فِيهِ

Yaʿnī "Siz o ʿamelde kesretle havz ve şürūʿ ettiğinizde" demek olur. Ve ﴿هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ﴾[1079] kavl-i kerīminde "تَقُولُونَ فِيهِ" ile tefsīr olunmuştur. Bu kelime "تَنْدَفِعُونَ" ve "تَدْخُلُونَ" ve "تَنْبَسِطُونَ" ve "تُنْشِرُونَ فِيهِ" ʿibārātıyla da tefsīr olunmuştur. Cümlesi bir yere çı-

56/65.

1076 "Ey iman edenler! Size, "Meclislerde yer açın" denildiği zaman açın ki, Allah da size genişlik versin." el-Mücādele, 58/11.

1077 "Rahmān'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin." el-Mülk, 67/3.

1078 "Siz ona daldığınızda biz sizi mutlaka görürüz." Yūnus, 10/61.

1079 "O, sizin, hakkında (düşüncesizce) yaygara kopardığınız şeyi daha iyi bilir." el-Ahkāf, 46/8.

kar, maʿnā-yı maksūdda tebāyün ve tehālüf yoktur. Bu kelime maʿānī-i kesīre de istiʿmāl olunmuş olan “فَيْضٌ”den “ifʿāl”dir: “أَفَاضَ يُفِيضُ إِفَاضَةً” denir. Bābu’l-Hemze’de “أَفَضْتُمْ” ve “أَفِيضُوا” kelimelerine mürācaʿat oluna.

- تُفَنِّدُونِ [tufennidūni]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُونِ﴾[1080] أَيْ تُجَهِّلُونِي

Yaʿnī “Eğer beni techīl etmezseniz” demektir. Ve “Bana reʾyde ʿacz isnād etmezseniz” demek de olur. “خَرَفٌ” yaʿnī bunaklık maʿnāsına olan فَنَدٌ”den “tefʿīl”dir. Rāġıb rahimehullāh *Mufredāt*’ta “تَفْنِيدٌ” insānı “فَنَدٌ”e nisbet etmektir. Ve “فَنَدٌ” zaʿf-ı reʾydir demiş ve bu āyeti īrād etmiş ve “أَنْ تُفَنِّدُونِ” kelime-i kerīmesinin “أَنْ تَلُومُونِي” ile de tefsīr olunduğunu kayd eylemiş. “فَنَدٌ” , “ifʿāl”den “فَنَدٌ”e duhūl maʿnāsınadır: “أَفْنَدَ الرَّجُلُ” “Şeyhūhat ve herem sebebiyle kuvā-yı ʿakliyyesini zāyiʿ etti” yaʿnī bunadı demektir. Ve “فَنَدٌ” kizb ve cehl maʿnālarına da gelir.

- تُفْتَنُونَ [tuftenūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ﴾[1081] أَيْ تُخْتَبَرُونَ بِالْخَيْرِ وَالشَّرِّ

“İmtihān olunursunuz” demektir. “تَفْتِنِّي” kelimesine ircāʿ-ı nazar oluna. Ve Bābu’l-Fā’da “فَتَنُوا” kelimesinde tafsīli vardır.

FASLU’T-TĀʾİ’L-MUSENNĀTİ’L-FEVKIYYE MAʿA’L-ḲĀF: “ت،ق”

- تَقْفُ [taḳfu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾[1082] أَيْ لَا تَتْبَعْ مَا لَا تَعْلَمُ وَمَا [271] لَا يَعْنِيكَ

Yaʿnī “Bilmediğin ve sana nefʿan taʿalluku olmayan şeyʾe ittibāʿ etme, arayıp sorma!” demek olur. Bu kelime muʾahhar-ı ʿunuk yaʿnī ense taʿbīr ettiğimiz “قَفَا” lafzındandır. Bundan ahzle ittibāʿ ve iktidāʾ maʿnālarında istiʿmāl olundu. Kelime-i mezbūre nākıs-ı vāvī olup “عَدَا” ve “سَمَا” bāblarından “قَفَا يَقْفُو قَفْوًا وَقُفُوًّا” sūretinde tasrīf olunur. “لَا تَقْفُ” bundan sīga-i neyh-i hāzırdır. Ve “tefʿīl”den “قَفَّى يُقَفِّي تَقْفِيَةً” bundan müteʿaddīdir: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ﴾[1083] أَيْ أَتْبَعْنَاهُمْ

1080 “Kervan (Mısır’dan) ayrılınca babaları, “Bana bunak demezseniz, şüphesiz ben Yūsuf’un kokusunu alıyorum” dedi.” Yūsuf, 12/94.

1081 “Aslında siz imtihan edilmekte olan bir kavimsiniz.” en-Neml, 27/47.

1082 “Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme.” el-İsrāʾ, 17/36.

1083 “Andolsun, Mūsā’ya Kitabı (Tevrat’ı) verdik. Ondan sonra ardarda peygamberler gönderdik.” el-Bakara, 2/87.

- تَقْرِضُهُمْ [taḳriḍuhum]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ﴾[1084] أَيْ تَخْلِفُهُمْ وَتُجَاوِزُهُمْ

Yaʿnī "Onları bırakır ve tecāvüz eder sol tarafa" demek olur. "قَرْضٌ" bir mekānı katʿ ve tecāvüze ism olmuş. Bināꞌen ʿaleyh bu kelime terk ve tecāvüz ve emsāli taʿbīrlerle tefsīr olunur. Aslen katʿ maʿnāsınadır. "ضَرَبَ" bābından "قَرَضَهُ يَقْرِضُهُ قَرْضًا" denir. Ve tecāvüz ve bi'l-āhara ödenmek üzere māl vermek yaʿnī kimseye ödünç vermek ve mevt gibi maʿānīde de istiʿmāl olundu. Kāle taʿālā: ﴿وَأَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا﴾[1085] Ve "قَرَضَ فُلَانٌ", "مَاتَ" ve "اِنْقَرَضَ الْقَوْمُ", "مَاتُوا وَلَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ أَحَدٌ" demektir.

- تَقَطَّعُوا [teḳaddaʿū]

- ﴿وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ﴾[1086] أَيِ اخْتَلَفُوا فِي أَمْرِ دِينِهِمْ

Murād "İʿtikād ve mezāhibde ihtilāf ettiler" demektir. Bu kelime katʿden "tefaʿʿul"dür ki kesilmek inkıtāʿ ve bölük bölük olmak ve teferruk yaʿnī ayrılmak maʿnālarına gelir. Bu āyette "إِخْتِلَافٌ" ile tefsīri emr-i dīnde ittihādı terk ile fırka fırka ve hizb hizb olarak iʿtikādāt ve mezāhibde tehālüflerindendir.

- تَقَاسَمُوا [teḳāsemū]

- ﴿قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللّٰهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَأَهْلَهُ﴾[1087] أَيْ أَحْلَفُوا بِاسْمِ اللهِ لَنَقْتُلَنَّهُ لَيْلًا

Yaʿnī "Onu elbette [272] geceleyin öldürürüz!" diye ism-i Allāh'a yemīn ettiler demek olur. "تَقَاسُمٌ" yemīn maʿnāsına olan "قَسَمٌ"den "tefāʿul"dür ki yemīnleşmek yaʿnī bir cemāʿat bir hūsusta ittifāk ve ittihādlarına bir yerlerini kasemle teꞌmīn etmektir. "لَنُبَيِّتَنَّهُ" kelimesi Bābu'l-Bā'da "بَيَّتَ" kelimesinde mezkūrdur, ircāʿ-ı nazar oluna.

- تَقْشَعِرُّ [taḳşaʿirru]

- ﴿اللّٰهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ﴾[1088] أَيْ تَقْبِضُ

Yaʿnī "Buruşup ürperir" demek olur. Ve "تَرْتَعِدُ" yaʿnī titrer lerze-nāk olur da denildi. "إِقْشَعَرَّ جِلْدُهُ مِنْهُ يَقْشَعِرُّ اقْشِعْرَارًا فَهُوَ مُقْشَعِرٌّ" denir, "Buruştu, ürperdi, titredi" demektir. Zamm-ı ḳāf ve feth-i şīn'le "قُشَعْرِيرَةٌ" ve fethle "قَشْعَرِيرَةٌ" bundan ismlerdir. Kelime rubāʿī mezīdün fīhden "إِفْعِلْلَالٌ"dir.

1084 "Batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini (görürdün)." el-Kehf, 18/17.

1085 "Allah'a güzel bir borç verin." el-Müzzemmil, 73/20.

1086 "(İnsanlar) işlerini kendi aralarında parça parça ettiler." el-Enbiyāꞌ, 21/93; el-Müꞌminūn, 23/53.

1087 "Aralarında Allah adına and içerek şöyle dediler: "Mutlaka onu ve ailesini geceleyin öldüreceğiz" en-Neml, 27/49.

1088 "Allah sözün en güzelini; āyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir." ez-Zümer, 39/23.

- تَقَلُّبُهُمْ [teḳallubuhum]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَا يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللّٰهِ إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَا يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ﴾[1089] أَيْ تَصَرُّفُهُمْ أَوْ ذَهَابُهُمْ وَمَجِيئُهُمْ فِيهَا

Yaʿnī “Onların bilādda berāy-ı ticāret emniyyetle tasarrufları veyā gidip gelmeleri” demek olur. “تَصَرُّفٌ” dönüp dolaşmak ve varıp gelmek mevkiʿinde müstaʿmeldir. Bu kelime “تَحَوُّلٌ” maʿnāsına olan “قَلْبٌ”den “tefaʿʿul”dür. “Tefʿīl”den “تَقْلِيبٌ” tahvīl ve alt üst etmek maʿnālarına müteʿaddīdir. Bābu’l-Ḳāf’ta “قَلْبٌ” kelimesine de nazar oluna.

- تَقْضِي [taḳḍī]

- قَوْلُهُ ﴿قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلَى مَاجَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾[1090] تَحْكُمُ وَتَمْضِي

Yaʿnī “Hükm ve imzā edersin demektir. Yaʿnī hükmün ancak bu hayāt-ı dünyāya geçer demek olur. “قَضَاءٌ”dandır. Bu kelimeye dāir kelām bir nebze Bābu’l-Hemze’de “إِقْضُوا” kelimesinde ve tahkīk ve tafsīli Bābu’l-Ḳāf’ta “الْقَاضِيَة” ve “قَضَى” kelimelerinde mezkūrdur.

MAZMŪMETU’T-TĀʾ: “تُ،ق” [273]

- تُقٰيةً [tuḳāten]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰيةً﴾[1091] أَيْ إِلاَّ أَنْ تَخَافُوا مِنْ جِهَتِهِمْ مَا يَجِبُ اتِّقَاؤُهُ أَوِ اتِّقَاءً

Yaʿnī “Ancak kāfirlerin şerlerinden sakınmak lāzım olan şeyʾden korkasınız” yāhūd “sakınmakla” demek olur ki kalben onlara meyl ve muhabbet etmeyerek zāhirde lisānen müdārāt cāiz olduğu bildirilir. “تُقَاةً” ve “تُقْيَةً” maʿnāda birdir ki kişi kendi nefsini harāmdan ve şübühāttan vikāye etmektir. Sakınmak ve perhīz-kārlık demek olur. “رَجُلٌ تَقِيٌّ” ve “قَوْمٌ أَتْقِيَاءُ” denir, “زَكِيٌّ” ve “اَزْكِيَاءُ” demektir. Bundan “تَعِبَ” bābından “تَقِيَ يَتْقَى تُقَاةً فَهُوَ تَقِيٌّ” denir. Fāʾü’l-fiʿldeki tā vāv’dan mübdeldir; aslı “وَقَى”dır ki misāl-i vāvīdir. Ve “إِفْتِعَالٌ”den “إِتَّقَى يَتَّقِي إِتِّقَاءً” denir. Bunun havfle tefsīri harām ve şübühāttan vikāye-i nefs havfullāh ve haşyetullāhtan münbaʿis olduğu içindir.

- تُقْسِمُوا [tuḳsimū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لَا تُقْسِمُوا﴾[1092] أَيْ لَا تَحْلِفُوا

1089 “Allah’ın āyetleri hakkında inkār edenlerden başkası tartışmaya girişmez. Onların şehirlerde gezip dolaşmaları seni aldatmasın.” el-Müʾmin, 40/4.

1090 “Sihirbazlar şöyle dediler: “Bize gelen apaçık delillere ve bizi yaratana seni asla tercih etmeyeceğiz. Artık sen vereceğin hükmü ver. Sen ancak bu dünya hayatında hüküm verirsin.” Tāhā, 20/72.

1091 “Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır.” Āl-i ʿİmrān, 3/28.

1092 “Münāfıklar sen kendilerine emrettiğin takdirde mutlaka savaşa çıkacaklarına dair en ağır bir şekilde

Yaʿnī "Yemīn etmeyiniz" demektir. Yemīn demek olan "قَسَمٌ"den "ifʿāl"dir. Bunun aslı "قَسَامَةٌ"dir ki evliyā-i maktūl üzerine taksīm olunan yemīnlerdir. Sonra "قَسَمٌ" her yemīne ism oldu. Bābu'l-Ḳāf'ta "قَسَمْنَا" kelimesine bak.

- تُقْلَبُونَ [tuḳlebūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَاءُ وَإِلَيْهِ تُقْلَبُونَ﴾[1093] أَيْ تُرْجَعُونَ وَقِيلَ تُرَدُّونَ

"قَلْبٌ" bir şeyʾi bir vechten dīger veche sarf ve tahvīldir. "ضَرَبَ" bābından "قَلَبَهُ يَقْلِبُهُ قَلْبًا" , "صَرَفَهُ" ve "حَوَّلَهُ" ve "رَدَّهُ" demek olur. İrcāʿ maʿnāsına da gelir. Bābu'l-Ḳāf'ta "قَلْبٌ" kelimesinde mufassalen mezkūrdur, oraya nazar buyurula.

FASLU'T-TĀʾİ'L-MUSENĀTİ'L-FEVKIYYE MAʿA'L-KĀF: "ت،ك" [274]

- تَكْلِيمًا [teklīmen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾[1094] أَيْ خَاطَبَهُ مُخَاطَبَةً بِلَا وَاسِطَةِ مَلَكٍ

Yaʿnī "Allāh subhānehu ve taʿālā Mūsā ʿaleyhi's-selāma bilā-vāsıtati'l-melek bi'z-zāt söyledi" demektir. "كَلَّمَ" fiʿlinin masdarla yaʿnī "تَكْلِيمًا" ile teʾkīdi maʿnā-yı mecāzı murād olmayıp hakīkaten kelām olduğunu tefhīm içindir. Bināʾen ʿaleyh bu āyette kelām hīçbir gūne teʾvīl ile teʾvīl olunamaz, zīrā kāʿide-i lisān-ı ʿArabda efʿāl-i mecāziyye masdarla teʾkīd olunmaz. Maʿa-hāzā kelāmullāh harf ve lafz ve savttan münezzehtir. Mūsā ʿaleyhi's-selāmın işittiği kelāmullāhın ve semāʿının keyfiyyeti agyāra mechūledir. Ve müşārünʾileyh hazretleri kelām-ı Hakk'ı kelām-ı halk gibi yalnız semʿle değil belki rūhan ve ʿaklen ve cismen külliyyeti ile işitti. Maʿa-hāzā Hazret-i Mūsā, Zāt-ı akdes-i Hakk'a hāss olan kelām-ı nefs-i ilāhīyi işitmedi, çünkü buna Cibrīl de dāhil olduğu hālde hīçbir kimsede ve hīçbir şeyʾde tākat yoktur, zīrā muhāldir. Subhānehu ve taʿālā ʿammā-yekūlu'l-cāhilūn.

- التَّكَاثُرُ [et-tekās̱uru]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿اَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ﴾[1095] أَيِ التَّفَاخُرُ وَالْجَدَلُ بِكَثْرَةِ الْأَوْلَادِ وَالْأَمْوَالِ وَالرِّجَالِ

Yaʿnī "Evlād ve emvāl ve ricālin kesretiyle övünmek ve mücādele etmek, sizi oyaladı, meşgūl etti" demek olur. "التَّكَاثُرُ" kılletin zıddı olan "كَثْرَةٌ"ten "tefāʿul"dür. "تَكَاثَرَ يَتَكَاثَرُ تَكَاثُرًا" denir ki çoklukla müfāhare maʿnāsınadır. "müfāʿalet" "مُكَاثَرَةٌ" böyledir.

Allah'a yemin ettiler. De ki: "Yemin etmeyin." en-Nūr, 24/53.

1093 "O dilediğine azap eder, dilediğine de merhamet eder. Ancak O'na döndürüleceksiniz." el-ʿAnkebūt, 29/21.

1094 "Allah Mūsa ile de doğrudan konuştu." en-Nisāʾ, 4/164.

1095 "Çoklukla övünmek sizi, kabirlere varıncaya (ölünceye) kadar oyaladı." et-Tekāsür, 102/1-2.

MAZMŪMETU’T-TĀʾ: “تُ،ك”

• تُكِنُّ [tukinnu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ﴾[1096] أَيْ تُخْفِي صُدُورُهُمْ

Yaʿnī “kalblerinin gizlediği şeyʾi” demektir. Perde ve örtü ve sıcak ve soğuktan setr ve vikāye eden şeyʾe ism olan, kesr-i kāf ve teşdīd-i nūn’la “كِنٌّ” lafzından [275] cemʿi “أَكْنَانٌ” gelir ve “أَكِنَّةٌ” [gelir. ve “أَكِنَّةٌ”] “أَغْطِيَةٌ” maʿnāsınadır. Bunun müfredi “كِنَانٌ”dır. “رَدَّ” bābından “كَنَّ يَكُنُّ كَنًّا” , “سَتَرَ” ve “صَانَ” demektir. Āyette vākiʿ “تُكِنُّ” bundan “ifʿāl”dir. “أَكَنَّهُ يُكِنُّهُ إِكْنَانًا” , “أَخْفَاهُ فِي نَفْسِهِ” demektir, lākin baʿzı ʿulemā-yı lisān “كَنَّهُ” ve “أَكَنَّهُ” birdir demişler. Bābu’l-Hemze’de “أَكِنَّةً” ve “أَكْنَانًا” kelimelerinde de bir nebze zikr olunmuştur.

• تُكْفَرُوهُ [tukferūhu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ﴾[1097] أَيْ فَلَنْ تَجْحَدُوهُ يَعْنِي ثَوَابَهُ

Bu maʿnā “كُفْرٌ” lafzının setr ve inkār maʿnāsından meʾhūzdur. “كُفْرَانٌ”ın da cuhūd-ı niʿmet maʿnāsına istiʿmāli bundandır.

FASLU’T-TĀʾİ’L-MUSENNĀTİ’L-FEVKIYYE MAʿA’L-LĀM: “تَ،ل”

• تَلَقَّى [telekḳā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ﴾[1098] أَيْ اسْتَقْبَلَهَا بِالْأَخْذِ وَالْقَبُولِ وَالْعَمَلِ بِهِ

Yaʿnī “Hazret-i Ādem rabbisinden baʿzı kelimātı ahz ve kabūl ve onunla ʿamel ile karşıladı” demektir. Ve İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumādan “حَفِظَ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ” ve “لُقِّنَ فَتَلَقَّنَ” ve “أُلْهِمَ فَتَلَهَّمَ” tefsīrleri mervīdir. “تَلَقِّي” bir şeyʾi fehm ve idrāk-ı kavī ve zekā-i tāmm ile kabuldür; “تَفَهُّمٌ” ve “تَعَلُّمٌ” maʿnālarına da gelir. “لِقَاءٌ”dan “tefaʿʿul”dür. Ve “لِقَاءٌ” maʿa’l-müsādefe bir şeyʾe mukābele yaʿnī rāst gele bir şeyʾe karşı gelmek ve kavuşmaktır. Ve baʿzen mücerred mukābele ve mücerred müsādefe maʿnālarına da kullanılır.

• تَلْبِسُونَ [telbisūne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾[1099] أَيْ تَخْلُطُونَ

Yaʿnī “Niçin hakkı bātıla karıştırırsınız?” demek olur. “لُبْسٌ” māddesi giymek maʿnāsına “تَعِبَ” bābından “لَبِسَ الثَّوْبَ يَلْبَسُ لُبْسًا بِالضَّمِّ فَهُوَ لَابِسٌ وَذَاكَ مَلْبُوسٌ” denir. Ve kesr-i lām’la “لِبْسٌ”

1096 “Rabbin, onların sinelerinin gizlediğini de açığa vurduklarını da bilir.” el-Kasas, 28/69.

1097 “Onlar ne hayır işlerlerse karşılıksız bırakılmayacaklardır.” Āl-i ʿİmrān, 3/115. Elimizdeki mushaflarda bu ayetin “يُكْفَرُوهُ” kıraatı tercih edilmiştir, müellif ise “تُكْفَرُوهُ” kıraatını tercih etmiştir.

1098 “Derken, Ādem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb’ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti.” el-Bakara, 2/37.

1099 “Ey Kitap ehli! Niçin hakkı batılla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?” Āl-i ʿİmrān, 3/71.

ve “لِبَاسٌ” giyilen şeyʾdir. Ve [276] halt etmek ve karıştırmak ve karışmak maʿnāsına [gelir]. “ضَـرَبَ” bābından “لَبَـسَ عَلَيْـهِ الْأَمْـرُ يَلْبِسُ لُبْسًـا كَذَا بِالضَّمِّ” Ve lāzımda “لَبِـسَ عَلَيْهِ الْأَمْرُ” denir, “أَمْرٌ”in refʿiyle. Ve “لِبَاسٌ” sātir-i beden olmakla bundan bi’t-takrīb maʿānī-i sāirede dahi istiʿāre olundu, meselā zevcān yekdīgeri irtikāb-ı fuhş ve efʿāl-i şenīʿa ve kabīhadan sātir ve māniʿ olmakla her biri libās tesmiye edildi, nitekim ﴿هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ﴾[1100] vākiʿ olmuştur. Bābu’l-Lām’da “لَبَسْنَا” ve ahavātına da nazar oluna.

- تَلْقَفُ [telḳafu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ﴾[1101] أَيْ تَبْلَعُ

Yaʿnī “Yutar, belʿ eder” demektir. “تَلْقَفُ” ve “تَلْقَمُ” ve “تَلْهَمُ” bir maʿnādadır ki “بَلْعٌ”dir. “فَهِمَ” bābından “لَقِفَ يَلْقَفُ لَقْفًا” denir. Ve “tefaʿʿul”den “تَلَقُّفٌ” bir şeyʾi sürʿatle ahz yaʿnī kapmaktır. Ve kezā “iftiʿāl”den “إِلْتِقَافٌ” da böyledir.

- تَلْفِتَنَا [telfitenā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا أَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ﴾[1102] أَيْ لِتَصْرِفَنَا

Yaʿnī “Bizi sarf etmek, yüz çevirtmek için mi?” demek olur. Aslen döndürmek ve defʿ ve sarf maʿnālarına olan “لَفْتٌ” tendir. “ضَـرَبَ” bābından “لَفَـتَ يَلْفِـتُ لَفْتًا” denir. Müteʿaddī ve lāzım olarak istiʿmāl olunur. Lāzımında “iftiʿāl”den “إِلْتِفَاتٌ”ın istiʿmāli eşherdir. Ve “إِلْتِفَاتٌ” , “إِلَى” ile ikbāl ve teveccüh maʿnāsına ve “عَنْ” ile iʿrāz ve insirāf maʿnāsına gelir, meselā “إِلْتَفَتَ إِلَيْهِ” , “أَقْبَلَ وَتَوَجَّهَ” ve “إِلْتَفَتَ عَنْهُ” , “أَعْرَضَ وَانْصَرَفَ” maʿnāsınadır.

- تَلَّهُ [tellehū]

- ﴿فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ﴾[1103] أَيْ صَرَعَهُ عَلَى جَبِينِهِ عَلَى الْأَرْضِ

Yaʿnī “Onu yanı üstüne [277] yere yatırdı” demektir. “جَبِينٌ” cebhenin cānibeyninden biridir, burada taraf ve yan demektir. Ve “تَلَّهُ” kelimesi aslen mekān-ı mürtefiʿ maʿnāsına olan “تَلٌّ” lafzındandır. “تَلَّهُ” , “أَسْقَطَهُ عَلَى التَّلِّ” demektir, nitekim “تُرَابٌ” dan “تَرَّبَهُ” , “أَسْقَطَهُ عَلَى التُّرَابِ” demek olur.

- تَلَقَّوْنَهُ [telekḳavnehū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللهِ

1100 “Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz.” el-Bakara, 2/187.

1101 “Bir de ne görsünler o, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor.” el-Aʿrāf, 7/117; eş-Şuʿarāʾ, 26/45.

1102 “Dediler ki: “Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan döndüresin de yeryüzünde hakimiyet (devlet) ikinizin eline geçsin diye mi bize geldin? Biz ikinize de inanmıyoruz.” Yūnus, 10/78.

1103 “Nihayet her ikisi de (Allah’ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca” es-Saffāt, 37/103.

عَظِيمٌ﴾[1104] أَيْ تَقْبَلُونَهُ وَيَرْوِيهِ بَعْضُكُمْ عَنْ بَعْضٍ

“تَلَقِّي” den fiʿl-i müstakbel olup aslı “تَتَلَقَّوْنَهُ” iken tahfīfen ehad-ı tāʾeyn iskāt olunmuştur. Ānifü’l-beyān “تَلَقَّى” kelimesine mürācaʿat oluna. Ve kesr-i lām ve bilā-teşdīd zamm-ı ḳāf’la “تَلِقُونَهُ” sūretinde dahi kırāʾat olunmuştur ki kizbde istimrār ve isrāʿ maʿnāsına olan “وَلْقٌ” den muzāriʿ cemʿ-i muhātabdır. İkinci bābdan “وَلَقَ يَلِقُ وَلْقًا” denir “إِسْتَمَرَّ فِي الْكَذِبِ” maʿnāsınadır. Terkīb-i nazm-ı celīlde “اَلْسِنَةَ” ile takdīri kizbde isrāʿ ve istimrār maʿnāsını ifhām eder. Bu kırāʾat-i ahīre Hazret-i Ümmü’l-müʾminīn ʿĀişe radıyallāhu ʿanhādandır.

- تَلْفَحُ [telfeḥu]

- ﴿تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ﴾[1105] أَيْ تَضْرِبُ وُجُوهَهُمْ وَتَحْرُقُ عِظَامَهُمْ وَتَأْكُلُ لُحُومَهُمْ

Yanʿī “Nār-ı cehennem harāretiyle yüzlerine çarpar ve nüfūzuyla kemiklerini yakar ve etlerini yer” demek olur. Aslen “لَفْحٌ” āteş ve bād-ı semūmun yakıp kavurup karartmasına denir. Kendinde bürūdet bulunan rīhin vezānı demek olan “نَفْحٌ”in zıddıdır. “قَطَعَ” bābından “لَفَحَ يَلْفَحُ لَفْحًا” denir, yaktı, kavurdu, haşladı, kararttı maʿnāları irāde olunur.

- التَّلَاقِ [et-telāḳi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ﴾[1106] أَيْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

Yevm-i kıyāmete “يَوْمَ التَّلَاقِ” tesmiyesi ehl-i arz ile ehl-i semāʾ onda telākī ettiği [278] kavuştuğu içindir yāhūd mukaddem gidenlere muʾahhar gidenler mülākī olduğu içindir. Bu kelimenin aslı “التَّلَاقِي” olup fevāsıl-ı āyāta riʿāyeten yā hazf olunmuştur. “تَلَاقِي”, “لِقَاءٌ”dan “tefāʿul”dür ki kavuşmaktır. Ānifü’l-beyān “تَلَقَّى” kelimesine ircāʿ-ı nazar buyurula.

- تَلْمِزُوا [telmizū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ﴾[1107] أَيْ وَلَا تَعِيبُوا أَنْفُسَكُمْ

“Kendi nefsinizi yaʿnī kendi cinsiniz ve ihvān-ı dīniniz olan müslimīni ki sizin nüfusunuzdandır, taʿyīb etmeyiniz” demek olur. Bu kelime gıybet etmek ve bir kimsede ʿayblanacak şeyʾ aramak demek olan “لَمْزٌ”dendir. Birinci ve ikinci bāblardan “لَمَزَهُ يَلْمُزُهُ وَيَلْمِزُهُ لَمْزًا” denir ki “عَابَ” demektir. Ḳurʾān-ı kerīm’de “يَلْمِزُكَ”, “يَلْمِزُونَ”, “لَمَّازٍ”, “لُمَزَةٍ” kelimeleri cümleten bundandır.

1104 “Hani o iftirayı dilden dile dolaştırıyor; hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Hālbuki bu, Allah katında büyük bir günahtır.” en-Nūr, 24/15.

1105 “Ateş yüzlerini yalar ve onlar orada sırıtır kalırlar.” el-Müʾminūn, 23/104.

1106 “Buluşma günü hakkında (insanları) uyarmak için” el-Müʾmin, 40/15.

1107 “Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın.” el-Hucurāt, 49/11.

- تَلْوُونَ [telvūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ فَأَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ﴾[1108] أَيْ لَا تَلْتَفِتُونَ عَلَى محمدٍ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ أَوْ لَا يَلْتَفِتُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ

Yaʿnī "Havf ve inhizāmınızdan Zāt-ı risālet-penāha iltifāt ve emrine tevakkuf ve intizār etmiyordunuz" yāhūd "Fart-ı inhizām ve havfınızdan yekdīgerinize iltifāt için tevakkuf ve intizār etmiyordunuz" demek olur. Ve sūre-i Nisā'da ﴿فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَى أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلْوُا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴾[1109] "يَلْوِي لِسَانَهُ" "تَلَجْلَجُوا" ile yaʿnī ıztırāb ve tereddüd ile ve "بِغَيْرِ الْحَقِّ" ʿibāretiyle tefsīr olunmuş. Bunlar İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumādan mervīdir. Kelime-i mezbūre aslen "لَوَى" lafzındandır ki maʿānī-i ʿadīdede kullanılır. "رَمَى" "أَمَالَ" , "لَوَى رَأْسَهُ أَوْ بِرَأْسِهِ" ve "قَتَلْتُهُ" , "لَوَيْتُ الْحَبْلَ" ve أَخَّرَهُ وَمَطَلَهُ" , "لَوَاهُ بِدَيْهِ لَيًّا وَلَيَّانًا" bābından [279] demek olup iʿrāz maʿnāsına istiʿmāl olunur. "مَرَّ لَا يَلْوِي عَلَى أَحَدٍ" denir, "Hīçbir kimseye iltifātla tevakkuf ve intizār etmeyerek geçip gitti" demek murād olunur. Ve "ifʿāl"den "أَلْوَيْتُ بِهِ" , "ذَهَبْتُ بِهِ" maʿnāsınadır. İşte āyeteyn-i kerīmeteyn ile ﴿وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ﴾[1110] ve ﴿لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ﴾[1111] kelimāt-ı kerīmesinde tefsīrler yerlerine göre hep bu maʿānīden meʾhūzdur. Bābu'l-Lām'da "لَوَّوْا" ve "لَيًّا" kelimelerine bak.

- تَلِينُ [telīnu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللهِ﴾[1112] أَيْ تَطْمَئِنُّ

Kelime-i mezbūre "خُشُونَةٌ"nin zıddı olan "لِينٌ" lafzındandır ki katılık mukābili olan yumuşaklıktır. Ecsām ve ahlāk ve muʿāmelāt ve maʿānīde dahi istiʿāreten istiʿmāl olunur. "فُلَانٌ لَيِّنٌ وَفُلَانٌ خَشِنٌ" denir ki "Filān kimse halīm ve filān gazūbdur demek" olur. Ve şefīk ve refīk ve muvāfık maʿnālarına da gelir, ﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللهِ لِنْتَ لَهُمْ﴾[1113] kavl-i kerīmi bundandır. Āyet-i ūlāda "تَلِينُ" kelimesiyle baʿde'l-ibāʾ ve'l-inkār "لِينٌ"in culūd ve kulūba isnādı baʿde'l-ibāʾ ve'l-inkār kanāʿat-i tāmme ile hakkı izʿān ve kabūle işārettir. Ve "نَخْلَةٌ" yaʿnī hurma ağacına da "لِينَةٌ" tesmiyesi nāʿime ve tāze olması iʿtibāriyledir.

1108 "Peygamber, arkanızdan sizi çağırırken siz durmadan dağa yukarı kaçıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Bundan dolayı Allah, size keder üstüne keder verdi ki, (bu durumlara alışasınız ve daha sonra) elinizden gidene ve başınıza gelene üzülmeyesiniz." Āl-i ʿİmrān, 3/153.

1109 "Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." en-Nisāʾ, 4/135.

1110 "Onlardan (Kitap ehlinden) bir grup var ki, Kitab'dan olmadığı hālde Kitab'dan sanasınız diye (okudukları) Kitap'tanmış gibi dillerini eğip bükerler" Āl-i ʿİmrān, 3/78.

1111 "Dillerini eğip bükerek" en-Nisāʾ, 4/46.

1112 "Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar." ez-Zümer, 39/23.

1113 "Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın." Āl-i ʿİmrān, 3/159.

Bābu'l-Lām'da "لِينَةٍ" kelimesine bak. Bu kelime bāb-ı sānīden "لَانَ يَلِينُ لِينًا وَلِينَةً" sūretinde tasrīf olunur. Bunun naᶜtı feth-i lām ve yā-i müşeddede-i meksūre ile "لَيِّنٌ"dir. Ve "tefaᶜᶜul"den "تَلَيُّنٌ" temelluk maᶜnāsınadır. Bābu'l-Lām'da "لَيِّنًا" kelimesine de nazar oluna.

- تَلَهَّى [telehhā]

- قَوْلُهُ تَعَالى ﴿فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّى﴾[1114] أَيْ تَتَشَاغَلُ

"تَلَهَّى" , "tefaᶜᶜul" [280] bābından fiᶜl-i müstakbel muhātab olmakla iki tāʾ ile "تَتَلَهَّى" iken tahfīfen ehad-ı tāʾeyn iskāt edilmiştir. Bir şeyʾden dīger bir şeyʾle iştigāl edilerek iᶜrāz edildiği vaktte "تَلَهَّيْتُ عَنِ الشَّيْءِ" denir, "Ondan iᶜrāz ettim" demektir. Ve sülāsīden "لَهَيْتُ عَنْهُ" de böyledir. Aslen "لَهْوٌ"dendir. Bābu'l-Hemze'de "اَلْهَاكُمْ" kelimesinde mufassalen zikri mürūr etti. Bābu'l-Lām'da "اللَّهْوِ" kelimesinde de fevāid-i lāzıme vardır, nazar buyurula.

- تَلَظَّى [teleẓẓā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى﴾[1115] أَيْ تَتَلَهَّبُ

Yaᶜnī "Yalınlanır, ᶜalevlenir" demek olur. Sābıkı gibi bunun da aslı "تَتَلَظَّى" olup ehad-ı tāʾeyn iskāt edilmiştir. Bu kelimeye dāir tahkīkāt Bābu'l-Lām'da "لَظَى" kelimesindedir, mahall-i mezkūra nazar oluna.

- تَلَذُّ [teleẕẕu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ﴾[1116] أَيْ تَتَمَنَّى الْأَنْفُسُ وَتَعْجَبُ الْأَعْيُنُ بِالنَّظَرِ اِلَيْهِ

Yaᶜnī "Cennette nefslerin temennī ve ārzū ettiği ve gözlerin bakmakla beğenip hoşlandığı şeyler vardır" demektir. Lafz-ı mezkūrun tahkīkī Bābu'l-Lām'da "لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ" [de] beyān olunmuştur, oraya bak.

MAZMŪMETU'T-TĀʾ: "تُ،ل"

- تُلْهِيهِمْ [tulhīhim]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَإِقَامِ الصَّلٰوةِ وَإِيتَاءِ الزَّكٰوةِ﴾[1117] أَيْ لَا تُشْغِلُهُمْ

"Onları meşgūl etmez, oyalamaz" demektir. "لَهْوٌ"den "ifᶜāl"dir. "اَلْهَانِي عَنْهُ يُلْهِينِي إِلْهَاءً" denir, "اَشْغَلَنِي عَنْهُ" demektir. Ānifü'z-zikr "تَلَهَّى" kelimesine ircāᶜ-ı nazar buyurula. [281]

1114 "Bırakıp, ona aldırmıyorsun." ᶜAbese, 80/10.
1115 "Sizi alevler saçan ateşe karşı uyardım." el-Leyl, 92/14.
1116 "Canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır." ez-Zuhruf, 43/71.
1117 "Hiçbir ticaretin ve hiçbir alış verişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekātı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar." en-Nūr, 24/37.

- تُلَقَّى [tulekḳā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ﴾[1118] أَيْ لَتُؤْتَاهُ وَتُلَقَّنُهُ وَحْيًا أَوْ يُلْقَى عَلَيْكَ بِشِدَّةٍ

Yaᶜnī "Ḳurᵓān sana getirilir" yāhūd "verilir vahy olarak" demek. Hakk-ı tercüme "Sen kırāᵓati telakkī ettirilirsin" demektir. Ve "يُلْقَى عَلَيْكَ بِشِدَّةٍ" tefsīrinde ilkāᵓın şiddetle kaydı celālet ve mehābet makām sebebiyle nefs-i risālet-penāhta hāsıl olan hālet iᶜtibāriyledir ki keyfiyyeti agyārın bilemeyeceği hafāyā umūrundandır. Bu kelime "لِقَاءٌ"dan "tefᶜīl" bābından mebnī ᶜale'l-mefᶜūl fiᶜl-i muzāriᶜ-i muhātabdır. Bu faslın evvelinde vākiᶜ "تَلَقَّى" kelimesine nazar oluna.

MEKSŪRETU'T-TĀᵓ: "تِ،ل"

- تِلْقَاءِ [tilḳāᵓi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي﴾[1119] أَيْ مِنْ عِنْدِ نَفْسِي

Yaᶜnī "kendi ᶜindimden" ve "مِنْ قِبَلِ نَفْسِي" dahi denir ki "kendi tarafımdan" demek olur. Ve ﴿وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ﴾[1121] ve ﴿وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾[1120] āyetlerinde "تُجَاهَ", ehl-i nār cihetine ve Medyen cihetine demektir. Bu kelime "لِقَاءٌ"dandır. "تَعِبَ" bābından "لَقِيَهُ يَلْقَاهُ لِقَاءً فَهُوَ لَاقٍ" denir. Ve zamm-ı lām ve kasrla "لُقًى" ve zamm-ı lām ve yā-i müşeddede ile "لُقِّيَ" ve tā-i meksūre ve sükūn-ı lām'la "تِلْقَاءً" dahi masdarlardır. Ve lafz-ı ahīr "حِذَاءٌ" maᶜnāsına da müstaᶜmeldir. "جَلَسْتُ تِلْقَاءَهُ" , "حِذَاءَهُ" demek olur. faslın ibtidāsındaki "تَلَقَّى" ya da ircāᶜ-ı nazar oluna.

FASLU'T-TĀᵓİ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MAᶜA'L-MĪM: "تَ،م"

- تَمِيدَ [temīde]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾[1122] أَيْ تَتَحَرَّكُ وَتَمِيلُ بِكُمْ

Yaᶜnī "Taharrük ve ıztırāb etmek ve sizinle bir tarafa meyl etmek [282] kerāhiyetinden

---

1118 "Şüphesiz bu Kur'an sana, hüküm ve hikmet sahibi, hakkıyla bilen Allah tarafından verilmektedir." en-Neml, 27/6.

1119 "De ki: "Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir." Yūnus, 10/15.

1120 "Gözleri cehennemlikler tarafına çevrildiği zaman, "Ey Rabbimiz! Bizi zalim toplumla beraber kılma" derler." el-Aᶜrāf, 7/47.

1121 "(Şehirden çıkıp) Medyen'e doğru yöneldiğinde, "Umarım Rabbim beni doğru yola iletir" dedi." el-Kasas, 28/22.

1122 "Sizi sarsmamasi için yeryüzünde saglam daglar; yolunuzu bulmaniz için de nehirler, yollar meydana getirdi." en-Nahl, 16/15; Lokmān, 31/10.

isbāt için arza cibāl-i rāsiyātı koydu” demek olur. Murād arzı dağlarla tesbīt ve tahkīm eyledi demektir. “مَيْدٌ”dendir. “بَاعَ” bābından “مَادَ يَمِيدُ مَيْدًا” denir, “تَحَرُّكٌ وَاضْطِرَابٌ” ifāde eder. Ve “tefāʿul”[den] “تَمَادَتْ أَغْصَانُ النَّخْلِ” , “مَالَتْ وَتَمَايَلَتْ” demektir. Ve “مَادَ الرَّجُلُ فِي مَشْيِهِ” , “تَبَخْتُرٌ” demektir. Rāğıb rahimehullāh fakat “مَيْدٌ” lafzını büyük bir şeyʾin ıztırābı olduğunu beyānla arzın ıztırābı gibi demiş ve bu āyetle istişhād etmiş. “رَوَاسِي” Bābu’r-Rā’da görülür.

- تَمُورُ [temūru]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا﴾[1123] أَيْ تَدُورُ دَوْرًا

Yaʿnī “semāʾ kendinde olan şeyʾle.” Murād heyʾet-i umūmiyyesiyle devr ettiği döndüğü gün demektir. Ve “تَمُورُ تَكَفُّؤًا” de denildi ki hīçbir tarafa meyl etmeyerek sürʿatle cereyān ettiği gün demek olur ki her sūrette hevl ve dehşet-i yevm-i kıyāmetten kināyettir. Bu kelime cereyān-ı serʿī maʿnāsına olan “مَوْرٌ”dendir. “قَالَ” bābından “مَارَ يَمُورُ مَوْرًا” sūretinde tasrīf olunur. Ve rüzgārın şuraya buraya savurduğu toprağa da “مَوْرٌ” denir. Ve tereddüd ve teharrük ve ıztırāb ve devr ve idāre ve temevvüc maʿnālarına gelir. Ve ﴿أَأَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ﴾[1124] kavl-i kerīminde de maʿnā böylecedir.

- تَمَارَوْا [temārav]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ أَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا بِالنُّذُرِ﴾[1125] أَيْ شَكُّوا فِيهَا وَقَالَ بَعْضُهُمْ تَجَادَلُوا وَكَذَّبُوا

Yaʿnī “İnzārda şekk ettiğiniz.” Baʿzı müfessirīn “İnzār olundukları husūsta mücādele ve tekzīb ettiler” dedi. Bir işte tereddüd maʿnāsına olan “مِرْيَةٌ” lafzındandır. Bābu’[283]’l-Mīm’de “مِرْيَةٍ” ve “مِرَاءٌ” kelimesine nazar buyurula.

- تَمَيَّزُ [temeyyezu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ﴾[1126] أَيْ تَنْشَقُّ وَتَتَقَطَّعُ غَيْظًا عَلَى الْكُفَّارِ

“Tefaʿʿul”den olmakla aslı “تَتَمَيَّزُ” olup tahfīfen ehad-ı tāʾeyn hazf olunmuştur. İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumā “تَتَفَرَّقُ” ile tefsīr buyurmuşlar. Bu kelime ʿazl ve fasl maʿnāsına olan “مَيْزٌ”dendir. Bābu’l-Yā’da “يَمِيزَ” kelimesine nazar oluna.

- تَمَسَّنَا وَتَمَسُّوهُنَّ وَتَمَسَّكُمْ وَتَمَسُّوهَا [temessenā]

Bunlar “مَسٌّ” lafzındandır. Tahkīki Bābu’l-Mīm’de “الْمَسُّ” kelimesinde mufassalen mezkūrdur, mahall-i mezkūra nazar oluna.

1123 “O gün gök şiddetle sallanıp çalkalanır.” et-Tūr, 52/9.

1124 “Göktekinin sizi yere geçirivermeyeceğinden emin mi oldunuz? (O zaman) bir de bakarsınız yeryüzü şiddetle çalkalanıyor.” el-Mülk, 67/16.

1125 “Andolsun, Lūt onları bizim şiddetli azabımızla uyardı. Fakat onlar bu uyarıları kuşkuyla karşıladılar.” el-Kamer, 54/36.

1126 “Neredeyse cehennem öfkeden çatlayacaktır!” el-Mülk, 67/8.

- تَمُنُّوا [temunnū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ﴾[1127] أَيْ لَا تَمْتَنُّوا عَلَيَّ بِإِسْلَامِكُمْ

Yaᶜnī "İslām olmanızla bana minnet etmeyiniz, yaᶜnī bana bir iyilik etmiş gibi sayıp başa kakmayınız. İslāmınızın nefᶜi kendi nefsinize ᶜāiddir" demek olur. Kesīrü'l-maᶜānī olan "مَسٌّ" lafzındandır. Tahkīk ve beyānı Bābu'l-Mīm'de "الْمَنّ" kelimesinde mezkūrdur, mahall-i mezkūra mürācaᶜat oluna.

- تَمَتَّعْ [temettaᶜ]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا﴾[1128]

Bu kelimenin kāffe-i sıyag-ı muhtelifesine dāir tefsīrāt ve tahkīkāt için Bābu'l-Mīm'de "مَتَاع" kelimesine nazar buyurula.

- تَمَثَّلَ [temessele]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَرْسَلْنَا اِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا﴾[1129] أَيْ تَشَبَّهَ وَتَصَوَّرَ لِمَرْيَمَ

Yaᶜnī "Cibrīl ᶜaleyhi's-selām, Hazret-i Meryem ᶜaleyhe's-selāma tāmmü'l-hilkat beşer sūretine girerek göründü" demek olur. Aslen "مِثْلٌ" lafzındandır ki şebīh ve nefs ve zāt maᶜnālarına istiᶜmāl olunur. Ve müzekker [284] ve müʾennes bununla tavsīf olunur. Ve vasfta tesniye ve cemᶜ[i] de yoktur. "هُوَ وَهِيَ وَهُمَا وَهُمْ وَهُنَّ مِثْلُهُ" denir, yalnız ifāde-i tadᶜīf ve sāirede lafzın tesniye ve cemᶜi istiᶜmāl olunur: ﴿أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا﴾[1130] ve ﴿أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا﴾[1131] ve emsālinde olduğu gibi. Lafz-ı mezbūrdan "tefᶜīl" ve "tefaᶜᶜul" bāblarından "مَثَّلَهُ تَمْثِيلًا" ve "تَمَثَّلَ لَهُ تَمَثُّلًا" tefsīrleri "benzetti" ve "benzedi" gibi maᶜnālarda istiᶜmāl olunur.

- تَمْهِيدًا [temhīden]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا﴾[1132] أَيْ بَسَطْتُ لَهُ بَسْطًا فِي الْعَيْشِ وَالْعُمُرِ

Bunun mufassalen beyānı Bābu'l-Mīm'de "الْمَهْد" kelimesinde görülür, mahall-i mezkūra nazar buyurula.

1127 "Müslüman olmalarını bir lütufta bulunmuş gibi sana hatırlatıyorlar. De ki: "Müslüman olmanızı bir lütuf gibi bana hatırlatıp durmayın." el-Hucurāt, 49/17.

1128 "De ki: "Küfrünle az bir süre yaşayıp geçin!" ez-Zümer, 39/8.

1129 "Biz, ona Cebrail'i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü." Meryem, 19/17.

1130 "Onların (müşriklerin) başına (Bedir'de) iki mislini getirdiğiniz bir musibet (Uhud'da) sizin başınıza geldiğinde, "Bu nereden başımıza geldi?" dediniz." Āl-i ᶜİmrān, 3/165.

1131 "Onlar yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden öncekilerin sonlarının nasıl olduğuna bakmadılar mı? Allah, onları yerle bir etmiştir. İnkār edenlere de bu akıbetin benzerleri vardır." Muhammed, 47/10.

1132 "Kendisine alabildiğine imkānlar sağladım." el-Müddessir, 74/14.

MAZMŪMETU’T-TĀʾ: “تُ،م”

- تُمَارِ [tumāri]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا﴾[1133] أَيْ وَلَا تُجَادِلْ فِيهِمْ

Yaʿnī “Ehl-i kehf husūsunda mücādele etme!” demektir. Bir emrde tereddüd maʿnāsına olan ānifü’l-beyān “مِرْيَةٌ”den “müfāʿalet”tir. “مَارَى يُمَارِي مُمَارَاةً” denir, nehy-i hāzırı “لَا تُمَارِ” gelir, mücādele ve muhācce yerinde kullanılır. Bābu’l-Mīm’de “مِرْيَةٍ” kelimesine nazar oluna.

- تُمَارُونَهُ [tumārūnehū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَفَتُمَارُونَهُ عَلَى مَا يَرَى﴾[1134] أَيْ أَفَتُجَادِلُونَهُ

Mā-kablinde vākiʿ “تُمَارِ” kelimesinde beyān olunan “مِرْيَة”den “müfāʿalet” olan “مُمَارَاةٌ”tan fiʿl-i muzāriʿ cemʿ-i muhātabdır. Ve bu kelime “تُمْرُونَهُ” sūretinde dahi kırāʾat edilmiş. Bu sūrette “مَرَيْتُ النَّاقَةَ” kavlindendir ki “Deveyi sağıp sütünü tamām çıkardım” demek olur. “أَفَتُمْرُونَهُ” “أَفَتُجْهِدُونَهُ وَتَسْتَخْرِجُونَ غَضَبَهُ” Yaʿnī “Ona īrās-ı meşakkatle igdāb mı ediyorsunuz?” demek [285] olur. Bu kırāʾate göre kelime-i mezbūre sütü sağmak için hayvānın memesini sığamak maʿnāsına olan “مَرْيٌ” lafzından “ifʿāl”dir.

- تُمْنُونَ [tumnūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ﴾[1135] أَيْ تُرِيقُونَ الْمَنِيَّ فِي الْأَرْحَامِ

Mā-i galīz-i recül demek olan “مَنِيٌّ” lafzından “ifʿāl”dir. “أَمْنَى يُمْنِي إِمْنَاءً” denir ki mā-i mezkūru rahm-i merʾeye irāka demektir. Bābu’l-Yā’da “يُمْنَى” kelimesi de bundandır.

- تُمْسِكُوهُنَّ [tumsikūhunne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى شانه ﴿وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا﴾[1136] و﴿وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ﴾[1137] أَيْ لَا تَحْبِسُوا وَلَا تَمْنَعُوا مِنَ الْإِنْصِرَافِ

Habs ve tutmak maʿnāsına olan “مَسْكٌ”ten “ifʿāl”dir. “أَمْسَكَ يُمْسِكُ إِمْسَاكًا فَهُوَ مُمْسِكٌ وَالْأَمْرُ مِنْهُ أَمْسِكْ وَالنَّهْيُ لَا تُمْسِكْ” “Tutmayınız, habs etmeyiniz” demektir. Bu kelime kināyeten ve istiʿāreten sāir maʿānīde de kullanılır.

1133 “O hālde onlar hakkında (Kur’an’daki) apaçık tartışma (yı aktarmak)dan başka tartışmaya girme.” el-Kehf, 18/22.

1134 “(Şimdi siz) gördüğü şey hakkında onunla tartışıyor musunuz?” en-Necm, 53/12.

1135 “Attığınız o meniye ne dersiniz?” el-Vākıʿa, 56/58.

1136 “Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın.” el-Bakara, 2/231.

1137 “Müşrik karılarınızın nikāhlarına tutunmayın. (Zira bu nikāhlar ortadan kalkmıştır)” el-Mümtehine, 60/10.

FASLU'T-TĀʾİ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MAʿA'N-NŪN: "ت،ن"

- تَنْقِمُونَ [tenḳimūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ وَاَنَّ اَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ﴾[1138] أَيْ هَلْ تَكْرَهُونَ وَتُنْكِرُونَ

Yaʿnī "Bizi taʿyīb etmiyor ve şiddetle kerīh görmüyorsunuz ancak Allāh'a īmān ettiğimiz için" demektir. Bu kelime aslen şiddet ve meşakkat maʿnāsına olan "نَقْمٌ"dendir. "ضَرَبَ" bābından "نَقَمَ يَنْقِمُ نَقْمًا" denir, bir gūne sūʾ-i hālinden dolayı bir kimseyi taʿyīb ve eşedd-i kerāhiyetle ikrāh maʿnāsınadır. Ve taʿn ve kadh ve muʾāhaze ve ʿitāb da ifāde eder.

"İftiʿāl"den "إِنْتَقَمَ إِنْتِقَامًا" denir, şiddetle ahz ve ʿitāb ve ʿikāb maʿnāsına. Bundan "الْمُنْتَقِمُ" esmā-i hüsnā-i ilāhiyyedendir. Gerek sülāsīsi gerek mezīdün fīhi olan "إِنْتَقَمَ" , "مِنْ" ve "عَلَى" ile de kullanılır. "نَقَمَ [286] وَانْتَقَمَ مِنْهُ وَعَلَيْهِ" denir. Bābu'n-Nūn'da "نَقَمُوا" kelimesine de nazar oluna.

- تَنْفَدَ [tenfede]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَداً﴾[1139] أَيْ لَفَنِيَ قَبْلَ أَنْ تَفْنَى

Yaʿnī "Deniz tükenirdi Rabbimin kelimātı tükenmezden evvel" demek olur. "نَفَدٌ"dendir. Ve "نَفَادٌ" fenāʾ ve zevāl ve fesād maʿnālarınadır. Bābu'n-Nūn'da "نَفِدَ" kelimesine bak.

- تَنِيَا [teniyā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿اذْهَبْ أَنْتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي﴾[1140] أَيْ وَلَا تَفْتُرُوا

"Zaʿf ve fütūra düşmeyiniz" zaʿf ve fütūr maʿnāsına olan "وَنْيٌ"dendir. "تَعِبَ" ve "وَعَدَ" bāblarından "وَنَى يَنِي وَنًى وَوَنْيًا فَهُوَ وَانٍ" denir, zaʿf ve fütūr maʿnāsınadır. Ve "لَا يَزَالُ" yerinde istiʿmāl olunur. "فُلَانٌ لَا يَنِي يَفْعَلُ كَذَا" , "لَا يَزَالُ يَفْعَلُ" demek olur. "لَا تَنِيَا" bundan nehy-ı hāzır tesniye müzekkerdir. Ve "tefāʿul"den "تَوَانِي" teʾehhur ve ʿadem-i ihtimām ve ʿadem-i sürʿat maʿnālarına gelir. "تَوَانَى فِي الْأَمْرِ تَوَانِيًا" "Teʾehhür etti, sürʿat etmedi ve ihtimām ile zabt etmedi" demek olur ki biz gevşeklik etti, gevşek durdu deriz.

1138 "De ki: "Ey kitap ehli! Sadece Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilmiş olan (ilahi kitap)lara inandığımızdan ve çoğunuzun da fasıklar olmasından ötürü bizden hoşlanmıyorsunuz." el-Māide, 5/59.

1139 "De ki: "Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi." el-Kehf, 18/109.

1140 "Sen ve kardeşin mucizelerim ile (desteklenmiş olarak) gidin ve beni anmakta gevşeklik göstermeyin." Tāhā, 20/42.

- تَنْكِصُونَ [tenkişūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُتْلَى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِراً تَهْجُرُونَ﴾[1141] أَيْ تَرْجِعُونَ الْقَهْقَرَى

Yaʿnī “Ardınıza gidersiniz” demektir. Teʾehhür ve iʿrāz ve rücūʿ maʿnālarına olan “نُكُوصٌ” dandır. “قَعَدَ” bābından “نَكَصَ يَنْكُصُ نُكُوصًا” denir. ﴿فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَى عَقِبَيْهِ﴾[1142]

- تَنُوءُ [tenūʾu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا اِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ﴾[1143]

Bu āyet-i kerīme tefsīrinde iki kavl vardır: Biri bu ki kelām-ı maklūbdan olup takdīri “مَا إِنَّ الْعُصْبَةَ لَتَنُوءُ بِمَفَاتِحِهِ” sebkinde olup şöyle ki “Sıkletinden tahkīkan onun hamline bir cemāʿat kāim olurdu” demek olur. “قَالَ” bābından “نَاءَ [287] بِحَمْلِهِ يَنُوءُ نَوْءًا”denir, “Ağırlığından güçlükle tahammül edebildi” demek olur. İkinci kavl, Ferrāʾ dedi ki bu āyet maklūbdan değildir. ﴿لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ﴾ , “لَتُنِيءُ الْعُصْبَةَ” maʿnāsınadır ki “تُمِيلُ الْعُصْبَةَ بِثِقَلِهَا” demektir. Bu “ifʿāl”den “أَنَاءَ يُنِيءُ إِنَاءَةً” , “نَوْءٌ”den müteʿaddī olmak iʿtibāriyledir. Sülāsīden “تَنُوءُ” buyurulunca taʿaddī için mefʿūlüne bā dāhil oldu, nitekim “هُوَ يَذْهَبُ بِالْبُؤْسِ وَيُذْهِبُ الْبُؤْسَ” denir.

- التَّنَاوُشُ [et-tenāvuşu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَالُوا آمَنَّا بِهِ وَأَنَّى لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ﴾[1144] أَيِ التَّنَاوُلُ

Tenāvül maʿnāsına olan “نَوْشٌ”dendir. “قَالَ” bābından “نَاشَهُ يَنُوشُهُ نَوْشًا” , “تَنَاوَلَهُ” demektir. Ve “tefāʿul”den “تَنَاوَشَ” de böyledir. Ve hemze ile “تَنَاؤُشٌ” de denir, nitekim öyle de kırāʾat vardır; maʿnā birdir. Baʿzen teʾehhür ve tebāʿud ve taleb maʿnālarına istiʿmāl de vākiʿdir. Mufassalāta nazar oluna. Bu āyet-i kerīmenin tercümesinde “Kāfirler için mekān-ı baʿīdden yaʿnī āhiretten īmānı tenāvül nereden ve nasıl mümkün ve müyesser olur?” Murād īmānın mahalli dünyādır. Dünyāda īmān edilir. Āhiret ise īmāna baʿīddir demek olur, nitekim ﴿يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْكَسَبَتْفِيإِيمَانِهَا خَيْرًا﴾[1145] buyuruldu.

1141 “Çünkü āyetlerim size okunurdu da siz buna karşı büyüklük taslayarak arkanızı döner geceleyin toplanıp hezeyanlar savururdunuz.” el-Müʾminūn, 23/66-67.

1142 “Fakat iki taraf (savaş alanında) yüz yüze gelince (şeytan), gerisin geriye döndü.” el-Enfāl, 8/48.

1143 “Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik.” el-Kasas, 28/76.

1144 “(Azabı görünce), “ona inandık derler” ama onlar için, artık uzak bir yerden (dünyadan) iman elde etmek nasıl mümkün olur?” Sebeʾ, 34/52.

1145 “Rabbi’nin āyetlerinden bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günki) imanı fayda vermez.” el-Enʿām, 6/158.

- التَّنَادِ [et-tenādi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ﴾[1146] أَيْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْثُرُ فِيهَا النِّدَاءُ

Murād "ehl-i mahşerin birbirlerine çağırışması" olur. Mahallin hevl ve dehşetinden kināyettir; Türkçemizde çağırışmak günü, feryād günü denir. Bu kelime "نِدَاءٌ"dan "müfāʿalet" olmakla aslı "التَّنَادِي"dir. Riʿāyeten li'l-fevāsıl yā iskāt olunmuş ve kesr ile iktifā edilmiştir. Ve dāl'ın teşdīdiyle "يَوْمَ التَّنَادِّ" sūretinde de kırāʾat olunmuş. [288] Bu sūrette kesre yāʾdan ʿıvaz olmayıp hareke-i iʿrābdır. Ve bu kırāʾat "نَدَّ الْبَعِيرُ" kavlindendir ki devenin ürküp ʿalā-vechihi kaçmasından ʿibārettir ki hevl ve dehşet-i mahşeri beyāndır. Bir de [1147]﴿يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ﴾ medlūlünce herkesin birbirinden kaçması günü olduğu iʿtibāriyledir.

- تَنَابَزُوا [tenābezū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ﴾[1148] أَيْ وَلَا يَدْعُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا بِلَقَبٍ يَكْرَهُهُ

"تَلْقِيبٌ" maʿnāsına olan "نَبْزٌ"den "tefāʿul" aslı "تَتَنَابَزُوا"dur. Tahfīfen ehad-ı tāʾeyn iskāt olunmuştur. "Birbirinizi hoşnūd olmayacağınız lakablarla çağırmayınız" demek olur. Bābu't-Tā'da "تَلْمِزُوا" kelimesine ircāʿ-ı nazar oluna.

- تَنَفَّسَ [teneffese]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ﴾[1149] أَيِ امْتَدَّ حَتَّى صَارَ نَهَارًا

Ve "اِنْتَشَرَ ضَوْؤُهُ" da denir. Murād sabāhın nūr ve ziyāsı imtidād ve intişār ile ʿālemin rūşen vaktidir. Bundan "تَنَفَّسَ" ile taʿbīr sabāhın ikbāl ve intişārı revh ve nesīm ile müterāfik olduğundan hayāt olması iʿtibāriyledir. Bu mecāzen "نَفَسٌ" tesmiye edilmekle "تَنَفَّسَ" buyuruldu.

- تَنْهَرْ [tenhar]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا﴾[1150] أَيْ وَلَا تَزْجُرْهُمَا

Yaʿnī "Onları ʿunf ve gılzatle zecr etme!" demektir. Murād yüzlerine haykırmaktır. Ve ʿunfle menʿ ve redd ve defʿ etmek maʿnāsına da gelir. [1151]﴿وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ﴾ "Sāili ʿunf ve gılzatle defʿ ve menʿ ve redd etme!" demektir. "نَفَعَ" bābından "نَهَرَهُ يَنْهَرُهُ نَهْرًا" denir. "زَجَرَهُ" ve "مَنَعَهُ" ve "رَدَّ بِالْعُنْفِ وَالْغِلْظَةِ" demektir. Ve "iftiʿāl"den "إِنْتِهَارٌ" de böyledir. [289]

1146 "Ey kavmim! Gerçekten sizin için, o bagrisip çagrisma gününden korkuyorum." el-Müʾmin, 40/32.
1147 "Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından kaçacağı gün." ʿAbese, 80/34-35.
1148 "Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın." el-Hucurāt, 49/11.
1149 "Andolsun, aydınlandığı zaman sabaha" et-Tekvīr, 81/18.
1150 "Sakın onlara "öf!" bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle." el-İsrāʾ, 17/23.
1151 "Sakın isteyeni azarlama!" ed-Duhā, 93/10.

- تَنْكِيلًا [tenkīlen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاللّٰهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنْكِيلًا﴾[1152] أَيْ تَعْذِيبًا

Bu kelimenin tahkīki Bābu’n-Nūn’da “نَكَالًا” kelimesinde mufassalen mezkūrdur.

MAZMŪMETU’T-TĀʾ: “تُ،ن”

- تُنْذِرُ [tunẕiru]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ﴾[1153]

“إِنْذَارٌ”dandır. Bābu’l-Hemze’de “أَأَنْذَرْتَهُمْ” kelimesinde beyān olundu, mürācaᶜat oluna. Bābu’n-Nūn’da da “نَذِيرٌ” kelimesine nazar oluna.

FASLU’T-TĀʾİ’L-MUSENNĀTİ’L-FEVKIYYE MAᶜA’L-VĀV: “تَ،و”

- التَّوَّابُ [et-tevvābu]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾[1154] أَيْ يَقْبَلُ تَوْبَةَ الْعِبَادِ

Bu sīga-i mübālaga olmakla kesret ifāde eder. Rāġıb rahimehullāh *Mufredāt*’ta diyor ki “تَـوَّابٌ” aslen rücūᶜ maᶜnāsına olan “تَوْبَةٌ”den sīga-i mübālaga olmakla Cenāb-ı Hakk’a vasf olduğunda müznibīne ᶜukūbetten mübālaga ve kesretle magfirete rücūᶜ edici demek olur; ᶜabde vasf olursa maᶜsiyetten rāciᶜ veyā kesīrü’r-rücūᶜ demek olur. Ve ᶜabdden Rabb’e “إِلَـى” ve Rabb’den ᶜabde “عَلَـى” ile istiᶜmāl olunur. “اَلْعَبْدُ تَائِبٌ إِلَى رَبِّهِ وَالرَّبُّ تَائِبٌ عَلَى عَبْدِهِ” gibi. Mulahhasan minhu. Bundan anlaşılan maᶜnā gūyā ki ᶜabd maᶜsiyet ve irtikāb-ı zünūbdan rücūᶜla rahmet ü magfiret-i Hakk’a iltică eder. Allāhu taᶜālā hazretleri de ᶜukūbetten ᶜafv ve magfirete rücūᶜ ile tevbesini kabūlde ᶜabd üzerine rahmetle ikbāl eder demek olur. “قَـالَ” bābından “تَـابَ يَتُـوبُ تَوْبًا وَتَوْبَةً وَمَتَابًا فَهُوَ تَائِبٌ وَالْمُبَالَغَةُ تَوَّابٌ” Kālallāhu taᶜālā ﴿تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ﴾[1155] ve ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللّٰهِ تَوْبَةً نَصُوحًا﴾[1156] ve ﴿وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحاً فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللّٰهِ مَتَابًا﴾[1157] masdarlardır. [290]

1152 “Allah’ın gücü daha üstündür, cezası daha şiddetlidir.” en-Nisāʾ, 4/84.

1153 “Sen ancak Zikr’e (Kur’an’a) uyanı kimseyi uyarırsın.” Yāsīn, 36/11.

1154 “Şüphesiz o, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.” el-Bakara, 2/37, 54.

1155 “Bu kitabın indirilmesi, mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı ağır olan, lütuf sahibi Allah tarafındandır.” el-Müʾmin, 40/2-3.

1156 “Ey iman edenler! Allah’a içtenlikle tövbe edin.” et-Tahrīm, 66/8.

1157 “Kim de tövbe eder ve salih amel işlerse işte o, Allah’a, tövbesi kabul edilmiş olarak döner.” el-Furkān, 25/71.

• التَّوْرَاة[1158] [et-tevrāte]

Ḳurʿān-ı kerīm'de cümleten Mūsā ʿaleyhi's-selām hazretlerine inzāl buyurulan kitāb-ı celīlin ismidir ki nūr ve ziyā maʿnāsınadır. Bu lafzın mādde-i asliyyesiyle iştikākı husūsunda ehl-i lügatin bast ve beyān ettikleri şeylerde bir katʿiyyet yoktur. "إِنْجِيل" gibi aslen bir lafz-ı ʿİbrānī olup taʿrīb edilmiş olması savāba akrebdir. Binā'en ʿaleyh makālāt-ı mezkūrenin nakli terk olundu. Eğerçi ʿilm-i kırā'atte lafz-ı mezbūr vakf ve vasl ve imāle ve sāir hālātta nazar-ı iʿtibāra alınmak lāzımsa da kütüb-i kırā'atte görülmesi evlā görüldü.

• تَوَارَتْ [tevārat]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ﴾[1159] أَيِ اسْتَتَرَتْ أَيِ الشَّمْسُ بِمَا يُحْجِبُهَا عَنِ الْأَبْصَارِ

"Görmekten māniʿ olacak şey'le istitār etti" yaʿnī ufk-ı garbī ile. Ve "إِسْتَتَرَتْ بِاللَّيْلِ" de denir. İzhār yerinde izmār yaʿnī şemsin zikri cereyān etmediği hālde "تَوَارَتِ الشَّمْسُ" buyurulmak lāzım iken "شَمْسٌ"in zikri terk olunup izmār edilmesi mā-kablinde ﴿بِالْعَشِيِّ﴾ delāletiyledir, çünkü ʿArab delālet bulunduğu vakt izhār yerinde izmār eder. Bu kelime "وَرْيٌ" lafzındandır. Bābu'l-Hemze'de "أَوَارِي" kelimesinde mezkūrdur, oraya bak.

MAZMŪMETU'T-TĀ': "تُو"

• تُولِجُ [tūlicu]

• ﴿تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ﴾[1160] أَيْ تُدْخِلُ هَذَا فِي هَذَا وَهَذَا فِي هَذَا

Yaʿnī "Geceyi gündüze idhāl ve gündüzü geceye idhāl edersin" demek olur. Murād gecenin sāʿātinde eksilen mikdār gündüzün ve gündüzün sāʿātinden eksilen gecenin sāʿātine dāhil olduğudur. [291] Bu sūretle yaz ve kış vākiʿ olan ihtilāf-ı leyl ü nehārdan bir gurūbdan bir gurūba kadar olan sāʿāt-ı asliyye tenākus ve tezāyüd etmez ve nizām-i imtidād-ı zamāna halel gelmez. Bu kelime "وُلُوجٌ"dan "ifʿāl"dir. Bābu'l-Vāv'da "وَلِيجَةٌ" kelimesine nazar oluna.

• تُورُونَ [tūrūne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ﴾[1161] أَيْ تَسْتَخْرِجُونَ مِنَ الزَّنْدِ

Yaʿnī "çakmak taşından çıkardığınız āteşi" demek olur. "وَرْيٌ"dendir. "وَلِيَ يَلِي وَلْيًا" bābından "وَرِيَ الزَّنْدُ يَرِي وَرْيًا" denir, çakmak taşının āteşi çıkmak maʿnāsınadır. Hemze ile

1158 "التوراة" şeklinde on dört yerde örneğin bkz. Āl-i ʿİmrān, 3/3, "بِالتَّوْرَاةِ" , Āl-i ʿİmrān, 3/93.
1159 "Nihayet gözden kaybolup gittikleri zaman" Sād, 38/32.
1160 "Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın." Āl-i ʿİmrān, 3/27.
1161 "Tutuşturduğunuz ateşe ne dersiniz?!" el-Vākıʿa, 56/71.

yaʿnī "ifʿāl"den "إِيـرَاءً" çakmaktan āteşi çıkarmaktır. "أَوْرَى يُـورِي إِيرَاءً" denir. Āyette vākiʿ "تُورُونَ" bundan muzāriʿ cemʿ-i müzekker muhātabdır.

FASLU'T-TĀʾİ'L-MÜSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MAʿA'L-HĀʾ: "ت،ه"

- تَهْوَى [tehvā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ﴾[1162] اَيْ لَا تَمِيلُ أَوْ لَا تُحِبُّ

"Nefsinizin meyl etmediği yāhūd sevmediği şeyʾi" demek olur. ﴿أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوٰيهُ﴾[1163] kavl-i kerīminde de nefsinin meyl ettiği yāhūd sevdiği şeyʾi demektir; "هَوَى"dandır.

- تَهْوِي [tehvī]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ﴾[1164] أَيْ تَقْصِدُهُمْ أَوْ تُحِبُّهُمْ وَتَهْوَاهُمْ اَوْ تَمِيلُ وَتَحِنُّ اِلَيْهِمْ

Bu da sābıkı gibi "هَـوَى"dandır. Lafz-ı mezkūrun tahkīk ve beyānı mufassalen Bābu'l-Hemze'de "إِسْتَهْوَتْهُ" ve Bābu'l-Hā'da "الْهَوَى" kelimesinde mezkūrdur, mürācaʿat oluna.

- التَّهْلُكَةِ [et-tehluketi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾[1165] أَيِ الْهَلَاكِ

Bāb-ı sānīden "هَلَكَ الشَّـيْءُ يَهْلِكُ هَلَاكًا وَهُلُوكًا وَمَهْلُكًا بِضَمِّ اللَّامِ وَ[292] كَسْـرِهَا وَتَهْلُكَةً فَهُوَ هَالِكٌ" denir. Ve "هُلْـكٌ" zammla bundan ismdir. "تَفْعُلَـةٌ" vezninde "تَهْلُكَـةٌ" masādır-ı nādiredendir. Ve hemze ile yaʿnī "ifʿāl"[den] taʿaddī eder: "أَهْلَكَـهُ إِهْـلَاكًا فَهُـوَ مُهْلِـكٌ" denir. "هَـلَاكٌ" lafzı Ḳurʾān-ı kerīm'de müteʿaddid mahallerde birkaç maʿnāda vārid olmuştur. Rāġıb rahimehullāh *Mufredāt*'ta şöyle beyān ediyor ki hulāsası "هَـلَاكٌ" üç vech üzerinedir: 1) Bir şeyʾin meselā senden gāib yaʿnī yok ve bilinir olması ki başkasında mevcūddur, ﴿هَلَكَ عَنِّي سُـلْطَانِيَهْ﴾[1166] kavl-i kerīminde olduğu gibi. 2) Bir şeyʾin tagayyür ve fesād sebebiyle helākıdır, ﴿وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ﴾[1167] kavl-i kerīminde olduğu gibi. 3) Mevt maʿnāsına, ﴿يَسْـتَفْتُونَكَ قُـلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُـمْ فِـي الْكَلَالَـةِ إِنِ امْرُؤٌ هَلَـكَ لَيْـسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَـهُ أُخْتٌ فَلَهَا

1162 "Size herhangi bir peygamber, hoşunuza gitmeyen bir şey getirdikçe, kibirlenip (onların) bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?" el-Bakara, 2/87.
1163 "Nefsinin arzusunu ilah edinen kimseyi gördün mü?" el-Cāsiye, 45/23. Ayrıca el-Furkān, 25/43.
1164 "Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir." İbrāhīm, 14/37.
1165 "Kendi kendinizi tehlikeye atmayın." el-Bakara, 2/195.
1166 "Saltanatım da yok olup gitti." el-Hākka, 69/29.
1167 "O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çalışır." el-Bakara, 2/205.

﴿وَقَالُوا مَا هِيَ إِلاَّ حَيٰوتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلاَّ الدَّهْرُ﴾[1169] ve ﴿نِصْفُ مَا تَرَكَ﴾[1168] āyetleriyle emsālinde olduğu gibi. Ve ekser zemmi müşʿir mahallerde mevtinden "هَلَاكٌ" ile taʿbīr buyurulmuş ve zemm kasd olunmadığı azdır. ﴿يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ ﴿حَتَّى إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا﴾[1171] ve لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ﴾[1170] Bunlarda mutlak mevttir, bilā-kasd-i zemm. Bir de bi'l-külliyye fenāʾ ve inʿidām maʿnāsına da vāriddir, ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾[1172] kavl-i kerīminde olduğu gibi. Ve ʿazāb ve havf ve fakrda helāk taʿbīr olundu. İntehā mulahhasan ve meʾālen.

- تَهِنُوا [tehinū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ﴾[1173] و﴿وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾[1174] و﴿فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ﴾[1175] أَيْ لَا تَضْعَفُوا

Bu kelime zaʿf ve nātüvānī maʿnāsına olan "وَهْنٌ" lafzındandır, halkan ve cismen ve ahlākan ve kalben olan zaʿfa ıtlāk olunur. Ahlākan ve kalben olana āyāt-ı mütekaddime-i selāse ve halkan ve cismen olanı ﴿قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا﴾[1176] ve ﴿وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ﴾[1177] āyet-i kerīmeleri misāldir. Ve "مُوهِنٌ" bundan "ifʿāl" bābından "مُضْعِفٌ" maʿnāsına ism-i fāʿildir. [293] Kāle taʿālā şānuhu: ﴿ذَلِكُمْ وَأَنَّ اللّٰهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ﴾[1178] أَيْ مُضْعِفُ كَيْدِهِمْ "وَعَدَ" bābından "وَهَنَ يَهِنُ وَهْنًا فَهُوَ وَاهِنٌ" denir. Ve hemze ile taʿaddī eder, "أَوْهَنْتُهُ إِيهَانًا فَهُوَ مُوهِنٌ" denir. Bābu'l-Vāv'da "وَهْنًا" kelimesine de nazar oluna.

1168 "Senden fetva istiyorlar. De ki: "Allah size "kelāle" (babasız ve çocuksuz kimse)nin mirası hakkında hükmünü açıklıyor: Çocuğu olmayan bir kişi ölür de kız kardeşi bulunursa bıraktığı malın yarısı onundur." en-Nisāʾ, 4/176.

1169 "Dediler ki: "Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder." el-Cāsiye, 45/24.

1170 "Senden fetva istiyorlar. De ki: "Allah size "kelāle" (babasız ve çocuksuz kimse)nin mirası hakkında hükmünü açıklıyor: Çocuğu olmayan bir kişi ölür de kız kardeşi bulunursa bıraktığı malın yarısı onundur." en-Nisāʾ, 4/176.

1171 "Daha sonra o ölünce de, "Allah ondan sonra aslā peygamber göndermez" demiştiniz." el-Müʾmin, 40/34.

1172 "Onun zatından başka her şey yok olacaktır." el-Kasas, 28/88.

1173 "Düşman topluluğunu izlemekte gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı duyuyorsanız, kuşkusuz onlar da sizin acı duyduğunuz gibi acı duyuyorlar." en-Nisāʾ, 4/104.

1174 "Gevşemeyin, hüzünlenmeyin. Eğer (gerçekten) iman etmiş kimseler iseniz üstün olan sizlersiniz." Āl-i ʿİmrān, 3/139.

1175 "Sakın za'f göstermeyin. Üstün olduğunuz hālde barışa çağırmayın. Allah sizinle beraberdir." Muhammed, 47/35.

1176 "O şöyle demişti: "Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağardı." Meryem, 19/4.

1177 "İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır." Lokmān, 31/14.

1178 "İşte durum bu: (Allah mü'minleri güzel bir şekilde dener), bir de Allah kāfirlerin tuzağını zayıf düşürendir." el-Enfāl, 8/18.

- تَهَجَّدْ [tehecced]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَحْمُوداً﴾[1179] أَيْ أَشْهِرْ

Yaʿnī "Gece uyanık ol" demektir. "هُجُودٌ"dan "tefaʿʿul"dür. "هَجْدٌ" ve "هُجُودٌ" nevm ve seher maʿnālarına gelir, azdāddandır. "دَخَلَ" bābından "هَجَدَ يَهْجُدُ هُجُودًا" , "نَامَ" ve "سَهَرَ" maʿnālarına istiʿmāl olunur. Ve "tefaʿʿul"den "تَهَجَّدَ" "سَهَرَ لَيْلًا" demektir. Ve "tefʿīl"den müteʿaddī olur: "هَجَّدْتُهُ فَتَهَجَّدَ" "Uyutmadım da uyumadı" ve bi'l-ʿaks yaʿnī "Uyuttum da uyudu" demek de olur. Ve "تَهَجُّدٌ" gece uyuyup sonra uyanıp namāz kılmak ve gece namāzına da denir. Tercüme-i āyette "Gecenin baʿzında Ḳurʾān'la uyanık ola" denir ki kırāʾat-i Ḳurʾān'la kāim ol, yaʿnī namāz kıl demek olur.

- تَهْجُرُونَ [tehcurūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ﴾[1180]

Bu kelime zammla "هُجْرٌ"dendir ki hezeyandır, yaʿnī bātıl söz. Ve fethle "هَجْرٌ"den de olur ki terk ve tebāʿud ve iʿrāzdır. Bināʾen ʿaleyh "تَهْجُرُونَ" "Hezeyān edersiniz" demek olduğu gibi, "iʿrāz edersiniz" demek de olur. Ve "tefʿīl"den teşdīdle "تُهَجِّرُونَ" "Mübālaga ile iʿrāz edersiniz." Ve "ifʿāl"den "تُهْجِرُونَ" "Fuhş-ı kelām ve zemm ve hicv ile ezā edersiniz" demektir. Bu sūretlerle kırāʾat olunduğu için bu maʿnāların cümlesi bu āyette sahīh olur. Bābu'l-Hemze'de "اُهْجُرْنِي" ve Bābu'l-Mīm'de "مَهْجُورًا" kelimelerinde tafsīl olunmuştur, nazar oluna. [294]

- تَهْتَزُّ [tehtezzu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَانٌّ وَلّٰى مُدْبِراً وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسٰى لَا تَخَفْ اِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ﴾[1181] أَيْ تَتَحَرَّكُ

Yaʿnī "ʿAsāyı deprenir olduğu hālde görünce" demek olur. "هَزٌّ" lafzından muzāriʿ müfred ve müʾennestir, "Deprenir" demektir. Bu lafzın tahkīki mufassalen Bābu'l-Hā'da "هُزِّي" kelimesinde mezkūrdur, müracaʿat oluna.

1179 "Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştırsın." el-İsrāʾ, 17/79.

1180 "Siz buna karşı büyüklük taslayarak geceleyin toplanıp hezeyanlar savururdunuz." el-Müʾminūn, 23/67.

1181 "Değneğini at." (Mūsā değneğini attı) Onu yılanmış gibi hareket eder görünce, dönüp ardına bakmadan kaçtı. (Allah şöyle dedi): "Ey Mūsā korkma! Benim katımda peygamberler korkmazlar." en-Neml, 27/10.

FASLU’T-TĀʾİ’L-MUSENNĀTİ’L-FEVKIYYE MAʿA’L-YĀʾİ’L-MUSENNĀTİ’T-TAHTİYYE: “ت،ي”

- تَيَمَّمُوا [teyemmemū]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾[1182] أَيْ تَعَمَّدُوا

Yaʿnī “Pāk toprağı kasd ediniz” demektir ki burada ābdeste bedel şerʿin taʿlīmi üzere yüz ve elleri toprakla mesh etmektir. Bunun aslı “يَمَمٌ” lafzıdır. “Tefʿīl”den “يَمَّمَهُ” , “قَصَدَهُ” ve “tefaʿʿul”den “تَيَمَّمَهُ” , “تَقَصَّدَهُ” demektir. “تَيَمُّمٌ” lisān ve ʿörf-i ehl-i şerʿde ābdeste bedel heyʾet-i maʿlūme üzere toprakla tetahhur fiʿline ʿalem olmuştur. Mutlak kasd maʿnāsına da müstaʿmeldir: ﴿وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ﴾[1183] وَلَا تَقْصِدُوا الرَّدِيَّ وَالرُّذَالَ مِنْهُ demektir. Murād zekāt ve infāk fī sebīlillāh için mālın hasīs ve kıymetsizini kasd etmekten nehydir.

MEKSŪRETU’T-TĀʾ: “ت،ي”

- التِّينِ [et-tīni]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ﴾[1184]

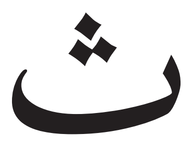
Bunlar Şām arzında iki cebeldir ki tīn ile zeytūn inbāt eder, yaʿnī agleb-i eşcārı incīr ve zeytūndur. Bunlara lügat-ı Süryāniyye ile Ṭūru Seynāʾ ve Ṭūru Zeytā denir. Mucāhid’den rivāyet olunur ki bunlardan murād yediğiniz incir ve taʿsīr ettiğiniz zeytindir dedi, yaʿnī zāhir-i lafzı [295] üzere mahmūl olduğunu beyān eyledi. İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumādan dahi böyle bir rivāyet vardır. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bihimā.

1182 “Su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin.” en-Nisāʾ, 4/43; el-Māide, 5/6.

1183 “Bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın.” el-Bakara, 2/267.

1184 “Tīn’e ve zeytūn’a andolsun.” et-Tīn, 95/1.

BĀBU’S̱-S̱Āʾİ’L-MUSELLESE

FASLU’S̱-S̱Āʾİ’L-MUSELLESE MAʿA’L-ELİF: “ثَ،ا”

- ثَانِيَ عِطْفِهِ [s̱āniye ʿiṭfihī]
- ﴿ثَانِيَ عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ﴾[1185] أَيْ عَادِلًا جَانِبَهُ

Yaʿnī “bir tarafına māil” demek olur. Kesrle “عِطْفٌ” cānib ve yan demek olmakla “مُعْرِضًا” ve “لَاوِيًا عُنُقَهُ تَكَبُّرًا عَنِ الْإِيمَانِ” “مُتَكَبِّرًا” demek de olur. Cümlesi kibr ile īmāndan iʿrāzı müşʿirdir. Feth-i s̱ā-i müsellese ve kasr ile “ثَنَى”dandır ki maʿānī-i kesīrede müstaʿmeldir. Burada döndürmek maʿnāsınadır ki çevirmektir. Bāb-ı sānīden “ثَنَى يَثْنِي ثَنًى فَهُوَ ثَانٍ” denir. ﴿ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ﴾[1186] kavl-i kerīminde vākiʿ “ثَانِيَ” bundan değildir. Lafz-ı mezbūr merātib-i aʿdāddan ikinciye delālet eder evsāftandır.

- ثَاوِيًا [s̱āviyen]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ﴾[1187] أَيْ مُقِيمًا فِيهِمْ

Yaʿnī “Ehl-i Medyen içinde sen yerli olarak mukīm değil idin” demek olur. Feth-i s̱āʾ ve medd ile “ثَوَاءٌ”dandır ki maʿa’l-istikrār ikāmettir. “رَمَى” bābından “ثَوَى يَثْوِي ثَوَاءً فَهُوَ ثَاوٍ” denir. Biz bundan yerli taʿbīr ederiz. “مَثْوَى” da bundan ism-i mekāndır. Ve koyun ağılına da “ثَوِيَّةٌ” denir. Bābu’l-Mīm’de “مَثْوَاهُ” nazar oluna.

- ثَاقِبٌ [s̱āḳibun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ﴾[1188] أَيْ مُضِيءٌ

1185 “Kibirlenerek insanları Allah’ın yolundan saptırmak için” el-Hacc, 22/9.
1186 “İki kişiden biri olarak. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı.” et-Tevbe, 9/40.
1187 “Sen Medyen halkı arasında yaşıyor değildin.” el-Kasas, 28/45.
1188 “Onu da delip geçen bir alev izler (ve yok eder).” es-Sāffāt, 37/10.

Yaʿnī "aydınlanan" ve "aydınlatıcı" demek olur. Aslı "ثَقْبٌ"dır ki delik demektir. Bu maʿnāda "نَصَرَ" bābından "ثَقَبْتُهُ بِالْمِثْقَبِ ثَقْبًا فَأَنَا ثَاقِبٌ" denir. Ve [296] "دَخَلَ" bābından "ثَقَبَتِ النَّارُ" Yaʿnī "tutuştu yandı" demektir. Müteʿaddī de olur ve hāssaten hemze ile إِتَّقَدَتْ taʿaddī eder. "أَثْقَبَ الرَّجُلُ النَّارَ" , "أَوْقَدَهَا" demektir. Delmek maʿnāsına olduğu takdīrce "ثَاقِبٌ"in "شِهَابٌ"a sıfat olması ziyāsıyla zalāmı delmesinden ʿibārettir. Maʿnā-yı ahīre göre her isābet ettiği şeyʾ yakması iʿtibāriyledir. Ve kavluhu taʿālā: ﴿النَّجْمُ الثَّاقِبُ﴾[1189] āyetinde idāʾe ve tenvīr maʿnāsınadır, ke-mā merre.

FASLU'S̱-S̱Āʾİ'L-MUSELLESE MAʿA'L-BĀʾİ'L-MUVAHHADE "ث،ب"

- ثَبَّتْنَاكَ [s̱ebbetnāke]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ﴾[1190] أَيْ قَوَّيْنَاكَ بِالْوَحْيِ

Yaʿnī "Seni vahy ile takviye etmeye idik" demek olur. Bābu't-Tā'da "تَثْبِيتًا" kelimesine ircāʿ-ı nazar oluna.

- ثَبَّطَهُمْ [s̱ebbeṭahum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ﴾[1191] أَيْ حَبَسَهُمْ

Yaʿnī "Cihāda hurūcdan habs ve menʿ etti" demek olur. Bu kelime habs ve menʿ ve işgāl ve ikʿād maʿnālarında müstaʿmel "ثَبَطَ"den "tefʿīl"dir. "ثَبَّطَهُ عَنِ الْأَمْرِ تَثْبِيطًا" denir, "حَبَسَهُ وَمَنَعَهُ وَأَشْغَلَهُ عَنْهُ تَخْذِيلًا" demektir. Maʿānī-i mezkūre, "تَخْذِيلٌ"e mukārindir, lākin "ثَبَّطَ الْمَرَضُ" kavlinde tahzīl melhūz değildir. Maraz müzmin olmakla artık o işten kaldı, baʿde-mā bir işe yaramaz demek olur. Fakat āyette tahzīl maʿnāsı zāhirdir, ﴿كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعَاثَهُمْ﴾[1192] delāleti kāfīdir.

MAZMŪMETU'S̱-S̱Āʾ: "ثُ،ب"

- ثُبَاتٍ [s̱ubātin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ أَوِ انْفِرُوا جَمِيعًا﴾[1193] أَيْ جَمَاعَاتٍ مُتَفَرِّقَةً سَرِيَّةً بَعْدَ أُخْرَى

Yaʿnī "Bölük bölük, fırka fırka çıkınız" demek olur. "ثُبَةٌ"in cemʿidir, "ثُبَةٌ" lafzı cemāʿat maʿnāsınadır. "قَالَ" bābından "ثَابَ النَّاسُ" [297] denir, "اِجْتَمَعُوا" demektir. Tercüme-i āyette "Cihād için nefr ve hurūc ettiğinizde cemāʿat-i müteferrika olarak yāhūd müctemiʿan çıkınız" denir.

1189 "O, (ışığıyla karanlığı) delen yıldızdır." et-Tārık, 86/3.
1190 "Eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık." el-İsrāʾ, 17/74.
1191 "Fakat Allah onların harekete geçmelerini istemedi de onları geri bıraktı." et-Tevbe, 9/46.
1192 "Allah onların harekete geçmelerini istemedi." et-Tevbe, 9/46.
1193 "Küçük birlikler hālinde, yahut topluca savaşa gidin." en-Nisāʾ, 4/71.

- ثُبُورًا [s̱ubūran]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا﴾[1194] أَيْ هَلَاكًا

Yaʿnī "Dūzahta kāfirler "وَا هَلَاكَاهْ" çağırdılar", yaʿnī yeʾs ve elemlerinden böyle demeleri muhakkaktır demek olur. Aslen "ثُبُورٌ" helāk maʿnāsınadır. "قَعَدَ" bābından "ثَبَرَ اللّٰهُ الْكَافِرَ ثُبُورًا" denir, "أَهْلَكَهُ إِهْلَاكًا" demektir. Ve lāzım olarak "ثَبَرَ الْكَافِرُ ثُبُورًا" denir, "هَلَكَ" demektir. ﴿وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا﴾[1195] kavl-i kerīminde İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumā "مَثْبُورًا" lafz-ı şerīfini "نَاقِصُ الْعَقْلِ" ʿibāretiyle tefsīr buyurmuşlar. Fi'l-hakīka noksān-ı ʿaklda aʿzam-ı esbāb "hülk"tür. Bu tefsīr ve taʿbīr zikr-i sebeb irāde-i müsebbeb kabīlindendir. Feth-i s̱āʾ ile "ثَبِيرٌ" Mekke-i mükerreme'de bir cebelin de ismidir.

FASLU'S̱-S̱Āʾİ'L-MUSELLESE MAʿA'L-CĪM "ث،ج"

- ثَجَّاجًا [s̱eccācen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا﴾[1196] أَيْ مُتَدَفِّقًا

Yaʿnī "dökülücü, insibāb edici" demek olur. Suyun ve kanın seyelānı maʿnāsına olan "ثَجَّ"dendir, "رَدَّ" bābından "ثَجَّ الْمَاءُ أَوِ الدَّمُ يَثُجُّ ثَجًّا" denir, "سَالَ" demektir. Ve yağmura vasf olarak "مَطَرٌ ثَجَّاجٌ" denir, şiddet ve kesret ve mübālaga ile yağması murād olur. Ve "ثَجٌّ" hedyin yaʿnī hacc kurbānlarının seyelān-ı demi demektir. Bunda bāb-ı s̱ānīden "ثَجَّ يَثِجُّ ثَجًّا" denir. "أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ الْعَجُّ وَالثَّجُّ"[1197] hadīs-i nebevīsi bundandır. "عَجٌّ"telbiye ve "ثَجٌّ" zebh ve nahrdan isāle-i demdir.

FASLU'S̱-S̱Āʾİ'L-MUSELLESE MAʿA'R-RĀʾ: "ث،ر" [298]

- اَلثَّرٰى [es̱-s̱erā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا تَحْتَ الثَّرٰى﴾[1198] أَيِ التُّرَابِ النَّدَى

Yaʿnī "taş, toprak" ki murād rūy-i arzda olan toprağın altında bulunan rutūbetli topraktır, türāb-ı hālīs demek olur. Tamām-ı āyetin tercümesi "Göklerde ve yerde ve ikisi arasında ve yerin altına olan eşyānın kāffesinin mülk ve tasarrufu Allāh-ı ʿazīmü'ş-şāna mahsūstur" sūretinde olur.

1194 "Orada, yok olup gitmeyi isterler." el-Furkān, 25/13.

1195 "Ey Firavun, ben de seni kesinlikle helak olmuş bir kişi olarak görüyorum." el-İsrāʾ, 17/102.

1196 "Yağmur yüklü yoğun bulutlardan şarıl şarıl yağmur yağdırdık." en-Nebeʾ, 78/14.

1197 İbn Māce, Menāsik, 16, no: 2924; Hākim, el-Mustedrek ala's-Sahīhayn, 1/620, no: 1655, "أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: "الْعَجُّ، وَالثَّجُّ"şeklinde. Tirmizī, Hacc, 14, no: 827; Taberānī, el-Mucemu'l-evsat, 5/190, no:5041; Beyhakī, Şuabu'l-īmān, 5/440, no:3688, "سُئِلَ: أَيُّ الحَجِّ أَفْضَلُ؟ قَالَ: العَجُّ وَالثَّجُّ"

1198 "Ve toprağın altındaki her şey." Tāhā, 20/6.

FASLU'S̱-S̱Āʾİ'L-MUSELLESE MAʿA'L-ʿAYNİ'L-MUHMELE

MAZMŪMETU'S̱-S̱Āʾ: "ثُ،ع"

- ثُعْبَانٌ [s̱uʿbānun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ﴾[1199] أَيْ حَيَّةٌ عَظِيمَةُ الْجِسْمِ بَيِّنٌ

"ثُعْبَانٌ" cidden "büyük yılan"a denir ki elsine-i nāsta ejderhā denilen hayye-i müdhişe olacaktır. Cemʿi "ثَعَابِينُ" gelir. Tercüme-i āyette "İmdi emre imtisālen Mūsa ʿaleyhi's-selām elindeki ʿasāsını yere bıraktı, nāgāh zāhir ve āşikāre görüldü ki o bir ʿazīmü'l-cüsse yılandır" denir.

FASLU'S̱-S̱Āʾİ'L-MUSELLESE MAʿA'L-ḲĀF: "ثَ،ق"

- ثَقِفْتُمُوهُمْ [s̱eḳiftumūhum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ﴾[1200] أَيْ حَيْثُ ظَفَرْتُمْ بِهِمْ

Yaʿnī "Onlara her nerede yetişir ve gālib olursanız katl ediniz" demek olur. Bu kelime aslen bir şeyʾi ve bir işi işlemekte zekāʾ ve hazākat ve mahāret maʿnāsına olan fethle "ثَقْفٌ" lafzındandır "تَعِبَ" bābından "ثَقِفَ يَثْقَفُ ثَقْفًا فَهُوَ ثَقِفٌ" denir. Sonra birer takrīble maʿānī-i sāirede istiʿāreten istiʿmāl olundu. Ez-cümle idrāk ve idrāk bi'l-basar ve fehm-i hadīs ve zafer ve galebe maʿnālarında kullanıldı. Bu āyette zafer ve idrāk [299] maʿnāsınadır. İdrāk bi'l-basar maʿnāsına da sahīh olur ki "nerede görür iseniz" maʿnāsını ifāde eder.

- ثَقُلَتْ [s̱eḳulet]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[1201] أَيْ خَفِيَ عِلْمُهَا مِنْ أَهْلِهِمَا

Yaʿnī "Semāvāt ve arzın ehlinden kıyāmetin zamān-ı vukūʿu ʿilmi gizlendi" demek olur. Bu tefsīr bir şeyʾin hafī olması nüfūs üzerine sakīl olması ʿitibāriyledir. Bu İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumādan mervī olan kavldir. Ve "ثَقُلَتْ" kelimesi "عَظُمَتْ" ile de tefsīr olunmuştur, vechi zāhirdir. Ve fī kavlihi taʿālā: ﴿فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ﴾[1202] أَيْ ثَقُلَتْ بِالْحَسَنَاتِ Yaʿnī "Hasenātla ağır geldi" demektir. Yaʿnī bu kelime kendi maʿnāsı üzerinedir ki ağır demektir, ʿArabīde mukābili "خِفَّةٌ"dir. Ecsāma mevzūʿ ise de maʿānīde dahi kullanılır ve

1199 "Bunun üzerine Mūsā asasını yere attı. Bir de ne görsünler, apaçık bir ejderha." Aʿrāf, 7/107; Şuʿārāʾ, 26/32.

1200 "Onları nerede yakalarsanız öldürün." el-Bakara, 2/191; en-Nisāʾ, 4/91.

1201 "Onu vaktinde ancak O (Allah) ortaya çıkaracaktır. O göklere de, yere de ağır basmıştır." el-Aʿrāf, 7/187.

1202 "Kimlerin sevabı ağır basarsa." el-Aʿrāf, 7/8; el-Müʾmīnūn, 23/102.

mahalline göre medh ve zemm de ifāde eder. Bāb-ı hāmisten “ثَقُلَ يَثْقُلُ ثِقَلًا فَهُوَ ثَقِيلٌ” denir. ﴿وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا﴾[1203] أَيْ شَدِيدًا مِنْ ثِقَلِ الْأَوْزَارِ , “ifʿāl”den īrās-ı zahmet ü meşakkat maʿnāsınadır. Bābu’l-Mīm’de “مُثْقَلَةٌ” kelimesine de nazar oluna.

MAZMŪMETU’S̱-S̱Āʾ: “ثُ،ق”

- ثُقِفُوا [s̱uḳifū]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَيْنَمَا ثُقِفُوا أُخِذُوا وَقُتِّلُوا تَقْتِيلًا﴾[1204] أَيْ ظَفِرَ بِهِمْ

Faslın evvelinde vākiʿ “ثَقِفْتُمُوهُمْ” kelimesine bak.

MEKSŪRETU’S̱-S̱Āʾ: “ثِ،ق”

- ثِقَالًا [s̱iḳālen]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا﴾[1205] أَيْ نَشَاطًا وَغَيْرَ نَشَاطٍ أَوْ أَقْوِيَاءَ وَضُعَفَاءَ أَوْ أَغْنِيَاءَ وَفُقَرَاءَ

Yaʿnī “isteyerek ve istemeyerek” yāhūd “toy ve zaʿīf yaʿnī bedende yāhūd ganī ve fakīr olduğunuz hālde” demektir. Bu ʿibāretlerde [300] hep şatr-ı evveller “خِفَافًا”ın, şatr-ı sānīler “ثِقَالًا”in tefsīrleridir. Bu āyette sıklet-i maʿneviyye murāddır, zīrā cihād neşātsızlık ve zaʿf ve fakrla elbette nefs üzerine sakīldir. Ve ﴿حَتَّى اِذَا اَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالاً﴾[1206] ve ﴿السَّحَابَ الثِّقَالَ﴾[1207] āyetlerinde yağmurla yüklü maʿnāsınadır.

FASLU’S̱-S̱Āʾİ MAʿA’L-LĀM: “ث،ل”

MAZMŪMETU’S̱-S̱Āʾ: “ثُ،ل”

- ثُلَّةٌ [s̱ulletun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ﴾[1208] أَيْ جَمَاعَةٌ

Bunun aslı “vazʿan toplaşmış ve çitişmiş yün, sūf” demektir. Bundan ictimāʿ iʿtibāriyle cemāʿate “ثُلَّةٌ” denildi. Bu āyette cemāʿat-i kesīre maʿnāsı melhuzdur, nitekim “أُمَّةٌ”

1203 “Ve çetin bir günü arkalarına atıyorlar.” el-İnsān 76/27.
1204 “Nerede bulunurlarsa, yakalanırlar ve yaman bir şekilde öldürülürler.” el-Ahzāb, 33/61.
1205 “Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın.” et-Tevbe, 9/41.
1206 “Nihayet rüzgārlar ağır bulutları yüklendiği vakit.” el-Aʿrāf, 7/57.
1207 “Yağmur yüklü bulutları.” er-Raʿd, 13/12.
1208 “Onların çoğu öncekilerdendir.” el-Vākıʿa, 56/13, 39.

“كَثِيرَةٌ” ʿibāretiyle de tefsīr olunmuştur ki ﴿وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ﴾[1209] cümle-i kerīmesi bunu müᵓeyyiddir.

FASLU’S̱-S̱Āᵓİ’L-MUSELLESE MAʿA’L-MĪM: “ث،م”

- ثَمُودَ [s̱emūde]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَلَاإِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ﴾[1210] وَفِي أَمْثَالِهَا أَيْ قَبِيلَةَ ثَمُودَ

Bu lafz kabīle-i maʿrūfeye ʿalem olmuştur. Denildi ki “ثَمَدٌ” lafzından “feʿūl”dür. Ve “ثَمَدٌ” izdiyād için hīçbir taraftan kendine ittisāl bulunmayan yaʿnī bir taraftan geliri olmayan mā-i kalīldir. Lafz-ı “ثَمُودَ”u ism-i kabīle iʿtibār edenler tasrīf etmediler; ism-i hayy ve ism-i eb-i kavm ü kabīle iʿtibār edenler tasrīf ettiler, zīrā bu sūretlerde müzekkerdir yaʿnī māniʿ-i sarf olan teᵓnīsten hālīdir. Ve bu lafzın böylece bir ism-i ʿArabī olduğunda veyāhūd ʿArabī olmayıp bir lafz-ı aʿcemī olduğunda beyne ʿulemāi’l-lisān akvāl ve ihtilāfāt vardır. Mufassalāta nazar oluna.

MAZMŪMETU’S̱-S̱Āᵓ: “ثُ،م” [301]

- ثُمُرٌ [s̱umurun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ”وَكَانَ لَهُ ثُمُرٌ“[1211] عَلَى قِرَاءَتِهَا بِضَمَّتَيْنِ وَبِضَمٍّ فَسُكُونٍ

Bu lafz bu sūretlerle “meyve” maʿnāsına olan fethateynle “ثَمَرٌ”in cemʿi bulunan kesrle “ثِمَارٌ”ın cemʿi olur ki cemʿu’l-cemʿ demektir. Ve zamm-ı s̱āᵓ ile “ثُمُرٌ” māl-ı müsmir maʿnāsına da müstaʿmeldir. Ve fethle “ثَمَرٌ” meyve-i meᵓkūl olan “ثَمَرَةٌ”nin cemʿidir. Ve meᵓkūl ve gayr-ı meᵓkūle de söylenir denilmiş.

FASLU’S̱-S̱Āᵓİ’L-MUSELLESE MAʿA’L-VĀV: “ث،و”

- ثَوَابٌ [s̱evābun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا﴾[1212] أَيْ أَجْرُهُ فِي الْآخِرَةِ بِالْجَنَّةِ

“ثَوَابٌ” aslen “ecr ʿale’l-ʿamel” maʿnāsınadır ki müzd demektir, yaʿnī ʿamel mukābili insāna rāciʿ olan şeyᵓdir. Ve hayr [ve] şerrde söylenir, ancak ekser ve meşhūr ve müteʿaref olan hayrda istiʿmālidir. Ve dünyevī ve uhrevī de olur, nitekim ﴿فَآتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا

1209 “Azı da sonrakilerdendir.” el-Vākıʿa, 56/14.
1210 “Biliniz ki Semūd kavmi Rablerini inkār etti.” Hūd, 11/68.
1211 “Derken onun büyük bir serveti oldu.” el-Kehf, 18/34.
1212 “İman edip de iyi işler yapanlara Allah’ın vereceği mükāfat daha hayırlıdır.” el-Kasas, 28/80.

﴿وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ﴾[1213] kavl-i kerīminde vākiᶜdir. Ve bu āyette dünyevī ve uhrevī olduğu sarīh ve hayr ve şerrde istiᶜmāli de sevāb-ı āhiretin "حُسْن" ile kaydından münfehim oluyor. Ve sarāhaten ᶜazābda istiᶜmāli ﴿هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾[1214] kavl-i kerīminde musarrihtir. Bunun aslı "ثَوْبٌ" māddesidir ki bābu'l-hemzede "أَثَابَهُمْ" kelimesi zikrinde beyān olunmuştur.

MAZMŪMETU'S̱-S̱Āʾ: "ثُ،و"

- ثُوِّبَ [s̱uvvibe]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾[1215] أَيْ هَلْ جُوزِيَ الْكُفَّارُ

Yaᶜnī "Kāfirler yaptıkları şeyʾ mukābilinde cezālandırıldılar mı?" Cevāb-ı istifhām mukadder "نَعَمْ"dir. Mā-kablindeki "ثَوَابٌ" kelimesine nazar oluna.

FASLU'S̱-S̱Āʾİ'L-MUSELLESE MAᶜA'L-YĀʾİ'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE "ثَ،ي" [302]

MEKSŪRETU'S̱-S̱Āʾ: "ثِ،ي"

- ثِيَابَكَ [s̱iyābeke]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ﴾[1216]

Bu āyetin tefsīrinde beş kavl vardır. 1) Ferrāʾ bunun maᶜnāsı "وَعَمَلَكَ فَأَصْلِحْ" tir dedi. 2) Ferrā'nın gayrı "وَقَلْبَكَ فَطَهِّرْ" dir ki siyābla kalbden kināyet buyuruldu dediler. 3) Ve İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhumā bunun maᶜnāsı "لَا تَكُنْ غَادِرًا" dir, zīrā gaddārın libāsı kīrlidir, yaᶜnī maᶜyūbdur buyurdu. 4) İbn Sīrīn bunun maᶜnāsı "إِغْسِلْ ثِيَابَكَ بِالْمَاءِ" dedi ki zāhirine hamldir. 5) Ve mutlakan tathīr-i siyāba kāil olanlardan İbn Sīrīn'in gayrı "وَثِيَابَكَ فَقَصِّرْ" dir, zīrā taksīr-i siyāb yaᶜnī siyābın uzun olmaması yere sürünmediği için temizliktir dedi. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi bihi. Lafz-ı "ثِيَابٌ" mutlakan giyecek maᶜnāsına olan "ثَوْبٌ"in cemᶜidir. Bu "ث،و،ب" māddesinin müştakkātı maᶜānī-i sāirede dahi istiᶜmāl olunmuştur, husūl-i mahsūsasında beyān olunur.

1213 "Allah da onlara hem dünya nimetini, hem de ahiretin güzel mükāfatını verdi." Āl-i ᶜİmrān, 3/148.

1214 "Nasıl, kāfirler yapmakta olduklarının karşılığını buldular mı!?" el-Mutaffifīn, 83/36.

1215 "Nasıl, kāfirler yapmakta olduklarının karşılığını buldular mı!?" el-Mutaffifīn, 83/36.

1216 "Nefsini arındır." el-Müddessir, 74/4.

BĀBU'L-CĪM

FASLU'L-CĪM MAᶜA'L-ELİF: "جا"

- الْجَارِ [el-cāri]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَى﴾[1217] أَيِ الْقَرِيبِ مِنْكَ فِي الْجِوَارِ مِنْ ذِي الْقَرَابَةِ ﴿وَالْجَارِ الْجُنُبِ﴾[1218] أَيِ الْقَرِيبِ مِنْكَ فِي الْجِوَارِ مِنْ غَيْرِ ذِي الْقَرَابَةِ أَيِ الْغَرِيبِ

Yaᶜnī "Sana karābeti olan komşu ve sana karābeti olmayan yabancı komşu" demektir. "جَارٌ" lafzı "مَنْ يَقْرُبُ مِنْكَ مَسْكَنُهُ" ile taᶜrīf olunmuştur ki Türkçe komşu denir. Aslı "جَوْرٌ" māddesidir, "مُفَاعَلَةٌ"den "جَاوَرَهُ يُجَاوِرُهُ مُجَاوَرَةً وَجِوَارًا فَهُوَ مُجَاوِرٌ" [303] denir, yakınlık ve komşuluk ve himāyet ve riᶜāyet maᶜnālarına gelir. Ve "جَارٌ" komşu maᶜnāsına ismdir.

- جَاثِمِينَ [cāsimīne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ﴾[1219] أَيْ بَارِكِينَ عَلَى الرُّكَبِ مَيِّتًا

"Dizleri üzerine çökmüş meyyit olarak sabahladılar" demek olur. İnsān ve kuşa nisbetle "جُثُومٌ", deveye nisbetle "بُرُوكٌ" gibidir; yere çöküp oturduğu vaktte "بَرَكَ الْبَعِيرُ" denildiği gibi, "جَثَمَ الرَّجُلُ أَوِ الطَّيْرُ" denir. "ضَرَبَ" bābından "جَثَمَ يَجْثِمُ جَثْمًا وَجُثُومًا فَهُوَ جَاثِمٌ" denir. Bu āyet-i kerīmede hevl ve dehşet ve havf [ve] haşyetten bilā-ihtiyār olan "جُثُومٌ" irāde buyurulmuştur ki dizlerin bağı çözülüp çöküvermekten ᶜibārettir.

- جَاسُوا [cāsū]

- ﴿فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ﴾[1220] أَيْ تَرَدَّدُوا وَطَافُوا

1217 "Yakın komşuya." en-Nisāᵓ, 4/36.

1218 "Uzak komşuya." en-Nisā, 4/36.

1219 "Yurtlarında yüzüstü hareketsiz çöke kaldılar." el-Aᶜrāf, 7/78, 91; el-Ankebūt, 29/37. Ayrıca krş. Hūd, 11/67, 94.

1220 "Onlar evlerinizin arasına kadar sokuldular." el-İsrāᵓ, 17/5.

Yaʿnī “Diyārın aralarında yaʿnī sokaklarda varıp geldiler ve dolandılar” demektir. Ḥā-i mühmele ile “حَاسُوا” dahi kırāʾattir. Ve hāʾ ile “هَاسُوا” ve dāl ile “دَاسُوا” da “جَاسُوا” maʿnāsınadır. “جَوْسٌ” bir şeyʾin aralarında tevassut ve tahallül ve tereddüd maʿnālarına müstaʿmel olmakla “جَاسُوا” kelimesi “تَرَدَّدُوا” ve “طَافُوا” ile tefsīr olunmuş. “قَالَ” bābından جَاسَ” “يَجُوسُ جَوْسًا denir, bir şeyʾi taleb etmek aramak maʿnāsınadır. Ve “تَخَلَّلُوا” ile de tefsīr edilmiş.

- جَانٌّ [cānnun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ﴾[1221] أَيْ حَيَّةٌ خَفِيفَةٌ سَرِيعَةٌ

Bu “جَانٌّ” hayyāttan bir nevʿdir ki sagīr ve serīʿü’l-hareke ve şedīdü’s-semm olur. Ve lafz-ı mezkūr maʿrūf “جِنٌّ”in de vāhididir, gūyā “جِنٌّ” ism-i cins olmakla vāhidi “جَانٌّ”dır. ﴿وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ﴾[1223] ve ﴿وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ﴾[1222] ve emsāli āyāt-ı kerīmede “جِنٌّ” [304] denilen halk-ı maʿrūftur. Ve “جَانٌّ” , “جِنٌّ”den bir nevʿdir de denildi. Ve ebu’l-cinndir de denildi, nitekim “آدَمُ” ebu’l-beşerdir.

Tenbīh: “جِنٌّ” nass-ı Ḳurʾān-ı kerīm’le mādde-i vücūdu taʿyīn olunarak bir mahlūk-ı mevcūd olduğu bildirildiği cihetle inkārı küfrdür ve teʾvīli de şibh-i inkār olmakla dalāldir. Mahlūk-ı mezkūrun rūhāniyyeti cismāniyyetine gālib olmakla melek gibi havāssla idrāki mümkin değildir. Havāss ile idrāk olunamayan her şeyʾi inkār da humktur. Vallāhu yekūlu’l-hakka ve huve yehdi’s-sebīle.

- الْجَارِيَةِ [el-cāriyeti]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ﴾[1224] أَيِ السَّفِينَةِ الَّتِي عَمِلَهَا نُوحٌ

Yaʿnī “Nūḥ ʿaleyhi’s-selāmın inşāʾ ettiği sefīneye sizi bindirdik” demek olur ki murād ābā-i evvelimizdir.

- الْجَارِيَاتِ [el-cāriyāti]

- ﴿فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا﴾[1225] أَيِ السُّفُنُ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِسُهُولَةٍ

Yaʿnī denizde kolayca yüzüp giden gemiler demektir. Mā-kablindeki “الْجَارِيَةِ” lafzının cemʿidir. Gelecek “الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ” kelimesine de nazar oluna.

1221 “Onu yılanmış gibi hareket eder görünce.” en-Neml, 27/10; el-Kasas, 28/31.
1222 “Cinleri de daha önce dumansız ateşten yaratmıştık.” el-Hicr, 15/27.
1223 “Cin” i de yalın bir ateşten yarattı.” er-Rahmān, 55/15.
1224 “Sizi gemide biz taşıdık.” el-Hākka, 69/11.
1225 “Kolaylıkla akanlara andolsun.” ez-Zāriyāt, 51/3.

- جَاثِيَةً [cās̱iyeten]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً﴾[1226] أَيْ بَارِكِينَ عَلَى الرُّكَبِ

Yaᶜnī dizleri üzerine oturmuş, diz çökmüş demek olur. Sicistānī rahimehullāh bu oturuş muhāsim ve mücādil kimsenin esnā-yı muhāsame ve mücādeledeki oturuşudur, Emī-rü'l-müʾminīn ve yaᶜsūbu'l-muvahhidīn ᶜAlī b. Ebī Ṭālib kerremallāhu vechehu ve rıd-vānullāhi ᶜaleyhi hazretlerinin "أَنَا أَوَّلُ مَنْ يَجْثُو لِلْخُصُومَةِ" kavl-i ᶜālīleri bundandır demiş. Murād mazlūm ve magdūr kimsenin huzūr-ı hākimde hakkını taleb ve iddiᶜāda ısrār ve sebāt etmesi olacaktır. Bāb-ı evvel ve sānīden "جَثَى عَلَى رُكْبَتَيْهِ يَجْثُو جُثُوًّا وَيَجْثِي جِثِيًّا" de-nir. Āyet-i kerīmede [305] vākiᶜ "جَاثِيَةً" kelimesi cemᶜ mevziᶜine mevzūᶜdur. Ve "جَاثِيَةً" kelimesi "مُجْتَمِعَةً" taᶜbīriyle de tefsīr olundu. Bu tefsīr cīm'in harekāt-ı selāsıyla "جَثْوَةٌ" lafzından alınmış olsa gerek ki lafz-ı mezkūr hıcāre-i müctemiᶜa yaᶜnī taş yığını birikin-tisi demektir.

- جَابُوا [cābū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ﴾[1227] أَيْ قَطَعُوا وَشَقُّوا الصَّخْرَ وَالصَّخْرُ جَمْعُ صَخْرَةٍ

Yaᶜnī "Büyük ve yerli kayaları kestiler ve yardılar" demektir ki derūnunda evler ittihāz ettiler. Ve taş kestiler de onunla evler yaptılar da denir ki kārgīr ve muhallede binālar yaptıklarını beyāndır. Evvelki evlādır, zīrā Medāin'de āsārı el-ān mevcūddur. Bu keli-me katᶜ-ı arz maᶜnāsına olan "جَوْبٌ" lafzındandır. "قَالَ" bābından "جَابَ يَجُوبُ جَوْبًا" denir. Ve "جَوَابٌ" ve "أَجَابَةٌ" ve "إِسْتَجَابَةٌ" ve emsāli müştakkāt ve mutasarrafātı hep bu katᶜ maᶜnāsından birer takrīble maᶜānī-i kesīrede istiᶜmāl olunmuştur ki fusūl-ı mahsūsasın-da beyānı görülür.

- جَادَلْتَنَا [cādeltenā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا﴾[1228] أَيْ خَاصَمْتَنَا فَأَطَلْتَ خُصُومَتَنَا أَوْ أَتَيْتَ بِأَنْوَاعِهِ يَعْنِي الْجِدَالِ

"Yā Nūḥ, bizi dīnine daᶜvet bābında bizimle muhāsame ettin ve muhāsameyi uzattın" yāhūd "Muhāsamenin bütün envāᶜını ityān ettin" yaᶜnī her türlüsünü yaptın demek olur. Şiddet-i husūmet maᶜnāsına olan "جَدَلٌ"den "müfāᶜalet"tir. "جَدَلٌ" ve "جِدَالٌ" muhāsame ve mümārāt yaᶜnī muᶜāraza ve āharın kavline iᶜtirāz ile muhālefet demektir. ﴿فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ﴾[1229] أَيْ وَلَا مِرَاءَ مَعَ الْخَدَمِ وَالرُّفْقَةِ وَالْمُكَارِينَ فِي أَثْنَاءِ سَفَرِهِ وَفِيهِ Yaᶜnī [306] "Esnā-yı hacc ve sefer-i haccda hādimler ve refīkler ve mükārīlerle mirāʾ ki iᶜtirāz ve muhālefet ve muhāsame yaᶜnī çekişmek yoktur, memnūʾdur" demek olur. "تَعِبَ" bābın-

1226 "O gün her ümmeti diz çökmüş görürsün." el-Cāsiye, 45/28.

1227 "Vadide kayaları oyan (Salih'in kavmi) Semūd'a." el-Fecr, 89/9.

1228 "Dediler ki: "Ey Nūh! Bizimle tartıştın ve tartışmayı uzattın." Hūd, 11/32.

1229 "Artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur." el-Bakara, 2/197.

dan "جَدِلَ يَجْدَلُ جَدَلًا فَهُوَ جَدِلٌ" denir, şiddet-i husūmet maᶜnāsınadır. Ve "müfāᶜalet"ten "جَادَلَ يُجَادِلُ مُجَادَلَةً وَجِدَالًا" , "خَاصَمَ مُخَاصَمَةً" demektir.

FASLU'L-CĪM MAᶜA'L-BĀʾİ'L-MUVAHHADE: "ج،ب"

- جَبَّارِينَ [cebbārīne]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ﴾[1230] أَقْوِيَاءَ عِظَامَ الْأَجْسَامِ

Yaᶜnī "kuvvetli ve iri gövdeli kimseler" demek olur. "جَبْرٌ"den sīga-i mübālaga olan "جَبَّارٌ" ın cemᶜidir. "جَبَّارٌ" maᶜānī-i ᶜadīdede müstaᶜmeldir. Ez-cümle kahhār ve musallat maᶜnālarına gelir. ﴿وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ﴾[1231] أَيْ قَهَّارٍ وَمُسَلَّطٍ وَمُتَكَبِّرٍ Yaᶜnī kibrli kimse maᶜnāsına. ﴿وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا﴾[1232] أَيْ مُتَكَبِّرًا عَاصِيًا Kattāl ve hūn-rīz demek olur. ﴿وَإِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ﴾[1233] أَيْ قَتَّالِينَ Yaᶜnī hūn-rīzāne demek olur. Kelime-i mebhūsün ᶜanhā aslen bir şeyʾi bir nevᶜ kahr ve galebe ve kuvvet ile ıslāh etmek ve kırık sarmak maᶜnāsına olan "جَبْرٌ" māddesindendir. "قَتَلَ" bābından "جَبَرَ يَجْبُرُ جَبْرًا فَهُوَ جَابِرٌ وَذَاكَ مَجْبُورٌ" denir. "جَبَّارٌ" bundan mübālagadır. Ve muᶜarref bi'l-lām olarak "اَلْجَبَّارُ" esmā-i hüsnā-i ilāhiyyedendir. Āhir-i sūre-i Haşr'da ﴿هُوَ اللّٰهُ الَّذِي لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ﴾[1234] kavl-i kerīminde vākiᶜdir ki meşīʾeti her bir şeyde nāfiz ve hīçbir kimsenin meşīʾeti kendine nāfīz olmayan ve hīçbir kimse kabza-i kudret-i kāhiresinden çıkamayan ve herkes ve her şeyʾ ona karşı ᶜāciz ve kāsır olan zāt-ı ᶜazīmü'ş-şān demektir. Ve "جَبَّارٌ"-ı mutlak hemān Zāt-ı ᶜazīmü'ş-şānıdır demektir. Celle celāluhu ve ᶜamme nevāluhu ve lā ilāhe gayruhu. [307]

- الْجَبِينِ [el-cebīni]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا اَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ﴾[1235] أَيْ صَرَعَهُ عَلَى جَنْبِهِ عَلَى الْأَرْضِ

Yaᶜnī "Onu yanı üzerine yere yatırdı" demektir. Bābu't-Tā'da "تَلَّهُ" kelimesi şerhinde beyān olundu, ircāᶜ[-ı nazar] buyurula.

1230 "O (dediğin) topraklarda gayet güçlü, zorba bir millet var." el-Māide, 5/22.
1231 "Sen, onlara karşı bir zorba değilsin." Kāf, 50/45.
1232 "Beni azgın bir zorba kılmadı." Meryem, 19/32.
1233 "Tutup yakaladığınız zaman zorbaca yakalarsınız." eş-Şuᶜarāʾ, 26/130.
1234 "O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır." el-Haşr, 59/23.
1235 "Nihayet her ikisi de (Allah'ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca." es-Sāffāt, 37/103.

MAZMŪMETU’L-CĪM: “جُ،ب”

- الْجُبِّ [el-cubbi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ﴾[1236] أَيْ مُظْلَمِ الْبِئْرِ

Zammla “جُبٌّ” “ba‘de’l-hafr derūnu taşla örülmemiş kuyu”ya denir. Ve “غَيَابَةٌ” nazardan bir şey’i gāib ve mahfī kılan şey’e ıtlāk olunur, her neden olursa olsun. “غَيَابَةُ الْجُبِّ” kuyunun sapa ve karanlık mahalleri demek olur.

- جُبُلًّاوجُبُلًا [cubullen ve cubulen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا﴾[1237]

Müşeddede ve muhaffefe olarak zammeteynle olan kırā’ate göre “خَلْقًا كَثِيرًا” demektir. Kesreteynle de ma‘nā böyledir. Ve el-yevm beyne’l-huffāz ve’l-kāri’īn mütedāvil olan kırā’at ve mesāhif-i şerīfe kesreteynledir, binā’en ‘aleyh meksūreye yazılması evlā idi. Kesr ve sükūnla “جِبْلٌ” ve kesreteyn ve teşdīd-i lām’la “جِبِلٌّ” ve zamm ve sükūnla muhaffefen “جُبْلٌ” ve kesreteyn ve lām-ı müşeddede-i meftūha ve tā’ ilhākıyla “جِبِلَّةٌ” halk ve hulk ve tabī‘at ve sirişt ve ‘izam ve gılzat ve cemā‘at-i kesīre ma‘nālarında müsta‘meldir. Aslı “جَبَلٌ” lafzıdır. Kāle ta‘ālā: ﴿وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ﴾[1238] أَيْ خَلِيقَةَ الْأَوَّلِينَ

MEKSŪRETU’L-CĪM: “جِ،ب”

- الْجِبْتِ [el-cibti]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ﴾[1239] هُمَا صَنَمَانِ لِلْقُرَيْشِ

Ya‘nī “Ḳureyş’in bu ismlerle müsemmā putlarına inanırlar” demek olur. “جِبْتٌ” Allāh’tan gayrı her ma‘būd ittihāz olunan şey’e denir. İmām Muberred’den [308] menkūldür ki “جِبْتٌ” teki tā’ sīn’den mübdeledir, aslı sīn’le “جِبْسٌ”tir, kāfir-i mu‘āniddir demiş. Ve “جِبْتٌ” sihrdir de denildi. *Muḫtāru’ṣ-Ṣiḥāḥ*’ta “جِبْتٌ” saneme ve kāhine ve sāhire ıtlāk olunur denilmiş. “طَاغُوتٌ” dahi min-dūnillāh tapılan put demek olmakla “جِبْتٌ”in sihr veyā sāhir veyā kāhin ile tefsīri evlā görünür. Vallāhu a‘lemu bi-murādihi bihi.

- الْجِبِلَّةَ [el-cibillete]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ﴾[1240] أَيْ خَلْقَ الْأَوَّلِينَ

Mā-kablinde mezkūr “جُبُلًّا” kelimesine ircā‘-ı nazar oluna.

1236 “Onu bir kuyunun dibine bırakın.” Yūsuf, 12/10.
1237 “Andolsun, o sizden pek çok nesli saptırmıştı.” Yāsīn, 36/62.
1238 “Sizi ve önceki nesilleri yaratana karşı gelmekten sakının.” eş-Şu‘arā’, 26/184.
1239 “Onlar “cibt “e ve “tāgut “a inanıyorlar.” en-Nisā’, 4/51.
1240 “Sizi ve önceki nesilleri yaratana karşı gelmekten sakının.” eş-Şu‘arā’, 26/184.

FASLU’L-CĪM MAᶜA’S̱-S̱Āʾİ’L-MUSELLESE: “ج،ث”

MAZMŪMETU’L-CĪM “جُ،ث”

- جُثِيًّا [cus̱iyyen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ”وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جُثِيًّا“[1241] عَلَى الْقِرَاءَةِ بِالضَّمِّ أَيْ بَارِكِينَ عَلَى الرُّكَبِ

Yaᶜnī “dizleri üzerine çökmüş oldukları hālde” demektir. Bu kelimenin cemᶜ olduğuna işāreten Sicistānī rahimehullāhu “وَاحِدُهُمْ جَاثٍ” demiş. Ānifü’l-beyān “جَاثِيَة” kelimesine mürācaᶜat buyurula. Bu kelime el-yevm beyne’l-kurrāʾ kesr-i cīm’le kırāʾat olunmakta olduğu gibi mesāhif-i şerīfede dahi öyle zabt olunmuştur, her ikisi de kırāʾattir.

FASLU’L-CĪM MAᶜA’D-DĀLİ’L-MUHMELE: “جَ،د”

- جَدُّ [ceddu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا﴾[1242] أَيْ عَظَمَةُ رَبِّنَا

Yaᶜnī “Rabbimizin ululuğu, büyüklüğü ᶜālī ve yüce oldu” demektir. Ve “غِنَاءُ رَبِّنَا” ile dahi tefsīr olundu. Bu tefsīr-i ahīr lafz-ı mezkūrun “غِنَاءٌ” maᶜnāsına istiᶜmāl olunduğuna bināʾendir. [1243]“وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ” daᶜvet-i meʾsūresinde “وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْغِنَاءِ غِنَاؤُهُ مِنْكَ” “الْغِنَاءُ” demektir. Lafz-ı mezbūr bu maᶜnāda “ضَرَبَ” bābından [309] “جَدَّ فُلَانٌ فِي النَّاسِ يَجِدُّ” “جَدًّا” denir ki nāsın nazarında büyüdü ve kalblerinde ᶜazamet ve celāletiyle bir mevkiᶜ tuttu demeği ifāde eder. Ve Enes radıyallāhu ᶜanhın“كَانَ الرَّجُلُ إِذَا قَرَأَ الْبَقَرَةَ وَآلَ عِمْرَانَ جَدَّ فِينَا“ kavlinde “جَدَّ” , “عَظُمَ” demektir. Ve kelime-i mezbūre “فَيْضٌ” maᶜnāsına da geldiğinden “فَيْضُ رَبِّنَا” ᶜibāretiyle de tefsīr olunmuştur. Ve “جَدٌّ” lafzı ebu’l-eb ve ebu’l-ummdür ki büyük baba, Türkçe dede denir. Büyük ana “جَدَّةٌ”dir. Bu tesmiye ᶜazamet maᶜnāsı tasavvuruna mebnīdir.

MAZMŪMETU’L-CĪM: “جُ،د”

- جُدَدٌ [cudedun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ﴾[1244] أَيْ خُطُوطٌ وَطَرَائِقُ

Yaᶜnī “Dağlardan beyāz ve kırmızı birtakım hatlar ve yollar peydā ettik” demektir. Bu

1241 “Zalimleri orada diz üstü çökmüş hālde bırakırız.” Meryem, 19/72.

1242 “Doğrusu Rabbimizin şanı çok yücedir.” el-Cinn, 72/3.

1243 Buhārī, Ezān, 155, no: 844; Daavāt, 18, no: 6330; Muslim, Mesācid, 138.

1244 “Dağlardan da beyaz, kırmızı (birbirinden farklı) çeşitli renklerde yollar (katmanlar) var, simsiyah taşlar da var.” Fātır, 35/27.

kelimenin vāhidesi zamm ve teşdīd ile “جُدَّةٌ”dir. “طَرِيقٌ مَجْدُودٌ” denir “مَسْلُوكٌ” ve “مَقْطُوعٌ” yaʿnī tahdīd ve tesviye edilmiş demek olur, şāh-rāh maʿnāsına. “جَادَّةٌ” de bundandır.

- جُدُرٍ [cudurin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ﴾[1245] جَمْعُ جِدَارٍ

Ve “جِدَارٌ” duvardır. Burada sūr ve kalʿa murād olundu. Evvel-i āyette vākiʿ ﴿لَا يُقَاتِلُونَكُمْ﴾ karīnesi bunu muktezīdir. Bu kelime “مِنْ وَرَاءِ جِدَارٍ” sūretinde de kırāʾat olunmuştur. Bu āyet Yehūd’un cebānetlerini beyān eder ki sizinle müctemiʿan karşı karşıya durup harb edemezler, ancak muhāfazalı karyeler yāhūd surlar, siperler ardından harb ederler demek olur.

MEKSŪRETU’L-CĪM: “جِ،د”

- جِدَال وجِدَالَنَا [cidāle]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ﴾[1246]
- وَ﴿قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا﴾[1247]

Bu Bābu’l-Cīm’in evvelinde vākiʿ “جَادَلْتَنَا” kelimesinde mufassalen mezkūrdur, nazar oluna. [310]

FASLU’L-CĪM MAʿA’Z̠-Z̠ĀLİ’L-MUʿCEME: “جَ،ذ”

- جَذْوَةٍ [cez̠vetin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ﴾[1248] أَيْ بِقِطْعَةٍ مِنْهَا

“جَذْوَةٌ” Odun yanıp dumanı gittikten sonra kalan āteştir ki biz ona kor deriz, Türkçe köz denir. Cemʿi cīm’in zammı ve kesriyle de “جُذًى” gelir. “جَذْوَةٌ” lafzında da cīm’in zamm ve kesri de cāizdir.

MAZMŪMETU’L-CĪM: “جُ،ذ”

- جُذَاذًا [cuz̠āzen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا اِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ اِلَيْهِ يَرْجِعُونَ﴾[1249] أَيْ فُتَاتًا بِفَأْسٍ

1245 “Veya duvarlar arkasında.” el-Haşr, 59/14.
1246 “Hacda kavga etmek yoktur.” el-Bakara, 2/197.
1247 “Dediler ki: “Ey Nūh! Bizimle tartıştın ve tartışmayı uzattın.” Hūd, 11/32.
1248 “Umarım oradan size bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir kor getiririm.” el-Kasas, 28/29.
1249 “Derken (İbrahim) belki kendisine başvururlar diye içlerinden bir büyüğü bırakarak onları (putları)

Yaʿnī “Balta ile kırık kırık parça parça etti” demek olur. Bu kelime katʿ maʿnāsına olan “جَذٌّ”dendir. “رَدَّ” bābından “جَذَّهُ يَجُذُّهُ جَذًّا” denir, katʿ ve istīsāl maʿnāsınadır. جَذَّ الله” “دَابِرَهُمْ , “إِسْتَأْصَلَهُمْ” demektir. Buna bināʾen “فَجَعَلَهُمْ مُسْتَأْصَلِينَ وَمُهْلَكِينَ” ʿibāretiyle de tefsīr olunmuş. Ve ﴿عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ﴾[1250], “غَيْرَ مَقْطُوعٍ” ile müfesserdir. Bābu’l-Mīm’de “مَجْذُوذٍ” kelimesine de nazar oluna. Ve “جُذَاذًا” kendi lafzından müfredi olmayan cemʿlerdendir.

- جُذُوعِ [cuẕūʿi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ﴾[1251] أَيْ سُوقِ النَّخْلِ

Yaʿnī “Elbette sizi hurmā ağaçlarına asarım” demektir. Kesr-i cīm’le “جِذْعٌ”in cemʿidir ki “سَاقُ نَخْلَةٍ”dir. “سَاقٌ” şecerenin aslından iʿtibāren üzerine kāim olduğu bedenidir; biz kütük ve gövde deriz.

MEKSŪRETU’L-CĪM: “جِ،ذ”

- جِذْعِ [ciẕʿi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلَةِ﴾[1252] أَيْ سَاقِ النَّخْلَةِ

Mā-kablinde vākiʿ “جُذُوعِ” kelimesine bak. [311]

FASLU’L-CĪM MAʿA’R-RĀʾ: “جَ،ر”

- جَرَحْتُمْ [caraḥtum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ﴾[1253] أَيْ كَسَبْتُمْ

Yaʿnī “Dahi gündüz kesb ettiğiniz şeyʾi bilir” demektir. Aşağıda “الْجَوَارِحِ” kelimesine nazar buyurula.

MAZMŪMETU’L-CĪM: “جُ،ر”

- جُرُفٍ [curufin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ﴾[1254] أَيْ جَانِبِ شَقٍّ مُشْرِفٍ لِلسُّقُوطِ

Yaʿnī “inhidām ve sukūta māil ve müstaʿidd sel yarığının kenārı üzere” demek olur.

---

paramparça etti.” el-Enbiyāʾ, 21/58.

1250 “Bu onlara ardı kesilmez bir lütuf olarak verilmiştir.” Hūd, 11/108.

1251 “Şimdi andolsun mutlaka sizi hurma dallarına asacağım.” Tāhā, 20/71.

1252 “Doğum sancısı onu bir hurma ağacına yöneltti.” Meryem, 19/23.

1253 “Ve gündüzün kazandıklarınızı bilir.” el-Enʿām, 6/60.

1254 “Yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına (kurup)” et-Tevbe, 9/109.

“شَـفَا”, “شَـفَةٌ” lafzından taraf ve cānibdir. Bābu’ş-Şīn’e bak. Ve “جُرُفٌ” selin yarıp açtığı yarık mahaldir ki tarafeyni yıkılmağa müstaᶜidd ve māildir. “نَصَـرَ” bābından جَرَفَتْهُ السَّـيْلُ” “أَذْهَبَتْهُ كُلَّهُ” , تَجْرُفُ جَرْفًا” hepsini götürdü. Ve böyle ᶜazīm ve şedīd sele “سَـيْلٌ جُرَافٌ” denir. Ve “هَـارٍ” sākıt demektir. Bābu’l-Hā’ya bak. Bu kelime yaᶜnī “جُـرُف” zammeteynle ve zamm [ve] sükūn ile de kırāʾat olunmuştur.

• الْجُرُزِ [el-curuzi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ﴾[1255] أَيِ الْيَابِسَةِ الَّتِي لَا نَبَاتَ فِيهَا

Yaᶜnī “rutūbetsiz ve nebātı olmayan yere” demektir. Zammeteynle “جُرُزٌ” ve sükūn-ı rāʾ ile “جُـرْزٌ” kurak ve sert katı yere denir ki üzerinde nebāt olmaz. Ve nebāttan kendinde olanı yakan ve kavurup ibtāl ve ifsād eden arza da denir. Ve nebātı gidip kuruduğu vaktte “جَـرَزَتِ الْأَرْضُ” denir. Ve taᶜāma oturduğu vaktte ne var ne yok yiyip bir şey bırakmayan ekūl kimseye de “رَجُلٌ جَرُوزٌ” denir. Ve kıtlık ve kaht olan yıla da “اَلسَّنَةُ الْجَرُوزُ” denir. Ve ﴿وَإِنَّا لَجَاعِلُـونَ مَـا عَلَيْهَـا صَعِيدًا جُرُزًا﴾[1256] kavl-i kerīminde de [312] “يَابِسًـا لَا تُنْبِتُ” ᶜibāretiyle müfesserdir. Ve gāyet keskin ve metīn ve her neye vākiᶜ olursa kesip helāk eden kılıca da “سَيْفٌ جُرَافٌ” denir.[1257]

FASLU’L-CĪM MAᶜA’Z-ZĀY

MAZMŪMETU’L-CĪM

• جُزْءًا [cuzʾen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا﴾[1258] أَيْ نَصِيبًا

Yaᶜni “hisse.” Murād evlāddır, “إِنَاثًا” de denildi, “بَنَـاتٍ” da denildi. Küffār, “ᶜĪsā ibnullāhtır ve ᶜUzeyr ibnullāhtır” dediler, bu sūretle Cenāb-ı Hakk’a oğul isbāt ettiler. Veled vālidin cüzʾü ve nasībi olmakla “جُزْءًا” taᶜbīr buyurdu. Bir gürūh da melāike benātullāhtır dedi, Hakk’a evlāddan inās isbāt eyledi. Buna mebnī “إِنَاثًا” ve “بَنَاتٍ” ile de tefsīr olundu, zīrā ᶜArab, bir kadın kız doğurduğu vakt “أَجْزَأَتِ الْمَرْأَةُ” der, “Kız çocuk doğurdu” demek olur, nitekim şāᶜir: “إِنْ أَجْـزَأَتْ حُـرَّةٌ يَوْمًـا فَـلَا عَجَـبَ || قَـدْ تَجْـزَأُ الْحُـرَّةُ الْمِـذْكَارَ أَحْيَانًا” dedi. Yaᶜnī “Hurre ve kerīme olan bir kadın eğer bir gün de kız doğurursa ᶜaceb değildir. Dāimā erkek doğuran bir kerīme kadın ahyānen kız da doğurur” demek olur. İşte bu beytte de

---

1255 “Görmediler mi ki, biz yağmuru kupkuru yere gönderip” es-Secde, 32/27.

1256 “Biz, elbette (zamanı gelince) yeryüzündeki her şeyi bir kuru toprak hāline getireceğiz.” el-Kehf, 18/8.

1257 Son cümlenin konteksle ilgisi anlaşılamadı.

1258 “Böyle iken (“melekler Allah’ın kızlarıdır” demek suretiyle) kullarından bir kısmını O’nun parçası saydılar.” ez-Zuhruf, 43/15.

“أَجْزَأَتْ” ve “تَجْزِئُ” kelimeleri kız doğurmak maʿnāsında istiʿmāl olunmuştur. Ve fī kavlihi taʿālā ﴿لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ﴾[1259] أَيْ نَصِيبٌ Yaʿnī kısm, hisse ve bölük demek olur. Ve aslen “جُزْءٌ” bir şeyʾin heyʾet-i ʿumūmiyyesiyle vücūdu kendileriyle kāim olan eşyādır. Heyʾet-i ʿumūmiyesine “كُلٌّ” denir. Āyāt-ı sāirede bu maʿnā-yı aslī vü lügavī maksūddur.

MEKSŪRETU’L-CĪM: “ج،ز”

- الْجِزْيَةَ [el-cizyete]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ﴾[1260] أَيِ الْخَرَاجَ الْمَضْرُوبَ [313] عَلَيْهِمِ

“جِزْيَةٌ” ehl-i zimmet olan reʿāyādan nüfūs başına her sene alınan vergidir ki buna lisānımızda dahi harāc denir. Ve ﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا﴾[1261] kavl-i kerīmi de bundandır ki “لَا تَقْضِي وَلَا تُغْنِي” demek olur. Bu sūrette “جِزْيَةٌ” ödek demektir ki hükūmetin ehl-i zimmet için taʿahhüd ettiği himāye ve sıyānet-i cān u ʿırz u māla mukābileten ʿuhdelerine lāzım gelen cezāʾ ve mükāfāt ve ödeğin kazāsı edāsı olur. Bu kelime “جَزَاءٌ” lafzındandır. Bābu’t-Tā’da “تَجْزِي” kelimesine mürācaʿat oluna.

FASLU’L-CĪM MAʿA’S-SĪNİ’L-MUHMELE: “ج،س”

- جَسَدًا [ceseden]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ﴾[1262] أَيْ صُورَةً لَا رُوحَ فِيهَا

Yaʿnī “rūhsuz bir buzağı sureti” demektir.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ﴾[1263] أَيْ مَلَكًا
- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمٰنَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ اَنَابَ﴾[1264] أَيْ شَيْطَانًا

Murād Ṣaḫr denilen cinndir. Denildi ki cinn-i mezkūr hakīkati mevcūd olmayan bir sūret-i sırfaya temessül etmekle hemān bir sūret-i bī-rūh olmakla “جَسَدٌ” denildi. Aslen “جَسَدٌ” lafzı maʿnāda “جِسْمٌ” gibidir, ancak “جَسَدٌ” hāstır, zīrā “جِسْمٌ” her arz ve tūl ve ʿumku olan şeyʾe ıtlāk olunur; “جَسَدٌ” ise ʿalā-kavli Halīl insāndan gayrıya denmez. *Mişbāḥ*’ta Bāriʿ’den nakl ile hayvān-ı ʿākıldan gayrıya “جَسَدٌ” denilmez, o da insān ve melek ve cinndir demiş, yalnız zaʿferān ile dem-i yābisi yaʿnī kan kurusunu istisnā et-

1259 “Her kapıya onlardan bir grup ayrılmıştır.” el-Hicr, 15/44.
1260 “Kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar” et-Tevbe, 9/29.
1261 “Kimsenin kimse namına bir şey ödemeyeceği günden sakının.” el-Bakara, 2/48; 123.
1262 “Böylece (Samirī) onlar için böğürmesi olan bir buzağı heykeli ortaya çıkardı.” Tāhā, 20/88.
1263 “Biz onları yemek yemez bir beden yapısında yaratmadık.” el-Enbiyāʾ, 21/8.
1264 “Andolsun, biz Süleyman’ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık. Sonra tövbe edip bize yöneldi.” Sād, 38/34.

miş, çünkü zaᶜferāna "جَسَدٌ" ve kesrle "جِسَادٌ" ve dem-i yābise de "جَسَدٌ" denir. Binā'en ᶜalā-hāze'l-kavl [314] ﴿عِجْلًا جَسَدًا﴾ kavl-i kerīmi ᶜakıla teşbīhen "عِجْلًا ذَا جُثَّةٍ" ile de tefsīr olunmuş. Ve zaᶜferāna "جَسَدٌ" denildiği için levn iᶜtibāriyle "عِجْلًا أَحْمَرَ مِنَ الذَّهَبِ" ᶜibāre-tiyle de tefsīr edilmiş. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi bihi. Ve "جَسَدٌ" lafzı insānda ekser bī-rūh olduğu hālette müstaᶜmeldir. Meselā "رَأَيْتُ جَسَدَ إِنْسَانٍ" denildiği vaktte zihne te-bādür eden "جَسَدٌ"-i bī-rūhtur. Ve şāyiᶜ olan da budur, nitekim tefsīr-i evvel de bunu mü'eyyiddir ki "صُورَةً لَا رُوحَ فِيهَا"dır.

- الْجِسْمِ [el-cismi]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ﴾[1265] أَيِ الطُّولِ وَالْقُوَّةِ

"بَسْطَةً" , seᶜat ve imtidād maᶜnāsına olmakla "جِسْمٌ" lafzıyla beden irāde olunup, tūl-ı kāmet ve dahāmet ve bunların muktezāsı olan kuvvetle tefsīr olundu. "جِسْمٌ" ebᶜād-ı selāseyi yaᶜnī tūl ve ᶜarz ve ᶜumku hāvī olan şeydir.

FASLU'L-CĪM MAᶜA'L-FĀ' "ج،ف"

MAZMŪMETU'L-CĪM: "جُ،ف"

- جُفَاءً [cufāen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً﴾[1266] أَيْ بَاطِلًا مَرْمِيًّا بِهِ

Tercüme-i cümle-i kerīmede "ve ammā zebed" yaᶜnī suyun yüzünde olan köpük ve hār u hass zāyiᶜ ve bātıl ve bī-fāide olarak gider denir. Aslen feth ve sükūnla "جَفْوٌ" laf-zındandır ki sel vādīnin tarafeynine çerçöp ve köpük atmaktır. Bundan zammla "جُفَاءٌ" makzūfāt-ı mezkūredir; bundan zāyiᶜ ve bātıl maᶜnāları ahz olundu.

MEKSŪRETU'L-CĪM: "جِ،ف"

- جِفَانٍ [cifānin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ﴾[1267] أَيْ قِصَاعٍ كِبَارٍ

Vāhidi, [315] "جَفْنَةٌ"dir, "قِصَاعٌ" ve "قَصْعَةٌ" gibi. Bunlar içinde taᶜām yenilen çanak ve kavatadır ki ondan on kişi taᶜām edip doyar, yaᶜnī o mikdār taᶜām istīᶜāb eder. Bu muᶜtād olandan daha vāsiᶜ olduğunu beyān için mübālagaten "جَوَابٌ"a teşbīh olunmuş ki "جَابِيَةٌ"nin cemᶜidir. "جَابِيَةٌ" havuz demektir. Murād gāyet vāsiᶜ ve ᶜazīm demek olur.

1265 "Onun bilgisini ve gücünü artırdı." el-Bakara, 2/247.
1266 "Köpüğe gelince sönüp gider." er-Raᶜd, 13/17.
1267 "Havuz gibi çanaklar" Sebe', 34/13.

FASLU’L-CĪM MAᶜA’L-LĀM: “ج،ل”

- جَلَابِيبِهِنَّ [celābībihinne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ﴾[1268] أَيْ مَلَاحِفِهِنَّ

Yaᶜnī “Carlarını carlarından baᶜzını yaᶜnī bir kısmını kendi üzerlerine ki murād yüzleridir, takrīb etsinler, sarkıtsınlar, örtsünler” demektir. “جَلَابِيبُ” , “جِلْبَابٌ” ın cemᶜidir. Kelime-i tefsīr olan “مَلَاحِفُ” de “مِلْحَفَةٌ” nin cemᶜidir. Her ikisi de hāssaten kadınların örtündükleri örtüdür ki car ve çarşaf denir. “يُدْنِينَ” , “دُنُوٌّ”den “ifᶜāl” bābından muzāriᶜ cemᶜ-i müɔennes-i gāibedir. Burada ihbār bi-maᶜnā inşāɔdır. Kendi üzerlerine takrīb etsinler demek olmakla “يُرْخِينَ” ile tefsīr olunur ki sarkıtsınlar yaᶜnī örtsünler demektir. Bu emr-i celīl-i katᶜī yalnız ehl-i beyt-i nübüvvete mahsūs değildir, ᶜumūm tāife-i nisā-i müɔminīne şāmildir, zīrā āyetin evveli ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ﴾[1269] dir ki “Ey peygamber, söyle kendi zevcelerine ve kızlarına ve müɔminlerin kadınlarına ki örtünsünler” ilā-āhirihi demektir. ﴿وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ﴾ emr-i celīlinde de böyledir ki evveli ﴿وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ﴾ vākiᶜ olmuştur. Hāsılı tesettür-i nisāᶜ hakkında bu iki āyet hīçbir vechle bir gūne teɔvīli mütehammil olmayan iki emr-i sarīh-i katᶜīdir. Bu āyet-i ahīre siyākında vākiᶜ ﴿وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ﴾ [316] kavl-i kerīmiyle de yalnız kimlerden tesettür etmeyeceği musarrahan beyān buyurulmuştur. “خُمُرِهِنَّ” kelimesine nazar oluna, Bābu’l-Ḫā’dadır. Lā-ᶜibrete li-mā yekūluhu’l-cuhhālu’s-sufehāɔu’l-mufsidūne, kātelehumullāhu.

- الْجَلَاءَ [el-celāɔe]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَوْلَا أَنْ كَتَبَ اللهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ﴾[1270] أَيِ الْخُرُوجَ مِنَ الْوَطَنِ

Yaᶜnī “Onlar üzerine Allāhu taᶜālā vatanlarından yurtlarından çıkmağı kazā etmeye idi, hükm etmeye idi” demek olur. Bunun aslı zuhūr ve inkişāf ve vuzūh maᶜnāsına olan “جَلَاءٌ” kelimesidir; bundan “بُرُوزٌ” maᶜnāsına alındı. “غَزَى” bābından “جَلَى مِنَ الْوَطَنِ يَجْلُو جَلَاءً” denir, “خَرَجَ” demektir. Ve müteᶜaddī de olur. “جَلَاهُ مِنَ الْوَطَنِ” , “أَخْرَجَهُ مِنْهُ” demek olur. Kezā “ifᶜāl” bābından “أَجْلَيْتُهُ مِنْ وَطَنِهِ” , “أَخْرَجْتُهُ وَأَبْرَزْتُهُ” demek olur. Ve “جَلَا الْخَبَرُ يَجْلُو جَلَاءً” , “وَضَحَ” demektir.

- جَلّٰيهَا [cellāhā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالنَّهَارِ إِذَا جَلّٰيهَا﴾[1271] أَيْ أَظْهَرَهَا

Zamīr evvel-i sūre-i şerīfede vākiᶜ “شَمْسٌ”e rāciᶜdir, yaᶜnī “Rūşenliğiyle şems izhār ettiği vaktte nehār hakkı için” demek olur. Murād nehārın intişār ve inbisātıdır ki şems

1268 “Bedenlerini örtecek elbiselerini giysinler.” el-Ahzāb, 33/59.
1269 “Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle.” el-Ahzāb, 33/59.
1270 “Eğer Allah, onlar hakkında sürülmeye hükmetmemiş olsaydı.” el-Haşr, 59/3.
1271 “Onu ortaya çıkardığında gündüze andolsun.” eş-Şems, 91/3.

o vaktte tamām ve kemāliyle incilā etmiş bulunur. Binā᾽en ᶜaleyh vakt-i mezkūr nehā-rın eşref ve efdal-ı sāᶜātidir. Bu da mā-kablinde beyān olunan "جَـلَاءٌ"dan "tefᶜīl"dir. "جَلَّى يُجَلِّي تَجْلِيَةً فَهُوَ مُجَلٍّ وَذَاكَ مُجَلًّى" denir. Ve ﴿لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ﴾[1272] kavl-i kerīminde de ﴿لَا يُجَلِّيهَا﴾, "لَا يُظْهِرُهَا" Yaᶜnī izhār ve iᶜlām etmez demektir.

- جَلْدَةً [celdeten]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً﴾[1273] أَيْ ضَرْبَةً

Darb yaᶜnī vurmak maᶜnāsına "ضَـرَبَ" bābından "جَلَـدَهُ يَجْلِـدُهُ جَلْـدًا وَجَلْدَةً" denir, "ضَرَبَهُ" demek olur. Ancak "جَلْدٌ" , "جِلْدٌ" yaᶜnī madrūbun çıplak tenine vurulmağa [317] denir. Baᶜzıları "جِلْدٌ"den müttehaz kamçı ile darbdır dediler. Aslı deri demek olan kesrle "جِلْدٌ" lafzındandır.

MAZMŪMETU'L-CĪM: "جُ،ل"

- جُلُودًا [culūden]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ﴾[1274]

Deri demek olan "جِلْدٌ"in cemᶜidir. "جُلُـودٌ" kelimesi baᶜzı āyāt-ı kerīmede "أَبْـدَانٌ" ve baᶜzında "فُرُوجٌ" ile tefsīr olunmuştur. ﴿ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللّٰهِ﴾[1275] أَيْ أَبْدَانُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ Bu maᶜnā cild bedeni muhīt olmak ve bedenin sathı olmak iᶜtibāriyledir. Bu āyette "جُلُـودٌ" ve "قُلُوبٌ" kelimelerinden "ظَوَاهِرُهُمْ وَبَوَاطِنُهُمْ" maᶜnāsı da zevk olunur. Ve ﴿شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُـمْ وَجُلُودُهُـمْ بِمَـا كَانُـوا يَعْمَلُـونَ﴾[1276] أَيْ فُرُوجُهُـمْ [Ve] "فُـرُوجٌ" , "جُلُـودٌ" ile taᶜbīr edebendir. "فُرُوجٌ"un şehādeti menşe᾽ vü mevziᶜ-i aᶜmāl-i fuhş olmak iᶜtibāriyledir.

FASLU'L-CĪM MAᶜA'L-MĪM: "جَ،م"

- جَمًّا [cemmen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا﴾[1277] أَيْ مُجْتَمِعًا كَثِيرًا

Yaᶜnī "birikmiş çok māl" demek olur. "جُمَّةُ الْمَاءِ" kavlindendir ki suyun birikmesidir ve birikmiş ve birikinti sudur. Rāğıb rahimehullāh *Mufredāt*'ta "مِنْ جُمَّةِ الْمَاءِ أَيْ مُعْظَمِهِ وَمُجْتَمَعِهِ الَّذِي جَمَّ فِيهِ الْمَاءُ عَنِ السَّيَلَانِ" yaᶜnī "جُمَّةُ الْمَاءِ" kavlindendir ki muᶜzamı ve mahall-i ictimāᶜıdır

---

1272 "Onu vaktinde ancak O (Allah) ortaya çıkaracaktır." el-Aᶜrāf, 7/187.

1273 "Onlara seksen değnek vurun." en-Nūr, 24/4.

1274 "Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz." en-Nisā, 4/56.

1275 "Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar." ez-Zümer, 39/23.

1276 "Kulakları, gözleri ve derileri, yapmış oldukları işler hakkında, kendileri aleyhine şahitlik ederler." Fussilet, 41/20.

1277 "Malı da pek çok seviyorsunuz." el-Fecr, 89/20.

ki onda su akıp gitmekten mahfūz olarak birikti demektir demiş. Havz-ı kebīr ve bürke ve göl demek olur. Ekser-i müfessirīnin "جَمًّا" kelimesini "كَثِيرًا" ile tefsīr etmeleri bundandır. "ضَرَبَ" bābından "جَمَّ الشَّيْءُ يَجِمُّ جَمًّا فَهُوَ جَمٌّ" denir, "كَثُرَ" yaʿnī çoğaldı demektir.

• جَمَالٌ [cemālun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ﴾[1278] [318] أَيْ زِينَةٌ

"زِينَةٌ" maʿlūm, "جَمَالٌ" güzellik demek olmakla "زِينَةٌ" ile tefsīr olundu. Māzīde muzāriʿde mīm'in zammı ve kesriyle de "جَمُلَ يَجْمُلُ، جَمِلَ يَجْمِلُ جَمَالًا فَهُوَ جَمِيلٌ" denir, "حَسُنَ" demektir. Ve Sībeveyhi "جَمَالٌ" rikkat-ı hüsndür demiş, letāfet demek olacak.

• الْجَمَلُ [el-cemelu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾[1279] أَيِ الْبَعِيرُ

Yaʿnī "deve" ve "سَمُّ الْخِيَاطِ" "iğnenin iplik geçirilen deliği"dir. Ve "الْجَمَلُ" lafzı "الْجُمَّلُ" ve "الْجُمُّلُ" ve"الْجُمْلُ" ve "الْجُمُلُ" ve "الْجَمْلُ" sūretlerinde de kırāʾat olunmuştur ki "قَلَسٌ" yaʿnī sefīnelerde müstaʿmel en kalın halattır ki mellāhīn lisānında luma taʿbīr edilir. "سَمُّ الْخِيَاطِ" a münāsib olan da budur ki iplik yerine halatın iğnenin gözünden geçmesidir, teʾemmül buyurula.

MAZMŪMETU'L-CĪM: "جُ،م"

• جُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ [cumiʿa'ş-şemsu ve'l-ḳamer]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ وَخَسَفَ الْقَمَرُ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ﴾[1280] أَيْ جُمِعَ بَيْنَهُمَا فِي ذَهَابِ الضَّوْءِ

Yaʿnī "Ziyāları gidip kararmakta beynleri cemʿ olundu." Ve "Magribden tulūʿ etmekte beynleri cemʿ olundu" dahi denildi. Görülüyor ki bu cemʿ fakat sıfatta ve hālette cemʿdir, ecrāmda değil ki ziyāları gidip kararmakta yāhūd magribden tulūʿ etmekte veyāhūd her iki hālette cemʿdir. Bu sūretle ehl-i fennin taʿrīzine mahal yoktur, çünkü onlara göre cirmlerinin ictimāʿı muhāldir. Magribden tulūʿlarında dahi muʿterız iseler de taʿmīk-i fikr edenler cevāz-ı vukūʿuna kāniʿ olurlar, zīrā bir hādise-i fevka'l-ʿāde-i cevviyye ve tahavvül-i ʿazīm sebebiyle çok muhāller mümkin olur. ﴿وَاللّٰهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[1281] Ekser

1278 "Onları akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken de sizin için bir güzellik (ve zevk) vardır." en-Nahl, 16/6.

1279 "Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler!" el-Aʿrāf, 7/40.

1280 "Gözler kamaştığı, ay karanlığa gömüldüğü, güneş ve ay bir araya getirildiği zaman." el-Kıyāmet, 75/7-9.

1281 "Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter." Ayet Kur'an'da dokuz defa geçer, örneğin bkz. el-Bakara, 2/284.

taʿrīzler yā bir garaz yā kalīlü'l-ʿilm ve mahdūdü'l-fikr olmaktan neşʾet eder; kaviy-yü'l-ʿakl ve vāsiʿu'l-ʿilm olup da [319] müdakkikāne tefekkür edenlerde taʿrīz yoktur.

MEKSŪRETU'L-CĪM: "ج،م"

- جِمَالَاتٌ صُفْرٌ وَقُرِئَ جِمَالَةٌ صُفْرٌ [cimālātun şufrun]
- ﴿كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ﴾[1282]

"Kara develer" demektir. "جِمَالَاتٌ" , "جِمَالَةٌ"nin ve "جِمَالَةٌ" , "جَمَلٌ" in cemʿidir. Bu sūrette "جِمَالَاتٌ" cemʿü'l-cemʿ olur. "صُفْرٌ" e kara maʿnāsı verilmesi ʿArab "أَصْفَرُ" lafzını "أَسْوَدُ" maʿnāsına istiʿmāl ettiklerindendir. "صُفْرَةٌ"ye māil kara ki koyu sarıdır, uzaktan kara görünür. Bu cümle-i kerīmenin mā-kabli [1283]﴿إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ﴾ olmakla şerer-i cehennemi binā-i ʿāliye ve siyāh develere teşbīhtir.

FASLU'L-CĪM MAʿA'N-NŪN: "ج،ن"

- جَنَّ [cenne]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ﴾[1284] أَيْ غَطَّى عَلَيْهِ وَأَظْلَمَ

Yaʿnī "Vaktā ki onun üzerine yaʿnī onu gece bürüdü ve karardı" demektir. "جَنَّ" lafzının maʿnā-yı aslīsi bir şeyʾi kuvā-yı hissiyyeden setrdir, meselā "جَنَّهُ اللَّيْلُ وَجَنَّ عَلَيْهِ وَأَجَنَّهُ" denir, "سَتَرَهُ" demektir. Bu lafzdan mutasarraf ve müştakk ve maʿānī-i ʿadīdede müstaʿmel kelimātta kasd olunan bi'l-cümle bu setr maʿnāsından meʾhūzdur. Meselā kalbe "جَنَانٌ" denildi, havāsstan mestūr olduğu için ve bostāna "جَنَّةٌ" denildi, arzı eşcār setr ettiği için ve kalkana "مِجَنَّةٌ" ve "جُنَّةٌ" denildi, saāhibini darbe-i ʿadüvvden setr ettiği için. rahim-i māderde olan çocuğa "جَنِينٌ" denildi, nazar ve ıttılāʿdan mestūr olduğu için, kezā "جِنٌّ" tāifesi nazardan mestūr olduğu için tesmiye edildi. Ve "جِنَّةٌ" ve "جُنُونٌ" ve "مَجْنُونٌ" ʿaklın setr ve tesettürü iʿtibāriyle tesmiye edilmiştir ve gayr-ı zālik. [320] "قَتَلَ" bābından "جَنَّ" "يَجُنُّ جَنًّا , سَتَرَ" demektir. Ve "ifʿāl"den "أَجَنَّ يُجِنُّ إِجْنَانٌ" da böyledir. Ve "غَطَّى وَغَشِيَ" maʿnālarında da müstaʿmeldir.

- جَنَّتَكَ [cenneteke]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللَّهِ﴾[1285] أَيْ بُسْتَانَكَ

"Bāgçene" demek. Bāgçeye, bostāna "جَنَّةٌ" tesmiyesi bundan evvel beyān olunduğu

1282 "Bunlar sanki birer kızıl devedir." el-Mürselāt, 77/33.
1283 "Şüphesiz cehennem, her biri saray büyüklüğünde kıvılcımlar saçar. Bunlar sanki birer kızıl devedir." el-Mürselāt, 77/32-33.
1284 "Üzerine gece karanlığı basınca." el-Enʿām, 6/76.
1285 "Bağına girdiğinde 'Māşaallah! Kuvvet yalnız Allah'ındır' deseydin ya!.." el-Kehf, 18/39.

vechile arzı eşcār-ı müsmire ve nebātāt-ı nāfiᶜa ile mestūr olduğu içindir, nitekim etrāfı da duvarla muhāttır. Bu sıfatları hāiz olmayan arza "جَنَّةٌ" ve "بُسْتَانٌ" denilmez.

- جَنَحُوا [cenaḥū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ﴾[1286] أَيْ مَالُوا لِلصُّلْحِ

Yaᶜnī "Sulha meyl ettiler ise" demek olur. Bu kelimenin aslı kanat demek olan "جَنَاحٌ" lafzıdır. Kanat kuşun iki yanında olduğundan her şeyᵓin de tarafeynine "جَنَاحَانِ" denildi, ᶜaskerin cenāhaynı, sefīnenin cenāhaynı, vādīnin cenāhaynı gibi. Bundan da cānib ve taraf tasavvuruna bināᵓen "مَيْلٌ" maᶜnāsına istiᶜmāl edildi, nitekim tarīk-i tāᶜat u inkıyād u istikāmetten meyl ve inhirāf olmakla ism ve günāha dahi zamm-ı cīm'le "جُنَاحٌ" tesmiye edildi. "قَعَدَ" ve "خَضَعَ"bāblarından "جَنَحَ يَجْنُحُ يَجْنَحُ جُنُوحًا" denir, "مَالَ" demektir. Ve "جُنُوحُ اللَّيْلِ" gecenin ikbāline denir. Ve "جُنْحُ اللَّيْلِ" , "قِطْعَةٌ مِنَ اللَّيْلِ" demektir. Bunda cīm'in zamm ve kesri lügattır.

- جَنِيًّا [ceniyyen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَهُزِّي اِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا﴾[1287] أَيْ غَضًّا طَرِيًّا

Yaᶜnī "tāze hurma" demek olur. Ve "جَنِيًّا" , "مَجْنِيًّا" maᶜnāsına olarak tāze devşirilmiş demek de olur; meyve devşirmek maᶜnāsına olan "جَنَى" lafzındandır. "رَمَى" bābından "جَنَى الثَّمَرَةَ يَجْنِي جَنًى" denir. Ve "iftiᶜāl"den "إِجْتَنَى يَجْتَنِي إِجْتِنَاءً" da denir, meyveyi devşirdi demek olur. Ve "ifᶜāl"den "أَجْنَى الشَّجَرَةُ" denir, ağacın meyvesi kemāle ermiş ve devşirilmek zamānı [321] gelmiş demek olur. Bu lafzın maᶜānī-i sāirede dahi istiᶜmāli vākiᶜdir, mahallerinde görülür.

- جَنَى [cenā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَنَا الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ﴾[1288] أَيْ مَا يُجْتَنَى مِنْهُمَا

Zamīr-i müsennā evvelce sebk eden ﴿جَنَّتَانِ﴾[1289]a rāciᶜdir. Yaᶜnī mezkūr iki cennetin meyveleri mütenāvillere karībdir, yaᶜnī sehlü'l-ictināᵓdır, kāim ve kāᶜid ona yetişir demek olur; "جَنِيًّا" lafzı "مَجْنِيًّا" maᶜnāsına geldiği gibi. "حَصَى" vezninde "جَنَى" dahi "مَجْنِيٌّ" maᶜnāsına yaᶜnī devşirilecek semere maᶜnāsına da istiᶜmāl olunur. Mā-kablindeki "جَنِيًّا" kelimesine ircāᶜ-ı nazar oluna.

- جَنَفًا [cenefen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا﴾[1290] أَيْ مَيْلًا وَعُدُولًا عَنِ الْحَقِّ

1286 "Eğer onlar barışa yanaşırlarsa." el-Enfāl, 8/61.

1287 "Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün." Meryem, 19/25.

1288 "Bu iki cennetin meyveleri (zahmetsizce alınacak kadar) yakındır." er-Rahmān, 55/54.

1289 "İki cennet." er-Rahmān, 55/46.

1290 "Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse." el-Bakara,

Yaʿnī “İmdi bir kimse vasiyyet eden bir kimseden haktan ve ʿadāletten meyl ve ʿudūl etmeden havf ederse” yaʿnī “vasiyyet eden bir kimsenin vasiyyet husūsunda ʿadālet ve hakkāniyyetten inhirāf etmesinden korktu ise” demek olur. “جَنَفٌ” aslen hükmde haktan meyl maʿnāsınadır. “تعِب” bābından “جَنِفَ يَجْنَفُ جَنَفًا” denir, “مَالَ وَعَدَلَ عَنِ الْحَقِّ” demektir. Mutlakan meyl maʿnāsına da istiʿmāl olunur. “جَنِفَ إِلَيَّ” Bana meyl etti demek olur. Hemze ile yaʿnī “ifʿāl”den “أَجْنَفَ” dahi böyledir. “Tefāʿul”den “تَجَانَفَ فَهُوَ مُتَجَانِفٌ” , “تَمَايَلَ فَهُوَ مُتَمَايِلٌ” demektir. Kavluhu taʿālā: ﴿غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ﴾[1291] أَيْ مُتَمَايِلٍ أَوْ مَائِلٍ Yaʿnī irtikāb-ı zenbe mütemāyil yāhūd māil olmayarak demektir.

- جَنْبِ اللهِ [cenbillāhi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَا حَسْرَتَى عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ﴾[1292]

Sicistānī rahimehullāh “فِي جَنْبِ اللهِ” ve “فِي ذَاتِ اللهِ” birdir diyor ve [322] “مَا فَعَلْتَ فِي جَنْبِ حَاجَتِي” , “فِي حَاجَتِي” kavli ve şāʿirin “أَلَا تَتَّقِينَ اللهَ فِي جَنْبِ عَاشِقٍ || لَهُ كَبِدٌ حَرَّى عَلَيْكِ تَقَطَّعُ” beytiyle istişhād ediyor. Tercüme: “Bir ʿāşık hakkında Allāh’tan korkmaz mısın ki onun susuz harāretli ciğeri senin üzerine parçalanıyor.” Yaʿnī bir ʿāşıka hecr ve firākla cevr etmekten demek olur. Rāğıb rahimehullāh *Mufredāt*’ta “فِي جَنْبِ اللهِ، فِي أَمْرِهِ وَحَدِّهِ الَّذِي حَدَّهُ لَنَا” kavliyle tefsīr etmiş. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bihi. Bābu’l-Hemze’de “أُجْنُبِنِي” kelimesine mürācaʿat oluna.

MAZMŪMETU’L-CĪM: “جُ،ن”

- جُنَاحَ [cunāḥa]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ﴾[1293] وَفِي مَوَاضِعَ كَثِيرَةٍ أَيْ لَا إِثْمَ عَلَيْكُمْ

“إِثْمٌ” günāh demektir. Bu kelimeye dāir tahkīkāt ānifü’l-beyān “جَنَحُوا” kelimesinde zikr olundu, ircāʿ-ı nazar oluna.

- جُنُبٍ [cunubin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ﴾[1294] أَيْ مَكَانٍ بَعِيدٍ

Yaʿnī “uzak bir mekāndan” demektir.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالْجَارِ الْجُنُبِ﴾[1295] أَيِ الْغَرِيبِ

2/182.

1291 “Günaha meyletmeksizin” el-Māide, 5/3.

1292 “Allah’ın yanında, işlediğim kusurlardan dolayı vay hālime!” ez-Zümer, 39/56.

1293 “Size bir günah yoktur.” el-Bakara, 2/236.

1294 “O da Mūsā’yı, onlar farkına varmadan uzaktan gözledi.” el-Kasas, 28/11.

1295 “Uzak komşuya.” en-Nisāʾ, 4/36.

Yaʿnī "yabancı." Bābu'l-Hemze'de "أُجْنُبِي" kelimesine ve bu bāb'ın evvelinde "الْجَارِ" kelimesine de mürācaʿat oluna.

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا﴾[1296] أَيْ أَصَابَتْكُمُ الْجَنَابَةُ بِإِيلَاجٍ أَوْ نُزُولِ مَاءٍ

Yaʿnī "Nisāya takarrüble yā ihtilāmla size cenābet isābet ederse gusl ediniz" demek olur. Hālet-i mezkūreye "جَنَابَةٌ" tesmiyesi şerʿan kable'l-igtisāl salāt ve mess-i mushaf-ı şerīf ve kırāʾat-ı Ḳurʾān'dan tecennübe, uzak durmağa sebeb olduğu içindir ki kable'l-gusl bu mezkūrāttan memnūʿdur. "ظَرُفَ" bābından "جَنُبَ يَجْنُبُ جَنَابَةً" denir "بَعُدَ" demektir. "İfʿāl"-den "أَجْنَبَ" ve "إِفْتِعَالٌ"den [323] "إِجْتَنَبَ" ve "tefaʿʿul"den "تَجَنَّبَ" dahi denir, maʿnā birdir. Aslı ānifü'l-beyān "جَنْبٌ"dendir. Bābu'l-Hemze'de "أُجْنُبِي" kelimesine bak.

• جُنَّةً [cunneten]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً﴾[1297] أَيْ مَا يَسْتَتِرُونَ بِهِ كَالتُّرْسِ

"جُنَّةٌ" ve "مِجَنَّةٌ" ve "مِجَنٌّ" "kalkan" denilen ālet-i harbın ismidir, sālifü'z-zikr "جَنَّ" kelimesine bak.

MEKSŪRETU'L-CĪM: "جِ،ن"

• الْجِنَّةِ [el-cinneti]

• كَقَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ﴾[1298] أَيْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ

Bu cümle mā-kablde mezkūr [1299]﴿مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ﴾ için beyāndır ki şeyātīn-i cinn ü insden olan "وَسْوَاس" ve "خَنَّاس" demek olur, nitekim "شَيَاطِينُ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ" buyurulmuştur. Ve "جِنَّةٌ" , "جُنُونٌ" yaʿnī fesād-ı ʿakl maʿnāsına da istiʿmāl olunur. Kāle taʿālā şānuhu ﴿مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ﴾[1300] أَيْ جُنُونٍ وَفَسَادِ عَقْلٍ "Musāhibiniz olan Peygamber-i ālī-şānda cünūn yoktur" demektir. Bu faslın evvelinde vākiʿ "جَنَّ" kelimesinde mufassalen beyān olunmuştur, mürācaʿat oluna.

FASLU'L-CĪM MAʿA'L-VĀV: "ج،و"

• الْجَوَارِحِ [el-cevāriḥi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ﴾[1301] أَيِ الْكَوَاسِبِ

1296 "Eğer cünüp iseniz iyice yıkanarak temizlenin." el-Māide, 5/6.
1297 "Onlar yeminlerini kalkan yaptılar." el-Mücādele, 58/16; el-Munāfikūn, 63/2.
1298 "Cinlerden ve insanlardan." en-Nās, 114/6.
1299 "Sinsi vesvesecinin kötülüğünden" en-Nās, 114/4.
1300 "Arkadaşınız Muhammed'de cinnetten eser yoktur." Sebeʾ, 34/46.
1301 "Eğittiğiniz avcı hayvanların" el-Māide, 5/4.

Murād "sayd için beslenilen av köpekleri"dir. Ve şāhīn ve doğan denilen sāid-i zevātü'l-mihlebe de denir. Ve sibāʿa da "جَوَارِحُ" denir, lākin āyette murād kelb-i muʿallemdir. Ve tuyūr-ı sāideye de şāmildir. "جَارِحَةٌ"nin cemʿidir. Aslı cildde derd ve marazdan ve yaradan mütehassal eser demek olan zammla "جُرْحٌ" lafzıdır. Ve yaralamak maʿnāsına "فَتَحَ" bābından "جَرَحَ يَجْرَحُ جَرْحًا فَهُوَ جَارِحٌ [324] وَذَاكَ مَجْرُوحٌ" denir. Ve "كَاسِبٌ" maʿnāsına mezkūr hayvānāta denir. Bunda sebeb-i tesmiye "جَرْحٌ" yaʿnī pārelemek yırtmak maʿnāsınadır ki sayd ona mütevakkaftır. "كَسْبٌ" , taleb ve cemʿ-i rızk demek olmakla maʿnen mütekāribdir. Ve aʿzā-i bedenden kendisiyle kesb edilen yaʿnī ālet-i kesb olan ʿuzva da "جَارِحَةٌ" ve cemʿinde "جَوَارِحُ" denir. Bu bābda "جَرَحْتُمْ" ve Bābu'l-Hemze'de "إِجْتَرَحُوا" kelimelerine ircāʿ-ı nazar buyurula.

- الْجَوَابِ [el-cevābi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ﴾[1302] أَيْ كَالْحِيَاضِ

Yaʿnī "havuzlar gibi." "جِفَانٌ" fasl-ı mahsūsasına bak. "جَوَابٌ" burada "جَابِيَةٌ"nin cemʿidir ki havuzdur. Ve çok su biriken ve cemʿ olan bürke ve göle de denir. Aslı "جَبْيٌ" māddesidir ki cemʿ etmek, toplamak, biriktirmektir; "جِبَايَةٌ" bundan ismdir. Ve "جَوَابُ كَلَامٍ", "جَوْبٌ" dendir ki katʿ ve şakk maʿnāsına da gelir. Suʾāle ve söylenilen kelāma karşı söylenilene "جَوَابٌ" tesmiyesi suʾāl veyā kelām onunla katʿ olunduğu iʿtibāriyledir. "قَالَ" bābından "جَابَ يَجُوبُ جَوْبًا" denir, "قَطَعَ" ve "شَقَّ" demektir. Ve "ifʿāl", "أَجَابَ يُجِيبُ إِجَابَةً فَهُوَ مُجِيبٌ وَذَكَ مُجَابٌ" denir, cevāb verdi ve duʿāyı kabūl etti maʿnālarınadır. "جَوَابٌ" bundan ismdir. Kāle taʿālā: ﴿وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ اِلَّا اَنْ قَالُوا اَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ اِنَّهُمْ اُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ﴾[1303] ve "istifʿāl"den "إِسْتَجَابَ" de bundandır ki ﴿فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ﴾[1304] kavl-i kerīminde vākiʿdir, "قَبِلَ دُعَاءَهُ" demektir. Bu da Cenāb-ı Hakk'ın ʿabde "لَبَّيْكَ عَبْدِي" cevāb-ı akdesinden ʿibārettir.

- الْجَوَارِ [el-cevāri]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ﴾[1305] أَيِ السُّفُنِ فِي الْبَحْرِ كَالْجِبَالِ

Yaʿnī "Denizde yüzen dağlar gibi gemiler Cenāb-ı Hakk'ın kemāl-i sunʿ u kudreti āyetlerindendir" demek olur. "اَلْجَوَارِ" kelimesi aslen "الْجَوَارِي" [325] olup yā iskāt edilerek kesre ile iktifā olunmuş; vāhidesi sefīne maʿnāsına "جَارِيَةٌ"dir. Ke-mā kāle taʿālā ﴿حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ﴾[1306] أَيِ السَّفِينَةِ Bu āyette sefīne ile murād sefīne-i Nūḥ ʿaleyhi's-selāmdır. ﴿وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنْشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ﴾[1307] kavl-i kerīmi de āyet-i sābıka gibidir. Yalnız "الْمُنْشَآتُ"

1302 "Havuz gibi çanaklar" Sebeʾ, 34/13.

1303 "Kavminin cevabı ise sadece, "Çıkarın bunları memleketinizden! Güya onlar kendilerini fazla temiz tutan insanlar!..." demek oldu." el-Aʿrāf, 7/82.

1304 "Rabbi onun duasını kabul etti." Yūsuf, 12/34.

1305 "Denizde dağlar gibi yüzen gemiler, O'nun varlığının delillerindendir." eş-Şūrā, 42/32.

1306 "Sizi gemide biz taşıdık." el-Hākka, 69/11.

1307 "Denizde akıp giden dağlar gibi yüksek gemiler de O'nundur." er-Rahmān, 55/24.

kelimesi sīga-i mefᶜūl ile kırāᵓat olunduğuna göre “إِنْشَاءٌ”dan “اَلْمُحْدَثَاتُ” ve “اَلْمَخْلُوقَاتُ” ve “الْمُسَخَّرَاتُ” ile tefsīr olunur. Ve sīga-i fāᶜil ile kırāᵓat olunduğuna yaᶜnī şīn’in kesriyle “الْمُنْشِآتُ” kırāᵓatine göre “رَافِعَاتُ الشِّرَعِ” yaᶜnī yelkenlerini kaldıran demek olur yāhūd bahrde şiddet ü sürᶜat-i seyrle dalgalar ihdās eden demek olur.

- الْجَوَارِ [el-cevāri]

- ﴿الْجَوَارِ الْكُنَّسِ﴾[1308] أَيِ السَّيَّارَاتِ الْخَمْسِ

Murād nucūm-ı seyyāreden beş seyyaredir: Zuḥal, Müşterī, Mirrīḫ, Zuhre, ᶜUṭārid’dir. Bunlara “جَوَارِي” tesmiyesi kendi eflāk ve medārları üzerinde seyr ve ceryleri iᶜtibāriyledir. Buna dāir tafsīlāt Bābu’l-Ḫā’da “الْخُنَّسِ” kelimesinde mezkūrdur, oraya nazar buyurula.

MAZMŪMETU’L-CĪM: “جُ،و”

- الْجُودِيّ [el-cūdiyyi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ﴾[1309] إِسْمُ جَبَلٍ

Bir dağ adı olup murād sefīne-i Nūḥ ᶜaleyhi’s-selāmın inkızā-i müddet-i tūfānda istivā ettiği dağdır. Ve bunda yaᶜnī mahallinde akvāl vardır. *Tefsīr-i Kebīr*’de Cezīre’de bir cebeldir ki ona Cūdī denir diyor. Ḳāḍī, Mavṣıl’da bir cebeldir diyor ve Şām’dadır ve Āmul’dedir denildiğini de kayd ediyor. Ve *Tefsīr-i İbn ᶜAbbās*’ta Mavṣıl’da Naṣībīn nām mahalde vākiᶜ bir cebeldir [326] denilmiş. Eski cografyalarda belki zikr olunmuştur. Vallāhu aᶜlemu bi’s-savāb.

- الْجُوعِ [el-cūᶜi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ﴾[1310] أَيِ الْقَحْطِ

Yaᶜnī “Kıtlık ki cūᶜu intāc eder.” Ve kīle “وُجُوبِ صَوْمِ رَمَضَانَ” yaᶜnī bu āyette “الْجُوعِ” ile ramazān orucunun vücūbu murād olundu denilmiş. Vallāhu aᶜlemu. Kezā ﴿فَأَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ﴾[1311] kavl-i kerīminde de kaht maᶜnāsınadır ki Ḳureyş’in mübtelā olduğu yedi sene imtidād eden kahttır. Ehl-i Mekke’nin açlıktan gözleri dumanlı[1312] görürdü. Ve kezā ﴿أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ﴾[1313] kavl-i kerīmi de böyledir. “جُوعٌ” aslen açlık demek olup kaht ve sāire gibi esbābına teşmīl olundur. Bāb-ı evvelden “جَاعَ يَجُوعُ جُوعًا”

1308 “Akıp gidip kaybolanlara andolsun.” et-Tekvīr, 81/16.
1309 “Gemi de Cūdī’ye oturdu.” Hūd, 11/44.
1310 “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla.” el-Bakara, 2/155.
1311 “Allah onlara şiddetli açlık ve korku ızdırabını tattırdı.” en-Nahl, 16/112.
1312 Kelimenin imlası sıkıntılı. Tefsirlerde açlıktan eşyayı “şibhe duhān” gördükleri zikrediliyor. Herhālde kelime bu tarife göre “dumanlı” olmalı.
1313 “Kendilerini besleyip açlıklarını giderdi ve onları korkudan emin kıldı.” el-Kureyş, 106/4.

“وَمَجَاعَةً فَهُوَ جَائِعٌ” denir. Ve hemze ve tadᶜīf ile taᶜaddī eder. “أَجَاعَهُ وَجَوَّعَهُ” denir, aç bıraktı demek olur. Ve “tefaᶜᶜul”den “تَعَمَّدَ الْجُوعَ” “تَجَوَّعَ” demektir, bi’l-irāde ve bi’l-ihtiyār aç durmaktır.

FASLU’L-CĪM MAᶜA’L-HĀᵓ: “ج،ه”

- جَهْرَةً [cehraten]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً﴾[1314] وَ﴿فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً﴾[1315] أَيْ عَلَانِيَةً

Yaᶜnī “āşikāre” demek olur. “جَهْرٌ” lafzındandır ki gerek hāsse-i basarda gerek hāsse-i semᶜde bir şeyᵓin yā sedānın fart-ı zuhūrudur. “رَأَيْتُهُ جِهَارًا أَوْ جَهْرَةً” ve “سَمِعْتُهُ يَقُولُ جِهَارًا أَوْ جَهْرَةً” āşikāre demek olur. Ve ﴿سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ﴾[1316] ve ﴿إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ﴾[1317] ve emsālinde böyledir. Bāb-ı sālisten “جَهَرَ يَجْهَرُ جَهْرًا” denir, lāzım ve müteᶜaddī olur. “جَهَرَ الشَّيْءُ” [327] “ظَهَرَ” ve “جَهَرَهُ”, “أَظْهَرَهُ” demektir. Ve harfle de taᶜaddī eder. “جَهَرَ بِهِ” kezā “أَظْهَرَهُ” demektir. Ve güneşte göz görmemek maᶜnāsına da gelir. Bu maᶜnāda “تَعِبَ” bābından “جَهِرَ الرَّجُلُ يَجْهَرُ جَهَرًا” denir fethateynle. “فَهُوَ أَجْهَرُ وَامْرَأَةٌ جَهْرَاءُ” naᶜattır ki güneşte gözü görmeyen kimse ve kadın demektir.

- جَهَّزَهُمْ [cehhezehum]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ﴾[1318] أَيْ كَالَ لَهُمْ كَيْلَهُمْ أَوْ وَفَّى لَهُمْ كَيْلَهُمْ

Yaᶜnī “Onların her birine isābet eden zahīreyi vaktā ki ölçtü, verdi” yāhūd “tamām ölçtü verdi” demek olur. “جِهَازٌ” kesrle insānın ahvāl ve umūrunu ıslāh ve tanzīm eden levāzımıdır; “جِهَازُ الْمُسَافِرِ”, “جِهَازُ الْحَرْبِ”, “جِهَازُ الْمَيِّتِ” gibi ki ihzār ve tehiyye edilir. Taleb ve tedārük-i erzāk için gelenlerin de cihāzı, kendilere isābet eden şeyᵓi ölçmek ve teᵓdiye etmek ve tamām vermektir. Bu kelime “جِهَازٌ”dan “tefᶜīl”dir. “جَهَّزَهُ تَجْهِيزًا” lāzımında “tefaᶜᶜul”den “تَجَهَّزَ تَجَهُّزًا” denir; “ifᶜāl”den “أَجْهَزَ عَلَى الْجَرِيحِ”, “أَسْرَعَ فِي قَتْلِهِ وَتَمَّمَهُ” demektir.

- جَهْدَ [cehde]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ﴾[1319] أَيْ غَايَةَ إِجْتِهَادِهِمْ فِيهَا

1314 “Hani siz, “Ey Mūsā! Biz Allah’ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız” demiştiniz.” el-Bakara, 2/55.

1315 “Allah’ı bize açıkça göster” demişlerdi.” en-Nisāᵓ, 4/153.

1316 “O’na göre) içinizden sözü gizleyen ile açığa vuran, geceleyin gizlenenle gündüz ortaya çıkan eşittir.” er-Raᶜd, 13/10.

1317 “Şüphesiz, Allah sözün açığa vurulanını da bilir, gizlediğinizi de bilir.” el-Enbiyāᵓ, 21/110.

1318 “Yūsuf onların yüklerini hazırlatınca” Yūsuf, 12/59.

1319 “En güçlü yeminleriyle Allah’a yemin ettiler.” el-Enᶜām, 6/109; en-Nahl, 16/38; en-Nūr, 24/53; Fātır, 35/42.

Yaᶜnī “Yemīnlerinde son derecede cidd ile yemīn ettiler” demektir. Mazmūmetu’l-cīm’de “جُهْدَهُمْ” kelimesine nazar oluna.

MAZMŪMETU’L-CĪM: “ج،هـ”

- جُهْدَهُمْ [cuhdehum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ﴾[1320] أَيْ طَاقَتَهُمْ وَوُسْعَهُمْ

“جُهْدٌ” kelimesi vüsᶜ ve tākat maᶜnāsına olup meşakkat ve mübālaga maᶜnāsına da gelir. *Miṣbāḥu’l-Munīr*’de diyor ki “جُهْدٌ” lafzı zammla Ḥicāz’da ve fethle Ḥicāz’ın gayrıda vüsᶜ ve tākat [328] maᶜnāsına müstaᶜmeldir. Ve mazmūm olarak tākat ve meftūh olarak meşakkat demektir de denildi. Ve lafz-ı mezbūr katᶜiyyen meftūh olarak nihāye ve gāye maᶜnāsınadır. “نَفَعَ” bābından “جَهَدَ فِي الْأَمْرِ جَهْدًا” denir, sonuna kadar taleb etti, çalıştı demek olur. Bundan maᶜlūm oluyor ki “جُهْدٌ” lafzından murād olunan maᶜānī-i sāire hep bu esāsa mübtenīdir. ﴿وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ﴾[1321] ve ﴿وَأَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ﴾[1322] āyetlerinde maᶜānī-i mezkūreden her biriyle tefsīr edenler vardır. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi.

FASLU’L-CĪM MAᶜA’L-YĀᵓİ’L-MUSENNĀTİ’T-TAHTİYYE: “ج،ي”

- جَيْبِكَ [ceybike]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ﴾[1323] أَيْ طَوْقِ الْقَمِيصِ

Kamīsin yaᶜnī gömleğinin yakasına” demektir. Murād koynuna demek olur. “جَيْبٌ” gömlek ve kaftanın yakasına denir ki göğüse gelen tarafıdır, biz ona koyun deriz. Cemᶜi “جُيُوبٌ”dur. Türkçe olarak “ceyb“ dediğimiz şeyᵓ de aslen bundandı, çünkü gömleğin beline kuşak bağlayıp yakadan içine baᶜzı şeyler konulup hıfz edilir ve taşınırdı. Ve sonra libāsların her neresinde olursa bunun için ittihāz edilen kese ve torba gibi mahallere “جَيْبٌ” denildi.

MAZMŪMETU’L-CĪM: “ج،ي”

- جُيُوبِهِنَّ [cuyūbihinne]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ﴾[1324] أَيْ صُدُورِهِنَّ وَنُحُورِهِنَّ

1320 “Güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanlar” et-Tevbe, 9/79.
1321 “Güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanlar” et-Tevbe, 9/79.
1322 “En güçlü yeminleriyle Allah’a yemin ettiler.” el-Enᶜām, 6/109; en-Nahl, 16/38; en-Nūr, 24/53; Fātır, 35/42.
1323 “Elini koynuna sok.” en-Neml, 27/12.
1324 “Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar.” en-Nūr, 24/31.

Yaʿnī "göğüsleri üzerine" demektir. "خُمُرٌ" , "خِمَارٌ"ın cemʿidir. "خِمَارٌ" kadınların baş örtüsü ve peçesidir. Bābu'l-Ḫā'da [329] "خُمُرِهِنَّ" kelimesine bak. Bu āyet-i kerīmedeki emr kadınlar üzerlerine vācib olan tesettürde baş örtüsünü yāhūd peçeyi başlarına örtmeğe hasr etmeyip "جَيْبٌ"lerini yaʿnī yakanın göğüse gelen ciheti üzerine irsāl ile gerdan ve göğüslerini de kapamakla meʾmūre ve mükellefe olduklarını tasrīh içindir, zīrā kāʿideten ﴿عَلَى جُيُوبِهِنَّ﴾ , "عَلَى مَوَاضِعِ جُيُوبِهِنَّ" demektir ki gerdan ve göğüstür. Murād kadının memeleri ve mahall-i kılāde yaʿnī gerdanlık takılan mahalleridir. Ānifü'l-beyān "جَلَابِيبِهِنَّ" ye nazar buyurula, mühimmdir.

MEKSŪRETU'L-CĪM: "جِ،ي"

- جِيدِهَا [cīdihā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ﴾[1325] أي عنقها

Yaʿnī "Boynunda hurmā līfinden ip vardır" demek olur. Kesr-i cīm'le ve sükūn-ı yāʾ ile "جِيدٌ" , "عُنُقٌ" yaʿnī boyundur. Cemʿi "أَجْيَادٌ" gelir.

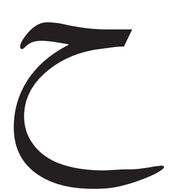
- الْجِيَادُ [el-ciyādu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ﴾[1326]

Bu kelimede iki vech vardır: Biri "جَوَادٌ"ın cemʿi olmaktır ki "جَوَادٌ" bir şeyʾin iyisine denir. Bu sūrette iyi cins yaʿnī soy atlar demek olur. Ve "جَوَادٌ" civān-merd demek olmakla berāber yürük ata da denir. "جَيِّدٌ"in cemʿidir de denildi maʿnā birdir. Vech-i dīger cīm'in fethiyle bilā-teşdīd "جَيْدٌ" lafzının cemʿi olmaktır denir ki boynu uzun demektir. Bunun naʿtı "أَجْيَدُ" gelir. Bu sūrette mā-kablinde mezkūr "جِيد" māddesindendir.

1325 "Boynunda bükülmüş hurma liflerinden bir ip olduğu hālde." Tebbet, 111/5.

1326 "Hani ona akşamüstü bir ayağını tırnağı üstüne dikip üç ayağının üzerinde duran çalımlı ve soylu atlar sunulmuştu." Sād, 38/31.

BĀBU’L-ḤĀʾİ’L-MUHMELE

FASLU’L-ḤĀʾİ’L-MUHMELE MAʿA’L-ELİF: “حَ،ا”

• حَاشَ وَحَاشَا [ḥāşe ve ḥāşā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا﴾[1327] أَيْ تَنْزِيهًا لِلَّهِ

Baʿzı müfessirīn “مَعَاذَ اللهِ” ʿibāretiyle tefsīr etmişlerdir. [330] ʿUlemā-yı lügat ise “حَاشَا” için iki maʿnā vardır, biri tenzīh ve biri istisnāʾdır dediler. Ve bu kelimenin iştikākı “كُنْتُ فِي حَشَى فُلَانٍ” kavlindendir ki “فِي نَاحِيَةِ فُلَانٍ” demektir, filānın tarafındayım demek olur. Ve “لَا أَدْرِي أَيَّ الْحَشَى آخُذُ” kavlinden ki “أَيَّ النَّاحِيَةِ آخُذُ” demektir. Ve ʿArabın “حَاشَى فُلَانًا” kavli “أَعْزِلُ فُلَانًا” demektir ki “Ben onun zümresine girmem” demek olur. İşbu “حَاشَا” kelimesinde bir hayli akvāl vardır, lākin bu muhtasarda zikri itnāb-ı makāli müʾeddī olmakla terk olundu. Tahkīki mufassalen *Muḫtāru’l-Enbāʾ* nām eser-i fakīrīde mezkūrdur.

• حَاقَ [ḥāḳa]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ﴾[1328] أَيْ أَحَاطَ بِهِمْ

Yaʿnī “Onları ihāta etti, sardı” demektir. Ve Ebū ʿAmr “حَاقَ بِهِمْ” , “حَقَّ عَلَيْهِمْ” demektir dedi. *Mufredāt*’ta Rāğıb rahimehullāhu şu vechile tefsīr ve tahkīk ediyor ki kavluhu taʿālā ﴿وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ﴾[1329] أَيْ نَزَلَ وَأَصَابَ بِهِمْ ve ﴿وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلاَّ بِأَهْلِهِ﴾[1330] أَيْ لَا يَنْزِلُ وَلَا يُصِيبُ Yaʿnī “حَاقَ يَحِيقُ” kelimelerini nüzūl ve isābetle tefsīr ettikten sonra diyor ki “حَاقَ” lafzının aslı “حَقَّ”dır, sonra kalb olundu yaʿnī ḳāf-ı ūlā elife kalb olunarak “حَاقَ”

1327 “Haşa! Allah için, bu bir insan değildir” dediler.” Yūsuf, 12/31.

1328 “Ve alay etmekte oldukları şey, kendilerini çepeçevre kuşatmış olur.” Hūd, 11/8; en-Nahl, 16/34; ez-Zumer, 39/48; el-Gāfir, 40/83; el-Cāsiye, 45/33; el-Ahkāf, 46/26.

1329 “Ve alay etmekte oldukları şey, kendilerini çepeçevre kuşatmış olur.” Hūd, 11/8; en-Nahl, 16/34; ez-Zumer, 39/48; el-Gāfir, 40/83; el-Cāsiye, 45/33; el-Ahkāf, 46/26.

1330 “Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır.” Fātır, 35/43.

oldu, "زَلَّ" ve "زَالَ" gibi, nitekim ﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا﴾[1331] kavl-i kerīmi "فَأَزَالَهُمَا" kırāʾat olundu. Ve "ذَمَّهُ" ve "ذَامَهُ" da böyledir. İntehā mulahhasan. Lākin ehl-i lügat ʿindinde ecvef-i yāʾī olarak "بَاعَ" bābından "حَاقَ يَحِيقُ حَيْقًا" sūretinde ihāta ve nüzūl maʿnāsına olduğu görülüyor. Vallāhu aʿlemu.

- حَاشِرِينَ [ḥāşirīne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَابْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ﴾[1332] أَيْ جَامِعِينَ لِيَجْمَعُوا لَكَ السَّحَرَةَ

Tafsīli Bābu'l-Hemze'de "أَوَّلِ الْحَشْرِ" kelimesi bahsinde [331] mürūr etti, bir nebze de ʿan-karīb "حَشَرْنَاهُمْ" kelimesinde görülür.

- الْحَامِلَاتِ [el-ḥāmilāti]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا﴾[1333] أَيِ السُّحُبِ تَحْمِلُ الْمَاءَ ثِقَلًا

Yaʿnī "Ağır yağmuru yüklenen bulutlar hakkı" için demektir. Bābu'z-Ẕāl'da "الذَّارِيَاتِ" kelimesine nazar oluna.

- حَاصِبًا [ḥāṣiben]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَمْ أَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا﴾[1334] أَيْ رِيحًا عَاصِفًا تَرْمِي بِالْحَصْبَاءِ

"حَصْبَاءُ" küçük küçük çakıl taşlarıdır. "ضَرَبَ" bābından "حَصَبَهُ يَحْصِبُهُ حَصْبًا فَهُوَ حَاصِبٌ" denir. "حَصْبَاءُ" taş ile remy yaʿnī dövmek maʿnāsınadır. "قَتَلَ" bābından da gelir. Şiddet-i vezānından yerdeki çakılları kaldırıp savuran şedīd rüzgāra kasırgaya dahi "حَاصِبٌ" denir. Bu āyette murād olan da bu maʿnādır. Ve fethateynle "حَصَبٌ" her bir āteş yakılan şeyʾdir, odun ve sāire gibi, kāle taʿālā ﴿إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾[1335] أَيْ مَا تُوقَدُ بِهِ جَهَنَّمُ Aşağıda vākiʿ "حَصَبُ" kelimesine nazar oluna.

- حَافِّينَ [ḥāffīne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَتَرَى الْمَلٰئِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ﴾[1336] أَيْ مُطِيفِينَ بِحَفَافِيهِ

Yaʿnī "ʿarşın etrāfını tavāf edici oldukları hālde" demek olur. "رَدَّ" bābından "حَفَّ بِهِ النَّاسُ يَحُفُّ حَفًّا" ve kesrle "حِفَافًا" denir. Katʿ ve tavāf ve ihāta ve istidāre maʿnālarına da gelir. Aşağıda "حَفِيٌّ عَنْهَا" kelimesine ve "حَفَدَةً" ve "حَفَفْنَاهُمَا" kelimelerinde maʿānī-i sāiresi mezkūrdur, nazar buyurula.

1331 "Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırdı." el-Bakara, 2/36.
1332 "Şehirlere de toplayıcı adamlar gönder." eş-Şuʿarāʾ, 26/36.
1333 "Ağırlık taşıyanlara andolsun." ez-Zāriyāt, 51/2.
1334 "Yahut göktekinin, üzerinize taş yağdıran rüzgār göndermeyeceğinden mi emin oldunuz?" el-Mülk, 67/17.
1335 "Hiç şüphesiz siz ve Allah'tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz." el-Enbiyāʾ, 21/98.
1336 "Melekleri de, Rablerini hamd ile tesbih edip yücelterek Arş'ın etrafını kuşatmış hālde görürsün." ez-Zümer, 39/75.

- حَادَّ اللَّهَ [ḥāddallāhe]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَاتَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا اٰبَاءَهُمْ اَوْ اَبْنَاءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَشِيرَتَهُمْ﴾[1337] أَيْ خَالَفَ اللهَ وَرَسُولَهُ

Ve "عَادَى الله" da denir. "شَاقَّ الله" dahi böyledir; Allāh ve resūlüne [332] muhālefet yā ʿadāvet eden kimse demek olur. Siyāk-ı āyette vākiʿ ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ﴾[1338] dahi bundan fiʿl-i muzāriʿdir, "يُخَالِفُونَ" demektir. "حَدٌّ" lafzından "müfāʿalet" olup bi'l-idgām "حَادَّ يُحَادُّ مُحَادَّةً" sūretine girmiş. Ve "مُحَادَّةٌ", "مُمَانَعَةٌ" maʿnāsına da gelir. Ve maʿānī-i sāiresi dahi mahallerinde görülür. "حُدُودُ الله" kelimesine nazar buyurula.

- حَاجَةً [ḥāceten]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا﴾[1339] أَيْ حَسَدًا مِمَّا أُوتُوا

Yaʿnī "Enṣār rıdvānullāhu ʿaleyhim, muhācirīn-i kirām radıyallāhu ʿanhuma verilen şeyʾden dolayı gönüllerinde bir gūne hased hiss etmezler" demektir.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا حَاجَةً فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضٰيهَا﴾[1340] أَيْ حَزَازَةً وَشَفَقَةً عَلَى أَوْلَادِهِ

Yaʿnī "evlādı üzerine olan teʾessür ve şefkati" demektir.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فِي صُدُورِكُمْ﴾[1341] أَيْ مَا تَحْتَاجُونَ وَتَفْتَقِرُونَ إِلَيْهِ

Yaʿnī "muhtāc ve müftekir olduğunuz şeyʾe" demektir. Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ında diyor ki "اَلْحَاجَةُ إِلَى الشَّيْءِ الْفَقْرُ إِلَيْهِ مَعَ مَحَبَّتِهِ" Cemʿi "حَاجَاتٌ" ve "حَوَائِجُ"'dir. "حَاجَ", "إِحْتَاجَ" demektir. İntehā mulahhasan. Ve "ifʿāl"[den] "أَحْوَجَ" müteʿaddīdir; "أَحْوَجَهُ إِلَى كَذَا", "صَيَّرَهُ مُحْتَاجًا إِلَيْهِ" demek olur.

- حَاجُّوكَ [ḥāccūke]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ﴾[1342] أَيْ جَادَلُوكَ وَخَاصَمُوكَ فِي الدِّينِ

Yaʿnī "Dīn husūsunda seninle mücādele ve muhāsame ederler ise" demektir. ﴿فَمَنْ حَاجَّكَ

1337 "Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile, Allah'a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin." el-Mücādele, 58/22.

1338 "Allah'a ve Resülüne düşmanlık edenler" el-Mücādele, 58/5, 20.

1339 "Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar." el-Haşr, 59/9.

1340 "Babalarının emrettiği şekilde (ayrı kapılardan) girdiklerinde (bile) bu, Allah'tan gelecek hiçbir şeyi onlardan uzaklaştıracak değildi. Sadece Yakub içindeki bir dileği ortaya koymuş oldu." Yūsuf, 12/68.

1341 "Gönüllerinizdeki ihtiyaçlara kendileri üzerinden ulaşasınız diye (onları yaratmıştır)." el-Müʾmin, 40/80.

1342 "Seninle tartışmaya girişirlerse, de ki: "Ben, bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah'a teslim ettim." de." Āl-i ʿİmrān, 3/20.

﴿وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ﴾[1345] ve ﴿هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ﴾[1344] ve ﴿فِيهِ﴾[1343] kelimāt-ı kerīmesi de böyle müfesserdir. Rāġıb'ın *Mufredāt*'ta beyānına göre bunlar kasd li'z-ziyāre maʿnāsına olan "حَجٌّ" lafzından meʾhūz "حُجَّةٌ"tendir ki maksad-ı müstakīmi ve sıhhat-i [333] ehad-ı nakīzeyni mübeyyin olan delālettir. Ve "müfāʿalet"ten "مُحَاجَّةٌ" bir kimse āharın reddini taleb etmek maʿnāsına gelmekle bundan cidāl ve husūmet tasavvuruyla "مُجَادَلَةٌ" ve "مُخَاصَمَةٌ" maʿnāsında istiʿmāl olundu.

- الْحَافِرَةِ [el-ḥāfirati]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَقُولُونَ أَإِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ﴾[1346] أَيْإِلَى الْحَالَةِ الْأُولَى يَعْنِي بَعْدَ الْمَوْتِ

"Evvelki hāle yaʿnī tekrār hayāta redd ve ircāʿ olunur muyuz?" demek olur. Bir kimse geldiği yere gittiği vaktte ʿArab "رَجَعَ فُلَانٌ فِي حَافِرَتِهِ" der. Bu kazmak maʿnāsına olan "حَفْرٌ" lafzındandır, gūyā yürümekle geldiği yolu ayaklarıyla hafr etmiş olduğundan geldiği yere giden kimse hāfireye ricʿat etmiş olur. Buna bināʾen āyette hālet-i ūlā ile tefsīr olundu ki hayāttır. Ve "حَافِرَةٌ" kabrleri kazılan arzdır da denildi ki kabrlerde medfūn olduktan sonra tekrār arz üzerine redd olunup hayāt bulur muyuz demek olur ki "حَافِرَةٌ" ile rūy-ı arz murād edilmiş olur. Ve "فِي الْحَافِرَةِ", "فِي النَّارِ" ile de tefsīr edilmiş. Vallāhu aʿlemu.

- حَامِيَةً [ḥāmiyeten]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿تَصْلَى نَارًا حَامِيَةً﴾[1347] وفي ﴿نَارٌ حَامِيَةٌ﴾[1348] أَيْ شَدِيدَةُ الْحَرَارَةِ

Yaʿnī ziyāde ve şiddetli yakıcı ve kızgın ve kızdırıcı demek olur. Bu kelime "حَمٌّ" māddesindendir. Tafsīl ve tahkīki aşağıda "حَمِيمٍ" ve "حَمَإٍ" ve "حَمِئَةٍ" kelimelerinde mezkūrdur, oraya nazar oluna.

- الْحَاقَّةُ [el-ḥāḳḳatu]

- ﴿الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْحَاقَّةُ﴾[1349] أَيِ الْقِيَامَةُ

Kıyāmetin "حَاقَّةٌ" tesmiyesi umūrun sahīh ve gerçek olanları o günde olduğu içindir. Ve sābit ve muhakkaku'l-vukūʿ olduğu içindir de denildi. Ve her şeyʾin hakīkati onda zāhir

---

1343 "Artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa" Āl-i ʿİmrān, 3/61.

1344 "İşte siz böyle kimselersiniz! Diyelim ki biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız." Āl-i ʿİmrān, 3/66.

1345 "Kavmi onunla tartışmaya girişti." el-Enʿām, 6/80.

1346 "Şöyle derler: "Biz gerçekten gerisingeriye eski hālimize mi döndürüleceğiz?" en-Nāziʿat, 79/10.

1347 "Kızgın ateşe girerler." el-Gāşiye, 88/4.

1348 "O, kızgın bir ateştir." el-Kāriʿa, 101/11.

1349 "Gerçekleşecek olan kıyamet! Nedir o gerçekleşecek olan kıyamet? Gerçekleşecek olan kıyametin ne olduğunu sen ne bileceksin?" el-Hākka, 69/1-3.

ve mütebeyyin olduğu için de denildi. [1350]﴿يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ﴾ āmennā bihi. [334] Bu kelime "حَقٌّ" lafzındandır. Aşağıda "حَقِيقٌ" kelimesinde mezkūrdur, oraya nazar oluna.

- حَامٍ [ḥāmin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ﴾[1351]

Bunun aslı "حَامِي" olup tahfīf için yāꜤ iskāt ve kesre ile iktifā edilmiştir. Bundan murād yavrusunun yavrusu binilecek sinne gelmiş olan erkek devedir. Tafsīli Bābu'l-Bā'da "بَحِيرَةٍ" kelimesinde mezkūrdur, mürācaꜥat buyurula.

FASLU'L-ḤĀꜤİ'LMUHMELE MAꜥA'L-BĀꜤİ'L-MUVAHHADE: "ح،ب"

- حَبْلٍ [ḥablin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ أَيْنَ مَا ثُقِفُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللّٰهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَبَاؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ﴾[1352] أَيْ بِعَهْدٍ مِنَ اللهِ وَعَهْدٍ مِنَ النَّاسِ

Aslen "حَبْلٌ" ip demek olmakla bir şeyꜤe kendisiyle tevassul olanan her bir şeyꜤde istiꜥā-reten istiꜥmāl olundu, nitekim bu āyette "عَهْدٌ" demektir ki küffār īmānla yāhūd cizyeyi kabūl ile ꜥahdullāh ve zimmetullāh ve böylece ꜥahd ve zimmet-i müslimīne girmekle katl ve zilletten selāmete ererler. Ve [1353]﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا﴾ kavl-i kerīminde ḲurꜤān ve ahkām-ı ḲurꜤān ve dīn-i İslām'dır ki rızā-i Hakk'a ve kurbetullāha onunla tevassul olunur. "حَبْلٌ" lafzı yalnız [1354]﴿فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ﴾ kavl-i kerīminde maꜥnā-yı aslīsine mahmūldür. Ve [1355]﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ﴾ kavl-i kerīminde ꜥırk yaꜥnī damar demek-tir. "وَرِيدٌ"e izāfetle cān damarı, şāh damar demek olur.

- حَبِطَتْ [ḥabiṭat]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِيالدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ﴾[1356] أَيْ بَطَلَتْ

Yaꜥnī "Fāsid ve heder oldu" demektir. "تَعِبَ" bābından "حَبِطَ حَبَطًا [335] وَحُبُوطًا" denir. "ضَرَبَ" bābından da gelir, nitekim kırāꜤat-ı şāzze feth-i bā ile "حَبَطَ" sūretinde okunmuştur.

1350 "Bütün sırların yoklanacağı günü hatırla!" et-Tārık, 86/9.

1351 "Allah ne "Bahīre" ne "Sāibe", ne "Vasīle" ne de "Hām" diye bir şey meşru kılmamıştır." el-Māide, 5/103.

1352 "Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Allah'ın ve (mü'min) insanların güvencesine sığınmadıkça kendilerini zillet kaplamıştır. Onlar Allah'ın gazabına uğradılar ve yoksulluk onları kapladı." Āl-i ꜥİmrān, 3/112.

1353 "Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın." Āl-i ꜥİmrān, 3/103.

1354 "Boynunda bükülmüş hurma liflerinden bir ip olduğu hālde" Tebbet, 111/5.

1355 "Çünkü biz ona şah damarından daha yakınız." Kāf, 50/16.

1356 "Onlar, amelleri, dünyada da, ahirette de boşa gitmiş kimselerdir." Āl-i ꜥİmrān, 3/22.

- حَبَّ الْحَصِيدِ [ḥabbe'l-ḥaṣīdi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ﴾[1357] أَيِ الزَّرْعَ الْمَحْصُودَ

Yaᶜnī "biçilen ekin" demektir. "حَبٌّ" lafzı fethle gıdā olan her nevᶜ hubūbdur ki ekilip biçilir. Berriyyede kendi biten ve gıdā ve kūt olmayan büzūra, hıbbelere kesr ile "حِبٌّ" denir ki "مَا لَا يُقْتَاتُ بِهِ"dir. Bu sūrette feth-i ḥā' ile "حَبٌّ" kūt ve gıdā olan her nev' hubūbāt için ism-i cins olur. "الْحَصِيدِ"e izāfeti beyāniyyedir. Bu terkīb hey'et-i ᶜumūmiyyesiyle "زَرْعٌ" yaᶜnī ekin demeği ifāde eder. "اَلْحَصِيدُ", "حَصَدَ" lafzından "faᶜīl"dir. Tahkīki aşağıda vākiᶜ "حَصِيدًا" kelimesinde görülür.

MAZMŪMETU'L-ḤĀ': "حُ،ب"

- الْحُبُكِ [el-ḥubuki]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ﴾[1358] أَيِ الطُّرُقِ

Yaᶜnī "yollar sāhibesi" demektir. "حُبُكٌ" zammeteynle "حَبِيكَةٌ"nin cemᶜidir, "طُرُقٌ" ve "طَرِيقَةٌ" gibi. Duran suyun yüzünde rüzgārdan hāsıl olan tarāyıka denir. Kezā kum üzerinde olana "حُبُكُ الرَّمْلِ" denir. Ve bir kimsenin saçları kıvırcıklıktan kırışık ve yol yol olduğu vakt "شَعْرُهُ حُبُكٌ" denir. Semānın zātü't-tarāyık olması vücūhladır, bulutların seyr ve hareketlerinden mütehassıl yollar ve nücūm-ı seyyārenin medār ve mahreklerinden ve kevākib-i sābitenin tersīm ettiği eşkāl ve hutūttan meşhūd olan tarāyık. Ve ﴿وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[1359] kavl-i kerīmi muktezāsınca her bir mütefekkirin [336] ᶜilm ve ᶜakl ve fikr ve hayāli nisbetinde olan fikr ve nazarının kemāl ve noksān ve kuvvet ve zaᶜf ve ᶜulviyyet ve süfliyyet ve sūret ve maᶜnādan hangisine münᶜatıf bulunduğuna göre tasavvur ve basar ve basīretten biriyle görebildiği veyā tahayyül ettiği tarīkler iᶜtibārātıyla olur. Ve turuk-ı melāike-i müvekkelīn dahi denir. Vallāhu aᶜlemu bi-hakīkatihā ve serāirihā.

MEKSŪRETU'L-ḤĀ' "حِ،ب"

- حِبَالُهُمْ [ḥibāluhum]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى﴾[1360] جَمْعُ حَبْلٍ

1357 Gökten de bereketli bir su indirip onunla bahçeler ve biçilecek taneler (ekinler) bitirdik" Kāf, 50/9.

1358 "Yollara (yıldızların dolaştığı yörüngelere) sahip göğe andolsun." ez-Zāriyāt, 51/7.

1359 "Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler." Āl-i ᶜİmrān, 3/191.

1360 "Mūsā: "Yok, (önce) siz atın" dedi. Bir de ne görsün, onların ipleri ve değnekleri yaptıkları sihirden dolayı kendisine hızla sürünür gibi görünüyor." Tāhā, 20/66.

İp demek olan “حَبْلٌ”in cemʿi ise de murād sehare-i firʿavnın sihr ile sūretini tagyīr ederek “حَيَّةٌ” sūretinde gösterdikleri ipleridir. Ve “عِصِيٌّ”, “عَصَى”nın cemʿidir.

FASLU’L-ḤĀʾİ’L-MUHMELE MAʿA’S̱-S̱Āʾİ’L-MUSELLESE: “ح،ث”

• حَثِيثًا [ḥas̱īs̱en]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا﴾[1361] أَيْ يَعْقُبُ اللَّيْلُ النَّهَارَ سَرِيعًا وَبِالْعَكْسِ

Tercüme-i āyet-i kerīme: “Allāhu taʿālā hazretleri geceyi gündüz üzerine örter ve gece gündüzü sürʿatle taʿkīb eder” yāhūd taleb-i serīʿla taleb eder ve bi’l-ʿaks denir, yaʿnī gündüz de geceyi demek olur. “حَثِيثٌ”, “حَثٌّ” lafzından “faʿīl”dir. Masdar-ı mahzūfun sıfatı olur. Takdīr-i kelām “طَلَبًا حَثِيثًا”dir. Ve “حَاثًّا” ve “مَحْثُوثًا” maʿnāsına hāl de olur. Ve “حَثٌّ” taʿrīz ve tahdīd ve hırsla tesrīʿ maʿnālarında müstaʿmeldir. “رَدَّ” bābından “حَثَّهُ يَحُثُّهُ حَثًّا فَهُوَ حَاثٌّ” denir. Ve “istifʿāl”den “إِسْتَحَثَّهُ” da böyledir.

FASLU’L-ḤĀʾİ’L-MUHMELE MAʿA’L-CĪM: “ح،ج” [337]

• حَجَّ [ḥacce]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ﴾[1362] أَيْ قَصَدَ الْبَيْتَ

“قَتَلَ” bābından “حَجَجْتُ الْمَوْضِعَ أَحُجُّهُ حَجًّا فَأَنَا حَاجٌّ” denir, “قَصَدْتُهُ” demektir. Sonra lisān-ı şerʿde erkān-ı maʿlūmesiyle mutlakan tavāf ve ziyāret-i beytullāha ʿalem oldu. Ve bu maksadla olan sefere sefer-i hacc tesmiye edildi. Ve fethle “حَجٌّ” ve kesrle “حِجٌّ” iki lügattır. Ve fethle masdar ve kesrle ismdir dahi denildi.

MAZMŪMETU’L-ḤĀʾ: “ح،ج”

• الْحُجُرَاتِ [el-ḥucurāti]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾[1363] جَمْعُ حُجْرَةٍ

Murād “حُجُرَاتٌ” ve büyūt-ı ezvāc-ı tāhirāt-ı nebeviyyedir. “حُجْرَةٌ” arzdan duvarla bölünmüş mahaldir, biz oda deriz. Tercüme-i āyet-i kerīmede “O kimseler ki hucurāt-ı nebeviyye ardından “Yā Muḥammed!” diye küstāhāne seni çağırırlar”: ﴿أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾

1361 “Geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan” el-Aʿrāf, 7/54.

1362 “Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kā’be’yi ziyaret ederse” el-Bakara, 2/158.

1363 “(Ey Muhammed!) Odaların arkasından sana bağıranların çoğu aklı ermeyen kimselerdir.” el-Hucurāt, 49/4.

- حُجُورِكُمْ [ḥucūrakum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ الَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ﴾[1364] جَمْعُ حِجْرٍ بِالْكَسْرِ أَيْ فِي حِفْظِكُمْ وَحِمَايَتِكُمْ وَتَرْبِيَتِكُمْ

Yaʿnī "sizin hıfz ve himāyet ve terbiyenizde" demek olur. "حِجْرًا" kelimesini oku.

MEKSŪRETU'L-ḤĀʾ: "ح،ج"

- حِجْرًا [ḥicran]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَحْجُورًا﴾[1365] أَيْ حَرَامًا مُحَرَّمًا

Bu bir cümledir ki ʿArab kendilerine bir şiddet ve belā nüzūlünde söylerler. Küffār yevm-i kıyāmette melāike-i ʿazābı gördüklerinde onlardan istiʿāze ile "حِجْرًا مَحْجُورًا" derler ki yeʾsle kendi nefslerine hitāben: "Cennet size harām ve muharremdir" demek olur. Yāhūd "عَوْذًا وَمَعَاذًا" demektir ki melāike-i müşārün ileyhādan istiʿāzedir. İşbu "حِجْرٌ" kelimesi [338] altı vech üzere müstaʿmeldir: 1) "حِجْرٌ" harām demektir. Kāle taʿālā ﴿وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ﴾[1366] أَيْ حَرَامٌ 2) Diyār-ı S̱emūd'dur. Kāle taʿālā ﴿وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ﴾[1367] أَيْ قَوْمُ ثَمُودَ 3) ʿAkl demektir. Kāle subhānehu ﴿هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ﴾[1368] أَيْ لِذِي عَقْلٍ Bunda ʿakl sāhibini irtikāb-ı mā-lā-yelīkden menʿ ettiği tasavvurudur. 4) "حِجْرٌ" Kaʿbe-i muʿazzamadır ki beyt-i şerīfin şimālinde vākiʿ "حَطِيمٌ" denilen mahaldir ki kısa bir duvarla çevrilmiştir; kenār-ı beyt-i şerīf olmakla "حِجْرٌ" denildi. 5) Feres-i ünsā yaʿnī kısrak demektir. 6) "حِجْرُ الْقَمِيصِ" tir yaʿnī gömlek ve kaftanın dāmeni, eteğidir. Bunda ḥā'nın fethi de lügattır lākin kesri efsahtır. Bunlardan başka böğür yaʿnī koltuk altından miyāne-i bele kadar olan mahalle de "حِجْرٌ" denir. Bundan hıfz ve himāyede istiʿāre olunmuştur, nitekim ﴿وَرَبَائِبُكُمُ الَّتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ الَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ﴾[1369] kavl-i kerīmindeki "حُجُورٌ" bunun cemʿidir. Ve "فُلَانٌ فِي حِجْرِ فُلَانٍ" denir ki hıfz ve himāyesindedir demektir, bizde de böyledir, filān filānın koltuğu altındadır ve filānın koltuğuna sığındı deriz.

1364 "Zifafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız" en-Nisāʾ, 4/23.
1365 "Eyvah! Biz Allah'ın rahmetinden tamamen uzaklaştırılmışız" diyecekler." el-Furkān, 25/22.
1366 "Bir de (asılsız iddialarda bulunarak) dediler ki: "Bunlar yasaklanmış hayvanlar ve ekinlerdir." el-Enʿām, 6/138.
1367 "Andolsun, Hicr hālkı da peygamberleri yalanlamıştı." el-Hicr, 15/80.
1368 "Şüphesiz bunlarda, akıl sahibi bir kimse için üzerine yemin edilmeye değer bir özellik vardır." el-Fecr, 89/5.
1369 "Zifafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız" en-Nisāʾ, 4/23.

FASLU’L-ḤĀʾİ’L-MUHMELE MAʿA’D-DĀLİ’L-MUHMELE: “ح،د”

- حَدَبٍ [ḥadebin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حَتّٰٓى اِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ﴾[1370] أَيْ نَشَزٍ

Yaʿnī “mekān-ı mürtefiʿ”den ki dağ, tepedir. Zamīr, “يَأْجُوجٌ” ve “مَأْجُوجٌ”a veyā nefha-i sāniyede lā-ʿale’t-taʿyīn kubūrdan çıkan halāyıka rāciʿdir ki dağdan tepeden sürʿatle seğirtirler demek olur. “يَنْسِلُونَ” Bābu’l-Yā’da bu kelimeye bak. “حَدَبٌ” aslen kanburluk maʿnāsınadır. “تَعِبَ” bābından “حَدِبَ الرَّجُلُ [339] حَدَبًا فَهُوَ أَحْدَبُ” denir. Kanbur demektir. Sath-ı bedenden yüksek olmakla arzın da dağ ve tepe ve tümsek mahalline “حَدَبٌ” denildi.

- حَدَائِقَ [ḥadāiḳa]
- ﴿فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ﴾[1371] أَيْ بَسَاتِينَ ذَاتَ حُسْنٍ

Yaʿnī “güzellik sāhibi bāgçeler” demek olur. “حَدِيقَةٌ”nın cemʿidir ki derūnunda suyu ve etrāfında duvarı olan bostāndır. Suyu ve duvarı olmayana “حَدِيقَةٌ” denilmez. Sebeb-i tesmiye “حَدَقَةُ الْعَيْنِ” e teşbīhtir. Aslen ihāta maʿnāsınadır. “ضَرَبَ” bābından “حَدَقَ الْقَوْمُ بِالْبَلَدِ يَحْدِقُ حَدَقًا” denir. Ve “ifʿāl”den “أَحْدَقُوهَا إِحْدَاقًا”, “أَحَاطُوا” demektir. Bundan “حَدَقَةُ الْعَيْنِ” maʿnāsı alındı ki sevād-ı çeşmdir.

- وَحَدَائِقَ غُلْبًا [ve ḥadāiḳa ġulben]
- ﴿وَحَدَائِقَ غُلْبًا﴾[1372] أَيْ غِلَاظَ الْأَعْنَاقِ

Yaʿnī boyunları. Murād bedenleri kütükleri kalın hurmā bāgçeleri demektir. “حَدَائِقَ” mā-kablinde beyān olundu. Ve “غُلْبًا” galīzü’l-ʿunuk yaʿnī boynu kalın kimseye naʿt olan “أَغْلَبُ”in müʾennesi olan meddle “غُلْبَاءُ” lafzının cemʿidir, belki “أَحْمَرُ” ve “حَمْرَاءُ” ve “حُمْرٌ” gibi mutlakan cemʿdir. “حَدَائِقَ”in “غُلْبٌ” ile vasfı eşcārının ʿizamı ve kesreti ve yekdīgerine girişik ve dolaşık bulunması tasavvuruna bināʾen istiʿāredir. Ve İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumā “طِوَالًا غِلَاظًا” ile tefsīr buyurmuş.

MAZMŪMETU’L-ḤĀʾ: “ح،د”

- حُدُودُ اللّٰهِ [ḥudūdullāhi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾[1373] أَيْ مَا حَدَّهُ اللّٰهُ لَكُمْ

1370 “Nihayet Ye’cüc ve Me’cüc’ün önü açıldığı zaman her tepeden akın ederler.” el-Enbiyāʾ, 21/96.
1371 “Gönül alıcı güzel bahçeler meydana getirdik.” en-Neml, 27/60.
1372 “Sık ağaçlı bahçeler” ʿAbese, 80/30.
1373 “Bunlar Allah’ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah’ın koyduğu sınırları kim aşarsa onlar zalimlerin ta kendileridir.” el-Bakara, 2/229.

Yaʿnī "Hak taʿālā hazretlerinin sizin için gāyet ve nihāyetini taʿyīn ve tahdīd [340] ettiği şeylerdir" demek olur ki onu tecāvüze mesāg yoktur. "حُدُودٌ", "حَدٌّ"in cemʿidir. Ve "حَدٌّ" bir nihāye ve gāye yaʿnī sondur ki mahdūdün leh ona bālig olduğunda mümteniʿ olur, onu geçemez. "قَتَلَ" bābından "حَدَّ الرَّجُلُ الدَّارَ أَوِ الضَّيْعَةَ يَحُدُّ حَدًّا" denir, "İttisālinden olanlardan temyīz etti, ayırdı, nihāyetini taʿyīn etti" demektir. Bu kelime aslen fasl ve menʿ maʿnāsına olup birer takrīb ile maʿānī-i sāirede istiʿmāl olundu. Rāğıb rahimehullāhu "حَدٌّ"i şeyʾeyn beyninde ehadühümānın āhar[a] ihtilātını māniʿ olan hācizdir diye taʿrīf etmiş. Ve "حَدُّ الزِّنَا" ve "حَدُّ الْخَمْرِ" tesmiyesi māniʿ tasavvuruyla mürtekiblerini bir daha mislini ityāna muʿāvedetten menʿ ettiği içindir demiş.

MEKSŪRETU'L-ḤĀʾ "حِ،د"

- حِدَادٍ [ḥidādin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَلَقُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ﴾[1374] أَيْ مُؤْثِرَةٍ تَأْثِيرَ الْحَدِيدِ

Yaʿnī "Keskin demir ālet-i kātıʿanın teʾsīri gibi müʾessir lisānlarla sizi müteʾezzī ederler" demek olur. Keskin demek olan "حَدِيدٌ" in cemʿidir. Ve demir dediğimiz maʿden-i maʿrūfun da ismidir. "ضَرَبَ" bābından lāzım olarak "حَدَّ السَّيْفُ وَالسِّكِّينُ يَحِدُّ حِدَّةً فَهُوَ حَادٌّ وَحَدِيدٌ" denir, keskin olmak maʿnāsınadır. Müteʿaddī olarak "قَتَلَ" bābından "حَدَّ الرَّجُلُ السَّيْفَ يَحُدُّ حَدًّا" denir ki "Biledi, keskinleştirdi" demektir.

FASLU'L-ḤĀʾİ'L-MUHMELE MAʿA'R-RĀʾ: "حَ،ر"

- الْحَرِيقِ [el-ḥarīḳi]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ﴾[1375] أَيْ عَذَابَ نَارٍ تَلْتَهِبُ

"ʿAlev çıkaran āteşin ʿazābını tadınız" demek olur. Ḥā'nın [341] fethi ve rā'nın sükūnu ve fethiyle de "حَرْقٌ"-"حَرَقٌ" lafzındandır ki yanmak ve yakmak maʿnālarınadır. Ve "حَرِيقٌ" bundan ismdir. Ve "faʿīl" bi-maʿnā "fāʿil" de olur. Bābu'n-Nūn'da "نُحَرِّقَنَّهُ" kelimesine nazar oluna.

- حَرْثَ [ḥarṡe]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْلَهُفِيحَرْثِهِ﴾[1376] أَيْ كَسْبَ الْآخِرَةِ وَهُوَ الثَّوَابُ ﴿نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ﴾ فِي ثَوَابِهِ بِالتَّضْعِيفِ ﴿وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا﴾ أَيْ كَسْبَ الدُّنْيَا وَهُوَ عَرَضُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ﴿نُؤْتِهِ مِنْهَا﴾ بِلَا تَضْعِيفٍ

1374 "Sizi keskin dillerle incitirler." el-Ahzāb, 33/19.

1375 "Tadın yangın azabını!" diyeceğiz." Āl-i ʿİmrān, 3/181.

1376 "Kim āhiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız." eş-Şūrā, 42/20.

Yaʿnī "Bir kimse āhiret kazancını yaʿnī sevāb-ı āhireti dilerse onun kesbini sevābını iki etmekle ziyāde ederiz. Ve bir kimse dünyā kazancını yaʿnī ʿaraz ve ʿāriyyet olan dünyā metāʿını dilerse ondan ona bilā-tazʿīf veririz" demek olur. Aslen "حَرْثٌ" arzı, tarlayı sürüp ıslāhla tohumu almaktır. Ve zerʿe yaʿnī ekine de "حَرْثٌ" denir. Teşbīh tarīkiyle nisāya da "حَرْثٌ" denildi, zīrā bekā-i nevʿ için nutfe ona zerʿ olunur, ﴿نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ﴾[1377] kavl-i kerīminde böyledir. Mevāziʿ-i sāirede maʿnā-yı aslīsi üzerinedir, nitekim ﴿وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ﴾[1378] kavl-i kerīminde zerʿ ve mevāşī demektir.

- حَرِّضِ [ḥarriḍi]

- ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ﴾[1379] أَيْ حُثَّ وَحَضِّضْ عَلَى قِتَالِ الْكُفَّارِ وَالْجِهَادِ مَعَهُمْ

"حَرِّضْ" ve "حَضِّضْ" ve "حُثَّ" maʿnen birdir ki bir şeyʾi tezyīn ve ona tevassul husūsunda umūr-ı müşkileyi teshīl ile ona iktihāma āharı tergīb ve teşvīktir. Bunun aslı helāk demek olan "حَرَضٌ"dir. "Tefʿīl" bābından "تَحْرِيضٌ" izāle-i helāk maʿnāsınadır.

- حَرَضًا [ḥaraḍan]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ﴾[1380] أَيْ [342] مُشْرِفًا لِلْهَلَاكِ أَوْ تَكُونُ مِنَ الْمَوْتَى

"حَرَضٌ" müşrif-i helāk. Ve "هَالِكٌ" burada "مَيِّتٌ" maʿnāsınadır. Hüzn ve ʿışkın teʾsīrinden eriyip zebūn ve müşrif-i helāk olan kimseye "حَرَضٌ" denir. "تَعِبَ" bābından "حَرِضَ يَحْرَضُ حَرَضًا فَهُوَ حَرَضٌ" Bu tesmiye bi'l-masdar kabīlinden fāʿil olup mübālaga ifāde eder. Mā-kablinde mezkūr "حَرِّضْ" bundan "tefʿīl"dir.

- الْحَرِّ [el-ḥarri]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ﴾[1381] أَيْ فِي مَوْسِمِ الْحَرِّ

Bunda hazf-i muzāf vardır, yaʿnī "sıcak zamānında" demek olur. "حَرٌّ", "بَرْدٌ"in zıddıdır. Lāzım olarak "تَعِبَ" bābından "حَرَّ الْيَوْمُ أَوِ الطَّعَامُ حَرًّا فَهُوَ حَارٌّ" denir, sıcak demektir. Ve "ضَرَبَ" ve "قَعَدَ" bāblarından da gelir, "حَرَّ حَرًّا وَحُرُورًا" denir. "حَرَارَةً" bundan ismdir. Ve fethle "حَرُورٌ" sıcak rüzgārdır.

1377 "Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir." el-Bakara, 2/223.
1378 "Ekin ve nesli yok etmeğe çalışır." el-Bakara, 2/205.
1379 "Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et." el-Enfāl, 8/65.
1380 "Oğulları, "Allah'a yemin ederiz ki, sen hālā Yusuf'u anıp duruyorsun. Sonunda üzüntüden eriyip gideceksin veya helāk olacaksın" dediler." Yūsuf, 12/85.
1381 "Bu sıcakta sefere çıkmayın" dediler." et-Tevbe, 9/81.

- الْحَرُورُ [el-ḥarūru]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ﴾[1382] أَيِ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ

"حَرُورٌ" fethle gece esen sıcak bir rüzgārdır, nādiren gündüz eser, nitekim "سَمُومٌ" gündüz eser nādiren gece eser. Bu İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumādan mervīdir. Bu maʿnānın ʿaksi de söylenmiş. Ehl-i tefsīr aʿmā ve basīri kāfir ve müʾminle; ve zulumāt ve nūru küfr ve īmānla; ve zıll ve harūru cennet ve nārla tefsīr etmişler. Baʿzılar da cāhil ve ʿālim; ve cehl ve ʿilm; ve hak ve bātıl; ile tefsīr ve teʾvīl etmişlerdir. "حَرُورٌ" mā-kablinde vākiʿ "اَلْحَرِّ" kelimesinden olduğu beyān edildi. [343]

- حَرْدٍ [ḥardin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَغَدَوْا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ﴾[1383] أَيْ حِقْدِ الْمَسَاكِينِ

"حَرْدٌ" gasb ve hıkddır. Menʿ ve kasd maʿnāsına da gelir. Takdīr-i kelām "وَغَدَوْا عَلَى حِقْدٍ لِلْمَسَاكِينِ أَوْ غَضَبٍ أَوْ مَنْعٍ أَوْ قَصْدٍ قَادِرِينَ عَلَيْهَا فِي زُعْمِهِمْ وَظَنِّهِمْ" sebkindedir, yaʿnī "Mesākīne hıkd yāhūd gazab veyā bostāndan menʿ veyā mahrūmiyyetlerini kasd üzerine erken davrandılar, kendi zuʿm ve zannlarında buna kādir oldukları hālde" demek olur. Rāğıb rahimehullāhu "حَرْدٌ" hiddet ve gazabdan neşʾet eden menʿdir demiş. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bihi. "ضَرَبَ" bābından "حَرَدَ يَحْرِدُ حَرْدًا" denir. "فَهِمَ" ve "طَرِبَ"den de gelir. Tahrīkle "حَرَدٌ" gazabdır.

- الْحَرَامِ [el-ḥarāmi]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا﴾[1384] أَيِ الْكَعْبَةِ الْمُعَظَّمَةِ

"حَرَامٌ" memnūʿun-minhüdür, yaʿnī kāsıdı bir cihet veyā sūretle kendinden menʿ olunan şeydir ki şerʿan yaʿnī Allāh subhānehu veyā Resūl-i ekrem'i tarafından vākiʿ olan nehy yā tahzīr yā zemm ile memnūʿ olur. Kaʿbe-i muʿazzama'ya Mescid-i Harām tesmiyesi onda kıtāl ve sāir baʿzı umūr memnūʿ olduğu içindir. "اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ" ve "أَشْهُرُ الْحُرُمِ" ki Recebü'l-ferd ve Zü'l-kaʿde ve Zü'l-hicce ve Muharrem'dir. Bunlarda da kıtāl memnūʿ olmakla harām tesmiye buyuruldu. "حُرُمٌ", "حَرَامٌ"ın cemʿidir. Ve "حَرَامٌ", "حَلَالٌ"in zıddıdır ki irtikābı şerʿan dünyāda cezā ve ʿukūbet ve haddi; ve āhirette de ʿazābı müstelzimdir.

1382 "Kör ile gören bir olmaz. Karanlıklar ile aydınlık bir olmaz. Gölge ile sıcaklık bir olmaz." Fātır, 35/19-21.

1383 "(Yoksullara yardım etmeğe) güçleri yettiği hālde (böyle söyleyerek) erkenden yola çıktılar." el-Kalem, 68/25.

1384 "Kendisine āyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Harām'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir." el-İsrāʾ, 17/1.

Ve "حَرَامٌ" ve "حُرُمٌ", "مُحَرَّمٌ"dir, yaʿnī hacc veyā ʿumre için ihrāma [344] girmiş kimsedir. Bunun cemʿi "حُرُمٌ"dur, zammeteynle ﴿وَأَنْتُمْ حُرُمٌ﴾[1385] أَيْ وَأَنْتُمْ مُحْرِمُونَ "Siz ihrāmda olduğunuz hālde" demektir. Sebeb-i tesmiye muhrimin hāl-i ihrāmda umūr-ı maʿlūmeden memnūʿ olmasıdır.

- حَرْفٍ [ḥarfin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللهَ عَلَى حَرْفٍ﴾[1386] أَيْ عَلَى وَجْهٍ وَاحِدٍ

Yaʿnī "bir vech üzere ʿibādet eden kimse" ki serrāʾ ve yüsr ve ʿāfiyette ʿibādet eder demektir, gūyā darrāʾ ve ʿusr ve mihnet ve meşakkatte ʿubūdiyyetten iʿrāz ve ihmāl eder ki īmān-ı sahīh ve muhabbetullāh her hālde ʿubūdiyyeti muktezīdir. "حَرْفٍ"in bu gūne tefsīri "حَرْفٌ" lafzı taraf ve şefīr yaʿnī kenār maʿnāsına olduğundandır: "حَرْفُ الشَّيْءِ طَرَفُهُ" Bundan vech maʿnāsı tasavvur edilip kendinde vücūh-ı ʿadīde bulunan bir emrin bir vechine "حَرْفٌ" taʿbīr edilir. Bu āyette vākiʿ "حَرْفٌ" kelimesini ʿakibindeki ﴿فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ﴾[1387] kavl-i kerīmi tavzīh ve tefsīr eder, teʾemmül buyurula.

- حَرَسًا [ḥarasen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنَّا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهُبًا﴾[1388] أَيْ مُحَافِظًا قَوِيًّا مِنَ الْمَلَئِكَةِ وَالنُّجُومِ الْمُحْرِقَةِ

Yaʿnī "melāikeden kavī bekçiler ve yakıcı yıldızlar" demektir. "حَرَسٌ" hıfz maʿnāsına olan kesr-i ḥāʾ ile "حِرْسٌ" lafzından muhāfız ve bekçi demek olan "حَارِسٌ"in cemʿidir. "قَتَلَ" bābından "حَرَسَ يَحْرُسُ حَرْسًا فَهُوَ حَارِسٌ وَذَاكَ مَحْرُوسٌ" denir. "حَرَاسَةٌ" bundan ismdir. Fethateynle "حَرَسٌ" ve zamm ve teşdīdle "حُرَّاسٌ", "خَدَمٌ" ve "خُدَّامٌ" gibi "حَارِسٌ"in cemʿleridir.

MAZMŪMETU'L-ḤĀʾ: "حُ،ر" [345]

- حُرُمٌ [ḥurumun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ﴾[1389] جَمْعُ الْحَرَامِ

Tahkīk ve beyānı mufassalen "الْحَرَامُ" kelimesinde mezkūrdur, oraya nazar oluna.

1385 "İhramlı iken" el-Māide, 5/1, 95.

1386 "İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'a kıyıdan kenardan kulluk eder." el-Hacc, 22/11.

1387 "Eğer kendisine bir hayır dokunursa gönlü onunla hoş olur." el-Hacc, 22/11.

1388 "Kuşkusuz biz göğe ulaşmak istedik, fakat onu çetin bekçilerle ve yakıcı ışıklarla dolu bulduk." el-Cinn, 72/8.

1389 "Bunlardan dördü haram aylardır." et-Tevbe, 9/36.

- الْحُرِّ [el-ḥurri]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ﴾[1390]

“حُرٌّ” hilāf-ı “عَبْدٌ”dır, “āzād kimse” demektir, yaʿnī rıkk ve esīr ve memlūk değil demek. Cemʿi “أَحْرَارٌ”dır. “رَجُلٌ حُرٌّ بَيِّنُ الْحُرِّيَّةِ وَالْحُرُورِيَّةِ” fethle, “وَالْحُرُورِيَّةِ” denir zammla. Bu kelimāt-ı selāse ismlerdir. “تَعِبَ” bābından “حَرَّ يَحِرُّ حَرَارًا” denir. Masdarda rāʾeyn beyninde elif ziyadesiyledir: “صَارَ حُرًّا” demektir. Tazʿīf ile yaʿnī “tefʿīl”den taʿaddī eder. “حَرَّرَهُ تَحْرِيرًا” denir, “صَيَّرَهُ حُرًّا” demek olur, ke-mā kāle taʿālā ﴿أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ﴾[1391] أَيْ إِعْتَاقُ عَبْدٍ ﴿قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا﴾[1392] أَيْ مُعْتَقًا

İstitrād: “حُرِّيَّةٌ” ikidir: Biri beyān olundu ki hürriyyet-i sūriyyedir. Dīgeri hürriyyet-i maʿneviyye ve hakīkiyyedir ki rıkk-ı sıfāt-ı redīʾe ve ahlāk-ı zemīme ve nefs ve hevā ve şehevāt-ı nefsāniyyeden hürriyyettir. İşte hürriyyet-i hakīkiyye budur. Hilāfı zāhiren hürr olsa da hakīkatte ʿabd-i zelīl ü hakīrdir ve esīr-i mahkūrdur, zīrā bu rıkkiyyet, rıkkiyyet-i sūriyyeden ziyāde mūris-i zillet ü ihtikārdır. Kāle ʿaleyhi’s-salātu ve’s-selām: “تَعِسَ عَبْدُ الدِّرْهَمِ تَعِسَ عَبْدُ الدِّينَارِ” ve emsāluhu mine’l-ehādīsi’n-nebeviyye.

FASLU’L-ḤĀʾİ’L-MUHMELE MAʿA’S-SĪNİ’L-MUHMELE: “ح،س”

- حَسْرَةً [ḥasraten]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لِيَجْعَلَ اللّٰهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ﴾[1393] أَيْ حُزْنًا وَيُقَالُ غَمًّا وَتَأَسُّفًا

“حَسْرَةً” bir şeyʾin bir daha ʿavdeti mümkin olmayacak sūretten elden çıkıp gitmesi üzerine insānda hāsıl olan [346] hüzn ve gam ve nedemdir. Bunun aslı “كَشْفٌ” maʿnāsına olan “حَسْرٌ” māddesidir. Bundan taʿab ve ʿayāʾ ve zaʿf maʿnālarına alınmıştır. Bu kelimenin tahkīki Bābu’l-Yāʾʾda “يَسْتَحْسِرُونَ” kelimesinde mezkūrdur, mahall-i mezkūra nazar oluna.

- حَسْبُنَا اللّٰهُ [ḥasbunallāhu]
- ﴿وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ﴾[1394] أَيْ كَافِينَا

Biz bundan “Bize Allāh yeter yetişir” taʿbīr ederiz. “حَسْبُ” kelimesi bu ve emsāli mahallerde kifāyet maʿnāsında müstaʿmeldir. Ve lafz-ı mezkūr “حِسَابٌ” yaʿnī ʿadedde dahi istiʿmāl olunur. “قَتَلَ” bābından “حَسَبْتُ الْمَالَ حَسْبًا” denir, “أَحْصَيْتُهُ عَدَدًا” demektir. Ve masdarında kesrle “حِسْبَةٌ” ve zammla “حُسْبَانًا” de denir. Ve “ظَنَّ” maʿnāsına “تَعِبَ” bābından

---

1390 “Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir.” el-Bakara, 2/178.

1391 “Ya da bir köle azat etmektir.” el-Māide, 5/89.

1392 “Hani, İmran’ın karısı, “Rabbim! Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım. Benden kabul et. Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin” demişti.” Āl-i ʿİmrān, 3/35.

1393 “Allah bunu (bu düşünceyi) onların kalplerine bir hasret (yarası) olarak (koydu).” Āl-i ʿİmrān, 3/156.

1394 “Allah bize yeter” dediler.” Āl-i ʿİmrān, 3/173; et-Tevbe, 9/59.

“حَسِبْتُ زَيْدًا رَشِيدًا”, “ظَنَنْتُ” demektir. Ve fethateynle “حَسَبٌ” meʾāsir yaʿnī mekārim-i ahlāk u sıfāt u efʿālde ism dahi olur. “شَرُفَ” ve “كَرُمَ” vezninde “حَسُبَ زَيْدٌ” denir. Baʿzen neseb-de de istiʿmāli de haber verildi.

- حَسِيبًا [ḥasīben]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَكَفَى بِاللّٰهِ حَسِيبًا﴾[1395] أَيْ مُحَاسِبًا
- وَفِي ﴿إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا﴾[1396] أَيْ كَافِيًا عَالِمًا مُقْتَدِرًا
- وَفِي ﴿اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا﴾[1397] أَيْ مُحَاسِبًا عَلِيمًا

Bu “حَسِيبًا” kelimesinde mahallerine göre dört maʿnā vardır: “كَافِيًا”, “عَالِمًا”, “مُقْتَدِرًا”, “مُحَاسِبًا” denir. Mā-kabline ircāʿ-ı nazar oluna.

- حَسِيسَهَا [ḥasīsehā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا﴾[1398] أَيْ صَوْتَهَا

Yaʿnī “cehennemin savtını” ki murād zefīridir, “حَسٌّ”den ki savt-ı hafīdir, bu lafzın maʿānī-i sāiresi Bābu’l-Hemze’de “أَحَسَّ” ve Bābu’t-Tā’da [347] “تَحُسُّونَهُمْ” kelimelerin-de mezkūrdur, mürācaʿat oluna.

- حَسِيرٌ [ḥasīrun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ﴾[1399] أَيْ كَلِيلٌ مُعْيٍ

Yaʿnī “ʿāciz ve yorgun ve durgun” demek olur. Bu faslın evvelindeki “حَسْرَةً” kelimesi gibi “حَسْرٌ”dendir, oraya bak.

MAZMŪMETU’L-ḤĀʾ: “حُ،س”

- حُسْبَانٍ [ḥusbānin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ﴾[1400] أَيْ يَجْرِيَانِ بِحِسَابٍ

1395 “Hesap görücü olarak Allah yeter.” en-Nisāʾ, 4/6; el-Ahzāb, 33/39.
1396 “Şüphesiz Allah her şeyin hesabını gereği gibi yapandır.” en-Nisāʾ, 4/86.
1397 “Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter” denilecektir.” el-İsrāʾ, 17/14.
1398 “Onlar cehennemin hışıltısını bile duymazlar.” el-Enbiyāʾ, 21/102.
1399 “Sonra tekrar tekrar bak; bakışların (aradığı çatlak ve düzensizliği bulamayıp) āciz ve bitkin hālde sana dönecektir.” el-Mülk, 67/4.
1400 “Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir.” er-Rahmān, 55/5.

Yaᶜnī "Burūc ve menāzillerinde hisāb-ı maᶜlūm ile seyr ve devr ederler" demektir. Ve "حُسْبَانٌ", "حِسَابٌ"ın cemᶜidir de denir, "شِهَابٌ" ve "شُهْبَانٌ" gibi.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ﴾[1401] أَيْ مَرَامِيَ

Murād "ᶜazāb-ı semāvī"dir. Ve "حُسْبَانَةٌ"nin cemᶜidir de denildi ki bir nevᶜ küçük oktur. "صَوَاعِقُ" ile de tefsīr olunmuş ki yıldırım demek olan "صَاعِقَةٌ"nın cemᶜidir. Ve İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhumādan "نَارًا" tefsīri de rivāyet olunmuştur.

- حُسُومًا [ḥusūmen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا﴾[1402] أَيْ تِبَاعًا مُتَوَالِيَةً

"Birbirinin ardınca gelen" demek olur. Bunun iştikākı "حَسِمَ الدَّاءُ" kavlindendir. "ضَرَبَ" bābından "حَسَمَهُ فَانْحَسَمَ" denir ki "مِكْوَاَةٌ" yaᶜnī dāglama āleti olan kızgın demirle hasta olan mahalli savunca, bürᵓ hāsıl oluncaya kadar birbiri ardınca dāglamaktır, sonra her bir emr-i mütetābiᶜde istiᶜmāl olundu. Ve "حُسُومًا", "نُحُوسًا" yaᶜnī "شُؤْمًا" ile de tefsīr edildi. Aslen bir şeyᵓin eserini izāle [348] maᶜnāsına mevzūᶜ "حَسْمٌ"dendir. Maᶜānī-i sāire hep buna rāciᶜir, meselā "كَيٌّ" ile maraz izāle edildiği iᶜtibārla "حَسْمُ الدَّاءِ" Kezā "نُحُوسٌ" ve "شُؤْمٌ" cümleten izāle-i eser mülāhazasıyladır.

MEKSŪRETU'L-ḤĀᵓ "ح،س"

- حِسَانٌ [ḥisānun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ﴾[1403] أَيْ خَيْرَاتٌ أَخْلَاقًا وَحِسَانٌ وُجُوهًا

Bu kelime bilā-tezkīr ināsa mevzūᶜ "حَسْنَاءُ" naᶜtının cemᶜidir. Müzekkeri "حَسَنٌ"dir. "رَجُلٌ حَسَنٌ وَامْرَأَةٌ حَسْنَاءُ" denir, "رَجُلٌ أَحْسَنُ" denilmez, çünkü "أَحْسَنُ"in efᶜal-i tafdīlde ıtlākı şāyiᶜdir, nitekim bilā-teᵓnīs zükūra mevzūᶜ olduğu için "شَابٌّ أَمْرَدُ" denir de "جَارِيَةٌ مَرْدَاءُ" denilmez, çünkü "مَرْدَاءُ" lafzı nebāt bitirmeyen kumluk arz maᶜnāsına müstaᶜmeldir.

- حِسَابًا [ḥisāben]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا﴾[1404] أَيْ كَافِيًا

"شَيْءٌ حِسَابٌ" denir, kāfī demek olur. Ānifü'l-beyān "حَسْبُنَا الله" kelimesine ircāᶜ-ı nazar oluna.

1401 "Seninkinin üzerine de gökten bir afet indirir" el-Kehf, 18/40.

1402 "Allah onu kesintisiz olarak yedi gece, sekiz gün onların üzerine musallat etti." el-Hākka, 69/7.

1403 "Onlarda huyları güzel, yüzleri güzel dilberler vardır." er-Rahmān, 55/70.

1404 "Rahmān'dan bir mükāfat, yeterli bir ihsan olarak verilmiştir." en-Nebeᵓ, 78/36.

FASLU’L-ḤĀʾİ’L-MUHMELE MAʿA’Ş-ŞĪNİ’L-MUʿCEME: “ح،ش”

- حَشَرْنَاهُمْ [ḥaşarnāhum]
- ﴿وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا﴾[1405] أَيْ جَمَعْنَاهُمْ

“Biz onları topladık” demek olur. “حَشْرٌ” kesretle cemʿ etmektir de denildi ki maʿnā-yı cemʿde mübālaga ifāde eder. Aslen “حَشْرٌ” bir cemāʿatı cebren makarrlarından çıkarıp harb ve emsāli umūrdan yerine ircāʿ etmek ve sürmektir, nitekim “اَلنِّسَاءُ لَا تُحْشَرْنَ” eseri mervīdir ki “لَا يُخْرَجْنَ إِلَى الْغَزْوِ” demektir. Anlaşılıyor ki nehy olunan cebrdir. Yoksa baʿzı nisāʾ bi’l-ihtiyār baʿzı umūr-ı gazve iştirāk ettiler. Ve “حَشْرٌ” lafzı insān ve gayr-ı insānda kullanılır, yalnız cemāʿatın gayrıda [349] yaʿnī efrādda kullanılmaz. Bāb-ı evvel ve sānīden “حَشَرَ يَحْشُرُ حَشْرًا فَهُوَ حَاشِرٌ” denir. “مَحْشَرٌ” ism-i mekāndır. ﴿وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ﴾[1406] ve ﴿وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ﴾[1407] ve ﴿وَإِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ﴾[1408] ve ﴿قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَابْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ﴾[1409] ve ﴿إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ﴾[1410] ve emsāli-i āyāt bundandır. Buna dāir baʿzı fevāid de Bābu’l-Hemze’de “أَوَّلِ الْحَشْرِ” kelimesinde mezkūrdur, mürācaʿat oluna.

FASLU’L-ḤĀʾİ’L-MUHMELE MAʿA’Ṣ-ṢĀDİ’L-MUHMELE: “ح،ص”

- حَصُورًا [ḥaṣūran]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَنَادَتْهُ الْمَلٰئِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ﴾[1411] أَيْ مَنُوعًا مِنَ النِّسَاءِ

Yaʿnī “nisāya takarrübden mübālaga ile mümteniʿ” demektir. Āti’l-beyān “حَصْرٌ” māddesinden “feʿūl”dür. Tafsīli bundan sonra gelir. Ve evlādı olmayan kimseye bir de kāffe-i ahvālde telezzüzāt-ı nefsāniyyeden müctenib olan kimseye dahi “حَصُورٌ” denir.

1405 “Biz onları mahşerde toplarız da içlerinden hiçbirini bırakmayız.” el-Kehf, 18/47.

1406 “Süleyman’ın, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları onun önünde toplandı. Hep birlikte düzenli olarak sevk ediliyorlardı.” en-Neml, 27/17.

1407 “Yaban hayatı yaşayan (irili ufaklı) tüm canlılar toplandığı zaman” et-Tekvīr, 81/5.

1408 “İnsanlar (kıyamet günü) toplandığında, o taptıkları kendilerine düşman oluverir, onların ibādetlerini de inkār ederler.” el-Ahkāf, 46/6.

1409 “Dediler ki: “Onu ve kardeşini alıkoy. Şehirlere de toplayıcı adamlar gönder.” eş-Şuʿarāʾ, 26/36.

1410 “Kendisiyle birlikte tesbih etsinler diye biz, dağları ve toplanıp gelen kuşları Dāvūd’un emrine verdik. Onların her biri Allah’a yönelmişlerdi.” Sād, 38/18-19.

1411 “Zekeriya mabedde namaz kılarken melekler ona, “Allah sana, kendisinden gelen bir kelimeyi (İsa’yı) doğrulayıcı, efendi, nefsine hākim ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya’yı müjdeler” diye seslendiler.” Āl-i ʿİmrān, 3/39.

- حَصِرَتْ [ḥaṣirat]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَوْ جَاؤُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ اَنْيُقَاتِلُوكُمْ اَوْيُقَاتِلُواقَوْمَهُمْ﴾[1412] أَيْ ضَاقَتْ

Yaʿnī “kalbleri sıkıldığı ve daraldığı hālde” demek olur. “حَصْرٌ” lafzı tazyīk ve tazayyuk ve menʿ ve habs ve ihāta maʿnālarına müstaʿmeldir. Aşağısını oku.

- حَصِيرًا [ḥaṣīran]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا﴾[1413] أَيْ حَابِسًا

Yaʿnī “küffārı hurūcdan ve dīger mahalle tahavvülden habs ve menʿ edici” demek olur. Ve sāzdan örme maʿrūf hasır maʿnāsına olarak “مِهَادًا” ʿibāretiyle dahi tefsīr edilmiştir. Bāb-ı evvelden “حَصَرَهُ يَحْصُرُهُ حَصْرًا فَهُوَ حَاصِرٌ وَذَاكَ مَحْصُورٌ” denir, habs ve menʿ ve tazyīk ve ihāta maʿnāları murād [350] olunur. Lāzım olarak da müstaʿmeldir, nitekim ānifen ﴿حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ﴾ āyet-i kerīmesinde beyān olundu. Bunda “عَلِمَ” bābından gelir. Ve “حَسُنَ” bābından dahi gelir. Ve “ifʿāl”den “إِحْصَارٌ” menʿ ve habs husūsan tarīk-i beytten yaʿnī bir kimseyi evinin yolundan menʿ maʿnāsına ve “müfāʿalet”ten “مُحَاصَرَةٌ” maʿrūftur. Koltuk altına da “حَاصِرَةٌ” denir.

- حَصْحَصَ [ḥaṣḥaṣa]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ الْئٰنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ﴾[1414] أَيْ وَضَحَ وَتَبَيَّنَ

Yaʿnī “Zāhir ve āşikār ve rūşen oldu” demek olur. Bu kelime ḥā-i meftūha ve ṣād-ı müşeddede ile “حَصَّ” lafzındandır; “كَفَّ”den “كَفْكَفَ” ve “كَبَّ”den “كَبْكَبَ” gibidir. Galebe ile setr ve ihfā edilen bir şeyʾin inkişāfıyla hak ve hakīkatin meydāna çıkmasında fāş olmasında istiʿmāl olunur.

- حَصِيدًا [ḥaṣīden]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوٰيهُمْ حَتّٰى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ﴾[1415] أَيْ كَالزَّرْعِ مَحْصُودٍ بِالْمِنْجَلِ

Yaʿnī “orakla, tırpanla biçilmiş ekin gibi” demektir. “حَصِيدًا”in nasbı nezʿ-i hāfıdladır. Ve ﴿فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا﴾[1416] ve ﴿مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ﴾[1417] ve ﴿فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ﴾[1418] gibi āyātta da bu maʿnāyadır. “ضَرَبَ” bābından “حَصَدَ الزَّرْعَ يَحْصِدُ حَصْدًا فَهُوَ مَحْصُودٌ وَحَصِيدٌ وَحَصَدٌ” de-

1412 “Yahut ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşmayı içlerine sığdıramayıp (tarafsız olarak) size gelenler (başka).” en-Nisāʾ, 4/90.

1413 “Biz cehennemi kāfirlere bir zindan yapmışızdır.” el-İsrāʾ, 17/8.

1414 “Aziz’in karısı ise, “Şimdi gerçek ortaya çıktı” dedi.” Yūsuf, 12/51.

1415 “Biz onları biçilmiş ekin, sönmüş ateş gibi yapıncaya kadar bu feryatları devam etti.” el-Enbiyāʾ, 21/15.

1416 “Bunları, kökünden yolunmuş bir hāle getiririz.” Yūnus, 10/24.

1417 “Onlardan ayakta duranlar da var, yıkılıp gidenler de.” Hūd, 11/100.

1418 “Onunla bahçeler ve biçilecek taneler (ekinler), bitirdik.” Kāf, 50/9.

nir, ahīr fethateynledir, ekini biçmek maʿnāsınadır. “خَامِدٌ” āteş sönmek maʿnāsına olan “خُمُودٌ”dan “fāʿil”dir, lākin burada mevtten kināyet olarak “خَامِدِينَ” , “مَيِّتِينَ” maʿnāsınadır.

• حَصَبُ [ḥaṣabu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾[1419] [351] أَيْ وَقُودُهَا وَيُقَالُ خَطَبُ جَهَنَّمَ

Yaʿnī “cehennemde yakılacak şeyʾ” ve “cehennem odunu” da denir. Yakmak ve tutuşturmak için kābil-i ihtirāk ve iştiʿāl olan şeyʾe “حَصَبٌ” denir. Ve “حَصَبْتُ النَّارَ” denir, “إِشْعَالٌ” murād edilir. Sicistānī rahimehullāhu diyor ki “حَصَبُ جَهَنَّمَ” lügat-ı Ḥabeşiyye ile “حَطَبُ جَهَنَّمَ” demektir denir. Buna kāil olanın lügat-ı Ḥabeşiyye ile kavlinden murādı eğer bu kelime lafz-ı vāhidle bir kelime-i Ḥabeşiyye ve ʿArabiyyedir demek ise bu onun reʾyince bir vechdir. Yāhūd bu kelime Ḥabeşiyyetü’l-asl iken ʿArab işitip onunla tekellüm ettiğini murād ediyorsa o vakt bu bir kelime-i ʿArabiyye olur, yoksa Ḳurʾān’da ʿArabiyyenin gayrı bir şeyʾ yoktur. Ve ḍād-ı muʿceme ile “حَضَبُ” dahi kırāʾat olunur ki kendisiyle āteş īkād ve işʿāl olunan şeyʾdir, her neden olursa olsun. İntehā.

FASLU’L-ḤĀʾİ’L-MUHMELE MAʿA’Ṭ-ṬĀʾ: “ح،ط”

• حَطَبًا [ḥaṭaben]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا﴾[1420] أَيْ وَقُودًا

Yaʿnī “cehennemi işʿāl edecek şeyʾ.” “حَطَبٌ” lügatte ağaçtan āteş yakılcak şeyʾdir ki Türkçe odun denir. Gerek insān gerek cinnden olan küffārın mādde-i vücūdları odun değildir, ancak ʿilm-i ezelde bunlar ehl-i nār olarak sābit olmakla īkād-ı cehennem için halk olunduklarından teşbīhen “حَطَبٌ” tesmiye olundular, yoksa ne bunlar odun ne de cehennem odunla īkād olunacak bir āteştir. Neʿūzu bi-ʿafvillāhi ve rahmetihi minhā.

MAZMŪMETU’L-ḤĀʾ: “ط“حُ”

• حُطَامًا [ḥuṭāmen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا﴾[1421] أَيْ فُتَاتًا

Yaʿnī “kırıntı, ufantı” demektir. [352] “حُطَامٌ” zammla aslen ekin saplarından kuruyup ufaklanan şeyʾdir. Fethle “حَطْمٌ” lafzındandır ki bir şeyʾi kırmaktır. “ضَرَبَ” bābından “حَطِمَ الشَّيْءُ يَحْطِمُهُ حَطْمًا” denir, “كَسَرَهُ” demektir. ﴿قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾[1422] Ve “تَعِبَ” bābından “حَطِمَ الشَّيْءُ حَطَمًا تَكَسَّرَ وَتَفَتَّتَ” Yaʿnī kırıl-

1419 “Hiç şüphesiz siz ve Allah’tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz.” el-Enbiyāʾ, 21/98.
1420 “Hak yoldan sapanlara gelince, onlar cehenneme odun olmuşlardır.” el-Cinn, 72/15.
1421 “Sonra da Allah onları kurumuş çer çöp hāline getirir.” ez-Zümer, 39/21.
1422 “Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman

dı, ufaklandı, rīze rīze oldu demektir, sonra her bir kesrde istiᶜmāl olundu. Āyāt-ı sāirede de maᶜnā böyledir.

- الْحُطَمَةِ [el-ḥuṭameti]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْحُطَمَةُ﴾[1423] تَفْسِيرُهَا ﴿نَارُ اللّٰهِ الْمُوقَدَةُ﴾[1424]

Yaᶜnī Allāh'ın īkād olunmuş āteşidir ki cehennemdir. Ānifü'l-beyān "حَطْمٌ" māddesinden meʾhūz esmā-i cehennemden bir ismdir. Mā-kabline nazar oluna. Ve ekūl olan doymaz kimseye de "حُطَمَةٌ" denir. Bu cehenneme teşbīhen bir tesmiyedir ki her yediğini kesr ve imhāʾ etmekle gūyā lisān-ı hāli cehennem gibi ﴿هَلْ مِنْ مَزِيدٍ﴾[1425] çağırır. Ve kaht senesine de "حُطَمَةٌ" denir.

MEKSŪRETU'L-ḤĀʾ "حِ،ط"

- حِطَّةٌ [ḥiṭṭatun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ﴾[1426] أَيْ مَسْأَلَتُنَا أَنْ تَحُطَّ عَنَّا ذُنُوبَنَا

Mübtedā-i mahzūfun haberidir. "حُطَّ عَنَّا ذُنُوبَنَا" kavlinden "فِعْلَةٌ" vezninde masdardır. "رَدَّ" bābından "حَطَّهُ يَحُطُّهُ حَطًّا" denir, bir şeyʾi yukarıdan indirmek maᶜnāsına olup iskāt maᶜnāsınada kullanılır. Bu kelime refᶜle ve nasbla kırāʾat olundu. Refᶜle kırāʾati de iki vechledir, biri beyān olundu. Vech-i āhar "حِطَّةٌ" mübtedā-yı mahzūfa haber olmakla değil, "بَنِي إِسْرَائِيلَ" lafzı ᶜayn'ıyla söylemekle meʾmūr olduklarını [353] hikāyeten olup "حِطَّةٌ" deyiniz demek olmasıdır. Nasbla olan kırāʾate göre yine iki vech vardır: Biri ﴿قُولُوا﴾ حُطَّ عَنَّا ذُنُوبَنَا ﴿حِطَّةً﴾ takdīriyledir ki "حُطَّ"ya mefᶜūl-i mutlak olur. Vech-i āhar ﴿قُولُوا﴾nun mansūbu olmaktır. Her hālde Benī İsrāʾīl'e istigfār ile emrdir. Ve İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhumā "قُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ لِأَنَّهُ تَحُطُّ الذُّنُوبَ وَالْخَطَايَا" ᶜibāretiyle tefsīr buyurmuşlar. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi bihi.

---

ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler" dedi." en-Neml, 27/18.

1423 "Andolsun ki o, Hutāme'ye atılacaktır. Hutame'nin ne olduğunu sen ne bileceksin?" el-Hümeze, 104/4-5.

1424 "O, Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir." el-Hümeze, 104/6.

1425 "O da, "daha var mı?" der." Kāf, 50/30.

1426 "Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve "hıtta!" (Ya Rabbi, bizi affet) deyin." el-Bakara, 2/58.

FASLU’L-ḤĀʾİ’L-MUHMELE MAʿA’Ẓ-ẒĀʾİ’L-MUʿCEME: “ح،ظ”

- حَظِّ [ḥaẓẓi]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ﴾[1427] أَيْ نَصِيبِ الْأُنْثَيَيْنِ
- وفي ﴿وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ﴾[1428] أَيْ تَرَكُوا نَصِيبَ أَنْفُسِهِمْ مِمَّا أُمِرُوا بِهِ فِي التَّوْرَاةِ

Bu āyetlerde “حَظّ” nasīb ile tefsīr olundu. Nasīb, hisse-i mukaddere demektir. Ve “جَدٌّ” yaʿnī ʿazamet ve baht ve devlet ve ginā maʿnālarına da gelir, nitekim ﴿يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ﴾[1429] kavl-i kerīminde “جَدٍّ عَظِيمٍ” ile tefsīr olundu ki baht ve devlet ve gınā ve servet-i ʿazīme sāhibidir demek olur. Ve sevāb-ı āhiret ve cennet maʿnālarına da gelir. ﴿وَمَا يُلَقّٰيهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلَقّٰيهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ﴾[1430] āyet-i kerīmesinde “ثَوَابٍ كَثِيرٍ” ile tefsīr edilmiş. Ve hazz-ı ʿazīmden murād cennettir de denilmiştir. Bāb-ı sālisten “حَظَّ يَحَظُّ حَظًّا فَهُوَ حَظٌّ وَحَظِيظٌ وَمَحْظُوظٌ” denir, “صَارَ ذَا حَظٍّ مِنَ الرِّزْقِ وَنَصِيبٍ وَجَدٍّ وَهُوَ الْبَخْتُ وَالدَّوْلَةُ وَالْغِنَاءُ” demek olur.

FASLU’L-ḤĀʾİ’L-MUHMELE MAʿA’L-FĀʾ: “ح،ف”

- حَفِيٌّ عَنْهَا [ḥafiyyun ʿanhā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا﴾[1431] أَيْ مُبَالِغٌ فِي السُّؤَالِ عَنْهَا حَتَّى عَلِمْتَهَا

Yaʿnī “Gūyā ki sen kıyāmetin vakt ve hīn-i vukūʿundan çok [354] suʾāl ettin de tā ki onu bildin” demek olur. “أَحْفَى فُلَانٌ فِي الْمَسْأَلَةِ” denir, “Suʾālde ilhāh ve istiksā” etti demek olur. Lākin bu āyette takdīm ve teʾhīr bulunduğuna işāreten Sicistānī rahimehullāhu takdīr-i kelām ile bunun maʿnāsı “يَسْأَلُونَكَ عَنْهَا كَأَنَّكَ حَفِيٌّ بِهِمْ” demiş ve hakkında iʿtināʾ ve ihtimām ve muhabbet ve tevāzuʿ izhār edilen bir kimsenin mesʾūlü isʿāf edildiği vaktte “تَحَفَّيْتُ بِفُلَانٍ فِي الْمَسْأَلَةِ” denir diye tefsīr etmiş ki “حَفِيٌّ”nin bārr ve muhibb ve şefīk ve muʿtenī maʿnāsına olduğunu ifhām eylemiş oluyor. Ve ﴿إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا﴾[1432] āyet-i kerīmesiyle dahi istişhād ediyor ki “Bana iyilik ve hakkımda iʿtinā edici idi” demek olur. Bir de ﴿كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا﴾[1433] kavl-i kerīmi baʿzı müfessirīn tarafından “كَأَنَّكَ عَالِمٌ بِهَا” ve yukālu “جَاهِلٌ بِهَا وَغَافِلٌ عَنْهَا” ʿibāretleriyle de tefsīr olunmuş. Bundan “حَفِيٌّ” kelimesinin azdāddan olduğu

1427 “Erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder.” en-Nisāʾ, 4/11, 176.

1428 “Akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını da unuttular.” el-Māide, 5/13, 14.

1429 “Keşke Kārūn’a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir” dediler.” el-Kasas, 28/79.

1430 “Bu güzel davranışa ancak sabredenler kavuşturulur. Buna ancak (hayırdan ve olgunluktan) büyük payı olanlar kavuşturulur.” Fussilet, 41/35.

1431 “Sanki senin ondan haberin varmış gibi sana soruyorlar.” el-Aʿrāf, 7/187.

1432 “Şüphesiz O, beni nimetleriyle kuşatmıştır.” Meryem, 19/47.

1433 “Sanki senin ondan haberin varmış gibi” el-Aʿrāf, 7/187.

anlaşılıyor, yaʿnī ʿālim ve cāhil maʿnālarında istiʿmāli münfehim oluyor. Bābu’l-Yā’da “يُحْفِكُمْ” kelimesinde dahi bundan bir nebze bahs olunur. Dördüncü bābdan “حَفِيَ يَحْفَى حَفَاوَةً فَهُوَ حَفِيٌّ” denir. Ve “ifʿāl”den “إِحْفَاءٌ” suʾālde ilhāh ve mübālaga ve istiksāʾ maʿnālarınadır. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bihi.

- حَفَدَةً [ḥafedeten]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً﴾[1434] أَيْ خَدَمًا

Yaʿnī “Size hādimler kıldı” demektir. Ve “حَفَدَة” zevce tarafından olan akrabādır da denildi. Ve ashār yaʿnī dāmādlardır denildiği gibi aʿvāndır dahi denildi. Ve kişinin evlādından kendine nāfiʿ olanlardır. Ve zevcenin zevc-i evvelinden olan ebnāʾdır da denildir. Kelime-i mezbūre “حَافِدٌ”in [355] cemʿidir. “حَافِدٌ” , hādimdir. Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*’ta “وَالْمُتَحَرِّكُ الْمُتَبَرِّعُ بِالْخِدْمَةِ أَقَارِبَ كَانُوا أَوْ أَجَانِبَ” diyor. Ve müfessirlerin “أَسْبَاطٌ”tır dediklerini de söylüyor. Ve sürʿat maʿnāsına istiʿmāli de şāyiʿdir. “ضَرَبَ” bābından “حَفَدَ يَحْفِدُ حَفْدًا” denir, “أَسْرَعَ” demek olur. Ve salāt-ı vitrde okunan duʿā-i meʾsūrda “وَإِلَيْكَ نَسْعَى وَنَحْفِدُ” cümlesinde “نُسْرِعُ إِلَى الطَّاعَةِ” demektir.

- حَفَفْنَاهُمَا [ḥafefnāhumā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا﴾[1435] أَيْ أَطَفْنَاهُمَا مِنْ جَوَانِبِهِمَا

Yaʿnī “Biz o iki bāgçeyi yanlarından hurmā ağaçlarıyla çevirdik, ihāta ettik” demek olur. Ve “حِفَافٌ” maʿnāsına da gelir ki tavāf ve tezyīn demektir. Cemʿi “أَحِفَّةٌ” gelir, ihāta maʿnāsına. ﴿وَتَرَى الْمَلٰئِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ﴾[1436] أَيْ مُحَدِّقِينَ وَمُسْتَدِيرِينَ حَوْلَهُ Yaʿnī “ʿArşın etrāfına çevrilmiş ve halka olmuş oldukları hālde” demektir. “رَدَّ” bābından “حَفَّهُ يَحُفُّهُ حَفًّا وَحِفَافًا فَهُوَ حَافٌّ” denir. Ve bāb-ı mezkūrdan katʿ ve tezyīn maʿnālarına da gelir. “حَفَّ الرَّجُلُ شَارِبَهُ”, “قَطَعَ” ve “حَفَّتِ الْمَرْأَةُ وَجْهَهَا”, “زَيَّنَتْ” demektir.

FASLU’L-ḤĀʾİ’L-MUHMELE MAʿA’L-ĶĀF: “ح،ق”

- حَقِيقٌ [ḥaķīķun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللّٰهِ إِلَّا الْحَقَّ﴾[1437]

Bu āyet-i kerīmede “عَلَى” iki sūretle kırāʾat olundu: Biri yā-i mütekellime “حَقِيقٌ عَلَيَّ أَيْ

1434 “Eşlerinizden de oğullar ve torunlar verdi.” en-Nahl, 16/72.

1435 “Onlara şu iki adamı örnek ver: Onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, bağların çevresini hurmalarla donatmış, ikisinin arasına da bir ekinlik koymuştuk.” el-Kehf, 18/32.

1436 “Melekleri de, Rablerini hamd ile tesbih edip yüceltererek Arş’ın etrafını kuşatmış hālde görürsün.” ez-Zümer, 39/75.

1437 “Bana, Allah’a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır.” el-Aʿrāf, 7/105.

“وَاجِبٌ عَلَيَّ” yaʿnī “Benim üzerime vācibdir” demektir olur. Dīgeri bilā-yā-i mütekellim ﴿حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللّٰهِ إِلَّا الْحَقَّ﴾[1438] Bu sūrette “حَقِيقٌ” mukadder “أَنَا”’nin haberi olur. “أَيْ أَنَا حَقِيقٌ أَيْ جَدِيرٌ لَائِقٌ” Yaʿnī “Ben evlā ve ahrā ve lāyıkım” demektir. [356] Hilāf-ı bātıl olan “حَقٌّ” lafzından “faʿīl”dir. “ضَرَبَ” ve “قَتَلَ” bāblarından “حَقَّ يَحِقُّ يَحُقُّ حَقًّا” denir, vücūb ve sübūt ifāde eder. “حَقِيقٌ” lāyık, cedīr ve sezāvār maʿnāsına kullanılır. Bu “حَقٌّ” lafzı maʿānī-i kesīrede istiʿmāl olunur. Mufassalāta mürācaʿat lāzımdır.

- حَقَّ [ḥaḳḳa]
- ﴿حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ﴾[1439] أَيْ وَجَبَتْ عَلَيْهِمُ الْحُجَّةُ فَوَجَبَ الْعَذَابُ

“حَقٌّ” kelimesi Ḳurʾān-ı kerīm’de pek çok mahallerde vārid olmuştur. Mahalline göre vücūb ve lüzūm ve sübūt ve sıdk ve sıhhat ve savāb ve cevāz maʿnālarıyla tefsīr olunur. Ve bununla Ḳurʾān ve Muḥammed sallallāhu ʿaleyhi ve ālihi ve sellem efendimizden de kināyet olunmuştur.

- حَقُّ الْيَقِينِ [ḥaḳḳu’l-yaḳīni]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ﴾[1440] أَيْ لَعَيْنُ الْيَقِينِ وَمَحْضُ الْيَقِينِ

“يَقِينٌ” husūl ve tahakkukuyla her gūne şekk ve reyb bi’l-külliyye ve katʿiyyen zāil olan ʿilmdir. Lākin bu müfesserlerle müfesserün bihi kelimeler beyninde fark vardır, meselā her zī-hayāt için ʿākıbet mevt olduğuna taʿalluk [eden] ʿilme “عِلْمُ الْيَقِينِ” denir. Ve ﴿فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ وَأَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ﴾[1441] medlūlünce mevtin raʾye’l-ʿayn huzūruna taʿalluk eden ʿilme “عَيْنُ الْيَقِينِ” denir. Bir kimse kendi nefsinde mevti bi’z-zāt tattığı vaktte onda hāsıl ʿilme “حَقُّ الْيَقِينِ” denir, işte fark budur.

MAZMŪMETU’L-ḤĀʾ: “حُ،ق”

- حُقُبًا [ḥuḳuben]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا﴾[1442] أَيْ دَهْرًا

Yaʿnī “uzun zamān” demektir. Ve “حُقُبٌ” seksen senedir denildi. Bu lafza müteʿallik kelām Bābu’l-Hemze’de “أَحْقَابًا” kelimesinde mezkūrdur. [357]

1438 “Bana, Allah’a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır.” el-Aʿrāf, 7/105.

1439 “Azap hükmü gerçekleşenler” el-Kasas, 28/63; el-Ahkāf, 46/18.

1440 “Şüphesiz Kur’an gerçek kesin bilgidir.” el-Hākka, 69/51.

1441 “Can boğaza geldiğinde, onu geri döndürsenize! Oysa siz o zaman bakıp durursunuz.” el-Vākıʿa, 56/83-84.

1442 “Hani Musa beraberindeki gence şçyle demişti: “İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım ya da uzun zaman gideceğim.” el-Kehf, 18/60.

- حُقَّتْ [ḥuḳḳat]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ﴾[1443] أَيْ حَقَّ لَهَا أَيْ وَجَبَ عَلَيْهَا أَنْ تَسْمَعَ وَتُطِيعَ

Yaʿnī "Semāʾ üzerine vācib oldu, sābit oldu, rabbisine itāʿat ve emrine inkıyād etmek" demektir. Bābu'l-Hemze'de "أَذِنَتْ" kelimesine mürācaʿat oluna.

FASLU'L-ḤĀʾİ'L-MUHMELE MAʿA'L-KĀF: "ح،ك"

- حَكَمًا [ḥakemen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَفَغَيْرَ اللّٰهِ أَبْتَغِي حَكَمًا﴾[1444] أَيْ حَاكِمًا عَدْلًا

- وَقَوْلُهُ سُبْحَانَهُ ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِاللّٰهُبَيْنَهُمَا﴾[1445] أَيْ رَجُلًا عَدْلًا

"حُكْمٌ"dendir ki ıslāh için olan menʿdir. At ve emsālinin zabt için ağızlarına vurulan lisānımızda gem denilen lügāma da "حَكَمَةٌ" tesmiyesi bu maʿnādan meʾhūzdur. "حَكَمْتُ الدَّابَّةَ" denir ki "Gem ile atı serkeşlikten menʾ ettim." Ve "ifʿāl"den "أَحْكَمْتُ الدَّابَّةَ" "Hayvāna gem vurdum" demektir. Ve "حَكَمْتُ السَّفِينَةَ" "Gemiyi demirledim" yaʿnī seyr ve ceryden menʿ ettim demek olur. Ve zamm ile "حُكْمٌ" bir husūsta bu böyledir yāhūd böyle değildir, yaʿnī īcāben veyā selben onun hakkında ʿadl ve nasfetle kazā etmek ve mütehālif ve mütehāsim ve mütehākimleri nizāʿdan menʿdir yāhūd nizāʿı menʿdir. Ve fethateynle "حَكَمٌ" bu bābda mütehassıs ve hāzık kimse demektir ki "حَاكِمٌ"den eblagdır. Bāb-ı evvelden "حَكَمَ يَحْكُمُ حَكَمًا فَهُوَ حَاكِمٌ وَذَاكَ مَحْكُومٌ لَهُ وَعَلَيْهِ" denir, "قَضَى" ve "فَصَلَ" demektir. Bāb-ı hāmisten "حَكُمَ يَحْكُمُ", "صَارَ حَكِيمًا" demek olur.

- الْحَكِيمُ [el-ḥakīmu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾[1446]

"حِكْمَةٌ" ten "faʿīl"dir. "حِكْمَةٌ" lügatte ʿilm ve ʿakl ile hakka isābettir. Daha başka taʿrīfleri de [358] vardır ki mufassalātta görülür. Bu āyet-i kerīmede olduğu gibi Cenāb-ı Hakk'a vasf ve esmā-i hüsnādan olmak iʿtibāriyle "حِكْمَةٌ" eşyāyı kable vücūdihā yaʿnī kabūl-ı vücūdla hāricde taʿayyün etmezden evvel ʿilm-i ezelī ile ke-mā hiye bilmek ve gāyet-i ihkām ve hüsn-i nizāmla yerli yerinde olmak üzere īcād etmektir. İşte "الْحَكِيمُ"

1443 "Rabbini dinlediği zaman -ki ona yaraşan da budur- (insan yaptıklarını karşısında bulur!)" el-İnşikāk, 84/2, 5.

1444 "Ben Allah'tan başka bir hakem mi arayacağım?" (de)." el-Enʿām, 6/114.

1445 "Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı) düzeltmek isterlerse, Allah da onları uzlaştırır." en-Nisāʾ, 4/35.

1446 On iki yerde, örneğin İbrāhīm, 14/4.

bu maʿnāda esmā-i hüsnādandır. Ḳurʾān’a ve kitāba vasf oldukta hikmeti mutazammın demektir. Ve “رَجُلٌ حَكِيمٌ” kavlinde olduğu gibi insāna vasf olursa mevcūdatı ʿārif ve hakāyıkına ʿalā-kadri’l-imkān vākıf ve hayrı şerden ve hüsnü kubhten ve hidāyeti dalāldan fārık ve mümeyyiz demek olur.

MAZMŪMETU’L-ḤĀʾ: “ح،ك”

- حُكْمُ [ḥukmu]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرٰيةُ فِيهَا حُكْمُ اللّٰهِ﴾[1447] و﴿ذٰلِكُمْ حُكْمُ اللّٰهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾[1448]

Emrullāh ve farīzatullāh ve şerʿullāh demek olur. Āyet-i ūlāda “رَجْمٌ” hükmü ve sāniyede tamām-ı āyette mezkūr olan hükmler murād olunur. Faslın evvelinde vākiʿ “حَكَمًا” ve “الْحَكِيمُ” kelimeleri mütālaʿa oluna.

MEKSŪRETU’L-ḤĀʾ: “ح،ك”

- الْحِكْمَةَ [el-ḥikmete]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ﴾[1449]

Bu kelime-i kerīmenin tahkīki ibtidā-yı faslda “حَكَمًا” ve “الْحَكِيمُ” kelimesinde mufassalen beyān olunmuştur, ancak “حِكْمَةٌ”in ʿakla ism olduğu mübhemce geçti. Sicistānī rahimehullāhu “اَلْحِكْمَةُ اسْمٌ لِلْعَقْلِ” deyip sebeb-i tesmiye olarak “لِأَنَّهُ يَمْنَعُ صَاحِبَهُ مِنَ الْجَهْلِ” demiş ve bu maʿnānın “حَكَمَةُ الدَّابَّةِ”den olduğunu beyān etmiş. “حَكَمَةٌ” kelimesinin gerek lügaten gerek ıstılāhan birçok maʿānī-i dakīkası mufassalātta görülür. [359]

FASLU’L-ḤĀʾİ’L-MUHMELE MAʿA’L-LĀM: “ح،ل”

- حَلَائِلُ [ḥalāʾilu]
- ﴿وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ﴾[1450] أَيْ أَزْوَاجُ أَبْنَائِكُمْ

“حَلِيلَةٌ”nin cemʿidir. “حَلِيلَةُ الْمَرْءِ امْرَأَتُهُ” Yaʿnī kişinin halilesi, zevcesi, kadınıdır. Zevceye “حَلِيلَةٌ” ve zevcine “حَلِيلٌ” denir. Bu maʿnā “حُلُولٌ”dan olmak üzeredir. Zevc ve zevce

---

1447 “Yanlarında içinde Allah’ın hükmü bulunan Tevrat varken nasıl oluyor da seni hakem yapıyorlar.” el-Māide, 5/43.

1448 “Bu, Allah’ın hükmüdür. O, aranızda hüküm veriyor. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” el-Mümtehine, 60/10.

1449 “Allah hikmeti dilediğine verir.” el-Bakara, 2/269.

1450 “Öz oğullarınızın karıları” en-Nisāʾ, 4/23.

dāimā birlikte nüzūl etmesi sebeb-i tesmiye olur. Ve yekdīgere helāl oldukları içindir de denildi. Bu sūrette "حَلِيلَةٌ" , "مُحَلَّةٌ" maᶜnāsına olur.

MAZMŪMETU'L-ḤĀ': "حُ،ل"

- حُلِيِّهِمْ [ḥuliyyihim]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ﴾[1451]

"حِلْيَةٌ"nin cemᶜidir. Altın gümüş ve sāir zī-kıymet maᶜādin ve cevāhirden müttehaz bilezik ve kılāde ve hātem ve gayr-ı zālik zīnet eşyasıdır, Türkçe bezek denir. Ve "حِلْيَةٌ" sıfat maᶜnāsına kullanılır; "حِلْيَةُ الرَّجُلِ", "صِفَتُهُ" demektir. Ancak insānı tezyīn eden sıfāt-ı mahmūde ve ᶜāliyede istiᶜmāl şāyiᶜdir. Minhu: "حِلْيَةُ الرَّسُولِ صلّى الله عليه وسلّم" ve "حِلْيَةُ الْأَوْلِيَاءِ، رِضْوَانُ اللهِ عَلَيْهِمْ".

- حُلُّوا [ḥullū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ﴾[1452]

Ānifü'l-beyān "حِلْيَةٌ"den "tefᶜīl" bābından mebnī ᶜale'l-mefᶜūl sīga-i māzī-i cemᶜ-i müzekkerdir, bināᵓenᶜaleyh "حُلُّوا" "Tahliye ve tezyīn olundular", Türkçe "Bezendiler" demek olur. Bābu'l-Hemze'de "أَسَاوِرَ" kelimesine de nazar oluna.

- الْحُلُمَ [el-ḥulume]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾[1453] أَيِ الْإِحْتِلَامَ

Zammeteynle "حُلُمٌ" ᶜakl demektir, nitekim ﴿أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلَامُهُمْ بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ﴾[1454] kavl-i kerīminde "عُقُولُهُمْ" [360] ile tefsīr olundu. Ve "حُلُمٌ" tufūliyyetin müntehāsı olan sinn-i bülūgdur ki ibtidā-i zuhūr-ı şehvettir. Bu çağda "إِحْتِلَامٌ" vākiᶜ olur. Bu maᶜnāda istiᶜmāli ᶜaklın ibtidā-i tekemmülü olmak iᶜtibāriyledir. Bu mertebede tıflın tufūliyyete mahsūs olan istisnāiyyeti şerᶜan sākıt olur, nitekim bahsinde olduğumuz āyette "إِذَا"nın cevābı ﴿فَلْيَسْتَأْذِنُوا﴾ vākiᶜ oldu. Ve "حُلُمٌ" rüᵓyā maᶜnāsına da gelir, ancak gayr-ı sahīh ve kerīhlerinde istiᶜmāl olunur. Sahīha ve sāliha olanına "رُؤْيَا" denir. Bāb-ı evvelden "حَلَمَ يَحْلُمُ حِلْمًا بِالْكَسْرِ وَحُلُمًا بِضَمَّتَيْنِ وَحُلْمًا بِسُكُونِ اللَّامِ فَهُوَ حَالِمٌ" denir.

1451 "Mūsā'nın kavmi onun (Tur'a gitmesinin) ardından, ziynet eşyalarından, böğürmesi olan bir buzağı heykeli (yaparak ilah) edindiler." el-Aᶜrāf, 7/148.

1452 "Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir." el-İnsān, 76/21.

1453 "Çocuklarınız erginlik çağına geldiklerinde, kendilerinden öncekilerinizin istedikleri gibi izin istesinler." en-Nūr, 24/59.

1454 "Bunu kendilerine akılları mı emrediyor, yoksa onlar azgın bir topluluk mudur?" et-Tūr, 52/32.

MEKSŪRETU’L-ḤĀʾ “حِ،ل”

- حِلٌّ [ḥillun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ﴾[1455] أَيْ حَلَالٌ أَوْ حَالٌّ وَنَازِلٌ فِيهِ

Bu kelime-i kerīme kesrle “حَلَالٌ” demektir, nitekim kesr ve sükūnla “حِرْمٌ” ve “حَرَامٌ” demektir. Murād feth-i Mekke’de feth günü belde-i harāmda işlenmesi harām olan umūrun bir sāᶜat Resūl-i ekrem hazretlerine helāl kılındığını kable’l-vukūᶜ tebşīrdir. Bu maᶜnāya göre bāb-ı evvel ve sānīden “حَلَّ يَحُلُّ حَلَالًا” ve “حَلَّ يَحِلُّ حِلًّا” ve vasf bi’l-masdar olmak üzere “فَهُوَ حَلَالٌ وَحِلٌّ” denir. Ve “حُلُولٌ” ve nüzūl ve ikāmet maᶜnāsına olarak “حَالٌّ” tefsīrine göre “Sen bu beldeye nāzil ve bunda ikāmet ettiğin hālde” demek olur. Bu maᶜnaya göre de “قَعَدَ” bābından “حَلَّ يَحُلُّ حُلُولًا فَهُوَ حَالٌّ” denir. Ve lafz-ı mezkūr maᶜnen ve māddeten çözmek ve açmak maᶜnālarında da müstaᶜmeldir. Bunda “قَتَلَ” bābından “حَلَّ يَحُلُّ حَلًّا بِالْفَتْحِ فَهُوَ حَلَّالٌ” denir. “فَعَّالٌ” vezninde “حَلَّ الرَّجُلُ الْعُقْدَةَ” ve “حَلُّ الْمُشْكِلَاتِ” bundandır. [361]

FASLU’L-ḤĀʾİ’L-MUHMELE MAᶜA’L-MĪM: “ح،م”

- حَمِيمٌ [ḥamīmun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَاتَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَاالسَّيِّئَةُ اِدْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ﴾[1456] أَيْ كَأَنَّهُ صَدِيقٌ قَرِيبٌ

- وَكَذَا فِي ﴿فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هٰهُنَا حَمِيمٌ﴾[1457]

- و﴿وَلَا يَسْئَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا﴾[1458]

- و﴿فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ﴾[1459]

Āyāt-ı kerīmesinde de böyledir ki nesebde karīb demektir ki biz Türkçe olarak hısım deriz. Ve hāss maᶜnāsına da gelir, nitekim “دُعِينَا فِي الْحَامَّةِ وَالْعَامَّةِ”, “فِي الْخَاصَّةِ وَالْعَامَّةِ” demek olur. Ve “حَمِيمٌ” şedīdü’l-harāre olan sıcak yaᶜnī kaynar su demektir, nitekim ﴿لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ﴾[1460] ve ﴿كَمَنْهُوَخَالِدٌ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ﴾[1461] ve ﴿يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُوسِهِمُ الْحَمِيمُ﴾[1462] āyāt-ı kerīmesinde vākiᶜ olmuştur. Cümlesinde murād kaynar sudur ki ᶜazābı ifāde eder.

1455 “Sen bu beldedeyken” el-Beled, 90/2.

1456 “İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir.” Fussilet, 41/34.

1457 “Bu sebeple, bugün burada onun samimi bir dostu yoktur.” el-Hākka, 69/35.

1458 “(O gün) hiçbir samimi dost, dostunu sormaz.” el-Maᶜāric, 70/10.

1459 “İşte bu yüzden bizim şefaatçilerimiz yok. Candan bir dostumuz da yok.” eş-Şuᶜarāʾ, 26/100-101.

1460 “Onlara çılgınca kaynamış bir içecek.” el-Enᶜām, 6/70; Yūnus, 10/4.

1461 “Ateşte temelli kalacak olan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu?” Muhammed, 47/15.

1462 “Başlarının üstünden de kaynar su dökülür.” el-Hacc, 22/19.

Ve şedīdü's-sevād olan duhāna, dumana da "يَفْعُولٌ" vezninde "يَحْمُومٌ" denir. Harāret maʿnāsına "رَدَّ" bābından "حَمَّ يَحُمُّ حَمًّا فَهُوَ حَمِيمٌ" denir. Ve lāzım ve müteʿaddī de olur. Sevād maʿnāsına "تَعِبَ" bābından "حَمَّ يَحَمُّ حَمَمًا فَهُوَ حَمِيمٌ" denir. Bu lafzın maʿānī-i sāiresi mufassalāt-ı kütüb-i lügatte görülür. Bābu'l-Yā'da "يَحْمُومٌ" kelimesine de nazar oluna.

- حَمُولَةً [ḥamūleten]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا﴾[1463] أَيْ صَالِحَةً لِلْحَمْلِ عَلَيْهَا

Yaʿnī üzerine yük yükletilen hayvānlar, büyük develer ki yük kaldırmağa tākati olanlardır. "فَرْشٌ" yüke tākati olmayan küçük hayvānlar, develerdir denildi. Ve baʿzı ʿulemāʾ "حَمُولَة" deve ve at ve katır ve hımār ve her yük yükletilen hayvāndır. "فَرْشٌ" ganem, koyundur dediler. Ve "حَمُولَة" yük hayvānı ve "فَرْش" binek hayvānıdır dediler. Bābu'l-Fā'da "فَرْشًا" kelimesine bak.

- حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا [ḥamelet ḥamlen ḫafifen]
- ﴿فَلَمَّا تَغَشّٰيهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا﴾[1464] أَيِ الْمَاءَ يَعْنِي الْمَنِيَّ وَالنُّطْفَةَ لِكَوْنِهِ خَفِيفًا عَلَى الْمَرْأَةِ [362] إِذَا حَمَلَتْ

Bu haml-i hafīfin tefsiridir, yaʿnī "Kadına hāmil olduğu hīnde mā-i recül yaʿnī nutfe hafīftir, sıklet vermez."

- حَمَإٍ [ḥameʾin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ﴾[1465] جَمْعُ حَمْأَةٍ

Ve "حَمْأَةٌ" tūl-ı müddet suda kalmakla kararıp mütegayyir olmuş çamurdur ki kara balçık derler. "مَسْنُونٌ", "مُنْتِنٌ" demektir. Bābu'l-Mīm'de "مَسْنُونٌ" kelimesine nazar oluna. Ve "حَمْأَةٌ" āteş ve şems ve beden-i hayvānda kuvve-i hārreden mütevellid harāret demek olan "حَمْيٌ" māddesindendir.

- حَمِئَةٍ [ḥamiʾetin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ﴾[1466] أَيْ ذَاتِ حَمْأَةٍ"

Bu mehmūzen kırāʾate göredir. Ve bilā-hemze "حَمِيَةٍ" ve "حَامِيَةٍ" kırāʾatlerine göre "حَارَّةٍ" yaʿnī sıcak demektir.

1463 "Yine O, hayvanlardan da irili ufaklı var edendir." el-Enʿām, 6/142.
1464 "(İnsan) eşiyle birleşince eşi hafif bir yük yüklenir (gebe kalır)." el-Aʿrāf, 7/189.
1465 "Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık." el-Hicr, 15/26, 28, 33.
1466 "Güneşin battığı yere varınca, onu siyah balçıklı bir su gözesinde batar (gibi) buldu." el-Kehf, 18/86.

- الْحَمِيَّةَ [el-ḥamiyyete]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ﴾[1467] أَيِ الْأَنَفَةَ وَالْغَضَبَ

“حَمِيَّةٌ” harāret demek olan ānifü’l-beyān “حَمْيٌ”den kanda mevcūd olan harāret-i tabīʿiy-yenin baʿzı esbāb ile iştidādından insāna ʿārız olan ʿār ve gayret ve gazabdan ʿibārettir. Müteʿallakı iʿtibāriyle mahmūde ve mezmūme olur. Bu āyette zemmini tebyīnen ﴿حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ﴾ bedel kılınmıştır. Bu ve mā-kablinde olan iki kelime bir asldandır ki “حَمْيٌ”dir.

- حَمْلٍ [ḥamlin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِنْ كُنَّ أُولَاتِ حَمْلٍ﴾[1468] و﴿وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا﴾[1469]

“حَمْل” ḥā-i meftūḥa ve mīm-i sākine ile kadının batnında hāmil olduğu cenīndir. Ağaçta olan meyveye de denir. Kesr-i ḥāʾ ile “حِمْل” başta taşınan ve sırta yüklenilen yüktür. Hayvān yüküne de denir. ﴿وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ﴾[1470] bir deve yükü demektir. [363]

- حَمَّالَةَ الْحَطَبِ [ḥammālete’l-ḥaṭabi]

- ﴿وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ﴾[1471]

Murād Ebū Leheb’in zevcesidir ki Ummu Cemīl bint Ḥarb b. Umeyye’dir. Ebū Süf-yān’nın kız kardeşi ve Muʿāviye’nin ʿammesi olur. Resūl-i ekrem sallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimize son derecede bugz ve ʿadāveti olduğundan zevcine de hakk-ı karābeti unutturmuştu,bināʾenʿaleyh birçok isāʾet ve cürʾetlere sebeb oldu. “حَمَّالَةَ الْحَطَبِ” laka-bıyla telkībi nemīme ifşāsında gezdiği içindi ki beyne’n-nās īkāʿ-ı şerr ü fesād eder ve bununla āteş-i fitneyi īkād ederdi. Ve Ummu Cemīl zengin olduğu hālde evinin odunu-nu kendi sırtında getirmek zilletini irtikāb ettiği için böyle telkīb edildi de denilmiş. Ve ʿalā-rivāyetin Nebī-i muhterem ve ashābını īzāʾ için diken kesip tarīk-i risālet-penāha döktüğü içindir de denildi ki hatabla diken murād olunmuş olur.

MAZMŪMETU’L-ḤĀʾ: “حُ،م”

- حُمِلَتِ [ḥumilet]

- ﴿وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً﴾[1472] أَيْ رُفِعَتْ مِنْ مَكَانِهِمَا بِمَا فِيهِمَا

Yaʿnī kendilerinde olan eşyāʾ ile yerlerinden kaldırıldığı vaktte demek olur ki kıyāmette

1467 “Hani inkār edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi.” el-Feth, 48/26.
1468 “Eğer hamile iseler” et-Talāk, 65/6.
1469 “Her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür.” el-Hacc, 22/2.
1470 “Onu getirene bir deve yükü ödül var.” Yūsuf, 12/72.
1471 “Odun taşıyarak karısı da (o ateşe girecektir).” Tebbet, 111/4.
1472 “Yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine bir çarptırılınca, işte o gün olacak olmuş(kıyamet kopmuş) tur.” el-Hākka, 69/14.

vākiᶜ olacak zelāzil ve racefāttan kināyettir. Yük demek olan “حَمْلٌ”dendir ki tahammülde şeyʾi yerinden kaldırmak tasavvuruyla “رَفْعٌ” maᶜnāsına istiᶜmāl olunur.

- حُمِّلَ وحُمِّلْتُمْ [ḥummile ve ḥummiltum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ﴾[1473] أَيْ عَلَيْهِ مَا كُلِّفَ يَعْنِي أَمْرُ التَّبْلِيغِ وَعَلَيْكُمْ مَا كُلِّفْتُمْ يَعْنِي الْإِيمَانَ وَالْقَبُولُ

Bunda “تَحْمِيلٌ” ve “تَحَمُّلٌ” sikal iᶜtibāriyle teklīf ve tekellüf yerinde vākiᶜ olmuştur.

MEKSŪRETU’L-ḤĀʾ “ح،م” [364]

- حِمْلُ [ḥimlu]
- ﴿قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ﴾[1474]

Ānifü’l-beyān “حَمْلٌ” kelimesine mürācaᶜat oluna.

FASLU’L-ḤĀʾİ’L-MUHMELE MAᶜA’N-NŪN: “ح،ن”

- حَنِيفًا [ḥanīfen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ إِبْرَهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا﴾[1475]
- و﴿مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾[1476] وَغَيْرُهُمَا أَيْ مَائِلًا عَنِ الْأَدْيَانِ إِلَى الدِّينِ الْقَيِّمِ

Yaᶜnī “kāffe-i edyāndan tevhīd üzerine müʾesses dīn-i müstakīme meyl edici” demektir. Bināʾen alā-hāzā “حَنِيفٌ” dīn-i İbrāhīm ᶜaleyhi’s-selām üzerine olan kimsedir denildi. Sonra vakt-i cāhiliyyette “إِخْتِتَانٌ” ile hacc-ı beyt eden kimse “حَنِيفٌ” tesmiye olundu. Cemᶜi “حُنَفَاءُ” gelir. El-yevm “حَنِيفٌ” müslim olan kimsedir. Ve Hazret-i İbrāhīm’in “حَنِيفٌ” tesmiyesi pederi ve kavminin asnāmından tevhīde meyl ve ᶜudūllarındandır. “حَنَفٌ”, ᶜudūl ve meyldir. Aslen iki ayağın baş parmaklarının her birinin sāhibesi üzerine olan meylidir. Ve baᶜzı ehl-i lügat ayakta dāhile doğru olan meyl ve iᶜvicācdır demiş. Lākin Rāġıb rahimehullāhu *Mufredāt*’ta “حَنَفٌ” dalāldan istikāmete ve cīm’le “جَنَفٌ” istikāmetten dalāla meyldir demiş ve “حَنِيفٌ”i istikāmete māil diye tefsīr etmiş. “تعِبَ” bābından “حَنِفَ يَحْنَفُ حَنَفًا فَهُوَ حَنِيفٌ” denir. Ve “حَنِيفٌ” müteᶜabbid ve nāsik maᶜnāsına da haml olunur.

1473 “Eğer yüz çevirirseniz bilin ki ona yüklenen sorumluluğu ancak ona ait; size yüklenen görevin sorumluluğu da yalnızca size aittir.” en-Nūr, 24/54.

1474 “Onlar, “Hükümdar’ın su kabını yitirdik. Onu getirene bir deve yükü ödül var.” Yūsuf, 12/72.

1475 “Şüphesiz İbrahim, Allah’a itaat eden, hakka yönelen bir önder idi.” en-Nahl, 16/120.

1476 “Allah’a ortak koşanlardan değildi.” Āl-i ᶜİmrān, 3/67.

- حَنِيذٍ [ḥanīẕin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ﴾[1477] أَيْ مَشْوِيٍّ فِي خَدٍّ مِنَ الْأَرْضِ بِالرَّضْفِ

Yaʿnī “yerde hendek gibi yarılmış mahalde radfla yaʿnī āteşte kızdırılmış taşlarla pişirilmiş” demektir. Biz buna biryān deriz. Tercüme-i āyette “İbrāhīm ʿaleyhi’s-selām derhāl biryān edilmiş bir buzağı getirdi” denir. “ضَرَبَ” bābından “حَنَذَ يَحْنِذُ حَنْذًا فَهُوَ حَنِيذٌ” denir, “faʿīl” bi-maʿnā “mefʿūl”dür. [365]

- حَنَانًا [ḥanānen]

- ﴿وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَزَكٰوةً وَكَانَ تَقِيًّا﴾[1478] أَيْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا

“Kendi ʿindimizden rahmet olarak” demek olur. Ve Ebū ʿAmr bi’l-isnād Mufaḍḍal’dan rivāyetle ﴿وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا﴾ , “هَيْبَةً مِنْ عِنْدِنَا” demektir demiş ki “كُلُّ مَنْ رَآهُ هَابَهُ وَوَقَّرَهُ” demek olur. “رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا” tefsīri İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumādan mervīdir. Rāğıb’ın beyānından münfehim olan kelime-i mezbūre “حَنَّ” lafzından müştakk “حَنِينٌ”den meʾhūzdur. Ve “حَنِينٌ” işfākı mutazammın iştiyāk ve cezb maʿnāsınadır, kadının çocuğuna olan hanīni gibi, çünkü “حَنِينٌ” işfākı mutazammın ve “إِشْفَاقٌ” da “رَحْمَةٌ”ten gayr-ı münfekk olmakla “رَحْمَةٌ”ten “حَنَانٌ” ile taʿbīr olundu. Bu “حَنَانٌ”ın “رَحْمَةٌ”le tefsīrinin vech ve hikmetini tefhīmdir. ʿUlemā-i tefsīrin baʿzı “رَحْمَةٌ” i Cenāb-ı Hakk’a izāfe ile “رَحْمَةً مِنَّا عَلَيْهِ” ve baʿzı “رَحْمَةً وَشَفَقَةً لِأَبَوَيْهِ وَغَيْرِهِمَا” ile tevcīh etmişler. Bu sūrette rahmet Yaḥyā ʿaleyhi’s-selāma mensūb olur. Ve esmā-i ilāhiyyeden “حَنَانٌ” ism-i şerīfi de bundandır. “ضَرَبَ” bābından “حَنَّ يَحِنُّ حَنَّةً وَحَنَانًا وَحَنِينًا فَهُوَ حَانٌّ” denir. Teşdīdle “حَنَّانٌ” bundan mübālagadır. Zamm-ı mühmele ile “حُنَيْنٌ” Ṭāif’le Mekke-i mükerreme beyninde bir vādīnin ismidir.

- الْحَنَاجِرِ [el-ḥanāciri]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِمِينَ﴾[1479] و﴿وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ﴾[1480] جَمْعُ حَنْجَرَةٍ وَحُنْجُورٍ

Bu lafzlar “غَلْصَمَةٌ” yaʿnī “حُلْقُومٌ”un, Türkçe gırtlağın başıdır ki boğazdan hāricde sivri olarak görülür, kulūbün hanācire yaʿnī boğaza gelmesi, hevl ve şiddet ve havf ve dehşet-i ʿazābdan kināyettir.

1477 “Kızartılmış bir buzağı getirmekte gecikmedi.” Hūd, 11/69.
1478 “Katımızdan kalp yumuşaklığı ve ruh temizliği vermiştik.” Meryem, 19/13.
1479 “O gün yürekler gam ve tasa ile dolu, (sanki) gırtlaklara dayanmıştır.” el-Müʾmin, 40/18.
1480 “Yürekler ağızlara gelmişti.” el-Ahzāb, 33/10.

MAZMŪMETU'L-ḤĀ꞉: "حُ،ن" [366]

- حُنَفَاء [ḥunefā꞉e]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوا الزَّكٰوةَ وَذٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ﴾[1481]

- و﴿حُنَفَاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ﴾[1482] جَمْعُ حَنِيفٍ

Bu faslın evvelindeki "حَنِيفًا" kelimesine ircāᶜ-ı nazar oluna.

- حُنَيْنٍ [ḥuneynin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ﴾[1483] أَيْ يَوْمِ وَقْعَةِ حُنَيْنٍ

Ānifü'l-beyān "حَنَانًا" kelimesine bak.

MEKSŪRETU'L-ḤĀ꞉ "حِ،ن"

- الْحِنْثِ [el-ḥinṣi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظِيمِ﴾[1484] أَيِ الذَّنْبِ الْعَظِيمِ يَعْنِي الشِّرْكَ

Nitekim ﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾[1485] buyurulmuştur. Ve yemīn-i gamūsa yaᶜnī sāhibini günāha gark eden yemīne de "حِنْثٌ" denir. Ve nakz-i ᶜahd maᶜnāsına da gelir. "عَلِمَ" bābından "حَنِثَ يَحْنَثُ حِنْثًا فَهُوَ حَانِثٌ" denir. Ve "tefaᶜᶜul"den "تَحَنَّثَ" , "تَعَبَّدَ" maᶜnāsına istiᶜmāl olunmuştur. "وَكَانَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَحَنَّثُ فِي غَارِ حِرَاءَ" eserinde "يَتَعَبَّدُ فِيهِ" demektir. Bunun aslı ᶜibādet-i asnāmdan teberrī ile Cenāb-ı Hakk'a taᶜabbüd etmek maᶜnāsında "تَحَنَّفَ" kelimesiyle müterādif bulunmasıdır.

FASLU'L-ḤĀ꞉Ī'L-MUHMELE MAᶜA'L-VĀV: "حَ،و"

- الْحَوَارِيُّونَ [el-ḥavāriyyūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ آمَنَّا بِاللَّهِ وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾[1486] هُمْ صَفْوَةُ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِ

1481 "Hālbuki onlara, ancak dini Allah'a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O'na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekātı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir." el-Beyyine, 98/5.

1482 "Allah'a yönelen, ona ortak koşmayan kimseler (olun)." el-Hacc, 22/31.

1483 "Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihayet (bozularak) gerisin geriye dönüp kaçmıştınız." et-Tevbe, 9/25.

1484 "Büyük günah üzerinde ısrar ediyorlardı." el-Vākıᶜa, 56/46.

1485 "Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür." Lokmān, 31/13.

1486 "Havariler, "Biziz Allah yolunun yardımcıları. Allah'a iman ettik. Şahit ol, biz müslümanlarız"

السَّلَامُ الَّذِينَ خَلَصُوا وَأَخْلَصُوا فِي التَّصْدِيقِ بِهِمْ وَنُصْرَتِهِمْ

Yaᶜnī “حَوَارِيُّونَ” enbiyā-i ᶜizām ᶜaleyhimü’s-selāmın hālis ve güzīde ashāb ve mütābiᶜleridir ki küfr ve ᶜināddan halāsla enbiyāyı tasdīk ve onlara nusrette izhār ve isbāt-ı ihlās ettiler. Ve denildi ki “حَوَارِيُّونَ” kassār yaᶜnī bez yunucu ve ağartıcı idiler de beyāz maᶜnāsına olan kesrle “حِوَارٌ”dan meʾhūz “حَوَارِيٌّ” ile tesmiye ve telkīb olundular. Sonra masdūkīn-i enbiyādan [367] bunlara benzeyen zevāt-ı mümtāzeye ism oldu, nitekim “لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيٌّ وَحَوَارِيَّ الزُّبَيْرُ” hadīs-i nebevīsinde vākiᶜ olmuştur. Ve sayyād idiler ve mülūk idiler de denildi, lākin maᶜnā-yı evvel bu īrād olunan hadīs-i şerīfle teʾeyyüd eder.

- الْحَوَايَا [el-ḥavāyā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا اِلَّا مَاحَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا اَوِالْحَوَايَا اَوْمَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ﴾[1487] أَيِ الْمَبَاعِرُ

Yaᶜnī “مَبْعَرٌ”lar ki lisānımızda ona mumbar denir. Ve “حَوَايَا” batnda istidāre eden şeydir ki halka halka ve kangal kangal olan bağırsaklardır de denildi. Vāhidesi “حَاوِيَةٌ” ve “حَوِيَّةٌ” ve “حَاوِيَاءُ”dır.

MAZMŪMETU’L-ḤĀʾ: “حُ،و”

- حُوبًا [ḥūben]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا﴾[1488] أَيْ إِثْمًا كَبِيرًا أَوْ مَعْنَاهُ إِثْمًا عَظِيمًا

Bizim lisānımızda kebīr ile ᶜazīmin beynini temyīz edecek bir taᶜbīr yoktur, her ikisinde büyük taᶜbīr ederiz, hālbuki lisān-ı ᶜArabda farkı vardır. Mufassalāta mürācaᶜatla görülür. “حُوبٌ” kelimesi zammla ismdir, fethle masdardır. Her iki sūretle kırāʾat olunmuş. “قَالَ” bābından “حَابَ يَحُوبُ حُوبًا” denir. Zammla “حُوبٌ” bundan ism olur. Lākin Rāğıb rahimehullāhu “حَابَ حُوبًا بِالضَّمِّوَحُوبًا بِالْفَتْحِ وَحِيَابَةً بِالْكَسْرِ” sūretinde tasrīfini göstermiş. Bu surette zammla ve fethle masdar olduğu anlaşılıyor. Lafz-ı mezkūr “إِثْمٌ” yaᶜnī günāh maᶜnāsında müstaᶜmeldir.

- حُورٌ [ḥūrun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ﴾[1489]

dediler.” Āl-i ᶜİmrān, 3/52.

1487 “Yahudilere tırnaklı hayvanların hepsini haram kıldık. Sığır ve koyunların ise, sırtlarında veya bağırsaklarında bulunanlar, ya da kemiklerine karışanlar dışındaki iç yağlarını (yine) onlara haram kıldık. İşte böyle, azgınlıkları sebebiyle onları cezalandırdık. Biz elbette doğru söyleyenleriz.” el-Enᶜām, 6/146.

1488 “Çünkü bu, büyük bir günahtır.” en-Nisāʾ, 4/2.

1489 “Onlar, çadırlara kapanmış hurilerdir.” er-Rahmān, 55/72.

Cemʿ-i “حَوْرَاءُ”dır. Ve “حَوْرَاءُ”, “أَحْوَرُ”’in müʾennesidir ki gözünün beyāzı pek beyāz ve siyāhı [368] pek siyāh olan kimsenin naʿtıdır.

- وَكَذَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَحُورٌ عِينٌ﴾[1490]

Kesr-i ʿayn’la “عِينٌ”, “عَيْنَاءُ” lafzının cemʿidir ki büyük gözlü kadının naʿtıdır. Müzekkeri “أَعْيَنُ”dür. Bunlar ʿArab beyninde belki her kavm arasında muhassināt ve mergūbāttandır. Evvelki āyette “مَقْصُورَاتٌ”, “مَسْتُورَاتٌ” demektir.

MEKSŪRETU’L-ḤĀʾ “ح،و”

- حِوَلًا [ḥivelen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا﴾[1491] أَيْ لَا يَطْلُبُونَ عَنْهَا تَحْوِيلًا وَيُقَالُ تَحَوُّلًا إِلَى غَيْرِهَا

Yaʿnī “Cennātü’l-firdevste muhalled olarak ondan tahvīl-i menzil ü mekān istemezler” yāhūd “Ondan gayrıya tahavvül ve intikāl etmek istemezler” demek olur ki kemāl-i rızā ve tenaʿʿumları sebebiyle ondan ayrılmak istemediklerini ifāde eder. Aslen bir şeyʾin tagayyürü ve gayrından ayrılması maʿnāsına olan “حَوْلٌ”dendir.

FASLU’L-ḤĀʾİ’L-MUHMELE MAʿA’L-YĀʾİ’L-MUSENNĀTİ’T-TAHTİYYE: “ح،ي”

- حَيْرَانَ [ḥayrāne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ﴾[1492] أَيْ حَائِرًا لَا يَدْرِي أَيْنَ يَذْهَبُ

Yaʿnī āvāre ve serāsime, Türkçemizde şaşkın ve sangı ki ne yapacağını bilemeyecek hāle gelen kimseye vasftır. Teʾnīsi “حَيْرَى”dır. “تَعِبَ” bābından “حَارَ يَحَارُ حَيْرًا فَهُوَ حَائِرٌ وَحَيْرَانُ” denir ki emrinde vech-i savābı bilmekten ʿaczdir. Ve bir kimse içinde vākiʿ olduğu bir emr ve hālden bir mahrec ve mahlas bulunmayıp da her şeyʾe şürūʿdan sonra yine evvelki hāle ʿavdet ettiği vaktte “tefaʿʿul”den “تَحَيَّرَ الرَّجُلُ فِي الْأَمْرِ تَحَيُّرًا فَهُوَ مُتَحَيِّرٌ” [369] denir ki baʿde’l-hidāye dalāla rücūʿ eden kimse için teşbīhtir.

- الْحَيَوَانُ [el-ḥayavānu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا هَذِهِ الْحَيوةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ﴾[1493] أَيِ الْحَيَاةُ الَّتِي لَا مَوْتَ بَعْدَهَا

1490 “Onlar için saklı inciler gibi, iri gözlü huriler de vardır.” el-Vākıʿa, 56/22.

1491 “İçlerinde ebedi kalırlar. Oradan ayrılmak istemezler.” el-Kehf, 18/108.

1492 “Yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşıp şeytanların ayarttığı kimse gibi mi (olalım)?” el-Enʿām, 6/71.

1493 “Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur.” el-ʿAnkebūt, 29/64.

Yaʿnī bir hayāt-ı hakīkiyye-i mahzadır ki onu mevt taʿkīb etmez. Baʿzı müfessirīn sibāk karīnesiyle takdīr-i muzāfa lüzūm görerek “دَارُ الْحَيَاةِ الْحَقِيقِيَّةِ” ʿibāretiyle tefsīr etmiş. Bu kelime mevtin zıddı olan “حَيَاةٌ”tandır. “تَعِبَ” bābından “حَيِيَ يَحْيَا حَيَاةً فَهُوَ حَيٌّ” denir, zindelik, dirlik maʿnāsınadır. Fetehātla “حَيَوَانٌ”, “حَيَاةٌ”tan mübālagadır. Ve ism-i cins olarak insān dahi dāhil olduğu hālde her zī-rūha “حَيَوَانٌ” denir. Elsinede yā’nın iskānı şāyiʿdir. Ve utanmak maʿnāsına “حَيِيَ يَحْيَى حَيَاءً بِالْمَدِّ وَالْهَمْزِ فَهُوَ حَيِيٌّ” denir, “faʿīl” vezninde. Ve “حَيٌّ” kabīle demektir. Ve “حَيَّةٌ” yılandır, zeker ve ünsāya denir.

MAZMŪMETU’L-ḤĀʾ: “حُ،ي”

- حُيِّيتُمْ [ḥuyyītum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا﴾[1494]

“حَيَاةٌ”tan “tefʿīl”dir. “حَيَّي يُحَيِّي تَحِيَّةً” denir. “حَيَّاكَ اللهُ” , “أَطَالَ اللهُ حَيَاتَكَ” maʿnāsına. ʿArabın hīn-i mülākātta kullandıkları tahiyyetleridir. Lākin İslām’da “تَحِيَّةٌ” selāma tahsīs edilmekle müslimler mülākātta “سَلَامٌ” yāhūd “سَلَامٌ عَلَيْكُمْ” demekle temeyyüz ettiklerinden ʿinde’l-müslimīn “تَحِيَّةٌ”ten murād selāmdır. Bināʾenʿaleyh bu āyetin tefsīrinde “وَإِذَا سُلِّمَ عَلَيْكُمْ بِسَلَامٍ فَسَلِّمُوا” denir. Ve “تَحِيَّةٌ” , “اَلتَّحِيَّاتُلِلَّهِ” gibi Cenāb-ı Hakk’a tahsīs [370] olundukta “اَلْبَقَاءُ لِلَّهِ” demektir. Ve “اَلْمُلْكُ لِلَّهِ” de denildi. Sonra mutlak duʿāʾda istiʿmāl olundu. Ve ehl-i şerʿ namāzda teşehhüdde okunan duʿā-i mahsūsta istiʿmāl ettiler.

MEKSŪRETU’L-ḤĀʾ “حِ،ي”

- حِيلَ [ḥīle]
- ﴿وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ﴾[1495] أَيْ وَفُرِّقَ بَيْنَهُمْ أَوْ حُجِزَ بَيْنَهُمْ

Bir şeyʾin tagayyürü ve gayrından infisāli maʿnāsına olan “حَوْلٌ”dendir. Bundan iki şeyʾin beynine girip hāciz ve māniʿ olmak demek olan “حَيْلُولَةٌ” ahz olundu. Bāb-ı evvelden “حَالَ يَحُولُ حَيْلُولَةً فَهُوَ حَائِلٌ” denir. “حِيلَ” bundan māzī-i mebnī ʿale’l-mefʿūldür. Tercüme-i āyet-i kerīmede “Onlarla ārzū ve iştihā ettikleri şeyʾ arası hacz ve menʿ edildi.” Yaʿnī dünyāya rucūʿla īmān ve kabūl-ı īmān beynine mevtle haylūlet edildi demek olur. ﴿وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ﴾[1496] ve ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ﴾[1497] āyetleri de bundandır.

1494 “Size bir selām verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynı selamla karşılık verin.” en-Nisāʾ, 4/86.

1495 “Kendileriyle arzuladıkları arasına bir engel konmuştur.” Sebeʾ, 34/54.

1496 “Derken aralarına dalga giriverdi.” Hūd, 11/43.

1497 “Ve bilin ki, Allah kişi ile kalbi arasına girer.” el-Enfāl, 8/24.

• حِين [ḥīn]

Bu kelime gāyet ve vakt ve zamān-ı gayr-ı mahdūd demektir. Baʿzen zamān-ı mahdūd maʿnāsına da gelir. Sicistānī rahimehullāhu bu kadarla iktifā etmiş ise de lafz-ı mezkūr maʿānī-i kesīrede müstaʿmeldir. Rāġıb'ın beyānına göre bu lafz aslen bir şeyʾin bülūgu yaʿnī yetişmesi ve husūlü vaktine denir. Mübhemü'l-maʿnā bir lafz olup muzāfun ileyhi ile tahassus ve taʿayyün eder. Ve bilā-izāfe "حِيـنٌ" denildiği hālde bir hayli vücūh üzerine gelir. "أَجَـلٌ" yaʿnī gāyet-i müddet ve nihāyet-i mühlet maʿnāsına gelir: ﴿وَمَتَّعْنَاهُـمْ إِلَـى حِينٍ﴾[1498] أَيْ أَجَلٍ Ve sene yaʿnī yıl maʿnāsına: ﴿تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا﴾[1499] أَيْ سَـنَةٍ Ve sāʿat maʿnāsına: [371] ﴿فَسُـبْحَانَ اللّٰهِ حِيـنَ تُمْسُـونَ وَحِيـنَ تُصْبِحُـونَ﴾[1500] أَيْ سَـاعَةَ تُمْسُـونَ وَسَـاعَةَ تُصْبِحُـونَ Ve zamān-ı mutlak maʿnāsına: ﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا﴾[1501] أَيْ زَمَانٌ Ve kurb maʿnāsı ifāde eder. Bāb-ı sānīden "حَـانَ كَـذَا يَحِيـنُ" denir, "قَـرُبَ" demektir. Ve duhūl ifāde eder:. "حَانَـتِ الصَّـلَاةُ حَيْنًـا" Feth ve kesrle "وَحَيْنُونَـةً" denir, "دَخَـلَ وَقْتُهَا" demek olur. Ve daha sāir maʿnālarda "ifʿāl" ve "müfāʿalet" ve "tefʿīl" bāblarından istiʿmāl olunur ki mufassalātta beyān olunmuştur.

1498 "Onları belli bir zamana kadar yararlandırmıştık." Yūnus, 10/98.

1499 "Bu ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir." İbrāhīm, 14/25.

1500 "Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah'ı tespih edin." er-Rūm, 30/17.

1501 "İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti." el-İnsān, 76/1.

BĀBU’L-ḪĀİ’L-MUᶜCEME

FASLU’L-ḪĀᵓİ’L-MUᶜCEME MAᶜA’L-ELİF: “خ، ا”

- خَالِدُونَ [ḫālidūne]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ﴾[1502] و﴿فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ﴾[1503]

Ve emsāli āyāt-ı kerīmede āhiri olmayan bir bekā-i ebedī maᶜnāsınadır. Bābu’l-Hemze’de “أَخْلَدَ” kelimesine mürācaᶜat oluna.

- خَاشِعِينَ [ḫāşiᶜīne]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ﴾[1504] أَيْ مُتَوَاضِعِينَ فِي عِبَادَتِهِمْ

“ضَرَاعَةٌ” ve tevāzuᶜ ve inkıyād ve tezellül maᶜnālarına olan “خُشُوعٌ”dandır. Cevārih üzerinde olana “خُشُوعٌ” ve kalbde olana “ضَرَاعَةٌ” istiᶜmāli ekserdir.[1505]“إِذَا ضَرَعَ الْقَلْبُ خَشَعَتِ الْجَوَارِحُ” hadīsi bunu müᵓeyyiddir. ﴿وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمٰنِ﴾[1506] أَيْ خَفَتَتْ Yaᶜnī “Heybet-i ᶜazametten sesler sākin ve mütevāziᶜāne oldu.” Ve ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنَّكَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً﴾[1507] أَيْ سَاكِنَةً مُطْمَئِنَّةً İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhādan “ذَلِيلَةً مُنْكَسِرَةً مَيِّتَةً” ᶜibāretleriyle tefsīri mervīdir. Ve baᶜzen “يَابِسَةً” ile de tefsīr edilmiş. Bunlar istiᶜāre tarīkiyledir. Ve heyᵓet-i mecmūᶜasından

1502 “Şimdi sen ölürsen onlar ebedi mi kalacaklar?” el-Enbiyāᵓ, 21/34.

1503 “Haydi ebedi kalmak üzere buraya girin.” ez-Zümer, 39/73.

1504 “Onlar bize derin saygı duyan kimselerdi.” el-Enbiyāᵓ, 21/90.

1505 İbn Receb el-Hanbelī, Fethu’l-Bārī, 6/367; Munāvī, Feyzu’l-kadīr, 2/277; San’ānī, et-Tenvīr Şerhu’l-Cāmii’s-sagīr, 7/152. No:52/81.” فإذا خشع القلب خشعت الجوارح كلها تبعا لخشوعه” ve benzeri şekillerde bir deyiş olarak.

1506 “Sesler, Rahmān’ın azametinden dolayı kısılmıştır.” Tāhā, 20/108.

1507 “Allah’ın varlığının delillerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü boynu bükük (kupkuru) görürsün.” Fussilet, 41/39.

ʿākılın gayrıda da mecāzen istiʿmāl [372] olunduğu anlaşılıyor. “خَضَعَ” bābından “خَشَعَ يَخْشَعُ خُشُوعًا فَهُوَ خَاشِعٌ” denir.

- خَاسِئِينَ [ḫāsiʾīne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ﴾[1508] أَيْ بَاعِدِينَ وَيُقَالُ مُبْعَدِينَ

Yaʿnī “uzaklaşıcılar” veyāhūd “uzaklaştırılanlar” demek olur. Bābu’l-Hemze’de “إِخْسَؤُوا” kelimesine mürācaʿat oluna.

- خَاوِيَةٌ [ḫāviyetun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا﴾[1509] أَيْ خَالِيَةٌ

Ve “سَاقِطَةٌ” ile de tefsīr olunmuş. Ve beynlerin cemʿ olunarak “سَاقِطَةٌ خَالِيَةُ الْأَجْوَافِ” dahi denilmiş. Bu kelime aslen “خَلَا” demek olan “خَوَى” māddesidir. “رَمَى” bābından “خَوَى بَطْنُهُ مِنَ الطَّعَامِ يَخْوِي خَوًى وَخَوْيًا وَخَوَاءً فَهُوَ خَاوٍ” denir, “Karnı taʿāmdan hālī yaʿnī aç kaldı” demek olur. Buna teşbīhen “خَوَى الْجَوْزُ” denir, içi boş yaʿnī çürük demek olur. ﴿فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا﴾[1510] أَيْ خَالِيَةً مِنْ أَهْلِهَا Ve ﴿فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعٰى كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ﴾[1511] أَيْ أُصُولُ نَخْلٍ سَاقِطَةٍ خَالِيَةٍ فَارِغَةٍ yaʿnī çürüyüp içleri boşalmış, düşmüş hurmā kütükleri gibi demek olur. Kelime-i mezbūre “خُلُوٌّ” ve “سُقُوطٌ” maʿnālarıyla ve baʿzen ikisinden biriyle tefsīr olunur. Ḳurʾān-ı kerīm’de müteʿaddid mahallerde yerine göre hep böyle tefsīr olunur.

- خَائِبِينَ [ḫāʾibīne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ﴾[1512] أَيْ فَاتَهُمُ الظَّفَرُ لِلْمَطْلُوبِ“

“خَيْبَةٌ”ten “خَائِبٌ”in cemʿidir. Ve “خَيْبَةٌ” bir kimse meʾmūl ve matlūbuna nāil olamamaktır. İkinci bābdan “خَابَ يَخِيبُ خَيْبَةً فَهُوَ خَائِبٌ” denir. Ve ﴿وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا﴾[1513] ve ﴿وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ﴾[1514] ve ﴿وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا﴾ [373] āyāt-ı kerīmātıyla emsālinde hep böyledir.

- خَاضُوا [ḫāḍū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا﴾[1515] أَيْ شَرَعْتُمْ فِي الْبَاطِلِ وَالطَّعْنِ فِي النَّبِيِّ كَالَّذِي شَرَعُوا فِيهِ

Yaʿnī “Siz de giriştiniz ve daldınız bātıl şeyʾe ve nebī-i ekremi taʿn etmeğe onlar gibi ki ona şürūʿ ettiler” demek olur. “خَوْضٌ” lafzındandır ki aslen suya dalmak ve girmek

1508 “Biz onlara, “Aşağılık maymunlar olun” demiştik.” el-Bakara, 2/65; el-Aʿrāf, 7/166.
1509 “Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi?” el-Bakara, 2/259.
1510 “İşte zulümleri yüzünden harabeye dönmüş evleri!” en-Neml, 27/52.
1511 “Öyle ki (eğer orada olsaydın), o kavmi, içi boş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş hālde görürdün.” el-Hākka, 69/7.
1512 “Umutsuz olarak dönüp gitsinler diye (yaptı).” Āl-i ʿİmrān, 3/127.
1513 “Zulüm yüklenen mutlaka hüsrana uğramıştır.” Tāhā, 20/111.
1514 “Her inatçı zorba hüsrana uğradı.” İbrāhīm, 14/15.
1515 “Ve onların daldığı gibi, siz de (dünya zevkine) daldınız.” et-Tevbe, 9/69.

ve suya mürūr etmek maʿnāsına olup sāir umūrda da istiʿāre olundu. Ḳurʾān-ı kerīm’de ekser belki dāimā şürūʿu mezmūm ve münker olan eşyāʾ ve umūra şürūʿ ve iştigālde vürūd etti. “قَالَ” bābından “خَاضَ يَخُوضُ خَوْضًا فَهُوَ خَائِضٌ” denir. ﴿وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ﴾[1516] ve ﴿قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ﴾[1517] ve ﴿وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا﴾[1518] ve emsāli hep böyle tefsīr olundu.

- خَادِعُهُمْ [ḫādiʿuhum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ﴾[1519] أَيْ يُجَازِيهِمْ عَلَى خِدَاعِهِمْ

Yaʿnī “Tahkīkan münāfıkların Allah’a nifākларıyla muhādaʿa ederler; Allāhu taʿālā dahi onların muhādaʿaları üzerine onlara mücāzāt eder” demek olur. Bu sūretle tefsīrin vechi budur ki “خَدْعٌ” bir kimseyi zamīrde gizli olan şeyʾin hilāfını izhār ile aldatıp bir emr-i mekrūha düşürmek demektir. Bu maʿnānın Cenāb-ı Hakk’a isnādı gayr-ı cāiz ve muhill-i edeb olmakla tenzīhen lillāh ve teʾeddüben maʿallāh taʿbīr-i lāyıkla ifāde etmektir. Bināʾen ʿalā-zālik “يُجَازِيهِمْ بِمَا يُوَافِقُ مِنَ الْجَزَاءِ لِخِدَاعِهِمْ” ve “يُجَازِيهِمْ عَلَى خِدَاعِهِمْ” ʿibāretleriyle tefsīr olunur. Ve ﴿اللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ﴾[1520] ve ﴿وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾[1521] gibi mahallerde de istihzāʾ ve mekr [374] ve emsālinde tefsīr böyledir. “قَطَعَ” bābından “خَدَعَهُ يَخْدَعُهُ خَدْعًا وَخِدْعًا بِالْفَتْحِ وَالْكَسْرِ” denir. Ve kesrle “خِدْعٌ” bundan ism de olur. Fethle “خَدْعَةٌ” gibi bunun fāʿili “رَسُولٌ” vezninde “خَدُوعٌ” ve teşdīd ile “خَدَّاعٌ” ve “خَادِعٌ” gelir. Ve zammla “خُدْعَةٌ”, “مَا يَخْدَعُ بِهِ الْإِنْسَانُ” maʿnāsına ismdir. “müfāʿalet”ten “خَادَعَ يُخَادِعُ مُخَادَعَةً” denir, nāsın birbirine hudʿası ve yekdīgeri aldatması demek olur. Bābu’l-Yā’da “يُخَادِعُونَ اللّٰه” kelimesinde daha ziyāde fevāid beyān olunmuştur.

- خَائِنَةٍ [ḫāʾinetin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ اِلَّا قَلِيلاً مِنْهُمْ﴾[1522] أَيْ خَائِنٍ وَرَجُلٍ خَائِنٍ

Veyāhūd “عَلَى خِيَانَةٍ مِنْهُمْ” denir, “خَائِنٍ” tefsīrine göre āhirindeki hāʾ hā-i teʾnīs olmayıp “عَلَّامَةٌ” ve “نَسَّابَةٌ” gibi mübālaga içindir. Ve “خَائِنَةٌ” ve “خِيَانَةٌ” maʿnāsına masdardır dahi denildi. Bināʾen ʿaleyh “عَلَى خِيَانَةٍ” ile de tefsīr edildi. “خِيَانَةٌ” nifāk demektir, ancak “خِيَانَةٌ” ʿahd ve emānet iʿtibāriyle ve “نِفَاقٌ” dīn ve iʿtikād ve ahvāl-i kalbiyye iʿtibāriyle söylenir.

1516 “Şāyet kendilerine (niçin alay ettiklerini) sorsan, “Biz sadece lāfa dalmıştık ve aramızda eğleniyorduk “, derler.” et-Tevbe, 9/65.

1517 “Sonra bırak onları, içine daldıkları batakta oynayadursunlar.” el-Enʿām, 6/91.

1518 “Āyetlerimiz hakkında dedikoduya dalanları gördüğün vakit” el-Enʿām, 6/68.

1519 “Münafıklar, Allah’ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir.” en-Nisāʾ, 4/142.

1520 “Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır).” el-Bakara, 2/15.

1521 “Onlar tuzak kurdular. Allah da tuzak kurdu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.” Āl-i ʿİmrān, 3/54.

1522 “(Ey Muhammed!) İçlerinden pek azı hariç, onların daima bir hainliğini görüyorsun.” el-Māide, 5/13.

Bu sūrette “خِيَانَةٌ” sırren nakz-i ᶜahd ile Hakk'a muhālefettir. “قَالَ” bābından “خَانَ يَخُونُ خَوْنًا وَخِيَانَةً وَمَخَانَةً بِفَتْحِ الْمِيمِ فَهُوَ خَائِنٌ” denir. Ve teşdīdle “خَوَّانٌ” bundan mübālagadır. ﴿إِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ﴾[1523] ve ﴿إِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا أَثِيمًا﴾[1524] bundandır.

- خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ [ḫāᵓinete'l-aᶜyuni]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ﴾[1525]

Burada rüᵓyet ve nazar edilmesi helāl olmayan şeyᵓe istirāka-i nazardır. Mā-kabline ircāᶜ[-ı nazar] oluna.

- خَاطِئِينَ [ḫāṭiᵓīne]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ﴾[1526] [375] أَيْ عَاصِينَ وَآثِمِينَ وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا مُشْرِكِينَ فَعُوقِبُوا عَلَى يَدَيْهِ أَيْ عَلَى يَدَيْ مُوسَى

Bu tefsīr bu kelime “خَطِيئَةٌ”ten olmak üzeredir. “خَطَا”dan olduğuna göre yanılmak ve savābı terkle hatāya gitmektir ki kendi hasmlarını düşmanlarını kendi elleriyle terbiye ettikleridir. Bu kelime “خَاطِينَ” sūretinde dahi kırāᵓat olunmuştur. Bu yā “خَاطِئِينَ”in tahfīfidir, yāhūd “خَطَا”dan olmak iᶜtibāriyledir. Bu lafzın tahkīki için mufassalāt-ı kütüb-i lügate mürācaᶜat etmek lāzımdır.

- خَاتَمَ النَّبِيِّينَ [ḫāteme'n-nebiyyīne]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ﴾[1527] أَيْ آخِرَ النَّبِيِّينَ

Bu feth-i tāᵓ ile olan kırāᵓatine göredir ki mühr demektir. Mühr āhir-i nāme olmakla “خَاتَمُ النَّبِيِّينَ” enbiyānın sonu demek olur. Kesr-i tāᵓ ile kırāᵓate göre “خَاتِمَ” , “طَابِعِ” yaᶜnī fāᶜil-i hatm demektir ki zāt-ı risālet-penāhīleri dīvān-ı nübüvveti mühürlediği iᶜtibāriyledir. Āti'l-beyān “خَتَمَ اللهُ” kelimesine nazar oluna.

- خَامِدُونَ [ḫāmidūne]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ﴾[1528] أَيْ مَيِّتُونَ وَ﴿حَتَّى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ﴾[1529] أَيْ مَيِّتِينَ

Aslen āteş sönmek maᶜnāsına olan “خُمُودٌ”dandır. Bununla mevtten kināyet edilir. ᶜArab āteşin ᶜalevī gidip sākin oldukta “خَمَدَتِ النَّارُ خُمُودًا” der. Mevt maᶜnāsına haml şuᶜle-i hayātın sönmesi tasavvuruyladır. “قَعَدَ” bābından “خَمَدَ يَخْمُدُ خُمُودًا فَهُوَ خَامِدٌ” denir. Āteş

1523 “Doğrusu Allah hiçbir haini, nankörü sevmez.” el-Hacc, 22/38.
1524 “Zira Allah, hiçbir haini, hiçbir günāhkārı sevmez.” en-Nisāᵓ, 4/107.
1525 “Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir.” el-Müᵓmin, 40/19.
1526 “Şüphesiz Firavun, (veziri) Hāmān ve onların askerleri hata yapıyorlardı.” el-Kasas, 28/8.
1527 “Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resülü ve nebilerin sonuncusudur.” el-Ahzāb, 33/40.
1528 “Bir anda sönüp gittiler.” Yāsīn, 36/29.
1529 “Biz onları biçilmiş ekin, sönmüş ateş gibi yapıncaya kadar” el-Enbiyāᵓ, 21/15.

sönmek yāhūd lehebi gidip cemri yaʿnī közü, koru kalmak ve mevt ve igmāʾ maʿnālarına kullanılır.

- خَافِضَةٌ [ḫāfiḍatun]

- ﴿لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ﴾[1530] أَيِ الْوَاقِعَةُ الْمَذْكُورَةُ تَخْفِضُ أَيْ تَضَعُ أَقْوَامًا إِلَى النَّارِ [376] وَرَافِعَةٌ أَيْ تَرْفَعُ أُخْرَى إِلَى الْجَنَّةِ

Mübtedā-i mahzūfa haberdir, yaʿnī “هِيَ أَيِ الْوَاقِعَةُ” yaʿnī “O vākıʿa ki kıyāmettir, akvāmdan bir gürūhu nār-ı cahīme tenzīl eder, indirir; āharı cennete kaldırır, yükseltir” demek olur. “خَفْضٌ” , “رَفْعٌ”in zıddıdır. İkisi de hissī ve maʿnevī olur. Ve mülāyenet ve rıfk ve şefkat ve itāʿat ve inkıyād maʿnālarında “خَفْضٌ” māddesi Ḳurʾān’da vārid olmuştur, nitekim ﴿وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾[1531] ve ﴿وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾[1532] āyetlerinde mülāyenet ve rıfk maʿnālarına ve ﴿وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ﴾[1533] itāʿat ve inkıyād maʿnāsınadır. “ضَرَبَ” bābından “خَفَضَ يَخْفِضُ خَفْضًا فَهُوَ خَافِضٌ” denir. Ve “الْخَافِضُ” ve “الرَّافِعُ” esmā-i hüsnādandır, hissen ve maʿnen ve dünyen ve āhireten ve halkan ve hulkan “خَفْضٌ” ve “رَفْعٌ” yed-i kudretinde ve zātına mahsūstur maʿnāsına olur.

- خَاسِئًا [ḫāsiʾen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ﴾[1534] أَيْ ذَلِيلًا مُبْعَدًا

Bābu’l-Hemze’de “إِخْسَؤُوا” kelimesine mürācaʿat oluna.

- خَابَ [ḫābe]

- ﴿وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيهَا﴾[1535] أَيْ خَسِرَ مَنْ أَخْفَى النَّفْسَ بِالْمَعَاصِي وَالذُّنُوبِ

Ānifü’l-beyān “خَائِبِينَ” kelimesine ircāʿ-ı nazar oluna.

FASLU’L-ḪĀʾİ’L-MUʿCEME MAʿA’L-BĀʾİ’L-MUVAHHADE: “خ،ب”

- خَبَالًا [ḫabālen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا﴾[1536] أَيْ فَسَادًا

1530 “Onun kopuşunu yalanlayacak kimse olmayacaktır. O, (kimini) yükseltir, (kimini) alçaltır.” el-Vākıʿa, 56/2-3.

1531 “Mü’minlere (şefkat) kanadını indir.” el-Hicr, 15/88.

1532 “Mü’minlerden sana uyanlara kanatlarını indir.” eş-Şuʿarāʾ, 26/215.

1533 “Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir.” el-İsrāʾ, 17/24.

1534 “Sonra tekrar tekrar bak; bakışların (aradığı çatlak ve düzensizliği bulamayıp) āciz ve bitkin hālde sana dönecektir.” el-Mülk, 67/4.

1535 “Onu kötülüklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır.” eş-Şems, 91/10.

1536 “Eğer onlar da sizin içinizde (sefere) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmayacak.” et-Tevbe, 9/47.

“خَبَالٌ” zī-rūha ᶜārız olan bir fesāddır ki sāhibine ıztırāb īrās eder, cünūn gibi ᶜākıla ve müfekkire de müᵓessir olan emrāzdır. Bundan fethateynle “خَبَلٌ” ve kesr-i bā ile “خَبِلٌ” ve elif ziyādesiyle “خَبَالٌ” taᶜbīr olunur. Müteᶜaddī olarak “ضَرَبَ” bābından “خَبَلَهُ يَخْبِلُهُ” denildiği gibi, “tefᶜīl”den [377] “خَبَّلَهُ تَخْبِيلًا” de denir.

- و﴿لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا﴾[1537] أَيْ فَسَادًا، ”لَا يَأْلُونَكُمْ“ أَيْ لَا يُقَصِّرُونَكُمْ

Yaᶜnī “Size yā umūrunuza fesād īkāᶜında tasavvur etmezler” demek olur.

- خَبَتْ [ḫabet]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا﴾[1538] أَيْ كُلَّمَا سَكَنَتْ لَهَبُهَا زِدْنَاهُمْ تَلَهُّبًا

“خَبَتِ النَّارُ” denir, “Āteşin ᶜalevi sākin oldu” demektir. Bu kelime “خُبُوٌّ”dendir. “قَعَدَ” bābından “خَبَا يَخْبُو خُبُوًّا” denir. Aslı mehmūzu’l-lām olup tahfīfen hemze iskāt olunmuştur. Ve ᶜalā-aslihi istiᶜmāli de vākiᶜdir. Mehmūzen setr maᶜnāsında müstaᶜmeldir: “خَبَأْتُ” “سَتَرْتُهُ” , “الشَّيْءَ خَبْئًا” demektir. Āteşin leheb ve şuᶜlesinin sükūnunda istiᶜmāli de āteş küllenip de müstetir olması tasavvuruna bināᵓendir.

- الْخَبْءَ [el-ḫabᵓe]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَلَّا يَسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[1539] أَيِ الْمُسْتَتِرَ فِيهِمَا

Yaᶜnī “mestūr olan şeyᵓi” demektir. Bu kelime mā-kablindeki “خَبَتْ” kelimesinde beyān olundu. “خَبْءُ السَّمٰوَاتِ”ten murād matardır. “خَبْءُ الْأَرْضِ”dan murād da nebattır, mā-kablini oku.

- الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ [el-ḫabīs̱ātu]
- ﴿الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ مُبَرَّؤُنَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ﴾[1540]

Ekser müfessirīn “اَلْخَبِيثَاتُ”tan murād kelimāt-ı habīse ve kavl ve ᶜamelden habīs olan şeylerdir dediler ki eslem ve ahvat olan budur. İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhumā da bunu kāildir. Bu sūrette maᶜnā “Kelāmdan habīs ve çirkīn ve nā-pāk olanlar, nāstan ricāl ve nisādan habīs ve nā-pāk ve bed-tīnet olanlara hāsstır.” Ve ﴿وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ﴾ dahi böyledir ki “Kelimāt ve kavl ve ᶜamelden tayyib ve pāk ve güzel [378] olanlar, nāstan ricāl ve nisādan tayyib olanlara hāsstır” demek olur. Kemā kāle ᶜAlī emīrü’l-müᵓminīn radı-

1537 “Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar.” Āl-i ᶜİmrān, 3/118.
1538 “Cehennemin ateşi dindikçe, onlara çılgın ateşi artırırız.” el-İsrāᵓ, 17/97.
1539 “Göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran Allah’a secde etmesinler diye (şeytan onları yoldan çıkarmış.)” en-Neml, 27/25.
1540 “Kötü kadınlar, kötü erkeklere; kötü erkekler de kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara layıktır. O temiz olanlar iftiracıların söyledikleri şeylerden uzaktırlar. Onlar için bir bağışlanma ve bolca verilmiş iyi bir rızık vardır.” en-Nūr, 24/26.

yallāhu ᶜanhu: "مَنْ لَمْ يَكُنْ عُنْصُرُهُ طَيِّبًا لَا يَخْرُجُ الطَّيِّبُ مِنْ فِيهِ" Bu āyetin tefsīrinde "اَلْخَبِيثَاتُ مِنَ النِّسَاءِ لِلْخَبِيثِينَ مِنَ الرِّجَالِ" dahi denilmiş, lākin Nūḥ ve Lūṭ ᶜaleyhime's-selāmın imreᵓeleriyle imreᵓet-i firᶜavnın istisnāsında ᶜazīm tekellüf ihtiyārına sebeb olur, belki işkāl ve ıztırāb zāil olamaz. Teᵓemmül buyurula. Bu kelime "قَرُبَ" bābından "خَبُثَ يَخْبُثُ خُبْثًا فَهُوَ خَبِيثٌ" sūretinde tasrīf edilir. "طَيِّبٌ"in zıddıdır, bizim lisānımızda bundan murdār ve kötü taᶜbīr olunur. "خُبْثٌ" mahsūs ve maᶜkūlde ve kavl ve ᶜamelde ve iᶜtikād ve ahlākta istiᶜmāl olunur. Ve baᶜzı evsāf sebebiyle aslen pāk olan şeyᵓde de istiᶜmāl olunur. Kokusu sebebiyle soğan ve sarımsak gibi şeylere de denir. Ve kıymetsiz hasīs şeyᵓe de denir: ﴿وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ﴾[1541] kavl-i kerīminde "Māldan kıymetsiz ve kimsenin kabūl etmeyeceği hasīs kısmı sadaka için ihrācı kasd etmeyiniz" demektir. Arz-ı gayr-ı münbite, çorak mahalle de denir, ﴿وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا﴾[1542] kavl-i kerīminde olduğu gibi. Hayrsız bereketsiz şeyᵓe de vasf olur: ﴿وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ﴾[1543]

MAZMŪMETU'L-ḪĀᵓ: "خُ،ب"

- خُبْرًا [ḫubran]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا﴾[1544] و﴿كَذَلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا﴾[1545] أَيْ عِلْمًا وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَيْ بَيَانًا

Zamm-ı muᶜceme ile "خُبْرٌ" ᶜilm maᶜnāsına ismdir. "قَتَلَ" bābından "خَبَرْتُ [379] الشَّيْءَ أَخْبُرُهُ" "عَلِمْتُهُ وَأَنَا عَلِيمٌ بِهِ" , "خُبْرًا فَأَنَا خَبِيرٌ بِهِ" demektir. Ve fethateynle "خَبَرٌ" bir şeyᵓ hakkında nakl olunup söylenilen şeyᵓdir ki sāmiᶜe mūris-i ᶜilmdir. Lisānımızda da bu lafz müstaᶜmeldir. Ve sülāsīden "خَبَرَهُ" ve "ifᶜāl"den "أَخْبَرَهُ" birdir. Rāğıb rahimehullāhu feth-i ḫāᵓ [ve] sükūn-ı bā ile "خَبْرٌ" , haber cihetinden bilinen eşyāya müteᶜallik ᶜilmdir. "خَبَرْتُهُ خَبْرًا وَخُبْرَةً" demiş. Ahīr zammladır. Ve "إِخْبَارٌ"dan "أَخْبَرْتُهُ" "Haber cihetinden bana hāsıl olan ᶜilmi bildirdim" demektir demiş. Vallāhu aᶜlemu.

FASLU'L-ḪĀᵓİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'T-TĀᵓİ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE: "خَ،ت"

- خَتَمَ اللّٰهُ [ḫatemallāhu]
- ﴿خَتَمَ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ﴾[1546] أَيْ طَبَعَ اللهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ

1541 "Bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın." el-Bakara, 2/267.
1542 "(Toprağı) kötü ve elverişsiz olandan ise, faydasız bitkiden başkası çıkmaz." el-Aᶜrāf, 7/58.
1543 "Kötü bir sözün durumu da; yerden koparılmış, ayakta durma imkānı olmayan kötü bir ağacın durumu gibidir." İbrāhīm, 14/26.
1544 "İç yüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin?" el-Kehf, 18/68.
1545 "İşte böyle. Şüphesiz biz onun yanındakileri ilmimizle kuşatmışızdır." el-Kehf, 18/91.
1546 "Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir." el-Bakara, 2/7.

Yaᶜnī “Allāhu taᶜālā şānuhu onların kalblerini mührledi” demek olur. Feth-i tāᵓ ile “خَاتَمٌ” ve feth-i bāᵓ ile “طَابَعٌ” mührdür. Ve “خَتْمٌ” ve “طَبْعٌ” iki vechle kullanılır: Biri masdar olmak “خَتَمْتُ خَتْمًا” ve “طَبَعْتُ طَبْعًا” gibi; dīgeri hatm ve tabᶜdan hāsıl olan eser maᶜnāsına. Sonra mektūbların ve kapıların mührlenmesiyle feth ve küşād ve derūnuna ıttılāᶜ ve duhūl memnūᶜ olmasından ahz ile kapamak ve menᶜ etmek maᶜnālarında istiᶜmāl olundu. Bināᵓen ᶜaleyh ﴿خَتَمَ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ﴾[1547] , “مَنَعَ اللّٰهُ عَنْ دُخُولِ الْإِيمَانِ فِيهَا” mahallinde olur. “خَتْمٌ” taᶜbīr[i] katᶜiyyet ifādesi içindir, nitekim mülūkun fermānlarındaki hatm hükmün katᶜiyyetini ifāde eder. Ve “خَاتَمٌ” kitābın āhirine tabᶜ olunmak mülāhazasına bināᵓen bir emrin, bir şeyᵓin āhirine ve sonuna erişmek ve tamām etmek maᶜnāsına da “خَتْمٌ” istiᶜmāl olundu: “خَتَمْتُ الْقُرْآنَ خَتْمًا” denir. “ضَرَبَ” bābından “خَتَمَ يَخْتِمُ خَتْمًا فَهُوَ خَاتِمٌ وَذَاكَ مَخْتُومٌ” sūretinde [380] tasrīf edilir. Ve kesrle “خِتَامٌ” son demektir. Ve mūm ve tīn gibi üzerine mühr basılan şeyᵓe de “خِتَامٌ” denir: ﴿يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ خِتَامُهُ مِسْكٌ﴾[1548] أَيْ طِينُهُ الَّتِي يُخْتَمُ عَلَيْهَا مِسْكٌ كِنَايَةٌ عَنْ نَفَاسَتِهِ

- خَتَّارٍ [ḫattārin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ﴾[1549] أَيْ غَدَّارٍ

“خَتْرٌ” , akbah-ı gadrdir. “فَعَّالٌ” vezni de mübālaga için olmakla kubhu teşeddüd eder. “ضَرَبَ” bābından “خَتَرَهُ يَخْتِرُهُ خَتْرًا فَهُوَ خَتَّارٌ” denir.

MEKSŪRETU’L-ḪĀᵓ: “خِ،ت”

- خِتَامُهُ مِسْكٌ [ḫitāmūhū miskun]
- ﴿يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ خِتَامُهُ مِسْكٌ﴾[1550] أَيْ طِينَتُهُ الَّتِي يُخْتَمُ عَلَيْهَا مِسْكٌ

Yaᶜnī “Tīne bedel misktir.” Eşribe-i nefīsenin kapları ᶜādeten mührlenir yā mūmla yāhūd tīnle. Rahīkin nefāsetini beyānen mūm yā tīnle değil misk ile mahtūmdur demeği ifāde eder. Baᶜzı müfessirīn de “آخِرُ طَعْمِهِ وَعَاقِبَتُهُ إِذَا شُرِبَ مِسْكٌ” ᶜibāretiyle tefsīr etmişler. Yaᶜnī “Rahīk-i mahtūmun içildikte taᶜmının sonu ve ᶜākıbeti misktir”, yaᶜnī misk taᶜm ve rāyihası verir demek olur. Bu takdīrce “مَخْتُومٌ” , “مَمْزُوجٌ” ile müfesserdir. Ānifü’l-beyān “خَتَمَ اللّٰهُ” kelimesine ircāᶜ-ı nazar oluna.

1547 “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir.” el-Bakara, 2/7.

1548 “Onlara, mühürlü (el değmemiş) saf bir içecekten içirilir. Onun (içiminin) sonu bir misktir (ağızda misk gibi koku bırakır).” el-Mutaffifīn, 83/25-26.

1549 “Bizim āyetlerimizi ise ancak son derece kaypak, son derece nankör olanlar inkār eder.” Lokmān, 31/32.

1550 “Onlara, mühürlü (el değmemiş) saf bir içecekten içirilir. Onun (içiminin) sonu bir misktir (ağızda misk gibi koku bırakır).” el-Mutaffifīn, 83/25-26.

FASLU'L-ḪĀ'İ'L-MUᶜCEME MAᶜA'D-DĀLİ'L-MUHMELE: "خ،د"

- [ḫaddeke] خَدَّكَ
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ﴾[1551] أَيْ وَجْهَكَ

Feth-i muᶜceme ve dāl-ı müşeddede ile yanak demektir. Vechte enfin tarafeynindeki iki safhanın her birine denir. Ve baᶜzen "خَدٌّ" ile vech murād olunur, nitekim bu āyet-i kerīmede öyledir. "تَصْعِيرٌ" imāle yaᶜnī bir yana itmektir. [381] "لِلنَّاسِ"da lām "عَنْ" maᶜnāsınadır. Maᶜnā-yı āyet-i kerīme "Tekebbüren yüzünü nāstan çevirme" demektir. Bābu't-Tā'da "تُصَعِّرْ" kelimesine de nazar oluna.

FASLU'L-ḪĀ'İ'L-MUᶜCEME MAᶜA'Ẕ-ẔĀLİ'L-MUᶜCEME: "خ،ذ"

- [ḫaẕūlen] خَذُولًا
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا﴾[1552] أَيْ كَثِيرَ الْخُذْلَانِ

Zammla "خُذْلَانٌ" kendisinden nusret ümmīd edilen bir kimsenin terk-i nusret etmesine denir. "قَتَلَ" bābından "خَذَلَهُ وَخَذَلَ عَنْهُ", "تَرَكَ نُصْرَتَهُ" demektir ki "Ona yardımı terk etti ve ona nusretten geri durdu ve ondan nusret ve iᶜānesini dirīg etti" maᶜnālarınadır. "خَذُولٌ", "feᶜūl" vezninde bundan mübālagadır. Ve zamm-ı ūlā ve sükūn-ı sāniye ve elif nūn ilhākıyla "خُذْلَانٌ" bundan ismdir. Ve kesrle sukūt ve rüsvāylık maᶜnāsına da gelir ki metrūku'n-nusre ve mehcūr kalmaktan ᶜibārettir.

FASLU'L-ḪĀ'İ'L-MUᶜCEME MAᶜA'R-RĀ': "خ،ر"

- [ḫaraḳū] خَرَقُوا
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾[1553] أَيِ اخْتَلَقُوا

Yaᶜnī "Kizb ve iftirā' ettiler, Allāh'ın oğulları kızları olduğunu söylediler." Kizb ve iftirāyı ihtiyār ve irtikāb ettiler ve bu kizbi merraten baᶜde uhrā yaᶜnī devām ve istimrār ile irtikāb ettiler demek olur. Ve bu kelime "tefᶜīl"den teşdīd-i rā ile "خَرَّقُوا" sūretinde de kırā'at olundu ki asl olmayan şey'i iftirā' ettiler demektir. Bu İbn ᶜAbbās'ın kırā'atidir. Bābu't-Tā'da "تَخْرُقُ" kelimesine mürācaᶜat oluna. Ve fī kavlihi taᶜālā: ﴿فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا﴾[1554] Burada lafz-ı mezbūr yarmak, yırtmak maᶜnāsına olan "خَرْقٌ"tandır. [382] Bābu't-Tā'da tafsīl olunmuştur, yaᶜnī "تَخْرُقَ" kelimesinde.

1551 "Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme." Lokmān, 31/18.
1552 "Zaten şeytan insanı yardımcısız bırakıverir." el-Furkān, 25/29.
1553 "Bilgisizce Allah'a oğullar ve kızlar da uydurdular." el-Enᶜām, 6/100.
1554 "Derken yola koyuldular. Nihayet, bir gemiye bindiklerinde (adam) gemiyi deldi." el-Kehf, 18/71.

- خَرُّوا [ḫarrū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا﴾[1555] أَيْ وَقَعُوا أَوْ خَضَعُوا لَهُ سُجَّدًا

Yaᶜnī "Düştüler ona sācid oldukları hālde" demektir.

Fāide: O vakt yaᶜnī ᶜahd-i Yaᶜḳūb'da "tahiyye" inhināᵓ idi de ondan secde ile taᶜbīr olundu. Baᶜzı ᶜulemāᵓ da "hakīkaten secde idi, onlar o secdeyi ancak Allāhu taᶜālā hazretlerine ettiler, yaᶜnī şükren lillāh Yūsuf ᶜaleyhi's-selām o hīnde kıble mesābesinde idi" dediler. İntehā.

Bu "خَرٌّ" kelimesi sedā çıkararak yukarıdan aşağı sukūt maᶜnāsınadır; biz bundan gürül gürül etmek taᶜbīr ederiz, çünkü aslen "خَرِيرٌ" suyun akmakta ve rīhin esmekte hāsıl ettiği sedāsıdır. Dīger eşyānın meselā bir binānın ve duvarın sukūt ve inhidāmında hāsıl olan sedālara da ıtlāk olunur: ﴿وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا﴾[1556] ve ﴿فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ﴾[1557] gibi mahallerde de böyledir. Secdede ıtlākı tahiyye veyā tekbīr ve tesbīhe mukārin olduğundan[-dır]. "ضَرَبَ" bābından "خَرَّ يَخِرُّ خَرًّا" denir. "خَرِيرٌ" mutlakan suyun çıkardığı sedā olmakla, fokurdayarak nebeᶜān eden suya ve menbaᶜına "عَيْنٌ خَرَّارَةٌ" denir. Ve ﴿فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ﴾[1558] ve ﴿فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ﴾[1559] ve ﴿فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ﴾[1560] āyāt-ı kerīmesiyle emsālinde hep böyledir. Vallāhu aᶜlemu.

- خَرْجًا وخَرَاجًا [ḫarcen ve ḫarācen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَمْ تَسْئَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ﴾[1561] أَيْ إِتَاوَةً وَغَلَّةً

"إِتَاوَةً" rüşvet, vergi ve "غَلَّةٌ" mahsūl ve dahl ve ücret-i ecīr maᶜnālarınadır. Ve "خَرْجٌ", "خَرَاجٌ" dan ehasstır. "أَدِّ خَرْجَ رَأْسِكَ وَخَرَاجَ مَدِينَتِكَ" denir. Bundan anlaşılıyor ki "خَرْجٌ" nüfūs başına [383] verilen ve "خَرَاجٌ" ᶜumūm şehr için verilen vergi demektir. Bu āyette "أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا عَلَى مَا جِئْتَ بِهِ فَأَجْرُ رَبِّكَ خَيْرٌ" ᶜibāretiyle tefsīr de cāizdir. Ve ﴿فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَى أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا﴾[1562] āyet-i kerīmesinde "جُعْلًا" yaᶜnī ādem başına vergi demektir. Āyet-i ūlāda ecr ve sevāb maᶜnāsına istiᶜāre ve bunda maᶜnā-yı hakīkiye mahmūl olduğu zāhirdir.

1555 "Hepsi ona (Yūsuf'a) saygı ile eğildiler." Yūsuf, 12/100.
1556 "Mūsā da baygın düştü." el-Aᶜrāf, 7/143.
1557 "Tavanları başlarına çöküverdi" en-Nahl, 16/26.
1558 "Sanki gökten düşmüş" el-Hacc, 22/31.
1559 "Süleyman'ın cesedi yıkılınca cinler anladılar." Sebeᵓ, 34/14.
1560 "Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi." Sād, 38/24.
1561 "Ey Muhammed! Yoksa sen onlardan bir vergi mi istiyorsun (da inanmıyorlar)? Rabbinin vergisi daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır." el-Müᵓminūn, 23/72.
1562 "Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?" el-Kehf, 18/94.

• الْخَرَّاصُونَ [el-ḫarrāṣūne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ﴾[1563] أَيِ الْكَذَّابُونَ

Kizb maᶜnāsına olan “خَـرْصٌ”dan “فَعَّـالٌ” vezninde sīga-i mübālagadır ki “mübālaga ile yalancı” demektir. Ve “خَـرْصٌ” zann ve tahmīn ve takdīr maᶜnālarına da gelir. Bābu’t-Tā’da “تَخْرُصُونَ” kelimesine mürācaᶜat oluna.

MAZMŪMETU’L-ḪĀ’: “خُ،ر”

• الْخُرْطُومِ [el-ḫurṭūmi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ﴾[1564] أَيْ عَلَى الْأَنْفِ

Yaᶜnī “ᶜAn-karīb onun burnu üzerine nişān vururuz.” “سِـمَةٌ” nişān ve ᶜalāmettir, ekser hayvānāta keyy yaᶜnī dāglamakla yapılır ki artık zāil olmaz. Bu kāfir Velīd b. el-Muġīre el-Maḫzūmī’dir. Fi’l-vākiᶜ öyle de oldu, yevm-i Bedr’de mesfūrun burnuna isābet eden bir darbe-i seyfle yaralandı ve sūret-i kabīhada eseri kaldı. Bu ihbār kable’l-vukūᶜda muᶜcizāt-ı Ḳurᵓāniyyedendir. Zammla “خُرْطُـومٌ” enf yaᶜnī burundur. Bununla baᶜzen vechden de kināyet edilir. Cemᶜi “خَرَاطِيمُ” gelir, “عُصْفُورٌ“ve “عَصَافِيرُ” gibi.

FASLU’L-ḪĀᵓİ’L-MUᶜCEME MAᶜA’Z-ZĀY: “خ،ز”

• خَزَنَتُهَا [ḫazenetuhā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا﴾[1565] أَيْ حَفَظَتُهَا

Zamīr “جَهَنَّمَ”e rāciᶜ [384] olduğu hālde murād zebāniyedir ki reᵓīsleri Mālik tesmiye olunan melek-i müvekkeldir. Ancak “جَنَّةٌ”e rāciᶜ olduğu hālde murād hazene-i cennet ve bevvābān-ı behiştir. “خَزَنَةٌ”, “خَازِنٌ”in cemᶜidir, muhāfız demektir. Aslen “قَتَلَ” bābından “خَزَنَ الْمَالَ يَخْزُنُ خَزْنًا فَهُوَ خَازِنٌ وَالْمَالُ مَخْزُونٌ” denir ki mālı ve sāir hıfzı lāzım gelen şeyᵓi hazīneye ve mahzene koyup muhafaza etmektir. “خَـازِنٌ”e biz hazīnedār diyoruz. Ve ketm maᶜnāsına “خَزَنَ السِّرَّ” denir, “كَتَمَهُ” demektir. Ve “مَخْزَنٌ” ism-i mekāndır, “مَا يُخْزَنُ فِيهِ الشَّيْءُ”dir. “خَزِينَةٌ” de böyle ise de ehasstır ki eşyā-i gazīreye mahsūstur. Vallāhu aᶜlemu.

1563 “Yalancılar kahrolsun!” ez-Zāriyāt, 51/10.

1564 “Yakında biz onun burnunu damgalayacağız.” el-Kalem, 68/16.

1565 “Cehennem bekçileri onlara şöyle derler:” ez-Zümer, 39/71.

MEKSŪRETU'L-ḪĀᵓ: "خِ،ز"

- خِزْيٌ [ḫizyun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ﴾[1566] أَيْ هَوَانٌ

Yaᶜnī "horluk ve hakāret" demektir. Ve "خِزْيٌ" helāk maᶜnāsına da gelir. Bu lafza müteᶜallik tahkīkāt Bābu'l-Elif'te "أَخْزَيْتَهُ" kelimesinde mezkūrdur.

FASLU'L-ḪĀᵓİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'S-SĪNİ'L-MUHMELE: "خَ،س"

- خَسِرُوا [ḫasirū]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ اِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ﴾[1567] أَيْ غَبَنُوا

Yaᶜnī "Aldattılar" demek. "خُسْرٌ" aslen reᵓsü'l-mālin intikāsı, eksilmesidir. Istılāhan zarar ve ziyān taᶜbīr ederiz, insāna isnād olunur. Bāb-ı rābiᶜden "خَسِرَ فُلَانٌ خُسْرًا وَخُسْرَانًا فَهُوَ خَاسِرٌ" denir. Fiᶜle de isnād olunur: "خَسِرَتْ تِجَارَتُهُ" denir. Ve māl, cāh gibi umūr-ı hāriciyyede ve sıhhat ve selāmet ve ᶜakl ve īmān ve sevāb gibi dünyevī ahvāl-i nefsiyyede de istiᶜmāl olunur. Ve maᶜa-ihtilāf-i siyagihi "خُسْرَانٌ" lafzının kāffe-i müştakkātı Ḳurᵓān-ı kerīm'de umūr u ahvāl-i [385] uhreviyyede ᶜabdin mīzānına zarar verecek umūr ve aᶜmāli iltizām ve iktināsıyla hāsıl olacak zararından kināyettir. Ancak umūr-ı dünyeviyyeye müteᶜallik "خُسْرَانٌ" müştakkātının maᶜānīsi li-mā nüsibe ileyhdir. Ve lafz-ı mezkūr bāb-ı sānīden "خَسَرَ يَخْسِرُ خَسَارَةً وَخُسْرًا وَخُسْرَانًا" sūretinde de gelir ancak Ḳurᵓān-ı kerīm'de dāimā bāb-ı rābiᶜdendir. Helāk maᶜnāsına da gelir. Ve hemze ile taᶜaddī eder: "أَخْسَرْتُهُ فِيهَا" denir. Vallāhu aᶜlemu.

- خَسَفَ [ḫasefe]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ وَخَسَفَ الْقَمَرُ﴾[1568] أَيْ أَظْلَمَ وَذَهَبَ ضَوْؤُهُ

Yaᶜnī "Ay kararıp ziyāsı gittiği vaktte" demek olur. "خَسَفَ" ve "كَسَفَ" maᶜnāca birdir ki tagayyür etmek ve kararmak, ziyāsı gitmek demektir. Lākin Ṣaᶜleb'den menkūldür ki "أَجْوَدُ الْكَلَامِ خَسَفَ الْقَمَرُ وَكَسَفَتِ الشَّمْسِ" dedi. Anlaşılıyor ki "خُسُوفٌ"un kamere "كُسُوفٌ"un şemse ıtlākı ahsendir. Ve bu lafz aslen bir yerin, mekānın yere geçmesi, kaᶜr-ı zemīne çökmesine denir. Ve gözün sönmesi, su menbaᶜının kuruması ve maᶜānī-i sāireye de gelir, nitekim ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ﴾[1569] ve ﴿لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا﴾[1570] ve emsāli ma-

---

1566 "Bunlar için dünyada rezillik vardır." el-Bakara, 2/114; el-Māide, 5/41.

1567 "De ki: "Şüphesiz hüsrana uğrayanlar kıyamet gününde kendilerini ve ailelerini hüsrana sokanlardır." ez-Zümer, 39/15.

1568 "Gözler kamaştığı, ay karanlığa gömüldüğü" el-Kıyāmet, 75/7-8.

1569 "Onlardan yerin dibine geçirdiklerimiz var." el-ᶜAnkebūt, 29/40.

1570 "Allah bize lütfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi." el-Kasas, 28/82.

hallerde hep yere geçmek ve batmak maʿnāsınadır. “ضَرَبَ” bābından “خَسَفَ يَخْسِفُ خَسْفًا وَخُسُوفًا” denir. Müteʿaddī ve lāzım olur: “خَسَفَ اللهُ الْأَرْضَ” ve “خَسَفَ الْقَمَرُ أَوِ الْأَرْضُ خُسُوفًا خَسْفًا” denir. Vallāhu aʿlemu.

FASLU’L-ḪĀʾİ’L-MUʿCEME MAʿA’Ş-ŞĪNİ’L-MUʿCEME: “خَ،ش”

- خَشَعَتِ [ḫaşe’ati]

- ﴿وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمٰنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا﴾[1571] أَيْ سَكَنَتْ وَخَضَعَتْ [386]

Bābu’l-Ḫāʾ ibtidāsında vākiʿ “خَاشِعِينَ” kelimesine ircāʿ-ı nazar oluna.

- خَشِيَ [ḫaşiye]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ﴾[1572] أَيْ خَافَ عِقَابَ رَبِّهِ

Yaʿnī “Rabbisinin ʿazābından korktu.” “عَلِمَ” bābından “خَشِيَ يَخْشَى خَشْيَةً” denir, havf maʿnāsınadır. Lākin “خَوْفٌ”le “خَشْيَةٌ” beyninde Rāġıb’ın beyānına göre fark vardır, şöyle ki “خَشْيَةٌ” maʿa’l-iʿzām yaʿnī korkulan şeyʾin ʿazametine ʿilm sebebiyle hāsıl olan korkudur. “خَوْفٌ” mutlak korkudur, nitekim ﴿لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى﴾[1573] kavl-i kerīminde “وَلَا تَخْشَى غَرَقًا” takdīriyle tefsir olunur, yaʿnī “Firʿavnın yetişmesinden korkmaz ve aʿzīm ve hevl-nāk bildiğin garaktan da korkmazsın” demek olur. Ve lafz-ı mezbūr kerāhet maʿnāsına da gelir. Kāle’l-Aḫfeş; kavluhu taʿālā: ﴿فَخَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا﴾[1574] أَيْ كَرِهْنَا Vallāhu aʿlemu.

MAZMŪMETU’L-ḪĀʾ: “خُ،ش”

- خُشَّعًا [ḫuşşaʿan]

- ﴿خُشَّعًا أَبْصَارُهُمْ﴾[1575] أَيْ أَذِلَّاءَ

Yaʿnī “gözleri havf ve haşyetten zelīl oldukları hālde” demektir ki nazarlarından zillet ve hevān āsārı nümāyān olduğunu beyāndır. “خَاشِعٌ”in cemʿidir, nitekim “خَاشِعًا أَبْصَارُهُمْ” sūretinde de kırāʾat olundu. Sālifü’z-zikr “خَاشِعِينَ” kelimesine mürācaʿat oluna.

1571 “Sesler, Rahmān’ın azametinden dolayı kısılmıştır. Artık sadece fısıltı işitebilirsin.” Tāhā, 20/108.
1572 “İşte bu mükāfat Rablerine derin saygı duyanlara mahsustur.” el-Beyyine, 98/8.
1573 “Yakalanmaktan korkmaksızın, endişe etmeksizin” Tāhā, 20/77.
1574 “Onları azgınlığa ve küfre sürüklemesinden korktuk.” el-Kehf, 18/80.
1575 “Gözleri düşmüş bir hālde” el-Kamer, 54/7.

FASLU’L-ḪĀ’İ’L-MUᶜCEME MAᶜA’Ṣ-ṢĀDİ’L-MUHMELE: “خ،ص”

- خَصِيمٌ [ḫaṣīmun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ﴾[1576] أَيْ شَدِيدُ الْخُصُومَةِ [387]

“خُصُومَةٌ” nizāᶜ ve cidāl, Türkçe çekişmektir. Ve sükūn-ı mühmele ile “خَصْمٌ” düşman maᶜnāsına da istiᶜmāl olunur.

- خَصِمُونَ [ḫaṣimūne]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ﴾[1577] أَيْ مُخْتَصُّونَ فِي الْخُصُومَةِ

Feth-i muᶜceme ve kesr-i muhmele ile “خَصِمٌ” lafzının cemᶜidir ki husūmette ihtisās sāhibi demektir. “خُصُومَةٌ”in maᶜnāsı mā-kablinde beyān olundu. “تَعِبَ” bābından خَصِمَ” الرَّجُلُ يَخْصَمُ فَهُوَ خَصِمٌ وَخَصِيمٌ” denir, bir kimse husūmeti tahkīm ve onda ihtisās ettiği vaktte. Ve “قَتَلَ” bābından “غَلَبَ فِي الْخُصُومَةِ” maᶜnāsına gelir. Cemᶜi “خِصَامٌ” ve “خُصُومٌ”dur. Ve “خَاصَمَ” ve “تَخَاصَمَ” ve “اِخْتَصَمَ” kavmin baᶜzı baᶜzıyla husūmet etmek maᶜnāsınadır, kemā kāle taᶜālā: ﴿هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ﴾[1578] ve ﴿إِنَّ ذَلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ أَهْلِ النَّارِ﴾[1579] ve gayr-i zālik.

- خَصَاصَةٌ [ḫaṣāṣatun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ﴾[1580] أَيْ فَقْرٌ وَاحْتِيَاجٌ

“خَصَاصَةٌ” hācet ve fakr ve yoksulluktur. Bu lafzın maᶜnā-yı aslīsi halel ve fürcettir, bundan fakr ve hācet maᶜnāsına “خَصَاصَةٌ” alındı.

MEKSŪRETU’L-ḪĀ’: “خِ،ص”

- الْخِصَامِ [el-ḫiṣāmi]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ﴾[1581] جَمْعُ خَصْمٍ

“بَحْرٌ” ve “بُحُورٌ” ve “بِحَارٌ” gibi “خَصْمٌ” lafzı da “خُصُومٌ” ve “خِصَامٌ” veznleri üzere cemᶜlenir. Faslın evveline ircāᶜ-ı nazar oluna.

1576 “Böyle iken bakarsın ki o, Rabbine açık bir hasım kesilmiştir.” en-Nahl, 16/4; Yāsīn, 36/77.
1577 “Şüphesiz onlar kavgacı bir toplumdur.” ez-Zuhruf, 43/58.
1578 “İşte iki hasım taraf ki, Rableri hakkında tartışmaya girmişlerdir.” el-Hacc, 22/19.
1579 “Şüphesiz bu, cehennemliklerin birbirleriyle çekişmesi kesin bir gerçektir.” Sād, 38/64.
1580 “Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile” el-Haşr, 59/9.
1581 “Hālbuki o düşmanlıkta en amansız olandır.” el-Bakara, 2/204.

FASLU'L-ḪĀᵓİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'Ḍ-ḌĀDİ'L-MUᶜCEME: "خ،ض"

- خَضِرًا [ḫaḍiran]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا﴾[1582] أَيْ شَيْئًا أَخْضَر

Yaᶜnī tāze [388] nebāt, yeşillik demektir, Fārisīde sebze denir. Feth-i ḫāᵓ ve kesr-i ḍād'la "خَضِرٌ" arzda habbenin infilākıyla ibtidā çıkıp sonra teşaᶜᶜub eden her nevᶜ tāze nebāttır ki bundan habb-ı müterākib yaᶜnī sünbüle husūle gelir. Yeşil demek olan "خُضْرٌ" lafzındandır, naᶜtı "أَخْضَرُ" dır.

MAZMŪMETU'L-ḪĀᵓ: "خُ،ض"

- خُضْرٍ [ḫuḍrin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مُتَّكِئِينَ عَلَى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ﴾[1583] أَيْ أَخْضَر

Yaᶜnī "yeşil." Bu kelime tefsīr ve tevcīhte "رَفْرَفٍ" kelimesine tābiᶜdir. Eğer "رَفْرَفٍ" ile murād riyāz-ı cennettir, denilirse "خُضْرٍ" çemenzār ve nebātāt-ı latīfe-i cināndır denir. Ve bu İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhumādan mervīdir. Ve eğer bisāt ve tanāfis yāhūd nemārık veyā sevb-i ᶜarīz gibi mefrūşāta müteᶜallik eşyādır denirse "خُضْرٍ" mutlakan yeşil demek olur ki eltaf-ı elvāndır.

- خُضْتُمْ [ḫuḍtum]
- ﴿وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا﴾

Bābın evvelinde vākiᶜ "خَاضُوا" kelimesinde tefsīr ve tahkīki mufassalen mezkūrdur, mürācaᶜat oluna.

FASLU'L-ḪĀᵓİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'Ṭ-ṬĀᵓ: "خ،ط"

- خَطْبُكُنَّ [ḫaṭbukunne]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ إِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ﴾[1584] أَيْ مَا أَمْرُكُنَّ

"خَطْبٌ" emr-i ᶜazīmdir, cemᶜi "خُطُوبٌ"dur. Ve hāl ve şeᵓn maᶜnāsına dahi istiᶜmāl olunur. Ve aslen sebeb-i emrdir, sonra mutlakan emr maᶜnāsına alındı. Buna ᶜArabın "هَذَا خَطْبٌ جَلِيلٌ وَهَذَا خَطْبٌ يَسِيرٌ" kavli şāhiddir ki "جَلِيلٌ" ve "يَسِيرٌ" vasflarıyla taᶜyīn [389] edilmiştir. Ve "خَطْبٌ" ve "مُخَاطَبَةٌ" ve "تَخَاطُبٌ" kelāmda mürācaᶜattır ki söyleşmek denir. Emr-i ᶜazīme "خَطْبٌ" tesmiyesi onda tehātub, söyleşmek deyip danışmak ve dedi kodu çok olması

1582 "İşte biz onlardan yeşillik meydana getiririz." el-Enᶜām, 6/99.
1583 "Onlar yeşil yastıklara ve güzel yaygılara yaslanırlar, (nimetlenirler)." er-Rahmān, 55/76.
1584 "Kral kadınlara, "Yūsuf'tan murad almak istediğiniz zaman derdiniz ne idi?" dedi." Yūsuf, 12/51.

münāsebetiyledir. ﴿قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ﴾[1585] ve ﴿قَالَ مَا خَطْبُكُمَا﴾[1586] ve ﴿قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ﴾[1587] āyāt-ı celīlesinde de maʿnā budur. Ve mevʿize maʿnāsına zammla “خُطْبَةٌ” ve bir kadının nefsini tezvīcini taleb maʿnāsına kesrle “خِطْبَةٌ” ve maʿrūfü’l-maʿnā “خِطَابٌ” hep bu asldandır. “قَتَلَ” bābından “خَطَبَ يَخْطُبُ خُطْبَةً وَخِطْبَةً فَهُوَ خَطِيبٌ وَخَاطِبٌ” ve “müfāʿalet”ten “خَاطَبَ يُخَاطِبُ مُخَاطَبَةً وَخِطَابًا” denir.

- خَطِفَ [ḫaṭife]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ﴾[1588] أَيِ اخْتَلَسَ خَلْسَةً

Yaʿnī “Kelām-ı melāikeden sürʿatle aldı ve çaldı” demek olur. “خَطْفٌ” bir şeyʾi sürʿatle almak çalmak kapmak maʿnālarınadır. Ve “خَطْفٌ” ve “إِخْتِطَافٌ” birdir. “تَعِبَ” ve “فَهِمَ” bāblarından “خَطِفَ يَخْطَفُ خَطَفًا وَخَطْفًا فَهُوَ خَاطِفٌ” ve “tefaʿʿul”den “تَخَطُّفٌ” da bu maʿnāyadır.

MAZMŪMETU’L-ḪĀʾ: “خُ،ط”

- خُطُوَاتِ [ḫuṭuvāti]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ﴾[1589] أَيْ آثَارُهُ

Yaʿnī “Şeytānın izlerine uymayınız” demek olur. Bu kelime zamm-ı muʿceme ve sükūn-ı ṭā ile “خُطْوَةٌ”nin cemʿidir ki bir kimsenin hālet-i meşyde iki ayağının arasındaki mahaldir ki Türkçe adım denir. Feth ve sükūnla “خَطْوَةٌ” bundan binā-i merredir. Bunun cemʿi fetehātla “خَطَوَاتٌ” gelir, “عَدَا” bābından “خَطَا يَخْطُو خَطْوَةً” denir. “فُلَانٌ اِتَّبَعَ [390] خُطُوَاتِ فُلَانٍ” denir, “Onun izine gitti ve hatve hatve ona uydu ve onun meslekine sülūk etti” demek olur.

MEKSŪRETU’L-ḪĀʾ: “خِ،ط”

- خِطْبَةِ [ḫiṭbeti]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ﴾[1590] أَيْ طَلَبِ تَزْوِيجِ النِّسَاءِ

Ānifü’l-beyān “خَطْبُكُنَّ” kelimesi zımnında beyān olundu, mürācaʿat oluna.

1585 “İbrahim, “Ey Elçiler! Göreviniz nedir?” dedi.” el-Hicr, 15/57; ez-Zāriyāt, 51/31.
1586 “Mūsā onlara, “(Koyunlarınızı burada tutmaktaki) maksadınız ne?” dedi.” el-Kasas, 28/23.
1587 “Mūsā, “Ya senin derdin neydi ey Samirī?” dedi.” Tāhā, 20/95.
1588 “Ancak onlardan söz kapan olur. Onu da delip geçen bir alev izler (ve yok eder).” es-Sāffāt, 37/10.
1589 “Şeytanın izinden yürümeyin.” el-Bakara, 2/168, 208; el-Enʿām, 6/142.
1590 “(Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur.” el-Bakara, 2/235.

- خِطْئًا [ḫiṭᵓen]
- ﴿إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا﴾[1591] أَيْ إِثْمًا عَظِيمًا

Yaᶜnī "büyük günāh" demektir. Sālifü'z-zikr "خَاطِئِينَ" kelimesine mürācaᶜat buyurula.

FASLU'L-ḪĀᵓİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'L-LĀM: "خ،ل"

- خَلَاقٍ [ḫalāḳin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ﴾[1592] أَيْ نَصِيبٍ

Ḳurᵓān-ı kerīm'de hep bu maᶜnāyadır. Rāġıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta "وَالْخَلَاقُ مَا اكْتَسَبَهُ الْإِنْسَانُ مِنَ الْفَضِيلَةِ بِخُلُقِهِ" ᶜibāretiyle taᶜrīf etmiş. Bundan anlaşılan "خَلَاقٌ" lafzı hūy ve seciyye maᶜnāsına olan zammeteynle "خُلُقٌ"dandır. Bu takdīrce lafz-ı mezbūr kişinin ahlāk ve seciyyesi sebebiyle iktisāb ettiği fezāilden neşᵓe-i dünyāda intifāᶜ ettiğinden başka neşᵓe-i uhreviyyedeki hissesidir demek oluyor. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi bihi.

- خَلِيلًا [ḫalīlen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذًا لَاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا﴾[1593] أَيْ صَدِيقًا

Yaᶜnī "dost" demek, çünkü "خَلِيلٌ" sadākat ve meveddet maᶜnāsına olan "خُلَّةٌ"ten "faᶜīl"-dir ki dost denir. Ve her yerde böyledir. Bunun aslı şeyᵓeyn beyninde vākiᶜ fürce maᶜnāsına mevzūᶜ [391] "خَلَلٌ" māddesidir. Birer takrīb ile mutasarrafātı maᶜānī-i kesīrede istiᶜmāl olunmuş, mahalli mufassalāt-ı kütüb-i lügattır.

- خَلَفْتُمُونِي [ḫaleftumūnī]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي﴾[1594] أَيْ أَقَمْتُمْ مَقَامِي خَالِفِينَ مُتَخَلِّفِينَ عَنِ الْقَوْمِ الشَّاخِصِينَ

Yaᶜnī "Benden sonra murād mahall-i tecellī olan cebele ᶜazīmetten sonra hudūd-ı dīn ü hüdādan tecāvüzle ᶜicle ᶜibādet eden kavmin ıslāhından teᵓahhürle ve onlara nasīhatte tekaddüm etmeyerek benim makāmıma ne kötü bir halef bir kāim-i makām oldunuz" demek olur. Bu kelimenin tahkīki mufassalen aşağıda "الْخَوَالِف" kelimesinde görülür.

- خَلْفٌ [ḫalfun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا﴾[1595]

1591 el-İsrāᵓ, 17/31.

1592 "Ahirette bir nasibi olmadığını" el-Bakara, 2/102, 200.

1593 "(Eğer böyle yapabilselerdi) işte o zaman seni dost edinirlerdi." el-İsrāᵓ, 17/73.

1594 "Mūsā, "Benden sonra arkamdan ne kötü işler yaptınız! dedi." el-Aᶜrāf, 7/150.

1595 "Derken, onların ardından yerlerine Kitab'a (Tevrat'a) varis olan (kötü) bir nesil geldi. Şu geçici

• و﴿فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا﴾[1596] الآيتين

Bunlarda feth-i ḫāʾ ve sükūn-ı lām'la "خَلْفٌ", halef-i sūʾ demektir. Mā-kablinde işāret olunduğu üzere "الْخَوَالِف" kelimesine nazar oluna.

• خَلَائِف [ḫalāʾife]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ﴾[1597] أَيْ سُكَّانَهَا

Yaᶜnī "Sizi arzın sākinleri kıldık." İżāfet bi-maᶜnā "فِي"dir ki arzda sākin olucular demek olur. "خَلَائِف", "خَلِيفَةٌ"nin cemᶜidir, "سُكَّانٌ" ile tefsīr "خَلِيفَةٌ" lafzı maᶜnā-yı ıstılāḥīsi üzere olmadığını ifhām içindir. Sükkān-ı arzın "خَلَائِفُ" tesmiyesi, gelen geçene halef olmak iᶜtibāriyledir. "الْخَوَالِف"e bak.

• خَلَصُوا [ḫaleṣū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا اسْتَيْئَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا﴾[1598] أَيِ اعْتَزَلُوا مُنَاجِيًا يُنَاجِي بَعْضُهُمْ بَعْضًا

"Baᶜzı birbirleriyle gizli söyleşerek [392] bir tarafa çekildiler" demek olur. "خُلُوصٌ"tan "خَالِصٌ" ile "صَافِي" maᶜnāda birdir. Ancak "خَالِصٌ" muhtelit bulunduğu şevāib kendinden izāle olunan şeyʾdir. "صَافِي" ise aslen müşevveb olmayan şeyʾdir. Bināʾen ᶜaleyh bu āyette "خَلَصُوا" , "تَفَرَّدُوا، وَانْفَرَدُوا خَالِصِينَ غَيْرَهُمْ" ile de tefsīr olunur. Ve lafz-ı mezbūr kurtulmak ve sāir maᶜānīde de müstaᶜmeldir. "قَعَدَ" bābından "خَلَصَ يَخْلُصُ خُلُوصًا وَخَلَاصًا فَهُوَ خَالِصٌ" denir.

• خَلَطُوا [ḫaleṭū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَآخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا﴾[1599] أَيْ مَزَجُوا

Yaᶜnī "Karıştırdılar" demektir. "خَلْطٌ"tandır ki iki veyā daha ziyāde eşyāyı birbirine katmaktır. Ātīde "خُلَطَاءُ" kelimesine nazar oluna.

MAZMŪMETU'L-ḪĀʾ: "خُ،ل"

• خُلُقُ الْأَوَّلِينَ [ḫuluḳu'l-evvelīne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنْ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ﴾ أَيْ عَادَتُهُمْ

"خُلُقٌ" hūydur, ᶜādet yerinde de kullanılır. Bu kelime ḫā'nın fethi ve sükūn-ı lām'la "خَلْقٌ"

---

dünyanın değersiz malını alır ve "(nasıl olsa) biz bağışlanacağız" derlerdi." el-Aᶜrāf, 7/169.

1596 "Onlardan sonra, namazı zayi eden, şehvet ve dünyevi tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba çarptırılacaklardır." Meryem, 19/59.

1597 "O, sizi yeryüzünde halifeler kılandır." Fātır, 35/39.

1598 "Ondan ümitlerini kesince, kendi aralarında konuşmak üzere bir kenara çekildiler." Yūsuf, 12/80.

1599 "Diğer bir kısmı ise, günahlarını itiraf ettiler. Bunlar salih amelle kötü ameli birbirine karıştırmışlardır." et-Tevbe, 9/102.

“الْأَوَّلِينَ” sūretinde de kırāʾat olunmuş. Bu takdīrce “خَلْقٌ” , “إِخْتِلَاقٌ” maʿnāsınadır ki tasnīʿ ve takdīr-i kizbdir, yaʿnī yalan düzmek, uydurmak demek olur, nitekim ﴿إِنْ هَـذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ﴾[1600] vākiʿ olmuştur.

- خُلَّةٌ [ḫulletun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ﴾[1601]

“Dostluk” demektir. Ānifü’l-beyān “خَلِيلًا” kelimesine nazar oluna.

- الْخُلَطَاءِ [el-ḫuleṭāʾi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾[1602] أَيِ الشُّرَكَاءِ

Yaʿnī “ortaklar” demek olur. Bu kelime iki veyā daha ziyāde şeyleri cemʿ ve cümlesini [393] birbirine katmak maʿnāsına olan “خَلْطٌ”tan “خَلِيطٌ”in cemʿidir, “خَلِيطٌ” bi-maʿnā “مُخَالِطٌ”tir. “شُرَكَاءُ” ya “خُلَطَاءُ” tesmiyesi reʾsü’l-māllarını bir yere cemʿle toptan tasarruf etmeleri iʿtibāriyledir. “ضَرَبَ” bābından “خَلَطَ الشَّيْءَ بِغَيْرِهِ يَخْلِطُ خَلْطًا فَهُوَ خَلِيطٌ وَذَاكَ مَخْلُوطٌ” denir. Ve “خَلِيطٌ” bi-maʿnā “mefʿūl” de olur. Eşyā ve mevāşīde olduğu gibi insānda da müstaʿmeldir: “اِخْتَلَطَ بِالنَّاسِ فَهُوَ خَلِيطُهُمْ” denir.

- الْخُلُودِ [el-ḫulūdi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿اُدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ﴾[1603] أَيِ الدَّوَامِ وَالْبَقَاءِ فِي الْجَنَّةِ

Yaʿnī “cennette devām ve bekā-i ebedī günü”dür demek olur. Sālifü’l-beyān “خَالِدُونَ” kelimesine mürācaʿat oluna.

MEKSŪRETU’L-ḪĀʾ, “خِ،ل”

- خِلَافٍ [ḫilāfin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ﴾[1604] أَيْ يَدَ كُلِّ أَحَدٍ الْيُمْنَى وَرِجْلَهُ الْيُسْرَى

Yaʿnī “her birinin sağ elini ve sol ayağını” demek olur. Buradaki “خِلَافٍ” lafzı bizim

1600 “Bu ancak bir uydurmadır.” Sād, 38/7.

1601 “Hiçbir alış verişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın.” el-Bakara, 2/254.

1602 “Esasen ortakların pek çoğu birbirine haksızlık eder.” Sād, 38/24.

1603 “Oraya esenlikle girin. İşte bu, ebedilik günüdür.” Kāf, 50/34.

1604 “Mutlaka sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim” el-Aʿrāf, 7/124; Tāhā, 20/71; eş-Şuʿarāʾ, 26/49.

lisānımızda Fārisīden meᵓhūz "çebrāst" maᶜnāsını ifāde eder. Bunun da "çep" ve "rāst"-tan muharref olduğu zāhirdir.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللّٰهِ﴾[1605] و﴿وَإِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلاَّ قَلِيلًا﴾[1606]

Bunlar da "خِلَافٌ", "خَلْفٌ"tendir, nitekim öyle de kırāᵓat olunmuştur. "خَلْفَ رَسُولِ اللهِ", "بَعْدَ رَسُولِ اللهِ وَبَعْدَكَ" ile tefsīr olunur. "خَلْفَ" cihāt-ı sitteden "قُدَّامٌ" mukābilidir ki art taᶜbīr ederiz.

- خِلَالٌ [ḫilālun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ﴾[1607] أَيْ مُخَالَّةٌ يَعْنِي صَدَاقَةٌ وَخُلَّةٌ تَنْفَعُ فِيهِ

"Dostluk" demektir. "خُلَّةٌ"ten [394] "müfāᶜalet" bābından "فِعَالٌ" vezninde masdardır."خَالَ يَخَالُ مُخَالَّةً وَخِلَالًا" denir, dostluk demektir.

- وَفِي قَوْلِهِ سُبْحَانَهُ ﴿فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ﴾[1608] و﴿لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلاَّ خَبَالًا وَلَاأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ﴾[1609] و﴿فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ﴾[1610]

Ve emsālinde fürce ve aralık maᶜnāsına olan "خَلَلٌ"in cemᶜidir ki iki veyā ziyāde şeyler beyninde olan fürce ve fāsıla ve aralıklar demektir. "بَيْنَ الدِّيَارِ وَبَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ" ile tefsīr olunur. Sāir mahallerde de böyledir.

- خِلْفَةً [ḫilfeten]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ اَنْ يَذَّكَّرَ اَوْ أَرَادَ شُكُوراً﴾[1611] أَيْ يَخْلُفُ هَذَا هَذَا

Yaᶜnī "Geceyi gündüzü yekdīgere halef kıldı". Bu gittiği vakt dīgeri onun makāmına geçer olan kāim-i makām olur. Bu sūrette feth ve sükūnla "خَلْفٌ"dendir, verāᵓ ve arttır. Ve "خِلَافٌ"tan olarak "Leyl ve nehārdan her birini vakt ve fāide cihetinden āhara muhā-

---

1605 "Allah'ın Resūlüne karşı gelerek (sefere çıkmayıp) geri bırakılanlar, oturup kalmalarına sevindiler." et-Tevbe, 9/81.

1606 "Bunu yapabilselerdi senin ardından orada pek az kalırlardı." el-İsraᵓ, 17/76.

1607 "İnanan kullarıma söyle, namazı dosdoğru kılsınlar, hiçbir alışveriş ve dostluğun bulunmadığı bir gün gelmeden önce kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda gizlice ve açıktan harcasınlar." İbrāhīm, 14/31.

1608 "Onlar evlerinizin arasına kadar sokuldular." el-İsrāᵓ, 17/5.

1609 "Eğer onlar da sizin içinizde (sefere) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek için aranızda koşuşturacaklardı." et-Tevbe, 9/47.

1610 "Nihayet yağmurun, onların arasından yağdığını görürsün." en-Nūr, 24/43; er-Rūm, 30/48.

1611 "O, öğüt almak isteyen ve çok şükredici olmayı dileyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getirendir." el-Furkān, 25/62.

lif kıldı” demek de olur, nitekim nehār rūşen, leyl tārīk; nehār maᶜāş ve saᶜy ve ᶜamel vakti, leyl istirāhat ve sükūn zamānıdır. Vallāhu aᶜlemu.

FASLU’L-ḪĀʾİ’L-MUᶜCEME MAᶜA’L-MĪM: “خ،م”

- خَمْطٍ [ḫamṭin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ﴾[1612] أَيْ ثَمَرٍ بِشْعٍ

Yaᶜnī “lezzetsiz ve acımtrak” demektir. “أُكُلٌ” meyvedir. Sicistānī rahimehullāhu diyor ki Ebū ᶜUbeyd “خَمْطٌ” her bir dikenli ağaçtır, dīgerleri şecer-i erāk yaᶜnī misvāk ağacıdır dediler. Ve Rāğıb rahimehullāhu “شَجَرٌ لَا شَوْكَ لَهُ” ᶜibāretiyle taᶜrīf etmiş. Ve baᶜzı tefāsīr-de de hilāfı yaᶜnī “ذَاتُ شَوْكٍ” ile taᶜrīf edilmiş. Gāyet-i mā-fi’l-bāb intifāᶜ edilemeyen ağaç demektir.

MAZMŪMETU’L-ḪĀʾ: “خُ،م” [395]

- خُمُرِهِنَّ [ḫumurihinne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ﴾[1613] أَيْ بِمَقَانِعِهِنَّ

Yaᶜnī “baş örtülerini ve peçelerini” demektir. “خُمُرٌ”, “مِقْنَعَةٌ” yaᶜnī baş örtüsü ve peçe demek olan ḫā-i meksūre ile “خِمَارٌ” ın cemᶜidir. Nisānın baş örtüsünün “خِمَارٌ” ile tesmi-yesi baş örtüp bürüdüğü iᶜtibāriyledir, çünkü “وَكُلُّ شَيْءٍ غَطَيْتَهُ فَقَدْ خَمَّرْتَهُ” denir. Ve dalları ve yapraklarının sıklığından altında oturan kimseyi örten ağaca fethateynle “خَمَرٌ” de-nir. Lafz-ı mezkūr aslen “مَا يُسْتَرُ بِهِ الشَّيْءُ” maᶜnāsına mevzūᶜdur. Bundan “خِمَارٌ” sīga-sı “مِقْنَعَةٌ”-i nisāya ism olmuştur. Bābu'l-Cīm’de “جَلَابِيبِهِنَّ” kelimesinde dahi buna dāir kelām vardır, mürācaᶜat oluna.

FASLU’L-ḪĀʾİ’L-MUᶜCEME MAᶜA’N-NŪN: “خ،ن”

- الْخَنَّاسِ [el-ḫannāsi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ﴾[1614] أَيِ الرَّجَّاعِ

Bu kelime zammla “خُنَّسٌ” lafzından “فَعَّالٌ” vezninde sīga-i mübālagadır. Teʾehhür ve rücūᶜ ve tesettür ve inkıbāz maᶜnālarına istiᶜmāl olunur. Şeytāna vasf olup “رَجَّاعٌ” ile tefsīr olunmuş ise de kāffe-i maᶜānīsi tatbīk olunabilir, çünkü istiᶜāze ve zikrullāh ᶜindin-

---

1612 “Onların bahçelerini ekşi meyveli ağaçlar, acı ılgın ve biraz da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çe-virdik.” Sebeʾ, 34/16.

1613 “Baş örtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar.” en-Nūr, 24/31.

1614 “İnsanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden” en-Nās, 114/4.

de tasalluttan rücūᶜ ve mekren teᶜahhür ve nazardan tesettür ve zikrullāhtan münkabız olmak onun ᶜādātındandır. "تَعِبَ" ve "ضَرَبَ" bāblarından "خَنَسَ يَخْنَسُ خَنْسًا، وَخَنَسَ يَخْنِسُ خَنْسًا فَهُوَ خَانِسٌ وَفِي الْمُبَالَغَةِ خَنَّاسٌ" denir. Ve "دَخَلَ" bābından "خَنَسَ خُنُوسًا" da denir.

MAZMŪMETU'L-ḪĀ': "خُ،ن" [396]

- الْخُنَّسِ [el-ḫunnesi]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ﴾[1615] أَيْ بِالْكَوَاكِبِ الرَّوَاجِعِ

Yaᶜnī "Seyrinde ricᶜat eden yıldızlar hakkı için" demektir. Ānifü'l-beyān "خُنَّسٌ" lafzından ism-i fāᶜil olan "خَانِسٌ"in cemᶜidir ki rāciᶜ ve müte'ahhir demektir. Bunlardan murād seyyārāttan beş yıldızdır: Zuḥal, Müşterī, Mirrīḫ, Zühre, ᶜUṭārid. Bunların "خُنَّسٌ"le tesmiyesi mecrā ve mahreklerinden ricᶜat ettikleri içindir. Bu kelimenin mā-kablindeki "الْخَنَّاسِ" kelimesinde beyān olundu. Ve seyyārāt-ı mezkūre vakt vakt nazardan istitār ettikleri için ﴿الْجَوَارِ الْكُنَّسِ﴾ ile vasf olundu. "الْجَوَارِ", "جَارِي"nin cemᶜidir, tahfīfen āhirinden yā iskāt edilmiş. Burada murād nücūm-ı seyyārāttır. Zammla "الْكُنَّسِ" āhū yatağı yaᶜnī āhūnun ormanda sık ağaçlıklar arasında ittihāz ve derūnunda ihtifā ettiği yuvanın ismi olan zamm ve kesr ile de telaffuz edilen "كُنَاسٌ"tan müştakk "كَانِسٌ"in cemᶜidir ki müstetir ve muhtefī demektir. Maksūd ihtirākları zamānında şuᶜāᶜ-ı şemste ebsār ve enzārdan ihtifālarıdır. Ve murād cemīᶜ-i kevākibdir de denildi. Vallāhu aᶜlemu.

FASLU'L-ḪĀ'İ'L-MUᶜCEME MAᶜA'L-VĀV: "خَ،و"

- خَوَّلْنَاكُمْ [ḫavvelnākum]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ﴾[1616] أَيْ مَلَّكْنَاكُمْ

Yaᶜnī "Ve size temlīk ettiğimiz māl ve hadem ve haşemi arkanızda bıraktınız" demek olur. Fethateynle "خَوَلٌ", hadem ve haşem maᶜnāsınadır. "Tefᶜīl"den "تَخْوِيلٌ" fi'l-asl iᶜtā-i "خَوَلٌ"dir. Bundan temlīk [397] maᶜnāsı ahz olundu. Binā'en ᶜaleyh "خَوَّلْنَاكُمْ", "مَلَّكْنَاكُمْ" ile tefsīr edildi. Ve baᶜzı ᶜulemā-yı tefsīr ᶜalā-aslihi "أَعْطَيْنَاكُمْ" ile de tefsīr etmişlerdir. Ve ﴿ثُمَّ إِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّا قَالَ اِنَّمَا اُوتِيتُهُ عَلَى عِلْمٍ﴾[1617] ve ﴿ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُوا اِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ﴾[1618] āyetlerinde de "مَلَّكَهُ" ve "مَلَّكْنَاهُ" ve "أَعْطَاهُ" ve "أَعْطَيْنَاهُ" ile tefsīr olunur. Ve

1615 "Andolsun, bir görünüp bir sinenlere, akıp gidip kaybolanlara." et-Tekvīr, 81/15-16.
1616 "Size verdiğimiz dünyalık nimetleri de arkanızda bıraktınız." el-Enᶜām, 6/94.
1617 "Sonra ona tarafımızdan bir nimet verdiğimizde, "Bu, bana ancak bilgim sayesinde verilmiştir" der." ez-Zümer, 39/49.
1618 "Sonra kendi tarafından ona bir nimet verdiği zaman daha önce ona yalvardığını unutur." ez-Zümer, 39/8.

"خَـوَلٌ" māddesi "tefaᶜᶜul"den taᶜahhud maᶜnāsına da müstaᶜmelir. Ve maᶜānī-i sāireye gelir. Mufassalāta nazar oluna.

- الْخَوَالِفِ [el-ḫavālifi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ﴾[1619] أَيِ النِّسَاءِ وَالصِّبْيَانِ

Ḫāʾların fethiyle "خَلَفَ خَلَافَةً فَهُوَ خَالِفٌ" denir "تَأَخَّرَ لِقُصُورِ مَنْزِلَتِهِ" demektir. "خَوَالِفُ" İşte bu müteʾahhir maᶜnāsına olan "خَالِفٌ"in cemᶜidir. Gazādan tehallüf eden nisāʾ ve sıbyān ve aᶜmā ve aᶜrec ve marīz ᶜacz ve ᶜözre mebnī cihāddan tahallüf ettikleri için bunlara "خَوَالِفُ" tesmiye edildi. Bināʾen ᶜaleyh bu āyetle bilā-ᶜözr gazādan tahallüf ederek kendilerini havālif menzilesine tenzīl edenleri zemm irāde olunmuştur ki hamiyyetsiz ve denī ve redī kimselerdir demek olur, nitekim "خَلَفَ خَلْفًا، بِسُكُونِ اللَّامِ فَسَدَ وَرَدِئَ" demektir. Ve "tefaᶜᶜul"den "تَخَلَّفَ", "تَأَخَّرَ" demektir. Ve "وَجَدْتُ الْقَوْمَ خُلُوفًا" kavli "erkekleri çıkmış, kadınları kalmış" demektir. Bu "خَلْفٌ" māddesi için mufassalāt-ı kütüb-i lügate mürācaᶜatten istignā yoktur.

- خَوْضِهِمْ [ḫavḍihim]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ﴾[1620] أَيْ فِي بَاطِلِهِمْ

- وَفِي ﴿فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ﴾[1621] أَيْ بَاطِلٍ

Bābu'l-Ḫāʾ'nın evvelinde vākiᶜ "خَاضُوا" kelimesine mürācaᶜat oluna.

- خَوَّانٍ [ḫavvānin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ﴾[1622] أَيْ كَثِيرِ الْجِنَايَةِ

Bu kelime [398] Bu bābın evvelinde "خَائِنَةَ" kelimesinde mufassalen beyān olunmuştur, mahall-i mezkūra mürācaᶜat oluna.

MAZMŪMET'L-ḪĀʾ: "خُ،و"

- خُوَارٌ [ḫuvārun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ﴾[1623] أَيْ صَوْتٌ كَصَوْتِ الْبَقَرِ

Bu lafz esmā-i asvāttan bakar yaᶜnī sığır cinsine mahsūs savtın ismidir, nitekim lisān-ı

1619 "Onlar geride kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte olmaya razı oldular." et-Tevbe, 9/87, 93.

1620 "Sonra bırak onları, içine daldıkları batakta oynayadursunlar." el-Enᶜām, 6/91.

1621 "İşte o gün, içine daldıkları dünya zevki içinde eğlenip oyalanan yalanlayıcıların vay hāline!" et-Tūr, 52/11-12.

1622 "Doğrusu Allah hiçbir haini, nankörü sevmez." el-Hacc, 22/38.

1623 "Böylece (Samirī) onlar için böğürmesi olan bir buzağı heykeli ortaya çıkardı." Tāhā, 20/88.

ᶜArabda her hayvānın savtına mahsūs bir ism vardır. Ve "خُوَارٌ" lafzı masdar da olur. "خَارَ الثَّوْرُ يَخُورُ خُوَارًا" denir, "صَاحَ" demektir.

FASLU'L-ḪĀᵓİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'L-YĀᵓİ'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE: "خ،ي"

- الْخَيْطُ [el-ḫayṭu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ﴾[1624] يَعْنِي يَتَبَيَّنُ لَكُمْ بَيَاضُ النَّهَارِ مِنْ سَوَادِ اللَّيْلِ

"الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ" fecr-i sādıkta ufk-ı şarkīden yukarı doğru uzayan beyāz nehārdır. Ve "الْخَيْطُ الْأَسْوَدُ" vakt-i mezkūrda ufkta mütebākī sevād-ı leyldir. "خَيْطٌ" maᶜrūftur ki ipliktir. Bundan libās ve sāireyi dikmek maᶜnāsı alınarak "خِطْتُ الثَّوْبَ أَخِيطُهُ خِيَاطَةً" denildi. Terziye de "خَيَّاطٌ" denir, "فَعَّالٌ" vezninde. Ve kesr-i ḫāᵓ ile "فِعَالٌ" vezninde "خِيَاطٌ" ibre yaᶜnī iğnedir. İsm-i ālet olur, ke-mā kālallāhu taᶜālā: ﴿وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾[1625] Bundan sonra "خَيْطٌ"ın tūlu mülāhazasıyla ekser tūlānī şeylerde istiᶜāre olundu. Ez-cümle "خَيْطٌ أَبْيَضُ" ve "خَيْطٌ أَسْوَدُ" ile fecrin beyānı fecr-i sādıkın ufkta yukarıya doğru uzanıp bakiyye-i sevād-ı leyl ile beynlerinde hāsıl olan fasl-ı müşterek "خَيْطٌ" [399] yaᶜnī iplik gibi tasavvur ve tahayyül edildiğindendir. Ve "خَيْطٌ أَبْيَضُ"ın "مِنَ الْفَجْرِ" ile beyānı haytaynın istiᶜāre mertebesinden teşbīh derece-i terakkīsini īcāb etmiştir.

- خَيْرَاتٌ [ḫayrātun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ﴾[1626] أَيْ خَيِّرَاتٌ بِتَشْدِيدِ الْيَاءِ أَيْ فَاضِلَاتُ الْخَلْقِ وَكَرِيمَاتٌ

Teşdīdle "خَيِّرَاتٌ" iyi huylu, fāzıla ve kerīme demek olan "خَيِّرَةٌ"nin cemᶜidir. "أَخْيَرُ" maᶜnāsına olan "خَيْرٌ"ın cemᶜi yoktur. Bu āyette tahfīfle "خَيْرَاتٌ" kırāᵓat olunmuş ise de murād "خَيِّرَاتٌ" ve ᶜalā-aslihi "خَيِّرَاتٌ" dahi kırāᵓat olunmuş. "رَجُلٌ خَيِّرٌ، وَامْرَأَةٌ خَيِّرَةٌ" denir. Tahfīfi de cāizdir. Ve ﴿فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ﴾[1627] kavl-i kerīmiyle emsālinde tāᶜāt ve ᶜibādāt ve aᶜmāl-i sāliha ve hasenāt ile müfesserdir.

1624 "Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için." el-Bakara, 2/187.

1625 "Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler!" el-Aᶜrāf, 7/40.

1626 "Onlarda huyları güzel, yüzleri güzel dilberler vardır." er-Rahmān, 55/70.

1627 "Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın!" el-Bakara, 2/148; el-Māide, 5/48.

- الْخَيْرِ [el-ḫayri]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ﴾[1628] أَي الْمَالِ
- وَفِي ﴿فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ﴾[1629] أَي الْخَيْلِ

Evvelki āyette "مَالٌ" ile sānīde "خَيْلٌ" ile tefsīri mevkiʿ iʿtibāriyledir, yoksa maʿnā müttehiddir, zīrā "خَيْلٌ" de māldır. Ve kezā ﴿إِنْ تَرَكَ خَيْرًا﴾[1630], "مَالًا" demektir. Aslen "خَيْرٌ" lafzı iyilik ve kerem ve māl ve fazl maʿnālarınadır. Ve ism-i tafdīl de olur, "هَذَا خَيْرٌ مِنْ هَذَا" denir. Bu maʿnāda "أَفْعَلُ" vezninde "أَخْيَرُ" denir ki Benī ʿĀmir lügatidir. Ve tafdīlden ʿārī ism-i fāʿil de olur. Sabāh ezānındaki "اَلصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ" cümle-i tesvībiyyesinde böyledir ki "ذَاتُ خَيْرٍ وَفَضْلٍ" demektir.

MEKSŪRETU'L-ḪĀʾ: "خ،ي" [400]

- خِيفَةً [ḫīfeten]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً﴾[1631] أَيْ خَوْفًا

Yaʿnī "korku" demek. "خَافَ يَخَافُ خَوْفًا وَخِيفَةً وَمَخَافَةً فَهُوَ خَائِفٌ وَقَوْمٌ خُوَّفٌ" denir. Ve harfle ve bi'n-nefs taʿaddī eder, "خَافَ مِنْهُ وَخَافَ الْأَمْرَ فَهُوَ مَخُوفٌ" denir. Bu kelime Ḳurʾān-ı kerīm'de çok tekrār etmiştir. Her yerde maʿnā budur.

- الْخِيَرَةُ [el-ḫiyeratu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ﴾[1632] أَي الْإِخْتِيَارُ فِي شَيْءٍ

Ḫā-i meksūre ve yā-i meftūha ile "خِيَرَةٌ" , "إِخْتِيَارٌ"dan ve sükūn-ı yāʾ ile "خِيرَةٌ" sülāsīden "خَارَ اللهُ لَكَ فِي هَذَا الْأَمْرِ" kavlinden ismdirler. "خِيَارٌ"da böyledir. وَكَذَا "محمد خِيرَةُ اللهِ مِنْ خَلْقِهِ خِيَرَةُ اللهِ" Bu mādde seçmek ve ıstıfāʾ ve Türkçede ürendelemek maʿnāsınadır.

- الْخِيَاطِ [el-ḫiyāṭi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾[1633] أَي الْإِبْرَةِ يَعْنِي مَا يَسْتَعْمِلُهُ الْخَيَّاطُ فِي خِيَاطَةِ الثَّوْبِ

Yaʿnī "dikiş iğnesi." Bu faslın evvelinde "الْخَيْطُ" ve Bābu'l-Cīm'de "الْجَمَلُ" kelimelerine mürācaʿat oluna.

1628 "Hiç şüphesiz o, mal sevgisi sebebiyle çok katıdır." el-ʿĀdiyāt, 100/8.
1629 "Süleyman, "Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim" dedi. Nihayet gözden kaybolup gittiler." Sād, 38/32.
1630 "Eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa" el-Bakara, 2/180.
1631 "(Yemediklerini görünce) onlardan İbrahim'in içine bir korku düştü." ez-Zāriyāt, 51/28.
1632 "Onların ise seçim hakkı yoktur." el-Kasas, 28/68.
1633 "Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler!" el-Aʿrāf, 7/40.

BĀBU'D-DĀLİ'L-MUHMELE

FASLU'D-DĀLİ'L-MUHMELE MAʿA'L-HEMZE VE'L-ELİF: "دءا"

- دَأْبِ [deʾbi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ﴾[1634] و﴿كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ﴾[1635] أَيْ عَادَةِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادَةِ آلِ فِرْعَوْنَ

"دَأْبٌ" lafzı aslen cidd ve bir emri idāme maʿnāsınadır. "قَطَعَ" bābından "دَأَبَ فِي السَّيْرِ دَأْبًا" "فَهُوَ دَائِبٌ" denir, "Yürüyüp gezmeği idāme etti", yaʿnī durmayıp gitti demektir. Bundan bir hāl üzerine dāime ve müstemirre olan ʿādet maʿnāsına alındı.

- دَأَبًا [deʾeben]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأَبًا﴾[1636] أَيْ جِدًّا فِي الزِّرَاعَةِ [401] وَمُتَتَابِعًا

Kelām "تَدْأَبُونَ دَأَبًا" takdīrinde olup "Emr-i zirāʿatte yedi yıl mütetābiʿan durmayıp çalışarak devām ediniz" demek olur. "تَزْرَعُونَ" haber bi-maʿnā emrdir, "اِزْرَعُوا" demek olur; sālifü'z-zikr "دَأْبِ"dendir.

- دَائِبَيْنِ [dāʾibeyni]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ﴾[1637] أَيْ دَائِمَيْنِ وَمُسْتَمِرَّيْنِ فِي الْجَرْيِ وَالسَّيْرِ فِي فَلَكِهِمَا

Yaʿnī "kendi feleklerinde seyr ve cerylerinde dāim ve müstemirr oldukları hālde" demek olur. Bu kelime de ānifü'l-beyān "دَأْبٌ"dendir.

1634 "Nūh kavminin başına gelen olaylar gibi" el-Müʾmin, 40/31.
1635 "Firavn ailesinin durumu gibi." Āl-i ʿİmrān, 3/11; el-Enfāl, 8/52, 54.
1636 "Yūsuf dedi ki: "Yedi yıl ādetiniz üzere ekin ekeceksiniz." Yūsuf, 12/47.
1637 "O, ādetleri üzere hareket eden güneşi ve ayı sizin hizmetinize sundu." İbrāhīm, 14/33.

- دَابَّةٍ [dābbetin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ﴾[1638] أَيْ مَا يَدِبُّ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ

Bu lafz insān da dāhil olmak üzere arzda yürüyen her bir zī-rūha ıtlāk olunur. İsm-i cins olmakla zeker ve ünsāya da denir; "دَبٌّ"dendir. Ve "دَبٌّ" ve "دَبِيبٌ" meşy-i hafīf maᶜnāsına müstaᶜmeldir. Ekser-i istiᶜmāli haşerātta şāyiᶜdir. "ضَرَبَ" bābından "دَبَّ الصَّغِيرُ أَوِ الشَّيْخُ يَدِبُّ دَبًّا" denir, "Çocuk yāhūd ihtiyār emekleyerek yürüdü" demektir. Ve kezā "دَبَّ الْجَيْشُ دَبًّا" denir, "ᶜAsker seyr-i leyyinle yaᶜnī seyr-i ᶜādī ile yürüdü" demek olur. Ve arzda yürüyen her hayvāna "دَابَّةٌ" denir. Baᶜzı ᶜulemā tāir de "دَابَّةٌ"ye dāhildir dediler ise de bu āyette vākiᶜ ﴿وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ﴾ cümle-i kerīmesi tāirin "دَابَّةٌ"ye dāhil olmadığına delīl-i kāfidir, yoksa tahsīs bi'z-zikre lüzūm yoktu. "دَابَّةٌ" cemᶜi "دَوَابُّ" ve tasgīri "دُوَيْبَةٌ"dir. Ve kelime-i mezbūre Ḳurᵓān-ı kerīm'de iki mahalde ihtisās etmiştir. Biri ﴿فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ﴾[1639] أَيِ الْأَرَضَةُ

Yaᶜnī [402] "أَرَضَةٌ" denilen ağaç kurdu ki güve denir. "أَرْضٌ" kelimesi mebnī li'l-mefᶜūl olarak "أُرِضَتِ الْخَشَبَةُ تُؤْرَضُ أَرْضًا فَهِيَ مَأْرُوضَةٌ" kavlinden masdardır. "أَرَضَةٌ"ya "أَرْضٌ" ıtlākı tesmiye bi'l-masdar hükmündedir. ᶜArab bir haşebeyi kurd yediği vaktte "أُرِضَتِ الْخَشَبَةُ" der, biz "Ağaç kurtlandı" deriz.

Ve dīgeri yaᶜnī ihtisās ettiği ikinci mahal ﴿وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الْأَرْضِ﴾[1640] kavl-i kerīmidir. Burada "دَابَّةٌ"den murād eşrāt-ı kurb-ı kıyāmetten olarak arzdan çıkacak bir mahlūk-ı ᶜazīm-i ᶜacībdir. Mahlūk-ı mezbūra "دَابَّةٌ" ıtlākı arz üzerinde yürümesi iᶜtibāriyledir. Bunun māhiyyet ve hakīkat ve şekl ve sūreti ve keyfiyyet-i zuhūru hakkında ehādīs-i şerīfe mervīdir. Ve bu bābda akvāl-i kesīre vardır ki mufassalātta görülür. Ve'l-ᶜilmu ᶜindallāhi. Ancak nass-ı Ḳurᵓān-ı kerīm'le vukūᶜu ihbār buyurulmakla īmān vācib ve ᶜale'l-ıtlāk inkārı küfrdür. Şemsin magribden tulūᶜu da böyledir, nitekim vukūᶜları da birbirine yakındır, hangisi tekaddüm edeceği meskūtün ᶜanhtır.

- دَابِرُ [dābiru]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾[1641] أَيْ آخِرُهُمْ

Yaᶜnī "kavmin sonu, son geleni" demektir ki ᶜazāb-ı istīsāl gelmekle sonu ve āhiri munkatıᶜ olup onlardan hīçbir kimse kalmadığını ifāde eder. Ve ﴿وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذٰلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هٰؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ﴾[1642] kavl-i kerīminde de böyledir. "قُبُلٌ" hilāfı olan "دُبُرٌ" lafzındandır, Türkçemizde art ve arka denir. Bundan ahzle bir kavmin ve cemāᶜatin en müteᵓahhar kısmına

---

1638 "Yeryüzünde gezen her türlü canlı" el-Enᶜām, 6/38.

1639 "Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun ölümünü onlara ancak değneğini yemekte olan bir kurt gösterdi." Sebeᵓ, 34/14.

1640 "(Kıyametin kopacağına dair) o söz başlarına gelince onlar için yerden kendilerine bir dābbe (canlı bir yaratık) çıkarırız." en-Neml, 27/82.

1641 "Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi." el-Enᶜām, 6/45.

1642 "Şu durumu kesin olarak bildirdik: "Sabaha çıkarken onların sonu kesilmiş olacak." el-Hicr, 15/66.

"دَابِرٌ" denildi. Ve arkadan geldiği için tābiᶜa da "دَابِرٌ" denilir. "قَعَدَ" bābından [403] "دَبَرَ خَرَجَ مِنَ الْهَدَفِ فَهُوَ دَابِرٌ" denir. Ve bu asldan ve ebvāb-ı muhtelifeden maᶜānī-i sāirede istiᶜmāl olunur. "دَبَرَ السَّهْمُ دُبُورًا" ve "إِنْصَرَمَ", "النَّهَارُ دُبُورًا"

- دَار السَّلَامِ [dāru's-selāmi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾[1643] و﴿وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ﴾[1644] أَي الْجَنَّةِ

"اَلسَّلَامُ" esmā-i hüsnādan olmakla"دَارُ السَّلَامِ", "دَارُ اللهِ" demek olur. Kaᶜbe-i mükerreme'ye "بَيْتُ اللهِ" tesmiyesi gibi teşrīfen böyle tesmiye olunmuştur.

Baᶜzı ᶜulemā᾿ tefsīrde "اَلسَّلَامُ" bi-maᶜnā "السَّلَامَةُ"tir, binā᾿en ᶜaleyh"دَارُ السَّلَامِ", "دَارُ السَّلَامَةِ" demektir ki ᶜazāb ve ᶜikāb ve insilāb-ı niᶜam ve kāffe-i mekārihten selāmet-i ebediyye ile ehlinin sālim olması iᶜtibāriyle tesmiye olunmuştur dediler. Her hālde murād cennettir.

- دَائِرَةٌ [dā᾿iratun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ﴾[1645] أَيْ شِدَّةٌ أَوْ حَادِثَةٌ تَدُورُ

"دَوْرٌ"dendir. Bāb-ı evvelden "دَارَ يَدُورُ دَوْرًا وَدَوَرَانًا فَهُوَ دَائِرٌ وَهِيَ دَائِرَةٌ" denir, dönmek ve dolanmak maᶜnāsına olup bundan "دَائِرَةٌ" lafzı surūf ve hādisāt-ı dehr maᶜnāsına istiᶜmāl olundu ki gāh hayrla gāh şerr ile devr eder, ancak hādisāt ve vekāyiᶜ-i mekrūhe vü seyyi᾿e ve şedāyid-i rūzgārda istiᶜmāli şāyiᶜ ve ekserdir. Cemᶜi "دَوَائِرُ" gelir. Bu āyette ve ﴿عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ﴾[1646] kavl-i celīlinde havādis ve surūf-ı dehrden kötü ve mü᾿lim ve muzırr bir hādisenin onları ihātasından ᶜibārettir, nitekim ıstılāh-ı ᶜilm-i hendesede "دَائِرَةٌ" bir merkezi muhīt olan "hat"ta denir. [404]

- دَاخِرُونَ [dāḫirūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ نَعَمْ وَأَنْتُمْ دَاخِرُونَ﴾[1647] أَيْ صَاغِرُونَ أَذِلَّاءُ

Yaᶜnī "zelīller ve hakīrler "demektir. "دَخْرٌ" lafzından bāb-ı sālisten "دَخَرَ الشَّخْصُ يَدْخَرُ دُخُورًا فَهُوَ دَاخِرٌ وَذَلِكَ مَدْخُورٌ" denir, "ذُلَّ" ve "هَانَ" ve "بَعُدَ" maᶜnālarına gelir. Hemze ile taᶜaddī eder, "أَدْخَرْتُهُ فَدَخَرَ" Onu tahkīr ve tezlīl ettim de hakīr ve zelīl oldu" demek olur. "İftiᶜāl"den "اِدَّخَرَ إِدِّخَارًا فَهُوَ مُدَّخِرٌ" Bu māddeden değildir, ẕāl-ı muᶜceme ile "ذَخْرٌ"dendir. Bu lafzın tahkīki mufassalen Bābu't-Tā'da "تَدَّخِرُونَ" kelimesinde mezkūrdur, oraya mürācaᶜat oluna.

1643 "Rableri katında selam yurdu (cennet) onlarındır." el-Enᶜām, 6/127.
1644 "Allah esenlik yurduna çağırır." Yūnus, 10/25.
1645 "Başımıza bir felaketin gelmesinden korkuyoruz." el-Māide, 5/52.
1646 "Kötü belālar kendi başlarına olsun." et-Tevbe, 9/98; el-Feth, 48/6.
1647 "De ki: "Evet, hem de siz aşağılanmış kimseler olarak (diriltileceksiniz)." es-Sāffāt, 37/18.

- دَاحِضَةٌ [dāḥiḍatun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾[1648] أَيْ بَاطِلَةٌ وَزَائِلَةٌ

Bu kelime zevāl ve butlān maᶜnāsına olan “دَحْضٌ”dandır. “نَفَعَ” bābından “دَحَضَتِ الْحُجَّةُ تَدْحَضُ دَحْضًا فَهِيَ دَاحِضَةٌ” denir.Hemze ile taᶜaddī eder, “أَدْحَضَهُ”, “أَبْطَلَهُ”, “أَزَالَهُ” demektir. ﴿وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ﴾[1649] أَيْ يُبْطِلُوا Ve insān ve sāir hayvānın ayakları tutmayıp kayan kaypancak yere fethateynle “مَكَانٌ دَحَضٌ” denir. Ve “دَحَضَتِ الشَّمْسُ”, “زَالَتْ” demektir.

- دَافِقٍ [dāfiḳin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿خُلِقَ مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ﴾[1650] مَدْفُوقٍ مَصْبُوبٍ فِي رَحِمِ الْمَرْأَةِ وَقِيلَ ذِي دَفْقٍ

“دَفْقٌ” sürᶜat ve kuvvetle dökmek ve dökülmek yaᶜnī “صَبٌّ” ve “إِنْصِبَابٌ” maᶜnālarınadır. Bāb-ı evvel ve sānīden “دَفَقَ الرَّجُلُ الْمَاءَ فَهُوَ دَافِقٌ أَيْ مَدْفُوقٌ” “Fāᶜil” bi-maᶜnā “mefᶜūl”dür. Lāzım olarak “دَفَقَ الْمَاءُ فَهُوَ دَافِقٌ بِنَفْسِهِ” , “إِنْدَفَقَ وَانْصَبَّ بِسُرْعَةٍ وَقُوَّةٍ أَوْ شِدَّةٍ” demek olur. Bu āyette ﴿مَاءٍ دَافِقٍ﴾ ile murād [405] menīdir ki recülden sürᶜat ve şiddetle hurūc ve rahīm-i merᵓeye munsabb olur.

- دَانِيَةٌ [dāniyetun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ﴾[1651] أَيْ قَرِيبٌ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ

Yaᶜnī “baᶜzı baᶜzına yakın salkımlar” demek olur. “قُرْبٌ” maᶜnāsına olan “دُنُوٌّ”dendir. “سَمَا” bābından “دَنَا يَدْنُو دُنُوًّا فَهُوَ دَانٍ” denir, “قَرُبَ” demektir. Teᵓnīsi “دَانِيَةٌ” gelir. Ve ﴿وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ﴾[1652] ve emsālinde de cümleten “قَرُبَ” maᶜnāsınadır. Bilā-hemze “دَنِيٌّ” karīb maᶜnāsına ismdir. Dūn ve alçak demek olan “دَنِيءٌ” mehmūzu’l-lāmdır, bundan değildir. Ve ﴿ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى﴾[1653] kavl-i kerīminde de “دُنُوٌّ”dendir, “ثُمَّ قَرُبَ مِنْهُ” demektir.

FASLU’D-DĀLİ’L-MUHMELE MAᶜA’L-BĀᵓİ’L-MUVAHHADE: “دُ،ب”

MAZMŪMETU’D-DĀL: “دُ،ب”

- الدُّبُرَ [ed-duburi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ﴾[1654] أَيِ الْخَلْفَ

1648 “O’nun hakkında tartışmaya girenlerin delilleri Rableri katında bātıldır.” eş-Şūrā, 42/16.
1649 “İnkār edenler ise, hakkı batılla çürütmek için mücadele ederler.” el-Kehf, 18/56; el-Müᵓmin, 40/5.
1650 “Fışkırıp çıkan bir sudan yaratıldı.” et-Tārık, 86/6.
1651 “Hurma ağacının tomurcuğunda da aşağıya sarkmış salkımlar” el-Enᶜām, 6/99.
1652 “Bu iki cennetin meyveleri (zahmetsizce alınacak kadar) yakındır.” er-Rahmān, 55/54.
1653 “Sonra (ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu.” en-Necm, 53/8.
1654 “O topluluk yakında (Bedir’de) bozguna uğrayacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır.” el-Kamer,

Yaʿnī “Arkalarını çevirirler” demektir. Zammeteynle “دُبُرٌ” ön demek olan “قُبُلٌ”ün mukābilidir ki arka deriz. İnsān, hayvān, binā, mekān, zamān gibi her bir şeyʾe izāfe edilir. Mukābiliyle berāber ʿuzveyn-i mahsūseynden dahi kināyet edilir. Ve “قَعَدَ” bābından “دَبَرَ النَّهَارُ يَدْبُرُ دُبُورًا فَهُوَ دَابِرٌ” denir, “إِنْصَرَمَ” “Geri gitti” demektir. Kāle taʿālā: ﴿فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ﴾[1655] أَيْ آخِرُهُمْ Bu māddedendir ki “دُبُرٌ” son maʿnāsına alınmıştır.Bābu’l-Hemze’de “أَدْبَارَ” ve “أَدْبَرَ” kelimelerine de ircāʿ-ı nazar buyurula. [406]

FASLU’D-DĀLİ’L-MUHMELE MAʿA’L-ḤĀʾİ’L-MUHMELE: “دَ،ح”

- دَحَاهَا [deḥāhā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَيهَا﴾[1656] أَيْ بَسَطَهَا

Yaʿnī “yaydı, döşedi” demektir. “دَحْوٌ”dendir. “عَدَا” bābından “دَحَا يَدْحُو دَحْوًا” denir, “بَسَطَ” demektir. Ve baʿzı müfessirīn “دَحْوٌ”i izāle maʿnāsına alarak “أَزَالَهَا عَنْ مَقَرِّهَا” ʿibāretiyle tefsīr etmişlerdir, nitekim “دَحَا الْمَطَرُ الْحَصَى مِنَ الْأَرْضِ دَحْوًا وَعَلَى لُغَةٍ دَحْيًا” denir ki “Sel çakılları yerden sürüp götürdü” demek olur. Bir de “دَحْوٌ” lafzı atın tırnak kakıp yerden çakıl ve toprağı sürüp gidermesine denir. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi.

MAZMŪMETU’D-DĀL: “دُ،ح”

- دُحُورًا [duḥūran]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ دُحُورًا﴾[1657] أَيْ إِبْعَادًا وَطَرْدًا

“دَحْرٌ” lafzındandır, “خَضَعَ” bābından “دَحَرَهُ دُحُورًا” denir, “tard ve ibʿād etti” demektir. Ve zillet ve hakāret ve hevān maʿnāsından dahi kināyet olunur. Bābu’l-mīm’de “مَدْحُورًا” kelimesine nazar oluna.

FASLU’D-DĀLİ’L-MUHMELE MAʿA’L-ḪĀʾİ’L-MUʿCEME: “دَ،خ”

- دَخَلًا [deḫalen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ﴾[1658] أَيْدَغَلًا وَخِيَانَةً

Fethateynle “دَخَلٌ”, “دَغَلٌ” gibi gizli fesād ve ʿadāvet ve hıyānetten kināyettir, “دُخُولٌ”

54/45.
1655 “Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi.” el-Enʿām, 6/45.
1656 “Ardından yeri düzenleyip döşedi.” en-Nāziʿāt, 79/30.
1657 es-Sāffāt, 37/8-9.
1658 “Yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat sebebi yaparak...” en-Nahl, 16/92.

māddesinden meʾhūzdur; bir şeyʾe başka bir şeyʾ duhūl etmekle ifsād etmesinden ve içi dışı bir olmamakla fāsid olmasından ʿibārettir.

MAZMŪMETU’D-DĀL: “د،خ”[407]

- دُخَانٍ [duḫānin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ﴾[1659] أَيْ جَدَبٍ

Yaʿnī “kaht, kıtlık” demektir ki şiddet-i cūʿdan cāyiʿ, semā ve arz beynini duman gibi görür. Cūʿun īrās ettiği zaʿf bunu muktezīdir. Yāhūd cedb ve kaht yılında kuraktan yerdeki gubār havāya kalkmakla duhān gibi görülür. Ve eşrāt-ı sāʿattan olarak zuhūr edecek āyāttan olan duhāndır ki dünyāyı istīlā eder de denildi ise de İbn Mesʿūd radıyallāhu ʿanhu bunu şiddetle redd ve tekzīb etmiştir. Bir de ʿArab şerr mevkiʿinde “دُخَانٌ” istiʿmāl ederler, meselā: “كَانَ بَيْنَنَا أَمْرٌ اِرْتَفَعَ لَهُ دُخَانٌ” derler ki şerrin duhān gibi iʿtilā ve intişārını beyāndan ʿibārettir. “دُخَانٌ” lafzı duman, Türkçe tütün, ʿAcemce dūd demektir. “دَخَلَ” ve “خَضَعَ” bāblarından “دَخَنَتِ النَّارُ تَدْخُنُ- تَدْخَنُ دُخُونًا” denir, “اِرْتَفَعَ دُخَانُهَا” demektir.

- دُخَانٌ [duḫānun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ﴾[1660] أَيْ بُخَارُ الْمَاءِ

Yaʿnī buğu ve sis ve bulut demek de olur. “أَمْرٌ ظُلْمَانِيٌّ” taʿbīriyle de tefsīr olunmuş ve mādde-i vücūd-ı mümkināt olan eczāʾ ve zerrāt-ı esīriyye-i mütesāʿide ve hebāʾ demektir de denilmiş, “دُخَانٌ” lafzı mā-kablinde beyān olundu.

FASLU’D-DĀLİ’L-MUHMELE MAʿA’R-RĀʾ: “د،ر”

- دَرَجَاتٌ [deracātun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ﴾[1661] أَيْ أَصْحَابُ دَرَجَاتٍ وَفِي ﴿لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾[1662] أَيْ مَنَازِلُ رَفِيعَةٌ

Sicistānī rahimehullāhu “اَلْجَنَّةُ دَرَجَاتٌ أَيْ مَنَازِلُ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ” kavliyle iktifā etmiş. Bundan “دَرَجَاتٌ”ı menāzil-i cennete hasr ve tahsīs münfehim [408] oluyor, hālbuki Ḳurʾān-ı kerīm’de bu kelime cemʿan ve müfreden müteʿaddid mahallerde vākiʿ olmuştur, cümlesinde derecāt-ı cennet değildir, meselā: ﴿وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾[1663] kavl-i kerīminde iki vech vardır: Biri dünyāca olan mertebe ve şerefteki derecāt ve menāzildir ki siyākına da

1659 “Göğün açık bir duman getireceği günü bekle.” ed-Duhān, 44/10.
1660 “Sonra duman hālinde bulunan göğe yöneldi.” Fussilet, 41/11.
1661 “Onlar (insanlar) Allah’ın katında derece derecedirler.” Āl-i ʿİmrān, 3/163.
1662 “Onlara, Rableri katında yüksek mertebeler vardır.” el-Enfāl, 8/4.
1663 “Kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin” el-Mücādele, 58/11.

mülāyim ve muvāfıktır. Dīgeri uhrevī olandır. ﴿وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ﴾[1664] kavl-i kerīminde maksūd olan da uhrevī olmayıp ʿakl ve kuvvet ve kesb ve siyāset ve sāirede olan derecedir. Aslen lafz-ı mezbūr sath-ı dāra çıkan ve mebānī-i mürtefiʿaya isnād edilen nerdübān dediğimiz şeydir ki onunla suʿūd edilir. Bundan mutlakan mertebe ve menzile-i refīʿada dahi istiʿmāl olundu. Ve maʿnāca "دَرَجَة", "مَنْزِلَة" gibidir, lākin "مَنْزِلَة" mutlaktır, "دَرَجَة" ise suʿūd ve irtikāʾ iʿtibāriyle olan menzileye denir. Vallāhu aʿlemu.

- الدَّرْكِ [ed-derki]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ﴾[1665] أَيِ الطَّبَقِ الَّذِي فِي قَعْرِ جَهَنَّمَ

"اَلدَّرْكِ" kelimesi rā'nın fethi ve sükūnuyla da kırāʾat olunmutur. Ve her ikisi de lügattır, "cehennem" derekāttır demek, baʿzı baʿzının dūnunda tabakāttır demek olur. "دَرَكَةٌ" lafzı "دَرَجَةٌ" gibidir, ancak "دَرَجَةٌ" ānifen beyān olunduğu üzere suʿūd iʿtibāriyle, "دَرَكَةٌ" ise hudūr iʿtibāriyle söylenir. Hulāsa "دَرَكَةٌ", "دَرَجَةٌ"nin zıddıdır. Kaʿr-ı bahra da "دَرْكٌ" denir. ʿAbdullāh b. Mesʿūd radıyallāhu ʿanhu derk-i esfel ehli üzerine mübhem yaʿnī kapıları olmayan demir tābūtlardır buyurmuşlar. Vallāhu aʿlemu. [409]

- دَرَكًا [deraken]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى﴾[1666] أَيْ لَحَاقًا

Yaʿnī "Geriden gelinip yetişilmekten korkmazsın" demek olur. Murād firʿavn ve cünūdunun Benī İsrāʾīl'e yolda yetişmesidir. Bu kelime bülūg ve luhūk yaʿnī ulaşmak maʿnāsına ismdir. "İfʿāl"den "أَدْرَكْتُ الشَّيْءَ إِدْرَاكًا" kavlindendir. Maʿānī-ī mezkūre ile zamānda, mekānda ve mahsūs ve maʿkūlde müstaʿmeldir. Meselā"عَاشَ حَتَّى أَدْرَكَ" ve "مَشَى حَتَّى أَدْرَكَهُ" "سَعَى حَتَّى أَدْرَكَهُ فِي الْمَنْزِلَةِ أَوِ الْكَمَالِ أَوِ الْعِلْمِ" ve "أَدْرَكَ الثَّمَرُ" ve "أَدْرَكَ الصَّبِيُّ" ve "وَقْتَهُ" denir.

- دَرَسُوا [derasū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَدَرَسُوا مَا فِيهِ﴾[1667] أَيْ قَرَؤُوا مَا فِيهِ يَعْنِي التَّوْرَاةَ

Bu kelime kırāʾat maʿnāsına olan "دَرْسٌ"tendir. "نَصَرَ" ve "كَتَبَ" bāblarından "دَرَسَ الْقُرْآنَ يَدْرُسُ دَرْسًا وَدِرَاسًا" denir, "قَرَأَ" demektir.Ve lāzım ve müteʿaddī de olur. ﴿وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ﴾[1668] Bu āyette "دَارَسْتَ" dahi kırāʾattir. Bu sūrette "قَارَأْتَ" yaʿnī "قَرَأْتَ وَقُرِئَ عَلَيْكَ" demektir. Ve lafz-ı mezkūr mahv ve inmihāʾ ve zevāl ve zehāb-ı resm ü eser maʿnālarına da gelir. Bunda "نَصَرَ" ve "دَخَلَ" bāblarından "دَرَسَتْهُ الرِّيحُ دَرْسًا وَدُرُوسًا" ve kezā "دَرَسَ الرَّسْمُ أَوِ الْأَثَرُ" denir. Ve "دَرَسَتْ تِلْكَ الْأَخْبَارُ أَوِ الْعَادَاتُ" "Mahv ve zāil oldu" demektir. Bundan ahzle

---

1664 "Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır." el-Bakara, 2/228.
1665 "Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar." en-Nisāʾ, 4/145.
1666 "Yakalanmaktan korkmaksızın, endişe etmeksizin" Tāhā, 20/77.
1667 "Onun içindekileri okumamışlar mıydı?" el-Aʿrāf, 7/169.
1668 "Onlar, "Sen iyi ders almışsın" desinler diye" el-Enʿām, 6/105.

baᶜzı ehl-i ᶜilm āyet-i ūlāda “دَرَسُوا” kelimesini “تَرَكُوا الْعَمَلَ” ile tefsīr etmişler. Vallāhu aᶜlemu bihi.

MAZMŪMETU’D-DĀL: “د،ر”

- دُرِّيٌّ [durriyyun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ﴾[1669] أَيْ مُضِيءٌ مَنْسُوبٌ إِلَى الدُّرِّ [410] فِي ضِيَائِهِ

Yaᶜnī ziyā verici ve ziyā vermekte “دُرٌّ”e mensūb yaᶜnī inci gibi demek olur. “دُرٌّ” lafzı inci ᶜalā-kavlin iri ve beyāz ve parlak yaᶜnī şehdāne inci demek olan “دُرَّةٌ”nin cemᶜidir. Ve “دُرَرٌ” ve “دُرَّاتٌ” dahi cemᶜlerdir. “كَوْكَبٌ”in “دُرٌّ”e nisbeti letāfet-i beyāz ve ziyāsını tebyīn içindir. Bu kelime dāl’ın kesriyle “دِرِّيٌّ” dahi kırāʾat olunmuştur, maᶜnāca fark yoktur. Bu kesre vasatın kesri ve āhirde yā bulunduğuna bināʾendir, zīrā ᶜArab kendinden sonra kesre ve yā bulunan zammeyi istiskāl ile kesreye tahvīl ederler: “كُرْسِيٌّ” ve “كِرْسِيٌّ” gibi;“دُرِّيٌّ“ yerine kesrle “دِرِّيٌّ” derler.

FASLU’D-DĀLİ’L-MUHMELE MAᶜA’S-SĪNİ’L-MUHMELE: “د،س”

- دَسَّاهَا [dessāhā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَا﴾[1670] أَيْ أَخْفَاهَا يَعْنِي أَخْفَى نَفْسَهُ بِالْمَعْصِيَةِ

Yaᶜnī nefsini maᶜsiyetle örtüp gizleyen kimse demektir.”قَتَلَ” bābından دَسَّهُ فِي التُّرَابِ يَدُسُّهُ” “دَسًّا denir, “Toprağa gömdü” demektir. Ve her şeyʾi ki bir kimse ihfā eder, “دَسَّسَهُ” denir ki “دَسٌّ”den “tefᶜīl”dir. “دَسَّاهَا”nın aslı “دَسَّسَهَا” olup iki sīn’den biri yā’ya kalb olunmuş, “تَظَنَّنْتُ” yerine “تَظَنَّيْتُ” denildiği gibi. Bu kelimenin tefsīri Ṣaᶜleb’den suᶜāl olundukta “Sulahādan olmadığı hālde nefsini sulahāʾ zümresi içinde ihfāʾ etti demektir” demiş ki ziyy-i sulahāʾda görünerek halkı igfāl etti demek olur.

MAZMŪMETU’D-DĀL: “د،س” [411]

- دُسُرٍ [dusurin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَحَمَلْنَاهُ عَلَى ذَاتِ أَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ﴾[1671] أَيْ ذَاتِ مَسَامِيرَ

Yaᶜnī “çivili, mıhlı gemiler” demek olur;mıh ve çivi demek olan “دِسَارٌ”ın cemᶜidir. Ve hurma līfinden bükülmüş ipe ve halata da “دِسَارٌ” denir ki sefāyin ve kayıklarda kullanılır.

1669 “(Fānūs) sanki inci gibi parlayan bir yıldız.” en-Nūr, 24/35.
1670 “Onu kötülüklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır.” eş-Şems, 91/10.
1671 “Biz Nūh’u çivilerle perçinli levhalardan oluşan gemiye bindirdik.” el-Kamer, 54/13.

FASLU'D-DĀLİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-ᶜAYNİ'L-MUHMELE: "د،ع"

- دَعْوَاهُمْ [daᶜvāhum]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿دَعْوٰيهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَاسَلَامٌ﴾[1672]
- وَ﴿وَآخِرُ دَعْوٰيهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾[1673] أَيْ طَلَبُهُمْ وَدُعَاؤُهُمْ

Ve "قَوْلُهُمْ وَكَلَامُهُمْ" demek de olur, "دَعْوَى" lafzı iddiᶜā᾽ ve daᶜvet ve duᶜā᾽ ve nidā᾽ maᶜnālarında istiᶜmāl olunur. Bāb-ı evvelden "دَعَا يَدْعُو دُعَاءً وَدَعْوَةً فَهُوَ دَاعٍ وَذَاكَ مَدْعُوٌّ" denir.

- دَعْ [daᶜ]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ اَذٰيهُمْ﴾[1674] أَيْ اتْرُكْ

Yaᶜnī "bırak", Türkçe "ko" demek olur. Bunun aslı "وَدْعٌ" māddesidir ki hafd ve terk maᶜnāsınadır. Bāb-ı sālisten "وَدَعَ يَدَعُ وَدْعًا" denir, "وَضَعَ يَضَعُ وَضْعًا" gibi. Emrleri "دَعْ" ve "ضَعْ" gelir. Baᶜzı nuhāt, ᶜArab bunun māzīsini imāte etmiştir demişler ise de ﴿مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى﴾[1675] kavl-i kerīminde tahfīf-i dāl ile "مَا وَدَعَكَ" kırā᾽atinin sübūtuyla redd edilmiştir.

- دَعًّا [daᶜᶜan]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَوْمَ يُدَعُّونَ إِلَى نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا﴾[1676] أَيْ يُدْفَعُونَ إِلَيْهِ دَفْعًا عَنِيفًا شَدِيدًا

Defᶜ-i ᶜanīf ve şedīd, Türkçe kakıvermek maᶜnāsınadır, "رَدَّ" bābından "دَعَّ يَدُعُّ دَعًّا" denir. ﴿فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ﴾[1677] kavl-i kerīminde maᶜnā budur. [412]

MAZMŪMETU'D-DĀL: "دُ،ع"

- دُعِيَ [duᶜiye]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذَا دُعِيَ اللّٰهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ﴾[1678] أَيْ إِذَا قِيلَ لَا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ أَنْكَرْتُمْ

Yaᶜnī "لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ" denildikte. Murād "Cenāb-ı Hakk'ın vahdāniyyetine dāll olan kelime-i tevhīd zikr olundukta inkār ettiniz" demektir. Faslın evvelindeki "دَعْوَاهُمْ" kelimesine ircāᶜ-ı nazar oluna.

1672 "Bunların oradaki duaları, "Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah'ım! Aralarındaki esenlik dilekleri, "selām" sözleridir." Yūnus, 10/10.

1673 "Dualarının sonu ise, "Hamd ālemlerin Rabbi Allah'a mahsustur" sözleridir." Yūnus, 10/10.

1674 "Kāfirlere ve münafıklara itaat etme! Onların eziyetlerine aldırma." el-Ahzāb, 33/48.

1675 "Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da." ed-Duhā, 93/3.

1676 "Cehennem ateşine itilip atılacakları gün" et-Tūr, 52/13.

1677 "İşte o, yetimi itip kakan kimsedir." el-Māᶜūn, 107/2.

1678 "Bu, sizin tevhid çerçevesinde Allah'a çağrıldığında inkār etmeniz (sebebiyledir)." el-Mü᾽min, 40/12.

FASLU'D-DĀLİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-FĀᵓ: "د،ف"

MEKSŪRETU'D-DĀL: "دِ،ف"

• دِفْءٌ [difᵓun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُوَمِنْهَاتَأْكُلُونَ﴾[1679] أَيْ مَا اسْتُدْفِئَ بِهِ

Yaᶜnī kendisiyle soğuktan tevakkī ve tehaffuz edilecek ve ısınılacak şeyᵓ demektir ki enᶜāmın sūflarından yaᶜnī tüylerinden yünlerinden yapılan ᶜabā ve hayme ve hibāᵓ ve sāiredir. Kesrle "دِفْءٌ" harāret ve sühūnet ve tesahhun maᶜnālarına gelir. Aslen nitāc-ı ibil yaᶜnī deve dölü ve sütü ve sāir intifāᶜ olunan şeyleridir. "تَعِبَ" ve "سَلِمَ" ve "طَرَبَ" bāblarından "دَفِئَ يَدْفَأُ وَيَدْفِئُ دَفًأ فَهُوَ دَفِئٌ بِلَا مَدٍّ وَدَفْآنُ بِالْمَدِّ" denir. İsm-i fāᶜilinde "كَرِيمٌ" vezninde meddle "دَفِيءٌ" denilmez.Isınmak ve ısıtmak ve ısıtacak libās giymek maᶜnālarında istiᶜmāl olunur.

FASLU'D-DĀLİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-KĀF: "د،ك"

• دَكًّا [dekken]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا﴾[1680] أَيْ مَدْكُوكًا مُسْتَوِيًا مَعَ وَجْهِ الْأَرْضِ

Yaᶜnī "ufalanmış, yayılıp yerle berāber olmuş" demek olur. Hörgücü sırtına yayılmış ve hörgücü maktūᶜ deveye "نَاقَةٌ دَكَّاءُ" denir. Bunun aslı "دَقٌّ" maᶜnāsına olan "دَكٌّ" [413] lafzıdır. "رَدَّ" bābından "دَكَّهُ يَدُكُّهُ دَكًّا" denir, "كَسَرَهُ وَسَوَّاهُ بِالْأَرْضِ" demek olur. Bu āyet-i kerīmede "masdar" bi-maᶜnā "mefᶜūl"dür ve emsālinde böyledir. Yalnız ﴿فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ﴾[1681] kavl-i kerīminde hemze ile memdūden vākiᶜ kırāᶜate göre "أَرْضًا مُسْتَوِيَةً" demektir ki düz ve kaypancak arza vasftır.

MAZMŪMETU'D-DĀL: "دُ،ك"

• دُكَّتَا [dukketā]

• [في قوله تعالى] ﴿فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً﴾[1682] أَيْ دُقَّتَا وَكُسِرَتَا فَصَارَتَا أَرْضًا مَلْسَاءَ مُسْتَوِيَةً لَا عِوَجَ فِيهَا

Mā-kablinde vākiᶜ "دَكٌّ"ten mebnī li'l-mefᶜūl sīga-i māzī-i müsennāttır. "دَكَّةً" binā-i mer-

1679 "Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz." en-Nahl, 16/5.

1680 "Rabbi dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi." el-Aᶜrāf, 7/143.

1681 "Rabbimin vaadi (kıyametin kopma vakti) gelince onu yerle bir eder." el-Kehf, 18/98.

1682 "İşte o gün olacak olmuş(kıyamet kopmuş)tur." el-Hākka, 69/14.

redir; "وَاحِدَةً" ile tavsīfi şiddet-i "دَكٌّ"i ifhām içindir. Ve ﴿إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا﴾[1683] kavl-i kerīminde "دَكًّا بَعْدَ دَكٍّ" demektir. Burada masdardır, tekerrürü teʾkīd ve mübālaga içindir.

FASLU'D-DĀLİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-LĀM: "د،ل"

- دَلَّاهُمَا [dellāhumā]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَدَلَّيهُمَا بِغُرُورٍ﴾[1684] أَيْ فَنَزَّلَهُمَا أَوْ خَدَعَهُمَا بِكِذْبٍ وَكَلَامٍ بَاطِلٍ

Her ne sūretle olursa olsun insānı bir beliyyeye düşüren kimseye "قَدْ دَلَّاهُ بِغُرُورٍ" denir. Bābu'l-Hemze'[de] "أَدْلَى دَلْوَهُ" ve Bābu't-Tā'da "تُدْلُوا" kelimelerinde bu lafzın tahkīki mürūr etti, mürācaᶜat oluna.

- دَلْوَهُ [delvehū]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَدْلَى دَلْوَهُ﴾[1685] أَيْ مَا يُسْتَقَى بِهِ

Kendisiyle su çekilen şeyʾi sarkıttı demektir. "دَلْوٌ" su çekilen kaptır ki biz kova deriz. Bābu'l-Hemze'de "أَدْلَى" kelimesine mürācaᶜat oluna.

MAZMŪMETU'D-DĀL: "دُ،ل"

- دُلُوكِ [dulūki]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا﴾[1686] أَيْ فِي وَقْتِ مَيْلِهَا [414] إِلَى الْغُرُوبِ

Yaᶜnī "şemsin nokta-i zevālden guruba" yaᶜnī semt-i magribe meyli demektir ki vakt-i salāt-ı zuhrdur, nitekim "دَلَكَتِ الشَّمْسُ" denir, "Nokta-i istivādan garba meyletti" demektir. "دَخَلَ" bābından "دَلَكَتِ الشَّمْسُ تَدْلُكُ دُلُوكًا" denir. Ve "دُلُوكٌ" gurūb maᶜnāsına da gelir. Ve "نَصَرَ" bābından "دَلَكَ الشَّيْءَ بِيَدِهِ يَدْلُكُهُ دَلْكًا فَهُوَ دَلَّاكٌ" denir, mess etmek oğuşturmak maᶜnāsınadır.

1683 "Yeryüzü (kıyamet sarsıntısıyla) parça parça olup dağıldığı zaman" el-Fecr, 89/21.
1684 "Bu sūretle onları kandırarak yasağa sürükledi." el-Aᶜrāf, 7/22.
1685 "Sucu kovasını kuyuya saldı." Yūsuf, 12/19.
1686 "Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir." el-İsrāʾ, 17/78.

FASLU’D-DĀLİ’L-MUHMELE MAᶜA’L-MĪM: “د،م”

- دَمْدَمَ [demdeme]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ﴾[1687] أَيْ أَرْجَفَ بِهِمُ الْأَرْضُ

Ve “أَطْبَقَ عَلَيْهِمُ الْعَذَابَ” dahi denildi. Ve “أَهْلَكَهُمْ وَأَزْعَجَهُمْ”ile de tefsīr olundu. “فَعْلَلَةٌ” vezninde “دَمْدَمَةٌ” sözü kelāmı hışım ve gazab ve şiddetle söylemek ve bir şey᾽i silkip sarsmak ve ihlāk ve hākla yeksān etmek maᶜnālarında müstaᶜmeldir. Aslı kedinin hırıltısı savtından hikāyet olan “دَمْدَمَةٌ” lafzıdır. “دَمٌّ” māddesinden olup “دَحْرَجَ” bābından tasrīf olunur.

- دَمَّرَ [demmera]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿دَمَّرَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ﴾[1688] أَيْ أَهْلَكَهُمْ هَلَاكَ اسْتِئْصَالِ

Yaᶜnī “Kendilerini ve onlara muhtass olan yaᶜnī evlād ve emvālini bir uğurdan helāk eyledi” demek olur. Lafzen ve maᶜnen “هَلَاكٌ” gibi olan “دَمَارٌ” lafzından “tefᶜīl”dir.Sülāsīde bāb-ı evvelden lāzım olarak “دَمَرَ الشَّيْءُ يَدْمُرُ”, “هَلَكَ” demektir, “tefᶜīl”den müteᶜaddī olarak “دَمَّرَهُ”, “أَهْلَكَهُ” demek olur. “عَلَى” ile istiᶜmālinde helāk, istīsāl ifāde eder, nitekim bu āyette öyledir. Ve ﴿فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا﴾[1689] [415] ve ﴿ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ﴾[1690] ve ﴿وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَاكَانُوايَعْرِشُونَ﴾[1691] ve emsālinde mutlakan ihlāk maᶜnāsınadır.

- الدَّمْعِ [ed-demᶜi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَناً اَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ﴾[1692] أَيْ مِنْ مَاءِ الْعَيْنِ مِنَ الْبُكَاءِ

“دَمْعٌ”, “مَاءُ الْعَيْنِ” Yaᶜnī “gözyaşı”dır. Ve tekātur ve seyelān maᶜnāsına da masdardır. “نَفَعَ” ve “تَعِبَ” bāblarından “دَمَعَتِ - دَمِعَتِ الْعَيْنُ تَدْمَعُ دَمْعًا وَدَمَعَانًا وَعَيْنٌ دَامِعَةٌ” denir, “سَالَ دَمْعُهَا” demektir. Ve “دَمَعَتِ الشَّجَّةُ وَهِيَ دَامِعَةٌ” , “جَرَى أَوْ سَالَ أَوْ تَقَاطَرَ دَمُهَا” demek olur, “مَاءُ الْعَيْنِ” maᶜnāsına. Cemᶜi “دُمُوعٌ” gelir.

1687 “Bunun üzerine Rableri, suçlarından dolayı onları helak etti.” eş-Şems, 91/14.

1688 “Allah, onları yerle bir etmiştir.” Muhammed, 47/10.

1689 “Oranın altını üstüne getiririz.” el-İsrā᾽, 17/16; el-Furkān, 25/36.

1690 “Sonra diğerlerini helāk ettik.” eş-Şuᶜarā᾽, 26/172; es-Sāffāt, 37/136.

1691 “Firavun ve kavminin yaptıklarını ve (özenle kurup) yükselttiklerini yerle bir ettik.” el-Aᶜrāf, 7/137.

1692 “bu uğurda harcayacakları bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözleri yaş döke döke geri dönen kimselere de (bir sorumluluk yoktur).” et-Tevbe, 9/92.

FASLU’D-DĀLİ’L-MUHMELE MAᶜA’N-NŪN: “د،ن”

- دَنَى [denā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى﴾[1693] أَيْ قَرُبَ مِنْهُ

Yaᶜnī “Ona yaklaştı.” Sālifü’z-zikr “دَانِيَةٌ” kelimesine mürācaᶜat oluna.

MAZMŪMETU’D-DĀL: “دُ،ن”

- الدُّنْيَا [ed-dunyā]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ﴾[1694] أَيِ الْقُرْبَى

Yaᶜnī “cānib-i vādīnin Medīne’ye yakın olan cihetinde” demektir. Kezā “دَانِيَةٌ” kelimesine nazar oluna.

FASLU’D-DĀLİ’L-MUHMELE MAᶜA’L-VĀV: “دو”

- الدَّوَائِرَ [ed-devāʾira]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ﴾[1695]

Sālifü’z-zikr “دَائِرَة” kelimesine mürācaᶜat oluna.

MAZMŪMETU’D-DĀL: “دُ،و”

- دُولَةٌ [dūleten]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ﴾[1696] أَيْ مُتَدَاوَلًا وَيُقَالُ [416] قِسْمَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ

“دُولَةٌ” dāl’ın zammı ve fethiyle de lügattır denildi. Ve zammla mālda ve fethle harbde istiᶜmāl olunur da denilmiş. Zammla “دُولَةٌ” bi-ᶜaynihi tedāvül eden şeyʾin ismidir. Ve fethle veznen ve maᶜnen “دَارَ يَدُورُ” gibi, “دَالَ يَدُولُ دَوْلَةً” ten masdardır. Murād bu āyetin mā-kablinde mezkūr “فَيْءٌ”in sunūf-ı mezkūre beyninde taksīminin vücūbu “فَيْءٌ”-i mezkūr agniyā arasında tedāvüle münhasır kalmasın içindir demek olur. ﴿وَتِلْكَ الْأَيَّامُ

1693 “Sonra (ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu.” en-Necm, 53/8.

1694 “Hani siz vadinin (Medine’ye) yakın tarafında; onlar uzak tarafında, kervansa sizin aşağınızdaydı.” el-Enfāl, 8/42.

1695 “Ve (bundan kurtulmak için) size belalar gelmesini beklerler. Kötü belālar kendi başlarına olsun.” et-Tevbe, 9/98.

1696 “O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hāline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir).” el-Haşr, 59/7.

﴿نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ﴾[1697] kavl-i kerīminde ﴿نُدَاوِلُهَا﴾ bundan “müfāᶜalet”tir, “تَنَاوُلٌ” maᶜnāsına da gelir.

FASLU’D-DĀLİ’L-MUHMELE MAᶜA’L-HĀ᾽: “د،ه”

- الدَّهْرُ [ed-dehru]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ﴾[1698] أَيْ مُرُورُ الزَّمَانِ

Yaᶜnī “Bizi helāk etmez, ancak mürūr-ı zamān.” Yaᶜnī zamānın ve yılların ve günlerin ve sāᶜatların gelip geçmesi ifnā eder demek olur. Ve ﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا﴾[1699] أَيْ أَرْبَعُونَ سَنَةً مُصَوَّرًا قَبْلَ نَفْخِ الرُّوحِ Yaᶜnī “rūhtan evvel musavver olarak kırk sene” demektir. Lākin bu kırk sene ile tefsīr te᾽emmül olunursa “دَهْرٌ” değil “حِينٌ”e ᶜāiddir ki “دَهْرٌ”den kırk sene demektir. Ve “إِنْسَانٌ”dan murād cinstir;“دَهْرٌ“den murād da müddet-i hamldir; sūretinde olan tefsīre göre de hükm böyledir ki “dehrden bir hīn”den murād müddet-i hamldir demek olur, çünkü “دَهْرٌ” ᶜālemin mebde᾽-i vücūdundan inkızāsına yaᶜnī fenāsına kadar olan müddetin taᶜbīr-i āharla imtidād-ı ān-ı dāimin ismidir, sonra her müddet-i kesīreye dahi ıtlāk olundu. Ve bin seneye de “دَهْرٌ” denmiş. Ve mecāz [417] olarak nevāzil ü havādis-i şedāid-i rūzgāra “دَهْرٌ” denilmiş. Ve bir kimsenin müddet-i ᶜömrüne ve bir kavmin ve ümmetin müddet ve zamānlarına da “دَهْرٌ” taᶜbīr edilmiş ve maᶜānī-i sāireye istiᶜāreten kullanılmıştır. Ve ᶜinde baᶜzi’l-muhakkikīn mine’s-sūfiyye “دَهْرٌ” esmā-i ilāhiyyedendir. “لَا تَسُبُّوا الدَّهْرَ فَإِنَّ الدَّهْرَ هُوَ الله” Ve fī rivāyetin “فَإِنَّ الله هُوَ الدَّهْرُ” hadīs-i şerīfiyle emsāli ehādis-i nebeviyye vü kudsiyyeyi bununla şerh ve tefsīr ve tatbīk etmişlerdir, lākin ekser-i ᶜulemā᾽ ehādīs-i mezkūreyi “لِأَنَّ الله فَاعِلُ مَا يُضَافُ إِلَى الدَّهْرِ مِنَ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ” kavliyle te᾽vīl buyurmuşlardır. Vallāhu aᶜlemu.

MAZMŪMETU’D-DĀL: “دُ،ه”

- “الدُّهْنِ” [ed-duhni]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْآكِلِينَ﴾[1700] أَيْ مُلَابِسًا بِالدُّهْنِ

“دُهْنٌ” “nebātī yağlar”a denir. Cemᶜi “دُهُونٌ” ve “دِهَانٌ” ve “أَدْهُنٌ” gelir, “زَيْتٌ” dahi denir ki cemᶜi “زُيُوتٌ”tur. Bu kelimeye dāir tahkīkāt Bābu’t-Tā’da “تُدْهِنُ” kelimesinde mezkūrdur, oraya nazar oluna.

1697 “İşte (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında (böyle) döndürür dururuz.” Āl-i ᶜİmrān, 3/140.

1698 “Bizi ancak zaman yok eder.” el-Cāsiye, 45/24.

1699 “İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti.” el-İnsān, 76/1.

1700 “Yine o su ile Sīna dağında biten bir ağaç (zeytin ağacı) yarattık ki hem yağ, hem de yiyenlere katık verir.” el-Mü᾽minūn, 23/20.

MEKSŪRETU'D-DĀL: "دِ،ه"

- الدِّهَانِ [ed-dihāni]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا انْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ﴾[1701] أَيْ كَأَلْوَانِ الدُّهْنِ أَوْ وَرْدَةً كَأَلْوَانِ الْوَرْدِ أَوْ كَالْأَدِيمِ الْمَغْرِبِيِّ

Yaᶜnī "züyūt-ı mütenevviᶜa elvānı renk renk yāhūd gül renkleri gibi al al yāhūd magrib sahtiyānı gibi siyāha māil koyu kırmızı esmer renkli" demek de olur. "دِهَانٌ" aslen "دُهْنٌ"ün cemᶜidir, nitekim mā-kablinde beyān olundu, "زَيْتٌ"tir. Ve lafz-ı mezkūr "فِعَالٌ" vezninde garbde iᶜmāl olunan maᶜrūf kızıl sahtiyānın ismidir. Bābu't-Tā'da "تُدْهِنُ" kelimesine ircāᶜ-ı nazar oluna. [418]

- دِهَاقًا [dihāḳan]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَأْسًا دِهَاقًا﴾[1702] أَيْ مُتْرَعَةً أَيْ مَمْلُوَّةً

Yaᶜnī "dolu." Fārisīde zamm-ı pā-i Fārisī ile pür denir, fethle "دَهْقٌ" dolmak ve doldurmak maᶜnālarında müstaᶜmeldir. Ve "fāᶜil" sīgasıyla "دَاهِنٌ", "مَالِئٌ" dolu, pür demektir. Ve "ifᶜāl"den "أَدْهَقَ الْكَأْسَ", "أَمْلَأَهَا" demektir. Ve "دِهَاقًا" kelime-i kerīmesi "مُتَتَابِعَةً وَصَافِيَةً" ile de tefsīr olunmuştur. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi bihi.

FASLU'D-DĀLİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-YĀ᾽İ'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE: "دَ،ي"

- دَيَّارًا [deyyāran]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَالَ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا﴾[1703] أَيْ أَحَدًا

Yaᶜnī "hīçbir kimse" demektir. Bu kelime ancak cahd ve inkār ve nefyde istiᶜmāl olunur, dīger mevāziᶜde kullanılmaz. Meselā "مَا فِي الدَّارِ دَيَّارٌ" ve "مَا رَأَيْتُ فِي الْقَرْيَةِ دَيَّارًا" denir ki nefy ve inkārdır, lākin "إِنَّ فِي الدَّارِ دَيَّارًا", "رَأَيْتُ فِي الْقَرْيَةِ دَيَّارًا" denilmez. Bu kelimenin aslı menzil ve hāne yaᶜnī ev demek olan "دَارٌ" lafzından "فَيْعَالٌ"dır, "فَعَّالٌ" değildir. Eğer "فَعَّالٌ" olsa asl-ı kelime vāvī olduğu cihetle kıyāsen lafz "دَوَّارٌ" olmak lāzım gelirdi. "دَيَّارٌ" aslen "دَيْوَارٌ" olup vāv, yā'ya kalb olunmuştur.

1701 "Gök yarılıp da, yanıp kızaran yağ gibi kırmızı gül hāline geldiği zaman (hāliniz ne olur?)" er-Rahmān, 55/37.

1702 "Dolu dolu kadehler vardır." en-Nebe᾽, 78/34.

1703 "Nūh şöyle dedi: "Ey Rabbim! Kāfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!" Nūh, 71/26.

MEKSŪRETU'D-DĀL: "دِ،ي"

• دِين [dīn]

Bu kelime Ḳurʾān-ı kerīm'de vücūh-ı ʿadīde üzere vāride olmuştur. Vücūhtan biri Hakk'a ʿubūdiyyet ve kurbet kasdıyla insānın İslām ve gayrısından iltizām ve muhāfaza ettiği sīret ve tarikattır, dīn-i İslām, dīn-i Yehūd, dīn-i Nasārā, dīn-i Mecūs gibi;﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ﴾[1704] ve emsāli āyātta [419] olduğu gibi. Ve biri de itāʿat ve inkıyād ve ʿibadettir:[1705]﴿وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللّٰهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ أَيْ طَاعَةً وَانْقِيَادًا وَعِبَادَةً Ve dīgeri cezāʾ ve hisabdır: ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾[1706] أَيِ الْجَزَاءِ وَيَوْمِ الْحِسَابِ Bir vech de sultān yaʿnī kahr ve galebe ve huccet ve tasarruftur. Ve ʿādet ve kānūn demek de olur: ﴿مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ﴾[1707] أَيْ حُكْمِ الْمَلِكِ وَهُوَ عَادَتُهُ فِي نِظَامِ مَمْلَكَتِهِ الَّتِي تَحْتَ سُلْطَانِهِ وَقَهْرِهِ وَغَلَبَتِهِ وَحُجَّتِه Ve emsāl[i] āyāt-ı kerīmede bu vechlerden biriyle tefsīr olunur. İkinci bābdan "دَانَ بِالْإِسْلَامِ يَدِينُ بِهِ دِينًا بِالْكَسْرِ فَهُوَ دَيِّنٌ بِالتَّشْدِيدِ كَسَيِّدٍ" denir ki İslām'la Hakk'a ʿubūdiyyet etti demektir. Ve "ضَرَبَ" bābından "دَانَ الرَّجُلُ يَدِينُ دَيْنًا بِالْفَتْحِ فَهُوَ دَائِنٌ" denir. Bu "مُدَايَنَةٌ" maʿnāsınadır ki ikrāz ve istikrāz maʿnāsı ifāde eder. Vallāhu aʿlemu bi's-savābi.

1704 "Şüphesiz Allah katında din İslam'dır." Āl-i ʿİmrān, 3/19.

1705 "Kimin dini, iyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden ve hakka yönelen İbrahim'in dinine tabi olan kimsenin dininden daha güzeldir? Allah İbrahim'i dost edindi." en-Nisāʾ, 4/125.

1706 "Ceza gününün (ahiret gününün) maliki" el-Fātiha, 1/4.

1707 "Yoksa kralın kanunlarına göre kardeşini alıkoyamazdı." Yūsuf, 12/76.

BĀBU’Z̲-Z̲ĀLİ’L-MUᶜCEME

FASLU’Z̲-Z̲ĀLİ’L-MUᶜCEME MAᶜA’L-ELİF: “ذا”

- ذَاتِ [z̲āti]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾[1708] وَفِي أَمْثَالِهَا مِنَ الْآيَاتِ بِمَعْنَى حَاجَةِ الصُّدُورِ

Yaᶜnī “ذَاتِ الصُّدُورِ” terkībi “kulūbün hāceti” demektir ki “مَا فِي الْقُلُوبِ” yaᶜnī kalbde izmār edilen şeyᵓ demek olmakla hācet ve maksad ve ārzū da bunda dāhildir. Bu “ذَاتُ” lafzı sāhib maᶜnāsına ve dāimā muzāf olarak istiᶜmāl olunan “ذُو” lafzının müᵓennesidir. Ve kelime-i mezbūre bir şeyᵓin ᶜayn ve hakīkatinde ve nefs ve hāssasında da istiᶜāreten istiᶜmāl olunur, bināᵓen ᶜaleyh “ذَاتُ الشَّيْءِ”, “عَيْنُهُ وَنَفْسُهُ وَحَقِيقَتُهُ وَخَاصَّتُهُ” maᶜnālarına gelir. [420]

- ذَا الْكِفْلِ [z̲e’l-kifli]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاذْكُرْ إِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ﴾[1709] أُخْتُلِفَ فِيهِ

Bu zāt hakkında ihtilāf olundu, bināᵓen ᶜaleyh akvāl de taᶜaddüd etti. Ekser-i ehl-i ᶜilm bu zāt bir ᶜabd-i sālih olup nebī değildir dediler. Ve baᶜzı bir ᶜabd-i sālihin mevti ᶜindinde umūrunu tekeffül etti de “ذُو الْكِفْلِ” tesmiye olundu dedi. Ve zamānının peygamberi için kavmi beyninde hak ve ᶜadl ile hükm ve kazāyı tekeffül etti ve īfā-yı hak etti de “ذُو الْكِفْلِ” tesmiye edildi denmiş. Ve “ذُو الْكِفْلِ” den murād İlyās yāhūd Yūşaᶜ veyāhūd Zekeriyyā’dır da denilmiş. Ve sūrette “كِفْلٌ”, “كَفَالَةٌ”ten olmayıp nasīb maᶜnāsına olan “كِفْلٌ” olur ki “ذُو الْكِفْلِ”, “ذُو الْحَظِّ وَالنَّصِيبِ مِنَ الْحَقِّ تَعَالَى” demek olur. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi bihi.

1708 “Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir.” Āl-i ᶜİmrān, 3/119; el-Māide, 5/7; Lokmān, 31/23.

1709 “(Ey Muhammed!) İsmail, el-Yesa’ ve Zülkifl’i de an.” Sād, 38/48.

- ذَا النُّونِ [ze'n-nūni]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا﴾[1710] اَلْمُرَادُ مِنْهُ يُونُسُ علَيْهِ السَّلَامُ

Müşārünileyhin "ذُو النُّونِ" tesmiyesinin sebebi kendilerini, bahre ilkā olundukta balık yutmasıdır. "نُونٌ" balıktır, cemᶜi "نِينَانٌ" gelir. Ve "نُونٌ" seyf ve devāt yaᶜnī yazı hokkasına denir.

- الذَّارِيَاتِ [ez-zāriyāti]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا فَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْرًا﴾[1711] أَيِ الرِّيَاحِ الَّتِي تَذْرُو التُّرَابَ وَغَيْرَهُ

Kasemdir, yaᶜnī "Toprakları kaldırıp savuran rüzgārlar hakkı için" demek olur. "ذَرْوٌ" kaldırmak ve savurmak maᶜnāsınadır. Bābu't-Tā'da "تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ" kelimesine nazar oluna.

﴿فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا﴾ Yaᶜnī "Yağmur sikalini hāmil ve nākil olan bulutlar hakkı için yüklenmek ve nakl etmek." Ve gebelik maᶜnāsına olan "حَمْلٌ"den "حَامِلٌ"in cemᶜ-i müᵓennes-i sālimidir. "وِقْرٌ" kesr ile "ثِقَلٌ" [421] demektir.

﴿فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا﴾ "Denizde kolaylıkla seyr eden sefīneler hakkı için demek olur." "جَارِيَات" sefīne maᶜnāsına olan "جَارِيَةٌ"nin cemᶜidir. Bābu'l-Cīm'de "اَلْجَوَارِ" kelimesine bak.

﴿فَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْرًا﴾ "Erzāk ve emtār ve emsāli umūru beyne'l-halk taksīm eden melāike hakkı için" demektir ki husūs-ı mezkūreye müvekkel melāike murād olunur. Bābu'l-Ḳāf'ta "قَسَمْنَا" kelimesine nazar oluna. Sūrenin evvelinden buraya kadar olan bu tefsīr Emīrü'l-müᵓminīn ᶜAlī b. Ebī Ṭālib rıdvānullāhi ᶜaleyhi hazretlerinden menkuldür, bu mahalde cemᶜ olundu.

- ذَاتُ الْأَكْمَامِ [zātu'l-ekmāmi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ﴾[1712]

"نَخْلٌ"e sıfat vākiᶜ olmuştur. "ذَاتُ" bu faslın evvelinde beyān olundu. "الْأَكْمَامِ" için Bābu'l-Hemze "أَكْمَامِهَا" kelimesine mürācaᶜat oluna.

FASLU'Z-ZĀLİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'L-BĀᵓİ'L-MUVAHHADE: "ذ،ب"

- ذَبَحُوهَا [zebaḥūhā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا﴾[1713] أَيْ نَحَرُوهَا

1710 "Zünnūn'u da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti." el-Enbiyāᵓ, 21/87.

1711 "Tozutup savuranlara, ağırlık taşıyanlara, kolaylıkla akanlara, iş bölüştürenlere andolsun ki." ez-Zāriyāt, 51/1-4.

1712 "Orada salkımlı hurma ağaçları vardır." er-Rahmān, 55/11.

1713 "Onlar, "İşte, şimdi tam doğrusunu bildirdin" dediler." el-Bakara, 2/71.

Yaᶜnī "Onu boğazladılar, boğazını kestiler" demektir. "ذَبْحٌ" aslen hayvānın boğazını şakk etmek maᶜnāsınadır. "قَطَعَ" bābından "ذَبَحَ يَذْبَحُ ذَبْحًا فَهُوَ ذَبِيحٌ بِمَعْنَى مَذْبُوحٍ" denir. Ve fethle "ذَبْحٌ" ism de olur. Ve kesrle "ذِبْحٌ", "zebh" olunacak yaᶜnī "zebh" için tehyiᵓe olunan hayvāndır. Ve lisān-ı şerᶜde "ذَبْحٌ" vazᶜ-ı mahsūs ve sūret-i mahsūsa-i mesnūne üzere hayvān boğazlamağa ıtlāk olunur. Kesr-i mīm'le "مِذْبَحٌ" ism-i ālettir, bıçak demek, fethle "مَذْبَحٌ" hayvāndan "ذَبْحٌ" olunacak mahaldir ki hulkūm yaᶜnī gırtlaktır. Ve yer yarığına ve kenāyis-i Yehūd'a da "مَذْبَحٌ" denir. [422]

MAZMŪMETU'Z̠-Z̠ĀL: "ذُ،ب"

- ذُبَابًا [z̠ubāben]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا﴾[1714]

İsm-i cinstir, vāhidesi "ذُبَابَةٌ"dir; ᶜumūmen haşerāt-ı tāireye yaᶜnī sinek kısmına ıtlāk olunur. Bunda "نَحْلٌ" yaᶜnī arı da dāhildir, lākin kara sinekte istiᶜmāl eşherdir. Bu āyette asnām ve evsānın lā-şeyᵓ hükmünde olduğu ve ᶜacz ve ᶜadem-i kudret ve irādetle lāyık-ı ᶜibādet olmadıklarını beyānla şirki takbīh ve müşrikīni tahkīr vardır.

MEKSŪRETU'Z̠-Z̠ĀL: "ذِ،ب"

- ذِبْحٍ [z̠ibḥi]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ﴾[1715] أَيْ بِكَبْشٍ عَظِيمٍ

Yaᶜnī "büyük bir koç" demektir. Eğerçi "ذِبْحٌ" mutlak zebh için tehyiᵓe edilen hayvān ise de tefsīr-i menkūlde "كَبْشٌ" ile takyīd ve tahsīs edilmiştir. Yalnız Ḥasen-i Baṣrī radıyallāhu ᶜanhden "تَيْسٌ" yaᶜnī dağ keçisinin erkeği yabanī teke olup cebel-i S̠ebīr'den indirildiği nakl olunuyor. Vallāhu aᶜlemu bihi. Bu lafzın tahkīki faslın evvelinde "ذَبَحُوهَا" kelimesinde beyān olundu.

FASLU'Z̠-Z̠ĀLİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'R-RĀᵓ: "ذَ،ر"

- ذَرَأَكُمْ [z̠eraᵓekum]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَهُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ﴾[1716] أَيْ خَلَقَكُمْ وَبَثَّكُمْ فِيهَا

Yaᶜnī "Sizi yerde yarattı ve neşr etti" demektir. ﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ﴾[1717]

1714 "Sizin Allah'tan başka taptıklarınız bir sinek dahi yaratamazlar." el-Hacc, 22/73.
1715 "Biz, (İbrahim'e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail'i) kurtardık." es-Sāffāt, 37/107.
1716 "O, sizi yeryüzünde yaratıp türetendir." el-Müᵓminūn, 23/79. Ayrıca bkz. el-Mülk, 67/24.
1717 "Andolsun biz, cinler ve insanlardan, birçoklarını cehennem için var ettik." el-Aᶜrāf, 7/179.

kavl-i kerīmi de böyledir, “خَلَقْنَا” demek olur. Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*’ta “اَلـذَّرْءُ إِظْهَارُ اللهِ تَعَالَى مَا أَبْدَاهُ” Yaᶜnī “ذَرْءٌ” Cenāb-ı Hakk’ın yarattığı şeyᵓi [423] izhār etmesidir. “ذَرَأَ اللهُ الْخَلْقَ” denir, “أَوْجَدَ أَشْخَاصَهُمْ” demektir demiş. Mehmūzu’l-lām olarak “قَطَعَ” bābından “ذَرَأَ يَذْرَأُ ذَرْءًا” denir, “خَلَقَ” demektir. Ve lafz-ı mezkūr “خَلَقَ” maᶜnāsına olduğu gibi arza, tarlaya tohum saçmak maᶜnāsına da istiᶜmāl olunur. Ve rüzgārın zemīnde olan tozu ve toprağı kaldırıp savurmasına da denir, nitekim ﴿تَـذْرُوهُ الرِّيَـاحُ﴾[1718] kavl-i kerīminde “تَـذْرُؤُهُ الرِّيَاحُ” kırāᵓati bunu müᵓeyyiddir, lākin bu maᶜnāda nākıs-ı vāvī olan “ذَرْوٌ”dendir denildi ki “عَدَا” bābından “ذَرَا يَذْرُو ذَرْوًا” denir. Bābu’t-Tā’da “تَذْرُوهُ” kelimesine mürācaᶜat oluna.

- ذَرْعُهَا [z̲erᶜuhā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهَا﴾[1719] أَيْ طُولُهَا إِذَا ذَرَعَتْ

Yaᶜnī “Arşınladığın vaktte boyu yetmiş zirāᶜdır” demek olur. Aslen “ذِرَاعٌ” ᶜuzv-ı maᶜrūfun ismidir, yaᶜnī koldur. Ve ölçüde bir kol boyuna “ذِرَاعٌ” denir, biz arşın deriz. Ve ᶜinde’l-baᶜz parmak uçlarından dirseklere kadar olan mahaldir. Üçüncü bābdan “ذَرَعَ يَذْرَعُ ذَرْعًا” denir, ölçmek, arşınlamaktır.

- ذَرْ [z̲er]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا﴾[1720]
- وَ﴿ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ﴾[1721]
- وَ﴿ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا﴾[1722]
- وَ﴿وَذَرُوا مَا بَقِيَ﴾[1723] وَأَمْثَالِهَا بِمَعْنَى التَّرْكِ

Bu kelime misāl-i vāvī olan “وَذَرَ” lafzından “أُتْرُكْ” ve “دَعْ” maᶜnāsına emrdir. “وَضَعَ يَضَعُ” gibi muzāriᶜinde vāv sākıt olmakla emri “ضَعْ” gibi “ذَرْ” kalmıştır. Bābu’t-Tā’da “تَـذَرُ” kelimesine de bak. [424]

MAZMŪMETU’Z̲-Z̲ĀL: “ذُ‚ر”

- ذُرِّيَّةٌ [z̲urriyyetun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ﴾[1724] أَيْ أَوْلَادٌ

1718 “Rüzgārın savurduğu (kuru bir çer çöpe döner).” el-Kehf, 18/45.
1719 “Sonra uzunluğu yetmiş arşın olan zincire vurun onu.” el-Hākka, 69/32.
1720 “Dinlerini oyun ve eğlence edinenleri olanları bırak.” el-Enᶜām, 6/70.
1721 “Sonra bırak onları, içine daldıkları batakta oynayadursunlar.” el-Enᶜām, 6/91.
1722 “Beni, yarattığım kişiyle baş başa bırak.” el-Müddessir, 74/11.
1723 “Faizden geriye kalanı bırakın.” el-Bakara, 2/278.
1724 “Himayeye muhtaç çocukları var iken.” el-Bakara, 2/266.

Bu kelime Ḳurʾān-ı kerīm'de çok tekerrür etmiştir. Her mahalde evlād ve evlād-ı evlād demektir. Rāġıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta "ذُرِّيَّةٌ"in aslı sıgār-ı evlāddır eğerçi müteᶜāref olan istiᶜmālde sıgāra kibāra denir ve aslı cemᶜ olmakla berāber vāhidde ve cemᶜde istiᶜmāl olunur demiş ve emsāl īrād etmiş. Sonra bu lafzın mādde-i asliyyesinde üç kavl vardır: Biri "ذَرَأَ اللهُ الْخَلْقَ" kavlindendir, sonra hemzesi terk olundu denildi. Ve biri bunun aslı "ذُرْوِيَّةٌ"tir denildi. Ve üçüncü kavl "ذَرٌّ" lafzından "فُعْلِيَّةٌ"tir denildi demiş. İntehā mulahhasan minhu.

Sicistānī rahimehullāhu daha tafsīl etmiş ve demiş ki baᶜzı nahviyyūn "ذُرِّيَّةٌ"in takdīri "ذَرٌّ" lafzından "فُعْلِيَّةٌ"tir dediler, zīrā Allāhu taᶜālā şānuhu hazretleri Ādem'in sulbünden halkı "ذَرٌّ" gibi yaᶜnī küçücük karıncalar gibi ihrāc edip ﴿أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ﴾[1725] buyurdu. Onlar da ﴿بَلَى﴾ dediler. "ذَرٌّ" küçük karınca demek olan "ذَرَّةٌ"nin cemᶜidir. Dīger baᶜzı ᶜulemā-i lisān "ذُرِّيَّةٌ"in aslı "فُعْلُولَةٌ" vezninde "ذُرُّورَةٌ"tir, vaktā ki bu tadᶜīf ile istiᶜmāli tekessür etti, rā-i ahīre yā'ya ibdāl edildi, "ذُرُّويَةٌ" oldu, sonra da vāv yā'ya idgām edilip "ذُرِّيَّةٌ" oldu dediler. Ve "ذُرِّيَّةٌ", "ذَرَأَ اللهُ الْخَلْقَ" yaᶜnī "ذَرَأَ" lafzından "فُعُّولَةٌ"tir de hemze yā'ya ibdāl edildi, "نَبِيءٌ" lafzında hemze [425] yā'ya ibdal olunup "نَبِيٌّ" olduğu gibi denildi. Vallāhu aᶜlemu.

- ذَكَّيْتُمْ [ẕekkeytum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ﴾[1726] يَعْنِي إِلاَّ مَا أَدْرَكْتُمْ وَفِيهِ الرُّوحُ فَذَبَحْتُمْ

Yaᶜnī "Hayvānāt-ı mezkūreden ancak kendinde eser-i hayāt var iken yetişip boğazladığınız hayvānın ekli size helāldir" demek olur. Şerᶜde "تَذْكِيَةٌ" ve "ذَكَاةٌ" bir keskin āletle mecrā-yı taᶜām ve şāh damarlarıyla berāber hulkūmu zikrullāh ile kesmektir. Bu da ekli helāl olan hayvānata hāsstır. Ekli harām olan hayvān "تَذْكِيَةٌ" ile helāl olmaz, hınzīr gibi. Ve bu "تَذْكِيَةٌ" husūsunda mufassālāta hāssatan kütüb-i fıkha mürācaᶜat lāzımdır. Bu kelime "ذَكَاءٌ" lafzındandır ki bir şeyʾin tamāmıdır. "ذَكَاءُ السِّنِّ" dişlerin tamām olmasıdır ki şebābın gāyet ve nihāyetidir. Ve fehmde "ذَكَاءٌ" zihnin serīᶜü'l-kabūl olmasından ᶜibārettir. Ve "ذَكَّيْتُ النَّارَ" denir, "Āteşin işᶜālini itmām ettim" demek olur. Bu sūrete göre ﴿إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ﴾ kavl-i kerīmi "إِلَّا مَا أَدْرَكْتُمْ ذَبْحَهُ عَلَى التَّمَامِ" ᶜibāretiyle tefsīr olunur. Ve İmām Muberred'den "إِلَّا مَا خَلَّصْتُمْ بِفِعْلِكُمْ مِنَ الْمَوْتِ إِلَى الْحَيَاةِ" tefsīri de rivāyet olundu. Bundan "تَذْكِيَةٌ"nin tahlīs maᶜnāsına da istiᶜmāl olunduğu anlaşılıyor.

MEKSŪRETU'Ẕ-ẔĀL: "ذِ،ك"

- ذِكْرَى [ẕikrā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لِتُنْذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ﴾[1727] أَيْ تَذْكِرَةً وَعِظَةً

1725 "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" el-Aᶜrāf, 7/172.

1726 "(Henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç." el-Māide, 5/3.

1727 "Kendisiyle (insanları) uyarman için ve mü'minlere öğüt olarak (indirilmiş bir kitaptır)." el-Aᶜrāf,

"ذِكْرَى", "فِعْلَى" vezninde masdardır, "ذِكْرٌ"den eblagdır, çünkü "ذِكْرَى" sīgasında maᶜnā-yı kesret vardır, nitekim ﴿رَحْمَةً مِنَّا وَذِكْرَى لِأُولِي الْأَلْبَابِ﴾[1728] kavl-i kerīminde "ذِكْرًا كَثِيرًا" ile müfesserdir. [426] ﴿وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ﴾ , "فَإِنَّ كَثْرَةَ الذِّكْرِ" demektir. "ذِكْرٌ" kelimesi kalbī ve lisānī olmak üzere birkaç vechle istiᶜmāl olunur. Kalbī olarak zıdd-ı nisyāndır ki unutmamaktır ve baᶜde'n-nisyān hātırlamak yād etmektir, "ذَكَرْتُهُ كُنْتُ نَسِيتُهُ" gibi. Ve lisānī olarak anmak, yād etmek, lisāna getirmek ve kavl yaᶜnī demek ve söylemek maᶜnāsına da müstaᶜmeldir. "ذَكَرَ لِي أَنَّهُ عَمِلَ كَذَا وَكَذَا" Yaᶜnī "Şöyle şöyle yaptığını bana söyledi" demek olur. Ve medh ve senā ve fazl ve şeref maᶜnālarına dahi gelir ki elsine-i nāsta çokça söylenmek, ᶜuluvv-i menzilet ve sümüvv-i menkabete delālet eder.

- ذِكْرٌ لَكَ [z̲ikrun leke]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ﴾[1729] أَيْ شَرَفٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ
- وَ﴿ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ﴾[1730] أَيِ الشَّرَفِ
- وَكَذَا ﴿وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ﴾[1731]

Kavl-i kerīmi de bundandır. Mā-kablinde beyān olundu, ircāᶜ-ı nazar oluna.

FASLU'Z̲-Z̲ĀLİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'L-LĀM "ذ،ل"

- ذَلُولٌ [z̲elūlun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ﴾[1732] أَيْ غَيْرُ مُذَلَّلَةٍ بِالْعَمَلِ

Yaᶜnī "arzı sürmeğe alıştırılmamış" demek olur. "ذَلُولٌ" , "ذُلٌّ"den "faᶜūl"dür. Bāb-ı sānīden "ذَلَّ يَذِلُّ ذُلًّا فَهُوَ ذَلِيلٌ" denir. Ve zammla "ذُلٌّ" ve kesrle "ذِلَّةٌ" ve mīm-i meftūha ile "مَذَلَّةٌ" ismdir de denildi. "ذَلَّتِ الدَّابَّةُ فَهِيَ ذَلُولٌ" , "سَهِلَتْ" ve "إِنْقَادَتْ" demektir. Bābu'l-Hemze'de "أَذِلَّةٌ" kelimesinde mufassalen mezkūrdur, mürācaᶜat oluna.

- ذَلُولًا [z̲elūlen]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا﴾[1733] أَيْ سَهْلَةً لِلْمَشْيِ فِيهَا

Ve "مُسَخَّرَةً" de denir, mā-kabline nazar oluna. [427]

7/2.

1728 "Biz ona tarafımızdan bir rahmet ve akıl sahiplerine bir öğüt olmak üzere." Sād, 38/43.

1729 "Şüphesiz bu Kur'an, sana ve kavmine bir öğüttür." ez-Zuhruf, 43/44.

1730 "Sād. O şanlı, şerefli Kur'an'a andolsun (ki o, Allah sözüdür)." Sād, 38/1.

1731 "Senin şānını yükseltmedik mi?" el-İnşirāh, 94/4.

1732 "O; çift sürmek için boyunduruğa vurulmamış." el-Bakara, 2/71.

1733 "O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir." el-Mülk, 67/15.

MAZMŪMETU'Z̲-Z̲ĀL: "ذُ،ل"

- ذُلِّلَتْ [z̲ullilet]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا﴾[1734] أَيْ أُدْنِيَتْ ثِمَارُهَا

Yaᶜnī "Meyveleri salkımları indirilip mütenāvilīne yaklaştırıldı." Kāim ve kāᶜid sühūletle tenāvül edeler demektir. Bu da ānifü'l-beyān "ذُلٌّ" lafzından "tefᶜīl"dir. Bābu'l-Hemze'de "أَذِلَّةٍ" ve Bābu'l-Ḳāf'ta "قُطُوفُهَا" kelimelerine nazar oluna.

- ذُلُلًا [z̲ululen]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا﴾[1735] أَيْ مُسَهَّلَةً وَمُسَخَّرَةً وَمُنْقَادَةً

"أُسْلُكِي"deki "نَحْلٌ"e rāciᶜ zamīrden yāhūd "سُبُلَ"den hāl olur. Ānifü'l-beyān "ذَلُولٌ"un cemᶜidir, oraya bak.

MEKSŪRETU'Z̲-Z̲ĀL: "ذِ،ل"

- ذِلَّةٌ [z̲illetun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ﴾[1736] أَيْ كَآبَةٌ وَحُزْنٌ وَانْكِسَارٌ

Yaᶜnī "Sūᵓ-i hālleri sebebiyle onların yüzlerini āsār-ı hüzn ü inkisār bürümez" demektir. Bu faslın ibtidāsından beri kısm kısm beyān olunan "ذُلٌّ"den ismdir. Burada mahzūn ve münkesir ve seyyiᵓü'l-hāl olan kimseye ᶜārız olan hāletin vechde meşhūd olan āsār ve ᶜālāiminden ᶜibārettir.

FASLU'Z̲-Z̲ĀLİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'L-MĪM: "ذ،م"

MEKSŪRETU'L-MĪM: "ذِ،م"

- ذِمَّةً [z̲immeten]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً﴾[1737] أَيْ عَهْدًا

Yaᶜnī "Size zafer bulduklarında hakkınızda karābet ve ᶜahde riᶜāyet etmez." Yaᶜnī size ezā ve cefā etmekte hakk-ı karābet ü ᶜahd gözetmezler demek olur. "ذِمَّةٌ" [428] "عَهْدٌ" maᶜnāsınadır. Ve hıfz ve himāye ve riᶜāyeti vācib olan şeydir de denildi. Ve Ebū ᶜUbey-

---

1734 "Cennetin meyveleri (kolayca alınacak şekilde) yakınlaştırılarak hazırlanmıştır." el-İnsān, 76/14.

1735 "Rabbinin sana kolaylaştırdığı (yaylım) yollarına gir." en-Nahl, 16/69.

1736 "Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır, ne de bir zillet." Yūnus, 10/26.

1737 "Bir mü'min hakkında ne akrabalık (bağlarını), ne de antlaşma (yükümlülüğünü) gözetirler." et-Tevbe, 9/10.

de dedi ki “ذِمَّةٌ” üzerinde hīçbir ʿahd ve yemīn olmadığı hālde bir şeyʾi bir kimse kendi nefsi üzerine riʿāyeti vācib bir hak gibi ʿadd etmektir. Bu lafz yerine göre “عَهْدٌ” ve “أَمَانٌ” ve “ضَمَانٌ” maʿnālarına istiʿmāl olunur.

FASLU’Z-ẒĀLİ’L-MUʿCEME MAʿA’N-NŪN: “ذ،ن”

- ذَنُوبًا [ẕenūben]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَنُوبًا مِثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَابِهِمْ﴾[1738] أَيْ نَصِيبًا مِنَ الْعَذَابِ مِثْلَ نَصِيبِ أَصْحَابِهِمْ يَعْنِي الْهَالِكِينَ قَبْلَهُمْ

Fethle “ذَنُوبٌ” aslen “büyük kova” demektir ki dolu ola, zīrā boş kovaya “ذَنُوبٌ” denmez. ʿArab su aldıkları zamān ādem başına bir “ذَنُوبٌ” olmakla yaʿnī her ferd için bir “ذَنُوبٌ” almak ʿādet olmakla bu āyette lafz-ı mezkūr “نَصِيبٌ” mevziʿine vazʿ buyuruldu. Murād da ʿazābdır. Ve “ذَنُوبٌ”un cemʿi “كِتَابٌ” vezninde “ذِنَابٌ”dır. İsm ve günāh maʿnāsına olan “ذَنْبٌ”in cemʿi zammeteynle “ذُنُوبٌ” ve kuyruk demek olan fethateynle “ذَنَبٌ” cemʿi “أَذْنَابٌ” gelir.

1738 “Şüphesiz zulmedenler için (önceki müşrik) arkadaşlarının azap payı gibi payları vardır.” ez-Zāriyāt, 51/59.

BĀBU'R-RĀʾ

FASLU'R-RĀʾ MAʿA'L-HEMZE: "ر،ء"

- [raʾufun] رَؤُفٌ
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ﴾[1739] أَيْ شَدِيدُ الرَّحْمَةِ

Bu kelime aslen esirgemek ve fart-ı şefkat u rikkat maʿnāsına olan "رَأْفَةٌ"tendir, ancak Cenāb-ı Hakk'a isnādında "كَثِيرُ الرَّحْمَةِ" ve "شَدِيدُ الرَّحْمَةِ" demek olur, çünkü Hakk'a rikkat ve şefkat isnādı lāyık ve cāiz değildir. [429] Ve "اَلرَّؤُوفُ" esmā-i hüsnādandır. "ذُو الرَّأْفَةِ" maʿnāsınadır. Ve "رَأْفَةٌ" şiddet-i rahmet maʿnāsına olmakla "اَلرَّؤُوفُ" ism-i şerīfi maʿa'l-mübālaga "اَلرَّحِيمُ" maʿnāsınadır, ﴿وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ﴾ ve ﴿إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ﴾[1740] ve emsālinde olduğu gibi. Ve agleb ve ekser bu iki ism-i şerīf birlikte zikr olunmuştur, hattā teşrīfen ve tefhīmen li-celāleti kadrihi Resūl-i ekrem efendimizi tavsīfte de birlikte zikr olunmuştur, ke-mā kāle taʿālā fī āhiri sūreti't-tevbe ﴿حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ﴾[1741] Ve bu güne teşrīf ve tekrīm ancak Cenāb-ı Risālet-meʾāblarına mahsūstur, zīrā enbiyā-i ʿizām ʿaleyhimü's-selām hazerātıyla sāir mukarrebān-ı dergāh-ı ulūhiyyetten hīçbiri böyle esmā-i hüsnādan iki ismin beynini cemʿle tavsīf buyurulmamıştır. Bu kelime mehmūzü'l-ʿayn olarak "حَسُنَ" ve "قَطَعَ" ve "طَرِبَ" bāblarından tasrīf olunur.

- [raʾfeten] رَأْفَةً
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً﴾[1742] أَيْ رِقَّةً وَتَعَطُّفًا

Sicistānī rahimehullāhu "رَؤُوفٌ" kelimesini "شَدِيدُ الرَّحْمَةِ" ile ve "رَأْفَةٌ" kelimesini "أَرَقُّ الرَّحْمَةِ" ile tefsīr etmiştir. Bunun vechi "رَؤُوفٌ" esmā-i sıfāt-ı ilāhiyyeden ve "رَأْفَةٌ" sıfāt-ı

1739 "Allah kullarına çok şefkatlidir." el-Bakara, 2/207; Āl-i ʿİmrān, 3/30.

1740 "Şüphesiz O, onlara çok şefkatli ve çok merhametlidir." et-Tevbe, 9/117.

1741 "O size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir." et-Tevbe, 9/128.

1742 "Ve kendisine uyanların kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk." el-Hadīd, 57/27.

halktan olmasıdır. ﴿وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللّٰهِ﴾[1743] أَيْ رَحْمَةٌ وَرِقَّةٌ Āyet-i ūlāda “رَحْمَةٌ” in “رَأْفَةٌ” üzerine ᶜatfla mezkūr olması teᵓkīd veyā tefsīr için olmayıp ānifen “رَؤُوفٌ” kelimesinde beyān olunduğu vechle maᶜnāca olan farkı isbāt içindir. Ve denildi ki “رَأْفَةٌ” defᶜ-i mekrūhta ve “رَحْمَةٌ” īsāl-i hayr u mahbūbda istiᶜmāl olunur. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi. [430]

MAZMŪMETU’R-RĀᵓ: “رُ،ء”

- الرُّءْيَا [er-ruᵓyā]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَنَادَيْنَاهُ اَنْ يَا إِبْرَهِيمُ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا﴾[1744]
- و ﴿لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ﴾[1745]

Ve sāir āyāt-ı kerīmede “رُؤْيَا” lafzı cümleten “مَا رَآهُ النَّائِمُ” yaᶜnī uykuda görülen şeyᵓdir ki Türkçe’de düş denir. Aslı görmek demek olan “رُؤْيَةٌ”tir. “رَأَيْتُ فِي الْمَنَامِ رُؤْيَا” denir, “فُعْلَى” vezninde gayr-ı munsarıftır. Yalnız ﴿وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْاٰنِ﴾[1746] kavl-i kerīminde vākiᶜ “اَلرُّؤْيَا” kelime-i kerīmesi hātemü’l-enbiyāᵓ efendimiz hazretlerinin leyle-i İsrā’da miᶜrācda yakazaten müşāhede buyurdukları āyāt ve ᶜacāib-i kudretin rüᵓyetidir. Bu kavl, İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhumānın kavlidir ki ekser-i ehl-i tefsīr de bunu kabūl etmişlerdir.

MEKSŪRETU’R-RĀᵓ: “رِ،ء”

- رِئْيًا [riᵓyen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا وَرِئْيًا﴾[1747] أَيْ مَنْظَرًا

Yaᶜnī “görünüş” demektir ki cemāl ve kıyāfet ve sūrettir. “أَثَاثٌ” metāᶜ-ı beyt ve eşyā-i tecemmüldür. Tercümede “Onlar metāᶜ-ı beyt ve eşyā-i tecemmül ve sūret ve heyᵓet ve manzara cihetinden ziyāde güzel idiler” denir. Kesr-i rāᵓ ve yāᵓdan mukaddem hemze-i sākine ile “رِئْيٌ” , “رَأَيْتُ” māddesinden “fiᶜl” bi-maᶜnā “mefᶜūl”dür. Ve bu kelime hemzeyi yāᵓya kalb ve dīger yāᵓda idgāmla “رِيًّا” sūretinde de kırāᵓat olunmuştur, maᶜnā yine böyledir. Yāhūd aslen suya kanmak maᶜnāsına olup niᶜmet maᶜnāsında istiᶜmāl olunan

---

1743 “Allah’ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın.” en-Nūr, 24/2.

1744 “Ona, şöyle seslendik: “Ey İbrahim! Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin.” es-Sāffāt, 37/105.

1745 “Andolsun, Allah, Peygamberinin rüyasını doğru çıkardı.” el-Feth, 48/27.

1746 “Sana gösterdiğimiz o rüyayı da, Kur’an’da lanetlenmiş bulunan o ağacı da sırf insanları sınamak için vesile yaptık.” el-İsrāᵓ, 17/60.

1747 “Biz onlardan önce, mal-mülk ve görünümü daha güzel olan nice nesilleri helak ettik.” Meryem, 19/74.

“رِيٌّ” den olmakla “مَنْظَرُهُمْ مُرْتَوِي مِنَ النِّعْمَةِ” takdīriyle [431] “نِعْمَةٌ” demek olur. Ve zāy-ı menkūta ile “زِيًّا” sūretinde de kırāʾāt olunmuş; bu sūrette kıyāfet-i libās ve heyʾet ve hilye maʿnāsına olur.

FASLU’R-RĀʾ MAʿA’L-ELİF: “را”

- الرَّاسِخُونَ [er-rāsiḫūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا﴾[1748] أَي الثَّابِتُونَ الْمُتَمَكِّنُونَ

Yaʿnī ʿilm ve īmānda sābit ve mütebeyyen ve muhkem ve yerleşmiş kimseler demektir. Ve Ebū ʿÖmer, Muberred ve S̱aʿleb’den semāʿan rivāyet ediyor ki müşārün ileyhimā ﴿وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ﴾, “اَلْمُتَذَاكِرُونَ بِالْعِلْمِ” dir dediler ve müzākere-i ʿilmi ancak hāfız olan kimseler eder kavliyle murād ettikleri maʿnāyı īzāh eylediler. “رَسْخٌ” ve “رُسُوخٌ” bir şeyʾ muhkem ve mütebeyyen ve sābit olmak maʿnāsınadır. “فَتَحَ” ve “خَضَعَ” bāblarından رَسَخَ” يَرْسَخُ رَسْخًا وَرُسُوخًا فَهُوَ رَاسِخٌ” denir. Āyet-i ūlā ile ﴿لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ﴾[1749] kavl-i kerīminde ʿilm ve īmānlarına şekk ve tereddüd ve müdāhalesi mümteniʿ olan ʿālimler murād olunur ki ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾[1750] kavl-i kerīmiyle senā olunmuşlardır.

- رَابِطُوا [rābiṭū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾[1751] أَي اثْبُتُوا وَدُومُوا“

“رَبْطٌ”tan “müfāʿalet” ve kesr ile “رِبَاطٌ” hayvān ve kırba ve sāire bağlanan şeyʾdir. Kezā “مُرَابَطَةٌ” tan ism dahi olur. “مُرَابَطَةٌ” serhadd beklemektir ki düşman taʿarruzuna karşı müteyakkız bulup müdāfaʿa edile. ﴿وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ﴾[1752] de bundandır ki taʿarruz muhtemel olan aʿdā ile kıtāle müteheyyā atlarını bağlayıp muntazır olmaktır. [432] Bundan cihād üzerine sebāt ve devām etmek maʿnāsına istiʿmāl olundu. Sülāsīde birinci ve ikinci bāblardan “رَبَطَ يَرْبُطُ رَبْطًا” denir, şedd yaʿnī bağlamaktır. Ve “مُرَابَطَةٌ” bir işe ve bir husūsa müdāvemet ve muvāzabet maʿnālarına gelir ki ona bağlanıp kalmaktır.

1748 “İlimde derinleşmiş olanlar, “Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır” derler.” Āl-i ʿİmrān, 3/7.

1749 “Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar” en-Nisāʾ, 4/162.

1750 “İman edenler ancak, Allah’a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir.” el-Hucurāt, 49/15.

1751 “Ey iman edenler! Sabredin. Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (Cihat için) hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.” Āl-i ʿİmrān, 3/200.

1752 “Ve savaş atları” el-Enfal, 8/60.

- رَاعِنَا [rāᶜinā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَلِيمٌ﴾[1753] أَيْ حَافِظْنَا

Yaᶜnī "Bizi muhāfaza et maᶜnāsına "رَاعِنَا" demeyiniz" demektir. Bir kimsenin te˒emmül ve tefekkürle hāline nazar ve ahvāline ıttılāᶜ ve siyāsetine kıyām olunduğu vaktte söylenilen "رَاعَيْتُ الرَّجُلَ" kavlindendir. Bundan nehyin sebebi müslümānlar Resūl-i ekrem efendimize maᶜnā-yı mezkūru kasd ile "رَاعِنَا يَا رَسُولَ اللهِ" derlerdi. Yehūdīler bundan fırsat bularak kelime-i sebb olan "رَاعِنَا" maᶜnāsını kasd ile "رَاعِنَا" demeğe başdılar ki lafz-ı mezkūr "رُعُونَةٌ"ten me˒hūz "جَهْلًا وَحُمْقًا" demektir. Bunu menᶜ için ᶜāmme-i mü˒minīn "رَاعِنَا" demekten nehy olundular, hattā Yehūdīler de söylemeyez oldular. "رُعُونَةٌ"ten "رَاعِنَا" lafzı hālet-i vakfta "رِعَايَةً"ten olan "رَاعِنَا" kelimesine müşābih olur. Bu lafza bedel "أُنْظُرْنَا" demekle emr olundu. Ke-mā kāle taᶜālā: ﴿يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَاتَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَلِيمٌ﴾[1754] أَيِ انْظُرْ إِلَيْنَا Zīrā "أُنْظُرْنَا" kelimesi "رِعَايَةٌ"ten olan "رَاعِنَا" kelimesinin bilā-īhām ve lā-telbīs kāffe-i maᶜnāsını müfīddir.

- الرَّاجِفَةُ [er-rācifetu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ﴾[1755] أَيِ النَّفْخَةُ الْأُولَى

Yaᶜnī "birinci nefha" ki mebde-i kıyāmettir. Bu nefha ile kāffe-i eşyā˒ muztarib ve mütezelzil olur. "نَفْخَةٌ"nın "رَاجِفَةٌ" tesmiyesi eseriyle tavsīf iᶜtibāriyledir ki "رَجْفَةٌ"tir. Ve "الرَّاجِفَةُ" yevm-i kıyāmette şiddetle tezelzül eden [433] ecrām-ı sākinedir de denilir. Daha ziyāde tafsīli "اَلرَّجْفَة" kelimesinde görülür.

- الرَّادِفَةُ [er-rādifetu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ﴾[1756] أَيِ النَّفْخَةُ الثَّانِيَةُ

Bu kelime tābiᶜ maᶜnāsına olan kesrle "رِدْفٌ" dendir. "نَفْخَةٌ"-i sāniyenin "رَادِفَةٌ" tesmiyesi vukūᶜda nefha-i ūlāya tābiᶜ ve "رَدِيفٌ" olması iᶜtibāriyledir. Denildi ki beynlerinde kırk sene fāsıla vardır. Bu lafzın tahkīki āti'l-beyān "رَدِفَ" kelimesinde görülür.

1753 "Ey iman edenler!" "Rāinā" (bizi gözet) demeyin, "unzurnā" (bize bak) deyin ve dinleyin. Kāfirler için acıklı bir azap vardır." el-Bakara, 2/104.

1754 "Ey iman edenler! "Rāinā"(bizi gözet) demeyin, "unzurnā" (bize bak) deyin ve dinleyin. Kāfirler için acıklı bir azap vardır." el-Bakara, 2/104.

1755 "Büyük bir sarsıntının olacağı o günde o sarsıntıyı, peşinden gelen başka bir sarsıntı izleyecektir." en-Nāziᶜāt, 79/6-7.

1756 "Büyük bir sarsıntının olacağı o günde o sarsıntıyı, peşinden gelen başka bir sarsıntı izleyecektir." en-Nāziᶜāt, 79/6-7.

• رَابِيًا [rābiyen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا﴾[1757] أَيْ عَالِيًا عَلَى الْمَاءِ

Suyun üzerine çıkan çerçöp demektir. Lafz-ı mezkūr rā'nın harekāt-ı selāsı ve sükūn-ı bāʾ ile "رَبْوَةٌ"tendir ki mekān-ı mürtefiᶜ ve irtifāᶜ-ı ziyāde maᶜnālarına gelir; rā'nın fethi ecved-i lügāttır. Ve kesrle "رِبَاوَةٌ" ve fethle "رَبَاوَةٌ" de denir. ﴿وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ اٰيَةً وَاٰوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ﴾[1758] أَيْ إِلَى مُرْتَفَعٍ Ve ﴿فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ﴾[1759] أَيْ ارْتَفَعَتْ Ve ﴿فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً﴾[1760] أَيْ زَائِدَةً عَلَى عَذَابِ الْأُمَمِ Ve "ifᶜāl"den "أَرْبَأَ عَلَيْهِ", "أَشْرَفَ عَلَيْهِ" demek olur. Bu ᶜulüvv ve irtifāᶜ maᶜnāsı iᶜtibāriyledir. Ve "رِبَا" kelimesi de bundandır ki reʾsü'l-māl üzerine vech-i mahsūs üzere ziyāde olan şeyʾdir. Şerᶜan nass-ı kātıᶜla harāmdır, mahalli kütüb-i fıkhtır. Ve "tefᶜīl"den "تَرْبِيَةٌ" de bundandır. "رَبَّيْتُ الْوَلَدَ فَرَبَا" denir ki cismen artmak ve nümüvv ve izyād-ı bedendir. Ve "عَدَا" bābından "رَبَا الشَّيْءُ يَرْبُو رَبْوًا فَهُوَ رَابٍ" denir. Lāzımdır, "ifᶜāl" ve "tefᶜīl" bāblarından taᶜaddī eder. [434]

• رَاسِيَاتٍ [rāsiyātin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ﴾[1761] أَيِ الثَّابِتَاتِ عَلَى أَثَافِيهَا لِعِظَمِهَا

Yaᶜnī "ocakları üzerlerinde sābit yaᶜnī yerli kazanlar" demektir. Murād büyük olduklarından yerlerinden kaldırılamadığını beyāndır. "عَدَا" ve "سَمَا" bāblarından "رَسَا الشَّيْءُ يَرْسُو رَسْوًا وَرُسُوًّا فَهُوَ رَاسٍ" denir. Lāzımdır, "ifᶜāl"den müteᶜaddī olur. "أَرْسَيْتُهُ", "أَثْبَتُّهُ" demektir. Ve "رَسَتْ أَقْدَامُهُمْ فِي الْحَرْبِ", "ثَبَتَتْ" demek olur. Ve ıslāh maᶜnāsına müteᶜaddī de olur. "رَسَوْتُ بَيْنَ الْقَوْمِ", "أَصْلَحْتُ" demek olur ki sulh ve vifākta onları sābit kılmak yāhūd sulh ve vifākı onlar beyninde sābit kılmak demektir. Ve sefīnenin demirine çapasına "مِرْسَاةٌ" denir. Cemᶜi "مَرَاسِي" gelir ki ālet-i isbāt-ı sefinedir, gemi onunla durur; "Demir attı" deriz ki "durdu" demektir. Buna teşbīhen devām maᶜnāsına "أَلْقَتِ السَّحَابَةُ مَرَاسِيهَا" derler, "Bulut devām etti" demek olur, gūyā gemi demirini atıp durduğu gibi durdu demeği ifhām eder. Ve "مُرْسَى", "مُكْرَمٌ" vezninde "رُسُوٌّ" māddesinden "ifᶜāl" bābından masdar-ı mīmīdir ki sefīneyi durdurmaktır. Sīn'in kesriyle "مُرْسِي" bundan sīga-i fāᶜildir. Ve feth-i mīm ve sīn'le "مَرْسَى" sülāsīden masdar-ı mīmī ve ism-i zamān u mekāndır. ﴿وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٰيهَا وَمُرْسٰيهَا اِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[1762] kavl-i kerīminde her sūretle kırāʾat olunmuştur. Bābu'l-Mīm'de "مَجْرَاهَا" kelimesine nazar oluna.

1757 "Sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü." er-Raᶜd, 13/17.

1758 "Meryem oğlu İsa'yı ve annesini büyük bir mucize kıldık ve her ikisini de oturmaya elverişli, akarsulu yüksek bir yere yerleştirdik." el-Müʾminūn, 23/50.

1759 "Biz onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir." el-Hacc, 22/5.

1760 "Onları gittikçe artan bir azap ile yakaladı." el-Hākka, 69/10.

1761 "Sabit kazanlar" Sebeʾ, 34/13.

1762 "(Nūh), "Binin ona. Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." dedi." Hūd, 11/41.

- رَاوَدَتْهُ [rāvedethu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ﴾[1763] أَيْ طَلَبَتْهُ أَنْ يُوَافِقَهَا

Yaʿnī "Ondan istedi" yaʿnī fiʿl-i kabīh için onu kendi nefsine daʿvet etti. Bu kelime taleb maʿnāsına olan "رَوْدٌ"den "müfāʿalet"tir. Bābu'n-Nūn'da "نُرَاوِدُ" kelimesine nazar oluna.

- رَاغَ [rāġa]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَرَاغَ إِلَى آلِهَتِهِمْ﴾[1764]
- و﴿فَرَاغَ إِلَى أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ﴾[1765]
- و﴿فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ﴾[1766] أَيْ مَالَ فِي خَفَاءٍ

Yaʿnī "Gizlice meyl etti" demek olur, zīrā "رَوْغٌ" ancak hafā'en meyle denir. "قَالَ" bābından "رَاغَ الثَّعْلَبُ رَوْغًا وَرَوَغَانًا" [435] denir, "Tilki hudʿa olarak sağa sola meyl ederek kaçtı" demeği ifāde eder. "رَوَاغٌ" bundan ismdir. Ve "رَاغَ الطَّرِيقُ" , "مَالَ" ve "طَرِيقٌ رَائِغٌ" , "مَائِلٌ" "غَيْرُ مُسْتَقِيمٍ" demektir. Ve "رَاغَ فُلَانٌ إِلَى كَذَا" , "مَالَ إِلَيْهِ سِرًّا" demek olur, sapmak ve dönmek demektir.

- رَاقٍ [rāḳin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ﴾[1767] أَيْ صَاحِبِ رُقْيَةٍ

Yaʿnī "Tedāvī edecek kimdir?" demek olur. Bu kelime "رُقْيَةٌ"ten ism-i fāʿildir. "رُقْيَةٌ", duʿā' ve efsūnla yaʿnī okumakla veyā tıbben tedāvīdir. "رَمَى" bābından "رَقَى يَرْقِي رَقْيًا فَهُوَ رَاقٍ" denir. Zammla "رُقْيَةٌ" ismdir. Ve "رَقْيٌ"den olarak "مَنْ رَاقٍ" , "مَنْ يَرْقِي بِرُوحِهِ" yaʿnī "Melāike rahmeti mi yoksa melāike ʿazābı mı onun rūhuyla suʿūd edecek?" demek olur. Bu maʿnāya göre kelime-i mezbūre "تَعِبَ" bābından "رَقِيَ، يَرْقَى رَقْيًا وَرَقْيًا فَهُوَ رَاقٍ" denir, suʿūd ve irtifāʿ maʿnāsınadır. Bu kavl-i ahīr İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumādan mervīdir.

- رَانَ [rāne]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾[1768] أَيْ غَلَبَ

Yaʿnī "Kesb ettikleri zünūb kalbleri üzerine galebe etti" demek olur ki tagyīr ve ifsād

1763 "Evinde bulunduğu kadın (gönlünü ona kaptırıp) ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi ve kapıları kilitleyerek "Haydi gelsene!" dedi." Yūsuf, 12/23.
1764 "İbrahim onların putlarının tarafına gizlice gitti." es-Sāffāt, 37/91.
1765 "Hissettirmeden ailesinin yanına gidip, (pişirilmiş) semiz bir buzağı getirdi." ez-Zāriyāt, 51/26.
1766 "Derken üzerlerine yürüyüp onlara güçlü bir darbe indirdi." es-Sāffāt, 37/93.
1767 "Hayır, can boğaza dayandığı, "Kimdir (bunu) iyi edecek?" dendiği" el-Kıyāmet, 75/26-27.
1768 "Hayır hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır." el-Mutaffifīn, 83/14.

etmeği īcāb eder, hamrın ʿakla galebesi gibi. Ve “رَانَ عَلَيْهِ النُّعَاسُ” ve “رَانَ بِهِ” denir, kezā “غَلَبَ” demektir. Bunun aslı pās demek olan “رَيْنٌ” lafzıdır. “بَاعَ” bābından رَانَ الشَّيْءُ عَلَى” “فُلَانٍ يَرِينُ رَيْنًا denir, “غَلَبَهُ” maʿnāsı irāde olunur.

FASLU’R-RĀ᾿ MAʿA’L-BĀ᾿İ’L-MUVAHHADE: “ر،ب”

- الرَّبَّانِيُّونَ [er-rabbāniyyūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ﴾[1769] و﴿وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ﴾[1770] و﴿وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ﴾[1771] أَيِ الْعُلَمَاءُ وَالْفُقَهَاءُ

Denildi ki “رَبَّانِيٌّ” “ʿulemādan [436] ʿilmi kāmil kimse”dir. Muḥammed b. Ḥanefiyye rıdvānullāhi ʿaleyhi hazretleri ʿAbdullāh b. ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumā hazretlerinin irtihālinde “مَاتَ رَبَّانِيُّ هَذِهِ الْأُمَّةِ” buyurdu. Ebu’l-ʿAbbās S̱aʿleb “ʿilmi terbiye ve tezyīd ettikler[i], yaʿnī hizmet-i ʿilmde kāim ve dāim oldukları için fukahāya “رَبَّانِيُّونَ” denildi” dedi. Ve Ebū ʿAmr, S̱aʿleb’den nakl eder ki “ʿArab bir kimse ʿalim ve ʿāmil olduğu vaktte “رَجُلٌ رَبَّانِيٌّ وَرَبِّيٌ” derler” dedi. “رَبِّيٌ” burada feth-i rā᾿ iledir. “رَبٌّ” feth-i rā᾿ ve bā-i müşeddede ile esmā-i ilāhiyyedendir, binā᾿en ʿaleyh “رَبَّانِيٌّ” , “رَبٌّ”e yaʿnī Allāh’a mensūb demek olur. “اَللَّهِيٌّ” gibi, elif ve nūn tefhīmen ziyāde olunmuştur. Ve “رَبٌّ” kelimesi mutlakan yaʿnī bilā-izāfet Hak taʿalā hazretlerinden gayrıya denilmez, ancak “رَبُّ الدَّارِ” ve “رَبُّ الْمَالِ” ve “رَبُّ الضَّيْعَةِ” gibi izāfetle sāhib ve mālik ve seyyid maʿnālarına āhara denir. Ve lafz-ı mezkūr beslemek ve terbiye etmek ve itmām ve ikmāl etmek ve ziyāde etmek yaʿnī artırmak ve cemʿ eylemek maʿnālarına ism de olur. Maʿānī-i mezkure “رَدَّ” bābından “رَبَّ يَرُبُّ رَبًّا” denir. Bu sūrette “رَبٌّ” masdardır. Ve ʿārif billāh olan ʿabd-i kāmile de “رَبَّانِيٌّ” denir, nitekim ﴿وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ﴾ kavl-i kerīmi “اَيِ الْمُتَأَلِّهِينَ الْعَارِفِينَ بِاللهِ” ʿibāretiyle de tefsīr olunmuştur. Kesr-i rā᾿ ile “رِبِّيٌّ” bin kişiye bālig olan cemāʿat-i nāsa denir. Cemʿi “رِبِّيُّونَ”dur, nitekim ﴿وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ﴾[1772] kavl-i kerīmi “جَمَاعَاتٌ كَثِيرَةٌ” ile tefsīr olunmuştur.

- رَبَائِبُكُمْ [rabā᾿ibukumu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ﴾[1773] أَيْ بَنَاتُ أَزْوَاجِكُمْ مِنْ غَيْرِكُمْ

1769 “Bunları, din adamları ve bilginler günah söz söylemekten ve haram yemekten sakındırsalardı ya!” el-Māide, 5/63.

1770 “Kendilerini Rabb’e adamış kimseler ile ālimler de (öylece hükmederlerdi).” el-Māide, 5/44.

1771 “Rabbānīler (Allah’ın istediği örnek ve dindar kullar) olun.” Āl-i ʿİmrān, 3/79.

1772 “Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı.” Āl-i ʿİmrān, 3/146.

1773 “Kendileriyle zifafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız” en-Nisā᾿, 4/23.

﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ﴾[1774] üzerine maᶜtüftür, yaᶜnī “Zevcelerinizin sizden [437] evvelki zevcelerinden olup sizin hıfz ve himāyenizde bulunan üvey kızlarınız size harām kılındı” demek olur. “رَبَائِبُ” burada “رَبِيبَةٌ”in cemᶜidir. “اَللاَّتِي” ile tavsīf olunduğu için “بَنَاتٌ” ile tefsīr olundu. Müfred ve müzekkeri “رَبِيبٌ”dir. “رَبَائِبُ” cemᶜ-i mutlaktır. Bizim lisānımızda üvey evlād, öksüz denir; terbiye-kerde taᶜbīri de zebān-zeddir, “مَرْبُوبٌ” maᶜnāsına olduğu zāhir[dir]. Ānifü’l-beyān “اَلرَّبَّانِيُّونَ” kelimesine nazar oluna.

- رَبَطْنَا [rabeṭnā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ﴾[1775] أَيْ ثَبَّتْنَا وَقَوَّيْنَا قُلُوبَهُمْ عَلَى قَوْلِ الْحَقِّ

Yaᶜnī “Onların kalblerini hakkı söylemek üzere sābit ve kavī kıldık.” Tevhīdde sābit kıldık da denir. “فُلَانٌ رَابِطُ الْجَأْشِ”, “قَوِيُّ الْقَلْبِ” demektir. Ve ﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِغًا إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾[1776] ve ﴿وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ﴾[1777] kelimāt-ı kerīmesiyle emsāli de böyledir. Bu kelime bağlamak maᶜnāsına olan “رَبْطٌ”tandır, ānifü’l-beyān “رَابِطُوا” kelimesine ircāᶜ-ı nazar oluna.

- رَبَتْ [rabet]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ﴾[1778] أَي انْتَفَخَتْ وَارْتَفَعَتْ

Yaᶜnī “Yağmuru üzerine yağdır dediğimizde toprak hareket etti, kabardı ve yükseldi” demek olur. Aslen nümüvv ve izdiyād ve irtifāᶜ maᶜnālarına olan “رَبْوَةٌ”tendir. Sālifü’z-zikr “رَابِيًا” kelimesine mürācaᶜat oluna.

- رَبْوَةٍ [rabvetin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ﴾[1779] أَيْ كَمَثَلِ بُسْتَانٍ فِي مَكَانٍ مُرْتَفِعٍ مُسْتَوٍ

Yaᶜnī “yüksek ve düzlük bir mahalde bāgçe gibi” demek olur.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ﴾[1780] أَيْ مَكَانٍ مُرْتَفِعٍ

Murād Beytü’l-Makdis yāhūd Dımaşḳ yāhūd Fīlisṭīn’dir denildi. Muhtelefün fīhtir. “رَبْوَةٌ” rā’nın harekāt-ı [438] selāsıyla arzdan mekān-ı mürtefiᶜdir. Sābıku’z-zikr “رَابِيًا” kelimesinde bunun zikri mürūr etmiştir, oraya mürācaᶜat oluna.

1774 “Size şunlarla evlenmek haram kılındı.” en-Nisā, 4/23.

1775 “Onların kalplerine kuvvet vermiştik.” el-Kehf, 18/14.

1776 “Mūsā’nın anasının kalbi bomboş kaldı. Eğer biz (çocuğu ile ilgili sözümüze) inancını koruması için kalbine güç vermeseydik, neredeyse bunu açıklayacaktı.” el-Kasas, 28/10.

1777 “Kalplerinizi pekiştirmek için.” el-Enfāl, 8/11.

1778 “Biz onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir.” el-Hacc, 22/5.

1779 “Yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir.” el-Bakara, 2/265.

1780 “Meryem oğlu İsa’yı ve annesini büyük bir mucize kıldık ve her ikisini de oturmaya elverişli, akarsulu yüksek bir yere yerleştirdik.” el-Mü›minūn, 23/50.

MEKSŪRETU'R-RĀ᾿: "رِ،ب"

- الرِّبَا [er-ribā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبٰوا اَضْعَافًا مُضَاعَفَةً﴾[1781] أَي الزِّيَادَة فِي الْمُعَامَلَةِ بِلَا عِوَضٍ

Bu lafzın maᶜnāsı aslen "ziyāde"dir, lisān-ı şerᶜde re᾿sü'l-māl üzerine ziyāde olan şey᾿-dir, nakdde ve taᶜāmda olur ki muᶜāmelede bilā-ᶜivaz alınıp verilen şey᾿ zāiddir. Tafsīli kütüb-i fıkhiyyede görülür. Ahzı ve ekli hürmet-i kaᶜtiyye ile harāmdır. Kezā "رَابِيًا" kelimesine ircāᶜ-ı nazar buyurula.

- رِبِّيُّونَ [ribbiyyūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَاَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ﴾[1782] أَيْ جَمَاعَاتٌ كَثِيرَةٌ

Vāhidi "رِبِّيٌّ"dir. Ānifü'l-beyān "اَلرَّبَّانِيُّونَ" kelimesi şerhinde beyān olunmuştur, oraya mürācaᶜat oluna.

- رِبَاطِ [ribāṭi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ﴾[1783] أَيْ حَبْسِهَا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ

"رِبَاطٌ", "مُرَابَطَةٌ"ten "قِتَالٌ" gibi masdardır, "رَابِطُوا" kelimesinde mufassalen beyān olundu, mahall-i mezbūra bak.

FASLU'R-RĀ᾿ MAᶜA'T-TĀ᾿İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE: "رَ،ت"

- رَتْقًا [ratḳan]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿اَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا فَلَا يُؤْمِنُونَ﴾[1784] أَيْ سَدًّا بِمَعْنَى "مَسْدُودَةً"

Yaᶜnī "رَتْقًا" bi-maᶜnā "مَرْتُوقَةً"tir. Bu lafz aslen bitişik, yek-pāre demektir ki şakk demek olan "فَتْقٌ"in zıddıdır. "نَصَرَ" bābından "وَقَدْ رَتَقَ الْفَتْقَ رَتْقًا فَارْتَتَقَ" denir, "اِلْتَأَمَ" yaᶜnī "Bitiştirdi de bitişti" demek olur. "فَتْقٌ" bunun zıddıdır [439] ki "وَقَدْ فَتَقَ الرَّتْقَ فَتْقًا فَافْتَتَقَ" denir ki "اِنْشَقَّ" yaᶜnī "Yardı da yarıldı" demek olur. Bu āyet-i kerīmede "رَتْقٌ" ve "فَتْقٌ"in tefsīrinde akvāl vardır. Ez-cümle semevāt semā-i vāhide idi, kezālik arazūn arz-ı vāhide yaᶜnī yek-pāre idiler. Allāh-ı ᶜazīmü'ş-şān onları fetk etti, beynlerini açtı ayırdı da yedi semā ve yedi arz oldular denildi. Murād Allāhu aᶜlem min-haysü'l-vücūd şey᾿-i vāhid ve hakīkat-i müttehide idiler, emr-i Hakīm-i Kadīr eczā-yı vücūdlarını hāssıyyāt iᶜtibāriyle

1781 "Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin." Āl-i ᶜİmrān, 3/130.
1782 "Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı." Āl-i ᶜİmrān, 3/146.
1783 "Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın." el-Enfāl, 8/60.
1784 "İnkār edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hālā inanmayacaklar mı?" el-Enbiyā᾿, 21/30.

temyīz ve tenvīᶜ etmekle ayrıldılar demek olur. Bir kavlde semāᵓ ve arz şeyᵓ-i vāhid idi, birbinine munzamm ve muttasıl idi, Sāniᶜ-i Hakīm beynlerinde ihdās ettiği hevāᵓ onları fetk etti, ayırdı, yekdīgerinden mütemeyyiz kıldı denildi. Bir kavlde ibtidā-yı mevcū-diyyetlerinde semāᵓ gayr-ı mumtir yaᶜnī yağmur yağdırmaz ve arz gayr-ı münbit yaᶜnī nebāt bitirmez idi, rahmet-i Rahmān-ı Rahīm semāyı fetk ile mumtir ve arzı fetk ile münbit kıldı tā ki āsār-ı hayāt u ᶜimrān zāhir oldu denildi. İşte bu kavl-i ahīr tekellüften ᶜārī ve ᶜakl ve hikmete muvāfık ve fünūn-ı hāzıra ehlinin kavānīn ü kavāᶜid-i esāsiyye-i fenniyyelerine gayr-ı muhālif belki mutābık olmakla bi’l-cümle iᶜtirāzāttan vāreste ve masūn olduğu için akvāl-i mütekaddime vü sāireye fāik ve muᶜtemedün ᶜaleyhtir. Eğerçi akvāl-i sāirede ᶜakl ve hikmet muhālif ve mugāyir değildir, ancak tefsīr-i ahīr nisbetle sehlü’l-menāldir. Vallāhu aᶜlemu bi-hakīkati kelāmihi’l-mecīd.

- رَتِّلِ [rattili]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا﴾[1785] أَيْ بَيِّنْهُ بَيَانًا

Kırāᵓatte “تَرْتِيلٌ” “sırasıyla harf harf ve kelime kelime ve āyet āyet açık okumak”tır ki biz dāne dāne taᶜbīr ederiz, harfleri birbirinden tefrīki ve kelimeler beyninde tafsīl ve āyetler beyninde [440] tevakkuf ederek okumak murād ederiz, tā ki sāmiᶜe hurūf ve kelimāttan bir şeyᵓ mübhem kalmasın ve āyetler belli olsun, nitekim ön dişlerin seyrek olmasına denir. “ثَغْرٌ رَتَلٌ” ve kesr-i tāᵓ ile “رَتِلٌ” denir. Ve bir şeyᵓin bir istikāmet üzerine hüsn-i intizāmına ve esnā-yı kelāmda kelimātı ağızdan sühūlet ve selāmetle irsāl etme-ğe de denir. “تَعِبَ” bābından “رَتِلَ يَرْتَلُ رَتَلًا” denir, lāzımdır. Ve “tefᶜīl” bābından taᶜaddī eder: “رَتَّلَ الْكَلَامَ أَوِ الْقُرْآنَ يُرَتِّلُ تَرْتِيلًا فَهُوَ مُرَتِّلٌ وَكَلَامٌ مُرَتَّلٌ” denir. Emr-i hāzırı “رَتِّلْ” gelir. Yalnız sūre-i Furkān’da [1786]﴿وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا﴾ kavl-i kerīminde “أَتَيْنَا بِهِ شَيْئًا بَعْدَ شَيْءٍ يَعْنِي مُفَرَّقًا” ile tefsīr olundu, zīrā sibāk-ı kelām kırāᵓatine değil nüzūle müteᶜalliktir, çünkü küffār taᶜrīzen ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً﴾[1787] dediler. Yaᶜnī Ḳurᵓān-ı kerīm’in müctemiᶜan ve defᶜaten vāhideten nüzūl etmeyip de āyet āyet ve sūre sūre müctemiᶜan kısm kısm nüzūlüne iᶜtirāz ettiler, gūyā nakīsa ᶜadd eylediler, çünkü yirmi yāhūd yirmi üç sene imtidād etti. İşte bunu ibtālen [1788]﴿كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا﴾ buyuruldu ki “كَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ يَعْنِي مُفَرَّقًا لِنُقَدِّرَ بِهِ قَلْبَكَ فَصَّلْنَا فِي الْإِنْزَالِ تَفْصِيلًا” demektir.

1785 “Kur’an’ı ağır ağır, tane tane oku.” el-Müzzemmil, 73/4.

1786 “Onu ağır ağır okuduk.” el-Furkān, 25/32.

1787 “İnkār edenler, “Kur’an ona bir defada toptan indirilseydi ya!” dediler.” el-Furkān, 25/32.

1788 “Biz Kur’an’la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır oku-duk” el-Furkān, 25/32.

FASLU’R-RĀ᾽ MAᶜA’L-CĪM: “ر،ج”

• الرَّجْفَةُ [er-racfetu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ﴾[1789] أَي الزَّلْزَلَةُ الشَّدِيدَةُ

Yaᶜnī hareket, arz ve şiddetle sarsılmak demektir. “رَجْفٌ” aslen ıztırāb-ı şedīd demektir, her nede olursa olsun. Meselā “رَجَفَتِ الْأَرْضُ” denildiği gibi, fırtınadan şiddetle dalgalandığı vaktte “رَجَفَتِ الْبَحْرُ” denir. Ve fırtınası şedīd olan deryā-yı vāsiᶜa “بَحْرٌ رَجَّافٌ” denir. Ve “رَجَفَتْ يَدُهُ” “Eli [441] sarsak oldu” demek olur ve irtiᶜāş etti ve titredi demek de olur. “قَتَلَ” bābından “رَجَفَ الشَّيْءُ يَرْجُفُ رَجْفًا وَرَجَفَانًا فَهُوَ رَاجِفٌ وَهِيَ رَاجِفَةٌ” denir, taharrük ve ıztırāb maᶜnāsınadır. Müteᶜaddī de olur,“رَجَفَتْهُ الْحُمَّى” denir ki “حُمَّى” yaᶜnī “Sıtma onu titretti” demek olur. “İfᶜāl” bābından neşr-i erācīf maᶜnāsına gelir: “أَرْجَفَ الْقَوْمُ إِرْجَافًا” denir ki “Ahbār-ı seyyi᾽e ve akvāl-i kāzibe-i muhtelife neşriyle nāsa ıztırāb verdiler” demek olur. Ve ahbār u akvāl-i mezkūreye zamm-ı hemze ile “أُرْجُوفَةٌ” ve fethle “أَرْجَافٌ” denir. Cemᶜi, “أَرَاجِيفُ” gelir ki lisān-ı ᶜavāmda dedikodu taᶜbīr edilir; fāᶜiline “مُرْجِفٌ” denir. [1790]﴿لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ﴾ kavl-i kerīminde “مُرْجِفُونَ” bunun cemᶜidir. Murād Medīne-i tāhirede neşr-i “أَرَاجِيفُ” le īkāᶜ-ı fesād edenlerdir.

• رَجِلِكَ [racilike]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ﴾[1791] أَيْ رَجَّالَتِكَ

Yaᶜnī “piyāde ᶜaskerinle” demektir. Feth-i rā᾽ ve kesr-i cīm’le “رَجِلٌ” piyāde demek olan “رَاجِلٌ” maᶜnāsınadır. Ve “رَاجِلٌ” in cemᶜi “رَجَّالَةٌ”dir. “رَجِلٌ” ve “رَاجِلٌ” lafzları müfred iseler de “جُنْدٌ”e vafs vākiᶜ olmakla cemᶜ maᶜnāsını müfīd olduğundan “رَجَّالَتِكَ” taᶜbīriyle tefsīr olundu. Kelime-i mezkūre her hayvānda ᶜuzv-ı mahsūs yaᶜnī ayak demek olan kesr-i rā᾽ ile “رِجْلٌ” lafzından müştaktır, binā᾽en ᶜaleyh “رَجِلٌ” ve “رَاجِلٌ” , “اَلْمَاشِي بِالرِّجْلِ” yaᶜnī yaya ve piyāde demek olur.

• رَجْعِهِ [racᶜihī]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ﴾[1792] أَيْ إِعَادَتِهِ

Geri gelmek ve mebde᾽ine ᶜavdet etmek maᶜnāsına olan “رَجْعٌ” māddesindendir. [442] Mekānda, fiᶜlde, kavlde olur. Ve “رَاجِعٌ” gerek bi-zātihi ve gerek bi-cüz᾽ihi veyā efᶜālinden bir fiᶜl ile olsun her birine ıtlāk olunur. “جَلَسَ” bābından “رَجَعَ يَرْجِعُ رُجُوعًا فَهُوَ رَاجِعٌ”

1789 “Onları sarsıntı yakalayınca (bayıldılar).” el-Aᶜrāf, 7/155.

1790 “Andolsun, eğer münafıklar, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ve Medine’de kötü haberler yayıp ortalığı karıştıranlar (tuttukları yoldan) vazgeçmezlerse, elbette seni onların üzerine gitmeye teşvik edeceğiz.” el-Ahzāb, 33/60.

1791 “Atlıların ve yayalarınla onların üzerine yürü.” el-İsrā᾽, 17/64.

1792 “Şüphesiz Allah’ın onu, öldükten sonra tekrar diriltmeye de gücü yeter.” et-Tārık, 86/8.

denir. "قَطَعَ" bābında müteᶜaddī olur. "رَجَعَ يَرْجِعُ رَجْعًا" denir. Ve "إِرْجَاعٌ" iᶜāde ifāde eder. Āyette vākiᶜ feth-i rā ve sükūn-ı cīm'le "رَجْعٌ" bundan masdardır. Tercüme-i āyet-i kerīmede "Allāhu taᶜālā onun mevtinden sonra hayata iᶜādesine elbette kādirdir" denir. Huẕeyl lügatinde hemze ile taᶜaddī eder, "أَرْجَعَهُ إِلَى مَكَانِهِ" denir. Ve fethle "رَجْعَةٌ" ve kesrle "رِجْعَةٌ" talākta ve baᶜde'l-mevt hayātta istiᶜmāl olunur.

- رَجَعَك [raceᶜake]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنْ رَجَعَكَ اللّٰهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ﴾[1793] أَيْ رَدَّكَ وَأَعَادَكَ

Sālifü'z-zikr "رَجْعٌ"dendir. ﴿فَرَجَعْنَاكَ إِلَى أُمِّكَ﴾[1794] kavl-i kerīmi de bundandır. Mā-kabline ircāᶜ-ı nazar oluna.

- الرَّجْع [er-racᶜi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ﴾[1795] أَيِ الْمَطَرِ بَعْدَ الْمَطَرِ

"رَجْعٌ"ın matar baᶜde'l-matarla tefsīri semānın yağmuru merreten baᶜde uhrā iᶜādesi iᶜtibāriyledir. Ve denildi ki semānın "ذَاتِ الرَّجْعِ" ile tavsīfi edvārında dāimā mebde᾽-i hareketine rücūᶜu iᶜtibāriyledir. Bir kavl de semā᾽ ile sehāb murād olunur, "ذَاتِ الرَّجْعِ" olması tebahhurāt tarīkiyle suyu bihār-ı arzdan alıp yağmur olarak tekrār arza iᶜāde etmesi iᶜtibāriyledir. "كُلُّ مَا عَلَاكَ فَهُوَ سَمَاكَ" medlūlünce sehāba "سَمَاءٌ" tesmiyesi cāizdir.

- رَجْعٌ [racᶜun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذَلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ﴾[1796] أَيْ رُجُوعٌ [443] بَعِيدٌ

Yaᶜnī ᶜakl ve vehmden yāhūd ᶜādetten yā imkān mertebesinden uzak bir iᶜādedir. Ve "رَجْعٌ" bi-maᶜnā "مَرْجُوعٌ"dur ki cevāb demektir. Ve "رَدٌّ بَعِيدٌ" ve "قَوْلٌ بَعِيدٌ" ile tefsīr olunmuş. Ānifü'l-beyān "رَجْعِهِ" kelimesinde bu lafzın tahkīki mufassalen mezkūrdur.

- الرَّجِيم [er-racīmi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾[1797] أَيِ الْمَطْرُودِ

"Faᶜīl" bi-maᶜnā "mefᶜūl" olarak "اَلْمَرْجُومُ" da denir. Bu kelimenin aslı taş demek olan "رِجَامٌ" lafzıdır. Bundan "رَجْمٌ" alınmıştır ki taşlamaktır. Bāb-ı evvelden "رَجَمَ يَرْجُمُ رَجْمًا فَهُوَ رَجِيمٌ وَذَاكَ مَرْجُومٌ" denir. Akbah ve eşedde ve efcaᶜ-ı katlde istiᶜmāl olundu ki muhsanān oldukları hālde irtikāb-ı zinā edenlerin cezāsı haddı olan "رَجْمٌ" budur. Ve zann

---

1793 "Eğer (bundan böyle) Allah seni onlardan bir zümrenin yanına döndürür." et-Tevbe, 9/83.
1794 "Seni annene döndürdük." Tāhā, 20/40.
1795 "Yağmurlu göğe andolsun." et-Tārık, 86/11.
1796 "Öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı (dirilecekmişiz)? Bu, akla uzak (imkānsız) bir dönüştür!" Kāf, 50/3.
1797 "Kur'an okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın." en-Nahl, 16/98.

ve tevehhümle remy ve hükm maʿnāsına da müstaʿmeldir. ﴿رَجْمًا بِالْغَيْبِ﴾[1798] kavl-i kerīmi bundandır. Ve şetm ve tard ve redd ve tebʿīd maʿnālarında da istiʿāre olunmuştur: ﴿لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا﴾[1799] Bābu’l-Mīm’de “اَلْمَرْجُومِينَ” kelimesine de nazar oluna.

MAZMŪMETU’R-RĀʾ: “رُج”

- رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا [rucceti’l-arḍu raccen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا﴾[1800] حُرِّكَتْ تَحْرِيكًا شَدِيدًا أَوْ تَزَلْزَلَتْ زِلْزَالًا شَدِيدًا

Yaʿnī “Arz şiddetli sarsmakla sarsıldı” yāhūd “Arz şiddetli sarsılmakla sarsıldı ve muztarib oldu” demek olur. Bir şeyʾi tahrīk ve izʿāc maʿnāsına olan “رَجٌّ” dandır. “رَدَّ” bābından “رَجَّهُ يَرُجُّهُ رَجًّا” ve “رَجَّهُ فَارْتَجَّ هُوَ” denir, müteʿaddīdir. “رُجَّتْ” bundan māzī-i müfred müʾennes-i gāibedir. Lākin kayd olunan ikinci tefsīrde ki “تَزَلْزَلَتْ زِلْزَالًا شَدِيدًا” ʿibāretiyle “تَزَلْزَلَتْ هِيَ بِنَفْسِهَا” maʿnāsı [444] zāhir oluyor, hālbuki lügatlerde lāzım olarak istiʿmāli kayd olunmamıştır. Lāzımı “iftiʿāl”den “اِرْتَجَّ”dir, nitekim misāl-i sābıkta mutāviʿ olarak gösterilmiştir. Vallāhu aʿlemu.

- الرُّجْعَى [er-rucʿā]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ إِلَى رَبِّكَ الرُّجْعَى﴾[1801] أَيِ الرُّجُوعُ

Yaʿnī “ʿavdet etmek” demektir ki geri dönüp gitmek olur. Zammla “رُجْعَى” masdardır, āhirdeki elif-i maksūre ʿalāmet-i teʾnīs değildir. Bāb-ı sānīden “رَجَعَ عَنْهُ يَرْجِعُ رَجْعًا وَرُجُوعًا وَرُجْعَى بِالْقَصْرِ وَمَرْجِعًا” denir. Cümlesi masdarlardır. Sālifü’z-zikr “رَجْعِهِ” kelimesiyle mā-baʿdine de nazar buyurula.

- رُجُومًا [rucūmen]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ﴾[1802] أَيْ مَا يُرْجَمُ بِهِ

Yaʿnī “kendisiyle recm edilen şeyʾ” demektir. Zammla “رُجُومٌ”, fethle “رَجْمٌ”in cemʿidir. Taşla dövmek, taşlamak maʿnāsına masdar olup sonra mā-yurcemu-bih olan hıcāre ve gayrıya ism kılındı ki semāda meşhūd olan şihāblar da bundandır, nitekim bu āyette tasrīh buyurulmuş. Bu kelimenin tahkīkine dāir kelām ānifen “الرَّجِيم” kelimesinde murūr etti.

1798 “Bazıları bilmedikleri şey hakkında atıp tutarak” el-Kehf, 18/22.

1799 “Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taşa tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!” dedi.” Meryem, 19/46.

1800 “Yeryüzü şiddetle sarsıldığı zaman.” el-Vākıʿa, 56/4.

1801 “Şüphesiz dönüş ancak Rabbinedir.” el-Alak, 96/8.

1802 “Onları şeytanlara atılan taşlar yaptık.” el-Mülk, 67/5.

• الرُّجْز [er-rucze]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ﴾[1803] أَيِ الْأَوْثَانَ كَمَا فَسَّرَ بِهِ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم

Ve kesr ile "وَالرِّجْزَ فَاهْجُرْ" dahi kırā'at olunmuştur. "الْعَذَابَ" demek olur. Ve "الْمَآثِمَ" ve "الشِّرْكَ" de denildi. "Gāyeti mūcib-i ʿazāb olan şey'lerin hecrinde devām ve sebāt et" demek olur. Ve "رُجْزٌ" zammla ve kesr ile maʿnā birdir de denildi. Buna dāir kelām kesr ile "الرِّجْزَ" kelimesinde gelir.

MEKSŪRETU'R-RĀ': "رِ،ج" [445]

• رِجَالًا [ricālen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا﴾[1804] أَيْ فَصَلُّوا رَاجِلِينَ أَوْ رَاكِبِينَ

Bu kelime piyāde, yaya demek olan "رَاجِلٌ"in cemʿidir, kişi demek olan "رَجُلٌ" ün değil. Ānifen zikr olunan "رَجِلِكَ" kelimesine bak.

• الرِّجْز [er-ricze]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلَى اَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ﴾[1805] أَيِ الْعَذَابَ وَفِي قَوْلِهِ سُبْحَانَهُ ﴿وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ﴾[1806] أَيْ لَطْخَهُ وَلَوْثَهُ

Küfr ve şirk ve zünūb ve ʿisyān ve fesāddan daʿvet ve tezyīn ettiği şeyler demektir ki mūcib-i ʿazābdır. Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta "رِجْزٌ" aslen ıztırābdır. ﴿لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٌ﴾[1807] kavl-i kerīminde "رِجْزٌ" zelzele gibidir; zammla "رُجْزٌ" sanemdir denildi. Zenbden kināyettir de denildi demiş. Hulāsaten minhu. Kitāb-ı mezkūra mürācaʿat lāzımdır, zīra bu kelime hakkında söz çoktur.

• رِجْسٌ [ricsun]

• ﴿يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾[1808] أَيْ خَبِيثٌ مُسْتَقْذَرٌ

Yaʿnī "kötü ve iğrenç şey"dir. Asl "رِجْسٌ" kesr-i rā' ve sükūn-ı cīm'le murdār, nā-pāk ve

---

1803 "Nefsini arındır. Şirkten uzak dur." el-Müddessir, 74/4-5.
1804 "Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın." el-Bakara, 2/239.
1805 "Fakat erişecekleri bir süreye kadar biz azabı üzerlerinden kaldırınca hemen yeminlerini bozarlar." el-Aʿrāf, 7/135.
1806 "Sizden şeytanın vesvesesini gidermek için." el-Enfāl, 8/11.
1807 "İşte onlar için elem dolu, çok kötü bir azap vardır." Sebe', 34/5; el-Cāsiye, 45/11.
1808 "Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz." el-Māide, 5/90.

müstekreh şeyʾe denir. Suverī ve maʿnevī olur. Mā-kablinde mezkūr "رِجْزٌ" gibidir, netn ve ʿazāb ve küfr ve zenb ve necis maʿnālarına istiʿmāl olunur.

- ﴿ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾[1809]أَيْ خَبِيثٌ مُسْتَقْذَرٌ كَمَا مَرَّ
- وَ﴿كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَايُؤْمِنُونَ﴾[1810] أَيِ الْعَذَابَ وَقِيلَ الشَّيْطَانَ بِتَسْلِيطِهِ عَلَيْهِمْ
- وَ﴿أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ﴾[1811] أَيْ حَرَامٌ
- وَ﴿قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ﴾[1812] أَيْ عَذَابٌ وَغَضَبٌ
- ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾[1813] أَيِ الْإِثْمَ يَا أَهْلَ الْبَيْتِ

Bu āyāt-ı kerīmede ve emsāli mahallerde hep böyle tefsīr olunmuştur. Ve ﴿وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ﴾[1814] kavl-i celīlinde "كُفْرًا إِلَى كُفْرِهِمْ" ʿibāretiyle tefsīr olunmuş. Vallāhu aʿlemu. [446]

FASLU'R-RĀʾ MAʿA'L-ḤĀʾİ'L-MUHMELE: "رَ،حَ"

- الرَّحْمٰنُ ذُو الرَّحْمَةِ [er-raḥmānu]

Yaʿnī "rahmet sāhibi" demektir. Sıfāt-ı hāssa-i ilāhiyyedendir. Zāt-ı akdesinden gayrısı bununla tavsīf olunamaz, zīrā ʿalem mecrāsına cārī ismullāha karīb ve zāta delālet eder bir ism-i celīlü'ş-şāndır, nitekim ﴿قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى﴾[1815] buyuruldu. "الرَّحِيم"e bak.

- الرَّحِيم عَظِيمُ الرَّحْمَةِ [er-raḥīmu]

Yaʿnī "rahmeti büyük" demektir. Bu iki ism "الرَّحْمٰن", "الرَّحِيم", "رَحْمَةٌ"ten müştaktır. Beynlerinde maʿnāca fark vardır. "الرَّحِيم", "رَحْمَةٌ"ten sīga-i mübalağadır, nitekim "عَظِيمُ الرَّحْمَةِ" ile tefsīr olundu. "الرَّحْمٰنُ" ondan eblag ve ahasstır, zīrā "الرَّحْمٰنُ" ism-i şerīfinin medlūlü olan rahmet makdūrāt-ı beşerden hāric ve ebʿaddır, çünkü saʿādet-i uhreviyyeye de taʿalluk eder. Çünkü Hak taʿālā hazretlerinin ʿibāda evvelen ifāza-i vücūd ve

1809 "Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz." el-Māide, 5/90.

1810 "Allah inanmayanlara azap (ve sıkıntıyı) işte böyle verir." el-Enʿām, 6/125.

1811 "domuz eti -ki o şüphesiz necistir" el-Enʿām, 6/145.

1812 "Hūd, "Artık size Rabbinizden bir azap ve öfke inmiştir." el-Aʿrāf, 7/71.

1813 "Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor." el-Ahzāb, 33/33.

1814 "Kalplerinde hastalık olanların ise, pisliklerine pislik katmış (küfürlerini artırmış), böylece kāfir olarak ölüp gitmişlerdir." et-Tevbe, 9/125.

1815 "De ki: "(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur." el-İsrāʾ, 17/110.

nefh-i rūh ve devām-ı hayāt ve vücūdda imdād ve īmān ve bi’l-cümle esbāb-ı saᶜādet-i dünyeviyye vü uhreviyyeye hidāyet ve naᶜīm-i bākī ile āhirette isᶜād ve niᶜmet-i ᶜuzmā-i müşāhede-i vech-i kerīmine müsāᶜade ile ikmāl ve itmām-ı niᶜmet eylemesi ve gayru zālike mimmā lā-naᶜlemu niᶜam-ı celīlesi cümleten “الرَّحْمٰنُ” ism-i ᶜazīmü’ş-şānı mukteziyāt ve tecelliyātındandır. Binā᾽en ᶜaleyh ism-i “الرَّحْمٰنُ” bi’z-zāt Cenāb-ı Hakk’a hāss bir rahmete delālet eder ve āharı onunla tesmiye ve tavsīf edilemez. Ve denildi ki ism-i “الرَّحْمٰنُ” , “رَحْمَةٌ”ten müştak bir ism-i ᶜArabī olmayıp aslen ẖā-i muᶜceme ile “رَخْمٰنُ” sūretinde bir ism-i Süryānīdir. Bu kavl İmām Muberred ve S̱aᶜleb’e nisbet edilmiştir. [447] Vallāhu aᶜlemu. Bu ism-i celīlü’ş-şān için şürūh-ı muᶜtebere-i esmā-i hüsnāya mürācaᶜattan istignā yoktur.

- رَحِيقٍ [raḥīḳin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ﴾[1816] أَيْ مِنْ خَمْرٍ خَالِصَةٍ صَافِيَةٍ مِنَ الدَّنَسِ مَخْتُومٍ

Bābu’l-Ḫā’da “خِتَامُهُ مِسْكٌ” kelimesine nazar oluna “رَحِيقٍ” lafzı safvet-i hamra ıtlāk olunur, yaᶜnī hamrın gāyet sāf olanına denir. Ve eski şarāba denir de denildi. Gāyeti hamrın en ceyyid ve muᶜteber olanıdır, binā᾽en ᶜaleyh niᶜam-ı celīle-i uhreviyyeden hamr-ı cennet bununla tesmiye buyuruldu.

MAZMŪMETU’R-RĀ᾽: “رُ،ح”

- رُحْمًا [ruḥmen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَارَدْنَا اَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْراً مِنْهُ زَكٰوةً وَاَقْرَبَ رُحْمًا﴾[1817] أَيْ رَحْمَةً وَعَطْفًا عَلَى وَالِدَيْهِ

“Ana ve babasına merhamet ve şefkat cihetinden daha ziyāde yakın yaᶜnī vālidine birr ve rahm ve şefkate elverişli” demektir. Bu kelime feth-i rā᾽ ve kesr-i ḥā-i mühmele ile “رَحِمٌ”den müştaktır. “رَحِمٌ” kadında oğlan yatağı taᶜbīr olunan ᶜuzv-ı maᶜrūf-ı dāhilīdir. Bundan ahzle karābette de istiᶜāreten istiᶜmāl olundu. Aslen bir rahimden tevellüd ettikleri için akrabāya “ذُو رَحِمٍ” ve “ذَوِي الْأَرْحَامِ” denildi. Ve “رَحْمَةٌ” ahvāl-i kalbiyyeden “رِقَّةٌ” denilen bir hālettir ki merhūma ihsānı iktizā eder. Ve baᶜzen mücerred rikkat maᶜnāsında istiᶜmāl olunur. Ve baᶜzen mücerred ihsānda kullanılır. İşte vasf-ı Bārī olan “رَحْمَةٌ” budur, zīrā Cenāb-ı Hak taᶜālet ᶜazametuhu ahvāl-i kalbiyyeden olan rikkatten münezzehtir, binā᾽enᶜaleyh “رَحِمَ الله فُلَانًا” kavli “أَحْسَنَ إِلَيْهِ” demektir, nitekim “إِنَّ الرَّحْمَةَ مِنَ اللهِ إِنْعَامٌ وَإِفْضَالٌ وَمِنَ الْآدَمِيِّينَ رِقَّةٌ وَتَعَطُّفٌ” kelāmı mervīdir. [448]

1816 “Onlara, mühürlü (el değmemiş) saf bir içecekten içirilir.” el-Mutaffifīn, 83/25.

1817 “Böylece, Rablerinin onlara, bu çocuğun yerine daha hayırlı ve daha merhametli bir çocuk vermesini diledik.” el-Kehf, 18/81.

FASLU’R-RĀʾ MAʿA’L-ḪĀʾİ’L-MUʿCEME: “ر،خ”

MAZMŪMETU’R-RĀʾ: “رُ،خ”

- رُخَاءً [ruḫāʾen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ﴾[1818] أَيْ لَيِّنَةً حَيْثُ أَرَادَ

Yaʿnī “Biz Süleymān ʿaleyhi’s-selāma rüzgārı müsahhar ve münkād kıldık. Onun emriyle her ne tarafı murād eder ise līnetle ve mülāyemetle yaʿnī yumuşak ve yavaş eserdi” demek olur. Kesr-i rāʾ ile “رِخْوٌ” aslen leyyin ve sehl maʿnāsınadır. Rā’nın feth ve zammı da lügat ise de kesri efsahtır. “تَعِبَ” bābından “رَخِيَ يَرْخَى رَخَاوَةً” ve “قَرُبَ” [bābından] “رَخُوَ يَرْخُو رَخَاوَةً” denir, “لاَنَ وَسَهِلَ” demektir. Feth-i muʿceme ile “رَخَاءٌ” bundan ismdir. Ve zammla “رُخَاءٌ” rīh-i leyyine yaʿnī latīf rüzgārdır. Bu āyette “أَصَابَ” , “أَرَادَ” maʿnāsına haml olundu, nitekim “أَصَابَ الله بِكَ خَيْرًا” , “أَرَادَ الله” ile tefsīr olunur. Mufassalāt-ı kütüb-i lügatte “صَوْبٌ” kelimesine nazar oluna.

FASLU’R-RĀʾ MAʿA’D-DĀLİ’L-MUHMELE: “ر،د”

- رَدُّوا [raddū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ﴾[1819] أَيْ عَضُّوا أَنَامِلَهُمْ حَنَقًا وَغَيْظًا

Yaʿnī “Şiddet-i hışm u gazab ve kemāl-i gayzlarından parmaklarını ısırdılar” demek olur. Bu tefsīr ﴿وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ﴾[1820] kavl-i kerīminden meʾhūzdur. Ve denildi ki ﴿فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ﴾[1821] , “أَوْمَؤُوا إِلَى الرُّسُلِ أَنِ اسْكُتُوا” Yaʿnī “Ellerini ağızlarına götürüp resūllere susunuz demeği īmā ettiler” demek olur. “رَدَّ” kelimesi burada maʿnāca kendi bābından olmayıp hāl [449] ve mevkiʿe göre müʾevveldir. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi.

- رَدِفَ [radife]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ﴾[1822] أَيْ قَرُبَ وَدَنَا مِنْكُمْ

Yaʿnī “Size yakın oldu, yaklaştı” demektir. Sicistānī rahimehullāhu “رَدِفَ لَكُمْ وَرَدِفَكُمْ بِمَعْنَى تَبِعَكُمْ وَجَاءَ بَعْدَكُمْ” diyor ki “Size tābiʿ oldu” yaʿnī sizi taʿkīb etti ve ardınızdan geldi

1818 “Biz de rüzgārı onun buyruğuna verdik. Rüzgār onun emriyle dilediği yere hafif hafif eserdi.” Sād, 38/36.

1819 “Onlara peygamberleri mucizeler getirdiler de onlar (öfkeden parmaklarını ısırmak için) ellerini ağızlarına götürdüler.” İbrāhīm, 14/9.

1820 “Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar.” Āl-i ʿİmrān, 3/119.

1821 “(Öfkeden parmaklarını ısırmak için) ellerini ağızlarına götürüp” İbrāhīm, 14/9.

1822 “De ki: “Belki de acele gelmesini istediğiniz şeyin bir kısmı size çok yaklaşmıştır.” en-Neml, 27/72.

demek olur. Ve merhūm bu kavliyle lām'la "رَدِفَ لَكُمْ" ve bilā-lām "رَدِفَكُمْ" bir maᶜnāya olduğuna işāret etmiştir. Fiᶜl-i müstakbel mevziᶜinde māżī istiᶜmāli tahakkuk-ı vukūᶜa delālet içindir. Bu kelime kesr-i rā᾿ ve sükūn-ı dāl ile "رِدْفٌ" dendir ki hayvān binen kimsenin ardına binmektir. "عَلِمَ" bābından "رَدِفَهُ يَرْدِفُهُ رِدْفًا" , "رَكِبَ خَلْفَهُ" [ve] "فَهُوَ رَدِيفٌ", "رَاكِبٌ خَلْفَ الرَّاكِبِ" demektir. Ve "ifᶜāl"den "أَرْدَفَهُ" , "أَرْكَبَهُ خَلْفَهُ" demektir. İşte bu takrīb ile "تَبِعَ" ve "تَابَعَ" maᶜnālarında istiᶜmāl olundu. Ve "أَرْدَفَهُ" de "أَتْبَعَهُ" demek olur.

- رَدْمًا [radmen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا﴾[1823] أَيْ حَاجِزًا حَصِينًا

Yaᶜnī "muhāfaza edici metīn bir māniᶜ" demektir ki murād sedd-i maᶜrūftur. "ضَرَبَ" bābından "رَدِمَ الثُّلْمَةَ يَرْدِمُ رَدْمًا" denir ki "Gediği, fürce ve rahneyi sedd etti, kapattı" demektir. Ve "رَدْمٌ" lafzı sedd maᶜnāsına ism de olur ki bu āyette öyledir.

MAZMŪMETU'R-RĀ᾿: "رُ،د"

- رُدِدْتُ [rudidtu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَئِنْ رُدِدْتُ إِلَى رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْراً مِنْهَا مُنْقَلَبًا﴾[1824] أَيْ رَجَعْتُ كَمَا زَعَمْتَ

Yaᶜnī "Senin zannın gibi geri dönderilip de rabbime rücūᶜ [450] eder isem" demektir. Sarf, ve defᶜ ve menᶜ ve rücūᶜ ve ircāᶜ maᶜnālarında müstaᶜmel "رَدَّ" lafzından mebnī ᶜale'l-mefᶜūl māżī-i mütekellim-i vahdedir. Lafzen mechūl olmakla berāber fiᶜl-i maᶜlūm maᶜnāsı ifāde eder ki "رَجَعْتُ"dür. Rāġıb'ın *Mufredāt*'da beyānına göre "رَدَّ" bir şey᾿i bi-zātihi yāhūd bi-hālin min-ahvālihi sarf maᶜnāsınadır. Ve "رَدَّ" māddesi müştakkātı maᶜānī-i kesīrde istiᶜmāl olunmuştur, mufassalāta nazar oluna.

MEKSŪRETU'R-RĀ᾿: "رِ،د"

- رِدْءًا [rid᾿en]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي﴾[1825] أَيْ مُعِينًا

Yaᶜnī "yardımcı." "رَدَأْتُهُ عَلَى عَدُوِّهِ" denir, "Ona iᶜāne ettim" demek olur ise de Ebū ᶜAmr taᶜrīzle bu hatādır ancak, "أَرْدَأَنِي فُلَانٌ" denir ki "أَعَانَنِي" , "رَدَأْتُهُ" denilmez dedi. Murādı iᶜāne maᶜnāsına sülāsīden istiᶜmāl olunmayıp rubāᶜīden ve "ifᶜāl" bābından istiᶜmāl olunacağını beyāndır. Ve Rāġıb rahimehulāhi taᶜālā kesr-i rā᾿ ile "رِدْءٌ" o kimsedir ki dīger

---

1823 "Zülkarneyn, "Rabbimin bana verdiği (imkān ve kudret, sizin vereceğiniz vergiden) daha hayırlıdır. Şimdi siz bana gücünüzle yardım edin de, sizinle onların arasına sağlam bir engel yapayım" dedi." el-Kehf, 18/95.

1824 "Rabbime döndürülsem bile andolsun bundan daha iyi bir sonuç bulurum." el-Kehf, 18/36.

1825 "Onu da benimle birlikte, beni doğrulayan bir yardımcı olarak gönder." el-Kasas, 28/34.

bir kimseye muʿīn olarak tābiʿ olur demiş ve bu āyeti şāhid olarak īrād etmiş ve "قَدْ أَرْدَأَهُ" de denir demiş.

FASLU'R-RĀ˒ MAʿA'Z-ZĀYİ'L-MANKŪTA: "رَ،ز"

- رَزَقْنَاكُمْ [razeḳnākum]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾[1826] أَيْ أَعْطَيْنَاكُمْ

"رِزْقٌ" kelimesiyle mutasarrafātı maʿānī-i ʿadīdede müstaʿmeldir, şöyle ki dünyevī olsun uhrevī ve suverī ve maʿnevī ve cismānī ve rūhānī ʿatā-i cāriyeye ve baʿzen nasībe ve baʿzen taʿāma ıtlāk olunur. Bu maʿānīnin her birine şāhid olacak āyāt-ı kerīme çoktur, birer birer īrād ve tatbīki tatvīl-i kelāmı mūcib [451] olur. Erbāb-ı fehm için siyāk ve siyāka nazaran tefsīrleri āsāndır. Yalnız ﴿وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَاتُوعَدُونَ﴾[1827] kavl-i kerīminde sebeb-i rızk olmakla murād yağmurdur denildi ki hayvān ve nebātın hayātı esbābından ehemm ve akdemidir. Ve "رِزْقٌ" havāyicden ʿumūm üzerine yaʿnī me˒kūl ve melbūs ve emsāline hattā velede dahi haml olunur. Taʿām maʿnāsına olduğu gibi itʿām maʿnāsına da gelir. Vallāhu aʿlemu.

MAZMŪMETU'R-RĀ˒: "رُ،ز"

- رُزِقُوا ورُزِقْنَا [ruziḳū ve ruziḳnā]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا﴾[1828] أَيْ أُطْعِمُوا مِنْ ثَمَرَةٍ طَعَامًا
- وَفِي ﴿قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ﴾[1829] أَيْ أُطْعِمْنَا مِنْ قَبْلُ

Mā-kablinde beyān olundu.

MEKSŪRETU'R-RĀ˒: "رِ،ز"

- رِزْقَكُمْ [rizḳakum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ﴾[1830] أَيْ جَعَلْتُمْ شُكْرَ الرِّزْقِ التَّكْذِيبَ

Yaʿnī "Tekzīb-i rüsül ü āyātı şükr-i rızk makāmına kāim ediyorsunuz." Takdīr-i muzāf iledir. Nazm-ı celīl "تَجْعَلُونَ شُكْرَ رِزْقِكُمْ تَكْذِيبَكُمْ بِالرُّسُلِ وَالْآيَاتِ" takdīrindedir.

1826 el-Bakara, 2/57; 172; el-Aʿraf, 7/160; Tāhā, 20/81.
1827 "Gökte rızkınız ve size vaad olunan şeyler vardır." ez-Zāriyāt, 51/22.
1828 "Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde" el-Bakara, 2/25.
1829 "Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!" diyecekler." el-Bakara, 2/25.
1830 "Şimdi siz, Allah'ın verdiği rızka O'nu yalanlayarak mı şükrediyorsunuz?" el-Vākıʿa, 56/82.

FASLU’R-RĀʾ MAʿA’S-SĪNİ’L-MUHMELE: “ر،س”

- الرَّسِّ [er-rassi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَعَادًا وَثَمُودَ وَأَصْحَابَ الرَّسِّ﴾[1831]

“رَسٌّ” ve “أَصْحَابُ الرَّسِّ”te ihtilāf-ı müfessirīn ve rivāyāt ve akvāl-i kesīre vardır. Ez-cümle “أَصْحَابُ الرَّسِّ” kavm-i Şuʿayb ʿaleyhi’s-selāmdır. Ve “رَسٌّ” kavm-i mezbūrun biʾridir, kuyusudur denilmiş. Bu eşher-i akvāldir. Ve Yemāme’de vākiʿ bir karye-i ʿazīme ve ashāb-ı Ress onda mukīm bakiyye-i kavm-i S̱emūd’dur da denilmiş. [452] Ve ashāb-ı ress, ashāb-ı uhdūddur ve “رَسٌّ” zāt-ı uhdūddur da diyenler olmuş. Ve ashāb-ı Ḥanẓala b. Ṣafvān’dır da denmiş. Ve emsāli akvāl de vārid olmuş ki mahalli mufassalāt-ı kütüb-i tefsīrdir. Lügaten “رَسٌّ” lafzına gelince Sicistānī rahimehullāhu “رَسٌّ” maʿdendir ve bir kuyu ki derūnu taşla örülmemiştir “رَسٌّ”tir demiş. Lākin lafz-ı mezbūr maʿānī-i kesīre ve mütezāddede müstaʿmeldir. Ez-cümle maʿden ve örülmemiş kuyu ve örülmüş kuyu ve beyne’n-nās ıslāh ve kezā ifsād ki bunlarda azdāddan olur. “مَدَّ” bābından “رَسَّ بَيْنَهُمْ يَرُسُّ رَسًّا أَيْ أَصْلَحَ وَكَذَا أَفْسَدَ” Ve vādī demek. Ve bir şeyʾin evveline ve mebādīsine denir. Ve şeyʾ-i yesīr ve kalīl ve S̱emūd’dan bakiyye bir kuyu ve defn maʿnāsına da gelir. “رَسَّ” “الْمَيِّتُ , دُفِنَ” demek. İşte ihtilāf ve tekessür-i akvālin menşeʾi budur. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bihi.

Hātıra: “رَسٌّ” maʿden demek olduğuna göre ashāb-ı ress maʿden devrine girmiş ve hadīd ve nuhās gibi maʿādini keşf ve istiʿmāl eden kavm olmak pek de baʿīd bir kavl değildir. Ve’l-emru ilallāhu. Li-müʾellifi’l-fakīr.

FASLU’R-RĀʾ MAʿA’Ş-ŞĪNİ’L-MUʿCEME “ر،ش”

- الرَّشَادِ [er-raşādi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ﴾[1832]
- و﴿وَقَالَ الَّذِي اٰمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ﴾[1833] أَيْ طَرِيقَ الصَّوَابِ

Yaʿnī “doğru yola” demektir. “رُشْدٌ”dendir. “تَعِبَ” bābından “رَشِدَ يَرْشَدُ رَشَدًا” ve “قَتَلَ” bābından “رَشَدَ يَرْشُدُ رُشْدًا بِالضَّمِّ فَهُوَ رَاشِدٌ وَرَشِيدٌ” denir. “رَشَادٌ” bundan ismdir, salāh maʿnāsınadır ki [453] “غَيٌّ” ve “ضَلَالٌ”in zıddır. Hemze ile taʿaddī eder. “أَرْشَدَهُ إِرْشَادًا فَهُوَ مُرْشِدٌ” ve teşdīd ile “رَشَّدَهُ الْقَاضِي تَرْشِيدًا” , “جَعَلَهُ رَشِيدًا” demek olur. “İstifʿāl”den “إِسْتِرْشَادٌ” taleb-i irşāddır.

1831 “Ād ve Semūd kavimlerini, Ress halkını” el-Furkān, 25/38.

1832 “Sizi ancak doğru yola götürüyorum” (dedi).” el-Müʾmin, 40/29.

1833 “O inanan kimse dedi ki: “Ey kavmim! Bana uyun ki, sizi doğru yola ileteyim.” el-Müʾmin, 40/38.

- رَشِيدٍ [raşīdin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ﴾[1834] أَيْ شَدِيدٍ مُسْتَقِيمٍ

“Doğru ve savāb değildir” demek olur.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ﴾[1835] أَيْ مُسْتَقِيمٌ يَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ وَيَرْشُدُكُمْ إِلَى الصَّلَاحِ

Yaʿnī “ʿākıl ve hayr ve şerri ve salāh ve fesādı mümeyyiz kimse” demek olur.

- رَشَدًا [raşeden]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذْ اَوَى الْفِتْيَةُ اِلَى الْكَهْفِ رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا﴾[1836] أَيْ هِدَايَةً

Murād “tarīk-i salāh ve fevz ve necāta delālet” demektir.

MAZMŪMETU’R-RĀ᾿: “رُ،ش”

- الرُّشْدُ [er-ruşdü]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ﴾[1837] أَيِ الْهِدَايَةُ وَالصَّلَاحُ مِنَ الضَّلَالِ وَالْفَسَادِ

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا﴾[1838] أَيْ صَلَاحًا فِي دِينِهِمْ وَمَالِهِمْ

Burada ʿakl ve temyīz ve hüsn-i idāre ve tedbīr maʿnāsını mutazammındır.

FASLU’R-RĀ᾿ MAʿA’Ṣ-ṢĀDİ’L-MUHMELE: “رَ،ص”

- رَصَدًا [raṣaden]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًا﴾[1839] أَيْ أَرْصَدَ لَهُ لِيَرْمِيَ

Yaʿnī “Kendisini remy için tehyi᾿e edilmişşihābı bulur” demek olur. Ve “رَصَدٌ” masdar bi-maʿnā “fāʿil” olarak “شِهَابًا رَاصِدًا لَهُ” demektir de denildi. Ve “شِهَابًا مِنَ الْكَوَاكِبِ وَرَاصِدًا مِنَ الْمَلٰئِكَةِ” demektir de denildi. Bu takdīrde “رَصَدٌ” , “رَاصِدٌ”den ism-i cemʿ olur. [454]

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهَا حَدًا اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ

1834 “Hālbuki Firavun’un emri doğru değildi.” Hūd, 11/97.

1835 “Hiç aklı başında bir adam yok mu?” Hūd, 11/78.

1836 “Hani o gençler mağaraya sığınmışlardı da, “Ey Rabbimiz! Bize katından bir rahmet ver ve içinde bulunduğumuz şu durumda bize kurtuluş ve doğruluğa ulaşmayı kolaylaştır” demişlerdi.” el-Kehf, 18/10.

1837 “Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır.” el-Bakara, 2/256.

1838 “Eğer reşid olduklarını görürseniz” en-Nisā᾿, 4/6.

1839 “Kendini gözetleyen yakıcı bir ışık bulur.” el-Cinn, 72/9.

وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا﴾[1840] أَيْ مَلَائِكَةً يَحْفَظُونَهُ

Bu āyette "رَصَدٌ" , "رَاصِدٌ"in cemʿidir, "خَدَمٌ" , "خَادِمٌ"in cemʿi olduğu gibi. Binā᾿enʿaleyh "مَلَائِكَةً يَحْفَظُونَهُ" ʿibāretiyle tefsīr olundu. "رَاصِدٌ" gözcü ve bekçi demektir. Bāb-ı evvelden "رَصَدَ يَرْصُدُ رَصَدًا فَهُوَ رَاصِدٌ" denir. Bu kelimeye dāir tahkīkāt-ı mufassala Bābu'l-Mīm'de "مَرْصَدٌ" kelimesinde görülür.

FASLU'R-RĀ᾿ MAʿA'L-ʿAYNİ'L-MUHMELE: "رع"

- الرَّعْدُ [er-raʿdu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ﴾[1841] أَيِ الْمَلَكُ الْمُوَكَّلُ بِالسَّحَابِ

İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumā buyurdular ki "Bir melek vardır ki ismi "رَعْدٌ" dır, odur ki sedāsını işitirsiniz ve "بَرْقٌ" yaʿnī şimşek nūrdan bir kamçıdır ki o melek onunla bulutları sevk eder." Ve ehl-i lügat "رَعْدٌ"a savt-ı sehāb ve "بَرْقٌ"a bir nūr ve ziyādır ki sehāba musāhib olurlar demişler. Bāb-ı evvelden "رَعَدَتِ السَّمَاءُ تَرْعُدُ رَعْدًا" denir, buna biz "gök gürledi" deriz. "إِفْعَالٌ"den "أَرْعَدَتِ السَّمَاءُ" da böyledir. Lākin Aṣmaʿī bunu kabūl etmez.

Tenbīh: "رَعْدٌ" ve "بَرْقٌ" hakkında ʿulemā-i şerīʿatin bu gūne taʿbīrāt ve rivāyātı hakkında ehl-i fennin tevcīh ettiği taʿrīzāt ve inkār mecrūhtur, zīrā ʿāmmenin maʿlūmudur ki her fenn ve her ʿilm ve her sanʿat ehliyle her kavmin kendilere hāss ayrı ayrı ıstılāhāt ve taʿbīrāt ve esmā᾿ ve lügātı vardır ki lafz ve şekl ve sūrette yekdīgere tamāmen muhālif ve mahall-i istiʿmāli mübāyin olmakla berāber min-ciheti'l-maʿnā mübāyenet yoktur. Hattā baʿzen mevzūʿ [455] veyā müsemmā cihetinden müttehiddir. Meselā bir maʿden ki biz ona demir deriz, ʿArab hadīd, ʿAcem āhen derler, hālbuki müsemmā ʿayn-ı vāhidedir. Ehl-i şerʿin melek dediğine ehl-i hikmet ve felāsife kuvvet ve erbāb-ı fünūn ve sanāyiʿ mıknatıs ve elektrik tesmiye ve taʿbīr etmekle müsemmā tagayyür etmez ve mevcūdiyyetine halel gelmez. Elfāz ve esmā᾿ ve taʿbīrātın tehālüfü iʿtibārıyla tahaddüs eden muhālefet ve inkār ve yekdīgeri tahti᾿e kūteh-bīnlikten veyā garaz yāhūd noksan-ı ʿilm ü maʿrifettendir. Meselā kılınç demirden olur diyen bir Türk'ü hāşā hadīdden olur diye bir ʿArabın inkār ve tahti᾿esi ve her ikisini de techīl ile āhenden olur diye iddiʿā-yı maʿrifet eden bir ʿAcemin nizāʿ ve cidāli ne kadar vāhīdir. Asl aranacak şey᾿ müsemmānın sıfatındadır, işte muhālefet oradadır, bahs edilecek ise orada edilmelidir, çünkü ehl-i şerʿ müsemmā-yı mezkūru "kendi nefsini ve rabbisini müteʿakkıl ve ona mutīʿ ve emrine münkād ve me᾿mūr olduğu işi tavʿan işler bir mahlūk-ı latīf-i nūrānī ve hayydır" diye tavsīf ediyor. Dīgerleri bunun hilāfını kāil oluyor, yaʿnī gayr-ı müteʿakkıl bi't-tabʿ

1840 "O gaybı bilendir. Hiç kimseye gaybını bildirmez. Seçtiği resüller başka. (Onlara bildirir.) Fakat o, Resülün önünde ve arkasında gözetleyici (melek)ler yürütür." el-Cinn, 72/27.

1841 "Gök gürlemesi O'na hamd ederek tespih eder." er-Raʿd, 13/13.

müᵓessir bir kuvvet-i ᶜamyāᵓ ve sammāᵓdır diyor. Bunun bi'l-mübāhase iknāᶜ ile teᵓlīf-i beyn ve izhār-ı hakīkatle tashīhi mümkindir. Vallāhu'l-hādī ile's-savāb.

MAZMŪMETU'R-RĀᵓ: "رُ،ع"

- الرُّعْب [er-ruᶜbe]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ﴾[1842] أَيِ الْخَوْفَ

Yaᶜnī "korku" demek. Bāb-ı sālisten "رَعَبَ يَرْعُبُ رُعْبًا" denir, zammla. Ve "رُعْبٌ" bundan ism de olur. Bi-nefsihi ve hemze ile de taᶜaddī eder. "رَعَبْتُهُ" [456] ve "أَرْعَبْتُهُ" müsāvīdir. Ve ittibāᶜan li-mā kablehu bā'nın zammı da cāizdir. Bunun "خَوْفٌ" ile farkı "رُعْبٌ" nefs ve kalbin inkıtāᶜ derecesinde "خَوْفٌ"la imtilāsını müfīddir. "خَوْفٌ" mutlaktır, bundan dolayı imlāᵓ maᶜnāsına istiᶜmāl olunur. "رَعَبْتُ الْإِنَاءَ" , "مَلَأْتُهُ" demek olur, kezā "رَعَبْتُ الْحَوْضَ" ve "سَيْلٌ رَاعِبٌ يَمْلَأُ الْوَادِيَ" denir.

MEKSŪRETU'R-RĀᵓ: "رِ،ع"

- الرِّعَاءُ [er-riᶜāu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءُ﴾[1843] أَيِ الرَّاعُونَ

Yaᶜnī "çobanlar" demek. "رَعْيٌ" den çoban demek olan "رَاعِي" nin cemᶜidir, "جَائِعٌ" ve "جِيَاعٌ" gibi. Lāzım ve müteᶜaddī olur. Üçüncü bābdan "رَعَتِ الْمَاشِيَةُ تَرْعَى رَعْيًا فَهِيَ رَاعِيَةٌ", "سَرَحْتُ بِنَفْسِهَا" demek olur. Kezā bāb-ı mezkūrdan "رَعَيْتُ الْمَاشِيَةَ أَرْعَاهَا رَعْيًا فَأَنَا رَاعٍ" denir ki "Hayvānātı ben raᶜy ettim, otlattım" demektir, müteᶜaddīdir. Rāğıb rahimehullāhu "رَعْيٌ" aslında hayvānı yā hayātını muhāfaza eden gıdāsıyla yahūd kurt ve sāire gibi düşmanını defᶜ ve menᶜle muhāfaza etmektir demiş ki hıfz ve muhāfaza yerinde istiᶜmāli müşᶜirdir. ﴿فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا﴾[1844] kavl-i kerīmiyle emsālinde ve "كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْؤُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ" hadīs-i nebevīsi ve emsālinde maᶜnā budur. Ve istiᶜāreten ve kināyeten maᶜānī-i sāirede de müstaᶜmeldir. Mufassalāta mürācaᶜat oluna.

1842 "Kalplerine büyük bir korku saldı." el-Ahzāb, 33/26; el-Haşr, 59/2.

1843 "Onlar, "Çobanlar sulayıp çekilinceye kadar biz koyunlarımızı sulayamayız" dediler." el-Kasas, 28/23.

1844 "Fakat ona da gereği gibi uymadılar." el-Hadīd, 57/27.

FASLU’R-RĀ᾽ MAᶜA’L-ĠAYNİ’L-MUᶜCEME: “ر،غ”

- رَغَدًا [raġaden]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا﴾[1845] و﴿يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا﴾[1846] أَيْ كَثِيرًا وَاسِعًا بِلَا عَنَاءٍ

Yaᶜnī “çok ve geniş ve zahmet ve meşakkatsiz” demek olur. Seᶜa-i [457] maᶜāş maᶜnāsına “عَيْشٌ رَغَدٌ وَرَغِيدٌ” denir. “ظَرُفَ” bābından “رَغُدَ الْعَيْشُ رَغَادَةً فَهُوَ رَغَدٌ وَرَغِيدٌ” denir. Ve “تَعِبَ” bābından “رَغِدَ رَغَدًا فَهُوَ رَاغِدٌ” de denir. Ve seᶜat u sühūlet-i maᶜīşet murād olur. Ve “ifᶜāl”-den “أَرْغَدَ الْقَوْمُ” denir, “Seᶜa-i maᶜāş u refāha nāil oldular” demek olur.

- رَغَبًا [raġaben]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا﴾[1847] أَيْ رَغَبًا فِي رَحْمَتِنَا وَرَهَبًا مِنْ عَذَابِهَا

Yaᶜnī “Rahmetimizi tamaᶜ ve irāde ve ᶜazābımızdan havf ve haşyetle bize ᶜibādet ederlerdi” demek olur. “طَرِبَ” bābından masdardır. “رَغِبَ يَرْغَبُ رَغَبًا بِفَتْحِ الْغَيْنِ وَسُكُونِهَا رَغْبًا وَرَغْبَةً وَرَغْبَى وَرُغْبَى بِفَتْحِ الرَّاءِ وَضَمِّهَا وَرَغْبَاءَ بِالْفَتْحِ وَالْمَدِّ فَهُوَ رَاغِبٌ وَذَاكَ مَرْغُوبٌ” denir, bir şey᾽i dilemek ve tamaᶜ ve ārzū etmek maᶜnāsınadır. Bi’z-zāt ve harfle taᶜaddī eder. “رَغِبَهُ وَرَغِبَ فِيهِ” birdir, yalnız “عَنْ” ile iᶜrāz maᶜnāsına gelir, “رَغِبَ عَنْهُ” , “أَعْرَضَ عَنْهُ” demektir. Ve “فَعِيلَةٌ” vezninde “رَغِيبَةٌ” ᶜatā᾽ demek olur. Cemᶜi “رَغَائِبُ” gelir ki ᶜatāyā demektir. “لَيْلَةُ الرَّغَائِبِ” bundandır ki leyle-i mübāreke-i izdivāc ve zifāf-ı vālideyn-i risālet-penāhīdir; leyle-i mübāreke-i mezkūre şehr-i recebin ilk cumᶜa gecesi olup aᶜyād-ı İslāmiyyedendir. “رَهَبٌ” de ᶜayn-ı bābdan masdardır. Ve her ikisi de “يَدْعُونَنَا”nın fāᶜilinden hāldir.

FASLU’R-RĀ᾽ MAᶜA’L-FĀ᾽: “ر،ف”

- رَفَثَ [rafeṣe]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ﴾[1848] أَيْ فَلَا فُحْشَ مِنَ الْقَوْلِ

Yaᶜnī “zikri müstehcen sözleri sarāhaten söylemek” demek olur. [458]

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ﴾[1849] أَيِ الْجِمَاعُ

“رَفَثٌ” aslen nikāh yaᶜnī cimāᶜdır. Ve buna dāir sözlerden edeben kināye tarīkiyle söylenmesi vācib olan sözleri sarāhaten açıkça söylemek maᶜnāsına da gelir. Evvelki āyette bu maᶜnā maksūddur, ikincide maᶜnā-yı aslīsi üzeredir. “طَلَبَ” bābından “رَفَثَ إِلَى امْرَأَتِهِ”

1845 “Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin.” el-Bakara, 2/35.
1846 “Oraya her taraftan bolca rızık gelirdi.” en-Nahl, 16/112.
1847 “(Rahmetimizi) umarak ve (azabımızdan) korkarak bize dua ederlerdi.” el-Enbiyā᾽, 21/90.
1848 “Artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur.” el-Bakara, 2/197.
1849 “Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı.” el-Bakara, 2/187.

“يَرْفُثُ رَفَثًا” denir, “جَامَعَهَا” demektir. Ve “رَفَثَ فِي مَنْطِقِهِ يَرْفُثُ رَفَثًا” , “أَفْحَشَ” demek olur. Ve “ifʿāl”den “أَرْفَثَ” , “صَارَ ذَا رَفَثٍ” demektir. Ve “رَفَثَ” mahallinde de istiʿmāl olunur.

- رَفْرَفٍ [rafrafin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مُتَّكِئِينَ عَلَى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ﴾[1850] أَيْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ

Ve ʿarş yaʿnī serīr ve mecālis ile tefsīr olunmuştur. “رَفْرِفٌ”in cemʿi “رَفَارِفُ”tir. Ve bisātlara yaʿnī döşeklere de “رَفَارِفُ” denir. Ve evrāk-ı münteşireye de “رَفْرَفٌ” denir. Ve siyābdan hadāret ve letāfette riyāza şebīh bir nevʿ siyāba da ıtlāk olunur. Ve İbnu’l-Esīr *Nihāye*’de hadīs-i rihlet-i Nebeviyye’de “فَرُفِعَ الرَّفْرَفُ فَرَأَيْنَا وَجْهَهُ كَأَنَّهُ وَرَقَةٌ” kavlini yazıp “رَفْرَفٌ” ile bisāt yāhūd perde gibi kendileriyle Nebī-i mükerrem sallallāhu ʿaleyhi ve ālihi ve sellem hazretleri beyninde hicāb olan bir şeyʾ murād etti demiş ve dīger rivāyāt dahi beyān etmiş ve leyle-i miʿrācdaki “رَفْرَفٌ”le de bisāt murād olunduğunu kayd eylemiş. Vallāhu aʿlemu.

- رَفِيعُ [rafīʿu]

- ﴿رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ﴾[1851] أَيِ ارْتَفَعَتْ دَرَجَاتُ كَمَالَاتِهِ الْأَسْمَائِيَّةُ وَالصِّفَاتِيَّةُ

Murād ʿulüvv-i zātı samediyyetine işārettir. Burada rifʿat [459] ve irtifāʿ-ı zātiyye ve ezeliyyedir ki gāyet-i kusvā-yı kemāldir. Yāhūd “رَفِيعٌ” bi-maʿnā “رَافِعٌ” olup “رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ” dünyā ve āhirette ʿibādın menzilet ve sevāb ve naʿīm ve erzāk cihetinden derecelerini terfīʿ edici demek olur. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bihi.

MAZMŪMETU’R-RĀʾ: “رُ،ف”

- رُفَاتًا [rufāten]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَالُوا أَئِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَئِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا﴾[1852] أَيْ فُتَاتًا حُطَامًا

Yaʿnī “ufalanmış, dağılmış, rīze rīze olmuşşeyʾ” demektir. Ve her bir çürüyen şeyʾe dahi “رُفَاتٌ” denir ki eczā-yı vücūdu teferruk etmiş ve gubār olmuştur. Sīga-i mechūl ile “رُفِتَ الشَّيْءُ فَهُوَ مَرْفُوتٌ وَرُفَاتٌ” denir.

1850 “Onlar yeşil yastıklara ve güzel yaygılara yaslanırlar, (nimetlenirler).” er-Rahmān, 55/76.

1851 “O, dereceleri hakkıyla yükseltendir, Arş’ın sahibidir.” el-Müʾmin, 40/15.

1852 “Dediler ki: “Biz bir yığın kemik, bir yığın ufantı olduğumuz zaman mı yeniden bir yaratılışla diriltilecekmişiz, biz mi?” el-İsrā, 17/49; 98.

MEKSŪRETU’R-RĀ͗: “رِ،ف”

• الرِّفْدُ [er-rifdu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ﴾[1853] أَيِ الْعَطَاءُ الْمُعْطَى وَيُقَالُ بِئْسَ الْعَوْنُ الْمُعَانُ

Kesr-i rā͗ ve sükūn-ı fā͗ ile “رِفْدٌ” ʿatā ve iʿānet maʿnālarınadır. “ضَرَبَ” bābından “رَفَدَهُ, رِفْدًا” “أَعْطَاهُ عَطَاءً وَأَعَانَهُ إِعَانَةً” demektir. Ve “ifʿāl”den “أَرْفَدَهُ” dahi böyledir. “Tefāʿul”den “تَرَافَدُوا” , “تَعَاوَنُوا” ve “istifʿāl”den “إِسْتَرْفَدَهُ” , “طَلَبَ عَطَاءَهُ أَوْ عَوْنَهُ” demektir.

FASLU’R-RĀ͗ MAʿA’L-ḲĀF: “رَ،ق”

• الرَّقِيمِ [er-raḳīmi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿اَمْ حَسِبْتَ اَنَّ اَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ اٰيَاتِنَا عَجَبًا﴾[1854] أَيِ اللَّوْحِ الْمَكْتُوبِ فِيهِ أَسْمَاؤُهُمْ وَأَنْسَابُهُمْ

Yaʿnī “الرَّقِيمِ” ashāb-ı Kehf’in haberi yazılıp kapısı üzerine nasb olunan levh yaʿnī kitābedir. Ve “الرَّقِيمِ” kitābdır ki “رَقْمٌ”den “faʿīl” bi-maʿnā mefʿūldür. [460] ve ﴿كِتَابٌ مَرْقُومٌ﴾[1855] bundandır ki “مَكْتُوبٌ” demektir. Ve “وَالرَّقِيمِ” Kehf kentinde olan vādīnin ismidir de denildi. Ve bu kelimenin aslı olan “رَقْمٌ” hatt-ı galīz yaʿnī celī demektir, sonra kitāb ve kitābet ve eser maʿnālarına istiʿmāl olundu, hattā hımārın iki omuzu üzerinden kollarına doğru uzanan siyāh hatlara “رَقْمَتَا الْحِمَارِ” denir.

• رَقَبَةٍ [raḳabetin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ﴾[1856] وَفِي غَيْرِهِ مِنَ الْآيَاتِ يُفَسَّرُ بِالْمَمْلُوكِ

Yaʿnī “kul” ki biz köle ve ināsına halayık ve cāriye taʿbīr ederiz. “تَحْرِيرٌ” , “عَبْدٌ”in zıddı olan “حُرٌّ”den “tefʿīl”dir ki ki ʿabdi hürr kılmak demektir, yaʿnī āzād etmek. “رَقَبَةٌ” aslen boynun arka cihetidir, biz ense taʿbīr ederiz. Memlūku ıtlākı kayd-ı rıkkıyyetle boynu bağlı olmak iʿtibār ve tasavvuruyladır.

• رَقِيبٌ [raḳībun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ﴾[1857] أَيِ انْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مُنْتَظِرٌ

Yaʿnī “ʿĀkıbet-i emrinize muntazır olunuz. Ben de sizinle muntazırım” demek olur. “رَقِيبٌ” aslen “حَفِيظٌ” maʿnāsınadır. Bundan gözcü ve gözetici maʿnāsına alınmış bundan

1853 “Ne kötü destektir onlara verilen destek!” Hūd, 11/99.
1854 “Yoksa sen, (sadece) Ashab-ı Kehf ve Ashab-ı Rakīm’i mi bizim ibret verici delillerimizden sandın?” el-Kehf, 18/9.
1855 “O, yazılmış bir kitaptır.” el-Mutaffifīn, 83/9, 20.
1856 “Bir mü’min köleyi azad etmesi” en-Nisā͗, 4/92; el-Mücādele, 58/3.
1857 “Gözleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber gözlüyorum.” Hūd, 11/93.

da intizār maᶜnāsı tasavvur olunarak "مُنْتَظِرٌ" mevziᶜinde istiᶜmāl olunmuştur. Ve "اَلرَّقِيبُ" hafīz ve murākıb maᶜnāsına esmā-i hüsnā-yı ilāhiyyedendir. ﴿فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ﴾[1858] ve ﴿إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾[1859] ve gayruhumā kelimāt-ı kerīmesi ve ehādīs-i şerīfe ile sābittir. Bābu'l-Hemze'de "إِرْتَقِبُوا" kelimesine de nazar oluna.

MAZMŪMETU'R-RĀ᾿: "رُ،ق" [461]

- رُقِيِّكَ [ruḳiyyike]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ﴾[1860] لِصُعُودِكَ

demek olur, nitekim āyetin mā-kabli ﴿أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ﴾[1861] vākiᶜ olmuştur. Bu sūrette "رَقْيٌ" lafzından olur, efsūn ve sihr demek olan "رُقْيَةٌ"ten değildir. Eğerçi o da tatbīk olunabilirse de tekellüfü müᵓeddī olur ve bir kavl ü nakl-i muᶜteberde de görülmemiştir. "تَعِبَ" bābından "رَقِيَ فِي السُّلَّمِ يَرْقَى رَقْيًا وَرُقِيًّا" denir, suᶜūd maᶜnāsına. Duᶜā ve efsūn ve sihr maᶜnāsına. "رَمَى" bābından "رَقَاهُ يَرْقِيهِ رُقْيَةً فَهُوَ رَاقٍ" denir. Vallāhu aᶜlemu.

- رُقُودٌ [ruḳūdun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ﴾[1862] أَيْنِيَامٌ

Yaᶜnī "uyuyan kimseler" demektir, "نَائِمٌ" maᶜnāsına. "رَاقِدٌ"in cemᶜidir. "نَصَرَ" ve "دَخَلَ" bāblarından "رَقَدَ يَرْقُدُ رَقْدًا وَرُقَادًا وَرُقُودًا فَهُوَ رَاقِدٌ" denir, uyumak maᶜnāsınadır. Ve "رُقُودٌ" ber-vech-i beyān masdar olduğu gibi "رَاقِدٌ"in cemᶜi de olur ki āyette öyledir, nitekim beyān edildi. Bundan "مَرْقَدٌ" madcaᶜ maᶜnāsına ism-i mekāndır.

MEKSŪRETU'R-RĀ᾿: "رِ،ق"

- رَقٍّ مَنْشُورٍ [raḳḳin menşūrin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالطُّورِ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ﴾[1863] أَيِ الصَّحَائِفِ الَّتِي تُخْرَجُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَى بَنِي آدَمَ صلى الله عليه وسلم

Yaᶜnī "devāvīn-i hafeza" ki sahāif ü defātir-i aᶜmāl-i ᶜibāddır. "مَنْشُورٌ" , "مَبْسُوطٌ" yaᶜnī açık demek. Rā'nın fethi ve kesri de kırāᵓattir. "رَقٌّ" rā-i meftūha ve ḳāf-ı müşeddede ile kāgıd gibi üzerine yazı yazılan şeyᵓdir. Aslı incelik ve yufkalık demek olan kesrle "رِقَّةٌ"tendir. "ضَرَبَ" [462] bābından "رَقَّ الشَّيْءُ يَرِقُّ رَقًّا فَهُوَ رَقِيقٌ" denir, "غِلْظَةٌ" zıddı-

1858 "Ama beni içlerinden aldığında, artık üzerlerine gözetleyici yalnız sen oldun." el-Māide, 5/117.
1859 "Şüphesiz Allah üzerinizde bir gözetleyicidir." en-Nisāᵓ, 4/1.
1860 "Göğe çıktığına da inanacak değiliz." el-İsrā, 17/93.
1861 "Ya da göğe çıkmadıkça" el-İsrā, 17/93.
1862 "Uykuda oldukları hālde sen onları uyanık sanırsın." el-Kehf, 18/18.
1863 "Tūr'a, yayılmış ince deri sayfalara düzenle yazılmış kitaba andolsun." et-Tūr, 52/1-3.

dır, “inceldi” demektir. “خُبْزٌ رُقَاقٌ” denir. “رَقِيقٌ” yaʿnī yufka ekmeği demektir. Vāhidesi “رُقَاقَةٌ”tir. Ve fethle “رَقٌّ” hāssaten yazı yazılan ince deridir dahi denildi ki biz ona tirşe deriz, zamān-ı evvelde kāgıd yerine istiʿmāl olunurdu. Binā᾽en ʿaleyh baʿzı müfessirīn ﴿وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ﴾ āyet-i kerīmesini Tevrāt ve baʿzı Ḳur᾽ān’la tefsīr ettiler ve baʿzı levh-i mahfūzdur dedi. Ve bunlar tefāsīr-i muʿteberede kayd olundu. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bihi. “رَقٌّ” māddesi maʿānī-i ʿadīdede dahi müstaʿmeldir, mufassalāt kütüb-i lügatte görülür.

FASLU’R-RĀ᾽ MAʿA’L-KĀF: “ر،ك”

- رَكُوبُهُمْ [rakūbuhum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ﴾[1864] أَيْ مَرْكُوبُهُمْ يَعْنِي مَا يَرْكَبُونَ عَلَيْهِ

Zammla “رُكُوبٌ”dan “mā-yurkebu ʿaleyh” maʿnāsına ismdir. Bāb-ı rābiʿden “رَكِبَ يَرْكَبُ رُكُوبًا بِالضَّمِّ فَهُوَ رَاكِبٌ وَذَاكَ مَرْكُوبٌ” denir, binmek maʿnāsınadır. Aslen hayvānın zahrına binmek ise de sonra berrī ve bahrī merākibde de istiʿmāl olundu. “رَكِبْتُ السَّفِينَةَ” gibi. Ve maʿānī-i sāirede müstaʿmeldir. “رَكْبٌ” ve “رُكْبَانٌ” , “رَاكِبٌ”in cemʿidir.

- الرَّكْبُ [er-rakbu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ﴾[1865] أَيِ الرُّكْبَانُ

“Rākibler, süvārīler” demek olur, “رَاكِبٌ”in cemʿidir. Ve “رَكْبٌ” ondan ziyāde “رَاكِبٌ” ile yaʿnī deve-süvār cemāʿate denir de denildi. Ve tevsīʿan her süvārī cemāʿate de ıtlāk olundu. Sālifü’z-zikr “رَكْبٌ”dendir. [463]

- رَكَّبَكَ [rakkebeke]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ﴾[1866]

Bu kelime “رَكْبٌ” māddesinden “tefʿīl”dir, “تَرْكِيبٌ” maʿlūm, yaʿnī “Seni hangi sūretle diledi ise o sūrette terkīb etti” yaʿnī tasvīr ve halk etti demek olur. “صُورَةٌ” de akvāl vardır, mahalli mufassalāttır. Ve “مَكَّنَكَ” ʿibāretiyle tefsīr olunmuş ki “Seni hangi sūrette diledi ise o sūrette mütemekkin kıldı” demek olur.

1864 “Biz o hayvanları kendilerine boyun eğdirdik. Onlardan bir kısmı binekleridir, bir kısmını da yerler.” Yāsīn, 36/72.

1865 “Kervansa sizin aşağınızdaydı.” el-Enfāl, 8/42.

1866 “Dilediği bir biçimde seni oluşturan” el-İnfitār, 82/8.

MAZMŪMETU'R-RĀᵓ: "رُك"

• رُكْبَانًا [rukbānen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا﴾[1867] أَيْ حَالَ كَوْنِكُمْ رَاكِبِينَ

"رَاكِبٌ"in cemᶜidir. Ānifü'l-beyān "رَكُوبُهُمْ" kelimesine bak.

• رُكَامًا [rukāmen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُزْجِي سَحَاباً ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا﴾[1868] أَيْ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ

"رَكْمٌ"dendir. Cemᶜ olmak ve cemᶜ edilmek ve birbiri üzerine yığılmak ve yıkmak maᶜnālarına lāzım ve müteᶜaddī olarak istiᶜmāl olunur. Bāb-ı evvelden "رَكَمَ الشَّيْءَ يَرْكُمُ رَكْمًا" ve "رَكَمَهُ يَرْكُمُهُ" denir. Ve zamm-ı rāᵓ ile "رُكَامٌ" yığılmış şeydir. Ve ﴿وَاِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ﴾[1869] kavl-i kerīmi de bundandır ki "مُتَرَاكِمٌ" demektir. Reml ve ᶜaskere de denir. "رَمْلٌ مَرْكُومٌ" ve "جَيْشٌ مَرْكُومٌ" müctemiᶜ demektir. "Tefāᶜul"den "تَرَاكَمَ" ve "iftiᶜāl"-den "إِرْتِكَامٌ" da böyledir.

MEKSŪRETU'R-RĀᵓ: "رِك"

• رِكْزًا [rikzen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ اَحَدٍ اَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزاً﴾[1870] أَيْ صَوْتًا خَفِيًّا

Yaᶜnī "gizli ve hafīf ses" demek olur. Ve lafz-ı mezkūr hufyeten defn maᶜnāsına da gelir. "نَصَرَ" bābından "رَكَزْتُهُ رَكْزًا" , "دَفَنْتُهُ دَفْنًا خَفِيًّا" demektir. Ve bir şeyᵓi yere saplamak maᶜnāsına da gelir: "رَكَزَ رُمْحَهُ" "Kargısını yere sapladı" [464] demektir. Ve "مَرْكَزُ الدَّائِرَةِ" dāirenin ortasıdır. Ve "مَرْكَزٌ" mevziᶜ ve menzil maᶜnāsına da gelir. "مَرْكَزُ الرَّجُلِ" ve "مَرْكَزُ الْجَيْشِ" denir. Ve defīne-i ehl-i cāhiliyye ve akvām-ı sālifeye ve maᶜdene de kesr-i rāᵓ ile "رِكَازٌ" denir. Ve "ifᶜāl"den "أَرْكَزَ الرَّجُلُ" denir, "Defīne veyā maᶜden buldu" demek olur.

• رِكَابٍ [rikābin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ﴾[1871] أَيْ إِبِلٍ

Bu lafz üzerine binilen deve kısmına mahsūstur. Binek devesi demek maᶜnāsına cemᶜ olup vāhidi lafzının gayrıdan "رَاحِلَةٌ"dir. Kendi lafzından vāhidi yoktur, aslen "رَكْبٌ"

1867 "Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın." el-Bakara, 2/239.

1868 "Görmez misin ki Allah, bulutları sevk eder. Sonra, onları kaynaştırıp üst üste yığar." en-Nūr, 24/43.

1869 "Gökten düşmekte olan parçalar görseler, "Bunlar, üst üste yığılmış bulutlardır" derler." et-Tūr, 52/44.

1870 "Biz onlardan önce nice nesilleri helak ettik. Onlardan hiçbirini hissediyor yahut onların bir fısıltısını olsun işitiyor musun?" Meryem, 19/98.

1871 "Siz, at ya da deve koşturmuş değilsiniz." el-Haşr, 59/6.

dendir. Ve kesrle “رِكَابٌ” binek hayvānlarının eyerlerine ve pālānlarına merbūt lisānımızda üzengi taᶜbīr edilen şeyᵓe de denir. Bunun cemᶜi “رَكَائِبُ” gelir. Ānifü’l-beyān “رَكُوبُهُمْ” ve ahavātına da nazar oluna.

FASLU’R-RĀᵓ MAᶜA’L-MĪM: “ر،م”

- رَمْزًا [ramzen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا﴾[1872] أَيْ إِشَارَةً

“رَمْزٌ” “sesle beyān edilmeyip lafzla dudakları tahrīk etmek”tir. Ve baᶜzen göz ve kaş ile de olur. Rāġıb’ın *Mufredāt*’ta beyānına göre savt-ı hafī ve hācible gamze dahi “رَمْزٌ” denir. Ve şikāyetten “غَمْزٌ”le taᶜbīr olunduğu gibi, işāret kabīlinden olan herbir kelāmdan da “رَمْزٌ” ile taᶜbīr olunur. “قَتَلَ” ve “ضَرَبَ” bāblarından “رَمَزَ يَرْمُزُ يَرْمِزُ رَمْزًا فَهُوَ رَامِزٌ وَذَاكَ مَرْمُوزٌ” denir. [465]

- رَمِيمٌ [ramīmun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ﴾[1873] أَيْ بَالٍ

Yaᶜnī “çürüyen” ve “çürük” demektir. “ضَرَبَ” bābından “رَمَّ الْعَظْمُ يَرِمُّ رَمًّا فَهُوَ رَمِيمٌ” denir, çürümek maᶜnāsınadır. Ve rā-i meksūre ve mīm-i müşeddede ile “رِمَّةٌ” ᶜizām-ı bāliyedir. Cemᶜi “رِمَمٌ” gelir ve “سِدْرَةٌ” ve “سِدَرٌ” gibi. Ve zammla “رُمَّةٌ” çürük ip parçasına denir. Ve bu “رَمَمٌ” māddesi “قَتَلَ” bābından ıslāh ve taᶜmīr maᶜnāsına istiᶜmāl olunur. “رَمَّ الْحَائِطَ يَرُمُّ رَمًّا وَمَرَمَّةً” denir, “Islāh ve taᶜmīr etti” demektir. Ve “tefᶜīl”den “رَمَّمَهُ تَرْمِيمًا” maᶜnā-yı mezkūrdan mübālagadır.

FASLU’R-RĀᵓ MAᶜA’L-VĀV: “ر،و”

- الرَّوْعُ [er-ravᶜu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ اِبْرٰهِيمَ الرَّوْعُ﴾[1874] أَيِ الْفَزَعُ

Yaᶜnī “korku.” Fethle “رَوْعٌ” , “فَزَعٌ” ve “خَوْفٌ”tir. “قَالَ” bābından “رَاعَنِي الشَّيْءُ رَوْعًا”, “أَفْزَعَنِي” demek olur. Ve iᶜcāb maᶜnāsına da gelir: “رَاعَنِي جَمَالُهُ رَوْعًا” , “أَعْجَبَنِي” demektir. Ve zammla “رُوعٌ” kalb ve hātır ve ᶜakl maᶜnāsınadır, nitekim “وَقَعَ فِي رَوْعِي كَذَا” denir, “فِي قَلْبِي أَوْ خَاطِرِي أَوْ عَقْلِي” demek olur. Ve müteᶜaddī olmakla “رُعْتُهُ” ve “tefᶜīl”den “رَوَّعْتُهُ” denir ikisi de “Ona ilkā-i fezaᶜ ettim” demektir.

1872 “Senin için alāmet, insanlarla üç gün konuşamaman, ancak işaretleşebilmendir.” Āl-i ᶜİmrān, 3/41.
1873 “Dedi ki: “Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?” Yāsīn, 36/78.
1874 “İbrahim’in korkusu gidince” Hūd, 11/74.

• رَوَاسِي [ravāsiye]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ﴾[1875] أَيْ ثَوَابِتَ يَعْنِي جِبَالًا

Murād arz üzerindeki sābit dağlardır ki mekān-ı āhara nakl ve intikāli muhāldir. Bu kelime sābit maᶜnāsına olan “رَاسِي”nin cemᶜidir. “عَدَا” bābından “رَسَا يَرْسُو رَسْوًا فَهُوَ رَاسٍ” denir. Buna dāir tahkīkāt [466] akdemce “الرَّاسِيَاتِ” kelimesinde mufassalen beyān olunmuştur, mürācaᶜat oluna.

• رَوَاكِدَ [ravākide]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ﴾[1876] أَيْ سَوَاكِنَ

Sükūn demek olan “رُكُودٌ”dandır. “قَعَدَ” bābından “رَكَدَ الْمَاءُ يَرْكُدُ رُكُودًا فَهُوَ رَاكِدٌ” akmayıp durmak maᶜnāsınadır. Bundan “رَكَدَتِ السَّفِينَةُ رُكُودًا” denildi, “Seyr ve ceryden kalıp durdu, sākin oldu” demek olur. Lāzımdır, hemze ile taᶜaddī eder: “أَرْكَدْتُهُ” “Onu durdurttum” demektir.

• رَوَاحُهَا [ravāḥuhā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ﴾[1877]

Yaᶜnī “سَيْرُهَا مِنَ الْغُدْوَةِ إِلَى الزَّوَالِ” , “غُدُوُّهَا” demek, nitekim “سَيْرُهَا مِنَ الزَّوَالِ إِلَى الْغُرُوبِ” demektir. Tercümede “Ve Süleymān’a rīhi müsahhar ettik. Sabahtan zevāle kadar olan seyri bir aylık yoldur ve zevālden gurūba kadar olan seyri bir aylık yoldur” denir. Bābu’t-Tā’da “تُرِيحُونَ” ve “تَسْرَحُونَ” kelimelerinde buna dāir söz vardır, ircāᶜ-ı nazar buyurula.

• رَوْحٌ وَرَيْحَانٌ [ravḥun ve rayḥānun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَمَّا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ﴾[1878]

Yaᶜnī “نَسِيمٌ طَيِّبٌ، رَيْحَانٌ رِزْقٌ” demektir. Ve zamm-ı rā᾿ ile kırā᾿eteynine göre “حَيَاةٌ لَا مَوْتَ بَعْدَهَا” demek olur. Rāğıb rahimehullāhu bu lafzın tahkīkinde vāsiᶜce bast-ı makāl eylemiş. Hulāsa-i kelāmı bu ki fethle “رَوْحٌ” ve zammla “رُوحٌ” birdir. Ve zammla “رُوحٌ” fā’nın fethiyle “نَفَسٌ”e ism kılındı. Ve bu tesmiye “نَفَسٌ” , “رُوحٌ”un baᶜzı olduğu iᶜtibārladır ki nevᶜin ism-i cinsle tesmiyesi kabīlindendir. Meselā insāna da hayvān tesmiye olunur. Ve kezā zammla “رُوحٌ” mā-bihi’l-hayāt olan cevher-i latīfe, cāna da ism [467] kılındı ki [1879]﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ﴾ kavl-i kerīminde murād olan rūhtur. Bunlardan başka eşrāf-ı melāikeye hāssatan Cibrīl’e ve ᶜĪsā ᶜaleyhi’s-selāma ve Ḳur᾿ān’a da ıtlāk olunur,

1875 “Ve orada dağlar meydana getirdi.” er-Raᶜd, 13/3; Fussilet, 41/10.
1876 “O, dilerse rüzgārı durdurur da onlar denizin üstünde durakalırlar.” eş-Şūrā, 42/33.
1877 “Esişi bir ay, akşam esişi de bir ay(lık yol) olan rüzgārı verdik.” Sebe᾿, 34/12.
1878 “Fakat (ölen kişi) Allah’a yakın kılınmışlardan ise, ona rahatlık, güzel rızık ve Naīm cenneti vardır.” el-Vākıᶜa, 56/88-89.
1879 “Ve sana ruh hakkında soru soruyorlar.” el-İsrā᾿, 17/85.

﴿نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ve ﴿يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰئِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا﴾[1880] ﴿وَكَذٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ اَمْرِنَا﴾[1882] ve عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ﴾[1881] āyāt-ı kerīmesiyle emsālinde olduğu gibi. ﴿يُنَزِّلُ الْمَلٰئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ اَنْ اَنْذِرُوا اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنَا فَاتَّقُونِ﴾[1883] kavl-i kerminde de "رُوحٌ" vahy ile ve Ḳur᾽ān ile tefsīr olunmuştur. Bunun vechi dīnde vahy ve Ḳur᾽ān cesedde rūh menzilesinde olmasıdır ki kulūb-i meyte onunla hayāt bulur. Ve yine bu āyette "بِالنُّبُوَّةِ" ve "بِالرَّحْمَةِ" ʿibāreleriyle de tefsīr olunmuş, "جِبْرِيلَ" ile de tefsīr edilmiş. Bu sūrette "be" , "مَعَ" maʿnāsına olup takdīr-i kelām "يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ مَعَ جِبْرِيلَ" sebkinde olur. Siyākındaki "مِنْ أَمْرِهِ" de "مِنْ" , bā maʿnāsına haml edilir. Ve fethle "رَوْحٌ" teneffüstür. Ve "قَدْ أَرْوَحَ الْإِنْسَانُ" denir, "teneffüs etti" demek olur. Ve "رَيْحَانٌ" , nesīm-i tayyib ve hoş-būy olan şey᾽e ve nebt-i maʿrūfa denir. Ve habb-ı me᾽kūle yaʿnī buğday ve arpa ve emsāline de denir, bu münāsebetle rızktır da denildi, ke-mā merre fi't-tefsīr, nitekim ʿArab da "خَرَجْتُ أَطْلُبُ مِنْ رَيْحَانِ اللهِ" der ki "مِنْ رِزْقِ اللهِ" demektir. Ve velede de "رَيْحَانٌ" denildi. Ve kesr-i rā᾽ ile "رِيحٌ" de bundandır, çünkü mā-temteddu bihi'l-hayāttır. Vallāhu aʿlemu.

MAZMŪMETU'R-RĀ᾽: "رُ،و"

- رُوحٌ مِنْهُ [rūḥun minhu]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهُ اَلْقٰيهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ﴾[1884]

Sicistānī rahimehullāhu ʿĪsā ʿaleyhi's-selām rūh minallāhtır onu ihyā etti ve rūh kıldı demiş. Bu kavlinde pek ziyāde īcāza gitmiş. Murād budur ki ʿĪsā ʿaleyhi's-selām bir zū-rūhtur ki vücūdu için sāir zevi'l-ervāh gibi bir asl ve mādde yerine kāim olacak nutfe gibi bir şey᾽ tavsīt buyurulmayarak bilā-vāsıta kelime-i "كُنْ" ile dest-i kudret ve tekvīn-i Hak'tan sudūr etti, vücūd buldu, binā᾽enʿaleyh "رُوحُ اللهِ" ve "رُوحٌ مِنَ اللهِ" tesmiye olundu demek olur. Ve "رُوحٌ مِنْهُ" , "بِأَمْرٍ مِنْهُ صَارَ [468] وَلَدًا بِلَا أَبٍ" ʿibāretiyle tefsīr olunmuş. Bu kavl İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumādan mervīdir. Ve ihyā-i emvāt muʿcizāt-ı seniyyelerinden olduğu için veyāhūd ihyā-i kulūb ettiği için "رُوحٌ" denildi diyenler de var. Ve "رُوحٌ"un maʿānī-i sāiresi bunun mā-kablinde mürūr eden "رَوْحٌ وَرَيْحَانٌ" kelimesinde bi'l-münāsebe zikr olundu, nazar oluna.

1880 "Onlar, Ruh'un (Cebrail'in) ve meleklerin saf duracakları gün Allah'a hitap edemeyeceklerdir. Sadece Rahmān'ın izin vereceği ve doğru söyleyecek olan kimseler konuşabilecektir." en-Nebe᾽, 78/38.

1881 "Uyarıcılardan olasın diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir." eş-Şuʿarā, 26/193-195.

1882 "İşte sana da, emrimizle, bir ruh (kalpleri dirilten bir kitap) vahyettik." eş-Şūrā, 42/52.

1883 "Allah, "Benden başka ilah yoktur. Öyle ise bana karşı gelmekten sakının" diye (insanları) uyarmaları için emrini içeren vahiy ile melekleri kullarından dilediğine indirir." en-Nahl, 16/2.

1884 "Meryemoğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur." en-Nisā, 4/171.

FASLU’R-RĀ᾽ MAᶜA’L-HĀ᾽: “ر،ه”

- رَهْوًا [rahven]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا اِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ﴾[1885] أَيْ سَاكِنًا مُنْفَرِجًا

Murād “Bahri sen ve Benī İsrā᾽īl geçtiği hālde sākin ve açık bırak” demek olur. Hazret-i Mūsā ᶜaleyhi’s-selāma böyle emr olunmasının sebebi bahri geçtikten sonra firᶜavnın da mürūrundan ihtirāzen Mūsā ᶜaleyhi’s-selām bahrde açılan yolun kapanmasını Cenāb-ı Hak’tan niyāz etmesidir. Binā᾽enᶜaleyh buyuruldu ki “Bahri ᶜalā-hālihi sākin ve açık bırak”: ﴿وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا اِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ﴾[1886] “Onlar boğulması muhakkak ve mukadder bir ᶜaskerdirler.” Ve “رَهْوًا” , “مُنْفَرِجًا” demektir de denildi. “عَدَا” bābından “رَهَا الْبَحْرُ” , “سَكَنَ” ve “رَهَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ” , “فَتَحَ” ve “رَهَا فِي الشَّيْءِ” , “رَفَقَ” demektir. Ve “رَهْوٌ” ve “رَهْوَةٌ” mekān-ı mürtefiᶜ ve mekān-ı münhatt maᶜnālarında da istiᶜmāl olunmakla azdāddan olur.

- الرَّهْبِ [er-rahbi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ﴾[1887] أَيِ الْخَوْفِ الْحَاصِلِ مِنْ إِضَاءَةِ الْيَدِ

Yaᶜnī elin hārikü’l-ᶜāde olarak neşr-i ziyā etmesinden mütehassıl havftan demek olur ki tekrār ceybine idhālinde hālet-i asliyyesine ᶜavdet eder. Bu kelime fethateynle “الرَّهَبِ” ve zamm-ı evvel ve sükūn-ı sānī ile “الرُّهْبِ” dahi kırā᾽at olunmuş; maᶜnā birdir. [469] “تَعِبَ” bābından “رَهِبَ يَرْهَبُ رَهْبًا فَهُوَ رَاهِبٌ وَذَاكَ مَرْهُوبٌ” denir, havf demektir. Hemze ile taᶜaddī eder: “أَرْهَبَهُ يُرْهِبُهُ إِرْهَابًا” denir, “أَخَافَهُ” demek olur, nitekim ﴿تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ﴾[1888] kavl-i kerīminde “تُخِيفُونَ” demektir.

- رَهَبًا [raheben]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا﴾[1889] أَيْ خَوْفًا كَمَا مَرَّ قَبْلَهُ

Masdardır.

- رَهْبَةً [rahbeten]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَاَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللّٰهِ﴾[1890]

Kezā “خَوْفًا” demektir. Bābu’l-Hemze’de “إِرْهَبُونِ” kelimesine de mürācaᶜat oluna.

1885 “Denizi açık hālde bırak.” Çünkü onlar boğulacak bir ordudur.” ed-Duhān, 44/24.
1886 “Denizi açık hālde bırak.” Çünkü onlar boğulacak bir ordudur.” ed-Duhān, 44/24.
1887 “Korkudan açılan kolunu kendine çek (toparlan).” el-Kasas, 28/32.
1888 “Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı korkutursunuz.” el-Enfāl, 8/60.
1889 “(Rahmetimizi) umarak ve (azabımızdan) korkarak bize dua ederlerdi.” el-Enbiyā᾽, 21/90.
1890 “Onların kalplerinde size karşı duydukları korku, Allah’a karşı duydukları korkudan daha baskındır.” el-Haşr, 59/13.

- رَهْبَانِيَّةً [rahbāniyyeten]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَاكَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ﴾[1891] أَيِ انْقِطَاعًا لِلْعُبُودِيَّةِ بِاتِّخَاذِ الصَّوَامِعِ

Bu kelime ʿalā-gayri kıyās "رَاهِبٌ" cemʿi olan "رُهْبَانٌ"dan masdar-ı mecʿūldür, haşyetul-lāh ile berāy-ı taʿabbüd savmaʿada iʿtikāf maʿnāsınadır. Bu da ānifü'l-beyān kelimāt gibi "رَهْبٌ" dendir.

- رَهْطٍ [rahṭin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ﴾[1892] أَيْ رِجَالٍ أَوْ نَفَرٍ

Feth-i rā ve sükūn-ı hā ile "رَهْطٌ" içinde nisā bulunmamak şartıyla on kişiden eksik olan cemāʿat-i ricāldir. Lafz-ı mezkūr cemʿdir ve kendi lafzından vāhidi yoktur ve yediden ona kadar olan cemāʿat-i ricāldir. Yediden aşağı üçe kadar "نَفَرٌ"dir de denildi. Her hālde ricāle mahsūstur. Ve kişinin kavm ve kabīle ve karābetine de denir, ke-mā kāle taʿālā: ﴿وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ﴾[1893] أَيْ عَشِيرَتُكَ وَقَرَابَتُكَ

- رَهَقًا [raheḳan]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا﴾[1894] أَيْ إِثْمًا يَغْشَاهُمْ

- وفي ﴿فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا﴾[1895] أَيْ ظُلْمًا أَوْ مَكْرُوهًا يَغْشَاهُ

Rāğıb rahimehullāhu taʿālā *Mufredāt*'ta [470] bir emr bir kimseyi kahr ve galebe ile istīlā' ve ihāta ettiği vaktte "رَهِقَهُ الْأَمْرُ" denir diye şerh etmiş. Ve *Mişbāḥ*'ta "تَعِبَ" bābından "رَهِقْتُ الشَّيْءَ" denir, "قَرُبْتُ مِنْهُ" yaʿnī "Ona yaklaştım" demektir demiş. Ve Ebū Zeyd'den naklle "طَلَبْتُ الشَّيْءَ حَتَّى رَهِقْتُهُ وَكِدْتُ آخُذُهُ أَوْ أَخَذْتُهُ" misālini īrād etmiş. Ve Fārābī'den "رَهِقْتُهُ، أَدْرَكْتُهُ" ve "رَهِقَهُ الدَّيْنُ، غَشِيَهُ" ve "رَهِقْتَنَا الصَّلَاةُ، دَخَلَ وَقْتُهَا" Ve hemze ile mefʿūleyne taʿaddī eder: "أَرْهَقْتُ الصَّلَاةَ" ve "أَرْهَقْتُهُ أَعْسَرْتُهُ" ve "أَرْهَقْتُهُ دَانَيْتُهُ" ve "أَرْهَقْتُ الرَّجُلَ أَمْرًا أَعْجَلْتُهُ وَكَلَّفْتُهُ حَمْلَهُ" ve "أَخَّرْتُهَا حَتَّى قَرُبَ وَقْتُ الْأُخْرَى" ve "رَاهَقَ الْغُلَامُ مُرَاهَقَةً قَارَبَ الْإِحْتِلَامَ وَلَمْ يَحْتَلِمْ بَعْدُ" maʿnālarını nakl ve rivāyet etmiş. Bu lafza dāir baʿzı akvāl de Bābu'l-Hemze'de "أُرْهِقَهُ" ve tā'da "تَرْهَقُهُ" kelimelerinde mezkūrdur.

1891 "(Kendiliklerinden) icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık." el-Hadīd, 57/27.

1892 "Şehirde dokuz kişilik bir çete vardı." en-Neml, 27/48.

1893 "Eğer kabilen olmasaydı seni taşa tutardık." Hūd, 11/91.

1894 "Doğrusu insanlardan bazı kimseler, cinlerden bazılarına sığınırlardı da, cinler onların taşkınlıklarını artırırlardı." el-Cinn, 72/6.

1895 "Kim Rabbine inanırsa, artık ne hakkının eksik verilmesinden, ne de haksızlığa uğramaktan korkar." el-Cinn, 72/13.

- رَهِينٌ [rahīnun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ﴾[1896] أَيْ مَرْهُونٌ
- ﴿كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ﴾[1897] أَيْ مَرْهُونَةٌ

Bu kelime aslen “رَهْنٌ” lafzındandır ki deyn ve sāir umūrda te͗mīnen ve tevsīkan vazᶜ ve habs olunan şey͗dir. Kesrle “رِهَانٌ” da böyledir. Ve “رِهَانٌ” cemᶜ dahi olur, nitekim ﴿وَاِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ﴾[1898] kavl-i kerīminde vākiᶜdir. “قَطَعَ” bābından “رَهَنَ يَرْهَنُ رَهْنًا فَهُوَ رَهِينٌ وَمَرْهُونٌ” denir. Ve “رِهَانٌ” , “müfāᶜalet”ten masdar da olur. “رَاهَنْتُهُ رِهَانًا” denir, “فِعَالًا” gibi.

FASLU’R-RĀ͗ MAᶜA’L-YĀ͗İ’L-MUSENNĀTİ’T-TAHTİYYE: “ر،ي”

- رَيْب [rayb]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ﴾[1899] و ﴿إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ﴾ [471] وَفِي أَمْثَالِهَا أَيْ لَا شَكَّ وَفِي شَكٍّ

“رَيْبٌ” , şekk ve tereddüd ve zann maᶜnālarına müstaᶜmeldir. “بَاعَ” bābından “رَابَ يَرِيبُ رَيْبًا” denir. Ve lāzım ve bi’n-nefs müteᶜaddī olur. Ve kesrle “رِيبَةٌ” bundan ismdir. ﴿لَايَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ﴾[1900] kavl-i kerīminde “Hīle ve mekr ve fesād ve kıllet-i yakīne sebeb olan şekk ve tereddüdü kalblerinde binā͗ ve te͗sīs ettiler” yaᶜnī yerleştirdiler demektir. Ve “رَابَ” ve “ifᶜāl”den “أَرَابَ” ve “iftiᶜāl”den “اِرْتَابَ” yekdīgeri mecrāsına cārī olur.

- رَيْبَ الْمَنُونِ [raybe’l-menūni]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿اَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمَنُونِ﴾[1901] أَيْ حَوَادِثَ الدَّهْرِ فَيَهْلِكُ كَغَيْرِهِ

Yaᶜnī “Biz onun hakkında havādis ve vukūᶜat-ı zamāna intizār ederiz tā ki bu da emsāli gibi helāk ola” demek olur. Murād mevttir. Mevtin “رَيْبَ الْمَنُونِ” tesmiyesi vukūᶜ ve hudūsu muhakkak ise de vakt-i husūlünde şekk olduğu iᶜtibāriyledir. Ve “مَنُونٌ” , “صَبُورٌ” vezninde dehr ve zamāna denir. “رَيْب” kelimesine ircāᶜ-ı nazar buyurula.

1896 “Herkes kazandığı karşılığında rehindir.” et-Tūr, 52/21.

1897 “Herkes kazandığına karşılık bir rehindir.” el-Müddessir, 74/38.

1898 “Eğer yolculukta olur da bir yazıcı bulamazsanız, o zaman alınmış rehinler yeterlidir.” el-Bakara, 2/283.

1899 “Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır.” el-Bakara, 2/2.

1900 “Kurmuş oldukları binaları, (ölüp de) kalpleri paramparça olmadıkça yüreklerinde sürekli bir kuşku olarak kalmaya devam edecektir.” et-Tevbe, 9/110.

1901 “Yoksa onlar, “O bir şairdir; onun, zamanın felaketlerine uğramasını bekliyoruz” mu diyorlar?” et-Tūr, 52/30.

- رَيْحَانٌ [rayḥānun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَاَمَّا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ﴾[1902]

Ānifü’l-beyān “رَوْحٌ” kelimesinde beyān olundu, mürācaᶜat oluna.

MEKSŪRETU’R-RĀ᾽: “رِ،ي”

- رِيشًا [rīşen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا﴾[1903] أَيْ مَا يُتَجَمَّلُ بِهِ مِنَ الثِّيَابِ

Yaᶜnī zīnet-i libāsı demek olur. “رِيشٌ” ve “رِيَاشٌ” birdir ki libās ve hey᾽etten zāhir olan şey᾽dir, yaᶜnī zīnet için üste giyilen libāstır. “رِيشٌ” aslen [472] tuyūrun kanatlarında yelek taᶜbīr olunan tüylerdir; vāhidesi “رِيشَةٌ”dir. Kanatlar, kuşlara nisbetle libās gibi zīnet verdiğinden libās zīnet maᶜnāsına istiᶜāre olundu.

- رِيعٍ [rīᶜi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ﴾[1904] أَيْ مَكَانٍ مُرْتَفِعٍ

Yaᶜnī “her bir yüksek mahallerde” yaᶜnī tepelerde demek olur. “رِيعٌ” arzdan ve tarīkten yüksek yere denir. Cemᶜi “أَرْيَاعٌ” ve kesr-i rā᾽ ve feth-i ᶜayn’la “رِيعَةٌ” gelir. Ve cebele de “رِيعٌ” denir. Aslen bir şey᾽in kendi aslı üzerine olan fazl ve ziyādeliğe denir. Binā᾽en ᶜaleyh bulunduğu mahallin sathı üzerine zāid ve fāzıl olup uzaktan görünen her bir mekāna ve bu cihetle cebele de ıtlāk olunur. Bunun vāhidesi kesr-i rā᾽ ile “رِيعَةٌ”tir. “بَاعَ” bābından “رَاعَ الشَّيْءُ يَرِيعُ رَيْعًا فَهُوَ رَائِعٌ” denir, ziyāde olmak maᶜnāsınadır.

- رِيحُكُمْ [rīḥukum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾[1905] أَيْ قُوَّتُكُمْ وَدَوْلَتُكُمْ

Yaᶜnī “Kuvvet ve galebe geri gider de zaᶜīf ve maglūb olursunuz” demek olur. “رَوْحٌ” ve “رُوحٌ” kelimelerinde bunun aslına dāir tahkīkāt zikr olunmuştu. Burada bu lafz hakkında Rāğıb’ın beyānından mülahhasan baᶜzı fevāid beyān olunur. Şöyle ki “رِيحٌ” maᶜrūftur ki rüzgār ve Türkçe yel taᶜbīr olunur; taᶜrīfinde hevā-yı müteharriktir denilmiş, lākin lafz-ı mezkūr ile Ḳur᾽ān-ı kerīm’de her mevziᶜde bir gūne maᶜnā murād buyurulmuş.

1902 “Fakat (ölen kişi) Allah’a yakın kılınmışlardan ise, ona rahatlık, güzel rızık ve Naīm cenneti vardır.” el-Vākıᶜa, 56/88-89.

1903 “Ey Ādemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik.” el-Aᶜrāf, 7/26.

1904 “Siz her yüksek yere bir alamet bina yapıp boş şeylerle eğleniyor musunuz?” eş-Şuᶜarā᾽, 26/128.

1905 “Allah’a ve Resūl’üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.” el-Enfāl, 8/46.

Ez-cümle her nerede lafz-ı müfredle vāki' olmuş ise 'azāb ma'nāsınadır, ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ﴾[1906] kavl-i celīli [473] ve emsālinde olduğu gibi. Ve her nerede sīga-i cem'le vārid olmuş ise rahmet irāde buyurulmuş, ﴿وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ﴾[1907] وَفِي قِرَائَةٍ بِالنُّونِ "نَشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ" kavl-i kerīmiyle emsālinde olduğu gibi. Mü᾽ellif bu zābıtadan yalnız [1908]﴿وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ﴾ āyeti istisnā edilmek lāzım gelir [der]. Allāhu 'alemu bi-murādihi.

1906 "Biz onların üstüne, uğursuzluğu sürekli bir günde gürültülü ve dondurucu bir rüzgār gönderdik." el-Kamer, 54/19. Ayrıca bkz. Fussilet, 41/16.

1907 "O, rüzgārları rahmetinin önünde müjde olarak gönderendir." el-A'rāf, 7/57.

1908 "Gücünüz, devletiniz elden gider." el-Enfāl, 8/46.

BĀBU'Z-ZĀY

FASLU'Z-ZĀY MAᶜA'L-ELİF: "زا"

- زَاكِيَةً [zākiyeten]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى عَلَى الْقِرَاءَةِ بِالْأَلِفِ "قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَاكِيَةً بِغَيْرِ نَفْسٍ"[1909] أَيْ طَاهِرَةً لَمْ تَبْلُغْ حَدَّ التَّكْلِيفِ

Yaᶜnī "günāhtan pāk, sinnen teklīf çağına erişmemiş" demek olur. Denildi ki "نَفْسٌ زَاكِيَةٌ" hīç zenb işlememiş ve "نَفْسٌ زَكِيَّةٌ" bilā-elif zenb irtikāb etmiş sonra magfūr olmuş demektir. Ve Ebū ᶜAmr savāb olan "زَكِيَّةٌ" fi'l-hāl tāhir bulunan ve "زَاكِيَةٌ" ᶜan-karīb tāhir olacak demektir, bu sūrette muhtār olan "زَكِيَّة"dir, "مَيِّتٌ" ve "مَائِتٌ" yaᶜnī ölü ve ölecek ve "مَرِيضٌ" ve "مَارِضٌ" yaᶜnī hasta ve hastalanacak kelimeleri gibidir dedi. Ve ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَى مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا﴾[1910] kavl-i kerīmi "لَمْ يَكُنْ زَاكِيًا" ᶜibāretiyle tefsīr olunmuş. Bu lafza dāir kelām ve tahkīkāt āti'l-beyān "زَكَاةً" kelimesindedir, oraya nazar oluna.

- الزَّاجِرَاتِ [ez-zācirāti]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا﴾[1911] يَعْنِي الْمَلٰئِكَةِ تَزْجُرُ السَّحَابَ وَتَسُوقُهُ

Bulutlar sevk ve teʾlīf eden meleklere kasem buyuruyor. Bu kelimenin [474] aslı savtla tard etmek maᶜnāsına olan "زَجْرٌ" lafzıdır. "قَتَلَ" bābından "زَجَرَهُ يَزْجُرُهُ زَجْرًا فَهُوَ زَاجِرٌ" denir, "طَرَدَهُ بِالصَّوْتِ" Yaᶜnī "Haykırarak tard etti" demek olur. Sonra gāh tard-ı mutlak ve gāh mücerred savt ve gāh menᶜ maᶜnālarında da istiᶜmāl olundu. Ve "زَاجِرَاتٌ" , "زَاجِرٌ"in cemᶜ-i müʾennesi olmakla"طَارِدَاتٌ" demek olup bundan "سَائِقَاتٌ" maᶜnāsı ahz olundu. Ve "infiᶜāl"den "إِنْزَجَرَ" bunun mutāviᶜidir. "زَجَرْتُهُ فَانْزَجَرَ" denir, "iftiᶜāl"den "إِزْدَجَرَ" dahi bun-

1909 "Mūsā, "Bir cana karşılık olmaksızın suçsuz birini mi öldürdün? dedi." el-Kehf, 18/74.

1910 "Eğer Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı sizden hiçbiriniz asla temize çıkamazdı." en-Nūr, 24/21.

1911 "Haykırarak sevk edenlere andolsun ki." es-Sāffāt, 37/2.

dandır. "زَجْرٌ" ve "إِنْزِجَارٌ" maᶜnālarına gelir. "إِزْدِجَارٌ"da dāl tā'dan mübdeldir. ﴿وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ﴾[1912] kavl-i kerīminde bundan ism-i masdardır veyā ism-i mekāndır. Ve ﴿وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ﴾[1913] nazm-ı celīlinde māzī-i mebnī ᶜale'l-mefᶜūldür, "زُجِرَ وَمُنِعَ" demektir.

• زَاغَ [zāġa]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى﴾[1914] أَيْ مَا مَالَ الْبَصَرُ يَعْنِي بَصَرُ النَّبِيِّ صلى الله عليه وآله وسلم عَنْ مَرْئِيِّهِ الْمَقْصُودِ لَهُ"وَمَا طَغَى" أَيْ مَا جَاوَزَهُ

Yaᶜnī leyle-i miᶜrācda Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimizin görmesi bi'l-hāssa maksūd olan şey᾿den gayrıya meyl etmedi, kaymadı ve ondan ileride tecāvüz etmedi demek olur. Murād kemāl-i edeb-i risālet-penāhīyi beyān ve medhtir. Bu kelime "زَيْغٌ"dendir. "بَاعَ" bābından"زَاغَ يَزِيغُ زَيْغًا فَهُوَ زَائِغٌ" meyl etmek ve kaymak ve istikāmetten inhirāf ve sapmak maᶜnālarına gelir. "زَاغَتِ الشَّمْسُ" , "مَالَتْ عَنْ نُقْطَةِ الْإِعْتِدَالِ" demektir. Bu āyette "زَاغَ" , "كَلَّ" maᶜnāsınadır da denildi ki "Zaᶜīf ve ᶜāciz oldu", "kamaştı" demek olur. ﴿وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ﴾[1915] kavl-i kerīminde [475] "مَالَتْ عَنْ كُلِّ شَيْءٍ إِلَى جَانِبِ عَدُوِّهَا" ᶜibāretiyle tefsīr olundu. Bābu't-Tā'da "تَزِيغٌ" kelimesine de nazar oluna.

• الزَّادِ [ez-zādi]

• قَالَ سُبْحَانَهُ ﴿وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى﴾[1916] "اَلزَّادُ" مَا يَتَّخِذُهُ الْمُسَافِرُ لِسَفَرِهِ مِنَ الطَّعَامِ

Yaᶜnī ehl-i seferin, yolcunun yol için nezdine aldığı taᶜām ki Türkçe yol azığı denir. Bu kelime vāvī olup aslı "زَوْدٌ"dir, nitekim cemᶜi "أَزْوَادٌ" gelir. Bu āyette iki vechle tefsīr olunmuştur: Biri "تَزَوَّدُوا لِمَعَادِكُمْ بِتَقْوَى اللهِ فَإِنَّهُ خَيْرُ الزَّادِ" Yaᶜnī "Maᶜādınız olan āhiretiniz için takvallāh ile zād, azık tedārük ediniz, zīrā dünyāda takvā-yı ᶜamel sefer-i āhiret için en hayrlı azıktır" demek olur. Dīger vech de bu āyet ehl-i Yemen'den bir gürūh huccāc hakkında nāzil oldu ki "Biz kādim-i beytullāhız mütevekkilleriz, rabbimiz bizi itᶜām eder" diye yol azığı almazlardı. Bu hāl kendilerini Mekke'de su᾿āle muztarr eder ve bu sūretle nāsa bār olurlardı. Binā᾿enᶜaleyh ittihāz-ı zād ile emr olundular. Buyuruldu ki "Yol için azık tedārük ediniz, zīrā su᾿ālden ve nāsa ᶜarz-ı ihtiyācla bār-ı sakīl olmaktan ittikā᾿ üzere olmak zād'ın en hayrlısıdır" demek olur. Vallāhu aᶜlemu. "Tefaᶜᶜul"den "تَزَوُّدٌ" sefer için esbāb ve levāzım tedārük etmektir. Ve "tefᶜīl"den "تَزْوِيدٌ" bir kimseye zād ve levāzım-ı sefer vermektir.

1912 "Andolsun, onlara içinde caydırıcı tehditlerin bulunduğu haberler geldi." el-Kamer, 54/4.
1913 "Bu bir delidir" dediler ve kulumuz (tebliğ görevinden) alıkonuldu." el-Kamer, 54/9.
1914 "Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı." en-Necm, 53/17.
1915 "Hani gözler kaymıştı." el-Ahzāb, 33/10.
1916 "(Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) dır." el-Bakara, 2/197.

- [zāhiḳun] زَاهِقٌ
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ﴾[1917] أَيْ ذَاهِبٌ

Evāhir-i bābda vākiᶜ “زَهَقَ” kelimesine nazar oluna.

- [ez-zāniyetu ve’z-zānī] الزَّانِيَةُوالزَّانِي
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ﴾[1918]

“زِنَا” min-gayr-ı ᶜakd-i şerᶜī bir kadını vatᵓdır, yaᶜnī cimāᶜ [476] ve kırān-ı gayr-ı meş-rūᶜdur ki hurmet-i katᶜiyye ile harāmdır. Kadın dahi muvāfakati iᶜtibāriyle “زَانِيَةٌ”dir. Bināᵓen ᶜaleyh her ikisine de hadd ile emr olunmuştur. Lākin bu yüz celde muhsan yaᶜnī müteᵓehhil olmayanlar hakkındadır, muhsan oldukları takdīrde hadleri recmdir. Bu lafz kasrla ve meddle lügattır denildi. Kasrla Ḥicāz lügati olup Ḳurᵓān-ı kerīm’de de öyle vā-rid oldu, nitekim [1919]﴿وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰى﴾ buyuruldu. Ve meddle “زِنَاءٌ” Necd lügatidir. Kasrla ikinci bābdan “قَدْ زَنَى يَزْنِي زِنًا فَهُوَ زَانٍ وَالْمَرْأَةُ زَانِيَةٌ” denir. Cemᶜi zammla “زُنَاةٌ”tır, “قَاضٍ” ve “قُضَاةٌ” gibi. Meddle “قَطَعَ” bābından“زَنَأَ يَزْنَأُ زَنْئًا وَزُنُوءًا“ denir, suᶜūd maᶜnāsınadır. Ve fethle memdūden “زَنَاءٌ” hākın-i bevldir.

FASLU’Z-ZĀY MAᶜA’L-BĀᵓİ’L-MUVAHHADE: “ز،ب”

- [zebūran] زَبُورًا
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا﴾[1920] أَيِ الْكِتَابَ الْمُؤْتَى لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Lafz-ı mezbūr fethle Dāvūd ᶜaleyhi’s-selāma inzāl buyurulan kitābın ism-i hāssıdır. Zammla “زُبُورًا” kırāᵓatine göre masdar bi-maᶜnā “mefᶜūl”dür. “زُبُورًا” , “مَزْبُورًا” demektir ki “مَكْتُوبًا” ile tefsīr olunur. Bu sūret “زَبَرْتُ الْكِتَابَ زَبْرًا” kavlindendir ki “كَتَبْتُ” demektir. Ve denildi ki kütüb-i ilāhiyyeden saᶜbu’l-vukūf ve’l-ıttılāᶜ her bir kitāba “زَبُورٌ” denir. Ve ahkām-ı şerᶜiyyeden hālī sırf hikem ve rakāika maksūr olan kitāba denir dahi denilmiş, nitekim kitāb-ı Dāvūd ᶜaleyhi’s-selām öyledir. Ve kitāb her ciheti cāmiᶜ olana denir. Ve mutlak kitāb maᶜnāsına gelir:[1921]﴿وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ﴾ ve [1922]﴿أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ﴾ ve emsāli āyāt-ı kerīmātta olduğu [477] gibi. Bu lafz, maᶜānī-i sāirede dahi istiᶜmāl olunmuş ise de burada zikri zāiddir, mufassalāt-ı lügate nazar oluna.

1917 “Bir de bakarsın yok olup gitmiş.” el-Enbiyāᵓ, 21/18.
1918 “Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun.” en-Nūr, 24/2.
1919 “Zinaya yaklaşmayın.” el-İsrāᵓ, 17/32.
1920 “Davūd’a da Zebūr vermiştik.” en-Nisāᵓ, 4/163; el-İsrāᵓ, 17/55.
1921 “Şüphesiz bu (Kur’an’ın indirileceği) öncekilerin kitaplarında da vardı.” eş-Şuᶜarāᵓ, 26/196.
1922 “Yoksa sizin için kitaplarda bir berat mı var?” el-Kamer, 54/43.

- الزَّبَانِيَة [ez-zāniyete]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ سَنَدْعُ الزَّبَانِيَة﴾[1923] أَي الْمَلَئِكَةَ الْغِلَاظَ الشِّدَادَ

Yaʿnī "melāike-i ʿazāb" demektir. "زَبَانِيَةٌ" cemʿdir. Vāhidi "زَبَنِيٌّ" dir, şiddetle defʿ etmek ve tepmek maʿnāsına müstaʿmel "زَبْنٌ"dendir. "ضَرَبَ" bābından"زَبَنَتِ النَّاقَةُ حَالِبَهَا تَزْبِنُ زَبْنًا" "دَفَعَهَا بِرِجْلِهَا"، "فَهِيَ زَبُونٌ" بِالْفَتْحِ فَعُولٌ بِمَعْنَى فَاعِلٍ", Bu "ضَرُوبٌ بِمَعْنَى ضَارِبٍ" gibidir. Mezbūr maʿānī-i sāireye de gelir, mahallerinde mübeyyendir.

MAZMŪMETU'Z-ZĀY: "زُ،ب"

- زُبُرًا [zuburan]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا﴾[1924] أَيْ كُتُبًا

Kitāb maʿnāsına olan "زَبُورٌ"un cemʿidir. "فِرَاقًا" ve "قِطَعًا" ile de tefsīr olunmuş. Bu sūrette "فِرْقَةٌ" ve "قِطْعَةٌ" maʿnāsına olan zāy'ın fethi ve kesriyle "زَبِرَةٌ"nin cemʿidir. Faslın evvelinde vākiʿ "زَبُورًا" kelimesine mürācaʿat oluna.

- زُبَرَ الْحَدِيدِ [zubera'l-ḥadīdi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ﴾[1925] أَيْ قِطَعَ الْحَدِيدِ

Yaʿnī demir parçaları demektir. Ve asl "زُبْرَةٌ" Rāġıb'ın beyānına göre demirden kıtʿa-i ʿazīme olup cemʿi "غُرْفَةٌ" ve "غُرَفٌ" gibi "زُبَرٌ"dir. Sonra tevsīʿan mutlak "فِرْقَةٌ" ve "قِطْعَةٌ" maʿnāsına istiʿmāl olunmuş. Mā-kabline ve "زَبُورًا" kelimesine bak. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi.

FASLU'Z-ZĀY MAʿA'L-CĪM: "زَ،ج"

- زَجْرَةٌ [zecratun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ﴾[1926] أَيْ صَيْحَةً وَاحِدَةً

Murād "nefha-i [478] sūr"dur. "زَجْرَةٌ" sayha-i şedīde ve ʿunfle menʿ ve tarddır. Bu bābın evvelinde "الزَّاجِرَاتِ" kelimesinde tahkīk ve beyān olundu, ircāʿ-ı nazar oluna.

1923 "Haydi, taraftarlarını çağırsın. Biz de zebānileri çağıracağız." el-ʿAlak, 96/17-18.
1924 "(İnsanlar ise, din) işlerini kendi aralarında parça parça ettiler." el-Müʾminūn, 23/53.
1925 "Bana erimiş bakır getirin." el-Kehf, 18/96.
1926 "O ancak şiddetli bir sesten ibarettir." es-Sāffāt, 37/19; en-Nāziʿāt, 79/13.

MAZMŪMETU’Z-ZĀY: “زُ،ج”

- زُجَاجَةٍ [zucācetin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ﴾[1927] أَيْ قِنْدِيلٍ

Yaʿnī “زُجَاجَةٌ” ile “زُجَاجٌ”dan masnūʿ kandīl murād edilmiştir. Ve asl “زُجَاجٌ” hacer-i şeffāftır ki “نَجَفٌ”tir. Ve billūr denilen şeyʾdir ki sırçanın ecved ve asfāsıdır. Ve şişeye de denir.

FASLU’Z-ZĀY MAʿA’L-ḤĀʾİ’L-MUHMELE: “زَ،ح”

- زَحْفًا [zaḥfen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا﴾[1928] أَيْ مُزَاحَفَةً

“زَحْفٌ” masdardır, “فَتَحَ” bābından “زَحَفَ يَزْحَفُ زَحْفًا” denir. Bu kelimenin tefsīrinde Sicistānī rahimehullāh “تَقَارُبُ الْقَوْمِ فِي الْحَرْبِ إِلَى الْقَوْمِ” demiş ki esnā-yı harbde muhāribeynin yekdīgere batāʾetle yaklaşmasından ʿibāret olacak, lākin Rāġıb rahimehullāh *Mufredāt*’ında asl “زَحْفٌ” henüz yürümemiş sabīnin ayağını cerr ederek emekleyerek yürümesi gibi yürümektir ve kezā yorgun devenin ayağını sürüyerek ve ʿasker yaʿnī ordunun vefret ve kesret-i ʿadedinden meşy müteʿassir olmakla pek batīʿ hareket ve meşyi gibi meşyidir demiş ve bu āyetle istişhād etmiş ve “fāʿil” vezninde “زَاحِفٌ” hedeften beri düşen oka denir demiş. *Mişbāḥ*’ta ise “زَحْفٌ” ceyş-i kesīre ıtlāk olunduğu ve bu tesmiye bi’l-masdar bulunduğu ve cemʿi “زُحُوفٌ” geldiği ifāde olunmuştur. Bu āyette maʿānī-i mezkūrenin cümlesi tatbīk olunabilir. [479]

MAZMŪMETU’Z-ZĀY: “زُ،ح”

- زُحْزِحَ [zuḥziḥa]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ﴾[1929] أَيْ نُحِّيَ عَنْهَا وَبُعِّدَ

Yaʿnī “Cehennemden bertaraf edilip tebʿīd olundu” demek olur. Bu kelime aslen redd ve ibʿād maʿnāsına olan feth-i zāy ve teşdīd-i ḥā ile “زَحٌّ” lafzından meʾhūz “فَعْلَلَ” den sīga-i mebnī ʿale’l-mefʿūldür. Müteʿaddī ve lāzım olur. “زَحْزَحْتُهُ عَنْهُ فَتَزَحْزَحَ” denir. Ve lāzım olarak “يُزَحْزِحُ مِنَ الْبَلَدِ” denir ki “يَبْعُدُ هُوَ بِنَفْسِهِ عَنْهَا” demek olur.

1927 “Kandil de bir cam fānūs içinde. Fānūs sanki inci gibi parlayan bir yıldız.” en-Nūr, 24/35.

1928 “Savaş düzeninde iken kāfirlerle karşılaştığınız zaman.” el-Enfāl, 8/15.

1929 “Kim cehennemden uzaklaştırılıp.” Āl-i ʿİmrān, 3/185.

FASLU'Z-ZĀY MAʿA'L-ḪĀʾİ'L-MUʿCEME: "ز،خ"

MAZMŪMETU'Z-ZĀY: "زُ،خ"

- زُخْرُفَ [zuḫrufe]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا﴾[1930] أَيْ مُمَوَّهَهُ وَمُلَبَّسَهُ بِالْبَاطِلِ

Yaʿnī ekāvīl-i bātıla ile tezyīn olunmuş bātıl söz demektir. Ve ﴿إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ﴾[1931] kavl-i kerīminde "زِينَتَهَا" demektir ki murād nebātla tezeyyün etmektir. "زُخْرُف" lafzı aslen altın maʿnāsına olup sonra her cinsinin gayrıyla müzeyyen ve yaldızlı şeylere "مُزَخْرَفٌ" denildi. Ve ﴿وَلِبُيُوتِهِمْ أَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِئُونَ وَزُخْرُفًا﴾[1932] kavl-i kerīminde ve ﴿أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ﴾[1933] kavl-i kerīminde maʿnā-yı aslīsi ile müfesserdir. Āyet-i ūlāda "ذَهَبًا" ve sāniyede "مِنْ ذَهَبٍ" demektir.

FASLU'Z-ZĀY MAʿA'R-RĀʾ: "ز،ر"

- زَرَابِيُّ [zerābiyyu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ﴾[1934] أَيْ بُسطُ طَنَافِسَ لَهَا خَمَلٌ

Yaʿnī havlu ve saçaklı seccādeler demektir. Vāhidesi evvelin fethi ve kesriyle de [480] "زَرْبِيَّةٌ"dir. "مَبْثُوثَةٌ", mebsūt yaʿnī bess olunmuş yayılmış demek olur.

MAZMŪMETU'Z-ZĀY: "زُ،ر"

- زُرْقًا [zurḳan]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا﴾[1935] أَيْ زُرْقَ الْعُيُونِ

Yaʿnī gözleri göğerik ki gök gözlü demek olur. Ve "عُمْيًا" ve "غِطَاشًا" de denildi. "زُرْقٌ"dandır, "طَرِبَ" bābından "وَقَدْ زَرِقَتْ عَيْنُهُ زَرْقًا فَهُوَ أَزْرَقُ وَالْمَرْأَةُ زَرْقَاءُ" denir. Ve zammla "زُرْقَةٌ" ismdir. Ve "ضَرَبَ" ve "نَصَرَ" bāblarından "زَرَقَتْ عَيْنُهُ نَحْوِي زَرْقًا" denir, "إِنْقَلَبَتْ وَظَهَرَ بَيَاضُهَا" demektir. Ve ʿumy tārī olan gözün hadekası, göğerdiği, gök olduğu cihetle

1930 "Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar." el-Enʿām, 6/112.
1931 "Nihayet yeryüzü (o bitkilerle) bütün zinet ve güzelliklerini alıp süslendiği." Yūnus, 10/24.
1932 "Evlerine (gümüşten) kapılar ve üzerine yaslanacakları koltuklar ve altın süslemeler yapardık." ez-Zuhruf, 43/34-35.
1933 "Yahut altından bir evin olmadıkça." el-İsrāʾ, 17/93.
1934 "Serilmiş gösterişli yaygılar vardır." el-Gāşiye, 88/16.
1935 "O gün günahkārları, (gözleri korkudan donup) gömgök kesilmiş olarak haşredeceğiz." Tāhā, 20/102.

"عَمَاءٌ"dan da kināyet olur. Ve lafz-ı mezbūr maʿānī-i sāirede de müstaʿmeldir, mufassalāta nazar oluna.

FASLU'Z-ZĀY MAʿA'L-ʿAYNİ'L-MUHMELE: "ز،ع"

- زَعِيمٌ [zaʿīmun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ﴾[1936] و﴿أَيُّهُمْ بِذَلِكَ زَعِيمٌ﴾[1937] أَيْ كَفِيلٌ

Ve "ضَمِينٌ" ve "حَمِيلٌ" ve "قَبِيلٌ" ve "كَفِيلٌ" hep bir maʿnāyadır. Kelime-i mezbūre fethle"زَعْمٌ" dendir. Aslen mazinne-i kezib olan kavlin hikāyetinden ʿibārettir. Ve mutlak kavl ve ihbār ve zann ve kefālet maʿnālarına da istiʿmāl olunur. Bāb-ı evvelden "زَعَمَ يَزْعُمُ زَعْمًا بِالْحَرَكَاتِ الثَّلَاثِ فَهُوَ زَعِيمٌ" denir. Ve "زَعْمٌ" Ḳurʾān-ı kerīm'de dāimā kāilleri mezmūm olan akvāl ve zunūnda istiʿmāl buyurulmuştur, ﴿زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا﴾[1938] ﴿بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا﴾[1939] ve ﴿إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ﴾[1940] ve emsāli āyāt-ı kerīmede olduğu gibi. Ve "زِعَامَةٌ" riyāset maʿnāsına da gelir. Kezā "زَعِيمٌ" mütekeffil ve reʾīs maʿnāsına gelir. Vallāhu aʿlemu. [481]

FASLU'Z-ZĀY MAʿA'L-FĀʾ: "ز،ف"

- زَفِيرًا [zefīran]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا﴾[1941] أَيْ صَوْتًا شَدِيدًا

Murād şiddet-i gayz u gazabdan mugtāzın sadrından duyulan savttır, buna Türkçe gümürdenmek denir. Aslen "زَفِيرٌ" nehīk-i hımārın evvelidir, nitekim "شَهِيقٌ" āhiridir. "زَفِيرٌ" sadrından gelen savt-ı şedīd ve medīd ve "شَهِيقٌ" boğazından gelen harharadır. Heyʾet-i mecmūʿası "نَهِيقٌ"tir, ﴿لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ﴾[1942] ve ﴿لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ﴾[1943] āyetlerinde de böyledir. Ve kelime-i mezbūre bükāʾ ve enīn ve āteş yanar iken mesmūʿ sedā ki çayırtı denir. Ve dāhiye maʿnālarına da gelir. Ve şiddetle göğüs intifāh edinceye kadar nefesin terdīdine denir ki gāyet-i taʿab u meşakkatten hāsıl olur. Bināʾen ʿaleyh "ifʿāl"den "أَزْفَرَ فُلَانٌ كَذَا" denir ki onu meşakkatle tahammül etti demektir, biz buna "Soluya soluya yaptı" deriz.

1936 "Ben buna kefilim." Yūsuf, 12/72.
1937 "Onların hangisi bu (iddianın doğruluğu)na kefildir?" el-Kalem, 68/40.
1938 "İnkar edenler, kesinlikle, öldükten sonra diriltilmeyeceklerini iddia ettiler." el-Tegābun, 64/7.
1939 "Oysa siz, sizin için hesaba çekileceğiniz bir zaman belirlemediğimizi sanmıştınız." el-Kehf, 18/48.
1940 "Yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunu iddia ediyorsanız." el-Cumʿa, 62/6.
1941 "Onun müthiş kaynamasını ve uğultusunu işitirler." el-Furkān, 25/12.
1942 "Onların orada şiddetli bir soluyuşları vardır." Hūd, 11/106.
1943 "Onların orada derin bir iç çekişleri vardır!" el-Enbiyāʾ, 21/100.

FASLU’Z-ZĀY MAᶜA’L-KĀF: “ز،ك”

- زَكٰوةً [zekāten]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا﴾[1944] أَيْ صَلَاحًا وَتَقْوَى

Ve “طَهَارَةً وَنَقَاءً مِنَ الذُّنُوبِ وَالْأَخْلَاقِ الرَّدِيئَةِ” de denildi ki bu kelime aslen tahāret ve nemā᾿ maᶜnāsına muhtelif mevāziᶜde maᶜānī-i müteᶜaddide de istiᶜmāl olunmuştur. Ez-cümle emvālde sadakadan edāsı vācib olan sadakaya şerᶜde “زَكَاةٌ” denildi. Tahāret maᶜnāsı iᶜtibāriyle mālda hakkullāhın ᶜadem-i te᾿diyesi sebebiyle mütehassıl ism ve harāmdan tathīr ettiği için. Ve nemā᾿ maᶜnāsı iᶜtibāriyle sadaka-i zekātın te᾿diyesi mālın bereketini tezyīd ve āfāttan masūn kılmakla tenmiye [482] ettiği için denilir. Meddle “زَكَاءٌ”, “نَمَاءٌ” maᶜnāsınadır. “قَعَدَ” bābından “زَكَا الزَّرْعُ يَزْكُو زُكُوًّا” denir, “نَمَا نُمُوًّا وَزَادَ” demektir. Ve kezā bāb-ı evvelden “زَكَا يَزْكُو زَكَاةً وَزَكَاءً” denir, tahāret ve salāh ve ᶜakl maᶜnālarına haml olunur. Ve “tefᶜīl”den “زَكَّى الرَّجُلُ مَالَهُ تَزْكِيَةً” , “أَعْطَى زَكَاتَهُ” demektir. Ve “ifᶜāl”den “أَزْكَى” “اللهُ مَالَهُ” , “زَادَ وَبَارَكَ فِيهِ” demek olur. Bu cümle duᶜā᾿ ve ihbār mevziᶜlerinde kullanılır. Ve “زَكَا الرَّجُلُ يَزْكُو” denir, “Kesb-i salāh etti” demek olur. “تَزْكِيَةٌ” bir kimse veyā cemāᶜatin salāhını tasdīk maᶜnāsına da gelir. Ve “فَعِيلٌ” vezninde “زَكِيٌّ” sālih ve tāhir ve ᶜākıl ve müzehhin maᶜnālarına istiᶜmāl olunur. Cemᶜi “أَزْكِيَاءُ” gelir. Ve helāl maᶜnāsına da haml olunmuştur, nitekim [1945]﴿فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا﴾ kavl-i kerīminde böyle tefsīr olunmuştur.

- زَكَى [zekā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَى مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ﴾[1946] أَيْ مَا طَهَرَ مِنْ هَذَا الذَّنْبِ أَيْ ذَنْبِ الْإِفْكِ

Yaᶜnī “Allāh’ın fazl ve rahmeti olmasa idi sizden ey ehl-i ifk hīçbir kimse bu günāhtan pāk olamaz, temizlenemezdi” demek olur. Mā-kabline bak.

- زَكّيهَا [zekkāhā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكّيهَا﴾[1947] أَيْ طَهَّرَهَا أَيِ النَّفْسَ

Yaᶜnī “nefsi zünūb ve ahlāk-ı redī᾿eden pāk eden demek” olur.

- زَكِيَّةً [zekiyyeten]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً﴾[1948] أَيْ طَاهِرَةً مِنَ الذَّنْبِ

1944 “Böylece, Rablerinin onlara, bu çocuğun yerine daha hayırlı ve daha merhametli bir çocuk vermesini diledik.” el-Kehf, 18/81.

1945 “(Şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz ise.” el-Kehf, 18/19.

1946 “Eğer Allah’ın size lütfu ve merhameti olmasaydı sizden hiçbiriniz asla temize çıkamazdı.” en-Nūr, 24/21.

1947 “Andolsun ki, nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir.” eş-Şems, 91/9.

1948 “Mūsā, “Bir cana karşılık olmaksızın suçsuz birini mi öldürdün? (dedi).” el-Kehf, 18/74.

Yaʿnī “katlini mūcib günāhtan pāk” demektir. Evvel-i faslda vākiʿ “زَكِيَّةً” kelimesine bak.

FASLU’Z-ZĀY MAʿA’L-LĀM: “ز،ل” [483]

- زَلَقًا [zeleḳan]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا﴾[1949] أَيْ أَرْضًا مَلْسَاءَ لَا تَثْبُتُ عَلَيْهِ الْقَدَمُ

Yaʿnī nebātsız şūre yer ki üzerinde ayak durmaz, kayar demektir. Murād nebāt bitirmeyen daz çıplak mahal demek olur ki hayrsızdır. Böyle arza fethateynle “زَلَقٌ” denir. Ve “مَزْلَقٌ” ve hā᾽ ile “مَزْلَقَةٌ” de taʿbīr edilir. Ve kaymak, sürçmek maʿnāsına da gelir. “طَرِبَ” bābından “زَلِقَتْ رِجْلُهُ تَزْلَقُ زَلَقًا” denir ki “kaydı, sürçtü” demektir. Görülüyor ki lafz-ı mezbūr masdar da oluyor. Hemze ile taʿaddī eder:“أَزْلَقَ يُزْلِقُ إِزْلَاقًا“ “Kaydırdı, sürçtürdü” demek olur. Ve “ضَرَبَ” bābından bir kimse başını trāş etmek maʿnāsınadır: “زَلَقَ رَأْسَهُ يَزْلِقُ زَلْقًا” denir. Gūyā trāşla saçını giderip başını nebātsız daz yere döndürmüş olur. Ve “durrākī” denilen tüysüz şeftaliye dahi zamm-ı zāy ve lām-ı müşeddede-i meftūha ile “زُلَّيْقٌ” denir. Bābu’l-Yā’da “يُزْلِقُونَكَ” kelimesine de nazar oluna.

- زَلَلْتُمْ [zeleltum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ﴾[1950] أَيْ مِلْتُمْ مِنَ الدُّخُولِ فِي الْإِسْلَامِ

Yaʿnī “Eğer İslām’a duhūlden meyl ve iʿrāz ederseniz” demektir. Bu kelime min-gayri kasd ayak kaymak ve yerinden bir yana gitmek maʿnāsına olan “زَلَّةٌ”den māzī-i cemʿ-i muhātabdır. “إِنْ”-i şartıyyeden sonra vākiʿ olmakla istikbāl maʿnāsı ifāde eder. “ضَرَبَ” bābından“زَلَّ عَنْ مَكَانِهِ يَزِلُّ زَلًّا“ , “تَنَحَّى عَنْهُ” ve “تَعِبَ” bābından “زَلَّ زَلَلًا” dahi lügattır. Kesrle “زِلَّةٌ” bundan ismdir. Ve fethle “زَلَّةٌ” masdar-ı binā-i merre ve “مَزَلَّةٌ، مَزِلَّةٌ” ism-i mekāndır, zāy’ın kesriyle “مَزِلَّةٌ” efsahtır. Ve [484] kelāmda sürçmek maʿnāsına da gelir. زَلَّ فِي مَنْطِقِهِ Sürçtü, kelāmında yanıldı” demek olur. Ve savābdan meyl ve inhirāf ve istikāmetten hurūc maʿnālarına da istiʿmāl olunur.

- زَلْزَلَةَ [zelzelete]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾[1951] أَيِ الْحَرَكَةَ الشَّدِيدَةَ لِلْأَرْضِ

Bu āyette vākiʿ olan “زَلْزَلَةَ” şemsin magribden tulūʿundan evvelce vākiʿ olan zelzele-i ʿazīmedir ki misli mesbūk değildir. İşte bunun ʿakibinde şems magribden tulūʿ eder. Bu da ʿalāmet-i kurb-ı kıyāmettir. Şemsin magribden tulūʿu kavānīn-i ʿakl u fenne muhālif muhālāttan değildir, zīrā bu hareket sebebiyle arzın mihveri üzerindeki devrinin nizā-

1949 “(Bağ) kupkuru ve yalçın bir toprak hāline geliverir.” el-Kehf, 18/40.

1950 “Size apaçık deliller geldikten sonra, eğer yine de yan çizerseniz” el-Bakara, 2/209.

1951 “Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir.” el-Hacc, 22/1.

mı muhtell olur. Bu da yā bir müsādeme yāhūd cevf-i arzdaki maʿādinden bir kısm-ı mühimme yerinden kopup mukābil mahalle yığılmakla hem zelzele-i şedīdeyi hem de hādise-i mezkūreyi intāc eder. Vallāhu ʿalā-mā yeşāʾu kadīr.

Bu kitābın tebyīzi bi-tevfīkihi taʿālā hüsn-i hitāma erişir. Ve Cenāb-ı Hak taʿālā şānuhu müyesser kılarsa buna dāir bir risāle yazmak isterim. ʿİnāyet ve tevfīk-i hidāyet Cenāb-ı Muvaffıku’l-umūr ve Mukaddirü’l-aʿmālden. İnnehu Cevvādun Kerīmun.

MAZMŪMETU’Z-ZĀY: “زُل”

- زُلْزِلُوا [zulzilū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ﴾[1952]

- وَ﴿وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا﴾[1953] أَيْ خُوِّفُوا وَحُرِّكُوا وَأُزْعِجُوا

Yaʿnī “korkutuldular ve tahrīk edildiler ve izʿāc kılındılar” demek olur. Bu kelime ve mā-kablindeki “زَلْزَلَةٌ” , “زَلَّةٌ”den “فَعْلَلَةٌ”dir. Ānifü’l-beyān “زَلَلْتُمْ” kelimesine nazar oluna.

- زُلَفًا [zulefen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ﴾[1954] أَيْ طَائِفَةً [485] مِنَ اللَّيْلِ

Sicistānī rahimehullāh “سَاعَةً بَعْدَ سَاعَةٍ” ʿibāretiyle tefsīr etmiş. Bu tefsīr “زُلَفٌ” lafzı “زُلْفَةٌ”nin cemʿi olmak iʿtibāriyledir. “أَوْقَاتًا” ve “أَحْيَانًا” gibi ki “وَقْتًا بَعْدَ وَقْتٍ” ve “حِينًا بَعْدَ حِينٍ” demektir. Bu kelimeye dāir tahkīkāt Bābu’l-Hemze’de “أَزْلَفْنَا” kelimesinde mezkūrdur, mahall-i mezbūra nazar buyurula.

- زُلْفَى [zulfā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى﴾[1955] أَيْ قُرْبَى

“قُرْبَةٌ” demek olan “زُلْفَةٌ”nin cemʿidir, nitekim “قُرْبَى” da “قُرْبَةٌ”nin cemʿidir.

- زُلْفَةً [zulfeten]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سِيئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾[1956] أَيْ فَلَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ قَرِيبًا

Yaʿnī “Vaktā ki ʿazābı yakın gördüler” yaʿnī ʿazābın vukūʿu yakın olduğunu yāhūd ʿazābın kendilerine yakın olduğunu gördüler demek olur. Bu ve mā-kablinde vākiʿ

1952 “Peygamber ve onunla beraber mü’minler, “Allah’ın yardımı ne zaman?” diyecek kadar sarsılmışlardı.” el-Bakara, 2/214.

1953 “Ve şiddetli bir şekilde sarsıldılar.” el-Ahzāb, 33/11.

1954 “Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl.” Hūd, 11/114.

1955 “Biz onlara sadece, bizi Allah’a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.” ez-Zümer, 39/3.

1956 “Onu (azabı) yakından gördükleri zaman inkār edenlerin yüzleri kötüleşir.” el-Mülk, 67/27.

kelimāta dāir tahkīkāt Bābu’l-Hemze’de “أَزْلَفْنَا” kelimesinde beyān olundu, mürācaᶜat oluna.

FASLU’Z-ZĀY MAᶜA’L-MĪM: “ز،م”

- زَمْهَرِيرًا [zemherīran]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا﴾[1957] أَيْ حَرَّ الشَّمْسِ وَبَرْدَ الزَّمْهَرِيرِ

Yaᶜnī “Onlar cennette güneşin saçağını ve zemherīrin soğuğunu görmezler” demektir. “زَمْهَرِيرٌ” , “أَشَدُّ الْبَرْدِ” maᶜnāsınadır, nitekim “إِقْشِعْرَارٌ” vezninde “إِزْمِهْرَارٌ”dan “إِزْمَهَرَّ الْيَوْمُ” kavli “إِشْتَدَّ بَرْدُهُ” demektir. Ve “زَمْهَرِيرٌ” kamerdir de denildi, bu Ṭayyiᵓ kabīlesi lügatidir. Zemaḫşerī de böyle hikāyet etmiş. Ve S̱aᶜleb’den de mervīdir, nitekim rāciz demiş:

“وَلَيْلَةٍ ظَلَامُهَا قَدِ اعْتَكَرْ || قَطَعْتُهَا وَالزَّمْهَرِيرُ مَا زَهَرْ” أَيْ مَا زَهَرَ الْقَمَرُ

Tercüme: “Zulmeti mehābetle ihtilāt [486] eden bir geceyi kamer neşr-i ziyā ve nūr ettiği müddetçe katᶜ ettim. “yaᶜnī seyr ettim, revān oldum demektir. Bu sūrette maᶜnā-yı āyet-i kerīme “لَا يَرَوْنَ فِي الْجَنَّةِ شَمْسًا وَلَا قَمَرًا” demektir ki murād “ᶜĀlem-i naᶜīm olan cennet bi’z-zāt rūşen ve ziyā-dār olduğu için ehl-i cennet ziyā ve nūr ve rūşenāyī husūsunda şems ve kamerin vücūduna muhtāc ve müftekır olmazlar” demektir. Vallāhu aᶜlemu bi-hakāyıki kelāmihi’l-kerīm.

MAZMŪMETU’Z-ZĀY: “زُ،م”

- زُمَرًا [zümeran]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُم إِلَى الجَنَّةِ زُمَرًا﴾[1958] أَيْ جَمَاعَاتٍ مُتَفَرِّقَةً

Yaᶜnī “bölük bölük” demek olur. “زُمَرٌ” lafzı “زُمْرَةٌ”nin cemᶜidir. Ve Rāġıb’ın beyānına göre “زُمْرَةٌ” cemāᶜat-i kalīle demek olmakla sanīᶜa-i cemᶜle ityānı tekrīr ve taᶜdīd ifāde eder, belki maᶜa’t-tetābuᶜ taᶜdīd ifāde eder, bināᵓen ᶜaleyh “جَمَاعَاتٍ مُتَفَرِّقَةً” ve “جَمَاعَةً بَعْدَ جَمَاعَةٍ” ile tefsīr olunur. Biz her hālde bölük bölük ve sürü sürü ve küme küme taᶜbīr ederiz. Vallāhu aᶜlemu.

FASLU’Z-ZĀY MAᶜA’N-NŪN: “ز،ن”

- زَنِيمٍ [zenīmin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ﴾[1959] أَيْ مُعَلَّقٍ بِالْقَوْمِ وَلَيْسَ مِنْهُمْ

1957 “Orada ne güneş (yakıcı sıcak) görürler, ne de dondurucu soğuk.” el-İnsān, 76/13.

1958 “Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler.” ez-Zümer, 39/73.

1959 “Kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye” el-Kalem, 68/13.

Yaʿnī kavmin kendi nefsinden olmayıp hāricden gelip taʿalluk etmiş kimse demektir ki biz yanaşma deriz. Ve "زَنِيمٌ", leʾīm ve harāmzāde ve şerīr kimseye de denir. Bu keçinin kulağında ve boynunda küpe gibi sarkan şeyʾin ismi olan "زَنَمَةٌ"den meʾhūzdur. "تَيْسٌ زَنِيمٌ" denir, küpeli teke demek olur. Keçi nasıl "زَنَمَةٌ" siyle bilinirse leʾāmet ve [487] habāsetine ʿalāmet olan ahlāk ve evsāf-ı rezīlesiyle bilinip tanınıldığı için şahs-ı leʾīme de "زَنِيمٌ" denilir. Tahkīr ifāde eder ki ne idüğü belirsiz mechūlü'n-neseb türedi kimse demek olur.

- زَنْجَبِيلًا [zencebīlen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا﴾[1960] أَيْ يَشْبَهُ الزَّنْجَبِيلَ فِي الطَّعْمِ وَطِيبِ الرَّائِحَةِ

"زَنْجَبِيلٌ" maʿrūf köktür, edviye-i hārreden olmakla berāber ʿArab beyninde rāyiha-i tayyibden maʿdūddur, gerek taʿmından gerek rāyihasından telezzüz ettikleri için severler. Ve denildi ki "زَنْجَبِيلٌ" ʿuyūn-ı cennetten bir ʿayn, bir çeşmedir ki ondan ebrār içerler ve onda zencebīl taʿm ve rīhini bulurlar. Ve hālis ve sāfī ve sırfını içmek mukarrebīne hāss olup sāir ehl-i cennet memzūcunu içerler. Ve "زَنْجَبِيلٌ" hamr maʿnāsına da gelir, nitekim esmā-i hamrdan olduğu *Muḫtāru'ṣ-Ṣiḥāḥ*'ta mukayyeddir.

MEKSŪRETU'Z-ZĀY: "زِ،ن"

- الزِّنٰى [ez-zinā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰى إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا﴾[1961] أَيِ الْوَطْءَ بِغَيْرِ عَقْدٍ شَرْعِيٍّ

Yaʿnī "Nikāhsız kadına cimāʿ etmeyiniz." Takarrübden menʿ ve nehy, menʿ ve nehyde eblagdır. "زِنَا" lafzına dāir tahkīkāt sālifü'z-zikr "الزَّانِيَة" kelimesinde beyān olundu, mürācaʿat oluna.

FASLU'Z-ZĀY MAʿA'L-VĀV: "زَ،و"

- زَوَّجْنَاهُمْ [zevvecnāhum]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ﴾[1962] أَيْ قَرَّبْنَاهُمْ بِهَا

Yaʿnī "Biz onları cennette hūr-ı ʿīne karīn kıldık" demek olur, zīrā cennette dünyāda olan tezvīc gibi tezvīc yoktur. Murād bu ʿālemdeki kuyūd ve şurūt [488] ile mukayyed ve meşrūt tezvīc demektir. ﴿زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا﴾[1963] الآيَة Bunda murād tezvīc-işerʿī-yi maʿrūftur. "زَوْجٌ" den "tefʿīl"dir. "زَوْجٌ" lafzı

1960 "Orada kendilerine, katkısı zencefil olan içecekle dolu bir kāseden içirilir." el-İnsān, 76/17.
1961 "Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur." el-İsrāʾ, 17/32.
1962 "Ayrıca onları iri siyah gözlü hurilerle evlendirmişizdir." ed-Duhān, 44/54; et-Tūr, 52/20.
1963 "Onu seninle evlendirdik ki, eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde (onları boşadıkla-

mutlakan çift yaᶜnī eş maᶜnāsına olup insānda ve hayvānda ve eşyā-i sāirede dahi müs-taᶜmeldir. Ve karīn ve sınf ve nevᶜ ve ferdin mukābili olan çift maᶜnālarına da istiᶜmāl olunur, nitekim ﴿اُحْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ﴾[1964] أَيْ قُرَنَاءَهُمْ Ve ﴿هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِؤُنَ﴾[1965] أَيْ حَلَائِلُهُمْ Yaᶜnī “dünyādaki zevceleri” demektir. Ve ﴿سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ﴾[1966] أَيِ الْأَصْنَافَ أَوِ الْأَنْوَاعَ ve ﴿فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ﴾[1967] أَيْ صِنْفَانِ Murād tāzesi ve kurusudur. Vallāhu taᶜālā aᶜlemu bi-murādihi.

FASLU’Z-ZĀY MAᶜA’L-HĀᵓ: “ز،ه”

- زَهَقَ [zeheḳa]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ﴾[1968] أَيْ بَطَلَ الْبَاطِلُ وَالْبَاطِلُ ضِدُّ الْحَقِّ

Bu kelime “زَهَقَ” lafzındandır. “خَضَعَ” bābından “زَهَقَ يَزْهَقُ زُهُوقًا فَهُوَ زَاهِقٌ” denir, bātıl ve muzmahill olmak maᶜnāsınadır. Ve bāb-ı mezkūrdan “زَهَقَتْ نَفْسُهُ زُهُوقًا” denir, “خَرَجَتْ خُرُوجًا” demek olur. Bābu’t-Tā’da “تَزْهَقَ” kelimesine de mürācaᶜat oluna.

- زَهْرَةَ [zehrate]
- ﴿زَهْرَةَ الْحَيوةِ الدُّنْيَا﴾[1969]أَيْ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

Ve “vüsᶜat ve tīb-i ᶜayş” maᶜnāsına da haml olur. Fi’l-hakīka herbiri dīgerini müstelzim olmakla maᶜnā birdir, “زَهْرَةٌ”dendir. “تَعِبَ” bābından “زَهِرَ يَزْهَرُ زَهْرًا فَهُوَ زَاهِرٌ وَالنَّعْتُ أَزْهَرُ” Ve nebāt ve eşcārın çiçeğine “زَهْرٌ” ve “زَهْرَةٌ”[denir], zā’nın fethi ve hā’nın feth ve sükūnu lügattır. Ve “زَهْرٌ” ve “زَهَرَةٌ” sükūnla [489] “تَمْرٌ” ve “تَمْرَةٌ” gibidir ki “زَهْرٌ” ism-i cins ve “زَهْرَةٌ” vāhidesi olur. Safā-yı levn ve ibyidād-ı vech ve metāᶜ ve zīnet-i dünyā maᶜnāları-na istiᶜmāl olunur. Vallāhu aᶜlemu.

FASLU’Z-ZĀY MAᶜA’L-YĀᵓİ’L-MUSENNĀTİ’T-TAHTİYYE: “ز،ي”

- زَيْغٌ [zeyġun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ﴾[1970] أَيْ مَيْلٌ عَنِ الْحَقِّ

---

rında), evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda mü’minlere bir zorluk olmasın.” el-Ahzāb, 33/37.

1964 “Zulmedenleri, eşlerini ve Allah’ı bırakıp da tapmakta olduklarını toplayın.” es-Sāffāt, 37/22.

1965 “Onlar ve eşleri gölgelerde koltuklara yaslanmaktadırlar.” Yāsīn, 36/56.

1966 “Yerin bitirdiği şeylerden, insanların kendilerinden ve (daha) bilemedikleri (nice) şeylerden, bütün çiftleri yaratanın şanı yücedir.” Yāsīn, 36/36.

1967 “İkisinde de her meyveden çift çift vardır.” er-Rahmān, 55/52.

1968 “De ki: “Hak geldi, batıl yok oldu.” el-İsrāᵓ, 17/81.

1969 “Dünya hayatının süsü olarak” Tāhā, 20/131.

1970 “Kalplerinde bir eğrilik olanlar.” Āl-i ᶜİmrān, 3/7.

Murād hak ve ʿadl ve insāftan inhirāf ve ʿudūldür. Bu bābda “زَاغَ” ve Bābu’t-Tā’da“تَزِيغُ“ kelimelerine mürācaʿat buyurula.

- زَيَّلْنَا [zeyyelnā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ﴾[1971] أَيْ مَيَّزْنَا

Yaʿnī “ayırdık” demek olur. “زَوَالٌ”den “tefʿīl”dir. Bu kelimeye dāir tahkīkāt Bābu’t-Tā’da” تَزَيَّلُوا“ kelimesinde mezkūrdur, mürācaʿat oluna.

- زَيْتُونَةٍ [zeytūnetin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ﴾[1972]

Murād maʿrūf olan “zeytūn”dur. ﴿مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ﴾den bedeldir ki ibhāmı izāle ile şecere-i mübārekeyi taʿyīn ve temyīz ve tavzīh eder, yaʿnī şecere-i mübāreke şecere-i zeytūndur demek olur.

- زَيْتُهَا [zeytuhā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ﴾[1973] أَيْ دُهْنُ الشَّجَرَةِ

Yaʿnī “şecere-i zeytūnun yağı” demektir. “دُهْنٌ” ʿusāre-i zeytūn olduğu hālde “شَجَرَة”ye izāfeti şeyʾin aslu’l-aslına izāfeti kabilindendir, veledin cedde izāfeti gibi. أَنَا نَبِيٌّ لَا كَذِب” “أَنَا ابْنُ عَبدِ الْمُطَّلِب ، hadīs-i şerīfinde olduğu gibi. ʿAbdulmuṭṭalib cedd-i risālet-penāhīdir.

MAZMŪMETU’Z-ZĀY: “زُي”

- زُيِّنَ [zuyyine]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيوةُ الدُّنْيَا﴾[1974] أَيْ حُسِّنَتْ [490] وَأُشْرِبَتْ حُبُّهَا فِي قُلُوبِكُمْ

Yaʿnī “Kāfirlere hayāt-ı dünyā bezenildi, güzel gösterildi ve muhabbet-i hayāt-ı dünyā kalblerine sindirildi, müʾessire ve sāriye kılındı” demek olur. “مُزَيِّنٌ” Hak taʿālā hazretleridir, nitekim mebnī ʿale’l-fāʿil olarak “زَيَّنَ” dahi kırāʾat olundu. Ve tezyīn, şeytāna da nisbet edildi. Bu maʿnā [1975]﴿وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ﴾ kavl-i kerīmi delāletiyle ancak bi’l-ʿarazdır, yoksa Allāh-ı ʿazīmü’ş-şān hālık-ı küll-i şeyʾ olmakla hakīkatte “müzeyyin” kendisidir. Ke-mā kāle taʿālā şānuhu: [1976]﴿وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ﴾ ve gayruhā mine’l-āyāti kesīretun. Bu kelime “زِينَةٌ”den “tefʿīl”dir.

1971 “Artık onların (ortak koştuklarıyla) aralarını tamamen ayırırız.” Yūnus, 10/28.
1972 “Mübarek bir ağaçtan, zeytin ağacından” en-Nūr, 24/35.
1973 “Bu ağacın yağı, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak) tır” en-Nūr, 24/35.
1974 “İnkār edenlere dünya hayatı süslü gösterildi.” el-Bakara, 2/212.
1975 “Hani şeytan onlara yaptıklarını süslemişti.” el-Enfāl, 8/48.
1976 “Onu, bakanlar için süsledik.” el-Hicr, 15/16.

- زِينَةٌ [zīnetu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا﴾[1977] أَيْ مَا يَتَزَيَّنُ الْإِنْسَانُ بِهِ

“زِينَةٌ” Türkçe bezek demektir ki libās ve huliyy ve sāireden kendisiyle tezeyyün edilen süslenilen şeyʾdir, ke-mā fī kavlihi taᶜālā ﴿خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾[1978] أَيْ لِبَاسَكُمْ Yaᶜnī “Her namāzda libāsınızı giyiniz” demek olur. *Mufredāt*’ta Rāġıb rahimehullāh diyor ki zīnet-i hakīkiyye dünyā ve āhirette insāna ahvālinden hīçbir hālde şeyn ve ᶜār ve ᶜayb olmayan şeyʾdir, ammā baᶜzı ahvālde tezyīn eden şeyʾ min-vechin şeyndir. Ve kavl-i mücmel ile zīnet üçtür: Biri zīnet-i nefsiyyedir, ᶜilm ve iᶜtikād-ı hasene gibi, ahlāk-ı hamīde ve sıfāt-ı mahmūde-i sāire bunda dāhildir. Ve ikincisi zīnet-i bedeniyyedir, kuv-vet ve tūl-ı kāmet gibi, tenāsüb-i endām ve hüsn ü cemāl ve letāfet-i levn de bunda dāhildir. Ve üçüncüsü zīnet-i hāriciyyedir, [491] māl ve cāh gibi, libās ve hulel-i fāhire ve huliyy ve hadem ve haşem ve devābb ve neᶜam da bunda dāhildir. İmdi ﴿وَلٰكِنَّ اللهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ﴾[1979] kavl-i kerīmindeki zīnet-i nefsiyyedir. Ve ﴿قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ﴾[1980] kavl-i kerīmindeki zīnet-i hāriciyyeye mahmūldür ki libās ve emsālidir. İntehā mulahhasan. Ve ﴿وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ﴾[1981] kavl-i kerīmi zīnet-i bedeniyye ve hāriciyyeyi cāmiᶜdir, çünkü nehy olunan huliyy ve mahall-i huliyy olan gerdan ve sīne ve sāᶜid ve sāktır. Ve ᶜīd yaᶜnī bayram maᶜnāsına da gelir. ﴿قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزِّينَةِ﴾[1982] أَيْ يَوْمُ الْعِيدِ ve ﴿فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ﴾[1983] أَيْ يَوْمُ عِيدِهِ Murād eyyām-ı mahsūsa-i mülūk ve ekābirdir ki biz alay deriz. “بَاعَ” bābından “زَانَهُ يَزِينُهُ زَيْنًا” denir, “tefᶜīl”den “زَيَّنَهُ تَزْيِينًا” de denir, maᶜnā birdir, ancak “tefᶜīl”de mübālaga vardır. Ve fethle “زَيْنٌ” müvāzini olan “شَيْنٌ”in zıddıdır.

- زِيَادَةٌ [ziyādetun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ﴾[1984] أَيْ رُؤْيَةُ الْوَجْهِ الْكَرِيمِ وَالْحُسْنَى الْجَنَّاتُ وَالدَّرَجَاتُ الْعَالِيَاتُ

Yaᶜnī “Dünyāda aᶜmāl-i hasene işleyenlere āhirette cennāt ve derecāt-ı ᶜāliye ve rüʾyet-i cemālullāh vardır”, yaᶜnī mevᶜūddur demektir. Ve ﴿إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ﴾[1985] أَيْ مِمَّا زَادُوا فِيهِ yaᶜnī “Küfrlerinde ziyāde ettikleri artırdıkları şeyʾdir” demektir. Bu kelimeye dāir kelām Bābu’l-Hemze’de “إِزْدَادُوا” kelimesinde mürūr etti, ircāᶜ-ı nazar oluna.

1977 “Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür.” el-Kehf, 18/46.
1978 “Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin).” el-Aᶜrāf, 7/31.
1979 “Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiştir.” el-Hucurāt, 49/7.
1980 “De ki: “Allah’ın, kulları için yarattığı zīneti ve temiz rızkı kim haram kılmış?” el-Aᶜrāf, 7/32.
1981 “Zinetlerini göstermesinler.” en-Nūr, 24/31.
1982 “Buluşma vaktimiz, bayram günüdür” dedi.” Tāhā, 20/59.
1983 “Kārūn, zineti ve görkemi içerisinde kavminin karşısına çıktı.” el-Kasas, 28/79.
1984 “Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır.” Yūnus, 10/26.
1985 “Haram ayları ertelemek, ancak inkārda daha da ileri gitmektir.” et-Tevbe, 9/37.

BĀBU'S-SĪNİ'L-MUHMELE

FASLU'S-SĪNİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-HEMZE: "س،ء"

MAZMŪMETU'S-SĪN: "س،ء" [492]

- سُؤْلَكَ [suʾleke]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى﴾[1986] أَيْ أُمْنِيَّتَكَ وَطَلِبَتَكَ

Yaᶜnī ümmīd ve ārzūn ve matlūb ve maksūdun demektir. "سُؤَالٌ"dendir. Zamm ve sükūnla "fuᶜl" bi-maᶜnā "mefᶜūl"dür, "سُؤْلٌ" dahi "مَسْؤُولٌ" demek olur. "خُبْزٌ" ve "أُكْلٌ" gibi ki bi-maᶜnā "مَخْبُوزٌ" ve "مَأْكُولٌ"dür. Ve "سُؤَالٌ" istemek ve dilemektir. "سُؤَالٌ"i Rāğıb rahimehullāh *Mufredāt*'ta "إِسْتِدْعَاءُ مَعرِفَةٍ أَوْ مَا يُؤَدِّي إِلَى الْمَعْرِفَةِ وَاسْتِدْعَاءُ مَالٍ أَوْ مَا يُؤَدِّي إِلَى الْمَالِ" ᶜibāretiyle tefsīr etmiş, "سَأَلْتُ عَنْهُ الْخَبَرَ" ve "سَأَلْتُ عَنْهُ مَنْ يُخْبِرُنِي بِهِ" ve "سَأَلْتُ عَنْهُ مَا أَتَكَفَّفُ بِهِ" ve "سَأَلْتُ عَنْهُ وَسِيلَةً إِلَى حُصُولِ الْكِفَافِ" gibi. Ve "سَائِلٌ" dilenciye de denir.

FASLU'S-SĪNİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-ELİF: "س،ا"

- سَارِبٌ [sāribun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ اَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ﴾[1987] أَيْ ظَاهِرٌ فِيهِ

Yaᶜnī "gecede gizlenip gündüzün meydāna çıkan kimse" demektir. Ve "سَارِبٌ" , "سَالِكٌ فِي سَرَبِهِ" Yaᶜnī kendi tarīkinde ve mezhebinde sülūk eden kimse ᶜibaretiyle de tefsīr olu-

---

1986 "Allah şöyle dedi: "İstediğin sana verildi ey Mūsā!" Tāhā, 20/36.

1987 "(O'na göre) içinizden sözü gizleyen ile açığa vuran, geceleyin gizlenenle gündüz ortaya çıkan eşittir." er-Raᶜd, 13/10.

nur. “قَعَدَ” bābından “سَـرَبَ يَسْـرُبُ سُـرُوبًا فَهُوَ سَـارِبٌ” denir. Ve “قَتَلَ” bābından da “سَـرَبَ يَسْرُبُ سَـرْبًا وَسَـرَبًا فَهُوَ سَـارِبٌ” denir. Ve ﴿فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا﴾[1988] kavl-i kerīminde “مَسْلَكًا وَمَذْهَبًا” demektir. “سَـرَبٌ” burada bi-maᶜnā “mefᶜūl”dür, nasbı da mefᶜūliyyet üzeredir. Ve masdariyyet üzere olup “سَـرَبَ فِي الْبَحْرِ سَـرَبًا” takdīrindedir de denildi. Bu sūrette “دَخَلَ فِي الْبَحْرِ دُخُولًا” yāhūd “اِسْتَتَرَ بِهِ اسْتِتَارًا” maᶜnālarına olur. Ve “سَـرَبَ” ve “إِنْسَرَبَ” birdir. [493] Ancak “سَـرَبٌ” de fiᶜlin fāᶜilden tasavvuru “إِنْسِـرَابٌ” da fāᶜilde “iftiᶜāl”in tasavvuru münfehim olur. Ve maᶜānī-i sāireye de gelir, mufassalāta nazar oluna.

- سَائِغًا [sāiġan]

- ﴿سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ﴾[1989] أَيْ سَهْلًا فِي الشُّرْبِ

Yaᶜnī “içmekte āsān, kolay” yaᶜnī boğazda durmaz sühūletle geçer demek olur. “قَـالَ” bābından “سَـاغَ الشَّـرَابُ فِي الْحَلْقِ يَسُـوغُ سَـوْغًا فَهُوَ سَائِغٌ” denir, “سَهُلَ انْحِدَارُهُ” demektir. Ve “أَسَاغَهُ يُسِـيغُهُ إِسَـاغَةً” kavlinde fiᶜl-i “سَـوْغٌ” fāᶜilde mutasavverdir, gūyā “Āsānca içti ve sindirdi” demek olur. Bābu’l-Yā’da “يُسِيغُهُ” kelimesine de nazar oluna.

- سَامِرًا [sāmiran]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ﴾[1990] أَيْ سُمَّارًا

Yaᶜnī “gece söyleşiciler oldukları hālde” demektir. Gece sohbeti demek olan “سَـمَرٌ”den fāᶜildir. “سَـامِرٌ”in cemᶜi olan “سُـمَّارٌ” ile tefsīri “مُسْـتَكْبِرِينَ” kelimesi gibi “سَـامِرًا” lafzı da ﴿تَنْكِصُـونَ﴾un zamīrinden hāl vākiᶜ olduğu içindir. “سَـمَرٌ”in aslı elvāndan sevādla beyāzın beyninde olup lisānımızda da esmer dediğimiz rengin ismi olan “سُـمْرَةٌ”dir, bundan sevād-ı leyle ve bu sebebiyle hadīs-i leyle de “سَمَرٌ” denildi.

- سَاحَتِهِمْ [sāḥatihim]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ﴾[1991] أَيْ نَاحِيَتِهِمْ

Yaᶜnī “kavmin sāhası” demek, nāhiyesi demektir ki çadırlarını dāiren mā-dār etrāfına kurdukları meydāndır. Aslen “سَـاحَةٌ” mekān-ı vāsiᶜdir. Ve “سَـاحَةُ الْبَيْـتِ” ev içi ve avlusu demektir ki “فِنَـاءُ الْبَيْـتِ” denir. Ve bu āyette [494] “سَـاحَةٌ” kelimesi “بِحَضْرَتِهِـمْ”, “بِفِنَائِهِـمْ”, “بِقُرْبِهِمْ” ᶜibāretleriyle de tefsīr olunmuştur.

1988 “Balık denizde yolunu tutup kayıp gitti.” el-Kehf, 18/61.
1989 “İçenlere içimi kolay” en-Nahl, 16/66.
1990 “Siz buna karşı büyüklük taslayarak geceleyin toplanıp hezeyanlar savururdunuz.” el-Müʾminūn, 23/67.
1991 “Fakat azabımız onların yurtlarına indiğinde o uyarılmış olanların sabahı ne kötü olur!” es-Sāffāt, 37/177.

- سَاهَمَ [sāheme]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ﴾[1992] أَيْ قَارَعَ فَكَانَ مِنَ الْمَقْرُوعِينَ

Yaʿnī “Kurʿalaştı”, “Kurʿa çekti de kendine isābet edenlerden oldu.” “سَهْمٌ”den “müfāʿa-let”tir. “مُسَاهَمَةٌ” , “مُقَارَعَةٌ” demektir. Sebeb-i tesmiye ʿArabın kurʿayı oklarla yapmaları-dır. “مُدْحَضِينَ” Bābu’l-Mīm’de mezkūrdur.

- سَابِغَاتٍ [sābiġātin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ﴾[1993] أَيِ الدُّرُوعِ الْوَاسِعَةِ الطَّوِيلَةِ

Yaʿnī “geniş ve etekleri uzun dirʿleri” demek olur. “سَابِغَةٌ”nin cemʿidir. “سَبْغٌ”dendir. “قَعَدَ” bābından lāzım olarak “سَبَغَ الثَّوْبُ سُبُوغًا فَهُوَ سَابِغٌ وَجُبَّةٌ سَابِغَةٌ” denir, “Tāmm ve kāmil oldu” demektir. Ve yukarıdan aşağı uzayan şeyʾe denir. Ve ittisāʿ maʿnāsına gelir: “سَبَغَتِ النِّعْمَةُ” , “إِتَّسَعَتْ” ve “ifʿāl”den “إِسْبَاغٌ” , “إِفَاضَةٌ” ve “إِتْمَامٌ” maʿnāsına gelir. “أَسْبَغَ الله نِعَمَهُ”, “أَفَاضَهَا وَأَتَمَّهَا” ve “أَسْبَغْتُ الْوُضُوءَ” , “أَتْمَمْتُ” demektir. Bu maʿānīden ahzle vāsiʿ ve uzun boylu dirʿe de “سَابِغَةٌ” tesmiye olundu.

- سَالِمًا [sālimen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ﴾[1994] عَلَى قِرَاءَةِ ”سَالِمًا لِرَجُلٍ“ بِالْأَلِفِ أَيْ خَالِصًا لِرَجُلٍ

Murād iştirāksiz ʿabd-i memlūktur ki hālis bir kimsenin mülk-i yemīni ola. “سَلِمَ الشَّيْءُ لِفُلَانٍ فَهُوَ سَالِمٌ لَهُ” denir, “خَالِصٌ” demektir ki kimsenin onda iştirāki yok demeği ifāde eder, gūyā iştirākten sālim ve hālis maʿnāsına olur. Bu kelime bu āyette fethateynle “سَلَمًا” [495] sīn’in feth ve kesri ve lām-ı sākine ile “سَلْمًا” ve “سِلْمًا” dahi kırāʾat olunmuş. Üçü dahi fiʿl-i mezkūrun masdarlarıdır. Bu sūrette naʿt mevkiʿinde vākiʿ olmuş olurlar yāhūd “ذَا” hazf olunmuş olup “ذَا سَلَمٍ” ve “ذَا سَلْمٍ” ve “ذَا سِلْمٍ” takdīrinde olurlar ki “ذَا خُلُوصٍ لَهُ” demek olur.

- السَّائِلِ [es-sāʾili]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ﴾[1995] الْفَقِيرِ الَّذِي يَسْأَلُ النَّاسَ

Yaʿnī dilenci. Ve “الْمَحْرُومِ” muhāref yaʿnī kesb ve kārı kendinden inhirāf etmiş ve tezgāhı bozulmuş kimsedir; biz buna batmış müflis olmuş deriz. İkisi de birdir ki tarīk-i vusūl-ı rızk kendilerine müteʿassir olmakla müstahakk-ı sadakadır. Bābu’l-Mīm’de “الْمَحْرُومُ” kelimesine dahi nazar oluna.

1992 “Gemidekilerle kur’a çekmiş ve kaybedenlerden olmuştu.” es-Sāffāt, 37/141.

1993 “(Bütün vücudu örtecek) zırhlar yap” Sebeʾ, 34/11.

1994 “Yalnızca bir kişiye ait olan bir (köle) adamı” ez-Zümer, 39/29.

1995 “Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır.” ez-Zāriyāt, 51/19. Ayrıca bkz. el-Maʿāric, 70/25.

- سَامِدُونَ [sāmidūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ﴾[1996] أَيْ لَاهُونَ غَافِلُونَ

Bu İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumādan mervīdir. Sicistānī rahimehullāhu taʿālā "سَامِدٌ" kelimesi beş vech üzerine müstaʿmeldir deyip şöyle taʿyīn ediyor: "السَّامِدُ اللَّاهِي وَالسَّامِدُ وَالْمُغْنِي وَالسَّامِدُ الْهَائِمُ وَالسَّامِدُ الشَّاكِتُ وَالسَّامِدُ الْحَزِينُ الْخَاشِعُ" diyor. Ve kendisi bunlardan "اللَّاهِي" maʿnāsını takdīm ve āyet-i kerīmeyi öyle tefsīr etmekle tercīh ettiğini īmā ediyor. Bu kelime lāhiyen başını yukarı kaldırmak maʿnāsına olan "سُمُودٌ"dandır. "دَخَلَ" bābından "سَمَدَ الْبَعِيرُ سُمُودًا فَهُوَ سَامِدٌ" denir, "Deve oynayarak başını yukarı kaldırdı, cidd ile seyr etti" demek olur. Ve ehl-i Yemen lügatinde "سُمُودٌ" gınā yaʿnī refʿ-i savtla tegannī maʿnāsına olmakla "سَامِدُونَ" , "مُغَنُّونَ" ile de tefsīr olunmuştur, çünkü müşrikler Ḳurʾān-ı kerīm tilāvetini [496] duyduklarında refʿ-i savtla tegannī ederek halkı semāʿ-ı Ḳurʾān'dan işgāl ve menʿ ederlerdi. Ve "لَاعِبُونَ وَمُسْتَكْبِرُونَ وَرَافِعُونَ الرُّؤُوسِ" diye de tefsīr olunmuş. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi.

- سَائِحَاتٍ [sāʾiḥātin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ﴾[1997] أَيْ صَائِمَاتٍ

Yaʿnī "oruç tutucu hatunlar" demek olur. Bu kelimenin aslı "سَيْحٌ" lafzıdır. "بَاعَ" bābından "سَاحَ الْمَاءُ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ يَسِيحُ سَيْحًا" denir "جَرَى عَلَيْهَا" demektir. Ve mā-i cārīye de "سَيْحٌ" denir. Ve "سَاحَ الرَّجُلُ فِي الْأَرْضِ يَسِيحُ سَيْحًا وَسُيُوحًا وَسِيَاحَةً وَسَيَحَانًا بِفَتْحِ الْيَاءِ فَهُوَ سَائِحٌ" denir "ذَهَبَ فِيهَا" Yaʿnī "Arzda gitti, gezdi" demektir. İmdi "سَائِحٌ"ve "سَائِحَةٌ"nın "صَائِمٌ" ve "صَائِمَةٌ" maʿnāsına istiʿmāli seyāhāt eden kimse zādsız olup yiyecek şeyʾ buluncaya kadar imsāk ettiğindendir ki buna teşbīhen tarīk-i tāʿat u ʿubūdiyyette vakt-i iftārı buluncaya kadar ekl ve şürbden imsāk ettiği cihetle "صَائِمٌ"e de "سَائِحٌ" denildi. Ve bu āyet-i kerīmede murād ezvāc-ı tāhirāt olmakla Resūl-i ekrem sallallāhu ʿaleyhi ve ālihi ve sellem efendimizin esfār-ı seniyyelerinde birlikte bulundukları iʿtibārla "سَائِحَات" ile vasf olundular da denildi. Ve "سَائِحَات" , "مُهَاجِرَات" demektir de denildi. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bihā.

- السَّائِحُونَ [es-sāʾiḥūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ﴾[1998] أَيِ الصَّائِمُونَ كَمَا مَرَّ قَبْلَهُ

Bu tefsīr İbn ʿAbbās ve İbn Mesʿūd radıyallāhu ʿanhumdandır. Ve "السَّائِحُونَ" guzāt ve mücāhidūndandır da denildi. Bu kavl "إِنَّ سِيَاحَةَ أُمَّتِي الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللهِ"[1999] hadīs-i şerīfine

1996 "Şimdi siz gaflet içinde eğlenirken." en-Necm, 53/61.

1997 "Tövbe eden, ibadet eden, oruç tutan (hanımlar)" et-Tahrīm, 66/5.

1998 "Tövbe edenler, ibādet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar" et-Tevbe, 9/112.

1999 Ebū Dāvūd, Cihād, 6, no:2486; Hākim, el-Mustedrek ala's-Sahīhayn, 2/83, no:2398; Taberānī, el-Mucemu'l-kebīr, 8/168, no:7708.

müsteniddir. [497] Ve “السَّائِحُونَ” talebe-i ʿilmdir de denildi. Bu taleb-i ʿilm husūsunda belde belde gezdiği iʿtibār iledir. Ke-mā ruviye: [2000]“أُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ فِي الصِّينِ” Mā-kabline de ircāʿ-ı nazar oluna. Ve āhir-i bābda “سِيحُوا” kelimesinde de mezkūrdur.

- السَّاهِرَةِ [es-sāhirati]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ﴾[2001] أَيْ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ

Yaʿnī “Onlar batn-ı arzda medfūn iken rūy-ı zemīn üzerinde diri olurlar.” Bu sūrette “بَاء” bi-maʿnā “عَلَى”dır. Vech-i arza “سَاهِرَةٌ” denmesi önünde bir arz-ı beyzāʾ-ı müstevī olmasındandır yāhūd ehl-i arzın seher ve nevmi arz üzerinde olduğundandır. Ve “سَاهِرَةٌ” arz-ı mahşerdir de denildi. Bu sūrette “بَاء” bi-maʿnā “فِي”dir. Ve arz-ı cehennemdir de denildi. Maʿnā-yı evvel evlā ve akvādır. Vallāhu aʿlemu bi’s-savāb.

- سَائِبَةٍ [sāʾibetin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ﴾[2002]

Bābu’l-Bā’da “بَحِيرَةٍ” kelimesinde beyān olunmuştur, ircāʿ-ı nazar oluna.

- سَاقٍ [sāḳin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ﴾[2003] أَيْ شِدَّةِ الْأَمْرِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

- وَفِي ﴿وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ﴾[2004] أَيْ شِدَّةُ فِرَاقِ الدُّنْيَا بِشِدَّةِ إِقْبَالِ الْآخِرَةِ

“سَاقٌ” lafzı aslen mā-beyne’l-kaʿb ve’r-rükbe olan ʿuzvun ismidir ki topukla diz kapağı arasıdır, Türkçemizde incik ve etli tarafına baldır denir. Bu kelime müʾennestir, nitekim “إِلْتَفَّتْ” kelimesinden anlaşılıyor. Lafz-ı mezbūr ile mihnet ve şiddet ve suʿūbet ve hevl ve dehşetten kināyet ettiler, nitekim āyetlerin tefsīrinde gösterildi. Ancak ﴿وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا﴾[2005] kavl-i kerīminde maʿnā-yı hakīkīsi üzeredir ki Türkçe “İki paçalarını açtı.” Bizim taʿbīrimize göre “Paçalarını sıvadı” denir. [498] “سَاقٌ” cemʿi zammla “سُوقٌ” ve kesrle “سِيقَانٌ” ve feth-i hemze “أَسْوُقٌ” gelir. Musaggarı “سُوَيْقَةٌ” olmakla vāvī olduğu anlaşılır. Bu lafz nebāt kısmında da müstaʿmeldir, ﴿فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ﴾[2006] kavl-i kerīminde olduğu gibi ki murād zerʿin ve sāir nebātın arzdan yukarı dikilen mahallidir. Şecer kısmında da arzdan yukarı olan beden ve kütüğüne “سَاقُ الشَّجَرَةِ” denir. Ve çārşū ve

2000 Bezzār, Musnedu’l-Bezzār, 1/164, no: 95; Beyhakī, Şuabu’l-īmān, 3/193, no:1543; İbn Abdilberr, Cāmiu beyāni’l-ilm, 1/28, no:20.
2001 “Birdenbire kendilerini mahşerde buluverirler.” en-Nāziʿāt, 79/14.
2002 “Allah ne “Bahīre” ne “Sāibe”, ne “Vasīle” ne de “Hām” diye bir şey meşru kılmamıştır.” el-Māide, 5/103.
2003 “Baldırların açılacağı (işlerin zorlaşacağı) gün.” el-Kalem, 68/42.
2004 “Bacakların birbirine dolandığı zaman” el-Kıyāmet, 75/29.
2005 “Ve eteklerini topladı.” en-Neml, 27/44.
2006 “Onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş” el-Feth, 48/29.

pāzār yerlerine "سُوقٌ" denir. Sebeb-i tesmiye oralarda halkın berāy-ı dād u sited sākları üzerine kāim olmaları ayakta bulunmaları iᶜtibāriyledir. Bunun cemᶜi "أَسْوَاقٌ" gelir.

- السَّاخِرِينَ [es-sāḫirīne]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ﴾[2007] أَيِ الْمُسْتَهْزِئِينَ

Aşağıda "سَخَّرَ لَكُمْ" kelimesinde taleb oluna.

- السَّابِحَاتِ [es-sābiḥāti]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا﴾[2008] أَيِ الْمَلَئِكَةِ الَّتِي تُسَبِّحُ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ أَيْ تَنْزِلُ

Bu kelime yüzmek maᶜnāsına olan "سَبْحٌ"den "سَابِحَةٌ"nın cemᶜidir. Melāikenin semādan zemīne nüzūlü "سَبَاحَةٌ"e teşbīh buyurulmuş. Bu sūrette "السَّابِحَاتِ" vasf-ı melāikedir, lākin Ebū ᶜUbeyd vasf-ı nücūmdur demiş. Bu sūrette nücūmun eflākta seyr ve devri "سَبَاحَةٌ"e teşbīh edilmiş olur.

- السَّابِقَاتِ [es-sābiḳāti]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا﴾[2009] أَيِ الْمَلَئِكَةِ الَّتِي تَسْبِقُ بِأَرْوَاحِ الْمُؤْمِنِينَ إِلَى الْجَنَّةِ

Yarışmak ve yarışta geçmek demek olan "سَبْقٌ"den "سَابِقَةٌ"nın cemᶜidir. Ve denildi ki melāikenin "سَابِقَاتٍ" ile tavsīfi istirāka-i semᶜle ehl-i arza haber-i semāvīyi ihbār [499] eden şeyāṭīni enbiyāya vahy ile sebk ettikleri iᶜtibāriyledir. Her iki sūrette de vasf-ı melāikedir. Sābıkı gibi bunda da Ebū ᶜUbeyde buna vasf-ı nücūmdur demiş. Bu sūrette "سَبْقٌ" nücūmun ecrāmı nisbetinde dāire-i seyrlerinin mekādīri vüsᶜatine göre vākiᶜ olan seyrlerinde baᶜzı baᶜzını sebk etmesinden ᶜibāret olur. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi bihi.

FASLU'S-SĪNİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-BĀᵓİ'L-MUVAHHADE: "س،ب"

- سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي [sebᶜan mine'l-meṡānī]
- ﴿سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ﴾[2010] يَعْنِي سُورَةَ "اَلْحَمْدُ"

Yaᶜnī "sūre-i Fātiha-i şerīfe"dir, nitekim *Ṣaḥīḥ-i Buḫārī* ve *Muslim*'de Ebū Saᶜīd b. el-Muᶜallā'dan rivāyet olunan "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ الَّذِي أُوتِيتُهُ"[2011] hadīs-i şerīfiyle bu tefsīr teᵓeyyüd eder. Ve ﴿سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي﴾ den murād suver-i celīle-i Ḳurᵓāniyyeden "سُبْعُ الطِّوَالِ" yaᶜnī yedi uzun sūrelerdir diyen müfessirīne göre Ṣevbān'da

2007 "Gerçekten ben alay edenlerden idim." ez-Zümer, 39/56.
2008 "Andolsun yüzüp yüzüp gidenlere andolsun" en-Nāziᶜāt, 79/3.
2009 "Derken, öne geçenlere andolsun" en-Nāziᶜāt, 79/4.
2010 "Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi āyeti ve büyük Kur'an'ı verdik." el-Hicr, 15/87.
2011 Buhārī, Fedāilu'l-Kurᵓān, 9, no: 5006.

mervī olan ''إِنَّ الله أَعْطَانِي السَّبْعَ الطِّوَالَ مَكَانَ التَّوْرَاةِ''[2012] إِلَى آخِرِهِ hadīs-i şerīfi delīl olur. Fātiha-i şerīfe ve "es-Sebᶜu't-tıvāl"e ve Ḳurᵓān-ı kerīm'e "mesānī" ıtlākına dāir kelām Bābu'l-Mīm'de ''الْمَثَانِي'' kelimesinde mufassalen mezkūrdur, mahall-i mezkūra nazar oluna.

- سَبَبًا [sebeben]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا﴾[2013] أَيْ وُصْلَةً إِلَيْهِ

Ve ''سَبَبٌ'' aslen ''حَبْلٌ'' yaᶜnī iptir, nitekim ﴿فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ﴾[2014] kavl-i kerīmi ''بِحَبْلٍ'' ''كُلُّ مَا عَلَاكَ إِلَى سَقْفِ بَيْتِهِ'' ᶜibāretiyle tefsīr olunmuştur. ''سَمَاءٌ''nın sakf-ı beyt ile tefsīri ''فَهُوَ سَمَاكَ'' [500] taᶜrīfine bināᵓendir. ''السَّمَاءُ''da elif lām muzāfun ileyhten ᶜıvazdır. Ve ''سَمَاءٌ''a sakf ıtlākı Ḳurᵓān-ı kerīmde de vākiᶜdir: ﴿وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا﴾[2015], ''سَبَبٌ'' kelimesine dāir tahkīkāt Bābu'l-Elif'te ''أَسْبَاب'' kelimesinde bast olunmuştur, mahall-i mezkūra mürācaᶜat oluna.

- سَبْعَ طَرَائِقَ [sebᶜa ṭarāiḳa]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ﴾[2016] أَيْ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ

Bu tefsīr ''طَرَائِقَ'' darb maᶜnāsına olan ''طَرْقٌ'' lafzından olmak iᶜtibāriyledir, gūyā semāvātın baᶜzı baᶜzı üzerine madrūbe olması tasavvur olunur. Ve denildi ki ''طَرَائِقُ'' yol demek olan ''طَرِيقٌ''in cemᶜidir. Bunda iki gūne tevcīh cāizdir: Biri hübūt ve suᶜūd da turuk-ı melāike olmak, dīgeri kevākib ve nücūmun mesīr ve mahreki olmak veçhiyledir. ﴿وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ وَمَا أَدْرٰيكَ مَا الطَّارِقُ النَّجْمُ الثَّاقِبُ﴾[2017] kavl-i kerīminde ''الطَّارِقُ'' sükūn-ı rāᵓ ile ''طَرْقٌ''den olup ''النَّجْمُ الثَّاقِبُ'' tefsīr olunmuş. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi bihi.

- السَّبْتُ [es-sebtu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ﴾[2018] أَيْ تَرْكُ الْعَمَلِ أَوْ قَطْعُ الْعَمَلِ

Yaᶜnī "işi terk etmek" yāhūd "iş üzerinde devām ve istimrārı katᶜ etmek" demek olur. ''سَبْتٌ'' lafzı aslen katᶜ maᶜnāsınadır, nitekim haftanın eyyāmı yedinci günü tamām olmakla yevm-i mezkūra ''يَوْمُ سَبْتٍ'' denildi, gūyā hafta günleri onunla katᶜ olunup ertesi günü tekrār ''أَحَدٌ'' dan başlar. ''تَرْكُ عَمَلٍ'' istirāhat demektir, nitekim Yehūd'un maᶜīşet [501] ve iktisābdan munkatıᶜ olup istirāhat ettikleri gündür ki o günde onlara saᶜy ve ᶜamel-i dünyevī tahrīm buyurulmuştu. ''سَبَتُوا سَبْتًا'' denir, ''أَقَامُوا بِمَا أُمِرُوا بِهِ'' demektir. Bu

2012 Taberānī, el-Mucemu'l-kebīr, 8/258,no: 8003; Beyhakī, Şuabu'l-īman, 3/96, no: 1427.
2013 "Kendisine her konuda (amacına ulaşabileceği) bir yol verdik." el-Kehf, 18/84.
2014 "Hemen tavana bir ip çeksin" el-Hacc, 22/15.
2015 "Gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık." el-Enbiyāᵓ, 21/32.
2016 "Andolsun, biz sizin üzerinizde yedi yol yarattık." el-Müᵓminūn, 23/17.
2017 "Göğe ve tārıka andolsun. Tārıkın ne olduğunu sen ne bileceksin? O, (ışığıyla karanlığı) delen yıldızdır." et-Tārık, 86/1-3.
2018 "Cumartesi gününe saygı, ancak onda görüş ayrılığına düşenlere farz kılındı." en-Nahl, 16/124.

“ضَرَبَ” bābındandır. Ve “سَبْتٌ”in cemʿi zammla “سُبُوتٌ” ve feth-i hemze ile “أَسْبُتٌ” gelir. Kezā bāb-ı mezkūrdan حَلْقٌ yaʿnī tırāş etmek maʿnāsına da gelir. “سَبَتَ رَأْسَهُ يَسْبُتُ سَبْتًا”, “حَلَقَهُ” tıraş etti demek olur. Ancak rāhat maʿnāsına “قَتَلَ” bābından gelir, nevm-i sakīl maʿnāsına olan “سُبَاتٌ” da bundandır ki aslı rahattır: “سَبَتَ يَسْبُتُ سَبْتًا وَسُبَاتًا” denir, “نَامَ وَاسْتَرَاحَ” demek olur. ﴿وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا﴾[2019] أَيْ رَاحَةً لِأَبْدَانِكُمْ Nevm-i sakīl maʿnāsına olan ismdir. Maʿānī-i sāirede dahi müstaʿmeldir.

- السَّبُعُ [es-sebuʿu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ﴾[2020]

“سَبُعٌ” feth-i sīn ve zamm-ı muvahhade ile her bir nābı yaʿnī azı dişi olup insān ve sāir hayvāna salıp iftirās eden parçalayıp yiyen yırtıcı, ʿāmmenin cānāvar dediği hayvāndır, arslan, kaplan, kurt ve sāire gibi.

- سَبَإٍ [sebeʾin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ﴾[2021] أَيْ لِأَوْلَادِ سَبَإِ بْنِ يَشْجُبَ بْنِ يَعْرُبَ بْنِ قَحْطَانَ

Görülüyor ki kelāmda hazf-ı muzāf vardır. Bunda karīne “مَسْكَنِهِمْ”de ve ʿalā-kırāʾetin “مَسَاكِنِهِمْ”de vākiʿ zamīr-i cemʿ-i müzekker mecrūrdur, bināʾen ʿaleyh takdīr lāzım gelir. İmdi “سَبَأٌ” ism-i recül olduğuna göre muzāf-ı mukadder “اَوْلَادٌ” olur, nitekim öyle takdīr ve tefsīr [502] edildi. Ve ism-i belde olduğuna göre muzāf-ı mukadder “أَهْلٌ” olup ve kelām “لِأَهْلِ سَبَإٍ” sebkinde olur. Belde-i mezkūre arz-ı Yemen’den Meʾrib’dedir. *Miṣbāḥ*’ta “سَبَأٌ” Yemen’de bir beldenin ismidir, tezkīr edilirse munsarıf ve teʾnīs edilirse gayr-ı munsarıf olur. Belde-i mezkūre bānīsinin ismiyle tesmiye olunmuştur diyor. Bu sūrette hem bir beldenin ismi hem de bir kimsenin ismi olur ki belde-i mezkūrenin bānīsi ve ehl-i beldenin de eb-i ekberi olmakla ehl-i belde de onun evlādı olur, ﴿وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ﴾[2022] kavl-i kerīminde dahi böyledir.

- سَبْحًا [sebḥan]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا﴾[2023] أَيْ تَقَلُّبًا وَتَصَرُّفًا لِقَضَاءِ حَوَائِجِكَ

Yaʿnī “Senin için gündüzün kazā-i havāyic husūsunda gezip çalışmak vardır” demek olur. Bu aslen yüzmek maʿnāsına olan kesrle “سِبَاحَةٌ”dendir, ferāg ve tasarruf fi’l-maʿāş maʿnālarına da gelir. “قَطَعَ” bābından “سَبَحَ يَسْبَحُ سَبْحًا فَهُوَ سَابِحٌ” denir. Ferāg maʿnāsına olarak “إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ فَرَاغًا طَوِيلًا لِنَوْمِكَ وَاسْتِرَاحَتِكَ” ʿibāretiyle de tefsīr olundu ki “Uyku

2019 “Uykunuzu bir dinlenme (sebebi) kıldık.” en-Nebeʾ, 78/9.
2020 “Yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç.” el-Māide, 5/3.
2021 “Andolsun, Sebe’ halkı için kendi yurtlarında bir ibret vardı.” Sebeʾ, 34/15.
2022 “Sebe’den sana sağlam bir haber getirdim.” en-Neml, 27/22.
2023 “Çünkü gündüzün sana uzun bir meşguliyet vardır.” el-Müzzemmil, 73/7.

ve istirāhatin için gündüzün uzun boş vakit vardır" demek olur, yaᶜnī kıyām-ı leylden mütehassıl seher ve taᶜabı gidermek için gündüzün sana vakt-i vāsiᶜ vardır, kaylūle gibi. "تَسْبِيحٌ" de bundan "tefᶜīl"dir, ke-mā se-yecīᵓu. Ve bu kelime ḫā-i muᶜceme ile "سَبْخًا طَوِيلًا" dahi kırāᵓat olundu. Muᶜceme ile "سَبْخٌ" sūf ditmek ve ferāg ve seᶜa ve nevm maᶜnālarına gelir. "نَفْشُ صُوفٍ" [503] maᶜnāsından istiᶜāreten "وَلَكَ فِي النَّهَارِ تَفَرُّقُ قَلْبٍ بِالشَّوَاغِلِ" ᶜibāretiyle tefsīr olunmuş ki "Senin için gündüzün teblīg-i risālet ve taᶜlīm-i ümmet ve emr-i maᶜāş meşāgiliyle kalb dağınıklığı vardır" demektir. Murād ᶜibādete ferāg-ı kalb lāzım olduğunu beyāndır. Muᶜceme ile "سَبْخٌ" , "تَعِبَ" bābından tasrīf olunur, "سَبِخَ يَسْبَخُ سَبْخًا فَهُوَ سَبِخٌ وَهِيَ سَبِخَةٌ" denir. Vallāhu aᶜlemu.

- سَبَّحَ [sebbeḥa]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾[2024] أَيْ نَزَّهَهُ

Lām zāidedir. "سَبَّحَ اللّٰهَ" de denir. Ānifü'l-beyān "سَبْحٌ"dendir. Lafz-ı mezkūr "بُعْدٌ" maᶜnāsına da gelir. "تَسْبِيحٌ" bundan tebᶜīd maᶜnāsına "tefᶜīl"dir. Bundan da takdīs ve tenzīh maᶜnāsına alındı. Bi-nefsihi taᶜaddī eder. Murād Cenāb-ı Vācibü'l-vücūd'u ehl-i küfr ve şirk ve cehl ve dalālın akvāl ve muᶜtekadātından tebᶜīddir. Fevātih-i suver-i Hadīd ü Haşr u Saff'ta böyle sīga-i māzī ve sūre-i Cumᶜa vü Tegābun'da muzāriᶜle "يُسَبِّحُ لِلّٰهِ" ve sūre-i Benī İsrāᵓīl ve esnā-i baᶜzı suverde lafz-ı masdarla ﴿سُبْحَانَ الَّذِي﴾[2025] ve ﴿سُبْحَانَ اللّٰهِ﴾[2026] ve sūre-i Aᶜlā'da ve baᶜzı suver esnāsında sīga-i emr ile ﴿سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى﴾[2027] ve ﴿فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ﴾[2028] sūretlerinde de vākiᶜ olmuştur. Ve "تَسْبِيحٌ" tebᶜīd ve takdīs ve tenzīh maᶜnāsına olduğu gibi, zikr ve namāz ve hāssaten duhā namāzı ve tahmīd ve taᶜabbüd ve taᶜaccüb ve taᶜzīm ve istisnāᵓ ve maᶜa't-taᶜaccüb istibᶜād maᶜnālarına da vārid olmuştur. Mahallerinde siyag-ı erbaᶜasıyla yaᶜnī māzī, muzāriᶜ, emr, masdar olarak tefsīr olunmuştur. Ve "سُبْحَانَ" lafzı "غُفْرَانٌ" vezninde masdardır [504] olup "سُبْحَانَ اللّٰهِ" kelimesi tesbīhe ᶜalem olmuştur. "تَنْزِيهُ اللّٰهِ عَنْ كُلِّ سُوءٍ" demektir. "سُبْحَانَ" masdariyyet üzere mansūb ve cumūdiyyetine mebnī gayr-ı munsarıf ve mā-baᶜdi izāfetle mecrūrdur.

MAZMŪMETU'S-SĪN: "سُ،بْ"

- سُبْحَانَكَ [subḥāneke]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ﴾[2029] أَيْ تَنْزِيهًا لَكَ عَنْ

2024 "Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tespih etmektedir." el-Haşr, 59/1; Saff, 61/1. Ayrıca bkz. el-Hadīd, 58/1.

2025 "Onun şanı yücedir." el-İsrāᵓ, 17/1; Yāsīn, 36/36; ez-Zuhruf, 43/13.

2026 "Allah'ın şanı yücedir" el-Müᵓminūn, 23/91; el-Kasas, 28/68; es-Sāffāt, 37/159; et-Tūr, 52/43; el-Haşr, 59/23.

2027 "Yüce Rabbinin adını tespih et." el-Aᶜlā, 87/1.

2028 "O hālde Rabbini hamd ile tesbih et (yücelt)." el-Hicr, 15/98; en-Nasr, 110/3.

2029 "Melekler, "Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir

تَوَجُّهِ الْإِعْتِرَاضِ عَلَيْكَ أَوْ تَنْزِيهًا لَكَ أَنْ يَخْفَى عَلَيْكَ شَيْءٌ

Yaʿnī “Seni üzerine iʿtirāz teveccühünden tenzīh ederiz.” Yaʿnī suʾālimiz istifsārı idi demek olur yāhūd “Üzerine bir şeyʾ hafī olmaktan seni tenzīh ederiz” demek olur. “سُبْحَانَكَ” ile tasdīr-i kelām böyle mahallerde iʿtirāf-ı ʿacz veyā cehl veyāhūd hatāyı ʿarz ile iʿtizār mevkiʿinde olmakla “تُبْنَا إِلَيْكَ” demek olur, nitekim İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumādan da tefsīr-i mezbūr rivāyet olunmuştur. Ānifü’l-beyān “سَبَّحَ” kelimesine nazar oluna.

- سُبَاتًا [subāten]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا﴾[2030] أَيْ قَطْعًا لِلْعَمَلِ

Yaʿnī “Ebdānınız istirāhat etmek için nevmi size katʿ-ı ʿamel ve terk-i eşgāl kıldık” demek olur. Bu kelime sālifü’z-zikr “قَطَعَ” maʿnāsına olan “سَبْتٌ” lafzındandır. Ve “سُبَاتٌ” nevm-i sakīl maʿnāsına da gelir. Bu faslın evāilinde vākiʿ “السَّبْتُ” kelimesine mürācaʿat oluna.

FASLU’S-SĪNİ’L-MUHMELE MAʿA’L-CĪM: “س،ج”

- سَجَى [secā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى﴾[2031] أَيْ إِذَا سَكَنَ وَاسْتَوَتْ ظُلْمَتُهُ

Yaʿnī “Gece sākin olup karanlığı istivā ettiğinde” demektir ki nısfu’l-leylde tahakkuk eder. “غَزَا” bābından “سَجَا اللَّيْلُ يَسْجُو” [505] denir, “سَتَرَ بِظُلْمَتِهِ كُلَّ شَيْءٍ مُتَسَاوِيًا” demek olur ki her şeyʾi ve her tarafı istīlā etmesinden ʿibārettir. Ve mutlak sükūn maʿnāsına “سَمَا” bābından “سَجَا الْبَحْرُ يَسْجُو سُجُوًّا فَهُوَ سَاجٍ” denir, “سَكَنَتْ أَمْوَاجُهُ” demektir. Ve “بَحْرٌ سَاجٍ” kavli bundandır ki dalgasız, sākin demek olur. Ve “tefʿīl”den “سَجَّيْتُ الْمَيِّتَ تَسْجِيَةً”, “غَطَّيْتُهُ بِثَوْبٍ” yaʿnī “Bir bez ve örtü ile meyyiti örttüm” demektir.

- سَجَدَ [secede]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَسَجَدَ الْمَلٰئِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ﴾[2032] أَيْ خَضَعُوا لَهُ وَأَقَرُّوا بِفَضْلِهِ

Yaʿnī “Tevāzuʿla inhināʾ ettiler, eğildiler ve Ādem’in fazl ve kemālini ikrār ettiler” demek olur. Ve bu secde keyfiyyet-i mahsūsa-i maʿlūme üzere secde-i ʿibādet değil secde-i tahiyyet idi denildi. Ve secde taʿabbüden lillāh olup Ādem kıble idi de denildi. Baʿzı ehl-i ʿilm secde lillāh olsa İblīs ibā etmezdi demişler ise de İblīs’in ibā ettiği secde değil, Hak ile kendi beyninde Ādem’i kıble ittihāz etmekten idi, bundan istikbār etti denilir.

---

bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin” dediler.” el-Bakara, 2/32.

2030 “Uykunuzu bir dinlenme (sebebi) kıldık.” en-Nebeʾ, 78/9.

2031 “Karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun.” ed-Duhā, 93/2.

2032 “Bunun üzerine bütün melekler saygı ile eğildiler.” el-Hicr, 15/30; Sād, 38/73.

“دَخَلَ” bābından “سَجَدَ يَسْجُدُ سُجُودًا فَهُوَ سَاجِدٌ وَذَاكَ مَسْجُودٌ” denir. Ve kesrle “سِجْدَةٌ” bundan ismdir. Ve fethle binā-i merre olur. Ve “سُجُودٌ” kelimesi “سَجْدَةٌ”nin cemʿi de olur. Maʿnā-yı lügavīsi yüzü üstüne kapanmaktır. Ve huzūʿ ve tezellül ve tevāzuʿ maʿnālarına da kullanılır, lākin şerʿde ʿibādet kasdıyla heyʾet ve sūret ve keyfiyyet-i maʿlūme üzere ʿabd yüzünü yere koymaktır, sücūd-ı salāt ve tilāvet ve şükr gibi. Ve ʿale’l-ıtlāk secde-i ʿibādet melek ve cinn ve insān ve sāir hayvānāt ve nebāt ve maʿdene isnād olunur: ﴿وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعاً وَكَرْهاً وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ﴾[2033] ve ﴿وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ﴾[2034] [506] ve ﴿وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ﴾[2035]

Burada “نَجْمٌ” nebāttan sākı olmayıp yere yayılandır. “شَجَرٌ” bunun zıddıdır. Ve heyʾet-i ʿumūmiyyesiyle namāz maʿnāsına dahi gelir, nitekim ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ﴾[2036] buyuruldu ki salāt-ı mefrūze ʿakibinde demektir.

MAZMŪMETU’S-SĪN: “سُ،ج”

- سُجِّرَتْ [succirat]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ﴾[2037] أَيْ مُلِئَتْ وَنَفَذَ بَعْضُهَا فِي بَعْضٍ فَصَارَتْ بَحْرًا وَاحِدًا

Yaʿnī “Denizler doldurularak kabarıp taşmakla baʿzı baʿzına nüfūz ile bahr-i vāhid olduğu vaktte” demek olur, nitekim ﴿وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ﴾[2038] kavl-i kerīminde vākiʿ olmuştur ki “denizler birbirine meyl ve cereyān ettiği yaʿnī beynlerindeki hācizler açılıp birleştiği vaktte” demektir. Bu kelimenin aslı teheyyüc-i nār yaʿnī āteşi depreştirmek ve ʿalevlendirmek maʿnāsına olan “سَجْرٌ” lafzıdır. “قَتَلَ” bābından “سَجَرْتُهُ سَجْرًا” , “مَلَأْتُهُ” ve “سَجَرْتُ النَّارَ سَجْرًا” , “أَوْقَدْتُهُ أَشْعَلْتُهُ، أَضْرَمْتُهُ” demektir. Bināʾen ʿalā-hāzā āyet-i kerīme “سُجِّرَتْ”, “أُضْرِمَتْ” ile de tefsīr olundu. Ve “غِيضَتْ مَاؤُهَا” ile de tefsīr edilmiş. Vallāhu aʿlemu.

MEKSŪRETU’S-SĪN: “سِ،ج”

- سِجِّيلٍ [siccīlin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْراً اَبَابِيلَ تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ﴾[2039] أَيْ مِنْ طِينٍ مُتَحَجِّرٍ

2033 “Göklerde ve yerde kim varsa, ister istemez kendileri de gölgeleri de sabah akşam Allah’a boyun eğer.” er-Raʿd, 13/15.

2034 “Göklerde ve yerde bulunan canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah’a boyun eğerler.” en-Nahl, 16/49.

2035 “Otlar ve ağaçlar (Allah’a) boyun eğerler.” er-Rahmān, 55/6.

2036 “Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardından da onu tespih et.” Kāf, 50/40. Ayrıca bkz. et-Tūr, 52/49.

2037 “Denizler kaynatıldığı zaman” et-Tekvīr, 81/6.

2038 “Denizler kaynayıp fışkırtıldığı zaman” el-İnfitār, 82/3.

2039 “Üzerlerine balçıktan pişirilmiş taşlar atan sürü sürü kuşlar gönderdi.” el-Fīl, 105/3-4.

Yaᶜnī tuğla, kiremit gibi āteşte pişip taş gibi olmuş tīn demek olur. Ve "سِجِّيل" taş cinsinden katı sert ve şedīd bir nevᶜdir de denildi. Bu Ebū ᶜUbeyde kavlidir. Gayrıları sulb ve şedīd [507] olan çamurdan masnūᶜ taştır dediler. Ve İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhumā "آجُرٌّ"dür dedi ki çamurdan yapılıp āteşte pişirilmiş demek olur. Nazm-ı celīlin terkībi de bunu müʾeyyiddir, zīrā "مِنْ سِجِّيل"de "مِنْ" beyāniyyedir. "حِجَارَةٌ"nin cins yā nevᶜini beyān eder. Ve kelime-i mezbūre Fārisī "seng-i gil"den muᶜarrebdir de denildi. Seng-i gil tuğladır.

- السِّجِلّ [es-sicilli]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ﴾[2040] أَي الصَّحِيفَةِ لِلْمَكْتُوبَاتِ

Yaᶜnī "yazılmış şeylerin sahifesini" demek olur. "الْكُتُبُ", "الْكِتَابُ" ın cemᶜidir. Ve "كِتَابٌ" bi-maᶜnā "مَكْتُوبٌ"dur, bināʾen ᶜaleyh "لِلْكُتُبِ", "لِلْمَكْتُوبَاتِ" demektir. Bu sūrette "سِجِلّ" sahīfe ve üzerine yazı yazılan şeyʾdir. Ve "سِجِلٌّ" Nebī-i mükerrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin kātibidir denilmiş. Kendine refᶜ olunan kütüb-i aᶜmāl-i ᶜibādı tayy eden düren melektir de denilmiş, nitekim tefsīr-i İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhumāda "كَطَيِّ الْكَاتِبِ الصَّحِيفَةَ" ᶜibāretiyle tefsīr olunmuş. Rāğıb rahimehullahu *Mufredāt*'ta "سِجِلٌّ" bir taş idi ki ona yazı yazılırdı, sonra her üzerine yazı yazılan şeyʾ "سِجِلٌّ" tesmiye olundu demiş, lākin bu kavli "وَقِيلَ" ile tasdīr etmekle zaᶜfını ifhām etmiş. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi. Ve "لِلْكُتُبِ" kelimesi "لِلْكِتَابِ" sūretinde de kırāʾat olunmuş. "طَيٌّ" dürmektir ki "نَشْرٌ"in zıddıdır.

- السِّجْنُ [es-sicnu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ﴾[2041] أَي الْمَحْبَسُ [508]

Burada "مَحْبَسٌ"ten murād zindāndır. Ve fethle "سَجْنٌ" habs maᶜnāsına masdardır. "نَصَرَ" bābından "وَقَدْ سَجَنَهُ يَسْجُنُهُ سَجْنًا" denir, nitekim fethle dahi kırāʾat olunmuştur. Āti'l-beyān "سِجِّينٌ" de bundandır.

- سِجِّينٍ [siccīnin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ﴾[2042] فِعِيلٌ مِنَ السِّجْنِ وَتَفْسِيرُهُ ﴿وَمَا اَدْرٰيكَ مَا سِجِّينٌ كِتَابٌ مَرْقُومٌ﴾[2043] أَيْ مَسْطُورٌ بَيِّنُ الْكِتَابَةِ

Yaᶜnī "ᶜayān yazılmış bir kitāb"dır. Murād Allāhu aᶜlem kütüb-i aᶜmāl-i fecereyi cāmiᶜ olmak üzere müdevven bir kitāb-ı beyyindir ki cümlesi onda mündericdir yāhūd"مَرْقُوم" "رَقَمَ الثِّيَابَ" kavlinden olarak "مُعَلَّمٌ" yaᶜnī ᶜalāmetli nişānlı maᶜnāsınadır. Murād onu gö-

2040 "Yazılı kāğıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreceğimiz günü düşün." el-Enbiyāʾ, 21/104.

2041 "Yūsuf, "Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni dāvet ettiği şeyden daha sevimlidir" dedi." Yūsuf, 12/33.

2042 "Hayır, günahkārların yazısı, muhakkak "Siccīn "dedir." el-Mutaffifīn, 83/7.

2043 "Siccīn "in ne olduğunu sen ne bileceksin. O, yazılmış bir kitaptır." el-Mutaffifīn, 83/8-9.

ren o ʿalāmet ve nişāndan bilir ki onda hayr yoktur demek olur. Ve "سِجِّينٌ", "فِعِّيلٌ" vezninde tahte'l-arzi's-sābiʿa bir sahredir ki aʿmāl ve kütüb-i aʿmāl-i füccār onda mahbūs olup semāya suʿūd etmez de denildi. Ve cehennemin ismidir ki "عِلِّيِّينَ" mukābilidir de denildi. Ve ism-i arz-ı sābiʿadır da denildi. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bihi.

FASLU'S-SĪN VE'L-ḤĀʾİ'L-MUHMELETEYN: "س،ح"

- سَحِيقٍ [seḥīḳin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾[2044] أَيْ بَعِيدٍ

Bu kelime aslen bir şeyʾi kesr ile ufaklayıp gubār hāline getirmek maʿnāsına olan "سَحْقٌ" dendir ki biz ona dövmek deriz; ekser edviyede kullanılır. "نَفَعَ" bābından "سَحَقْتُهُ فَانْسَحَقَ" denir. Ve sevb ve libās eskimekte de istiʿmāl olunur. Ve eskimiş [509] yıpranmış sevbe de "سَحْقٌ" denir. Sīn'in zammıyla "سُحْقٌ" ve zammeteynle "سُحُقٌ" buʿd maʿnāsınadır. Bu maʿnada bāb-ı hāmisten "سَحُقَ الْمَكَانُ يَسْحُقُ سُحْقًا فَهُوَ سَحِيقٌ" denir, lafzen ve maʿnen "بَعُدَ يَبْعُدُ بُعْدًا فَهُوَ بَعِيدٌ" gibidir. Bundan "سُحْقًا لَهُ" duʿā-i ʿaleyhtir. Ve "ifʿāl"den "أَسْحَقَهُ اللهُ", "أَبْعَدَهُ اللهُ" demektir. Ve "أَسْحَقَ الثَّوْبُ", "أَخْلَقَ" demek olur.

- سَحَرٍ [seḥarin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ﴾[2045] أَيْ فِي سَحَرٍ وَهُوَ آخِرُ اللَّيْلِ

Yaʿnī "gece sonu" ki onu fecr taʿkīb eder. Zammeteynle "سُحُرٌ" de bundan lügattır. Rāġıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta "السَّحَرُ وَالسَّحَرَةُ" yaʿnī fethateyn ve āhirde tāʾ ziyādesiyle de gece sonunun karanlığıyla ziyā-i nehārın ihtilātıdır. Bu lafzlar vakt-i mezkūra ism kılınmıştır demiş. Cemʿi "أَسْحَارٌ"dır. Ve "رَسُولٌ" vezninde "سَحُورٌ" vakt-i mezbūrda ekl edilen taʿāmdır. "Tefaʿʿul"den "تَسَحَّرْتُ", "أَكَلْتُ السَّحُورَ" demektir. Ve "ifʿāl"den "إِسْحَارٌ" vakt-i seherde hurūc maʿnāsınadır. "أَسْحَرَ الرَّجُلُ فِي الْأَمْرِ" "Vakt-i seherde çıktı" yaʿnī erkenden çıktı demek olur. Zammla "سُحُورٌ" bundan ismdir. "سَحَرٌ" māddesinin müştakkāt ve mutasarrafātı maʿānī-i kesīrde müstaʿmeldir, müfredāta nazar oluna.

- سَحَرُوا [seḥarū]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ﴾[2046] أَيْ صَرَفُوهَا عَنْ حَقِيقَةِ إِدْرَاكِهَا

Yaʿnī "Nāsın gözlerini idrāk-i hakīkatten sarf ettiler" demektir. Murād nāsa sihr ile hakīkatin hilāfını gösterdiler, tahyīl ettiler demek olur. Kesr ile "سِحْرٌ"dendir ki hidāʿla [510] asl ve hakīkati olmayan şeyleri enzār-ı nāsta tahyīl ve el çābukluğu ile yapılıp izhār olunan ʿacāibāta da denildi. Faḫr-i Rāzī rahimehullāhu *Tefsīr-i Kebīr*'de "وَلَفْظُ السِّحْرِ

2044 "Veya rüzgār onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir." el-Hacc, 22/31.
2045 "Bir seher vakti onları kurtardık." el-Kamer, 54/34.
2046 "Bunun üzerine onlar (ellerindekini) atınca insanların gözlerini büyülediler." el-Aʿrāf, 7/116.

“فِي عُرْفِ الشَّرْعِ مُخْتَصٌّ بِكُلِّ أَمْرٍ يَخْفَى سَبَبُهُ وَيُتُخَيَّلُ عَلَى غَيْرِ حَقِيقَتِهِ” demiş. “سِحْرٌ”in birçok tarīkleri ve pek çok envāᶜı vardır. Ve letāyif ve maᶜānī ve māhiyyeti bilinemeyen teᵓsīrāt ve āsār-ı latīfeye ıtlāk olunur, nitekim “إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا” ve “اَلطَّبِيعَةُ سَاحِرَةٌ” ve emsāli kelimāt-ı celīlede işāret buyurulmuştur. Bu kelime de mā-kablinde beyān olunan “سَحَرٌ” māddesi müştakkātındandır. Bu maᶜnāya bāb-ı sālisten “سَحَرَهُ يَسْحَرُهُ سِحْرًا فَهُوَ سَاحِرٌ وَذَاكَ مَسْحُورٌ” denir. Vallāhu aᶜlemu.

MAZMŪMETU’S-SĪN: “سُ،ح”

- السُّحْتِ [es-suḥti]

- قَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ ﴿أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ﴾[2047] أَيِ الْحَرَامِ

Yaᶜnī “kesbi ve ekli helāl olmayan şeyᵓi” demektir. Sīn’in zammı ve ḥāᵓnın sükūnuyla “سُحْتٌ” ve zammeteynle “سُحُتٌ” harāmdır ki kesbi ve ekli memnūᶜdur. Hükümde rüşvete de denir ki kesb-i harāmdır. *Mişbāḥ*’ta “سُحُتٌ” zammeteynle olup sīn’in iskānı tahfīf içindir demiş ve kesbi ve ekli helāl olmayan şeyᵓdir diye tefsīr etmiş. “قَطَعَ” bābından “سَحَتَ فِي تِجَارَتِهِ يَسْحَتُ سُحْتًا” denir, “إِكْتَسَبَ السُّحْتَ” demek olur. “İfᶜāl”den “إِسْحَاتٌ” istiᵓsāl ve ihlāk maᶜnāsına gelir: ﴿قَالَ لَهُمْ مُوسٰى وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ﴾[2048] أَيْ يَسْتَأْصِلَكُمْ وَيُهْلِكَكُمْ بِعَذَابٍ Bu kelime-i celīle yā’nın ve ḥā’nın fethiyle sülāsīden “يَسْحَتَكُمْ” [511] dahi kırāᵓat olunmuş, yine ihlāk ve istiᵓsāl maᶜnāsınadır. Bundan zāhir oluyor ki “سَحَتَ” ve “أَسْحَتَ” birdir. Vallāhu aᶜlemu.

- سُحْقًا [suhḳan]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾[2049] أَيْ بُعْدًا

Faslın evvelinde vākiᶜ “سَحِيقٍ” kelimesine ircāᶜ-ı nazar oluna.

MEKSŪRETU’S-SĪN: “سِ،ح”

- السِّحْرُ [es-siḥru]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا اَلْقَوْا قَالَ مُوسٰى مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ﴾[2050]

- وَ﴿فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ﴾[2051]

2047 “Haramı çok yiyenlerdir.” el-Māide, 5/42.

2048 “Mūsā onlara şöyle dedi: “Yazıklar olsun size! Allaha karşı yalan uydurmayın, yoksa sizi azap ile yok eder.” Tāhā, 20/61.

2049 “Artık alevli ateştekiler Allah’ın rahmetinden uzak olsun!” el-Mülk, 67/11.

2050 “Sihirbazlar atacaklarını atınca Mūsā dedi ki: “Sizin bu yaptığınız sihirdir.” Yūnus, 10/81.

2051 “Nitekim āyetlerimiz kendilerine gerçeği gösterecek biçimde gelince, “Bu apaçık bir sihirdir” dediler.” en-Neml, 27/13; el-Ahkāf, 46/7; es-Saff, 61/6.

Hīle ve hudᶜa ve efsūn ile ᶜacāyibāt göstermektir. Türkçemizde büyü deriz. Ānifü'l-beyān "سَحَرُوا" kelimesine mürācaᶜat oluna.

FASLU'S-SĪNİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-ḪĀʾİ'L-MUᶜCEME: "س،خ"

- سَخَّرَ [seḫḫara]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ﴾[2052] أَيْ ذَلَّلَ لَكُمُ السُّفُنَ "بِأَمْرِهِ" أَيْ بِإِذْنِهِ

Yaᶜnī "Gemileri size zelīl kıldı, yaᶜnī onlara ve onlarda ve onlar ile ne dilerseniz yapasınız." "بِإِذْنِهِ"de bāʾ, "تَجْرِي بِهِ"ye müteᶜallıktır. Murād kāffe-i umūrunuzda gemilerle keyfe-mā-yeşāʾ intifāᶜ edersiniz demektir. Kezā ﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ﴾[2053] أَيْ ذَلَّلَهَا لَكُمْ لِتَنْتَفِعُوا بِهَا كَيْفَمَا شِئْتُمْ Yaᶜnī "Nehrleri cedāvil ile dilediğiniz mahalle icrā etmek ve sāire ile intifāᶜ edersiniz" demektir. Ve kezā şems ve kamerin teshīr ve tezlīli ile yaᶜnī nūr ve ziyā ve harāretinden kendiniz ve devābb ve zürūᶜunuz ve muhtāc olduğunuz maᶜādin ve sāirenin terbiye ve tekevvünü ile nasıl isterseniz intifāᶜ edersiniz. İlā-āhiri'l-āye ve emsālinde böylece tefsīr olunur. Tezlīl ve bilā-ücret istihdām ve istihzāʾ maᶜnālarında istiᶜmāl olunan "سَخِرٌ" māddesindendir. "تَعِبَ" bābından "سَخِرَ بِهِ وَمِنْهُ يَسْخَرُ سَخَرًا بِالْفَتْحَتَيْنِ وَسُخُرًا بِالضَّمَّتَيْنِ وَمَسْخَرًا كَمَذْهَبًا" [512] denir. Ve "tefᶜīl"den "تَسْخِيرٌ", tezlīl ve istihzāʾ maᶜnāsına olduğu gibi bir kimse veyā hayvānı bir maksad-ı mahsūsa cebren ve kahren sevk ve teslīk maᶜnāsına da müstaᶜmeldir ki mefᶜūl için fāᶜilin emr ve irādesine bir vechle muhālefet ve ᶜadem-i inkıyād mümkin ve mutasavver olmamakla zelīl ve harīk olarak insiyāk ve insilāk etmekten ᶜibarettir. İsm-i fāᶜil bünyesiyle "مُسَخِّرٌ" fiᶜl-i mezkūr için "مُقَيِّضٌ"dır. Ve ﴿سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُوماً﴾[2054] kavl-i kerīminde bu maᶜnāyadır. Ve sīn'in zammı ve kesriyle "سُخْرِيٌّ", "مُسَخَّرٌ مِنْهُ" yaᶜnī istihzāʾ edilen bizim taᶜbīrimizce mashara kimse maᶜnāsına ismdir. Masdardır da denilmiş. ﴿فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سُخْرِيًّا﴾[2055] kavl-i kerīminde bu maᶜnāyadır.

- سَخَطٍ [seḫaṭin]

- قَالَ جَلَّ جَلَالُهُ ﴿افَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ﴾[2056] أَيْ بِغَضَبٍ

"سَخَطٌ" lafzı fethateynle ve sükūn-ı muᶜceme ve sīn'in zamm ve fethiyle de lügattır; ᶜukūbeti iktizā eden gazab-ı şedīd maᶜnāsınadır. Bābu'l-Hemze'de "أَسْخَطَ" kelimesine mürācaᶜat oluna.

2052 "Emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize verendir." İbrāhīm, 14/32.

2053 "Nehirleri de hizmetinize sunandır." İbrāhīm, 14/32.

2054 "Allah onu kesintisiz olarak yedi gece, sekiz gün onların üzerine musallat etti." el-Hākka, 69/7.

2055 "Siz ise onlarla alay ediyordunuz." el-Müʾminūn, 23/110.

2056 "Allah'ın rızasına uyan kimse, Allah'ın gazabına uğrayan ve varacağı yer cehennem olan kimse gibi midir?" Āl-i ᶜİmrān, 3/162.

MAZMŪMETU'S-SĪN: "سُ،خ"

- سُخْرِيًّا [suḫriyyen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى "فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سُخْرِيًّا"[2057] أَيْ هُزُؤًا وَمُسْتَهْزَأً مِنْهُمْ

Ānifü'l-beyān "سَخَّرَ" kelimesinde mufassalen beyān olundu, ircāᶜ-ı nazar oluna. Bu kelime sīn'in kesriyle ﴿سِخْرِيًّا﴾ dahi kırāʾat olunmuştur, maᶜnā birdir, ke-mā merre.

FASLU'S-SĪN MAᶜA'D-DĀLİ'L-MUHMELETEYN: "سَ،د"

- سَدِيدًا [sedīden]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا﴾[2058] أَيْ قَصْدًا وَصَوَابًا

Yaᶜnī [513] "Samīmī ve doğru ve dürüst söyleyiniz" demek olur. "سَدَادٌ"dandır ki savāb ve istikāmet ve kasd ve ᶜadl maᶜnālarına gelir. İkinci bābdan "سَدَّ يَسِدُّ سَدَادًا فَهُوَ سَدِيدٌ" denir. Ve kavl ve fiᶜl ve meslek ve hükm ve sāirede kullanılır. Ve kapamak maᶜnāsına "قَتَلَ" bābından "سَدَّ يَسُدُّ سَدًّا فَهُوَ سَادٌّ وَذَاكَ مَسْدُودٌ" denir. "مَسَدٌّ" bundan ism-i mekāndır. Ve "tefᶜīl"den "سَدَّدَ تَسْدِيدًا" doğrultmak maᶜnāsınadır. "سَدَّدَ رُمْحَهُ إِلَيْهِ" "Kargısını, mızrağını ona doğrulttu" yaᶜnī nişān aldı demek olur.

- السَّدَّيْنِ [es-seddeyni]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿حَتَّى إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ﴾[2059] أَيْ جَبَلَيْنِ

Murād Ẕu'l-Ḳarneyn'in beynlerini sedd ettiği iki cebeldir. Şimālde arz-ı Türk'ün tamām olduğu mahaldedir denilmiş. Çin'de böyle bir sedd-i maᶜrūf vardır. Ve sedd-i İskender taᶜbīri zebān-zeddir. *Tefsīr-i Kebīr*'de buna dāir mebāhis vardır, mürācaᶜat oluna. Ve "السَّدَّيْنِ" zammla "سُدَّيْنِ" sūretinde de kırāʾāt olunmuştur, fark yoktur. Ancak aslen ve hılkaten olana zammla "سُدٌّ" ve sunᶜī olana fethle "سَدٌّ" denir denilmiş. Vallāhu aᶜlemu. Ve fethle "سَدٌّ" masdar da olur, nitekim mā-kablinde beyān olundu. Ve sūrī ve maᶜnevī mevāniᶜde de müstaᶜmeldir: ﴿وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ﴾[2060]

2057 "Siz ise onlarla alay ediyordunuz." el-Müʾminūn, 23/110.
2058 "Doğru söz söyleyin." el-Ahzāb, 33/70. Ayrıca bkz. en-Nisāʾ, 4/9.
2059 "İki dağ arasına ulaşınca" el-Kehf, 18/93.
2060 "Biz onların önlerine bir set, arkalarına da bir set çekip gözlerini perdeledik. Artık görmezler." Yāsīn, 36/9.

MAZMŪMETU'S-SĪN: "سُ،د"

- سُدًى [suden]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى﴾[2061] أَيْ مُهْمَلًا لَا يُكَلَّفُ بِشَيْءٍ أَوْ يُمْتَحَنُ

Yaᶜnī İnsān ahkām-ı şerāyiᶜden hīçbir şeyʾle [514] mükellef ve hīçbir sūretle imtihān olunmayarak başıboş hayvān gibi kendi ārzūsuna terk olunsun" demek olur. Zamm-ı sīn ve feth-i dāl ve elif-i maksūre ile "سُدَى" mühmel ve metrūk maᶜnāsınadır. "إِبِلٌ سُدًى" denir, çobansız, kendi başına terk olunmuş, istediği yerde dilediği gibi otlar deve sürüsü demektir. Ve "ifᶜāl"den "أَسْدَيْتُ الْإِبِلَ" denir, "تَرَكْتُهَا مُهْمَلًا" Yaᶜnī "Başıboş salıverdim" demektir. Lafz-ı mezkūr maᶜānī-i sāireye de gelir, lügate nazar oluna.

MEKSŪRETU'S-SĪN: "سِ،د"

- سِدْرٍ [sidrin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ﴾[2062] أَيْ شَجَرِ النَّبْقِ

Yaᶜnī azıcık "نَبْقٌ" ağacı ᶜArabistān kirāzı derler; köknar ağacı ve meyvesidir dahi denilmiş. وَكَذَا فِي ﴿فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ﴾[2063] Bunda "مَخْضُودٌ", "مَا لَا شَوْكَ لَهُ" yaᶜnī dikensiz demektir. "سِدْرٌ" ism-i cinstir. Vāhidesi "سِدْرَةٌ" ve cemᶜi "سِدْرَاتٌ" ve feth-i dāl ile "سِدَرَاتٌ" gelir. Vallāhu aᶜlemu.

- سِدْرَةِ [sidratin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى﴾[2064]
- وَفِي ﴿إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَى﴾[2065]

"سِدْرَةٌ" mā-kablinde beyān olundu. Bu āyetlerde bir rütbe-i ᶜāliye-i kudsiyyedir ki cemīᶜ-i halāyık ve melāike-i mukarrebīnin ᶜilm-i maᶜrifeti ancak o mertebeye kadar varır, orada tevakkuf eder ve ervāh-ı şühedāʾ hemān o mertebeye kadar suᶜūd ve ᶜurūc eder, hīçbir kimse ve hīçbir şeyʾ onu tecāvüz edemez. Ve melāike ve enbiyā ve rüsül ve kāffe-i mukarrebīnin de ᶜilmi oraya kadardır, onun mā-verāsı mechūldür. ᶜArab dāimā esfārında şecere-i نَبْقٌ yaᶜnī "سِدْرَه" zıllına ilticā [515] ile gölgelendikleri ve cemᶜ oldukları cihetle mertebe-i müşārün ileyhā sidreye teşbīh olunmuştur. Vallāhu aᶜlemu bi-hakāyıkı kelāmihi'l-kerīm.

2061 "İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder." el-Kıyāmet, 75/36.
2062 "Biraz da sedir ağacı" Sebeʾ, 34/16.
2063 "Dikensiz sidr ağaçları altında" el-Vākıᶜa, 56/28.
2064 "Sidretü'l Müntehā'nın yanında." en-Necm, 53/14.
2065 "O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı." en-Necm, 53/16.

قَالَ الشَّيْخُ عَبْدُ الرَّزَّاقِ الْكَاشَانِيُّ قُدِّسَ سِرُّهُ "سِدْرَةُ الْمُنْتَهَى" هِيَ الْبَرْزَخِيَّةُ الْكُبْرَى الَّتِي تَنْتَهِي إِلَيْهَا مَسِيرُ الْكُمَّلِ وَأَعْمَالُهُمْ وَ عُلُومُهُمْ. وَ هِيَ نِهَايَةُ الْمَرَاتِبِ الْأَسْمَائِيَّةِ الَّتِي لَا تَعْلُوهَا رُتْبَةٌ، إِنْتَهَى

FASLU'S-SĪNİ'L-MUHMELE MAᶜA'R-RĀᵓ: "سَ،رَ"

- السَّرَّاءِ [es-serrāᵓi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ﴾[2066] أَيْ فِي الْمَسَرَّةِ وَالْمَضَرَّةِ

Yaᶜnī "sürūr ve ferah ve şādīde ve zarar ve belāᵓ ve meşakkatte" demektir. Ve ﴿وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ﴾[2067] kavl-i kerīminde de böyledir. "سَرَّاءُ" ve "سُرٌّ" ve "سُرُورٌ" bir maᶜnāyadır. Bu kelime aslen mektūm maᶜnāsına olan kesrle "سِرٌّ" lafzındandır. "İfᶜāl"-den "إِسْرَارٌ" hilāf-ı "إِعْلَانٌ"dır. "سُرُورٌ" dahi ferahtan kalbde münketem olan hoşluk olmakla feth ve kesrle "سَرٌّ" ve "سِرٌّ" den meᵓhūzdur. Bāb-ı evvelden müteᶜaddī olarak "سَرَّهُ يَسُرُّهُ سُرُورًا" denir, bir kimseyi ferahlandırmak ve sevindirmek maᶜnāsınadır. Fethle "سَرُورٌ" bundan ismdir. Ve "مَسَرَّةٌ" insānın mesrūr olduğu şeyᵓdir. Cemᶜi "مَسَارٌّ" gelir. Ve "سَرَّاءُ" hayr ve niᶜmet ve yesāra da denir, bināᵓen ᶜaleyh baᶜzı ehl-i tefsīr "سَرَّاءُ" kelimesini "يُسْرٌ" ve "ضَرَّاءُ" kelimesini "عُسْرٌ" ile de tefsīr etmişlerdir.

- سَرَبًا [seraben]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا﴾[2068] أَيْ مَسْلَكًا وَمَذْهَبًا

Bu kelimenin beyānı mufassalen "سَارِبٌ" kelimesinde mürūr etti, evāil-i bāba ircāᶜ-ı nazar oluna.

- سَرَابِيلُهُمْ [serābīluhum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ﴾[2069] أَيْ قُمُصُهُمْ

Yaᶜnī "gömlekleri" demek olur. Vāhidesi kesrle "سِرْبَالٌ"dır, herhangi [516] bir şeyᵓden olursa olsun. "قَمِيصٌ" yaᶜnī bedene giyilen gömlektir. "قَطِرَانٌ" maᶜrūf ve maᶜlūm olan kābil-i iştiᶜāl māyiᶜdir, bundan gömlek olmaz. Ancak ehl-i nārın teşdīd-i ᶜazābı için vücūdlarına tılāᵓ olunan katrān-ı cehennem gömlek gibi vücūdlarını bi'l-ihāta temās etmesinden kināyettir yāhūd cevher-i nefs-i hayavānī-i ehl-i dūzahı ihāta eden melekāt-ı ahlāk ve sıfāt-ı redīᵓe ve heyᵓet-i mūhişa-i rezīleyi temsīlen taᶜbīr buyurulmuştur. Vallāhu aᶜlemu bi-hakīkatihā. Ve ﴿وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ﴾[2070] اَيْ وَالْبَرْدَ yaᶜnī sıcak ve soğuktan bizi vikāye eden kamīsler demek olmakla ma'nā-yı lügavīsi üzerinedir. Ve ﴿وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ

2066 "Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar" Āl-i ᶜİmrān, 3/134.
2067 "Atalarımız da darlığa uğramış ve bolluğa kavuşmuşlardı" dediler." el-Aᶜrāf, 7/95.
2068 "Balık denizde yolunu tutup kayıp gitti." el-Kehf, 18/61.
2069 "Gömlekleri katrandandır." İbrāhīm, 14/50.
2070 "Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler" en-Nahl, 16/81.

﴿بَأْسَكُمْ﴾[2071] أَيْ حَرْبَكُمْ Yaʿnī "harb ve kıtālinizde sizi merāmī ve darabātın teʾsīrinden vikāye eden kamīsler" demek olmakla "دُرُوعٌ" demektir, "دِرْعٌ" maʿlūm demirden masnūʿ harb libāsıdır.

- سَرَابٍ [serābin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ﴾[2072] أَيْ كَهَبَاءٍ تُخَيِّلُ الشَّمْسُ وَقْتَ الزَّوَالِ أَنَّهُ مَاءٌ

"سَرَابٌ" çöllerde nısf-ı nehārda tāb-ı şemsten nazarda su gibi görülen hayāldir. Ve bununla bir hakīkat gibi görünüp hīç aslı ve vücūdu olmayan şeyʾden kināyet edilir. Bu kelime ʿArabī lügatlerde "سَرَبٌ" māddesinde yazılmıştır, maʿa-zālik vech-i iştikāk gösterilmemiştir. Ve "سَرَابٌ" lafzı Fārisīde dahi ʿaynı maʿnāda istiʿmāl olunur. Ve aslı Fārisī olup ʿArab dahi istiʿmālde iştirāk ettiği baʿzı delāil ile istidlāl olunabilir. Ez-cümle Fārisīde "ser" baş ve "āb" su demek olduğu gibi "ser-āb" kelimesi [517] su başı, çeşme başı ve maksem-i āb maʿnāsına müstaʿmeldir. Bir de "ser" lafzı lisān-ı Fārisīde fikr ve hayāl maʿnāsına gelmekle "ser-āb" hayāl-i āb demek de olur. Vallāhu aʿlemu bi-hakīkatihi.

- سَرْمَدًا [sermeden]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللهِ يَأْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ﴾[2073] أَيْ دَائِمًا

Bu kelime aslen mütābeʿa maʿnāsına olan "سَرْدٌ"den olup mīm mezīdedir. Bu sūrette "سَرْمَد"in vezni "جَعْفَرٌ" olmayıp "فَعْمَلٌ" olur. *Terceme-i Ḳāmūs*'ta "سَرْدٌ" ve "سَرْمَدٌ" kelimelerine mürācaʿat oluna. Ve "سَرْدٌ" dirʿ ve dirʿ halkalarının birbirine idhāliyle nesci maʿnāsına müstaʿmel olduğu ve "سَرْدُ الْكَلَامِ", "سَرْدُ الصِّيَامِ" kavlleriyle eşhür-i hurum hakkındaki "ثَلَاثَةٌ سَرْدٌ وَوَاحِدٌ فَرْدٌ" taʿbīri de bundandır. Mīm ziyādesi tetābuʿ ve imtidād ve devām-ı eczā-yı zamānda mübālaga ifādesi içindir.

- سَرِّحُوهُنَّ [serriḥūhunne]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا﴾[2074] أَيْ أَرْسِلُوهُنَّ إِرْسَالًا حَسَنًا

Yaʿnī "Sudāk ve sāireden haklarını kadr-ı maʿrūf üzere tamāmen vererek hüsn-i sūretle tatlīk ediniz, salıveriniz" demek olur. BāBu't-Tā'da "تَسْرَحُونَ" kelimesine bak.

- السَّرْدِ [es-serdi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ﴾[2075] أَيْ فِي نَسْجِ الدِّرْعِ

2071 "Ve savaşta sizi koruyacak zırhlar" en-Nahl, 16/81.
2072 "İnkār edenlere gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir." en-Nūr, 24/39.
2073 "De ki: "Ne dersiniz? Allah, üzerinize gündüzü kıyamete kadar sürekli kılsaydı, Allah'tan başka hangi ilah size içinde dinleneceğiniz bir gece getirebilir?" el-Kasas, 28/72.
2074 "Kendilerini güzel bir şekilde bırakın." el-Ahzāb, 33/49.
2075 "İşçilikte de ölçüyü tuttur" Sebeʾ, 34/11.

"سَـرْدٌ" , "دِرْعٌ" denilen libās-ı harbın demir halkaları birbirine idhāl ile nesc etmek demektir. Sāniᶜine "سَـرَّادٌ" denir, teşdīd ile ve sīn'in zā'ya tebdīliyle "زَرَّادٌ" da denilir. Ānifü'z-zikr "سَرْمَدًا" kelimesini de oku. Rāġıb'ın *Mufredāt*'ta beyānına göre ise "سَرْدٌ" aslen haşīn [518] ve galīz olan bir şey'i örmek ve dokumak ve dilmek maᶜnāsınadır. "دِرْعٌ" örmek ve deri yaᶜnī kösele gibi şey'i dilmek maᶜnāsına olup sonra tanzīm-i hadīd yaᶜnī demir işlemekte istiᶜāre olundu.

MAZMŪMETU'S-SĪN: "سُ،ر"

- سُرَادِقُهَا [surādiķuhā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا﴾[2076] أَيْ فُسْطَاطُهَا أَوْ حُجْرَةُ الْفُسْطَاطِ وَقِيلَ سُرَادِقُهَا دُخَانُهَا وَقِيلَ حَائِطٌ مِنْ نَارٍ

Aslen çadır ve Türkçe oba denilen hāne-i müteharrikin etrāfına dāiren-mā-dār çevrilen perdedir ki çadır eteği çadır duvarı denir. Ve sahn-ı dār üzerine çekilen tenteye ve hayvānāt ağılına da denir. Ve denildi ki bu lafzen Fārisī-i muᶜarrebdir, zīrā ᶜArabīde bu veznde ism-i müfred yoktur. Cemᶜi "سُـرَادِقَاتٌ" gelir. Bu āyette zaleme ve küffārı ihāta eden nār "سُـرَادِقٌ"a teşbīh olunmuştur. Bu lafz *Mişbāḥ*'ta "سَـرْدٌ" māddesinde ve *Ṣiḥāḥ*'ta "سَرْدَق" māddesinde zikr olunmuş. Vallāhu aᶜlemu bi's-savābi.

- سُرُرٌ [sururun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ﴾[2077] وَفِي كُلِّ مَحَلٍّ جَمْعُ سَرِيرٍ

Yaᶜnī taht ve erīke demek olan "سَرِيرٌ"in cemᶜidir.

MEKSŪRETU'S-SĪN: "سِ،ر"

- السِّرَّ [es-sirra]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى﴾[2078] أَيْ مَا أَسْرَرْتَهُ مِنْ قَوْلٍ أَوْ فِعْلٍ وَمَا أَخْفَيْتَهُ فِي نَفْسِكَ وَهُوَ أَخْفَى مِنَ الْأَوَّلِ

Yaᶜnī "Kavl ve fiᶜlden gizlediğin şey'i gizli söyleyip gizli işlediğin şey'i bilir. Ve bundan daha gizli olan şey'i bilir" ki o senin nefsinde sakladığın şey'dir ki evvelkinden daha gizlidir demek olur. İbn ᶜAbbās [519] radıyallāhu ᶜanhumā buyuruyor ki "سِـرٌّ" senin nefsinde setr ile saklayıp gizlediğin ve bundan daha gizlisi baᶜde-mā Allāh'ın senin kalbine ilkā' buyuracağı şey'dir. Murād-ı hazret-i müşārün ileyh, "Henüz ilkā' olunacak

2076 "Onun alevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır." el-Kehf, 18/29.
2077 "Orada yüksek tahtlar vardır." el-Gāşiye, 88/13.
2078 "Sen sözü açığa vursan da, gizlesen de Allah için birdir. Çünkü O, gizliyi de bilir, ondan daha gizli olanı da." Tāhā, 20/7.

şeyʾi sen de nefsinde bilmezsin ki cehr mi yoksa isrār ve ihfā mı edeceksin” demek oluyor. “سِـرٌّ” lafzı “عَلَنٌ”in zıddıdır. Bu maʿlūm, ancak ﴿وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِـرًّا﴾[2079] kavl-i celīli “نِكَاحًا” ile tefsīr olundu da denilmiş. Bu sūrette “سِـرٌّ” nikāhtan kināyet olur. Lākin bu āyette “سِرًّا” nezʿ-i hāfıdla mansūb olup maʿnā “لَا تُوَاعِدُوهُنَّ فِي السِّرِّ” takdīrindedir de denildi ki mefʿūl mahzūf “نِكَاحًا”dir. Ve “سِـرٌّ” lafzı her şeyʾin hālis ve hıyārında da istiʿāreten istiʿmāl olunur. “هُـوَ مِـنْ سِـرِّ قَوْمِـهِ” ve “هُـوَ سِـرُّ قَوْمِـهِ” denir ki “Kavminin hayrlılarındandır” yāhūd hayrlısıdır, yāhūd kavminin hālislerinden yā hālisidir demek olur ki dahīl yaʿnī sonradan gelip onlara karışmış değildir demek olur.

FASLU’S-SĪNİ’L-MUHMELE MAʿA’Ṭ-ṬĀʾ: “س،ط”

MAZMŪMETU’S-SĪN: “سُ،ط”

- سُطِحَتْ [suṭiḥat]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ﴾[2080] أَيْ بُسِطَتْ

Yaʿnī yayıldı, düz edildi, ferş olundu, döşendi maʿnālarınadır. Bu sükkān-ı arzın arz üzerinde kıyām ve hareket ve sükūn ve rükūdları iʿtibāriyle buyurulmuştur yoksa arzın küreviyyetini nefy için bir delīl-i katʿī değildir, çünkü hepimiz görüyoruz ki biz sath-ı arzın üzerinde düzlüğündeyiz. Ancak arzın [520] ʿızam-ı cirmi ve vüsʿat-ı sathı zīk-i hadeka-i nazarımız sebebiyle heyʾet-i ʿumūmiyyesiyle şekl-i hakīkīsini bi’l-ihāta idrākten māniʿ olmakla yalnız işgāl ettiğimiz sath-ı müstevāsını görüyoruz ve bir sath-ı basīt-i müstevī sūretinde idrāk ediyoruz ve bunu şekl-i hakīkī kabūl ediyoruz, kuvā-yı hāssa-i beşeriyye de bundan başka bir şeyʾe kādir değildir. Bināʾen ʿaleyh bu āyet besātet-i arzı isbāt ve küreviyyetini nefy ve ibtāl için delīl-i katʿī olamaz, çünkü ihtimāl māniʿ-i istidlāldır. Vallāhu aʿlemu bi-mā haleka ve savvere ve kaddere. Bu “سَطْحٌ” lafzından fiʿl binā edilip “قَطَعَ” bābından “سَطَحْتُ الْبَيْتَ، أَوِ الْمَكَانَ سَطْحًا” denildi, “جَعَلْتُهُ فِي التَّسْـوِيَةِ كَالسَّطْحِ” demektir. Ve “سَـطَحْتُ التَّمْـرَ أَوِ الثَّرِيـدَ فِـي الْقَصْعَـةِ” dahi denir, “Tabaka bast ettim yaydım, döşedim” demektir. Ve “سَـطْحٌ” elsine-i nāsta ve ıstılāh-ı baʿzı ehl-i fenn ve sınāʿatte şeyʾin zāhirine, dış yüzüne de denir, sath-ı beden, sath-ı lisān, sath-ı mā, sath-ı bahr gibi. Sath-ı arz da bu kabīlden olabilir.

2079 “Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin.” el-Bakara, 2/235.
2080 “Yeryüzüne bakmıyorlar mı, nasıl yayılmıştır!” el-Gāşiye, 88/20.

FASLU’S-SĪN MAᶜA’L-ᶜAYNİ’L-MUHMELETEYN: “س،ع”

- السَّعِيرِ [es-seᵓīri]
- قَوْلُهُ جَلَّ جَلَالُهُ ﴿وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ﴾[2081] أَيِ النَّارِ الْمُوقَدَةِ
- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيَصْلَى سَعِيرًا﴾[2082] أَيْ جَهَنَّمَ

Bu sūrette “سَعِيرٌ” esmā-i cehennemden de olur, nitekim öyle de denildi. Aslı fethle “سَعْرٌ” dir ki tutuşup yanmak ve tutuşturmak, işᶜāl etmek maᶜnālarına gelir, “نَفَعَ” bābından “سَعَرَ يَسْعَرُ سَعْرًا” denir. Sülāsīden “سَعَرْتُ النَّارَ” ve “tefᶜīl”den “سَعَّرْتُهَا” ve “ifᶜāl”den “أَسْعَرْتُهَا” Maᶜnāca müsāvīdir. Ve zamm-ı sīn’le “سُعَارٌ” āteşin harāretine denir. Bundan lāzım olarak [521] “سَعَرَ الرَّجُلُ” denir, “Şu kimseye sıcak isābet etti” demek olur.

- سَعْيَكُمْ [saᶜyekum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى﴾[2083] أَيْ عَمَلَكُمْ لَمُخْتَلِفٌ

Yaᶜnī “Sizin ᶜamelleriniz birbirine uymaz” demektir. Burada “سَعْيٌ” ᶜamel ile ve “شَتَّى” ihtilāfla tefsīr olunmuş. Aslen “سَعْيٌ”, “عَدْوٌ” yaᶜnī seğirtmek dūnunda meşy-i serīᶜe denir. Ve hayr veyā şerr bir işte cidden ve ihtimāmla çalışmakta istiᶜmāl olunur, efᶜāl-i mahmūde ve hayriyyede istiᶜmāli ekserdir. Bāb-ı sālisten “سَعَى يَسْعَى سَعْيًا فَهُوَ سَاعٍ” denir, “مَسْعَى” feth-i mīm’le ism-i mekān-ı “سَعْيٌ”dır. Ve “مَضْيٌ” ve “ذَهَابٌ” maᶜnāsına da gelir. “سَعَى إِلَى الصَّلَاةِ”, “مَضَى وَذَهَبَ إِلَيْهَا” demektir. ﴿فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللّٰهِ﴾[2084] kavl-i kerīmi “فَامْضُوا إِلَيْهَا” ile ve “فَاذْهَبُوا” ile de tefsīr olunmuştur. Ve maᶜānī-i sāirede dahi müstaᶜmeldir. Kütüb-i lügate bak. “شَتَّى” Bābu’ş-Şīni’l-Muᶜceme’de görülür.

- سَعَةً [seᶜaten]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ﴾[2085] أَيْ غِنًى

Yaᶜnī “zenginlik” ki el genişliği demek olur. كَذَا فِي ﴿لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ﴾[2086] أَيْ ذُو غِنًى مِنْ غِنَاهُ Genişlik maᶜnāsına olan “سَعَةٌ”tendir. Bābu’l-Vāv’da “وَاسِعٌ” kelimesine nazar oluna.

2081 “Ve (ahirette de) onlara alevli ateş azabını hazırladık.” el-Mülk, 67/5.
2082 “Ve alevli ateşe girecektir.” el-İnşikāk, 84/12.
2083 “Şüphesiz sizin çabalarınız elbette çeşit çeşittir.” el-Leyl, 92/4.
2084 “Hemen Allah’ın zikrine koşun.” el-Cumᶜa, 62/9.
2085 “Ona zenginlik de verilmemiştir.” el-Bakara, 2/247.
2086 “Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin.” et-Talāk, 65/7.

MAZMŪMETU’S-SĪN: “س،ع”

- سُعُرٍ [suᶜurin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ﴾[2087] أَيْ جُنُونٍ

“سُعُرٌ”un “جُنُونٌ” ile tefsīri devede cünūn olduğu vaktte ᶜArabın “نَاقَةٌ مَسْعُورَةٌ” kavlindendir ki delirmiş, esirmiş demektir. Ve esirik de denir. Bu maᶜnā iltihāb-ı nārdan alınmıştır. Ebū ᶜUbeyde “سُعُرٌ”, “سَعِيرٌ”in [522] cemᶜidir dedi. Her hālde aslı iltihāb-ı nāra mevzūᶜ “سَعْرٌ” lafzıdır. Ānifü’l-beyān “سَعِيرًا” kelimesine ircāᶜ-ı nazar oluna.

- سُعِّرَتْ [suᶜᶜirat]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ﴾[2088] أَيْ أُوقِدَتْ

Yaᶜnī “ᶜalevlendirildiği vakte” demek. Bu da “سَعْرٌ”den “tefᶜīl”dir. Bu faslın evveline bak.

FASLU’S-SĪNİ’L-MUHMELE MAᶜA’L-FĀ’: “س،ف”

- سَفِهَ [sefihe]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرٰهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ﴾[2089] أَيْ جَهِلَ نَفْسَهُ

Yaᶜnī “nefsini bilmeyen.” Murād, ne için halk olunduğunu bilmeyen demektir ki hālika ᶜubūdiyyet ve ᶜibādettir. Sicistānī rahimehullāhu diyor ki; Yūnus rahimehullāhu “سَفِهَ” burada teşdīd ile “سَفَّهَ” maᶜnāsınadır dedi, zīrā “سَفَّهَ” den “تَسْفِيهٌ”, “سَفَاهَةٌ”e nisbet etmek maᶜnāsına gelir. Ebū ᶜUbeyde “سَفِهَ نَفْسَهُ”, “أَوْبَقَهَا وَأَهْلَكَهَا” demektir dedi, “إِيبَاقٌ” da ihlāk demektir. Ferrā’ rahimehullāhu “سَفِهَ نَفْسَهُ” nun maᶜnāsı, “سَفِهَتْ نَفْسُهُ” olup fiᶜl-i nefsten “مَنْ”e ᶜāid zamīre nakl ve sarf olundu, “نَفْسٌ” dahi tefsīre teşbīh üzere nasb olundu dedi. Bu kavāᶜid-i lisān-ı ᶜArabın esrār ve gavāmızın[dan]dır. Ve Aḫfeş rahimehullāhu takdīr-i āyet “سَفِهَ فِي نَفْسِهِ” olup harf-i cerr sākıt oldukta mā-baᶜdı mansūb oldu dedi. Bu lafz aslen hiffet maᶜnāsına olup cehl ve noksān-ı ᶜakl ve sāir maᶜānīde istiᶜmāl olundu. Āti’l-beyān “السُّفَهَاءُ” kelimesine nazar oluna.

- سَفَرَةٍ [seferatin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿بِأَيْدِي سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ﴾[2090] أَيِ السُّفَرَاءِ الَّذِينَ يَسْفُرُونَ بَيْنَ اللهِ وَأَنْبِيَاءِهِ

Yaᶜnī “Allāhu ᶜazīmü’ş-şānla enbiyāsı beyninde sefer ederler.” [523] Bunun vāhi-

2087 “Şüphesiz suçlular (müşrikler) sapıklık ve ateşler içindedirler.” el-Kamer, 54/47.
2088 “Cehennem alevlendirildiği zaman.” et-Tekvīr, 81/12.
2089 “Kendini bilmeyenden başka İbrahim’in dininden kim yüz çevirir?” el-Bakara, 2/130.
2090 “Şerefli ve sādık yazıcı meleklerin elinde” ᶜAbese, 80/15-16.

di "سَافِرٌ" ve "سَفِيرٌ"dir. ᶜArab kavmin aralarında sulh için meşy ve sefer ettikte "ضَرَبَ" bābından "سَفَرْتُ بَيْنَ الْقَوْمِ سَفْرًا" derler. Melāike dahi nāsın teᵓdīb ve irşād ve ıslāhı için vahy-i ilāhī ile enbiyāya nüzūl ettiklerinden "سَفِيرٌ" demek olmakla "سَفَرَةٍ" ten murād bu āyette melāike-i müşārün ileyhim olur. Ve Ebū ᶜUbeyde "سَفَرَةٌ", "كَتَبَةٌ" tir dedi. Bunun vechi kesrle "سِفْرٌ", kitāb maᶜnāsınadır ki cemᶜi "أَسْفَارٌ" gelir, kālallāhu taᶜālā: ﴿مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا﴾[2091] أَيْ كُتُبًا Bu maᶜnāda yine bāb-ı mezkūrdan "سَفَرَ يَسْفِرُ سَفْرًا فَهُوَ سَافِرٌ" kitābet etmek murād olunur. "سَافِرٌ" in cemᶜi "سَفَرَةٌ" gelir, "كَاتِبٌ" ve "كَتَبَةٌ" gibi. Bābu'l-Hemze'de "أَسْفَارًا" kelimesine de ircāᶜ-ı nazar buyurula.

MAZMŪMETU'S-SĪN: "سُ،ف"

- السُّفَهَاءُ [es-sufehāᵓu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلّٰيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا﴾[2092] أَيِ الْجُهَّالُ مِنَ الْيَهُودِ وَالْمُشْرِكِينَ

Yaᶜnī "Yehūd ve müşriklerden olan cāhiller, nādānlar" demektir. Bu kelime aslen hiffet maᶜnāsına olan "سَفَهٌ"dendir. Ve ᶜaklda noksan ve cehl maᶜnālarında istiᶜmāl olunur. "تَعِبَ" bābından "سَفِهَ يَسْفَهُ سَفَهًا فَهُوَ سَفِيهٌ وَالْأُنْثَى سَفِيهَةٌ" denir; cemᶜi mutlakan "سُفَهَاءُ" gelir. ﴿فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا اَوْ لَا يَسْتَطِيعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ﴾[2093] kavl-i kerīminde Mucāhid rahimehullāhu "سَفِيهٌ" cāhil ve "ضَعِيفٌ" ahmaktır dedi. Ve nisāᵓ ve sıbyāna dahi cehl ve hiffetlerinden ve noksān-ı ᶜakllarından "سَفِيهٌ" denir. Kālallāhu taᶜālā ﴿وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ﴾[2094] يَعْنِي النِّسَاءَ وَالصِّبْيَانَ Murād "ᶜAkl ve rüşdleri nezd-i şerᶜde sābit olmadıkça" demek olur. [524] Müteᶜaddī olarak "سَفِهَ الْحَقَّ" denir, "Hakkı bilmedi" demek olur. Ve "tefᶜīl"den "تَسْفِيهٌ" bir kimseyi cehle nisbet etmek ve cehline hükm etmek maᶜnāsınadır. Vallāhu aᶜlemu.

FASLU'S-SĪNİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-ḲĀF: "سَ،ق"

- السَّقْفِ [es-saḳfi]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ﴾[2095] أَيِ السَّمَاءِ

2091 "Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir." el-Cumᶜa, 62/5.

2092 "Birtakım kendini bilmez insanlar, "Onları (müslümanları) yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?" diyecekler." el-Bakara, 2/142.

2093 "Eğer borçlu, aklı ermeyen veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın." el-Bakara, 2/282.

2094 "Mallarınızı aklı ermezlere vermeyin." en-Nisāᵓ, 4/5.

2095 "Yükseltilmiş tavana (göğe) andolsun." et-Tūr, 52/5.

Sakf-ı merfūᶜun burada semāᵓ ile tefsīri ﴿وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا﴾[2096] kavl-i kerīminden meᵓhūzdur. "الْقُرآنُ يُفَسِّرُ بَعْضُهُ بَعْضًا" Lügatte "سَقْفٌ" maᶜlūm biz ona dam yāhūd ṭāᵓ ile ṭam deriz ﴿فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ﴾[2097] kavlinde lügat maᶜnāsınadır. Cemᶜi zammeteynle "سُقُفٌ" gelir: ﴿لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ﴾[2098]

- سَقَرَ [seḳara]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَأُصْلِيهِ سَقَرَ وَمَا اَدْرٰيكَ مَا سَقَرُ﴾[2099] أَيْ جَهَنَّمَ

"سَقَرُ" fethateynle esmā-i cehennemdendir. Aslı güneş bir kimseyi yakıp kavurup cildini karartmak maᶜnāsına olan feth-i mühmele ve sükūn-ı ḳāf'la "سَقْرٌ" lafzıdır; güneş yakan kimseye "سَقَرَتْهُ الشَّمْسُ" denir. İşte bundan ahzle fethateynle "سَقَرُ" cehenneme ism-i ᶜalem kılınmıştır. Bu kelime vezn-i fiᶜl ve ᶜalemiyyet sebebiyle gayr-ı munsarıftır.

- سَقِيمٌ [seḳīmun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ﴾[2100] أَيْ مَرِيضٌ

Hasta demektir. "سُقْمٌ سَقْمٌ" sīn'in feth ve zammı ve sükūn-ı ḳāf'la maraz-ı cismānīdir. "مَرَضٌ" ᶜāmmdır, nefsānī ve kalbī ve rūhānīye de ıtlāk olunur: ﴿فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا﴾[2101] Ve tūl-ı maraz maᶜnāsına da gelir. "تَعِبَ" bābından "سَقِمَ سَقْمًا" denir, "طَالَ مَرَضُهُ" demek olur. Ve "قَرُبَ" bābından [525] "سَقُمَ سَقْمًا فَهُوَ سَقِيمٌ" denir. Cemᶜi kesrle "سِقَامٌ" dır, "كَرِيمٌ" ve "كِرَامٌ" gibi. Ve hemze ve tadᶜīf ile taᶜaddī eder. "أَسْقَمْتُهُ" ve "سَقَّمْتُهُ" gibi. Ve maᶜānī-i sāirede dahi kināyeten ve istiᶜāreten müstaᶜmeldir. "مَكَانٌ سَقِيمٌ" denir. Mahūf ve hatar-nāk demektir. Ve "رَأْيٌ سَقِيمٌ" gayr-ı sedīd demektir. Ve gayru zālik emsāli çoktur.

MAZMŪMETU'S-SĪN: "سُ،ق"

- سُقِطَ [suḳiṭa]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ﴾[2102] أَيْ نَدَمُوا

Yaᶜnī "Peşīmān oldular" demek olur. Her bir nādim olan kimseye ve bir şeyᵓden ᶜāciz olana "سُقِطَ فِي يَدِهِ" ve "أُسْقِطَ فِي يَدِهِ" denir, her ikisi de lügattır. Tercüme-i āyet-i kerīmede "Vaktā ki Benī İsrāᵓīl ᶜicle ᶜibādet ettiklerine peşīmān oldular" denir. Bu taᶜbīr bey-

2096 "Gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık." el-Enbiyāᵓ, 21/32.
2097 "Tavanları başlarına çöküverdi." en-Nahl, 16/26.
2098 "Evlerine gümüşten tavanlar" ez-Zuhruf, 43/33.
2099 "Ben onu "Sekar "a (cehenneme) sokacağım. Sekar'ın ne olduğunu sen ne bileceksin?" el-Müddessir, 74/26/27.
2100 "Derken biz onu hasta bir hālde sahile attık." es-Sāffāt, 37/145.
2101 "Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır." el-Bakara, 2/10.
2102 "İsrailoğulları (yaptıklarına) pişman olunca" el-Aᶜrāf, 7/149.

ne'l-ᶜArab bir ıstılāh gibidir. "سَقِطَ" kelimesi, "قُعُودٌ" vezninde "سُقُوطٌ" ve "مَطْلَبٌ" vezninde "مَسْقَطٌ" ten māzī mebnī ᶜale'l-mefᶜūldür. "أُسْقِطَ" bundan "ifᶜāl"dir; "سُقُوطٌ" düşmektir. "قَعَدَ" bābından "سَقَطَ الشَّيْءُ سُقُوطًا وَمَسْقَطًا فَهُوَ سَاقِطٌ" denir, düşmek maᶜnāsına mevzūᶜdur. Lākin mutasarrafātı maᶜānī-i muhtelifede hattā mütezāddede dahi müstaᶜmeldir. Meselā bir fiᶜl-i lāzım olmakla mechūlü gelmez iken ber-vech-i beyān bir kimse bir şeyᵓden nādim veyā bir husūsta hatā etse ve bir cihetten dolayı ᶜāciz ve mütehayyir kalsa mechūl sīgasıyla "سُقِطَ فِي يَدِهِ" ve "ifᶜāl"den "أُسْقِطَ فِي يَدِهِ" denir. Ahvāl-i mezkūrede vākiᶜ olan bir kimsenin elleri üzerine kapanması ve kolu kanadı düşmesi ve ellerini oğuşturması tahayyülüyle taᶜbīr olunmuştur. Buna dāir tahkīkāt-ı nāfiᶜa *Terceme-i Ḳāmūs*'ta [526] ᶜĀṣım Efendi tarafından bast ve beyān olunmuştur. Cezāhullāhu ᶜannā hayren. Mütālaᶜasında istifāde-i ᶜazīme vardır.

- وَسُقْيٰيهَا [ve suḳyāhā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَتْ عَظَمَتُهُ ﴿فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللّٰهِ نَاقَةَ اللّٰهِ وَسُقْيٰيهَا﴾[2103] أَيْ شِرْبَهَا

Yaᶜnī "Allāh'ın Resūlü onlara dedi: Sakınınız nākatullāhın ᶜakrından yaᶜnī zebhinden boğazlamasından ve onun su nöbetinden, onu sudan menᶜ etmekten" demek olur. "نَاقَةَ اللّٰهِ" ta "نَاقَةَ" tahzīr üzere mansūbdur. Ve "سُقْيَاهَا", "نَاقَةَ" üzerine maᶜtūftur. Bu kelime "سَقْيٌ" lafzındandır ki su içirmek ve suvarmak demektir. İnsān ve sāir hayvānda ve arzda dahi müstaᶜmeldir. "رَمَى" bābından "سَقَاهُ يَسْقِيهِ سَقْيًا فَهُوَ سَاقٍ" denir, suda olduğu gibi süt ve sāir meşrūbāt-ı māyiᶜada dahi kullanılır. "سَقَيْتُهُ اللَّبَنَ أَوِ الدَّوَاءَ وَغَيْرَ ذٰلِكَ" gibi. Ve "ifᶜāl"den "أَسْقَاهُ يُسْقِيهِ" maᶜnāca "سَقَاهُ" gibidir. Ve denildi ki "سَقَاهُ" insānda ve "أَسْقَاهُ" mevāşī ve arāzīde müstaᶜmeldir. Zamm-ı mühmele ve sükūn-ı ḳāf'la "سُقْيَا" ismdir. Ve mahall-i saky maᶜnāsına da gelir.

- سُقْنَاهُ [suḳnāhu]

- ﴿سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ﴾[2104] أَيْ سُقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيِّتٍ مِنَ السُّوقِ

Yaᶜnī sürmek maᶜnāsına olan "سَوْقٌ" lafzındandır; "lām", ilā maᶜnāsınadır. Zamīr-i mansūb "سَحَابٌ"a rāciᶜdir, "مَطَرٌ"a da ircāᶜ olunur. "قَالَ" bābından "سَاقَ يَسُوقُ سَوْقًا فَهُوَ سَائِقٌ وَذَاكَ مَسُوقٌ" denir. Ve her şeyᵓde kullanılır, hattā kelāmda dahi. Vallāhu aᶜlemu.

- سُقُفًا [suḳufen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَوْلَا اَنْ يَكُونَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ﴾[2105] جَمْعُ سَقْفٍ

2103 "Allah'ın Resülü de onlara şöyle demişti: "Allah'ın devesini ve onun su içme hakkını koruyun." eş-Şems, 91/13.

2104 "Onları ölü bir belde (yi diriltmek) için sevk ederiz." el-Aᶜrāf, 7/57.

2105 "Eğer bütün insanlar (kāfirlere verdiğimiz nimetlere bakıp küfürde birleşen) bir tek ümmet olacak

Ānifü'l-beyān "السَّقْف" kelimesine mürācaᶜat oluna. [527]

MEKSŪRETU'S-SĪN: "س،ق"

• السِّقَايَة [es-sıḳāyete]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿جَعَلَ السِّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ﴾[2106] أَيِ الْمَشْرَبَةَ الَّتِي كَانَ الْمَلِكُ يَشْرَبُ فِيهِ

Bu bir zarftan ᶜibārettir ki kadeh ve tas gibi onunla su içilir ve taᶜām ve māyiᶜāt ölçülür; biz ölçek taᶜbīr ederiz. Ancak bu zarf melikin su bardağı olmakla kıymetdār bir şeyᵓ idi, nitekim siyāk-ı nazm-ı şerīfde ﴿قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ﴾[2107] cümle-i kerīmesi bunu müfessir ve müᵓeyyiddir. "صُوَاعٌ" ölçek maᶜnāsına "صَاعٌ"dan lügattır. Ve içinden su içilen kaba da denir ki maşraba taᶜbīr edilir. Melike izāfetinden zī-kıymet bir şeyᵓ olduğu zāhirdir.

• سِقَايَة [sıḳāyete]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ﴾[2108] أَيْ سَقْيَ الْحَاجِّ

Kesrle "سِقَايَةٌ" masdardır. "رَمَى يَرْمِي رَمْيًا وَرِمَايَةً" gibi. "سَقَى يَسْقِي سَقْيًا وَسِقَايَةً" denir. Ānifü'l-beyān "سُقْيَاهَا" kelimesine bak.

FASLU'S-SĪNİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-KĀF: "س،ك"

• سَكَتَ [sekete]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ اَخَذَ الْاَلْوَاحَ﴾[2109] أَيْ سَكَنَ

Yaᶜnī "Sākin oldu." "Durdu ve yavaşladı" da denir. Bu maᶜnā terk-i kelām maᶜnāsına olan "سُكُوتٌ"tandır ki "كَانَ يَتَكَلَّمُ فَلَمَّا رَأَنِي سَكَتَ" ve "سَأَلْتُهُ عَنْ شَيْءٍ سَكَتَ يَعْنِي تَرَكَ الْجَوَابَ فِي الْكَلَامِ" "فَسَكَتَ يَعْنِي قَطَعَ الْكَلَامَ" Ve "سُكُوتٌ" bir nevᶜ "سُكُونٌ" olmakla bu āyet-i kerīmede "سَكَنَ" maᶜnāsına istiᶜāre olunmuştur. Bu kelime "دَخَلَ" ve "نَصَرَ" bāblarından gelir, "سَكَتَ يَسْكُتُ سُكُوتًا وَسَكْتًا وَسُكَاتًا فَهُوَ سَاكِتٌ" denir. Ve "سَكْتَةٌ" bundan merredir.

---

olmasalardı, Rahmān'ı inkār edenlerin evlerine gümüşten tavanlar ve üzerine çıkacakları merdivenler yapardık." ez-Zuhruf, 43/33.

2106 "Su kabını kardeşinin yüküne koydurdu." Yūsuf, 12/70.

2107 "Onlar, "Hükümdar'ın su kabını yitirdik dediler." Yūsuf, 12/72.

2108 "Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram'ın bakım ve onarımını, Allah'a ve āhiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimse(lerin amelleri) gibi mi tuttunuz?" et-Tevbe, 9/19.

2109 "Mūsā'nın öfkesi dinince (attığı) levhaları aldı." el-Aᶜrāf, 7/154.

• سَكِينَتَهُ [sekīnetehū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ أَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ﴾[2110] أَيْ طُمَأْنِينَتَهُ وَأَمَنَتَهُ

“سَكِينَةٌ”, “سُكُونٌ”dan “فَعِيلَةٌ”tir. [528] Sicistānī rahimehullāhu diyār ki “سَكِينَةٌ” kelimesindeki maʿnā-yı sükūn hareketin zıddı olan sükūn değil, vakār maʿnāsına olan sükūndur, buna bināʾendir ki “طُمَأْنِينَةٌ” ve “أَمَنَةٌ” ile tefsīr olunmuştur, zīrā insānda havf bulunduğu vaktte kalbi muztarib olur. Havf zāil olup emniyyet husūlünden mutmaʾinn olunca kalbden ıztırāb ve halecān zāil olur ve sükūnet gelir. Bu maʿnādan “سَكِينَةٌ” ve “طُمَأْنِينَةٌ” taʿbīr olunur. Ve ﴿فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ﴾[2111] kavl-i kerīminde vākiʿ “سَكِينَةٌ” in tefsīrinde birtakım akvāl beyān olunmuş ise de bunlar hakkında bir nass-ı sarīh-i sahīh vārid olmadığından şāyān iʿtimād değildir. Maʿnā-yı sahīh budur ki “سَكِينَةٌ” ānifen beyān olunduğu üzere “طُمَأْنِينَةٌ” maʿnāsına olmaktır. Bu sūrette “فِيهِ”deki zamīr-i mecrūr siyākında vākiʿ ﴿إِنَّ اٰيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ﴾[2112] dan müstefād “إِتْيَانٌ”a rāciʿ olarak maʿnā “Tābūtun size gelmesinde rabbinizden sekīne vardır” demek olur. Tābūta da ircāʿ edilir, bu sūrette “سَكِينَةٌ”ten murād Tevrāt olur ki Benī İsrāʾīl’in kulūbunda sebeb-i husūl-i sekīnet ü itmiʾnān u emndir. Bu āyetteki “سَكِينَةٌ” hakkında keyfiyyet ve māhiyyet ve şekl ve sūrete dāir īrād olunan akvāl māddiyyet ifāde etmekle gayr-ı makbūl birtakım İsrāʾīliyyāt olup berāy-ı iʿtibār kütüb-i tefāsīrde zikr olunmuştur. Vallāhu aʿlemu bi-hakīkatihi.

• سَكَنٌ [sekenun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ﴾[2113] أَيْ إِنَّ اسْتِغْفَارَكَ وَدُعَاءَكَ طُمَأْنِينَةٌ لِقُلُوبِهِمْ

Yaʿnī “Senin onlar için istigfār ve kabūl-i tevbeleri için duʿān itmiʾnān-bahştır, emniyyet-bahştır” demek olur. [529] Bu İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumā kavlidir. Ebū ʿUbeyde “تَثْبِيتٌ لِقُلُوبِهِمْ” dedi. “رَحْمَةٌ لَهُمْ” de denildi. Ve “سَكَنٌ”, “مَا سَكَنَتْ إِلَيهِ النَّفْسُ” demektir dahi denilmiş. Görülüyor ki akvālin cümlesi “أَمَنَةٌ” ve “طُمَأْنِينَةٌ” maʿnāsına rücūʿ eder. Bu kelime de “سُكُونٌ”dan “فَعَلٌ”dir.

• سَكَرًا [sekeran]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا﴾[2114] أَيْ طُعْمًا

Yaʿnī “O meyvelerden taʿām ve helāl rızk ittihāz edersiniz.” “سَكَرٌ” taʿām maʿnāsına gelir. “جَعَلْتُ لَكَ هٰذَا سَكَرًا” denir, “طَعَامًا” demektir. Şāʿirin mısrāʿ: “جَعَلْتُ عَيْبَ الْأَكْرَمِينَ سَكَرًا”

2110 “Sonra Allah, Resūlü ile mü’minler üzerine kendi katından güven duygusu ve huzur indirdi.” et-Tevbe, 9/26. Ayrıca bkz. el-Feth, 48/26.

2111 “Onda Rabbinizden bir güven duygusu ve huzur vardır.” el-Bakara, 2/248.

2112 “Onun hükümdarlığının alameti size o sandığın gelmesidir.” el-Bakara, 2/248.

2113 “Çünkü senin duan onlar için sükūnettir (Onların kalplerini yatıştırır.)” et-Tevbe, 9/103.

2114 “Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki, hem de güzel bir rızık edinirsiniz.” en-Nahl, 16/67.

kavli de buna şāhiddir ki "طَعَامًا" demektir. Ve denildi ki "سَكَرًا", "خَمْرًا" demektir. Bu tesmiye bi'l-masdardır. "تَعِبَ" bābından "سَكِرَ سَكَرًا فَهُوَ سَكْرَانُ" denir, sarhoş olmak maᶜnāsınadır. Bu tefsīre kāil olan āyetin kable tahrīmi'l-hamr nüzūlüne istinād eder, zīrā bu āyet sūre-i Nahl'dedir ki Mekkiyyedir. Tahrīm-i hamr ise sūre-i Māide'de olup Medeniyye olmakla muᵓahhardır. Ve denildi ki "سَكَرٌ" sedd-i cūᶜ eden taᶜāmdır, "زَبِيبٌ" ve "تَمْرٌ" gibi, yaᶜnī kuru üzüm ve kuru hurmā ancak sedd-i cūᶜ eder bir taᶜāmdır. Bu kavl "سَكَرْتُ النَّهْرَ" kavlinden meᵓhūzdur ki "Sedd ettim" demektir. Bāb-ı evvelden "سَكَرَ يَسْكُرُ سَكْرًا وَسَكَرًا" denir, sedd etmek yaᶜnī bir şeyᵓin önünü kapamak maᶜnāsınadır. "خَمْرٌ" demek olduğu takdīrde rızk-ı hasen, rızk-ı helāl demek olur. Bu ise hamrın hurmetini tesbīt eder, bināᵓen ᶜaleyh āyetin mensūh olmasını īcāb etmez. Ve İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhumādan ᶜAvfī rivāyet etti ki "سَكَرٌ" Ḥabeşe lügatinde "خَلٌّ" yaᶜnī sirke demektir buyurdu. Ve baᶜzı ehl-i ᶜilm "سَكَرٌ" nebīz yaᶜnī [530] kuru üzüm ve hurmānın nakīᶜidir. Suda ıslatılıp ittihāz olunan şerbettir biz şıra deriz, ekşiyip köpürmedikçe mübāhtır. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi bihi.

- سَكْرَةُ [sekratu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ﴾[2115] أَيِ اخْتِلَاطُ الْعَقْلِ لِشِدَّةِ الْمَوْتِ

Mestlik maᶜnāsına olan "سَكْرٌ"dendir. "سَكَرًا" kelimesini oku.

MAZMŪMETU'S-SĪN: "سُ،ك"

- سُكِّرَتْ [sukkirat]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ﴾[2116] أَيْ سُدَّتْ

Yaᶜnī "Sedd edildi, kapatıldı." Murād manzūru hakīkati üzere ve ke-mā huve görmekten menᶜ edildi demek olur. Bu da "سَدٌّ" maᶜnāsına olan "سَكْرٌ"dendir, nitekim "سَكَرْتُ النَّهْرَ سَكْرًا وَسَكَرًا" denir. Ānifen beyān olunan "سَكَرًا" kelimesine mürācaᶜat oluna.

- سُكَارَى [sukārā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى﴾[2117] أَيْ تَرَاهُمْ سُكَارَى عَلَى التَّشْبِيهِ وَمَا هُمْ بِسُكَارَى عَلَى التَّحْقِيقِ

Yaᶜnī "Nāsı o günde sarhoş gibi görürsün, hālbuki onlar hakīkaten sarhoş değillerdir" demek olur. Ve "تَرَى النَّاسَ سُكَارَى مِنْ شِدَّةِ الْخَوْفِ وَمَا هُمْ بِسُكَارَى مِنَ الشَّرَابِ أَيْ شُرْبِ الْخَمْرِ الْمُسْكِرِ" Yaᶜnī "Nāsı havf ve dehşetten sarhoş olmuş görürsün, hālbuki onlar şürb-i hamrden sarhoş değillerdir" de denildi. Bu da mestlik demek olan "سُكْرٌ"dendir, sarhoş demek olan

2115 "Ölüm sarhoşluğu bir hakikat olarak insana gelir." Kāf, 50/19.

2116 "Yine "Gözlerimiz döndürüldü, biz herhālde büyülenmiş bir toplumuz" derlerdi." el-Hicr, 15/15.

2117 "İnsanları sarhoş görürsün; hālbuki onlar sarhoş değillerdir." el-Hacc, 22/2.

"سَكْرَانُ"ın cemᶜidir. Ve sīn'in fethiyle "سَكَارَى" dahi lügattır. "سَكَرًا" kelimesine mürācaᶜat buyurula.

FASLU'S-SĪNİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-LĀM: "س،ل"

- السَّلْوَى [es-selvā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى﴾[2118] أَيْ طَيْرَ السُّمَانَى

Yaᶜnī "yelve kuşu" yāhūd "bıldırcın" demektir. Rāġıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta diyor ki "سَلْوَى"nın aslı insānı tesliyet eden şeyᵓdir ki etıbbāᵓ müferrih [531] derler, yaᶜnī her şeyᵓ ki onunla magmūm ve mehmūm olan kimse ferah kesb eder; "سُلْوَانَةٌ" ile "تَسَلِّي" de bundandır. Sonra da bıldırcına şebīh bir kuştur denildi demiş ki yelve kuşu olacak. Ve İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhumānın "مَنٌّ" semādan nāzil olan şeyᵓdir; "سَلْوَى" bir kuştur kavlini nakl etmiş ve bunlardan murād nebāt ve hayvāndan olan rızk olduğuna da işāret eylemiş. Vallāhu aᶜlemu bihi. "مَنٌّ" için Bābu'l-Mīm'de "اَلْمَنّ" kelimesine bak.

- سَلَفَ [selefe]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ﴾[2119]

- و﴿وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ﴾[2120]

- و﴿فَلَهُ مَا سَلَفَ﴾[2121] وَفِي أَمْثَالِهَا مَا مَضَى

Yaᶜnī "geçen şey" demektir. "قَعَدَ" bābından "سَلَفَ يَسْلُفُ سُلُوفًا فَهُوَ سَالِفٌ" denir, "مَضَى" demektir. "سَالِفٌ"in cemᶜi "خَادِمٌ" ve "خَدَمٌ" ve "خُدَّامٌ" gibi "سَلَفٌ" ve "سُلَّافٌ" gelir. Ve "أَسْلَافٌ", "سَلَفٌ"in cemᶜi olmakla cemᶜu'l-cemᶜdir. Ve "سَلَفٌ" mütekaddim demektir: ﴿فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْآخِرِينَ﴾[2122] أَيْ مُتَقَدِّمًا وَمُعْتَبَرًا

Ve ābā-i mütekaddimeye de "سَلَفٌ" denir. Bu "أَسْلَافٌ" ile cemᶜlenir. Ve "سَلَفٌ" semenden mebīᶜ üzerine mukaddem olan şeyᵓdir ki buna "سَلَمٌ" dahi denir, biz pey deriz. Ve lafzen mezbūrun müştakkāt ve mutasarrafātı maᶜānī-i kesīrede dahi müstaᶜmeldir.

- سَلَمًا [selemen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ﴾[2123] أَيْ خَالِصًا

2118 "Size, kudret helvası ile bıldırcın indirdik." el-Bakara, 2/57; el-Aᶜrāf, 7/160. Ayrıca bkz. Tāhā, 20/80.

2119 "Allah geçmiştekileri affetmiştir." el-Māide, 5/95.

2120 "Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin." en-Nisāᵓ, 4/22, 23.

2121 "Artık önceden aldığı onun olur." el-Bakara, 2/275.

2122 "Onları, sonradan gelecek inkārcılara, geçmiş bir ibret ve bir örnek kıldık." ez-Zuhruf, 43/56.

2123 "Yalnızca bir kişiye ait olan bir (köle)" ez-Zümer, 39/29.

Bu āyet-i kerīmede bu kelime fāᶜil sīgasıyla "سَالِمًا" sūretinde de kırāᵓat olunduğu için evāil-i bābda vākiᶜ "سَالِمًا" kelimesinde tahkīki mürūr etti. Ve "سَلَمٌ" lafzı fethateynle "إِسْتِسْلَامٌ" ve inkıyād maᶜnāsınadır. Ve ānifen [532] beyān olunduğu üzere "سَلَفٌ" maᶜnāsına da gelir ki pey taᶜbīr edilir. Ve kezā fethateynle "سَلَمٌ" dikenli bir ağacın ismidir ki vāhidesi "سَلَمَةٌ"dir. "أَبُو سَلَمَةَ" ve "أُمُّ سَلَمَةَ" bundandır. Ve sīn'in fethi ve kesri iki hāldede lām'ın sükūnuyla selm ve silm ve İslām ve sulh maᶜnāsına dahi gelir: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً﴾ حَالٌ مِنَ السِّلْمِ أَيِ ادْخُلُوا فِي الْإِسْلَامِ فِي جَمِيعِ شَرَائِعِهِ يَعْنِي بِغَيْرِ اسْتِثْنَاءِ بَعْضِهَا Yaᶜnī "Kāffe-i şerāyiᶜiyle olarak İslām'a giriniz." Ve ﴿وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ﴾[2124] أَيْ لِلصُّلْحِ Yaᶜnī "Eğer sulha meyl ederlerse" demektir. Ve iki āyette de istislām ve inkıyād ile de tefsīr olunmuş. Evāil-i bābda vākiᶜ "سَالِمًا" kelimesine bak.

• سَلَامًا [selāmen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا﴾[2125] أَيْ نُسَلِّمُ عَلَيْكُمْ سَلَامًا

Yaᶜnī "Sizin üzerinize selām etmekle selām ederiz" demektir. Baᶜzı ehl-i tefsīr lafz-ı "سَلَام"ı makūl-ı kavl iᶜtibār ettiler ki tahiyyet mevkiᶜinde "سَلَامٌ" lafzını söylediler demek olur, biz selām verdiler deriz. Hazret-i İbrāhīm'in redd-i selāmını hikāyeten ﴿قَالَ سَلَامٌ﴾[2126] cümle-i kerīmesinde de böyledir, "Redd-i selām eyledi" demek olur ki "عَلَيْكُمُ السَّلَامُ" demektir, biz selām aldı deriz. Bu "سَلَامٌ" lafzı dört vech üzere müstaᶜmeldir: Evvelen "السَّلَامُ" esmā-ᵓi hüsnādan bir ism-i celīlü'ş-şāndır: ﴿هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ﴾[2127] Bu ism-i şerīfin maᶜnāsı zāt-ı akdesi ᶜaybdan, sıfāt-ı ilāhiyyesi noksandan ve efᶜāl-i rabbāniyyesi şerr-i mutlaktan sālim olan zāt-ı ecell ü aᶜlā demektir. Sāniyen selāmet demek olur: [533] ﴿لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾[2128] أَيْ دَارُ السَّلَامَةِ Yaᶜnī "mevt ve kāffe-i mekārihten selāmet dārı" demek olur ki o da cennetti. Sālisen "تَسْلِيمٌ" maᶜnāsınadır: "سَلَّمْتُ عَلَيْهِ سَلَامًا" denir, "تَسْلِيمًا" demektir. Rābiᶜan şecer-i ᶜizāma yaᶜnī sāl-horde ulu ağaçlara ism olur. Vāhidesi "سَلَامَةٌ"tir. Bu tesmiye ᶜArabın iᶜtikādınca o ağaçlar āfāttan selīm oldukları içindir. Fakīr öyle de olmasa o kadar büyüyünceye dek yaşayamazdı. Ve "ifᶜāl"den "إِسْلَامٌ" inkıyād ve "تَسْلِيمٌ" ve "إِسْتِسْلَامٌ" ve dīn-i İslām'a duhūl maᶜnālarına da müstaᶜmeldir. Bābu'l-Hemze'de "أَسْلَمْتُ" kelimesine de ircāᶜ-ı nazar buyurula. Ve sülāsīde "تَعِبَ" bābından "سَلِمَ الْمُسَافِرُ يَسْلَمُ سَلَامَةً أَيْ خَلَصَ وَنَجَا مِنَ الْآفَاتِ فَهُوَ سَالِمٌ" denir.

2124 "Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et." el-Enfāl, 8/61.

2125 "Hani misafirler İbrahim'in yanına girmiş ve "Selam" demişlerdi." el-Hicr, 15/52; ez-Zāriyāt, 51/25.

2126 "Selām sana!" dediler." Hūd, 11/69. Ayrıca bkz. Meryem, 19/47; ez-Zāriyāt, 51/25.

2127 "O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır." el-Haşr, 59/23.

2128 "Rableri katında selam yurdu (cennet) onlarındır." el-Enᶜām, 6/127.

- سَلَقُوكُمْ [seleḳūkum]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ اَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ﴾[2129] أَيْ بَالَغُوا فِي عَيْبِكُمْ وَلَائِمَتِكُمْ

Yaʿnī "Keskin ve şedīd lisānlarla sizi taʿyīb ve levm ve zemm etmekte mübālaga" ettiler demek olur. Ve "آذُوكُمْ وَضَرَبُوكُمْ" ile de tefsīr olunmuştur. "ضَرَبَ" bābından "سَلَقَهُ بِالْكَلَامِ أَوِ اللِّسَانِ يَسْلُقُهُ سَلْقًا" denir, "آذَاهُ" demektir ki lisānla şiddetli söylenen sözdür. Ve haykırarak bir kimseye rencīde edecek sūretle ʿitāb-gūne söylemektir. Ve sebze ve yumurta emsāli şeyleri haşlamaktır: "سَلَقَ الْبَقْلَ أَوِ الْبَيْضَ سَلْقًا" "Hafīfçe kaynattı" yaʿnī haşladı demek olur. Lisānımızda da bir kimse bir kimseyi şiddetle tekdīr eylese "Haşladı" deriz. Feth-i sīn'le ve ṣād ile de "سَلْقٌ" ve "صَلْقٌ" refʿ-i savttır. ʿArabın "خَطِيبٌ مُسْلِقٌ وَمِسْلَاقٌ وَسَلَّاقٌ وَصَلَّاقٌ" kavli bundandır. [534]

- سَلَكَكُمْ [selekekum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ﴾[2130] أَيْ مَا أَدْخَلَكُمْ فِيهَا

Yaʿnī "Sizi cehenneme ne şeyʾ idhāl etti?" Murād aʿmāl ve ahlāk ve akvālden sizin cehenneme idhālinize ne sebeb oldu demek olur. Nefāz fi't-tarīk, yaʿnī yola girmek demek olan "سُلُوكٌ"dandır, "قَعَدَ" bābından "سَلَكَ فِي الطَّرِيقِ يَسْلُكُ سُلُوكًا فَهُوَ سَالِكٌ" denir, lāzımdır. Ve bi-nefsihi taʿaddī eder, nitekim āyet-i kerīmede ve ﴿كَذَلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ﴾[2131] kavl-i kerīminde böyledir. Ve baʿzen bā ile taʿaddī eder: "سَلَكْتُ بِزَيْدٍ الطَّرِيقَ وَفِي الطَّرِيقِ" denir, ekser duhūl ve idhāl maʿnālarında mefʿūl-i sānīye "فِي" dāhil olur ve baʿzen terk edilir, "سَلَكْتُ زَيْدًا الطَّرِيقَ وَفِي الطَّرِيقِ" denir, "أَنْفَذْتُهُ وَأَدْخَلْتُهُ" demek olur. Ve "ذَهَابٌ" maʿnāsına da gelir: "سَلَكَ الطَّرِيقَ", "ذَهَبَ فِيهِ" demektir.

- سَلْسَبِيلًا [selsebīlen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا﴾[2132] أَيْ سَلِسَةً لَيِّنَةً سَائِغَةً

Yaʿnī sehl ve yumuşak ve hoş-güvār demektir. Aslı Rāğıb'ın beyānına göre bir şeyʾi bir şeyʾden nezʿ etmek maʿnāsına olan "سَلٌّ" lafzıdır. *Ḳāmūs* mütercimi ʿĀṣım Efendi merhūm "سَلْسَبِيلٌ", "زَنْجَبِيلٌ" vezninde huşūnetsiz, nerm ve latīf ve mülāyim nesneye denir ve onunla latīf ve hoş-güvār su sıfatlanır ve hamra ıtlāk olunur ve cennette bir çeşmenin ismidir deyip şārihe isnādla ümmehāt-ı sāire beyānına göre lezīz ve hoş-güvār ve latīf suya denir ve ʿinde'l-baʿz "سَلْ سَبِيلًا" den menhūt ve mürekkebdir demiş. İbn ʿAbbās

---

2129 "Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler." el-Ahzāb, 33/19.

2130 "Sizi Sekar'a (cehenneme) ne soktu?" el-Müddessir, 74/42.

2131 "İşte böylece biz onu (Kur'an'ı) suçluların kalbine soktuk." eş-Şuʿarāʾ, 26/200.

2132 "Orada bir pınar ki ona "selsebil" adı verilir." el-İnsān, 76/18.

radıyallāhu ʿanhumāya mensūb *Tefsīr*'de "وَيُقَالُ سَلِ الله إِلَيْهَا سَبِيلًا" teʾvīl ve takdīri de bunu müʾeyyid görünüyor. Vallāhu aʿlemu. [535]

MAZMŪMETU'S-SĪN: "سُ،ل"

- سُلَّمًا [sullemen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ﴾[2133] أَيْ مِصْعَدًا

Yaʿnī ālet-i suʿūd ki Türkçemizde nerdübān denir, ʿāmme merdiven diyor, kendisiyle yüksek yere çıkılan şeyʾdir. Aslı "سَلَمٌ" lafzıdır. Kendinde selāmet meʾmūl olan mekān-ı ʿālīye tevassul olunan şeyʾe denir, sonra her mürtefiʿ şeyʾe çıkılan ve tevassul edilen vāsıta ve sebebe de ism oldu. Cemʿi "سَلَالِيمُ" gelir.

- سُلْطَانِيَهْ [sulṭāniyeh]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهْ﴾[2134] أَيْ قُوَّتِي وَحُجَّتِي

Yaʿnī "Kuvvet ve mülk-i sultatım ve dünyāda kendisiyle ihticāc ettiğim huccetim helāk oldu ve fenā bulup elimden gitti" demek olur. Bunun aslı "سُلْطَانِي" olup āhirde hāʾ sekt için ilhāk olunmuştur. Bu āyetin mā-kablinde vākiʿ ﴿كِتَابِيَهْ﴾, ﴿حِسَابِيَهْ﴾, ﴿مَالِيَهْ﴾ kelimelerinde de hā'lar böyledir. Bu kelime yaʿnī "سُلْطَانٌ" lafzı aslen kahr maʿnāsına olan "سَلَاطَةٌ"tendir.

- سُلْطَان [sulṭān]

Bu lafz Ḳurʾān-ı kerīm'de otuz yā daha ziyāde mahallerde vārid olmuştur. Mā-kablinde beyān olunan "سَلَاطَةٌ"ten "فُعْلَانٌ"dır. Aslen kahr ve galebe maʿnāsına olup kuvvet ve mülk ve huccet ve burhān ve velāyet ve tasarruf ve saltanat maʿnālarına da istiʿmāl olunmuş. Ve vālī ve emīr ve halīfe maʿnālarına da şahs-ı vāhide ıtlāk olunur. Ve "tefʿīl"den "تَسْلِيطٌ" bir kimseyi bir şeye āmir ve hākim ve mutasarrıf kılmak maʿnāsınadır. "سَلَّطْتُهُ عَلَيْهِ تَسْلِيطًا" denir. Ve "tefeʿʿul"den [536] "تَسَلَّطَ عَلَيْهِمْ تَسَلُّطًا" Yaʿnī "هُوَ بِنَفْسِهِ لَا بِتَسْلِيطِ أَحَدٍ" demektir. İşte şu zikr olunan maʿānīden mahallerine münāsib olanıyla āyāt-ı kerīme tefsīr olunur. Ve āsār-ı selefle mervī ve menkūl olan tefsīrāt muʿayyen āyetlerde müraccahtır, takdīm olunur.

Fāide: "سُلْطَانٌ" lafzı "سُبْحَانٌ" gibi esmā-i Allāh'tan olarak baʿzı edʿiyede mezkūrdur, "يَا سُبْحَانُ وَيَا سُلْطَانُ" gibi. Bu sūrette mülkünde bilā-şerīk mutasarrıf ve hākim ve emrinde gālib ve ʿibād ve cümle mahlūkātı üzere kāhir olan mālikü'l-mülk demektir. Vallāhu aʿlemu.

2133 "Yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak" el-Enʿām, 6/35.

2134 "Saltanatım da yok olup gitti." el-Hākka, 69/29.

• سُلَالَةٍ [sulāletin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ﴾[2135] أَيْ مِنْ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Bu āyet-i kerīmede insāndan murād cins-i insāndır ki benī Ādem'dir. "سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ" den murād Ādem ᶜaleyhi's-selām'dır, zīrā Ādem, "طِينٌ"den çekildi yaᶜnī hulāsa edildi ve o cevher-i hālisten halk olundu, nitekim sūretü's-Secde'de [2136]﴿وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ﴾ buyuruluyor ki cins-i insān bidāyeten "طِينٌ" den halk olunduğu bildiriliyor. Cins-i mezkūrdan mahlūk-ı evvel Ādem'dir. Sonra buyuruluyor ki ﴿ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ ﴾ أي ذريته ﴿مِنْ سُلَالَةٍ﴾ أَيْ مِنْ نُطْفَةٍ تُنْسَلُّ مِنْ وُجُودِ آدَمَ ﴿مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ﴾[2137] أَيْ ضَعِيفٍ حَقِيرٍ مُتْبَذِلٍ Bundan zāhir oluyor ki bu āyette "نَسْلٌ"den murād zürriyyet-i Ādem ve "سُلَالَةٌ"den murād vücūd-ı Ādem'den çekilen ve hulāsa edilen nutfedir. ﴿مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ﴾ , ﴿سُلَالَةٍ﴾den bedeldir, menī demek olur. Bu kelime aslen "سَلٌّ"dendir, bir şeyʾi bir şeyʾden nezᶜ etmek, çekip çıkarmak maᶜnāsınadır. "رَدَّ" bābından "سَلَّ سَيْفَهُ مِنْ غِمْدِهِ يَسُلُّ سَلًّا" denir, kılıcı kından çekmek maᶜnāsınadır. "سُلَالَةٌ" bundan "فُعَالَةٌ"tir, bir şeyʾden nezᶜ olunan şeyʾdir. Rāğıb rahimehullāhu [537] diyor ki "سَلُّ الشَّيْءِ مِنَ الشَّيْءِ نَزْعُهُ كَسَلِّ السَّيْفِ مِنْ غِمْدِهِ" sonra "وقَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ﴾[2138] أَيْ مِنَ الصَّفْوِ الَّذِي يُسَلُّ مِنَ الْأَرْضِ" diyor. Bu sūrette arzdan çekilen, nezᶜ olunan hulāsa-i tīnden demek olur. Ve "سُلَالَةٌ" nutfeden kināyedir denildi. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi bihā.

FASLU'S-SĪNİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-MĪM: "س،م"

• سَمَّاعُونَ [semmāᶜūne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ﴾[2139] أَيْ قَابِلُونَ الْكَذِبَ الَّذِي افْتَرَتْ أَحْبَارُهُمْ

Yaᶜnī "hahamlarının iftirāʾen uydurdukları yalanı kabūl edenler" demektir, nitekim "لَا تَسْمَعْ مِنْ فُلَانٍ" denir, "Onun sözünü kabūl etme!" demektir. Lisānımızda da cārīdir, "Onun sözünü dinle" deriz, kabūl et demeği murād ederiz. Ve ﴿سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ﴾[2140] kavl-i kerīminde maᶜnā-yı lügavīsi üzerinedir. Takdīr-i kelām: "سَمَّاعُونَ مِنْكَ لِأَجْلِ قَوْمٍ آخَرِينَ" ve ﴿وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ﴾[2141] kavl-i kerīminde "مُطِيعُونَ لَهُمْ" demektir. Bu āyet ve mā-kablindeki āyet "مُتَجَسِّسُونَ لِقَوْمٍ وَمُتَجَسِّسُونَ لَهُمْ" Yaᶜnī "Cāsūslar vardır ki aranızda bulunup dinlerler, tā hasmınıza teblīğ edeler" demektir de denildi. Bu kelime "سَمَاعٌ"dan "فَعَّالٌ"dır ki sīga-i mübālagadır. Bāb-ı rābiᶜden "سَمِعَ يَسْمَعُ سَمْعًا وَسَمَاعًا فَهُوَ سَامِعٌ وَالْمُبَالَغَةُ سَمَّاعٌ"

2135 "Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık." el-Müʾminūn, 23/12.

2136 "İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı." es-Secde, 32/7.

2137 "Sonra onun neslini bir öz sudan, değersiz bir sudan yarattı." es-Secde, 32/8.

2138 "Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık." el-Müʾminūn, 23/12.

2139 "Onlar, (Yahudiler) yalan uydurmak için (seni) dinlerler" el-Māide, 5/41.

2140 "Sana gelmeyen bir topluluk hesabına dinlerler." el-Māide, 5/41.

2141 "Aranızda onları dinleyecek kişiler de vardı." et-Tevbe, 9/47.

"وَذَاكَ مَسْمُوعٌ" denir. Ve "سَمْعٌ", "أُذُنٌ" yaʿnī kulak maʿnāsına ism de olur: ﴿خَتَمَ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ﴾[2142] Vallāhu aʿlemu.

- سَمِّ الْخِيَاطِ [semmi'l-ḫiyāṭi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾[2143] أَيْ ثُقْبِ الْإِبْرَةِ

"İğne deliği" demektir. Sīn'in fethi ve mīm'in teşdīdiyle "سَمٌّ" ve zammla "سُمٌّ" aslen her bir zayyık ve dar deliğe denir, iğne deliği gibi, hattā kulak ve burun deliklerine de denir. Bābu'l-Cīm'de "الْجَمَلُ" kelimesinde de buna dāir söz vardır, nazar buyurula. [538]

- السَّمُومِ [es-semūmi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَوَقٰينَا عَذَابَ السَّمُومِ﴾[2144]
- و﴿وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ﴾[2145]
- و﴿فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ﴾[2146] أَيْ رِيحٍ حَارَّةٍ تَدْخُلُ مَسَامَ الْإِنْسَانِ مِنْ لُطْفِهَا وَقُوَّةِ حَرَارَتِهَا

Yaʿnī "سَمُومٌ" gāyet sıcak bir rīhtir ki lutf ve kuvvet-i harāretinden insānın mesāmātına nüfūz edip tesmīm eder. Zehr demek olan "سَمٌّ" lafzından "feʿūl"dür. Bu vezn evzān-ı mübālagadandır. Ve "سَمُومٌ" veznen ve maʿnen "حَرُورٌ" gibidir. Ancak baʿzı ehl-i lügat "سَمُومٌ" gece ve "حَرُورٌ" gündüz vezān olana denir demişler. Ve İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumādan ʿaksi de rivāyet olunmuş. Baʿzılar da her ikisi dahi leyl ve nehārda müstaʿmeldir demişler. Ve bu āyetlerin tefsīrinde baʿzı ehl-i tefsīr lafz-ı mezkūru "نَارٌ لَا دُخَانَ لَهَا" ile baʿzı da "الْحَرُّ الشَّدِيدُ النَّافِذُ فِي الْمَسَامِ" ile tefsīr etmişler. Ve "نَارُ جَهَنَّمَ"dir de denilmiş. Vallāhu aʿlemu bi-hakīkati kelāmihi.

FASLU'S-SĪNİ'L-MUHMELE MAʿA'N-NŪN: "س،ن"

- سَنَا [senā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ﴾[2147] أَيْ ضَوْءُ بَرْقِهِ

Yaʿnī "bulutun şimşeğinin aydınlığı" demektir. Elif-i maksūre ile "سَنَا" davʾ-ı berk maʿnāsına ve memdūde ile "سَنَاءٌ" rifʿat demektir. Bundan "faʿīl" vezninde "سَنِيٌّ" refīʿ,

2142 "Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir." el-Bakara, 2/7.
2143 "Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler!" el-Aʿrāf, 7/40.
2144 "Allah da bize lütfetti ve bizi iliklere işleyen cehennem azabından korudu." et-Tūr, 52/27.
2145 "Cinleri de daha önce dumansız ateşten yaratmıştık." el-Hicr, 15/27.
2146 "Onlar, iliklere işleyen bir ateş ve bir kaynar su içindedirler." el-Vākıʿa, 56/42.
2147 "Bu bulutların şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri alacak." en-Nūr, 24/43.

yüce demektir. Medle "سَنَاءُ بَرْقِهِ" kırāᵓatine göre "رِفْعَةُ وَعُلُوُّ بَرْقِ السَّحَابِ" demek olur. Rāğıb rahimehullāhu kelime-i mezkūreyi "السَّنَا الضَّوْءُ السَّاطِعُ وَالسَّنَاءُ الرِّفْعَةُ" kavliyle tefsīr etmiş.

- سَنَسِمُهُ [se-nesimuhū]
- ﴿سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ﴾[2148] أَيْ سَنَجْعَلُ عَلَى وَجْهِهِ سِمَةَ اَهْلِ النَّارِ

Yaᶜnī "ᶜAn-karīb onun burnu yaᶜnī yüzü üzerine ehl-i cehennem nişānını koyarız" demek olur. "خُرْطُومٌ" [539] burundur, "vech" murād olunur. Bu kelime kesrle "سِمَةٌ"tendir ki ᶜalāmet ve nişān ve eser maᶜnālarınadır. Bu bābın āhirinde "سِيمَاهُمْ" kelimesine nazar oluna. Ve İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhumādan "سَنَسِمُهُ بِالسَّيْفِ" kavli rivāyet olundu. Ve fi'l-vākiᶜ bu āyette murād olunan Velīd b. el-Muğīre, Yevm-i Bedr'de burnuna isābet eden bir kılıç darbesiyle mecrūh olup çirkīn bir eseri kaldı. Bu suret de sıdk-ı nübüvvet-i Muḥammediyye'ye dāll olan muᶜcizāt-ı Ḳurᵓāniyyedendir. Ve izlālden ᶜibārettir dahi denilmiş. Vallāhu aᶜlemu.

- سَنُيَسِّرُهُ [se-nuyessiruhū]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى﴾[2149]
- وَفِي ﴿فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى﴾[2150] أَيْ سَنُهَيِّئُهُ

Yaᶜnī "Onu hāzırlarız, tehyiᵓe ederiz" demek olur. Bu tefsīr ᶜArabın "يَسَّرَ الْفَرَسَ" kavlindendir ki "Atın eyerini vurup başlığını takarak rükūba hāzırladı" demek olur. Ve İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhumādan "فَسَنُهَوِّنُ عَلَيْهِ الطَّاعَةَ" ve āyet-i sāniyede "فَسَنُهَوِّنُ عَلَيْهِ الْمَعْصِيَةَ" tefsīri de mervīdir. Ve "يُسْرَى"dan murād bezl-i sadakāt ve infāk fī-sebīlillāhtır. "عُسْرَى"dan murād imsāk ve buhldür de denildi.

- سَنَفْرُغُ [se-nefruğu]
- ﴿سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ﴾[2151] أَيْ سَنَقْصُدُ لِحِسَابِكُمْ

Yaᶜnī "ᶜAn-karīb hesābınızı yaᶜnī aᶜmālinizi kasd edeceğim" yaᶜnī şürūᶜ edeceğim demek olur. "فَرَاغٌ" maᶜnā-yı lügavīsiyle Cenāb-ı Hakk'a isnād olunamaz, zīrā ﴿كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ﴾[2152] buyurulur. Ve "لَا يُشْغِلُهُ شَأْنٌ عَنْ شَأْنٍ" ile mevsūftur. Bābu'l-Hemze'de "أَفْرِغْ" kelimesine mürācaᶜat oluna. Bābu'n-Nūn'da "نَفْرُغُ" kelimesine bak.

2148 "Yakında biz onun burnunu damgalayacağız." el-Kalem, 68/16.
2149 "Biz onu en kolay olana kolayca iletiriz." el-Leyl, 92/7.
2150 "Biz de onu en zor olana kolayca iletiriz." el-Leyl, 92/10.
2151 "Yakında sizi de hesaba çekeceğiz, ey cinler ve insanlar!" er-Rahmān, 55/31.
2152 "O, her an yeni bir ilahi tasarruftadır." er-Rahmān, 55/29.

- سَنُرَاوِدُ [se-nurāvidu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ أَبَاهُ وَإِنَّا لَفَاعِلُونَ﴾[2153] أَيْ سَنَجْتَهِدُ فِي طَلَبِهِ مِنْ أَبِيهِ

Yaʿnī "Pederinden talebi husūsunda çalışırız" demektir. Taleb maʿnāsına olan "رَوْدٌ"den "müfāʿalet"tir. Bābu'n-Nūn'da "نُرَاوِدُ" kelimesine nazar oluna.

MAZMŪMETU'S-SĪN: "سُ،ن" [540]

- سُنْدُسٍ [sundusin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ﴾[2154] أَيْ مِنْ رَقِيقِ الدِّيبَاجِ وَأَلْطَفِهِ وَإِسْتَبْرَقٍ أَيِ الْغَلِيظِ الثَّخِينِ مِنْهُ

Yaʿnī "dībāc." Fārisī "dībā"nın muʿarrebidir ki atlas deriz, nevʿ nevʿdir. ʿArab incesine "سُنْدُسٌ" ve kalınına "إِسْتَبْرَقٌ" ıtlāk eder. Ve "إِسْتَبْرَقٌ", "سُنْدُسٌ"ün altın yaʿnī sırma ile nesc olunmuşuna denir dahi denilmiş. Vallāhu aʿlemu.

MEKSŪRETU'S-SĪN: "سِ،ن"

- سِنَةٌ [sinetun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ﴾[2155] أَيْ نُعَاسٌ

Yaʿnī "başta olan uyku ağırlığı" demektir, biz ona uyuklamak deriz. Ve denildi ki "سِنَةٌ" başta hāsıl olan ağırlıktır ki uyku gelmek denir. "نُعَاسٌ" gözde hāsıl olan mukaddimāt-ı nevmdir ki göz kapakları ağırlaşır ve kapanmak ister ve gāh kapanır, Türkçe ımızganmak denir. "نَوْمٌ" kalbde olan hālet-i maʿlūmedir ki biz uyku deriz, ʿAcem hāb derler. Bu kelime aslen misāl-i vāvī olan "وَسَنٌ" lafzındandır. "تَعِبَ" bābından "وَسِنَ يَوْسَنُ وَسَنًا فَهُوَ وَسْنَانُ" denir. "سِنَةٌ" bundan fāʾü'l-fiʿli mahzūf başta hāsıl olan ānifü'l-beyān hāletin ismidir.

- السِّنِينَ [es-sinīne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ﴾[2156] أَيِ الْجَدْبِ

Yaʿnī kaht, kıtlık demektir. Bu kelime "جَدْبٌ" yaʿnī kıtlık demek olan "سَنَةٌ"nin cemʿi "سِنُونَ" lafzının hālet-i cerridir. Aslen kıtlık olan yıla denir iken sonra mutlakan havl ve

2153 "Dediler ki: "Onu babasından isteyeceğiz ve muhakkak bunu yaparız." Yūsuf, 12/61.

2154 "İnce ve kalın ipekten yeşil giysiler giyeceklerdir." el-Kehf, 18/31.

2155 "Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku." el-Bakara, 2/255.

2156 "Andolsun biz, Firavun ailesini, öğüt alsınlar diye yıllarca süren kıtlık ve ürün eksikliği ile cezalandırdık." el-Aʿrāf, 7/130.

sāl yaᶜnī yıl maᶜnāsına istiᶜmāl olundu. Bu āyetten gayrı mahallerde lām'la ve lām'sız hep yıl demektir. [541]

FASLU'S-SĪNİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-VĀV: "س،و"

• سَوَاءِ [sevāᵓi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَاناً وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ﴾[2157] أَيْ وَسَطِ الطَّرِيقِ وَقَصْدِ الطَّرِيقِ

Yaᶜnī "orta" ve "ᶜadl." Murād hüdā ve hak ve ᶜadl yolundan demek olur ki dīn yoludur, şeh-rāh-ı dīn-i İslām'dır. "سَوَاءٌ" kelimesi Ḳurᵓān-ı kerīm'de müsāvī ve berāber ve birr maᶜnāsına müstaᶜmeldir, ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾[2158] ve emsālinde olduğu gibi ve āyet-i ūlāda olduğu gibi. "سَبِيلٌ" ve "صِرَاطٌ"a izāfetinde ber-vech-i beyān vasat ve hak ve ᶜadl ve müstakīm maᶜnālarınadır. Ve "جَحِيمٌ" gibi mekān ve mahalle izāfetinde mutlak vasat, orta maᶜnāsınadır: ﴿فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ﴾[2159] أَيْ فِي وَسَطِ جَهَنَّمَ Cehennemin ortasında demek olur. Ve "سَوَاءٌ" lafzının sülāsīden istiᶜmāli memnūᶜdur, dāimā "müfāᶜalet" ve "tefāᶜul" ve "iftiᶜāl" bāblarından istiᶜmāl olunur. "مُسَاوَاةٌ" ve "تَسَاوِي" ve "إِسْتِوَاءٌ" gibi Bābu'l-Hemze'de "إِسْتَوَى" kelimesine mürācaᶜat oluna.

• سَوْأَةَ [sevᵓete]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَبَعَثَ اللّٰهُ غُرَاباً يَبْحَثُ فِي الْاَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْاَةَ اَخِيهِ﴾[2160]

• وفي ﴿قَالَ يَا وَيْلَتَا اَعَجَزْتُ اَنْ اَكُونَ مِثْلَ هٰذَا الْغُرَابِ فَاُوَارِيَ سَوْاَةَ اَخِي﴾[2161] أَيْ جَسَدَهُ الْمَيِّتَ وَقِيلَ جِيفَةَ أَخِيهِ لِأَنَّهُ كَانَ قَدْ تَفَسَّخَ وَأَنْتَنَ

Yaᶜnī "kardeşinin ölüsünü gövdesini" demektir, cīfesini de denilmiş, zīrā bir müddet defn olunamadığı cihetle tefessüh etmiş ve kokmuştu. Ve "سَوْأَةٌ" lafzı ile her bir kabīh görülen şeyᵓlerden taᶜbīr edilir. Bundan dolayı zükūr ve ināstan mahall-i ᶜavret-i galīzadan kināyet edilir. Buna bināᵓendir ki bu āyeti Sicistānī rahimehullāhu "فَرْجَ أَخِيهِ" ve baᶜzı müfessirīn dahi "عَوْرَةَ أَخِيهِ" ile tefsīr etmişler. Ve ﴿يَا بَنِي اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاساً يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشاً﴾[2162] ve ﴿بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا﴾[2163] ve ﴿مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا﴾[2164] āyetlerinde de murād

---

2157 "İşte bunların yeri daha kötüdür ve onlar doğru yoldan daha çok sapmışlardır." el-Māide, 5/60.

2158 "Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar." el-Bakara, 2/6.

2159 "Kendisi de bakar ve onu cehennemin ortasında görür." es-Sāffāt, 37/55.

2160 "Nihayet Allah, ona kardeşinin ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi." el-Māide, 5/31.

2161 "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten aciz miyim ben?" dedi." el-Māide, 5/31.

2162 "Ey Ādemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik." el-Aᶜrāf, 7/26.

2163 "Kendilerine avret yerleri göründü." el-Aᶜrāf, 7/22.

2164 "Kendilerinden gizlenmis olan avret yerlerini" el-Aᶜrāf, 7/20.

mahall-i ʿavret-i galīzadır. [542] Bu kelime aslen "سُوءٌ"dandır ki insānı magmūm ve mükedder eden ve gussalandıran şeyʾdir. Aşağıda "سُوءُ الدَّارِ" kelimesine nazar buyurula.

- سَوَّلَتْ [sevvelet]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا﴾[2165] أَيْ زَيَّنَتْ

Yaʿnī "Tezyīn eyledi." Türkçe "Bezedi" demektir. Bu kelime aslen mehmūzü'l-ʿayn olan zammla "سُؤْلٌ"den "tefʿīl"dir. "سَوَّلَ لَهُ الْأَمْرَ يُسَوِّلُهُ لَهُ تَسْوِيلًا" denir, tezyīn maʿnāsınadır, çünkü "سُؤْلٌ" Türkçe dilek demektir ki insānın hırsla özlediği ve husūlünü ārzū ettiği hācetidir. Ke-mā kāle taʿālā [2166]﴿قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى﴾ Bundan "تَسْوِيلٌ"in tezyīn maʿnāsına alınması bir şeyʾi bir kimseye beğendirip bugye ve maksūd kılmak için onun nazarında onu tezyīn lüzūmuna mebnīdir. Ve "سُؤْلٌ", "سُؤَالٌ"dendir ki istemek ve sormaktır. Bāb-ı sālisten "سَأَلَ يَسْأَلُ سُؤَالًا فَهُوَ سَائِلٌ وَذَاكَ مَسْؤُولٌ" denir. Emr-i hāzırı "إِسْأَلْ"dir ve hemzeteynin iskātıyla "سَلْ" de denir. Ve bu lafzda "خَافَ" bābından "سَالَ يَسَالُ سَوْلًا" dahi lügattır. Bunun emri "سَلْ" gelir: [2167]﴿سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ Bu iskāt-ı hemze tahfīf içindir.

- سَوْطَ [sevṭa]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ﴾[2168] أَيْ مَا خُلِطَ لَهُمْ مِنْ أَنْوَاعِ الْعَذَابِ وَقِيلَ نَوْعَ عَذَابٍ

Aslen "سَوْطٌ" kelimesi tākāt-ı cildden yaʿnī ince ince kesilmiş sırımdan örülmüş yāhūd bükülmüş kamçı ve tura denilen ālet-i darbdır. ʿAzāb kamçısı ve turası taʿbīri bu iʿtibār ile envāʿ-ı ʿazābı cāmiʿ olan ʿazāb-ı ʿazīm ve elīm ile tefsīr olundu. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bihi. [543]

- سَوِيًّا [seviyyen]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَأَرْسَلْنَا اِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا﴾[2169] أَيْ تَامَّ الْخَلْقِ لَمْ يُنْقَصْ مِنْهُ شَيْءٌ مِنَ الصُّورَةِ الْبَشَرِيَّةِ شَابًّا مُعْتَدِلًا

Yaʿnī "Şābb olarak sūret-i beşeriyyeden hīçbir şeyʾ tankīs olunmadan tāmmü'l-hilkat insān sūretine temessül etti" demektir. Bu kelime ʿadl ve vasat ve tāmm ve müstakīm ve müsāvī ve sahīh-i gayr-ı maʿlūl maʿnālarına gelen "سَوَى"dan "faʿīl"dir. ﴿قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا﴾[2170] صَحِيحًا بِلَا عِلَّةٍ [Ve] "سَوِيًّا", "تُكَلِّمَ" nin fāʿilinden hāldir: ﴿فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا﴾[2171] أَيْ مُسْتَقِيمًا عَدْلًا [ve] ﴿اَفَمَنْ يَمْشِي مُكِباًّ عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ﴾

2165 "Yakub dedi ki: "Hayır! Nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürükledi." Yūsuf, 12/18, 83.
2166 "Allah şöyle dedi: "İstediğin sana verildi ey Mūsā!" Tāhā, 20/36.
2167 "İsrailoğullarına sor." el-Bakara, 2/211.
2168 "Bu yüzden Rabbin onların üzerine azap kamçısı yağdırdı." el-Fecr, 89/13.
2169 "Biz, ona Cebrail'i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü." Meryem, 19/17.
2170 "Allah da, "Senin işaretin, sapasağlam olduğun hālde insanlarla (üç gün) üç gece konuşamamandır" dedi." Meryem, 19/10.
2171 "Bana uy ki seni doğru yola ileteyim." Meryem, 19/43.

مُسْتَقِيمٍ﴾[2172] أَيْ عَادِلًا أَوْ قَائِمًا مُسْتَقِيمًا سَالِمًا مُعْتَدِلًا Bu faslın evvelinde vākiᶜ “سَوَاء” kelimesine ircāᶜ-ı nazar buyurula.

MAZMŪMETU’S-SĪN: “س،و”

- سُوًى [suven]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهِ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِداً لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سُوًى﴾[2173] أَيْ وَسَطًا بَيْنَ الْمَوْضِعَيْنِ

Mā-kabline nazar oluna.

- سُورَةٌ [sūratun]

- ﴿سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا﴾[2174] أَيْ جُمْلَةٌ مِنَ الْأَحْكَامِ

Mübtedā-i mahzūfa haberdir. Takdīr-i kelām “هَذِهِ سُورَةٌ”dür. Bu lafz gayr-ı mehmūz olarak menzile-i uhrāya irtifāᶜ eden bir menzile yaᶜnī ᶜale’d-devām müterakkıye olan menziledir, “سُورُ الْبِنَاءِ” gibi ki hīn-i inşāda duvarlarda ittihāz ve iltizām olunan sıralarda metānet için yapılan takviyelerdir, hatīl gibi ki bunun üzerine yine inşāya devām edilir. Mutlakan “سُورٌ” duvar ve hisār maᶜnālarına da gelir. Ve mehmūz olarak “سُؤْرَةٌ” olursa kıtᶜa maᶜnāsınadır. Bu ᶜArabın “أَسْأَرْتُ مِنْ كَذَا” kavlindendir ki “Ondan bir mikdār bıraktım, fazlasını bıraktım, artırdım” demek olur. Bundan kıtᶜa ve parça maᶜnāsına alınarak “سُورَةُ الْقُرْآنِ”, “قِطْعَةٌ مِنَ الْقُرْآنِ” demek olur. Fātiha ve hātimesi olmakla mā-kablinden [544] ve mā-baᶜdinden mefsūl ve maktūᶜ müstakil bir kıtᶜa maᶜnāsınadır. Rāğıb *Mufredāt*’ında “سُورَةٌ” menzile-i refīᶜadır deyip şāᶜirin:

“أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللهَ أَعْطَاكَ سُورَةً || تَرَى كُلَّ مَلِكٍ دُونَهَا يَتَذَبْذَبُ”

kavliyle istişhād etmiş. Bu beytte “سُورَةً”, “مَنْزِلَةً رَفِيعَةً” demektir. Ve “سُورُ الْمَدِينَةِ حَائِطُهَا” ve “سُورَةُ الْقُرْآنِ الْمُشْتَمِلُ عَلَيْهَا” sūr-ı medīneye teşbīhen taᶜbīr olunmuş olduğundan yāhūd süver-i Ḳurᵓāniyye menāzil-i kamer gibi menzileten baᶜde-menzile vākiᶜ olduğundandır diyor.

- سُوءُ الْحِسَابِ [sūᵓu’l-ḥisābi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أُولَئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ﴾[2175] أَيِ الْمُؤْخَذَةُ بِكُلِّ مَا عَمِلُوا وَلَا يُغْفَرُ لَهُمْ مِنْهُ شَيْءٌ

Yaᶜnī kāffe-i hatāyā ve zünūblarıyla müᵓāhaze olunup da hīçbirisi magfiret olunmamak-

---

2172 “Şimdi, yüzüstü kapanarak düşe kalka yürüyen mi daha doğru gider, yoksa dosdoğru bir yolda dimdik yürüyen mi?” el-Mülk, 67/22.

2173 “Biz de mutlaka sana karşı onun gibi bir sihir yapacağız. Bunun için seninle bizim aramızda; uygun bir yerde, senin de, bizim de caymayacağımız bir buluşma vakti belirle.” Tāhā, 20/58.

2174 “Bu, bizim indirdiğimiz ve (hükümlerini) farz kıldığımız bir sūredir.” en-Nūr, 24/1.

2175 “İşte hesabın kötüsü bunlar içindir.” er-Raᶜd, 13/18.

tır. "سُوءٌ" lafzı her neden ve her ne sūretle olursa olsun insānı mükedder ve magmūm ve mahzūn eden ve gussalandıran şeyᵓdir, dünyevī ve uhrevī ve nefsī ve bedenī ve mālī de olur. Ve "بَرَصٌ" denilen ᶜillete de ıtlāk olundu, nitekim ﴿تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ﴾[2176] kavl-i kerīminde "مِنْ غَيْرِ بَرَصٍ" demektir. Ve her takbīh ve istikrāh olunan şeyᵓe de denir. Fethle "سَوْءٌ" lafzındandır. "قَالَ" bābından "سَاءَهُ الْأَمْرُ يَسُوؤُهُ سَوْءًا وَمَسَاءَةً وَمَسَائِيَةً" denir. "سُرُورٌ"dan "سَرَّهُ يَسُرُّهُ"nün zıddıdır. Zammla "سُوءٌ" bundan ismdir. Ve "سَيِّئَةٌ", "حَسَنَةٌ" nin zıddıdır ki fiᶜl-i kabīhtir, Türkçemizde kötü ve kötülük denir.

- سُوءُ الدَّارِ [sūᵓu'd-dāri]

- ﴿وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ﴾[2177] الْمُرَادُ بِهِ جَهَنَّمُ

Ve "سُوءٌ" lafzı ᶜazāb, darb ve emsāline izāfeti hālinde "أَشَدُّ" maᶜnāsı ifāde eder: ﴿وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ﴾[2178] [545] أَيْ أَشَدُّ الْعَذَابِ
Ānifen beyān olunan "سَوْءٌ" lafzındandır.

- السُّوأَى [es-sūᵓā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوأَى اَنْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤُنَ﴾[2179] أَيْ جَهَنَّمُ

"الْحُسْنَى"nın zıddıdır ki "حُسْنَى" cennettir. Ve "الْعُقُوبَةُ السُّوأَى" da denildi. Bu kelime her takbīh olunan şeyᵓde istiᶜmāl olunur. "سُوءٌ"dan "اَفْعَلُ" olan "اَسْوَأُ"in teᵓnīsidir. Ve "بُشْرَى" gibi masdar da olur. Ve naᶜt olarak kullanılır. Bu da "سَوْءٌ"dendir. Ānifü'l-beyān "سَوْأَةَ" kelimesine bak.

- السُّوقِ [es-sūḳi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ﴾[2180]

- و﴿فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ﴾[2181] جَمْعُ سَاقٍ

"سَاقٌ" topuktan diz kapağına kadar olan ᶜuzvdur. Bu bābın evvelinde "سَاق" kelimesine mürācaᶜat oluna.

2176 "(Alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hālde çıksın." Tāhā, 20/22; en-Neml, 27/12; el-Kasas, 28/32.

2177 "İşte lānet onlara, yurdun kötüsü (cehennem) de onlaradır." er-Raᶜd, 13/25; el-Gāfir, 40/52.

2178 "Firavun ailesini, azābın en kötüsü kuşattı." el-Müᵓmin, 40/45.

2179 "Sonra, Allah'ın āyetlerini yalanladıkları ve onlarla alay etmekte oldukları için, kötülük işleyenin sonu daha da kötü oldu." er-Rūm, 30/10.

2180 "(Atlar gelince de) bacaklarını ve boyunlarını okşamaya başladı." Sād, 38/33.

2181 "Gövdesi üzerine dikilmiş" el-Feth, 48/29.

- سُورٌ [sūrun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ﴾[2182] قِيلَ هُوَ سُورُ الْأَعْرَافِ

"سُـورٌ" ʿālī duvar ve kalʿa bedenine denir. Burada bir hāciz, bir fāsıldır ki ehl-i saʿādetle ehl-i şakāvet beynine hāil olur; sūr-ı Aʿrāf'tır denildi. Bābu'l-Hemze'de "الْأَعْـرَافِ" kelimesine nazar oluna.

- سُوَاعًا [suvāʿan]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا﴾[2183]

Kavm-i Nūḥ'un asnāmından biridir.

MEKSŪRETU'S-SĪN: "سِ،و"

- سِوًى [sivā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى "لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سِوًى"[2184] بِكَسْرِ السِّينِ عَلَى لُغَةِ أَهْلِ الْحِجَازِ

Zammla ﴿سُوًى﴾ gibidir ki "وَسَطًا" demektir. Ānifü'l-beyān "سُوًى" kelimesine bak.

FASLU'S-SĪNİ'L-MUHMELE MAʿA'L-YĀʾİ'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE [546]

- السَّيَّارَةِ [es-seyyārati]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ﴾[2185]

- و﴿وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ﴾[2186] أَيْ أَهْلُ السَّفَرِ وَهُمُ الْمُسَافِرُونَ

Yaʿnī "yolcular" ki murād kāfile ve kārbān olacaktır. "سَـيْرٌ"den "فَعَّالَـةٌ"dir. "كَالَ" bābından "سَـارَ يَسِـيرُ سَـيْرًا فَهُوَ سَـائِرٌ وَسَـيَّارٌ وَالتَّأْنِيثُ سَـيَّارَةٌ" denir. "سَيَّارٌ" ve "سَـيَّارَةٌ" sīga-i mübālagadır. Ve "سَـيْرٌ"de devām ve istimrār-ı seyr ifāde ettiği gibi, "سَـيَّارَةٌ" lafzı cemāʿat-i müsāfirīn maʿnāsına ism olmuştur: ﴿أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ﴾[2187] Kārbān ve kāfile-i huccāc ve her türlü cemāʿat-i müsāfirin murād olunur. Ve tulūʿ ve gurūbu olan yaʿnī

2182 "Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir." el-Hadīd, 57/13.

2183 "Şöyle dediler: 'Sakın ilāhlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd'i, Süvā'ı, Yeğus'u, Ye'ūk'u ve Nesr'i hiç bırakmayın." Nūh, 71/23.

2184 "Uygun bir yerde, senin de, bizim de caymayacağımız" Tāhā, 20/58.

2185 "Geçen kervanlardan biri onu bulup alsın." Yūsuf, 12/10.

2186 "Bir kervan gelmiş sucularını suya göndermişlerdi." Yūsuf, 12/19.

2187 "Sizin için de yolcular için de bir geçimlik olmak üzere deniz avı yapmak ve deniz ürünlerini yemek sizlere helal kılındı." el-Māide, 5/96.

sevābitin gayrı nücūma da “سَيَّارَةٌ” denir, her biri kendi mahrekinde sāire olduğu için. Ve bunun cemʿi “سَيَّارَاتٌ” gelir.

- سَيِّدَهَا [seyyidehā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ﴾[2188] أَيْ زَوْجَهَا

Yaʿnī “kocasını” demektir. “سَيِّدٌ” efendi demektir. Lisānımızda da kadının zevcine efendisi taʿbīri vardır. “سِيِّدٌ” lafzı reʾīs-i kavm ve ulu kimse ve hayr ve niʿmette kavmine fāik adam ve mālik maʿnālarına da müstaʿmeldir. Aslı mecd ve şeref ve ululuk büyüklük demek olan “سُؤْدَدٌ” māddesindendir. “كَتَبَ” bābından “سَادَ قَوْمَهُ سِيَادَةً وَسُودَدًا بِالضَّمِّ وَسَيْدُودَةً بِالْفَتْحِ فَهُوَ سَيِّدٌ” denir. Cemʿi “سَادَةٌ” tir. Ve Hazret-i Fāṭımatu’z-Zehrāʾ ʿaleyhe’s-selāmdan gelen nesl-i Risālet-penāh’a da ism olmuştur. “سَيِّدٌ” evlād-ı Resūlullāh’tan şahs-ı necībe denir. Bunun cemʿinde “سَادَاتٌ” lafzı müştehirdir. Ve lafz-ı “سَادَاتٌ”, “سَادَةٌ”nin cemʿi olmakla cemʿü’l-cemʿdir. Vallāhu aʿlemu. [547]

- سَيْنَاءَ [seynāʾe]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ﴾[2189] أَيْ مِنْ جَبَلٍ مُبَارَكٍ وَقِيلَ مِنْ جَبَلٍ مُشَجَّرٍ

Mısır ile Eyle beyninde yāhūd Filisṭīn’de bir mübārek cebelin ismidir ki mahall-i münācāt-ı Mūsā ʿaleyhi’s-selāmdır. Sīn’in fethi ve kesriyle lügattır ve iki sūretle de kırāʾat olunmuş. “سِينُونَ” ve “سِينِينَ” dahi mahal veyā cebel-i mezkūrun ismidir. Ve birbirine girişik eşcār-ı kesīresi olan cebele de ıtlāk olunur, orman demek olur. “طُورٌ” cebelin ismi “سَيْنَاءُ” bukʿa-i mübāreke-i mezkūrenin ismidir de denildi ve gayr-ı zālik. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi.

MAZMŪMETU’S-SĪN: “سُ،ي”

- سُيِّرَتِ [suyyirati]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ﴾[2190]

- و﴿وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا﴾[2191]

- و﴿وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ﴾[2192]

Bu kelime arz üzere nefāz yaʿnī geçip gitmek maʿnāsına olan “سَيْرٌ”den “tefʿīl”dir.

2188 “Kapının yanında hanımın efendisine rastladılar.” Yūsuf, 12/25.

2189 “Yine o su ile Sīna dağında biten bir ağaç (zeytin ağacı) yarattık” el-Müʾminūn, 23/20.

2190 “Kendisiyle dağların yürütüleceği bir Kur’an olacak olsaydı (o yine bu kitap olurdu).” er-Raʿd, 13/31.

2191 “Dağlar yürütülür, serap hāline gelir.” en-Nebeʾ, 78/20.

2192 “Dağlar, yürütüldüğü zaman” et-Tekvīr, 81/3.

“سَيَّرْتُهُ تَسْيِيرًا” denir, “Onu giderdim ve yürüttüm” demek olur. “سُيِّرَتْ” māzī-i mebnī ʿale’l-mefʿūldür ki giderilmek ve yürütülmek demek olur. Ancak bu āyetlerde kahr ve teshīr ile tesyīr murād olunur. “Eğer Ḳurʾān’la dağlar yerinden giderilse” ve “dağlar yerinden giderildi de serāb oldu” ve “ve dağlar yerinde giderildiği vaktte” diye tercüme olunur. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi.

MEKSŪRETU’S-SĪN: “سِ،ي”

- سِيمَاهُمْ [sīmāhum]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ﴾[2193]
- و﴿تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ﴾[2194] أَيْ بِعَلَامَتِهِمْ

“سِيمَا” kasr ile ve meddle “سِيمَاءُ” dahi ʿalāmet ve nişān demektir. Aslı “وَسْمٌ”dir ki teʾsīr maʿnāsınadır. “سِمَةٌ” bundan eser ve ʿalāmet ve nişān maʿnāsına ismdir. [548] “وَعَدَ” bābından “وَسَمَ يَسِمُ وَسْمًا” denir. Māzīde sīn’in kesri lügat-ı Ḥicāz’dır. “وَسَمْتُ وَسِمْتُ الشَّيْءَ وَسْمًا”, “أَثَّرْتُ فِيهِ بِسِمَةٍ” demektir. Ve “tefʿīl”den “وَسَّمْتُهُ بِسِمَةٍ تَوْسِيمًا” de böyledir. Hayvānata kızgın demirle yapılan nişān ve damgaya da “سِمَةٌ” denir, o ālete de “مِيسَمٌ” denir. ﴿سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ﴾[2195] kavl-i kerīminde “نَسِمُهُ”, “وَسْمٌ”den muzāriʿ mütekellim maʿa’l-gayrdır. Mārrü’z-zikr “سَنَسِمُهُ” kelimesine de nazar oluna.

- سِيحُوا [sīḥū]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ﴾[2196] اَيْ سِيرُوا فِيهَا آمِنِينَ

Yaʿnī “Her bir taʿarruzdan emīn olduğunuz hālde arz üzerinde seyāhat ediniz” yaʿnī istediğiniz gibi geziniz demek olur. “بَاعَ” bābından “سَاحَ فِي الْأَرْضِ يَسِيحُ سَيْحًا وَسُيُوحًا وَسِيَاحَةً وَسِيَاحَةً وَسَيَحَانًا فَهُوَ سَائِحٌ” denir. Ve “سَائِحٌ”, “صَائِمٌ” maʿnāsına da gelir: ﴿الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ﴾[2197] ﴿عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ﴾[2198] أَيْ صَائِمَاتٍ وَقِيلَ مُهَاجِرَاتٍ, أَيِ الصَّائِمُونَ Bu bābın evvelinde bu kelimelere mürācaʿat oluna.

- سِيءَ [sīʾe]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعاً وَقَالَ هٰذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ﴾[2199] أَيْ حَزِنَ بِسَبَبِهِمْ

2193 “Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir.” el-Feth, 48/29.
2194 “Sen onları yüzlerinden tanırsın.” el-Bakara, 2/273.
2195 “Yakında biz onun burnunu damgalayacağız.” el-Kalem, 68/16.
2196 “Yeryüzünde dört ay daha dolaşın.” et-Tevbe, 9/2.
2197 “Hamdedenler, oruç tutan hanımlar.” et-Tevbe, 9/112.
2198 “İbadet eden, oruç tutan hanımlar” et-Tahrīm, 66/5.
2199 “Elçilerimiz Lūt’a gelince onların yüzünden üzüldü, göğsü daraldı ve “Bu çok zor bir gün” dedi.” Hūd, 11/77.

Yaᶜnī “Onların gelmesi sebebiyle mahzūn ve magmūm oldu.” Yaᶜnī hüzünlendi ve gamlandı ve gussalandı demek olur. Ānifü’l-beyān “سَـوْأَةَ” ve “سُـوءٌ” kelimelerine mürācaᶜat oluna.

- سِينِينَ [sinīne]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ وَطُورِ سِينِينَ﴾[2200]

Ānifü’l-beyān “سَيْنَاءَ” kelimesine ircāᶜ-ı nazar oluna.

2200 “Tīn’e ve zeytūn’a andolsun. Sinā Dağına andolsun.” et-Tīn, 95/1-2.

BĀBU'Ş-ŞĪNİ'L-MUᶜCEME

FASLU'Ş-ŞĪNİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'L-HEMZE: "شَ،ء"

- شَأْنٍ [şeᵓnin]
- قَالَ تَعَالَى ﴿كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ﴾[2201]
- وَ﴿وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ﴾[2202]
- وَ[549] ﴿لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ﴾[2203] وَفِي أَمْثَالِهَا أَيْ أَمْرٌ وَقَصْدٌ

"شَأْنٌ" kelimesi "حَالٌ" ve "أَمْرٌ" maᶜnāsınadır, ancak "حَالٌ" ve "أَمْرٌ" ᶜāmmdır. "شَأْنٌ" ahvāl ve umūr-ı ᶜazīme ve mühimmede kullanılır. Ve kasd ve taleb maᶜnāsına masdar da olur. Bāb-ı sālisten "شَأَنَ شَأْنَهُ" denir, "قَصَدَ قَصْدَهُ" demek olur. "شَأْنٌ"in cemᶜi "شُؤُونٌ" ve "كِتَابٌ" vezninde "شِآنٌ" gelir. Masdar olduğu takdīrce hāl ve emr ve hatbın "شَأْنٌ" tesmiyesi tesmiye bi'l-masdar kabīlinden olur. *Ḳāmūs Tercemesi*'ne mürācaᶜat tavsiye olunur.

FASLU'Ş-ŞĪNİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'L-ELİF: "شَ،ا"

- شَاوِرْهُمْ [şāvirhum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾[2204] أَيِ اسْتَخْرِجْ آرَاءَهُمْ فِي أَمْرِ الْحَرْبِ

Yaᶜnī "Emr-i harbde onların reᵓyini istihrāc et." Murād ᶜindlerinde ve nefslerinde zamīrlerinde olan şeyᵓe ᶜilm istihrāc et demek olur. Bu kelime maᶜānī-i ᶜadīdede müstaᶜmel

2201 "O, her an yeni bir ilahi tasarruftadır." er-Rahmān, 55/29.
2202 "(Ey Muhammed!) Sen hangi işte bulunursan bulun." Yūnus, 10/61.
2203 "İşte o gün onlardan herkesin kendini meşgul edecek bir işi vardır." ᶜAbese, 80/37
2204 "Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et." Āl-i ᶜİmrān, 3/159.

"شَوْرٌ" lafzından "müfāᶜalet"tir. "مُشَاوَرَةٌ" ᶜukalānın baᶜzı baᶜzına mürācaᶜatla bir husūsta birbirlerinin reᵓyini istihrāc ve ārāya istihsāl-i maᶜlūmāt etmektir. Ve "مَشْوَرَةٌ" ve "شُورَى" böyledir. Ve "شُورَى" hakkında "مُشَاوَرَةٌ" edilen emrdir. Ve "istifᶜāl"den "اِسْتِشَارَةٌ" de "مُشَاوَرَةٌ" gibidir. Ve "ifᶜāl"den "إِشَارَةٌ" de bundandır, maᶜnāsı maᶜlūm. Bu aslen "شَوْرٌ" den olduğu beyān olunmuştu. "قَالَ" bābından "شُرْتُ الْعَسَلَ أَشُورُهُ شَوْرًا" denir, "اِجْتَنَيْتُهُ" demektir ki aldım, cemᶜ ettim yerinde kullanılır. Ve satılık hayvānı müşterīye ᶜarz etmek üzere koşturmakla meşy ve sürᶜat ve sāir muhassinātı göstermek maᶜnāsına da gelir. "شُرْتُ الدَّابَّةَ "شَوْرًا", "عَرَضْتُهُ لِلْبَيْعِ بِالْإِجْرَاءِ وَنَحْوِهِ" demektir. [550]

- شَاقُّوا اللّٰهَ [şāḳḳullāhe]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ﴾[2205] أَيْ حَارَبُوا اللهَ وَحَارَبُوا الرَّسُولَ

Yaᶜnī Allāhu taᶜālāya ve Resūlüne muhārib oldular ve onun dīn ve tāᶜatından mücānebet ettiler demek olur. Ve ﴿شَاقُّوا اللّٰهَ﴾, "صَارُوا فِي شِقٍّ غَيْرِ شِقِّ الْمُؤْمِنِينَ" demek de olur. Yaᶜnī müᵓminler tarafının gayrı tarafa munsarıf ve müteveccih oldular ki muhālifīn ve muhāribīn tarafıdır dahi denir. Bu kelimeler kesrle "شِقٌّ" lafzından "müfāᶜalet"tir. Ve "شُقَّةٌ" ve "شِقَاقٌ" muhālefettir. Ve aslen fethle "شَقٌّ"den müştaktır ki bir şeyᵓi yarmak, ikiye ayırmak ve yırtmak maᶜnālarınadır. Bu maᶜnādan birer takrīble müştakkāt ve mutasarrafātı maᶜānī-i kesīrede istiᶜmāl olunmuştur, mufassalāt-ı lügate nazar oluna.

- شَاكِلَتِهِ [şākiletihī]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ﴾[2206] أَيْ عَلَى نَاحِيَتِهِ وَطَرِيقَتِهِ

Yaᶜnī "Bir kimse hüdā ve dalālde kendi nāhiye ve cānibine çespān ve mezheb ve tarīkına müşākil ve muvāfık hāl üzere ᶜamel eder." Bu maᶜnā [2207]﴿فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا﴾ cümle-i kerīmesiyle teᵓeyyüd eder ki "سَبِيلًا", "طَرِيقًا" demektir. Ve "شَاكِلَة" halīka ve tabīᶜat maᶜnāsına da gelir, nitekim "لَسْتَ عَلَى شَكْلِي وَشَاكِلَتِي" denir ki sen benim hilkat ve tabīᶜat ve seciyyem üzere değilsin yaᶜnī bana benzemezsin demek olur. Hükm-i tabīᶜat ve tīnet ve seciyyete insān üzerinde kāhir ve müᵓessir olmakla gerek hayr gerek şerr ona tābiᶜ ve mahkūm ve onun muktezāsınca ᶜāmil olur: "شَكْلٌ" "كُلُّ إِنَاءٍ يَتَرَشَّحُ بِمَا فِيهِ"dendir ki "مِثْلٌ" maᶜnāsınadır. Birinci bābdan "شَكَلَ يَشْكُلُ شَكْلًا فَهُوَ شَاكِلٌ" denir. Müştakkātı maᶜānī-i ᶜadīdede müstaᶜmeldir.

- شَاطِئِ [şāṭiᵓi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا اَتٰيهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ﴾[2208] أَيْ جَانِبِ

2205 "Bu, onların Allah'a ve Resūlüne karşı gelmelerindendir." el-Enfāl, 8/13; el-Haşr, 59/4.

2206 "Herkes kendi yapısına uygun işler görür." el-İsrāᵓ, 17/84.

2207 "Rabbiniz, en doğru yolda olanı daha iyi bilir." el-İsrāᵓ, 17/84.

2208 "Mūsā, ateşin yanına gelince o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi:" el-Kasas, 28/30.

الْوَادِي [551] الْأَيْمَنِ لِمُوسَى

Yaᶜnī “Mūsā ᶜaleyhi’s-selāma olan vādīnin müşārünileyhin sağına düşen cānibinden sağ tarafından, yanından çağrıldı” demek olur. “شَاطِئٌ” ve “شَطْءٌ” birdir ki cānib, taraf; Türkçe yan demektir. Bu kelimenin cemᶜi yoktur. Āti’l-beyān “شَطْأَهُ” kelimesinde tafsīli görülür, mahall-i mezkūra bak.

- شَاخِصَةٌ [şāḫiṣatun]

- ﴿فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾[2209] أَيْ مُرْتَفِعَةٌ أَجْفَانُهُمْ

Yaᶜnī “Göz kapakları yukarı kalkık” yaᶜnī içinde bulundukları hālin hevl ve dehşetten gözlerini kıpmağa kādir değiller demek olur. “شَخْصٌ” lafzındandır. Ve “خَضَعَ” bābından “شَخَصَ يَشْخَصُ شُخُوصًا فَهُوَ شَاخِصٌ” bir beldeden çıkıp dīgerine gitmek ve ok hedefin üzerinden aşıp geçip gitmek maᶜnāsına da gelir. Bābu’t-Tā’da “تَشْخَصُ” kelimesine mürācaᶜat oluna.

- شَامِخَاتٍ [şāmiḫātin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ﴾[2210] أَيْ جِبَالًا ثَوَابِتَ عَالِيَاتٍ شَاهِقَاتٍ

Yaᶜnī Arzda yerinden gitmez yüce dağlar halk ettik” demek olur. “جَبَلٌ شَامِخٌ وَجِبَالٌ شَامِخَةٌ” denir. Cemᶜi “شَامِخَاتٌ” ve “شَوَامِخُ” gelir. “خَضَعَ” bābından “شَمَخَ يَشْمَخُ شُمُوخًا فَهُوَ شَامِخٌ” denir. Bununla tekebbür ve taᶜazzumdan kināyet edilir. Bir kimse tekebbür ve taᶜazzum ettiğinde “شَمَخَ بِأَنْفِهِ” denir, gūyā burnunu kaldırdı, yaᶜnī kibirlendi demek olur. Lisānımızda da müstaᶜmeldir. burnunu kaldırdı, burnu büyüdü deriz. “رَوَاسِيَ” kelimesi için Bābu’r-Rā’da “رَاسِيَات” ve “رَوَاسِي” kelimelerine ircāᶜ-ı nazar oluna.

- شَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ [şahidin ve meşhūdin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ﴾[2211] أَيْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ وَيَوْمِ عَرَفَةَ "وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ" يَوْمِ الْقِيَامَةِ

Ve denildi ki [552] “شَاهِدٍ” Hazret-i Hātemü’l-enbiyā᾿ sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimizdir, nitekim ﴿وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا﴾[2212] kavl-i kerīmiyle zāt-ı risālet-penāhīlerine hitāb buyuruldu. Ve “مَشْهُود” yevm-i kıyāmettir, nitekim ﴿وَذَلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ﴾[2213] buyuruldu. Bu kelimeye dāir tahkīkāt āti’l-beyān Faslu’ş-Şīn Maᶜa’l-Hā’da “شَهِدَ الله” kelimesinde görülür, oraya nazar oluna.

2209 “Bir de bakarsın inkār edenlerin gözleri açılıp donakalmıştır.” el-Enbiyā, 21/97.

2210 “Orada sabit yüce dağlar yaratmadık mı?” el-Mürselāt, 77/27.

2211 “Va’dedilmiş güne (kıyamete) andolsun. Şāhitlik edene ve şahitlik edilene andolsun” el-Burūc, 85/2-3.

2212 “Ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman” en-Nisā᾿, 4/41.

2213 “Bu, herkesin toplanıp bir araya geleceği bir gündür.” Hūd, 11/103.

- شَانِئَكَ [şāniᵓeke]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ﴾[2214] أَيْ مُبْغِضَكَ

Yaᶜnī “Sana bugz eden” demektir. Bu kelimeye dāir kelām Faslu’ş-Şīn Maᶜa’n-Nūn’da mufassalen mezkūrdur, mahall-i mezkūra nazar oluna.

FASLU’Ş-ŞĪNİ’L-MUᶜCEME MAᶜA’L-BĀᵓİ’L-MUVAHHADE: “ش،ب”

MAZMŪMETU’Ş-ŞĪN: “ش،ب”

- شُبِّهَ [şubbihe]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ﴾[2215] أَيْ أُلْقِيَ عَلَى مَنْ قَتَلُوهُ شِبْهُ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ

Yaᶜnī “Katl ettikleri Yehūdī üzerine Hazret-i ᶜĪsā’nın şibhi yaᶜnī müşārünᵓileyhin sūretinin misli yāhūd benzeri ilkāᵓ olundu” demektir. “شِبْهٌ”den “tefᶜīl”dir, “تَشْبِيهٌ” benzetmektir. “شُبِّهَ” bundan māzī-i mebnī ᶜale’l-mefᶜūl olmakla benzetildi demek olur. Bu sūrette onların katl ettiği Yehūdī onlara yaᶜnī nazarlarında ᶜĪsā’ya benzetildi demek de sahīh olur. “شِبْهٌ” ve “شَبَهٌ” bir şeyᵓin benzeri ve misli dengdaşı demektir. Buna dāir tafsīlāt Bābu’l-Mīm’de “مُتَشَابِهًا” kelimesinde görülür.

FASLU’Ş-ŞĪNİ’L-MUᶜCEME MAᶜA’T-TĀᵓİ’L-MUSENNĀTİ’L-FEVKİYYE: “ش،ت”

- شَتَّى [şettā]
- قَوْلُهُ عَزَّ اسْمُهُ ﴿فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى﴾[2216] أَيْ أَصْنَافًا [553] مِنْ نَبَاتٍ مُخْتَلِفَةِ الْأَلْوَانِ وَالطُّعُومِ

Yaᶜnī “Renk ve taᶜmları muhtelif nebāttan sınıflar” demek.

- وَ ﴿تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى﴾[2217] أَيْ مُتَفَرِّقَةٌ وَمُتَخَالِفَةٌ
- وَ ﴿إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى﴾[2218] أَيْ مُخْتَلِفٌ فَعَامِلٌ لِلْجَنَّةِ وَعَامِلٌ لِلنَّارِ

Bu kelime aslen “شَتَتٌ” māddesindendir. “ضَرَبَ” bābından “شَتَّ يَشِتُّ شَتًّا فَهُوَ شَتِيتٌ” denir

2214 “Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir.” el-Kevser, 108/3.

2215 “Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi.” en-Nisāᵓ, 4/157.

2216 “Böylece onunla sizin için yerden türlü türlü bitkileri çift çift çıkardık.” Tāhā, 20/53.

2217 “Sen onları toplu sanırsın. Hālbuki kalpleri darmadağınıktır.” el-Haşr, 59/14.

2218 “Şüphesiz sizin çabalarınız elbette çeşit çeşittir.” el-Leyl, 92/4.

teferruk ve perīşānī ve dağınıklık ve dağıtmak maᶜnālarına gelir. "شَتَّى", "شَتِيتٌ"'in cemᶜi-dir. "مَرْضَى" , "مَرِيضٌ" gibi; "أَشْتَاتٌ" dahi böyledir. Bābu'l-Hemze'de zikri geçti.

FASLU'Ş-ŞĪNİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'L-CĪM: "ش،ج"

- شَجَرَ بَيْنَهُمْ [şecera beynehum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ﴾[2219] أَيِ اخْتَلَطَ

Yaᶜnī "aralarında karışan ve karışık olan emrde" demektir. Aslen ağaç demek olan "شَجَرٌ" lafzındandır. "شَجَرٌ"'in dalları, budakları birbirine karışık ve dolaşık olması tasavvuruyla umūrda ihtilāt ve iltibās ve nizāᶜda istiᶜmāl olundu, nitekim fethateynle "شَجَارٌ" ve "مُشَاجَرَةٌ" ve "تَشَاجُرٌ" münāzaᶜa maᶜnāsınadır. "قَتَلَ" bābından "شَجَرَ يَشْجُرُ شَجْرًا" denir, "إِضْطَرَبَ" demektir. Ve "iftiᶜāl"den "إِشْتَجَرَ", "تَنَازَعَ" ve "tefāᶜul"den "تَشَاجَرَ", "تَطَاعَنَ" maᶜnālarına gelir. Ve "شَجَرَنِي عَنْهُ" kavli beni ondan nizāᶜla sarf ve menᶜ ve defᶜ eyledi demektir. Ve "دَخَلَ" bābından "شَجَرَ الْأَمْرُ يَشْجُرُ شُجُورًا" denir, ihtilāt maᶜnāsınadır.

- الشَّجَرَةُ [eş-şeceratu]

- ﴿اَلشَّجَرَةُ الْمَلْعُونَةُ فِي الْقُرْآنِ﴾[2220] يَعْنِي شَجَرَةُ الزَّقُّومِ الَّتِي ذُكِرَتْ فِي سُورَةِ الصَّافَّاتِ قَوْلُهُ تَعَالَتْ عَظَمَتُهُ ﴿أَذَلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ﴾[2221] الآيَة

Şecere-i zakkūm asl cahīmde çıkar bir şecere-i ᶜazābdır. Ve Ḳurᵓān'da laᶜni taᶜīm-i semeresinin [554] derk ettiği merāret-i şedīdesinden dolayı vākiᶜ olan laᶜni iᶜtibāriyledir. Bu āyette akvā olan kavl budur; bunun gayrı merviyyāt zaᶜīftir, belki merdūd ve mecrūhtur, çünkü sūre-i Benī İsrāᵓīl Mekkiyyedir, rivāyet ve tatbīk olunan vākıᶜāt ise Medeniyyedir. Vallāhu aᶜlemu bi-hakīkati kelāmihi'l-mecīdi.

- شَجَرَةِ الْخُلْدِ [şecerati'l-ḫuldi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلَى﴾[2222] يَعْنِي الشَّجَرَةِ الَّتِي مَنْ أَكَلَ مِنْهَا لَا يَمُوتُ وَيُخَلَّدُ فِي الْجَنَّةِ

Yaᶜnī "Ondan ekl eden ölmez, cennette muhalled kalır." Burada "خُلْدٌ", "خُلُودٌ" maᶜnāsınadır, Bābu'l-"ā'da "خَالِدُونَ" kelimesine de ircāᶜ-ı nazar oluna.

2219 "Aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapmadıkça." en-Nisāᵓ, 4/65.

2220 "Kur'an'da lanetlenmiş o ağaç" el-İsrā, 17/60.

2221 "Ziyafet olarak bu mu daha hayırlı, yoksa zakkum ağacı mı?" es-Sāffāt, 37/62.

2222 "Ey Ādem! Sana ebedilik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?" Tāhā, 20/120.

FASLU’Ş-ŞĪNİ’L-MUᶜCEME MAᶜA’D-DĀLİ’L-MUHMELE: “شَ،د”

- شَدِيدُ الْقُوَى [şedīdu’l-ḳuvā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى﴾[2223] يَعْنِي جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

“مَلَكٌ شَدِيدٌ قُوَاهُ” takdīrinde olup enbiyāᵓ ᶜaleyhi’s-selāma teblīg-i vahy ve izhār u ibdā-i havārika müvekkel Cibrīl-i emīn ᶜaleyhi’s-selām irāde buyurulmuştur. “قُوَى” cemᶜ-i “قُوَّةٌ”tir. Ve “شَدِيدٌ”, “شَدٌّ”den “faᶜīl”dir. “ضَرَبَ” bābından “شَدَّ الشَّيْءَ يَشُدُّ شِدَّةً فَهُوَ شَدِيدٌ” denir, kavī oldu demektir. Ve “قَتَلَ” bābından “شَدَدْتُ الشَّيْءَ أَشُدُّهُ شَدًّا” denir, “قَوَّيْتُهُ وَأَوْثَقْتُهُ” demek olur.

- شَدَدْنَا [şedednā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ﴾[2224] أَيْ قَوِيًّا وَ﴿وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ﴾[2225]

Kezā “قَوَّيْنَا أَعْضَاءَهُمْ وَمَفَاصِلَهُمْ” demektir, mā-kablinde beyān olundu.

MAZMŪMETU’Ş-ŞĪN: “شُ،د”

- شُدُّوا [şuddū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَشُدُّوا الْوَثَاقَ﴾[2226] أَيْ قَوُّوا قُيُودَهُمْ

Yaᶜnī “Bendlerini, bağlarını muhkem ve kavī bağlayınız” demek olur. “شُدَّ” sīga-i fiᶜl-i emrdir. [555]

MEKSŪRETU’Ş-ŞĪN: “شِ،د”

- شِدَادٌ [şidādun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ﴾[2227] أَيْ صِعَابٌ

Yaᶜnī “kaht sebebiyle suᶜūbetli” demek.

- وَفِي ﴿عَلَيْهَا مَلٰئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ﴾[2228] أَيْ غِلَاظُ الْقُلُوبِ لَا يَرْحَمُونَ وَأَقْوِيَاءُ فِي الْبَطْشِ

Hazene-i nār olan melāike-i ᶜazābın vasfıdır. “Ehl-i dūzaha acımazlar ve tuttukları şeyᵓi çetin tutarlar” demektir. Ānifü’l-beyān “شَدِيدٌ”in cemᶜidir. Bābu’l-Hemze’de “أَشَدُّ” kelimesine bak.

2223 “Üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü (Cebrail) öğretti.” en-Necm, 53/5.
2224 “Biz Davud’un mülkünü güçlendirdik.” Sād, 38/20.
2225 “Ve eklemlerini (birbirine) biz bağladık.” el-İnsān, 76/28.
2226 “Bağı sıkı bağlayın.” Muhammed, 47/4.
2227 “Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek.” Yūsuf, 12/48.
2228 “O ateşin başında gayet katı, çetin melekler vardır.” et-Tahrīm, 66/6.

FASLU'Ş-ŞĪNİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'R-RĀᵓ: "ش،ر"

• شَرَوْا [şerav]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ﴾[2229] أَيْ بَاعُوا بِهِ أَنْفُسَهُمْ

Yaᶜnī "Ne kötü şeyᵓdir, bedelinde nefslerini sattıkları şeyᵓ" yaᶜnī sihr. Ve ﴿وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ﴾[2230] kavl-i kerīmi de bundandır. "شِرَاءٌ" ve "بَيْعٌ" kelimeleri mütelāzımlardır, yaᶜnī birinin vücūdu ᶜindinde dīgeri de mevcūddur, çünkü "شِرَاءٌ" almak, "بَيْعٌ" satmaktır. "مُشْتَرِي" semeni verip mālı alan; "بَائِعٌ" semeni alıp mālı verendir ki satıcı deriz. Bu sūret alış veriş dāimā derāhīm ve denānīr yaᶜnī para ve akçe ile olduğuna göredir, ammā metāᶜ metāᶜla olduğuna göre ki mübādeledir, tarafeynden her biri bāyiᶜ ve müşterī iᶜtibār edilmek tasavvuru sahīhtir. Bu sūrette "بَيْعٌ" ve "شِرَاءٌ" birbirinin mevziᶜinde istiᶜmāl olunur, yaᶜnī tarafeynden her biri "بِعْتُ" veyā "شَرَيْتُ" demek sahīh olur. Ancak "بِعْتُ" maᶜnāsına "شَرَيْتُ" taᶜbīri ekserdir ve "إِشْتَرَيْتُ" maᶜnāsına "إِبْتَعْتُ" taᶜbīri ekserdir.

• شَرِّدْ بِهِمْ [şerrid bihim]

• ﴿فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ﴾[2231] أَيْ طَرِّدْ بِهِمْ مَنْ وَرَاءَهُمْ

Yaᶜnī "Onların ardında olan aᶜdāyı onlara ettiğin muᶜāmele ile ürküt ve ibᶜād eyle" demektir. [556] Murād harbde yapılmaması meşrūᶜ olan şeyᵓlerin en şedīdini icrā etmekle onların ardında olan aᶜdāyı da ihāfe etmektir. "قَعَدَ" bābından "شَرَدَ الْبَعِيرُ شُرُودًا" denir, deve ürktü demek olur. Kesrle "شِرَادٌ" bundan ismdir. Ve "tefᶜīl"den "شَرَّدْتُهُ تَشْرِيدًا" denir, "ürküttüm" demektir.

• شَرَعَ [şeraᶜa]

• ﴿شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَاوَصّٰى بِهِ نُوحًا﴾[2232] أَيْ فَتَحَ لَكُمْ وَعَرَّفَكُمْ طَرِيقَهُ

Yaᶜnī "Sizin için dīnin yolunu açtı ve dīn yolunu size bildirdi" demek olur. Aslen tarīk-i vāzıh ve mekşūf ve mübeyyen maᶜnāsına olan şerᶜdendir. Kesrle "شِرْعَةٌ" ve fethle "شَرِيعَةٌ" birdir ki dīndir. Ve "شَرِيعَةٌ" nāsın istikā için vürūd ettikleri yola denir ki dāimā gidilip gelindiği cihetle pek vāzıh ve zāhirdir. Ve lafz-ı mezkūr ebvāb-ı muhtelifeden maᶜānī-i sāirede dahi müstaᶜmeldir. "قَطَعَ" bābından "شَرَعَ يَشْرَعُ شَرْعًا" denir, "سَنَّ" maᶜnāsına. Ve "خَضَعَ" bābından "شَرَعَ يَشْرَعُ شُرُوعًا", "خَاضَ" maᶜnāsına. Ve her iki bābdan da duhūl maᶜnāsına müstaᶜmeldir. "شَرَعَتِ الدَّوَابُّ فِي الْمَاءِشَرْعًا وَشُرُوعًا" denir, "دَخَلَتْ" demek olur. Ve "tefᶜīl"den "شَرَّعَ يُشَرِّعُ تَشْرِيعًا" denir. Bu sūrette müteᶜaddī olur.

2229 "Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür!" el-Bakara, 2/102.

2230 "O'nu ucuz bir fiyata sattılar." Yūsuf, 12/20.

2231 "Eğer onları savaşta yakalarsan, bunlar(a vereceğin ceza) ile arkalarındakileri de dağıt." el-Enfāl, 8/57.

2232 "Nūh'a emrettiğini size de din kıldı." eş-Şūrā, 42/13.

- شَرِيعَةٍ [şerīᶜatin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿جَعَلْنَاكَ عَلَى شَرِيعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ﴾[2233] أَيْ سُنَّةٍ وَطَرِيقَةٍ

Yaᶜnī "Emr-i dīnden seni bir tarīk-i vāzıh ve minhāc-ı zāhir üzerine baᶜsle sālik kıldık" demek olur. Merra tahkīkuhā kablehā.

MAZMŪMETU'Ş-ŞĪN: "شُ،ر"

- شُرَّعًا [şurraᶜan]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا﴾[2234] أَيْ ظَاهِرَةً جَمْعُ شَارِعٍ

"شَارِعٌ" "denizde başını sudan dışarı çıkarıp yüzen balık"a [557] denir. Zuhūr, vuzūh maᶜnāsına. "شَرْعٌ"den "شَارِعٌ" balığa vasf olduğu vaktte kaᶜr-ı bahrden yüze, sath-ı bahre çıkıp başını sudan çıkararak yüzen balık murād olunur. "شُرَّعٌ" bunun cemᶜidir, "حِيتَانٌ شُرَّعٌ وَشَارِعَاتٌ" denir. Mā-kabline ircāᶜ-ı nazar oluna.

MEKSŪRETU'Ş-ŞĪN: "شِ،ر"

- شِرْعَةً [şirᶜaten]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا﴾[2235] أَيْ سُنَّةً وَطَرِيقَةً وَيُقَالُ شَرِيعَةً وَطَرِيقًا وَاضِحًا فِي الدِّينِ

Yaᶜnī "Eyyühe'l-ümem, sizden her bir ümmet için bir sünnet, bir ᶜādet ve bir yol açtık" yāhūd "dīnde emr-i dīnde bir şerīᶜat ve vāzıh bir yol açtık" demek olur. Ve kesrle "شِرْعَةٌ" ibtidā-i tarīk ve "مِنْهَاجٌ" tarik-i müstakīmdir de denildi. Ānifü'l-beyān "شَرَعَ لَكُمْ" kelimesine mürācaᶜat oluna.

- شِرْذِمَةٌ [şirẕimetun]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ هَؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ﴾[2236] أَيْ طَائِفَةٌ قَلِيلَةٌ

"شِرْذِمَةٌ" "nāstan cemāᶜat-i kalīle"ye denir. Ve eksere nisbetle kalīle olan cemāᶜat-i kesīreye de ıtlāk olunur, nitekim Āl-i firᶜavn tarafından Benī İsrāᵓīl "شِرْذِمَةٌ" denildi, hālbuki altı yüz bin kişi idiler, lākin etbāᶜ-ı firᶜavna nisbetle kalīl idiler. Ve bir şeyᵓden bir kıtᶜaya "شِرْذِمَةٌ" denir ki parça ve bölüktür.

2233 "Sonra da seni din işi konusunda açık bir yola koyduk." el-Cāsiye, 45/18.

2234 "Zira tatil yaptıkları Cumartesi günü balıklar onlara akın akın geliyor." el-Aᶜrāf, 7/163.

2235 "Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk." el-Māide, 5/48.

2236 "Dedi ki, "Bunlar pek az ve önemsiz bir topluluktur." eş-Şuᶜarāᵓ, 26/54.

- شِرْبُ [şirbu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ هٰذِهِ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ﴾[2237] أَيْ نَصِيبٌ مِنَ الْمَاءِ

"Sudan hisse" demektir. Bu lafz māyiᶜ olan şeyʾi tenāvül maᶜnāsına olan yaᶜnī içmek demek olan"شُرْبٌ"dendir. Kesrle "شِرْبٌ" nasīb ve hissedir, Türkçe içim denir.

FASLU'Ş-ŞĪNİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'Ṭ-ṬĀʾ: "ش،ط" [558]

- شَطْرَ [şaṭra]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾[2238] أَيْ قَصْدَهُ وَنَحْوَهُ

Yaᶜnī "Mescid-i Harām cānibine tarafına, nāhiyesine" demektir. Aslen "نِصْفُ الشَّيْءِ" demektir. Cemᶜi "أَشْطُرٌ" gelir. "أَعْطَيْتُهُ شَطْرَ مَالِي" denir, "نِصْفَ مَالِي" demektir. Ve "müfāᶜalet"ten "شَاطَرَهُ مَالَهُ", "نَاصَفَهُ" Yaᶜnī "yarı yarıya bölüştü" demek olur. Taraf ve nāhiye maᶜnāsı tansīf edilen şeyʾin nısfeyni tarafeyni demek olduğu iᶜtibāriyle. Ve buᶜd ve maᶜānī-i sāirede dahi müstaᶜmeldir. "قَتَلَ" bābından "شَطَرَ الدَّارُ", "بَعُدَتْ" ve "مَنْزِلٌ شَطِيرٌ", "بَعِيدٌ" demektir.

- شَطَطًا [şeṭaṭan]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا﴾[2239] وَ﴿وَأَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَفِيهُنَا عَلَى اللهِ شَطَطًا﴾[2240] أَيْ جَوْرًا وَغُلُوًّا فِي الْمَوْضِعَيْنِ

Zulm ve hadden tecāvüz ve kavlde lāyık olmayanı söylemek demektir. Asl maᶜnā-yı "شَطَطٌ" ifrāt-ı buᶜddur. "دَخَلَ" ve "ضَرَبَ" bāblarından "شَطَّتِ الدَّارُ شَطًّا وَشُطُوطًا" denir, "بَعُدَتْ غَايَةَ الْبُعْدِ" demek olur. İfrāt-ı buᶜdden zulm ve cevr ve gulüvv maᶜnāları alınmış ve kavl ve fiᶜl ve hükm ve sevmde de istiᶜmāl olunmuştur. Ve cānib-i nehre de "شَطٌّ" denir.

- شَطْأَهُ [şaṭʾehū]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْئَهُ﴾[2241] أَيْ فِرَاخَهُ وَصِغَارَهُ

"فِرَاخٌ" "kuş yavrusu"na denir. Ve "فِرَاخُ الزَّرْعِ" ekinin kökten tevlīd ettiği şuᶜubātına denir, bināʾen ᶜaleyh "شَطْءُ الزَّرْعِ" de baᶜde't-tenebbüt aslından yetişen ferᶜler demek olur. Ve bu āyette sünbül ile de tefsīr olunmuş. Aslen "شَطْءٌ" taraf ve cānib ve kenār demek olmakla

2237 "Salih, şöyle dedi: "İşte bir dişi deve! Onun (belli bir gün) su içme hakkı var, sizin de belli bir gün su içme hakkınız vardır." eş-Şuᶜarāʾ, 26/155.

2238 "(Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir." el-Bakara, 2/144, 149, 150.

2239 "Yoksa andolsun ki saçma bir söz söylemiş oluruz." el-Kehf, 18/14.

2240 "Demek bizim beyinsiz olanımız Allah hakkında doğruluktan uzak sözler söylüyormuş." el-Cinn, 72/4.

2241 "Filizini çıkarmış bir ekin gibi." el-Feth, 48/29.

“شَطْءُ الْوَادِي وَشَاطِيءُ الْوَادِي”, “جَانِبُ الْوَادِي” demek olur. “زَرْعٌ” e izāfetinde kökten süren ferᶜler demektir ki Türk zürrāᶜı koltuk taᶜbīr ederler. Ekin [559] böylece ferᶜlerini ihrāc edince ᶜArab “أَشْطَأَ الزَّرْعُ” derler, Türk zürrāᶜı ekin pençeleşti derler. Ānifü’l-beyān شَاطِيءِ” “الْوَادِي kelimesinde de zikri geçti.

FASLU’Ş-ŞĪNİ’L-MUᶜCEME MAᶜA’L-ᶜAYNİ’L-MUHMELE: “ش،ع”

- شَعَائِرِ اللّٰهِ [şaᶜāirillāhi]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ﴾[2242] أَيْ مِنْ أَعْلَامِ دِينِهِ

Yaᶜnī “Allāh-ı ᶜazīmü’ş-şānın dīn-i İslām’da tāᶜatına ᶜalāmet yaᶜnī nişān kıldığı ᶜalāmetlerdendir” demek olur. “شَعِيرَةٌ”nın cemᶜidir. Vāhidesi kesrle “شِعَارَةٌ”dir de denildi ki ᶜalem ve ᶜalāmet maᶜnāsınadır. Ve bu kelime “شَعْرٌ” māddesindendir ki müştakkāt ve mutasarrafātı maᶜānī-i kesīrede müstaᶜmeldir. Mahalli mufassalāt-ı kütüb-i lügattır.

MAZMŪMETU’Ş-ŞĪN: “شُ،ع”

- شُعُوبًا [şuᶜūben]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ﴾[2243] جَمْعُ شَعْبٍ هُوَ أَعْلَى طَبَقَاتِ النَّسَبِ

Neseb, tabaka ve derecātın en yükseğidir; “قَبَائِلُ” ki cemᶜ-i “قَبِيلَةٌ”dir, bunun dūnundadır. Bundan sonra gelene “عَمَائِرُ” denir, vāhidi kesrle “عِمَارَةٌ”dir. Bundan sonrakine “بُطُونٌ” denir, vāhidi “بَطْنٌ”dır. Sonra “أَفْخَاذٌ”dır, vāhidi “فَخِذٌ”dır. Sonra “فَصَائِلُ”dir, vāhidi “فَصِيلَةٌ”dir. Sonra “عَشَائِرُ”dir, vāhidi “عَشِيرَةٌ”tir. Ve bu sondur, zīrā “عَشِيرَةٌ”ten sonra vasf-ı mahsūsla yād olunur bir cemāᶜat yoktur. “شَعْبٌ” ayrılmak ve dağılmak ve bölük bölük olmak maᶜnālarında müstaᶜmeldir.

MEKSŪRETU’Ş-ŞĪN: “شِ،ع”

- الشِّعْرَى [eş-şiᶜrā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرَى﴾[2244] كَوْكَبٌ مَعْرُوفٌ كَانَ يَعْبُدُهُ [560] خُزَاعَةُ وَبَعْضُ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ

Yaᶜnī “شِعْرَاءُ يَمَانِيٌّ” denilen maᶜrūf yıldızdır ki ibtidā Ebū Kebşe sonra da ona tebeᶜan Ḫuzāᶜa kabīlesi onu maᶜbūd ittihāz etmişlerdi. Bu āyet-i kerīme onun ülūhiyyet-i mevhūmesini nefy ve ibtāl eder, yaᶜnī maᶜbūd ittihāz ettikleri Şiᶜrā’nın da hālık ve rabbı o

---

2242 “Şüphesiz, Safa ile Merve Allah’ın (dininin) nişanelerindendir.” el-Bakara, 2/158.

2243 “Ve sizi boylara ve kabilelere ayırdık.” el-Hucurāt, 49/13.

2244 “Şüphesiz O, “Şi’rā’nın Rabbidir.” en-Necm, 53/49.

Allāh-ı ᶜazīmü'ş-şāndır. Merbūb ve mahlūk olan rabb ve ilāh maᶜbūd olur mu demek olur.

FASLU'Ş-ŞĪNİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'L-ĠAYNİ'L-MUᶜCEME: "ش،غ"

- شَغَفَهَا [şeġafehā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا﴾[2245] أَيْ أَصَابَ حُبُّهُ شَغَافَ قَلْبِهَا

Yaᶜnī "Yūsuf ᶜaleyhi's-selāmın muhabbeti imreᵓet-i ᶜazīzin kalbi gılāfına isābet etti, değdi, teᵓsīr etti" demek olur. Feth-i şīn ile "شَغَافٌ", gılāf-ı kalbdir, yaᶜnī kalbi muhīt olan gışāᵓdır. Ve habbe-i kalbdir de denildi ki samīm-i kalbde olan siyāh noktadır. "نَفَعَ" bābından "شَغَفَ الْهَوَى يَشْغَفُ شَغَفًا" denir, "بَلَغَ شَغَافَ قَلْبِهِ" demek olur. Ve āyet ᶜayn-ı mühmele ile "قَدْ شَعَفَهَا حُبًّا" sūretinde dahi kırāᵓat olundu. Bu kırāᵓate göre maᶜnā "اِرْتَفَعَ حُبُّهُ إِلَى أَعْلَى مَوْضِعٍ مِنْ قَلْبِهَا" Yaᶜnī "Yūsuf'un muhabbeti Zelīḫā'nın kalbinde mevziᶜ yaᶜnī mertebe-i aᶜlāya kadar çıktı" demek olur. Kelime-i mezbūre mühmele ile "شَعَافُ الْجِبَالِ" kavlindendir ki rüᵓūsü'l-cibāl yaᶜnī dağ tepeleri demektir. Bāb-ı sālisten "شَعَفَهُ الْحُبُّ يَشْعَفُ شَعَفًا" denir ve "فُلَانٌ مَشْعُوفٌ بِفُلَانَةٍ" kavli "ذَهَبَ بِهِ حُبُّهَا إِلَى أَقْصَى مَذَاهِبِهِ" demektir. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi bihi.

FASLU'Ş-ŞĪNİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'L-FĀᵓ: "ش،ف"

- شَفَا جُرُفٍ [şefā curufin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ﴾[2246] أَيْ طَرَفِ جَانِبٍ مُشْرِفٍ عَلَى السُّقُوطِ

Yaᶜnī "yıkılmağa müteheyyiᵓ cānib tarafına" [561] demektir. ﴿وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ﴾[2247] kavl-i kerīminde de böyledir. Bu kelime biᵓr ve vādī ve kabr ve emsāline izāfetle hāffe, taraf, kenār ve yan maᶜnāsınadır. Bunun aslı dudak Fārisīce leb maᶜnāsına olan "شَفَةٌ" lafzıdır. Aslen "شَفَوٌ" iken lām'ı hazf ve hāᵓ ᶜıvaz ilhākıyla "شَفَةٌ" olmuştur. "جُرُفٍ" Bābu'l-Cīm'de beyān olundu.

- الشَّفَقِ [eş-şefeḳi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ﴾[2248] أَيِ الْحُمْرَةِ بَعْدَ مَغِيبِ الشَّمْسِ

Yaᶜnī "güneşin gurūbundan sonra ufk-ı garbīde kalan humret" demektir. Ve ᶜinde'l-Ḥa-

2245 "Ona olan aşkı yüreğine işlemiş." Yūsuf, 12/30.
2246 "Yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına kurup" et-Tevbe, 9/109.
2247 "Siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz." Āl-i ᶜİmrān, 3/103.
2248 "Yemin ederim şafağa" el-İnşikāk, 84/16.

nefiyye beyāzdır. Rāġıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta güneşin gurūbu ᶜindinde gündüzün aydınlığının gecenin karanlığıyla karışmasıdır diye tefsīr etmiş. "شَفَقٌ"in aslı "شَفَقَةٌ"dır.

- الشَّفْعِ وَالْوَتْرِ [eş-şefᶜi ve'l-vetri]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ﴾[2249]

Bu iki kelimenin teᵓvīl ve tefsīrinde akvāl vardır. Evvelen lügatte "شَفْعٌ" isnān, yaᶜnī çift, Türkçe ikiz denir. "نَفَعَ" bābından "شَفَعْتُ الشَّيْءَ شَفْعًا", "ضَمَمْتُهُ إِلَى الْفَرْدِ" Yaᶜnī şeyᵓi tek olan şeyᵓe zamm ile çift ettim demek olur. Ve "وَتْرٌ" ferd ve vāhiddir. Türkçe tek denir. "وَعَدَ" bābından "وَتَرْتُ الْعَدَدَ وَتْرًا" denir, "أَفْرَدْتُهُ" yaᶜnī sayıyı tekledim demek olur. Bunların teᵓvīl ve tefsīrinde evvelā ﴿وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ﴾[2250] وَالْأَشْيَاءِ كُلِّهَا شَفْعِهَا وَوَتْرِهَا Yaᶜnī kāffe-i mevcūdāt-ı mümkine ve onların zevc ve ferdi, çift ve teki hakkı için demektir denildi. Ve "الشَّفْعِ" yevmü'l-adhā yaᶜnī kurbān bayramı ve "الْوَتْرِ" yevm-i ᶜarefedir de denildi. Ve "شَفْعٌ" halk ve "وَتْرٌ" Hak'tır da denildi. Ve "الْوَتْرِ" Ādem ᶜaleyhi's-selāmdır ki zevci Ḥavvā ᶜaleyhe'[562]s-selām ile "شَفْعٌ" dir de denildi. Ve "شَفْعٌ" ve "وَتْرٌ"den murād namazlardır ki bir kısmı sabāh ve zuhr ve ᶜasr ve ᶜişāᵓ gibi rekeᶜāt iᶜtibāriyle çift ve magrib yaᶜnī akşam namāzıyla salāt-ı vetr gibi tekdir de denildi. Vallāhu aᶜlemu bi-hakīkatihā ve bi-kulli mā akseme bihi.

FASLU'Ş-ŞĪNİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'L-ḲĀF: "ش،ق"

- شَقَقْنَا [şeḳaḳnā]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا﴾[2251] أَيْ صَدَعْنَاهَا بِالنَّبَاتِ صَدْعًا

Yaᶜnī "Arzı murād toprağı nebātla yarmakla yardık" demektir. "شَقٌّ" yarmak ve yarılmak maᶜnāsına masdardır; yarık maᶜnāsına ism de olur. "قَتَلَ" bābından "شَقَّ يَشُقُّ شَقًّا" denir. Ve "شَقٌّ" lafzı maᶜānī-i sāireye gelir, ez-cümle muhālefet ve mübāyenet ve ᶜadāvet gibi; kesrle "شِقٌّ" taraf ve cānib ve zahmet ve meşakkat maᶜnālarınadır. Her biri mahallinde beyān olunur.

- شَقِيٌّ [şaḳiyyun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ﴾[2252] أَيْ مُعَذَّبٌ وَمُنَعَّمٌ

"شَقِيٌّ" "ᶜilm-i ezelde ᶜazāb-ı nār kendisine vācib ve mütehattem olan nefs"tir. "سَعِيدٌ" bunun zıddıdır ki "نَعِيمٌ" kendisine mütehattem olan nefstir. Bāb-ı rābiᶜden "شَقِيَ يَشْقَى شَقَاءً وَشَقَاوَةً فَهُوَ شَقِيٌّ" denir. Ve fethle "شَقَاوَةٌ" ve kesrle "شِقْوَةٌ" bundan ismlerdir. Ve hāib

2249 "Tan yerinin ağarmasına andolsun. On geceye andolsun. Çifte ve teke andolsun." el-Fecr, 89/1-3.
2250 "Çifte ve teke andolsun" el-Fecr, 89/3.
2251 "Sonra toprağı, iyiden iyiye yardık!" ᶜAbese, 80/26.
2252 "Onlardan mutsuz (cehennemlik) olanlar da vardır, mutlu (cennetlik) olanlar da." Hūd, 11/105.

ve hāsir maᶜnāsına da gelir. Ve gerek şakāvet ve gerek saᶜādet-i dünyevī ve uhrevī de olurlar. Kezā müᵓebbed ve muvakkat de olurlar. Kütüb-i kelām ve kütüb-i hakāyıka mürācaᶜat oluna.

- شَقِيًّا [şaḳiyyen]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا﴾[2253] أَيْ خَائِبًا
- وَفِي ﴿وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا﴾[2254] أَيْ عَاصِيًا لِرَبِّهِ
- وَفِي ﴿عَسَى أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا﴾[2255] أَيْ بِعِبَادَةِ رَبِّي عَاصِيًا كَعَبَدَةِ أَوْثَانٍ

Ve lafz-ı "شَقَاءٌ" bed-baht [563] uğursuz, ziyān-kār, yaramaz maᶜnālarında istiᶜmāl olunur; Türkçe kutsuzluk denir ki zıddı olan "سَعَادَةٌ" kutluluktur.

MAZMŪMETU'Ş-ŞĪN: "شُ،ق"

- الشُّقَّةُ [eş-şuḳḳatu]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ﴾[2256] أَيْ مَسَافَةُ السَّفَرِ

Murād sefer-i baᶜīddir ki nice zahmet ve meşakkatle katᶜ olunduğu cihetle "شَقٌّ" lafzından müştakk "شُقَّةٌ" ile tesmiye olunmuştur. Lafzın tahkīki faslın evvelinde beyān olundu.

Fāide: Bu seferden murād Şām seferi olduğu İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhümā hazretlerinin "اَلشُّقَّةُ السَّفَرُ إِلَى الشَّامِ" kavlinden zāhir oluyor ki Tebūk gazvesidir.

MEKSŪRETU'Ş-ŞĪN: "شِ،ق"

- شِقٍّ [şiḳḳi]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَتَحْمِلُ اَثْقَالَكُمْ لَمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ﴾[2257] أَيْ بِمَشَقَّةِ الْأَنْفُسِ وَجَهْدِهَا

Kesrle "شِقٌّ" nefsde ve bedende hāsıl olan meşakkat ve taᶜab ve inkisār maᶜnāsınadır.

- شِقَاقٌ [şiḳāḳun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ﴾[2258] أَيْ عَدَاوَةٍ وَمُبَايَنَةٍ وَمُخَالَفَةٍ

2253 "Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım." Meryem, 19/4.
2254 "Beni azgın bir zorba kılmadı." Meryem, 19/32.
2255 "Rabbime ibadet etmekle de mutsuz olmayacağımı umuyorum." Meryem, 19/48.
2256 "Fakat meşakkatli yol, onlara uzak geldi." et-Tevbe, 9/42.
2257 "Onlar ağırlıklarınızı, sizin ancak zorlukla varabileceğiniz beldelere taşırlar." en-Nahl, 16/7.
2258 "Onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar." el-Bakara, 2/137.

Her yerde böyle tefsīr olunur. Evvel-i faslda “شَقَقْنَا” kelimesiyle mā-baᶜdını oku. Vallāhu aᶜlemu bi’s-savāb.

FASLU’Ş-ŞĪNİ’L-MUᶜCEME MAᶜA’L-KĀF: “شَ،ك”

- شَكُورٌ [şekūrun]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ﴾[2259] أَيْ مُثِيبٌ يُجَازِي بِيَسِيرِ الطَّاعَاتِ كَثِيرَ الدَّرَجَاتِ

Yaᶜnī “ecr ve sevāb verici tāᶜāt-ı kalīle mukābilinde derecāt-ı kesīre bahş edici” demektir. Bu āyet-i kerīmede “شَكُورٌ” esmā-i hüsnā-yı ilāhiyyedendir. “شُكْرٌ”den sīga-i mübālagadır. “شُكْرٌ” bir kimsenin iyiliğine [564] karşı kavlen veyā fiᶜlen mükāfāt etmek maᶜnāsınadır. Bu ᶜabdden ᶜabde karşıdır. ᶜAbdden rabbe ve münᶜim-i hakīkī olan Hakk’a karşı niᶜmeti tasavvur ve Hak’tan olduğunu iᶜtirāf ile kalben ve Münᶜim üzerine hālisen senā-i cemīl ile lisānen ve niᶜmeti izhār ve vücūh-ı hayr u birrde sarf ve istiᶜmāl ile ᶜamelen ve tāᶜāt ve ᶜibādāt ile bedenen mükāfāttır. Bu mertebede tahakkuk eden kimseye “عَبْدٌ شَكُورٌ” denir. ﴿إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا﴾[2260] kavl-i kerīmiyle emsālinde olduğu gibi. Bāb-ı evvelden “شَكَرَ يَشْكُرُ شُكْرًا وَشُكْرَانًا فَهُوَ شَاكِرٌ وَذَاكَ مَشْكُورٌ وَفِي الْمُبَالَغَةِ شَكُورٌ” denir. Ve zamm-ı şīn ile “شُكُورٌ” lafzı “قَعَدَ” bābından “شَكَرَ يَشْكُرُ شُكُورًا” gibi masdar olmak yāhūd “بُرْدٌ” ve “بُرُودٌ” gibi “شُكْرٌ”ün cemᶜi olmak cāizdir.

- شَكْلِهِ [şeklihī]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَآخَرُ مِنْ شَكْلِهِ أَزْوَاجٌ﴾[2261] أَيْ مِنْ مِثْلِهِ وَضَرْبِهِ وَنَوْعِهِ أَصْنَافٌ وَأَجْنَاسٌ يَعْنِي مِنَ الْعَذَابِ

“شَكْلٌ” burada misl ve nevᶜ maᶜnāsına. Ve “أَزْوَاجٌ” asnāf ve ecnās maᶜnāsına olmakla mā-kablinde mezkūr “حَمِيمٌ” ve “غَسَّاقٌ” misl ve nevᶜinden nice asnāf u ecnās-ı ᶜazāb vardır demek olur. Murād şekl ve sūret ve heyᵓette “حَمِيمٌ” ve “غَسَّاقٌ” gibi ve zevk ve īlāmda ondan mübāyin türlü türlü ᶜazāblar vardır demektir.

MAZMŪMETU’Ş-ŞĪN: “شُ،ك”

- شُكُورًا [şukūran]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا﴾[2262] أَيْ شُكْرًا

Yaᶜnī “Sizden mükāfāt ve senā-i cemīl istemiyoruz” demek olur. Bu faslın evvelinde vākiᶜ “شَكُورٌ” kelimesine ircāᶜ-ı nazar buyurula.

2259 “Şüphesiz Rabbimiz çok bağışlayandır, şükrün karşılığını verendir.” Fātır, 35/34.
2260 “Gerçek şu ki, o çok şükreden bir kuldu.” el-İsrāᵓ, 17/3.
2261 “O azaba benzer çeşit çeşit başka azaplar da vardır.” Sād, 38/58.
2262 “Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz.” el-İnsān, 76/9.

FASLU'Ş-ŞĪNİ'L-MUʿCEME MAʿA'N-NŪN: "ش،ن" [565]

- شَنَآنُ [şeneʾānu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ﴾[2263] أَيْ بَغْضَاءُ قَوْمٍ وَبِسُكُونِ النُّونِ "شَنْآنُ قَوْمٍ" أَيْ بُغْضُ قَوْمٍ

"بُغْضٌ" ile "بَغْضَاءُ"nın farkı; "بُغْضٌ" mutlak ʿadāvet ve düşmanlık; "بَغْضَاءُ" ʿadāvet-i şedīde ve katı düşmanlık demektir. Lākin bu Başriyyūn mezhebidir. Kūfiyyūn ise "شَنَآنٌ" ve sükūn ile "شَنْآنٌ" iki masdardır dediler. "تَعِبَ" bābından "شَنِئَهُ يَشْنَؤُهُ شَنأً وَشَنَآنًا بِفَتْحِ النُّونِ فِيهِمَا وَشَنْآنًا بِسُكُونِهَا فَهُوَ شَانِئٌ" denir. Bugz etmek maʿnāsınadır. Kāle taʿālā: ﴿إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ﴾[2264] أَيْ بَغِيضُكَ Yaʿnī sana ʿadāvet eden demektir. Ve feth-i nūn'la "شَنأٌ" bugz ve sükūnla "شَنْءٌ" bagīz maʿnāsına ismdir. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi.

FASLU'Ş-ŞĪNİ'L-MUʿCEME MAʿA'L-VĀV: "ش،و"

- الشَّوْكَةِ [eş-şevketi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَتَوَدُّونَ اَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ﴾[2265] أَيِ الْبَأْسِ وَالسِّلَاحِ

Yaʿnī "şiddet ve harb ve cidāl ve silāh sāhibi" demektir. Bu kelime aslen diken demek olan "شَوْكٌ"dendir. Bu ism-i cins olup vāhidesi "شَوْكَةٌ"dir. Sonra hadd ve menʿ ve şiddet-i beʾs ve kuvvet ve silāh maʿnālarına istiʿmāl olundu. Diken maʿnāsına ve dikenlenmek ve diken batmak ve batırmak maʿnālarına gelir. "قَالَ" bābından "شَاكَتِ الشَّجَرَةُ" "Ağaç dikenlendi" ve "شَاكَتْهُ الشَّوْكُ" "Ona diken battı" ve "شَاكَنِي الرَّجُلُ" "Şu kimse bana diken batırdı." Ve mebnī ʿale'l-mefʿūl sīgasıyla "شِيكَ الرَّجُلُ" de denir. Ve "خَافَ" bābından da gelir. "شَاكَ يَشَاكُ شَوْكًا" denir. Vallāhu aʿlemu.

- شَوْبًا [şevben]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ﴾[2266] أَيْ لَخَلْطًا مِنْ حَمِيمٍ

Yaʿnī "sıcak su ile mahlūt şarāb" demek olur. Karıştırmak maʿnāsına [566] olan "شَوْبٌ" lafzındandır. "قَالَ" bābından "شَابَ اللَّبَنُ شَوْبًا فَهُوَ مَشُوبٌ" denir, "süte su karıştırdı" ve "o süt karışıktır, suludur" demek olur. Bu āyette "شَوْبٌ", "مَشُوبٌ" maʿnāsınadır ki tesmiye bi'l-masdar kabīlinden olur. Ve "شَائِبَةٌ" akzār ve ednās ve leke maʿnāsınadır. Cemʿi "شَوَائِبُ" gelir.

2263 "Birtakımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, (haddi aşmaya) sürüklemesin." el-Māide, 5/2, 8.

2264 "Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir." el-Kevser, 108/3.

2265 "Siz de güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz." el-Enfāl, 8/7.

2266 "Sonra onlar için bunun üstüne kaynar sudan karışık bir içecek vardır." es-Sāffāt, 37/67.

• الشَّوَى [eş-şevā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿نَزَّاعَةً لِلشَّوٰى﴾[2267] أَيْ جُلُودَ الرَّأْسِ

Yaᶜnī "başın derileri" demektir. "شَوَاةٌ" lafzının cemᶜidir. Ve "شَوَاةٌ" başın derisidir. Ve memdūd olarak kesr-i şīn ile "شِوَاءٌ" biryān yaᶜnī kebābdır, lākin bu lafz sadedinde olduğumuz meftūhetu'ş-şīn "شَوَى" lafzının gayrıdır.

MAZMŪMETU'Ş-ŞĪN: "ش،و"

• شُورَى [şūrā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَمْرُهُمْ شُورٰى بَيْنَهُمْ﴾[2268] أَيْ ذُو شُورَى لَا يَنْفَرِدُونَ بِرَأْيٍ

"شُورَى" lafzı "تَشَاوُرٌ" maᶜnāsına masdardır. "مَشْوَرَةٌ" ve Türkçe danışmak deriz. Bu kelime aslen "شَوْرٌ"dendir. "İfᶜāl"den "أَشَارَ إِلَيْهِ بِالْيَدِ أَيْ أَوْمَأَ" ve "أَشَارَ عَلَيْهِ بِالرَّأْيِ يَعْنِي مَا رَأَى حَسَنًا أَوْ صَوَابًا وَأَعْلَمَ مَا فِي نَفْسِهِ فِي الْأَمْرِ وَمَا بَدَا لَهُ فِيهِ"

Bu bābın evvelinde "شَاوِرْهُمْ" kelimesine de mürācaᶜat oluna.

• شُوَاظٌ [şuvāẓun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ﴾[2269] أَيْ لَهَبٌ خَالِصٌ مِنَ الدُّخَانِ

"Dumansız ᶜalev"dir ki Türkçe yalın denir. Rāġıb da *Mufredāt*'ta bu maᶜnāyı iltizām etmiş de "اَلشُّوَاظُ اللَّهَبُ الَّذِي لَا دُخَانَ فِيهِ" diyor ve "نَارٌ مَحْضَةٌ" ile de tefsīr olunmuş ki lisānımızda kor denir, Türkçe köz derler. Ve "اَللَّهَبُ الْأَخْضَرُ الْمُنْقَطِعُ مِنَ النَّارِ" ᶜibāretiyle tefsīr [567] edenler de var. Bu odunun derūnundaki gazların indifāᶜından hāsıl olan māʾī renkte görülen ᶜalevler olacaktır.

FASLU'Ş-ŞĪNİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'L-HĀʾ: "ش،ه"

• شَهِدَ [şehide]

• ﴿شَهِدَ اللّٰهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلٰئِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ﴾[2270] أَيْ بَيَّنَ وَأَظْهَرَ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلاَّ هُوَ

Yaᶜnī cenāb-ı vahdāniyyetini ehadiyyet-i zātiyyesini nasb-ı delāil ve inzāl-i āyāt-ı beyyināt ile tebyīn ve izhār eyledi demek olur. Zīrā şehādet tebyīn ve izhār-ı mā-hüve'l-haktır. Ve "شَهِدَ الله", "حَكَمَ وَقَضَى" demektir de denildi. Ve "قَالَ" ve "أَعْلَمَ" ile de tefsīr olunmuş. Rāġıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta Allāh-ı ᶜazīmü'ş-şānın kendi vahdāniyye-

2267 "Derileri kavurup çıkaran." el-Maᶜāric, 70/16.
2268 "İşleri, aralarında şūrā (danışma) ile olanlar" eş-Şūrā, 42/38.
2269 "Üstünüze ateşten yalın bir alevle kıpkızıl bir duman gönderilir." er-Rahmān, 55/35.
2270 "Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilah olmadığına adaletle şāhitlik ettiler." Āl-i ᶜİmrān, 3/18.

tine şehādeti ᶜālemde ve nüfūsumuzda kendi vahdāniyyeti üzerine delālet eden şeyᵓleri īcād etmesidir demiş. "سَلِمَ" bābından "شَهِدَ يَشْهَدُ شَهَادَةً فَهُوَ شَاهِدٌ وَشَهِيدٌ وَذَاكَ مَشْهُودٌ" denir. Ve "شُهُودٌ" masdar ve "شَاهِدٌ" cemᶜi de olur. "شَهِدَ شُهُودًا فَهُوَ شَاهِدٌ وَهُمْ شُهُودٌ" da denir. ᶜAlā-külli-hāl huzūr ve ıttılāᶜ ve müşāhede ve muᶜāyene ve idrāk ve half yaᶜnī kasem ve izhār ve beyān ve gaybın mukābili yaᶜnī havāss ve müdrikātla idrāk olunan eşyā ve ᶜavālim maᶜnālarında istiᶜmāl olunur. Ve "شَهِيدٌ" maᶜrekede fī sebīlillāh maktūl olan ve vefāt eden ᶜabd-i müᵓmindir. Ve bunda "faᶜīl" bi-maᶜnā "mefᶜūl"dür. Sebeb-i tesmiye mufassalātta görülür. Ve lafz-ı mezbūr "شَهِدْتُ بِهِ" ve "أَشْهَدْتُهُ" gibi bāᵓ ile ve hemze ile taᶜaddī de eder. Bu bābın evāilinde "شَاهِدٍ" ve "مَشْهُودٍ" kelimesinde de mezkūrdur, mürācaᶜat oluna.

- الشَّهْرَ [eş-şehra]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾[2271] أَيْ رَمَضَانَ [568]

"شَهْرٌ" lafzı aᶜcemī-yi muᶜarrebdir denildi. Kelime-i ᶜArabiyyedir de denildi. ᶜArabī olduğuna göre intişār ve vuzūh maᶜnāsına olan "شُهْرَةٌ"den olur. "قَطَعَ" bābından "شَهَرْتُ الْأَمْرَ شَهْرًا وَشُهْرَةً أَيْضًا فَاشْتَهَرَ" denir. Ve "tefᶜīl"den "شَهَّرْتُهُ تَشْهِيرًا" de denir. Ve "شَهَرَ سَيْفَهُ", "سَلَّهُ" demektir. Hilāle de vuzūh ve şöhretinden dolābı "شَهْرٌ" tesmiye olundu. Ve rüᵓyet-i hilālden "مَحَاقٌ"a kadar olan yirmi dokuz yā otuz günlük müddete de "شَهْرٌ" denildi ki biz ona ay ve bir ay deriz. ﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ﴾[2272] ve ﴿الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ﴾[2273] ve ﴿فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ﴾[2274] ve ﴿لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ﴾[2275] ve emsāli āyāt-ı kerīme de bu maᶜnāyadır. Ve "شَهْرٌ" Fārisīde ve Türkçede kazādan büyük ve maᶜrūf beldeye ıtlāk olunur ki ᶜArabīde "مَدِينَةٌ" denir; bu da şöhretten meᵓhūz olsa gerek.

MAZMŪMETU'Ş-ŞĪN: "شُ،ه"

- شُهُبًا [şuhuben]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنَّا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهُبًا﴾[2276] جَمْعُ شِهَابٍ بِالْكَسْرِ

Şīn-i meksūre ile "شِهَابٌ" lafzı her īkād olunmuş ziyālı şeyᵓe denir ki āteşten bir şuᶜle-i sātıᶜadır. Ve semāda vakt vakt yıldız gibi neşr-i ziyā ile uçan ve baᶜzen dağılıp kıtaᶜata münkasim olan mādde-i mudīᵓeye de ism olmuştur ki āyetteki "شُهُبٌ" ondan ᶜibārettir ki rücūm-ı şeyātīndir. Sicistānī rahimehullāhu "شُهُبًا" kelimesini "يَعْنِي الْكَوَاكِبَ" ᶜibāretiyle īzāh etmiş ise de bi-iᶜtibāri'ş-şekl ve'l-manzardır. Bundan murādı kevākib-i sābite ve

2271 "Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin." el-Bakara, 2/185.
2272 "(O sayılı günler), Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır." el-Bakara, 2/185.
2273 "Haram ay, haram aya karşılıktır." el-Bakara, 2/194.
2274 "İki ay ardarda oruç tutması gerekir." en-Nisāᵓ, 4/92; el-Mücādele, 58/4.
2275 "Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır." el-Kadr, 97/3.
2276 "Kuşkusuz biz göğe ulaşmak istedik, fakat onu çetin bekçilerle ve yakıcı ışıklarla dolu bulduk." el-Cinn, 72/8.

seyyāre değildir, zīrā kevākib-i mezkūre ﴿وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾[2277] kavl-i kerīmi mantūkunca hatt-ı hareketlerini tebdīl ile kendi medār ve mahreklerini terk edip hārice çıkamazlar. Meğer ki kıyāmet kopa, [569] nitekim ﴿وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ﴾[2278] buyuruldu. Ve sūre-i Mülk'te vākiᶜ ﴿وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ﴾[2279] kavl-i kerīminde dahi zikr olunan "مَصَابِيحَ"ten murād da "شُهُبٌ"dür, zīrā "سَمَاءٌ", "دُنْيَا" ile tavsīf olunmuştur ki arza en yakın olan "سَمَاءٌ" demek olur. Şihābların da mahalli odur. Vallāhu aᶜlemu bi's-savāb.

MEKSŪRETU'Ş-ŞĪN: "ش،ه"

- شِهَابٍ [şihābin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَوْ آتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ﴾[2280] أَيْ بِنَارٍ فِي رَأْسِ فَتِيلَةٍ أَوْ عُودٍ

Yaᶜnī "bir fetīlenin yāhūd bir ağacın ucunda āteş" demek olur. Murād bir vāsıta ile bir asldan iktibās edilen şuᶜle olacaktır. Bunun heyʾet-i umūmiyyesine biz meşᶜale taᶜbīr ederiz. Dīger mahallerde vākiᶜ olan "شِهَابٌ" kelimeleri için ānifü'l-beyān "شُهُبًا" kelimesine ircāᶜ-ı nazar oluna.

FASLU'Ş-ŞĪNİ'L-MUᶜCEME MAᶜA'L-YĀʾİ'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE: "ش،ي"

- شَيْئًا [şeyʾen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا﴾[2281] و﴿لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا﴾[2282] أَيْ مَوْجُودًا يُعْلَمُ وَيُخْبَرُ عَنْهُ

"شَيْءٌ" lafzı hakkında birtakım akvāl vardır ki cümlesini zikr etmek itnāb-ı makāli mūcib olur. Hulāsası şudur ki "شَيْءٌ" bilinip kendinden ihbār sahīh olan mevcūddur. Ve ekser-i mütekellimīn ᶜindinde ism-i müşterektir, zīrā Bārī taᶜālā hazretleriyle gayrında istiᶜmāl olunur ve gerek mevcūd gerek maᶜdūmda vākiᶜ olur. Lākin baᶜzı ehl-i ᶜilm ᶜindinde mutlakan mevcūddan ᶜibārettir, maᶜdūm "شَيْءٌ" değildir. Bu kavl taᶜrīf-i sābıka da mülāyimdir. Ve lafz-ı mezkūrun aslı "شَاءَ"nin masdarıdır. "نَالَ" bābından "شَاءَ زَيْدٌ الْأَمْرَ يَشَاؤُهُ شَيْئًا فَهُوَ شَاءٍ وَذَاكَ مَشِيءٌ" denir ki "أَرَادَهُ" demektir. Bundan [570] ber-vech-i taᶜrīf-i

2277 "Her biri bir yörüngede yüzmektedir." Yāsīn, 36/40.
2278 "Yıldızlar saçıldığı zaman" el-İnfitār, 82/2.
2279 "Andolsun biz, en yakın göğü kandillerle donattık. Onları şeytanlara atılan taşlar yaptık." el-Mülk, 67/5.
2280 "Yahut ısınasınız diye bir kor ateş getireceğim" en-Neml, 27/7.
2281 "Nitekim daha önce, hiçbir şey değil iken seni de yarattım." Meryem, 19/9.
2282 "(İnsan) (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken)" el-İnsān, 76/1.

sābık ism olarak istiᶜmāl olundu ve denildi ki masdar olmak iᶜtibāriyle bununla Cenāb-ı Hak murād olundukta masdar bi-maᶜnā “fāᶜil” olarak “شَاءٍ” ve gayrullāh murād edildikte masdar bi-maᶜnā “mefᶜūl” olarak “مَشِيءٌ” maᶜnāsını tazammun eder. Vallāhu aᶜlemu.

MEKSŪRETU’Ş-ŞĪN: “ش،ي”

- شِيَةَ [şiyete]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا﴾[2283] أَيْ لَا لَوْنَ فِيهَا غَيْرَ لَوْنِهَا

Yaᶜnī “Bakara-i mezkūrede kendi renginin gayrı renk yoktur.” Murād lekesiz beneksiz düz sarı alaca değil demektir. Lafz-ı mezkūr misāl-i vāvī olup aslı kesrle “وِشْيَةٌ”dir. “وَزَنَ يَزِنُ زِنَةً” ve “وَعَدَ يَعِدُ عِدَةً” gibi fāᵓü’l-fiᶜl hazf olunarak ᶜıvazen hāᵓ lāhık olarak “شِيَةَ” olmuştur. Aslen at ve sāir hayvānda olan ve Türkçede ala denilen reng-i muhāliftir ki öyle hayvāna alaca deriz. Sonra libās ve sāire de dahi istiᶜmāl olunmuş. “وَعَدَ” bābından “وَشَيْتُ الثَّوْبَ وَشْيًا وَشِيَةً فَهُوَ مُوَشًّى” denir, telvīn ettim demek olur. Maᶜānī-i sāirede dahi müstaᶜmeldir.

- شِيَعًا [şiyaᶜan]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا﴾[2284] أَيْ فِرَقًا

Yaᶜnī “bölük bölük.”

- وَفِي قَوْلِهِ سُبْحَانَهُ ﴿وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شِيَعِ الْأَوَّلِينَ﴾[2285] أَيْ أُمَمِ الْأَوَّلِينَ يَعْنِي الْمَاضِينَ وَقِيلَ فِي فِرَقِ الْأَوَّلِينَ

“شِيعَةٌ”nin cemᶜidir. Aslen intişār ve takviye ve tekessür maᶜnālarına olan “شِيَاعٌ”dandır. Ve “شِيعَةٌ” kişinin taraftarlarına denir ki onlarla husamāᵓ ve muhālifīni üzerine kuvvet bulur. ﴿فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ﴾[2286] ve emsālinde olduğu gibi. Hazreti Yaᶜsūbü’l-muvahhidīn ᶜAlī b. Ebī Ṭālib ve bi’l-cümle ehl-i beyt-i nübüvvet salavātullāhi ᶜaleyhim tarafını iltizām ve onlara nusret edenlere [571] “شِيعَةٌ” tesmiyesi ıstılāhīdir, yoksa “شِيعَةٌ” mutlakan taraftar demektir. Ve “شِيعَةٌ” ve nisbetle “شِيعِيٌّ” lafzlarının mutlakan Rāfizī maᶜnāsına istiᶜmāli de galattır. Fi’l-hakīka her Rāfizī Şīᶜīdir lākin her Şīᶜī Rāfizī değildir.

- شِيعَتِهِ [şīᶜatihī]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ﴾[2287] أَيْ أَعْوَانِهِ

2283 “Kusursuz, hiç alacası olmayan (bir sığırdır).” el-Bakara, 2/71.

2284 “Ve ora halkını sınıflara ayırmıştı.” el-Kasas, 28/4.

2285 “Ey Muhammed! Andolsun, senden önceki topluluklara da peygamber gönderdik.” el-Hicr, 15/10.

2286 “Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi.” el-Kasas, 28/15.

2287 “Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi.” el-Kasas, 28/15.

Yaᶜnī “zahīr ve nāsırlarından” demek olur. Bu Sicistānī’nin kavlidir. Müşārün ileyh diyor ki “شِيعَة” lafzı “شِيَاعٌ”dandır. “شِيَاعٌ” küçük odunlardır, yaᶜnī yonga ve çalı çırpı ki onlarla āteş yakılır. Büyük odunların tutuşup yanmalarına iᶜāne eder. Ve “شِيعَة” etbāᶜ demektir. Bu ᶜArabın “شَاعَكَ كَذَا” kavlindendir ki “اِتَّبَعَكَ” demektir. Ve “شَاعَكُمُ السَّلَامُ” kavli de bundandır. İntehā kavluhu meᵓālen. Ve “تَشْيِيعٌ” de bundandır. Allāhu aᶜlemu.

- شِيبًا [şīben]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَكَيْفَ تَتَّقُونَ اِنْ كَفَرْتُمْ يَوْماً يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا﴾[2288] جَمْعُ أَشْيَبَ

Yaᶜnī ak saçlı, saçı ağarmış ihtiyār kimseye naᶜttır. Bāb-ı sānīden “شَابَ رَأْسُهُ يَشِيبُ شَيْبًا وَشِيبَةً فَهُوَ أَشْيَبُ وَهُمْ شِيبٌ” denir, kesr-i şīn’le. Ve feth-i mīm’le “مَشِيبٌ” ihtiyārlık haddine duhūldür, saç ağarmak çağına girmek olur.

“Tefᶜīl” den “شَيَّبَ الْحُزْنُ رَأْسَهُ وَبِرَأْسِهِ” denir, “Hüzn ve gam onun saçını ağarttı” demektir. “شَيَّبَتْنِي هُودٌ”[2289] hadīs-i nebevīsi de bundandır. Ve “ifᶜāl”den “أَشَابَهُ وَأَشَابَ بِهِ فَشَابَ” denir. Vallāhu aᶜlemu.

2288 “Hāl böyle iken inkār ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan bir günden (kıyametten) nasıl korunursunuz?” el-Müzzemmil, 73/17.

2289 Tirmizī, Tefsīr, 57, no:3297; Bezzār, Musned, 1/164, no: 92; Taberānī, el-Muᶜcemu’l-kebīr, 6/148, no:5804, Hākim, el-Mustedrek ala’s-Sahīhayn, 2/374, no:3314; el-Beyhakī, Şuabu’l-īmān, 2/221, no:756.

BĀBU'Ṣ-ṢĀDİ'L-MUHMELE

FASLU'Ṣ-ṢĀDİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-ELİF: "صَ،ا"

- الصَّاعِقَةُ [eṣ-ṣāᶜiḳatu]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾[2290] أَيِ الْمَوْتُ

Yaᶜnī "ölüm." [572] Ve "صَاعِقَةٌ" her bir ᶜazāb-ı mühlike dahi denir. Aslen raᶜd-ı şedīdde semādan sukūt eden bir āteştir, Türkçede yıldırım denir. Bu maᶜnāda "قَطَعَ" bābından "صَعَقَتْهُمُ السَّمَاءُ تَصْعَقُ صَعْقًا" denir, "أَلْقَتْ عَلَيْهِمُ الصَّاعِقَةَ" demektir. Ve gaşy ve mevt maᶜnāsına bāb-ı rābiᶜden "صَعِقَ الرَّجُلُ يَصْعَقُ صَعْقَةً" denir, "غُشِيَ عَلَيْهِ أَوْ مَاتَ" demek olur, lākin bir savt-ı şedīd ve sayha-i şedīdenin semāᶜı sebebiyle olan gaşy ve mevtte kullanılır. Ve sayha-i ᶜazāba da "صَاعِقَةٌ" denir. ﴿فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ﴾[2291] kavl-i kerīminde de "مَاتَ" ile tefsīr olunmuş. Rāğıb rahimehullahu *Mufredāt*'ta diyor ki baᶜzı ehl-i lügat dediler ki "صَاعِقَةٌ" üç vech üzere müstaᶜmeldir: Biri mevttir, ﴿فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾[2292] ve ﴿فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ﴾[2293] kavl-i kerīminde olduğu gibi. Dīgeri ᶜazābdır, ﴿فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ﴾[2294] kavl-i kerīminde olduğu gibi. Üçüncü vech nārdır yaᶜnī yıldırımdır, ﴿وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ﴾[2295] kavl-i kerīminde olduğu gibi. Bu vücūh-ı selāseye kāil olanların şu zikr ettikleri şeyler "صَاعِقَةٌ"da hāsıla olan şeyᵓlerdir, zīrā "صَاعِقَةٌ" cevv-i semādan gelen savt-ı şedīddir ki ondan āteş olur yāhūd ᶜazāb

2290 "Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı." el-Bakara, 2/55.
2291 "Göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür." ez-Zümer, 39/68.
2292 "Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı." el-Bakara, 2/55.
2293 "Göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür." ez-Zümer, 39/68.
2294 "Eğer yüz çevirirlerse onlara de ki, "Ben sizi Ād ve Semūd kavimlerini çarpan yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyardım." Fussilet, 41/13.
2295 "O yıldırımlar gönderir." er-Raᶜd, 13/13.

olur yāhūd mevt olur, hālbuki "صَاعِقَةٌ" zātında şeyʾ-i vāhiddir. Bu eşyā-i selāse-i mezkūre ondan olan teʾsīrāttır. İntehā beyānuhu meʾālen.

Bināʾen ʿalā-hāzihi'l-akvāl nazm-ı kerīmde kelime-i mezbūre mahalle ve hāle göre tefsīr olunmuştur, fe'lyuteʾemmel.

- الصَّابِئِينَ [eṣ-ṣāʾibīne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ﴾[2296] أَيْ خَارِجِينَ مِنْ دِينٍ إِلَى دِينٍ

Yaʿnī "Bir dīnden āhar bir dīne hurūc ettiler" [573] murāddır. ʿArablar bir kimse dīninden āhar dīne çıktığı vaktte "خَضَعَ" bābından "صَبَأَ فُلَانٌ" derler ve o kimseye "صَابِئٌ" denir. Ve lafz-ı mezkūr tulūʿ ve zuhūr maʿnālarında da müstaʿmeldir. "صَبَأَتِ النُّجُومُ" "Nücūm matlaʿlarından çıktı" yaʿnī tulūʿ etti. Ve "صَبَأَ نَابُهُ" "Azı dişleri çıktı" yaʿnī zuhūr etti ve belirdi demektir. Ve "صَابِئٌ" tāifesi hakkında akvāl-i kesīre vardır ki mufassalātta görülür. Ve bu āyette bu kelime "وَالصَّابِينَ" sūretinde yaʿnī bilā-hemze de kırāʾat olunmuştur. Bu kırāʾat ikiden hālī değildir yā tahfīfen hemzeyi iskāt tarīki yāhūd "مَالَ" maʿnāsına olan "صَبَا يَصْبُو"dan olarak "وَالصَّابِينَ" , "اَلْمَائِلِينَ" maʿnāsına irāde olunmak tarīkidir. Vallāhu aʿlemu bi-kelāmihi'l-kerīm.

- صَاغِرُونَ [ṣāġirūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ﴾[2297] أَيْ أَذِلَّاءُ مُنْقَادُونَ لِحُكْمِ الْإِسْلَامِ

Yaʿnī "Zelīl ve hor ve hakīr ve hükm-i İslām'a inkıyāda mecbur oldukları hālde" demektir. Āti'l-beyān "صَغَارٌ" kelimesine bak.

- الصَّافَّاتِ صَفًّا [eṣ-ṣāffātu ṣaffen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالصَّافَّاتِ صَفًّا﴾[2298] أَيْ وَالْمَلَئِكَةِ تَصُفُّ نُفُوسَهَا فِي الْعِبَادَةِ أَوْ أَجْنِحَتَهَا فِي الْهَوَاءِ مُنْتَظِرَةً لِمَا تُؤْمَرُ بِهِ

Kasemdir, "صَفًّا صَفًّا" kelimesine nazar oluna.

- الصَّافِنَاتُ [eṣ-ṣāfinātu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ﴾[2299] جَمْعُ صَافِنٍ

"At kısmından bir ayağının tırnağını dikip üç ayağı üzerinde duran atlar"a denir. "جَلَسَ"

2296 "Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sābiīlerden (her bir grubun kendi şeriatında)" el-Bakara, 2/62; el-Hacc, 22/17.

2297 "Küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar" et-Tevbe, 9/29.

2298 "Saf bağlayıp duranlara andolsun." es-Sāffat, 37/1.

2299 "Hani ona akşamüstü bir ayağını tırnağı üstüne dikip üç ayağının üzerinde duran çalımlı ve soylu atlar sunulmuştu." Sād, 38/31.

bābından “وَقَدْ صَفَنَ الْفَرَسُ يَصْفِنُ صُفُونًا فَهُوَ صَافِنٌ” denir. Aşağıda “صَوَافَّ” kelimesi bahsine de nazar oluna. Kelime-i mezbūrede “صَوَافِنَ” kırāʾati münāsebetiyle zikr olunmuştur. [574]

- صَافَّاتٍ [ṣāffātin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ﴾[2300] أَيْ بَاسِطَاتٍ أَجْنِحَتَهَا وَقَابِضَاتَهَا

Yaʿnī “Semāda kanatlarını yayıp toplayan kuşları görmüyorlar mı?” demek olur. Bu kelimenin de tahkīki “صَفًّا” kelimesinde görülür.

- الصَّافُّونَ [eṣ-ṣāffūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ﴾[2301] أَيْ صُفُوفٌ

Bu da “صَفٌّ” lafzından sīga-i fāʿil olan “صَافٌّ”ın cemʿidir. Kezā “صَفًّا صَفًّا” kelimesine nazar buyurula.

- الصَّاخَّةُ [eṣ-ṣāḫḫatu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاخَّةُ﴾[2302] أَيِ الْقِيَامَةُ

Yevm-i kıyāmettir ki insānı sağır eder. Bir kimse sağır olsa “رَجُلٌ أَصَخُّ” denir. “أَصْلَخُ” gibi ki hiç işitmez sağır kimseye naʿttır. Lafz-ı mezbūr “صَخٌّ”tandır. Mütekellim kelām esnāsında sāmiʿin kulaklarını sağır edecek kadar şedīdü’s-savt olmak maʿnāsınadır. “ضَرَبَ” bābından “صَخَّ الرَّجُلُ يَصِخُّ صَخًّا فَهُوَ صَاخٌّ” denir. Bununla yevm-i kıyāmetten kināyet olunması o günde vukūʿa gelecek olan sıyāh-ı şedīde-i müdhişe ve recfāt ve sademāttan mütehassıl müzʿic ve mehūf sedālardan ötürüdür. [2303]﴿إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾ Nesʾelullāhe’s-selāmete ve’l-ʿāfiyete ʿinde’ş-şedāidi kullihā.

- صَارِمِينَ [ṣārimīne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَنِ اغْدُوا عَلَى حَرْثِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ﴾[2304] أَيْ قَاطِعِينَ ثِمَارَكُمْ

Yaʿnī “Meyve ve mahsūlünüzü kesecek, devşirecek iseniz” demek olur. Aşağıda vākiʿ “الصَّرِيم” kelimesine nazar oluna.

2300 “Üstlerinde kanat çırparak uçan kuşlara bakmazlar mı?” el-Mülk, 67/19.
2301 “Üstlerinde kanat çırparak uçan kuşlara bakmazlar mı?” el-Mülk, 67/19.
2302 “Kulakları sağır edercesine şiddetli ses geldiği vakit” ʿAbese, 80/33.
2303 “Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir.” el-Hacc, 22/1.
2304 “Haydi, eğer ürününüzü devşirecekseniz erkenden gidin” el-Kalem, 68/22.

FASLU’Ṣ-ṢĀDİ’L-MUHMELE MAᶜA’L-BĀ᾽İ’L-MUVAHHADE: “ص،ب”

- صَبَرَ [ṣabera]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ﴾[2305]

“صَبْرٌ” lafzı aslen “اَلْإِمْسَاكُ فِي ضَيْقٍ” yaᶜnī her ne sūretle olursa darlık ve müzāyaka ve ıztırāb vaktinde kişi nefsini tutmak ve cezaᶜ ve fezaᶜdan menᶜ etmek maᶜnāsınadır. “ضَرَبَ” bābından “صَبَرَ يَصْبِرُ صَبْرًا فَهُوَ صَابِرٌ” denir. Ve müteᶜaddī olarak “صَبَرْتُ الدَّابَّةَ , حَبَسْتُهَا بِلَا” “عَلَفٍ demek olur. Ve şerᶜde “صَبْرٌ” ᶜakl ve şerᶜin muktezī olduğu şey᾽ üzere kişi nefsini habs etmek maᶜnāsınadır, yaᶜnī aᶜmāl-i [575] ᶜubūdiyyette habs ve maᶜāsī ve irtikāb-ı zünūbdan habs gibi. Bu lafz sebāt ve şecāᶜat ve tahammül ve intizār maᶜnālarına gelir. Ve “صَبُورٌ” mübālaga ifāde eder. “اَلصَّبُورُ” esmā-i hüsnādandır, zālimlerin ᶜukūbet ve tecziyesinde hikmet-i ilāhiyyesinin iktizā ve taᶜyīn ettiği vakt-i mukadderin hulūlünden mukaddem taᶜcīl etmez demek olur, zīrā Zāt-ı akdes-i ulūhiyyette habs-i nefs maᶜnāsı müstehīldir. Vallāhu aᶜlemu bi-hakīkatihi.

- صَبَّارٍ [ṣabbārin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ﴾[2306] أَيْ مُبَالِغٍ فِي الصَّبْرِ عَلَى الطَّاعَةِ وَفِي الشُّكْرِ عَلَى النِّعَمِ

Yaᶜnī “tāᶜat üzerine sabrda ve niᶜmetler üzerine şükrde mübālaga sāhibi” demek olur. “فَعَّالٌ” vezninde “صَبَّارٌ” ānifü’l-beyān “صَبْرٌ”dan mübālaga sīgasıdır. Bu sīga “صَبْرٌ”da “صابِرٌ”in nefsine güçlük ve iltizām-ı sabrda nevᶜan tekellüf ve mücāhede bulunduğu mahallerde istiᶜmāl olunur. “صَبْرٌ”a dāir baᶜzı fevāid de Bābu’l-Hemze’de “أَصْبَرَهُمْ” kelimesinde mezkūrdur.

- صَبَبْنَا [ṣabebnā]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا﴾[2307] أَيِ الْمَطَرَ مِنَ السَّحَابِ

Yaᶜnī “Biz yağmuru buluttan arza dökmekle döktük” demek olur. “صَبٌّ” yukarıdan aşağıya dökmektir. Lafz-ı mezkūr “ضَرَبَ” bābından insikāb yaᶜnī dökülmek maᶜnāsına lāzım olur. “صَبَّ الْمَاءُ يَصِبُّ صَبًّا” denir, döküldü demek olur. Ve “قَتَلَ” bābından müteᶜaddī olarak “صَبَّ الْمَاءَ يَصُبُّ صَبًّا” denir, suyu döktü demektir. Ve “صَبَّهُ فَانْصَبَّ” denir, suyu döktü, su da döküldü demek olur. Ve “صَبٌّ” īkāᶜ maᶜnāsına da gelir. ﴿فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ﴾[2308]

2305 “Ey Muhammed!) O hālde yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret.” el-Ahkāf, 46/35.

2306 “Şüphesiz bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır.” İbrāhīm, 14/5; Lokmān, 31/31; Sebe᾽, 34/19; eş-Şūrā, 42/33.

2307 “Gerçekten biz, yağmuru bol bol yağdırdık.” ᶜAbese, 80/25.

2308 “Bu yüzden Rabbin onların üzerine azap kamçısı yağdırdı.” el-Fecr, 89/13.

kavl-i kerīminde ve emsāli mahallerde böyledir. "أَوْقَعَ عَلَيْهِمْ" Yaʿnī onlar üzerine envāʿ-ı ʿazābı īkāʿ etti [576] demek olur. Bābu's-Sīn'de "سَوْطٌ" kelimesine de nazar buyurula.

MAZMŪMETU'Ṣ-ṢĀD: "صُ،ب"

- صُبُّوا [ṣubbū]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ﴾[2309]

"صَبٌّ"den fiʿl-i emr-i cemʿ-i müzekkerdir, "dökünüz" demektir. "حَمِيمٌ" kaynar sudur. Mā-kabline nazar oluna.

MEKSŪRETU'Ṣ-ṢĀD: "صِ،ب"

- صِبْغَةَ [ṣibġate]
- ﴿صِبْغَةَ اللّٰهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً﴾[2310] أَيْ دِينَ اللهِ وَفِطْرَتَهُ الَّتِي فَطَرَ عَلَيْهَا وَهِيَ الْإِسْلَامُ

Aslen "صِبْغٌ" ve "صِبْغَةٌ" ve "صِبَاغٌ" ṣād'ların kesriyle bir maʿnāyadır ki boyadır. Ve "صِبَاغٌ", "صِبْغٌ" ın cemʿidir de denilmiş. Dīn maʿnāsına istiʿāre olunması dīn, boya gibi eseri mütedeyyinde zāhiren görüldüğü iʿtibāriyledir. Ātīde bu taʿbīr Naṣārānın yeni doğan çocukları yedinci günü kenīsāda ruhbān yediyle mā-i mukaddes tesmiye ettikleri suya daldırıp takdīs ve bunu sibga-i Naṣrāniyyet iʿtikād etmelerine mukābiletendir. Bāb-ı evvel ve sānī ve sālisten "صَبَغَ يَصْبُغُ وَصَبَغَ يَصْبِغُ وَصَبَغَ يَصْبَغُ صَبْغًا فَهُوَ صَابِغٌ وَصَبَّاغٌ وَذَاكَ مَصْبُوغٌ" denir, boyamak maʿnāsınadır.

- صِبْغٍ [ṣibġin]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْآكِلِينَ﴾[2311] أَيْ أُدْمٍ

Yaʿnī ekl-i taʿām edenler için idām yaʿnī katık demektir. "إِدَامٌ"dan her māyiʿ olan şeyʾe "صِبْغٌ" denir, ekmeği kendi rengine boyadığı iʿtibāriyle böyle tesmiye olundu. Mā-kabline nazar oluna.

2309 "Sonra başının üstüne kaynar su azabından dökün." ed-Duhān, 44/48.

2310 "Biz Allah'ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kimdir?" el-Bakara, 2/138.

2311 "Yine o su ile Sīna dağında biten bir ağaç (zeytin ağacı) yarattık ki hem yağ, hem de yiyenlere katık verir." el-Müʾminūn, 23/20.

FASLU'Ṣ-ṢĀD MAᶜA'L-ḤĀᵓİ'L-MUHMELETEYN: "ص،ح"

MEKSŪRETU'Ṣ-ṢĀD: "صِ،ح"

- صِحَافٍ [ṣiḥāfin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يُطَافُ عَلَيْهِم بِصِحَافٍ مِنْذَهَبٍوَاَكْوَابٍ﴾[2312] أَيْ بِقِصَاعٍ جَمْعُ الصَّحْفَةِ بِمَعْنَى الْقَصْعَةِ [577]

"صِحَافٌ" cemᶜ-i "صَحْفَةٌ"dir ki "قَصْعَةٌ" demektir ki cemᶜi "قِصَاعٌ" gelir. "قَصْعَةٌ" aslen ağaçtan iᶜmāl olunan kaptır, Türkçemizde ona kavata denir. Akvām-ı sālife husūsan ehl-i bedv bunda taᶜām yerlerdi, sonra sonra tabak ve çanak gibi şeylerde de istiᶜmāl olundu. "صَحْفَةٌ" tabak demek olur, nitekim ﴿مِنْ ذَهَبٍ﴾ kaydı bu maᶜnāyı müᵓeyyiddir. Vallāhu aᶜlemu.

FASLU'Ṣ-ṢĀDİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-ḪĀᵓİ'L-MUᶜCEME: "ص،خ"

- الصَّخْرَةِ [eṣ-ṣaḫrati]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ﴾[2313]

"صَخْرٌ" "yerli kaya" demektir. Muᶜcemenin fethiyle de lügattır. Cemᶜi "صُخُورٌ" ve "صَخَرَاتٌ" gelir, vāhidesi "صَخْرَةٌ"dır. Bu āyet-i kerīmede Mūsā ᶜaleyhi's-selāma mevᶜūd olan mevziᶜdeki sahra-i muᶜayyenedir ki müşārün ileyh onun ᶜindinde uyumuşlardı. Ve nehr-i Zeyt kurbünde bir sahra idi de denilmiş. ﴿فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ﴾[2314] kavl-i kerīminde dahi bu maᶜnāyadır. ﴿وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ﴾[2315] أَيْ قَطَعُوا الصَّخْرَ فِي وَادِي الْقُرَى Burada cins-i "صَخْرٌ" dır ki Vādi'l-Kurā'daki kayaları demek olur. S̱emūdīler kayaları oyup büyūt ittihāẕ ederlerdi, nitekim ﴿وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا﴾[2316] kavl-i kerīmi bunu müfessirdir. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi.

FASLU'Ṣ-ṢĀD MAᶜA'D-DĀLİ'L-MUHMELETEYN: "ص،د"

- صَدُقَاتِهِنَّ [ṣaduḳātihinne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً﴾[2317] أَيْ مُهُورَهُنَّ

2312 "Onlar için altın tepsiler ve kadehler dolaştırılır." ez-Zuhruf, 43/71.
2313 "Gördün mü! Kayaya sığındığımız sırada" el-Kehf, 18/63.
2314 "Ve bir kayanın içinde olsa bile" Lokmān, 31/16.
2315 "Vadide kayaları oyan (Salih'in kavmi) Semūd'a" el-Fecr, 89/9.
2316 "Dağları oyup evler yapıyorsunuz." el-Aᶜrāf, 7/74
2317 "Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin." en-Nisāᵓ, 4/4.

Zamm-ı dāl ile "صَدُقَةٌ"nın cemʿidir. "صَدُقَةٌ" mehrdir ki Fārisīde kābīn denir, lisānımızda ıstılāh olarak nikāh taʿbīri şāyiʿdir. Ṣād-ın fethi ve kesriyle de "صَدَاقٌ" ve "صِدَاقٌ" ve zamm-ı ṣād ve sükūn-ı dāl ile "صُدْقَةٌ" ve feth-i ṣād ve zamm-ı dāl ile "صَدُقَةٌ" birdir ki kadına verilen mehr ve kābīndir. [578] "ifʿāl", "أَصْدَقَ الْمَرْأَةَ" denir, "Kadına mehr tesmiye etti, takdīr etti" demektir. Bu lafzın aslı maʿnā-yı maʿrūfa mevzūʿ fetehātla "صَدَقَةٌ" māddesidir.

• صَدَفَ [ṣadefe]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِآيَاتِ اللهِ وَصَدَفَ عَنْهَا﴾[2318] أَيْ أَعْرَضَ

Yaʿnī "Yüz çevirdi" demek. "ضَرَبَ" bābından "صَدَفَ يَصْدِفُ" denir, "Ondan iʿrāz etti, yüz çevirdi" demek olur. Ve "صَدَفَتِ الْمَرْأَةُ" , "أَعْرَضَتْ بِوَجْهِهَا فَهِيَ صَدُوفٌ" denir, bi-gayr-i hāʾ "مُعْرِضَةٌ" demektir. Ve cebel-i ʿālī ve münkataʿ-ı cebel maʿnāsına da müstaʿmeldir, ke-mā se-yecīʾu. Ve "صَدَفَةٌ" inci kabıdır ki denizden çıkar derūnunda inci bulunur.

• الصَّدَفَيْنِ [eṣ-ṣadefeyni]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ﴾[2319] أَيْ بَيْنَ طَرَفَي الْجَبَلَيْنِ

Yaʿnī "İki cebelin aşağıya doğru olan taraf-ı māilleri beynini tesviye edince" demektir. Ve "بَيْنَ الْجَبَلَيْنِ الْعَظِيمَيْنِ الْمُرْتَفِعَيْنِ" ʿibāretiyle de tefsīr edilmiştir. Mā-kabline nazar oluna. Ve kelime-i mezkūre zammeteynle "صُدُفَيْنِ" ve feth ve zamm ile "صَدُفَيْنِ" ve zamm ve sükūn-ı dāl ile "صُدْفَيْنِ" sūretlerinde de kırāʾāt olunmuş, maʿnā birdir ki zikr olundu.

• صَدِيدٍ [ṣadīdin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ﴾[2320] أَيْ مِنْ قَيْحٍ وَدَمٍ

"قَيْحٌ" "sāfī katı irin"dir. Ve "صَدِيدٌ" kanla muhtelit katılaşmamış irindir. Bu ehl-i nārın matʿam ve meşrebinden darb-ı meseldir ki bununla ne derecede müstekreh olduğu ifhām edildi. Neʿūzu billāhi ve seʿati rahmetihi ve ʿafvihi min-ʿazābihi ve ʿikābihi.

• صَدِيقٍ [ṣadīḳin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ﴾[2321] أَيْ صَادِقٍ فِي الْمَوَدَّةِ مَعَ مُوَافَقَةِ الدِّينِ

Yaʿnī "meveddet ve muhabbette sādık dindaş" demektir. "صَدِيقٌ" fethle doğru ve gerçek maʿnāsına olan "صِدْقٌ"tan "faʿīl"dir. [579] Bāb-ı evvelden "صَدَقَ يَصْدُقُ صِدْقًا وَصَدَاقَةً فَهُوَ صَادِقٌ وَصَدِيقٌ" denir. Ve "feʿūl" vezninde "صَدُوقٌ" bundan mübālagadır. Ve "fiʿīl" vez-

2318 "Artık Allah'ın āyetlerini yalanlayan ve (insanları) onlardan çeviren kimseden daha zalim kimdir!?" el-Enʿām, 6/157.

2319 "İki yamacın arasındaki boşluğu (dağlarla) bir hizaya getirince" el-Kehf, 18/96.

2320 "Orada kendisine irinli su içirilecektir." İbrāhīm, 14/16.

2321 "İşte bu yüzden bizim şefaatçilerimiz yok. Candan bir dostumuz da yok." eş-Şuʿarāʾ, 26/100-101.

ninde "صِدِّيقٌ" da sīga-i mübālaga ise de "صَدِيقٌ" eblagdır, zīrā "صِدِّيقٌ", sıdkta devām ve istimrār ve iksār ve ʿadem-i tagayyür ü tenākus maʿnālarını mutazammındır. Vallāhu aʿlemu.

• الصَّدْعِ [eṣ-ṣadʿi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ﴾[2322] أَيْ ذَاتِ تَصَدُّعٍ بِالنَّبَاتِ

"صَدْعٌ" lafzı aslen şişe ve demir ve emsāli eşyā-i sulbede vākiʿ olan şakk ve inşikāk yaʿnī yarılmak, çatlamak ve yarık ve çatlak maʿnālarınadır. Bu āyette inbāt vaktinde arzın yarılmasıdır ki ondan nebāt zuhūr eder. Ve arzın "ذَاتِ الصَّدْعِ" ile tavsīfi inbāt için yarılmak hāssasını istiʿdādını hāiz olan arz demek murād olunduğu içindir. "نَفَعَ" bābından "صَدَعْتُهُ صَدْعًا فَانْصَدَعَ" denir, "شَقَقْتُهُ فَانْشَقَّ" demek olur. Ve dağıtmak ve tefrīk maʿnāsına da gelir. Yine bāb-ı mezkūrdan "صَدَعْتُ الْقَوْمَ صَدْعًا فَتَصَدَّعُوا" , "فَرَّقْتُهُمْ فَتَفَرَّقُوا" demektir. Bābu'l-Hemze'de "إِصْدَعْ" kelimesine de ircāʿ-ı nazar buyurula.

• صَدُّوا [ṣaddū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا﴾[2323] أَيْ مَنَعُوا النَّاسَ وَصَرَفُوهُمْ عَنْ دِينِ الْإِسْلَامِ

Menʿ ve sarf maʿnāsına müteʿaddī olarak "رَدَّ" bābından "صَدَّهُ عَنْهُ يَصُدُّ صَدًّا وَصُدُودًا فَهُوَ صَادٌّ" denir. Ve bāb-ı evvel ve sānīden yaʿnī "دَخَلَ" ve "جَلَسَ" bāblarından imtināʿ ve iʿrāz ve insirāf maʿnāsına lāzım da olur, nitekim ve ﴿رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا﴾[2324] kavl-i kerīminde "يَمْتَنِعُونَ وَيُعْرِضُونَ وَيَنْصَرِفُونَ" ile tefsīr olunur. Lafz-ı mezkūr Ḳurʾān-ı kerīm'de hep bu maʿnayadır. [580]

MAZMŪMETU'Ṣ-ṢĀD: "صُ،د"

• الصُّدُفَيْنِ [eṣ-ṣudufeyni]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ الصُّدُفَيْنِ﴾[2325] عَلَى الْقِرَاءَةِ بِضَمِّ الصَّادِ وَالدَّالِ

Ānifü'l-beyān "صَدَفَيْنِ" kelimesine mürācaʿat oluna.

2322 "Yarık yarık çatlamış yere andolsun." et-Tārık, 86/12.

2323 "Şüphesiz inkār edenler, insanları Allah yolundan alıkoyanlar derin bir sapıklığa düşmüşlerdir." en-Nisāʾ, 4/167, Muhammed, 47/32, 34. Ayrıca bkz. en-Nahl, 16/88, Muhammed, 47/1.

2324 "Münafıkların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün." en-Nisā, 4/61.

2325 "İki yamacın arasındaki boşluğu (dağlarla) bir hizaya getirince" el-Kehf, 18/96.

MEKSŪRETU'Ṣ-ṢĀD: "ص،د"

- صِدِّيقًا [ṣiddīḳan]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا﴾[2326] و﴿يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ﴾[2327] و﴿وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ﴾[2328] وَغَيْرِهَا مُفْرَدًا وَجَمْعًا

"صِدْقٌ"tan sīga-i mübālagadır. "صَدِيقٌ" kelimesine ircāᶜ-ı nazar oluna.

FASLU'Ṣ-ṢĀDİ'L-MUHMELE MAᶜA'R-RĀᵓ: "ص،ر"

- صَرْفًا [ṣarfen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا﴾[2329] أَيْ حِيلَةً وَلَا نُصْرَةً

Zamīr-i "تَسْتَطِيعُونَ" sibākında mezkūr āliheye rāciᶜ olup maᶜnā "Mezkūr ālihe ne bir hīleye yaᶜnī kuvvet ve çāre-i necāta ve ne de bir gūne yardıma kādir olurlar" demek olur. Ve küffār ve müşrikūn ne kendi nefslerinden ᶜazābı sarf ve defᶜe ne de Cenāb-ı Hak'tan intisāra yaᶜnī taleb-i nusrete kādir olurlar diye de tefsīr olunur. "صَرْفٌ" lafzı için Bābu't-Tā'da "تَصْرِيفُ الرِّيَاحِ" kelimesine mürācaᶜat oluna.

- الصَّرْحَ [eṣ-ṣarḥa]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ﴾[2330] أَيِ الْقَصْرَ

Yaᶜnī "Şu köşke gir" denildi demektir. Ḥā-i mühmele ile "صَرْحٌ" kasr yaᶜnī köşke denir. Ve her ᶜālī ve müşrif bināya da "صَرْحٌ" denir, nitekim ﴿فَاجْعَلْ لِي صَرْحًا﴾[2331] ve ﴿ابْنِ لِي صَرْحًا﴾[2332] āyetlerinde binā-yı ᶜālī ve mürtefiᶜ kule gibi bir binā murād olunur. Lafz-ı mezkūr zuhūr ve hulūs maᶜnālarına olan "صَرَاحَةٌ"tendir. Beşinci bābdan "صَرُحَ الشَّيْءُ صَرَاحَةً وَصُرُوحَةً فَهُوَ صَرِيحٌ" denir, "خَلَصَ مِنْ تَعَلُّقَاتِ غَيْرِهِ" [581] demektir. Ve "اَلْقَوْلُ الصَّرِيحُ" de bundandır ki izmār ve teᵓvīl ve tefsīre muhtāc olmayıp zāhirü'l-maᶜnā olan kelāmdır. Ve bu lafz "tefᶜīl"den izhār ve tebyīn ve tavzīh ve tahlīs maᶜnālarında istiᶜmāl olunur. "صَرَّحَ بِمَا فِي نَفْسِهِ يُصَرِّحُ تَصْرِيحًا" denir. "أَظْهَرَ وَبَيَّنَ وَأَخْلَصَهُ لِلْمَعْنَى الْمُرَادِ" demek olur.

2326 "Gerçekten o, son derece dürüst bir kimse, bir peygamber idi." Meryem, 19/41, 56.

2327 "(Zindana varınca), "Yūsuf! Ey doğru sözlü!" Yūsuf, 12/46

2328 "Onun annesi de dosdoğru bir kadındır." el-Māide, 5/75.

2329 "Artık kendinizden azabı savmaya gücünüz yetmeyecek ve kendinize yardım da edemeyeceksiniz." el-Furkān, 25/19.

2330 "Ona "köşke gir" denildi." en-Neml, 27/44.

2331 "Bana bir kule yap!" el-Kasas, 28/38.

2332 "Bana yüksek bir kule yap" el-Müᵓmin, 40/36.

• صَرِيخَ بِالْعُجْمَةِ [ṣarīḫa]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ وَلَاهُمْ يُنْقَذُونَ﴾[2333] أَيْ فَلَا مُغِيثَ لَهُمْ

Yaʿnī "Onların garkını dilediğimiz vaktte onlara imdād ve iʿāne edecek ve kurtaracak hiçbir kimse yoktur" demektir. Ve müstegās maʿnāsına da gelir. Bu sūrette maʿnā "فَلَا مُسْتَغَاثَ لَهُمْ" Yaʿnī "Onlar için kendinden istimdād ve istiʿāne ve tahlīs taleb edilecek bir kimse yoktur" demek olur. Ve "صَرْخَةٌ" bağırıp çağırmak ve feryād etmek maʿnāsına da gelir. "قَتَلَ" bābından "صَرَخَ يَصْرُخُ صَرْخًا وَصِرَاخًا فَهُوَ صَارِخٌ وَصَرِيخٌ" denir. Ve "صَرَخَ صَرْخَةً", "صَاحَ صَيْحَةً" demek olur. Ve "ifʿāl"den "أَصْرَخَ إِصْرَاخًا فَهُوَ مُصْرِخٌ" denir, igāse ve imdād ve inkāz ve incā maʿnālarına gelir, nitekim ﴿مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ﴾[2334] kavl-i kerīminde vākiʿdir ki "مَا أَنَا بِمُغِيثِكُمْ وَمُنْقِذِكُمْ وَمُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ اللهِ وَمَا أَنْتُمْ بِمُغِيثِي إِلَى آخِرِهِ" demektir.

• صَرْصَرًا [ṣarṣaran]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي اَيَّامٍ نَحِسَاتٍ﴾[2335] أَيْ بَارِدَةً تُهْلِكُ بِشِدَّةِ بَرْدِهَا

Yaʿnī "şiddet-i bürūdetinden mühlik olan soğuk rüzgārı" demektir. Ve "عَاصِفَةٌ تُصَوِّتُ فِي هُبُوبِهَا" da denildi. Buna bora ve tünd-bād denir, kasırga da taʿbīr edilebilir. Ve "رِيحٌ دَبُورٌ" da denildi ki batı rüzgārı demektir. Evvelki tefsīre göre "صَرٌّ" lafzındandır ki gāyette soğuk, insān ve sāir hayvān ve nebātı şiddet-i burūdetinden bozar buruşturur olan bir rīh-i bāridedir. "صَرْصَرٌ" bu lafzın tekrīridir. Tefsīr-i sānīye göre "صَرِيرٌ" [582] lafzından olur ki savttır. "صَرِيرُ الْقَلَمِ" ve "صَرِيرُ الْبَابِ" bundandır; biz kalem cızıltısı, kapı gıcırtısı deriz. İkinci bābdan "صَرَّ الْقَلَمُ أَوِ الْبَابُ يَصِرُّ صَرِيرًا" denir, "صَوَّتَ" yaʿnī ses çıkardı, cızıldadı, gıcırdadı taʿbīr ederiz. Bunların aslu'l-aslı sayha demek olan fethle "صَرَّةٌ" olup baʿzı muzāʿaflarda olduğu gibi kelimenin ʿayn'ıyla lām'ı beyninde fāʾü'l-fiʿl tekrīr edilmiştir. "كَبَّ" de "كَبْكَبَ" ve "جَفَّ" de "جَفْجَفَ" denildiği gibi "صَرَّ"de de "صَرْصَرَ" denilmiş.

• وَكَذَا الْقَوْلُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ﴾[2336]

"عَاتِيَة", "مُسْتَكْبِرَة" ve "عَاصِيَة" maʿnāsına "رِيحٌ"e sıfattır, şiddetinden ʿibārettir.

• صَرَّةٍ [ṣarratin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا﴾[2337] أَيْ شِدَّةِ صَوْتٍ

"Haykırarak geldi" demek olur. Bu da "صَرِيرٌ"dendir. Mā-kablindeki "صَرْصَرًا" kelimesine mürācaʿat oluna.

2333 "Biz istesek onları suda boğarız da kendileri için ne imdat çağrısı yapan olur, ne de kurtarılırlar." Yāsīn, 36/43.

2334 "Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız." İbrāhīm, 14/22.

2335 "Biz de o mutsuz kara günlerde üzerlerine dondurucu bir rüzgār gönderdik." Fussilet, 41/16. Ayrıca bkz. el-Kamer, 54/19.

2336 "Onlar da uğultulu ve dondurucu şiddetli bir rüzgārla helak edildi" el-Hākka, 69/6.

2337 "Bunun üzerine karısı bir çığlık kopararak yönelip elini yüzüne vurdu." ez-Zāriyāt, 51/29.

- صَرْعَى [ṣarʿā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ﴾[2338] أَيْ مَوْتَى وَهَلْكَى

Yaʿnī "Ölü ve helāk olmuş görürsün" demek olur. Bu tefsīrdir, lügaten düşürülmüş demektir. "صَرِيعٌ"in cemʿidir. Burada "مَصْرُوعٌ" maʿnāsınadır. Ve "قَتِيلٌ" ve "هَلْكَى" maʿnāsına da gelir ki hep "صَرْعٌ"ı, düşmeği mūcib ve müstelzimdir. "مَطْرُوحٌ" da denir. "نَفَعَ" bābından "صَرَعَهُ يَصْرَعُهُ صَرْعًا" denir, maʿānī-i mezkūreden biri murād edilir.

- اَلصَّرِيمِ [eṣ-ṣarīmi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ﴾[2339] أَيْ كَالْبُسْتَانِ الَّذِي صُرِمَ ثِمَارُهُ أَيْ قُطِعَ

Yaʿnī "Şol bostān gibi ki meyve ve mahsūlü kesilmiş, devşirilmiştir" demek olur. Ve "كَاللَّيْلِ الْمُظْلِمِ شَدِيدِ السَّوَادِ" Yaʿnī ziyāde siyāh karanlık gece gibi yaʿnī yanıp kapkara olmuş. Ve İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumā "كَالرَّمَادِ الْأَسْوَدِ" [583] ʿibāretiyle tefsīr buyurmuş. Bu tefsīr Ḫuzeyme lügati iledir. Bu akvāl-i selāsenin menşeʾi "صَرِيمٌ" kelimesinin maʿānī-i kesīrede istiʿmālidir. Kelime-i mezbūre katʿ maʿnāsına olan "صَرْمٌ"dan "faʿīl" bi-maʿnā "mefʿūl" olmakla maktūʿ maʿnāsınadır. Ve her biri dīgerinden munkatıʿ olmak tasavvuruyla şedīdü's-sevād gece ve subh maʿnālarında da müstaʿmeldir. Bu sūrette azdāddan ʿadd olunur. Ve leyl ve sevād-ı leyl maʿnāsından yanıp kararmışşeyʾlerde de istiʿmāl olunur. Yalnız ﴿إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ﴾[2340] ve ﴿إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ﴾[2341] kavl-i kerīmlerinde katʿ maʿnāsınadır. Evvelkinde "لَيَقْطَعَنَّهَا" ikincide "قَاطِعِينَ" ile müfesserdir. "ضَرَبَ" bābından "صَرَمَهُ يَصْرِمُهُ صَرْمًا فَهُوَ صَارِمٌ وَصَرِيمٌ وَذَاكَ صَرِيمٌ أَيْضًا بِمَعْنَى مَصْرُومٌ" denir, katʿ maʿnāsınadır. Ve "infiʿāl"den "إِنْصَرَمَ إِنْصِرَامًا" inkıtāʿ ve kararmak ve gecenin karanlığı iştidād etmek maʿnālarına gelir. Ve "صَارِمٌ" seyfe vasf olur. Ve seyf maʿnāsına müstaʿmeldir. سَيْفٌ" "صَارِمٌ keskin kılıç ve "اَلصَّارِمُ الْمَسْلُولُ" kınından çekilmiş yalın kılıç demektir.

- صَرَفَ [ṣarafe]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ﴾[2342] أَيْ مَالُوا وَرَجَعُوا عَنْ حَضْرَةِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وآله وسلم خَوْفَ الْفَضِيحَةِ أَوْ عَنِ الصَّلَاةِ وَسَمَاعِ الْخُطْبَةِ وَالْحَقِّ وَالْهُدَى أَمَالَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ عَنِ الْإِيمَانِ

Yaʿnī huzūr-ı Hazret-i risālet-penāhdan meyl ettiler dönüp gittiler yāhūd namāzdan ve hutbe-i Resūlullāh'ı ve hak kelāmı ve hidāyeti istimāʿdan meyl ve rücūʿ ettiler. Allāh-ı

2338 "O kavmi, içi boş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş hālde görürdün." el-Hākka, 69/7.

2339 "Böylece bahçe, (anızı) yakılmış toprağa döndü." el-Kalem, 68/20.

2340 "Sabah erkenden (fakirler gelmeden) bahçenin ürünlerini devşirmeye yemin etmişlerdi." el-Kalem, 68/17.

2341 "İğer ürününüzü devşirecekseniz" el-Kalem, 68/22.

2342 "Sonra da sıvışıp giderler. Anlamayan bir toplum olmalarından dolayı, Allah onların kalplerini çevirmiştir." et-Tevbe, 9/127.

ʿazīmü'ş-şān da onların kalblerini īmāndan imāle etti, menʿ etti demek olur. "صَرْفٌ" lafzı maʿānī-i kesīrede müstaʿmeldir. Ez-cümle bir şeyʾi bir hāletten [584] dīgerine redd etmek veyāhūd gayrı şeyʾe ibdāl etmek, döndürmek, menʿ etmek maʿnālarına istiʿmāl edilir. "ضَرَبَ" bābından "صَرَفَهُ يَصْرِفُهُ صَرْفًا فَهُوَ صَارِفٌ وَذَاكَ مَصْرُوفٌ" denir. Ve "infiʿāl"den "إِنْصِرَافٌ" tahavvül ve irticāʿ ve tebeddül ve imtināʿ maʿnālarınadır. Ve "صَرْفٌ"ın mutāviʿi olur, "صَرَفْتُهُ فَانْصَرَفَ فَهُوَ مُنْصَرِفٌ" denir. "صَرْفٌ"da maʿnā-yı aslī reddir.

MAZMŪMETU'Ṣ-ṢĀD: "صُ،ر"

- صُرْهُنَّ [şurhunne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ﴾[2343] فَأَمِلْهُنَّ وَاضْمُمْهُنَّ إِلَيْكَ

"Kendine imāle eyle ve kendine zamm eyle." Murād iyice görüp de o kuşların renklerini ve nişān ve ʿalāmetlerini teʾemmüle daʿvettir ki baʿde'l-ihyāʾ iltibās ve tereddüde düşülmesin. Bu zammla olan kırāʾate göredir. "قَالَ" bābından "صَارَ يَصُورُ صَوْرًا" denir. Emr-i hāzır "صُرْ" gelir, "قُلْ" gibi. Ve ṣād'ın kesriyle dahi kırāʾat edilmiştir, bu sūrette "صِرْهُنَّ قَطِّعْهُنَّ وَاجْعَلْهُنَّ قِطْعَةً قِطْعَةً" demek olur. "بَاعَ" bābından "صَارَ يَصِيرُ صَيْرًا" denir. Emr-i hāzırı "صِرْ" gelir, "بِعْ" gibi. Bu sūrette nazm-ı kerīmde takdīm ve teʾhīr vardır. Takdīr-i kelām "فَخُذْ إِلَيْكَ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصِرْهُنَّ" sebkindedir ki "قَطِّعْهُنَّ وَاجْعَلْهُنَّ قِطْعَةً قِطْعَةً" demek olur. Ve "صُرْ" zammla ve kesrle lügattır, maʿnāca fark yoktur da denilmiş, nitekim Kādī de "وَهُمَا لُغَتَانِ" kavliyle bunu kabūl ettiğini işāret etmiş. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bihi. *Mufredāt*-ı Rāğıb'da "صَوْرٌ" kelimesine mürācaʿattan istignā yoktur, fe'fhem.

- صُرِفَتْ [şurifet]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ اَصْحَابِ النَّارِ﴾[2344] أَيْ أُمِيلَتْ وَرُدَّتْ وَحُوِّلَتْ وَأُرْجِعَتْ

"صَرْفٌ"dendir. Ānifü'l-beyān "صَرْفٌ" kelimesine bak. [585]

MEKSŪRETU'Ṣ-ṢĀD: "صِ،ر"

- الصِّرَاط [eṣ-ṣirāṭa]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾[2345] أَيِ الطَّرِيقَ الْوَاضِحَ إِلَى رِضَاكَ وَهُوَ الْإِسْلَامُ

Yaʿnī "ʿİbādı senin rızāna müsıl doğru ve açık yola" demektir ki o dīn-i İslām'dır. Bir müʾmin ve müslimin böyle duʿā etmesi devām ve sebāt dilemektir, yoksa mazhar-ı hidāyet olmuştur. Ve "صِرَاطٌ" kelimesi sīn-i meksūre ile "سِرَاطٌ" ve zā-yı meksūre ile "زِرَاطٌ" sūretinde de kırāʾat olunmuştur. Ve aslı "سِرَاطٌ" olup ṣād sīn'den mübdeldir de denilmiş,

2343 "Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır." el-Bakara, 2/260.
2344 "Gözleri cehennemlikler tarafına çevrildiği zaman" el-Aʿrāf, 7/47.
2345 "Bizi doğru yola ilet" el-Fātiha, 1/6.

ᶜaksi de söylenilmiş. Her hālde yaᶜnī ṣād ile ve sīn ile ve zāy ile tarīk maᶜnāsınadır. Bu sūret yaᶜnī dīn-i İslām'la tefsīri, "صِـرَاطٌ" kelimesinin bu āyette olduğu gibi "مُسْـتَقِيمٌ" ile tavsīfi yāhūd [2346]﴿صِـرَاطِ اللَّهِ﴾ ve [2347]﴿صِـرَاطُ رَبِّـكَ مُسْـتَقِيمًا﴾ gibi Cenāb-ı Hakk'a ve esmā-i ilāhiyyeden birine izāfeti takdirindedir, yoksa mücerred "صِـرَاطٌ" ve ﴿فَاهْدُوهُـمْ إِلَى صِـرَاطِ الْجَحِيمِ﴾[2348] gibi ᶜazāba muzāf oldukta mutlakan tarīk yol maᶜnāsınadır. Vallāhu aᶜlemu.

- صِرٌّ [ṣirrun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ﴾[2349] أَيْ بَرْدٌ شَدِيدٌ

Yaᶜnī şol rüzgār ki onda şiddetli soğuk vardır demek olur. Bunun aslı fethle "صَرٌّ" lafzıdır. Sālifü'z-zikr "صَرْصَرًا" kelimesine mürācaᶜat oluna.

FASLU'Ṣ-ṢĀD MAᶜA'L-ᶜAYNİ'L-MUHMELETEYN: "ص،ع"

- صَعِيدًا [ṣaᶜīden]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾[2350] أَيْ تُرَابًا طَاهِرًا نَظِيفًا

Yaᶜnī "Temīz pāk toprağı kasd ediniz" demektir. Ve "صَعِيـدٌ" aslen vech-i arzdır, taş ve toprak müsāvīdir; yukarı gitmek maᶜnāsına olan "صُعُـودٌ"dandır. Ve "صَعِيـدٌ" lafzı kelām-ı ᶜArabda vücūh-ı kesīre ve maᶜānī-i ᶜadīdede istiᶜmāl olunur, mufassalāt-ı lügatte görülür. [586]

- صَعَدًا [ṣaᶜaden]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا﴾[2351] أَيْ شَاقًّا

Yaᶜnī "nefse güç ve meşakkatli" demektir. "صَعَـدٌ" ve "صُعُـودٌ" ṣād'ların fethiyle ᶜakabe, Türkçe bayır, dik yokuş maᶜnāsınadır. Bundan her bir mihnet ve meşakkat ve düşvārlığa istiᶜāre olundu, nitekim [2352]﴿سَأُرْهِقُهُ صَعُودًا﴾ āyet-i kerīmesinde de "عَقَبَةً شَاقَّةً" ile müfesserdir ki "meşakkat verici bayıra" demek olur. "Tefaᶜᶜul"den "تَصَعَّـدَ فِـي الْأَمْـرِ" "Bu iş bana meşakkatli oldu" yaᶜnī beni yordu, bana güç geldi demektir. Bunlar hep "صُعُودٌ" lafzının müştakkātıdır, nitekim "صَعِيدًا" kelimesinde beyān olundu.

2346 "Allah'ın yoluna" eş-Şūrā, 42/53.
2347 "Bu, Rabbinin dosdoğru yoludur." el-Enᶜām, 6/126.
2348 "Onları cehennemin yoluna koyun." es-Sāffāt, 37/23.
2349 "Kavurucu ve soğuk bir rüzgārın durumu gibidir." Āl-i ᶜİmrān, 3/117.
2350 "O zaman temiz bir toprağa yönelip" en-Nisāʾ, 4/43; el-Māide, 5/6.
2351 "Rabbi onu gittikçe yükselen bir azaba sokar." el-Cinn, 72/17.
2352 "Ben onu dimdik bir yokuşa sardıracağım." el-Müddessir, 74/17.

- صَعِقَ [ṣaᶜiḳa]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّموَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ اِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ﴾[2353] أَيْ مَاتَ

Yaᶜnī "Düşüp öldü" demektir. Bu bābın evvelinde "الصَّاعِقَة" kelimesine mürācaᶜat oluna.

FASLU'Ṣ-ṢĀDİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-ĠAYNİ'L-MUᶜCEME: "ص،غ"

- صَغَارٌ [ṣaġārun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ﴾[2354] أَيْ أَشَدُّ ذُلٍّ

Yaᶜnī "ziyāde horluk ve hakāret" demektir. "كِبَرٌ"in zıddı olan "صِغَرٌ"dendir. Bāb-ı hāmisten "صَغُرَ الشَّيْءُ صِغَرًا فَهُوَ صَغِيرٌ" denir, "Küçüldü" demektir. Ve "تَعِبَ" bābından "صَغِرَ يَصْغَرُ صِغَرًا فَهُوَ صَاغِرٌ" denir, züll ve hevān ve hakāret maᶜnāsınadır. Ve fethle "صَغَارٌ" bundan ismdir. Ve ﴿حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ﴾[2355] kavl-i celīlinde vākiᶜ "صَاغِرُونَ" bu maᶜnaya "صَاغِرٌ"in cemᶜidir ki menzile-i deniyye ve zillet ve hevān ve hakārete rāzı dūn-himmet ve kem-māye kimseye denir. ﴿فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ﴾[2356] ve ﴿وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ﴾[2357] ve emsālinde de böyledir. [587]

- صَغَتْ [ṣaġat]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللّٰهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا﴾[2358] أَيْ مَالَتْ

Bu hitāb Hazret-i ᶜĀişe ve Ḥafṣa radıyallāhu ᶜanhumā vālidelerimizedir. Kıssa mufassalātta görülür. Tercümede "Eğer tevbe ederseniz kabūl olunur, zīrā sizin kalbleriniz hilāf-ı rızā-i Resūlullāh'a meyl etti" denir. Bu kelime meyl demek olun "صَغْوٌ"dendir. "نَصَرَ" bābından "صَغَوْتُ إِلَيْهِ أَصُوغُ صَغْوًا" denir, "مِلْتُ إِلَيْهِ" demek olur. Bābu't-Tā'da "تَصْغَى" kelimesinde tafsīl olunmuştur, mahall-i mezkūra mürācaᶜat oluna.

2353 "Sūr'a üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür." ez-Zümer, 39/68.

2354 "Suç işleyenlere Allah katından bir aşağılık ve yapmakta oldukları hilekārlık sebebiyle çetin bir azap erişecektir." el-Enᶜām, 6/124.

2355 "Küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar" et-Tevbe, 9/29.

2356 "Hemen çık! Çünkü sen aşağılıklardansın" el-Aᶜrāf, 7/13.

2357 "Ve küçük düşmüşlerdi." el-Aᶜrāf, 7/119.

2358 "(Ey peygamber'in eşleri!) Eğer siz ikiniz Allah'a tövbe ederseniz, ne iyi. Çünkü kalpleriniz kaydı." et-Tahrīm, 66/4.

FASLU’Ṣ-ṢĀDİ’L-MUHMELE MAʿA’L-FĀʾ: “ص،ف”

• صَفْرَاءُ [ṣafrāʾu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ﴾[2359] أَيْ سَوْدَاءُ

Murād “siyāha māil hālis koyu sarı” demektir. Ve ﴿كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ﴾[2360] da böyledir ki “سُودٌ” ile müfesserdir. Bābu’l-Cīm’de bir nebze beyān olundu. Beyne’l-ʿArab “صُفْرٌ”un siyāh maʿnāsına olduğuna Aʿşā’nın şu beytiyle istişhād edilmiş.

Beyt:

“تِلْكَ خَيْلِي مِنْهُ وَتِلْكَ رِكَابِي || هُنَّ صُفْرٌ أَوْلَادُهَا كَالزَّبِيبِ”

Ve “صَفْرَاءُ” ve “صُفْرٌ” , “صُفْرَةٌ” yaʿnī sarı renk maʿnāsına olsa da cāizdir, zīrā Riyāşī “أَصْفَرُ” lafzını “أَسْوَدُ” maʿnāsına haml edenleri tahtiʾe ile Ẕu’r-Rumme’nin şu beytini inşād etmiş: Beyt:

“كَحْلَاءُ فِي بُرَجٍ صَفْرَاءُ فِي نَعَجٍ || كَأَنَّهَا فِضَّةٌ قَدْ مَسَّهَا ذَهَبُ”

“بُرَجٌ” seʿatu’l-ʿayn ve “نَعَجٌ” ibyīdād demektir. Ve Aʿşā’nın beytindeki “زَبِيبٌ”in Tāif’te çıkan zebīb olduğu ve siyāh olmayıp sarı olduğunu söylemiş. Vallāhu aʿlemu bi’s-ṣavāb.

• الصَّفَا [eṣ-ṣafā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ﴾[2361] هُمَا جَبَلَانِ بِمَكَّةَ

Mekke-i mükerreme’de maʿrūf iki cebeldir ki birine Ṣafā dīgerine Merve denir, [588] ikisi beyninde saʿy, aʿmāl-i haccdandır. Cebeleyn-i mezkūreyn arasındaki mesāfeye “مَسْعَى” tesmiye edilir. Ve “صَفَا” cemʿdir. vāhidesi “صَفَاةٌ”tir, “صَخْرَةٌ مَلْسَاءُ” demektir.

• صَفْوَانٍ [ṣafvānin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ﴾[2362] أَيْ حَجَرٍ أَمْلَسَ

“Düz kaygan taş” demektir ki yalçın kaya denir. Lafz-ı “صَفْوَانٌ” cemʿ maʿnāsını müfīd bir ism-i vāhiddir. Vāhidesinde hāʾ ile “صَفْوَانَةٌ” denir. Ve “صَفْوَاءُ” da “صَفْوَانٌ” gibidir. Bu lafz ve ānifü’l-beyān “صَفْوٌ” “الصَّفَا”dan meʾhūzlardır.

• صَفًّا صَفًّا [ṣaffen ṣaffen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا﴾[2363] أَيْ وَجَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَالْمَلَئِكَةُ مُصْطَفِّينَ

2359 “O, sapsarı bir sığırdır.” el-Bakara, 2/69.
2360 “Bunlar sanki birer kızıl devedir.” el-Mürselāt, 77/33.
2361 “Şüphesiz, Safa ile Merve Allah’ın (dininin) nişanelerindendir.” el-Bakara, 2/158.
2362 “Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan bir kayanın durumu gibidir.” el-Bakara, 2/264.
2363 “Rabbinin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği” el-Fecr, 89/22.

Yaʿnī "saff oldukları hālde" yāhūd "ذَوِي صُفُوفٍ كَثِيرَةٍ" de denildi. Ve "صَفًّا بَعْدَ صَفٍّ بِحَسَبِ مَرَاتِبِهِمْ" ile de tefsīr olundu. "صَفٌّ" kelimesinde asl iʿtibāriyle iki vech vardır: Evvelā feth ve teşdīdle "صَفٌّ" insān ve eşcār ve emsālī eşyānın sıra ile dizilmişine denir. Ve müteʿaddī olarak "رَدَّ" bābından "صَفَّ الْقَوْمُ صَفًّا فَاصْطَفُّوا" denir ki "أَقَامَهُمْ صَفًّا" yaʿnī "Sıra ile durdurdu" demektir, meselā namāz ve ʿasker safları ve bāg ve bostānlarda eşcār sıraları gibi. İşte bu āyette ve ﴿فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا﴾[2364] kavl-i kerīminde ve emsālinde bu maʿnāyadır. Sāniyā "صَفٌّ" kuş, tayerānı hālinde kanatlarını bast edip tahrīk etmeyerek pervāz etmektir. "قَتَلَ" bābından "صَفَّ الطَّيْرُ صَفًّا فَهُوَ صَافٌّ" denir, "بَسَطَ جَنَاحَيْهِ وَلَمْ يُحَرِّكْهُمَا" demektir. Bu nevʿ kuşlar gayr-ı meʾkūldür. "كُلْ مَا دَفَّ وَدَعْ مَا صَفَّ" hadīs-i şerīfi de bundandır ki "Kanadını tahrīk ile uçan kuşu ekl et; bastla tahrīk [589] etmeyeni terk et" demektir. ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ﴾[2365] kavl-i kerīmi bundandır. Ve ﴿وَالصَّافَّاتِ صَفًّا﴾[2366] kavl-i kerīminde bu vech de vardır. Ve edā-yı salāt edilen musallāya da "صَفٌّ" denir mahall-i saff-ı salāt olmak iʿtibāriyle, nitekim "مَا اسْتَطَعْتُ أَنْ آتِيَ الْيَوْمَ الصَّفَّ" kavli baʿzı zevāttan hikāyet edilmiştir. Lākin murādı "اَلْمُصَلَّى" demek mi yoksa "صَفُّ الصَّلَاةِ" demek mi kim bize taʿyīn etti? Zīrā kelāmın maʿnāsın kāilin gönlündedir.

- صَفْصَفًا [ṣafṣafen]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا﴾[2367] مُنْبَسِطًا مُسْتَوِيًا

Bu kelime "düz ve nebātsız çıplak arz" demektir. "قَاعٌ" lafzıyla karībü'l-maʿnādır. Elifle "صَفْصَافٌ" şecer-i hilāf yaʿnī söğüt ağacına denir.

- صَفْحًا [ṣafḥan]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا اَنْ كُنْتُمْ قَوْماً مُسْرِفِينَ﴾[2368] أَيْ إِعْرَاضًا

Yaʿnī "yüz çevirmekle" demektir, "صَفْحٌ" iʿrāz maʿnāsınadır. "فَتَحَ" bābından "صَفَحْتُ عَنْهُ صَفْحًا" denir, "أَعْرَضْتُ" demektir. Bu maʿnāda asl olan "صَفْحَةٌ" lafzıdır ki bir şeyʾin taraf ve cānibi yaʿnī bir yanıdır. Meselā vechin bir kimseden çevrilmesiyle bir tarafı güyā dīger cihete tahvīl edilmişolur. Ve "صَفْحٌ" lafzı ʿafv ve tesrīb ve muʾāhazeyi terk etmek maʿnāsına da müstaʿmeldir. Bābu'l-Hemze'de "إِصْفَحْ" kelimesinde bunā dāir tahkīkāt vardır, mürācaʿat oluna.

2364 "Öyleyse, hilelerinizi toplayın (birbirinize destek olun) sonra sıra hālinde gelin." Tāhā, 20/64.

2365 "Üstlerinde kanat çırparak uçan kuşlara bakmazlar mı?" el-Mülk, 67/19.

2366 "Saf bağlayıp duranlara andolsun." es-Sāffāt, 37/1.

2367 "Onların yerlerini dümdüz, boş bir alan hālinde bırakacaktır." Tāhā, 20/106.

2368 "Haddi aşan bir topluluk oldunuz diye vazgeçip Zikir'le (Kur'an'la) sizi uyarmaktan geri mi duralım?" ez-Zuhruf, 43/5.

FASLU'Ṣ-ṢĀDİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-KĀF: "ص،ك"

• صَكَّتْ [ṣakket]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا﴾[2369] أَيْ لَطَمَتْ

Yaᶜnī "Tokatladı" demektir. Bāb-ı evvelden "صَكَّهُ يَصُكُّهُ صَكًّا" denir, parmaklar açık olduğu hālde elin içiyle vurmaktır ki biz buna tokat deriz. [590] "صَرَّةٍ" , "صَيْحَةٍ" demektir. Biraz evvelce zikri mürūr etti, ircāᶜ-ı nazar oluna.

FASLU'Ṣ-ṢĀDİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-LĀM: "ص،ل"

• الصَّلٰوةِ [eṣ-ṣalāti]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطَى﴾[2370] اَلْمُرَادُ بِهَا صَلَاةُ الْعَصْرِ

Yaᶜnī salāt-ı vustādan murād ikindi namāzıdır ki zuhr ile gurūb beyninde olan müddetin nısfından sonra edāsı farz olan namāzdır. Bu namāza salāt-ı vustā tesmiyesi evkāt-ı hamsede kılınan beş namāzdan iki gece namāzı ile ki akşam ve yatsıdır, iki gündüz namāzı ki sabāhla öğlendir arasında vākiᶜ olduğu içindir. Bunu müᵓeyyid ehādīs-i nebeviyye ve ahbār-ı sahābe vardır ki mufassalātta görülür. Maᶜa-hāzā bu bābda ihtilāf-ı sahābe ve ᶜulemāᵓ ve akvāl-i fukahāᵓ da çoktur. Mufassalāt-ı kütüb-i tefsīre mürācaᶜat oluna. Lafz-ı "صَلَاةٌ"a gelince beş vech üzere müstaᶜmeldir: 1) Erkān-ı maᶜlūme ile kılınan namāzdır. 2) Cenāb-ı Hak'tan terahhum demektir: ﴿أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ﴾[2371] أَيْ تَرَحُّمٌ 3) Duᶜāᵓ demektir: ﴿وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ﴾[2372] أَيْ ادْعُ لَهُمْ إِنَّ دُعَاءَكَ سُكُونٌ وَتَثْبِيتٌ لَهُمْ 4) Melāikeden müslimīne istigfārdır. ﴿هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلٰئِكَتُهُ﴾[2373] أَيِ اللهُ يَتَرَحَّمُ عَلَيْكُمْ وَمَلَئِكَتُهُ يَسْتَغْفِرُ لَكُمْ 5) Dīn demektir: ﴿قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ﴾[2374] أَدِينُكَ يَأْمُرُكَ وَاللهُ أَعْلَمُ بِمُرَادِهِ بِهَا

Ve "صَلَاةٌ" lafzı masdar mevziᶜine vazᶜ olunur ismdir; teşdīd ile "صَلَّى الْإِمَامُ يُصَلِّي صَلَاةً" denir, "تَصْلِيَةً" denilmez. Ve bu maᶜnālarda sülāsīden istiᶜmāl olunmaz. Aslen "صَلْيٌ" [591] māddesindendir. Bābu'l-Hemze'de "إِصْلَوْهَا" ve Bābü't-Tā'da "تَصْطَلُونَ" kelimelerine mürācaᶜat oluna.

• صَلْدًا [ṣalden]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا﴾[2375] أَيْ يَابِسًا أَمْلَسَ

2369 "Bunun üzerine karısı bir çığlık kopararak yönelip elini yüzüne vurdu." ez-Zāriyāt, 51/29.

2370 "Namazlara ve orta namaza devam edin." el-Bakara, 2/238.

2371 "İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlaradır." el-Bakara, 2/157.

2372 "Onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükūnettir (Onların kalplerini yatıştırır.)" et-Tevbe, 9/103.

2373 "O ve melekleri de sizin için bağışlanma dileyendir." el-Ahzāb, 33/43.

2374 "Dediler ki: "Ey Şu'ayb! sana namazın mı emrediyor." Hūd, 11/87.

2375 "Maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı" el-Bakara, 2/264.

Yaᶜnī "kuru ve katı taş gibi üzerinde nebāt bitmez olduğu hālde" demektir. Bundan saç bitirmez çıplak başa ıtlāk olundu. "رَأْسٌ صَلْدٌ" denir ki daz kafa demektir. Ve her hayrsız fāidesiz şeyᵓe de kullanılır. "نَاقَةٌ صَلُودٌ وَمِصْلَادٌ" denir, sütü az sütsüz deve demektir. Ve terlemez ata da "فَرَسٌ صَلُودٌ" denir. Ve çakmak āteş çıkarmaz olsa "صَلَدَ الزَّنْدُ" denir. "جَلَسَ" bābından "صَلَدَ يَصْلِدُ صُلُودًا" denir.

- صَلَوَاتٌ [ṣalevātun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللّٰهِ كَثِيرًا﴾[2376] أَيْ مَعَابِدُ الْيَهُودِ

Yehūd tāifesinin havra ve sinagog denilen maᶜbedleridir. Bu kelime aslen lafz-ı ᶜİbrānīdir. S̱ā-i musellese ile "صَلُوثَا" olup taᶜrīb ile müsellese, müsennāta tebdīl edilerek "صَلَاتٌ" olmuş ve "صَلَوَاتٌ" sūretinde cemᶜlenmiştir. Bābu'l-Bā'da "بِيَعٌ" ve āti'l-beyān "صَوَامِعُ" kelimelerine de nazar buyurula.

- صَلْصَالٍ [ṣalṣālin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ﴾[2377] أَيْ مِنْ طِينٍ يَابِسٍ يُسْمَعُ لَهُ صَوْتٌ إِذَا نُقِرَ

Yaᶜnī "vurulduğu vakt sedā çıkaran kurutulmuş çamurdan" demektir. Murād pişirilmemiş demektir ki pişmişine "فَخَّارٌ" denir. Ve müddet-i medīde suda durup lüzūcetlenmiş çamurdan da denildi; biz ona çömlekçi çamuru deriz.

MEKSŪRETU'Ṣ-ṢĀD: "صِ،ل" [592]

- صِلِيًّا [ṣıliyyen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ لَنَحْنُ اَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَى بِهَا صِلِيًّا﴾[2378] أَيْ دُخُولًا وَاحْتِرَاقًا

Yaᶜnī "Onlar cehenneme girip onda yanmağa evlādırlar" demek olur. Bu kelime aslen "صَلْيٌ" lafzındandır. Bābu'l-Hemze'de "إِصْلَوْهَا" Ve Bābu't-Tā'da "تَصْطَلُونَ" kelimelerinde beyān olundu.

FASLU'Ṣ-ṢĀDİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-MĪM: "صَ،م"

- الصَّمَدُ [eṣ-ṣamedu]

- قوله جل جلاله ﴿قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ اللّٰهُ الصَّمَدُ﴾[2379] أَيِ السَّيِّدُ الْمَصْمُودُ إِلَيْهِ أَيِ الْمَقْصُودُ فِي الْحَوَائِجِ

2376 "İçlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi." el-Hacc, 22/40.

2377 "Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık." el-Hicr, 15/26.

2378 "Sonra, oraya girmeye en layık olanları muhakkak ki en iyi biz biliriz." Meryem, 19/70.

2379 "De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç

Yaᶜnī "cemīᶜ-i mevcūdāt için kāffe-i havāyicde ve her hālde maksūdün ileyh olan seyyid ve melceᵓ ve penāh-ı mahlūkāt demek" olur. Bāb-ı evvelden "صَمَدَهُ يَصْمُدُهُ صَمْدًا" denir, "قَصَدَهُ فِي حَاجَتِهِ" demektir; "صَمَدٌ" bi-maᶜnā "مَصْمُودٌ"dur, masdar bi-maᶜnā "mefᶜūl" kabīlinden olur. Bu kelime-i celīle, esmāᵓü'l-hüsnādandır, o seyyid-i ecell ü aᶜlā ki kāffe-i mevcūdat-ı ᶜulviyye vü süfliyye kāffe-i havāyicinde ve kātıbe-i ahvālde ona muhtāc ve cümlesi onu kāsıd ve kendisi hīçbir şeyᵓe muhtāc olmayan ganīyyun ᶜani'l-ᶜālemīn maᶜnāsınadır. Ve İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhumādan "اَلَّذِي لَا جَوْفَ لَهُ" tefsīri de mervīdir. Vallāhu aᶜlemu bi-maᶜānī esmāihi ve sifātihi celle şānuhu.

- صَمُّوا [ṣammū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَعَمُوا وَصَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ﴾[2380] أَيْ لَمْ يُبْصِرُوا الْحَقَّ وَلَمْ يَسْمَعُوهُ

Sağırlık, fikdān-ı hāsse-i semᶜ demek olan "صَمَمٌ"dendir. "تَعِبَ" bābından "صَمَّتِ الْأُذُنُ" denir "بَطَلَ سَمْعُهَا" demektir. Ve fiᶜl-i "صَمَمٌ" sāhib-i üzün olan şahsa da isnād olunur. "صَمَّ الرَّجُلُ صَمَمًا" denir, "Şu kimse sağır oldu" demek olur. Naᶜtı zükūrda "أَصَمُّ" ve ünsāda "صَمَّاءُ" gelir. Zammla "صُمٌّ" cemᶜdir. [593]

MAZMŪMETU'Ṣ-ṢĀD: "ص،م"

- صُمٌّ [ṣummun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ﴾[2381] الآية

Mā-kablinde beyān olunduğu üzere "صَمَمٌ"den naᶜt olan "أَصَمُّ"in cemᶜidir. "بُكْمٌ" de "أَبْكَمُ"in ve "عُمْيٌ" de "أَعْمَى"nın cemᶜleridir.

FASLU'Ṣ-ṢĀDİ'L-MUHMELE MAᶜA'N-NŪN: "ص،ن"

- صَنَعُوا [ṣanaᶜū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا﴾[2382]

- و﴿إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ﴾[2383]

- و﴿تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا﴾[2384]

"صَنْعَةٌ" lafzındandır ki "إِجَادَةُ الْفِعْلِ" yaᶜni işi iyi ve mahāretle işlemektir. Bu lafza dāir

değildir.)" el-İhlās, 112/1-2.

2380 "Sonra yine onlardan çoğu kör ve sağır kesildiler ." el-Māide, 5/71.

2381 "Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler." el-Bakara, 2/18, 171.

2382 "(Dünyada) yaptıkları şeyler, orada boşa gitmiştir." Hūd, 11/16.

2383 "Şüphesiz yaptıkları bir sihirbaz hilesidir." Tāhā, 20/69.

2384 "Onların yaptıklarını yutsun." Tāhā, 20/69.

tahkīkāt Bābu'l-Hemze'de "إِصْطَنَعْتُكَ" kelimesinde mufassalān beyān olundu, mürācaᶜat oluna. Yalnız ﴿تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ﴾[2385] kavl-i kerīminde "بِسَبَبِ كُفْرِهِمْ" ᶜibāretiyle tefsīr olunmuştur, gūyā küfrü kendilerine sanᶜat ve pīşe ittihāz ederek onda ihtisās ve devām ve istimrārları sebeb-i isābet-i şiddet ve belā ve dāhiye olmuştur.

MAZMŪMETU'Ṣ-ṢĀD: "صُ،ن"

- صُنْعَ اللّٰهِ [ṣunᶜallāhi]
- ﴿صُنْعَ اللّٰهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ﴾[2386]

"صُنْعٌ" Cenāb-ı Hakk'a izāfe ve isnād olundukta kemāl-i kudret ve hikmetle halk ve īcād ve bi'l-itkān masnūᶜātını ihkāmda teferrüd maᶜnāsı irāde olunur, şöyle ki hīç kimse onun mislini ityān edemez, çünkü her sāniᶜ-i māhir ve bedīᶜ maᶜa-kemāl mahārete, levāzım-ı sanᶜata muhtāc ve müftekırdır. Cenāb-ı Hak ise bundan münezzehtir.

- صُنْعًا [ṣunᶜan]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾[2387] أَيْ عَمَلًا صَالِحًا

Yaᶜnī "Kendi saᶜylarının butlānıyla berāber zann ediyorlar ki ᶜamel-i sālih işlemekte [594] güzel ediyorlar." "صُنْعٌ"den murād burada ᶜamel-i sālih oluyor.

MEKSŪRETU'Ṣ-ṢĀD: "صِ،ن"

- صِنْوَانٌ [ṣinvānun]
- ﴿صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ﴾[2388] أَيْ مُجْتَمِعٌ أُصُولُهَا فِي أَصْلٍ وَاحِدٍ وَمُفْتَرِقٍ

"صِنْوٌ"in cemᶜidir. Ve "صِنْوٌ" bir kökten teşaᶜᶜub etmiş hurma ağacıdır, yaᶜnī bir kökten sürüp müteᶜaddid sāklar peydā etmiş."غَيْرُ صِنْوَانٍ" bir kök üstünde sāk-ı vāhid demektir. Lafz-ı "صِنْوٌ"ın tesniyesinde nūn-ı ahīrenin bilā-tenvīn kesriyle "صِنْوَانِ" ve cemᶜinde tenvīnle "صِنْوَانٌ" denir. Çünkü sūret ve şekl-i kitābet müttehiddir, bināᵓen ᶜaleyh tesniye hareke-i bināᵓ ve cemᶜ iᶜrābla temeyyüz eder. "عَمُّ الْمَرْءِ صِنْوُ أَبِيهِ" ve "اَلْوَلَدُ صِنْوُ أَبِيهِ" kavlleri de bundandır, "مِنْ أَصْلِهِ، مِنْ أَصْلٍ وَاحِدٍ" demektir.

2385 "Yaptıkları işler sebebiyle (devamlı olarak, ya) büyük bir felaket gelecek" er-Raᶜd, 13/31.
2386 "Bunu, her şeyi sağlam ve yerli yerince yapan Allah yapmıştır." en-Neml, 27/88.
2387 "İyi iş yaptıklarını sandıkları hālde" el-Kehf, 18/104.
2388 "Bir kökten çıkan çok gövdeli ve tek gövdeli" er-Rāᶜd, 13/4.

FASLU’Ṣ-ṢĀDİ’L-MUHMELE MAʿA’L-VĀV: “ص،و”

- صَوْمًا [ṣavmen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا﴾[2389] أَيْ صَمْتًا

Yaʿnī “Kelāmdan imsāki, söz söylememeği nezr eyledim” demek. Bu maʿnāyı ﴿فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا﴾[2390] cümle-i kerīmesi müʾeyyiddir. “صَوْمٌ” lügatte mutlak imsāktır, yaʿnī tutmak ve menʿ ve habs etmektir. Şerʿde ʿabd-i mükellefin tulūʿ-ı fecrden gurūb-ı şemse kadar müteʿabbiden lillāh ve niyyete mukārin olarak ekl ve şürb ve cimāʿdan imsāk etmesidir. “قَالَ” ve “قَامَ” bāblarından “صَامَ يَصُومُ صَوْمًا وَصِيَامًا فَهُوَ صَائِمٌ وَصَوَّامٌ مُبَالَغَةً وَقَوْمٌ صُوَّمٌ وَصُيَّمٌ وَصِيَامٌ” denir. Ve taʿāmdan ve kelāmdan ve seyrden imsāk eden kimseye de “صَائِمٌ” denir denilmiş. Ve “صَوْمٌ” lafzı “صِيَامٌ”-ı şerʿīye de ism olmuştur, yaʿnī tulūʿ-ı fecrden gurūb-ı şemse kadar niyyetle umūr-ı maʿlūmeden imsāka [595] ism olmuştur. Kāle taʿālā şānuhu: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾[2391]

- صَوَافَّ [ṣavāffe]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ﴾[2392] أَيْ قَائِمَاتٍ قَدْ صَفَفْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَأَرْجُلَهُنَّ

Yaʿnī “haccda kurbān edilecek develerin elleri ve ayakları birer sıraya dizilmiş olarak kāim oldukları hālde” demektir. Bu sūrette sıra maʿnāsına olan “صَفٌّ”tandır. “رَدَّ” bābından “صَفَّتِ الْإِبِلُ قَوَائِمَهَا فَهِيَ صَافَّةٌ وَصَوَافُّ” denir. “صَوَافُّ”, “صَافَّةٌ”nin cemʿidir. Ve “صَوَافِنَ” sūretinde de kırāʾat olunmuş; üç ayak üzerine durmak maʿnāsına “صَفَنٌ”dendir. Bu bābın evāilinde vākiʿ “الصَّافِنَاتُ” kelimesine bak. Burada ön ayağı yukarıya kaldırıp bağlanmakla üç ayağı üzere duran develerdir. Ve “صَوَافِي” sūretinde de kırāʾāt olunmuş ki “خَوَالِصَ” demek olur. Bu takdīrce “صَفْوٌ”dendir, yaʿnī şirk ve riyā ve sāir agrāz-ı fāsideden hālis olarak Allāh için demek murād edilir. “صَفْوُ الشَّيْءِ وَصَفْوَتُهُ”, “خَالِصُهُ” demektir. “قَعَدَ” bābından “صَفَا يَصْفُو صَفْوًا بِتَشْدِيدِ الْوَاوِ فَهُوَ صَافٍ” denir, “كَدَرٌ”in zıddı hālis demektir.

- صَوَامِعُ [ṣavāmiʿu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللّٰهِ كَثِيرًا﴾[2393]

“صَوْمَعَةٌ”in cemʿidir. “صَوْمَعَةٌ” hücre demektir. Aslen reʾsi mütelāsık bināʾ demek ki künbed olacak menāzil-i rehābīn-i Naṣārā’ya ʿalem olmuş. Elsine-i sūfiyyede dahi hal-

---

2389 “Şüphesiz ben Rahmān’a susmayı adadım.” Meryem, 19/26.

2390 “Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım.” Meryem, 19/26.

2391 “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.” el-Bakara, 2/183.

2392 “Onlar saf saf sıralanmış dururken (kurban edeceğinizde) üzerlerine Allah’ın adını anın.” el-Hacc, 22/36.

2393 “İçlerinde Allah’ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi.” el-Hacc, 22/40.

vet-hāne, çille-hāne maᶜnāsına istiᶜmāl olunmuştur. Bābu'l-Bā'da "بِيَعٌ" kelimesinde bir nebze beyān olundu, oraya nazar oluna. [596]

- صَوَابًا [ṣavāben]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا﴾[2394] أَيْ حَقًّا وَقِيلَ لَا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ

Yaᶜnī "Rūh ve melāikeden hīçbirisi şefāᶜat bābında iclālen lillāhi taᶜālā söz söyleyemezler, ancak o kimse söyler ki Rahmān ona izin vere."Ve şefāᶜat olunacak kimse de dünyāda hakkı söylemiş ola." Murād lā ilehe illāllāh deyip vahdāniyyet-i Hakk'ı kabūl ve ona īmān etmiş demek olur. "صَوَابٌ" lügatte "خَطَاءٌ"nın zıddıdır. Maᶜānī-i kesīrede müstaᶜmel olan "صَوْبٌ"dendir. Ve "صَوَابٌ" iki vech ile müstaᶜmeldir: 1) Şeyᵓin nefsinde zātında olur. Bu iᶜtibārla "هَذَا صَوَابٌ" denir ki o şeyᵓin ᶜaklen ve hikmeten ve şerᶜan makbūl ve mahmūd ve merzā olduğundan ihbārdır. Ve doğru ve ᶜadl ve hak mevziᶜinde de kullanılır. 2) Kāsıd ve tālib iᶜtibāriyle olur ki maksūdunu arzūsu vechle bulmak ve idrāk etmek demektir. Bu maᶜnāda "ifᶜāl"den istiᶜmāl olunur, "أَصَابَ مَقْصُودَهُ" ve "أَصَابَهُ بِالسَّهْمِ" denir ve "اَصَابَهُ أَلَمٌ" de denir. Bu āyette vech-i evvel murāddır.

- صَوْتِ [ṣavti]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ﴾[2395] أَيْ لَا تَجْعَلُوا كَلَامَكُمْ مُرْتَفِعًا عَلَى كَلَامِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وآله وسلم

Yaᶜnī "Hitābda kelāmınızı peygamberin kelāmı üzerine mürtefiᶜ yaᶜnī savt cihetinden yüksek etmeyiniz" demek olur. "صَوْتٌ" aslen iki cismin yekdīgere temāsında inzıyāk-ı havādan mütehassıl sedādır; cemādāttan gayr-ı ihtiyārī, zī-rūhtan ihtiyārī olarak zuhūr eder. Envāᶜı vardır. Bu āyette insāndan ᶜinde't-tekellüm mesmūᶜ olan sestir. Murād "Celālet ü menzilet-i Resūlullāh'ı tevkīren huzūrunda refᶜ-i savt etmeyiniz, yavaş söyleyiniz" demektir. [597]

- الصَّوَاعِقَ [eṣ-ṣavāᶜiḳa]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ﴾[2396] جَمْعُ صَاعِقَةٍ

"صَاعِقَةٌ" aslen bulutların tesādüm ve tazyīk ve tazayyukundan tahaddüs eden bir nevᶜ āteş-i seyyāldir, Türkçemizde yıldırım denir. Buna dāir kelām bu bābın evvelinde "الصَّاعِقَة" kelimesinde mürūr etti, oraya ircāᶜ-ı nazar oluna.

2394 "Sadece Rahmān'ın izin vereceği ve doğru söyleyecek olan kimseler konuşabilecektir." en-Nebeᵓ, 78/38.

2395 "Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin." el-Hucurāt, 49/2.

2396 "O yıldırımlar gönderir." er-Raᶜd, 13/13.

• صَوَّرَكُمْ [ṣavverakum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿خَلَقَ السَّموَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ﴾[2397]

“صُـورَةٌ” lafzından “tefʿīl”dir. “صُـورَةٌ” lisānımızda da sūret taʿbīr ettiğimiz maʿnāya mevzūʿdur ki zevāt-ı eşyānın birbirinden temeyyüz ettiği şekl ve heyʾettir. Bundan “تَصْوِيرٌ” sūret vermek maʿnāsınadır. Tercüme-i āyette “Sizi sūretlendirdi ve sūretlerinizi güzel etti” denir. Kezā [2398]﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ﴾ kavl-i kerīminde dahi “Sizi evvelen Ādem’i yaratmakla halk ve īcād ettik, sonra her birinizi erhām-ı ümmehātta yegān yegān tasvīr ettik” denir. Ve “صُـورَةٌ” hissī ve ʿaklī olur. Hissī olan meselā insān ve feres ve bakarın sūretleri ve efrād-ı insānın yekdīgerde temeyyüz ettiği sūret-i mümeyyize ve nebāt ve eşcār ve ahcār ve sāirenin suveri gibi havāss-ı zāhir ile idrāk olunur. Suver-i ʿakliyye ki ʿakl ve fikr ve temyīz ve reviyyet ve emsāli sıfāt-ı insāniyye ve bunların merātib ve derecātıdır ki bu sıfātla insān gayr-ı insāndan ve merātib ve derecātıyla da efrādı birbirinden temeyyüz eder. Ve ileyhi’l-işāretu fī kavlihi taʿālā: ﴿فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ﴾[2399] أَيْ يَتَمَيَّزُ بِهَا وَيَتَفَضَّلُ عَلَى كَثِيرٍ مِنْ جِنْسِهِ وَعَلَى كَثِيرٍ مِنَ الْخَلْقِ Ve “صُورَةٌ” maʿnevī de olur: “هَكَذَا صُورَةُ الْمَسْأَلَةِ” ve “هَكَـذَا جَـرَتْ صُـورَةُ الْأَمْـرِ” denir. Ve efvāh-ı nāsta da keyfiyyet ve zāhir ve kılık kıyāfet gibi maʿānīde kullanılır. [598]

MAZMŪMETU’Ṣ-ṢĀD: “ص،و”

• الصُّورِ [eṣ-ṣūri]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ﴾[2400] أَيِ الْقَرْنُ الَّذِي يَنْفُخُ فِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِسْرَافِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

“صُـورٌ” Ehl-i Yemen lügatinde boynuzdur ki boru gibi nefh olunur, çalınır demektir. Murād sūret ve māhiyyet ve keyfiyyetini bu ʿālemde ʿakl-ı beşerī ile idrākten min-külli’l-vücūh ʿāciz olduğumuz bir mahlūk-ı ʿazīmdir ki ebdāndan müfārakattan sonra kāffe-i ervāh-ı beşeri muhīttir. Bundan “عَالَمُ الْبَرْزَخ” ile de taʿbīr olundu ki ekser-i meşāyıh-ı sūfiyye böyle taʿbīr ederler ki baʿde’l-mevt baʿse kadar devām eden müddettir, nitekim İbn ʿAbbās radıyallāhu ʿanhumā [2401]﴿وَمِنْوَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾ kavl-i kerīminde “بَرْزَخٌ”ı “يَعْنِـي الْقَبْـرَ” ile tefsīr buyurmuştur. [2402]﴿فَـإِذَا نُفِـخَ فِي الصُّـورِ﴾ cümle-i kerīmesinin bu taʿkībi de bu maʿnāyı müʾeyyiddir. Ve bunda iki nefha vākiʿ olacaktır: Ūlā nefha-i saʿk, sāniye nefha-i baʿstır. Her bir müʾmin-i muvahhid keyfiyyetinden bilā-bahs buna īmān etmek

2397 “Gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak yarattı. Sizi şekillendirdi ve şekillerinizi de güzel yaptı” et-Tegābün, 64/3.

2398 “Andolsun, sizi yarattık. Sonra size şekil verdik.” el-Aʿrāf, 7/11.

2399 “Dilediği bir biçimde seni oluşturan” el-İnfitār, 82/8.

2400 “Sūra üflendiği gün” el-Enʿām, 6/73; Tāhā, 20/102; en-Nebeʾ, 78/18.

2401 “Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır.” el-Müʾminūn, 23/100.

2402 “Sūr’a üfürüldüğü zaman” el-Müʾminūn, 23/101; el-Hākka, 69/13.

vācibdir, çünkü nass-ı Ḳurᵓān'la sābittir. Ve denildi ki "صُـورٌ" lafzı "صُـورَةٌ"nin cemᶜi-dir. "بُسْـرٌ" , "بُسْـرَةٌ"nin cemᶜi olduğu gibi. Bu takdīrce maᶜnā-yı nazm-ı kerīm "يَـوْمَ يُنْفَـخُ فِي صُـوَرِ الْمَوْتَـى يَعْنِي الْأَبْـدَانِ الْأَرْوَاحُ" sebkinde olur. Lākin kavl-i evvel esahhtır denilmiş. Ancak fethateynle "وَنَفَـخَ" ve feth-i vāv ile "فِي الصُّـوَرِ" kırāᵓatleri de kavl-i ahīri müᵓeyyid olur. Vallāhu aᶜlemu bi-murādihi bihi.

- صُوَاعَ [ṣuvāᶜa]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ﴾[2403] أَيْ صَاعَ الْمَلِكِ

"صُـوَاعٌ" ve "صَـاعٌ" ikisi de lügattır. Cemᶜi "أَصْـوُعٌ" gelir, ölçektir. Ve denildi ki "صُـوَاعٌ" ölçek heyᵓetinde gümüşten masnūᶜ kadeh ve bardaktır ki melik onunla su içerdi. Ve Yaḥyā b. Yaᶜmer rahimehullāhu ġayn-ı muᶜceme ile bu āyeti "صَـوْغَ الْمَلِكِ" sūretinde kırāᵓat etmiş ve bununla "مَصُـوغٌ" murād etmiştir. Bunda masdar bi-maᶜnā "mefᶜūl" olur. Ve tesmiye bi'l-masdar demektir. "قَـالَ" bābından "صَـاغَ يَصُـوغُ صَوْغًـا فَهُوَ صَائِـغٌ وَصَوَّاغٌ وَصَيَّاغٌ" denir. "صِيَاغَةٌ" bundan ismdir ki altın ve gümüşten huliyy ve sāire işlemektir. Lisānımız-da [599] bundan ku[yu]mculuk taᶜbīr edilir. Bābu's-Sīn'de "السِّقَايَةَ" kelimesine de ircāᶜ-ı nazar buyurula.

FASLU'Ṣ-ṢĀDİ'L-MUHMELE MAᶜA'L-HĀᵓ: "ص،ه"

MEKSŪRETU'Ṣ-ṢĀD: "صِ،ه"

- صِهْرًا [ṣihran]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا﴾[2404] أَيْ ذَا نَسَبٍ وَذَا صِهْرٍ

Yaᶜnī "Erkek kıldı ki ona nisbet olunur." "فُـلَانُ بْـنُ فُـلَانٍ" ve "فُلَانَـةُ بِنْتُ فُلَانٍ" denir. "Ve inās yaᶜnī dişi kıldı ki onlarla musāheret edilir." Murād nikāh ve tezevvüc edilir demektir. Bu ﴿فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى﴾[2405] kavl-i kerīmiyle müᵓeyyeddir. Ve "نَسَـبٌ" nikāhı helāl olmayandır ve "صِهْـرٌ" nikāhı helāl olandır da denildi. Ve "صِهْـرٌ" nikāhla olan karābet-tir yaᶜnī kişinin kāim-i pederi ve zevcinin ehl-i beyt ve akrabāsıdır ki nikāh sebebiyle zevce akrabā olurlar, tarafeyn için de bu maᶜnā sābittir. "صِهْرٌ"in cemᶜi "أَصْهَارٌ" gelir. Ve "müfāᶜalet"ten "صَاهَـرْتُ إِلَيْهِـمْ مُصَاهَـرَةً" denir, "تَزَوَّجْـتُ مِنْهُـمْ" demektir, "صَاهَرْتُهُمْ" denilmez, çünkü fethle "صَهْـرٌ" , "إِذَابَةٌ" etmektir, Türkçe eritmektir. "صَهَـرْتُ الشَّـيْءَ فَانْصَهَرَ" denir, "Şu şeyᵓi erittim, o da eridi" demek olur. ᶜAlā-kavlin hāssaten şahm eritmekte kullanılır, nitekim erimişşahma zammla "صُهَـارَةٌ" denir. Bināᵓenᶜaleyh tezevvüc maᶜnāsına "إِلَـى"

2403 "Onlar, "Hükümdar'ın su kabını yitirdik" dediler." Yūsuf, 12/72.

2404 "O, sudan bir insan yaratıp ondan soy sop ve hısımlık meydana getirendir." el-Furkān, 25/54.

2405 "Nihayet ondan da erkek ve dişi iki eşi var etti." el-Kıyāmet, 75/39.

isti^cmāl olunur: ﴿يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ﴾[2406] kavl-i kerīminde "إِذَابَةٌ" ma^cnāsınadır, muzāri^c-i mebnī ^cale'l-mef^cūldür. Murād mā-i hamīm ile karınlarında olan şuhūm ve em^cā^ɔ eritilir demek olur. Bābu'l-Yā'da "يُصْهَرُ" kelimesinde de mezkūrdur.

FASLU'Ṣ-ṢĀDİ'L-MUHMELE MA^cA'L-YĀ^ɔİ'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE: "ص،ي" [600]

- صَيِّبٍ [ṣayyibin]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ﴾[2407] أَيْ مَطَرٍ

Ya^cnī "Semādan yağan yağmur gibi." "قَالَ" bābından "صَابَ يَصُوبُ صَوْبًا فَهُوَ صَيِّبٌ" denir. "صَيِّبٌ" , "fa^cīl"dir, idgām ile "صَيِّبٌ"şekline girmiş, semādan matar nüzūl etmek ma^cnāsınadır. Ve tesmiye bi'l-masdar kabīlinden olarak yağmura da "صَوْبٌ" tesmiye edilmiştir. Ve "سَحَابٌ صَيِّبٌ" , "ذُو صَيِّبٍ" demektir, biz yağmur bulutu deriz. "بَاعَ" bābından "صَابَ يَصِيبُ صَيْبًا ; "أَصَابَتْ" ma^cnāsınadır. Bābu'l-Mīm'de "مُصِيبَةٌ" kelimesine bak.

- صَيَاصِيهِمْ [ṣayāṣīhim]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ﴾[2408] أَيْ مِنْ حُصُونِهِمْ

Kal^ca ma^cnāsına olan "صَيْصَةٌ" lafzının cem^cidir. Lafz-ı mezkūr, hısn, kasr, melce^ɔ, mekīk, öküz boynuzu, şevketü'd-dīk, horoz mahmuzu ve her kendisiyle tehassun edilen şey^ɔe de ıtlāk olunur.

- الصَّيْحَةُ [eṣ-ṣayḥatu]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ﴾[2409] أَيِ الْعَذَابُ

"صَيْحَةٌ" sedā ve haykırmak ma^cnālarına müsta^cmel ise de aslen ağaç kırılmak ve yarılmak esnāsında çıkan sedā ve çatırtı ve bez ve kumāş yırtıldıkta hāsıl olan çayırtıya denir, sonra ref^c-i savt ma^cnāsına bağırmak, çağırmak Türkçe ünlemek ma^cnāsına isti^cmāl olundu. Ve insānı ürküttüğü için "فَزَعٌ" ma^cnāsına da kullanıldı. Ve "صَيْحَةٌ", nefh-i sūr ve sayha-i Cibrīl ve kıyāmet ma^cnāsına da kināyeten müsta^cmeldir. İkinci bābdan "صَاحَ بِالشَّيْءِ يَصِيحُ بِهِ صَيْحَةً وَصِيَاحَةً فَهُوَ صَائِحٌ" denir. Vallāhu a^clemu bi-murādihi bi-kelāmihi'l-mecīd.

2406 "Onunla, karınlarının içindekiler ve derileri eritilir." el-Hacc, 22/20.
2407 "Yahud gökten sağanak hālinde boşanan yağmur" el-Bakara, 2/19.
2408 "Allah kitap ehlinden olup müşriklere yardım edenleri kalelerinden indirdi." el-Ahzāb, 33/26.
2409 "O korkunç uğultulu ses onları yakalayıverdi." el-Hicr, 15/73, 83; el-Mü^ɔminūn, 23/41.

el-Hamdu lillāhi ʿale't-tevfīki ve estagfirullāhe ʿale't-taksīri ve lā havle ve lā kuvvete illā billāhi'l-ʿaliyyi'l-ʿazīm.

Temme'l-cüzʾü'l-evvelu min "en-Nūru'l-Furḳān fī Şerhi Luġa-ti'l-Ḳurʾān" bi-tahrīri musevvidihi'l-fakīri'l-herimi'z-zaʿīf Meḥmed Elīf ʿafā ʿanhu ve ʿan vālideyhi Rabbuhu'l-Kerīmu'l-ʿAfuvvu'l-Latīf fi'l-yevmi's-sābiʿa ʿaşera min şehri rebīʿi evvel li's-seneti'l-erbaʿīn ve selā-si-miʾetin ve elfin el-hicriyye yevmi'l-cumʿati, ke-mā budiʾe.